

ШКОЛЬНАЯ

БИБЛИОТЕКА

ГЕНРЫК СЯНКЕВІЧ

КРЫЖАКІ

ШКОЛЬНАЯ

БИБЛИОТЕКА

ГЕНРЫК СЯНКЕВІЧ

КРЫЖАКІ

Раман

Мінск
«Асар»
1997

ББК 84(4П)5

С99

УДК 884-93

Для старэйшага школьнага ўзросту

Пераклад з выдання Henryk Sienkiewicz «Krzyżacy»,
Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa, 1973,
прадмова і каментарыі М. Кенькі

Мастак В. Паўлавец

Сянкевіч Г.

С99 Крыжакі: Раман: Для ст. шк. узросту / Пер. з пол., прадм. і
камент. М. П. Кенькі.— Мн.: «Асар», 1997. — 720 с.: іл. —
(Школьная бібліятэка)

ISBN 985-6070-28-7

Гістарычны раман класіка польскай літаратуры XIX стагоддзя,
лаўрэата Нобелеўскай прэміі Генрыка Сянкевіча — вострасюжэтны
твор пра барацьбу народаў Усходняй Еўропы супраць агульнага
ворага — Тэўтонскага ордэна, і пра перамогу над ім у слаўтай
Грунвальдскай бітве 1410 года.

На беларускай мове выдаецца ўпершыню.

С 8840000000

ББК 84(4П)5

© «Асар», 1997

© Пераклад, прадмова, каментарыі,
М.П.Кенька, 1997

© Афармленне і макет фірмы
«Графема», 1997

ISBN 985-6070-28-7

ГЕНРЫК СЯНКЕВІЧ І ЯГО РАМАН «КРЫЖАКІ»

Старонкі жыццяпісу

Генрык Сянкевіч — славуты польскі пісьменнік, адзін з класікаў сусветнай літаратуры, выдатны майстра мастацкага слова, шырока вядомы за межамі сваёй краіны. Разам з Элізай Ажэшкай, Баляславам Прусам, Марыяй Канапніцкай ён стаяў ля вытокаў польскага рэалізму ў літаратуры. Яго лепшыя творы належаць да найбольш значных дасягненняў сусветнай літаратуры і нязменна выклікаюць цікавасць чытачоў усё новых і новых пакаленняў як у Польшчы, так і за яе межамі.

Генрык Сянкевіч нарадзіўся 5 мая 1846 года ў мястэчку Воля Акшэйская ў Радамскай губерні былога Царства Польскага, якое ўваходзіла тады ў склад Расіі.

Бацька пісьменніка, Жозеф Сянкевіч, небагаты шляхціч, быў дробным арандатарам. Сярод продкаў Сянкевіча былі беларусы і татары. Прадзед яго, польскі вайсковец Міхал Татар, паходзіў з татарска-беларускага роду, што асела жыву на тэрыторыі цяперашняй Беларусі. У пятнаццацігадовым узросце ён прыняў каталіцтва, набыў шляхецтва, пазней перасяліўся ў Польшчу. Дзед пісьменніка — афіцэр, служыў у польскім войску, удзельнічаў у напалеонаўскіх войнах, потым працаваў ляснічым.

Маці — Стэфанія з роду Цецішкоўскіх, належала да старой, знакамітай шляхты. У радні яе былі святары, дзяржаўныя дзеячы, сярод іх адзін з лідэраў польскай дэмакратыі, гісторык і палітычны дзеяч Іахім Лелевель. Яна пісала вершы, была аўтаркай дзвюх надрукаваных у перыёдыцы аповесцей.

Дзяцінства Генрык правёў у вёсцы. У яго быў старэйшы брат Казімір і тры малодшыя сястры — Соф'я, Анэля і Гелена. У шумных гульнях удзельнічаць не любіў, больш ахвотна бавіў час у полі, лесе, з цікавасцю назіраў

за жыццём лясных насельнікаў. А яшчэ ён рана навучыўся чытаць і прыхваціўся да кніжак. Адноўчы ён знайшоў на гарышчы стары куфар з кніжкамі, у якіх апавядалася пра даўнія часы, пра слаўтых палякаў, пра далёкія краіны і захапляльныя падарожжы, прыгоды. Ці не з гэтых часоў запала яму думка паспрабаваць самому напісаць пра славетныя часы польскай гісторыі, пра жыццё продкаў? За пярэ Генрык узяўся яшчэ жывучы ў вёсцы. Праз гады пісьменнік згадваў, што крыху пазней, у час вучобы ў рэальнай гімназіі ў Варшаве (1858—1865) пісаў аповесць «Ахвяры», але потым перачытаў і ў хвіліну расчаравання знішчыў.

Жывучы ў Варшаве, куды сям'я пераехала незадоўга да паўстання 1863 года, ён доўга яшчэ нудзіўся па вёсцы. У гімназію ён заўсёды ішоў па вуліцы, дзе прадавалі жывых птушак. «Клеткі віселі на вуліцы, — успамінаў Сянкевіч, — а ў іх чыжы, зяблікі, шчыглы, салаў'і і гілі, часам бывалі нават совы, сойкі і сіваваронкі. Гэта былі мае добрыя знаёмыя, яны нагадвалі мне вёску. Я не адноўчы стаяў перад тымі клеткамі так доўга, што спазняўся на заняткі».

З 1866 па 1869 год Сянкевіч вучыўся ў Галоўнай школе ў Варшаве, якая напачатку замяніла яму універсітэт, закрыты царскімі ўладамі ў 1863 годзе і зноў адкрыты ў 1869 годзе; менавіта ў ім пісьменнік і давучваўся, але выпускных экзаменаў у 1871 годзе здаваць не пайшоў. Вучыўся спачатку на юрыдычным факультэце, потым на медыцынскім, але ўрэшце перайшоў на філалагічны. У час вучобы захапляўся тэатрам і журналістыкай. Два гэтыя захапленні паядналіся ў ім: Сянкевіч пачаў пісаць тэатральныя рэцэнзіі, водгукі на спектаклі. Першая такая рэцэнзія была надрукавана ў папулярным штогодніку ў 1869 годзе. З 1872 года Г. Сянкевіч працуе ў варшаўскай прэсе, спачатку фельетаністам і рэпарцёрам, а ў 1874—1878 гадах як саўладальнік двухтыднёвіка «Ніва», пазней — рэдактар часопіса «Слова».

У 1876—1878 гадах Сянкевіч ездзіў у Злучаныя Штаты Амерыкі як карэспандэнт «Газеты польскай». У гэты час у Каліфорнію выехала група перасяленцаў з Польшчы, якія хацелі заснаваць сельскагаспадарчую камуну, і Сянкевіч далучыўся да іх. З Амерыкі ён даслаў цыкл карэспандэнцый, выдадзены пазней асобнай кнігай, названай «Лісты з падарожжа».

У розныя часы Сянкевіч падарожнічаў па Еўропе і

Амерыцы, пабываў у Канстанцінопалі, Альпах, Рыме, Іспаніі, у 1890 годзе ездзіў на паляванне ў Занзібар, аб чым апавядаў у цыкле нарысаў «Лісты з Афрыкі». Калі ж поўнасьцю пераклучыўся з журналістыкі на пісьменніцтва, то жыў у Варшаве або ў Закапане. Гістарычныя раманы прынеслі пісьменніку сусветную вядомасць і славу. У 1905 годзе за раман «Quo vadis?» («Куды ідзеш?») пісьменнік быў адзначаны Нобелеўскай прэміяй. Асаблівай пашанай Сянкевіч карыстаўся ў Польшчы. Яго добра ведалі і як творцу, і як грамадскага дзеяча. Сянкевіч друкаваў свае раманы з працягам у перыёдыцы, і сучаснікі сведчаць, што чытачы збіраліся перад кіёскамі ў чаканні свежага выпуску таго выдання, у якім друкаваўся яго новы раман. Пра шырокую вядомасць пісьменніка сведчыць і такі гумарыстычны факт. У 1813 годзе на варшаўскай вуліцы ў Сянкевіча выкралі кішэнны гадзіннік. Газеты апісалі гэты выпадак, і неўзабаве гадзіннік пераслалі пісьменніку разам з лістом, у якім невядомыя пачціва прасілі прабачэння за дурнога злодзея, «які не пазнаў пана Сянкевіча».

Г. Сянкевіч не быў шчаслівы ў асабістым жыцці. Першы раз ён ажаніўся ў 1881 годзе з Марыяй з роду Шаткевічаў, якая вырасла на Віленшчыне ў бацькоўскім маёнтку. Яна захварэла на сухоты і ў 1885 годзе памерла, пакінуўшы яму двух дзяцей: сына Генрыка-Юзафа і дачку Ядвігу. У знак памяці пра жонку пісьменнік заснаваў у 1889 годзе стыпендыю імя Марыі Сянкевіч.

У ягоным жыцці былі яшчэ чатыры жанчыны, якія таксама насілі імя Марыя. Марыю Келераву, дачку паштовага чыноўніка, ён кахаў яшчэ ў час вучобы і ў 1874 годзе быў гатовы ўзяць шлюб, але бацька дзяўчыны сарваў заручыны, не дазволіўшы ёй выходзіць замуж за «галадранца літаратара». Ці мог ён ведаць, што літаратура зробіць Сянкевіча адным з багацейшых людзей у тагачаснай Польшчы?

Васемнаццацігадовая Марыя (Марынушка — так называў яе Сянкевіч) Валадкевіч, родам з Адэсы, дачка польскага фінансавага агента на Украіне, стала жонкай пісьменніка ў 1893 годзе, але не пражыла з ім і месяца. Шлюб разладзіла яе маці, якая вельмі непрыхільна ставілася да зяця.

У 1904 годзе Сянкевіч ажаніўся з пляменніцай Марыяй Бабскай, з якой і пражыў да скону. А пятай Марыяй была 23-гадовая Марыя Радзіеўская, прыгажосць якой вельмі

ўразіла Сянкевіча; ён быў моцна закаханы, але пашлюбавацца ім не было суджана, і яны засталіся добрымі сябрамі, доўга вялі перапіску.

Нават у тагачасную прэсу трапілі чуткі пра захопленасць Сянкевіча талентам вядомай польскай акторкі Гелены Маджэўскай, пра спектаклі якой ён неаднаразова пісаў, суправаджаў яе ў час гастроляў па Амерыцы і Еўропе. Але ці было гэта каханне без узаемнасці, падобнае на каханне рускага пісьменніка Тургенева да французскай спявачкі Паліны Віярдо, ці нешта іншае, так і засталася невядомым.

У 1898 годзе, калі святкавалася стагоддзе з дня нараджэння класіка польскай літаратуры Адама Міцкевіча, Генрык Сянкевіч багата зрабіў для ўшанавання памяці паэта, асабліва ў справе адкрыцця музея і помніка ў Варшаве. Дзеля гэтага ён нават адклаў свой юбілей — 25-годдзе літаратурнай дзейнасці, шырока адзначаны пазней, у 1900 годзе. Юбілейны камітэт набыў і падараваў Сянкевічу маёнтак Абленгорак, дзе ён жыў да 1914 года. Калі пачалася першая сусветная вайна, Сянкевіч пераехаў у Швейцарыю, жыў у мястэчку Вевей, там 16 лістапада 1916 года ён і памёр. У 1924 годзе прах пісьменніка быў перавезены ў Польшчу і пахаваны ў Варшаве ў кафедральным саборы Святога Яна. Удзячныя нашчадкі з любоўю ўшаноўваюць памяць пра Генрыка Сянкевіча. Перавыдаюцца і экранізуюцца яго творы, адкрыты музей у Абленгораку, устаноўлены помнікі ў Быдгашчы, Гдыні, Слупску і Чанстахове.

Ведаюць і любяць творы Сянкевіча і ў Беларусі. Яшчэ пры жыцці пісьменніка і потым, у часы царскай Расіі, на беларускай зямлі іх чыталі па-руску і па-польску. У Расійскай імперыі Сянкевіч па вядомасці саступаў толькі І. Тургеневу і Л. Талстому. Але пазней у СССР перавыдавалася не ўсё з напісанага ім па розных прычынах. Трылогія «Агнём і мечам», «Патоп»* і «Пан Валадыёўскі» была не ў пашане таму, што ў ёй аднабакова паказана вызваленчая барацьба ўкраінскага народа пад кіраўніцтвам Багдана Хмяльніцкага. Чытачы могуць лепш зразумець гэта, калі сказаць, што з той самай прычыны ў Польшчы не перакладаецца апавесць М. Гогаля

* Гэты раман быў экранізаваны, і фільм на Беларусі карыстаўся надзвычайнай папулярнасцю.

«Тарас Бульба», дзе пераважае процілеглы погляд на тыя ж падзеі. Не друкаваўся ў СССР і яшчэ адзін гістарычны раман Г. Сянкевіча «Quo vadis?». Пільная цэнзура ўбачыла ў гэтым творы рэлігійныя матывы, услаўленне хрысціянства.

Трэба адзначыць, што раман «Крыжакі» спасціг больш шчаслівы лёс: на экраны Беларусі прайшоў фільм з аднайменнай назвай; твор неаднаразова перавыдаваўся ў Маскве, у перакладзе Е. Ягоравай; у 1959 годзе выдадзены ў перакладзе Э. Выгодскай. Пераклад на рускую мову скарыстала і выдавецтва «Мастацкая літаратура», якое ў 1983 годзе выдала «Крыжакоў» з пасляслоўем літаратуразнаўцы В. І. Гапавай.

Акрамя таго яшчэ ў 1938 годзе на беларускай мове было выдадзена апавяданне «Янка-музыкант», імя перакладчыка, на жаль, засталася невядомым. А ў 1955 годзе выйшаў зборнік «Апавяданні», значную частку якіх пераклаў Міхась Машара. Выдавецтва «Мастацкая літаратура» падрыхтавала «Quo vadis?» у перакладзе П. Татарыновіча.

Генрык Сянкевіч памятаў пра сваіх беларускіх і татарскіх продкаў, і гэта знайшло адбітак у ягоных творах. Нельга не заўважыць, што на іх старонках не аднойчы сустракаюцца прадстаўнікі гэтых двух народаў. Татараў мы сустракаем у аповесці «Татарская няволя», у трылогіі, у рамане «Крыжакі». Пра беларусаў ці выхадцаў з беларускіх земляў ён таксама не забываўся. Іх у часы Сянкевіча ў Польшчы называлі ліцвінамі. Ці не ў знак памяці пра сваіх беларускіх продкаў Сянкевіч падпісваў свае раннія творы псеўданімам Літвас? Ці не таму галоўная гераіня рамана «Quo vadis?» Лігія, паводле слоў Сянкевіча, была «ці то ліцвінка, ці то вялікапалянка»? Ды і персанаж апавядання «На маяку» Ставінскі быў так расчулены, прачытаўшы ў далёкай Амерыцы першыя радкі паэмы А. Міцкевіча «Пан Тадэвуш», напісанай, як вядома, на беларускім матэрыяле, — «Літва, мая айчына», што забыўся запаліць ліхтар маяка. Правобразам Ставінскага, як цяпер вядома, быў эмігрант-беларус родам з Віцебшчыны — Сялява. А пра выпадак, які адбыўся з ім і лёг у аснову апавядання, нагадаў Сянкевічу ягоны амерыканскі сябра, беларус Юльян Гарайн.

Генрыку Сянкевічу даводзілася бываць на Беларусі. У лютым 1887 года ён паляваў «у Дубніках на Літве», у лісце адтуль пісаў: «Што я рабіў па шляху да Маладзеч-

на? Абдумваў сцэны з «Валадыеўскага». У маёнтку Дубнікі (цяпер гэта тэрыторыя Астравецкага раёна ў Беларусі) жыў дзядзька першай жонкі пісьменніка Браніслаў Мінейка.

У раманах «Крыжакі» і «Патоп», у падарожным нарысе «Белавежская пушча» апісваюцца беларускія краевіды, успамінаюцца ліцвіны як народ мужны, нязломны: «спрытна ліцвіны ваююць», «ліцвінаў можна разбіць, але нельга перамагчы», «больш храбрага народа на свеце няма».

Абсягі творчасці

У першым раздзеле ўжо згадваліся журналісцкія нататкі Сянкевіча, з якіх і пачалася яго творчая дзейнасць. Успаміналася і першая аповесць, якая не пабачыла свету.

На пачатку сваёй творчасці Генрык Сянкевіч падзяляў некаторыя ідэі так званага «варшаўскага пазітывізму», прыхільнікі і ідэолагі якога лічылі неабходным прыставацца да тых умоў, у якіх жыў польскі народ, і займацца стваральнай працай на карысць радзімы ў імя светлай будучыні, якая некалі ды надыдзе, а пакуль узабагачаць польскую культуру, навуку, апекавацца асветай у нацыянальным духу.

Генрык Сянкевіч у сваіх нарысах, у шэрагу ранніх мастацкіх твораў, такіх як аповесці «Эскізы вугалем» (1877), «Па хлеб» (1880), раман «Без догмату» (1889—1890), «Сям'я Паланецкіх» (1893—1894), «Віры» (1910), пісаў пра жыццё сваіх сучаснікаў, але найбольшую славу яму прынеслі творы на гістарычную тэму, бо ў сучаснасці пісьменнік не мог знайсці ідэалу грамадскага жыцця і быў вымушаны звяртацца да мінуўшчыны. Ён пісаў, абгрунтоўваючы гэтае сваё рашэнне, так: «Ці не лепей, ці не здаравей будзе замест таго, каб маляваць сучасны стан разумовага жыцця, цяперашніх людзей, марныя намаганні і бяссілле, паказаць грамадству, што былі яшчэ больш страшныя і адчайныя часы, але, нягледзячы на гэта, наступіла адраджэнне і выратаванне. Першае можа канчаткова расхаладзіць і давесці да адчаю, другое надае сілу, жывіць надзею, абуджае жаданне жыць». Генрык Сянкевіч хацеў на ўзорах мінуўшчыны «ўзняць дух нацыі», абудзіць яе палітычную актыўнасць, даць народу перспектыву на будучае. Услаўляючы ваенныя выправы прадкаў, рамантызуючы польскую шляхту як вырата-

вальніцу Бацькаўшчыны, ён імкнуўся пераканаць сваіх суайчыннікаў у неабходнасці нацыянальнага адзінства ва ўмовах іншаземнага прыгнёту і ўціску. Вынікам гэтых думак і жаданняў стала трылогія «Агнём і мечам» (1884), «Патоп» (1886) і «Пан Валадыёўскі» (1888), якая ахоплівае гістарычныя падзеі ў Польшчы з 1647 па 1673 год і заснавана на сапраўдных гістарычных падзеях: змаганне палякаў з войскамі Багдана Хмяльніцкага у часы, калі Украіна імкнулася вызваліць свае землі ад польскай экспансіі, барацьба палякаў супраць шведаў, якія імкнуліся падпарадкаваць сабе ўсю Польшчу, і вайна з Турцыяй. На фоне гістарычных падзей Г. Сянкевіч вывеў каларытных прадстаўнікоў патрыятычнай шляхты, паэтызаваў іх ваенныя ўчынкі як рыцарскія подзвігі. Трылогія зрабіла імя Сянкевіча надзвычай папулярным. Ёю зачытваліся, яна была перакладзена на многія еўрапейскія мовы. Славу Сянкевіча падтрымаў і раман «Quo vadis?» (1894—1896), у якім Сянкевіч перанёс дзеянне ў старажытны Рым часоў Нерона і зараджэння новай веры — хрысціянства. Нягледзячы на ўяўную аддаленасць у часе і месцы падзей ад сучаснай яму Польшчы, Г. Сянкевіч і ў гэтым рамане праводзіў думку аб тым, што духоўныя каштоўнасці, гуманнасць выратуюць народ, нягледзячы на самыя цяжкія выпрабаванні.

У тым жа рэчышчы быў задуманы і напісаны яшчэ адзін твор на гістарычную тэму, які па сваёй папулярнасці ў свеце пераўзышоў усе іншыя раманы і аповесці Сянкевіча. Гэта быў раман «Крыжакі», у якім пісьменнік зноў звярнуўся да гісторыі сваёй Айчыны.

Этапея пра вялікую перамогу

Раман «Крыжакі», напісаны Г. Сянкевічам у 1897—1900 гадах, меў раней і цяпер мае надзвычайную папулярнасць у славянскім свеце. У ім адлюстраваны падзеі канца XIV і пачатку XV стагоддзяў, якія ахопліваюць прамежак гісторыі прыблізна ў дзесяць год, з моманту смерці польскай каралевы Ядвігі ў 1399 годзе і да Грунвальдскай бітвы 1410 года.

Раман, напісаны ў гады, калі Польшча аказалася падзеленай паміж трыма дзяржавамі. Ён прасякнуты ідэямі патрыятызму, служэння свайму народу і сваёй дзяржаве. Барацьба польскага народа за сваю незалежнасць вялася супраць усіх дзяржаў, якія панавалі на польскіх

землях. Але асаблівую трывогу выклікала экспансія Прусіі, якая паслядоўна праводзіла германізацыю польскіх тэрыторый, дзе палякаў зганялі з зямлі, пазбаўлялі маёмасці, вымушалі пакідаць абжытыя мясціны і выязджаць за межы ўтворанага немцамі на польскіх землях Герцагства Пазнанскага, пасяляючы там нямецкіх каланістаў.

Г. Сянкевіч жа вылучыў у гісторыі Польшчы сугучны гэтаму часу перыяд, калі экспансія Тэўтонскага ордэна на ўсход таксама пагражала стратай незалежнасці Польшчы. У рамане сцвярджаецца думка аб тым, што панаванню заваёўнікаў немінуца прыйдзе канец, што справядлівая барацьба народа за нацыянальнае вызваленне, за незалежнасць прынясе яму перамогу. Раман названы «Крыжакі», хаця рыцары Тэўтонскага рэлігійнага ордэна і не з'яўляюцца там галоўнымі героямі. Але ва ўсім рамане адчуваецца, што дзеянні агрэсіўнай дзяржавы — Ордэна крыжакоў, скіраваныя на захоп усходніх славянскіх тэрыторый, крывадушна прыкрытыя місіянерскай мэтай пашырэння хрысціянства, выклікаюць незадавальненне ў кожнага, хто спрадвеку жыве на гэтай зямлі і не з'яўляецца прыхільнікам крыжакоў. Іх гняце несправядлівасць, якая зыходзіць ад гэтага грознага суседа палякаў.

Лёс галоўных дзеючых асоб рамана, польскіх шляхцічаў Мацькі і Збышкі, таксама ўвесь час аказваецца звязаны з супрацьстаяннем крыжакам. Няспынную вайну вядзе з імі яшчэ адзін з галоўных герояў — Юранд. У напружаным, цяжкім дыпламатычным і ваенным супрацьстаянні з Ордэнам пададзены і гістарычныя асобы — кароль Ягайла, князі Януш Мазавецкі і Вітаўт, славуць польскія рыцары, сярод якіх вылучаюцца Павала з Тагава і Зындрам з Машкавіц. І нават эпізадычныя персанажы, прама ці апасродкавана, аказваюцца звязанымі з тым злом, якое зыходзіла ад крыжакоў. Гінуць праз іх вясёлы Зых, грозны Юранд і яго дачка Дануся, госць Ордэна дэ Фурсі, горка скардзіцца на цяжкі лёс польскі селянін з Тэўтонскіх земляў, які паказаў Юранду дарогу на Шчытна, уступаюць у барацьбу з крыжакамі і праводыць жмудзінскіх вояў Скірвойла, і вандроўны рыцар дэ Лорш, і нават прадавец індальгенцый Сандэрус.

Найбольш глыбока, усебакова ў рамане выпісаны станоўчыя персанажы, народжаныя аўтарскай фантазіяй, — Мацька, Збышка, Юранд. Аўтар правёў іх праз усе пе-

рапляценні сюжэту, паказаў іх у развіцці, жыва, пластычна. Праходзячы праз цяжкія выпрабаванні, гэтыя героі набываюць новыя якасці, не выглядаюць прасталінейнымі. Так, Збышка, які ў пачатку рамана паказаны як парывісты, гарачы, непаседлівы, крыху камічны ў сваім перабольшаным імкненні адпавядаць ідэалу рыцара, далей раскрываецца як узмужнелы, спрактыкаваны ваяр, памяркоўны ў справах, верны ў каханні і сяброўстве. Мацька таксама запамінаецца як мужны і часам хітры шляхціч, бывалы рыцар, дбайны гаспадар. Псіхалагічна глыбока раскрываецца ў рамане вобраз Юранда, непрымірымага ворага крыжакоў, які перажыў цяжкую духоўную драму і ў канцы жыцця прыйшоў да ідэі ўсёдаравання.

З прадстаўнікоў процілеглага лагера — крыжакоў найбольш удаліся аўтару вобразы рэальных гістарычных асоб — магістра Конрада і Куна Ліхтэнштэйна. Першы з іх паказаны як чалавек, які не быў жорсткі па характары, але вымушаны рабіць зло, падпарадкоўваючыся свайму становішчу і абставінам. Трагізм яго лёсу ў тым, што ён не змог пайсці супраць сваіх, перашкодзіць таму незаконню і насіллю, якое тварылі крыжакі. Куна Ліхтэнштэйн, пыхлівы, непрымірымы вораг палякаў, і комтур Зыгфрыд дэ Лёвэ таксама абмаляваны псіхалагічна змястоўна і пераканаўча.

На жаль, менш яскрава акрэслены ў рамане найбольш цікавыя для нас асобы, якія маюць самае непасрэднае дачыненне да гісторыі Беларусі — князь Вітаўт і польскі кароль, былы літоўскі князь Ягайла. Яны падаюцца больш праз успрыняцце іншых дзеючых асоб, дзякуючы чаму чытач многае ўведае пра іх, але ўбачыць іх ён толькі ў асобных эпізодах, найперш у час паходу на крыжакоў.

З жаночых вобразаў найбольш запамінаецца Ягенка. Прыгожая, вясёлая, разумная, здатная да гаспадаркі і палявання, чароўна жаночкая — яна аднолькава натуральная і ў вясковай хаце, і ў свеце княгіні Аляксандры.

А вось Дануся, з якой звязана столькі падзей, выглядае менш выразна, хутчэй як рыцарскі ідэал прыгажосці, чым як рэальная асоба, жывы чалавек.

Псіхалагічна глыбока, жыва і пераканаўча паказаць сваіх герояў аўтару дапамагае мяккі, добразычлівы гумар. Ёсць у рамане і чыста камічныя персанажы: жулікаваты бадзяга Сандэрус, звераватыя залётнікі Вільк і Чтан, аматар вясёлых песень і гульбішчаў абат з Тульчы,

жартаўнік Зых. Сянкевіч час ад часу з усмешкай абмалёўвае скупасць і «прагнасць да зямлі» Мацькі, перабольшаную адданасць рыцарскім рытуалам Збышкі і дэ Лорша, рэлігійную экзальтацыю ксяндза Калеба, любоў да з'едлівых жартаў Главы, прастадушную хітрасць Ягенкі. Гумар у рамане добра адцяняе той пафас патрыятызму, які дзякуючы гэтаму нідзе не выступае ў гіпербалізаваным выглядзе, надае твору такі высокі, грамадзянскі сэнс.

Раман «Крыжакі» ў розныя часы і ў розных народаў карыстаўся надзвычайнай папулярнасцю, і гэта было абумоўлена як абставінамі, так і часам. Пры жыцці Г. Сянкевіча твор выконваў тую ролю, якую і наканаваў яму аўтар, — абуджаць нацыянальную свядомасць, патрыятызм ва ўмовах прыгнечання. Гэтую ролю ён выконваў і ў гады другой сусветнай вайны, калі не толькі польскі народ, але і многія народы свету разам змагаліся супраць фашыстаў. Варта нагадаць, што ў акупаванай фашысцкай Германіяй Польшчы раман быў забаронены.

Для беларускага чытача раман цікавы яшчэ і тым, што ў ім адлюстраваны эпізоды з гісторыі сумеснай барацьбы славянскіх народаў, у тым ліку і беларускага, супраць агульнага ворага, супраць чужаземнай экспансіі, што ў ім гучаць ідэі еднасці, гучыць матыў памяці пра святое мінулае і ахвярную кроў, пралітую дзеля нацыянальнай незалежнасці.

* * *

Падзеі гістарычнага рамана «Крыжакі» аддалены ад нашага часу пяццю стагоддзямі. Аўтар не называе дакладнай даты, з якой пачынаецца твор, але яе лёгка вызначыць па тых гістарычных фактах, якія звязаны з падзеямі, апісанымі ў рамане. Гэта лета 1399 года. Раман пачынаецца з таго, што галоўныя героі твора Мацька і Збышка, два шляхцічы з мястэчка Багданец, вяртаюцца пасля ваенных дзеянняў пад Вільняй, у якіх бралі ўдзел польскія рыцары, і заязджаюць у Кракаў, прывабленыя весткамі, што неўзабаве павінна нарадзіць каралева Ядвіга, жонка польскага караля Уладзіслава Ягайлы, і з гэтай нагоды будзе вялікае свята. Як вядома, яна нарадзіла дачку 21 чэрвеня 1399 года, а 17 ліпеня памерла. Значыць, сцэна ў карчме мястэчка Тынец, які цяпер стаў

прыгарадам Кракава, адбывалася недзе ў пачатку чэрвеня 1399 года. Героі твора і надалей будуць удзельнічаць у гістарычных падзеях. Мацька і Збышка прымуць удзел у паўстанні на Жмудзі ў 1402 годзе, у перагаворах з Ордэнам крыжакоў, у Мальбарку, потым Збышка зноў будзе ваяваць з крыжакамі на баку жмудзінаў у 1403 годзе, і нарэшце абодва галоўныя героі і многія іншыя персанажы рамана прымуць удзел у славутай Грунвальдскай бітве 15 ліпеня 1410 года. У заключэнні аўтар піша, што Збышка дачакаўся, калі ў Мальбарку запанавалі палякі, гэта падзея адбылася тады, калі Збышку было ўжо 75 гадоў.

Генрык Сянкевіч добра ведаў і любіў гісторыю Польшчы і іншых краін Заходняй Еўропы, з выдатным майстэрствам апісваў падзеі мінулага. Для таго, каб больш глыбока ўвайсці ў свет даўніны, у атмасферу часу, калі жылі і дзейнічалі рэальныя гістарычныя асобы, якія павінны былі поруч з прыдуманымі аўтарам персанажамі быць дзеючымі асобамі яго гістарычных твораў, Г. Сянкевіч знаёміўся з творчасцю сваіх папярэднікаў, якія пісалі пра тыя самыя часы, з гістарычнымі хронікамі, ў тым ліку з вядомай хронікай Длугаша, паводле якой ён і апісаў Грунвальдскую бітву. Тут трэба адзначыць, што сучасныя гісторыкі сцвярджаюць: не ўсё ў гэтай хроніцы адпавядала гістарычнай праўдзе і на гэта ёсць свае прычыны. Але мы не будзем іх кранаць, спынімся толькі на тых гістарычных неадпаведнасцях, якія датычаць падзей, звязаных з Беларуссю.

Сённяшні чытач, у тым ліку і школьнік, цяпер добра ведае, што падзеі, якія адбываліся ў Вялікім княстве Літоўскім, — гэта і наша, беларуская, гісторыя. Г. Сянкевіч неаднойчы згадвае пра гісторыю цяперашняй Беларусі. У тыя часы, сведкам якіх робіць нас пісьменнік, палякі, беларусы, літоўцы аб'ядноўваліся ў барацьбе супраць захадаў агрэсіўнага дзяржаўна-рэлігійнага аб'яднання — Ордэна крыжакоў, пашырыць свае ўладанні шляхам пранікнення на ўсход. Крыжакі апраўдвалі свае дзеянні місіянерскай скіраванасцю: неабходнасцю хрысціць язычнікаў. Але хрысціянства ўжо раней прыйшло на землі Беларусі і Літвы і без удзелу Ордэна. Літоўцы, якіх у тыя часы называлі жмудзінамі, паўставалі супраць спроб крыжакоў агнём і мечам насадзіць сваё панаванне. У гэтым ім дапамагалі і тыя прадстаўнікі Вялікага княства Літоўскага, якіх Г. Сянкевіч называе

«ліцвінамі», — насельнікі беларускіх земляў. Праўда, часам пісьменнік «зблытвае» ліцвінаў і жмудзінаў, называе іх то ліцвінамі, то жмудзінамі. І гэта не дзіўна, бо ў тыя часы, у адрозненне ад палякаў, гэтыя два народы яшчэ не мелі сталай адзінай назвы.

Трэба звярнуць увагу чытача і на тое, што Сянкевіч, апісваючы ліцвінаў, толькі аднойчы згадаў, што яны больш цывілізаваныя, а часцей паказваў іх дзікімі, апанутымі ў шкуры звяроў, што не адпавядала рэчаіснасці. Мелі ў той час ліцвіны сваю добра ўзброеную армію, сваё рыцарства, якое, у адрозненне ад польскага, здабывала сваю славу не на турнірных міжбоях, не ў атрадах наёмнікаў, а ў няспынных сутычках з агрэсіўнымі крыжакамі. Гісторыкі пацвярджаюць гэта. Задумаем, ці змаглі б дрэнна ўзброеныя, дзікія атрады вытрымаць націск адборных крыжацкіх харугваў у Грунвальдскім пабоішчы?

Між іншым, варта звярнуць увагу і на яшчэ адну гістарычную неадпаведнасць у рамане. Апісваючы Грунвальдскую бітву, Г. Сянкевіч даверыўся хроніцы Длугаша, у якой стратэгічны манеўр Вітаўта з мэтай заманіць крыжакоў і акружыць іх падаецца як панічныя ўцёкі. Ніводная іншая гістарычная крыніца не пацвярджае гэта. Такі манеўр неаднаразова выкарыстоўвалі раней і пазней апісваемых падзей і татары, і славяне. Гэта быў рызыкаўны манеўр, але ў гарачцы бою войскі праціўніка падаваліся на яго, што неаднаразова прыводзіла іх да згубы.

Варта сказаць і пра тое, што тры смаленскія палкі, пра якія ўсе летапісныя крыніцы сведчаць як пра самыя стойкія і непакісныя ў гэтым пабоішчы, таксама былі з беларускіх зямель, з Вялікага княства Літоўскага. Гэта пазней Смаленшчына адышла да Русі. І дзеля справядлівасці трэба адзначыць, што ў той грандыёзнай бітве стагоддзя, якая вырашыла лёсы ці не ўсіх народаў Еўропы, у адзіных шэрагах біліся беларусы і палякі, рускія і чэхі, украінцы і літоўцы, татары і малдаване. Дык ці варта сёння нам узважваць, хто ўнёс большы ўклад у гэтую перамогу? Ці не лепш уславіць іх памяць і ганарыцца той слаўнай перамогай.

М. Кенька

ТОМ I

I

У Тынцы¹, у карчме «Люты тур», якую трымалі мні-хі-бенедыктынцы, за адным сталом сядзела колькі чалавек і слухала рыцара — бывалага служаку, што распавядаў пра свае прыгоды, якіх ён нямала зазнаў у часы войнаў і блуканняў па далёкіх краінах.

Барадаты, сярэдняга веку, плячысты, але хударлявы; ягоня валасы былі прыбраны пад адмысловай сеткай з нашытымі на ёй пацеркамі; на ім быў скураны кубрак² з адціснутымі ўздоўж палосамі — слядамі ад баявога панцыра; падперазаны ён быў пасам, аздобленым мядзянымі бляшкамі, за ім заткнуты нож у касцяных похвах, а пры баку — кароткі падарожны меч-корд.

Побач з ім за сталом сядзеў юнак, доўгавалосы, з вясёлым позіркам, відаць, ягоны баявы сябра ці, можа, збраяносец, бо і ён быў апрануты па-дарожнаму, у такі самы вышмараваны баявым панцырам скураны кубрак. Кампанія складалася таксама з двух дробных шляхцічаў з ваколіц Кракава і трох купцоў-гараджан у чырвоных, падобных на каўпакі, шапках, вузкія канцы якіх звешваліся набак ледзьве не да локцяў.

Гаспадар-немец у бледна-жоўтым каптуры, ніжні край якога быў выразаны зубцамі, наліваў са жбана моцнае піва ў куфлі з накрыўкай і з цікавасцю прыслухоўваўся да таго, што распавядаў рыцар пра ваенныя прыгоды.

З яшчэ большай цікавасцю слухалі яго гараджане. Даўняя нянавісць, якая з часоў Лакеткавых³ раз'ядноўвала гараджан і рыцараў, у гэты час ужо згасала,

і гараджане хадзілі з высока ўзнятай галавой. Яшчэ цанілася іх гатоўнасць плаціць наяўнымі грашмі — не тое, што ў больш познія часы, таму ў карчме можна было бачыць гараджан-купцоў, якія запанібрата балявалі са пляхтай⁴. Іх ахвотна запрашалі ў кампанію, бо яны, людзі грашавітыя, зазвычай плацілі і за сябе, і за гербавую пляхту. Так яны сядзелі і размаўлялі, час ад часу падаючы знак гаспадару, каб зноў напоўніў куфлі.

— Дык, значыць, вы, панове рыцары, шмат чаго на свеце пабачылі? — спытаўся адзін з купцоў.

— Так, няшмат каму з тых, хто цяпер з розных месцаў з'язджаецца ў Кракаў, давялося пабачыць столькі, — адказваў старэйшы рыцар.

— А іх вельмі многа едзе! — казаў далей гараджанін. — Каралева вось-вось народзіць. Вялікае будзе свята і вялікае шчасце для каралеўства! Казалі, што кароль загадаў выслаць ложка каралевы парчой, шытай перламі, і балдахін над ім таксама. А ўжо забавы і турніры будуць такія, якіх свет яшчэ не бачыў!

— Кум Гамрат, не перапыняйце рыцара! — папрасіў другі купец.

— Ды я не перапыняю, кум Аертэтэр⁵, але мне здаецца, і ён рады будзе пачуць, што людзі кажуць, бо, напэўна ж, і ён едзе ў Кракаў. Усё роўна ў горад нам сёння ўжо не вярнуцца, там брама будзе зачыненая⁶, а ноччу гэтыя дробныя гады, невыводныя ў ложках, спаць не дадуць, так што ў нас хопіць часу нагаварыцца.

— Вам слова скажаш, а вы — дзесяць. Старэце, кум Гамрат!

— Аднак жа штуку вільготнага сукна яшчэ змагу пад пахай пранесці.

— Такого, мабыць, што свіціцца, як сіта.

Спрэчку перапыніў вандроўны рыцар, які загаварыў зноў:

— Пэўна, і я спынюся ў Кракаве, бо чуў я пра турніры і буду рады паказаць у міжбоі сваю сілу, ды і мой пляменнік, хаця ён малады і бязвусы, ужо не адзін варожы панцыр скінуў на зямлю.

Госці глянулі на юнака, які, весела ўсміхаючыся, прыгладзіў рукамі свае доўгія валасы і зноў паднёс да вуснаў куфаль з півам.

Стары рыцар між тым дадаў:

— Урэшце, каб мы і хацелі вярнуцца назад, дык няма куды...

— Як жа гэта? — спытаўся адзін са шляхцюкоў. — Адкуль жа вы і як вас клічуць?

— Мяне клічуць Мацька з Багданца, а гэты падлетак — сын майго роднага брата, Збышка. Наш герб — Тупая Падкова, а кліч — Грады!

— А дзе ён, ваш Багданец?

— Эх, спытайцеся лепш, дзе ён быў, панове, бо яго ўжо няма. Охо-хо! Яшчэ ў час вайны Гжымалітаў з Наленчамі⁷ спалілі наш Багданец дашчэнту, адзін стары дом застаўся; што было з дабра, тое разрабавалі, а слугі разбегліся. Засталася голая зямля, бо і навакольныя сяляне пашыліся глыбей у пушчу. Мы з братам адбудаваўся, але праз год паводкай усё знесла. Потым і брат памёр, я і застаўся адзін з сірацінай. Думаў тады: не жыць мне там! А ў гэты час пайшла чутка, што хутка пачнецца вайна і што Яська з Алясніцы, той самы, якога кароль Уладзіслаў⁸ прыслаў у Вільню пасля Мікалая з Маскожава, якраз набірае па ўсёй Польшчы рыцараў. Тады я знайшоў шаноўнага абата і нашага родзіча Янку з Тульчы, пакінуў яму зямлю пад заклад, а на грошы за яе купіў такія-сякія даспехі, коней — словам, усё, што патрэбна для ваеннай выправы, а хлопца, хаця яму было тады дванаццаць, пасадзіў на жарэбчыка і — гайда да Яські з Алясніцы!

— З падлеткам на вайну?

— Ён тады яшчэ і падлеткам не быў, але змалку быў мацаком. Бывала, яшчэ ў дванаццаць год упрэца самастрэлам⁹ у зямлю, прыцісне жыватом ды так нацягне цеціву корбай, што ніводзін англічанін з тых, якіх мы бачылі пад Вільняй, лепей не справіўся б.

— Няўжо быў такі дужы?

— Шлем за мной насіў, а як трынаццаць зім мінула, то і шчыт стаў насіць.

— Пэўна, ужо вам і паваяваць давялося?

— І ўсё з ласкі Вітаўта¹⁰. Сядзеў князь у крыжакоў, а тыя штогод рабілі наезды на Літву, пад Вільню. Розны народ з імі ішоў: немцы, французы, англічане (на лепшыя лучнікі!), чэхі, швейцарцы, бургундцы. Высякалі лясы, замкі на сваім шляху ставілі і ўрэшце ўсю Літву агнём і мечам вынішчылі, так што ўвесь народ, які на той зямлі жыў, намерыўся ўжо яе пакінуць і шукаць іншай, хоць далёка за светам, хоць сярод дзяцей Вельзевула — манголаў¹¹, абы толькі далей ад немцаў.

— І тут было чутно, што ўсе ліцвіны хацелі адтуль пайсці з дзеткамі і жанкамі, але мы не верылі.

— А я гэта бачыў. Охо-хо! Каб не Мікалай з Маскожава, не Яська з Алясніцы ды, пахвалюся, каб і не мы, то не было б ужо Вільні.

— Мы ведаем. Вы не здалі крыжакам замак.

— Так, не здалі. Паверце мне, чалавеку бываламу, у войнах я толк ведаю. Яшчэ старыя казалі: «Зацятая яна — Літва», — і праўдзілі! Добра ліцвіны ваююць, але не ім з рыцарствам у полі мерыцца! Калі яшчэ коні нямецкія ў багне завязнуць, або калі ў густым лесе крыжакоў напаткаць — тады іншая справа.

— Немцы — нішто сабе рыцары! — заўважылі гараджане.

— Яны як муры стаяць адзін пры адным ў жалезных даспехах і так, сабачыя сыны, імі прыкрываюцца, што толькі вочы праз забралы блішчаць. Лавай ідуць. Кінецца, бывала, на іх Літва, але тут жа і рассыплецца, як пясок, а калі не рассыплецца, то немцы яе спляжаць і патопчуць. У крыжакоў у войску не адны немцы — служаць ім ці не ўсе народы, колькі іх ёсць на свеце. І смелыя сярод іх бываюць, скажу я вам! Не раз бачыў, як каторы з іх нахіліцца ўперад, наставіць дзіду¹² ды адзін, не чакаючы, калі бітва пачнецца, кінецца на ўсё войска, як ястраб на птушыную чараду.

— Госпадзі Божа! — усклікнуў Гамрат. — Ну а хто сярод іх найлепшы?

— А гэта ўжо хто да чаго здатны. З самастрэламі найлепш спраўляецца англічанін, ён стралой панцыр навывлёт працінае, а ў галуба пацэліць на сто крокаў. Чэхі здорава баявой сякерай арудуюць. Двухручным мечам найлепей немец б'ецца. Швейцарац лоўка жалезным цапом шлемы трушчыць, але ўсё ж самыя адмысловыя рыцары тыя, што з французскай зямлі. Француз здатны біцца і конным і пешым, прытым будзе табе ўсялякія абразлівыя словы кідаць, але іх вам усё роўна не зразумець, бо мова ў іх такая, нібы хто ў алавыя міскі¹³ барабаніць, а так нічога, народ набожны. Яны нам перадавалі праз нямецкіх рыцараў, што вінавацяць нас, нібыта мы ваюем з крыжакамі, абараняем языкнікаў і сарацынаў¹⁴, абяцалі, што дакажуць гэта ў рыцарскім паядынку. Яны дамовіліся, што на гэты Божы суд¹⁵, як яны яго называюць, выйдуць чатыры іхныя і чатыры

нашыя рыцары, і будзе ён пры двары Вацлава, караля рымскага і чэшскага.

Гэтыя словы яшчэ больш падагрэлі цікавасць шляхцічаў і купцоў. Яны аж павыцягвалі шыі над сваімі куфлямі, гледзячы на Мацьку, і зноў пачалі распытваць:

— А хто там будзе з нашых? Кажыце хутчэй!

Мацька паднёс куфаль да вуснаў, выпіў і адказаў:

— За нашых вы не хвалюйцеся. Сярод іх Ян з Улашчовы, кашталян¹⁶ добжынскі, з ім Мікалай з Вашмунтова, Яська Здакоўскі і Яраш з Чэхава — усе рыцары як на падбор, дужыя хлопцы. Не ў навіну ім біцца і на дзідах, і на мечох, і на баявых сякерах. Будзе на што людзям паглядзець і што пачуць, я ж казаў вам, што французу ўжо нагой на гарляк наступіш, а ён усё будзе табе крыўдныя словы кідаць. Далібог, яны там усіх перагавораць, але нашы ўсіх перамогуць.

— Слаўная будзе перамога, хай іх Бог благаславіць, — азваўся адзін са шляхцічаў.

— І святы Станіслаў! — дадаў другі.

Потым, павярнуўшыся да Мацькі, зноў пачаў распытваць:

— Ану, раскажыце нам пра ўсё. Вы хвалілі немцаў і іншых рыцараў, гаварылі, што яны храбрыя і лёгка Літву спляжылі. А з вамі ім, што ж, не цяжэй было? Няўжо яны з ахвотай і на вас ішлі? Але ж Бог даў — вы не скарыліся ім! Дык пахваліце нашых!

Але Мацька з Багданца не быў хвалько, бо адказаў сціпла:

— Тыя, хто ўпершыню прыходзіў з далёкіх краёў, з імпэтам на нас кідаліся, але раз-другі паспыталі, і ў іх ахвота прападала. Бо наш народ зацяты ў барацьбе — гэтым нас нават папракалі, кажучы: «Пагарджаеце смерцю, але абараняеце сарацынаў, губіце свае душы». А нас злосьць брала, бо гэта ж няпраўда. Літва прыняла хрышчэнне, і там кожны Хрыста славіць, хоць не кожны ўмее як след гэта рабіць. А вы ведаеце, што наш кароль літасцівы нават хацеў паставіць у Плоцкім кафедральным саборы агарак свечкі перад паваленым язычніцкім ідалам, але ксяндзы адгаварылі яго, даводзячы, што не варта гэтага рабіць. Дык што тады ўзяць з простага чалавека? Сёй-той і думае так: «Ну, загадаў мне князь ахрысціцца, я і ахрысціўся, загадаў Хрысту паклоны адбіваць, я і адбіваю, але чаму я не магу сваім старым багам тваражку адшкадаваць, печанай рэпы ім пакінуць, пены з піва

пліхнуць? Не зробіш так, як бачыш — коні здохнуць, каровы захварэюць або малако ў іх крывёю абыдзе, а там ўвосень і каласка не сажнеш». Той-сёй так і ўлагоджвае старых багоў, вось і пала падазрэнне на ўвесь народ. Але ж гэта ад несвядомасці, ад страху перад ідаламі. Даўней добра жылося язычніцкім багам. Мелі яны свае хаты ў лясах, коней, каб ездзіць, дзесяціну збожжа бралі. А цяпер лясы павысякалі, есці ім няма чаго, па гарадах званы гудуць — вось і пашылася гэтая поскудзь у самыя дры-мучыя бары і там скуголіць ад тугі. Пойдзе ліцвін у лес, а яго ў гупчары то адзін, то другі бажок за крысо кажуха хапае і просіць: «Дай!» І некаторыя даюць, але ж ёсць і такія смелыя хлопцы, што не толькі не даюць, а нават ловяць іх. Адзін насыпаў пражанага гароху ў валовы пузыр, дык туды аж трынаццаць нячысцікаў тут жа ўлезла. А ён заткнуў пузыр арабінавым калочкам і панёс іх у Вільню францысканцам; тыя ахвотна заплацілі яму дваццаць срэбных скойцаў¹⁷, абы толькі загубіць ворагаў Хрыстовага імя. Я на свае вочы бачыў той пузыр, ад яго такі мярзотны смурод ішоў,— гэта ў нечысці ад страху перад свянцонай вадой...

— А хто гэта так дакладна падлічыў, што іх было трынаццаць — ні больш ні менш? — спытаў разважна купец Гамрат.

— Ліцвін казаў мне, што ён бачыў, як яны лезлі. А што яны там, у гэтым ніякага сумнення не было, бо адкуль бы такі смурод, а калочак нікому выцягваць не хацелася.

— Ну і дзівосы! — выгукнуў адзін са шляхцічаў.

— Чаго толькі я не нагледзеўся! Адно скажу: народ там добры, ды толькі ўсё ў іх асаблівае. Самі кудлатыя, сярод іх хіба князь які валасы расчэсвае ды стрыжэ; ядуць печаную рэпу і лічаць яе за найлепшы наедак, вераць, што ад яе больш смелым будзеш. У сваіх лясных паселішчах жывуць разам з хатняй жывёлай, з вужакамі, п'юць і ядуць, колькі ўлезе. Кабет за нішто маюць, а вось паненак вельмі шануюць і лічаць, што яны маюць асаблівую здольнасць: нібыта дастаткова дзяўчыне нацерці чалавеку живот сушанай чорнай ажынай, то адразу спыніцца калаццё ў ім.

— Не шкада і калаццё зажыць, калі дзеўкі прыгожыя! — усклікнуў кум Аертрэтэр.

— Пра гэта вы лепей у Збышкі спытайце,— усміхнуўся Мацька з Багданца.

Збышка так зарагатаў, што аж лаўка пад ім захістала-ся.

— Бываюць сярод іх і прыгажуні,— сказаў ён.— Хіба Рынгала не была прыгажуняй?

— Што гэта за Рынгала? Мабыць, спакусніца нейкая? Раскажы!

— Вы што, нічога не чулі пра Рынгалу? — спытаў Мацька.

— І чуць не чулі, і бачыць не бачылі.

— Ды гэта ж сястра князя Вітаўта, жонка Генрыка, князя мазавецкага¹⁸.

— Што вы кажаце! Які-такі князь Генрык? Быў такі князь мазавецкі, біскуп плоцкі, дык ён жа памёр.

— Гэта ён самы. Яму павінны былі даслаць з Рыму вызваленне ад зароку, але смерць вызваліла яго раней ад жыцця; відаць, не вельмі ён цешыў Бога сваімі ўчынкамі. Мяне якраз паслаў Яська з Алясніцы да князя Вітаўта з лістом, а тут ад караля прыехаў у Рытэрсвердэр князь Генрык, біскуп плоцкі. Вітаўту на той час вайна ўжо апырыкрала, бо Вільню ён узяць не змог, а каралю нашаму апырыкралі родныя браты і іх распуста. Кароль бачыў, што Вітаўт і байчэйшы і разумнейшы ад ягоных родзічаў, і паслаў да яго біскупа з прапановай пакінуць крыжакоў і пайсці пад яго руку, а за гэта паабяцаў аддаць яму ўладу над Літвой. А Вітаўт быў да перамен ахвочы, пасла выслухаў з увагай. Наладзіў у яго гонар не адзін баль ды турнір. Біскуп заўсёды быў рады сесці на каня і паказаць сваю рыцарскую сілу, хаця іншыя святары гэтага не ўхвалялі. А мазавецкія князі ўсе як адзін асілкі, у іхным родзе нават дзяўчаты лёгка ламаюць падковы. Першы раз князь выбіў з сядла трох рыцараў, другі — пяцёр, з нашых мяне зваліў, а пад Збышкам конь у час сутычкі на азадак сеў. Князь прымаў узнагароды з рук цудоўнай Рынгалы, кожны раз у поўным узбраенні перад ёй кленчыў. І так яны закахаліся, што ў часы застолляў яго ад яе за рукавы адцягвалі духоўныя айцы з тых, што з ім прыехалі, а яе — брат Вітаўт. Нарэшце князь заявіў: «Я сам сябе вызвалю ад зароку, пацвердзіць яго папа, хай сабе не рымскі, а авіньёнскі¹⁹, але пад вянец я павінен пайсці зараз жа, а не — дык згару!» Грэх то быў вялікі, але Вітаўт не хацеў пярэчыць каралеўскаму паслу, каб не пакрыўдзіць яго, і іх пашлюбавалі. Пасля гэтага яны паехалі спярша ў Сураж, потым у Слуцк. Збышак вельмі перажываў, бо, згодна з нямецкім рыцарскім звычаем²⁰,

выбраў княгіню Рынгалу дамай свайго сэрца і даў зарок да скону аддана служыць ёй.

— Так, гэта праўда, — сказаў Збышка, перапыніўшы Мацьку. — Але ж потым, людзі казалі, княгіня Рынгала разважыла, што ёй не да твару быць жонкай біскупа (бо ён хоць і ажаніўся, але духоўнага сану з сябе не склаў) і што праз гэта ім не будзе Божага бласлаўлення, і яна ўзяла ды і атруціла мужа. Як толькі я дачуўся пра гэта, то папрасіў аднаго набожнага пустэльніка з-пад Любліна, каб ён вызваліў мяне ад таго зароку.

— Можна, ён і быў пустэльнікам, — заўважыў, смеючыся, Мацька, — але што ён набожны, то гэта наўрад, бо мы прыехалі да яго ў пятніцу ў лес, а ён мядзведжыя косці сякерай трушчыў ды шпik высмоктаў, аж гарляк ходырам хадзіў.

— Але ж ён казаў, нібы шпik — гэта не мяса, і, апроч таго, ён атрымаў на тое дазвол, бо пасля таго шпiku ён бачыць у сне цудоўныя відовішчы і назаўтра можа прарочыць аж да паўдня.

— Ну, ну! — сказаў Мацька. — Аднак жа прыгожая Рынгала стала ўдавой і можа прымусяць цябе служыць ёй.

— Дарэмна будзе старацца, бо я сабе выберу іншую даму, якой дам зарок служыць да смерці, а там і жонку сабе знайду.

— Спярша знайдзі сабе рыцарскі пас²¹.

— Уга! Хіба не будзе рыцарскіх турніраў пасля таго, як каралева народзіць? А перад імі ці пасля кароль будзе многіх пасвячаць у рыцары. Кожнаму, хто здатны, пас дастанецца. А я з любым магу сілай памерацца. Біскуп не перамог бы мяне, калі б мой конь не сеў на азадок.

Знойдуцца там і дужэйшыя за цябе.

Шляхцічы з-пад Кракава закрычалі разам:

— А Божа мілы! Там жа, перад каралевай, будуць не такія, як ты, спаборнічаць, а найслаўнейшыя ў свеце рыцары. Будуць там Завіша з Гарбава, і Фарурэй, ды і Добка з Алясніцы, і ўрэшце Павала з Тачава, ды яшчэ Пашка Злодзей з Біскупіц, і Яська Нашан, і Абданк з Гуры, і Анджэй з Брахаціц, і Крыстын з Астрова, і Якуб з Кабыляні!..²² Дзе ўжо табе з імі сілай мерыцца, калі ім няма роўных па сіле ні пры чэшскім, ні пры венгерскім двары! А ты кажаш, што лепшы, чым яны. Колькі год маеш?

— Васемнаццаты пайшоў, — адказаў Збышка.

— Ды цябе ж любы пальцам прыб'е!

— Пабачым.

Тут Мацька спытаўся:

— Я чуў, нібы кароль шчодра ўзнагароджвае рыцараў, якія вяртаюцца з літоўскай вайны. Сярод вас ёсць хтось з Кракава, можа, скажа, ці праўда гэта?

— Дальбог, праўда! — адказаў адзін са шляхцічаў. — Шчодрасць каралеўская ва ўсім свеце вядомая, толькі ж праціснуцца да яго вам будзе цяжка — цяпер жа ў Кракаве гасцей, як пчол у вуллі, усе з'ехаліся на народзіны і хрэсьбіны і хочучь выказаць нашаму валадару сваю паццівасць і адданасць. Меўся быць венгерскі кароль, казалі, што і рымскі імператар прыедзе, і розныя князі, графы, ды рыцараў будзе як маку, і, вядома, кожны спадзяецца, што не вернецца з пустымі рукамі. Ёсць чутка, што прыедзе сам папа Баніфацый, ён жа таксама спадзяецца на міласць нашага караля і на дапамогу супраць свайго авіньёнскага «супарата». Так што праз гэты натоўп вам цяжка будзе прабіцца, але, калі ўдасца вам гэта зрабіць і ўпасці каралю ў ногі, ён шчодра ўзнагародзіць вас за службу.

— Вось я і ўпаду яму ў ногі, таму што заслужыў. А калі будзе вайна, то зноў пайду ваяваць. Праўда, мы такую-сякую здабычу захапілі, што-кольвечы дасталося нам як узнагарода і ад Вітаўта, галеча мне не пагражае, але я ўжо не маладзён, калі ж пад старасць сіла пакідае косці, то хто не захоча мець спакойны прытулак.

— Кароль ветла сустракаў тых, хто вярнуўся з Літвы разам з Яськам з Алясніцы, і ўсе яны цяпер жывуць прыпяваючы.

— Дык вось яно што! Мяне ж не было сярод тых, хто вярнуўся з ім, — я тады яшчэ ваяваў. Ведайце, што мір паміж каралём і князем Вітаўтам дорага каштаваў немцам! Князь хітрасцю вызваліў сваіх заложнікаў з палону, а потым напаў на немцаў, папаліў іхныя замкі, перабіў лепшых рыцараў, народу процьму знішчыў. Немцы захацелі адпомсціць яму, узялі ў хаўрус Свідрыгайлу²³, які да іх перабег, і зладзілі новую выправу. Сам магістр Конрад²⁴ выступіў з вялікім войскам. Узялі ў аблогу Вільню, спрабавалі разбурыць замкі з высачэзных вежаў, спрабавалі і здраднікаў сярод абаронцаў знайсці — а трасца ім у бок! А як назад ішлі, столькі іх палягло яшчэ; мабыць, і палова іх не вярнулася. Потым мы выступалі на бой яшчэ і супраць Ульрыка Юнгінгена²⁵, брата магістра, самбійскага войта. Войт спужаўся князя і з плачам уцёк.

З таго часу наступіў мір, горад наноў будуюцца. Адзін набожны мніх, які мог босы хадзіць па распаленым жалезе, прарочыў, нібы з гэтага часу і аж да канца свету Вільня ўжо не ўбачыць болей пад сваімі мурамі ўзброенага немца. А калі так будзе, то ведайце, чых рук гэтая справа.

Сказаўшы гэта, Мацька з Багданца выставіў наперад свае далоні, шырокія і моцныя, і суразмоўцы згодна заківалі галовамі:

— Так, так! Ён праўду кажа! Так!

Размова раптоўна перапынілася. Праз адчыненыя вокны, з якіх былі выстаўлены зацягнутыя бычынымі пузырамі рамы, бо наступіла цёплая, пагодлівая ноч, даляцеў шум, бразгат зброі, галасы людзей, іржанне коней, спеў. Усе ў карчме здзівіліся, бо час быў позні, месяц ужо высока ўзняўся ў неба. Немец-гаспадар выбег на панадворак карчмы, але хуценька, перш, чым госці паспелі асушыць куфлі, вярнуўся і крыкнуў:

— Едзе нейкі двор!

Праз колькі хвілін у дзвярах з'явіўся паж у блакітным кубраку і чырвонай складной шапачцы. Ён прыпыніўся, паглядзеў на прысутных і, убачыўшы гаспадара, сказаў:

— Выцерці сталы і запаліць агні: княгіня Анна Данута спыніцца тут на начлег.

Сказаўшы гэта, ён павярнуўся і выйшаў. У пакоі пачалася мітусня: гаспадар клікаў слуг, а госці разгублена пазіралі адзін на аднаго.

— Княгіня Анна Данута²⁶, — прамовіў адзін з гараджан, — ды гэта ж Кейстутаўна, жонка Януша Мазавецкага, стрыечная сястра караля. Яна ўжо два тыдні жыве ў Кракаве. Мусіць, ездзіла ў Затар праведаць князя Вацлава²⁷, а зараз вяртаецца адтуль.

— Кум Гамрат, — сказаў другі гараджанін, — давай пойдзем на сена ў стадолу: гэтая кампанія для нас занадта высокая.

— Мянэ не дзівіць, што яны едуць па начы, — прамовіў Мацька, — удзень горача. Але чаму яны спыняюцца ў карчме, тут жа — крок ступіць — кляштар?

Потым ён звярнуўся да Збышкі:

— Гэта родная сястра цудоўнай Рынгалы, ты ведаеш пра тое?

А Збышка адказаў:

— А з ёй, напэўна, мноства мазавецкіх паненак!

Неўзабаве праз дзверы ўвайшла княгіня — пані сярэдняга веку, з усмешкай на твары, апранутая ў чырвоны плашч і звужаную зялёную сукню з доўгім пазалочаным пасам, які, спускаючыся, быў унізе зашпілены вялікай спражкай. Услед за ёй ішлі панны з яе світы, некаторыя з іх старэйшыя, некаторыя ж зусім маладзенькія, у ружовых і ліловых вяночках на галавах, амаль усе з лютнямі ў руках. Былі сярод іх дзяўчаты з цэлымі букетамі свежых кветак, відаць, назбіраных у дарозе. Тлумна стала ў пакоі, калі ўслед за паннамі з'явіліся прыдворныя і іх слугі. Яны ўсе ўвайшлі бадзёрыя, з весялосцю на тварах, гучна гамонячы і прыпяваючы, нібы захмялелыя ад пагодлівай ночы і яснага святла поўні. Сярод прыдворных былі і два вандроўныя спевакі, адзін з лютняй, другі з невялікімі гуселькамі збоку. Адна з дзяўчат, зусім яшчэ дзеўчынё, гадоў, можа, дванаццаці, таксама несла ўслед за княгіняй невялічкую лютню, абабітую меднымі цвічкамі.

— Хвала Ісусу Хрысту! — прамовіла княгіня, спыніўшыся пасярод карчмы.

— На векі вякоў, амін! — адказалі ўсе прысутныя і схіліліся ў нізкім паклоне.

— А дзе гаспадар?

Немец пачуў, што яго клічуць, выступіў наперад і ўкленчыў па нямецкім звычаі — стаў на адно калена.

— Мы спынімся ў цябе, каб адпачыць і падсілкавацца, — сказала пані. — Паварочвайся жвавей, а то мы галодныя.

Гараджане тым часам выйшлі, услед за імі, каб не перашкаджаць княгіні, намерыліся пайсці два мясцовыя шляхцічы, а таксама Мацька з Багданца і малады Збышка, якія пакланіліся на развітанне яшчэ раз, але княгіня затрымала іх:

— Вы шляхта і нам не перашкодзіце! Пазнаёмцеся з дваранамі. Адкуль вас Бог прывёў?

Яны па чарзе назвалі свае імёны, прозвішчы, гербы, клічы і вёскі, адкуль яны былі родам. Як толькі княгіня даведалася ад Мацькі, адкуль яны вяртаюцца, пляснула ў далоні і ўсклікнула:

— Як гэта цудоўна! Вы раскажаце нам пра Вільню, пра майго брата і сястру. Ці прыедзе князь Вітаўт на народзіны і хрэсьбіны?

— Ён хоча прыехаць, але не ведае яшчэ, ці здолее, а таму паслаў ксяндзоў і баяраў, якія вязуць у падарунак каралеве срэбную калыску. А мы з пляменнікам ахоўвалі гэтую калыску ў дарозе.

— Значыць, калыска тут? Хачу яе ўбачыць! Яна сапраўды ўся з чыстага срэбра?

— Сапраўды, уся з чыстага срэбра, але яе ўжо тут няма. Павезлі ў Кракаў.

— А што тады вы тут, у Тынцы, робіце?

— Мы вырашылі зазірнуць да кляшторнага пракуратора²⁸, нашага родзіча, каб аддаць пад ахову слаўных мніхаў тое, што мы ў часе вайны здабылі, і тое, што князь нам падараваў.

— То дзякаваць Богу! А нішто сабе здабыча? Але скажыце, чаму ўсё ж брат не ўпэўнены, што зможа прыехаць?

— Бо рыхтуецца ісці на татараў.

— Я пра гэта чула; ды вось як уздумаю, што каралева не прарочыла шчаслівага канца гэтай выправы... А яе прароцтвы заўжды збываюцца...

Мацька ўсміхнуўся:

— Эх, шаноўная наша пані! Што тут скажаш, але ж разам з князем Вітаўтам столькі нашых слаўных рыцараў пойдзе, такіх малойцаў, супраць якіх ніякаму ворагу не ўстояць!

— А вы хіба не пойдзеце?

— Ды вось жа мяне паслалі з калыскай, да таго ж я пяць гадоў не здымаў з сябе даспехаў,— адказаў Мацька і паказаў на сляды, адціснутыя панцырам на ласіным кубраку.— Але крыху адпачну і пайду, а не — дык вось яго, пляменніка Збышку, аддам у войска пана Спыткі з Мельштына, які павядзе ў паход усіх нашых рыцараў²⁹.

Княгіня Данута кінула позірк на каржакаватую постаць Збышкі, але тут якраз увайшоў мніх з кляштару, павітаўся з княгіняй і пачаў пачціва дакараць за тое, што яна не прыслала ганца, каб паведаміць пра свой прыезд, і што спынілася на начлег не ў кляштары, а ў звычайнай карчме, якая не да твару яе асобе. Тым больш, што ў кляштары хапае дамоў і гмахаў, у якіх нават просты чалавек знаходзіць сабе спачын, а што ж казаць пра такую шаноўную госцю, як жонка князя, продкі і родзічы якога зрабілі столькі добрага для абацтва.

Але княгіня з весялосцю запярэчыла яму:

— Мы зазірнулі сюды ненадоўга, каб толькі крыху

даць адпачыць нагам, а ўранку падамося да Кракава. Мы адаспаліся ўдзень і ехалі па халадку да ночы, а цяпер, калі куры на курасадні ўладкаваліся, было проста няёмка будзіць пабожных мніхаў, ды яшчэ з такой кампаніяй, якая больш думае пра спевы і скокі, чым пра адпачынак для душы.

Калі ж святар пачаў зноў даводзіць сваё, дадала:

— Не. Мы ўжо тут застанемся. Час непрыкметна праляціць, пакуль будзем слухаць свецкія песні, але на ютрань пойдзем у касцёл, каб пачаць дзень з Богам.

— Будзе імша за здароўе літасцівага князя і літасцівай княгіні,— сказаў святар.

— Князь, мой муж, прыедзе толькі праз чатыры-пяць дзён.

— Госпад Бог і здалёку пашле яму сваю ласку, а тым часам дазвольце нам, убогім, хаця б віна прынесці вам з кляштара.

— Вельмі ўдзячныя вам,— сказала княгіня.

Калі нарэшце мніх выйшаў, княгіня паклікала:

— Гэй, Дануся! Дануся! Устань на лаўку і павесялі нам сэрца той песняй, якую ты спявала ў Затары.

Пачуўшы гэта, прыдворныя хуценька паставілі пасярод пакоя лаўку. З двух бакоў на яе селі спевакі, а пасярод іх стала тая самая дзеўчынёха, якая несла ўслед за княгіняй абабітую меднымі цвічкамі лютню. На галаве яе быў вяночак, валасы сплывалі па плячах, сукенка блакітная, на нагах чырвоныя чаравічкі з доўгімі насамі. Стоячы на лаўцы, яна выглядала як малое дзіця, але разам з тым як нейкая дзівосная фігурка, што нагадвала скульптуры ў касцёле або персанаж батлейкі. Відочна, ёй не першы раз даводзілася так стаяць і спяваць княгіні, бо па ёй не было відно, што яна збянтэжана.

— Давай, Дануся, пачынай! — крычалі ёй прыдворныя панны.

А яна ўзяла лютню, узняла галаву, нібы птах, які збіраецца заспяваць, і, прымружыўшы вочкі, пачала срэбным галасочкам:

Каб была я птушкай,
Каб я крылы мела,
Я б да свайго Яся
У Шлёнск паляцела.

Спевакі тут жа падыгралі ёй, адзін на гусліках, другі

на вялікай лютні; княгіня ж, якая перадусім любіла свецкія песні, пачала хітаць галавой з боку ў бок, а дзяўчынка спявала далей тоненькім дзіцячым галаском, свежым, нібы спеў птахаў у вясновым лесе:

Прыляцела, села
У Шлёнску на плоце:
«Глянь, мой любы Ясю,
На сваю сіротку».

І зноў падыгралі ёй спевакі. Юны Збышка з Багданца, больш звыклы яшчэ з дзяціных гадоў да вайны і яе жаклівых відовішчаў, нічога падобнага ў сваім жыцці не бачыў. Ён крануў рукой плячо мазура, што стаяў побач, і запытаўся:

— Хто гэта такая?

— Гэта дзяўчына са світы княгіні. У нас хапае певакоў, якія весяляць двор, але яна найлепшая спявачка, і княгіня яе песні слухае з найбольшай ахвотай.

— Гэта мяне не дзівіць. Здаецца, гэта анёл, не магу на яе наглядзецца. Як яе клічуць?

— А ты хіба не чуў? Дануся. А бацька яе, Юранд са Спыхава, магутны і мужны комес³⁰, які падчас бітваў выступае наперадзе харугвы.

— Якая яна прыгожая! Такой красы яшчэ не бачылі нічыя вочы!

— Яе любяць усе і за спеў, і за прыгажосць.

— А хто яе рыцар?

— Яна ж яшчэ зусім дзіця!

Размову перапыніў голас Данусі. Збышка збоку пазіраў на яе светлыя валасы, на прыўзнятую галоўку, на прымружаныя вочкі і на ўсю яе постаць, асветленую адначасна бляскам васковых свечак і водбліскам месячнага ззяння, што падала з адчыненых вокнаў, і рабіўся ўсё больш задуменым. Здавалася яму, што ён ужо яе калісь бачыў, але не памятаў, ці ў сне, ці дзесьці ў Кракаве на аконным шкле ў касцёле.

І ён зноў даткнуўся да пляча мазура, спытаўшыся сціпаным голасам:

— Значыць, яна з вашага двара?

— Яе маці прыехала з Літвы разам з княгіняй Аннай Данутай, якая выдала яе за князя Юранда са Спыхава. Зграбная такая была, паходзіла са знатнага роду, княгіня любіла яе больш ад усіх прыдворных паненак, і яна кня-

гіню любіла. Таму і дачцы імя дала такое ж — Анна Данута. Але пяць год таму немцы пад Златарыяй³¹ напалі на наш двор, і яна памерла са страху. Вось тады княгіня і ўзяла дзяўчынку, гадуе яе з той пары. Бацька часта прыязджае да двара і радуецца, бо бачыць, што дзяўчына здаровая, што яе любіць княгіня. І кожны раз, як гляне на яе, дык слязьмі абліваецца, бо ўспамінае жонку-нябожчыцу, а потым вяртаецца дадому і жорстка помсціць немцам за сваю цяжкую крыўду. Ён так кахаў сваю жонку, як ніхто ва ўсёй Мазовіі не кахаў, і за яе процьму немцаў спляжыў.

Збышкавы вочы імгненна загарэліся, на ілбе набрынялі жылы.

— Кажаче, немцы забілі яе маці?

— Нібыта і не забілі, а забілі. Сама памерла са страху. Пяць гадоў таму быў мір, пра вайну ніхто не згадваў, ніхто нікога не баяўся. Князь паехаў будаваць вежу ў Златарыю адзін, толькі са світай, без аховы, як звычайна ў мірныя часы. Тым часам здраднікі-немцы без аб'яўлення вайны, без дай прычыны напалі на нас. Самога князя, забыўшыся на страх Божы і на тое, што яго продкі шмат добра ім зрабілі, прывязалі да каня і пацягнулі, а людзей яго пазабівалі. Князь доўга мучыўся ў палоне, і толькі тады, як кароль Уладзіслаў прыстрашыў немцаў вайной, яны спужаліся і адпусцілі яго; але ў час гэтага нападу памерла маці Данусі, бо ў яе сэрца зайшлося ад жаху і гора.

— А вы, пане, былі там? І як вас клічуць, а то я не памятаю.

— Клічуць мяне Мікалаем з Длуголясу, а празваны Абухом. У часе набегу я быў там. Бачыў, як маці Данусіну нейкі немец з павінымі пёрамі на шлеме хацеў прытачыць да сядла і як яна ўвачавідкі зьялела ў яго на вяроўцы. Мяне алебардай ледзь не засекалі, з таго часу знак нашу.

І ён паказаў глыбокі шрам на галаве, які перарэзаў лоб ад валос да брыва.

Абодва змоўклі. Збышка пачаў зноў любавацца Данусіяй. Потым спытаўся:

— Дык вы кажаче, васпане, што ў яе няма рыцара?

Ён не дачакаўся адказу, бо ў гэты час спеў перапыніўся. Адзін з музыкаў, чалавек тоўсты і цяжкі, раптам прыўстаў, і лава нахілілася ў адзін бок. Дануся пахісну-

лася, раскінула рукі, але перш чым яна ўпала ці саскочыла б, Збышка вокамгненна выбег і падхапіў яе на рукі.

Княгіня спачатку ўсклікнула са страху, а потым весела рассмялася і сказала:

— Вось і рыцар Данусін! Будзь ласкавы, малады рыцар, аддай нам нашу любую спявачку!

— Хвацка ён цябе злапаў! — выгукнуў нехта з дваран.

А Збышка ўжо ішоў да княгіні, прытуліўшы Данусю да грудзей; яна ж адной рукой абняла яго за шыю, а другой падняла ўгору лютню, баючыся расціснуць яе. На твары дзяўчыны была радасная ўсмішка, і ўжо не адчувалася, што яна спужалася.

Тым часам юнак падышоў да княгіні, паставіў перад ёй Данусю, а сам тут жа ўкленчыў і, узняўшы голаў, з дзіўнай для яго гадоў смеласцю сказаў:

— Хай будзе па-вашаму, лігасцiвая пані! Час ужо і гэтай цудоўнай паненцы мець свайго рыцара, час і мне мець сваю абранніцу. Прыгажосць і высакароднасць яе я буду ўслаўляць і ў вас прашу дазволу даць зарок верна службы ёй да самай смерці!

На твары княгіні адбілася здзіўленне, але не ад слоў Збышкі, а ад раптоўнасці ўбачанага і пачутага. Звычай рыцарскага служэння даме быў менш знаёмы ў Польшчы, чым у Мазовіі, якая, знаходзячыся на памежку з Нямецчынай, часцей бачыла рыцараў нават з далёкіх краін, а таму ведала яго лепей і падтрымлівала. Княгіня чула пра яго і раней, пры двары свайго славутага бацькі, дзе ўсе заходнія звычаі прызнаваліся і служылі ўзорам для шляхетных ваяроў, і таму яна не ўбачыла ва ўчынку Збышкі нічога такога, што магло б абразіць яе ці Данусю. Наадварот, яна ўзрадавалася, што любая яе сэрцу прыдворная паненка пачынае браць у палон сэрцы і вочы рыцараў.

І таму, узрадаваная, яна павярнула да дзяўчыны:

— Дануська, Дануська! Ці хочаш ты мець свайго рыцара?

А Дануся, праставалася, вясёлая, тройчы падскочыла ў сваіх чырвоных чаравічках, а потым абхапіла княгіню за шыю і пачала ўсклікаць з такой радасцю, нібы ёй паабяцалі забаўку, якая дазволена толькі дарослым:

— Хачу! Хачу! Хачу!

Ад смеху ў княгіні нават слёзы набеглі на вочы, з ёй разам смяўся ўвесь двор, але ўрэшце княгіня вызвалілася ад абдымкаў Данусі і сказала Збышку:

— А што ж! Давай зарок! А што ты ёй абяцаеш?

Але Збышка, які адзін з усіх прысутных не засмяўся, сур'эзна і ўрачыста прамовіў, не ўстаючы з каленаў:

— Абяцаю ёй, што прыеду ў Кракаў і павешу на карчме шчыт, а на ім абвестку, якую мне напіша дасведчаны ў пісьме мніх, аб тым, што панна Данута Юрандаўна найпрыгажэйшая і найвысакароднейшая ад усіх паненак, якія толькі ёсць у каралеўствах. А хто з гэтым не пагодзіцца, таго выклічу на міжбой і буду біцца з ім, аж пакуль сам не загіну ці ён не загіне, або здасца ў палон.

— Добра! Ведаеш рыцарскі звычай. А што яшчэ?

— А яшчэ? Я пачуў ад пана Мікалая з Длуголясу, што маці панны Юрандаўны згінула праз немца з павінным грэбенем на шлеме, таму абяцаю некалькі такіх чубоў сарваць з нямецкіх ілбоў і кінуць пад ногі маёй панны.

Пачуўшы гэта, княгіня зрабілася сур'эзнай і спыталася:

— Ты што ж, не дзеля смеху гэта абяцаеш?

Збышка адказаў:

— Хай дапаможа мне ў гэтым Бог і Святы Крыж; свой зарок я паўтару ў касцёле перад ксяндзом.

— Тваё жаданне ваяваць з лютым ворагам нашага племя вартае ўхвалы, але мне і шкада цябе: ты малады і лёгка можаш загінуць.

Тут выступіў наперад Мацька з Багданца — прыхільнік звычайу даўніны, які дагэтуль толькі паціскаў плячыма, але на гэты раз палічыў патрэбным сказаць:

— Што да гэтага, то хай літасцівая пані не трывожыцца! Смерць ў бітве можа кожнага спасцігнуць, а для шляхціча, стары ён ці малады, — гэта нават гонар. Але для майго хлопца вайна не дзівосы, бо хаця ён яшчэ непаўналетні, ды яму ўжо не раз улучыла паваяваць і конна, і пеша, са шчытом і без яго, з здэдай і сякерай, з доўгім альбо кароткім мечам. Нязвыклы для нас гэты рыцарскі звычай, калі хлопец слугуе дзяўчыне, якая даспадобы прыйшлася, але калі ўжо Збышка сваёй панне тыя павіны чубы паабяцаў, то ён іх здабудзе, і я яго за гэта не дакараю. Трушчыў ён нямецкія шлемы, то няхай і яшчэ патрушчыць, а калі пры тым і пару чарапоў праломіць, то гэта яму толькі славы дадасць.

— Я бачу, што ён ужо не падлетак, а юнак, — сказала княгіня.

Яна павярнула да Данусі:

— Сядай на маё месца, будзеш сённа самай важнай асобай; толькі не смейся, не час, не пасуе.

Дануся села на месца княгіні; яна хацела пры гэтым надаць свайму твару паважны выгляд, але яе блакітныя вочкі ўсміхаліся Збышку, які ўсё яшчэ стаяў уклечышы, і не магла стрымацца, каб ад захаплення не паматляць ножкамі.

— Дай яму пальчаткі,— сказала княгіня.

Дануся дастала пальчаткі і падала Збышку, які з вялікай пашанай узяў іх, падалаваў і сказаў:

— Я прышпілю іх да свайго шлема, і гора таму, хто на іх паквапіцца!

Сказаўшы гэта, ён падалаваў рукі Данусі, потым ногі і ўстаў. І тут жа пакінула яго былая сур'ёзнасць, а сэрца напоўнілася вялікай радасцю ад таго, што цяпер ён будзе ва ўсім двары лічыцца сапраўдным мужчынам, і ён, з пальчаткамі Данусі ва ўзнятай руцэ, з запалам, весела ўсклікнуў:

— Гэй, дзе вы, сабакі з павінымі чубамі! Сюды!

Якраз у гэтую хвіліну ў карчму ўвайшоў той самы мніх, які тут ужо быў, а з ім яшчэ двое, старэйшыя ўзростам. Слугі з кляштара неслі следам за імі лазовыя кашы, а ў іх біклагі з віном і розныя, похапкам сабраныя прысмакі. Абодва новыя госці прывіталі княгіню і таксама дакаралі яе за тое, што яна не завітала ў кляштар, а яна ў другі раз тлумачыла ім, што ўсе яны ўдзень адаспаліся і падарожнічалі надвечоркам па халадку, а таму адпачываць не хочучь і, не жадаючы будзіць ні шаноўнага абата, ні святых мніхаў, вырашылі спыніцца ў карчме, каб крыху перадыхнуць.

Пасля доўгіх ветлівых слоў пагадзіліся на тым, што пасля ютрані княгіня з усім дваром паснедае і адпачне ў кляштары. Мніхі запрасілі не толькі мазавецкіх гасцей, але і кракаўскіх шляхцічаў, і Мацьку з Багданца, які і так меў намер дастацца ў кляштар, каб пакінуць там ваенную здабычу і падарункі ад шчодрэга Вітаўта, прызначаныя для выкупу Багданца. Але малады Збышка не пачуў, як запрашалі яго, бо паспяшаўся да сваіх і дзядзькавых вазоў, што стаялі пад аховай слуг, каб пераапраануцца і больш прыстойна выстраіцца перад княгіняй і Данусяй. Ён зняў з воза кош, загадаў аднесці яго ў пакой для чэлядзі і там пачаў пераапраанацца. Перш-наперш спехам прычасаў валасы, затым прыбраў іх пад шаўковую сетку, вышываную бурштынавымі пацёркамі, а спе-

раду сапраўднымі пярлінамі. Потым апрануў кароткі белы шаўковы кафтан, знізу прыгожа аблямаваны, на якім спераду былі залатыя гафтаваныя грыфоны³²; па кафтане падперазаўся падвойным пазалочаным пасам, на якім вісеў кароткі меч-корд, апраўлены ў срэбра і слановую косць. Усё гэта было новае, ззяючае і зусім не сплямленае крывёй, хаця было здабыта ў паядынку з фрызскім³³ рыцарам, які служыў у крыжакоў. Надзеў Збышка і прыгожыя штаны, адна калашына якіх была ўздоўж у зялёных і чырвоных палосах, другая — у фіялетовых і жоўтых, а верх увесь у стракатую шахматную клетку. І нарэшце, надзеўшы чырвоныя чаравікі з доўгімі насамі, увесь прыбраны і прыгожы, ён пакročыў у агульны пакой.

Калі ён стаў у дзвярах і яго ўбачылі, усе былі моцна ўражаныя. Княгіня ўбачыла, нарэшце, якога прыгожага рыцара абрала сабе Дануся, і ўзрадавалася яшчэ болей. А Дануся ў тое ж імгненне скочыла да яго, як касуля. Але ці то прыгажосць юнака, ці воклічы захаплення прыдворных стрымалі яе парыў, бо яна спынілася, не дабегшы за крок да хлопца, і, збянтэжаная, застыла, апусціўшы долу вочкі, і, ўся ўспыхнуўшы, склала далоні і пачала перабіраць пальчыкамі.

Услед за ёй наблізіліся астатнія; сама княгіня, прыдворныя, спевакі, мніхі — усе хацелі лепей разгледзець маладога рыцара. Мазавецкія паненкі не зводзілі з яго вачэй, і кожная цяпер шкадавала, што не яе ён выбраў; старэйшыя ацанілі як належыць каштоўнасць яго ўбрання. Яго абступіла кола цікаўных. Збышка стаяў пасярод з самаздаволенай усмешкай на маладым твары і час ад часу паварочваўся, каб яго можна было лепш бачыць.

— Хто гэта? — запытаўся адзін з мніхаў.

— Малады рыцар, пляменнік вось гэтага шляхціча, — адказала княгіня і паказала на Мацьку. — Ён толькі што даў зарок служыць Данусі.

І мніхі не здзівіліся, бо падобныя служэнні ні да чаго не абавязвалі. Нават замужнія пані з замежных краін, ды і мясцовыя са слаўтых родаў, дзе былі ў пашане заходнія звычаі, ледзьве не ўсе мелі свайго рыцара. Калі ж рыцар даваў зарок паненцы, то не абавязкова рабіўся прытым яе нарачоным; наадварот, яна часцей за ўсё выбірала мужам іншага, а рыцар, нават дасягнуўшы сталых гадоў, служыў ёй і надалей, але браў шлюб з іншай.

Крыху болей здзівіў мніхаў Данусін узрост, дый то не

дужа, бо ў тых часы шаснаццацігадовыя падлеткі бывалі кашталянамі. Сама вялікая каралева Ядвіга ў тую пару, калі прыехала з Венгрыі, мела пятнаццаць год, а трынаццацігадовыя дзяўчаты выходзілі тады замуж. Зрэшты, у гэты момант усе больш глядзелі на Збышку, чым на Данусю, і слухалі Мацьку, які ганарыўся сваім пляменнікам і якраз апавядаў пра тое, як яны здабылі сабе багацце.

— Год і дзевяць тыдняў таму запрасілі нас да сябе ў госці саксонскія рыцары. Быў іх госцем таксама і адзін рыцар з далёкай зямлі фрызаў, іх народ жыве аж за морам. Пры ім быў сын, хлопец на тры гады старэйшы за Збышку. Адночы ў час балю гэты хлопец пачаў непрыстойна падсмейвацца з таго, што ў Збышкі няма вусоў і барады. Збышка хлопец гарачы, не сцяпеў і вырваў у таго ўсю бараду. З-за гэтага мы пасля біліся на смерць або на няволю.

— А чаму вы абодва біліся? — спытаў пан з Длуголясу.

— Бо, выйшла так, што бацька ўстаў за сына, а я за Збышку, вось і біліся мы ўчатырох на вачах у гасцей, на ўтаптанай зямлі. І была між намі такая ўмова, што той, хто пераможа, забірае сабе і вазы, і коней, і слуг пераможанага. Дзякаваць Богу, перамаглі мы. Пабілі мы фрызаў, хаця і з немалой цяжкасцю, бо мужнасці і сілы ў іх хапала, а здабыча засталася нам нішто сабе: чатыры вазы, кожны запрэжаны парай коней, ды яшчэ чацвёрка добрых жарабкоў, ды дзевяць слуг, а яшчэ даспехі адмысловыя, падобных у нас, напэўна, не знойдзеш. Па праўдзе кажучы, мы ў гэтым баі папсавалі свае шлемы, але Госпад Бог узнагародзіў нас іншым, бо нам дасталася акаваная жалезам скрыня, поўная дарагога адзення, — вось гэтае, у якое цяпер Збышка апрануты, таксама там было.

Абодва кракаўскія шляхцічы і ўсе мазурскія прыдворныя з яшчэ большай павагай пачалі глядзець на дзядзьку і пляменніка, а пан з Длуголясу, які меў празванне Абух, сказаў:

— Бачу, вы людзі рашучыя і адважныя.

— Цяпер мы верым, што гэты юнак здабудзе павіныя чубы!

Мацька смяяўся, але пры гэтым на ягоным суровым твары ўсё роўна было нешта драпежнае.

Тым часам кляшторныя служкі выпягнулі з лазовых кашоў віно і прысмакі, а служанкі пачалі выносіць з

бакоўкі поўныя місы са свежаспечанай яечняй з каўбасой, ад якіх у карчме запанаваў моцны смачны дух свінога сала. Гасцям адразу захацелася есці, і ўсе падаліся да сталоў.

Аднак ніхто не сядаў, пакуль княгіня не заняла сваё месца; яна села пасярэдзіне, пасадзіўшы Збышку і Данусю побач насупраць сябе, а потым звярнулася да Збышкі:

— Табе цяпер належыць есці з адной міскі з Данусяй, але глядзі — не наступай ёй на нагу пад лавай і не чапай яе каленяў, як робяць іншыя рыцары, бо яна яшчэ маладзенькая.

На гэта ён адказаў:

— Я, літасцівая пані, не зраблю гэтага, аж пакуль праз два ці тры гады Госпад Бог дазволіць мне ўзяць шлюб і калі гэтая ягадка выспее; а да ног яе не змог бы дакрануцца, каб і хацеў — яны ж у яе не дастаюць да падлогі.

— Гэта так, — адказала княгіня, — але мне прыемна бачыць, што ты ветлівы і пачцівы.

Пасля гэтага ў карчме запанавала цішыня, бо ўсе заняліся вячэрай. Збышка адразуў найтлусцейшыя кавалкі каўбасы і падаваў іх Данусі, а часам проста клаў іх ёй у рот, і яна, рада я таму, што ёй слугуе такі важны рыцар, уплятала за абедзве шчакі, міргала вочкамі і ўсміхалася, пазіраючы то на Збышку, то на княгіню.

Калі міскі апусцелі, кляшторныя служкі пачалі наліваць салодкае, з прыемным водарам, віно — мужчынам многа, жанчынам патроху; а сваю рыцарскую годнасць Збышка паказаў тады, калі ўнеслі поўныя гарцы прысланых з кляштара арэхаў. Былі тут і звычайныя, лясныя, і рэдкія ў тых часы, прывезеныя здалёку грэцкія арэхі, на якія госці накінуліся з вялікай ахвотай, аж трэск ішоў па ўсёй карчме. Але Збышка думаў не пра сябе. Ён хацеў паказаць княгіні і Данусі сваю рыцарскую сілу і выхаванасць, не накідваўся з прагнасцю на рэдкія прысмакі і тым самым узнімаў сябе ў іх вачах. Таму ён набіраў поўную жменю арэхаў, лясных або грэцкіх, і не расколваў іх зубамі, як іншыя, а сціскаў сваімі жалезнымі пальцамі і, раструшчыўшы, падаваў Данусі вылушчаныя. Ён нават прыдумаў для яе забаву: клаў ядзеркі на далонь, падносіў да вуснаў і дзьмуў так, што шкарлупіны ўзляталі аж пад столь. Дануся вельмі смяялася, і княгіня загадала Збышку спыніць гэту забаву, баючыся, як бы дзяўчынка не падавілася; аднак, убачыўшы, як радуецца Дануся, спытала:

— Ну што, Дануська, добра мець свайго рыцара?

— Добра, ой добра! — адказвала дзяўчынка.

А потым яна дакранулася сваім ружовым пальчыкам да белага шаўковага Збышкавага кафтана, хуценька адняла яго і запыталася:

— А заўтра ён таксама будзе маім рыцарам?

— І заўтра, і ў нядзелю, і аж да смерці, — адказаў Збышка.

Вячэра працягвалася. Пасля арэхаў падалі салодкія пляцкі з разынкамі. Некаторыя з прыдворных хацелі панцаваць, іншыя жадалі паслухаць спевакоў або Данусю; але ў дзяўчынке пад канец пачалі зліпацца вочкі, а галоўка схілялася набок; раз-другі яна яшчэ зірнула на княгіню, потым на Збышку, яшчэ раз працёрла кулачкамі вочы, а потым з вялікім даверам абаперлася на плячо маладога рыцара і — заснула.

— Спіць? — запытала княгіня. — Вось яна, твая «дама».

— Яна мне ў сне мілейшая, чым якая іншая ў танцы, — адказаў Збышка, седзячы роўна і нерухома, каб не разбудзіць дзяўчыну.

Але яе не разбудзілі нават музыка і спевы. Хто прытопваў нагой у такт музыцы, хто грукаў міскай, але чым большы быў шум, тым мацней яна спала, адкрыўшы рот, як рыбка.

Абудзілася яна толькі тады, калі заспявалі пеўні і зазванілі званы ў касцёле, а ўсе, хто быў у карчме, паўставалі з лавак з воклічамі:

— На ютрань! На ютрань!

— Пойдзем пеша дзеля славы Божай, — прамовіла княгіня.

І, узяўшы за руку разбуджаную Данусю, яна першая выйшла з карчмы, а за ёй высыпалі ўсе прыдворныя.

Ноч ужо збялела. На ўсходзе неба ўсё болей святлела — зялёнае вышэй, ружовае ўнізе, а яшчэ ніжэй была як бы вузенькая залатая стужачка, што на вачах шырэла. На захадзе месяц нібы адступаў перад яе яснасцю. Разгараўся бляск зараніцы, усё больш ружовы, ясны. Свет абуджаўся, вільготны ад расы, радасны і бадзёры.

— Бог даў пагодлівы дзень, але, напэўна, ён будзе дужа спякотны, — казалі прыдворныя княгіні.

— Нічога, — супакоіў іх пан з Длуголясу. — Выспімся ў абацтве, а ў Кракаў прыедзем надвячоркам.

— І зноў трапім на баль!

— Цяпер там штодня балююць, а пасля народзін і паядынкаў будуць баляваць яшчэ больш заўзята.

— Паглядзім, як пакажа сябе ў змаганні Данусін рыцар!

— Ого, яны з дзядзькам нібы два волаты-дубы! Ці чулі, як яны перамаглі ў паядынку?

— Можа, яны да нашага двара далучацца, бач, пра нешта радзяцца.

А яны сапраўды радзіліся, прычым старэйшы, Мацька, не быў асабліва рады таму, што адбылося; ідучы ў хвасце світы, ён знарок запавольваў хаду, каб без перашкод пагутарыць, і гаварыў, звяртаючыся да пляменніка:

— Па праўдзе кажучы, карысці з гэтага табе не будзе. Я ўжо як-небудзь дайду да караля, хоць бы вась з гэтым дваром, можа, штось займеем. Мне надта хочацца прыдбаць хоць невялічкі замак ці гарадок. Але пабачым, можа, найперш наш родны Багданец выкупім, бо ім нашы дзяды ўладалі, то і нам уладаць трэба. Але адкуль узяць людзей? Абат прывёў сваіх, ён іх з сабой і возьме, а без работнікаў зямля — што ёсць, што няма. Дык вось ты і зважай, пра што я табе казаць буду: ты сабе служы каму хочаш, а разам з мельштынскім панам ідзі да князя Вітаўта ў выправу на татараў. Калі яна распачнецца яшчэ да народзін, то не чакай ні турніраў, ні рыцарскіх паядынкаў, а — затрубіла труба — і ў паход! Там можа быць багатая здабыча. Ты ж памятаеш, які Вітаўт шчодры, а ён цябе ўжо ведае. Пакажаш сябе ў бітве — будзеш шчодр адораны. Калі дасць Бог, можаш захапіць процьму палонных. Гэта, відаць, самае важнае. Татараў па свеце — як мурашак. Калі пераможаце, прыпадзе на кожнага цэлая капа.

Тут Мацька, які быў пражны да зямлі, пачаў марыць:

— А Божа ж мой! Прыгнаць хаця б пяцьдзсят нявольнікаў ды пасяліць іх у Багданцы! Расцерабілі б ладны шмат пушчы. Мы б ого як угору пайшлі! Я табе скажу, нідзе ты столькі не возьмеш, колькі там можна ўзяць.

Але Збышка адмоўна пахітаў галавой:

— Уга, як жа! Прытарабаниць паўсотні конюхаў! Яны ж конскую мярцвячыну жаруць, да зямлі нязвыклыя! Якая ад іх карысць у Багданцы? Да таго ж я даў зарок здабыць тры нямецкія чубы. Дзе я іх знайду паміж татараў?

— Ты даў зарок здуру, нікому ён не патрэбны.

— А мой рыцарскі гонар? Як з ім?

— А ты прыгадай Рынгалу.

— Рынгала атруціла князя, і пустэльнік вызваліў мяне ад зароку, дадзенага ёй.

— І ад гэтага зароку цябе вызваліць абат у Тынцы. Гэты хоць лепшы, чым той пустэльнік, які быў больш падобны на рабаўніка, чым на мніха.

— Але ж я не хачу.

Мацька супыніўся і спытаў з непрыхаваным абурэннем:

— Дык што ж нам рабіць?

— Вы едзьце сабе да Вітаўта, а я не паеду.

— Пяхтура ты нямецкая! Хто ж, па-твойму, да караля на паклон пойдзе?.. А маіх касцей старых табе не шкада?

— На вашы косці яшчэ дрэва скінуць можна — не зломяцца. Мне вас шкада, вядома, але ўсё ж не хачу я да Вітаўта.

— І што ж ты будзеш рабіць? Сакольнічым ці спеваком будзеш пры мазавецкім двары?

— А чым блага быць сакольнічым? Калі ўжо вам пабурчэць у ахвоту, то навошта мяне слухаць?

— Табе няма куды падацца. Багданец яму, бачыце, за нішто. Ды і там ты хіба што сам пазногцямі зямлю калупаў бы. Бо араць няма каму.

— Няпраўда ваша! Хаця вы хвацка задумалі наконт татараў. Ды, мабыць, забыліся, што рускія казалі: татараў столькі возьмеш, колькі іх пабітых ляжыць, а нявольнікамі іх не зробіш, бо ад татарына ў стэпе ні пылу ні следу. На чым я яго даганяць мушу? На гэтых магутных жарабцах, якіх мы ў фрызаў узялі? Ці бачылі! А здабычча там якая? Адны прапацелыя кажухі. Вялікім багаццем вярнуся я ў Багданец, як жа! Адразу назавуць мяне комесам.

Мацька змоўк, бо ў словах Збышкі было многа слухнага, але праз пару хвілін зноў запырэчыў:

— Ты не забывай, што князь Вітаўт узнагародзіў бы цябе.

— Вы ж бачыце, аднаму ён дае аж задужа, другому — нічога.

— Ну добра, кажы: куды паедзеш?

— Да Юранда са Спыхава.

Мацька ў гневе аж расшпіліў пас на сваім скураным кубраку і ўсклікнуў:

— А бадай ты спрах!

— Паслухайце, — спакойна адказаў Збышка, — я па-

раіўся з Мікалаем з Длуголясу, і той казаў, што Юранд і цяпер помсціць немцам за жонку. Пайду, дапамагу яму. Па-першае, вы і самі казалі, што мне нядзіва з немцамі сутыкацца, я добра ведаю і іх саміх, і як адолець іх. Па-другое, я там, на мяжы, тыя павіныя чубы лягчэй здабуду, а па-трэцяе, вы ж ведаеце, што павіны грэбень не бедны кнехт над ілбом носіць, і калі пан Езус паможа, то будзе і пяро, і здабыча. А самае галоўнае: тамтэйшы нявольнік — не татарын. Такога ў нашай пушчы паселіш — век Богу дзякаваць будзеш. — Ці ты, хлопец, з глузду з'ехаў? У нас жа цяпер вайны няма, і толькі Богу святы ведае, калі будзе.

— Даражэнькі мой дзядзюхна! Згадайце прытчу: замірыліся мядзведзі з бортнікамі — мёду не каштуюць, борцей не псуюць. Ха-ха! Для вас жа не навіна, што хаця вялікія войскі не ваююць, хаця наш кароль з магістрам Ордэна крыжакоў паставілі на пергаменце свае пячаткі, засведчылі мір, а вось на мяжы тым не меней увесь час сутычкі. Нехта звядзе карову, статак, дык за гэту карову паляць некалькі вёсак, атачаюць замкі. А колькі паланілі хлопцаў і дзяўчат? А купцоў на гасцінцах? Згадайце даўнейшыя часы, пра якія вы мне самі не раз казалі. Не так ужо блага пачуваўся Наленч, калі ён захапіў сорок рыцараў, што ехалі да крыжакоў, пасадзіў іх у склеп і выпусціў толькі пасля таго, як магістр прыслаў за іх поўны воз грыўнаў. Юранд са Спыхава якраз гэтым і займаецца, так што мне на мяжы справа знойдзецца.

Некалькі хвілін яны ішлі моўчкі. Тым часам зусім развіднела, і зырккія промні сонца высветлілі скалы, на якіх стаяла абацтва.

— Бог усюды можа ашчаслівіць, — прамовіў урэшце палагаднелым голасам Мацька, — вось і памаліся, папрасі, каб блаславіў.

— Гэта так, усё ў яго волі!

— Ты ўсё ж і пра Багданец не забывайся, бо ты мяне не пераканаў, што едзеш да Юранда не дзеля гэтай дзеўчынёхі, а дзеля Багданца.

— Не кажыце так, а то раззлююся. Я не буду аднеквацца, яна сапраўды мне падабаецца, і мой зарок ёй — гэта зусім не тое, што было з Рынгалай. Хіба вы бачылі прыгажэйшую ад яе?

— Што мне з тае прыгажосці! Вось падрасце яна, тады і жаніся, яна ж дачка магутнага комеса.

Збышкаў твар расцвіў добрай юнацкай усмешкай.

— Напэўна, так і будзе. Ніякай іншай панны, ніякай іншай жонкі не хачу. Прыйдзе час, вашы косці запрасяць спачыну ад паходаў, вось і будзеце нашых дзяцей калыхаць.

На гэта ўсміхнуўся Мацька і адказаў ужо цалкам улагоднены:

— Грады! Грады! Хай жа іх, дзяцей тваіх, будзе як граду. На старасці — радасці, пасля смерці — збавенне. Дык дай нам, Божа!

III

Княгіня Данута, Мацька і Збышка і раней бывалі ў Тынцы, але сярод прыдворных княгіні некаторыя першы раз бачылі гэты горад. Яны на ўсе вочы з захапленнем пазіралі на велічны кляштар, на зубчастыя муры, якія працягнуліся ўздоўж скалаў над абрывамі, на гмахі, што ўзносіліся то па схілах гары, то за востраверхімі вежамі, высокія, стромкія і ззяючыя золатам у першых ранішніх сонечных промнях. З першага погляду на гэтыя муры і гмахі, дамы і гаспадарчыя будыніны, на сады, што ля падэшвы гары, на старанна ўробленыя палі, якія адкрываліся звысоку, можна было спазнаць пра багацце, пра каветнае, незлічонае, да якога не звыклі і таму дзівіліся з яго людзі з беднай Мазовіі. Існавалі сапраўды старадаўнія і заможныя абацтвы бенедыктынцаў і ў іншых месцах краіны: у Любушы на Одры, у Плоцку, у Магільне, што ў Велікапольшчы, ды ці мала дзе яшчэ, але ніводнае з іх усё роўна не ішло ні ў якае параўнанне з тынецкім. Ягонья ўладанні пераўзыходзілі некаторыя ўдзельныя княствы, а прыбыткі маглі абудзіць зайздрасць нават у тагачасных каралёў.

Прыдворныя дзіваваліся, а некаторыя не давалі веры вачам. Тым часам княгіня, жадаючы скараціць шлях і пацешыць сваіх прыдворных паненак, пачала прасіць аднаго з мніхаў, каб той распавёў старадаўнюю і страшную гісторыю пра Вальгера Удалага, якую ёй раней, яшчэ ў Кракаве, ужо апавадалі, толькі не вельмі падрабязна.

Пачуўшы пра гэта, паненкі атачылі княгіню і цеснай купкай разам з ёй і мніхамі ішлі ўгору, і ў промнях ранішняга сонца здавалася, нібыта ідуць кветкі.

— Хай лепей пра Вальгера раскажа брат Гідульф, аднае начы ён бачыў ягоную здань, — сказаў адзін з мніхаў

і зірнуў на другога, чалавека паважных год, які ішоў, прыгорбіўшыся, побач з Мікалаем з Длуголясу.

— Вы сапраўды бачылі яго на свае вочы, святы айцец? — спытала княгіня.

— Бачыў, — панура адказаў мніх. — Здараюцца такія акалічнасці, што, згодна з воляй Божай, можа нехта пакінуць пякельную апраметную і паказацца жывому свету.

— Калі ж такое бывае?

Мніх зірнуў на сваіх папличнікаў і змоўк, бо ведаў, што паданне прарочыла, нібы дух Вальгера з'яўляецца ў тыя часы, калі ў манаскім ордэне псуецца норавы, парушаюцца законы, а самі божыя слугі больш чым трэба думваюць пра свецкія ўдехі і багацце.

А ў гэтым ніводзін з іх не хацеў бы прызнацца. Праўда, прывід Вальгера звеставаў, згодна з тым жа паданнем, яшчэ і вайну або якое-небудзь іншае няшчасце, таму брат Гідульф памаўчаў хвіліну і прамовіў:

— Прывід ягоны не звястует нічога добрага.

— Не хацела б і я бачыць яго, — перахрысціўшыся, сказала княгіня. — Але чаму ён апынуўся ў пекле, ён жа, наколькі мне вядома, усяго толькі адпомсціў за сваю цяжкую крыўду.

— А хоць бы ён пражыў усё сваё жыццё праведна, — сурова запырэчыў мніх, — усё роўна быў бы асуджаны на вечныя мучэнні, бо ён жыў у паганскія часы і не ачысціўся святым хрышчэннем ад першароднага граху.

Пачуўшы гэта, княгіня змрочна ссунула бровы, бо згадала, што і яе вялікі бацька, якога яна любіла ад усёй душы, таксама памёр у зычніцтве і павінен вечна гарэць у пякельным агні.

— Расказвайце, мы слухаем, — сказала яна, калі мніх змоўк.

Брат Гідульф пачаў апавядаць:

— Быў яшчэ ў паганскія часы славетны граф, якога за дзівосную прыгажосць звалі Вальгерам Удалым. Увесь той край, як вокам кінуць, належаў яму. У баявыя выправы ён хадзіў не з аднымі воямі, а і з сотняй кап'ёўшыкаў, бо ён быў багаты валадар і меў васалаў ад Аполя на захадзе да Сандоміра на ўсходзе. Статкі ён меў незлічоныя, а ў Тынцы ў яго была вежа, уся напоўненая грашма, як цяпер у крыжакоў у Мальбарку.

— Ведаю, ёсць у іх такая, — перапыніла яго княгіня Данута.

— І сам ён быў асілак,— працягваў далей мніх,— дубы вырываў з каранем, а да таго ж ні ў прыгажосці, ні ў ігры на лютні, ні ў спевах зраўняцца з ім не мог ніхто на цэлым свеце. Адноўчы, калі ён гасцяваў у французскага караля, у яго закахалася каралеўна Гельгунда, якую бацька-кароль хацеў у імя Бога аддаць у кляштар, а яна ўцякла з Вальгерам у Тынец, дзе і жылі ў граху, бо ніводзін ксёндз не мог іх пашлюбавець згодна з хрысціянскім звычаем. А ў Вісліцы жыў у тых часы Віслаў Прыгожы з роду караля Попеля. Калі Вальгера Удалага не было дома, ён час ад часу рабіў набегі на ягоныя ўладанні. Вальгер не сцярпеў гэтага, пабіў Віслава і ўзяў у палон, а таго не ўлічыў, што кожная жанчына, якая хоць бы раз убачыла Віслава, гатовая была вырачыся бацькі, маткі, мужа, абы з ім спазнацца. Сталася такое і з Гельгундай. Яна ўміг прыдумала для Вальгера такія кайданы, якія нават ён, пры тым што асілак быў і дубы вырываў, не мог іх разарваць. Скутага мужа яна аддала Віславу, той павёз яго ў няволі ў Вісліцу. Але Рынга, сястра Віслава, пачула, як у склепе спявае Вальгер, адразу закахалася ў яго і выбавіла з няволі, а ён пасля пасек мечам і Віслава і Гельгунду, выкінуў іх цэлыя груганам, а сам вярнуўся ў Тынец разам з Рынгай.

— А хіба ён нядобра зрабіў? — спытала княгіня.

На гэта брат Гідульф адказаў:

— Вось калі б ён прыняў хрышчэнне і аддаў Тынец бенедыктынцам, то, можа, Бог адпусціў бы яму грахі, а калі не зрабіў гэтага, то і апынуўся ў пекле.

— А хіба ў той час там былі ўжо бенедыктынцы?

— Бенедыктынцаў ва ўсім каралеўстве не было, паўсюдна жылі адны язычнікі.

— А тады як жа ён мог прыняць святое хрышчэнне і аддаць Тынец?

— Не мог — і таму трапіў у пекла на векі вечныя,— з важнасцю прамовіў мніх.

— Справядліва! Слушна кажа! — азваліся галасы са світы.

Неўзабаве ўсе падышлі да галоўнай кляшторнай брамы, дзе ўжо чакаў абат на чале цэлай світы мніхаў і шляхты. Свецкіх людзей — «аканомай», «адвакатаў», «пракуратараў» і ўсялякіх ордэнскіх службоўцаў — у кляштары заўжды бывала шмат. І мясцовыя шляхцічы, сярод якіх было нямала заможных рыцараў, што мелі незлічоныя кляшторныя землі згодна з рэдка ўжываным

у Польшчы ленным правам, і тыя, як «васалы»³⁴, ах-вотна адіраліся пры двары «сюзерэна», дзе пры вялікім алтары лёгка было атрымаць дарункі, ільготы, усялякія дабрадзейныя паднашэнні, якія даваліся часта за дробную паслугу, у час сказанае слова або калі быў у добрым гуморы ўсемагутны абат. Урачыстасці, якія рыхтаваліся ў сталіцы — Кракаве, таксама прывабілі сюды нямала такіх васалаў з далёкіх краёў, і хто з іх не мог уладкавацца там з-за вялікага наплыву людзей, той спыняўся ў Тынцы. З-за гэтага ўсяго *abbas centrum villarum** сустракаў княгіню са світай, большай, чым звычайна.

Быў ён чалавекам высокага росту, з сухім разумным тварам, з паголенай на макаўцы галавой, якая ніжэй, над вушамі, была атачоная вянком сіваватых валасоў. На ілбе меў шрам ад раны, атрыманай, відаць, у маладыя гады, калі ён быў яшчэ рыцарам; вочы меў праніклівыя, што пагардліва пазіралі з-пад чорных броваў. Як і іншыя мніхі, ён насіў расу, але на яе быў накінуты чорны плашч, падбіты пурпурам, на шыі — залаты ланцуг, на канцы якога вісеў таксама залаты, аздоблены каштоўнымі камянямі крыж — сведчанне высокай абацкай пасады. Уся ягоная пастава выяўляла чалавека з гонарам, упэўненага ў сабе, звыклага загадваць і кіраваць.

Аднак княгіню ён вітаў пачціва, нават лісліва, бо памятаў, што муж яе паходзіў з таго самага роду князёў мазавецкіх, з якога паходзілі каралі Уладзіслаў і Казімір, а па жаночай лініі і каралева, валадарка адной з найвялікшых у свеце дзяржаў. Пераступіўшы парог брамы, ён нізка схіліў галаву, а потым блаславіў Анну Дануту і яе світу маленькім залатым каўчэжцам-пастаўцом, які трымаў пальцамі правай рукі, і прамовіў:

— Вітаю цябе, літасцівая пані, ля ўбогага парога нашага кляштара. Няхай пашлюць табе здароўе, шчасце і блаславяць сем разоў на дні праз усё жыццё тваё святы Бенедыкт з Нурсіі, святы Маўрус, святы Баніфацый і святы Бенедыкт з Аніяна, а таксама і Ян з Таламеі, апекуны нашы, якія спадобіліся вечнага шчасця!

— Каб не пачуць слоў такога славутага абата, трэба быць глухім,— пачціва адказала княгіня,— тым больш, што і мы аддаем сябе пад вашу апеку, прыйшоўшы на гэтае набажэнства.

* Абат ста вёсак (лац.).

Сказаўшы гэта, яна падала абату руку, якую ён, пасля таго як стаў, згодна з прыдворным звычайам, на адно калена, пацалаваў па-рыцарску. Разам яны прайшлі пад брамай у кляштар. Імшу, відаць, даўно ўжо чакалі, бо ў тую ж хвіліну зазвінелі званы і званочки, трубачы ў гонар княгіні затрубілі пры дзвярах касцёла ў галасістыя трубы, музыкі ўдарылі ў вялізныя літаўры, выкутыя з чырвонай медзі і абцягнутыя скурай, ад якіх пайшоў гучны розгалас. На княгіню, якая нарадзілася не ў хрысціянскім краі, кожны касцёл і цяпер яшчэ моцна ўражваў, асабліва гэты, тынецкі, уражваў яшчэ больш сваім характам, бо ён меў мала сабе роўных. Змрокам поўнілася ўся прастора святыні, толькі ля вялікага алтара трымцелі аганькі рознай велічыні свяцільняў і змешваліся з бляскам свечак, якія асвятлялі пазалоту і статуі святых. Святар у рызе выйшаў службыць імшу, пакланіўся княгіні і пачаў літургію. Пахучы дым з кадзільніц, які ахутаў ксяндза і алтар, вольнымі пасмамі ўзнямаўся ўгору, надаваў касцёлу яшчэ большую ўрачыстасць і таямнічасць. Анна Данута схіліла галаву, узяла ўгору рукі і пачала гарача маліцца. Калі ж азваўся рэдкі на той час у касцёлах арган, які напаўняў увесь кляштар то велічным громам, то гучаў, як галасы анёлаў, то разлятаўся салаўінымі пералівамі, княгіня ўзвяла вочы на абразы, а на твары яе адбілася разам з набожнасцю і страхам бясконцае шчасце, — і таму, хто глянуў бы на яе ў гэце імгненне, магло здацца, што гэта святая ў цудадзейным духоўным азарэнні сузірае прасцёртыя перад ёю нябёсы.

Так малілася народжаная ў язычніцтве дачка Кейстута, якая ў звычайным жыцці, як і ўсе людзі тых часоў, трэба ці не трэба, успамінала імя Госпада, аднак жа ў храме Божым з дзяцінным трымценнем і пакорай узнімала пагляд на таямнічага і ўсемагутнага Айца.

Гэтак жа заўзятая, хаця і з меншым трымценнем, маліўся ўвесь двор княгіні. Збышка ўкленчыў побач з мазурамі воддаль ад вялікага алтара, бо да яго прайшлі толькі княгіня і прыдворныя панны, і аддаў сябе ў рукі Божыя. Раз-пораз ён пазіраў на Данусю, якая з прыплюшчанымі вачыма сядзела побач з княгіняй, і думаў, што сапраўды варта было стаць рыцарам такой дзяўчыны, але зарок ён даў ці не зацяжкі. Бо цяпер, калі піва і віно, выпітыя ў карчме, выветрыліся з ягонай галавы, ён не на жарт задумаўся, якім чынам той зарок споўніць. Вайны не было. У пагранічных нападах можна

было, сапраўды, лёгка напаткаць узброенага немца і або яму рэбры пералічыць, або самому налажыць галавой. Пра гэта ён і казаў Мацьку. «Да таго ж, — думаў ён, — не абы-які немец носіць на шлеме пёры паўліна або страуса». Сярод гасцей крыжакоў гэта толькі, можа, графы якія, а між саміх крыжакоў хіба толькі комтур³⁵, ды і то не кожны. Калі ж вайны не будзе, то можа прайсці хто ведае колькі год, пакуль ён свае тры грабяні здабудзе; а тут яшчэ ён згадаў, што пакуль не мае рыцарскага паса, а значыць, можа выклікаць на паядынак толькі гэткіх, як сам, не аперазаных рыцараў. Аднак ён спадзяваўся, што рыцарскі пас атрымае з каралеўскіх рук у часе турніраў, якія несумненна адбудуцца на хрэсьбінах. Права на гэта ён даўно заслужыў, але потым што? Паедзе ён да Юранда са Спыхава, будзе яму дапамогаць, пакалечыць кнехтаў, колькі ўдасца, і канец на тым. Крыжацкія кнехты — гэта ўсё ж не рыцары з павінымі пёрамі на галовах.

Увесь у роспачы і няпэўнасці, ён зразумеў, што без асаблівай літасці Боскай няшмат зробіць, і пачаў маліцца:

«Дай, Ісусе, вайну з крыжакамі і з немцамі, ворагамі нашага каралеўства і ўсіх народаў, што на нашай мове Імя Тваё Святое славяць. І блаславі нас, а іх пакарай, бо яны служаць часцей пякельнаму старасце, чым Табе, супраць нас затаілі злосць, асабліва за тое, што наш кароль з каралевай ахрысцілі Літву, перашкодзіўшы ім сячы мечам слуг Тваіх. За гэта пакарай іх, Госпадзі.

А я, грэшны Збышка, каюся перад Табой і пяццю раімі Тваімі заклінаю Цябе, пашлі мне як найхутчэй трох знатных немцаў з пёрамі паўлінаў на шлемах і з міласэрнай Тваёй дапамогай дазволь пабіць іх. Бо абяцаў я гэтыя пёры прынесці панне Дануце, дачцы Юранда і Тваёй рабе, пакляўся ў тым сваім рыцарскім гонарам.

Ад усёй здабычы, якая будзе пры забітых, я аддам дзесяціну святому Твайму храму, каб і Ты, святы Ісусе, прыбытак і хвалу праз мяне меў і каб ведаў, што не дарэмна, а ад шчырага сэрца абяцаў Табе. Гэта сапраўды так, памажы мне, Божа! Амін!»

Чым з большым запалам Збышка маліўся, тым болей трымцела ад хвалявання ягонае сэрца — і ён даў яшчэ адзін зарок: калі выкупіць Багданец з закладу, то ахвяруе на касцёл увесь воск, які пчолы назапасяць у борцях. Дзядзька Мацька, як спадзяваўся Збышка, не будзе ні-

чога мець супраць, а Ісус Хрыстос будзе асабліва рады воску для свечак і, жадаючы хутчэй атрымаць яго, хутчэй і дапаможа. Гэтая думка здалася Збышку такой слушнай, што радасць перапоўніла ягоную душу: ён быў цяпер амаль упэўнены, што будзе пачуты і што вайна неўзабаве пачнецца, а калі не пачнецца, то і так ён свайго дапяць пасее. Ён адчуў такую вялікую моц у руках і нагах, што ў гэтую хвілю мог бы адзін кінуцца на цэлую варажую харугву. Ён нават падумаў, што раз ужо ён так многа паабяцаў, то можна было б і для Данусі яшчэ двух немцаў дадаць! Маладая гарачлівасць падбухторвала яго на гэта, але ўсё ж гэтым разам асцярожнасць пераважыла, бо ён пабаяўся празмернымі просьбамі выпрабоўваць боскае цярпенне.

Аднак ягоныя надзеі яшчэ больш умацаваліся, калі пасля малітвы і доўгага адпачынку, які меў увесь двор, паслухаў размову абата і Анны Дануты ў час снядання.

У тыя часы жонкі князеў і каралеў па сваёй набожнасці, а таксама таму, што мелі ад магістраў Ордэна крыжакоў багатыя дарункі, выказвалі крыжакам сваю прыхільнасць. Нават богабаязная Ядвіга, пакуль была жывая, стрымлівала ўзнятую над імі руку свайго ўладарнага мужа. Толькі адна Анна Данута, паколькі зазнала ад іх нямала крыўды для сваёй сям'і, ненавідзела іх усёй душой. Калі абат спытаўся ў яе, як справы ў Мазовіі, яна пачала горка наракаць на крыжакоў: «Ці могуць быць добрымі справы ў княстве, калі ў яго такія суседзі? Нібыта і мір між намі, абменьваемся пасольствамі і лістамі, а між тым няма такога дня і гадзіны, каб мы былі спакойнымі за будучае. Кладучыся вечарам спаць, на памежжы ніхто не ведае, працнецца ён скутым, ці з прыстаўленым да горла мечам, ці з палаючым дахам над галавой. Не ратуюць ад здрады ні кляцтва, ні пячаткі, ні пергаменты. Якраз так і было пад Златарыяй, калі ў часы найлепшага міру зняволілі князя. Крыжакі даводзілі, нібы ягоны замак можа быць для іх небяспечным. Але ж замкі ставяць не для нападу, а для абароны, і хто з князеў пазбаўлены права будаваць іх ці перабудоўваць, калі тыя замкі на ягонай зямлі? Не змогуць па-добраму ўжыцца з Ордэнам ні слабы, ні моцны, бо слабымі ён пагарджае, а моцнага імкнецца аслабіць, давесці да заняпаду. Хто зробіць ім дабро, таму яны аддзячаць злом. Дзе яшчэ ў свеце ёсць такі Ордэн, які ў іншых каралеўствах такімі дабротамі карыстаўся б, якія ён атрымаў ад польскіх князеў,—

а чым жа ён аддзячыў? Нянавісцю, набегамі, вайной і здрадай. Дарэмна наракаць, дарэмна скардзіцца нават самой сталіцы Апостальскай — Рыму, бо яны жывуць ва ўпартасці і пагардзе і не слухаюць самога папу рымскага. Вось і цяпер прыслалі яны пасольства на народзіны і хрэсьбіны ў каралеўскай сям'і, але ж толькі, каб суцішыць гнеў нашага магутнага караля за тое, што яны ўчынілі ў Літве. А ў іх сэрцах пануе заўжды толькі адна думка: як бы знішчыць каралеўства і ўсё польскае племя».

Абат уважліва слухаў, падтакваў, а потым сказаў:

— Мы ведаем, што на чале пасольства Ордэна ў Кракаў прыехаў комтур Ліхтэнштэйн, брат Ордэна, якога вельмі паважаюць за знатнасць роду, храбрасць і розум. Можа, вы, шаноўная пані, яго тут неўзабаве ўбачыце, бо ўчора ён прыслаў мне вестку, што мае намер наведаць Тынец, хоча пакланіцца нашым святыням.

Пачуўшы тое, княгіня зноў пачала скардзіцца:

— А ў народзе ходзяць чуткі,— ды так яно, напэўна, і здеецца,— што хутка пачнецца вялікая вайна, у якой па адзін бок будзе Каралеўства Польскае і ўсе народы, што размаўляюць на мовах, падобных на польскую, а з другога ўсе гэтыя немцы і Ордэн крыжакоў. І нібыта гэтую вайну прадказала якаясь святая...

— Брыгіда,— перапыніў вучоны абат.— Восем год таму яе далучылі да ліку святых. Пабожны Пётр з Альвастра і Мадей з Лінкепінга запісалі яе прароцтвы, сярод якіх ёсць і прыпавесць аб вялікай вайне.

Збышка аж затрымцеў ад радасці, пачуўшы гэтыя словы і, не маючы сіл трываць, спытаўся:

— А хутка яна будзе?

Але абат, заняты размовай з княгіняй, не пачуў яго, а можа, зрабіў выгляд, што не чуе.

Княгіня ж працягвала:

— Маладыя рыцары нашы радуюцца гэтай вайне, а старэйшыя і разважлівыя людзі так кажуць: «Не немцаў мы баімся, хаця вялікая ў іх пыха і сіла, не іх дзідаў і мечаў, але баімся мы святынь крыжацкіх, бо супраць іх нікая сіла чалавечая не ўстаіць».

Тут Анна Данута са страхам зірнула на абата і дадала сцішаным голасам:

— Быццам бы ў іх ёсць сапраўднае дрэва ад Крыжа Святога: як жа ваяваць з імі?

— Так, прыслаў ім яго французскі кароль, — засведчыў абат.

Запанавала цішыня, але тут загаварыў Мікалай з Длуголясу, празваны Абухом, чалавек бывалы і дасведчаны:

— Быў я ў палоне ў крыжакоў і бачыў працэсіі, на якія гэтую святыню выносілі. А яшчэ, апроч яе, ёсць у крыжакоў у іхнім кляштары ў Аліве мноства іншых найсвяцейшых святынь, без якіх Ордэн ніколі б не дасягнуў такой моцы.

Яго словы прыцягнулі ўвагу бенедыктынцаў, яны павярнулі галовы ў яго бок і пачалі з вялікай цікаўнасцю пытацца:

— Раскажыце, што гэта за святыні?

— Ёсць сярод іх кавалачак рызы найсвяцейшай Дзевы Марыі, — адказаў пан з Длуголясу, — ёсць карэнны зуб Марыі Магдалены і галавешкі з неапаленай купіны, з якой сам Бог-бацька паказаўся Майсею, ёсць рука святога Ліберыя, а што да касцей розных іншых святых, дык не хопіць пальцаў на руках і нагах, каб іх злічыць.

— Сапраўды, як у такім разе з імі ваяваць? — паўтарыла княгіня, уздыхнуўшы.

Абат зморшчыў высокі лоб, памаўчаў хвіліну і адказаў так:

— Ваяваць з імі цяжка ўжо і таму, што яны мніхі і носяць на плашчах крыжы; але іх грахі перайшлі ўжо ўсякія межы, тады і тым святыням абрыдне быць сярод грэшнікаў, а таму гэтыя святыні не памножаць сілы Ордэна, а, наадварот, паслабляць ці адбяруць іх зусім, каб аказацца ў больш надзейных руках. Хай нас Бог бароніць і шануе кроў хрысціянскую, але калі ўжо вялікая вайна пачнецца, то і ў нашым каралеўстве ёсць святыні, якія будуць нам спрыяць. Прароцтва святой Брыгіды вяшчае: «Я паставіў іх як пчол-працаўніц і сцвердзіў на мяжы зямель хрысціянскіх, але яны паўсталі супраць Мяне. Бо не дбаюць яны пра душу і не шкаднуюць плоці таго народу, які ў сваіх пошуках звярнуўся да веры каталіцкай і да Мяне. Яны зрабілі з яго нявольнікаў, не навучылі заповедзям Божым, пазбавілі яго святых таямніц, аддалі на вечныя, больш пякельныя мукі, чым тыя, што зазналі яны ў паганстве. А войны вядуць, каб спатоліць сваю хцівасць. А таму прыйдзе час, калі будуць выбіты зубы ў іх, і будзе адсечана правая рука, і кульгаць будуць на праваю нагу, каб уведалі яны пра грахі свае».

— Дай жа Божа! — усклікнуў Збышка.

Усе рыцары і мніхі, выслухаўшы словы прароцтва, акрыялі надзеяй, абат жа павярнуўся да княгіні і сказаў:

— Такім чынам, спадзявайцеся на Бога, літасцівая пані, бо хутчэй за ўсё ўжо злічаны іхнія дні, а не вашы; цяпер з удзячнасцю прыміце гэты каўчэжац-паставец, у якім захоўваецца палец нагі святога Пталамея, аднаго з заступнікаў нашых.

Княгіня ўзняла дрыготкія ад шчасця далоні і, уклечыўшы, прыняла дар абата, які тут жа прытуліла да вуснаў. Радасць яе падзялялі ўсе прыдворныя, бо ніхто з іх не сумняваўся, што ад такога паднашэння сыдзе ласка Божая на ўсіх іх, а можа, і на ўсё княства. Збышка таксама быў шчаслівы, яму здавалася, што вайна павінна ўзгарэцца адразу ж пасля кракаўскіх святаў.

IV

Браўся ўжо надвячорак, калі княгіня са сваёй світай рушыла з гасціннага Тынца ў Кракаў. У тыя часы рыцары часцяком уязджалі ў горад або замак у час візітаў да знатных асоб у поўным баявым рыштунку. Аднак было ў звычай здымаць яго адразу ж за брамай; прычым гаспадар замка сам паводле звычаю звяртаўся да гасця: «Здыміце даспехі, шляхетны пане рыцар, вы гасцюеце ў сяброў». Тым не менш такія «ваенны» прыезд лічыўся больш пачэсным і ўзвышаў у чужых вачах самога рыцара. Дзеля гэтага і Мацька і Збышка надзелі здабытыя ў фрызскіх рыцараў шыкоўныя панцыры і наплечнікі, бліскучыя, ззяючыя, аблямаваныя золатам па краях. Мікалай з Длуголясу, які нямала паездзіў па свеце і нямала рыцараў бачыў на сваім вяку, тут жа вызначыў, што даспехі гэтыя выраблены найслаўнейшымі ў свеце міланскімі майстрамі-збраярамі; загазаць такія маглі толькі самыя багатыя рыцары, а каштавалі яны дужа дорага. З гэтага ён вывеў, што абодва фрызскія рыцары павінны былі належаць да знатных людзей у сваёй старане, таму ён з асаблівай павагай стаў глядзець на Мацьку і Збышку. Адно хіба шлемы ў іх былі хаця і нішто сабе, але не такія багатыя, а вось два здаравенныя жарабцы, пакрытыя прыгожымі папонамі, абудзілі ў прыдворных здзіўленне і зайздасць. А Мацька і Збышка сядзелі ў занадта высокіх сёдлах і зверху глядзелі на ўвесь двор. У кожнага з іх была ў руцэ доўгая дзіда, кожны меў пры боку меч,

а каля сядла баявую сякеру. Свае шчыты яны дзеля зручнасці пакінулі на вазах, але і без іх выглядалі так, нібы не ў горад уязджалі, а выпраўляліся на бітву.

Абодва трымаліся паблізу каляскі, у якой на заднім сядзенні ехалі княгіня і Дануся, а на пярэднім — шаноўная прыдворная дама Офка, удава Крыстына з Яжамбова, і стары Мікалай з Длуголясу. Дануся з вялікай цікавасцю пазірала на жалезных рыцараў, а княгіня раз-пораз вымала паставец з мошчамі святога Пталамея і падносіла да вуснаў.

— Страшэнна цікава паглядзець, якая там костачка, — вымавіла яна нарэшце, — але сама баюся адкрываць паставец, каб хаця не пакрыўдзіць святога. Хай лепей адкрые біскуп у Кракаве.

На гэта асцярожны Мікалай з Длуголясу заўважыў:

— Эге ж, лепей яго зусім не выпускаць з рук, надта ж гэта прывабная рэч.

— Можа, і слухна гаворыце, — падумаўшы, сказала княгіня і дадала:

— Даўно ўжо ніхто не радаваў мяне так, як шаноўны абат, і самім падарункам, і тым, што супакоіў мяне — цяпер я не баюся крыжацкіх святынь.

— Ён гаварыў мудра і справядліва, — азваўся Мацька з Багданца. — Хіба не было ў крыжакоў пад Вільняй розных святых мошчаў і рэліквій? Так ужо ім хацелася пераканаць тых, хто іх падтрымліваў, што ваююць яны з язычнікамі. Ну і што з таго выйшла? Нашы ўбачылі, што калі добранька папляваць у кулак ды махнуць з-за вуха сякерай, то і шлем трэсне, і чэрап трэсне. Святыні дапамагаюць — грэх было б думаць іначай — але ж толькі тым, хто з імем Божым ідзе ў бой за справядлівасць. Гэтак і я думаю, шаноўная пані, што вось надарыцца вялікая вайна, то хай сабе ўся Нямецчына ўстане за крыжакоў, а мы ўсё роўна спляжым іх дачыста, таму што вялікі наш народ і Госпад Бог большую сілу дасць нашым рукам. А што да святыняў — дык хіба ў Свентакшыцкім кляштары няма ў нас свайго дрэва з Крыжа Святога?

— Праўда, далібог, праўда, — адказала княгіня. — Але ж у нас яно застаецца ўвесь час у храме, а яны сваё, калі трэба, з сабой бяруць.

— Якая розніца! Для сілы Божай няма межаў.

— Ці так гэта, скажыце? — звярнулася княгіня да мудрага Мікалая з Длуголясу, а ён прамовіў:

— Гэта вам любы біскуп скажа. Да Рыма таксама

далёка, а тым не менш папа над усім светам уладарыць. Дык што тады казаць пра Бога!

Гэтыя словы канчаткова супакоілі княгіню, і яна павярнула гаворку на Тынец і ягонае прыгоства. Мазураў здзіўляла не толькі багацце абацтва, але ўвогуле заможнасць і прыгажосць усяго краю, праз які яны зараз праязджалі. Навокал ляжалі заможныя, вялікія вёскі, каля іх густыя пладаносныя сады, ліпавыя гаі, на ліпах бусловыя гнёзды, а ніжэй борці з саламянымі накрыўкамі. Уздоўж гасцінца, па якім яны ехалі, з аднаго і другога боку цягнуліся нівы з усялякай збажыной. Вецер час ад часу гойдаў мора яшчэ зялёных каласоў, сярод якога, нібы зоркі на небе, мігцелі сінія васількі і чырвоныя макі. Удалечыні, за палямі, дзе-нідзе чарнелі бары, весялілі вока дубровы і алешнік, што купаліся ў сонечных промнях, вільготныя лугі з густой травой, дзе над балотцамі кружлялі кнігаўкі, а далей зноў узгоркі, аблепленыя хатамі, зноў палі; відаць, што жыве тут люд шматлікі, працавіты, улюбёны ў сваю зямлю,— і ўсюды, дакуль сягаў зрок, край выглядаў як малаком і мёдам багаты, спакойны і шчаслівы.

— Гэта Казіміравы, каралеўскія ўладанні,— сказала княгіня.— Здаецца, жыць бы тут і не ўміраць.

— І Хрыстос такой зямлі ўсміхаецца,— дадаў Мікалай з Длуголясу,— і блаславенне Божае над ёй; ды і як жа можа іначай быць, калі тут, як пачнуць званіць званы, то няма такога кутка, да якога не даляцеў бы водгалас! Само сабой, што злыя духі гэтага не пераносяць і збягаюць аж да венгерскай мяжы, у глухія бары.

— Вось мне і дзіўна,— азвалася пані Офка, удава Крыстына з Яжамбкова.— Не можа быць, што Вальгер Удалы, пра якога нам мніх казаў, паяўляўся не дзе-небудзь, а ў Тынцы,— тут жа сем разоў на дзень у званы б'юць.

Гэтая заўвага прымусіла задумацца на хвіліну пана Мікалая, але ён знайшоў усё ж што адказаць:

— Па-першае, шляхі Божыя нязведаныя, а па-другое, майце на ўвазе, ён кожны раз атрымліваў на гэта спецыяльны дазвол.

— Хай ён сабе як хоча, але я рада, што мы не начавалі ў кляштары. Я, напэўна, памерла б з перапуду, каб мне паказаўся гэты волат з пекла.

— Эге! Яшчэ невядома, бо кажуць, што ён жа дзівосна прыгожы.

— Хай бы ён быў найпрыгажэйшым у цалюткім свеце, не хацела б я цалавацца з тым, ад каго серай смярдзіць, — сказала пані Офка.

— А чаму вы думаеце, што ён вас захоча пацалаваць?

Гэтыя словы расмяшылі і княгіню, і пана Мікалая, і абодвух рыцараў з Багданца. Услед за імі, не ведаючы з чаго, засмяялася і Дануся, але тут пані Офка павярнула да Мікалая з Длуголясу ўгнваны твар і сказала:

— Ды па мне ўжо лепей ён, чым вы.

— Эге-ге, не клікайце ваўка з лесу, — весела адказаў мазур, — бо гэтая нячыстая сіла часта сноўдаецца па гасцінцы між Кракавам і Тынцом, асабліва надвячоркам, а што, калі пачуе вас ды з'явіцца, як здань, у абліччы волата!

— Згінь, нячыстая сіла! — усклікнула пані Офка.

Якраз у гэтую хвіліну Мацька з Багданца, які сядзеў на сваім рослым жарабцы і мог бачыць далей, чым астатнія, нацягнуў павады і ўсклікнуў:

— Мой Божа мілы, што гэта?

— Што такое?

— З-за ўзгорка насустрач нам едзе нейкі волат!

— Вось да чаго давялі вашы жарты! — усклікнула княгіня. — Не кажыце абы-чаго!

Але Збышка прыўзняўся на страмёнах і сказаў:

— Далібог, волат, і не інакш, як Вальгер!

Пачуўшы тое, вазніца са страху асадзіў коней і, не выпускаючы з рук лейцаў, пачаў хрысціцца, бо і ён ужо ўбачыў са сваіх козлаў наперадзе, на бліжэйшым узгорку, волатаўскую постаць вершніка.

Княгіня прыўзнялася і тут жа села, на твары яе адбілася трывога. Дануся схавала галаву ў фалдах сукні княгіні. Прыдворныя паны і панны, спевакі, якія конна ехалі за каляскай, пачуўшы жахлівае імя, збіліся ў купку каля яе. Мужчыны яшчэ пасміхаліся, але і ў іхных вачах адбілася трывога, а дамы пабялелі, і толькі Мікалай з Длуголясу, якому і мора было па калена, па-ранейшаму захоўваў поўны спакой; жадаючы супакоіць княгіню, ён прамовіў:

— Не бойцеся, літасцівая пані. Сонца яшчэ не зайшло, але нават калі б і ноч наступіла, усё роўна святы Пталамей больш магутны, чым Вальгер, і дасць яму рады.

Тым часам незнаёмы коннік выехаў на самы верх узгорка, стрымаў каня і застыў у нерухомаці. У апошніх вечаровых промнях сонца ён быў відаць дужа добра — і

сапраўды ягоная постаць, здавалася, пераўзыходзіла звычайныя чалавечыя памеры. Адлегласць між ім і светай княгіні складала не больш чым трыста крокаў.

— Чаму ён стаіць? — спытаў адзін са спевакоў.

— Бо і мы стаім, — адказаў яму Мацька.

— Ён паглядае на нас, нібы жадаючы кагосьці сабе выбраць, — заўважыў другі спявак. — Каб я ведаў, што гэта чалавек, а не здань, то пад'ехаў бы ды трахнуў яму па галаве лютняй.

Жанчыны ўжо зусім астрашэлі і пачалі маліцца. Збышка, які хацеў пахваліцца перад княгіняй і Данусяй сваёй храбрасцю, сказаў:

— А я і так паеду. Што мне той Вальгер!

Дануся, ледзь не плачучы, закрывала: «Збышка! Збышка!», але ён крануў каня з месца і паехаў усё шпарчэй, упэўнены, што нават калі гэта будзе сапраўды Вальгер, усё роўна ён зможа працяць яго кап'ём.

А Мацька, у якога быў востры зрок, сказаў:

— Гэта ён толькі выдае волатам, бо стаіць на ўзгорку. Так, ён мацак нішто сабе, але ж звычайны чалавек — і ўсё тут. Эх, пад'еду і я да яго, каб хаця Збышка з ім не завёўся.

Збышка тым часам скакаў рысцю і думаў, ці адразу нацэліць кап'ё, ці пад'ехаць бліжэй і паглядзець зблізку, што гэта за чалавек стаіць на ўзгорку. Ён вырашыў спачатку паглядзець і тут жа пераканаўся, што добра зрабіў: чым бліжэй ён быў да конніка, тым выяўней бачыў: той зусім не такі вялікі, якім здаваўся. Сапраўды плячысты і рослы, і конь у яго быў большы, чым Збышкаў жарабец, але ўсё ж гэта быў не волат з падання. У яго не было даспехаў, на галаве аксамітная шапка, падобная на зvon; апрануты ў белую палатняную апанчу без рукавоў, якая засцерагала ад пылу, а пад ёй зялёны кафтан. Ён стаяў на пагорку і, узняўшы галаву, маліўся. Відаць, ён і спыніўся, каб скончыць вячэрнюю малітву.

«Нішто сабе Вальгер!» — падумаў юнак.

Ён пад'ехаў зусім блізка і мог бы нават крануцца кап'ём незнаёмца, а той убачыў рыцара ў шыкоўных даспехах, добраязычліва ўсміхнуўся яму і сказаў:

— Слава Ісусу Хрысту!

— На векі вечныя.

— Гэта часам не княгіня мазавецкая са светай там, унізе?

— Так, яна.

— Дык вы з Тынца едзеце?

Але на ягоныя словы Збышка ўжо не зважаў, бо ў гэты момант думкі яго скіраваліся ў другі бок. За незнаёмцам, воддаль, ён убачыў некалькі коннікаў, а на чале іх рыцара, закаванага ў бліскучыя латы, у белым суконным плашчы з чорным крыжам і з дужа пышным чубам з павіных пёраў на шлеме; ад нечаканасці Збышка нават стаў, як акамянелы, не верачы сваім вачам.

— Крыжак! — прапаштаў Збышка.

Ён падумаў, што малітвы яго пачуты, і Бог у міласэрнасці сваёй паслаў яму якраз такога немца, пра якога ён прасіў у Тынцы, і што трэба карыстацца Божай ласкай. І, не вагаючыся ні хвіліны, — так хутка ўсё гэта прамільгнула ў галаве, што ён не меў часу астыць і паразважаць, — наставіў дзёду на вышыні ў палову конскага вуха, прыгнуўся ў сядле і з родавым клічам: «Грады! Грады!» — рушыў як віхор на крыжака.

Той здзівіўся, стрымаў каня і не настаўляў кап'ё, якое тырчэла ў яго каля стрэмя, а глядзеў перад сабой, нібы не даючы веры, што нехта хоча на яго напасці.

— Настаўляй кап'ё! — крычаў Збышка, уціскаючы каню ў бакі жалезныя канцы страмёнаў.

— Грады! Грады!

Прастора, якая іх раздзяляла, усё змяншалася. Крыжак убачыў, што нападаюць сапраўды на яго, асабліў каня, наставіў шчыт і ўжо, здавалася, вось-вось Збышкава кап'ё павінна было раструшчыцца аб грудзі ворага, як раптам нечая дужая рука зламала кап'ё ля самай рукі Збышкі, нібы сухую трысціну, потым сціснула цуглі ягонага каня з такой страшэннай сілай, што той зарыўся ўсімі чатырма нагамі ў зямлю і застыў нерухома.

— Ты што, ашалеў? Што робіш? — прагучаў густы грозны голас. — У пасла цэліш, караля зневажаеш!

Збышка зірнуў і пазнаў таго самага конніка, якога так спалохалася світа княгіні, бо ён ім здаўся Вальгерам.

— Пусці мяне да немца! Хто ты такі? — закрычаў ён, хапаючыся за ручку сякеры.

— Кінь сякеру! Богам прашу, не чапай сякеру, а то скіну з каня! — яшчэ больш грозна закрычаў незнаёмы. — Ты абразіў яго вялікасць караля і пойдзеш пад суд!

Затым ён павярнуўся да людзей, якія ехалі за крыжаком, і крыкнуў:

— Да мяне!

Але тут пад'ехаў Мацька з усхваляваным злым тварам. І ён ясна зразумеў, што Збышка вычварыў глупства і што з усяго гэтага для яго могуць быць згубныя наступствы, але быў гатовы да бою. Уся свiта незнаёмца і крыжака складалася толькі з пятнаццаці чалавек, узброеных часткова дзiдамі, часткова лукамі-самастрэламі — двое добра ўзброеных рыцараў у даспехах маглі сысцiся з імі ў баі, маючы выдатны шанц перамагчы. Мацька падумаў таксама, што сапраўды ім можа пагражаць суд і тады лепей унікнуць яго, прарваўшыся праз гэтую групу ахоўнікаў, а потым стаiцца дзе-небудзь і пачакаць, пакуль пранясе буру. Увесь твар яго скрывіла, ён нагадваў ваўка, гатовага ўкусiць; ён ушчамiў свайго каня памiж Збышкам і незнаёмцам і спытаў, адначасова намацваючы рукаець меча:

— Хто вы такія? Якое маеце права?

— Такое права маю, — адрэзаў незнаёмы, — кароль загадаў мне назiраць за бяспекай гэтых месцаў, а завуць мяне Павала з Тачава.

Пачуўшы гэта, Мацька і Збышка глянулі на рыцара і тут жа схавалі ў похвы свае напаўвыцягненыя мечы і апусцілі галовы. Не са страху, а ў знак павагі схiлілі яны свае галовы, бо добра ведалі слаўнае iмя Павалы з Тачава — шляхціча знакамітага роду, уплывовага вяльможу, які меў багатыя зямельныя надзелы каля Радама і разам з тым аднаго з найслаўнейшых рыцараў у каралеўстве. Спевакі праслаўлялі яго ў песнях як узор мужнасці і рыцарскага гонару, славілі яго iмя нароўні з iмёнамі Завішы з Гарбава і Фарурэя, Скарбека з Гуры і Добкі з Алясніцы, Яські Нашана, Мікалая з Маскожава і Зындрама з Машкавіц. У той жа час ён прадстаўляў у пэўнай ступені каралеўскую асобу і наляцець на яго значыла тое самае, што пакласці галаву на плаху.

Мацька апамятаўся і прамовіў голасам, поўным пачцівасці:

— Гонар і паклон вам, пане, вашай славе і адвазе.

— Паклон і вам, пан рыцар, — адказаў Павала, — хаця я жадаў бы пазнаёмицца з вамі не ў такіх цяжкіх абставiнах.

— Чаму цяжкіх? — спытаў Мацька.

Павала не адказаў і звярнуўся да Збышкі:

— Што ж ты нарабіў, хлопец! На вялікай дарозе, пад бокам у караля, наляцеў на пасла! Ці ведаеш ты хаця, што цябе чакае?

— Ён напаў на пасла, бо малады і неразумны: перш зробіць, а потым падумае,— запырэчыў Мацька.— Але вы не будзеце судзіць яго так сурова, калі я вам раскажу...

— Не я буду яго судзіць. Мая справа — толькі закаваць яго.

— Як гэта?

— Згодна з загадам караля.

Пасля гэтых слоў запанавала маўчанне.

— Ён жа шляхціч,— прамовіў нарэшце Мацька.

— Тады хай прысягне гонарам рыцара, што з'явіцца на любы суд.

— Прысягаю! — усклікнуў Збышка.

— Вось гэта добра! Як вас клічуць?

Мацька назваў сваё імя і герб.

— Калі вы з двара княгіні, то папрасіце яе, каб яна заступілася за вас перад каралём.

— Не, мы не прыдворныя. З Літвы ад князя Вітаўта едзем. Лепш бы нам не сустракацца ні з якім дваром! З-за гэтай сустрэчы хлопец і трапіў у бяду.

І тут Мацька пачаў расказваць, што здарылася з імі ў карчме: як яны сустрэлі двор княгіні, як Збышка даў зарок. Але такі гнеў ахапіў яго пад канец, што ён не сцярпеў і ўсклікнуў, павярнуўшыся да Збышкі:

— А няхай бы ты лепей ды пад Вільняй галаву злажыў! І пра што ты, паганец, думаў толькі!

— Ды я ж пасля таго зароку памаліўся Ісусу Хрысту,— адказаў Збышка,— прасіў яго, каб паслаў мне немцаў, дарункі яму абяцаў. А тут бачу наяве і павіныя пёры, і плашч з крыжам, і як бы нейкі голас пачуўся мне: «Бі немца, гэта цуд». Ну, я і кінуўся на яго — ды і хто б не кінуўся?

— Паслухайце мяне,— перапыніў яго Павала.— Я не зычу вам зла, бо ясна бачу, што хлопец правініўся не сумысля, а з-за легкадумнасці, уласцівай маладосці. Быў бы рады забыцца пра ўсё і ехаць сабе далей, нібы нічога не здарылася. Але толькі тады, калі комтур паабяцае, што не будзе скардзіцца каралю. Папрасіце яго аб гэтым: можа, і ён пашкадуе падлетка.

— Лепш я пад суд пайду, чым буду кланяцца крыжаку! — усклікнуў Збышка.— Гэта абраза майму шляхецкаму гонару!

Павала з Тачава сурова зірнуў на яго і сказаў:

— Нядобра робіш. Старэйшым лепш ведаць, што год-

на, а што супярэчыць рыцарскаму гонару. Мяне, дзякаваць Богу, народ ведае, а ўсё ж, скажу табе, і я за такі ўчынак не пасаромеўся б папрасіць прабачэння.

Збышка збянтэжыўся, але ўсё ж не адступаўся ад свайго:

— Зямля тут роўная, можна яе крыху ўтаптаць. І чым немца перапрошваць, лепш бы я з ім біўся конна або пеша, на смерць або на няволю.

— Дурань! — абарваў яго Мацька. — Як гэта ты будзеш біцца з паслом? Ні табе з ім, ні яму з такім сысуном біцца не выпадае!

І ён звярнуўся да Павалы:

— Выбачайце, васпане! Хлапчук на вайне зусім распусціўся, але ўсё ж лепей яму да немца не ехаць, бо можа таму нанесці новую знявагу. Я з ім пагавару, папрашу яго, а калі комтур, споўніўшы свае пасольскія абавязкі, захоча сысціся ў паядынку, то я адзін выйду супраць яго.

— Гэта рыцар знатнага роду, абы з кім біцца не будзе, — запярэчыў Павала.

— Што значыць не будзе? Хіба ж я не нашу пас і шпоры? Са мной і князь можа біцца.

— Гэта так, але яму лепш вы пра гэта не кажыце, хіба ўжо толькі ён сам загаловыць, а то я баюся, каб ён вас не зняважыў. Ну што ж, хай Бог вам дапаможа.

— Пайду за цябе вачыма свяціць. — сказаў Мацька Збышку. — Але я табе гэта яшчэ прыпомню!

Сказаўшы так ён наблізіўся да крыжака, які спыніўся воддаль ад іх і нерухома сядзеў на сваім высокім, як вярблюд, кані, нібы жалезная статуя, і з найвялікшай цікавасцю прыслухоўваўся да таго, што гаварылі. Мацька навучыўся няблага гаварыць па-нямецку ў гады вайны, таму пачаў на роднай мове крыжака тлумачыць, што сталася, ускладаючы віну за гэта на маладосць і парывістасць хлопца, якому здалася, што сам Бог паслаў яму рыцара з павіным чубам, і ўрэшце папрасіў дараваць віну Збышку.

Твар комтура нібы скамянеў. Выпрастаны і нерухомы, з высока ўзнятай галавой, ён пазіраў на Мацьку сваімі сталёвымі вачыма так абыякава і разам з тым так пагардліва, нібы глядзеў не на рыцара і нават не на чалавека, а на калок у плоце. Валадар Багданца заўважыў тое і, працягваючы гаварыць пачціва, у душы пачаў абурацца; ён гаварыў усё больш змушана, на загарэлых шчоках ягоных праступіў румянец. Відаць было, што гэтая халодная

ганарыстасць абурала яго і ён ледзьве стрымліваўся ад таго, каб не заскрыгатаць зубамі і не выбухнуць гневам.

Павала заўважыў гэта. Маючы добрае сэрца, ён вырашыў дапамагчы Мацьку. У маладыя гады, шукаючы рыцарскіх прыгод пры венгерскім, аўстрыйскім, бургундскім і чэшскім дварах, якія праславілі яго імя далёка за межамі каралеўства, ён навучыўся гаварыць па-нямецку, таму і звярнуўся да Мацькі наўмысна жартаўлівым, прымірэнчым тонам:

— Ці бачыце, пан рыцар, высакародны комтур лічыць, што гэтая справа і адзінага слова не вартая. Не толькі ў нашым каралеўстве, але і ўсюды падлеткам уласціва легкадумнасць, але такі рыцар, як ён, з дзецьмі не ваюе ні мечам, ні абапіраючыся на закон.

На гэта Ліхтэнштэйн толькі натапырыў свае рыжаватыя вусы і, не вымавіўшы ані слова, крануў повад каня і паехаў уперад паўз Мацьку і Збышку.

А ім ужо шалёны гнеў ударыў у галаву, рукі пацягнуліся да мечаў.

— Пачакай жа, сабака крыжацкі,— праз зубы працадзіў стары рыцар з Багданца.— Клянуся, што знайду цябе, як толькі скончыцца твая пасольская служба.

Але Павала, у якога сэрца пачало сплываць крывёю, сказаў:

— Гэта потым. А цяпер хай княгіня за вас слаўцо закіне, бо іначай гора хлопцу.

Сказаўшы гэта, ён паехаў услед за крыжаком, спыніў яго і нейкі час штосьці з запалам яму даводзіў. І Мацька і Збышка прыкмецілі, што нямецкі рыцар на Павалу не пазіраў з такой пагардай, як на іх, і гэта іх яшчэ больш угнявіла. Праз хвіліну Павала вярнуўся да іх і, сцакаўшы, пакуль крыжак ад'ехаў далей, сказаў:

— Я перапрашаў яго за вас, але гэты чалавек упёрся, як чорт у грэблю. Сказаў, што толькі ў тым разе не паскардзіцца, калі зробіце так, як ён жадае...

— А чаго ён хоча?

— Сказаў так: «Я затрымаюся, каб прывітаць мазавецкую княгіню, а яны, кажа, хай пад'едуць, злезуць з коней, здымуць шлемы і так, стоячы з непакрытымі галовамі, папрасяць прабачэння».

Тут Павала кінуў пагляд на Збышку і дадаў:

— Цяжка гэта людзям шляхетнага роду... разумею, але хачу перасцерагчы, што калі гэтага не зрабіць, то невядома, чым гэта можа скончыцца, магчыма, і плахай.

Твары Мацькі і Збышкі нібы скамянелі. Зноў запанавала маўчанне.

— Ну дык як? — спытаў Павала.

А Збышка адказаў спакойна і так разважліва, нібы ён за хвіліну пастарэў на дваццаць год:

— Ну што ж! На ўсё воля Божая!

— Як гэта?

— А так, што хай бы я сабе меў і дзве галавы і хай бы мне іх кат абедзве адсек — а гонар рыцарскі ў мяне адзін, і няможна мне яго апаганіць.

Твар Павалы пасуровеў, і, звяртаючыся да Мацькі, ён зноў спытаў:

— А вы што скажаце?

— А тое скажу, — змрочна прамовіў Мацька, — што я гэтага хлопца з малых год выхоўваў... На ім наш род цяпер стаіць, бо я стары; але таго, што патрабуе гэты крыжак, ён не можа зрабіць, хаця, магчыма, за гэта заплаціць сваёй галавой.

Суровы твар яго здрыгануўся, і раптоўна любоў да пляменніка выбухнула ў ім з такой сілай, што ён абняў яго сваімі адзетымі ў жалеза рукамі і ўсклікнуў:

— Збышка! Збышка!

А юны рыцар аж здзівіўся і, таксама абняўшы дзядзьку, сказаў:

— Я і не ведаў, што вы мяне гэтак любіце!

— Бачу, што вы сапраўдныя рыцары, — сказаў расчужаны Павала, — і раз ужо хлопец даў слова гонару, што з'явіцца на суд, то я не буду яго закоўваць — такім людзям, як вы, можна верыць. Спадзявайцеся на лепшае. Немец у Тынцы дзянёк прабавіць, а я тым часам раней, чым ён, убачу караля і так яму пра гэтую справу раскажу, што ён не будзе вельмі ўгневаны. Шчасце, што я паспеў зламаць кап'ё, вялікае шчасце!

Але Збышка запярэчыў:

— Калі ўжо суджана мне злажыць галаву, то было б хоць нейкае суцяшэнне, што пераламаў скабы крыжаку!

— Свой гонар ты бараніць здольны, а вось таго, што на ўвесь наш народ ганьба праз цябе лягла б, не разумееш, — незадаволена запярэчыў яму Павала.

— Разумець якраз разумею, — прамовіў Збышка, — вось таму і шкада...

Тады Павала павярнуўся да Мацькі:

— Ведаеце што, васпане, калі ўжо вашаму пляменніку ўдасца нейкім чынам выкруціцца, то вам усё ж давядзец-

ца яму надзець каўпачок на галаву, нібы таму сокалу. Інакш не памрэ ён сваёй смерцю!

— А можа, яму ўдалося б выкруціцца, калі б вы, васпане, утаілі ад караля тое, што здарылася.

— А што з немцам рабіць? Яму ж язык на вузел не завязаш!

— Праўда! Праўда!..

Размаўляючы гэтак, рыцары павярнулі коней назад, да світы княгіні. Слугі Павалы, якія перад тым ехалі разам з людзьмі Ліхтэнштэйна, цяпер рушылі ўслед за імі. Здалёку было відаць, як сярод мазавецкіх шапак пагойдваюцца ў паветры павіныя пёры і ззяе на сонцы шлем крыжака.

— Дзіўная натура ў гэтых крыжакоў, — азваўся як бы ў задуменні рыцар з Тачава. — Калі крыжаку нявыкрутка, то ён жаласлівы, як францысканец³⁶, пакорлівы, нібы ягня, і салодкі, як мёд — такі, што лепшага — свет прайдзі — не знойдзеш. Але як толькі ён адчуе за сабой сілу, то ні ў кога больш не ўбачыш такой пыхі і ні ў кога не знойдзеш меней літасці. Відаць, Госпад Бог даў ім крэмень замест сэрцаў. Нагледзеўся я па свеце на розных людзей і не аднойчы бачыў, што сапраўдны рыцар літасцівы да слабага, ён кажа сабе: «Не будзе мне вялікага гонару з таго, што я адужаю ляжачага». А крыжак будзе пацвельвацца. Трэба ўзяць яго за каршэнь і не адпускаць, а інакш не пазбыцца вам бяды! Вось і гэты пасол — хоча не толькі ваша прабачэнне пачуць, але і зняважыць вас. І я рады, што таму не бываць.

— Не дачакаецца! — усклікнуў Збышка.

— Ды асцерагайцеся, каб ён не заўважыў, што вы засмучаныя, бо ён гэтаму толькі ўзрадуецца.

Тут яны якраз пад'ехалі да світы княгіні і далучыліся да яе. Пасол крыжакоў убачыў іх і адразу прыняў пыхлівы і пагардлівы выгляд, але яны нібы і не заўважылі яго. Збышка пад'ехаў да Данусі і весела сказаў ёй, што з узгорка ўжо відаць Кракаў, Мацька ж пачаў расказваць аднаму са спевакоў пра незвычайную сілу пана з Тачава, які пераламаў кап'ё Збышкі, нібы сухую бадыліну.

— А чаму ён пераламаў кап'ё? — спытаў спявак.

— Ды хлопец напаў на немца, але толькі для смеху.

Спявак быў шляхцічам, да таго ж бывалым чалавекам, і яму такі жарт не здаўся дужа добрым, але ён убачыў, што Мацька распавядае пра падзею з лёгкасцю, і таксама не ўзяў гэта да галавы. Немцу ж такія паводзіны Мацькі

і Збышкі прыйшліся не даспадобы. Ён зірнуў на Збышку раз, другі, затым на Мацьку і ўрэшце зразумеў, што яны з коней злазіць не збіраюцца і што наўмысна не зважаюць на яго. І тут нібы нешта сталёвае бліснула ў ягоных вачах — ён тут жа пачаў развітвацца.

Калі ён ужо крануў каня, пан з Тачава не мог стрымацца, каб не сказаць яму на расстанне:

— Едзьце смела, храбры рыцар. Край наш спакойны, і ніхто на вас не нападзе, хіба які-небудзь жартаўлівы хлопец.

— Хаця дзіўныя звычаі ў вашым краі, але я не абароны шукаў, а хацеў пабыць разам з вамі,— адказаў Ліхтэнштэйн.— Зрэшты, я маю надзею, што мы яшчэ спаткаемся ці пры тутэйшым двары, ці дзе ў іншым месцы...

У яго апошніх словах прагучала як бы прыхаваная пагроза, таму Павала сурова прамовіў:

— Дасць Бог...

Сказаўшы гэта, ён пакланіўся і адварнуўся, потым паціснуў плячыма і сказаў напаўголаса, але так, каб яго пачулі тыя, хто стаяў блізка ад яго:

— Здыхляк! Зняў бы я цябе з сядла вострай дзідай і трымаў бы ў паветры, пакуль тройчы «Ойча наш» не прачытаеш.

І пачаў размаўляць з княгіняй, якую добра ведаў. Анна Данута спытала ў яго пра тое, што ён робіць на гасцінцы; Павала распавёў, што па загаду караля ездзіць па ваколліцах, каб падтрымліваць парадак, бо ў Кракаў з'язджаецца шмат гасцей і лёгка можа здарыцца якая сутычка. І ў доказ таму сказаў княгіні пра здарэнне, сведкам якога ён толькі што быў. Ён падумаў аднак, што ў яго яшчэ будзе час папрасіць княгіню заступіцца за Збышку і, магчыма, якраз тады, калі ў гэтым будзе пільная патрэба, а таму ў сваім апаведзе ён не надаў здарэнню вялікага значэння, каб не сапсаваць усеагульнай весялосці. Таму княгіня нават пасмяялася са Збышкі, што яму так пільна трэба было здабыць павіныя чубы, а іншыя дзівіліся сіле Павалы, які адной рукой пераламаў кап'ё...

Рыцар з Тачава любіў, калі яго хваляць, у душы аж цешыўся гэтым, любіў і сам пахваліцца. Ён пачаў расказаць пра свае слаўныя ўчынкі, якія выславлі яго, асабліва ў тыя часы, калі ён быў у Бургундыі пры двары Філіпа Смелага. Аднойчы ён там у часе турніру, зламаўшы сваё кап'ё, абхапіў рукамі рыцара з Ардэнаў, выцягнуў яго з сядла і падкінуў угору на вышыню кап'я,

хаця ардэнец быў увесь у жалезных даспехах. Філіп Смелы падараваў яму тады залаты ланцуг, а каралева — аксамітны чаравічак, які Павала з той пары насіў на шлеме.

Пачуўшы пра такое, усе былі ўражаны, адзін толькі Мікалай з Длуголясу сказаў:

— Цяпер насталі часы не тыя, кволы народзец пайшоў. Вось у гады маёй маладосці былі сапраўдныя асілкі, а яшчэ лепшыя ў тыя часы, пра якія апавядаў мне мой бацька. А цяпер што: удасца шляхцічу патрушчыць панцыр, самастрэл нацягнуць без корбы або жалезны цясак пальцамі скруціць, і ён ужо лічыць сябе волатам і выхваляецца сваёй сілай. А ў даўнія часы на гэты і дзяўчаты былі здатныя.

— Так, нічога не скажаш, у даўнія часы людзі былі мацнейшыя, — адказаў Павала. — Але знойдзецца і цяпер хлопцы дужыя. Мне Госпад Бог даў сілу неблагую, але і я не лічу сябе самым дужым у каралеўстве. Ці бачылі вы калі, васпане, Завішу з Гарбава? Гэты мяне адолеў бы.

— Бачыў. Плечы ў яго шырокія, нібы тая бэлька, на якой падвешаны кракаўскі звон.

— А Добка з Алясніцы? Адноўчы ён быў на турніры, які зладавалі крыжакі ў Торуні, і там ён, паклаўшы дванаццаць рыцараў, заслужыў вялікую ўхвалу сабе і народу нашаму.

— А вось наш мазур Сташка Цёлек быў дужэйшы і ад вас, пан Павала, і ад Завішы, і ад Добкі. Пра яго казалі, нібы ён мог узяць у жменю зялёную галінку і выціснуць з яе сок*.

— Сок і я выцісну! — усклікнуў Збышка.

Перш чым хто яго папрасіў паказаць, ён падскакаў да дрэва, што расло ўзбоч дарогі, адламаў вялікую галіну і так сцяў яе канец на вачах княгіні і Данусі, што сок на самой справе пачаў неўзабаве па кроплі капаць на дарогу.

— О Божа! — усклікнула, убачыўшы тое, Офка з Яжамбкова. — Не хадзі ты на вайну, хлопча, бо дужа шкада будзе, калі згінеш яшчэ нежанаты.

— Шкада будзе, так! — паўтарыў, раптоўна пазмрачнейшы, Мацька.

Толькі Мікалай з Длуголясу засмяяўся, а за ім княгіня. Астатнія пачалі ўсяляк услаўляць сілу Збышкі, бо ў тыя часы жалезная рука цанілася вышэй, чым іншыя

*Гістарычны факт (Зайв. айтара.)

вартасці, і прыдворныя паненкі закрычалі Данусі: «Радуйся!», і яна радавалася, хаця добра і не разумела, што за радасць яна можа мець з таго кавалка дрэва, з якога выціснулі сок. Збышка зусім забыўся пра крыжака і пазіраў на ўсіх з такім гонарам, што Мікалай з Длуголясу, каб прывесці яго да памяці, сказаў:

— Дарэмна ты хвалішся сілай, бо ёсць і мацнейшыя за цябе. Сам таго не бачыў, але мой бацька быў сведкам больш цікавай з’явы, якая некалі здарылася пры двары рымскага імператара Карла. Паехаў адведаць яго наш кароль Казімір, з ім было многа дваран, і сярод іх вельмі славуты асілак Сташка Цёлек, сын ваяводы Анджэя. І вось пачаў перад імі імператар выхваляцца, што ў яго ёсць у свіце чэх, які можа ашчаперыць мядзведзя і задушыць яго. Тут жа наладзілі відовішча, і чэх задушыў па чарзе двух мядзведзяў. Наш кароль захваляваўся, што можа паехаць прысаромленым, і сказаў: «Мой Цёлек не горшы ад вашага чэха». Парашылі, што праз тры дні яны памераюцца сілай. З’ехалася паглядзець на іх міжбой шмат знатных дам і рыцараў, і праз тры дні сышліся чэх і Цёлек на замкавым дварышчы, але нядоўга яны барукаліся, бо Цёлек адразу абхапіў чэха, зламаў яму хрыбет, патрушчыў рэбры і толькі нежывога, да вялікай славы караля нашага, выпусціў з рук*. Празваны быў з той пары Касталомам і пазней праславіўся і тым, што сам, без нічыёй дапамогі, узнёс на званіцу вялікі звон, які дваццаць чалавек не маглі зрушыць з месца.

— А колькі яму тады было? — спытаў Збышка.

— Малады быў!

Тым часам Павала з Тачава, які ехаў справа ад княгіні, нахіліўся да яе і распавёў праўду пра ўсю сур’ёзнасць той прыгоды, што адбылася са Збышкам, і тут жа папрасіў яе дапамагчы і заступіцца за хлопца, калі яму будзе пагражаць кара за свой учынак. Княгіня паспела ўпадабаць Збышку і, даведаўшыся пра гэта, была засмучана і занепакоена.

— Кракаўскі біскуп будзе рады мяне бачыць, — сказаў Павала, — і, можа, я здолею ўпрасіць яго, а потым і каралеву, але ж чым больш будзе заступнікаў, тым лепей для хлопца.

— Калі каралева яго ўпадабае, волас не ўпадзе з яго

* Гістарычны факт (Заўв. аўтара.)

галавы, — сказала Анна Данута, — бо кароль дужа цэніць яе за набожнасць, за багаты пасаг, а цяпер тым болей, бо з яе знята ганьба няплоднасці. А яшчэ ёсць у Кракаве Аляксандра — любімая сястра караля, княгіня Земавітава, вам і да яе трэба дастацца. Я таксама дапамагу, чым магу, але ж яна яму родная, а я толькі стрыечная сястра.

— Кароль любіць і вас, літасцівая пані.

— Любіць, ды не так, — адказала з некаторай доляй смутку княгіня, — для мяне адно звяно, для яе цэлы ланцуг, для мяне каўнер лісіны, для яе сабаліны. Нікога з родных кароль не любіць так, як Аляксандру. Няма такога дня, каб яна пайшла ад яго з пустымі рукамі.

Размаўляючы гэтак, яны ўсё набліжаліся да Кракава. Гасцінец ад самага Тынца аж віраваў — столькі ішло народу, а тут віраваў яшчэ больш. У натоўпе сустракаліся шляхцічы з ваколіц, што ехалі ў горад са сваімі слугамі. Адны з іх былі ў латах, другія ў летніх строях і саламяных капелюшах. Некаторыя ехалі конна, іншыя на падводах з жонкамі і дочкамі, якія таксама хацелі ўбачыць даўно абяцаныя рыцарскія турніры. Месцамі ўвесь гасцінец быў загароджаны вазамі купцоў, якім не дазвалялася абмінаць Кракаў, не заплаціўшы гораду пошліну. На вазях былі соль, воск, збожжа, рыба, скуры жывёл, дошкі. Іншыя вярталіся з горада, наладаваныя сукном, бочкамі з півам, самым розным мясцовым таварам. Кракаў ужо быў добра відаць: каралеўскія, дваранскія і мяшчанскія сады, што з усіх бакоў атачалі горад, за імі муры і вежы касцёлаў. Чым бліжэй пад'язджалі да Кракава, тым большы быў рух натоўпу, а каля брамаў ужо нават цяжка было праехаць.

— Вось гэта горад! Мабыць, другога такога і ў свеце няма, — сказаў Мацька.

— Тут заўсёды так, нібы ў час кірмашу, — заўважыў адзін са спевакоў. — Відаць, вы даўно тут не былі, пане?

— Даўно. І здзіўляюся, нібы першы раз бачу, прыехаўшы з дзікага краю.

— Кажуць, што Кракаў вельмі разросся ў часы караля Ягайлы.

Так, сапраўды, з часу ўступлення на трон вялікага князя Літвы бязмежныя абшары літоўскіх і рускіх зямель былі адкрыты для кракаўскага гандлю, і таму ў горадзе ўсё больш прыбывала людзей, багацця, забудовы, а Кракаў далучаўся да ліку найбольш значных у свеце гарадоў...

— Крыжацкія гарады таксама нішто сабе, — азваўся зноў тоўсты спявак.

— Вось бы нам туды дастацца, — адказаў Мацька. — Добрую б мелі здабычу!

Толькі Павала думаў пра іншае, пра тое, што зусім юны Збышка, які звінаваціўся толькі праз сваю нястрыманую гарачлівасць, тым не менш ідзе проста ў пашчу ваўку. Пан з Тачава, суровы і няўмольны ў час вайны, меў у сваіх магутных грудзях сапраўды галубінае сэрца і разу-меў, як ніхто іншы, што чакае вінаватага, і вельмі шка-даваў хлопца.

— Я ўсё думаю і думаю, — звярнуўся ён да княгіні, — казаць каралю пра тое, што здарылася, ці не казаць? Калі крыжак не паскардзіцца, то ўсё будзе добра, але калі паскардзіцца, то ці не лепш паведаміць яму раней, чым ён узгарыцца гневам...

— Калі крыжак можа каго загубіць, то загубіць, — ад-казала княгіня, — але я пакуль што скажу юнаку, каб ён далучыўся да майго двара. Можа, кароль не пакарае так строга чалавека з маёй світы.

Сказаўшы так, яна паклікала Збышку, які, даве-даўшыся, што прапануе яму княгіня, саскочыў з каня, упаў ёй у ногі і з найвялікшай радасцю згадзіўся быць сярод яе прыдворных, не столькі дзеля сваёй бяспекі, але для таго, каб быць бліжэй да Данусі.

Павала тым часам распытваў Мацьку:

— Дзе вы жыць будзеце?

— На заезным двары.

— Там даўно ўжо няма ніводнага месца.

— Тады паедзем да знаёмага купца Амылея, можа, у яго пераначуем...

— А я вам вось што скажу: паедзеце вы не на заезны двор, а да мяне. Пляменнік ваш мог бы разам са світай княгіні спыніцца і ў замку, але лепей яму не паказвацца на вочы каралю. Што ён пад гарачую руку зробіць, таго і спакойны не пераробіць. А потым вам жа трэба заняцца сваімі вазамі, паклажай, слугамі, а на гэта патрэбен час. Згаджайцеся! Вам у мяне будзе добра і спакойна.

Мацька, крыху занепакоены тым, што Павала так кла-поціцца пра іх бяспеку, з вялікай удзячнасцю прыняў яго прапанову, і тут якраз яны ўехалі ў горад. Яны са Збышкам ураз забыліся пра свае беды, гледзячы на дзівосы, якія ім адкрыліся. У Літве і на памежжы яны бачылі толькі асобныя замкі, а з самых значных гарадоў — толь-

кі Вільню, дрэнна збудаваную, спаленую, усю ў попеле і руінах, тут жа нават купецкія камяніцы выглядалі часам пышней ад Віленскага велікакняжацкага замка. Многа было, аднак, дамоў і драўляных, але і тыя дзівілі вышынёй сцен і дахаў, а таксама вокнамі са шкляных круглячкоў, апраўленых у волава, якія так адбівалі бляск вечаровага сонца, што можна было падумаць, нібы ў доме пажар. На вуліцах, прылеглых да рынку, былі ўжо дамы з чырвонай цэглы або ўвогуле каменныя, высокія, аздобленыя балконамі і чорнымі крыжамі на сценах. Стаялі адзін пры адным, нібы салдаты ў страі, некаторыя шырокія, другія ж вузкія, на дзевяць локцяў, але стромкія, з мураванымі скляпеннямі, часта з выявай укрыжаванага Хрыста або Маці Боскай над брамай. Былі вуліцы, на якіх стаялі два шэрагі будынкаў, над імі вузкі пас неба, унізе дарога, цалкам забрукаваная, а па абодва бакі, як кінуць вокам, склады і склады — поўныя самых розных, часта дзівосных, а то і зусім ніколі не бачаных тавараў, на якія Мацька, звыклы ў часы працяглых войнаў да захопу здабычы, паглядаў ласым вокам. Аднак яшчэ большае ўражанне на абодвух зрабілі гмахі грамадскіх пабудов: касцёл Дзевы Марыі на рынку, сукенніцы, ратуша з вялікім skleпам, дзе прадавалася свідніцкае піва, дзінгаус — месца пасяджэнняў гарадскога суда, а яшчэ касцёлы, а яшчэ склады сукна, а яшчэ аграмадністы меркаторыум³⁷, адведзены для замежных купцоў, а яшчэ будынак, у якім змяшчаліся гарадскія вагі, а яшчэ цырульні, лазні, плавільні медзі, плавільні воску, золата і срэбра, бровары, цэлыя горы бочак каля так званага Шратамта³⁸ — словам, дастатак і багацце, якіх нязвычайна да горада чалавек, хаця і заможны, і ўласнік «гарадка», нават уявіць сабе не мог...

Павала праводзіў Мацьку і Збышку да свайго жытла на вуліцы Святой Анны, загадаў вызваліць для іх вялікі пакой, даручыў займацца імі сваім слугам, сам жа падаўся да замка, адкуль вярнуўся на вячэру досыць позна. Разам з ім прыйшлі некалькі ягоных сяброў, ахвочыя да віна і мяса, яны весела частаваліся, адзін гаспадар быў нейкі як бы крыху не ў гуморы; калі ўрэшце госці паразыходзіліся, ён сказаў Мацьку:

— Гутарыў я з адным канонікам, дасведчаным у навучках і ў законах, і ён сказаў, што знявага пасла — гэта справа падсудная. Маліце ж Бога, каб крыжак не паскардзіўся.

Пачуўшы тое, абодва рыцары, якія былі пасля вячэры добра нападпітку, пайшлі на спачынак не вельмі вясёлыя. Мацька доўга не мог заснуць і праз нейкі час, калі яны ўжо ўлягліся, паклікаў пляменніка:

— Збышка!

— Ну што?

— Я тут усё гэта абмазгаваў і так мяркую: адсякуць табе, браце, галаву.

— Няўжо? — спытаў Збышка сонным голасам.

І, павярнуўшыся да сцяны, заснуў салодкім сном, змораны доўгім падарожжам.

V

На наступны дзень абодва рыцары з Багданца разам з Павалам пайшлі ў касцёл да ранняй імшы, каб і Богу памаліцца, і паглядзець на каралеўскі двор і гасцей, якія сабраліся ў замку. Яшчэ на шляху да касцёла Павала сустрэў мноства знаёмых, сярод іх нямала рыцараў, славуных на радзіме і за яе межамі, на якіх юны Збышка глядзеў з захапленнем і ў душы даваў сабе клятву, што калі гісторыя з Ліхтэнштэйнам не дасца ў знак, то ён стане ўпоравень з гэтымі людзьмі ў храбрасці і ў іншых праявах. Адзін з тых рыцараў, Тапорчык, родзіч кракаўскага кашталяна, паведаміў ім навіну пра вяртанне з Рыму Войцаха Ястжэмба, схаласта³⁹, які ездзіў да папы Баніфацыя IX з лістом, у якім кароль запрашаў Святога Айца на хрэсьбіны. Баніфацый прыняў запрашэнне, але, не спадзеючыся прыехаць асабіста, упаўнаважыў пасланца ад свайго імя быць хроснікам дзіцяці, якое народзіцца, і адначасна прасіў у знак асаблівай сваёй любасці да караля і каралевы назваць малое Баніфацыем або Баніфацый.

Казалі таксама, што хутка прыедзе кароль венгерскі Зыгмунт, які абавязкова будзе на свяце. Зыгмунт прыязджаў і раней, запрошаны і няпрошаны, заўсёды, калі надарацца адведзіны, балі ці турніры, у якіх сам ахвотна ўдзельнічаў, жадаючы праславіцца не толькі як манарх, але і як спявак і як адзін з першых рыцараў. Павала, Завіша з Гарбава, Добка з Алясніцы, Нашан і іншыя падобнага кшталту рыцары з усмешкай узгадвалі, як у час мінулых турніраў з удзелам Зыгмунта кароль Уладзіслаў прасіў іх цішком, каб занадта не крыўдзілі «венгерскага

госця» на турніры, ашчаджалі яго, бо ўвесь свет ведаў яго як чалавека мітуслівага, здатнага нават праслязіцца ад няўдачы. Але найбольш займалі рыцарства справы Вітаўта. Казалі розныя цуды пра характэр той калыскі, адлітай з чыстага срэбра, якую ад Вітаўта і яго жонкі Анны прывезлі як дарунак каралеве літоўскія князі і знаць. Збіраліся, як заўсёды перад набажэнствам, асобныя купкі людзей, у якіх пераказваліся навіны. У адной з іх Мацька падхапіў размову пра калыску і стаў расхвальваць каштоўны дар, а потым перавёў размову пра вялікую выправу на татар, якую ладзіў Вітаўт, і яго закідалі пытаннямі. Выправа была амаль гатовая, вялікае войска ўжо рушыла на ўсход Русі, і калі б справа ўдалася, то ўладанні караля Ягайлы раскінуліся б на паўсвета, аж да таямнічых глыбін Азіі, да межаў Персіі і берагоў Арала. Мацька яшчэ нядаўна быў блізім да караля Вітаўта, ведаў ягоныя намеры, умеў расказваць пра іх праўдзіва і так красамоўна, што аж пакуль не заванілі да імшы, каля яго стаяла непадалёку ад уваходу ў касцёл нямала народу. Гэта будзе, мовіў ён, не што іншае, а сапраўдны крыжовы паход. Сам Вітаўт, хаця і вялікі князь, але правіць Літвой ад імя Ягайлы як яго паўнамоцны прадстаўнік, таму і слава паходу будзе належаць каралю. І якая гэта будзе слава для новаахрышчанай Літвы і для магутнай Польшчы, калі аб'яднаныя войскі панясуць святы Крыж у такія мясціны, дзе імя Збавіцеля калі і ўзгадвалася, то хіба толькі дзеля абразы яго, і дзе яшчэ не ступала нага паляка і ліцвіна! Калі польскія і літоўскія войскі зноў пасадзяць выгнанніка Тахтамышы на страчаны ім кіпчакскі трон, ён абвесціць сябе «сынам» караля Уладзіслава і, як абяцаў, разам з усёй Залатой Ардой паклоніцца Святому Крыжу.

Гэтыя словы выслухалі з асаблівай увагай, але многія не зразумелі як след, у чым тут справа, каму Вітаўт збіраецца дапамагаць, супраць каго ваяваць, і некаторыя пачалі пытацца:

— Скажыце толкам, з кім вайна?

— З кім? З Цімурам Кульгавым, — адказаў Мацька.

Пры гэтых словах натоўп прыціх. Заходнія рыцарства не раз чула назвы розных ордаў: Залатой, Сіняй, Азоўскай, але пра татарскія справы і іх міжусобныя войны яны ведалі мала. Затое не знайшлося б ва ўсёй тагачаснай Еўропе такога чалавека, які не чуў бы пра жахлівага Цімура Кульгавяга, або Тамерлана, імя якога

вымаўлялася з не меншай трывогай, чым некалі імя Атылы. Гэта ж быў і «ўладар свету», і «ўладар на ўсе часы», ён зваяваў дваццаць сем царстваў і быў іх царом, зваяваў Маскоўскую Русь, зваяваў Сібір, Кітай аж да Індыі, Багдада, Ісфагана, Алепа, Дамаска — ён, чый цень падаў праз арабскія пяскі на Егіпет, а праз Басфор на Грэчаскае царства, нішчыцель роду чалавечага, будаўнік пірамід з чалавечых чарапоў, пераможца ва ўсіх бітвах, у ніводнай не пераможаны «ўладар душаў і целаў».

Тахтамыша пасадзіў на трон Залатой і Сіняй Арды і прызнаў сваім «сынам» не хто іншы, як ён. Але калі ўлада «сына» распаўсюдзілася ад Урала да Крыма на столькі зямель, колькі не было ва ўсёй астатняй Еўропе, і калі ён пажадаў стаць незалежным уладаром, то за гэта страшны «бацька» «адным пальцам» скінуў яго з трона, і той удёк да літоўскага валадара, папрасіўшы ў яго дапамогі. Якраз яго Вітаўт збіраўся зноў пасадзіць на трон, але для гэтага трэба было спачатку памерыцца сіламі з «уладаром свету» Кульгавым.

Вось чаму імя Кульгавага зрабіла такое моцнае ўражанне на слухачоў. Пасля хвіліннага маўчання адзін са старэйшых рыцараў, Войцах з Яглова, сказаў:

— Гэта не проста — з такім ваяваць!

— Але за што ваяваць? — тут жа азваўся Мікалай з Длуголясу.— Якая нам карысць з таго, будзе там за трыдзесяць зямель панаваць над сынамі Вельзевула Тахтамыш ці нейкі там Кутлук?

— Тахтамыш прыняў бы хрысціянскую веру,— адказаў Мацька.

— А хто яго ведае, прыняў бы ці не прыняў. Хіба можна верыць гэтым сабачым сынам, яны ж Хрыста не прызнаюць!

— Але за імя Хрыстова не страшна і галаву пакласці! — запярэчыў Павала.

— І за рыцарскі гонар,— дадаў Тапорчык, родзіч кашталяна.— Ёсць сярод нас тыя, хто пойдзе. Пан Спытка з Мельштына пакінуў маладую жонку і ўжо дзеля такой справы паехаў да князя Вітаўта.

— І не дзіва,— уставиў Яська з Нашан.— Тут ужо нават калі маеш найцяжэйшы грэх на душы, за ўдзел у такой вайне будзеш дараваны і атрымаеш збавенне.

— А яшчэ і славу на векі вечныя,— зноў сказаў Павала з Тачава.— Як вайна, дык хай ужо вайна, а калі не абы з кім, то яшчэ лепей. Цімур свет зваяваў і дваццаць сем

царстваў сабе падняволіў. Якая ж хвала была б нашаму народу, калі б мы яго зваявалі.

— А чаму б і не? — спытаў Тапорчык. — Ды хоць бы ён сабе і сто царстваў пакарыў, хай яго хто іншы баіцца — толькі не мы! Праўду кажаце! Склікаць бы нам хаця б дзесяць тысяч добрых кап'ёўшчыкаў — і мы ўвесь свет пройдзем!

— І які яшчэ народ зможа Кульгавага адолець, як не наш?

Так размаўлялі між сабой рыцары, а Збышка ажно дзівіўся, як гэта ён нядаўна яшчэ не меў ахвоты ісці з Вітаўтам у дзікія стэпы... Калі ён быў у Вільні, то хацеў пабываць у Кракаве, убачыць горад, двор, пазмагацца на рыцарскіх турнірах, а цяпер падумаў, што тут яго можа чакаць ганьба і суд, а там нават у найгоршым выпадку памёр бы слаўнай смерцю.

Аднак стогадовы Войцэх з Яглова, у якога ад старасці трэслася галава, але быў адпаведны гадам розум, нібы халоднай вадой пліхнуў на рыцараў, сказаўшы:

— Дурні вы! Хіба вы не ведаеце, што каралева чула голас самога Хрыста, а калі ўжо сам Збавіцель даў ёй знак, то чаму ж Дух Святы, трэцяе ўвасабленне Святой Тройцы, будзе да яе менш літасцівы. Таму яна можа прадбачыць будучае так, нібы яно дзеецца ў яе на вачах, і вось што яна сказала...

Тут ён запнуўся, а праз якую хвіліну, трасучы галавой, сказаў:

— Забыўся я, што яна сказала, але зараз успомню.

Ён стаў успамінаць, а ўсе цярпліва чакалі, бо ў народзе ішла пагалоска пра здольнасць каралевы прадказваць будучае.

— Ага! — сказаў нарэшце стары рыцар. — Успомніў-такі! Каралева прадказвала, што калі б усё наша рыцарства пайшло з князем Вітаўтам на Кульгавага, тады моц язычнікаў была б скрышана. Але мы не можам гэта зрабіць з-за нязгоды хрысціянскіх валадароў. Нам трэба пільнаваць нашы межы і ад чэхаў, і ад венграў, і ад Ордэна, бо нікому няма веры. Калі ж толькі жменька палякаў пойдзе з Вітаўтам, зваюе іх Цімур Кульгавы або ягоныя ваяводы, якія прывязуць з сабой незлічоную процьму войска.

— Але ж у нас цяпер мір, — сказаў Тапорчык, — і сам крыжакі Ордэн як быццам дае нейкую падмогу Вітаўту. Нават крыжакі не могуць быць супраць, яны павінны

хаця вочы замыліць нашаму Святому Айцу, што і яны мяюць намер ваяваць з язычнікамі. Пры двары ідзе пагалоска, што Куна Ліхтэнштэйн прыехаў не толькі дзеля хрэсьбін, але і для перамоваў з каралём...

— А вось і ён! — у здзіўленні ўсклікнуў Мацька.

— Сапраўды! — азірнуўшыся, пацвердзіў Павала. — Дальбог ён! Нешта ж мала пагасцяваў ён у абата, ныйначай на досвітку выехаў з Тынца.

— Так ужо яму пільна было, — панура адказаў Мацька.

У гэты час Куна Ліхтэнштэйн прайшоў каля іх. Мацька пазнаў яго па крыжы, выштытым на ягоным плашчы, а ён не пазнаў ні Мацьку, ні Збышку, бо перад тым бачыў іх у шлемах, а з-пад шлема, нават калі ён не закрыты забралам, можна ўбачыць толькі малую частку твару рыцара. Праходзячы, ён кіўнуў галавой Павале з Тачава і Тапорчыку і разам са сваімі збраяносцамі пачаў паднімацца па прыступках касцёла крокам паважным і поўным велічы.

Тут разлёгся звон, які спудзіў чароды галак і галубоў, што гнездавалі на вежах, і даў знак, што хутка пачнецца імша. Мацька і Збышка ўвайшлі разам з усімі ў касцёл, крыху занепакоеныя хуткім вяртаннем Ліхтэнштэйна. Праўда, стары рыцар непакоіўся болей, бо ўвага маладзейшага цалкам скіравалася на каралеўскі двор. Збышка ніколі ў жыцці не бачыў нічога, што магло б стаць упоравень з пышнасцю гэтага касцёла і прысутных у ім. І з правага і з левага боку яго атачалі найславуцейшыя асобы каралеўства, слынныя як сваёй мудрасцю, так і баявымі подзвігамі. Многіх з тых, хто так разумна здаваў шлюб вялікага князя Літвы з цудоўнай і маладзенькай каралевай польскай, ужо не было сярод жывых, але на тых, хто яшчэ жыў, глядзелі з надзвычайнай пачцінасцю. Не мог наглядзецца малады рыцар на паважную постаць Яські з Тэнчына, кракаўскага кашталяна, у якога суровасць лучылася з веліччу і высакароднасцю; любаваўся на мудрыя і паважныя твары некаторых іншых каралеўскіх радцаў, а таксама на мажныя твары рыцараў, чые роўна падстрыжаныя вышэй броваў валасы доўгімі кудзерамі сплывалі на плечы. Некаторыя насілі на галовах сеткі, іншыя ж толькі невялікія стужкі, што перахоплівалі валасы. Замежныя госці — пасланцы рымскага караля, чэхі, венгры і аўстрыйцы ды іхняя світа — здзіўлялі выкшталцонай шляхетнасцю ў адзенні,

літоўскія князі і баяры, якія звычайна стаялі побач з каралём, нягледзячы на лета і спёку, дзеля пышнасці надзелі шубы, падбітыя каштоўным футрам; рускія князі ў каляных шырокіх строях нагадвалі на фоне сцен і касцельнай пазалоты візантыйскія абразы. Але з найбольшай цікавасцю чакаў Збышка выхаду караля і каралевы і тачыўся ў натоўпе як мага бліжэй да поручняў, за якімі, побач з алтаром, можна было ўбачыць дзве падушкі з чырвонага аксаміту: кароль і каралева заўсёды слухалі імшу ўкленчыўшы. Доўга чакаць не давялося: кароль увайшоў першы праз дзверы закрытыя⁴⁰ і пакуль ішоў да алтара, яго можна было як след разгледзець. Яго чорныя, доўгія, склычаныя, зрадзелья над ілбом валасы з бакоў былі запраўлены за вушы, смуглявы твар чыста паголены, нос з гарбінай і досыць востры, каля вуснаў маршчынкі; чорныя, маленькія, бліскучыя вочкі зыркалі ва ўсе бакі, нібы кароль хацеў, ідучы да алтара, пералічыць усіх людзей у касцёле. Твар яго меў добразычлівы, але разам з тым і насцярожаны выраз чалавека, які ўзнесены лёсам звыш уласнага спадзявання і павінен безупынна думаць, ці адпавядаюць яго ўчынкi ягонай годнасці, каб пра яго не змаглі сказаць нешта благое. Можна таму ў яго твары і рухах адчувалася нібы нейкая нецярплівасць. Лёгка было здагадацца, што гнеў ягоны бывае нечаканы і страшны і што ён заўжды застанецца тым самым князем, які ў свой час, выведзены з раўнавагі інтрыгамі крыжакоў, кінуў іх пасланцам: «Ты да мяне з пергаментам, а я да цябе з здздай!»

Але цяпер гэтую прыродную гарачлівасць ураўнаважвала вялікая і шчырая набожнасць. Не толькі нядаўна ахрышчаныя літоўскія князі, але і здаўна вядомыя сваёй набожнасцю польскія вяльможы бралі прыклад са свайго караля ў час малітвы. Бывала, ён дзеля большага ўтаймавання плоці ў час малітвы адпихваў падушку і ўкленчваў на голых камянях; бывала, узнімаў рукі ўгору і не апускаў іх, аж пакуль яны самі не падалі ад стомы. Слухаў не менш за тры імшы штодня і слухаў іх амаль прагна. Адкрыццё келіха і голас званочка ў час вялікага выхаду заўжды напаўнялі ягоную душу ўзнёсласцю, захапленнем, асалодай і трымценнем. Калі імша канчалася, выходзіў з касцёлу, нібы абуджаны, супакоены, лагодны, і прыдворныя ўжо даўно ведалі, што ў гэты час яго найлепш прасіць ці то пра літасць, ці пра ўзнагароду.

Услед за каралём з закрытымі выйшла Ядвіга. Ледзьве

рыцары, што стаялі ўперадзе, убачылі яе і, хаця імша яшчэ не пачыналася, адразу ўкленчылі, нібы ўзносячы ёй хвалу як святой. Збышка зрабіў гэтак жа, і ва ўсім натоўпе набажэнцаў ніхто не сумняваўся ў тым, што бацьць перад сабой святую, выява якой аздобіць некалі абразы ў касцельных алтарах. Апошнім часам Ядвіга жыла такім суровым, самаахвярным жыццём, што акрамя пашаны, якой карысталася як каралева, яна мела ўшанаванне як святая. З вуха на вуха народ і панства перадавалі весткі пра цуды, якія здзяйсняла каралева. Казалі, нібы дотык яе рукі лечыць хворых; нібы тыя, хто не мог паварушыць ні рукой, ні нагой, набывалі здольнасць рухацца пасля таго, як апраналі старое адзенне каралевы. Сведкі, якім нельга было не даць веры, запэўнівалі, што на ўласныя вушы чулі, як аднойчы Хрыстос звяртаўся да яе з алтара. Перад ёй кленчылі замежныя манархі, шанавалі і баяўся яе абразіць нават ганарысты крыжацкі Ордэн. Папа Баніфацый IX называў яе дабрачыннай дачкой і абранніцай касцёла. Свет глядзеў на яе ўчынкі і памятаў, што гэтае дзіця Анжуйскага дома і польскіх Пястаў, гэтая дачка ўладарнага Людовіка, выхаванка самага пышнага двара, адна з найпрыгажэйшых у свеце жанчын, зраклася свайго шчасця, зраклася першага дзявочага кахання і ўжо каралевай узяла шлюб з «дзікім» князем Літвы, каб разам з ім схіліць да Святога Крыжа апошні язычніцкі народ у Еўропе. Тое, чаго не маглі зрабіць сіла немцаў, магутнасць Ордэна, крыжовыя паходы, мора пралітай крыві, тое зрабіла адно яе слова. Ніколі зьянне апостальскае не апраменьвала такога юнага і цудоўнага твара, ніколі апостальскае служэнне не спалучалася з такой самаахвярнасцю, ніколі жаночае хараство не было асветлена такой анельскай дабрынёй і такім ціхім смуткам.

Яе ўслаўлялі таксама і менестрэл⁴¹ пры ўсіх еўрапейскіх дварах, у Кракаў з'язджаліся рыцары з самых далёкіх краін, каб толькі паглядзець на польскую каралеву, любіў і шанавалі яе зрэнку вока яе ўласны народ, моц і славу якога яна памножыла праз свой шлюб з Ягайлам. Адно толькі азмрочвала яе шчасце — Бог доўга не даваў сваёй абранніцы нашчадкаў.

Але нарэшце мінула і гэтае няшчасце; радасная вестка аб пасланым Божым блаславенні разнеслася з хуткасцю бліскавіцы ад Балтыкі да Чорнага мора і Карпатаў і напоўніла радасцю сэрцы ўсіх людзей у агромністай дзяр-

жаве. Гэтую вестку сустрэлі з радасцю нават пры замежных дварах, за выключэннем сталіцы крыжакоў. У Рыме спявалі «Te Deum»⁴². У польскіх землях канчаткова сцвердзілася думка аб тым, што варта «святой пані» папрасіць аб нечым Бога, як тое і спраўдзіцца.

Да яе прыходзілі і затым, каб папрасіла пра збавенне ад хвароб, прыходзілі пасланыя ад зямель і павеатаў⁴³, калі трэба было памаліцца, каб выпаў дождж ці пастаяла пагода ў час жніва, каб была добрай касавіца, удалося сабраць многа мёду, мець добры ўлоў рыбы і ўдачу на паляванні. Грозныя рыцары з памежных замкаў і гарадкоў, якія паводле звычкі, перанятай ад немцаў, займаліся рабункамі ці міжусобнымі войнамі, па адным яе знаку ўкладалі мечы ў похвы, аддавалі без выкупу палонных, вярталі забраныя статкі і падавалі адзін аднаму рукі ў знак міру. Колькі няшчасных, колькі жабракоў тулілася да брамаў кракаўскага замка! Яе чыстая душа разумела людскія сэрцы, паляпшала долю нявольнікаў, змякчала гордасць знатных паноў, суровасць суддзяў і лунала над краінай як вясцунка шчасця, як анёл справядлівасці і спакою.

Усе з трымценнем у сэрцах думалі пра бласлаўлены дзень народзін.

Рыцары пільна пазіралі на постаць каралевы, каб вызначыць па ёй, ці доўга яшчэ ім чакаць з'яўлення на свет будучага спадчынніка ці спадчынніцы трону. Кракаўскі арцыбіскуп Выш, які быў адначасна самым спрактыкаваным у краіне лекарам, слынным і за мяжой, не абяцаў пакуль хуткіх народзін, а калі ўжо распачалася падрыхтоўка да свята, то з тае прычыны, што, згодна з даўнім звычаем, любое вялікае свята пачыналася загадзя і доўжылася не адзін тыдзень. Аднак пастава каралевы, хаця ўжо і пакруглела, яшчэ захоўвала ранейшую зграбнасць. Ядвіга насіла надзвычай простае адзенне. Некалі яна, выхаваная пры пышным двары, прыгажэйшая ад усіх тагачасных прынцэс і князёўнаў, любіла каштоўныя тканіны, каралі, жэмчуг, залатыя бранзалеты і пярсцёнкі, але вось ужо колькі год запар не толькі насіла манаскія строі, ды і твар закрывала, баючыся, каб думкі пра ўласную прыгажосць не абудзілі ў ёй свецкай гардыні. Дарэмна ўзрадаваны Ягайла, даведаўшыся пра цяжарнасць каралевы, хацеў упрыгожыць яе ложка парчой, каштоўнымі камянямі, найлепшымі тканінамі. Але яна адказала, што даўно выраклася пышнасці, памятаю-

чы пра выпадкі, калі час народзін бывае і часам смерці, і таму не сярод каштоўных камянёў, а ў ціхай пакоры павінна прыняць міласць, пасланую ёй Богам.

Золата і каштоўныя камяні ішлі тым часам на ўтрыманне Кракаўскай Акадэміі⁴⁴ або на вучобу нядаўна ахрышчаных літоўскіх юнакоў у замежных універсітэтах⁴⁵.

Каралева згадзілася толькі на адно адступленне ад сваіх строгіх правілаў: калі надзея мець дзіця змянілася ўпэўненасцю, яна перастала закрываць твар, справядліва палічыўшы, што ў такім стане ёй не пасуе вобраз пакутніцы.

З якой любасцю вочы ўсіх пазіралі на гэты цудоўны твар, якому ні золата, ні каштоўныя камяні не маглі даць большай аздобы. Каралева павольна ішла ад дзвярэй закрысты да алтара, трымаючы ў адной руцэ малітоўнік, у другой ружанец, уся прасветленая, узвёўшы вочы ўгору. Збышка ўбачыў яе лілейны твар, нябесныя вочы, яе сапраўды анельскі воблік, поўны спакою, дабрыні і міласэрнасці, і сэрца молатам застукала ў ягоных грудзях. Ён ведаў, што яму і Богам наканавана любіць свайго караля, сваю каралеву, і любіў іх па-свойму, але зараз яго сэрца запалала той вялікай любоўю, якая ўзнікае не па прымусу, а ўспыхвае сама па сабе, як полымя, і спалучаецца адначасна і з найвялікшым шанаваннем; і пакорай, і прагай ахвяры. Малады і гарачы быў рыцар Збышка, і ахапіла яго ў гэтую хвілю жаданне неяк давесці каралю і каралеве сваю рыцарскую любоў і адданасць, штосьці такое зрабіць, некуды паймчацца, кагосьці пасекчы мечам, нешта здабыць, а то і злажыць галаву. «Пайду, мабыць, з князем Вітаўтам, — падумаў ён, — бо як жа іначай я магу паслужыць святой пані, калі нідзе паблізу няма вайны?» Яму нават не ў галаве было, што можна іначай служыць, а не толькі мечам, рагацінай ці баявой сякерай; затое гатовы быў сам-насам рушыць на ўсё войска Цімура Кульгавага. Яму хацелася тут жа, пасля імшы, сесці на каня і нешта распчаць. Што? Ён і сам не ведаў. Ведаў адно, што не вытрымае, што ўсё ў яго палае агнём, палае ўся ягоная душа...

Ён зноўку забыўся на тую небяспеку, якая яму пагражала. Нават забыўся на хвілю пра Данусю і ўспомніў тады, калі ў касцёле раптам заспяваў дзіцячы хор, і падумаў, што яна — гэта «нешта іншае». Данусі ён даў зарок вернасці, даў зарок забіць трох немцаў, і ад гэтага ён

не адступіцца, але ж каралева стаіць вышэй, чым усе на свеце жанчыны; калі ж ён падумаў пра тое, колькі крыжакоў ён хацеў бы забіць дзеля каралевы, — нібы ўбачыў перад сабой цэлыя горы панцыраў, шлемаў, страусавых і павіных пёраў і адчуў, што і гэтага яму будзе замала...

Збышка не зводзіў воч з каралевы, а ў думках з юнацкай палкасцю вырашаў, якой малітвай уславіць яе, бо меркаваў, што за каралеву нельга маліцца проста так. Ён ведаў малітву: «Pater noster, qui es in coelis, sanctificetur nomen tuum»*. Гэтаму некалі навучыў яго ў Вільні адзін мніх-францысканец, але, магло стацца, божны служба і сам ведаў толькі пачатак малітвы, а можа, і Збышка рэшту слоў не запомніў, — так ці інакш, але прачытаць «Ойча наш» да канца не змог. Аднак ён раз-пораз пачаў паўтараць тыя колькі слоў, якія ў ягонай душы гучалі так: «Дай нашай любай пані здароўе, доўгае жыццё і шчасце — і больш пра яе дбай, ніж пра каго яшчэ». Гэтыя словы прамаўляў чалавек, над уласнай галавой якога віселі суд і кара, таму, мабыць, не было ў касцёле больш шчырай малітвы...

Калі імша скончылася, Збышка падумаў, што каб можна было яму падысці да каралевы, упасці перад ёй ніцма, абняць яе ногі, то хай бы потым нават канец свету настаў, але ўслед за першай імшай пачалася другая, за ёю трэцяя, а потым каралева вярнулася ў свае пакоі, таму што яна пасцілася да паўдня і сумысля не брала ўдзелу ў вясёлых сняданнях, на якія, каб пацешыць караля і гасцей, запрашалі блазнаў і скамарохаў. Але тут да Збышкі падышоў стары рыцар з Длуголясу і паклікаў яго да княгіні.

— Будзеш у час снядання прыслугоўваць мне і Данусі як мой прыдворны, — сказала княгіня, — а раптам табе ўдасца спадабацца каралю нейкім дасціпным слаўцом або ўчынкам і крануць яго сэрца. А крыжак, калі ён цябе пазнае, не будзе скардзіцца каралю, убачыўшы, што ты слугуеш мне за каралеўскім сталом.

Збышка пацалаваў руку княгіні, а потым павярнуўся да Данусі і якраз згадаў, хаця і быў больш звыклы да войнаў і бітваў, чым да прыдворных правілаў, як трэба паводзіць сябе рыцару, калі ён уранні ўбачыць даму свай-

* «Ойча наш, які ёсць на нябёсах, хай свяціцца імя Тваё (лац.) — першыя словы малітвы.

го сэрца, а таму ступіў крок назад, прыняў задумены выгляд і, перажагнаўшыся, усклікнуў:

— У імя Айца і Сына, і Святога Духа!..

А Дануся спыталася, узвёўшы на яго свае блакітныя вочкі:

— Чаму ты, Збышка, жагнаешся, імша ж ужо скончылася!

— Таму што ты, цудоўная панна, за ноч наўздзіў прыгажэла!

Аднак Мікалай з Длуголясу не любіў, як стары ўжо чалавек, найноўшых замежных рыцарскіх звычаяў, а таму, паціснуўшы плячыма, сказаў:

— Што ты бавіш час без толку і вярзеш нешта пра прыгажосць! Карантышка яна, ад зямлі ледзьве адрасла, а туды ж...

Збышка імгненна кінуў на яго злы пагляд.

— Асперагайцеся называць яе карантышкай, — сказаў ён, бледны ад гневу, — і ведайце, што каб вы былі маладзейшым, то адразу ж я папрасіў бы ўтаптаць зямлю за замкам, і яшчэ невядома, ваша смерць была б ці мая! — Маўчы, шчанюк, я табе і цяпер яшчэ даў бы рады!

— Маўчы, — паўтарыла княгіня. — Замест таго, каб пра сваю галаву думаць, ты яшчэ тут сварку ўсчынаеш! Лепш бы я талкавейшага рыцара для Данусі пашукала. Кажу табе: будзеш тут свавольца, пойдзеш прэч адсюль, бо нам такіх не трэба...

Збышку стала сорамна ад гэтых слоў, і ён пачаў перапрашаць княгіню. Але ў той жа час падумаў, што раптам пан Мікалай з Длуголясу мае дарослага сына, і можна будзе калі-небудзь выклікаць яго на міжбой пеша ці конна, каб за такую абразу памсціцца. А пакуль што ён парашыў трымацца ў каралеўскіх пакоях ціха і нікога не выклікаць на паядынак, хіба ўжо калі хто закране яго рыцарскі гонар...

Гукі труб звеставалі, што час на сняданне, і княгіня Анна, узяўшы за руку Данусю, накіравалася да каралеўскіх пакояў, каля якіх ужо стаялі ў чаканні яе вяльможы і рыцары. Княгіня Аляксандра Земавітава ўвайшла першая, бо як родная сястра караля займала за сталом больш пачэснае месца. Неўзабаве ў пакоях раявалі замежныя госці і запрошаныя на сняданне мясцовыя вяльможы і рыцары. Кароль сядзеў ля верхняга канца стала, побач з ім кракаўскі біскуп і Войцах Ястжэмбец, які хаця і быў ніжэйшы санам, але як пасол папы займаў

месца з правага боку ад караля. Дзве княгіні занялі наступныя месцы. За Аннай Данутаі зручна ўсеўся ў шырокім крэсле былы гнезненскі арцыбіскуп Ян, князь з роду сілезскіх Пястаў, сын Болька III, князя апольскага. Збышка чуў пра яго пры двары Вітаўта і зараз, стоячы за княгіняй і Данусяй, адразу ж пазнаў князя па надзвычай кудлатай чупрыне, якая рабіла ягоную галаву падобнай да царкоўнага крапідла. Пры дварах польскіх князёў яго так і празвалі Крапідла, і нават крыжакі называлі яго «Грапідла». Гэта быў чалавек слауты праз сваю весялосць і добры нораў. Ён супраць волі караля атрымаў права на гнезненскае арцыбіскупства, хацеў заняць яго ваеннай сілай, быў за гэта пазбаўлены сану і выгнаны; звязаўся з крыжакамі, якія далі яму на Памор'і невялікае каменскае біскупства. Своечасова зразумеўшы, што з уладарным каралём лепш жыць у згодзе, перапрасіў яго, вярнуўся на радзіму і чакаў, пакуль вызваліцца дзе-небудзь месца, спадзеючыся, што атрымае хоць штосьці з рук літасцівага гаспадара. Яго спадзяванні пазней спраўдзіліся, а пакуль што ён стараўся ўлагодзіць караля жартамі. Аднак да крыжакоў па-ранейшаму гарнуўся. Нават і цяпер, пры двары Ягайлы, не сказаць, каб прыхільна сустрэты вяльможамі і рыцарамі, ён хацеў трапіць на вочы Ліхтэнштэйну і сумысля сядаў каля яго за стол.

Так было і на гэты раз. Збышка стаяў за крэслам княгіні і бачыў крыжака так блізка, што мог бы дакрануцца да яго рукой. Адчуў, што рукі міжволі пачалі свярбець і сціскацца ў кулак, але стрымаў сваё парыванне і забараніў сабе нават думаць пра нешта благое. Аднак час ад часу ён, не маючы сіл стрымацца, кідаў пажадлівы позірк на лысаватую здаду, белабрысую галаву Ліхтэнштэйна, на шыю, плечы і спіну, нібы імкнучыся прымерыцца, ці доўга давялося б валэндацца з ім у бітве ці ў паядынку. І яму падалося, што не вельмі доўга, бо хай сабе шырокія лапаткі Ліхтэнштэйна выяўна праступалі праз тонкае шэрае сукно ягонаі вузкай адзежыны, але ён быў слабаком у параўнанні з Павалам, з Пашкам Злодзеём з Біскупіц, з абодвума слаутымі Сулімчыкамі, з Кшонам з Козіхглуў і многімі іншымі рыцарамі, якія сядзелі за каралеўскім сталом.

На іх Збышка пазіраў з захапленнем і зайздасцю, але найбольш яго зацікавіў сам кароль, які ў гэты час, кідаючы позірк і ва ўсе бакі, закладаў пальцамі валасы за вушы і быццам бы сердаваў, што сняданне дагэтуль не

пачалося. Позірк яго на імгненне затрымаўся на Збышку, і раптам на маладога рыцара напаў страх, і жудасная трывога апанавала яго; ён падумаў, што, напэўна, давядзецца яму стаяць перад разгневаным каралём. У гэты момант ён упершыню ўсур'ез адчуў адказнасць за свой учынак і пагрозу пакарання, якое вось-вось магло яго спасцігнуць, а дагэтуль думка пра тое здавалася яму зусім далёкай, невыразнай і таму не вартай увагі.

А немец пакуль што і не здагадаўся, што той рыцар, які дзёрзка напаў на яго на гасцінцы, так блізка ад яго. Пачалося сняданне. Падалі вінную поліўку, так моцна прыпраўленую яйкамі, карыцай, гваздзікай, імбірам і шафранам, што пах разлёгся па ўсім пакоі. Тут жа блазан Цярушак, што сядзеў на зэдлі ля дзвярэй, пачаў спяваць салаўём, што, відаць, весяліла караля. Другі блазан ішоў услед за слугамі, якія абносилі гасцей стравамі, і, непрыкметна спыняючыся за гасцямі, так лоўка падрабляў гудзенне пчалы, што той-сёй з іх адкладаў убок лыжку і пачынаў абмахваць чупрыну. Заўважыўшы гэта, іншыя заходзіліся са смеху. Збышка заўзята слугаваў княгіні і Данусі, але, убачыўшы, як Ліхтэнштэйн таксама стаў пляскаць далонямі па сваёй лысаватай макаўцы, зноў забыўся пра небяспеку і пачаў смяяцца аж да слёз, а сын смаленскага намесніка, літоўскі князь Ямант⁴⁶, які стаяў побач з ім, так шчыра дапамагаў яму ў гэтым, што ледзьве не скінуў ежу з паўмісікі.

Крыжак нарэшце зразумеў, што яго абдурылі, узяўся за каліту з грашымі і звярнуўся да біскупа Крапідлы, сказаўшы яму некалькі слоў па-нямецку. Крапідла тут жа паўтарыў іх па-польску:

— Шляхетны пан рыцар кажа табе, — прамовіў ён, звяртаючыся да блазна, — даю два скойцы, каб толькі ты не гудзеў над вухам, бо пчол адганяюць, а трутняў б'юць...

Выслухаўшы тыя словы, блазан схаваў пададзеныя яму крыжаком два скойцы і адказаў з той свабодай, карыстаючыся якой уласціва блазнам пры ўсіх дварах:

— Многа ў зямлі Добжынскай мёду, вось трутні і злятаюцца. Бі іх, кароль Уладзіслаў!

— Прымі і мой грош, бо языком, як мечам, — прамовіў Крапідла. — Аднак памятай, што лезіва можа абарвацца, а бортнік карак зломіць. У трутняў з Мальбарка, якія абселі Добжынь, ёсць джалы, і лезці да іх у борць небяспечна.

— Такой бяды!— усклікнуў Зындрам з Машкавіц, кракаўскі мечнік⁴⁷.— Можна выкурыць іх!

— Чым?

— Порахам!

— А лепей знесці борць сякерай! — сказаў асілак Пашка Злодзей з Біскупіц.

У Збышкі загарэлася сэрца, бо ён падумаў, што такія словы пахнуць блізкай вайной. Але і Куна Ліхтэнштэйн таксама зразумеў тое, пра што гаварылі, бо ён доўга жыў у Торуні і Хелмне, вывучыў польскую мову і не ўжываў яе толькі з-за фанабэрыстасці. Аднак зараз, раздражнёны словамі Зындрама з Машкавіц, ён утаропіў у яго свае шэрыя вочы і прамовіў:

— Пабачым.

— Нашы бацькі пад Плоўцамі бачылі, ды і мы бачылі пад Вільняй,— адказаў на тое Зындрам.

— Рах vobiscum!* — усклікнуў Крапідла.— Рах! Рах! Хай толькі ксёндз Мікалай з Курава саступіць з куяўскага біскупства, а літасцівы кароль прызначыць мяне на яго месца, я вам такую цудоўную казань пра любоў між хрысціянскімі народамі прамоўлю, што ўсіх вас уладжужу. Бо што такое нянавіць, калі не ignis, да таго ж ignis infernalis**?, агонь такі страшны, што вадой яго не патушыць, хіба што віном заліць. Дайце віна! Гуляйма, панове! як казаў нябожчык біскуп Завіша з Куразвенк.

— А з пагулянкі ды проста ў пекла, як сказаў нячысцік! — дадаў блазан Цярушак.

— Каб цябе нячысцік і забраў!

— А вось будзе цуд, калі ён забярэ вас. Яшчэ дасюль не бачылі нячысціка з Крапідлам, але я спадзяюся, што вы нас усіх пацешыце...

— Вось вазьму і спачатку цябе пакраплю! Дайце віна, і хай жыве мір паміж хрысціянамі!

— Паміж сапраўднымі хрысціянамі! — паўтарыў з націскам Куна Ліхтэнштэйн.

— Чаму? — усклікнуў, узняўшы галаву, кракаўскі біскуп Выш.— Хіба вы знаходзіцеся не ў здавён хрысціянскім каралеўстве? Хіба нашы касцёлы не такія старадаўнія, як у Мальбарку?

* Мір вам! (лац.).

* Пякельны агонь (лац.).

— Не ведаю, — адказаў крыжак.

Кароль быў асабліва прынцыповы, калі гаворка заходзіла пра хрысціянства. Яму здалося, што крыжак хоча якраз яго гэтым зачапіць, і ягоныя скулы пайшлі чырвонымі плямамі, вочы заблішчэлі.

— Што гэта такое! — азваўся ён грубым голасам. — Хіба я не хрысціянскі кароль?

— Каралеўства сапраўды хрысціянскае, а вось звычаі ў ім язычніцкія...

Пачуўшы такое, са сваіх месцаў ушапіліся грозныя рыцары: Марцін з Урацімавіц герба Пулкоза, Фларыян з Карытніцы, Барташ з Водзінка, Дамарат з Кабылян, Павала з Тачава, Пашка Злодзей з Біскупіц, Зындрам з Машкавіц, Якса з Таргавіска, Кшон з Козіхглуў, Зыгмунт з Бабовай і Сташка з Харбімавіц, магутныя, слаўныя пераможцы ў многіх бітвах, на многіх турнірах, і, то палаючы гневам, то бялючы, то скрыгочучы зубамі, пачалі крычаць:

— Гора нам! Ён наш госць, і мы не можам выклікаць яго на бой!

А Завіша Чарны Сулімчык, найслыннейшы паміж слыннымі, «узор рыцара», павярнуўся да Ліхтэнштэйна хмурным тварам і прамовіў:

— Я не пазнаю цябе, Куна! Як ты можаш лічыцца рыцарам і ганьбіць вялікі народ, ведаючы, што, як паслу, табе за гэта не пагражае кара?

Але Куна спакойна вытрымаў грозны позірк і адказаў выразна і павольна:

— Наш Ордэн, перад тым як прыбыў у Прусію, ваяваў у Палесціне, але там нават сарацыны паважалі паслоў. Адны вы іх не паважаеце. Таму я і назваў вапы звычаі язычніцкімі.

Тут узняўся яшчэ большы шум. За сталом зноў пачуліся крыкі: «Гора, гора нам!»

Але ўсе ўражаныя, калі кароль, твар якога заняўся гневам, па літоўскім звычаі некалькі разоў пляснуў у далоні. Тады ўстаў стары Яська Тапор з Тэнчына, кракаўскі кашталян, сівы і паважны стары, высокі сан якога абуджаў страх, і сказаў:

— Шляхетны рыцар з Ліхтэнштэйна, калі вам як паслу нанеслі абразу, то скажыце — самы справядлівы суд абароніць вашу годнасць!

— Такого са мной не магло б здарыцца ні ў адной хрысціянскай дзяржаве, — адказаў Куна. — Учора на шляху

ў Тынец на мяне напаў адзін з вашых рыцараў і зрабіў замаха на маё жыццё, хоць бачыў крыж на маім плашчы і мог лёгка здагадацца, хто я.

Пачуўшы тыя словы, Збышка моцна збялеў і міжволі зірнуў на караля, твар якога стаў проста страшны. Яска з Тэнчына здзіўлена запытаўся:

— Няўжо такое магло здарыцца?

— Запытайцеся ў пана з Тачава, ён быў сведкам таго здарэння.

Усе позіркі скіраваліся на Павалу, які нейкую хвіліну стаяў змрочны, апусціўшы вочы, а потым сказаў:

— Так, гэта праўда!..

Пачуўшы такое, рыцары пачалі крычаць: «Ганьба! Ганьба! Бадай пад ім зямля праваліцца, пад такім рыцарам!» Ад сораму адны білі сябе кулакамі ў грудзі, пляскалі па сцёгнах, другія плюшчылі рукамі алавыяныя міскі, што стаялі на сталі.

— Чаму ж ты яго не забіў? — загрымеў кароль.

— Таму што яму належыць адказваць перад судом, — вымавіў Павала.

— Вы хоць закавалі яго? — спытаў кашталян Тапор з Тэнчына.

— Не, ён даў рыцарскую клятву, што з'явіцца на суд.

— І не з'явіўся! — усклікнуў Куна з насмешкай, узняўшы галаву.

Тут раптам нечы малады самотны голас пачуўся за спінай крыжака:

— Не дай Божа, каб я выбраў ганьбу замест смерці. Я зрабіў гэта, Збышка з Багданца.

Пры гэтых словах рыцары кінуліся да няшчаснага Збышкі, але тут грозна ўстаў кароль і спыніў іх, узняўшы руку; бліснуўшы вачыма, задыхаючыся ад гневу, ён закрычаў голасам, падобным да грукату воза па брукаванцы:

— Адсячыце яму галаву! Адсячыце яму галаву! Хай крыжак адашле ягоную галаву ў Мальбарк да магістра!

Затым ён крыкнуў маладому літоўскаму князю, сыну смаленскага намесніка, які стаяў побач са Збышкам:

— Трымай яго, Ямант!

Уражаны каралеўскім гневамі, Ямант паклаў дрыготкія далоні на плечы Збышкі, але той павярнуў да яго збялелы твар і сказаў:

— Я не ўцяку...

Тут узняў рукі ў знак таго, што хоча гаварыць, сіваба-

роды кракаўскі кашталян Тапор з Тэнчына і, счакаўшы, калі шум спіхне, сказаў:

— Літасцівы кароль! Няхай лепш комтур пераканаецца ў тым, што не твой гнеў, а закон карае за замах на асобу пасла. Іначай ён сапраўды можа падумаць, што ў нас няма хрысціянскага закону. Я сам буду судзіць вінаватага!

Апошнія словы ён вымавіў, павысіўшы голас, і, не прыпушчаючы нават думкі, што можа быць іначай, даў знак Яманту:

— Замкнуць яго ў вежы! А вы, пан з Тачава, будзеце сведкам.

— Я раскажу, у чым віна гэтага падлетка, да якой нішто з нас, паважных мужоў, не дапусціўся б, — адказаў Павала, змрочна пазіраючы на Ліхтэнштэйна.

— Праўду ён кажа! — падтрымалі яго іншыя. — Ён жа яшчэ хлапчук. Чаму ж нас усіх з-за яго зганьбавалі?

Запанавала цішыня, усе кідалі непрыязныя позіркi на крыжака. А тым часам Ямант павёў Збышку, каб аддаць яго ў рукі лучнікаў, што стаялі на замкавым дзядзінцы. Яму было шкада маладога хлопца, тым больш, што ён і сам люта ненавідзеў немцаў. Але як ліцвін, звыклы слепа падпарадкоўвацца волі вялікага князя, і сам уражаны каралеўскім гневам, ён пачаў, ідучы, шаптаць маладому рыцару:

— Ведаеш, што табе скажу: ці не лепей табе павесіцца! Далібог, вазьмі ды адразу ж павесься! Кароль разгневаўся, і табе ўсё роўна не мінуць смерці. Дык чаму б і не павесіцца? Зрабі так, дружа. У нас такі звычай⁴⁸.

Збышка, напаўпрытомны са страху і сораму, спачатку як быццам не зразумеў слоў князя, але ўрэшце да яго дайшоў сэнс сказанага, і ён у здзіўленні нават спыніўся:

— Што ты вярзеш?

— Павесься, кажу табе. Нашто табе той суд? Толькі караля пацешыш! — паўтарыў Ямант.

— Сам вешайся! — выгукнуў малады рыцар. — Ты ж нібыта і хрышчоны, а скура ў цябе так і засталася паганскай. Ты нават не разумеш, што для хрысціянiна губіць сваю душу — вялікі грэх!

Але князь толькі сцэпануў плячыма:

— Гэта ж не па сваёй ахвоце. Усё роўна табе адсякуць галаву.

Спачатку Збышка падумаў, што варта было б за такія словы тут жа выклікаць баярскага сыночка на міжбой,

пеша ці конна, на мечах альбо сякерах, але ён стрымаўся, бо згадаў, што на гэта ў яго ўжо не будзе часу. Ён апусціў галаву і моўчкі аддаў сябе ў рукі начальніка каралеўскіх лучнікаў.

А ў зале гэтым часам увага прысутных скіравалася на іншае. Дануся, убачыўшы, што робіцца, спачатку так спужалася, што душа яе зайшла. Яе тварык збялеў, нібы палатно, вочкі пакруглелі ад жаху, і яна нерухомая, як васковая фігурка ў касцёле, утаропілася ў караля. Але нарэшце да яе дайшло, што яе рыцару, Збышку, хочучь адсекчы галаву. Калі яго забралі і вывелі з залы, яе апанаваў вялікі жаль, вусны і бровы яе задрыжэлi; хоць і вельмі баялася яна караля, хоць і прыкусвала вусны, аднак не змагла стрымацца ад слёз і раптам так жаласна і гучна расплакалася, што ўсе павярнуліся да яе і нават сам кароль спытаў:

— Што здарылася?

— Літасцівы кароль! — усклікнула княгіня Анна. — Гэта дачка Юранда са Спыхава, якой няшчасны малады рыцар даў зарок. Даў ён зарок сарваць са шлемаў тры павіныя чубы і, убачыўшы такі чуб на шлеме комтура, вырашыў, што гэта яму сам Бог пасылае. Не па злосці ён зрабіў гэта, Ваша міласць, а толькі па дурасці. Злітуйся і не карай яго, мы, уклечыўшы, просім цябе аб гэтым.

Тут яна паднялася і, схапіўшы за руку Данусю, падбегла з ёю да караля. Кароль адхіснуўся ад іх, але яны абедзве ўклечылі перад ім, і Дануся, абхапіўшы рукамі яго ногі, пачала крычаць:

— Даруй Збышку, кароль, даруй Збышку!

І ў самазабыцці, а разам з тым і са страху яна схавала сваю светлую галоўку ў фалдах шэрага адзення караля і, цалуючы яму пры гэтым калені, дрыжэла як ліст. Княгіня Аляксандра Земавітава стаяла, уклечыўшы, з другога боку і, склаўшы рукі, з маленнем глядзела на караля, на твары якога адбілася вялікая збянтэжанасць. Ён паціху адсоўваўся з крэслам, але не адпіхнуў Данусі, а толькі махаў рукамі, нібы адганяў мух.

— Пакіньце мяне ў спакой! — крычаў кароль. — Ён вінаваты, усё каралеўства ганьбай пакрыў! Яму трэба адсекчы галаву!

Але маленькія ручаньцаты ўсё шчыльней абвіталі яго калені, а дзіцячы галасок усё больш жаласна прасіў:

— Памілуй Збышку, кароль, памілуй Збышку!

Тут пачуліся і галасы рыцараў:

— Юранд са Спыхава — слаўны рыцар, немцы яго ба-
яцца!

— А гэты падлетак ужо вызначыўся пад Вільняй, —
дадаў Павала.

Але кароль не адступаўся ад свайго, хаця яго і кранула
просьба Данусі.

— Пакіньце мяне ў спакой! Не перада мной ён вінаваты,
і не я магу яму дараваць. Хай яму пасол Ордэна даруе,
тады і я памілюю яго, а калі не, то яму адсякуць галаву.

— Даруй яму, пане Куна! — сказаў яму Завіша Чарны
Сулімчык. — Сам магістр не папракне цябе за гэта.

— Даруй яму, пане! — усклікнулі абедзве княгіні.

— Даруй яму, даруй! — паўтарылі галасы рыцараў.

Куна прымружыў павекі і сядзеў з узнятай галавой,
нібы цешыўся тым, што абедзве княгіні і ўсе слаўныя
рыцары так яго просяць. Раптам выраз твару яго рэзка
перайначыўся: з пагардлівага ён стаў лагодным. Куна
апусціў галаву і мяккім ціхім голасам прамовіў:

— Хрыстос, Збавіцель наш, дараваў разбойніку на
крыжы і ўсім сваім ворагам...

— Вось гэта словы сапраўднага рыцара! — азваўся біс-
куп Выш.

— Справядліва! Справядліва!

— ...І хіба ж я мог не дараваць, — працягваў Куна, —
бо я не толькі хрысціянін, але і мніх? Таму прабачаю яму
ад усёй душы, усяго сэрца як слуга Хрыста і мніх.

— Слава яму! — гукнуў Павала з Тачава.

— Слава! — падхапілі астатнія.

— Але, — казаў далей крыжак, — я акрамя таго яшчэ
і пасол і ўвасабляю веліч усяго Ордэна, а гэта Ордэн
Хрыста. Хто мяне як пасла абразіў — абразіў Ордэн, а
хто абразіў Ордэн — абразіў самога Хрыста, а такой
крыўды я перад Богам і людзьмі не магу дараваць. Калі
ж ваш закон памілуе яго, то хай ведаюць пра гэта ўсе
хрысціянскія валадары.

Пасля гэтых слоў запанавала глухое маўчанне. Толькі
праз хвіліну пачуўся скрыгат зубоў, цяжкія ўздыхі зду-
шанай злосці ды плач Данусі.

Пад вечар усе сэрцы гарнуліся да Збышкі. Тыя самыя
рыцары, якія яшчэ ранкам былі гатовыя па адным знаку
караля пасекчы хлопца мечамі, рабілі ўсе захады да таго,
каб неяк дапамагчы яму. Княгіні вырашылі звярнуцца з
просьбай да каралевы, каб яна ўгаварыла Ліхтэнштэйна
забраць сваю скаргу, а калі б і гэта не ўдалося, то прасілі

яе паслаць пісьмо вялікаму магістру, каб пераканаць яго аддаць загад свайму паслу не даводзіць справу да суда. Гэты шлях здаваўся пэўным, бо Ядвіга карысталася такой пашанай, што вялікі магістр мог бы выклікаць гнеў папы і непрыхільнасць усіх хрысціянскіх валадароў, калі б адмовіў ёй у такой просьбе. Гэта здавалася верагодным яшчэ і таму, што Конрад фон Юнгінген быў чалавекам спакойным і, у адрозненне ад сваіх папярэднікаў, больш добрым. Але тут, як на бяду, умяшаўся кракаўскі біскуп Выш, які ў гэты час быў галоўным лекарам каралевы. Ён забараніў хаця б адзіным слаўцом нагадаць каралеве пра гэтую справу. «Яна ніколі не любіла слухаць пра смяротныя прысуды, — сказаў ён. — Нават калі гаворка ішла пра звычайнага разбойніка, яна брала гэта блізка да сэрца; а што будзе, калі яна даведаецца пра падлетка, які справядліва можа спадзявацца на яе міласэрнасць. Каралеве ў яе стане небяспечна ўсялякае хвалюванне, яно можа прывесці да цяжкай хваробы, а яе здароўе для ўсяго каралеўства значыць болей, чым дзесяць рыцарскіх галоў». І ён прыгразіў, што той, хто асмеліцца насуперак яго словам патурбаваць каралеву, рызыкуе спазнаць на сабе не толькі страшны каралеўскі гнеў, але і будзе аддадзены анафеме.

Напалоханая такой пагрозай, княгіні вырашылі каралеве нічога не казаць, затое да той пары ўпрошваць караля, пакуль ён не зменіць гнеў на літасць. Увесь двор і ўсе рыцары сталі на бок Збышкі. Павала з Тачава абяцаў, што скажа ўсю праўду, але будзе сведчыць на карысць Збышкі і паверне ўсю справу так, каб яна выглядала як хлапечая безразважнасць. Аднак кожны разумеў, а кашталян Яська з Тэнчына ўголос абвясціў, што калі крыжак не адступіцца, то строгі суд будзе няўможны.

Рыцарскія сэрцы былі ўзбураны супраць Ліхтэнштэйна, і не адзін рыцар думаў, а часам і адкрыта гаварыў: «Так, цяпер ён пасол, і яго нельга выклікаць на паядынак, але ж некалі ён вернецца ў Мальбарк, і тады ўжо яму не памерці сваёй смерцю». І гэта не былі пустыя пагрозы, бо тыя, хто насіў рыцарскі пас, не кідалі слоў на вецер; калі ж давалі зарок, то выконвалі яго або гінулі. Грозны Павала быў у ліку самых апантаных месціўцаў, бо меў у Тачаве любімую дачку, равесніцу Данусі — відаць, таму слёзы Данусі так кранулі яго сэрца.

Таго ж дня Павала праведаў Збышку ў падзямеллі, наказаў яму не траціць надзеі і распавёў аб просьбах кня-

гiнь і слязах Данусі... Збышка ж, даведаўшыся, што дзяўчына дзеля яго кінулася ў ногі каралю, расчуліўся яе ўчынкам да слёз і, не ведаючы, як выказаць ёй сваю ўдзячнасць і тугу па ёй, сказаў, выціраючы вочы рукой:

— Эх! Хай яе Бог блаславіць, а мне як хутчэй дазволіць выйсці за яе на бой пеша альбо конна! Замала я ёй немцаў паабяцаў, трэба было для такой дзяўчыны паабяцаць столькі, колькі яна мае гадоў. Калі мяне Бог з гэтай нядолі выбавіць, то я іх не пашкадую!..

І ўзняў угору поўныя ўдзячнасці вочы...

— Ты, дружа, лепей на храм Божы паабячай хоць што-кольвечы, — запярэчыў пан з Тачава, — бо калі твая ахвяра будзе Богу даспадобы, ты абавязкова будзеш вольны. А па-другое, слухай: да Ліхтэнштэйна пайшоў твой дзядзька, пайду за ім і я. Думаю, і табе не грэх перапрасіць яго за сваю віну, ты ж вінаваты перад ім і не забывай, што будзеш прасіць прабачэння не ў нейкага там Ліхтэнштэйна, а ў пасла. Згода?

— Калі ўжо мне такі рыцар, як ваша мосць, гэтак радзіць, то што тут скажаш — так і зраблю. Але калі той захоча, каб я яго перапрашаў, як ён хацеў на дарозе з Тынца, то хай мне лепей адсякуць галаву. Дзядзька застанецца, дзядзька і адпомсціць, калі ў немца пасольства скончыцца.

— Пабачым, што ён адкажа Мацьку, — сказаў Павала.

А Мацька надвечоркам пабываў у немца, але той прыняў яго ганарыста: святла нават запаліць не загадаў, так у цемры і размаўляў з Мацькам. Вярнуўся ад яго Мацька змрочны, як ноч, і падаўся да караля. Кароль прыняў яго добразычліва, бо ён ужо змяніў гнеў на літасць, супакоіўся, загадаў Мацьку ўстаць з каленяў і спытаў, чаго ён жадае.

— Літасцівы пане, — сказаў Мацька, — ёсць віна — мусіць быць і кара, бо іначай не было б на свеце ніякай справядлівасці. Тут ёсць і мая віна, бо я не толькі не стрымліваў палкага хлопца, а яшчэ і хваліў. Спачатку я яго выхоўваў, а потым гэта рабіла і вайна. Я вінаваты, бо не раз казаў яму: спачатку сячы, а потым разбярэшся, каго і за што. Гэта добрае правіла на вайне і нікуды не вартае пры двары! Хлопец мой — чыстае золата, апошні ў нашым родзе, і шкада мне яго надзвычай...

— Ён пакрыў ганьбай і мяне, і ўсё каралеўства, — сказаў кароль, — што ж мне за гэта яго — медам мазаць?

Прыгадаўшы Збышку, Мацька змоўк, бо яму сціснула

горла, і толькі праз колькі хвілін ён змог загаварыць узрушаным, перарывістым голасам:

— Я і не ведаў, што так люблю яго, пакуль не прыйшла гэтая бяда. Але я стары. А ён — астатні ў родзе. Не будзе яго — не будзе і нас. Літасцівы кароль, валадар наш, злітуйся над родам нашым!

Тут Мацька зноў уклечыў, узняў свае спрацаваныя ў войнах рукі, працягваў са слязьмі ў голасе:

— Мы абаранялі Вільню. Бог даў нам багатую здабычу — на каго я яе пакіну? Калі крыжак жадае кары, пане, то хай будзе кара, але дазвольце, каб замест хлопца я галавой налажыў. Мне жыццё не жыццё без Збышкі! Ён малады, хай выкупіць зямлю, нашчадкаў будзе мець, як Бог чалавеку заповедаў. Крыжак нават не спытае, чыя галава з плеч зляцела, абы зляцела. І ганьба на род праз гэта не ўпадзе. Цяжка чалавеку ісці на смерць, але калі падумаць, то лепей мне згінуць, чым род наш згіне...

Сказаўшы так, Мацька абняў ногі караля, а кароль заміргаў вачыма, што было ў яго знакам хвалявання, і ўрэшце сказаў:

— Не будзе таго, каб я загадаў адсячы галаву аперазанаму рыцару! Не будзе! Не будзе!

— У гэтым не будзе і справядлівасці, — дадаў кашталян. — Закон карае вінаватага, але ж гэта не цмок, якому ўсё роўна, чыю кроў хлябтаць. Вы ж падумайце: ганьба ўсё роўна пакрыла б ваш род, бо, згадзіўшыся на вашу прапанову, ваш пляменнік зрабіў бы несумленны ўчынак, і гэтая ганьба засталася б на ім і на яго нашчадках...

— Ён на гэта не пайшоў бы, — запярэчыў Мацька. — Але каб гэта адбылося без ягонай згоды, то ён бы за мяне адпомсціў, як і я хачу адпомсціць за яго.

— Эх, лепш бы вам папрасіць крыжака, каб ён забраў сваю скаргу, — сказаў Тэнчынскі.

— Я ўжо быў у яго.

— Ну і што? — спытаў, выцягваючы шыю, кароль. — Што ён вам сказаў?

— Сказаў ён мне так: «Трэба было на тынецкай дарозе літасці прасіць, — не схацелі, то зараз і я не хачу...»

— А чаму вы не схацелі?

— Дык ён жа хацеў, каб мы злезлі з коней і пешымі яго перапрашалі.

Кароль залажыў валасы за вушы і збіраўся нешта адказаць, але тут увайшоў прыдворны і далажыў, што рыцар з Ліхтэнштэйна просіць караля даць яму аўдыенцыю.

Пачуўшы гэта, Ягайла зірнуў на Яську з Тэнчына, потым на Мацьку і загадаў ім застацца, магчыма, спадзеючыся, што яму ўдасца такім чынам зладзіць гэтую справу сваёй каралеўскай уладай.

Тым часам увайшоў крыжак, пакланіўся каралю і сказаў:

— Літасцівы пане! Вось пісьмовая скарга на знявагу, учыненую мне ў вашым каралеўстве.

— Скардзіцеся вась яму, — адказаў кароль, паказваючы на Яську з Тэнчына.

Крыжак прамовіў, глядзячы проста ў твар каралю:

— Не ведаю ні ваших законаў, ні ваших судоў, ведаю адно: пасол Ордэна можа скардзіцца толькі самому каралю.

Ягайла ў нецярплівасьці заміргаў вачыма, аднак працягнуў руку, узяў скаргу і аддаў яе Тэнчынскаму.

Той тут жа разгарнуў паперу і стаў чытаць; але чым далей ён чытаў, тым болей смутным і заклапочаным рабіўся яго твар.

— Шаноўны пане, — сказаў ён урэшце, — вы так настойліва просіце пазбавіць жыцця гэтага падлетка, нібы ён страшны ўсяму вашаму Ордэну. Няўжо вы, крыжакі, баіцеся ўжо нават дзяцей?

— Мы, крыжакі, не баімся нікога, — ганарыста адказаў комтур.

А стары кашталян ціха дадаў:

— Асабліва Бога.

Павала з Тачава назаўтра зрабіў на судзе ў кашталяна ўсё, што было ў яго сілах, каб зменшыць віну Збышкі. Але марна ён прыпісваў гэты ўчынак непаўналеццю і недасведчанасці хлопца, марна даводзіў, што нават і той-сёй са старэйшых за яго мог бы падумаць, што сам Бог пасылае яму тыя павіныя пёры, каб ён даў зарок здабыць іх і прасіў аб гэтым Бога ў малітве. Аднаго не мог не засведчыць знатны рыцар — таго, што калі б не ён, то Збышкава кап'ё ўдарыла б у грудзі крыжаку. Да таго ж Куна загадаў прынесці ў суд даспехі, якія былі на ім у той дзень, і ўсе ўбачылі, што яны з тонкай бляхі і ўжываліся толькі дзеля ўрачыстых візітаў, так што Збышка пры сваёй надзвычайнай сіле немінуча прабіў бы іх наскрозь і пазбавіў жыцця іх уласніка.

Пасля гэтага спыталіся ўжо ў Збышкі, ці хацеў ён забіць крыжака, і той не стаў адмаўляцца. «Я здалёку крычаў яму, — сказаў Збышка, — каб настаўляў кап'ё, бо, па-

куль жывы, ён не даў бы мне сарваць тыя пёры са шлема, але ж каб і ён здалёку крыкнуў мне, што ён пасол, я, вядома ж, не чапаў бы яго».

Гэтыя словы спадабаліся рыцарам, якія, спачуваючы хлопцу, усёй тлумнай гурмой прыйшлі на суд, і адразу ж пачуліся галасы: «Сапраўды, чаму ён не крыкнуў?» Але твар кашталяна заставаўся змрочным і суровым. Загадаўшы прысутным змоўкнуць, ён і сам з хвіліну маўчаў, а потым утаропіў у Збышку дапытлівы позірк і запытаўся:

— Ці можаш ты даць клятву на распяцці, што не бачыў і крыжа?

— Не, не магу! — адказаў Збышка. — Калі б я не бачыў крыжа, то падумаў бы, што гэта наш рыцар, а на свайго я, вядома, не напаў бы.

— А які ж іншы крыжак мог апынуцца пад Кракавам, акрамя пасла ці каго з пасольскай світы?

Нічога не адказаў на гэта Збышка, бо не было чаго казаць. Для ўсіх было абсалютна зразумела, што каб не пан з Тачава, то замест пасловага панцыра ляжаў бы тут сам пасол, прабіты наскрозь, і вечная ганьба была б усяму польскаму народу; таму нават тыя, хто ад усёй душы спачуваў Збышку, разумелі, што прысуд не можа быць літасцівы...

Праз хвіліну кашталян сказаў:

— Тое, што ты не сабраўшы розуму, не дапяў, на каго нападаеш, і ўчыніў благое не са злосці, табе даруе Збавіцель наш, але ўсё ж цяпер, нябога, маліся Прачыстай Дзеве, бо закон не можа табе гэтага дараваць...

Пачуўшы гэтыя словы, Збышка, які і не спадзяваўся на іншы прысуд, пабляднеў крыху, але тут жа адкінуў назад свае доўгія валасы і сказаў:

— Воля Божая! Хай будзе што будзе!

Потым павярнуўся да Мацькі і паказаў яму вачыма на Ліхтэнштэйна, як бы напамінаючы пра яго, а Мацька хітнуў галавой у знак таго, што разумее і памятае. Зразумеў гэты рух і гэты позірк таксама і Ліхтэнштэйн і, хаця ў ягоных грудзях білася сэрца ў роўнай меры адважнае і злое, аднак на якую хвілю і яго працяла страхам з ног да галавы — такі грозны і злавесны твар быў у гэтае імгненне ў старога ваяра. Зразумеў крыжак, што цяпер паміж ім і гэтым старым рыцарам, твару якога ён нават не мог як след разгледзець пад шлемам, пачнецца барацьба не на жыццё, а на смерць, і што нават калі б ён і хацеў

дзе схавацца ад яго, усё роўна не схаваецца, і як толькі перастане быць паслом, то мусіць спаткацца з ім, хаця б у тым жа Мальбарку.

Тым часам кашталян выйшаў у суседні пакой, каб прадиктаваць спрактыкаванаму ў пісьме сакратару прысуд Збышку. То адзін, то другі з рыцараў у час гэтага перапынку падыходзіў да крыжака і казаў:

— Бадай цябе на страшным судзе літасцівей судзілі! Крыві радуешся?

Але Ліхтэнштэйна цікавіла толькі тое, што скажа Завіша, вядомы па ўсім свеце не толькі сваімі баявымі ўчынкамі, але і тым, што добра ведаў рыцарскія законы і нязменна строга іх трымаўся. Па справах асабліва складаных, у якіх закранаўся рыцарскі гонар, да яго звярталіся нават здалёку, і ніхто ніколі не запярэчыў яму не толькі таму, што немагчыма было выстаяць супраць яго на паядынку, але і таму, што ён лічыўся «люстрам гонару». Адно слова папроку ці пахвалы з ягоных вуснаў хутка разносілася сярод рыцараў Польшчы, Венгрыі, Чэхіі, Германіі і магло прынесці рыцару добрую ці блажую славу.

Да яго і наблізіўся Ліхтэнштэйн і, нібы маючы намер апраўдацца ў сваёй жорсткасці, сказаў:

— Адзін толькі вялікі магістр з капітулам маглі бы яго памілаваць — я не магу...

— Вашаму магістру няма справы да нашых законаў. Тут мае права караць і мілаваць толькі наш кароль, — адказаў Завіша.

— Але як пасол я мусіў дабівацца пакарання.

— Перш-наперш ты, Ліхтэнштэйн, рыцар, а не пасол...

— Значыць, ты лічыш, што я свой гонар зняславіў?

— Ты чытаў нашы рыцарскія кнігі і ведаеш, што рыцар павінен быць падобны на двух звяроў: ільва і ягня. На каго ты сёння аказаўся падобны?

— Ты мне не суддзя...

— Ты ж пытаўся ў мяне, ці не зняславіў ты сёння свой рыцарскі гонар, вось я і адказаў табе, што я пра гэта думаю.

— Дрэнна ж ты адказаў — твае словы не пракаўтнуць.

— І тое добра, што не маёй злосцю ўдавішся.

— Бог бачыць, што я больш думаю пра веліч Ордэна, чым пра тваю пахвалу.

— Бог усім нам суддзя.

Далейшая размова была перапынена з'яўленнем каш-

таляна і сакратара. Усе ўжо ведалі, што прысуд будзе суровы, але ў пакоі ўсталявалася пакутлівая цішыня. Кашталян заняў месца за сталом, узяў у рукі крыж і загадаў Збышку ўкленчыць.

Сакратар пачаў па-латыні чытаць прысуд. Ні Збышка, ні астатнія рыцары не зразумелі яго, але ўсе здагадаліся, што прысуд смяротны. Калі чытанне закончылася, Збышка пачаў біць сябе ў грудзі кулакамі, паўтараючы словы малітвы: «Госпадзі, будзь літасцівы да мяне, грэшнага!»

Затым ён устаў і кінуўся ў абдымкі да Мацькі, які пачаў моўчкі цалаваць яго ў галаву і ў вочы.

Вечарам таго ж дня герольд звеставаў пад гукі труб усім рыцарам, гасцям і гараджанам, што шляхетны Збышка з Багданца згодна з прысудам кашталянскага суда будзе пакараны праз адсячэнне галавы мечам...

Аднак Мацька папрасіў дазволу адкласці пакаранне і лёгка гэтага дамогся, бо ў тыя часы асуджаным на смерць давалі час як на тое, каб распарадзіцца пра падзел спадчыны між сямейнікамі, так і на тое, каб прымірыцца з Богам. Не пажадаў прыспешваць выкананне прысуду і сам Ліхтэнштэйн, бо разумеў, што суд адбыўся, абраза Ордэна не засталася беспакаранай, і не варта болей гнявіць магутнага манарха, да якога ён быў пасланы не толькі для ўдзелу ва ўрачыстасцях з нагоды хрэсьбін, але і для перамоў пра Добжынскую зямлю. Можа, найбольш паўплываў на тое рашэнне клопат пра здароўе каралевы. Біскуп Выш і слухаць не хацеў пра тое, каб правесці экзекуцыю, пакуль каралева не народзіць; ён слухна лічыў, што каралева можа даведацца пра пакаранне смерцю, а ўтаіць яго будзе няпроста, і расхвалюецца, а гэта шкодна адаб'ецца на яе здароў'і. Такім чынам, Збышку даваўся пэўны час, можа, нават некалькі месяцаў, каб аддаць апошнія распараджэнні і развітацца з усімі знаёмымі.

Мацька штодзённа праведваў яго і судзяшаў, як умеў. З вялікай тугой гаварылі яны пра непазбежную Збышкаву смерць, а з яшчэ большай — пра тое, што іх род звязецца.

— Вам нічога не застаецца, як ажаніцца яшчэ раз, — сказаў аднойчы Збышка.

— Ці не лепей было б адшукаць хоць нейкага далёкага сваяка, — адказваў занепакоены Мацька. — Дзе ўжо мне пра жанчын думаць, калі тут табе збіраюцца галаву

сцяць. Ды ўжо калі і давядзецца якую ўзяць у жонкі, дык і то я не зраблю гэтага да той пары, пакуль не пашлю Ліхтэнштэйну рыцарскага выкліку і не споўню помсту. За гэта ты будзь спакойны!..

— Бог вам аддзячыць. Хай гэта будзе мне суцяшэннем! Я ведаў, што вы яму гэтага не даруеце. Толькі як вы гэта зробіце?

— Калі толькі скончыцца ягонае пасольства, будзе альбо вайна альбо мір — разумееш? Калі будзе вайна, то я перад бітвай пашлю яму выклік на міжбой.

— На ўтаптанай зямлі?

— Так, на ўтаптанай зямлі, конна ці пеша, але толькі на смерць, не на няволю. Калі ж будзе мір, то я паеду ў Мальбарк, стукну дзідай у замкавую браму, а трубачу загадаю трубіць, што я выклікаю Ліхтэнштэйна на смяротны двубой. Ад мяне ён нідзе не схаваецца.

— Дзе ўжо яму схавацца! І вы яму мігам рады дасце, тут няма ніякага сумнення!

— Яму якраз дам. Завішу не даў бы, Пашку не даў бы, Павале таксама, але, не буду хваліцца, з двума такімі, як ён, спраўлюся. Ён мяне папомніць, вырадак крыжакі! Хіба не мацнейшым ад яго быў той фрызскі рыцар? А як трахнуў яму зверху па шлеме, дзе захрасла мая сякера? На зубах ягоных. Хіба не так?

Збышка ўздыхнуў з вялікай палёгкай, нібы скінуўшы трывогу:

— Лягчэй мне будзе з жыццём расставацца.

Тут пачалі уздыхаць абодва, а праз хвіліну стары шляхціч сказаў расчуленым голасам:

— Ты не гаруй! На страшным судзе тваім касцям не давядзецца адна адну шукаць. Труну для цябе я загадаў зрабіць з дубу, такой і канонікі з касцёла Дзевы Марыі не маюць. Не згінеш, як нейкі дробны шляхцюк. І яшчэ — я не дапушчу таго, каб табе адсеклі галаву на тым самым сукне, на якім караюць гараджан. Я ўжо з Амылеем дамовіўся, ён дасць зусім новае, такое выдатнае, што з яго каралю карэно шыць самы раз. І на імшу за вечны супакой грошай не пашкадую — будзь пэўны!

Узрадавалася гэтым сэрца Збышкі, і ён, нахіліўшыся да дзядзькавай рукі, паўтарыў:

— Бог вам аддзячыць.

Аднак часам, нягледзячы на ўсе суцяшэнні, яго ахоплівала такая страшная туга, што аднойчы, калі Мацька прыйшоў яго праведаць, ён, ледзь толькі павітаўшыся з

дзядзькам, адразу запытаўся, гледзячы праз краты ў мураванай сцяне:

— Што там, на волі?

— Любата, а не дзянёк! Сонейка прыгравае, аж душа радуецца.

Сцяўшы рукамі патыліцу і адкінуўшы назад галаву, Збышка сказаў:

— Божа ж мой, Божа! Цяпер бы сесці на каня ды скакаць па палях, па шырокіх палях! Шкада гінуць без пары! Вельмі шкада!

— Гінуць людзі і на конях! — зазначыў Мацька.

— Так, але колькіх самі паспеюць перабіць!..

І пачаў распытваць пра рыцараў, якіх бачыў пры двары караля: пра Завішу, пра Фарурэя, пра Павалу з Тачава, пра Ліса з Таргавіска і пра ўсіх іншых — што робяць, чым бавяцца, як сваё баявое майстэрства ўдасканалваюць? І слухаў з прагнай увагай пра тое, што рыцары не бавяць час марна: раніцою у баявых даспехах скачучь праз каня, ірвучь вяроўкі, як потым практыкуюцца на мечах і сякерах, і як увечары балююць, і якія спяваюць песні. Хацелася Збышку ляцець да іх, імкнуліся туды яго душа і сэрца, а калі даведаўся, што Завіша пасля хрэсьбін адразу ж выпраўляецца некуды ў краіну венграў на турак, не мог устрымацца і ўсклікнуў:

— Эх, каб мяне з ім адпусцілі! Лепш бы я налажыў галавою ў баі з басурманамі.

Але гэта былі нязбытныя думкі. Ды тым часам адбылося вось што. Абедзве мазавецкія княгіні не перасталі думаць пра Збышку, які спадабаўся ім праз сваю маладосць і прыгажосць. Урэшце княгіня Аляксандра Земавітава надумала паслаць ліст магістру Ордэна крыжакоў. Хаця магістр не мог адмяніць прысуд, вынесены кашталянам, аднак мог заступіцца за яго перад каралём. Ягайле не выпадала самому праяўляць літасць да віноўнага ў замаху на пасла, але, верагодна, ён ахвотна зрабіў бы гэта, калі б магістр хадайнічаў пра змякчэнне пакарання для хлопца. Надзея зноў абудзілася ў сэрцах абедзвюх княгін. Княгіня Аляксандра сама мела прыхільнасць да выкшталцонных рыцараў Ордэна, і яны высока цанілі яе. Яна не раз атрымлівала з Мальбарка багатыя падарункі і лісты, у якіх магістр называў яе высокашаноўнай дабрадзейкай і шчырай заступніцай Ордэна. Слова яе значыла многае, і была надзея, што ёй не адмовяць. Патрэбна было яшчэ знайсці ганца, што як найхутчэй адвёз бы

пасланне княгіні і вярнуўся з адказам. Пачуўшы пра тое, стары Мацька без вагання ўзяўся за справу...

Капталіяна папрасілі адкласці пакаранне, і ён згадзіўся. Поўны радаснай надзеі, Мацька пачаў у той жа дзень рыхтавацца да ад'езду, потым завітаў да Збышкі, каб паведаміць яму добрую навіну.

Пачуўшы яе, Збышка ў першую хвіліну так узрадаваўся, нібы перад ім ужо адчыніліся дзверы вязніцы. Але тут жа задумаўся, спяхмурнеў і сказаў:

— Дзе ўжо там чакаць ад немцаў добра! Ліхтэнштэйн жа таксама мог прасіць у караля літасці і нават меў бы з гэтага выгоду, бо ўнікнуў бы помсты, і то не захацеў...

— Ён раз'ятрыўся таму, што мы не захацелі перапрашаць яго на тынецкай дарозе. Пра магістра Конрада людзі кажуць добрае. Урэшце горш не будзе, а паспрабаваць можна.

— Гэта так, — адказаў Збышка, — але вы яму там ужо занізка не кланяйцеся.

— А навошта мне кланяцца? Я вязу ліст ад княгіні Аляксандры, і ўсё тут.

— Ну, калі вы такі добры, то хай вам Бог дапаможа!

Раптам Збышка кінуў на дзядзьку імклівы позірк і сказаў:

— Але калі кароль мяне памілуе, то Ліхтэнштэйн будзе мой, а не ваш. Памятайце...

— Ты яшчэ кары не пазбыў, то і не загадвай наперад. Хоціць ужо тых дурных зарокаў, што ты надаваў, — угневаўся стары.

Потым яны сціснулі адзін аднаго ў абдымках — і Збышка застаўся самнасам. Надзея змянялася няпэўнасцю ў ягонай душы; калі ж надышла ноч, якая прынесла навальніцу, і закратаванае акно раз-пораз пачало асвятляцца злавеснымі ўспышкамі бліскавіц, а муры трэсціся ад грому, калі ўрэшце вецер са свістам уварваўся ў сутарэнне і пагасіў цьмяны каганец каля ложка вязня, Збышка так і праседзеў у цемры і на волас не задрамаў, бо надзея зноў пакінула яго...

«Не ўнікнуць мне смерці, — думаў ён, — і нішто ўжо не дасць рады».

Аднак раніцой да яго прыйшла шаноўная княгіня Анна Янушава, а з ёй Дануся са сваёй маленькай лютняй за пасам. Збышка ўкленчыў перад імі па чарзе, а потым, хоць і быў ва ўтрапненні пасля бяссоннай ночы, у няшчас-

ці і няпэўнасці, але не забыўся пра рыцарскі абавязак і выказаў захапленне прыгажосцю Данусі...

Але княгіня ўзняла на яго вочы, поўныя смутку, і сказала:

— Не любуйся ты ёю, бо калі не прывязе Мацька добрай весткі альбо і зусім не вернецца, дык давядзецца неўзабаве табе, нябозе, любаватца на небе нечым лепшым.

Яна не магла ўтрымацца ад слёз, згадаўшы няпэўнасць лёсу маладога рыцара, а за ёй заплакала і Дануся. Збышка зноў ўкленчыў перад імі, бо і ягонае сэрца ад іх слёз плавілася, нібы воск ад цяпла. Яго пачуцці да Данусі не былі каханнем мужчыны да жанчыны, ён адчуваў, што гэта ідзе з глыбіні душы, што, глядзячы на яе, яго грудзі поўняцца нечым такім незвычайным, нібы ў ім сядзіць іншы чалавек — менш суровы, менш гарачы, менш ваяўнічы, які прагне слодычу кахання. Яго ахапіў вялікі жаль, што ён вымушаны яе пакінуць і не зможа стрымаць дадзенага ёй слова.

— Так я і не пакладу да тваіх ног, бядачка ты мая, тых павіных пёраў,— гаварыў ён.— Але калі выпадзе мне стаць перад Богам, то я скажу: «Госпадзі, адпусці мне грахі мае, а ўсё добрае, што ёсць на зямлі, дай не каму іншаму, а толькі панне Юрандаўне са Спыхава».

— Нядаўна вы паразумеліся,— сказала княгіня.— І дай Бог, каб на ўсё добрае.

Збышка пачаў згадаць пра тое, што адбылося ў тынецкай карчме, і зусім расчуліўся. А потым папрасіў Данусю праспяваць тую песеньку, якую яна спявала перад тым, як ён падхапіў яе і панёс да княгіні.

І Дануся, хоць ёй было не да песень, узняла галоўку да столі скляпення, заплюшчыла вочкі, нібы птах, і пачала:

Каб была я птушкай,
Каб я крылы мела,
Я б да свайго Яся
У Шлёнск паляцела.

Прыляцела, села
У Шлёнску на плоце:
«Глянь, мой любы Ясю...»

Але раптам слёзы паліліся з-пад яе стуленых павек — і больш спяваць яна ўжо не змагла. А Збышка схавіў яе

на рукі, як у той раз у тынецкай карчме, і стаў насіць па вязніцы, паўтараючы ў захапленні:

— Не толькі дамай сэрца рыцара хацеў бы я цябе бацьцы! Калі Бог даў бы мне ратунак, я б дачакаўся, пакуль ты падрасцеш, папрасіў твайго бацьку і ўзяў бы цябе за жонку! Эх!

Дануся абняла яго за шыю, схавала заплаканы твар на ягоным плячы — а ў сэрцы Збышкавым спела вялікае жалкаванне, якое плыло з глыбіні яго вольнай славянскай натуры, увасабляючыся ў ягонай простае душы ў непаўторную песню палёў:

Узяў бы я цябе за жонку!

Узяў бы я цябе!..

VI

Тут адбылася падзея, перад якой усё астатняе страціла ў людскіх вачах усялякую цікавасць. Надвечоркам 21 чэрвеня па замку разнеслася навіна пра тое, што каралева раптоўна заняджала. Славутыя лекары і біскуп Выш усю ноч правялі ў яе пакоі, а неўзабаве праз служанак стала вядома, што ў каралевы вось-вось пачнуцца дачасныя роды. Кракаўскі кашталян Яська Тапор з Тэнчына той жа ноччу паслаў ганцоў да караля, якога не было ў замку. Назаўтра раніцой вестка разлеглася па горадзе і наваколлі. Была акурат нядзеля, і натоўпы людзей запоўнілі касцёлы, дзе ксяндзы наказвалі маліцца за здароўе каралевы. Пасля набажэнства рыцары-госці, якія з'ехаліся на чаканыя ўрачыстасці, шляхта і купецкія дэпутаты падаліся да замка; цэхі і брацтвы⁴⁹ выступілі туды ж са сваімі харугвамі. Апоўдні каля Вавеля віраваў незлічоны збой людзей; парадак падтрымлівалі каралеўскія лучнікі, заклікаючы да спакою і цішыні. Горад амаль абязлюдзеў, па апусцелых вуліцах часам ішлі толькі натоўпы сялян з паблізных вёсак, якія таксама даядаліся пра хваробу любімай каралевы і падаліся да замка. І вось у галоўнай браме з'явіліся біскуп і кашталян, за імі кафедральныя канонікі, каралеўскія радцы і рыцары. Яны разышліся ўздоўж муроў у розныя бакі і наблізіліся да натоўпу; па іх тварах можна было зразумець, што чакаюцца важныя навіны, але напачатку людзей строга папярэдзілі не шумець, каб не трывожыць хворую карале-

ву. Затым абвясцілі, што ў каралевы нарадзілася дачка. Навіна напоўніла сэрцы радасцю, асабліва пасля таго, як народ даведаўся, што, нягледзячы на дачасныя роды, няма падстаў хвалявацца за жыццё і маці, і дзіцяці. Натоўп пачаў разыходзіцца, бо пад сценамі замка нельга было шумець, а кожны хацеў неяк выказаць сваю радасць. Людзі рушылі па вуліцах, што вялі да рынку, і там хутка пачуліся песні і радасныя поклічы. Нікога не засмуціла тое, што на свет з'явілася дзяўчынка. «Хіба дрэнна было, — казалі ў натоўпе, — што кароль Людовік не меў сыноў і ягоная дачка Ядвіга атрымала ў спадчыну каралеўскі трон? Дзякуючы таму, што яна ўзяла шлюб з Ягайлам, дзяржава стала ўдвая мацнейшай. Так будзе і цяпер. Дзе яшчэ знойдзеш такую спадчынніцу, якой будзе наша каралеўна, калі ні ў рымскага імператара, ні ў іншых каралёў няма такой вялікай дзяржавы, такіх абшараў зямель, такога шматлікага рыцарства! Будучь некалі дамагацца яе рукі наймагутнейшыя манархі зямлі, будучь кланяцца нашаму каралю і каралеве, будучь з'язджацца ў Кракаў, а нам, купцам, таксама з гэтага карысць будзе, не кажучы ўжо пра тое, што яшчэ якая-небудзь дзяржава, накшталт Венгры ці Чэхіі, далучыцца да нашага каралеўства». Так гутарылі між сабой купцы, і радасць панавала ўсюды. Народ адзначаў радасную падзею ў дамах і ў карчмах. Рынак зіхацеў ліхтарамі і паходнямі. Сяляне, якія з'ехаліся ў горад, заставілі ва-замі ўсё прадмесце, яўрэі шумелі каля сінагогі на Казімежы. Усю ноч, аж да світання, народ віраваў на рынку, асабліва каля ратушы і вагаў, як у часе вялікіх кірмашоў. Дзяліліся кожнай навіной, пасылалі ў замак даведацца пра новыя і шчыльна абступалі тых, хто вяртаўся адтуль.

Не вельмі добрай была вестка пра тое, што арцыбіскуп Пётр у тую ж ноч ахрысціў немаўлятка, а гэта давала падставу меркаваць, што дзяўчынка дужа слабая. Дасведчаныя гараджанкі згадвалі выпадкі, калі дзеці, народжаныя напаўжывымі, набывалі пасля хрышчэння новыя сілы для жыцця. Пэўную надзею давала і імя, дадзенае дзяўчынец пры хрышчэнні. Казалі, што ніводзін Баніфацый⁵⁰ і ні адна Баніфацыя не могуць памерці адразу пасля нараджэння, бо ім наканавана зрабіць нейкую добрую справу; а якую ж добрую ці дрэнную справу можа зрабіць дзіцятка ў першыя гады, першыя месяцы жыцця?

Аднак назаўтра прыйшлі з замку невясёлыя навіны і пра маці, і пра немаўлятка — і ўстрывожылі горад. У касцёлах цэлы дзень панавалі тлум, як у час храмавых святаў. Многія і многія ахвяравалі на імшу за здароўе каралевы і каралеўны. Нельга было без хвалявання глядзець, як бедныя сяляне прыносілі хто чвэрці збожжа, хто ягня, хто курыцу, хто нізку сушаных грыбоў ці кошык арэхаў. Буйныя ахвяраванні цяклі ад купцоў, рыцарства, рамеснікаў. Разаслалі ганцоў у святыя мясціны. Астролагі гадалі па зорках. У самім Кракаве прайшлі ўрачыстыя працэсіі. Выступілі ўсе цэхі і ўсе брацтвы. Увесь горад завітнеў харугвамі. Прайшла працэсія дзяцей, бо спадзяваліся, што ніхто як дзеці лепей не папросіць у Бога літасці. Праз гарадскую браму з наваколля ехаў і ехаў народ.

Так ішоў дзень за днём пад бесперапынны гул званоў і гоман народу ў касцёлах; набажэнствы і працэсіі ішлі адно за адным. Так мінуў тыдзень, а высакародная хворая і яе дзіця былі жывыя, і надзея пачала пасяляцца ў сэрцах. Людзям здавалася неверагодным, каб Бог дачасна забраў уладарку дзяржавы, якая столькі зрабіла для яе і мусіла б пакінуць няскончанай вялікую справу, — святую, што ахвяравала ўласным шчасцем, але скіравала ў хрысціянскую веру апошні язычніцкі народ у Еўропе. Вучоныя згадвалі, як шмат яна зрабіла для Акадэміі, святары — дзеля славы Божай, дзяржаўцы — для міру паміж хрысціянскімі манархамі, правазнаўцы — дзеля справядлівасці, жабракі — для беднаты, і ні ў кога не месцілася ў галаве, як гэта можа абарвацца жыццё, так патрэбнае каралеўству і ўсяму свету.

Але 13 ліпеня жалобны звон звеставаў пра смерць дзіцяці. Зноў завіраваў горад, і неспакой агарнуў людзей, а натоўп зноў атачыў Вавель, дапытваючыся пра здароўе каралевы. На гэты раз ніхто не выходзіў да народу з добрымі навінамі. Сапраўды, твары тых, хто ўязджаў у замк ці выязджаў праз яго браму, былі хмурныя і з кожным днём рабіліся ўсё больш змрочныя. Казалі, што ксёндз Станіслаў са Скарбімежа, магістр свабодных навук у Кракаве, ужо не адыходзіць ад каралевы, якая штодня прымае святое прычасце. Казалі нават, што кожны раз пасля прычасця пакой яе поўніцца нябесным святлом. Некаторыя бачылі яго нават праз вокны, але гэта толькі мацней уражвала адданыя каралеўе сэрцы як знак таго, што для яе ўжо пачынаецца незямное жыццё.

Некаторыя ўсё ж не верылі, што можа здарыцца нешта жахлівае, і жылі надзеяй, што справядлівае неба здаволіцца адной ахвярай. Між тым, у пятніцу, раніцою 17 ліпеня, абрынулася вестка, што каралева канае. Хто быў жывы, той бег да замка. Горад апусцеў так, што ў ім заставаліся толькі калекі, бо нават маткі з немаўлятамі спяшаліся да брамы замка. Крамы былі пазамыканыя, не гатавалася ежа. Пакінуты былі і ўсялякія справы, а пад сценамі Вавеля чарнела мора народу — неспакойнае, уражанае, але маўклівае.

І раптам а першай гадзіне пасля паўдня на кафедральнай вежы пачуўся звон. Ніхто спачатку не зразумеў, што гэта азначае, але неўзабаве ў людзей ад жаху валасы ўсталі дыба. Усе галовы і ўсе вочы скіраваліся на званіцу, дзе з усё большым размахам разгойдваўся звон, і яго жалобныя энк падхапілі іншыя гарадскія званы: у францысканцаў, у Святой Тройцы, у Дзевы Марыі — усё далей і далей па ўсім вялікім горадзе. Урэшце ўсе зразумелі, што азначае гэты энк; людскія душы напоўніліся жахам і такім болям, бы медныя сэрцы званоў білі проста ў сэрцы ўсіх, хто чуў іх.

Неспадзявана на вежы з'явілася чорная харугва з вялікім чэрапам пасяродку, пад якім бялелі дзве перакрыжаваныя косткі. Зніклі апошнія сумненні. Каралева аддала Богу душу.

Пад сценамі замка разлегліся плач і стогны сотняў тысяч людзей — і змяшаліся з панурымі галасамі званоў. Некаторыя падалі вобзем, іншыя разрывалі на сабе адзенне або драпалі пазногцямі твары, хто пазіраў на замкавыя муры ў нямым аслупяненні, хто глуха стагнаў, хто працягваў рукі да касцёла і пакояў каралевы і маліў цуда і Божай літасці. Але пачуліся і гнеўныя галасы, якія ў адчай і распачы даходзілі да блюзнерства. «Чаму ў нас забралі нашу любімую каралеву? Навошта ж здаліся тады нашы працэсіі, нашы малітвы і просьбы? Ахвяравалі срэбра і золата, а што ўзамен? Узяць — узята, а даць — не дадзена!» Іншыя ж увесь час паўтаралі, заліваючыся слязьмі і стогнучы: «Езус! Езус! Езус!» Людзі хацелі ўвайсці ў замак, каб яшчэ раз глянуць на твар любімай каралевы. Іх не пусцілі, але паабяцалі, што неўзабаве цела перанясуць у касцёл, і тады кожны зможа паглядзець на яе і памаліцца за яе. Надвячоркам засмучаны народ пачаў вяртацца ў горад, разважаючы пра апошнія хвіліны каралевы, пра блізкае пахаванне і пра цуды, якія

будуць пры развітанні з ёй і ля яе магільнага склепу, а ў тым, што яны будуць, ніхто не сумняваўся. Казалі таксама, што каралева адразу ж пасля смерці будзе кананізавана, стане святой; калі той-сёй выказаў сумненне ў тым, ці можа такое быць, пачыналі абурацца і пагражаць ім Авіньёнам.

Пануры смутак запанаваў у горадзе, ва ўсім краі, і не толькі простаму люду, а і ўсім чыста здавалася, што разам са смерцю каралевы згасла шчаслівая зорка каралеўства. Нават між кракаўскімі знатнымі панамі былі такія, хто змрочна глядзеў на будучае. Людзі задавалі сабе і іншым пытанне: што ж цяпер будзе? Ці мае права Ягайла заставацца пасля смерці каралевы валадаром каралеўства, ці не вернецца ён у сваю Літву і застанецца вялікім князем літоўскім? Некаторыя прадбачылі, як потым аказалася, не без падставы, што ён сам захоча адрачыся і што з гэтай прычыны ад каралеўства адыдуць многія землі, зноў распачнуцца напады з боку Літвы і крывавыя набегі ў адказ раззлаваных жыхароў каралеўства. Узмацніцца Ордэн, узмацніцца рымскі імператар і венгерскі кароль, а каралеўства, дагэтуль адно з самых магутных у свеце, прыйдзе да заняпаду і ганьбы.

Купцы, для гандлю якіх былі адкрытымі абшары літоўскай і рускай зямель, прадбачылі мажлівыя страты і таму давалі Богу любыя зарокі, абы толькі Ягайла застаўся на каралеўскім троне, але ў гэтым выпадку можна было чакаць бліzkую вайну з Ордэнам. Было вядома, што толькі дзякуючы каралеве яна не распачыналася. Людзі ўзгадвалі цяпер, як некалі, абураная прагнасцю і драпежнасцю крыжакоў, яна сказала ім у прарочым яснабачанні: «Пакуль я жыву, я стрымліваю руку і справядлівы гнеў майго мужа, але памятайце, што пасля маёй смерці на вас упадзе кара за вашы грахі!»

Пыхлівыя і аслепленыя перамогамі крыжакі на самой справе не баяліся вайны, спадзеючыся, што пасля смерці каралевы яе святы вобраз ужо не будзе перашкаджаць наплыву ахвотнікаў з заходніх дзяржаў, і тады на дапамогу Ордэну прыйдуць тысячы вояў з Германіі, Бургундыі, Францыі і іншых, яшчэ больш далёкіх месцаў. Аднак смерць Ядвігі была падзеяй настолькі важнай, што крыжацкі пасол Ліхтэнштэйн, не счакаўшы прыезду караля, паспяшаўся ў Мальбарк, каб што найхутчэй прынесці вялікаму магістру і капітулу Ордэна гэтую важную і ў пэўнай ступені грозную навіну.

Паслы: венгерскі, аўстрыйскі, рымскі, чэшскі — выехалі ўслед за ім або паслалі ганцоў да сваіх манархаў. Ягайла прыехаў у Кракаў у глыбокай роспачы. У першую ж хвіліну ён паведаміў дзяржаўным мужам, што не хоча далей быць каралём без каралевы, што вернецца зноў у свае ўладанні ў Літву, потым у адчай ўпаў у нейкае здранцвенне, не хацеў займацца справамі, не адказваў на пытанні, часам яго ахопліваў страшны гнеў на самога сябе за тое, што з'ехаў, не быў пры апошніх хвілінах жыцця каралевы, не развітаўся з ёй, не выслухаў яе апошніх слоў і заветаў. Марна Станіслаў са Скарбімежа і біскуп Выш даводзілі яму, што хвароба каралевы была раптоўнай і, калі б роды не былі дачаснымі, ён паспеў бы своечасова вярнуцца. Але гэта не прыносіла яму ні суцяшэння, ні спакою. «Не кароль я без яе, — адказваў ён біскупу, — а толькі несучешны грэшнік, якому засталася адно — пакаянне». Пасля гэтага ён утаропіў вочы ў зямлю, і ніхто не мог дабіцца ад яго ні слова.

А ў той час думкі людзей былі занятыя пахаваннем каралевы. З усяго краю пачалі з'язджацца новыя натоўпы знаці, шляхты, простых людзей, асабліва жабракоў, што спадзяваліся на шчодрую міласціну ў час пахавальнага абраду, які павінен быў доўжыцца цэлы месяц. Цела каралевы ўстанавілі ў кафедральным саборы на ўзвышэнні так, што ўзгалоўе труны было значна вышэй, каб народ мог лепей бачыць твар нябожчыцы. У кафедральным саборы няспынна ішло набажэнства, ля катафалка палалі тысячы васковых свечак, а сярод усяго гэтага бляску, сярод кветак ляжала Яна, спакойная, з усмешкай на вуснах, падобная на таямнічую белую ружу са складзенымі накрыж рукамі, ва ўбранні лазурковага колеру. Народ бачыў у ёй святую, да яе прыводзілі апантаных, калек, хворых дзяцей — і не раз у саборы чуўся ці крык маці, якая ўбачыла на твары дзіцяці румянец, што звеставаў здароўе, ці якогась паралітыка, які раптоўна адчуў, што можа рухацца. Сэрцы людскія ахоплівала тады трымценне, вестка пра цуд аблятала храм, замак, горад і прываблівала новыя натоўпы людзей, якія чакалі паратунку толькі ад цуда.

Пра Збышку тым часам было зусім забыта, ды хто ж мог у часіну такога вялікага няшчасця памятаць пра звычайнага маладога шляхціча, вязня замкавай вежы! Ад сваіх ахоўнікаў Збышка ведаў пра хваробу каралевы, чуў гоман ля замка, а калі пачуў званы і плач народа, упаў

на калені і, забыўшыся на ўласны лёс, ад усёй душы плакаў па сваёй любімай каралеве. Яму здавалася, што разам з ёй згасла і для яго нешта і што пасля яе смерці нікому не варта жыць на свеце.

Водгалас пахавання, касцельныя званы, спеў працэсіі і плач натоўпу даляталі да яго ўвесь тыдзень. За гэты час ён стаў змрочны, страціў ахвоту да ежы, да сну і хадзіў па сваім сутарэнні, як дзікі звер па клетцы. Яго гняла адзінота, бывалі дні, што не прыходзілі да яго нават з ежай і вадой — так усе былі заняты пахаваннем каралевы. З таго часу, як яна памерла, яго ніхто не праведаў: ні княгіня, ні Дануся, ні Павала з Тачава, які зусім нядаўна так спрыяў яму, ні купец Амылей, знаёмы Мацькі. Збышка з горыччу думаў, што з той пары, як паехаў Мацька, пра яго ўсе забыліся. Часам яму прыходзіла ў галаву, што, можа, забыліся пра яго і суддзі і што давядзецца яму гніць да смерці ў гэтым сутарэнні. Тады ён сам маліў Бога аб смерці.

Калі ж мінуў месяц пасля пахавання каралевы і пачаўся другі, Збышка стаў трывожыцца за Мацьку. Абяцаў жа дзядзька ехаць як найхутчэй, не шкадаваць каня. Мальбарк не на канцы свету стаіць. За дванаццаць тыдняў можна было з'ездзіць і вярнуцца — асабліва, калі каму пільна трэба. «Але, можа, яму і не пільніца, — думаў Збышка ў адчаі. — Можа, ён па дарозе нагледзеў сабе добрую жонку і, радасны, павёз яе ў Багданец, каб дачакацца ўласнага нашчадка, а я тут буду век чакаць, пакуль Бог злітуецца нада мной!»

У рэшце рэшт ён страціў уяўленне пра час, зусім перастаў размаўляць з ахоўнікамі і толькі па павуціне, якая ўсё шчыльней пакрывала жалезныя краты, мог здагадацца, што на волі надыходзіць восень. Цяпер ён гадзінамі сядзеў на пасцелі, абапіраючыся локцямі на калені, з пальцамі ў валасах, якія апускаліся ўжо аж на плечы, і ў паўсне-паўдрымоце не паднімаў галавы нават тады, калі ахоўнік звяртаўся да яго, прыносячы ежу. Але аднойчы бразнула засаўка і знаёмы голас паклікаў яго ад парога:

— Збышка!

— Дзядзька! — крыкнуў Збышка, зрываючыся з тапчана.

Мацька схапіў яго ў абдымкі, потым абхапіў яго светлую галаву даланямі і пачаў цалаваць яе. Жаль, горыч і

туга так падступілі да сэрца хлопца, што ён як дзіця заплакаў на грудзях у дзядзькі.

— Я думаў, што ты ўжо не вернешся,— сказаў ён, плачучы.

— Магло і такое стацца,— адказаў Мацька.

Тут нарэшце Збышка падняў галаву, зірнуў на старога і ўсклікнуў:

— Што з вамі здарылася?

І ён са здзіўленнем утаропіўся ў змарнелы, знясілены і бледны, як палатно, твар старога ваяра, агледзеў яго згорбленую спіну і пасівелыя валасы.

— Што з вамі? — паўтарыў ён.

Мацька сеў на тапчан і нейкую хвіліну пераводзіў дух.

— Што са мной здарылася? — пачаў ён нарэшце.— Толькі-толькі я пераехаў мяжу, як недзе ў лесе ў мяне з самастрэла пацэлілі немцы. Рыцары-разбойнікі, можаш сабе такое ўявіць? Мне і цяпер цяжка дыхаць... Бог паслаў мне дапамогу, а то я цябе мог больш і не ўбачыць.

— Хто ж вас уратаваў?

— Юранд са Спыхава,— адказаў Мацька.

На хвіліну ён замаўчаў.

— Яны напалі на мяне, а праз палову дня — ён на іх. Толькі палавіна з іх уцякла. Ён узяў мяне ў свой гарадок, і там, у Спыхаве, я тры тыдні змагаўся са смерцю. Бог не даў сканаць — і хоць мне дужа не па сабе, але я вярнуўся.

— Дык вы не былі ў Мальбарку?

— А з чым мне было туды ехаць? Мяне ж абчысцілі да ніткі, з усімі рэчамі забралі і ліст. Я вярнуўся, каб папрасіць у княгіні Земавітавай другі, але размінуўся з ёй і не ведаю нават, ці пашчасціць мне дагнаць яе, бо мне, мусіць, час на той свет збірацца.

Сказаўшы гэта, Мацька плюнуў на далонь, працягнуў да Збышкі руку і паказаў кроў на ёй:

— Бачыш?

А праз хвіліну дадаў:

— Відаць, такая ўжо воля Божая.

Хвіліну памаўчалі пад цяжарам думак, потым Збышка сказаў:

— Дык вы ўвесь час плюеце крывёй?

— А як жа мне не пляваць, калі паміж рэбраў на паўпядзі ўваткнулася джала стралы! І ты пляваўся б, нідзе не дзеўся! Мне ў Юранда ўжо і няблага было, але

ж едучы сюды я намучыўся, бо дарога доўгая, а я спяшаўся.

— Эх! Навошта ж было так спяшацца!

— Я ж хацеў сустрэцца з княгіняй Аляксандрай і ўзяць у яе новае пасланне. А Юранд са Спыхава мне так сказаў: «Едзьце, кажа, і вяртайцеся сюды з пісьмом. Я, кажа, трымаю ў падзямеллі некалькі немцаў, вось і адпушчу аднаго пад рыцарскае слова, каб ён адвёз ліст да магістра». У яго там пасля смерці жонкі заўжды ў сутарэнні той-сёй ды ёсць. Яму радасна слухаць, як яны там стогнуць, ланцугамі бразгаюць. Ён на немцаў вялікую крыўду мае. Разумееш?

— Разумею. Адно мяне дзівуе, як гэта вы той ліст страцілі, самі ж казалі, што Юранд захапіў у палон тых, хто напаў на вас. Ліст павінен быў у іх быць.

— Не ўсіх ён захапіў. Пяцёра ўцяклі. Такая ўжо наша доля.

Сказаўшы гэта, Мацька зноў плюнуў крывёй на далонь і ціха застагнаў ад болю ў грудзях.

— Моцна яны вас падстрэлілі,— сказаў Збышка.— Як ім удалося? З засады?

— З такіх густых кустоў, што за крок нічога не ўбачыш. Ехаў я без даспехаў, мне купцы казалі, што край бяспечны, да таго ж горача было.

— А хто імі верхаводзіў? Крыжак?

— Не ордэнскі, але ўсё ж немец, з хелмінскай зямлі, з Ленца, добра вядомы праз свае рабункі і разбой.

— І што з ім сталася?

— У Юранда на ланцугу... Але ў таго немца сядзяць два мазурскія шляхцічы, іх ён хоча памяняць на сябе.

Зноў запанавала цішыня.

— Божа ж мой, Божа! — сказаў нарэшце Збышка.— Што ж гэта робіцца! І Ліхтэнштэйн будзе жывы, і той з Ленца таксама, а мы абодва згінем не адпомсціўшы! Мне галаву здымуць, ды і вы, відаць, зімы не пражывяце.

— Дзе там! І да зімы не дацягну. Хоць бы цябе як-небудзь уратаваць...

— Вы ўжо тут каго-небудзь бачылі?

— Я даведаўся, што Ліхтэнштэйн паехаў з Кракава, і пайшоў да кашталяна, думаў, ён нешта для цябе зробіць.

— Значыць, Ліхтэнштэйн паехаў?

— Адразу ж пасля смерці каралевы, у Мальбарк. Пайшоў гэта я да кашталяна, а ён мне вось што сказаў: «Не таму адсякуць галаву вашаму пляменніку, каб дагадзіць

Ліхтэнштэйну, а таму, што такі вынесены прысуд, і ўсё роўна, тут Ліхтэнштэйн, ці няма яго. Хай сабе той крыжак і памрэ, і гэта нічога не зменіць, бо закон існуе дзеля справядлівасці, гэта вам не кубрак, які можна на найніцу вывернуць. Кароль, кажа, адзіны, хто можа памілаваць, больш ніхто».

— А дзе цяпер кароль?

— Пасля пахавання паехаў аж на Русь.

— Тады ўсё, няма ніякай рады.

— Ніякай. Кашталян сказаў мне яшчэ: «Шкада мне яго, і княгіня Анна за яго просіць, але калі не магу, то не магу...»

— А княгіня Анна яшчэ тут?

— Хай ёй Бог аддзячыць! Добрая яна пані. Яшчэ тут яна, бо Юрандава дачка захварэла, а княгіня любіць яе, як уласнае дзіця.

— Божа мой! Дануся захварэла? Што з ёй?

— Хіба я ведаю!.. Княгіня казалася, нібы нехта сурочыў.

— Напэўна, Ліхтэнштэйн! Хто яшчэ, як не Ліхтэнштэйн, сабачы сын!

— Можа, і ён! Але што ты яму зробіш? Нічога.

— Значыць, на мяне ўсе забыліся таму, што Дануська была хворая...

Кажучы гэтак, Збышка мераў вялікімі крокамі сутарэнне, а потым схапіў руку Мацькі, пацалаваў яе і сказаў:

— Бог вам заплаціць за ўсё, калі вы з-за мяне смерць прымеце, але раз вы аж у Прусію з'ездзілі, то, пакуль трымаецеся, зрабіце для мяне яшчэ адну ласку. Схадзіце да кашталяна, папрасіце, каб ён адпусціў мяне пад рыцарскае слова, ну хаця б на дванаццаць тыдняў. Я вярнуся, і хай тады ўжо сякуць мне галаву, бо як жа паміраць нам, не адпомсціўшы. Ведаеце... паеду я ў Мальбарк і тут жа пашлю выклік Ліхтэнштэйну. Нельга ж інакш. Або яму смерць, або мне!

Мацька пачухаў патыліцу:

— Схадзіць то можна, але ці дазволіць кашталян?

— Я ж слова рыцарскае дам! На дванаццаць тыдняў, больш мне не трэба...

— Што там казаць: на дванаццаць тыдняў! А што як цябе параняць, і ты не вернешся, як задумаў?

— Хоць на ўсіх чатырох прыпаўзу! Вы не бойцеся! І ўбачыце, можа, якраз у гэты ж час кароль прыедзе з Русі; можна будзе прасіць ягонай літасці.

— Гэта так,— сказаў Мацька.

Але праз хвіліну дадаў:

— Мне ж кашталян яшчэ вась што сказаў: «Мы забыліся пра вашага пляменніка з-за смерці каралевы, але цяпер час ужо з гэтым скончыць».

— Не, ён дазволіць! — адказваў з надзеяй Збышка. — Ён жа ведае, што шляхціч слова стрымае, а калі лепш мне галаву сцяць — цяпер або на святога Міхайла — яму без розніцы.

— Што ж, так і быць! Сёння ж схаджу.

— Сёння ідзіце лепей да Амылея, крыху адляжыцеся. Хай ён вам якіх-небудзь зэлак да раны прыкладзе, а заўтра ўжо сходзіце да кашталяна.

— Ну, то з Богам!

— З Богам!

Яны абняліся, і Мацька павярнуўся да дзвярэй, але ля парога спыніўся, зморшчыў лоб, нешта ўспамінаючы:

— Слухай, ты ж яшчэ не носіш рыцарскага паса! Ліхтэнштэйн скажа, што з неаперазаным біцца не будзе, — і што ты яму зробіш?

Збышка збянтэжыўся, але ненадоўга, на якую хвіліну, і спытаў:

— А як бывае на вайне? Там жа не выбірае аперазаны толькі аперазаных?

— Вайна — гэта вайна, а рыцарскі міжбой — гэта іншае.

— Праўда... але ж... пачакайце... Трэба падумаць... А калі вась так! Ёсць выйсьце. Князь Януш мяне апярэжа. Яго княгіня і Дануся папросяць, і ён апярэжа. Тады я па шляху з Мальбарка яшчэ паспею выйсці на двубой з сынам Мікалая з Длуголясу ў Мазовіі.

— Завошта?

— Бо гэты Мікалай — памятаеце, той, што ў прыдворных у княгіні Анны, яго яшчэ Абухом клічуць, — абазваў Данусю «карантышкай».

Мацька ў здзіўленні паглядзеў на Збышку, а той, жадаючы, відаць, лепей вытлумачыць свае словы, казаў далей:

— Гэтага я таксама не магу дараваць, а з Мікалаем біцца не выходзіць, яму ж, відаць, ужо недзе восемдзесят год.

Мацька не вытрымаў:

— Паслухай, хлопча! Шкада мне тваёй галавы, а вась розуму не шкада, бо ты дурны як пень.

— Што гэта вы так раззлаваліся?

Мацька нічога не адказаў і хацеў ужо ісці, але Збышка падбег да яго:

— А як там Дануська? Ужо здаровая? І не злуйцеся на мяне з-за глупства. Вас жа так доўга не было.

І ён зноў нахіліўся да рукі старога; той паціснуў плячыма, але адказаў ужо лагодней:

— Юрандаўна здаровая, але яе яшчэ не выпускаюць з пакоя. Ну, бывай здаровы!

Збышка застаўся сам-насам, нібы зноў адрадзіўшыся душой і целам. Яму было прыемна думаць, што ў яго наперадзе яшчэ тры месяцы жыцця, што паедзе ў далёкі край, адшукае Ліхтэнштэйна і выйдзе з ім на смяротны двубой. Пры адной думцы аб гэтым радасць перапоўніла яго грудзі. Добра хоць дванаццаць тыдняў адчуваць пад сабой каня, ездзіць па белым свеце, біцца і не згінуць, не адпомсціўшы за сябе. А потым — хай сабе будзе што будзе, цяпер жа ў яго процьма часу! Можа, яшчэ і кароль прыедзе з Русі і даруе яму віну, можа, выбухне вайна, якую даўно ўжо прадказвалі, а можа, і сам кашталян, убачыўшы праз тры месяцы яго, пераможцу ганарыстага Ліхтэнштэйна, скажа: «Ну, цяпер ты вольны!» Збышка добра разумеў, што да яго ніхто не ставіўся варожа, апроч крыжака, і што сам суровы кашталян не па добрай волі мусіў асудзіць яго на смерць.

Надзея апанавала яго, ён ані не сумняваўся, што гэтыя тры месяцы яму дадуць. Ён спадзяваўся, што могуць даць і больш, бо старому пану з Тэнчына нават не прыйдзе ў галаву, што шляхціч, даўшы рыцарскае слова, не стрывае яго.

Таму калі назаўтра надвячоркам Мацька спусціўся да яго ў сутарэнне, Збышка не змог стрываць, кінуўся да парога насустрач і запытаўся:

— Ну што, дазволіў?

Мацька сеў на тапчан, бо стаяць з-за вялікай слабасці не мог, хвіліну аддыхаўся і нарэшце сказаў:

— Кашталян сказаў так: «Калі вам трэба падзяліць зямлю або маёмасць, то я магу адпусціць вашага пляменніка на адзін або два тыдні на рыцарскае слова, але даўжэй ніяк нельга».

Збышка так здзівіўся, што на нейкі час страціў мову.

— На два тыдні? — спытаўся ён нарэшце.— Я ж за два тыдні нават да мяжы не даеду! Што ж гэта такое?.. Хіба вы не казалі кашталяну, чаму я хачу ехаць у Мальбарк?

— Не адзін я за цябе хадайнічаў, але і княгіня Анна.

— Ну і што?

— А што? Скажаў, што яму тваёй галавы не трэба, сам цябе шкадуе. «Вось каб знайсці які закон, кажа, ці хоць бы якую зачэпку, я б яго зусім адпусціў, але так, без дай прычыны, не магу, і ўсё тут. Не будзе, кажа, толку ў такім каралеўстве, дзе людзі пачнуць заплюшчваць вочы на закон і па-сяброўску рабіць паслабленні; я гэтага не зраблю дзеля родзіча майго Тапорчыка або дзеля роднага брата». Такія тут, браце, людзі ўпартыя. А яшчэ ён скажаў так: «Мы не павінны азірацца на крыжакоў у нашых справах, але і ганьбіць сябе ў іх вачах не можам. Што падумалі б яны і іх госці, якія з'язджаюцца да іх з усяго свету, калі б я выпусціў асуджанага на смерць шляхціча дзеля таго, каб ён паехаў да іх на паядынак? Ніхто ж не паверыў бы, што кара спасцігне яго, што ёсць у нашай дзяржаве хоць нейкая справядлівасць. Лепш ужо адну галаву сцяць, чым караля і каралеўства выставіць на пасмешышча». На гэта княгіня сказала, што яе дзівіць такая справядлівасць, калі нават сваячка караля не можа выратаваць чалавека, але стары як адрэзаў: «Нават самому каралю дазволена чыніць толькі літасць, а не беззаконне». Пасля гэтага яны пачалі спрачацца, і княгіня ў гневе ўсклікнула: «Ну, тады няма чаго і гнаіць яго ў вязніцы!» А кашталян на гэта: «Добра, заўтра ж загадаю ставіць на рынку памост». На тым і разышліся. Цяпер цябе, гарапашны, хіба толькі Хрыстос уратуе».

Наступіла доўгае маўчанне.

— Як жа так? — глухім голасам азваўся Збышка. — Значыць, гэта ўжо хутка будзе?

— Праз два ці тры дні. Калі няма рады, то ўжо і няма. Што мог, тое і зрабіў. Ужо і ў ногі кашталяну ўпаў, прасіў літасці, а ён сваё: «Знайдзі закон альбо зачэпку якуюсь». А што я знайду? Хадзіў да ксяндза Станіслава са Скарбімежа прасіць, каб ён да цябе з апошнім прычасцем прыйшоў. Хай у цябе хоць тая слава будзе, што ў апошні шлях праводзіў той самы ксёндз, што і каралеву. Але я яго дома не заспеў, бо ён быў у княгіні Анны.

— Можа, у Дануські?

— Божа барані! Дзяўчына ўжо здаровая. Пайду да яго яшчэ заўтра ранідой. Кажуць, што пасля яго бласлаўлення збавенне, лічы, як бы ў цябе ў кішэні.

Збышка сеў, абапёрся локцямі на калені і схіліў галаву так, што валасы закрылі ўвесь ягоны твар. Стары доўга моўчкі глядзеў на яго, потым паціху паклікаў:

— Збышка! Збышка!

Хлопец падняў галаву, на твары яго была не столькі пакута, колькі раздражненне і халодная рашучасць.

— Ну, што?

— Слухай мяне ўважліва, я тое-сёе, здаецца, прыдумаў.

Ён пасунуўся бліжэй да хлопца і пачаў казаць, амаль шэпчучы:

— Можа, ты чуў калі, як наш кароль некалі пасадзіў Вітаўта ў Крэве ў вязніцу, а ён выйшаў адтуль у жаночым адзенні. За цябе тут ніводная жанчына не застанеца, але ты вазьмі мой кубрак, вазьмі каптур і выходзь. Разумееш? А раптам не заўважаць. Хутчэй за ўсё так. За дзвярыма цемра. У вочы табе свяціць не будуць. Я ўчора выходзіў, дык ніхто і не глянуў. Сядзі ціха і слухай: знойдуць яны мяне назаўтра — і што ж? Адсякуць мне галаву? Вялікая ім то будзе радасць, мне і так праз два-тры тыдні смерць наканавана. А ты як толькі выйдзеш адсюль, сядай на каня і скачы проста да князя Вітаўта. Напомні яму пра сябе, пакланіся, ён цябе прыме, і будзеш ты ў яго як за Богам. Тут ходзяць чуткі, што войска князя татары пабілі. Невядома, ці праўда гэта, але можа быць, бо нябожчыца каралева так і прадракала. Калі гэта так, то тым болей князю будуць патрэбны добрыя рыцары, і ён цябе з радасцю возьме. Ты ж трымайся яго, бо нідзе на свеце не будзеш мець лепшай службы, чым у яго. Прайграе які-небудзь кароль вайну, то і канец яму, а князь Вітаўт такі спрытны, што пасля гэтага робіцца яшчэ больш магутным. Ён і шчодры, і нашых вельмі любіць. Раскажы яму ўсё, як было. Раскажы, што на татар ісці з ім хацеў, ды не мог, у вежы сядзеў. Дасць Бог, ён і цябе надорыць зямлёй, мужыкамі, і рыцарскім пасам цябе апярэжа, і перад каралём заступіцца. Ён добры заступнік — пабачыш! Ну, што?

Збышка маўчаў. Мацька, нібы натхнёны ўласнымі словамі, казаў далей:

— Не гінуць табе, юнак, трэба, а ў Багданец вяртацца. А як вернешся, адразу жаніся, каб наш род не згас. А ўжо як дзяцей завядзеш, можаш і Ліхтэнштэйна на смяротны бой выклікаць, але да гэтага пазбягай каму-небудзь помсціць, а то могуць цябе падстрэліць дзесьці ў Прусіі, як вось мяне цяпер, — тады ўжо ніякай рады не дасі. Ну, давай, апранай кубрак, бярэ каптур і ідзі з Богам!

Прамовіў гэта Мацька, устаў і пачаў распранацца, але Збышка таксама падняўся, спыніў яго і сказаў:

— Не зраблю я таго, што ты хочаш, далібог, не зраблю.

— Але чаму? — спытаў здзіўлены Мацька.

— Не зраблю, і ўсё тут.

Мацька аж пабялеў ад хвалявання і гневу.

— А бадай ты на свет не нарадзіўся!

— Вы ўжо прапаноўвалі кашталяну сваю галаву замест маёй, — сказаў Збышка.

— Адкуль ведаеш?

— Сказаў пан з Тачава.

— Ну і што з таго?

— Як што? Згадайце, што вам кашталян казаў: ганьба была б на мяне і на ўвесь наш род. А хіба не меншая ганьба была б, каб я адсюль уцёк, а вас пад прысуд падставіў?

— Які прысуд? Што мне суд зробіць, калі я і так памру? Май ты розум, Богам прашу!

— Тым большы сорам. Хай мяне Бог пакарае, калі я вас, старога і хворага, тут пакіну. Цьфу! Ганьба!..

Запанавала маўчанне. Толькі чуваць было, як цяжка, хрыпата дыхае Мацька ды перагукваюцца між сабой лучнікі, што стаяць на варце каля брамы. На двары была глыбокая ноч...

— Слухай, — вымавіў нарэшце Мацька дрыготкім голасам, — але ж вось не было ганебна князю Вітаўту ўцякаць з Крэва, не будзе і табе...

— Эх! — сказаў Збышка са смуткам. — Вы ж самі ведаеце! Князь Вітаўт — вялікі князь, атрымаў карону з каралеўскіх рук, мае багацце і ўладу, а я, бедны шляхціч, — толькі свой рыцарскі гонар!..

Праз хвіліну ён усклікнуў, нібы ахоплены раптоўным выбухам гневу:

— А таго, што я вас таксама люблю і не аддам вашу галаву за сваю, вы таксама не хочаце разумець?

Тут Мацька падняўся на хісткіх нагах, працягнуў рукі і, хаця натуры тагачасных людзей былі цвёрдыя, нібы выкаваныя з жалеза, раптам крыкнуў немым голасам:

— Збышка!..

А назаўтра судовыя слугі пачалі звозіць на рынак бэлькі для памосту, які трэба было паставіць насупраць галоўнай брамы ратушы.

Княгіня аднак не траціла надзеі і ўсё яшчэ трымала

раду з Войцахам Ястжэбцам, Станіславам са Скарбімежа і іншымі вучонымі канонікамі, аднолькава дасведчанымі як у пісаных, так і няпісаных законах і звычаях. Яе натхнілі на пошукі словы кашталяна, які запэўніў, што хай знойдуць яму «закон ці хоць зачэпку», і ён неадкладна вызваліць Збышку. Рада была доўгая і зацятая, усім хацелася знайсці ратунак. Ксёндз Станіслаў ужо схадзіў да Збышкі, блаславіў і прычасціў яго, аднак жа проста з сутарэння вярнуўся на раду, якая доўжылася амаль да відна.

Тым часам настаў дзень пакарання. Ужо ад рана натоўпы народу пачалі сцякацца на рынак, бо многа цікавей паглядзець, як зляціць галава шляхціча, чым простага чалавека, ды і дзень удаўся цёплы, сонечны. Між жанок пайшла пагалоска пра маладосць і надзвычайную прыгажосць асуджанага, і таму ўся дарога, што вяла ад замка да рынку, заквітнела, нібы краскамі, купкамі прыбраных гараджанак; у вокнах, што выходзілі на плошчу, і на балконах таксама былі відаць чапцы, залатыя або аксамітныя стужкі, праставалосыя галовы дзяўчат, упрыгожаныя толькі вянкамі з ружаў і лілеяў. Гарадскія радцы, хаця гэта справа іх не тычылася, усё ж выйшлі на плошчу, жадаючы паказаць сваю важнасць, і сталі ззаду за рыцарамі, якія стоўпіліся ля самага памосту, каб выказаць сваё спачуванне Збышку. За імі стракацеў натоўп дробных купцоў і рамеснікаў у адзенні сваіх цэхаў. Шкаляры і дзеці, якіх адцяснялі назад, як надакучлівыя мухі, круціліся сярод натоўпу, шукаючы, дзе можна праціснуцца бліжэй і знайсці хоць крыху вольнага месца. Над усёй гэтай масай галоў узвышаўся пакрыты новым сукном памост, на якім стаялі тры чалавекі: першы — кат, плячысты і грозны немец, апрануты ў чырвоны кубрак і гэтакі ж каптур, з цяжкім вострым з абодвух бакоў мечам у руцэ, і два ягоныя памагатыя з аголенымі рукамі і з вяроўкамі за пасам. Ля іхніх ног стаялі плаха і труна, таксама абабітая сукном. На званіцы касцёла Дзевы Марыі білі званы, напаўняючы горад медным гудам і пужаючы чароды галак і галубоў. Людзі глядзелі то на дарогу, што вяла ад замка, то на памост і ката з мечам, што блішчэў у сонечных промнях, то на рыцараў, на якіх гараджане заўжды пазіралі з асаблівай цікавасцю і павагай. Ды на гэты раз і было на што паглядзець: найслаўнейшыя рыцары стаялі каля памосту з усіх чатырох бакоў. Дзівіліся на шырокія плечы і паставу Завішы Чар-

нага, на яго сукры, што ападалі на плечы, дзівіліся на невысокую квадратную постаць і крываватыя ногі Зындрама з Машкавіц, і на гіганцкі, нейкі нечалавечы рост Пашкі Злодзея з Біскупіц, і на грозны твар Барташа з Водзінка, і на прыгажосць Добкі з Алясніцы, які некалі ў Торуні перамог на турніры дванаццаць нямецкіх рыцараў, і на Зыгмунта з Бабовай, які гэтак жа выславіўся на двубой з венграмі ў Кошыцах, і на Кшона з Козіхглуў, і на страшнага ў рукапашным баі Ліса з Таргавіска, і на Сташку з Харбімавіц, які мог дагнаць каня. Усеагульную ўвагу прыцягваў таксама і Мацька з Багданца: ён быў бледны, з двух бакоў яго падтрымлівалі Фларыян з Карытніцы і Марцін з Урацімавіц. Усе думалі, што гэта бацька асуджанага.

Але найбольшую цікавасць абуджаў Павала з Тачава, які стаяў у першым шэрагу і трымаў на дужых руках Данусю, прыбраную ўва ўсё белае, у вяночку з зялёнай руты на светлых валасах. Ніхто не разумеў, што б гэта значыла і навошта гэтай дзяўчынцы ў белым глядзець на пакаранне смерцю. Хто казаў, што гэта ягоная сястра, хто думаў, што гэта каханка юнага рыцара, але ніхто не мог давесці, чаму яна так апранута і чаму трапіла сюды. Спаचванне і жальбу абудзіў у людзей яе тварык, румяны, як яблычак, але ўвесь у слязах. У шчыльным натоўпе пачаліся нараканні на няўмольнага каштальяна, на суровасць закона; гэты гоман нарастаў, ператвараўся ў грозны гул, пачуліся нават галасы, што трэба разбурыць памост і тады пакаранне будзе адкладзена.

Натоўп ажывіўся і захваляваўся. Перадавалі з вуснаў у вусны, што, калі б кароль быў у Кракаве, ён, несумненна, памілаваў бы хлопца, бо ён, як запэўнівалі, ніякага злачыства не ўчыніў.

Але ўсё сціхла, калі далёкія воклічы звеставалі пра набліжэнне каралеўскіх лучнікаў і алебарднікаў, паміж якіх ішоў асуджаны. Неўзабаве працэсія падышла да рынкавай плошчы. Адкрывала шэсце пахавальнае брацтва, прыбранае ў чорныя, да пят апанчы і чорныя капюшоны з адтулінамі для вачэй. Народ баяўся гэтых змрочных постацяў і замоўк, як толькі яны падышлі бліжэй. За імі выступаў атрад лучнікаў, увесь з адборных ліцвінаў, апранутых у кубракі з нявырабленых ласіных скур. Гэта быў атрад каралеўскай гвардыі. У хвасце працэсіі можна было бачыць алебарды другога атрада, а пасярод, паміж судовым пісарам, які павінен быў чытаць прысуд,

і ксяндзом Станіславам са Скарбімежа, які нёс распяцце, ішоў Збышка.

Усе глядзелі цяпер на яго, з усіх вокнаў і з балконаў высунуліся жаночыя постаці. Збышка ішоў у сваім здабытым у баі белым кафтане з гафтаванымі залатымі грыфонамі, з залатой аблямоўкай знізу, і ў гэтым цудоўным уборы здаваўся людзям, што глядзелі на яго, падобным на прынца або юнака са знатнай сям'і. Рост, шырокія плечы, якія гладка аблягаў кафтан, моцныя ногі і волатаўскія грудзі выдавалі ў ім дарослага мужчыну, але над мужчынскай паставай узвышалася амаль дзіцячая галава, з маладым тварам, з першым пухам на падбародку, тварам каралеўскага пажа, з залатымі валасамі да плячэй, роўна падрэзанымі над брывамі. Ён ішоў упэўненым, пругкім крокам, але быў бледны. Часам пазіраў на натоўп, але як бы сонным поглядам, часам узнімаў вочы на званіцу, чароды галак і на званы, якія гайдаліся, вызвоньваючы яго апошнія хвіліны; часам на яго твары нібы адбівалася здзіўленне з таго, што і гэты звон, і плач жанчын, і ўся гэтая ўрачыстасць — дзеля яго. На рынку ён яшчэ здалёк убачыў памост, а на ім чырвоную постаць ката. Ён уздрыгнуў і перажагнаўся, ксёндз тут жа даў яму пацалаваць крыж. Прайшоў яшчэ колькі крокаў далей, і тут яму пад ногі ўпаў букет валошак, кінуты з натоўпу маладой дзяўчынай. Збышка нагнуўся, падняў яго і ўсміхнуўся дзяўчыне, якая ўголас заплакала. Тут ён, відаць, падумаў, што ў гэтым натоўпе, дзе шмат жанчын, якія махалі яму з вокнаў хусцінкамі, трэба пакінуць па сабе памяць як пра «смелага хлопца» і можна сустрэць смерць, таму ён сабраў усю сваю адвагу і волю, рэзкім рухам адкінуў назад валасы, узняў галаву яшчэ вышэй, ішоў горда, як ідзе пераможца на рыцарскім турніры, калі яго вядуць атрымаць узнагароду. Але ішоў ён павольна, бо натоўп рабіўся ўсё гусцейшым і неахвоча даваў дарогу шэсцю. Дарэмна літоўскія лучнікі, якія ішлі паперадзе, крычалі: «Eyk szalin! Eyk szalin!» (Прэч з дарогі!). Ніхто не хацеў разумець гэтых слоў і не даваў дарогі. Хаця ў тых часы насельніцтва Кракава на дзве трэці складалася з немцаў, аднак жа навокал чуліся грозныя праклёны крыжакам: «Ганьба! Ганьба! Каб яны ўсе згінулі, крыжацкія сабакі, праз іх павінны гінуць ад меча ката нашы дзеці!» Адчуўшы, што натоўп напірае, ліцвіны знялі з плеч нацягнутыя самастрэлы і пачалі спадылба глядзець на людзей, але без загаду баяліся пусціць

у ход зброю. Тады капітан паслаў уперад алебарднікаў, якім было зручней пракладаць дарогу ў натоўпе з дапамогай алебардаў, і такім чынам шэсце наблізілася да рыцараў, што стаялі з усіх чатырох бакоў ля памоста.

Яны адразу ж расступіліся. Першыя на памост узышлі алебарднікі, за імі Збышка з ксяндзом і пісарам. Але тут адбылося нешта такое, чаго ніхто не чакаў. Раптам з шэрагаў рыцараў выйшаў Павала з Данусяй на руках і крыкнуў: «Стой!» такім гучным голасам, што ўсе застылі як укапаня. Ні капітан, ні хто-небудзь з салдат не сталі перашкаджаць вяльможнаму пану і аперазанаму рыцару, якога штодня бачылі ў замку, а часам за прыязнай размовай з каралём. Да таго ж і іншыя, не менш славуць рыцары, таксама пачалі крычаць уладнымі галасамі: «Стой! Стой!» Тым часам пан з Тачава наблізіўся да Збышкі і перадаў яму апранутую ў белае Данусю.

Хлопец думаў, што гэта развітанне, падхапіў яе на рукі, прыціснуў да грудзей, але Дануся замест таго, каб прытуліцца да яго і абхапіць ручкамі за шыю, хуценька сарвала са сваіх белых валасоў вянок з руты і белае пакрывала, захінула ў яго галаву Збышкі, заплакала і пачала штосілы крычаць сваім дзіцячым голасам:

— Ён мой! Ён мой!

— Ён ейны! — падхапілі магутныя галасы рыцараў. — Да кашталяна!

Ім адказаў падобны на грымоты крык натоўпу: «Да кашталяна! Да кашталяна!» Святар узвёў угору вочы, судовы пісар разгубіўся, капітан і алебарднікі апусцілі зброю, бо ўсе зразумелі, што адбылося.

Быў стары польскі і ўвогуле славянскі звычай, які меў моц, большую, чым закон, і асабліва вызнаваўся на Падгаллі, у Кракаўскім ваяводстве і ў іншых мясцінах: калі юнака вялі на плаху, нявінная дзяўчына магла накінуць на яго пакрывала ў знак таго, што хоча папшлюбавацца з ім, і такім чынам выбаўляла яго ад смерці і пакарання. Ведалі пра гэты звычай рыцары, ведалі сяляне, ведаў польскі народ, чулі пра яго сілу і немцы, якія з даўніх часоў жылі ў польскіх гарадах і замках. Мацька ад такога відовішча ледзь не страціў прытомнасць; рыцары адпхнулі лучнікаў і атачылі Збышку і Данусю, а ўсхваляваны і ўзрадаваны люд крычаў усё гучней і гучней: «Да кашталяна! Да кашталяна!» Натоўп раптам хлынуў да памосту, як гіганцкая марская хваля. Кат і ягоныя магатыя хуценька збеглі ўніз. Пачалося замяшанне. Усе

зразумелі, што, нават калі Яська з Тэнчына захацеў бы ў гэты момант пайсці супраць гэтага старадаўняга звычаю, у горадзе магло б пачацца грознае хваляванне. Людская лава захлынула памост. У адно імгненне было здэрта сукно і тут жа разарвана на кавалкі, затым захадзілі хадуном, затрашчалі бэлькі і дошкі, і праз колькі хвілін моцныя рукі і сякеры на мэтлухі разнеслі ўвесь памост, як бы яго і зусім не было на рынку.

А Збышка разам з Данусяй, усё яшчэ трымаючы яе на руках, вяртаўся ў замак, але цяпер ужо як сапраўдны пераможца-трыумфатар. Побач з ім ішлі з радаснымі тварамі першыя рыцары каралеўства, а з абодвух бакоў, уперадзе і ззаду, тоўпіліся тысячы жанчын, мужчын і дзяцей, якія крычалі, як апантаных, спявалі, працягвалі рукі да Данусі і славілі мужнасць і прыгажосць каханкаў. Багатыя гараджанкі, стоячы ля вокнаў, пляскалі ў далоні, былі і такія, хто плакаў ад радасці. Вянкі з ружаў і лілеяў, стужкі і нават залацістыя пасы, нібы дождж, падалі да ног шчаслівага хлопца, а ён, ззяючы што сонца, з сэрцам, перапоўненым удзячнасцю, раз-пораз паднімаў угору сваю белую паненку, часам у захапленні цалаваў яе калені; некаторыя гараджанкі, расчуленыя гэтым, кідаліся ў абдымкі да сваіх каханкаў і запэўнівалі, што выратуюць іх, калі здарыцца падобная бяда, як гэтая дзяўчына выратавала свайго маладога Рыцара. І Збышка, і Дануся сталі як бы любімымі дзецьмі рыцараў, гараджан і простага люду. Стары Мацька, якога ўсё яшчэ падтрымлівалі пад рукі Фларыян з Карытніцы і Марцін з Урацімавіц, ледзь не крануўся розумам ад радасці і ўсё дзіваваўся, як гэта яму самому не прыйшло ў галаву выратаваць пляменніка такім чынам. Пад гэты тлум і гоман Павала з Тачава сваім магутным голасам апавядаў рыцарам, як Войцах Ястжэмбец і Станіслаў са Скарбімежа, дасведчаныя ў пісаных і няпісаных законах і звычаях, дадумаліся, а дакладней, згадалі пра гэты спосаб на радзе з княгіняй; рыцары дзівіліся яго прастаце і гаманілі між сабой, што, відаць, ніхто не ўспомніў пра той даўні звычай, бо ў горадзе, перанаселеным немцамі, ён даўно ўжо не быў ва ўжытку.

Аднак усё залежала яшчэ ад кашталяна. Рыцары і народ падаліся да замка, у якім, пакуль не было караля, жыў кракаўскі ахоўнік законаў. Адразу ж судовы пісар, ксёндз Станіслаў са Скарбімежа, Завіша, Фарурэй, Зындрам з Машкавіц і Павала з Тачава пачалі пераконваць

яго ў моцы гэтага звычай, нагадалі яму, як ён сам прасіў знайсці «закон або хоць зачэпку» і абяцаў, што адразу вызваліць асуджанага. А што магло тут падысці лепей, чым старадаўні звычай, які ніколі не парушаўся? Праўда, пан з Тэнчына паспрабаваў запырэчыць, што гэты звычай больш адпавядае простаму люду і разбойнікам з Падгалля, чым шляхце, але ён быў настолькі дасведчаны ў законах, што не мог не прызнаць моцы гэтага звычай. Прыкрываючы сваю пасярэбраную бараду далонню, ён усміхаўся ў вусы, і было відаць, што ён і сам радуецца, бо ўсё так добра скончылася. Урэшце ён выйшаў на нізкі ганчак у суправаджэнні княгіні Анны Дануты, некалькіх святароў і рыцараў.

Збышка ўбачыў іх, зноў падняў уверх Данусю, і кашталян паклаў на яе залатыя валасы сваю старэчую руку, патрымаў яе хвілінку, а потым важна і добразычліва кіўнуў сівой галавой.

Усе, хто прыйшоў да замка, зразумелі гэты знак, і муры страсянуліся ад радасных воклічаў. «Памагай табе Божа!», «Жыві доўга, справядлівы пан, жыві і судзі нас!» — неслася з усіх бакоў. Потым пачуліся новыя воклічы ў гонар Данусі і Збышкі, а праз хвіліну яны абодва ўпалі ў ногі добрай княгіні Анне Дануце, якой Збышка быў абавязаны жыццём, бо гэта яна прыдумала з вучонымі, як выратаваць яго, і навучыла Данусю, што трэба зрабіць.

— Хай жыве маладая пара! — закрычаў Павала з Тагава.

— Хай жыве! — падхапілі ўсе.

А сівы кашталян павярнуўся да княгіні і сказаў:

— Старадаўні звычай патрабуе, літасцівая пані, каб адразу ж адбыліся заручыны.

— Заручыны мы зладзім зараз, — адказала дужа задаволеная добрая княгіня, — але пад вянец ісці я ім не дазволю без згоды Юранда са Спыхава.

VII

У купца Амылея Мацька і Збышка думалі пра тое, што ім рабіць далей. Стары рыцар казаў, што скоро памрэ, што жыць яму засталася лічаныя дні, што пра гэта паведаміў яму дасведчаны ў лекаванні францусканскі мніх айцец Цыбек, таму для яго будзе лепей вярнуцца ў Баг-

данец, каб быць пахаваным побач з продкамі на могілках у Астроўе.

Аднак там ляжалі не ўсе яго продкі. Род некалі быў шматлікі. У часы войнаў родзічы Мацькі ішлі ў бой з клічам: «Грады!», яны мелі старадаўні герб Тупая Падкова і праз гэта лічылі сябе вышэй за тых, хто яшчэ не заслужыў права на герб. У 1331 годзе, у бітве пад Плоўцамі, семдзсят чатыры ваяры з Багданца загінулі ў час бою на балоце, перастраленыя нямецкімі лучнікамі, толькі адзін застаўся жывы — Войцах, празваны Турам, за якім кароль Уладзіслаў Лакетак спецыяльным прывілеем замацаваў герб і багданецкія землі. Косці ўсіх астатніх бялелі на пловецкіх палях, а Войцах вярнуўся ў родны кут толькі для таго, каб убачыць поўны заняпад свайго роду.

Пакуль багданецкія мужчыны гінулі пад нямецкімі стрэламі, рыцары-разбойнікі з блізкай Сілезіі напалі на іх родавае гняздо, спалілі яго дашчэнту, людзей знішчылі або пагналі ў няволю, каб прадаць у больш далёкія нямецкія землі. Войцах застаўся сам-насам у старым доме, што цудам ацалеў ад агню, і стаў валадаром вялікіх абшараў зямель, на жаль, пустых, якія належалі ўсяму магутнаму роду. Праз пяць год ён ажаніўся, меў двух сыноў, Яську і Мацьку, а скончыў жыццё на ловах — быў забіты турам.

Сыны раслі пад наглядам маці, Кахны са Спялянцы, якая ў двух баявых выправах адпомсціла сілезскім немцам за старую крыўду, а ў трэцім сама загінула. Яська вырас, ажаніўся з Ягенкай з Мацажава, якая нарадзіла Збышку. Мацька застаўся нежанатым, хадзіў у ваенныя выправы, а ў мірныя дні наглядаў за гаспадаркай і пляменнікам.

Але ў часе міжусобнай вайны паміж Гжымалітамі і Наленчамі ў Багданцы зноў усё было спалена, сяляне разбегліся, і самотны Мацька дарэмна спрабаваў паправіць становішча. Шчыраваў на гаспадарцы некалькі год, але ўрэшце змогся, пакінуў зямлю на свайго родзіча абата, а сам з малым тады Збышкам падаўся ў Літву супраць немцаў.

Але ён ніколі не губляў Багданец з віду. Нават і ў Літву паехаў толькі, каб займець ваенную здабычу, а вярнуўшыся, выкупіць зямлю, засяліць яе палоннымі, адбудаваць гарадок і пасяліць там Збышку. Ён не пакінуў

думак пра гэта і пасля шчаслівага вызвалення хлопца, пра гэта і раіўся зараз з купцом Амылеем.

Яны цяпер мелі, за што выкупіць Багданец. За ваенную здабычу, выкупы за палонных рыцараў, за падарункі Вітаўта можна было ўзяць нямала грошай. Асабліва багатай была іх здабыча пасля паядынку не на жыццё, а на смерць з двума фрызскімі рыцарамі. Адны толькі даспехі, якія ім дасталіся, складалі ў тых часы цэлае багацце, але ж акрамя таго яны атрымалі вазы, слуг, адзежу, грошы, увесь багаты ваенны рыштунак. Многае з той здабычы набыў цяпер у іх купец Амылей, у тым ліку дзве штукі цудоўнага фландрскага сукна, якое вазілі з сабой запаслівя і багатыя фрызы. Мацька прадаў нават каштоўныя дарагія даспехі, здабытыя ў баі, бо думаў, што яны яму ўжо без патрэбы. Збройнік, які купіў гэтыя даспехі, назаўтра ж перапрадаў іх Марціну з Урацімавіц герба Пулкоза і меў добры барыш, таму што панцыры міланскіх майстроў цаніліся ў тых часы як найлепшыя ў свеце.

Зышка быў вельмі засмучаны, дазнаўшыся, што Мацька прадаў гэтыя даспехі.

— Калі вам Бог верне здароўе, дзе вы знойдзеце такія самыя?

— Тамсама, дзе і гэтыя, на нейкім другім немцы. Але мне ўжо смерці не мінуць. Джала стралы зламалася, і ў мяне паміж рэбрамі застаўся аскалёпак. Я намацаў яго і хацеў выцягнуць пазногцямі, але толькі загнаў глыбей. І цяпер ужо рады не магу даць...

— Вам не зашкодзіла б выпіць саганок-другі мядзведжага сала!

— Во-во! Айцец Цыбек таксама казаў, што не зашкодзіла б, можа, аскалёпак вылез бы, як стрэмка. Але дзе яго тут дастанеш, тое сала? Вось у Багданцы я ўзяў бы сякеру ды засеў з ёй ноччу пад борцю!

— Ну, то і гайда ў Багданец! Толькі вы глядзіце, каб вам часам у дарозе не пагоршала.

Стары Мацька расчулена паглядзеў на пляменніка.

— Ведаю я, куды табе зараз хацелася падацца: да князя Януша або да Юранда са Спыхава, каб з імі рабіць набегі на хелмінскіх немцаў.

— Я і не адмаўляюся. Я магу з дваром княгіні ў Варшаву, або ў Цэханаў паехаць, каб паболея пабыць з Дануськай. Не магу цяпер без яе, бо яна не толькі мая дама сэрца, але і маё каханне. Так радуюся, калі бачу яе, а як

уздумаю пра яе, аж салодкая знямога ахоплівае. Пайду за ёй хоць на край свету, але цяпер першы мой клопат — пра вас. Вы мяне ў бядзе не пакінулі, то і я вас не пакіну. Калі ў Багданец, значыць у Багданец!

— Добры ты хлопец, — сказаў Мацька.

— Бог пакараў бы мяне, каб я для вас быў іншым. Паглядзіце, ужо вазы грузяць, адзін я загадаў выслаць для вас сенам. Амылеева дачка падаравала вам цудоўную пярэну, але я баюся, што вы пад ёй не ўляжыце: гарача будзе. Паедзем паволі, разам з дваром княгіні, каб было каму глядзець за вамі. Потым яны павернуць у сваю Мазовію, а мы да сябе і — памагай Божа!

— Пажыць бы мне яшчэ крыху, каб паспець селішча адбудаваць, — сказаў Мацька, — я ж ведаю, што, калі памру, не ў галаве табе будзе той Багданец!

— Чаму вы так думаеце?

— Бо ў цябе ў галаве былі б толькі бойкі ды любошчы.

— А хіба вам не была ў галаве вайна? Я ўжо надумаў, што буду рабіць, — перш-наперш гарадок пабудуем з добрага дубу, а потым для пачатку навокал яго роў выкапаем.

— І ты таксама так лічыш? — спытаў зацікаўлены Мацька. — Ну а потым, калі гарадок збудуем? Адкажы!

— Калі гарадок збудуем, адразу ж паеду да княгіні ў Варшаву або Цэханаў.

— Пасля маёй смерці?

— Калі раптам такое здарыцца, то і пасля вашай смерці, але спачатку памінкі па вас спраўлю; калі ж Бог дасць вам здароўе, то вы ў Багданцы застанецеся. Мне княгіня абяцала, што князь зможа аперазаць мяне рыцарскім пясам. Іначай Ліхтэнштэйн не захоча біцца са мной.

— Значыць, потым у Мальбарк паедзеш?

— У Мальбарк ці аж на край свету, абы толькі з Ліхтэнштэйнам спаткацца.

— За гэта я цябе не буду папракаць. Тут або табе смерць, або яму!

— Пастараюся ўжо прывезці вам у Багданец ягоную пальчатку і пас таксама — вось пабачыце!

— Асцерагайся здрады. Яны на гэта вельмі здатныя.

— Пакланюся князю Янушу, хай пашле мяне па ахоўную грамату да магістра. Цяпер мір. Паеду па ахоўную грамату ў Мальбарк, а там заўсёды гасцюе шмат рыцараў. Само сабой, я спачатку адшукаю Ліхтэнштэйна, а потым пагляджу, у каго на шлемах павіныя пёры,

і па чарзе буду іх выклікаць. Божа мой! Калі мне Хрыстос паможа, я іх перамагу і свой зарок споўню.

Кажучы гэта, Збышка ўсміхаўся ўласным думкам, і твар у яго быў зусім як у падлетка, які марыць пра тыя рыцарскія подзвігі, што здзейсніць, як вырасце.

— Эх! Каб ты трох рыцараў са славурых родаў перамог, то не толькі зарок свой споўніў, але і такую здабычу ўзяў, што дай Божа! — сказаў Мацька.

— Трох — то замала! — усклікнуў Збышка. — Яшчэ ў сутарэнні я сказаў сам сабе, што для Данусі не паскуплюся. Колькі пальцаў на руках, а не трох!

Мацька сцэпануў плячыма.

— Як сабе хочаце, — гаварыў далей Збышка, — а я пасля Мальбарка паеду да Юранда са Спыхава. Як мне яму не пакланіцца, калі ён Данусін бацька? І з ім мы будзем рабіць набегі на хелмінскіх немцаў. Вы ж самі мне казалі, што такога ва ўсёй Мазовіі няма, хто б, як ён, ненавідзеў немцаў.

— А што, калі ён не аддасць за цябе Данусю?

— А чаму гэта ён не аддасць? Ён за сваё мсціцца, я за сваё. Каго ён лепшага знойдзе? Нарэшце, княгіня дазволіла нам заручыцца, значыць, ён не будзе супраць.

— Я адно думаю, — сказаў Мацька. — Ты ж забярэш з Багданца ўсіх людзей, каб мець слуг, ахову, як заведзена ў рыцараў, а зямля застанецца без рук. Пакуль буду жывы, табе іх не дам, а памру, ты ж усё роўна забярэш.

— Бог мне пашле слуг, ды і родзіч наш — Янка з Тульчы, — спадзяюся, не паскупіцца.

Тут адчыніліся дзверы, і, нібы ў доказ таму, што Бог апякуецца Збышкам, увайшлі двое: чарнявыя, ладныя, апранутыя ў жоўтыя, падобныя на яўрэйскія, кафтаны, у чырвоных шапках, накштальт тых, якія насілі ў Крыме, і ў надзіва шырокіх штанах. Яны сталі ў дзвярах і пачалі прыкладваць пальцы да ілба, вуснаў і грудзей, кланяючыся пры гэтым аж да зямлі.

— Што гэта яшчэ за незнаёмцы такія? — запытаў Мацька. — Хто вы?

— Вашы слугі, — адказалі яны на ламанай польскай мове.

— Як гэта? Адкуль? Хто вас прыслаў?

— Прыслаў нас пан Завіша ў дарунак маладому рыцару, мы былі ягонымі нявольнікамі.

— Божа мой! Двума работнікамі болей! — усклікнуў ад радасці Мацька. — А з якога вы народу?

— Мы туркі.

— Туркі? — паўтарыў Збышка. — У мяне будуць слугамі два туркі! Вы бачылі калі-небудзь туркаў?

Ён падбег да нявольнікаў і пачаў іх разглядаць, нават памацаў, як нейкае заморскае стварэнне. Мацька ж адказаў:

— Бачыць не бачыў, але чуў, што пан з Гарбова мае некалькіх туркаў, ён захапіў іх у час вайны на Дунаі ў рымскага імператара Сігізмунда. Але як жа так? Вы ж, сабачыя дзеці, нябось, нехрысці?

— Пан загадаў нам ахрысціцца, — адказаў адзін з нявольнікаў.

— А выкупіцца не было за што?

— Мы далёкія, з азіяцкага берага, з Брусы⁵¹.

Збышка заўсёды з ахвотай слухаў розныя аповеды пра вайну, асабліва ж калі гаварылі пра подзвігі Завішы з Гарбова, таму пачаў выпытваць, якім чынам яны трапілі ў палон. Аднак у аповедах нявольнікаў нічога незвычайнага не было: тры гады таму Завіша напаў у яры на турэцкі атрад з некалькіх дзесяткаў шабляў, частку перабіў, частку ўзяў у палон, а потым многіх раздарыў. У Збышкі і Мацькі сэрцы зайшліся ад радасці: атрымаць такі падарунак яны былі вельмі шчаслівыя, бо з палоннымі ў тых часы было не дужа добра, і той, хто іх меў, лічыўся сапраўдным багаццем.

Праз які час прыйшоў і сам Завіша ў кампаніі Павалы і Пашкі Злодзея з Біскупіц. Усе яны прымалі ўдзел у выратаванні Збышкі і былі радыя, што ім удалося гэта зрабіць, таму кожны прынёс яму падарунак на развітанне і на памяць. Шчодры пан з Тачава даў яму шырокую багатую папону на каня, абшытую наперадзе залатымі махрамі. Пашка прынёс венгерскі меч коштам у некалькі грыўнаў. Потым падышлі Ліс з Таргавіска, Фарурэй і Кшпон з Козіхглуў разам з Марцінам з Урацімавіц і самы апошні — Зындрам з Машкавіц, — усе з поўнымі рукамі.

Збышка вітаў іх з вялікай радасцю, удвая шчаслівы — і іх падарункамі, і тым, што найслаўнейшыя рыцары каралеўства выказалі яму свае сяброўскія пачуцці. Яны распыталі ў яго пра ад'езд, пра здароўе Мацькі. Хаця яшчэ і маладыя, але вопытныя людзі, яны давалі яму карысныя парады, як гаіць раны рознымі цудадзейнымі мазямі.

Але Мацька толькі прасіў рыцараў апекавацца Збышкам, а сам пачаў збірацца на той свет. Цяжка жыць з

жалезным аскалёпкам пад рэбрамі. Скардзіўся, што ўвесь час плюе крывёй і не можа есці. Кварта арэхаў-лузганцаў, два кавалкі каўбасы, міска яешні — вось і ўсё, што ён мог з'есці за адзін дзень. Айцец Цыбек некалькі разоў пускаў яму кроў, спадзеючыся, што такім сродкам можна адцягнуць гарачку ад сэрца і вярнуць ахвоту да ежы, але не дапамагло.

Аднак ён быў настолькі рады падарункам, якія прынеслі пляменніку, што ў гэты момант не пачуваў сябе хворым, таму, калі купец Амылей загадаў падаць для такіх славурых гасцей бочачку віна, ён сеў разам з усімі за стол. Пачалі гутарыць пра выратаванне Збышкі і ягоныя заручыны з Данусяй. Рыцары запэўнівалі, што Юранд са Спыхава не пойдзе супраць волі княгіні, тым больш што Збышка будзе помсціць за маці Данусі і здабудзе абяцаныя чубы з павіных пёраў.

— Што да Ліхтэнштэйна, — сказаў Завіша, — не ведаю, ці захоча ён біцца, ён жа мніх, да таго ж адзін з магістраў Ордэна. І вось яшчэ! Мне казалі людзі з ягонай светы, што прыйдзе час, і ён можа стаць вялікім магістрам.

— Адмовіцца, то страціць свой рыцарскі гонар, — азваўся Ліс з Таргавіска.

— Не, — запярэчыў Завіша, калі ён не свецкі рыцар, а мніх, то ім можна і адмаўляцца.

— Так яны часта і робяць.

— Гэта таму, што ў Ордэне крыжакоў перасталі баяцца закону. Яны даюць розныя зарокі і не выконваюць іх, тым самым псуюць норавы ў хрысціянскім свеце. Такая пра іх ідзе слава. Біцца не на жыццё, а на смерць крыжак, асабліва комтур, наўрад ці захоча.

— Ну! Тады яго хіба толькі на вайне адшукаеш!

— Але ж кажуць, што вайны не будзе, — сказаў Збышка, — бо крыжакі цяпер баяцца нашага народу.

На гэта Зындрам з Машкавіц сказаў:

— Мір будзе нядоўга. З ваўком не можа быць згоды, бо ён прывык жыць чужым.

— А тым часам нам давядзецца, можа, яшчэ і з Цімурам Кульгавым ваяваць, — сказаў Павала. — Князь Вітаўт пацярпеў паражэнне ад Эдыгея — гэта ўжо дакладна вядома.

— Так. І ваявода Спытка не вярнуўся, — дадаў Пашка Злодзей з Біскупіц.

— А князеў літоўскіх нямала засталася ляжаць на полі бою.

— Нябожчыца каралева прадракала, што так і будзе, — сказаў пан з Тачава.

— Так. Можа, і давядзецца нам рушыць на Цімура.

Тут размова перакінулася на літоўскую выправу супраць татараў. Не было ўжо ніякага сумнення, што князь Вітаўт, палкаводзец больш гарачы, чым вопытны, пацярэў страшную паразу ў бітве пры Ворскле, у якой палягло мноства літоўскіх і рускіх баяраў, а з імі і жменька польскіх рыцараў-добраахвотнікаў, і нават крыжакоў. Госці Амылея асабліва бедавалі па маладым Спытку з Мельштына, самым знатным вяльможы ў каралеўстве, які падаўся ў гэтую выправу па сваёй ахвоце і пасля бітвы прапаў як у ваду ўпаў. Яго ўзносілі да нябёсаў за сапраўды рыцарскі ўчынак: перад бітвай ён атрымаў ад правадыра варожых войскаў спецыяльны ахоўны каўпак, але не надзеў яго ў час бітвы, выбраўшы лепш слаўную смерць, чым жыццё па міласці паганскага царка. Не было аднак поўнай упэўненасці, што ён загінуў, а не трапіў у няволю. З няволі ён мог выкупіцца, бо ў яго былі незлічоныя багацці, а ў дадатак да гэтага кароль Уладзіслаў аддаў яму ў леннае валадарства ўсё Падолле.

Але паражэнне ліцвінаў магло быць небяспечным і для дзяржавы Ягайлы, бо ніхто добра не ведаў, ці не захочуць татары, натхнёныя перамогай над Вітаўтам, рушыць на землі і гарады Вялікага Княства. У такім выпадку ў вайну аказалася б уцягнутым і Каралеўства. Таму такія рыцары, якія, накшталт Завішы, Фарурэя, Добкі і нават Павалы, звыклі шукаць прыгод і паядынкаў пры рыцарскіх дварах за мяжой, спецыяльна не пакідалі Кракаў, не ведаючы, што будзе ў бліжэйшы час. Калі б Тамерлан, валадар дваццаці сямі царстваў, рушыў на Захад увесь мангольскі свет, небяспека была б страшная. Былі людзі, якія прадбачылі, што такое можа здарыцца.

— Будзе патрэба, то і з самім Кульгавым паваюем. З нашым народам яму не так лёгка справіцца, як з тымі ўсімі, якіх ён зваяваў і скарыў. Да таго ж іншыя хрысціянскія валадары прыйдуць нам на дапамогу.

На гэта Зындрам з Машкавіц, які гарэў асаблівай нянавісцю да Ордэна, з горыччу запырэчыў:

— Не ведаю, як там валадары, але крыжакі гатовыя пакуміцца з татарамі і ўдарыць на нас з другога боку.

— Вось і будзе вайна! — усклікнуў Збышка.— Гайда на крыжакоў!

Але іншыя рыцары пачалі спрачацца. Хоць крыжакі і не маюць нічога святога за душой, думваюць толькі пра сваё багацце, але паганцам супраць хрысціянскага народу на дапамогу не прыйдуць. Урэшце і Цімур ваюе дзесьці далёка ў Азіі, а татарскі хан Эдыгей столькі людзей палажыў у бітве, што не інакш сам спужаўся ўласнай перамогі. Князь Вітаўт абачлівы і, напэўна, добра ўмацаваў свае гарады, і што ні кажы, хаця на гэты раз ліцвінам не ўдалося адолець татараў, але ім не ў навіну і перамагаць іх.

— Нам не з татарамі, а з немцамі давядзецца біцца не на жыццё, а на смерць,— сказаў Зындрам з Машкавіц.— Калі мы іх не знішчым, ад іх гібель прыем.

Пасля гэтых слоў ён звярнуўся да Збышкі:

— А першай згіне Мазовія. Знойдзеш там сабе работу заўсёды, за гэта ты не бойся!

— Эх, каб дзядзька быў здаровы, я б зараз жа туды рушыў.

— Памагай табе Божа! — сказаў Павала і ўзняў кубак.

— За тваё здароўе, за Данусю!

— І за пагібель немцаў! — дадаў Зындрам з Машкавіц.

Рыцары пачалі развітвацца са Збышкам. А тым часам увайшоў прыдворны княгіні з сокалам у руцэ і, пакланіўшыся рыцарам, звярнуўся да Збышкі, неяк дзіўна ўсміхаючыся:

— Княгіня прасіла перадаць вам, што сёння яна яшчэ пераначуе ў Кракаве, а ў дарогу рушыць наранні.

— Ну і добра! — сказаў Збышка.— Але чаму? Ці не захварэў хто?

— Не. У княгіні сёння госць з Мазовіі.

— Сам князь прыехаў?

— Не князь, а Юранд са Спыхава,— адказаў прыдворны.

Пачуўшы гэта, Збышка вельмі сумеўся, а сэрца застукала ў грудзях так, як тады, калі яму чыталі смяротны прысуд.

VIII

Княгіня Анна не вельмі здзівілася, калі даведалася, што прыехаў Юранд са Спыхава. У час пастаянных сутычак з немцамі, набегаў, праследаванняў і боек з сусед-

німі нямецкімі рыцарамі ён раптам пачынаў сумаваць па Данусі. Тады ён нечакана з'яўляўся ў Варшаве, у Цэханаве або ў іншым месцы, дзе ў гэты час быў двор князя Януша. Паглядзіць на дзіця — і нейкая злая туга апануе яго. Дануся падрасцала і рабілася ўсё болей падобнай да маці, а яму ўсё здавалася, што ён бачыць сваю нябожчыцу жонку такой, якой некалі ўбачыў у княгіні Анны ў Варшаве. Не раз людзі думалі, што ад гэтай тугі ўрэшце памякчэе яго жалезнае, зацятае ў помсце сэрца. Княгіня таксама часта ўгаворвала яго, каб ён пакінуў свой крывавы Спыхаў, застаўся пры двары і пры Данусі. Сам князь, які цаніў яго мужнасць і значнасць, але хацеў унікнуць клопатаў, звязаных з пастаяннымі памежнымі сутычкамі, таму надаў яму тытул мечніка. Але ўсё было дарэмна. Выгляд Данусі вярэдзіў ягоныя старыя раны. Праз колькі дзён Юранд губляў ахвоту да ежы, да сну, да размоў. Ягонае сэрца пачынала аблівацца крывёю, гнеў перапаўняў яго, і ўрэшце ён знікаў са двара і вяртаўся ў свае спыхаўскія балоты, каб тугу і гнеў тапіць у крыві. Людзі казалі тады: «Гора немцам! Яны не авечкі, але для Юранда як авечкі, бо ён для іх — воўк». Праз пэўны час пасля таго даходзілі чуткі то пра захопленых Юрандам іншаземцаў, што накіроўваліся па пагранічнай дарозе на службу да крыжакоў, то пра спаленыя сядзібы, то пра ўзятых у няволю сялян, то пра паядынкі не на жыццё, а на смерць, з якіх страшны Юранд заўжды выходзіў пераможцам. Драпежныя звычкі мазураў і нямецкіх рыцараў, якія арандавалі землі і паселішчы на мяжы з Мазовіяй, былі прычынай таго, што нават у мірныя часы паміж мазавецкімі князямі і Ордэнам на памежжы не спыняліся крывавыя сутычкі. Нават сячы лес або жаць збажыну жыхары выходзілі ўзброеныя самастрэламі або дзідамі. Людзі тут жылі з няўпэўненасцю ў заўтрашнім дні, з заўсёднай гатоўнасцю да бою, з жорсткасцю ў сэрцах. Ніхто не абмяжоўваўся толькі абаронай, а за рабунак сплочваў рабункам, за пажар — пажарам, за напад — нападам. Здаралася часам і так, што немцы ціха падкрадаліся па лясным памежжы, каб напасці на нечае паселішча, забраць яго жыхароў ці жывёлу, а мазуры ў гэты самы час рабілі тое самае ў іншым месцы. Не раз яны сутыкаліся і заўзята біліся, а часта толькі іх важакі выходзілі на смяротны міжбой, пасля якога пераможца забіраў усіх, хто быў з пераможаным. У Варшаву тады ішлі скаргі на Юранда, князь

адказваў скаргамі на напады, учыненыя ў іншых месцах нямецкімі рыцарамі. У такіх умовах, калі абодва бакі прагнулі справядлівасці, але ні адзін не хацеў і не мог захаваць яе, усе падпалы, рабункі, напады заставаліся зусім беспакаранымі.

Але Юранд, седзячы ў сваім балоцістым, зарослым трыснягом Спыхаве, ахоплены нязгасным полымем помсты, стаў такім грозным для сваіх суседзяў на памежжы, што ў рэшце рэшт страх перамог іх рашучасць. Палі, што межавалі са Спыхавам, ляжалі аблогай, ляссы зарасталі дзікім хмелем і ляшчынай, лугі — трыснягом. Не адзін нямецкі рыцар, звыклы да закону сілы ў сваёй айчыне, спрабаваў асесці ў суседстве са Спыхавам, але кожны праз пэўны час быў гатовы зрачыся і леннага надзелу, і статкаў, і сялян, толькі б не жыць пад бокам у няўмольнага Юранда. Часта рыцары ўступалі ў змову, каб разам зрабіць напад на Спыхаў, але ўсякі раз падобны набег сканчаўся для іх дрэнна. Спрабавалі і іншае. Адноўчы прывезлі аж з Майна непераможанага ні ў адным баі рыцара, які выславіўся сваёй сілай і жорсткасцю, і намовілі яго выклікаць Юранда на паядынак на ўтаптанай зямлі. Але вось абодва рыцары занялі свае месцы, і тут раптам, калі немец убачыў грознага мазура, у яго са страху сэрца скацілася ў пяты, нібы хто падчараваў, і ён павярнуў каня, каб кінуцца наўцёкі, а Юранд прапароў яму здідай не абаронены панцырам азадак, такім чынам адначасна пазбавіўшы супраціўніка гонару і жыцця. З таго часу суседзей апанаваў такі сполах, што немец, які праязджаў воддаль і бачыў здалёку толькі дым спыхаўскай сядзібы, жагнаўся і пачынаў маліцца свайму нябеснаму апекуну, бо пасля гэтага выпадку ўверавалі, што Юранд дзеля помсты прадаў душу нячысціку.

Пра Спыхаў апавядалі жудасныя рэчы: нібы праз непраходную багну, праз дрымучыя, зарослыя раскай і бабскім гарчаком балоты да паселішча вядзе вузенькая дарожка, па якой не могуць праехаць побач два вершнікі, нібыта наўзбоч яе бялеюць косці немцаў, а ноччу галовы тапельцаў блукаюць на павучыных нагах, стогнуць, выюць і зацягваюць людзей разам з коньмі ў прадонне. Казалі, нібы і ў самім гарадку на частаколінах вісяць чалавечыя чарапы. З усяго гэтага праўдзівым было толькі адно: з закратаваных ямаў, выкапаных у дварышчы ў Спыхаве, даносіліся стогны не аднаго, а некалькіх палон-

ных, і імя Юранда было страшнейшым, чым усе казкі пра шкілеты і тапельцаў.

Даведаўшыся, што прыехаў Юранд, Збышка адразу ж паспяшаўся да княгіні, каб убачыць яго; але гэта быў бацька Данусі, і хлопец ішоў да яго з нейкай трывогай на сэрцы. Таго, што ён выбраў Данусю дамай сэрца і служыў ёй як рыцар, ніхто не мог яму забараніць, але ж з дазволу княгіні ён заручыўся з дзяўчынай. Што Юранд скажа на гэта? Дасць ён згоду на шлюб ці не? І што будзе, калі ён закрычыць, што як бацька ніколі гэтага не дапусціць? Гэтыя пытанні яшчэ больш растрывожылі душу Збышкі, бо Дануся была для яго цяпер даражэй за ўсё на свеце. Бадзёрасці дадала яму, аднак, думка пра тое, што Юранд не як віну, а як заслугу прыме напад Збышкі на Ліхтэнштэйна, бо жадаў адпомсціць за смерць маці Данусі і сам ледзве не заплаціў за гэта жыццём.

Ён пачаў распытваць прыдворнага, з якім ішоў разам ад Амылея:

— Куды вы мяне ведзяце? У замак?

— Так, у замак. Юранд спыніўся там разам з дваром княгіні.

— Скажыце, што ён за чалавек?.. Каб я ведаў, як сябе з ім паводзіць...

— Што я вам скажу? Ён увогуле не падобны да іншых людзей. Баялі, што даўней ён быў вясёлы, пакуль сэрца яго не запыклося ад крыві.

— Ён дужа разумны?

— Лепш сказаць — хітры, бо іншых б'е, а сам не даецца. У яго адно вока, другое немцы стралой з самастрэлу выбілі, але і адным гэтым вокам бачыць любога наскрозь. З ім ніхто на сваім не паставіць... Але княгіню нашу любіць, з яе прыдворнай ён ажаніўся, а цяпер вось дачка ў нас падростае...

Збышка ўздыхнуў з палёгкай.

— Вы мяркуеце, ён не пойдзе супраць волі княгіні?

— Я здагадваюся, пра што вы хочаце даведацца, і тое, што чуў, тое і скажу. Княгіня гутарыла з ім пра вашы заручыны — гэта нядобра было б ад яго ўтаіць, — але што ён на гэта адказаў — не ведаю.

Так за размовай яны дайшлі да брамы. Капітан каралеўскіх лучнікаў, той самы, які яшчэ нядаўна праводзіў Збышку на смерць, прыязна кінуў яму галавой; мінулі варту, увайшлі на дзядзінец, а потым павярнулі направа да флігеля, дзе пасялілася княгіня.

Прыдворны спаткаў каля дзвярэй слугу і спытаў:

— А дзе Юранд са Спыхава?

— У кутнім пакоі, з дачкой.

— Сюды,— сказаў прыдворны, паказваючы на дзверы.

Збышка перажагнаўся і, прыўзняўшы заслону на адчыненых дзвярах, зайшоў у пакой з моцна пульсуючым сэрцам. Аднак ён не адразу заўважыў Юранда і Данусю, бо пакой быў не толькі кутні, але і цёмны. Толькі праз пэўны час ён убачыў светлую галоўку дзяўчыны, якая сядзела на каленях у бацькі. Яны не чулі, як увайшоў Збышка, і ён спыніўся каля заслоны, кашлянуў і нарэшце вымавіў:

— Слава Ісусу Хрысту!

— На векі вечныя,— адказаў Юранд і ўстаў.

У гэтую хвіліну да маладога рыцара падбегла Дануся, шапіла яго за руку і ўсклікнула:

— Збышка! Татусь прыехаў!

Збышка пацалаваў яе руку, потым падышоў да Юранда і сказаў:

— Прыйшоў пакланіцца вам. Вы ведаеце, хто я?

І злёгка схіліў галаву, зрабіўшы рукамі такі рух, нібы хацеў абняць ногі Юранда. Але той шапіў яго за руку, павярнуў да святла і пачаў моўчкі глядзець на яго.

Збышка ўжо крыху агледзеўся, узяў цікаўныя вочы на Юранда і ўбачыў перад сабой асілка з рудаватымі валасамі і такімі самымі рудаватымі вусамі, васпаватым тварам і адным вокам сталёвага колеру. Яму здавалася, што гэтае вока хоча прасвідраваць яго наскрозь, і ён, збянтэжаны, зноў застыў, не ведаючы, што сказаць, і спытаўся, абы толькі нешта гаварыць, каб перапыніць гнятлівае маўчанне:

— Вы і ёсць Юранд са Спыхава, бацька Данусі?

Але той паказаў Збышку на лаву каля глыбокага крэсла, у якое сеў сам, і, не кажучы ні слова, як і раней, прыглядаўся да хлопца.

Збышка канчаткова страціў цярыненне.

— Вы ведаеце, мне неяк не па сабе сядзець вось так, нібы на судзе.

Нарэшце Юранд азваўся:

— Дык гэта ты хацеў напасці на Ліхтэнштэйна?

— Ну, я,— адказаў Збышка.

Адзінае вока пана са Спыхава загарэлася нейкім дзіўным святлом, і яго суровы твар крыху паяснеў. Праз хвіліну ён зірнуў на Данусю і зноў спытаўся:

— Гэта дзеля яе?

— А дзеля каго ж? Дзядзька, магчыма, паспеў вам сказаць, што я даў ёй зарок сарваць у немцаў павіныя чубы. Толькі іх будзе не тры, а не менш, чым пальцаў на руках. Так я і вам дапамагу помсціць, бо гэта ж за Данусіну маці.

— Гора ім! — усклікнуў Юранд.

І зноў запанавала маўчанне. Аднак Збышка разважыў, што ён можа знайсці шлях да Юрандавага сэрца праз сваю нянавісць да немцаў.

— Я ім і за сваё не дарую, хоць мне з-за іх ужо ледзь галаву не адсеклі.

Тут ён павярнуўся да Данусі і дадаў:

— Яна мяне vyrатавала.

— Ведаю, — сказаў Юранд.

— Можа, гэта вам не даспадобы?

— Раз ты даў ёй зарок, то службы — такі ўжо рыцарскі звычай.

Збышка крыху павагаўся, але потым загаварыў з прыкметнай занепакоенасцю:

— Але ж яна... яна мне пакрывала на галаву накінула... Усе рыцары чулі, і францысканец, які пры мне быў з крыжам, чуў, як яна сказала: «Ён мой», — і Бог бачыць, нічый я болей не буду да самай смерці.

Пасля гэтых слоў зноў ён стаў на адно калена і, жадаючы паказаць, што ведае рыцарскія звычаі, з вялікай пашанай пацалаваў абодва чаравікі Данусі, якая сядзела на падлакотніку крэсла, пасля ўстаў і, звяртаючыся да Юранда, спытаў:

— Дзе вы бачылі яшчэ адну такую?

А Юранд схапіўся раптам за галаву сваімі страшнымі рукамі, якія пралілі столькі крыві, і, заплюшчыўшы вочы, глуха адказаў:

— Бачыў, але немцы забілі яе.

— Тады паслухайце, — з запалам сказаў Збышка, — у нас адна крывіда і адна помста. Многа нашых, багданецкіх, гэтыя сабачыя сыны перастралялі ў балоце, калі іх коні ў багну трапілі. Вы не знойдзеце нікога лепшага, чым я, для вашай справы... Усё гэта для мяне не навіна. Спытайцеся ў дзядзькі. На дзідых, і на сякерах, і на доўгіх ці кароткіх мечох — мне ўсё роўна! Ці раскажыце вам дзядзька пра фрызаў? Буду рэзаць немцаў, як баранаў, а што да дзяўчыны, то я вам на каленях прысягаю, што за яе я выйду на бой з самім д'яблам і не памяню

яе ні на зямлю, ні на статкі, ні на зброю, нават калі б мне замак са шклянымі вокнамі давалі без яе, то і замак пакіну і за ёй на край свету пайду.

Юранд сядзеў нейкі час моўчкі, абхапіўшы галаву рукамі, а затым, нібы ачомаўшыся ад сну, сказаў з тугою і смуткам:

— Спадабаўся ты мне, хлопец, але не аддам яе за цябе, бо не табе яна прызначана, нябожа!

Збышка, пачуўшы тое, аж знямеў і глядзеў на Юранда на ўсе вочы, не маючы сіл сказаць хоць слова. Але Дануся прыйшла яму на дапамогу. Дужа любы быў ёй Збышка, і так прыемна было, што яе маюць не за «карантышку», а за «дарослую дзяўчыну». Спадабаліся ёй і заручыны, і салодкія прысмакі, што кожны дзень прыносіў яе рыцар, і зараз, калі яна зразумела, што ў яе ўсё гэта хочучь забраць, саслізнула з крэсла і, схаваўшы галаву на каленях у бацькі, пачала крычаць:

— Татуля! Татуля! Я буду плакаць!

Ён любіў яе, відаць, больш за ўсё на свеце. Палажыў далонь на яе галаву. На твары яго не адбілася ні горычы, ні гневу, толькі смутак.

Збышка тым часам сабраўся з думкамі і сказаў:

— Як жа так? Вы хочаце пайсці супраць волі Божай?

Юранд адказаў:

— Калі будзе на тое Божая воля, то Дануся будзе тваёй, але я не магу даць сваёй згоды. І рады быў бы даць, але не магу...

Сказаў так, падняў Данусю, узяў яе на рукі і пайшоў да дзвярэй, але, калі Збышка хацеў пераступіць яму дарогу, прыпыніўся на хвіліну і сказаў:

— Я не буду на цябе ў крыўдзе за рыцарскую службу, але болей не пытайся ні пра што, я табе нічога сказаць не магу.

І выйшаў.

IX

На наступны дзень Юранд, аднак, не пазбягаў Збышкі і не перашкаджаў яму аказваць у дарозе Данусі твая паслугі, якія ён павінен аказваць ёй як рыцар. А ўвогуле Збышка заўважыў, хаця і быў дужа расхваляваны, што змрочны пан са Спыхава пазіраў на яго добразычліва і нібыта шкадаваў, што мусіў даць яму такі жорсткі адказ.

Пакуль ехалі разам, малады шляхціч спрабаваў неяк зблізіцца з Юрандам, завязаць з ім гаворку. Калі выехалі з Кракава, гэта лёгка было зрабіць, бо абодва конна суправаджалі княгіню. Юранд, звычайна маўклівы, ахвотна гутарыў са Збышкам, але як толькі той спрабаваў нешта ўведаць пра перашкоду, якая паўстала паміж ім і Данусьей, раптоўна абрываў размову, і твар яго хмурнеў. Збышка думаў, што княгіня, магчыма, ведае больш, і ў зручную хвіліну паспрабаваў распытаць яе, але і яна не вельмі многа магла сказаць.

— Тут нейкая таямніца, — заўважыла яна. — Мне сам Юранд пра гэта казаў, але прасіў мяне ні пра што не распытваць. Мабыць, ён звязаны нейкай клятвай, такое бывае. Дасць Бог, з часам усё стане вядома.

— Мне без Дануські на свеце жыць было б так, як навязанаму сабаку, або як мядзведзю ў берлагу, — адказаў Збышка. — Ні радасці, ні ўцехі. Адна туга ды горыч. Ці не лепей было мне пайсці з Вітаўтам да Тавані, хай бы мяне там татары забілі. Але цяпер мне трэба давязці дзядзьку дадому, а потым сарваць тыя павіныя чубы ў немцаў, як і абяцаў. Можна, тут я і загіну — лепш будзе, чым бачыць, што нехта іншы забярэ Дануську.

Княгіня ўзняла на яго свае добрыя, нябесныя вочы і спытала з нейкім здзіўленнем:

— А ты б гэта дазволіў?

— Я? Пакуль дыхаю — не бываць таму! Хай рука адсохне і не зможа трымаць сякеру!

— Ну вось, бачыш!

— Ага, як жа я вазьму яе супраць бацькавай волі?

На гэта княгіня прамовіла сама сабе:

— Госпадзі! Рознае ў свеце бывае...

А потым зноў Збышку:

— А хіба воля Божая не мацнейшая ад бацькоўскай? А што Юранд казаў? «Як будзе воля Божая, то яна ягонай будзе».

— Ён і мне тое самае казаў! — усклікнуў Збышка. — «Як будзе на тое воля Божая, — кажа, — быць ёй тваёю».

— Ну вось, бачыш!

— Разам з вашай міласцю гэта адзінае маё суцяшэнне.

— Маёй міласцю ты будзеш і надалей карыстацца, а Дануська будзе табе адданай. Я ўчора пыталася ў яе: Дануська, ці будзеш ты вернай Збышку? А яна адказала так: «Буду ягоная або нічыя». Зялёная яна яшчэ ягадка,

але калі што скажа, то і зробіць, яна ж шляхцянка, а не абы-якая прыблуда. Маці яе такой самай была.

— Дай Божа! — сказаў Збышка.

— Адно памятай, і ты павінен слова стрымаць, бо ўжо не адзін хлопец так рабіў: паабячае, што будзе верна любіць, а сам — да другой, аж на лейцах яго не ўтрымаць! Праўду кажу!

— Хай мяне Бог пакарае, калі падману! — з запалам усклікнуў Збышка.

— Што ж, памятай! Вось завязеш дзядзьку дадому і прыезджай, да нашага двара далучайся. Надарыцца выпадак — шпоры атрымаеш, а потым пабачым, што далей будзе. Дануська за гэты час падрасце, разбярэцца ў сваіх пачуццях, бо цяпер яна цябе моцна любіць — нічога не скажаш, — але ўсё ж не так, як любяць дзяўчаты. Можна, і Юранд душой да цябе прыкіпіць, бо, я так мяркую, ён бы і рады быў, але нешта перашкаджае... Паедзеш і ў Спыхаў, і разам з Юрандам на немцаў; можа стацца, ты так яму патрафіш, што і зусім станеш яму любы.

— Я і сам, літасцівая пані, думаў так зрабіць, а цяпер, як вы дазволілі, зраблю яшчэ ахвотней.

Гэтая размова ўзняла настрой у хлопца. Але на першым жа прыпынку старому Мацьку стала так блага, што трэба было счакаць, пакуль яму хоць крыху палепшае і можна будзе ехаць далей. Добрая княгіня Данута дала яму розных лекаў і зёлак, якія толькі ў яе былі, але сама мусіла ехаць, і давялося абодвум рыцарам з Багданца развітацца з мазавецкім дваром. Зноў Збышка ўпаў у ногі спачатку княгіні, а потым Данусі, прысягнуў яшчэ раз верна служыць ёй як рыцар, абяцаў неўзабаве прыехаць у Цэханаў ці Варшаву, потым абняў яе сваімі дужымі рукамі і, падняўшы ўверх, стаў паўтараць усхваляваным голасам:

— Не забывай мяне, мая кветачка, не забывай, рыбка мая залатая!

А Дануся абняла яго так, як малодшая сястра абдымае дарагога брата, прыціснулася сваім кірпатым носікам да ягонай шчакі і, горка плачучы, паўтарала:

— Не хачу ў Цэханаў без Збышкі, не хачу ў Цэханаў!

Юранд бачыў усё гэта, але не ўгнявіўся. Наадварот, вельмі сардэчна развітаўся з хлопцам, калі ж сеў на каня, то яшчэ раз павярнуўся да яго і сказаў:

— Заставайся з Богам, а на мяне не крыўдуй.

— Як жа мне крыўдаваць на вас, вы ж — Данусін бацька, — шчыра адказаў Збышка.

Нахіліўся да стрэма каня Юранда, а той моцна паціснуў яму руку і сказаў:

— Хай Бог дасць табе шчасця ва ўсім!.. Разумееш?

І паехаў. Збышка аднак зразумеў, якая вялікая зычліваць чулася ў ягоных апошніх словах, і, павярнуўшыся да воза, на якім везлі Мацьку, сказаў:

— Ведаеце, ён бы і хацеў, ды нешта яму перашкаджае аддаць за мяне Данусю. Вы бывалі ў Спыхаве, і чалавек вы кемлівы, паспрабуйце даўмецца, у чым тут справа.

Але Мацька быў вельмі хворы. Гарачка, якая паліла яго ранкам, пад вечар так узмацнілася, што Мацька пачаў траціць прытомнасць. І замест таго, каб адказаць Збышку, ён утаропіўся на яго і здзіўлена спытаў:

— Дзе гэта звоняць?

Збышка перапужаўся, яму прыйшло ў галаву, што калі хворы чуе званы, то, відаць, вось-вось памрэ. Падумаў, што стары можа памерці без ксяндза, без споведзі, а значыць, на тым свеце трапіць хай сабе і не ў апраметную, але на шмат вякоў у чысцілішча, таму парашыў ехаць далей, каб як найхутчэй дабрацца да якога-небудзь касцёла, дзе Мацька мог бы прыняць апошнія прычасце.

Вырашылі ехаць усю ноч. Збышка сеў на той воз з сенам, дзе ляжаў Мацька, і не звёў вачэй да рання. Час ад часу ён паіў дзядзьку віном, якое даў на дарогу купец Амылей, і сасмяглы Мацька прагна піў яго, бо пасля адчуваў палёгку. Пасля другой кварты ён нават апамятаўся, а пасля трэцяй заснуў так моцна, што Збышка час ад часу нахіляўся над ім, каб пераканацца, што стары не памёр.

Пры адной толькі думцы пра смерць яго ахоплівала глыбокая туга. Да таго, як ён быў асуджаны на плаху ў Кракаве, нават не ўяўляў, як моцна любіць свайго дзядзьку, які быў для яго і бацькам і маткай. Толькі тады ён гэта добра зразумеў, а цяпер адчуў, што пасля яго смерці будзе зусім адзін на свеце — без родзічаў, акрамя, можа, абата, што трымаў пад закладам Багданец, без сяброў і без дапамогі. І яшчэ ўздумалася яму, што калі Мацька памрэ, то гэта таксама віна немцаў, тых самых, праз якіх ён ледзь не быў пазбаўлены галавы, праз якіх загінулі ўсе яго продкі, маці Данусі і многа-многа іншых бязвінных людзей, пра якіх чуў ад знаёмых, якіх ведаў сам, — і яго ахапіла здзіўленне. «Няўжо, — казаў ён сам

сабе, — ва ўсім каралеўстве не знойдзеца ніводнага чалавека, які б не зазнаў ад іх крыўды і не прагнуў помсты?» Ён узгадаў тых немцаў, супраць якіх ваяваў пад Вільняй, і падумаў, што, напэўна, нават татары не ваююць з такой жорсткасцю і што больш жорсткага народу няма на свеце.

Світанак перарваў яго роздум. Уставаў дзень, ясны, але халодны. Мацьку відочна палягчэла, ён дыхаў раўней і спакайней... Але прагнуўся ён толькі тады, калі сонца ўжо добра прыпякала, расплюшчыў вочы і сказаў:

— Мне палягчэла. А дзе гэта мы?

— Пад'язджаем да Олькуша. Ведаеце? Дзе срэбра капаюць і дзе здаюць у каралеўскую казну пошліну срэбрам.

— Каб нам тое мець, што ёсць у зямлі! Можна было б такі Багданец адбудаваць!

— Відаць, што вам лепей, — смеючыся, адгукнуўся Збышка. — Уга, каб гэта было так! Нам бы і на мураваны замак хапіла б! А можа, пад'едзем да касцёла, там мы адпачнем, а вы — паспавядаецеся. Усе мы ў Божых руках, але ўсё роўна лепей мець чыстае сумленне.

— Я грэшны і пакаюся з радасцю, — адказаў Мацька. — Мне ноччу снілася, нібы мне чэрці боты з ног сцягвалі... І па-нямецку між сабой гергеталі... Бог ласкавы, мне ўжо лягчэй. А ты ці заснуў хоць?

— Як мне было спаць — ваш сон вартаваў.

— Дык ляж, паспі. Прыедзем — я цябе разбуджу.

— Не спіцца мне!

— А што табе спаць не дае?

Збышка паглядзеў на дзядзьку сваімі дзіцячымі вачыма.

— Што ж, як не каханне. Уздыхаю так, што аж у жываце коле. Лепш сяду на каня, тады лягчэй стане.

Злез з воза, сеў на каня, якога яму хуценька падвёў падараваны Завішам турак. Мацька тым часам ад болю хапаўся за бок, але, відаць, думаў пра нешта іншае, а не пра ўласную хваробу, бо круціў галавой, прыцмокваў і ўрэшце сказаў:

— Дзіўлюся я з цябе, дзіўлюся і надзівіцца не магу, што гэта ты да любошчаў такі шустры, твой жа бацька такім не быў, я таксама.

Але Збышка замест адказу раптам выпрастаўся ў сядле, узяўся ў бокі, узяў галаву і з усяе сілы загарлаў песню:

Плакаў я ўсю ночку, плакаў аж да рана,
Бо даўно не бачыў дзеўчыны каханай.
Хто мне дапаможа? Кожны дзень я плачу,
Можа ўжо ніколі больш яе не ўбачу.

Гэй!

Гэтае «гэй!» залунала па лесе, адбілася ад прыдарожных пнёў, азвалася далёкім рэхам і сціхла ў гушчыні лесу.

А Мацька зноў дакрануўся да свайго боку, у якім за села нямецкае жалеза, і сказаў, крэкчучы:

— Даўней людзі мудрэйшыя былі. Разумееш?

Потым ён на хвіліну задумаўся, як бы нешта ўспамінаючы з даўніх часоў, і дадаў:

— Аднак даўней і дурняў хапала!

Неўзабаве яны выехалі з лесу, за якім убачылі руднік, а далей зубчастыя муры Олькуша, пабудаваныя некалі каралём Казімірам, і званіцу касцёла, узведзенага Уладзіславам Лакеткам.

Х

Канонік прыходскага касцёла паспавядаў Мацьку і, як прыветны гаспадар, прапанаваў гасцям начлег, таму выехалі толькі назаўтра раніцой. За Олькушам павярнулі ў бок Сілезіі, уздоўж мяжы якой яны павінны былі ехаць да Велікапольшчы. Дарога ў асноўным пралагала праз пушчу, дзе перад заходам сонца чуўся рык зуброў і тураў, падобны да падземных грымотаў, а начамі ў гушчыні ляшчынніку паблісквалі воўчыя вочы. Але многа больш небяспечнымі, чым звяры, былі на гэтай дарозе для вандроўнікаў нямецкія і анямечаныя сілезскія рыцары, маленькія замкі якіх узвышаліся то тут, то там уздоўж мяжы. Праўда, у час вайны караля Уладзіслава з апольскім князем Надэрспанам, якому дапамагалі яго сілезскія пляменнікі, палякі разбурылі многія з гэтых замкаў, і ўсё ж тут трэба было асцерагацца і, асабліва пасля заходу сонца, не выпускаць з рук зброі.

Аднак ехалі спакойна, так што Збышку дарога пачала ўжо надакучваць, і толькі аднойчы ўначы аб адным дні язды да Багданца яны пачулі ззаду конскі тупат і пырханне.

— Нейкія людзі едуць за намі, — заўважыў Збышка.

Мацька якраз у гэтую хвіліну не спаў, зірнуў на зоркі і, як вопытны чалавек, адказаў:

— Хутка світанак. На зыходзе ночы разбойнікі не ўчыняць напад, ім акурат час па хатах.

Але Збышка ўсё ж спыніў воз, паставіў сваіх людзей упоперак дарогі, тварам да тых, хто набліжаўся да іх, сам праехаў крыху ўперад і пачаў чакаць.

Неўзабаве ён убачыў у паўзмроку купку вершнікаў. Адзін з іх ехаў наперадзе ў некалькіх кроках ад астатніх, але, відаць, не меў намеру таіцца, бо голасна спяваў. Збышка не мог разабраць слоў, але да ягоных вушэй даяталася вясёлае «Гоц! Гоц!», якім незнаёмы заканчваў кожны куплет сваёй песні.

— Нашы! — падумаў ён.

Але праз хвіліну закрычаў:

— Стой!

— А ты сядзь! — адказаў яму жартаўлівы голас.

— Хто вы такія?

— А хто вы сямія?

— Чаму вы за намі гоніцеся?

— А чаму ты дарогу загарадзіў?

— Адказвай, а то ў нас самастрэлы нацягнутыя.

— А ў нас... расцягнутыя — страляй!

— Адказвайце па-людску, а то бяда будзе!

На гэтыя словы Збышку адказвала вясёлая песня:

Раз бяда з другой бядою
Танцавалі, аж не ўстояць...
Гоц! Гоц! Гоц!
Танцавалі пры расстанні
Без надзеі на спатканне...
Гоц! Гоц! Гоц!

Збышка быў уражаны, пачуўшы такі адказ; тым часам песня змоўкла, але той самы голас запытаў:

— Як там маецца стары Мацька? Дыхае яшчэ?

Мацька прыўзняўся на возе і сказаў:

— Як Бог свят, гэта ж нашы!

Збышка крануў каня.

— Хто там пытае пра Мацьку?

— Сусед, Зых са Згажэліц. Ужо тыдзень наступаем Вам на пяты, людзей па шляху распытваем.

— Далібог, так! Дзядзька! Ды гэта ж Зых са Згажэліц!

— крыкнуў Збышка.

І яны пачалі радасна вітацца. Зых сапраўды быў іхным суседам, да таго ж чалавекам добрым, усімі любімым за яго надзвычай вясёлы нораў.

— Ну, як вы маецеся? — пытаўся Зых, трасучы далонь Мацькі. — Яшчэ гоцаеце ці ўжо не?

— Не, ужо адгоцаўся! — адказаў Мацька. — Каб вы ведалі, як я рады вас бачыць. Бог не пакрыўдзіў, я ўжо нібы ў Багданцы!

— Што гэта з вамі? Я чуў, што вас немцы падстрэлілі. Гэта праўда?

— Падстрэлілі, сабачыя сыны. Жалязяка вась між рэбрамі засела...

— Божа ж мой! Што ж рабіць? А не спрабавалі папіць мядзведжага сала?

— Чуеце? — сказаў Збышка. — Усе раяць піць мядзведжае сала. Хутчэй бы ўжо дастацца ў Багданец! Я тут жа пайду з сякерай пад борць і ўпалую мядзведзя.

— Можна, сала ёсць у Ягенкі, а не, дык яшчэ ў каго напытаем.

— Што гэта за Ягенка? Вашу жонку не Малгохнай звалі? — спытаў Мацька.

— Охо-хо! Якая ўжо там Малгохна! На Святога Міхала будзе трэцяя восень, як Малгохна на тым свеце. Задзірыстая была баба, царства ёй нябеснае! Але Ягенка па ёй пайшла, толькі што яшчэ маладзенькая...

Услед за днём прыходзіць ночка.

Ў матку ўсе ўдаліся дочки...

Гоц! Гоц!

...Я тады казаў Малгохне: не лезь на сасну, калі табе ўжо за пяцьдзсят. Ды дзе там! Узлезла. А сук узяў дый зламаўся! Яна — вобзем! Дык скажу я вам, аж ямку ў зямлі выбіла! Але праз тры дні надышлі яе апошнія хвіліны.

— Каб ёй на тым свеце добра было! — сказаў Мацька. — Памятаю... памятаю... Бывала, возьме рукі ў бокі, ды як пачне ўсіх чысціць — парабкі ў сена хаваліся. Але гаспадыня была цудоўная! Значыць, з сасны звалілася?.. Гэта ж трэба...

— Звалілася, як шышка на зіму... Ой, і бедаваў я! Ведаеце? Пасля пахавання так з гора напіўся, што мяне тры дні потым дабудзіцца не маглі. Думалі, што і сам капыты адкінуў. А колькі я потым плакаў — цэбрам не вынесеш! Але і Ягенка гаспадыня добрая. Усё цяпер на ёй.

— Я ж яе амаль не памятаю. Невялічкая тады была, як сякерышча. Пад канём магла прайсці, галавой не зачпіўшыся. Эх, даўно гэта было, цяпер яна, вядома ж, вырасла.

— На святую Агнешку ёй пятнаццаць стукнула, але і я ўжо з год яе не бачыў.

— А дзе ж гэта вы былі? Адкуль вяртаецеся?

— З вайны! Чаго гэта мне дома сядзець, калі там у мяне Ягенка?

Мацька, хоць і быў хворы, пачуўшы пра вайну, натапырыў вушы і запытаў:

— Ці не былі вы з князем Вітаўтам пад Ворсклай?

— Так, быў! — весела адказаў Зых са Згажэліц. — Але Бог яму не дапамог: пабіў нас Эдыгей, моцна пабіў. Спачатку татары перабілі нашых коней. Татарын не ідзе ў бой так, як хрысціянскі рыцар, а спачатку здалёку страляе з лукаў. Ты на яго насядаеш, а ён адступіць і зноўку з лука цяляе. Вось і паспрабуй тут з ім справіцца! А нашы рыцары, як бачыце, усё сілай сваёй выхваляліся, казалі: «Не будзем нават дзідаў нагінаць, мечав даставаць, капытамі паганцаў растопчам!» Хваліліся так, хваліліся, а тут як засвішчуць стрэлы, аж цёмна ад іх стала, і ўсё — ублыталіся, як муха ў павуцінне! Няма каму таптаць, добра, калі з дзесяці адзін жывы застаўся. Дайце веры! Больш чым палова войска, семдзсят літоўскіх і рускіх князей засталася ляжаць на полі, а ўжо баяр і дваран там розных і гэтых, як яны завуць, отракаў столькі, што за два тыдні не злічыш,

— Чуў, — перапыніў яго Мацька. — І нашых жа, хто сам захацеў на татараў ісці, таксама шмат палегла.

— Так, нават дзевяць крыжакоў, якія служылі ў Вітаўта. А нашых — процьма; вы ж ведаеце: дзе іншы падумае, азірнецца, то нашы — не. Князь больш за ўсё спадзяваўся на нашых рыцараў, не хацеў мець іншай аховы ў часе бітвы, апроч палякаў. Охо-хо! Як снапы яны каля яго ляжалі, а ён — цалюткі! Загінулі і Спытка з Мельштына, і мечнік Бернат, і стольнік Мікалай, і Пракоп, і Пшэцлаў, і Дабрагост, і Яська з Лязевіц, і Пілік Мазур, і Варш з Міхава, і ваявода Саха, і Яська з Дамбровы, і Петрка з Міласлаўя, і Шчапецкі, і Адэрскі, і Томка Лагода. Ды хіба хто ўсіх пералічыць! А ў некаторых, я бачыў, столькі стрэлаў уваткнулася, што на воўжыкаў пасля смерці былі падобныя. Смех дый годзе!

Ён і сапраўды засмяяўся, нібы распавядаў нешта вясёлае, і раптам заспяваў:

Наляцелі на нас татары,
Далі дыхту нам, далі жару!

— Ну а потым што? — запытаў Збышка.

— А потым вялікі князь кінуўся наўцёкі, але цяпер ён зноў ачуняў, як заўсёды. Чым больш яго згінаеш, тым мацней ён разгінаецца, як лазовы дубец. Мы пасля кінуліся на Тавань, да Броду, абараняець пераправу праз Дняпро. Акурат у самы раз падаспела яшчэ адна жменька рыцараў з Польшчы. Што ж, добра! На другі дзень тут ужо быў Эдыгей, з ім процьма татар, але нічога не мог зрабіць. Ну, было весела! Ён да броду, а мы яго па пысе! Так і не прарваўся. Мы іх там і спляжылі, і злавiлі ня-мала. Я сам спапаў пяцёх, вязу іх у Згажэліцы. Удзень убачыце іхныя морды.

— У Кракаве баяліся, што вайна можа дакаціцца і да каралеўства.

— Эдыгей не такі дурны, каб ісці сюды. Ён жа добра ведаў, якія ў нас рыцары, ведаў і тое, што самыя лепшыя засталіся дома, бо каралева была незадаволена Вітаўтам, які пачаў вайну па сваёй прыхамаці. Ого, хітры ён — стары Эдыгей. Каля Тавані хуценька скеміў, што князь нарошчвае сілы, і падаўся прэч, за трыдзевяць зямель.

— А вы вярнуліся?

— Я вярнуўся. Там больш няма чаго рабіць. І ў Кракаве дачуўся пра вас, што вы паехалі крыху раней.

— Дык вы ведалі, што мы ўперадзе едзем?

— Ведаў, я усюды, дзе спыняліся, пра вас пытаўся.

Тут ён звярнуўся да Збышкі:

— Я ж цябе, хлопча, зусім маленькім бачыў, а цяпер, хоць і цемнавата, можна меркаваць, што ты стаў як тур. Бач ты, гатовы быў з самастрэла цэліць! Відаць, што на вайне пабываў.

— Я змалку на вайне. Хай дзядзька скажа, як я ваяваў.

— Няма мне патрэбы гаварыць з тваім дзядзькам. Я сустракаў у Кракаве пана з Тачава, ён мне і распавёў пра цябе... Але калі той мазур не хоча аддаць за цябе сваю дачку, то я не быў бы такі ўпарты, бо ты мне спадабаўся... Вось убачыш ты маю Ягенку і забудзешся на тую сваю паненку. Яна дзяўчына ладная, ну проста як рэпа!

— Не, я не забудуся, хоць і з дзесятак такіх убачу, як ваша Ягенка!

— За ёй я аддам Мачыдолы, там ёсць і млын. Калі я выязджаў, на лугах пасвілася дзесяць кабыліц з жарабя-тамі. Не адзін яшчэ паклоніцца мне ў ногі, толькі б аддаў яму Ягну — пабачыш!

Збышка хацеў адказаць: «Але не я», — ды тут Зых са Згажэліц зацягнуў песню:

Я вам нізка пакланюся,
Вы аддайце мне Ягусю.
А каб вас!

— У вас заўжды толькі песні ды жарты ў галаве,— заўважыў Мацька.

— Ну а што робяць на небе бласлаўёныя душы?

— Спяваюць.

— Ну вось бачыце! А загубленыя душы плачуць. Вось я і хачу трапіць да тых, што спяваюць, не інакш. Святы Пётра таксама скажа: «Трэба пусціць яго ў рай, а то ён, такі-гэтакі, і ў пекле спяваць будзе, а куды гэта варта». Гляньце — днець пачынае.

Сапраўды, бралася на світанне. Праз хвіліну выехалі на шырокую паляну, дзе было ўжо і зусім відно. На азярцы, што займала большую частку паляны, нейкія людзі лавілі рыбу, але, убачыўшы ўзброеных людзей, кінулі невад, вылезлі з вады, пахапалі калы, рагаціны і сталі ў грознай паставе, гатовыя да бою.

— Яны думаюць, што мы разбойнікі,— засмяяўся Зых.— Гэй, лаўцы, чые вы?

Тыя нейкі час маўчалі, недаверліва пазіраючы, нарэшце старэйшы сярод іх пазнаў рыцараў і адказаў:

— Ксяндза з Тульчы.

— Нашага родзіча,— сказаў Мацька.— Яму наш Багданец пад заклад аддадзены. Мабыць, і гэты лес ягоны, не інакш, нядаўна яго купіў.

— Каб жа купіў! — адказаў Зых.— Ваяваў ён за гэтыя лясы з Вількам* з Бжазовай і, відаць, адваяваў. Яны лятаць збіраліся за ўсю гэту мясцовасць біцца конна на дзідах і доўгіх мечох, але я не ведаю, чым гэта скончылася, бо паехаў.

* Воўк (польск.).

— Ну, мы з ім сваякі,— сказаў Мацька,— з намі ён біцца не будзе, можа, яшчэ і выкуп меншы возьме.

— Можа быць. Калі з ім па-добраму, то ён яшчэ і сваіх грошай даложыць. Гэты абат — рыцар, яму не ў навіну шлем надзяваць. А разам з тым пабожны і дужа ж хорапла набажэнства правіць. Ды вы ж самі памятаеце. Як гукне ў час імшы, аж ластаўкі, што пад страхой, з гнёздаў вылятаюць. І Богу слава, і людзям задавальненне.

— Як не памятаць! Некалі ён свечкі ў алтары з дзесяці крокаў сваім голасам тушыў. Ці прыязджаў ён хоць раз у Багданец?

— А як жа. Прыязджаў. Пяць новых мужыкоў з жонкамі на лядах пасяліў. І да нас, у Згажэліцы, таксама прыязджаў; вы ведаеце, ён маю Ягенку хрысціў, вельмі любіць яе, дачушкай называе.

— Дай Бог, каб ён мне мужыкоў пакінуў,— сказаў Мацька.

— Гэй! Што такое пяць чалавек для такога багацея! Ды хай Ягенка яго папросіць, ён і пакіне.

Размова на нейкую хвіліну сціхла, бо з-за цёмнага бору і з-за крамянай ранішняй зары ўзнялося яснае сонца і заліло святлом ваколіцы. Рыцары прывіталі яго звыклым: «Слава Ісусу Хрысту!», а затым перахрысціліся і прачыталі ранішняю малітву.

Зых скончыў першы, некалькі разоў стукнуў сябе кулаком у грудзі і звярнуўся да спадарожнікаў:

— Дайце мне разгледзець вас як след. Так, вы вельмі змяніліся абодва. Вам, Мацька, трэба перш-наперш здароўе паправіць. Мабыць, давядзецца Ягенцы за вас узяцца, бо ў вашым доме ніводнай бабы нямашака... Так, відаць, што вам усадзілі аскалёпак пад рэбры... Дрэнь справа...

Потым ён павярнуўся да Збышкі:

— Пакажыся і ты. О Божа ж мой! Я памятаю, як ты ў маленстве з хваста жарабяці на спіну ўзбіраўся, а цяпер, трэба ж, такі рыцар! З твару яшчэ дзіцё, але хлопец плячысты... Такому і на мядзведзь ісці можна...

— Што яму той мядзведзь! — адказаў на гэта Мацька.— Яшчэ крыху маладзейшым быў, а ўжо пяцярнёй вырваў вусы фрызу, які абазваў яго бязвусым — не спадабалася, бач, яму гэта.

— Чуў,— перапыніў яго Зых.— І што вы потым біліся абодва, і што добрую здабычу ўзялі. Усё-ўсё мне распавёў пан з Тачава.

Выйшаў немец біцца ў поле,
Ды спаткаў ён злую долю...
Гоц! Гоц!

І ён весела падміргнуў Збышку, а той з цікавасцю ўзіраўся ў яго доўгую, як жэрдка, паставу, у худы твар з агромністым носам і на круглыя ўсмяшлівыя вочы.

— Ого! — сказаў ён. — Ды з такім суседам не засумуеш, вось хай толькі дзядзька паздаравее.

— Лепей мець вясёлага суседа, бо з вясёлым не будзе ніякай звады, — адказаў Зых. — А цяпер паслухайце, што я вам скажу, па-добраму, па-хрысціянску. Вы даўно не былі дома і ніякага парадку ў Багданцы не ўбачыце. Я нічога не скажу пра гаспадарку, бо абат добра гаспадарыў... дзялянку лесу раскарчаваў, сялян новых расстараўся і на тое ляда іх пасадзіў... Але сам ён у Багданцы толькі назіркам бываў, і, канешне ж, у каморы будзе пуста, ды і ў хаце добра калі якая лаўка будзе ды ахапак гарахавіння, каб падаслаць, а хвораму ж патрэбна быць у цяпле і ў даглядзе. Так што лепей паедзем да мяне ў Згажэліцы. Прабудзеце ў мяне месяц-другі, я вам дужа рады буду, а тым часам Ягенка зоймецца Багданцом. Яна ўсё зробіць, хай вам за гэта галава не баліць... Збышка будзе туды ездзіць, пільнаваць гаспадарку, а ксяндза, родзіча вашага, я вам у Згажэліцы як бачыш дастаўлю, вы з ім мігам паразумецеся... Вас, Мацька, мая дачка будзе даглядаць, як роднага, а вы ж ведаеце, што ў час хваробы жаночыя рукі лепш дапамогуць. Ну што? Згаджайцеся. Зрабіце так, я вас прашу.

— Вы добры чалавек, заўжды былі такім, гэта ўсе ведаюць, — сказаў расчулены Мацька. — Але, ці бачыце, калі мне ўжо наканавана памерці ад праклятай стрэмкі, што сядзіць пад рэбрамі, то лепш на ўласным папялішчы. І потым дома, хоць ты і хворы, але пра нешта распытаешся, нешта дагледзіш, нешта зладзіш. Калі Бог пакліча да сябе, тут ужо нічога не зробіш. Ці будуць лепш цябе глядзець, ці горш — усё роўна, калі адно наканавана. А да нястач мы на вайне прывыклі. Таму, хто гадамі на голай зямлі спаў, і на саломе не мулка будзе. Але за ваша добрае сэрца шчыра дзякую, і калі ўжо я не змагу вам аддзячыць, то Збышка, дасць Бог, у даўгу не застанецца.

Зых са Згажэліц, які сапраўды быў вядомы праз сваю дабрату і спагадлівасць, працягваў стаяць на сваім — прасіў, пераконваў, але Мацька ўпёрся рогам: калі памі-

раць, то ў сябе дома. Багданец сніўся яму ў часы доўгіх вандровак, некалькі гадоў ён не бачыў яго і цяпер, калі прыехалі ўжо зусім блізка, не мог яго кінуць, хай сабе меў бы там свой апошні начлег. Ён быў рады, што Бог даў яму сілу дастацца сюды.

Мацька выцер слёзы, якія паказаліся на вачах, азірнуўся навокал і сказаў:

— Калі гэта ўжо лясы Вілька з Бжазовай, то пасля паўдня мы будзем дома.

— Не Вілька з Бжазовай, а ксяндза, — заўважыў Зых.

Тут хворы Мацька ўсміхнуўся і, счакаўшы хвіліну, адказаў:

— Ну, калі яны належаць ксяндзу, то, можа, некалі і нашымі будуць.

— Паглядзіце на яго! Толькі што пра смерць думаў, — весела ўсклікнуў Зых, — а цяпер ужо хоча перажыць абата!

— Гэта не я, гэта Збышка яго перажыве.

Далейшая размова была перапынена гукамі рога ў лесе, якія пачуліся недзе досыць блізка каля іх. Зых адразу ж стрымаў каня і прыслухаўся.

— Напэўна, тут нехта палюе, — сказаў ён. — Пачакайце.

— Няйнакш, наш абат. Вось добра было б, каб мы яго зараз спаткалі!

— Цішэй вы!

Зых павярнуўся да світы:

— Стой!

Спыніліся. Гук рога пачуўся яшчэ бліжэй, а праз хвіліну можна было пачуць брэх сабак.

— Стой! — паўтарыў Зых. — У наш бок ідуць!

Збышка імгненна саскочыў з каня і крыкнуў:

— Дайце мне самастрэл! Можа, звер на нас выйдзе! Хутчэй! Хутчэй!

Ён вырваў самастрэл з рук слугі, абапёр яго аб зямлю, прыціснуў жыватом, нахінуўся, напяў спіну, нібы лук, і, схапіўшы пальцамі абедзвюх рук цеціву, нацягнуў яе ў адно імгненне на жалезную засаўку, потым палажыў стралу і кінуўся ў лес.

— Напяў! Без корбы напяў! — прашаптаў Зых, здзіўлены тым, што Збышка такі дужы.

— Ого! Ён у мяне малайчына, — адказаў шэптам Мацька.

Неўзабаве гукі рога і сабакі азваліся ўжо зусім зблізку,

аж тут раптам з правага боку ў лесе пачуўся цяжкі тупат, трэск кустоў і галінак, і на дарогу з гушчэчы маланкай вылецеў стары барадаты зубр з вялізнай, нізка апушчанай галавой, з налітымі крывёй вачыма і высалапленым языком, захаканы, страшны. Ён падбег да канавы пры дарозе, адным духам пераскочыў праз яе, упаў на пярэднія ногі, але тут жа ўскочыў і, здавалася, быў гатовы вось-вось схвацца ў кустах на другім баку дарогі, як тут злавесна загудзела цеціва самастрэла, пачуўся свіст стралы, і звер устаў на дыбкі, закруціўся на месцы, зароў і, як падкошаны, грывнуўся вобземлю.

Збышка выглянуў з-за дрэва, зноў напяў самастрэл, каб выпусціць яшчэ адну стралу, і пачаў набліжацца да ляжачага быка, які яшчэ капаў заднімі нагамі зямлю.

Але, глянуўшы на зубра, ён спакойна павярнуўся да астатніх і сказаў:

— Так трапна ўцэліў, што ён аж пад сябе напусціў!

— А бадай цябе! — сказаў, пад'ехаўшы, Зых. — Гэта ж трэба! Адною стралой напавал!

— Дык жа блізка было, а самастрэл моцна б'е. Гляньце: не толькі джала, але і ледзьве не ўся страла схавалася пад лапаткай.

— Паляўнічыя блізка, напэўна, яны забяруць яго.

— Не дам! — заўпарціўся Збышка. — Ён забіты на дарозе, а дарога нічыя.

— А калі гэта наш абат палюе?

— Ну, калі абат, то хай бярэ.

Тут з лесу выскачылі сабакі, іх было больш за дзесяць. Яны ўбачылі звера, кінуліся на яго, пачаўся страшны гармідар і грызня.

— Зараз і паляўнічыя тут будуць, — сказаў Зых. — Зірні, вунь яны, толькі далей, чым мы, выехалі і яшчэ не бачаць звера. Гэй! Гэй! Сюды! Сюды!.. Вось ён дзе!

Але раптам Зых змоўк, прыклаў да вачэй далонь, каб лепш бачыць, і праз хвіліну вымавіў:

— Божа ж мой! Што гэта робіцца? Ці аслеп, ці мне здаецца?..

— Нехта едзе ўперадзе на вараным кані, — сказаў Збышка.

Але тут Зых раптам крыкнуў:

— Святы Божа! Дык гэта ж як быццам Ягенка!

І тут жа пачаў гарлаць:

— Ягна! Ягна!..

Ён паехаў уперад, але не паспеў пусціць трушком свай-

го каня, як Збышка ўбачыў самае дзівоснае ў свеце відовішча: стрымглаў да іх скакала на вараным кані, седзячы па-мужчынску, дзяўчына з самастрэлам у руцэ і рагачінай за плячыма. На скаку валасы ў яе распусціліся, у іх заблыталіся шышкі хмелю, твар яе быў румяны, як зранка, кашуля на грудзях расхрыстаная, а на кашулі накінуты сярдак аўчынай навыварат. Яна падскакала да падарожнікаў і асадзіла каня; праз хвілю на яе твары адбівалася то сумненне, то здзіўленне, то радасць — урэшце, не даючы веры сваім вачам, пачала крычаць тонкім, амаль яшчэ дзіцячым голасам:

— Татуля! Татусь даражэнькі!

І як вокам маргнуць саслізнула з каня, а калі Зых саскочыў са свайго, каб павітацца з дачкой, кінулася яму на шыю. Доўга Збышка чуў толькі гукі пацалункаў і два словы: «Татуля! Ягуля! Татуля! Ягуля!» — якія паўтараліся ў радасным захапленні.

Да іх пад'ехалі людзі са світы, пад'ехаў на возе Мацька, а яны ўсё яшчэ паўтаралі: «Татуля! Ягуля!» — і абдымаліся. Калі ж нарэшце абдымкі і воклічы скончыліся, Ягенка пачала выпытваць у бацькі:

— Вы з вайны вяртаецеся? Ці здаровыя?

— З вайны. І чаму б нам не быць здаровымі? А ты як? А меншыя хлопцы? Спадзяюся, здаровыя? Іначай ты не лётала б па лесе. Але што гэта ты тут робіш, дзяўчына?

— Вы ж бачыце, палюю, — смеючыся, адказала Ягенка.

— У чужых лясах?

— Абат дазволіў. Нават прыслаў спецыяльна навучаных слуг і сабак.

Тут яна звярнулася да сваёй чэлядзі:

— Адганіце сабак, а то скуру папсуюць!

А пасля павярнулася зноў да Зыха:

— Я так рада, так рада, што вас бачу! А ў нас усё добра.

— А я хіба не рады? — адказваў Зых. — Дай, я цябе яшчэ разоў пацалую!

І пачаў зноў цалаваць яе, а калі скончыў, Ягна сказала:

— Дадому адсюль так далёка... То ж мы за гэтым звяругам гналіся. Ці не дзве мілі адмахалі. Нават коні прысталі. Але які зубр, гляньце! Аж тры стралы ўвагнала ў яго, ад астатняй ён і зваліўся.

— Так, ад астатняй, але не ад тваёй. Вось гэты малады рыцар яго падцэліў.

Ягенка адхінула даланей валасы, якія ўпалі ёй на

вочы, і кінула хуткі, не вельмі зычлівы позірк на Збыш-
ку.

— Ведаеш, хто гэта? — спытаў Зых.

— Не.

— І не дзіва, што ты яго не пазнала, бо ён вырас. Дык
можа хаця старога Мацьку з Багданца пазнаеш?

— Божа мой! Дык тут Мацька з Багданца! — усклік-
нула Ягенка.

Яна падышла да воза і пацалавала Мацьку руку.

— Дык гэта вы?

— Я і ёсць. Толькі вось на возе, бо мяне немцы пад-
стрэлілі.

— Якія немцы? Хіба не з татарамі вы ваявалі? Я ж
ведаю, бо столькі прасіла татулю ўзяць мяне з сабой.

— Была вайна і з татарамі, але мы са Збышкам на ёй
не былі, ваявалі ў гэты час у Літве.

— А дзе Збышка?

— Няўжо ты яго не пазнала? — сказаў Мацька з ус-
мешкай.

— Дык гэта Збышка? — усклікнула дзяўчына і зноў
глянула на маладога рыцара.

— А як жа!

— Тады пацалуйцеся, вы ж знаёмыя, — весела сказаў
Зых.

Ягенка жвава павярнулася да Збышкі, але раптам ад-
ступіла і, закрыўшы рукой вочы, сказала:

— Мне сорамна...

— Мы ж знаёмыя змалку! — сказаў Збышка.

— Уга! Знаёмыя, яшчэ як. Я вас добра памятаю. Гадоў
восем таму вы прыязджалі ўдвух з Мацькам, і мая ня-
божчыца матуля прынесла нам арэхаў з мёдам. А вы, як
толькі старэйшыя выйшлі з пакоя, тут жа мне кулаком
у нос, а арэхі самі з'елі!

— Ён бы гэтага цяпер не зрабіў! — сказаў Мацька.—
Ён у князя Вітаўта бываў, у кракаўскім замку бываў,
ведае прыдворныя звычаі.

Але тут Ягенка згадала пра іншае і, звярнуўшыся да
Збышкі, спытала:

— Дык гэта вы забілі зубра?

— Я.

— Давайце паглядзім, дзе тырчыць ваша страла.

— Яе не відаць, яна ўся схавалася пад лапаткай.

— Супакойся і не спрачайся, — сказаў Зых. — Мы ўсе

бачылі, як ён яго падстрэліў, а яшчэ бачылі, як ён самастрэл без корбы нацягвае.

Ягенка трэці раз ускінула вочы на Збышку, на гэты раз са здзіўленнем:

— Вы нацягваеце самастрэл без корбы? — спытала яна.

Збышка адчуў у яе голасе нейкі недавер, зноў абапёр самастрэл аб зямлю, цеціву ён крыху раней спусціў быў, а цяпер мігам нацягнуў яе так, што аж зарыпела жалезная дуга, і, жадаючы паказаць, што ён ведае прыдворны звычай, уклечыўшы, падаў самастрэл дзяўчыне.

Ягенка ж, замест таго, каб узяць з ягоных рук самастрэл, зачырванелася раптам, сама не ведаючы чаму, і стала завязваць на шыі зрэбную кашулю, якая расхінулася ад хуткай язды па лесе.

XI

На другі дзень пасля прыезду ў Багданец Мацька і Збышка агледзелі сваю старую сядзібу і хутка пераканаліся, што Зых са Згажэліц зусім слухна казаў: напачатку ім давядзецца мець тут нямала дакукі.

У гаспадарцы справы ішлі яшчэ нішто сабе. Было некалькі ланаў⁵² старых або раскарчаваных абатам новых дзялянак зямлі, якія апрацоўвалі ранейшыя і новыя пасяленцы. Калісьці ў Багданцы было значна больш ворнай зямлі, але ў бітве пад Плоўцамі род Градаў амаль увесь загінуў, стала бракаваць работнікаў, а пасля набегу сілезскіх немцаў і вайны Гжымалітаў з Наленчамі некалі ўрадлівыя палі Багданца амаль усе пазараслі лесам. Мацька не мог адзін даць рады. Некалі, гадоў за дзесяць да таго, ён спрабаваў прывабіць на свае ўладанні вольных сялян з Кшэсні, аддаючы ім зямлю ў арэнду, але тыя адседжваліся на сваіх уласных лапіках і не ішлі на чужыя гоні. Прывабіў, аднак, таго-сяго з вандроўнага люду, у часе войнаў захапіў некалькі палонных, пажаніў іх, пасяліў па хатах, і вёсачка пачала аджываць. Але цяжка яму даводзілася, і, як толькі з'явілася магчымасць, Мацька аддаў Багданец пад заклад, мяркуючы, што багаты абат лягчэй справіцца з апрацоўкай зямлі, а яны са Збышкам тым часам на вайне здабудуць і людзей, і грошы. Абат сапраўды аказаўся спраўным гаспадаром. Ён павялічыў рабочую сілу Багданца на пяць сялянскіх

сем'яў, памножыў статкі кароў і коней, пабудаваў свіран, кароўнік і стайню. Але ён не жыў у Багданцы, пра дом не клапаціўся, і таму Мацька, які марыў у выправах, што вернецца і застане сядзібу, абнесеную ровам і частаколам, быў не вельмі рады, калі застаў усё ў ранейшым выглядзе; адна розніца была толькі, што вуглы ў хаце пакасіліся і ўвесь ён асеў і ўрос у зямлю, аж сцены здаваліся ніжэйшымі.

У доме былі шырокія сені, два вялікія пакоі з каморамі і кухня. Вокны ў пакоях зацягваліся свіным пузыром, у кожным пасярэдзіне на глінянай падлозе стаяла печ, дым з якой выходзіў праз дзіркі ў столі. Гэтая столь, зусім чорная, у лепшыя часы была і вядлярная — на калках, увагнаных у бэлькі, падвешваліся тады свіныя, дзічыныя, мядзведжыя і ласіныя кумпякі, азадкі аленяў і сернаў, хрыбты валоў і мноства кольцаў каўбас. Аднак на гэтых калках цяпер нічога не вісела, пуста было і на паліцах уздоўж сцен, дзе звычайна ў «дварах» шляхты ставіліся алавяныя і гліняныя міскі. Толькі сцены пад паліцамі не выглядалі такімі ўжо голымі. Збышка загадаў слугам развесіць на іх панцыры, шлемы, кароткія і доўгія мечы, а таксама рагаціны, вілы, самастрэлы, дзіды, нарэшце, шчыты, баявыя сякеры і конскую збрую. Браня чарнела ад дыму, трэба было часта чысціць яе, але затое ўсё было пад рукамі, і шашаль не тачыў дрэва дзідаў, самастрэлаў і сякерышчаў. Каштоўнае адзенне запаслівы Мацька загадаў перанесці ў камору, дзе ён і спаў.

У вялікіх пакоях каля зацягнутых пузырамі вокнаў стаялі збітыя з сасновых дошак сталы і гэтакія ж лавы, на якіх гаспадары разам з чэлядзю сядалі есці. Людзям, якія адвыклі за гады вайны ад зручнасцей, шмат не трэба было, але ў Багданцы не хапала хлеба, мукі і іншых прыпасаў, асабліва рознага гаспадарчага начыння. Сяляне прынеслі што маглі; Мацька ж лічыў, што, як заўсёды бывае ў падобных выпадках, на дапамогу прыйдуць суседзі, і сапраўды не памыліўся, прынамсі ў адносінах Зыха са Згажэліц.

На другі дзень па прыездзе стары сядзеў сабе на калодзе перад домам, радуючыся цудоўнаму асенняму дню, як на дзядзінец заехала на тым самым вараным кані Ягенка. Слуга, які шчапаў дровы каля плоту, хацеў дапамагчы ёй сысці з каня, але яна ў адзін момант сама саскочыла на зямлю і падышла да Мацькі, яшчэ задыханая ад хуткай язды і разумяная, як яблычак.

— Слава Ісусу Хрысту! Прыехала перадаць вам паклон ад татулі і запытацца, як ваша здароўе.

— Не горш, чым было ў дарозе, — адказаў Мацька. — Нарэшце, як і хацеў, адаспаўся ў сваёй хаце.

— Але ж вельмі вам тут, мабыць, нязручна, а хвораму патрэбен догляд.

— Мы людзі загартаваныя. Можа, напачатку і ёсць нязручнасці, але затое не галадуем. Мы загадалі зарэзаць вала і пару авечак, вось і мяса ў нас хапае. Бабы прынеслі крыху мукі і яек, гэтага нам малавата, але горш за ўсё ў нас з розным гаспадарчым прычындам.

— Я загадала нагрузіць для вас два вазы. На адным едуць дзве пасцелі і посуд, а на другім — розныя прыпасы. Там і пляцкі, і мука, і сала, і сушаныя грыбы, ёсць бочачка піва, другая з мёдам — усяго пакрысе з таго, што знайшлося ў доме.

Мацька, які заўжды радаваўся любому прыбытку ў доме, працягнуў руку, паглядзіў Ягенку па галаве і сказаў:

— Дзякуй табе і твайму бацьку. Як у нас усё пойдзе налад, аддам.

— Пабойцеся Бога! Хіба мы немцы, каб падоранае забіраць?

— Ну што ж, хай вам Бог заплаціць! Вялікі дзякуй. Твой бацька і казаў, што ты добрая гаспадыня. Гэта ж ты цэлы год у Згажэліцах за гаспадыню была?

— Ну, я. Калі ў вас яшчэ будзе ў чым патрэба, то прышліце каго-небудзь са слуг, такога, які ведаў бы толкам, што трэба — бо часам прыедзе такі дурань, і не ведае, навошта яго паслалі.

Ягенка пачала спадцішка пазіраць па баках, а Мацька заўважыў гэта, усміхнуўся і запытаўся:

— Каго гэта ты шукаеш?

— Нікога, вам здалося.

— Я прышлю Збышку падзякаваць за ваш дарунак табе і Зыху. А што, спадабаўся табе Збышка?

— Ды я не прыглядалася.

— То прыгледзься цяпер, вунь ён ідзе.

Збышка сапраўды якраз ішоў ад вадапою, убачыў Ягенку і прыспешыў крок. Ён быў у ласіным кубраку, у круглай паяркавай шапачцы на галаве, якую надзяваюць пад шлемы; валасы не былі прыбраныя пад сетку, роўна падстрыжаныя на ілбе, яны па баках апускаліся залатымі пасамі на плечы.

Збышка крочыў шпарка, рослы, прыгожы, падобны на збраяноса са знатнага дому.

Ягенка павярнулася да Мацькі, нібы хочучы паказаць, што прыехала толькі да яго, але Збышка весела прывітаў яе, узяў руку і пацалаваў, хоць Ягенка і спрабавала яго адпіхнуць.

— Чаму ты цалуеш мне руку? — спытала яна. — Я ж не ксёндз.

— Не трэба дзівіцца. Гэта такі звычай.

— Каб ён табе і другую руку пацалаваў, усё роўна гэтага было б замала за тое, што ты прывезла.

— Што яна прывезла? — запытаў Збышка, аглядаючыся па баках, але нічога не ўбачыў, апроч вараного каня, навіязанага каля плоту.

— Вазы яшчэ не прыехалі, але будуць неўзабаве, — адказала Ягенка.

Мацька пачаў пералічваць усё, што прывезла Ягенка, нічога не прапускаючы. Калі ён успомніў пра дзве пасцелі, Збышка сказаў:

— Я мог бы і на зубровай шкуры спаць, але дзякуй вам, што і пра мяне паклапаціліся.

— Гэта не я: татуля... — адказала дзяўчына, чырванючы. — Калі вам зручней на шкуры, воля ваша.

— Я прывык як давядзецца. Бывала, не раз на полі пасля бою засынаў з забітым крыжаком пад галавой.

— Няўжо вам даводзілася забіваць крыжакоў? Не можа быць!

Збышка замест адказу пачаў смяяцца.

— Пабойся Бога, дзяўчына, — усклікнуў Мацька, — ты яго проста не ведаеш! Ён яшчэ нічога і не рабіў, апроч таго, што немцаў нішчыў, ды так, што аж стогн стаяў. Ён гатовы біцца на дзідах, на сякерах — на ўсім чыста, а толькі немца здаля ўбачыць, і яго ўжо не стрымаць. У Кракаве хацеў нават на пасла Ліхтэнштэйна напасці, за гэта ледзь галавой не налажыў. Такі гэта хлопец! Я табе яшчэ пра двух фрызаў раскажу, якіх мы перамаглі і такую здабычу ўзялі, што толькі за палову яе можна выкупіць Багданец.

Тут Мацька пачаў узгадваць пра паядынак з фрызамі, потым пра іншыя прыгоды, якія з імі здараліся, і пра подзвігі, якія яны здзейснілі. Ваявалі яны і з-за муроў, і ў чыстым полі з самымі слыннымі рыцарамі з чужых краёў. Білі немцаў, білі французаў, білі англічан і бургундцаў. Бывалі ў такіх зацятых бойках, што з коней,

зброі, людзей, немцаў, пёраў на племах утвараўся нібы нейкі клубок. І чаго яны тады не нагледзеліся! Бачылі крыжацкія замкі з чырвонай цэглы, літоўскія драўляныя гарадкі і такія касцёлы, якіх каля Багданца няма, і дрымучыя пушчы, у якіх па начах жаласна стогнуць літоўскія бажкі, выгнаныя са сваіх капішчаў, і розныя, розныя цуды; калі ж дзе даходзіла да бітвы, то Збышка заўсёды быў наперадзе, нават самыя слаўныя рыцары не маглі з яго надзівіцца.

Ягенка прысела на бярвяно побач з Мацькам і слухала, раскрыўшы рот, гэты аповед, толькі час ад часу круціла галавой то ў бок Мацькі, то ў бок Збышкі, прычым на маладога рыцара пазірала з усё большым захапленнем. Нарэшце, калі Мацька скончыў, яна ўздыхнула і прамоўла:

— Эх, як гэта добра нарадзіцца хлопцам!

А Збышка, які слухаў аповед Мацькі і таксама прыглядаўся да Ягенкі, у гэты час, відаць, думаў пра нешта іншае, таму што неспадзявана сказаў:

— Але вы таксама прыгожая дзяўчына!

Ягенка тут жа азвалася ці то з расчараваннем, ці то са смуткам:

— Як бы вы ўжо і прыгажэйшых не бачылі!

Збышка мог бы шчыра сказаць ёй, што не так многа ён бачыў падобных прыгажунь: яна ўся зіхцела здароўем, сілай і маладосцю. Стары абат нездарма казаў, што яна падобна адначасна на каліну і на сасонку. Усё ў ёй было гожае: і стройная пастава, і шырокія плечы, і грудзі, нібы вытачаныя з мармуру, і пунсовыя вусны, і жывыя сінія вочкі. На гэты раз яна была апранута многа лепей, чым у лесе на паляванні. На шыю яна надзела чырвоныя пацеркі, была ў паўкажушку, расшпіленым на грудзях, спадніца ў палоску, новыя боцікі. Нават стары Мацька прыкмеціў прыгожы строй дзяўчыны, якую хвіліну глядзеў на яе, потым спытаў:

— Чаму гэта ты так прыбралася сёння, як на свята?

Але яна, замест адказу, выгукнула:

— Едуць, едуць!

На дзядзінец заехалі вазы; яна пабегла да іх, за ёй пайшоў Збышка. Разгружалі вазы аж да самага змяркання, Мацька быў у вялікім задавальненні, кожную рэч ён уважліва разглядаў і за кожную хваліў Ягенку. Ужо цямнала, калі Ягенка пачала збірацца дадому. Яна хацела сама сесці на каня, але Збышка падхапіў яе і, не паспела

яна вымавіць слова, падняў уверх і пасадзіў на сядло. Яна адразу зарумянілася, як заранка, і, павярнуўшы да яго твар, сказала прыцішаным голасам:

— Ну і дужы ж вы хлопец...

Ён жа, не заўважыўшы яе румянку і збянтэжанасці, таму што было амаль цёмна, засмяўся і спытаў:

— А звяр'я вы не баіцеся?.. Зараз ужо ноч!

— На возе ляжыць рагаціна... падайце мне яе.

Збышка падышоў да воза, выцягнуў рагаціну і ўручыў Ягенцы.

— Бывайце здаровы!

— Бывайце здаровы!

— Хай вам Бог адплаціць! Прыеду заўтра або пасля заўтра падзякаваць вашаму бацьку і вам за суседскую дапамогу.

— Прыезджайце! Будзем рады! Ну, паехалі!

Конь паскакаў, і яна неўзабаве знікла ў кустах, што ля дарогі.

Збышка вярнуўся да дзядзькі.

— Вам пара на спачын.

Але Мацька сказаў, не ўстаючы з бярвяна:

— Эх! Што за дзяўчына! Аж на панадворку ад яе пасвятлела!

— Сапраўды.

Абодва памаўчалі. Мацька глядзеў, як у небе загаралася зоркі, думаў аб нечым, а потым зноў прамовіў нібыта сам сабе:

— І ласкавая яна, і гаспадарлівая, а ўсяго ж пятнаццаць гадоў мае...

— Так, — сказаў Збышка, — стары Зых любіць яе і беражэ, як уласнае вока.

— Ён казаў, што дасць за ёй Мачыдолы, а там на лугах табун кабыліц з жарабятамі.

— Здаецца, гэта ў мачыдольскіх лясах страшныя балоты?

— Не, там бабровыя тоні.

Зноў памаўчалі. Мацька паглядзеў на Збышку і ўрэшце спытаўся:

— Што гэта ты так задумаўся? Пра што думаеш?

— Ды ведаеце... убачыў Ягенку, і так мне Дануся згадалася, аж сэрца зашчымела.

— Ідзем у хату, — сказаў на гэта стары. — Позна ўжо.

Ён з цяжкасцю ўстаў, абапёрся на Збышку і пайшоў з ім разам у камору.

Збышка паехаў у Згажэліцы назаўтра раніцой, бо Мацька яго вельмі прыспешваў. Ён угаварыў пляменніка апрануцца як найлепей і ўзяць двух слуг, каб такім чынам выказаць Зыху сваю павагу і ўдзячнасць. Збышка паслухаўся старога і паехаў, прыбраны, як на вяселле, у той самы здабыты ім у баі з фрызам кафтан з белага атласу, з гафтаванымі залатымі грыфонамі, з залатой аблямоўкай унізе. Зых сустрэў яго з абдымкамі, весяліўся, спяваў, а Ягенка пераступіла парог, застыла, бы зачараваная, і ледзь не ўпусціла біклажку з віном — як убачыла Збышку, ёй здалося, што гэта прыехаў нейкі каралевіч. Дзе падзелася яе смеласць; яна сядзела моўчкі і час ад часу працірала вочы, нібы хацела абудзіцца ад сну. Збышка не мог здагадацца, у чым тут прычына, і думаў, што Ягенка чамусьці не рада яго прыезду, і гутарыў толькі з Зыхам, дзякаваў яму за добрасуседскую шчодрасць, хваліў яго ўладанні, якія сапраўды нічым не былі падобныя да багданецкіх.

Усё ў яго сядзібе сведчыла пра багацце і заможнасць. У вокнах былі шыбы з рогу, абструганага і адшліфаванага так тонка, што ён стаў празрыстым, як шкло. Не было пасярод пакоя печы без дымаходу, затое па баках стаялі печы з комінамі. Падлога з лістоўнічных дошак чыста вымытая, на сценах — зброя, мноства місак, што блішчэлі, нібы сонца, на спецыяльных, аздобленых разьбой лыжачніках цэлыя шэрагі лыжак, дзве з іх са срэбра. Дзе-нідзе віселі дываны, здабытыя ў войнах або купленыя ў вандроўных гандляроў. Пад сталамі ляжалі вялікія рудыя шкуры тураў, зуброў і дзікоў. Зых паказваў свае багацці з вялікім задавальненнем, штораз паўтараючы, што тут пагаспадарыла Ягенка. Ён павёў Збышку ў прыбудову, дзе пахла жывіцай і мятай, а пад столлю віселі цэлыя вязкі ваўчных, лісіных, бабровых і куніцавых скур. Паказаў яму сушыльнію для сыру, кладоўкі з воскам і мёдам, бочкі з мукой, склады сухароў, пянькі і сушаных грыбоў. Потым павёў яго ў свірны, аборы, стайні, хлявы і клеці, дзе стаялі вазы, захоўваліся паляўнічыя прылады, рыбалоўныя сеткі, і так асляпіў яго сваім багаццем, што Збышка, вярнуўшыся на вячэру, не мог стрымацца ад захаплення.

— Жыць і не ўміраць у вашых Згажэліцах, — сказаў ён.

— У Мачыдолах за малым такія самыя парадкі заведзены, — адказаў Зых. — Памятаеш Мачыдолы? Гэта па

шляху на Багданец. Даўней нашы бацькі нават вадзіліся з-за мяжы, выклікалі адзін аднаго на міжбой, ну а я гэтага рабіць не збіраюся.

Тут ён чокнуўся са Збышкам кубкам мёду і запытаўся:

— А можа, хочаш паспяваць?

— Не,— адказаў Збышка,— мне цікавей вас паслухаць.

— Згажэліцы, як відаць, дастануцца медзвездзянтам. Як бы яны з-за іх не перасварыліся...

— Што за медзвездзянты?

— Хлопцы мае, браты Ягенкі.

— Так, ім не давядзецца зімой лапу ссаць.

— Сапраўды так. Але і Ягенцы ў Мачыдолах знойдзецца сальцо на зубок.

— Ды пэўна ўжо!

— А чаму не ясі і не п'еш? Ягенка, налі і яму, і мне.

— Ды я ем і п'ю, колькі магу.

— Калі не будзеш магчы, то распусці пас. Прыгожы ў цябе пас! Відаць, вы ў Літве мелі добрую здабычу.

— Грэх наракаць,— адказаў Збышка, карыстаючыся магчымасцю паказаць, што і багданецкія не лыкам шытыя.— Частку здабычы мы прадалі ў Кракаве і атрымалі за яе сорок грыўнаў срэбрам.

— Не можа быць! За гэтакія грошы можна вёску купіць.

— У нас была зброя міланскай работы, дзядзька прадаў яе, бо думаў, што паваяваць яму больш не давядзецца, а вы ж ведаеце, што міланскай брані...

— ...Цаны няма. Ведаю. Ну, значыць, ваяваць у Літву варта было ісці. Я і хацеў, ды збаяўся.

— Каго? Крыжакоў?

— Э, чаго мне іх баяцца? Пакуль самога не заб'юць, няма чаго глядзець у кусты, а як забілі, то ўжо і страху няма. Страшыўся я тамтэйшых паганскіх бажкоў, нячыстай сілы рознай. Там іх па лясах як тых мурашак.

— А дзе ім сядзець, калі іхнія капішчы папалілі?.. Некалі яны мелі ўсяго ўдосталь, а цяпер харчуюцца аднымі грыбамі ды мурашкамі.

— А ты іх бачыў?

— Я сам не бачыў, але чуў, што людзі бачылі... Высуне каторы з іх калматую лапу з-за дрэва і паказвае: давай, маўляў, мне паднашэнне...

— І Мацька пра гэта апавядаў,— азвалася Ягенка.

— А як жа! І мне ён пра гэта, як ехалі, расказваў,— дадаў Зых.— Дзіва, дый годзе! Хаця наш край даўно

хрысціянскі, а часам пачуеш, як на балоце нехта смяецца, ды і ў доме, хоць ксяндзы гэтага не любяць, а ўсё ж лепей, калі пакінеш нанач міску з ежай, бо гэтае паскудства пачне шкрабаць сцяну, дык усю ноч не заснеш... Ягенка... пастаў, дачушка, міску каля парога!

Ягенка ўзяла гліняную міску, поўную клёцак з сырам, і паставіла яе каля парога. Зых сказаў:

— Ксяндзы крычаць, дакараюць нас! Але ж Хрысту ад гэтага ні холадна ні гарача, а нечысць, калі будзе сытая і задаволеная, можа засцерагчы ад агню і ад зладзеяў.

Потым звярнуўся да Збышкі:

— Можа, усё ж ты распрэжашся, песеньку спяеш.

— Заспявайце лепш вы, я ж бачу, вам даўно хочацца паспяваць, а то, можа, панна Ягенка заспявае?

— Будзем спяваць па чарзе, — усклікнуў узрадаваны Зых. — Ёсць тут у мяне слуга, ён нам на драўлянай дудцы падыграе. Пазваць слугу!

Слугу паклікалі, ён сеў на зэдлік, паднёс да рота сваю «пішчэлку», паставіў на яе пальцы і зірнуў на гаспадароў, чакаючы, што іграць.

Яны пачалі спрачацца, ніхто не хацеў спяваць першы. Нарэшце, Зых папрасіў Ягенку паказаць прыклад, і яна, хаця і саромелася Збышкі, устала з лавы, залажыла рукі пад фартух і пачала:

Каб была я птушкай,
Каб я крылы мела,
Я б да свайго Яся
У Шлёнск паляцела...

Збышка шырока расплюшчыў вочы, а потым ускочыў з месца і гучна крыкнуў:

— Адкуль вы ведаеце гэтую песню?

Ягенка зірнула на яго са здзіўленнем.

— Яе ўсюды спяваюць... А што такое?

Зых падумаў, што Збышка перабраў меру ў пітве, і, павярнуўшыся да яго, сказаў:

— Распусці пас! Адразу лягчэй будзе!

Але Збышка яшчэ з хвіліну стаяў, уражаны, потым авалодаў сабой і сказаў Ягенцы:

— Выбачайце. Мне тое-сёе неспадзявана прыгадалася. Спявайце далей.

— Пэўна, вам сумна слухаць?

— Што вы! — адказаў ён дрыготкім голасам. — Я мог бы слухаць гэтую песню хоць усю ноч.

Ён сеў і, прыкрыўшы вочы рукой, змоўк — не мог больш сказаць ні слова.

Ягенка праспявала другі куплет, але, калі скончыла, зірнула на Збышку і ўбачыла, што па пальцах яго рукі скацілася вялікая сляза. Яна ў той жа момант пасунулася бліжэй да маладога рыцара, села з ім побач, злёгка штурхнула яго локцем.

— Ну? Што з вамі? Я не хачу, каб вы плакалі. Кажыце, што з вамі?

— Нічога, нічога, — адказаў Збышка і ўздыхнуў. — Доўга расказваць... Што было, тое мінулася... Ну вось, я ўжо вясёлы.

— А можа, вы хочаце пакаштаваць салодкага віна?

— Пачцівая дзяўчына! — усклікнуў Зых. — Што гэта за размовы такія між вамі? Усё «вы» ды «вы». Кажы яму: «Ты, Збышка». А ты ёй: «Ты, Ягенка». Вы знаёмыя з малых гадоў...

Потым ён звярнуўся да дачкі:

— А тое, што ён табе некалі нос расквасіў, то што ўжо ўспамянаць. Больш ён гэтага не зробіць.

— Не зраблю! — весела пацвердзіў Збышка. — Хай яна мяне цяпер адлупцуе, калі хоча.

Каб зусім развесяліць Збышку, Ягенка злажыла пальцы ў кулачок і, смеючыся, пачала рабіць выгляд, што б'е яго.

— А вось табе за мой разбіты нос! Вось табе! Вось табе!

— Віна! — крыкнуў разавочаны да напояў гаспадар Згажэліц.

Ягенка збегала ў камору і праз хвіліну прынесла збан з віном, два прыгожыя кубкі з выціснутымі на іх срэбнымі кветкамі вырабу ўроцлаўскіх залатых майстроў і дзве галоўкі сыру, пах ад якіх ішоў яшчэ здалёку.

Зых, які быў ужо нападпітку, так расчуліўся ад гэтага відовішча, што падсунуў бліжэй да сябе і прытуліў да грудзей збан і, думаючы, відаць, што гэта Ягенка, пачаў гаварыць:

— А мая ж ты дачушка! Мая ты сіротка! Што ж я, бедны, няшчасны, буду рабіць у Згажэліцах, як ты замуж выйдзеш, што буду рабіць?

— А трэба ўжо хутка аддаваць! — усклікнуў Збышка. Зых у адно імгненне перайшоў ад плачу да смеху:

— Ха-ха! Дзеўцы пятнаццаць гадоў, а ўжо да хлопцаў

яе цягне! Як здалёку ўбачыць каторага, так ужо і круціцца, так і верціцца...

— Татуся, я пайду,— сказала Ягенка.

— Застанься! Мне з табой так добра...

Потым Зых пачаў таямніча падміргваць Збышку:

— Тут ужо двое прыязджаюць да яе: малады Вільк, сын старога Вілька з Бжазовай, а яшчэ Чтан з Рагова. Каб яны цябе тут заспелі, адразу ж узяліся б цябе грызці, яны і між сабой увесь час грызуцца.

— Дзіва што! — сказаў Збышка.

Потым, звярнуўшыся да Ягенкі на «ты», як таго хацеў Зых, спытаў:

— А табе хто з іх даспадобы?

— Ніводзін.

— Вільк — сярдзіты хлопец! — заўважыў Зых.

— Хай ён на другіх вые!

— А Чтан?

Ягенка засмяялася.

— Чтан,— сказала яна Збышку,— ходзіць з такімі патламі на галаве, як казёл, аж вачэй не відаць, а сала на ім як на мядзведзі.

Тут Збышка стукнуў сябе кулаком па ілбе, узгадаўшы раптам пра дзядзькаву хваробу, і сказаў:

— Вось, дарэчы, калі вы ўжо такія добрыя да нас, то мы ў вас яшчэ пра адно папросім: ці няма ў вас у доме мядзведжага сала, дзядзьку яно як лекі патрэбна, а ў Багданцы мы ні ў кога не напыталі...

— Было,— сказала Ягенка,— але слугі вынеслі яго на двор, каб змазаць лукі, і сабакі яго дарэшты з'елі. Гэта ж трэба!

— Зусім не засталося?

— Чысцютка вылізалі!

— Ну, тады няма іншай рады, трэба ў лесе шукаць.

— Зладзьце аблаву, мядзведзяў хапае; калі вам патрэбны для гэтага паляўнічыя прылады, то мы дамо.

— Мне няма калі чакаць! Заўтра пайду нанач пад борці.

— Ды вазьміце чалавек пяць работнікаў з гаспадаркі, сярод іх ёсць ладныя хлопцы.

— Не пайду я з купай народу, яны толькі мне звера спужаюць.

— Тады як жа? З самастрэлам?

— Што там у цемры ў лесе з самастрэлам рабіць? Ма-

ладзіка яшчэ няма, ён не пасвеціць. Вазьму зазубраныя вілы ды яшчэ добрую сякеру і заўтра пайду адзін.

Ягенка на хвіліну змоўкла, на твары яе адбілася занепакоенасць.

— Летась,— сказала яна,— пайшоў вась гэтаксама наш паляўнічы Бездух, і мядзведзь яго задраў. Небяспечная гэта справа: мядзведзь ноччу як толькі ўбачыць чалавека, ды яшчэ каля борцяў, адразу становіцца на заднія лапы.

— А калі ён будзе ўцякаць, то яго і не заб'еш,— адказаў Збышка.

Тым часам Зых, які паспеў ужо крыху носам павадзіць, нечакана прачнуўся і заспяваў:

А ты, Куба, на работу.
Мне, Мацьку, няма ахвоты!
Едзеш ты араць у поле,
А я з Касяй — у жытное.
Гоц! Гоц!

Пасля павярнуўся да Збышкі:

— Ведаеш... іх двое: Вільк з Бжазовай і Чтан з Рагова... а ты...

Але Ягенка, баючыся, каб Зых не сказаў чаго лішне, хуценька падышла да Збышкі і запыталася:

— Дык калі ты пойдзеш? Заўтра?

— Заўтра, як сонца сядзе.

— А да якіх борцяў?

— Да нашых, багданецкіх, недалёка ад вашай мяжы, каля Радзіковага балота. Мне казалі, што там мішак многа.

XII

Збышка выбраўся, як і надумаў, назаўтра, бо дзядзька пачуваў сябе што дзень, то горай. Спачатку яго падтрымлівала радасць вяртання дадому, першыя хатнія справы, але на трэці дзень зноў яго апанавала гарачка, а боль у баку азваўся з такой сілай, што стары мусіў зноў легчы. Збышка схадзіў у лес напачатку ўдзень, паглядзеў на борці, прыкмеціў нездалёк на балоце вялікі след, пагутарыў з пчаларом Ваўракам, які ўлетку начаваў паблізу ў ша-

лашы з парай злых падгальскіх сабак; але наступалі асенія халады, і ён збіраўся вяртацца ў вёску.

Яны разам раскідалі шалаш, забралі сабак, а таксама намазалі мёдам некалькі ствалоў, каб пах прывабіў звера; затым Збышка вярнуўся дадому і пачаў рыхтавацца да палявання. Каб не было холадна, ён апрануў ласіны кубрак без рукавоў; на галаву нацягнуў жалезную драцяную сетку, каб мядзведзь не мог садраць яму скуру з галавы; з сабой прыхапіў добра акаваныя двухзубыя вілы з зазубрынамі і шырокую сякеру на дубовым сякерышчы, доўгім, як у цесляроў. Перад вячэрнім даеннем ён быў ужо там, дзе наважыў, выбраў зручнае месца, перажагнаўся, затаіўся і пачаў чакаць.

Чырвоныя промні вечаровага сонца нібы праціналі галіны ельніку. На вершалінах соснаў масціліся нанач вароны, каркаючы і махаючы крыламі; дзе-нідзе прабягалі да вады зайцы, пад іх лапкамі шалясцелі пажаўцелыя кусцікі ягадніку і апалае лісце; часам па буку слізгала спрытная куніца. У гупчыні лесу яшчэ чуўся, але паступова змаўкаў птушыны гоман.

Вось ужо сонца амаль што села, а ў бары яшчэ не было спакою. Неўзабаве зусім недалёка ад таго месца, дзе схаваўся Збышка, з шумам і рохканнем прайшоў статак дзікоў, потым доўгай чарадой, паклаўшы адзін аднаму галовы на круп, праімчаліся ласі. Сухое галлё трашчала пад іх капытамі, і лес аж стагнаў, а яны, адліваючы ў апошніх сонечных промнях рудой шэрсцю, спяшаліся да балота, дзе ноччу ім было спакайней і бяспечней. Нарэшце на небе занялася зара, вершаліны соснаў стаялі нібы ахопленыя полымем, і навокал усё паступова цішэла. Лес збіраўся спаць. Морак уставаў ад зямлі, паднімаўся ўгору да яшчэ светлай зары, якая таксама пачала раставаць, хмурнець, чарнець і гаснуць.

«Цяпер, пакуль ваўкі не завуюць, нейкі час будзе ціха», — падумаў Збышка.

Ён усё ж пашкадаваў, што не захапіў самастрэл: можна было б падстрэліць кабана ці лася. Ад балота нейкі час яшчэ даносіліся прыглушаныя гукі, падобныя на цяжкія ўздыхі і пошвіст. Збышка паглядаў у той бок з нейкай насцярожанасцю: там некалі жыў у зямлянцы мужык Радзік, які аднойчы бяследна знік разам са сваёй сям'ёй, нібы скрозь зямлю праваліўся. Хто казаў, што яго захапілі разбойнікі, а хто думаў, што тут справа нячыстая, бо часам ля зямлянкі бачылі нейкія дзіўныя, ці то чала-

вечыя, ці то звярыныя сляды, і людзі з сумненнем хіталі галовамі, мяркуючы, ці не пазваць з Кшэсні ксяндза і асвяціць гэтае месца. Да гэтага аднак не дайшло, бо ў зямлянцы ніхто не захацеў жыць, а з часам зямлянку, а дакладней халупу з абмазаным глінай галлём, размылі дажджы; месца гэтае з той пары мела нядобрую славу. На гэта, аднак, не зважаў бортнік Ваўрак: ён летам на-чаваў тут у шалашы і нічога не баяўся, але і пра таго Ваўрака рознае казалі. Збышка са сваімі віламі і сякерай дзікіх звяроў не баяўся, а вось пра нячыстую сілу думаў з некаторай занепакоенасцю і таму ўзрадаваўся, калі незразумелыя гукі на балоце сціхлі.

Апошнія водбліскі зары патухлі, запанавала ноч. Вечер сціх, не чутно было нават звычайнага шуму ў вершалінах соснаў. Зрэдку то тут, то там падала шышка, і гук падзення сярод глухой знямеласці здаваўся моцным і значным, але потым зноў рабілася так ціха, што Збышка чуў уласнае дыханне.

Так ён прасядзеў досыць доўга, думаючы спярша пра мядзведзя, які вось-вось мог прыйсці сюды, потым пра Данусю, якая ехала з мазавецкім дваром у далёкую старану. Успомніў, як ён узяў яе на рукі ў хвіліну расстання з ёй і з княгіняй, як па ягонай шчацэ каціліся яе слёзы, успомніў яе ясны твар, яе праставалосую галоўку, яе вянкi з васількоў, яе спевы, яе чырвоныя чаравічкі з доўгімі насамі, якія ён цалаваў у дзень ад'езду, — урэшце ўсё, што адбылося з той хвілі, як ён яе ўбачыў, і такі жаль, такая туга па дзяўчыне агарнула, што ён цалкам патануў у ёй, забыўся, што ён у лесе, што палкое на звера, і ў душы сказаў сам сабе:

«Паеду да цябе, бо няма мне без цябе жыцця».

Ён адчуваў, што так яно і ёсць, што прападзе ў Багданцы, калі не паедзе ў Мазовію. Ён згадаў Юранда, ягоную незразумелую адмову, і падумалася, што тым болей мусіць ехаць, бо трэба даведацца, што тут за таямніца, што за перашкоды і ці нельга іх пазбыцца, калі выклікаць каго-небудзь на смяротны бой. Нарэшце яму нават зда-лося, што Дануся працягвае да яго рукі і прамаўляе: «Бывай, Збышка, бывай!» Як жа тут не ехаць!

І не спаў — а бачыў яе так выразна, нібы ў сне, або нібы яна была тут, перад ім. Едзе, мабыць, цяпер Дануська, сядзіць побач з княгіняй, іграе на сваёй маленькай лютні, падпявае, а думае пра яго. Думае пра тое, што

неўзабаве ўбачыць яго, а можа, азіраецца, ці не скача ён ззаду на кані, — а ён тым часам сядзіць у цёмным бары.

Тут Збышка схамянуўся, і не толькі таму, што ўспомніў, дзе ён, але і таму, што пачуў здаля нейкае шамаценне.

Ён тут жа наставіў вушы і пачаў слухаць, моцна сціскаючы рукамі вілы.

Шамаценне пачулася бліжэй і стала зусім выразным. Пад нечай асцярожнай нагой трашчалі сухія галінкі, шорхала апалае лісце і ягаднік... Нехта ішоў.

Хвілінамі шамаценне заціхала, быццам звер спыняўся пад дрэвамі, і тады паўставала такая ціша, што ў Збышкі пачынала звінець у вушах, — потым зноў чуліся павольныя, асцярожныя крокі. Нехта набліжаўся настолькі асцярожна, што Збышка быў вельмі здзіўлены.

— Мусіць, «Стары» баіцца сабак, яны тут доўга жылі каля будана, — падумаў ён, — але, магчыма, гэта воўк мяне пачуў.

Тым часам крокі заціхлі. Аднак Збышка выразна адчуў, што нехта спыніўся ў кроках дваццаці-трыццаці ад яго і нібы прысеў. Ён азірнуўся раз, другі, але нічога нельга было разгледзець, толькі борці ў змроку. Заставалася адно — чакаць.

І чакаў ён так доўга, што зноў задумаўся ў здзіўленні.

— Мядзведзь не прыйшоў бы сюды толькі для таго, каб заснуць пад борцю, а воўк, калі ён мяне счуў, тым больш не стаў бы чакаць, пакуль пачне днець.

І раптам яго ахапіў страх.

А можа, гэта нейкае «паскудства» вылезла з балота і падкрадаецца да яго ззаду? А што, калі вось зараз яго абхопяць слізкія рукі тапельца або зазірнуць у твар зялёныя вочы ваўкалака; а можа, за спінай пачуецца дзікі рогат ці вылезе з-за сасны сіняя галава на павучыных нагах?

Ён адчуў, што пад жалезным каўпаком у яго сталі варушыцца валасы.

Але праз хвіліну шамаценне пачулася ўжо спераду, на гэты раз больш выразнае. Збышка ўздыхнуў з палёгкай. Праўда, падумаў, што гэтае «дзіва» абышло яго і набліжаецца спераду. Але ён толькі гэтага і хацеў. Ухапіў вілы, прыўзняўся і зноў пачаў чакаць.

Раптам зашумелі сосны над галавой, і ён адчуў на твары подых ветру з боку балота і адразу ўлавіў пах мядзведзя.

На гэты раз не было ніякага сумніву — ішоў кривалапы!

Збышка ў адну хвіліну асмялеў, нахіліў галаву, напружыў зрок і слых. Крокі набліжаліся, цяжкія, выразныя, пах даносіўся ўсё больш выяўна; пачулася, як звер соп і бурчаў.

«Хаця б не двое», — падумаў Збышка.

У гэты момант ён убачыў перад сабой вялікую і цёмную тушу звера, які ішоў з ветрам на пах мёду, намазанага на ствалах дрэў, і да апошняга імгнення не мог пачуць чалавека.

— Сюды, кривалапы! — загукаў Збышка і выйшаў з-за сасны.

Мядзведзь коратка раўнуў, нібы ўражаны нечаканым з'яўленнем чалавека, але ён быў ужо завельмі блізка, каб кінуцца наўцёкі. Тады ён вокамгненна ўстаў на заднія лапы, а пярэднія развёў, нібы для абдымкаў. Гэтага толькі і чакаў Збышка; ён мігам кінуўся ўперад і з усёй сілай сваіх магутных рук увагнаў вілы ў грудзі звера.

Увесь бор здрыгануўся ад жудаснага рыку. Мядзведзь схпіўся лапамі за вілы, імкнучыся вырваць іх, але зубрыны на вострых канцах упіліся яму ў грудзі, ён адчуў боль і зароў яшчэ мацней. Звер хацеў дастаць Збышку лапамі, але ўспёрся на вілы і ўвагнаў іх сабе ў грудзі яшчэ глыбей. Збышка не ведаў, наколькі глыбока ўваткнуліся вілы, і не адпускаў дзяржальна. Чалавек і звер пачалі тузацца і кідацца ў розныя бакі. Бор тросся ад рову, у якім чуліся лютасць і адчай.

Збышка не мог узяцца за сякеру, бо для гэтага трэба было ўвагнаць у зямлю другі завостраны канец вілаў, але мядзведзь нібы зразумеў, у чым справа, ухапіўся лапамі за дзяржальна і, нягледзячы на боль, якім аддаваўся кожны яго рух, тузаў яго разам са Збышкам і не даваў прыціснуць сябе да зямлі. Страшная барацьба працягвалася, і Збышка зразумеў, што сілы ягоныя на зыходзе. Ён мог і ўпасці, тады немінуча згінуў бы, але сабраў усе сілы, выцягнуў рукі, расставіў ногі і, выгнуўшы спіну як лук, пачаў, каб не паваліцца, паўтараць:

— Мая смерць або твая!..

Яго ахапіў такі гнеў, такая злосць, што ў гэтую хвіліну ён быў гатовы лепш згінуць, чым выпусціць звера жывым. Але тут ён захапіўся нагой за карань сасны, пахіснуўся і, напэўна, упаў бы, калі б раптам у гэты міг перад ім не вырасла цёмная постаць, і другія вілы не «падперлі»

мядзвездзя; нечы голас у той жа момант крыкнуў над самым вухам:

— Хапай сякеру!

Збышка ў гарачцы барацьбы ні на імгненне не задумаўся над тым, адкуль прыйшла нечаканая дапамога; схапіў сякеру і з усяе сілы ўдарыў. Пад цяжарам тушы вілы зламаліся, мядзвездзь, нібы забіты перуном, грывнуўся вобзем, у апошніх канвульсіях заскроб лапамі і захроп. Аднак хутка заціх. Наступіла цішыня, у якой чулася толькі цяжкае дыханне Збышкі, які прыхінуўся да сасны, каб не ўпасці, бо ногі ў яго падкасіліся. Праз хвіліну ён узняў галаву, глянуў на постаць, што цямнела непадалёк, і спужаўся, падумаўшы, што гэта можа быць не чалавек.

— Хто ты? — спытаў ён з трывогай.

— Ягенка! — адказаў тонкі жаночы голас.

Збышка знямеў ад здзіўлення, бо не верыў сваім вачам. Але яго сумненні тут жа рассеяліся: той жа голас — голас Ягенкі — пачуўся зноў:

— Зараз я высеку агонь.

Пачуўся ўдар красала аб крэмень, пасыпаліся іскры, і ў іх цьмяным святле Збышка ўбачыў белы лоб, цёмныя бровы і выразныя вусны дзяўчыны, якая дзьмухала на тлеючы knot. Толькі цяпер Збышка падумаў пра тое, што Ягенка прыйшла ў гэты лес, каб дапамагчы яму, што без яе вілаў яму магло б быць дужа кепска, і ён, ахоплены пачуццём удзячнасці да яе, не доўга думаючы, абняў і пацалаваў яе ў абедзве шчакі.

Яна ўпусціла з рук красала і трут.

— Супакойся! Што з табой? — сказала яна сцішаным голасам, але ў той жа час не адсунулася, а сама прыхінулася вуснамі да вуснаў хлопца так, нібы гэта выйшла само сабой.

Ён выпусціў яе са сваіх абдымкаў і сказаў:

— Дзякуй табе. Не ведаю, што было б са мной, каб не ты.

А Ягенка прысела ў цемры на кукішкі, каб адшукаць красала і трут, і пачала яму тлумачыць:

— Я за цябе трывожылася, бо пайшоў жа Бездух з віламі і сякерай — і мядзвездзь яго задраў. А не дай Божа, з табой нешта здарылася б, Мацька гараваў бы, а ён і так ледзьве дыхае... Ну, тады я ўзяла вілы і пайшла.

— Дык гэта ты зайшла ззаду і стаяла за сасной?

— Я.

— А я думаў, што нячыстая сіла.

— Мне таксама было страшна, бо тут, каля Радзіковага балота, ноччу без агню боязна хадзіць.

— Чаму ж ты мяне не паклікала?

— А я дужа баялася, што ты мяне прагоніш.

Пасля гэтых слоў яна зноў пачала красаць, палажыла на трут шматок сухой канаплянай кастры, які адразу ж заняўся зыркiм полымем.

— У мяне ёсць дзве шчэпкі, — сказала яна, — а ты хуценька набірай сушняку, раскладзем вогнішча.

Праз хвіліну ўзгарэлася вясёлае цяпельца, у водсветах полымя якога яны ўбачылі вялізную рудую тушу мядзведзя, што ляжала ў лужыне крыві.

— Нішто сабе звер! — сказаў Збышка з адценнем пахвальбы ў голасе.

— Лоб зусім рассечаны! Госпадзі! — усклікнула Ягенка.

Яна нагнулася і запусціла руку ў кудлатую мядзведжую поўсць, каб праверыць, ці тлусты трапіўся звер, і з радасным тварам павярнулася да Збышкі:

— Тут сала на два гады хопіць!

— Глянь, твае вілы зламаліся!

— Вось бяда, што я скажу дома?

— Чаго ты бядуеш па вілах?

— Дык жа татусь не пусціў бы мяне ў лес, я і так мусіла чакаць, пакуль усе спаць лягуць.

А яшчэ праз хвіліну дадала:

— І ты не кажы нікому, што я тут была, а то з мяне смяяцца будуць.

— Але я цябе праводжу дадому, бо могуць напасці ваўкі, а вілаў у цябе цяпер няма.

— Добра.

Так гутарылі яны яшчэ колькі часу, седзячы каля вясёлага вогнішча над забітым мядзведзем, абодва падобныя да нейкіх маладых лясных істот.

Збышка паглядзеў на прыгожы твар Ягенкі, асветлены бляскам полымя, і з міжвольным захапленнем сказаў:

— Другой такой дзяўчыны, мабыць, і на свеце няма. Табе б на вайну!

Яна кінула на яго хуткі позірк, а потым са смуткам адказала:

— Я ведаю... Але ты з мяне не смейся.

Ягенка сама вытапіла вялікі гаршчок мядзведжага сала, і першую кварту яго Мацька ахвотна выпіў, бо яно было свежае, не прыгарэлае і пахла дзягілем, якога дзяўчына, ведаючы толк у леках, падсыпала ў гаршчок, колькі было трэба. Мацька ачуняў і пачаў спадзявацца, што выздаравее.

— Вось гэта мне якраз і патрэбна было, — казаў ён, — як увесь атлусцею, дык, можа, і той аскалёпак жалеза сам вылузнецца, трасца яго матары!

Наступныя кварталы, аднак, ужо не здаліся яму такімі смачнымі, як першая, але ён піў і праз сілу. Ягенка паддавала яму ахвоты, кажучы:

— Вы паздаравееце. Білюду з Астрога кальцо ад кальчугі загналі пад карак, і ён салам вылечыўся. Як толькі рана адкрыецца, яе трэба памазаць бабровым струменем⁵³.

— А ён у цябе ёсць?

— Ёсць. Калі спатрэбіцца свежы, то сходзім са Збышкам да бабровых тоняў. Бабра здабыць не цяжка. А яшчэ вам не зашкодзіла б даць зарок якому-небудзь святому, апекуну ад ран.

— Мне гэта ўжо прыходзіла ў годаў, толькі не магу даўмецца: катораму? Святы Георгій⁵⁴ — апякун рыцараў. Ён засцерагае вояў ад небяспекі, калі трэба, то і мужнасці яму прыдасць; кажуць, што часта і сам змагаецца на баку таго, хто стаіць за справядлівасць, а нялюбым Богу не дапамагае. Але хто сам не супраць паваяваць, наўрад ці будзе лячыць раны, для гэтага існуе іншы апякун, якому і Святы Георгій дарогу не пяройдзе. Кожны святы мае на небе сваё месца і сваю дзялянку — гэта ўсе ведаюць! І адзін аднаму ніколі не перашкаджае, бо ад гэтага маглі б быць розныя спрэчкі, а святым на небе не выпадае спрачацца ці ваяваць. Вось Казьма і Даміян, вялікія святыя, на іх гойбіты моляцца, каб хваробы на свеце не зводзіліся, а то ім не будзе за што свой хлеб есці. А яшчэ ёсць святая Апалонія — дапамагае ад зубоў, і святы Ліберый — ад камянёў у нырках, — але ж гэта ўсё не то! Вось прыедзе абат, я ў яго спытаюся; да каго лепш з гэтым дастацца, як не да яго, бо ўсё ж ён не прасты клірык — усе таямніцы неба спазнаў, і не ўсякі столькі ведае, хаця б і меў галаву з паголенай макаўкай.

— А ці не даць вам зарок самому Ісусу Хрысту?

— Вядома, ён вышэйшы над усімі. Але ж прасіць яго — гэта ці не тое самае, што мне паехаць у Кракаў да самога караля і паскардзіцца, што вось, не раўнуючы, твой бацька пабіў майго мужыка. Што адказаў бы мне кароль? Прыблізна нешта такое: «Я валадар над усім каралеўствам, а ты ідзеш да мяне са сваім мужыком! Не можаш знайсці іншага суда? Не можаш пайсці да майго кашталяна, да пасрэдніка?» Ісус Хрыстос валадар над усім светам — разумеш? — а для менш значных спраў у яго ёсць святыя.

— Ну, тады я вось што вам скажу! — падаў голас Збышка, які падышоў пад канец размовы. — Дайце тады зарок нашай нябожчыцы каралевае, што сходзіце ў Кракаў пакланіцца да яе труны, калі яна вам дапаможа. Хіба мала цудаў мы бачылі ўвачавідкі? Навошта шукаць іншых святых, калі ў нас ёсць свая, куды лепшая ад іх усіх.

— Каб жа тое ведаць, што яна ад ран дапамагае!

— Няхай сабе і не дапамагае. Але ж на яе любы святы пабаіцца коса паглядзець, а няхай каторы паглядзіць, дык і сам ад Бога будзе мець непрыемнасці, бо гэта ж не якая-небудзь вясковая дзяўчына, а польская каралева...

— Да таго ж яна цэлую язычніцкую дзяржаву ахрысціла. Гэта ты мудра сказаў, — пацвердзіў Мацька. — Яна там на высокім месцы сядзіць у боскай радзе, і напэўна ж, звычайныя святыя ёй не раўня. Так я і зраблю, як ты мне радзіш, каб ты здароў быў!

Гэтая парада спадабалася і Ягенцы, якая не магла надзіцца з розуму Збышкі, а Мацька даў урачысты зарок у той самы вечар і пачаў з яшчэ большай надзеяй піць мядзведжае сала, чакаючы выздараўлення. Але праз тыдзень надзея пачала таяць. Мацька скардзіўся, што ад сала ў яго бурчыць у жываце, а каля апошняга рабра расце нейкі гуз. Праз дзесяць дзён яму зрабілася яшчэ горай: гуз вырас і пачырванеў, а сам Мацька вельмі аслабеў; калі ж пачалася гарачка, то зноў стаў рыхтавацца да смерці.

Аднае начы ён раптам разбудзіў Збышку.

— Запалі хутчэй лучыну, — сказаў Мацька, — бо са мной нешта робіцца, не ведаю толькі, на добрае ці на благое.

Збышка саскочыў на падлогу і, не высякаючы агню, раздзьмухаў агонь у суседнім пакоі, запаліў ад яго смалістую лучынку і вярнуўся да Мацькі.

— Што з вамі?

— Што са мной? Гуз у мяне прарваўся, напэўна, аскалёпак вылазіць! Я яго ўхапіў, а выцягнуць не магу! Адчуваю, як ён пад маімі пазногцямі рыпіць і выслізгвае...

— Аскалёпак! Гэта ён! Ухапіце яго добра і цягніце!

Мацька круціўся і стагнаў ад болю, але, усоўваючы пальцы ўсё глыбей у рану, дастаў урэшце з яе нейкі цвёрды прадмет.

— О Божа!

— Ну што, выцягнулі? — спытаў Збышка.

— Так! Аж халодны пот прахапіў! Але вось ён, глядзі!

Сказаўшы гэта, Мацька паказаў Збышку прадаўгаваты востры кавалак жалеза, які адламаўся ад дрэнна акаванага джала стралы і некалькі месяцаў сядзеў у ягоным целе.

— Дзякуй Богу і каралеве Ядвізе! Цяпер вам палепшае.

— Можа, мне і палепшае, але дужа ж баліць, — сказаў Мацька, выціскаючы гуз, з якога густа пацякла кроў з гноем. — Калі будзе ў мяне ў целе меней гэтага паскудства, вось тады і паздаравею. Ягенка казалася, што цяпер трэба памазаць рану бровым струменем.

— Заўтра пойдзем шукаць бабра.

Раніцой Мацька адчуваў сябе значна лепей. Ён доўга спаў, а калі прачнуўся, папрасіў паесці. На мядзведжае сала ён ужо не мог глядзець, затое яму спяклі на патэльні два дзсяткі яек — больш Ягенка даць асцераглася. Мацька з ахвотай з'еў яечню і паўбохана хлеба, запіў збанам піва, а пасля папрасіў, каб паклікалі Зыха, бо яму стала весела.

Збышка паслаў па Зыха аднаго са сваіх туркаў, падараваных Завішам; Зых сеў на каня і пасля абеду прыехаў, а Збышка і Ягенка якраз у гэты час збіраліся ехаць да Адстаянага азярка шукаць бабра. Старыя за кубкам мёду многа смяліся, жартавалі, а потым загаварылі пра дзяцей, кожны хваліў сваё.

— Што за хлопец гэты Збышка! — казаў Мацька. — Другога такога і на свеце няма! І смелы, і вёрткі, як рысь, і лоўкі. Ведаеце, калі яго вялі ў Кракаве да плахі, дык дзеўкі ў вокнах лямантавалі, нібы іх хто ззаду шылам калоў, ды не простыя дзеўкі — дачкі рыцараў ды кашталянаў, а пра ўсялякіх прыгажунь-гараджанак і казаць няма чаго.

— Хай сабе яны там будуць і кашталянскія, і прыгажуні, а не лепшыя ад маёй Ягенкі! — сказаў Зых са Згажэліц.

— Хіба я вам казаў, што лепшыя? Больш чулай да людзей, чым Ягенка, не знойдзеш.

— Я і пра Збышку нічога благога сказаць не магу: самастрэл без корбы нацягвае!

— І мядзвездзя адзін упалаваў! Бачылі, як ён яго секануў? Усю галаву і яшчэ лапу рассек!

— Рассек сапраўды рассек, а ўпалаваў не адзін. Ягенка яму дапамагала.

— Дапамагала?... Ён нічога не казаў.

— Бо абяцаў ёй... дзяўчыне ж сорам адной ноччу ў лес хадзіць. Цяпер вось расказала мне, як усё было. Многія любяць зманіць, а яна ад мяне нічога не ўтоіць. Шчыра кажучы, я гэтаму не быў рады, бо хто іх там ведае... Хацеў яе перасцерагчы, а яна мне так сказала: «Калі я сама сябе не зберагу, то і вам, татуля, не ўберагчы, але вы не бойцеся. Збышка таксама ведае, што такое рыцарскі гонар».

— Гэта так. Вось сёння таксама ўдвух пайшлі.

— Надвячоркам вернуцца. Гэта ноччу д'ябал спакушае, ноччу і дзеўцы саромецца няма чаго, бо цёмна.

Мацька хвіліну падумаў, а потым сказаў нібыта сам сабе:

— А ўсё ж яны рады бачыцца...

— Эх, каб ён другой зарок не даў!

— Дык гэта ж, ведаеце, рыцарскі звычай такі! Калі ў каго няма сваёй дамы сэрца, таго лічаць прасцячком... Паабяцаў ёй Збышка павіныя чубы і павінен цяпер іх садраць з ілбоў, раз ужо рыцарскім гонарам пакляўся ў тым. Яму яшчэ і Ліхтэнштэйна трэба знайсці, а ўжо ад астатніх абяцанняў абат яго можа вызваліць.

— Абат з дня на дзень прыедзе.

— І вы так думаеце? — спытаў Мацька, а потым працягваў: — Грош цана ўсім гэтым зарокам, калі Юранд яму ясна сказаў, што дачку за яго не аддасць! Можа, каму іншаму паабяцаў, можа, Богу ахвяраваць хоча, але казаў, што не аддасць...

— Я ўжо гаварыў вам, што абат любіць Ягенку, як родную. Апошні раз ён ёй так казаў: «У радні ў мяне адны толькі тыя, хто кудзелю прадзе, — жанчыны, але калі паміраць буду, то з маёй кудзелі не яны, а ты, Ягенка, будзеш ніткі прасці».

Мацька паглядзеў на Зыха з непакоем і нават з нейкім падазрэннем і, памаўчаўшы з хвіліну, сказаў:

— Нас хоць у крыўду не дайце...

— За Ягенкай я пакідаю Мачыдолы,— сказаў Зых.

— Цяпер?

— Цяпер. Другой бы не аддаў, а ёй аддам.

— Палова Багданца і так належыць Збышку, а калі мне Бог дасць здароўя, мы ў ім гаспадарку давядзём да ладу, вось пабачыце. А вам Збышка падабаецца?

Зых заміргаў вачыма і сказаў:

— Не дужа добра тое, што Ягенка, як хто яго ўзгадае, адразу да сцяны адварочваецца.

— А калі другіх хлопцаў успамінаюць?

— Калі другіх, то пачынае рагатаць і пытаць: «Няўжо?»

— Вось бачыце. Дасць Бог, з такой дзяўчынай Збышка забудзецца на тую. Я стары, і то забыў бы... Частуйцеся мёдам!

— Зараз вып'ю.

— А наш абат... Ён мудры чалавек! Бываюць між святарамі зусім свецкія людзі, а ён, хаця і не жыве з мніхамі, усё ж духоўная асоба; ксёндз заўжды дасць добрую парадку, не тое, што звычайны чалавек, бо ён і чытае шмат, і да Святога Духа блізкі. Гэта добра, што вы ўжо цяпер хочаце аддаць Ягенцы Мачыдолы. Я таксама, калі буду здаровы, пастараюся пераманіць у Вілька з Бжазовой што паболей мужыкоў. Дам кожнаму лапіну добрай зямлі, яе ў Багданцы хапае. На Каляды хай сходзяць да Вілька на паклон ды і пераходзяць да мяне. Хіба ім нельга? А пазней і гарадок тут збудую, невялічкую крэпасць з дубу, роў навокал будзе... Збышка і Ягенка хай паходзяць разам на паляванне... Я думаю, ужо і снегу нядоўга чакаць. Хай прывыкаюць адно да другога, і хлопец пра тую забудзецца. Хай сабе ходзяць... Ды што там доўга гаварыць! Аддасце вы Ягенку за Збышку ці не?

— Аддам! Даўно мы думалі пажаніць іх, каб некалі Мачыдолы і Багданец засталіся нашым унукам.

— Грады! — усклікнуў радасны Мацька. — Дасць Бог, пасыплюцца тыя ўнукі, як град. Абат будзе іх хрысціць...

— Хай толькі паспявае,— весела ўсклікнуў Зых. — А я даўно ўжо не бачыў вас такім вясёлым.

— Бо мне радасна на душы. Аскалёпак выйшаў, а што да Збышкі, дык за яго не бойцеся. Учора Ягенка сядала на каня... а тут віхор наляцеў... Пытаюся ў Збышкі:

«Бачыў, якая прыгажуня?», — а на яго такая салодкая знямога напала. А яшчэ я заўважыў, што яны спачатку мала размаўлялі, а цяпер як сыдуцца разам, дык павернуцца адзін да другой і гавораць... гавораць... Вып'ем!

— Вып'ем!

— За здароўе Збышкі і Ягенкі!

XIV

Стары Мацька не памыляўся, калі казаў, што Збышка і Ягенка з радасцю сустракаюцца і сумуюць, калі доўга не бачацца. Ягенка, заклапочаная здароўем Мацькі, часта прыязджала ў Багданец адна ці з бацькам; удзячны Збышка таксама раз-пораз праведваў Згажэліцы, і з цягам часу ў іх узніклі больш цёплыя адносіны — яны пасябралі. Ім стала падабацца «раіцца», а прасцей — проста гутарыць пра ўсё, што ім абодвум было цікавым. Да сяброўства дамешвалася і ўзаемнае захапленне, бо малады і прыгожы Збышка і на вайне паспеў праславіцца, і ў паядынках удзельнічаў, і ў каралеўскіх пакоях бываў, і, вядома ж, у параўнанні з нейкім там Вількам з Бжазавай ці Чтанам з Рагова выглядаў сапраўдным прыдворным рыцарам і ледзь не каралевічам, а Збышку часам проста захапляла прыгажосць дзяўчыны. У думках ён па-ранейшаму быў адданы сваёй Данусі, але не аднойчы, у лесе ці дома, ён пазіраў на Ягенку і міжволі казаў сам сабе: «Вось гэта лань!»; або, узяўшы дзяўчыну пад бокі, садзіў яе на каня і адчуваў пад рукой яе пругкае, нібы з каменя вытачанае цела, пры гэтым яго ахоплівала ўзрушэнне ці, паводле слоў Мацькі, «салодкая знямога», нешта нібы прахоплівала да касцей і наводзіла сон.

Ягенка была па натуры гордая, вострая на слова і нават задзірыстая, але з ім рабілася пакорлівай, нібы служанка, якая глядзіць у вочы свайму гаспадару і чакае, чым яшчэ можна дагадзіць і ўслужыць; ён адчуваў яе прыхільнасць, быў удзячны за гэта і з усё большай ахвотай бавіў з ёй час. З той пары, як Мацька пачаў піць мядзведжае сала, яны бачыліся ледзьве не штодня, а калі для гаення раны спатрэбіўся свежы брововы струмень, сабраліся разам на брововыя тоні.

Узялі самастрэлы, селі на коней і паехалі ў бок тых самых Мачыдолаў, якія з цягам часу павінны былі стаць Ягенчыным пасагам, потым збочылі да лесу, там пакінулі

коней на слугу і пайшлі далей пехатой, бо праз балоты і зараснікі на кані было не праехаць. Па дарозе Ягенка паказала Збышку сінюю палоску лесу за шырокім лугам, што парос густым чаротам, і сказала:

— Гэта лес Чтана з Рагова.

— Таго, які хоча ўзяць цябе за жонку?

Яна засмяялася.

— Можа б, і ўзяў, каб я яму далася!

— Табе лёгка бараніцца ад яго, варта толькі ўзяць у дапамогу Вілька, ён жа, я чуў, даўно на Чтана зуб мае. Мяне нават дзівіць, як гэта яны яшчэ не сустрэліся ў двубоі.

— Бо татуля ехаў на вайну і сказаў ім так: «Калі вы будзеце біцца, не паказвайцеся мне на вочы». Што ім заставалася рабіць? У Згажэліцах яны грызуцца, а потым п'юць у карчме ў Кшэсні, аж пакуль пад лавы не зваляцца.

— Дурні!

— Чаму?

— Ім трэба было, пакуль Зых ваяваў, не аднаму, дык другому напасці на Згажэліцы і забраць цябе сілай. Што зрабіў бы Зых, калі б вярнуўся з вайны і знайшоў цябе з дзіцёнкам на руках?

Сінія вочы Ягенкі адразу заіскрыліся:

— Ты думаеш, я так бы ім і далася? Ды хіба ж у Згажэліцах людзей нямашака, хіба я не магу ўхапіць рагачіну або самастрэл? Хай бы паспрабавалі толькі! Я прагнала б кожнага, адкуль прыйшоў, ды яшчэ сама зрабіла б набег на Рагова ці Бжазовую. Татуля ведаў, што можа на вайну ісці спакойна.

Кажучы гэта, яна так хмурыла свае прыгожыя бровы і грозна ўзмахвала самастрэлам, што Збышка рассмяўся і сказаў:

— Так, табе лепш было б рыцарам быць, чым дзяўчынай.

Яна працягвала больш спакойным голасам:

— Чтан ахоўваў мяне ад Вілька, а Вільк ад Чтана. Да таго ж я была пад апекай абата, а з ім ніхто не хоча сварыцца...

— Ох, як у вас тут усе баяцца абата! — сказаў Збышка. — А вось я, клянуся святым Георгіем, скажу табе, як ёсць, не баяўся б ні абата, ні Зыха, ні згажэліцкіх паляўнічых, ні цябе, а ўзяў бы, ды і ўсё тут...

Ягенка застыла на месцы і ўскінула на Збышку вочы,

а потым спытала ў яго нейкім дзіўным, мяккім і зваблівым голасам:

— Узяў бы?

Яна растуліла вусны, зачырванелася, нібы заранка, і чакала адказу.

Але ён, відочна, думаў пра тое, што б ён рабіў, калі б яму давялося быць на месцы Вілька або Чтана, таму праз хвіліну сказаў, страсянуўшы сваімі залацістымі кудзерамі:

— І навошта дзяўчыне ваяваць з хлопцамі, калі ёй трэба замуж? Калі трэцяга не будзе, то аднаго з двух трэба выбраць, ці не так?

— Не кажы мне пра гэта,— са смуткам у голасе адказала дзяўчына.

— А што? Я, праўда, даўно тут не быў, не ведаю, ці ёсць тут дзе паблізу Згажэліц хто-небудзь такі, каб табе спадабаўся?

— Ну, хопіць! Перастань! — перапыніла Ягенка.

Яны пайшлі далей моўчкі, прадзіраючыся праз густыя зараснікі, асабліва непразнасныя таму, што былі скрозь перавітыя дзікім хмелем. Збышка ішоў уперадзе, разрываў зялёныя плеці хмелю, то тут, то там ламаў галінкі, а Ягенка ішла за ім з самастрэлам за плячыма, нібыта багіня палявання.

— Як пройдзем гэтую пустэчу, то выйдзем да рэчкі,— сказала Ягенка.— Яна глыбокая, але я ведаю, дзе брод.

— У мяне боты да калена, пройдзем як па сухім,— адказаў Збышка.

Неўзабаве яны выйшлі да рэчкі. Ягенка добра ведала мачыдольскія лясы і хутка знайшла брод; аднак яны ўбачылі, што пасля дажджоў рачулка разлілася і нават на раней мелкім месцы было глыбакавата. Збышка, не пытаючыся дазволу, узяў Ягенку на рукі.

— Я перайшла б і так,— спрабавала яна запырэчыць.

— Трымайся за шыю! — загадаў Збышка.

І ён павольна пачаў пераходзіць рэчку, на кожным кроку намацаваючы нагой дно, каб не стаць на глыбокае месца, а дзяўчына прытулілася да яго; калі да берага было ўжо недалёка, яна гукнула:

— Збышка!

— Ну, што?

— Не пайду я ні за Чтана, ні за Вілька.

Ён тым часам данёс яе да берага, асцярожна апусціў на жвір і адказаў з хваляваннем:

— Хай табе Бог дасць самага лепшага жаніха! Яму шкадаваць не давядзецца!

Да Адстаянага азярка было ўжо блізка. Цяпер Ягенка ішла ўперадзе, час ад часу яна паварочвалася тварам да Збышкі, прыціскала пальцы да вуснаў, загадваючы яму маўчаць. Яны ішлі па мокрай нізіне, якая ўся зарасла вербалозам. З правага боку да іх далятаў птушыны галас, што вельмі здзівіла Збышку, бо ўжо была пара выраю.

— Там балота не замярзае, — прашаптала Ягенка, — вось качкі на ім і зімуюць, але і ў азярку вада замярзае толькі ў час моцных маразоў, ды і то ад берага. Паглядзі, як дыміцца...

Збышка зірнуў праз лазовыя кусты і ўбачыў густы туман: гэта і было Адстаянае азярко.

Ягенка зноў прыклала палец да вуснаў, а праз хвіліну яны былі на патрэбным ім месцы. Дзяўчына першай узлезла на тоўсты ствол старой вярбы, нахіленай над самай вадой. Збышка ўзлез таксама, і яны некаторы час ціха ляжалі, нічога не бачачы ў тумане і толькі слухаючы жаласны крык чаек і кулікоў над галовамі. Але вось павеяў ветрык, зашапацеў у лозах і пажоўклай лістоце вербаў, адхінуўшы заслону туману, за якой адкрылася гладкая паверхня азярка, крыху зморшччаная павевам ветру.

— Не відаць? — прашаптаў Збышка.

— Не! Цішэй!..

Праз хвіліну вецер сціх, запанавала глыбокая цішыня. Але вось на паверхні вады зачарнела адна галава, потым другая, вось зусім блізка ад іх спусціўся да вады з берагу буйны бабёр з свежасарванай галінай у зубах і паплыў паміж кветак лотаці і раскай, падняўшы ўверх морду і штурхаючы галіну перад сабой. Збышка ляжаў на дрэве ніжэй, чым Ягенка, і раптам убачыў, як асцярожна варухнуліся яе локці і нахілілася галава, — відаць, Ягенка цэліла ў звера, які, не падазраючы пра небяспеку, плыў да незарослай тоні не далей, чым на палову лёту стралы.

Але вось загудзела цеціва самастрэла, і тут жа пачуўся голас Ягенкі:

— Ёсць! Ёсць!..

Збышка хуценька ўзлез вышэй і праз галінкі ўбачыў на вадзе бабра, які то даваў нырца, то вынырваў, пераварочваўся і паказваў больш светлы, чым спіна, живот.

— Добра ўцэліла! Зараз яму канцы! — сказала Ягенка.

Так і аказалася: звер варушыўся ўсё слабей, яшчэ крыху — і ён усплыў жыватом дагары.

— Я пайду па яго,— сказаў Збышка.

— Не ідзі. Тут ля берагу багна, засмактаць можа. Хто не ведае, як ратавацца, можа ўтапіцца.

— Як жа мы яго дастанем?

— Ужо вечарам ён будзе ў Багданцы, хай пра гэта ў цябе галава не баліць. А нам час дадому...

— Але ж і лоўка ты яго падстрэліла!

— Ды што там! Не ўпершыню!

— Другая дзяўчына і глянуць на самастрэл баіцца, а з табой можна хоць усё жыццё па лесе хадзіць!

Пачуўшы гэтую пахвалу, Ягенка радасна ўсміхнулася, але нічога не адказала, і яны пайшлі назад па той самай дарозе праз вербалоз. Збышка пачаў распытваць пра бабровыя тоні, яна расказала яму, колькі баброў у мачы-дольскіх і згажэліцкіх лясах і як яны ставяць на азярках і рачулках свае хаткі.

Раптам яна ўдарыла рукой па боку.

— Гэта ж трэба! — усклікнула яна. — Забылася ўзяць стрэлы! Яны там, на вярбе. Пачакай мяне!

Ён не паспеў сказаць, што сам сходзіць і забярэ іх, як яна паімчалася назад, нібы серна, і праз хвіліну знікла з вачэй. Збышка чакаў яе, чакаў і пачаў ужо дзівіцца, чаму яе так доўга няма.

— Мабыць, пагубляла стрэлы і цяпер шукае,— падумаў ён. — Пайду, пагляджу, ці не здарылася з ёй чаго...

Але не паспеў ён ступіць і пары крокаў, як дзяўчына з'явілася перад ім з самастрэлам у руцэ, з усмешкай на румяным твары і з бабром за плячыма.

— Божа мой! — закрычаў Збышка. — Як ты яго выцягнула?

— Як? Увайшла ў ваду і паплыла. Мне не ўпершыню, а цябе я не хацела пускаць, бо хто не ведае, як плыць, можа патануць.

— А я цябе тут чакаў, як дурань! Ну і хітрая ж ты дзеўка!

— А што ж мне было рабіць? Не буду ж я пры табе распрацацца.

— Дык ты і стрэлы ўзяць не забылася?

— Не, проста я хацела адвесці цябе ад берага.

— Ага, а каб я ўслед за табой пайшоў? Вось бы дзіва ўбачыў! Было б на што палюбавацца!

— Маўчы!

— Далібог! Я ужо збіраўся ісці па цябе.

— Маўчы!

Праз хвіліну яна, жадаючы змяніць гаворку на іншае, сказала:

— Выкруці лепш мне касу, бо ад яе ўся спіна мокрая.

Збышка схапіў касу адной рукою каля галавы, а другой пачаў выкручваць яе, кажучы:

— Лепш было б расплесці яе, вецер бы хутка высушыў.

Але яна не захачела гэтак рабіць, таму што ішлі яны праз гушчэчу, ледзьве прадзіраючыся сярод зарасніку. Збышка ўзяў бабра сабе на плечы, а Ягенка пайшла ўперадзе.

— Ну, цяпер Мацька хутка акрыяе, — сказала яна. — Для раны няма нічога лепшага, ніж піць мядзведжае сала і змазваць яе бабровым струменем. Праз тыдні два і на каня сесці зможа.

— Дай жа Божа! Не магу дачакацца, калі ён паздаравее: хворага кінуць яго не магу, а сядзець тут ужо проста сіл няма.

— Цяжка тут сядзець? — спытала Ягенка. — Чаму?

— А хіба бацька табе нічога не казаў пра Данусю?

— Нешта такое казаў. Ведаю... Яна цябе накрыла пакрывалам... Ведаю! Ён казаў таксама, што кожны рыцар абяцае службыць даме... Але ён казаў, што гэта нічога не значыць... такі зарок... што і жанатыя даюць зарок службыць якой-небудзь даме. А гэта Дануся, Збышка, хто яна такая, скажы мне? Хто яна, гэта Дануся?

Яна падышла бліжэй да Збышкі, ускінула вочы і пачала глядзець на яго з вялікай трывогай, але ён не звярнуў ніякай ўвагі на яе ўзрушаны голас і сказаў:

— Так, яна мая дама, але і маё каханне. Я нікому не казаў пра гэта, а табе скажу, як уласнай сястры, бо мы ведаем адно аднаго змалку. Я пайшоў бы за ёй за трыдзевяць зямель у трыдзятаяе царства, да немцаў, да татараў, бо няма лепшай, чым яна, на ўсім свеце. Хай дзядзька застаецца ў Багданцы, а я паеду да яе. Што мне без яе той Багданец, што статкі, што заможнасць, што багацці абата! Сяду на каня і паскачу ў Мазовію, а там, калі Бог дасць, споўню ўсё, што абяцаў, калі толькі раней сам галавой не налажу.

— Я не ведала пра гэта... — глуха сказала Ягенка.

Збышка пачаў раскаваць, як ён пазнаёміўся з Данусяй у Тынцы, як даў ёй зарок службыць, і пра ўсё, што было потым, — як ён сядзеў у склепе, як яго выратавала Дануся, як Юранд адмовіўся аддаць яе, як яны развіталіся, як ён сумуе без яе, і нарэшце, як ён рады, што зможа

пасля выздараўлення Мацькі паехаць да каханай дзяўчыны, каб споўніць усё, што абяцаў ёй. Ён скончыў якраз тады, калі ўбачыў слугу з коньмі, што чакаў іх на ўзлеску.

Ягенка адразу ж села на каня і пачала развітвацца са Збышкам.

— Хай хлопец едзе з табой, завязе бабра, а я адна даеду да Згажэліц.

— Ты не паедзеш у Багданец? Твой бацька ў нас цяпер...

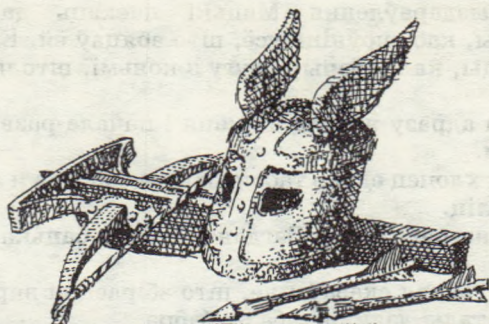
— Не, татуля сказаў мне, што збіраецца вярнуцца.

— Ну, тады дзякуй табе за бабра.

— Бывай...

Праз хвіліну Ягенка засталася адна. Яна ехала дадому праз верасовыя зараснікі і нейкі час азіралася на Збышку, а калі ён схаваўся за дрэвамі, закрыла вочы далонню, нібы засцерагаючы іх ад сонечных промняў.

Але хутка з-пад рукі па яе шчаках пацяклі буйныя слёзы і адна за другой закапалі на сядло і на грыву каня.

ТОМ II

I

Пасля размовы са Збышкам Ягенка тры дні не паказвалася ў Багданцы, на чацвёрты прывезла вестку, што ў Згажэліцы прыехаў абат. Мацька ўспрыняў гэтую навіну з хваляваннем. Праўда, ён меў за што выкупіць Багданец, нават вылічыў, што яшчэ хоціць грошай і на тое, каб павялічыць колькасць асаднікаў, завесці скаціну, на іншыя гаспадарчыя патрэбы, але многае залежала ў гэтай справе ад багатага сваяка, які мог, напрыклад, забраць новых пасялян, што жывуць на лядах, а мог і пакінуць іх Мацьку і такім чынам павялічыць або паменшыць цану ўласнасці.

Таму Мацька вельмі ўнікліва распытваў Ягенку пра абата: у якім настроі ён прыехаў, вясёлы ці хмурны, што казаў пра іх са Збышкам, калі прыедзе ў Багданец? Яна адказвала на ўсе пытанні падрабязна, жадаючы падбэдзёрыць і супакоіць старога.

Казала, што абат прыехаў здаровы і вясёлы, з вялікай світай, у якой акрамя ўзброеных слуг было некалькі вандроўных клірыкаў-вагантаў і спевакоў, што ў гэты час недзе спявае з Зыхам, што ён з задавальненнем слухае і духоўныя, і свецкія песні. Яна заўважыла і тое, што абат са шчырым спачуваннем распытваў пра Мацьку, а аповед Зыха пра прыгоды Збышкі ў Кракаве слухаў вельмі прагна.

— Вам, вядома, самому лепш відаць, што рабіць, — гэтак закончыла разумная дзяўчына. — Але мне здаецца,

што Збышку варта паехаць з паклонам да старэйшага родзіча, а не чакаць, пакуль ён сам завітае ў Багданец.

Мацьку гэтая парада прыйшлася даспадобы, ён загадаў паклікаць Збышку і сказаў:

— Апаніся прыгажэй ды едзь пакланіцца абату ў ногі, зрабі яму такую ласку, можа, ты яму і спадабаешся.

Потым Мацька звярнуўся да Ягенкі:

— Не было б такога дзіва, каб ты не мела вялікага розуму — на тое ты і баба; але ж ты і разумная — вось што мяне дзівіць. Скажы мне, як нам найлепей прыняць абата і чым яго частаваць, калі прыедзе?

— Што да ежы, то ён сам скажа, чаго яму хочацца; а ён любіць смачна паесці, толькі каб было ўдосталь шафрану, тады ён не будзе перабіраць.

Мацька пачуў пра гэта і схапіўся за галаву:

— Скуль жа мне ўзяць таго шафрану?

— Я прывезла, — адказала Ягенка.

— А каб такія дзеўкі і на камянях нараджаліся! — усклікнуў узрадаваны Мацька. — Ты і з твару прыгожая, і гаспадарлівая, і ўвішная, і добразычлівая! Эх, каб быў я малады, тут жа ўзяў бы цябе за жонку!

Ягенка неўпрыкмет зірнула на Збышку і, ціха ўздыхнуўшы, казала далей:

— Я прывезла яшчэ косці, кубак і сукно; абат пасля таго, як паесць, любіць пагуляць у косці.

— Ён і раней меў такую звычку, а гняўлівы пры гэтым бываў — ну проста страх!

— Гняўлівы ён і цяпер бывае, іншы раз кубкам аб зямлю бразне і выскачыць за дзверы проста ў поле. А потым вернецца ў добрым гуморы і сам з сябе падсмейваецца... Ды вы ж яго ведаеце... З ім толькі спрачацца не варта, а так лепшага чалавека і не знойдзеш.

— Хто ж будзе з ім спрачацца, калі ён самы разумны?

Так яны між сабой размаўлялі, а тым часам Збышка пераапанраўся ў бакоўцы. І выйшаў такі прыгожы, што Ягенку нібы асляпіла, як і тады, калі ён прыехаў у першы раз у Згажэліцы ў сваім белым кафтане. Але цяпер яе агарнуў вялікі сум, бо яна згадала, што яго прыгажосць не для яе, што другая яму даспадобы.

А Мацька быў рады, ён падумаў, што Збышка павінен спадабацца абату і ў часе перамоў пра Багданец той не паставіцца да іх непрыхільна. Гэтая думка так захапіла старога, што і ён вырашыў ехаць у Згажэліцы.

— Загадай заслаць мне воз, — сказаў ён Збышку. —

Змог жа я неяк даехаць да Багданца аж з самага Кракава з жалезам паміж рэбрамі, то без яго неяк ужо змагу дапяць да Згажэліц.

— Каб вам хаця горай не стала,— захвалявалася Ягенка.

— Ат, што мне зробіцца, я ўжо акрыяў. Калі ж мне раптам і крыху горш стане, дык абат даведаецца, прынамсі, як я да яго спяшаўся, і будзе больш шчодры.

— Мне ваша здароўе важней, чым ягоная шчодрасць,— запярэчыў Збышка.

Але Мацька ўперся — і паставіў на сваім. Калі ехалі, ён крыху крактаў, але не пераставаў настаўляць Збышку, як яму належыць паводзіць сябе ў Згажэліцах, прычым асабліва прасіў яго быць паслухмяным і пакорлівым, бо багаты родзіч ніколі не зносіў, калі яму хоць у нечым прарэчылі.

Прыехаўшы у Згажэліцы, яны ўбачылі Зыха і абата на ганку, абодва цешыліся пагодлівым днём і папівалі віно. За імі на лаўцы каля сцяны сядзелі чалавек шэсць са світы абата, у тым ліку два спевакі і адзін пілігрым, якога можна было адразу пазнаць па крывым дарожным кійку, біклажцы каля паса і па ракавінках, нашытых на цёмную апанчу. Іншыя былі падобныя да клірыкаў, бо мелі паголеныя макаўкі, але адзенне ў іх было свецкае, пас у кожнага з валовай скуры, пры боку — корд.

Зых убачыў Мацьку, які ляжаў на возе, і кінуўся да яго; абат жа, зважаючы, відаць, на сваю духоўную годнасць, застаўся на месцы, толькі нешта сказаў сваім клірыкам, якія якраз выбеглі з адчыненых дзвярэй. Збышка і Зых пад рукі падвялі Мацьку да ганка.

— Трохі яшчэ нездаровы,— сказаў Мацька, цалуючы абату руку,— але ўсё ж прыехаў пакланіцца вам, майму дабрадзею, за гаспадаранне ў Багданцы падзякаваць і папрасіць вашага блаславення, што нам, грэшным, найбольш патрэбна.

— Я чуў, што вам палепшала,— сказаў абат, абдымаючы яго за галаву,— і што вы далі зарок схадзіць на пакланенне да труны нашай нябожчыцы каралевы.

— Бо не ведаў, да якога святога лепш звяртацца з малітвай, вось да яе і звярнуўся.

— І добра зрабілі! — гораца ўсклікнуў абат.— Яна лепшая ад усіх святых і хай ёй каторы асмеліцца пазайздросціць!

Твар абата раптоўна ўспыхнуў ад гневу, шчокі пачыр-

ванелі, вочы заблішчэлі. Усе ведалі, які ён бывае гарачы, і Зых, засмяяўшыся, крыкнуў:

— Бі, хто ў Бога верыць!

Абат тут жа апамятаўся, паглядзеў на астатніх, потым засмяяўся гэтак жа нечакана, як і ўзбурыўся, зірнуў на Збышку і спытаўся:

— А гэта ваш пляменнік, радня мая?

Збышка нахіліўся і пацалаваў абату руку.

— Малым яго бачыў, цяпер і не пазнаў бы! — сказаў абат. — Ну, пакажыся!

І пачаў аглядаць яго сваімі жвавымі вачыма, а потым сказаў:

— Надта ж прыгожы! Паненка, а не рыцар!

Мацька засмяяўся:

— Гэтую паненку немцы бралі ў танец, але хто ні браў, той валіўся з капытоў і ўжо не ўставаў!

— Ён самастрэл без корбы напінае! — усклікнула раптам Ягенка.

Абат павярнуўся да яе:

— А ты што тут робіш?

Яна адразу зачырванелася так, што нават шыя і вушы сталі ружовымі, і збянтэжана адказала:

— Я гэта сама бачыла...

— Сцеражыся, як бы ён выпадкова цябе не падстрэліў, дзевяць месяцаў лячыцца мусіш...

Пачуўшы тое, спевакі, пілігрым і клірыкі-ваганты⁵⁵ заліліся гучным смехам, таму Ягенка зусім разгубілася, але добры абат пашкадаваў яе і, падняўшы руку, паказаў ёй на шырокае рукаво свайго адзення:

— Схавайся сюды, дзяўчына, бо згарыш ад сораму.

Тым часам Зых пасадзіў Мацьку на лаву і загадаў Ягенцы прынесці віна. Абат жа павярнуўся да Збышкі:

— Хопіць жартаў! — сказаў ён. — Я параўнаў цябе з дзяўчынай не дзеля таго, каб пасмяяцца з цябе, а ад захаплення тваёй прыгажосцю, якой не адна дзяўчына магла б і пазайздросціць. Але я ведаю, які ты мужны хлопец. Чуў пра твае слаўныя справы пад Вільняй, пра фрызаў, пра Кракаў. Мне Зых пра ўсё апавядаў, разумееш?..

Тут ён пранікліва паглядзеў Збышку ў вочы і, памаўчаўшы якую хвіліну, працягваў:

— Паабяцаў тры павіныя чубы, дык шукай іх! Змагацца з ворагамі нашага племя — справа, вартая ўхвалы, дагодная Богу... А калі ты яшчэ нешта іншае паабяцаў,

то я магу цябе вызваліць ад гэтых зарокаў, бо мне дадзена такая ўлада.

— Калі чалавек што-небудзь Богу паабяцае, то як жа можна ўладай вызваліць ад гэтага зароку?

Пачуўшы такія словы Збышкі, Мацька са страхам паглядзеў на абата, але той, відаць, быў у добрым гуморы, бо не загневаўся, а толькі весела паківаў пальцам перад Збышкам і сказаў:

— Які ты разумнік! Глядзі, каб з табой не здарылася тое, што з немцам Бейгардам.

— А што з ім сталася? — спытаў Зых.

— Спалілі на вогнішчы.

— За што?

— Бо даказваў, што свецкі чалавек таксама можа спасцігнуць боскія таемствы, як і асоба духоўнага звання.

— Жорстка ж яго пакаралі!

— Але справядліва! — загрымеў абат. — Бо гэта блюзнерскі ўчынак. А вы як лічыце? Ці можа свецкі чалавек спасцігнуць боскія таемствы?

— Не, не можа! — дружным хорам азваліся клірыкі.

— А вы, «шпільманы»*, сядзіце ціха! — сказаў абат.

— Вы не ксяндзы, хаця макаўкі ў вас і паголеныя.

— Мы — не шпільманы і не блазны, а слугі вашай міласці, — адказаў адзін з клірыкаў, зазіраючы ў вялікі збан, з якога патыхала соладам і хмелем.

— Гляньце вы! Голас, як з бочкі! — усклікнуў абат. — Гэй ты, кудлаты! Што ты ў збан зазіраеш? На дне яго лацінскай прамудрасці няма!

— Я не лаціны шукаю, а піва, і ніяк не знайду.

Абат павярнуўся да Збышкі, які са здзіўленнем паглядаў на такую світу, і сказаў:

— Усе яны *clerici scholares***, хоць кожны з іх гатовы кінуць кніжку, схопіць лютню і швэндацца з ёю па ўсім свеце. Прытуліў я іх, кармлю, а што рабіць? Хаця яны абібокі і апошнія бадзятгі, але ўмеюць спяваць і трохі ведаюць малітвы, вось нам пры касцёле і дапамога, а калі што якое, то і абарона, бо сярод іх ёсць баявыя хлопцы! Вунь той пілігрым кажа, што пабываў у Святой Зямлі, але дарэмна ты пытаўся б у яго пра моры і чужыя краіны,

* Шпільман — музыка, камедыянт (ням.).

** Шкаляры (лац.).

бо ён нават не ведае, як завуць візантыйскага імператара і ў якім горадзе ён жыве.

— Ведаў некалі,— адказаў пілігрым хрыпатым голасам,— але як пачала мяне на Дунаі ліхаманка трэсці, дык усё і вытрасла дарэшты.

— Я больш за ўсё дзівуюся з іхных мечаў,— сказаў Збышка,— бо я падобных ніколі не бачыў у вандроўных клірыкаў.

— Ім можна,— сказаў абат,— яны яшчэ не ўзведзены ў сан, а што я таксама нашу меч пры баку, то і гэта не дзіўна. Год таму я выклікаў на бой на ўтаптанай зямлі Вілька з Бжазовай з-за тых лясоў, праз якія вы ехалі ў Багданец. Не прыняў ён выклік...

— Як жа ён мог прыняць выклік ад духоўнай асобы? — перапыніў абата Зых.

Тут абат раззлаваўся, пляснуў кулаком па стале і крыкнуў:

— Калі я ўзброены, то я не ксёндз, а шляхціч! А ён гэтак зрабіў таму, што хацеў напасці на мяне са сваімі слугамі ноччу ў Тульчы. Вось чаму я нашу меч пры баку!.. *Omnes leges, omniaque iura vim vi repellere sunctisque sese defensare permittunt!** Вось чаму я і іх мечамі ўзброіў.

Збышка, Мацька і Зых пачулі латынь, змоўклі і схілілі галовы перад мудрасцю абата, але ніводзін з іх не зразумеў ані слоўца; абат жа нейкі час абводзіў усіх гнеўнымі вачыма і нарэшце сказаў:

— А хто яго ведае, можа, ён і тут на мяне нападзе?

— Уга! Хай толькі паспрабуе! — закрычалі вандроўныя клірыкі, хапаючыся за ручкі сваіх кордаў.

— А хай бы і напаў! Мне ўжо сумна без бойкі.

— Ён гэтага не зробіць,— сказаў Зых,— хутчэй з мірам прыедзе на паклон. Ад лясоў ён ужо адмовіўся, у яго цяпер пра сына клопат... Ды вы ведаеце... Але ён не дачаецца!..

Неўзабаве абат супакоіўся і сказаў:

— Я бачыў, як у карчме ў Кшэсні малады Вільк піў з Чтанам з Рагова. Яны нас не пазналі — цёмна было. І я чуў, што гутарка ў іх была пра Ягенку.

Тут ён павярнуўся да Збышкі:

* Усе законы, усялякае права дазваляе адбіваць сілу сілай і абаряцца любымі сродкамі (лац.).

— І пра цябе.

— А ад мяне што ім трэба?

— Ад цябе якраз нічога, але яны непакояцца, што з'явіўся паблізу Згажэліц трэці кавалер. Вільк сказаў: «Вось адлупцюю яго, то не будзе такім прыгажунчыкам». А Чтан яму: «Можа, ён нас пабаіцца, а не, дык жыва яму санкі набок звернем». А потым пачалі даводзіць адзін аднаму, што ты, вядома ж, будзеш іх баяцца.

Мацька пры гэтых словах зірнуў на Зыха, Зых на Мацьку, і твары іх сталі хітрыя і вясёлыя. Ніводзін з іх не быў упэўнены, што абат сапраўды чуў такую размову, а не выдумаў яе адзіна для таго, каб падахвоіць Збышку; але яны абодва, асабліва Мацька, які лепш ведаў нораў Збышкі, цудоўна зразумелі, што не было лепшага спосабу звесці яго з Ягенкай.

А абат нібы мімаходзь дадаў яшчэ:

— А яны хлопцы сапраўды плячыстыя!

Збышка ніяк не выявіў сваіх адносін да таго, што было сказана, толькі спытаў у Зыха нейкім як бы не сваім голасам:

— Заўтра ж нядзеля?

— Так.

— Да імшы паедзеце?

— Ну, так.

— Куды? У Кшэсню?

— Туды бліжэй за ўсё. Куды ж нам больш ехаць?

— Ну, то і добра.

II

Збышка дагнаў Зыха і Ягенку, якія разам з абатам і яго світай ехалі ў Кшэсню, далучыўся да іх і рушыў далей з усёй кампаніяй; яму хацелася давесці абату, што ён не баіцца ні Вілька з Бжазовай, ні Чтана з Рагова і хавацца ад іх не збіраецца. Ён зноў быў уражаны прыгажосцю Ягенкі, бо ўжо не раз бачыў яе па-святочнаму прыбранай для гасцей і ў Згажэліцах, і ў Багданцы, але на гэты раз у касцёл яна апанулася асабліва шыкоўна. Яна была ў паўкажушку з чырвонага сукна, падбітым гарнастаем, пальчаткі таксама чырвоныя, на галаве — гарнастаевы, шыты золатам каптурок, з-пад якога на плечы спускаліся дзве касы. На кані яна сядзела не па-мужчынску, а на высокім сядле з падлакотнікамі і з падстаўкай для ног,

якія хаваліся пад доўгай, у роўныя фальбаны спадніцай. Дома Зых дазваляў дачцы хадзіць у кажуху і ялавых ботах, але клапаціўся пра тое, каб у касцёле ўсе бачылі, што да імшы прыехала не дачка якога-небудзь дробнага гаспадара ці небагатага шляхціча, а паненка з заможнага рыцарскага дому. Дзеля гэтага ж ён загадаў, каб яе каня вялі два падлеткі ў адзенні, зверху бухматым, а ўнізе ў абцяжку, якое звычайна насілі пажы. Чацвёрэ слуг ехалі заду, а за імі світа абата з мечамі і лютнямі пры баку. Увесь гэты выезд прывёў Збышку ў захапленне, асабліва Ягенка, надзіва прыгожая, нібы намалёваная мастаком, ды і абат у сваім пурпуровым строі з шырокімі рукавамі быў падобны да вандруючага князя. Найбольш сціпла быў апрануты сам Зых, які дбаў пра пышнасьць іншых, а сабе пакінуў толькі весялосць ды песні.

Абат, Ягенка, Збышка і Зых параўняліся і паехалі разам. Спачатку абат загадаў сваёй свіце спяваць духоўныя песні, потым яму гэта, відаць, надакучыла, і ён загаварыў са Збышкам, які з усмешкай пазіраў на яго вялікі меч, даўжынёй не меншы за нямецкія двухручныя мечы.

— Бачу, што ты дзівуешся з майго меча, — з важнасцю казаў абат, — дык ведай жа, што сіноды⁵⁶ дазваляюць духоўным асобам у дарозе мець зброю, і не толькі меч, а нават балісту ці катапульта⁵⁷, а мы якраз цяпер у дарозе. Калі папа рымскі забараняў духоўным асобам насіць меч і пурпуровае адзенне, то, напэўна, меў на думцы людзей нізкага звання, бо шляхціча Бог стварыў для бітваў, а той, хто хацеў бы абязброіць яго, паўстаў бы супраць Боскіх прадвызначэнняў.

— Я бачыў мазавецкага князя Генрыка, які ўдзельнічаў у рыцарскіх турнірах, — прамовіў Збышка.

— Не тое дрэнна, што ён біўся на турнірах, — заўважыў абат, — а тое, што ён ажаніўся, ды яшчэ так нешчасліва, mulierem* узяў fornicariam** і bibulam***, якая, кажуць, змалку Vaschum adorabat****, да таго ж была adultera*****, а з гэтага нічога добрага выйсці не магло.

* жанчыну (лац.).

** разбэшчаную (лац.).

*** п'яніцу (лац.).

**** служыла Бахусу (лац.).

***** распусная (лац.).

Тут ён спыніў каня і з яшчэ большай важнасцю вучыў Збышку:

— Калі хто захацеў ажаніцца, або, інакш кажучы, выбраць сабе іхогет*, той павінен глядзець, каб яна была набожная, акуратная, умела сябе паводзіць, гаспадарыць; гэтаму вучаць не толькі святыя айцы, але і язычніцкі мудрэц на імя Сенека. А як жа ты разбярэш, што выбраў сапраўды добрую жонку, калі не ведаеш, з якога родавага гнязда ты яе бярэш? Другі святы мудрэц кажа: *Romus non cadit absque arbore***. Або па-нашаму: «Якая матка, такое й дзіцятка». Паслухай, грэшны чалавек, гэтае павучанне ды і не шукай сваю палавіну далёка, а шукай паблізу, бо трапіцца табе злая ды распусная, то не раз будзеш плакаць, як плакаў той філосаф⁵⁸, якому сварлівая жонка ў гневе выліла на галаву *aquam sordidam****.

— *In saecula saeculorum, amen!***** — грымнулі хорам клірыкі, якія заўсёды завяршалі гэтым воклічам словы абата, не дбаючы асабліва, ці адпавядае гэта сэнсу.

Усе слухалі абата з вялікай пачцівасцю, дзівячыся з ягонага красамоўства і дасведчанасці ў латыні і святым пісьме; ён жа гаварыў, звяртаючыся да Збышкі, але нібы для Зыха і Ягенкі, як бы менавіта іх хацеў нечаму навучыць. Ягенка, відаць, скеміла, да чаго хіліць абат; яна пільна пазірала на Збышку з-пад доўгіх веек, а той ссунуў бровы, апусціў галаву, нібы задумаўся пра тое, што пачуў.

Праз хвіліну паехалі далей, але ўсе маўчалі; толькі калі ўдалечыні ўбачылі Кшэсню, абат намацаў свой пас, ссунуў яго наперад, каб было лягчэй узяцца за ручку меча, і сказаў:

— Стары Вільк з Бжазовай прыедзе, мабыць, з вялікай світай.

— Напэўна, — пацвердзіў Зых, — але нешта там слугі казалі, нібы захварэў ён.

— А адзін з маіх клірыкаў чуў, нібы ён пасля імшы збіраецца напасці на нас ля карчмы.

* жонку (лац.).

** Яблык ад яблыні недалёка падае (лац.).

*** памыі (лац.).

**** На векі вякоў, амін! (лац.).

— Наўрад ці ён зробіць гэта без выкліку, ды яшчэ пасля імшы.

— Спадзяюся, у яго хопіць на гэта розуму. Я ні з кім вайны не шукаю і цярпліва зношу крыўды.

Тут ён азірнуўся на сваю світу і сказаў:

— Глядзіце ж, каб меч ніхто не выцягваў, памятайце, што вы духоўныя асобы, а калі яны першыя выцягнуць, тады — на іх!

Збышка ў гэты час ехаў каля Ягенкі і распытваў яе пра тое, што яму цяпер найбольш абыходзіла.

— У Кшэсні мы абавязкова сустрэнем маладога Вілька і Чтана, — сказаў ён. — Ты мне іх пакажы здалёку, каб я ведаў, як яны выглядаюць.

— Добра, Збышка, — адказала Ягенка.

— Перад імшой ці пасля яе яны цябе, відаць, сустракаюць? Што яны тады робяць?

— Служаць мне, як умеюць.

— Сёння яны табе служыць не будуць, чуеш?

Яна адказала гэтак жа паслухмяна:

— Добра, Збышка.

Дадейшая размова была перарвана стукам драўляных білаў⁵⁹, якія ў Кшэсні служылі замест званоў. Праз хвіліну прыехалі. З натоўпу, што сабраўся перад касцёлам у чаканні імшы, адразу ж выйшлі малады Вільк і Чтан з Рагова, але Збышка іх апярэдзіў, саскочыў з каня і, пакуль тыя паспелі дабегчы, падхапіў Ягенку, зняўшы яе з сядла, узяў за руку і, з выклікам пазіраючы на хлопцаў, павёў у касцёл.

У касцельным прытворы іх чакала новае расчараванне. Абодва паспяшаліся да крапільніцы і, памачыўшы ў ёй рукі, працягнулі іх да дзяўчыны. Аднак тое самае зрабіў і Збышка; яна кранулася ягоних пальцаў, перажагналася і разам з ім увайшла ў касцёл. Вось тады не толькі малады Вільк, але нават і Чтан з Рагова, хлопец не вельмі шустры розумам, здагадаліся, што ўсё гэта было зроблена наўмысна, і абодвух ахапіў вялікі гнеў, аж валасы ў іх заварушыліся. Але яны пабаяліся заходзіць у касцёл у гневе і пастараліся неяк утаймаваць яго. Вільк выбег з касцёла, як апантаны, і пабег па цвінтары між дрэў, куды вочы глядзяць. Услед за ім выбег і Чтан, сам не ведаючы, навошта.

Абодва яны спыніліся толькі каля агароджы на рагу, дзе ляжалі вялікія камяні, звезеныя пад фундамент званіцы, якую збіраліся паставіць у Кшэсні. Каб даць хоць

нейкае выйсце сваёй злосці, якая душыла яго, Вільк схапіў адзін з гэтых валуноў і пачаў што ёсць сілы варочаць яго; услед за ім ухашіўся за камень і Чтан, і яны абодва, ахопленыя гневамі, пакацілі камень па цвінтары аж да варот касцёла.

Людзі глядзелі на іх са здзіўленнем, думаючы, што хлопцы далі такі зарок і што такім чынам яны хочуць дапамагчы будаваць званіцу. Але хутка хлопцы стаміліся, у іх прайшла злосць, і, апамятаўшыся, яны, абодва бледныя ад натугі, няўцямна пазіралі адзін на аднаго і цяжка дыхалі.

Першы загаварыў Чтан з Рагова:

— Ну, што рабіць будзем?

— А што? — спытаў Вільк.

— Можа, зараз нападзём на яго?

— Ты што, у касцёле?

— Не, пасля імшы.

— Але ж ён з абатам і Зыхам. Ты хіба забыўся, што Зых казаў: калі будзеце біцца, то выганю абодвух са Згажэліц. Каб не гэта, я б даўно табе рэбры пераламаў.

— Хутчэй я табе! — запырэчыў Чтан, сціскаючы свае магутныя кулакі.

Вочы ў абодвух злавесна заблішчэлі, аднак хлопцы хутка скемілі, што цяпер ім, як ніколі, патрэбна згода. Яны ўжо не раз біліся і неўзабаве зноў мірыліся; хаця іх і падзяляла каханне да Ягенкі, аднак яны не маглі жыць адзін без аднаго і сумавалі, калі доўга не бачыліся. Цяпер жа яны мелі агульнага ворага, і абодва адчувалі, што вораг гэты вельмі небяспечны.

Праз хвіліну Чтан спытаў:

— Што ж нам рабіць? Ці не паслаць яму выклік у Багданец?

Вільк быў разумнейшы, чым ягоны сябра, але цяпер і ён не ведаў, што рабіць. Тут, на шчасце, ім прыйшлі на дапамогу гукі білаў, якія засведчылі, што імша пачалася.

Вільк сказаў:

— Што рабіць? Пойдзем да імшы, а потым хай будзе тое, што Бог дасць.

З гэтымі разумнымі словамі згадзіўся і Чтан.

— Можа, Госпад Бог нас навучыць, — сказаў ён.

— І блаславіць, — дадаў Вільк.

— Па справядлівасці.

Яны пайшлі ў касцёл, з утрапеннем адстаялі імшу і паступова падбадзёрыліся. Яны стрымаліся нават тады,

калі пасля імшы Ягенка зноў прыняла святую ваду з рук Збышкі. Каля брамы на цвінтары яны нізка пакланіліся Зыху, Ягенцы і нават абату, хаця ён быў ворагам старога Вілька з Бжазовай. На Збышку яны глядзелі ўсё ж з-пад ілба, але ніводзін не выдаў сябе ні адзіным гукам, хаця сэрцы іх аж заходзіліся ад болю, гневу і зайздрасці, а Ягенка здавалася ім як ніколі прыгожай, сапраўднай каралеўнай. Толькі тады, калі ўся кампанія паехала назад і да іх даляцела вясёлая песня вандроўных клірыкаў, Чтан пачаў выціраць пот са сваіх няголеных шчок, з шумам выдыхаючы паветра, як конь. Вільк, скрыгочучы зубамі, сказаў:

— У карчму! У карчму! Гора мне!..

Тут яны ўспомнілі, што прынесла ім палёжку зусім нядаўна, і, ухачіўшыся за камень, у запале пакацілі яго на ранейшае месца.

А Збышка тым часам ехаў каля Ягенкі, слухаў спевы абатавых шпільманаў і, толькі калі ад'ехаліся так далёка, што касцёла не было відаць, раптам спыніўшы каня, сказаў:

— А каб на яго! Зусім забыўся! Я ж хацеў заказаць імшу за здароўе дзядзькі. Давядзецца вярнуцца.

— Не едзь! — усклікнула Ягенка. — Пашлём чалавека са Згажэліц.

— Не, я хутка. Вы мяне не чакайце. З Богам!

— З Богам! — сказаў абат. — Едзь!

Ягоны твар павесялеў, а калі Збышка быў ужо далёка, ён неўпрыкмет штурхануў Зыха і сказаў:

— Зразумелі?

— Што?

— У Кшэсні ён, клянуся ўсімі святымі, будзе біцца з Вількам і Чтанам, я гэтага якраз і хацеў, да гэтага і вёў справу.

— Гэта ж надта дужыя хлопцы! Каб хаця не паранілі яго. Што тады?

— Як што тады? Калі ён будзе біцца за Ягенку, то як жа яму пасля гэтага думаць пра дачку Юранда? З гэтага часу Ягенка будзе ягонай дамай, а я толькі гэтага і хачу, бо ён мне радня і вельмі спадабаўся.

— А як жа той ягоны зарок?

— Прыйдзе час, і я вызвалю яго ад зароку. Хіба вы не чулі, што я сам яму гэта паабяцаў?

— Разумная ў вас галава, заўсёды вы знойдзеце выйсце! — у захапленні адказаў Зых.

Абат, узрадаваны гэтай пахвадой, пад'ехаў бліжэй да Ягенкі і запытаўся:

— Чаму ты такая невясёлая?

Яна нахілілася ў сядле, схапіла абата за руку, прыціснула яе да вуснаў.

— Хросны, а можа б, вы паслалі пару шпільманаў у Кшэсню?

— Навошта? Перап'юцца яны там у карчме, і больш нічога.

— А можа, яны перашкодзяць сварцы.

Абат кінуў на яе імклівы позірк і раптам рэзка сказаў:

— А хоць бы яго там і забілі!

— Тады хай заб'юць і мяне! — усклікнула Ягенка.

І ўся горыч, якая разам з жалем перапоўніла яе душу з часу размовы са Збышкам у лесе, пралілася цяпер цэлым ручаём слёз. Абат убачыў, што Ягенка плача, абняў яе рукой так, што накрыў яе ледзь не ўсю сваім шырокім рукавом, і сказаў:

— Не бойся, дачушка, нічога не бойся. Сварка між імі, можа, і будзе, але ж усе яны шляхцічы і не будуць біцца кулакамі, а на паядынку, як належыць паводле рыцарскіх звычаяў, а там ужо ён дасць ім рады, нават калі б адразу з абодвума давялося сустрэцца. А што да Юрандавай дачкі, пра якую ты ўжо чула, то я ручаюся, што дрэва для іхнага шлюбнага ложка ні ў якім лесе не расло і не расце.

— Калі яна яму даражэйшая, то і не трэба мне яго! — праз слёзы адказала Ягенка.

— Чаго ж ты тады хліпаеш?

— Бо мне за яго боязна.

— Ат, гэты бабскі розум! — са смехам усклікнуў абат.

Потым ён нахіліўся да вуха Ягенкі і сказаў:

— Ты падумай пра тое, што ён і тады, калі возьме цябе за жонку, будзе не раз яшчэ біцца, — ён жа шляхціч.

Схіліўся яшчэ ніжэй і дадаў:

— Ажэніцца ён з табою, і вельмі хутка, Бог сведка!

— Дзе ўжо там! — запярэчыла Ягенка.

Але ў той жа час пачала праз слёзы ўсміхацца і зірнула на абата, нібы хацела запытацца, адкуль ён гэта ведае.

Між тым Збышка вярнуўся ў Кшэсню, прыехаў да ксяндза, бо на самой справе хацеў загазаць імшу за здароўе Мацькі, дамовіўся з ксяндзом, а потым папраставаў да карчмы, у якой спадзяваўся знайсці маладога Вілька з Бжазовай і Чтана з Рагова.

Ён і сапраўды ўбачыў іх там. У карчме было многа людзей — і шляхты, знатнай і дробнай, і сялян, і нават некалькі фокуснікаў, якія паказвалі розныя «нямецкія штучкі». У першую хвіліну ён, праўда, не мог нікога разгледзець, бо вокны ў карчме былі зацягнуты бычынымі пузырамі і прапускалі мала святла; толькі тады, калі слуга падкінуў у печ сасновых трэсак, Збышка ўбачыў у куце за куфлем піва валасатую морду Чтана і суровы, гнеўны твар Вілька.

Тады ён павольна пайшоў наўпрост да іх, рассоўваючы на шляху натоўп, падышоў да іх стала і з такой сілай пляснуў па ім кулаком, што аж загрымела па ўсёй карчме.

Вільк і Чтан ускочылі са сваіх месцаў, хуценька пасунулі ўперад скураныя пасы, каб схапіцца за мечы, але зрабіць гэта не паспелі, бо Збышка кінуў на стол пальчатку і, гаворачы праз нос, як гэта мелі звычай рабіць рыцары, выклікаючы каго на бой, сказаў тое, чаго ніхто не чакаў ад яго пачуць:

— Калі хто-небудзь з вас або іншыя рыцары, якія тут ёсць, будзе аспрэчваць, што паненка Данута Юрандаўна са Спыхава — найпрыгажэйшая і найвысакароднейшая дзяўчына ў свеце, то я выклікаю яго на паядынак конна або пеша, да першага ўкленчання або да апошняга ўздыху.

Вільк і Чтан былі проста ўражаны, як быў бы ўражаны і абат, пачуўшы гэта, — яны не маглі амаль хвіліну вымавіць хаця б адно слова. Што гэта за паненка? Яны пра яе ведаць не ведаюць, ім важнейшая Ягенка. А калі гэты задзіра гаворыць не пра Ягенку, то што яму ад іх трэба? Чаму ён раззлаваў іх каля касцёла? Чаму цяпер прыйшоў сюды і чэпіцца да іх? Ад гэтых пытанняў у іх галовах заварылася такая каша, што яны паразяўлялі раты, а Чтан так вылуціў вочы, нібы не чалавека бачыў перад сабой, а нейкае нямецкае дзіва.

Але Вільк быў байчэйшы, крыху ведаў рыцарскія звычай і чуў, што рыцары часам даюць зарок службыць адной даме, а да вянца ідуць з іншай, падумаў, што і тут такое можа быць, і калі ўжо ёсць магчымасць пабіцца за Ягенку, то належыць тут жа яе скарыстаць.

Ён вылез з-за стала, наблізіўшыся з суровым тварам да Збышкі, і запытаў:

— Дык ты, сабачы сын, лічыш, што не Ягенка Зыхава самая прыгожая?

За ім следам вылез з-за стала Чтан; людзі ў карчме абступілі іх, бо зразумелі, што дабром тут справа не кончыцца.

III

Ягенка вярнулася дадому і адразу ж выслала ў Кшэсню слугу, каб той даведаўся, ці не адбылася ў карчме бойка, або, можа, хто-небудзь выклікаў каго на паядынак. Аднак слуга, якому на дарогу далі скоец, сеў піць са слугамі ксяндза і не думаў вяртацца. Другі ж, пасланы ў Багданец, каб папярэдзіць Мацьку аб прыездзе абата, сказаў, што бачыў, як Збышка гуляў у косці са старым родзічам.

Дзяўчына крыху супакоілася; яна баялася толькі, што ў карчме са Збышкам можа здарыцца нейкая непрыемнасць, а пра яго спрыт у баі яна ведала і не баялася, што яго могуць выклікаць на паядынак. Яна вельмі хацела разам з абатам з'ездзіць у Багданец, але ён не ўзяў яе з сабой, бо хацеў пагаварыць з Мацькам сам-насам, без лішніх сведкаў, пра заклад і яшчэ пра адну важную справу.

Абат збіраўся занаважаць у Багданцы. Калі ён даведаўся, што Збышка вярнуўся жывы і здаровы, то адразу ж стаў вясёлым і загадаў сваім клірыкам-вагантам спяваць і галёкаць так, што аж задрыжаў увесь бор, а ў самім Багданцы сяляне пазіралі са сваіх халуп, ці не пажар дзе пачаўся, а можа, падступілі ворагі. Але піліграм, які ехаў уперадзе са сваім крывым кіем у руцэ, супакоіў іх, растлумачыўшы, што гэта едзе высокая духоўная асоба, сяляне кланяліся і нават хрысціліся; абат жа, убачыўшы, з якой пашанай яго сустракаюць, развесяліўся і ехаў наперад з гонарам, поўны згчлівасці да людзей.

Мацька і Збышка пачулі гамонку і спевы, выйшлі аж да варот сустраць гасцей. Некаторыя з клірыкаў бывалі з абатам у Багданцы і раней, але некаторыя далучыліся да свету пазней і не бачылі яго ніколі. Яны былі расчараваныя выглядам нягеглай хаціны, так не падобнай на багаты дом у Згажэліцах. Але іх суцешыў спачатку дым, які выбіваўся з-пад яе саламянай страхі, а зусім акрыялі яны, калі ўвайшлі ў дом і пачулі пах шафрана і розных смачных наедкаў, убачылі два сталы, на якіх стаялі алавяныя міскі, пакуль што пустыя, але ж такія вялікія, што адно гэтае весяліла вочы. На меншым стала зіхацела

падрыхтаваная для абата міска з чыстага срэбра і гэтак ж кубак, аздоблены багатай разьбой — абедзве гэтыя рэчы былі здабыты разам з іншым багаццем у фрызаў.

Мацька і Збышка пачалі адразу ж запрашаць гасцей да стала, але абат, які добра пад'еў, ад'язджаючы са Згажэліц, адмовіўся, да таго ж ягоныя думкі займала зусім іншае. З першай хвіліны пасля прыезду ў Багданец ён пільна і разам з тым занепакоена прыглядаўся да Збышкі, нібы хацеў заўважыць на ім нейкія сляды бойкі, але, убачыўшы ягоны спакойны твар, страціў цяпенне ад цікаўнасці і не мог больш стрымацца:

— Пойдзем у бакоўку, — сказаў ён, — пагаворым пра заклад. І не спрачайцеся са мной, а то разлужуся!

Павярнуўся да сваіх клірыкаў і загрымеў:

— А вы цішэй тут, ды пад дзвярыма не падслухоўваць мне!

Ён адчыніў дзверы ў бакоўку, дзе ледзьве змог павярнуцца, сеў, а за ім увайшлі Збышка і Мацька. Калі ўсе расселіся на скрынях, абат павярнуўся да маладога рыцара:

— Вяртаўся ў Кшэсню?

— Так.

— Ну і што?

— Заказаў імшу за здароўе дзядзькі, і ўсё.

Абат нецярпліва заёрзаў на скрыні.

«Гэта ж трэба! — падумаў ён. — Не сустрэўся ні з Вількам, ні з Чтанам, можа, іх там не было, а можа, ён іх не шукаў. Мусіць, прагапіў я!»

Абат быў страшэнна раззлаваны, што памыліўся, што ягоныя разлікі не спраўдзіліся, аж пацямнеў тварам і пачаў сапці.

— Пагаворым пра заклад! — сказаў ён, хвіліну памаўчаўшы. — Грошы ёсць? Калі няма, то Багданец мой!

Мацька ведаў, як паводзіць сябе з абатам, таму моўчкі ўстаў са скрыні, на якой сядзеў, адкрыў яе, дастаў загадзя падрыхтаваны ладны мех з грыўнамі і сказаў:

— Мы людзі небагатыя, але грошы маем і плацім тое, што належыць, як гэта і запісана ў тым лісце, на якім я засведчыў усё і паставіў знак крыжа. Калі вы хочаце мець даплату за парадак у гаспадарцы і за прыбытак, то і тут мы не будзем спрачацца, заплацім, колькі скажаце, і ў ногі вам, дабрадзею нашаму, паклонімся.

Сказаў гэта і сапраўды схіліўся ў нізкім паклоне, за ім

і Збышка зрабіў тое ж. Абат, які чакаў, што з ім будуць спрачацца і таргавацца, быў вельмі здзіўлены і нават не вельмі рады, бо хацеў патаргавацца і паставіць свае ўмовы, але было ўжо позна.

Ён аддаў ліст закладной, на якім непісьменны Мацька некалі паставіў крыжык, і сказаў:

— Пра якую гэта даплату вы мне кажаце?

— Бо я не хачу дармавога браць, — адказаў хітры Мацька, ведаючы, што чым больш зацята ён тут будзе спрачацца, тым больш выйграе.

Абат у адно імгненне ўзгарэўся:

— Ці бачылі вы іх? Ад радні не хочучь дармавога браць! Наш хлеб яму не хлеб! Я браў не пустку і аддаю не пустку, а захачу вось гэты ваш мех вобзем кінуць, то і кіну!

— Вы не зробіце гэтага! — усклікнуў Мацька.

— Не зраблю? Вось ваш заклад, а вось вашы грыўны! Даю, бо гэта мая воля, а каб была мая воля на дарозе кінуць, то вам да таго і справы няма! А кажаце — не зраблю!

З гэтымі словамі ён схапіў мех і грывнуў ім аб падлогу, аж з прарванага палатна пасыпаліся грошы.

— Дзякуй! Дзякуй вам, дарагі наш бацька і дабрадзеі! — усклікнуў Мацька, які толькі гэтай хвіліны і чакаў. — Ад каго іншага не ўзяў бы, але ад родзіча, ды яшчэ і духоўнага, — вазьму!..

Абат яшчэ нейкі час грозна пазіраў на яго і на Збышку, а потым сказаў:

— Я хоць і ў гневе, але ведаю, што раблю. Забірайце ваша дабро, я яго таксама вам аддаю, але болей ніводнага скойца вы не атрымаеце.

— Мы не спадзяваліся і на гэта.

— Але ведайце, што ўсё, што застанецца пасля мяне, возьме Ягенка.

— І зямлю? — наіўна спытаў Мацька.

— І зямлю! — адрэзаў абат.

Твар Мацькі на момант выпягнуўся, але стары хутка ўзяў сябе ў рукі і сказаў:

— Ат, ды што там думаць пра смерць! Дай вам Бог сто гадоў, а то і болей, але найперш багатае біскупства.

— А чаму б і не? Хіба я горшы за іншых? — грывнуў абат.

— Не горшы, а лепшы.

Гэтыя словы ўлагодзілі абата, ды ён і не мог доўга сердаваць. Ён зноў загаварыў пра Ягенку:

— Вы мне родныя, а яна толькі хросніца, але я даўно люблю яе і Зыха. Няма на свеце лепшага чалавека, чым Зых, няма на свеце і лепшай дзяўчыны, чым Ягенка! Хто можа сказаць пра іх што-небудзь благое?

І ён з выклікам зірнуў на Збышку і Мацьку, але яму ніхто не запярэчыў, наадварот, Мацька паспешліва пацвердзіў, што лепшага суседа марна шукаць ва ўсім каралеўстве.

— А што да дзяўчыны,— сказаў ён,— я родную дачку так не любіў бы, як яе люблю. Дзякуючы ёй я зноў здаровы — гэтага я ёй ніколі не забуду.

— У пекла трапіце, і адзін і другі, калі забудзеце,— сказаў абат,— і я першы пракляню вас за гэта. Не хачу я вас крыўдзіць, бо вы ж мае родзічы, і таму я прыдумаў спосаб, каб усё, што пасля мяне застанеца, было і Ягенчына, і ваша, разумеце?

— Дай Божа, каб усё гэта спраўдзілася! — адказаў Мацька.— Госпадзі, Божа наш! Ды я пехатой пайшоў бы ў Кракаў да труны каралевы і на Лысую гару пакланіцца дрэву жыватворнага Крыжа Гасподняга.

Абат узрадаваўся, пачуўшы, з якім запалам гаварыў Мацька, усміхнуўся і сказаў:

— Дзяўчына мае права выбіраць жаніха, бо і прыгожая, і пасаг багаты, і род знатны! Што для яе нейкі там Чтан ці Вільк, для яе і сын ваяводы не самая лепшая пара. Але каб я каго, напрыклад, ёй сасватаў, то мяне б яна паслухалася, пайшла б за яго, бо яна мяне любіць і ведае, што я ёй благога не параю.

— Добра таму будзе, каго вы ёй пасватаеце,— сказаў Мацька.

Але абат звярнуўся да Збышкі:

— А ты што на гэта скажаш?

— Я думаю гэтак жа, як і дзядзька...

Твар абата пасвятлеў яшчэ болей, ён пляснуў Збышку далонню па спіне, аж рэха адгукнулася ў пакоі, і сказаў:

— А чаму гэта ты каля касцёла ні Чтана, ні Вілька да Ягенкі не падпусціў? Га?

— Каб яны не падумалі, што я іх баюся, ды і вы каб не падумалі.

— Але ж ты ёй і святой вады падаваў.

— Падаваў.

Абат зноў пляснуў яго па спіне.

— Ну то... то і жаніся з ёй!

— Жаніся! — як рэха, адгукнуўся Мацька.

Збышка заправіў валасы пад сетку і спакойна адказаў:

— Як жа я ажанюся, калі перад алтаром у Тынцы даў зарок служыць Данусі?

— Ты даваў зарок сарваць павіныя чубы, ну і шукай іх сабе, а Ягенку вазьмі за жонку!

— Не,— запярэчыў Збышка,— я ж потым, калі яна мне пакрывала накінула, абяцаў ажаніцца.

Твар абата пачаў налівацца крывёй, вушы пачырванелі, а вочы, здавалася, вось-вось вылузнуцца з вачніц; ён нахіліўся да Збышкі і сказаў сцішаным ад гневу голасам:

— Твае зарокі — мякіна, а я, вецер — зразумеў? Вось як!

І ён што моцы дзьмухнуў яму ў галаву, аж зляцела яго сетка, а валасы бязладна рассыпаліся па плячах. Але Збышка ссунуў бровы і, гледзячы проста ў вочы абату, адказаў:

— У маіх зароках — мой гонар, а майму гонару я сам ахоўнік.

Пачуўшы такія словы, абат, які не прывык, каб яму прырэчылі, аж задыхнуўся, і на нейкі час у яго адняло мову. Запанавала цяжкае маўчанне, якое ўрэшце парушыў Мацька:

— Збышка,— усклікнуў ён,— апамятайся! Што з табой сталася?

Абат тым часам падняў руку, паказаў ёю на Збышку і крыкнуў:

— Што з ім? Я ведаю, што з ім! Душа ў ім не рыцарская, і не шляхецкая, а заечая! Тое з ім, што ён Вілька і Чтана баіцца.

А Збышка, які ні на хвіліну не траціў раўнавагі, спакойна адказаў, абыякава паціснуўшы плячыма:

— Ды я ж ім галовы паразбіваў у Кшэсні.

— Божа ж мой! — усклікнуў Мацька.

Ад здзіўлення абат аж вочы вырачыў. Гнеў змагаўся ў ім з захапленнем, аднак яго здаровы прыродны розум дапамог яму скеміць, што з гэтай бойкі хлопца з Вількам і Чтанам можна мець карысць для сваіх задум. Таму, крыху астыўшы, ён спытаўся ў Збышкі:

— Чаму ж ты нам нічога не сказаў?

— Мне было сорамна. Я думаў, што яны, як рыцары, прымуць мой выклік біцца конна або пеша, але ж гэта разбойнікі, а не рыцары. Вільк першы аддзёр дошку ад

стала, Чтан аддзёр другую — і да мяне! Што мне заста-
валася рабіць? Схапіў лаву, ды як... самі разумеце!..

— Ці жывыя яны хаця? — запытаўся Мацька.

— Жывыя, адно былі без памяці. Але яшчэ пры мне
ачомаліся.

Абат слухаў, чухаў патыліцу, пасля ўскочыў са скры-
ні, на якую быў прысеў, каб лепш разабрацца ў тым, што
пачуў, і ўсклікнуў:

— Пачакай!.. Слухай, што я табе зараз скажу!

— А што вы скажаце? — запытаў Збышка.

— Тое скажу, што раз ты за Ягенку сёння ўступіў у
бойку, хлопцам галовы з-за яе паразбіваў, то ты ж сап-
раўдны яе рыцар, а не чый іншы, і мусіш браць яе за
жонку.

Тут ён упёр рукі ў бокі і з выглядам пераможцы паг-
лядзеў на Збышку; але той толькі ўсміхнуўся і сказаў:

— Ага, я ж добра ведаў, чаму вы хацелі мяне з імі
звесці, але ў вас нічога не выйшла.

— Чаму — не выйшла?.. Скажы!

— Бо я іх папрасіў пацвердзіць, што найпрыгажэйшая
і найвысакароднейшая ў свеце дзяўчына — гэта Данусь-
ка Юрандаўна, а яны заступіліся за Ягенку, з-за гэтага
мы і пабіліся.

Абат, пачуўшы гэта, на хвіліну нібы скамянеў; толькі
па тым, як ён міргаў вачыма, можна было здагадацца,
што ён яшчэ жывы. Раптам ён павярнуўся, выбіў нагой
дзверы бакоўкі, выбег у вялікі пакой, выхпіў у пілігры-
ма з рук ягоны крывы кій і пачаў лупцаваць ім сваіх
спевакоў, равучы, нібы паранены тур:

— На коней, скамарохі! На коней, сабачыя сыны! Нагі
маёй больш у гэтым доме не будзе! На коней, хто ў Бога
верыць! На коней!..

Ён выбіў яшчэ адны дзверы, выбег на дзядзінец, а ўра-
жаныя клірыкі-ваганты за ім услед. Так усёй гурмой ру-
шылі да павеці, спехам засядлалі коней. Дарэмна Мацька
бег за абатам, дарэмна прасіў, маліў, бажыўся, што не
вінаваты, — нічога не дапамагала! Абат лаяўся, праклі-
наў дом, людзей, палі, а калі яму падвялі каня, ускочыў
на яго і, не ўстаўшы нагі ў стрэмя, пусціў яго з месца
наўскач, а шырокія рукавы яго адзення развяваліся,
нібы крылы гіганцкай чырвонай птушкі. Клірыкі імчалі
за ім у трывозе, быццам статак за сваім важаком.

Мацька нейкі час глядзеў ім услед, пакуль яны зніклі

ў лесе, павольна вярнуўся ў пакой і змрочна паківаў галавой:

— Што ж ты нарабіў?..

— Гэтага б не было, каб я крыху раней паехаў, а не паехаў я з-за вас.

— Чаму з-за мяне?

— Не хацеў вас аднаго хворага пакідаць.

— А цяпер што?

— Цяпер паеду.

— Куды?

— У Мазовію, да Дануські... і павіныя чубы шукаць у немцаў.

Мацька падумаў хвіліну, а потым сказаў:

— Закладную ён нам аддаў, але ж заклад застаецца, ён запісаны ў судовай кнізе. Не даруе нам цяпер абат ніводнага скойца.

— То няхай не даруе! Грошы маеце, а на дарогу я не папрашу. Мяне ўсюды прымуць і каня накормяць, а ў мяне ёсць панцыр на хрыбціне, корд ля боку, што яшчэ трэба рыцару?

Мацька задумаўся і доўга разважаў пра ўсё, што адбылося. Не выйшла так, як ён задумаў, але не па ягонай віне. Сам ён жадаў ад усёй душы пашлюбіць Збышку і Ягенку, але зразумеў, што з гэтай мукі хлеб спячы не ўдалося, што пасля гневу абата, пасля бойкі з Вількам і Чтанам, ды і з-за Зыха і Ягенкі лепш будзе, калі Збышка паедзе, чым ён будзе прычынай звадаў і сварак.

— Што ж! — сказаў ён нарэшце. — Так і гэтак табе трэба шукаць тыя крыжацкія чубы, няма іншай рады, едзь! На ўсё воля Божая!.. А мне трэба ехаць у Згажэліцы, можа, яшчэ ўдасца ўгаварыць Зыха і абата... Зыха мне асабліва шкада...

Тут ён глянуў у вочы Збышку і раптам спытаўся:

— А табе Ягенкі не шкада?

— Хай ёй Бог дасць здароўя і ўсяго, чаго яна пажадае!
— адказаў Збышка.

IV

Мацька цяропліва чакаў некалькі дзён, спадзеючыся, ці не прыйдзе якая-небудзь вестка са Згажэліц, ці не падбрэе абат, але ўрэшце яму апырнула чакаць у няпэўнасці, і ён парашыў сам выбрацца да Зыха. Ва ўсім,

што здарылася, не было яго віны, аднак яму хацелася пераканацца, ці не мае Зых на яго крыўды, а што да абата, то ён быў пэўны, што яго гнеў назаўжды і ніякай літасці яму і Збышку не будзе.

Аднак Мацька хацеў зрабіць усё, што было яму па сіле, каб улагодзіць той гнеў, і, едучы, абдумваў і прыкідваў, што каму скажа ў Згажэліцах, каб змякчыць крыўду і захаваць старую суседскую прыязнасць. Але думкі нешта бязладна віравалі ў ягонай галаве, і таму ён быў узрадаваны, што застаў дома адну Ягенку, якая сустрэла яго, як і раней, паклонам, пацалавала руку — словам, добрачыліва, хаця была не вельмі вясёлая.

— Ці дома бацька? — спытаў ён.

— Дома, але ён паехаў з абатам на паляванне. Ужо хутка павінны вярнуцца...

Яна праводзіла яго ў пакой, і яны доўга сядзелі моўчкі, пакуль дзяўчына не спыталася першай:

— Сумна вам, мабыць, аднаму ў Багданцы?

— Сумна, — адказаў Мацька. — А ты ўжо ведаеш, што Збышка паехаў?

Ягенка ціха ўздыхнула:

— Ведаю. Ведала ў той самы дзень — і думала, што прыедзе хоць слова добрае на развітанне сказаць, але не прыехаў...

— А як яму было прыехаць? — сказаў Мацька. — Абат яго ледзь напалам не разарваў, ды і бацька твой не хацеў бы яго бачыць.

Яна рэзка ўскінула галаву і адказала:

— Эх! Я нікому не дала б яго ў крыўду!

Хоць загартаванае сэрца было ў Мацькі, але пры гэтых словах ён расчуліўся, прыгарнуў да сябе дзяўчыну і сказаў:

— Бог з табой, маё дзіцятка! Табе нявесела, і мне нявесела, таму што, скажу я табе, ні абат, ні бацька родны не любяць цябе болей, чым я. Хай бы лепш я памёр ад той раны, якую ты мне так добра лекавала, толькі б ён цябе за жонку ўзяў, а не іншую.

Ягенку ахапіла ў гэтую хвіліну такая туга, што яна ўжо не магла нічога таць у сабе.

— Не ўбачу я яго больш ніколі, — сказала яна, — а калі ўбачу, то з дачкой Юранда. Дык лепш бы мне раней вочы выплакаць.

І канцом фартушка прыкрыла вочы, на якія навярнуліся слёзы.

— Ну што ты! Супакойся. Паехаць ён паехаў, але, Бог дасць, не вернецца ён з Юрандаўнай.

— А чаму ж не вернецца? — спытала Ягенка, зірнуўшы з-пад фартушка.

— Ды Юранд не хоча аддаваць яе.

Ягенка раптам адкрыла твар, павярнулася да Мацькі і спытала:

— Ён і мне гэта казаў, але ці праўда гэта?

— Праўда, як Бог свят, праўда.

— А чаму ён не аддае?

— А хто ж яго ведае. Можа, зарок які даў, а яго трэба абавязкова споўніць. Яму і Збышка спадабаўся, і разам помсціць немцам яны збіраліся, але і гэта не дапамагло. Княгіня спрабавала яго сватаць — не выйшла. Ні просьбаў, ні загаду, ні ўгавораў Юранд не паслухаў. Сказаў як адрэзаў. І, відаць, ёсць нейкая ў яго прычына, а ён чалавек цвёрды, што сказаў, тое зробіць. Так што ты, дзяўчынка, не траць надзеі, трымайся. Па праўдзе сказаць, Збышка мусіў ехаць, бо ў касцёле даў клятву здабыць павіныя пёры. Ды і дзяўчына ахінула яго пакрываалам у знак таго, што хоча яго за мужа мець, таму і галаву яму не адсеклі; ён абавязаны ёй, тут нічога не скажаш. Дасць Бог, не будзе яна яго жонкай, але паводле закону ён павінен стаць яе мужам. Зых на яго зазваваў, абат раз'юшаны, ды і я таксама, але, з другога боку, што яму заставалася рабіць? Раз ужо ў яго абавязкі такія ёсць, то трэба было ехаць. Ён жа шляхціч! Адно хачу сказаць табе: калі толькі яго немцы не пакалечаць, то як паехаў, так і вернецца — і вернецца не толькі да мяне, старога, не толькі ў Багданец, але і да цябе, бо вельмі ўжо ты яму даспадобы.

— Ды дзе там! — сказала Ягенка з жалем.

Але тым не менш прыхілілася да Мацькі і, ціхенька штурхануўшы яго локцем, спытала:

— А адкуль вы ведаеце, што гэта так? Гэта ж няпраўда, найначай?

— Адкуль ведаю? Я ж бачыў, як яму цяжка было ад'язджаць, — адказваў Мацька. — І яшчэ было: мы ўжо вырашылі, што ён едзе, і тут я спытаў яго: «А не шкада табе Ягенкі?» А ён так сказаў: «Хай ёй Бог дасць здароўя і ўсяго, чаго яна пажадае!» Ды як пачаў уздыхаць, здавалася, што мех кавальскі ў яго ў жываце...

— Ды не, няпраўда гэта! — паўтарыла больш ціха Ягенка. — Але вы раскажыце яшчэ...

— Далібог, праўда!.. Яму цяпер і тая не здасца такой прывабнай, бо ты і сама ведаеш, што больш ядранай, прывабнай дзяўчыны ў цэлым свеце няма. Ён адчуваў, што ты яму Богам прызначана, а кахаў цябе, можа, і больш, чым ты яго.

— Зусім не! — усклікнула Ягенка.

Тут яна скеміла, што выдала сябе, закрыла зноў румыны, як яблычак, твар рукавом, а Мацька ўсміхнуўся, пагладзіў свае вусы і сказаў:

— Эх, каб мне вярнуць сваю маладосць! А ты пацярпі, бо я ведаю, чым гэта ўсё скончыцца: паедзе ён, здабудзе сабе пры мазавецкім двары шпору — мяжа там блізка, крыжака сустрэць няцяжка... Я ведаю, што і паміж крыжакамі нямала дужых рыцараў, а жалеза можа праткнуць і ягоную скуру — усякае здараецца, але спадзяюся, што яго не так проста адолець, бо ён, чарцяка, спрытны ў баі. Ты згадай, як ён Вілька і Чтана аддубасіў, а яны ж, кажучь, хлопцы не зломкі, чыстыя мядзведзі. Так што прывязе ён твая чубы, але дачкі Юрандавай не прывязе; я ж і сам з Юрандам гаварыў, ведаю, як яно ёсць. Ну а што потым? Сюды вернецца, куды яму яшчэ падзецца.

— Калі ён яшчэ вернецца?

— Можа, і не хутка. Ну, калі ўжо ў цябе цяргення не хопіць, то не наракай. А пакуль што перадай бацьку і абату тое, пра што я табе тут гаварыў. Можа, тады яны будуць менш злаваць на Збышку.

— Як жа мне гэта перадаць? Татусь не так гневаецца, як смуткуе, а пры абаце нават згадаць пра Збышку небяспечна. Накрычаў на нас, як даведаўся пра слугу, якога я Збышку паслала.

— Якога слугу?

— Вы яго ведаеце. Чэх, той самы, якога бацька пад Баляслаўцам у палон узяў, добры слуга, адданы. Яго Главай клічуць. Татуся аддаў яго мне ў слугі. У сябе на радзіме ён быў шляхцічам. Я дала яму добрую зброю і паслала да Збышкі, каб ён служыў яму, ахоўваў яго, а калі, крый Божа, з ім нешта здарыцца, дык хоць вестку прынясе... Я дала яму ў дарогу кашэль, а ён прысягнуў мне збавеннем душы, што колькі жыць будзе, столькі і слугаваць Збышку.

— А маё ж ты дзіцятка! Дзякуй табе! А што бацька? Не пярэчыў?

— А што яму пярэчыць? Адразу, праўда, не дазволіў,

а як упала яму ў ногі, дык і стала па-мойму. З татам ніякага клопату не было, а вось абат, як даведаўся ад сваіх скамарохаў, такі гвалт падняў, ну проста канец свету, татуля нават ад яго ў стадолу збег. Толькі ўвечары абат злітаваўся над маімі слязьмі, нават пацеркі мне падараваў... Але я рада была ўсё выцерпець, абы ў Збышкі слуг хапала.

— Як Бог свят, не ведаю, каго я больш люблю — яго або цябе! Ён і так многа слуг узяў, і грошай я даў яму, хоць не хацеў браць... А Мазовія не за морам... Даедзе...

Далейшая размова была перапынена, бо на двары забрахалі сабакі, пачуліся крыкі, гром медных труб. Ягенка, пачуўшы шум, сказала:

— Гэта татуса вярнуўся з абатам. Давайце выйдзем на ганак, будзе лепей, калі абат убачыць вас здалёку, а не знянацку ў хаце.

Яна праводзіла Мацьку да ганка, адкуль яны ўбачылі на панадворку процьму народу, коней, сабак, і тут жа, на снезе, тушы працятых рагацінамі ці забітых стрэламі ласёў і ваўкоў. Убачыўшы Мацьку, абат, перш чым злезці з каня, кінуў у яго бок рагаціну. Зразумела, што ён не збіраўся забіваць старога — хацеў толькі такім чынам паказаць, які ён сярдзіты на ўсіх багданецкіх. Але Мацька зрабіў выгляд, што нічога не заўважыў, зняў шапку і здалёку пакланіўся абату.

Ягенка, тая наогул нічога не заўважыла, бо яе ўразіла іншае: сярод паляўнічых былі абодва яе кавалеры.

— Гэта ж Чтан і Вільк! — усклікнула яна. — Мабыць, сустрэліся з татусем у лесе.

А Мацька як убачыў іх, аж адчуў боль у старой ране. Яму тут жа падумалася, што вось адзін з іх атрымае Ягенку, а з ёй Мачыдолы, абатавы землі, бары, грошы... І жальба напалам са злосцю агарнула яго сэрца, а тут яшчэ праз хвіліну ён убачыў новую праяву. Гэты Вільк, з бацькам якога абат яшчэ нядаўна хацеў біцца на паядынку, мігам падскочыў да яго стрэмя, каб памагчы злезці з каня, а той прыязна абапёрся на плячо маладога шляхціча.

«Гэтак абат памірыцца і са старым Вількам, — падумаў Мацька, — ягонаму сыну аддасць за дзяўчынай і бары, і землі».

Ягонья цяжкія думкі перапыніў голас Ягенкі, якая якраз у гэтую хвіліну сказала яму:

— Ужо ачунялі пасля бойкі са Збышкам, але хай сабе хоць штодня прыязджаюць, не дачакаюцца!

Мацька глянуў: твар дзяўчыны аж гарэў — ад холоду і абурэння, яе сінія вочы іскрыліся гневамі, а яна ж добра ведала, што Вільк і Чтан уступіліся за яе ў карчме і з-за яе атрымалі добрую прачуханку.

Але ўсё ж Мацька сказаў:

— А дзе ты дзенешся! Зробіш, як абат скажа.

Яна сказала, як адрэзала:

— Абат зробіць тое, што я захачу!

«Божа мілы! — падумаў Мацька. — І як гэты дурань Збышка мог пакінуць такую дзяўчыну!»

V

А «гэты дурань» Збышка выязджаў тым часам з Багданца сапраўды не ў лепшым настроі. Наадварот, яму было нязвыкла і вельмі няўтульна адчуваць, што побач няма дзядзькі, з ім жа столькі год ён быў неразлучны і так прывык да яго, што аж не мог сабе ўявіць, як будзе абыходзіцца без яго ў дарозе і на вайне. Была і іншая прычына. Яму шкада было пакідаць Ягенку, бо хоць і казаў ён сам сабе, што едзе да любай яго сэрцу Данусі, але з Ягенкай яму было вельмі добра, ён толькі цяпер адчуў, якімі радаснымі былі іх сустрэчы і як будзе тужліва цяпер. Яму самому было дзіўна з гэтага свайго смутку, ён нават задумаўся: каб ён сумаваў па Ягенцы, як брат сумуе па сястры, то ўсё было б добра. Але ён заўважыў, што ўвесь час яе ўспамінае, і яго зноў «цягне» абхапіць яе стан, каб падсадзіць на каня, здымаць з сядла, пераносіць яе праз рэкі, выкручваць яе мокрыя косы, хадзіць з ёй па лясах, глядзець на яе, «раіцца» з ёй. Так ён да гэтага прывык і так гэта ўсё было яму міла, што цяпер зноў і зноў згадваў пра тое, што мінула, зусім забыўшыся, навошта ён выправіўся ў доўгую дарогу на Мазовію, і зноў паўстала перад яго вачыма тая хвіліна, калі Ягенка прыйшла яму раптам на дапамогу ў лесе, калі ён тузаўся з мядзведзем. Яму здалося, што гэта было толькі ўчора, і гэтак жа ўчора хадзілі яны на брововыя тоні да Адстаянага азярка. Ён не бачыў яе тады, калі яна паплыла па бабра, а цяпер яму здалося, што ён бачыць яе, і адразу ж яго агарнула салодкая знямога, як і тады, пару тыдняў таму, калі вецер пасваволіў з яе сукенкай.

Потым успомніў, як яна ехала ў касцёл у Кшэсню ў такім цудоўным строі і як яго здзівіла, што такая простая дзяўчына выглядала быццам знатная паненка са сваёй світай. Прыгадаў ён гэта, і стала яму адначасна і весела, і смутна, і соладка, а як падумаў, што мог бы рабіць з ёй усё, што захацеў бы, так яе да яго цягнула, так яна глядзела яму ў вочы, так гарнула яе да яго, ледзь з каня не зваліўся. «Чаму ж я не сустрэўся з ёй, не ўбачыўся, не абняў на развітанне, — казаў ён сам сабе. — Можа, мне б цяпер было лягчэй». Але адразу ж адчуў, што гэта няпраўда — лягчэй не было б, бо ад самой думкі пра такое развітанне яму стала горача, хаця было ўжо на двары зімна.

Ён раптам спалохаўся гэтых вельмі ўжо грэшных успамінаў і атрос іх з душы, як снег з апанчы.

— Да Дануські еду, да маёй наймілейшай! — сказаў ён сам сабе.

І тут жа яму падумалася, што гэта іншае каханне, больш высокае, не такое, ад якога пульсуе кроў і працінае да касцей. Але паволі, гэтак жа як ногі мерзлі ў страмёнах і халодны вецер студзіў кроў, думкі яго памкнуліся да Данусі. Так, ён абавязаны ёй, як нікому. Каб не яна, яго галава даўно б скацілася з плеч на кракаўскім рынку. І з той пары, як яна перад усімі рыцарамі і гараджанамі сказала: «Ён мой!» — і вырвала з катавых рук, ён належыць ёй, як нявольнік гаспадыні. Не ён яе выбраў, а яна яго, гэтаму не можа запярэчыць нават Юранд. Толькі яна магла б яго прагнаць, як гаспадыня праганяе слугу, але ён усё роўна не можа пайсці, бо звязаны клятвамі. Ён падумаў, што яна яго не прагоніць — хутчэй пакіне мазавецкі двор і пойдзе за ім за свет, і, згадаўшы гэта, стаў у душы хваліць яе і асуджаць Ягенку, нібы была яе віна ў тым, што ён паддаўся спакусе і ў яго раздвалася сэрца. Цяпер яму было не ў галаве, што Ягенка вылечыла старога Мацьку, што каб не яна, то мядзвездзь хутчэй за ўсё садраў бы яму ўсю скуру на галаве — ён знарок стараўся думаць пра Ягенку непрыхільна, спадзеючыся, што тады ён будзе больш варты Данусі і апраўдаецца сам перад сабой.

А тут якраз ззаду яго дагнаў чэх Глава, пасланы Ягенкай. Ён вёў з сабой абладаванага каня.

— Слава Ісусу Хрысту! — сказаў ён з нізкім паклонам.

Збышка не пазнаў яго, хаця бачыў пару разоў у Згажэліцах.

— На векі вякоў,— адказаў ён.— Хто ты такі?

— Ваш слуга, васпане.

— Як гэта, мой слуга? Вунь мае слугі,— сказаў ён і паказаў на двух туркаў, падараваных яму Завішам Чарным Сулімчыкам, і на двух дужых хлопцаў, якія самі сядзелі на конях і вялі ягоных рыцарскіх коней,— вунь яны, а цябе хто прыслаў?

— Панна Ягенка, Зыхава дачка, са Згажэліц.

— Панна Ягенка?

Збышка толькі што думаў пра дзяўчыну блага, і ў сэрцы яшчэ хавалася непрыхільнасць да яе, таму ён сказаў:

— Вяртайся дадому, падзякуй панне, а мне ты не патрэбен.

Чэх пахітаў галавой:

— Не вярнуся я, пане. Мяне вам падаравалі, і я пакляўся служыць вам да смерці.

— Калі цябе падаравалі мне, значыць, ты мой слуга?

— Ваш, пане.

— Тады я загадваю табе вярнуцца.

— Я пакляўся, а я хоць і палонны з-пад Баляслаўца і бедны слуга, але шляхціч.

Збышка ўгнавіўся:

— Пайшоў прэч! Ты што, хочаш мне служыць супраць маёй волі? Прэч, а то я вазьмуся за самастрэл!

Чэх спакойна адвязаў ад паклажы суконную апанчу, падбітую воўчым футрам, падаў яе Збышку і сказаў:

— Панна Ягенка і гэта вам паслала, пане.

— Ты, мусіць, хочаш, каб я табе рэбры пераламаў? — запытаў Збышка, узяўшы з рук слугі дзіду.

— А яшчэ кашэль ёсць для вас,— дадаў чэх.

Збышка замагнуўся на яго дзідай, але тут успомніў, што слуга, хаця і палонны, аднак жа шляхціч, які мусіў застацца ў Зыха, бо не меў за што выкупіцца з няволі, і апусціў руку.

Чэх нахіліўся да ягонага стрэмя і сказаў:

— Не гневайся, пане. Калі нельга мне ехаць з вамі, я паеду на сотню крокаў ззаду, але ж я пакляўся збавеннем душы...

— А калі я загадаю забіць цябе альбо звязаць?

— Загадаеце забіць, то гэта не мой грэх будзе, а звязаць — застануся ляжаць, пакуль мяне добрыя людзі не развяжуць, або пакуль ваўкі не з'ядуць.

Збышка нічога не адказаў на гэта, крануў каня і паехаў далей, за ім папраставалі ягоныя слугі. Чэх з самастрэ-

лам за плячыма і з баявой сякерай на плячы паплёўся ззаду, тулячыся ў калматую шкуру зубра, бо якраз раптам падзьмуў рэзкі халодны вецер, які нёс снежныя крупы.

Усчалася завіруха, якая мацнела з кожнай хвілінай. Туркі нават у сваіх кажухах моцна мерзлі, Збышкавы канюхі пачалі пляскаць даланямі, а ён сам, таксама апанчугу, прывезеную Главай, і нарэшце загадаў турку падаць яе.

Як след захутаўшыся ў апанчугу, Збышка хутка адчуў, як цяпло разліваецца па ўсім ягоным целе. Асабліва зручным аказаўся каптур, які закрываў вочы і частку твару, так што віхура перастала яму дасаджаць. Ён міжволі падумаў, што Ягенка — цудоўнай душы дзяўчына, і, стрымаўшы каня, захацеў спытаць у чэха пра яе і пра ўсё, што было ў Згажэліцах пасля яго ад'езду.

Ён пачакаў, пакуль пад'едзе чэх, і спытаў яго:

— А ці ведае стары Зых, што панна паслала цябе да мяне?

— Ведае, — адказаў Глава.

— І не забараніў ёй гэта?

— Забараніў.

— Раскажы, як усё было.

— Пан хадзіў па пакоі, панна за ім. Ён крычаў, а паненка — ні слова, а як толькі ён да яе павярнуўся, яна яму ў ногі. І ні слова. Урэшце пан кажа: «Ты што, аглухла, чаму на мае словы не адказваеш? Скажы, бо ўрэшце ж дазволю, а як дазволю, абат мне галаву адарве!» Панна зразумела, што паставіла на сваім, і з плачам дзякавала. Ён пачаў на яе крычаць, што яна ўзяла над ім волю, што заўжды на сваім паставіць, а ў канцы сказаў: «Абядай, што не пабяжыш кradком развітацца з ім, тады дазволю, а іначай — не». Паненка спачатку забедавала, але потым паабяцала, і пан вельмі ўзрадаваўся, таму што яны з абатам баяліся, як бы яна не пажадала ўбачыцца з вамі... Але гэтым справа не скончылася, бо потым панна захацела паслаць вам пару коней, а пан — нізавошта, панна хацела воўчугу апанчугу і кашэль даць, а пан нізавошта не згаджаўся. Але што з ягонай забароны! Каб ёй зажадалася дом спаліць, і гэта б ёй пан дазволіў. Вось так вы атрымалі і коней, і воўчугу апанчугу, і кашэль...

«Цудоўная дзяўчына!» — падумаў Збышка.

Праз хвіліну ён запытаўся:

— А з абатам не было ў іх бяды?..

Чэх усміхнуўся, як кемлівы слуга, які ведае пра ўсё, што робіцца навокал, і адказаў:

— Усё гэта яны рабілі крадком ад абата, а што было потым, не ведаю, бо раней паехаў. Абат ён і ёсць абат — то крыкне часам на паненку, то ўжо ў вочы ёй зазірае, ці не надта ўкрыўдзіў. Сам бачыў, як ён спачатку накрычаў на яе, а потым падышоў да скрыні, дастаў пацеркі, такія прыгожыя, якіх і ў Кракаве, мабыць, не дастаць. «На», — кажа. Паразумеецца яна і з абатам, ён жа яе любіць больш, чым родны бацька.

— Гэта так і ёсць.

— Як Бог свят!

Яны змоўклі і ехалі далей, нягледзячы на вецер і снежныя крупы. Але раптам Збышка стрымаў каня, бо аднекуль збоку пачуўся з лясной гушчыні жаласлівы голас, ледзь чутны з-за шуму ветру:

— Хрысціяне, ратуйце слугу Божага ў бядзе!

Раптоўна на дарогу выбег чалавек, апрануты нібы і як мніх, і як чалавек свецкі, і спыніўшыся перад Збышкам, закрычаў:

— Хто вы ні ёсць, пане, дапамажыце чалавеку, бліжняму свайму, ў цяжкай бядзе!

— Што з табой здарылася і хто ты такі? — спытаўся малады рыцар.

— Слуга Божы, хоць і не пасвячоны, а здарылася вось што: сёння раніцою у мяне вырваўся конь, што вёз скрыні са святынямі. Застаўся я адзін, без зброі, а вечар блізка і хутка ўжо ў лесе завьюць лютыя звяры. Прападу, калі вы мяне не выратуеце.

— Калі загінеш па маёй віне, то мне давядзецца адказаць за твае грахі, — сказаў Збышка, — але як жа я даведаюся, што ты праўду кажаш і што ты не валацуга нейкі, не прайдзісвет, якіх шмат бадзяецца цяпер па дарогах?

— Па маіх скрынях пазнаеш, пане. Не адзін чалавек пажадаў бы аддаць кашэль, набіты дукатамі, каб мець тое, што ў іх ёсць, але я вам тое-сёе задарма аддам, толькі вазьміце мяне з маімі скрынямі.

— Кажаш, што ты слуга Божы, а хіба ты не ведаеш, што ратунак даецца не дзеля зямных, а дзеля нябесных узнагарод? А як уцалелі твае скрыні, калі конь разам з возам уцёк?

— Я знайшоў каня, яго ваўкі ў лесе задзёрлі, ну а

скрыні засталіся, я прывалок іх да дарогі і чакаю, пакуль добрыя людзі дапамогуць.

Сказаўшы так, ён, каб пацвердзіць свае словы, паказаў на два лубяныя карабы, што ляжалі пад сасной. Збышка глядзеў на яго з недаверам; чалавек гэты здаваўся яму падазроным, да таго ж ягоная мова, хоць і даволі чыстая, выдавала, што падарожнік не тутэйшы. Аднак, не жадаючы адмовіць у дапамозе, ён дазволіў яму сесці разам са сваімі надзіва лёгкімі карабамі на вольнага каня, якога веў чэх.

— Хай Бог памножыць твае перамогі, мужны рыцар!
— сказаў незнаёмы.

Потым ён зірнуў на юны твар Збышкі і дадаў напаўголаса:

— А таксама і валасы ў тваёй барадзе.

Праз хвіліну ён ужо ехаў побач з чэхам. Нейкі час яны не маглі размаўляць, бо з-за моцнага ветру ў лесе нічога не было чуваць. Калі крыху аціхла, Збышка пачуў ззаду такую гаворку:

— Я не буду спрачацца, можа, ты і быў у Рыме, але мне здаецца, ты вельмі ахвочы да піва,— казаў чэх.

— Сцеражыся вечных пякельных мучэнняў,— адказаў незнаёмы,— бо ты размаўляеш з чалавекам, які на мінулы Вялікдзень еў вараныя яйкі з папам рымскім. А пра піва ты мне на такім холадзе не кажы, хіба пра падагрэтае, калі ж маеш біклажку з віном, то дай мне дватры глыткі, а я табе за гэта дам адпушчэнне за месяц чысцілішча⁶⁰.

— Ты ж не маеш на гэта права, сам жа казаў, што не пасвячоны, як жа ты адпусціш мне месяц чысцілішча?

— Так, я не пасвячоны, але макаўка ў мяне паголеная, я атрымаў на гэта дазвол, да таго ж я важу з сабой адпушчэнні і рэліквіі.

— У гэтых карабах?

— У гэтых карабах. Каб вы толькі ўбачылі, што там ляжыць, то ўпалі б ніцма не толькі вы, але і сосны, і дзікія звяры.

Але чэх, хлопец бойкі і бывалы, падазрона паглядзеў на гандляра індульгенцыямі⁶¹ і спытаў:

— А як гэта ў цябе каня ваўкі з'елі?

— З'елі, бо яны радня д'яблу, але потым лопнулі. Аднаго з іх я потым бачыў на ўласныя вочы. Калі ў цябе ёсць віно, дык дай, а то хоць вецер і аціх, але я перамёрз, седзячы ля дарогі.

Чэх віна яму не даў, і яны зноў моўчкі ехалі далей, аж пакуль гандляр індульгенцыямі не спытаў:

— Куды едзеце?

— Далёка. Але пакуль што да Серадза. Паедзеш з намі?

— Мушу ехаць. Пераначую ў стайні, а раніцою, можа, гэты набожны рыцар падорыць мне каня, і я паеду далей.

— Адкуль ты?

— З прускіх краёў, з-пад Мальбарка.

Пачуўшы гэта, Збышка павярнуў галаву і кіўнуў, каб незнаёмы пад'ехаў бліжэй.

— Ты з-пад Мальбарка? І едзеш адтуль?

— З-пад Мальбарка.

— Але хіба ты немец, ты ж добра гаворыш па-нашаму. Як цябе клічуць?

— Я немец, а завуць мяне Сандэрус; па-вашаму я ўмею гаварыць таму, што нарадзіўся ў Торуні, а там увесь народ так гаворыць. Пазней жыў у Мальбарку, там тое самае. Ды што там! Нават і крыжакі вашу мову разумеюць.

— А ці даўно ты з Мальбарка?

— Быў я, пане, у Святой Зямлі, потым у Канстанцінопалі і ў Рыме, адтуль праз Францыю вярнуўся ў Мальбарк, а з Мальбарка ехаў у Мазовію — развожу святыя рэліквіі, бо іх ахвотна купляюць набожныя хрысціяне дзеля выратавання душы.

— А ці быў ты ў Плоцку або ў Варшаве?

— Быў і там і там. Дай Бог здароўя абедзвюм княгіням! Нездарма княгіню Аляксандру любяць нават прускія рыцары, бо яна набожная пані, аднак і княгіня Анна Янушава не горшая.

— Ты бачыў двор у Варшаве?

— Я яго не ў Варшаве, а ў Цэханаве сустрэў, дзе мяне князь і княгіня як слугу Божага дужа гасцінна прымалі, добрыя падарункі далі на развітанне. А я пакінуў ім святыя рэліквіі, якія пашлюць ім Божае блаславенне.

Збышка хацеў спытаць пра Данусю, але яго апанавалі нясмеласць і сорам, ён зразумеў, што гэта значыла б адкрыць сваю таямніцу і даверыцца чалавеку незнаёмаму, простага паходжання, які да таго ж выглядаў падазрона і мог быць звычайным ашуканцам.

Пасля хвіліны маўчання ён спытаў:

— А што за рэліквіі ты возіш па свеце?

— Важу і адпушчэнні, і рэліквіі. Адпушчэнні маю розныя: і поўныя, і на пяцьсот, і на трыста, і на дзвесце год, і на меней, і больш танныя, каб і бедныя маглі купіць і

скараціць сабе мукі ачышчэння. Маю адпушчэнні за старыя грахі і за грахі будучыя, але не думайце, васпане, што грошы, якія мне за іх даюць, я забіраю сабе... Кавалак чорнага хлеба і глыток вады — вось усё, што мне трэба, а астатняе, што збяру, адвожу ў Рым, каб з часам сабралася на новы крыжовы паход. Праўда, ездзіць па свеце многа махляроў, усё ў іх падробнае: і адпушчэнні, і святыні, і пячаткі, і сведчанні, і Святы Айцец справядліва патрабуе ў сваіх пасланнях судзіць гэтых махляроў, але мяне серадзскі прыёр⁶² пакрыўдзіў, і беспадстаўна, бо ў мяне пячаткі сапраўдныя. Праверце, калі ласка, самі ўбачыце, вось ён воск.

— А што зрабіў серадзскі прыёр?

— Ах, пане! Можа, я і памыляюся, але мне здаецца, што ён атручаны ерэтычным вучэннем Вікліфа⁶³. Мне ваш збраяносец казаў, што вы едзеце ў Серадз; калі гэта так, то лепш мне не паказвацца яму на вочы, каб не даводзіць яго да граху і блюзнерства, калі ён зноў убачыць мае святыні.

— Значыць, ён, калі карацей, вызнаў цябе за ашуканца і рабаўніка?

— Каб жа ўсё было толькі ўва мне! Я дараваў бы яму тады, як бліжняму свайму, я гэта, у рэшце рэшт, ужо зрабіў, але ж ён здэкаваўся з маіх святых тавараў, за гэта, я амаль упэўнены, ён застанецца без збавення.

— Якія ты маеш святыя тавары?

— Ды такія, што нават гаварыць пра іх непрыстойна з пакрытай галавой, але ў мяне ёсць якраз гатовыя адпушчэнні, таму магу дазволіць не здымаць каптур, а то зноў падзьмуў халодны вецер. У час адпачынку вы ў мяне купіце адно, і грэх вам даруецца. Чаго ў мяне толькі няма! Ёсць капыт осліка, на якім ехала святая сям'я ў час уцёкаў у Егіпет, ён быў знойдзены каля пірамід. Арагонскі кароль даваў мне за яго пяцьдзесят дукатаў чыстым золатам. Ёсць у мяне пяро з крыла архангела Гаўрыіла, якое ён згубіў у час звеставання; ёсць галовы дзвюх перапёлак, пасланых ізраільцянам у пустэльні; ёсць алей, на якім язычнікі хацелі падсмажыць Святога Яна, і папярочка з драбінаў, якія бачыў у сне Якаў, і слёзы Марыі Егіпецкай, і крыху іржы з ключоў апостала Пятра... Не, не магу ўсё пералічыць, васпане, я вельмі змёрз, а ваш збраяносец не даў мне віна, ды ўсё роўна я б да вечара не скончыў.

— Так, гэта каштоўныя рэліквіі, калі толькі яны сапраўдныя, — сказаў Збышка.

— Вы сумняваецеся? Не, лепш вазьміце, васпане, вашу дзёду ў збраяноса ды настаўце яе, бо недзе паблізу ходзіць д'ябал, які вам падказвае такія думкі. Яго трэба трымаць на адлегласці дзёды. Калі ж не хочаце клікаць бяду, то купіце ў мяне адпушчэнне за гэты грэх, а не — дык не пройдзе і трох тыдняў, як памрэ той, каго вы любіце больш за ўсё на свеце.

Збышка спужаўся гэтай пагрозы, бо згадаў пра Данусю, і адказаў:

— Гэта ж не я, гэта серадзскі прыёр не верыцы!

— Паглядзіце самі, васпане, на воск на пячатках; а што да прыёра, то хто ведае, ці жывы ён яшчэ, бо кара Божая бывае хуткай.

Калі прыехалі ў Серадз, аказалася, што прыёр быў жывы. Збышка нават пабываў у яго, загадаў дзве імшы, адна з іх была за здароўе Мацькі, другая за тое, каб Бог паслаў яму самому павіныя пёры, па якія ён ехаў. Прыёр, як гэта часта бывала ў тагачаснай Польшчы, быў чужынец, родам з Цыліі, пражыўшы сорок год у Серадзе, навучыўся добра гаварыць па-польску і стаў зацятым ворагам крыжакоў. Вось чаму, калі ён даведаўся пра Збышкавы планы, сказаў:

— Іх яшчэ напаткае найвялікшая кара Гасподня, але і цябе не буду адгаворваць ад таго, што ты задумаў, бо ты пакляўся; да таго ж за тое, што яны тут, у Серадзе, нарабілі, ніколі рука паляка не пакарае іх у поўнай меры.

— А што яны нарабілі? — запытаў Збышка, які хацеў больш ведаць пра ўсе крыўды, якія выходзілі ад крыжакоў.

На гэта старэнькі прыёр толькі развёў рукамі і спачатку ўслых прачытаў «Вечную памяць», а потым сеў на зэдлік, якую хвіліну сядзеў з заплюшчанымі вачыма, нібы імкнучыся сабрацца з думкамі, каб успомніць даўніну, і ўрэшце пачаў свой аповед так:

— Іх прывёў сюды Вінцэнт з Шаматул. Мне тады было дванаццаць гадоў, я толькі-толькі прыехаў з Цыліі, адкуль забраў мяне мой дзядзька, прэлат Петцольд. Крыжакі напалі на горад уночы, адразу ж падпалілі яго. Мы бачылі з гарадскіх сцен, як на рынку секлі мечамі мужчын, жанчын, дзяцей, кідалі немаўлят у агонь... Я там бачыў і забітых ксяндзоў, бо ў сваёй злосці яны не шкадавалі нікога. Тут высветлілася, што прыёр Мікалай, які

родам з Эльблонга, ведае комтура Германа, які прывёў крыжакоў. Прыёр выйшаў са старшымі братамі кляштара да гэтага жорсткага рыцара, упаў ніцма і на нямецкай мове заклінаў яго злітавацца над хрысціянамі. Але комтур сказаў адно: «Не разумею», — і загадаў далей рэзаць людзей. Тады якраз і выразалі мніхаў, а з імі майго дзядзьку Петцольда, Мікалая ж прывязалі да конскага хваста... Наранне не было ўжо ў горадзе ніводнага жывога чалавека, апроч крыжакоў і мяне, бо я затаіўся на званіцы, ляжаў на бэльцы, да якой падвешваюць званы. Бог ужо іх пакараў пад Плоўцамі, але яны ўвесь час шукаюць згубы на наша хрысціянскае каралеўства і да той пары будуць шукаць, пакуль іх саміх не змяце рука Божая.

— Пад Плоўцамі, — сказаў Збышка, — загінулі амаль усе мужчыны з майго роду, але я не шкадую, бо тады Бог дараваў перамогу каралю Лакетку, і ён знішчыў дваццаць тысяч немцаў.

— Ты дачакаешся яшчэ большай вайны і яшчэ большых перамог, — сказаў прыёр.

— Амін! — адгукнуўся Збышка.

Яны пачалі гутарыць пра іншае. Малады рыцар мімаходзь спытаў і пра гандляра рэліквіямі, якога сустрэў на дарозе ў Серадз, і даведаўся, што нямала такіх махляроў швэндаецца па дарогах, падманвае даверлівых людзей. Прыёр сказаў таксама, што ёсць папскія булы, якія загадваюць біскупам затрымліваць такіх гандляроў; калі ў каторага з іх не будзе сапраўдных пасведчанняў і пятак, яго трэба судзіць. Пасведчанні ж гэтага валадугі здаліся прыёру падазронымі, і ён хацеў адразу адаслаць яго ў біскупскі суд. Але ён уцёк. Можна, ён баяўся якой мітрэнгі на сваім шляху, але гэтымі ўцёкамі даў падставу для яшчэ большых падазрэнняў.

Калі гутарка скончылася, прыёр запрасіў Збышку адпачыць і заначаваць у кляштары, але той не мог на гэта згадзіцца, бо хацеў вывесіць перад карчмой выклік «на бой пеша або конна» ўсім рыцарам, якія не згадзіліся б з тым, што панна Данута найпрыгажэйшая і найвысакароднейшая дама ва ўсім каралеўстве, а павесіць такі выклік на варотах кляштара не выпадала. Ні прыёр, ні другія мніхі не захацелі нават напісаць для Збышкі гэты выклік, і малады рыцар аказаўся ў цяжкім становішчы, не ведаючы, што рабіць. Калі ж ён вярнуўся ў карчму, то

яму ўспомнілася, што выклік можа напісаць гандляр індульгенцыямі.

— Прыёр так і не разабраўся — ты бадзяга ці не, — сказаў Збышка, — ён разважае так: «Чаго яму было баецца суда, калі яго пасведчанні сапраўдныя?»

— Не біскупа я баюся, — адказаў Сандэрус, — а мніхаў, якія не разбіраюцца ў пячатках. Я хацеў якраз паехаць у Кракаў, але ў мяне няма каня, вось і мушу чакаць, пакуль мне яго хто-небудзь падорыць. А пакуль што я пашлю ліст, да якога прыкладу сваю пячатку.

— І я пра гэта думаў. Калі яны ўбачаць, што ты чалавек пісьменны, то зразумеюць, што ты не прасцяк. А як ты пашлеш ліст?

— Праз якога-небудзь пілігрыма ці вандроўнага мніха перадам. Ці мала людзей ідзе ў Кракаў да труны каралевы?

— А ці зможаш ты напісаць мне выклік?

— Напішу вам, васпане, усё, што загадаеце, гладка і прыгожа, нават на дошцы.

— Лепей на дошцы, — адказаў узрадаваны Збышка, — не парвецца і прынагадзіцца на потым.

Праз нейкі час слугі адшукалі і прынеслі свежую дошку, і Сандэрус напісаў выклік. Што там было напісана, Збышка не ўмеў прачытаць, але адразу ж загадаў прыбіць выклік на варотах, а пад ім павесіць шчыт, дзе на варце па чарзе стаялі туркі. Хто ўдарыў бы ў шчыт дзідай, даў бы знак, што прымае выклік. Але ў Серадзе, па ўсім відаць, не было жадаючых выходзіць на паядынак, бо ні ў гэты дзень, ні да самага паўдня наступнага шчыт ніводнага разу не зазвінеў ад удару, апоўдні ж крыху засмучаны малады рыцар выправіўся ехаць далей.

Перад тым заходзіў яшчэ раз Сандэрус і параіў яму:

— Вам, васпане, патрэбна было вывесіць шчыт у тых краях, дзе жывуць прускія рыцары, там вашаму збраюносу ўжо давялося б падцягваць на вас рамяні даспехаў.

— Што ты кажаш? Крыжакі ж мніхі, а мніху не дазваляецца мець даму сэрца, бо ён слуга Божы.

— Не ведаю, што ім можна, што не, але адно ведаю, што яны ў іх ёсць, гэтыя дамы. Праўда, крыжака будуць асуджаць, калі ён выйдзе на паядынак, бо яны ж даюць клятву ўступаць у бой толькі за веру разам з іншымі; але ў Прусіі акрамя рыцараў Ордэна процьма свецкіх рыцараў, што прыезджаюць з далёкіх краін на дапамогу прус-

кім. Гэтыя толькі і глядзяць, з кім бы счапіцца, асабліва французскія рыцары.

— Эх! Нагледзеўся я на іх пад Вільняй, дасць Бог, уба-чу і ў Мальбарку. Мне патрэбны павіныя пёры са шлемаў, я іх абяцаў, разумееш?

— Купіце, пане, лепш у мяне дзве-тры кроплі поту святога Георгія, якія ён праліў, калі біўся з вогненным зміем. Ніводная святыня так не дапамагае рыцару, як гэтая. Дайце мне за яе каня, на якім я ехаў, а я дадам яшчэ адпушчэнне за хрысціянскую кроў, якую вам давядзецца праліць у баі.

— Адчапіся ад мяне, а не то раззлююся. Не буду я браць твой тавар, пакуль не ўведаю, ці добры ён.

— Вось вы казалі, што едзе шукаць мазавецкі двор князя Януша. Вы там і спытайце, колькі святынь узялі ў мяне і сама княгіня, і рыцары, і панны на тых вяселлях, на якіх я быў.

— На якіх такіх вяселлях?

— Звычайных, перад калядным пастом. Рыцары жаніліся адзін перад адным, бо людзі кажуць, што будзе вайна паміж польскім каралём і прускімі рыцарамі за Добжынскую зямлю... Ну, і некаторыя кажуць сабе: «Богу ведама, ці застануся жывым,» — і хочуць хаця б крыху перад гэтым спазнаць сямейнага шчасця.

Збышка дужа зацікавіўся чуткамі пра вайну, але яшчэ больш тым, што Сандэрус казаў пра вяселлі, і ён запытаў:

— І хто там з паненак пабраўся шлюбам?

— Ды амаль усе прыдворныя панны княгіні. Не ведаю, ці засталася хаця б адна, бо чуў, як княгіня казалася, што давядзецца шукаць новых прыдворных дзяўчат.

Пачуўшы тое, Збышка на хвіліну змоўк, потым запытаўся як не сваім голасам:

— А панна Данута Юрандаўна, імя якой ты пісаў на дошцы, таксама выйшла замуж?

Сандэрус завагаўся і не спяшаўся адказаць, бо і сам нічога толкам не ведаў, да таго ж падумаў, што набудзе перавагу над рыцарам, калі будзе трымаць яго ў няпэўнасці, і можна лепш скарыстаць гэта ў сваіх мэтах. Ён ужо загадзя разважыў, што няблага будзе, калі паедзе з гэтым рыцарам, у якога шмат слуг, багатага рыштунку і ўсялякага добра. Сандэрус разбіраўся ў людзях, бо меў жыццёвы вопыт. Збышка быў вельмі малады, і можна было спадзявацца, што ён акажацца шчодрым і нераз-важлівым, не будзе шкадаваць грошай. Ён паспеў пры-

гледзецца да міланскіх даспехаў, убачыў выдатных баявых коней, якія не маглі належаць простаму рыцару, і падумаў, што каля такога паніча ён будзе мець і гасцінасьць пры дварах, і магчымасьць выгадна збываць свае рэліквіі, і бяспеку ў дарозе, і, нарэшце, дастаткова страў і трункаў, што для яго было найважнейшым за ўсё.

Таму, перш чым адказаць Збышку, ён зморшчыў лоб, узвёў угору вочы, нібы напружваючы памяць, і адказаў:

— Панна Данута Юрандаўна... А адкуль яна?

— Са Спыхава.

— Я іх усіх бачыў, але як там каторую звалі — не дужа памятаю.

— Яна яшчэ зусім маладзенькая, на лютні грае, весяліць княгіню песнямі.

— Ага... маладзенькая... на лютні грае... Выходзілі замуж і такія. Ці не чорная яна, як агат?

Збышка ўздыхнуў з палёгкай.

— Гэта не яна! Тая, пра якую я пытаюся, белая, як снег, толькі шчокі румяныя, і белавалосая.

Сандэрус перапыніў яго:

— Вось якраз чорная, як агат, засталася з княгіняю, а астатнія ўсе павыходзілі замуж.

— Спачатку ты казаў «амаль усе», значыць, не ўсе да адной. Напрамілы Бог прашу цябе, калі хочаш, каб я табе што даў, успомні!

— Дні праз тры ці чатыры я, можа, і ўспомніў бы, а мілей за ўсё быў бы мне конь, каб вазіць свае тавары.

— Будзеш яго мець, калі скажаш праўду.

Тут азваўся чэх, які слухаў усю гэтую размову, пасміхаючыся сабе ў вусы:

— Усю праўду мы будзем ведаць пры мазавецкім двары.

Сандэрус ці не з хвіліну глядзеў на яго, пасля сказаў:

— Можа, ты думаеш, што я баюся мазавецкага двара?

— Я не кажу, што ты яго баішся, аднак жа ні зараз, ні праз тры дні нікуды ты на кані не паедзеш, а калі акажацца, што ты зманіў, то і на ўласных нагах не пойдзеш, бо пан Збышка загадае іх табе пераламаць.

— Гэта ўжо як піць даць! — пацвердзіў Збышка.

Сандэрус падумаў, што такое абяцанне вымушае быць асцярожным, і адказаў:

— Каб я хацеў зманіць, я адразу сказаў бы, выйшла або не выйшла, а я ж сказаў, што не памятаю. Каб ты

меў свой розум, то адразу мог бы спасцігнуць маю дабрачыннасць.

— Мой розум тваёй дабрачыннасці не брат, бо, можа, ў цябе яна сабаку сястра.

— Мая дабрачыннасць так не брэша, як твой розум, а хто пры жыцці брэша, той пасля смерці і завяць можа!

— Гэта так! Не выць пасля смерці будзе твая дабрачыннасць, а скрыгатаць зубамі, адзіна можа яна страціць іх пры жыцці на службе ў д'ябла.

І пачалася ў іх такая сварка, канца-бэрагу няма, бо чэх быў востры на язык і на кожнае слова немца адказваў двума. Але тым часам Збышка даў загад ад'езджаць, і неўзабаве яны рушылі ў дарогу, папярэдне распытаўшы як след у бывалых людзей пра шлях на Ленчыцу. За Серадзам дарога пайшла глухімі лясамі, якімі зарасла большая частка гэтага краю. Але па гэтых лясах пралягаў шырокі гасцінец, месцамі нават акапаны равамі, месцамі ў нізінах брукаваны — сляды гаспадарання караля Казіміра. Праўда, пасля ягонай смерці ў часы ваеннай завірухі, узнятай Наленчамі і Гжымалітамі, дарогі таксама былі занядбаныя, але калі пры Ядвізе настаў мір, зноў у руках стараннага людю заснавалі рыдлёўкі на багнах і сякеры па лясах, і пад канец яе жыцця купец ужо мог правезці з аднаго буйнога горада ў другі свае тавары, не баючыся таго, што зламаецца ў выбоіне вась, або загразне падвода. Цяпер толькі дзікі звер і разбойнікі заставаліся страшнымі на дарогах, але супраць дзікага зверна можна было абараніцца, запальваючы на нач каганцы, а ўдзень — самастрэламі, разбойнікаў жа на гэтай дарозе было меней, чым у іншых краях, бадзяг таксама. Ну, а хто ехаў узброены ды з аховай, той мог увогуле нічога не баяцца.

Збышка таксама не баяўся ні разбойнікаў, ні ўзброеных рыцараў, ён нават не ўспамінаў пра іх, бо яго апанавала вялікая трывога, а душа яго была на мазавецкім двары. Ці застане ён яшчэ сваю Данусю прыдворнай княгіні, ці яна ўжо будзе жонкай якога-небудзь мазавецкага рыцара — ён не ведаў, і з раніцы да вечара ў дарозе яго душу мучылі сумненні. Часам яму здавалася неверагодным, што яна магла забыцца пра яго, але потым прыходзіла ў галаву іншая думка: а што калі Юранд паявіўся пры двары і выдаў дачку замуж за якога-небудзь свайго суседа ці прыяцеля. Казаў жа ён Збышку яшчэ ў Кракаве, што Дануся не яму прызначана, што ён не можа яе

аддаць яму; значыць, відавочна, абяцаў яе некаму іншаму, быў звязаны зарокам, а цяпер ён гэты зарок споўніў. Калі Збышка думаў пра гэта, яму ўжо здавалася, што больш ён не ўбачыць Данусю дзяўчынай. Тады ён клікаў Сандэруса і зноў яго распытваў, зноў цікавіўся, што ён памятае, а той усё больш і больш блытаўся.

Часам здавалася, што немец вась-вось ўспомніць і прыдворную дзяўчынку Данусю, і яе вяселле, але ён тут жа засоўваў палец у рот у задуменні, а потым усклікаў: «Відаць, не яна!». Была надзея, што ў галаве немца праясніцца ад віна, але ён піў і піў многа, ды ягоная памяць не праяснялася, і ён па-ранейшаму змушаў маладога рыцара быць у няпэўнасці, страх у душы ўвесь час змяняўся надзеяй.

Так і ехаў Збышка ў трывозе, смутку і сумненнях. На шляху ён ужо зусім не думаў пра Багданец, пра Згажэліцы — толькі пра тое, што яму належала зрабіць. Перш за ўсё трэба было ехаць да мазавецкага двара і даведацца там пра ўсё, як ёсць, таму Збышка і спяшаўся, спыняючыся ненадоўга ў сядзібе, карчме або ў горадзе на кароткі начлег, толькі каб даць адпачыць коням. У Ленчыцы ён зноў загадаў павесіць перад брамай карчмы свой выклік. Ён заўважыў, што хаця яму невядома, выйшла замуж Дануся ці засталася дзяўчынай, але ж яна ягоная дама сэрца, і ён мусіць біцца за яе. Але і ў Ленчыцы аказалася не вельмі многа такіх, хто мог прачытаць ягоны выклік, а тыя рыцары, якім яго прачыталі пісьменныя клірыкі, не ведалі чужога звычаю, паціскалі плячыма і гаварылі: «Едзе нейкі дурань, бо хто ж будзе згаджацца ці спрачацца з ім, калі той дзяўчыны ніхто з нас у вочы не бачыў». А Збышка ехаў далей з усё большай трывогай у душы і ўсё болей спяшаючыся. Ніколі ён не пераставаў кахаць сваю Дануську, але ў Багданцы і ў Згажэліцах, калі ён кожны дзень гутарыў з Ягенкай, захапляўся яе прыгажосцю, ён не так часта думаў пра Данусю, а цяпер адна яна не сыходзіла з ягонай памяці, з вачэй, з думак. Ён бачыў яе нават у сне, з распушчанай касой, з маленькай лютняй у руцэ, у чырвоных чаравічках і з вяночкам на галаве. Яна працягвала да яго рукі, а Юранд цягнуў яе да сябе. Раніцой, калі сны знікалі, на змену ім прыходзіла яшчэ большая туга, і ніколі ў Багданцы Збышка не кахаў той дзяўчыны так, як цяпер, калі яму думалася, што яе забралі ў яго.

Прыходзіла яму ў галаву, што яе, напэўна, выдалі за-

муж супраць яе волі, але ў душы ён усё роўна яе ні ў чым не вінаваціў, бо яна была яшчэ дзіцем і не магла праявіць сваю волю. Ён нават абураўся, згадваючы пра Юранда і княгіню Анну; калі ж думаў пра Данусінага мужа, сэрца яго загаралася вялікім гневам, і ён грозна азіраўся на слуг, што везлі ў паклажы зброю. Ён вырашыў, што будзе ёй служыць і тады, калі яна акажацца чужой жонкай, ён усё роўна павінен здабыць і палажыць да яе ног павіныя пёры. Але ў гэтай думцы было больш смутку, чым суцяшэння, бо ён не ўяўляў сабе, што будзе рабіць далей.

Суцяшала яго толькі надзея на будучую вялікую вайну. Хоць яму без Дануські і жыць не хацелася, але ён не думаў, што абавязкова загіне, наадварот, адчуваў, што вайна зможа так захапіць ягоную душу і памяць, што ён забудзецца пра свае нягоды і засмучэнні. Прадчуванне вялікай вайны, сапраўды, як бы вісела ў паветры. Невядома, адкуль ішлі чуткі, бо паміж каралём і Ордэнам панаваў мір, але аднак жа ўсюды, дзе Збышка праяджаў, не гутарылі ні пра што іншае. Людзі нібы адчувалі, што вайна непазбежная, а некаторыя проста казалі: «Навошта ж нам было злучацца з Літвой, хіба не для таго, каб разам выйсці супраць гэтых сабак-крыжакоў? Трэба раз і назаўжды скончыць з імі, каб яны больш нас не мучылі». Іншыя абураліся: «Шалёныя мніхі! Мала было ім Плоўцаў! Смерць вісіць над імі, а яны яшчэ захапілі Добжынскую зямлю, якую потым ім давядзецца аддаць з крывёю». І ўжо грунтоўна рыхтаваліся да вайны ва ўсіх землях каралеўства, без мітусні, як гэта звычайна робіцца, калі рыхтуюцца да бою не на жыццё, а на смерць, з глухой зацятасцю цярплівых людзей, якія доўга зносілі крыўды і задумвалі ворагу страшную кару. Ва ўсіх маэнтках Збышка сустракаў людзей, перакананых у тым, што ў любы дзень трэба быць гатовым сесці на каня, яго гэта нават здзіўляла, бо як і іншыя, ён разумее, што вайна непазбежна пачнецца, але не чуў, што яна пачнецца так хутка. Яму не прыходзіла ў галаву тая думка, што спадзяванні людзей апераджаюць падзеі, ён верыў не сабе, а іншым, радаваўся ў душы гэтай падрыхтоўцы да вайны, з чым сустракаўся на кожным кроку. Усе іншыя клопаты адступалі перад клопатам пра каня і зброю, усюды старанна даводзілі да ладу дзіды, мечы, баявыя сякеры, рагаціны, шлемы, панцыры, рамяні нагруднікаў і чапракоў. У кузнях днём і ноччу білі жалезнымі молатамі па жалезных лістах, кавалі рубыя, цяжкія даспехі, якія

было не па сілах надзець выкшталцоным рыцарам з Захаду, але іх лёгка насілі дужыя шляхцічы з Велікапольшчы і Малапольшчы. Старыя даставалі са скрыняў у каморах пакрытыя цвіллю мяхі з грыўнамі на ваенны рыштунак для дзяцей. Неяк Збышка заначаваў у багатага шляхціча Барташа з Бялаў, бацькі дваццаці двух дужых сыноў, які аддаў у заклад свае багатыя землі кляштару ў Ловічы, каб купіць дваццаць два панцыры, такую ж колькасць шлемаў і іншага ваеннага рыштунку. Хаця Збышка і не чуў у Багданцы пра ўсё гэта, аднак ён думаў, што і яму давядзецца рушыць у Прусію, і дзякаваў Богу, што ён так добра падрыхтаваўся. Ягонае ўзбраенне паўсюдна выклікала здзіўленне. Яго лічылі сынам ваяводы; калі ж малады рыцар казаў, што ён просты шляхціч і што такую зброю можна купіць у немцаў, толькі трэба заплаціць баявой сякерай, сэрцы ўзгараліся ваяўнічым запалам. Былі і такія, каго настолькі спакушалі ягоня даспехі, што яны даганялі Збышку на гасцінцы і прапаноўвалі: «Давай за іх паб'ёмся?» Але ён спяшаўся і не хацеў уступаць у бой, а чэх нацягваў самастрэл. Збышка нават перастаў вывешваць у чарговай карчме дошку з выклікам, падумаўшы, што чым далей ён ад'язджае ад граніц у глыб краіны, тым меней сустрэне тых, хто разбіраецца ў рыцарскіх звычаях, і яго будучь прымаць за дурня, не болей.

У Мазовіі народ ужо менш гаварыў пра вайну. Хаця і тут усе верылі, што яна будзе, але не ведалі, калі яна пачнецца. У Варшаве было спакойна, тым больш, што двор перабраўся у Цэханаў, які князь Януш пасля даўняга нападу літоўцаў перабудоўваў, а лепш сказаць — будаваў нанова, бо ад ранейшага застаўся толькі замак. У варшаўскім замку Збышку прыняў замкавы стараста Яська Саха, сын таго самага ваяводы Абрагама, які загінуў пад Ворсклай. Яська ведаў Збышку, бо ён быў з княгіняй у Кракаве. Таму ён гасцінна прыняў Збышку, быў яму вельмі рады. Але перш, чым дайшло да ежы і пітва, Збышка доўга распытваў яго пра Данусю, ці не выйшла яна замуж разам з іншымі прыдворнымі паненкамі княгіні.

Але Саха нічога не мог яму пра гэта сказаць. Князь і княгіня жылі ў Цэханаве яшчэ з ранняй восені. У Варшаве засталася для аховы замка толькі жменька лучнікаў на чале з ім. Саха чуў, што ў Цэханаве былі розныя забавы і, як звычайна перад калядным пастом, вяселлі,

але якая з прыдворных выйшла замуж, а якая не, ён не распытваў, бо сам быў жанаты.

— Я ўсё ж думаю, — сказаў Саха, — што Дануся замуж не выйшла, бо вяселле не магло б адбыцца без Юранда, а я нешта не чуў, каб ён прыязджаў. Да таго ж у князя і княгіні цяпер гасцююць два рыцары-крыжакі, комтуры, адзін з Янсбарка, другі са Шчытна, а з імі нібыта і яшчэ нейкія іншаземцы; усякі раз, калі такое бывае, Юранд не прыязджае, бо адзін выгляд белага плашча тут жа даводзіць яго да шаленства. Не было Юранда, значыць, не было і вяселля. А хочаш, я пашлю ганца запытаць і накажу яму як найхутчэй вярнуцца, але я так думаю, што ты яшчэ спаткаеш Юрандаву дачку сярод паненак.

— Я сам заўтра ранкам туды выеду, — сказаў Збышка, — але за суцяшэнне дзякую. Хай толькі коні крыху адпачнуць, потым зноў паеду; мне не будзе спакою, пакуль не ўведаю праўды. Яшчэ раз дзякуй табе, мне пасля тваіх слоў неяк палягчэла.

Аднак Саха на гэтым не супакоіўся і распытаў шляхцічаў, што гасцявалі ў замку, ці не чуў хто пра вяселле Данусі. Ніхто нічога не чуў, хаця знайшліся і такія, што былі ў Цэханаве і нават гулялі на некаторых вяселлях: «Хіба што яна ўзяла шлюб у апошнія дні ці апошнія тыдні». Магло быць і так, бо ў тых часы людзі не трацілі шмат часу на развагі. Аднак жа Збышка лёгка абназдеены. Ужо ў ложку ён падумаў, ці не прагнаць яму Сандэруса, але вырашыў, што гэты прайдзісвет ведае нямецкую мову і можа прынагадзіцца ў час паездкі ў Мальбарк для паядынку з Ліхтэнштэйнам. Падумаў Збышка і пра тое, што Сандэрус не падмануў яго; хоць і быў драгім набыткам, бо ў корчмах еў і піў за чацвярых, але быў паслужлівы і выказваў сваю адданасць новаму апекуну. Самае ж галоўнае, што ён умеў пісаць, і ў гэтым меў перавагу не толькі над чэхам, але і над самім Збышкам.

З гэтае прычыны Збышка і дазволіў Сандэрусу ехаць з ім у Цэханаў, чаму той дужа ўзрадаваўся, не толькі з-за таго, што ў дарозе яго добра кармілі і паілі, але і таму, што ў такой шаноўнай кампаніі яму больш давяралі і ён мог лягчэй знайсці пакупнікоў на свой тавар. Пасля начлегу ў Насельску, едучы не дужа хутка і не дужа павольна, надвячоркам убачылі муры замка ў Цэханаве. Збышка спыніўся ў карчме, каб надзець на сябе даспехі і за-

тым, згодна з рыцарскімі звычаямі, уехаць у замак у шлеме і з дзідай у руцэ; потым сеў на свайго цягавітага каня, здабытага ў баі, перажагнаўся і рушыў наперад.

Але не паспеў ён праехаць і дзесяці крокаў, як чэх дагнаў яго і сказаў:

— Ваша міласць, там нейкія рыцары ўслед за намі ваяць, ці не крыжакі гэта?

Збышка павярнуў каня і не далей як крокаў за трыццаць убачыў пышную групу вершнікаў, на чале якой ехалі два рыцары на дужых паморскіх конях, абодва ў поўным узбраенні, у белых плашчах з чорнымі крыжамі і ў шлемах з высокімі султанами з павіных пёраў.

— Крыжакі, далібог! — усклікнуў Збышка.

І ён міжволі нахіліўся ў сядле, апусціўшы дзіду ніжэй, да конскага вуха, а чэх, убачыўшы гэта, папляваў на далонь, каб ямчэй узяцца за сякерышча.

Слугі Збышкі, людзі бывалыя і дасведчаныя ў ваенных звычаях, стаялі напачатку, не для бою — слугі не ўдзельнічалі ў рыцарскіх паядынках, — а для таго, каб адмерыць месца для паядынку на конях або ўтаптаць снег для пешага. Толькі чэх, які быў шляхцічам, мог яму дапамагчы, але і ён спадзяваўся, што Збышка спачатку перамовіцца, затым кінецца ў бой, і ў душы быў здзіўлены, што малады пан нахіліў дзіду без выкліку.

Але Збышка своечасова апамятаўся. Ён згадаў свой безразважны ўчынак пад Кракавам, калі неабачліва хацеў напасці на Ліхтэнштэйна, і ўсе няшчасці, якія пасля гэтага абрынуліся на яго, таму ўзняў дзіду ўгору, перадаў яе чэху і, не дастаючы меча, крануў каня і паехаў насустрач. Наблізіўшыся, ён убачыў, што з імі быў яшчэ і трэці рыцар, таксама з пёрамі на галаве, і чацвёрты, без зброі, доўгавалосы, падобны на мазура.

Гледзячы на іх, Збышка ў душы казаў сабе:

«Даў я ў вязніцы зарок маёй даме здабыць не тры чубы, а столькі, колькі пальцаў на абедзвюх руках; але ж тры, калі гэта толькі не паслы, можна было б ужо зараз здабыць».

Аднак ён падумаў, што ўсё ж гэта мусібыць нейкія паслы да князя мазавецкага, а таму ўздыхнуў і гучна прывітаў іх:

— Слава Ісусу Хрысту!

— На векі вякоў, — адказаў бяззбройны вершнік, у якога былі доўгія валасы.

— Дай вам Бог шчасця!

- І вам, васпане.
- Хвала святому Георгію!
- Гэта наш заступнік. Добрай дарогі вам!

Яны раскланяліся, а затым Збышка сказаў, хто ён, які ў яго герб і кліч і адкуль едзе; доўгавалосы рыцар паведаміў, што завуць яго Ендрык з Крапіўніцы, што ён суправаджае гасцей князя: брата Готфрыда, брата Ротгера, а таксама пана Фулько дэ Лорша з Латарынгіі, гасця крыжакоў, які захацеў на ўласныя вочы ўбачыць князя мазавецкага і асабліва княгіню, дачку славутага «Кінстута».

Тады, калі Ендрык з Крапіўніцы называў іх імёны, замежныя рыцары, седзячы на сваіх конях, нахілялі галовы ў жалезных шлемах, бо яны па багатых даспехах Збышкі вызначылі для сябе, што князь, мабыць, паслаў ім насустрач каго-небудзь са знатных прыдворных, можа, каго з радні або сына.

А Ендрык з Крапіўніцы казаў далей:

— Комтур (па-нашаму — стараста) з Янсбарка, які цяпер гасцюе ў князя, апавядаў яму пра гэтых трох рыцараў. Яны даўно хацелі прыехаць, але не асмельваліся, асабліва рыцар з Латарынгіі, ён надта здалёку і думаў, што на мяжы Тэўтонскага ордэна жывуць сарацыны, з якімі безупынна ідзе вайна. Князь, як гасцінны гаспадар, паслаў мяне на мяжу, каб я іх праводзіў сюды ў поўнай бяспецы.

— Што ж яны не маглі праехаць без вашай дапамогі?

— Наш народ ненавідзіць крыжакоў, і не таму, што яны нападаюць на нас, — мы таксама да іх зазіраем, — а за іх гнюснае здрадніцтва; хай крыжак цябе абдымае, цалуе, а сам у гэты час думае, як бы табе ў спіну нож усадзіць; гэтая іх паскудная звычка праціўная нам, мазурам. Ды вы самі ведаеце! У сваім доме любы немца прыме, гасцю не будзе ніякай крыўды, але на дарозе ахвотна на яго нападзе. Ёсць такія, што так і робяць: адны помсцяцца, другія дзеля славы, няхай Бог пашле яе кожнаму!

— А хто самы славуты?

— Ёсць адзін такі, што лепей бы немцу смерць убачыць, чым яго: гэта Юранд са Спыхава.

У маладога рыцара затрымцела сэрца, калі пачуў гэтае імя, і ён вырашыў выцягнуць з Ендрыка хоць тое-сёе.

— Ведаю! — сказаў ён. — Чуў. Ці не ягоная гэта дачка,

Данута, была прыдворнай у княгіні, пакуль не выйшла замуж?

І ён, стаіўшы дыханне, пачаў глядзець на мазавецкага рыцара, аднак той у здзіўленні тут жа адгукнуўся:

— Хто вам гэта сказаў? Яна ж зусім маладзенькая. Бывае, вядома, што і такія выходзяць замуж, але дачка Юранда не выйшла. Шэсць дзён таму я выехаў з Цэханавы і бачыў яе пры княгіні. А хто ж выходзіць замуж у час посту?

Калі Збышка пачуў гэта, то ледзь стрымаўся, каб не схапіць мазура ў абдымкі і не крыкнуць: «Дзякуй за такую навіну!» — але схамянўся і адказаў:

— А я чуў, што Юранд выдаў яе замуж.

— Княгіня хацела яе выдаць, а не Юранд, ён якраз быў супраць. Княгіні дужа хацелася выдаць яе за аднаго рыцара ў Кракаве, які даў зарок службыць дзяўчыне і якога яна кахае.

— Кахае? — ледзь не закрычаў Збышка.

Ендрык кінуў на яго імклівы позірк і з усмешкай спытаўся:

— А што вы ўсё распытваеце пра гэтую дзяўчыну?

— Я пытаюся пра знаёмых, да якіх еду.

Збышкавага твару амаль не было відаць з-пад шлема, толькі нос, вочы і крыху шчокі, але і шчокі, і нос у яго так пачырванелі, што мазур, вялікі насмешнік і хітраван, спытаўся:

— Нешта твар ваш пачырванеў, як велікодная яйка, мабыць, ад марозу?

Юнак яшчэ больш засаромеўся і прамармытаў:

— Напэўна...

Яны рушылі далей і ехалі нейкі час моўчкі, толькі коні пырхалі, з іх храпаў вырываліся клубы пары, ды чулася, як гутарылі між сабой іншаземныя рыцары. Аднак праз хвіліну Ендрык з Крапіўніцы спытаўся:

— Дык як вас завуць, я нешта недачуў?

— Збышка з Багданца.

— Не можа быць! Дык жа таго, хто паабяцаў службыць дачцы Юранда, нібыта гэтак жа звалі!

— Ці не думаеце вы, што я буду гэта аспрэчваць? — з гонарам адрэзаў Збышка.

— І не трэба! Божа мой, дык вы і ёсць той самы Збышка, якому дачка Юранда накінула на галаву пакрывала! Пасля таго, як прыдворныя дамы вярнуліся з Кракава, яны больш ні пра каго і не гаварылі, як пра вас, у нека-

торых аж слёзы цяклі па шчоках. Дык гэта вы! Ну і радасці ж будзе пры двары... княгіня вас таксама любіць.

— Хай блаславіць яе Бог і вас таксама за добрую вестку... А то мне казалі, што Дануся выйшла замуж, я ледзьве не самлеў.

— А як ёй было выходзіць? Вядома, дзяўчына яна прынадная, за ёй цэлы Спыхаў стаіць, ёсць і многа прыгожых хлопцаў пры двары, аднак жа ніхто на яе не заглядаўся, бо кожны паважаў яе ўчынак і вашу клятву. І княгіня гэтага б не дапусціла. Ну, цяпер ужо ўсе ўзрадуецца! Па праўдзе кажучы, той-сёй з Данусі падсмейваўся. «Не вернецца больш твой рыцар», — казалі ёй, а яна як тупне ножкамі: «Вернецца, вернецца!» — хаця не раз бывала, скажучь ёй, што вы з другой ажаніліся, дык яна і заплача.

Збышка расчуліўся, але тут жа яго ахапіў гнеў на злыя нагаворы, і ён усклікнуў:

— Я выклічу таго на бой, хто гаварыў такое!

Але Ендрык з Крапіўніцы засмяўся:

— Гэта ж бабы ёй казалі! Будзеце іх на бой выклікаць? Ім і мечам рады не дасі!

Збышка быў рады, што Бог паслаў яму такога вясёлага і зычлівага таварыша, і ён пачаў распытваць яго спярша пра Данусю, потым пра звычай мазавецкага двара, зноў пра Данусю, пра князя Януша, пра княгіню і зноў пра Данусю; ён згадаў пра свой зарок і распавёў Ендрыку пра ўсё, што чуў едучы, што народ рыхтуецца да вайны, што яе чакаюць з дня на дзень, і нарэшце спытаў, ці чакаюць вайны ў мазавецкіх княствах.

Аднак пан з Крапіўніцы не думаў, што вайна так ужо блізка. Кажучь людзі, але ж ён на ўласныя вушы чуў, як князь аднойчы гаварыў Мікалаю з Длуголясу, што крыжакі цяпер не ўпіраюцца рогам і гатовыя нават вызваліць Добжынскую зямлю, калі кароль будзе настойлівым, бо яны яго баяцца і будуць адцягваць вайну, аж пакуль не падрыхтуюцца да яе.

— Якраз нядаўна князь ездзіў у Мальбарк. Магістра не было, і яго прымаў вялікі маршал, турнір у яго гонар наладзіў, а цяпер комтуры ў князя ў гасцях, ды вось яшчэ новыя госці едуць.

Ендрык на хвіліну задумаўся, затым дадаў:

— Людзі кажучь, што гэтыя крыжакі сядзяць у князя Земавіта ў Плоцку і тут, у нас, не без дай прычыны. Хацелі б яны, відаць, каб у час вайны, калі яна ўсё ж

пачнецца, нашы князі дапамагалі не польскаму каралю, а ім; калі ж не ўдасца іх да гэтага схіліць, то каб хаця спакойна стаялі ўбаку, — але гэтага не будзе...

— Дасць Бог, не будзе. Як бы вы маглі ўседзець дома? Вашы князі падуладныя польскаму каралю. Я думаю, не ўдасца адседзецца...

— Так, сядзець не будзем, — адказаў Ендрык з Крапіўніцы.

Збышка зноў зірнуў на іншаземных рыцараў, на іх павіныя пёры.

— Значыць, і гэтыя едуць дзеля таго ж?

— Тыя, што з Ордэна, можа быць. Хто іх ведае?

— А той, трэці?

— Трэці едзе, бо цікаўны.

— Відаць, знатны рыцар.

— Дзіва што! Услед за ім вязуць тры акаваныя скрыні з розным ваенным рыштункам, а ў свіце ў яго аж дзевяць чалавек. Вось бы з такім у двубоі сустрэцца! Аж слінкі цякуць!

— Але ж вам няможна!

— Нельга! Князь загадаў мне ахоўваць іх. Да самага Цэханава і волас не ўпадзе з іх галавы!

— А што, калі б я іх выклікаў? Раптам яны і захочуць выйсці на двубой са мной?

— Тады вам давялося б спачатку біцца са мной; не, пакуль я жывы, нічога ў вас не выйдзе.

Пачуўшы гэта, Збышка прыязна глянуў на маладога шляхціча і сказаў:

— Вы ведаеце, што такое рыцарскі гонар. З вамі я не буду біцца, бо я ваш прыцель, але ў Цэханаве, Бог дасць, я знайду прычыну, каб сустрэцца з немцамі ў баі.

— У Цэханаве рабіце сабе, што хочаце. Там не абыдзецца і без турніраў, а калі князь і комтуры дазваляць, можа, і паядынкі будуць.

— У мяне ёсць такая дошка, на ёй напісаны выклік кожнаму, хто не прызнае, што панна Данута Юрандаўна найпрыгажэйшая і найвысакароднейшая ў свеце. Але ведаеце... усюды, дзе я ехаў, людзі толькі паціскалі плячыма ды смяяліся...

— Гэта іншаземны звычай і, я вам шчыра скажу, дурны, у нас ведаюць яго хіба толькі бліжэй да заходніх межаў. Вось і гэты, латарынжац, на шляху сюды чапляўся да шляхцічаў і патрабаваў, каб услаўлялі ягоную

даму. Але яго ніхто не разумеў, ды ўсё роўна я не дапусціў бы ніякіх боек.

— Як жа так? Ён патрабаваў услаўляць ягоную даму? Ды што вы кажаце? Не мае ні сумлення. ні сораму.

Тут Збышка зірнуў на замежнага рыцара, нібы хацеў пацікавіцца, як выглядае чалавек, у якога няма сораму, але вымушаны быў у душы прызнацца, што Фулько дэ Лорш не выглядаў як звычайны завадатар сварак. З-пад прыўзнятага забрала на яго глядзелі добрыя вочы, твар быў малады, поўны нейкага смутку.

— Сандэрус! — раптам гукнуў Збышка.

— Да вашых паслуг, — адказаў немец, наблізіўшыся.

— Запытай у таго вунь рыцара, якая дзяўчына найвысакароднейшая і найпрыгажэйшая ў свеце.

— Якая дзяўчына найвысакароднейшая і найпрыгажэйшая ў свеце? — спытаў Сандэрус па-нямецку.

— Ульрыка д'Эльнер, — адказаў Фулько дэ Лорш.

І, узвёўшы вочы ўгору, пачаў раз-пораз уздыхаць, а ў Збышкі, які пачуў такую кашчунную заяву, ад абурэння заняло дух, і такі гнеў ахапіў яго, што ён аж узняў каня на дыбкі; але не паспеў ён нешта сказаць, як Ендрык з Крапіўніцы раздзяліў яго і іншаземца сваім канём і крыкнуў:

— Сварыцца не дазволю!

Аднак Збышка зноў папрасіў гандляра рэліквіямі:

— Скажы яму ад мяне, што ён кахае саву.

— Шляхетны рыцар, мой пан кажа, што вы кахаеце саву, — як рэха паўтарыў па-нямецку Сандэрус.

Пачуўшы гэта, дэ Лорш выпусціў з рук павады, правай адшпіліў і зняў з левай рукі жалезную пальчатку, кінуўшы яе ў снег перад Збышкам, які кіўнуў чэху, каб той падняў яе вастрыём дзіды.

Але тут Ендрык з Крапіўніцы павярнуўся тварам да Збышкі і пагрозліва сказаў:

— Яшчэ раз кажу, што, пакуль я ахоўваю гэтых рыцараў, ніякіх сутычак не будзе. Не дазволю ні яму, ні вам.

— Не я яго выклікаў, а ён мяне.

— Але за саву. Досыць мне і гэтага, а калі хто будзе ўпарты... Глядзіце... І я ўмею павярнуць свой пас наперад!

— Я не хачу біцца з вамі.

— А мусілі б, я ж павінен абараняць гэтага рыцара.

— Дык што ж будзем рабіць? — спытаў упарты Збышка.

— А Цэханаў ужо недалёка.

— А што падумае немец?

— Няхай ваш чалавек скажа яму, што тут вы не можаце біцца і што спачатку вы абодва павінны атрымаць дазвол: ён у комтура, вы ў князя.

— А што калі мы не атрымаем дазволу?

— Сустрэнецца ў іншым месцы. Ну, хопіць балбатаць!

Ендрык з Крапіўніцы сапраўды не мог дапусціць, каб справа дайшла да паядынку на шляху ў Цэханаў. Збышка гэта разумеў, таму зноў пазваў Сандэруса і загадаў растлумачыць латарынгскаму рыцару, што ў двубой яны ўступяць толькі тады, як прыедуць у горад. Дэ Лорш выслухаў Сандэруса, кіўнуў галавой ў знак таго, што ўсё зразумеў, а потым працягнуў Збышку руку, патрымаў з хвіліну і тройчы паціснуў ягоную; паводле рыцарскага звычаю гэта значыла, што паядынак адбудзецца ў любым месцы і ў любы час. Пасля гэтага яны, нібы ў добрай згодзе, паехалі разам да цэханаўскага замка, круглыя вежы якога былі відаць на фоне заружавелага неба.

У горад уехалі яшчэ завідна, але пакуль іх распытвалі каля замкавай брамы і пакуль апусцілі мост, настала глыбокая ноч. Іх прыняў і частаваў Збышкаў добры знаёмы, Мікалай з Длуголясу, які камандаваў замкавай аховай, што складалася са жменькі рыцараў і трох сотняў трапных лучнікаў з жыхароў пушчы. Адразу ж, як прыехалі, Збышку сказалі, што двара ў замку няма, і ён вельмі засмуціўся. Князь наладзіў вялікае паляванне ў гонар комтураў са Шчытна і з Янсбарка, і ў лес, дзеля большай пышнасці, выправілася і княгіня з прыдворнымі дамамі. Са знаёмых жанчын ён сустрэў толькі Офку, удаву Кшыха з Яжамбкова, якая была ключніцай замка. Яна вельмі ўзрадавалася, калі ўбачыла Збышку, бо пасля вяртання з Кракава каму толькі можна было апавядала пра яго каханне да Данусі і выпадак з Ліхтэнштэйнам. Праз гэтыя аповеды яна стала вядомай сярод моладзі, і за гэта была ўдзячная Збышку; таму яна пастаралася суцешыць хлопца, які так затужыў, калі даведаўся, што Данусі няма ў замку.

— Ты яе не пазнаеш, — сказала яна. — Час ідзе, адзенне ў дзяўчыны пачынае ўжо трашчаць па швах, яна ўся наліваецца. Яна ўжо не карантышка, якой была раней, і кахае цябе не так, інакш. Цяпер хай хто-небудзь толькі

крыкне ў яе над вухам: «Збышка!» — дык яе нібы хто шылам уколе. Такая ўжо яна, наша жаночая доля, супроць яе няма рады, усё ў волі Божай... А дзядзька твой, кажаш, ужо здаровы? Чаму ж ён не прыехаў? Так, доля ўжо наша такая... Сумна, сумна дзяўчыне адной на свеце жыць... Дзіва яшчэ, як яна ног не зламала, бо штодня ўзбіраецца на вежу і глядзіць на дарогу. Кожнай з нас патрэбны добры чалавек.

— Вось пакармлю коней і паеду да яе — хай сабе і нач, усё роўна паеду, — адказаў Збышка.

— Як сабе хочаш, але толькі вазьмі з сабой праваднічага з замка, а то будзеш блукаць у пушчы.

У час вячэры, якую Мікалай з Длуголясу наладзіў для гасцей, Збышка і сапраўды сказаў, што адразу ж паедзе ўслед за князем, і папрасіў даць яму праваднічага. Здарожаныя браты Ордэна пасля вячэры паселі каля вялікіх камінаў, у якіх палалі цэлыя сасновыя камлі, і вырашылі ехаць толькі назаўтра, пасля адпачынку. Адзін дэ Лорш захацеў ехаць разам са Збышкам, бо не хацеў спазніцца на паляванне, якое вельмі хацеў пабачыць.

Пасля вячэры ён падышоў да Збышкі і, працягнуўшы яму сваю руку, зноў трыкроць сціснуў ягоныя пальцы.

VI

Але і гэтым разам у іх не дайшло да паядынку, бо Мікалай з Длуголясу даведаўся пра ўсё ад Ендрыка з Крапіўніцы і ўзяў з абодвух слова, што без князя і комтураў яны не будуць біцца; калі ж не паслухаюцца, то ён зачыніць замкавую браму. Збышку хацелася хутчэй убачыць Данусю, таму ён не быў супраць, а дэ Лорш, які ахвотна ўдзельнічаў у паядынках, калі гэта было трэба, не быў крыважэрным чалавекам і адразу ж пакляўся рыцарскім словам, што будзе чакаць дазвалення князя, тым больш што ён баяўся яго абразіць. Да таго ж латарынжац наслухаўся песень пра турніры, любіў свецкае кола і пышныя ўрачыстасці, а таму хацеў біцца перад усім дваром, вяльможамі, дамамі, спадзеючыся, што ў такім выпадку яго перамогі здабудуць яму большую славу і ён хутчэй атрымае рыцарскія залатыя шпory. Акрамя таго зацікавіў яго і гэты край, ягоныя людзі, бо Мікалай з Длуголясу, які доўга быў у нямецкім палоне і добра гаварыў па-нямецку, панарасказваў яму дзівосаў пра княскае па-

ляванне на розных звяроў, ужо невядомых у заходніх краінах. Апоўначы разам са Збышкам ён выехаў у бок Прасныша ў суправаджэнні ўзброенай свiты і слуг з каганцамі для аховы ад ваўкоў, якія збіраліся ўзімку ў вялікія зграі і маглі быць грознымі нават для двух дзесяткаў узброеных да зубоў вершнікаў. У другі бок ад Цэханава таксама хапала лясоў, яны за Праснышам адразу пераходзілі ў неабсяжную курпскую пушчу, якая злівалася на ўсходзе з дрымучымі барамі Падляшша і далей Літвы. Не ў такія ўжо даўнія часы гэтымі лясамі прабіраліся ў Мазовію паўз грозныя ўмацаваныя паселішчы асаднікаў⁶⁴ паганцы-ліцвіны, якія ў 1337 годзе дайшлі да Цэханава і разбурылі горад. Дэ Лорш з найвялікшай цікавасцю слухаў аповеды пра гэта старога праваднічага — Мацьку з Турабаяў, бо ён у душы гарэў жаданнем памерацца сіламі з ліцвінамі, якіх лічыў сарацынамі, як і ўсе заходнія рыцары. Ён прыехаў у гэтую краіну для ўдзелу ў крыжовым паходзе, прагнучы здабыць сабе славу і збавенне душы. Едучы сюды, ён спадзяваўся, што, нават ваюючы з мазурамі — народам, на яго думку, напаўязычніцкім, таксама дасягне вечнага шчасця. І не паверыў сваім вачам, калі, едучы па Мазовіі, убачыў у гарадах касцёлы, на вежах — крыжы, святароў, рыцараў са святымі знакамі на даспехах і народ, хаця і буйны, гарачы, схільны да сварак і боек, але хрысціянскі і ўвогуле не больш ваяўнічы, чым немцы, на якіх малады рыцар ужо нагледзеўся. Калі ж яму казалі, што гэты народ некалькі стагоддзяў пакланяецца Хрысту, ён ужо і не ведаў, што яму думаць пра крыжакоў, а калі даведаўся, што нябожчыца кракаўская каралева і Літву ахрысціла, яго здзіўленню і расчараванню не было межаў.

Тады ён пачаў дапытвацца ў Мацькі з Турабаяў, ці няма ў тутэйшых лясах хаця б крыважэрных цмокаў, якім людзі павінны прыносіць у ахвяру дзяўчат і з якімі можна было б пазмагацца. Аднак Мацька канчаткова расчараваў яго, сказаўшы:

— У лясах нямала самых розных звяроў: тут і ваўкі, і туры, і зубры, і мядзведзі, вось з імі ў нас турбот нямала. Можна, дзе-небудзь у багне і ёсць якая нячыстая сіла, але пра цмокаў я нічога не чуў; каб яны былі, мы напэўна ж не далі б ім нашых дзяўчат, а ўсёй грамадой пайшлі б на іх. Каб яны ў нас былі, то даўно ўжо кожны асаднік з пушчаў меў бы пас з іхнай скуры!

— А што гэта за людзі і хіба нельга з імі ўступіць у бой? — спытаў дэ Лорш.

— Можна, але небяспечна, — адказаў Мацька, — ды гэта і не да твару рыцару — яны ж мужыкі.

— Швейцарцы таксама мужыкі. Няўжо і гэтыя вашы асаднікі Хрыста вызнаюць?

— Іншых у Мазовіі няма, гэта ўсё людзі нашы і княскія. Вы, напэўна, бачылі ў замку лучнікаў. Гэта курпы, лепшых, чым яны, лучнікаў няма ў свеце...

— Англічане і шатландцы, якіх я бачыў пры бургундскім двары...

— Бачыў я іх у Мальбарку, — перапыніў рыцара мазур. — Дужыя хлопцы, але крыў Божа ім выйсці супраць курпаў! У курпаў жа дзіценку гадоў сямі есці не дадуць, пакуль ён не саб'е сабе стралой ежу з вершаліны сасны.

— Пра што вы тут гаворыце? — раптам спытаў Збышка, бо да яго слыху данеслася некалькі разоў слова «курпы».

— Мы гаворым пра курпскіх і англійскіх лучнікаў. Гэты рыцар кажа, што самыя лепшыя лучнікі — англічане і асабліва шатландцы.

— Я іх пад Вільняй бачыў. Чуў посвіст іхных стрэл, калі яны праляталі каля вушэй. З усіх краёў там рыцары былі, і ўсе хваліліся з'есці нас без солі, але раз-другі паспыталі і страцілі ахвоту да такой ежы.

Мацька засмяўся і пераказаў словы Збышкі дэ Лоршу.

— Размова пра гэта ішла пры розных дварах, — адказаў той, — вашых рыцараў усюды хвалілі за адвагу, але папракалі за тое, што яны абараняюць паганцаў.

— Мы баранілі ад крыўд і несправядлівасцей народ, які хацеў хрысціцца. Гэта немцы хочуць, каб яны заставаліся язычнікамі і была нагода для вайны.

— Хай ім Бог суддзёй будзе, — адказаў дэ Лорш.

— Можа, гэта хутка і будзе, — адказаў Мацька з Турабаяў.

Пачуўшы, што Збышка быў пад Вільняй, латарынжац пачаў распытваць яго пра гэты горад, баі пад ім, бо вестка пра бітвы і паядынкі рыцараў, якія там адбываліся, разнеслася па ўсім свеце. Асабліва ўразіў заходніх рыцараў паядынак чатырох французскіх і чатырох польскіх рыцараў. Дэ Лорш з яшчэ большай павагай стаў глядзець на Збышку, як на чалавека, што ўдзельнічаў у такіх

слаўных баях, — ён радаваўся, што будзе біцца не абы з кім.

Пакуль жа яны ехалі ў поўнай згодзе, у час адпачынку трымаліся ветліва, частаваліся віном, якога ў дэ Лорша было нямала ў запасе на вазах. Але тут з размовы паміж дэ Лоршам і Мацькам з Турабаяў высветлілася, што Ульрыка д'Эльнер на самой справе ніякая не панна, а саракагадовая замужняя жанчына, маці шасцёх дзяцей, і Збышка абурыўся тым, як мог гэты дзіўны іншаземец параўнаць тую старую бабу з ягонай Данусяй, ды яшчэ патрабаваў прызнаць яе перавагу. Ён нават падумаў, ці не з глузду гэты чалавек з'ехаў, і, можа, яму патрэбны цёмная камяніца ды добры бізун, а не падарожжы па свеце — толькі гэтая думка стрымала імгненны выбух гневу.

— Ці не здаецца вам,— сказаў ён Мацьку,— што злы дух памуціў ягоны розум? Можа, д'ябал сядзіць у ягонай галаве, як чарвяк у яблыку, і гатовы ўначы перапаўзці на каго-небудзь з нас. Трэба асперагацца...

Пачуўшы тое, Мацька з Турабаяў спрабаваў пярэчыць, але потым і сам пачаў неяк падазрона пазіраць на латарынгскага рыцара і ўрэшце сказаў:

— Часам бывае, што ў такім апантаным чалавеку сядзіць цэлая сотня д'яблаў; калі ім стане цесна, то яны пачынаюць шукаць, у каго б ім перасяліцца. Найгоршы ж той д'ябал, які насланы бабай.

Потым ён раптам звярнуўся да рыцара:

— Слава Ісусу Хрысту!

— І я слаўлю яго,— са здзіўленнем адказаў дэ Лорш.

Тут Мацька з Турабаяў зусім супакоіўся.

— Вось бачыце,— сказаў ён,— каб у ім сядзеў нячысцік, рыцар пачаў бы пускаць пену з рота, а то і грымнуўся б вобзем, бо я звярнуўся да яго нечакана. Не, можна ехаць...

Яны рушылі далей спакойна. З Цэханавы да Праснышы не было дужа далёка, і летам ганец мог на добрым кані за якія-небудзь дзве гадзіны пераадолець адлегласць паміж гэтымі двума гарадамі. Але ноччу, па снежных гурбах яны ехалі па лясной дарозе значна павольней, часта рабілі прывалы; выехалі яны позна і таму да княскага паляўнічага доміка, што стаяў на ўскрайку лесу за Праснышам, дабраліся толькі ўранні. Вялікі нізкі драўляны дом, аднак з вокнамі са шкляных круглячкоў, стаяў пад самым лесам. Перад домам відаць былі дзве студні з

драўлянымі асверамі⁶⁵ і дзве павеці для коней, а навокал мноства буданоў, зробленых наспех з сасновых галін, а таксама намётаў⁶⁶ са звярыных скур. У ранішняй шэрані зырка палалі вогнішчы перад намётамі, каля іх грэліся загоншчыкі ў вывернутых кажухах, у лісіных, ваўчыных і мядзведжых футрах. Многія з іх былі ў шапках, вырабленых са звярыных галоў, і яны здаваліся дэ Лоршу дзікімі звярамі, што падняліся перад вогнішчам на заднія лапы. Некаторыя з гэтых людзей стаялі, абAPERшыся на рагаціны, іншыя — на самастрэлы, хто быў заняты пляценнем вялікіх сетак з вярвак, хто паварочваў на агні вялікія зубровыя ці ласіныя кумпякі, прызначаныя, відаць, для ранняга сьняданку. Святло ад полымя падала на снег, асвятляла гэтыя дзікія постаці, ахутаныя дымамі вогнішчаў і воблакамі пары, што ўзнімаліся ад дыхання і смажанага мяса. За імі былі відаць заружавелыя стваліны гіганцкіх соснаў і новая грамада людзей, яшчэ больш вялікая, што латарынжаць, нязвыклы да такіх паляванняў, быў дужа здзіўлены.

— Вашы князі, — сказаў ён, — выпраўляюцца на паляванне, як у ваенны паход.

— Як бачыце, — адказаў Мацька з Турабаяў, — у іх не бракуе і паляўнічага рыштунку, і людзей. Гэта княскія загоншчыкі, а ёсць тут і іншыя, якія прыйшлі гандляваць з самых нетраў пушчы.

— Што будзем рабіць? — перапыніў Збышка. — Увесь двор яшчэ спіць.

— Ну што ж, пачакаем, пакуль усе прагнуцца. Не будзем жа мы грукаць у дзверы і будзіць князя, нашага ўладара.

Сказаўшы гэта, Мацька падвёў рыцараў да вогнішча, загоншчыкі паслалі для іх зубрыныя і мядзведжыя шкуры, а потым паслужліва пачаставалі іх мясам, якое яшчэ дымілася. Пачуўшы чужую мову, да вогнішча пачалі сыходзіцца людзі, каб паглядзець на «немца». Людзі са світы Збышкі паспелі ўжо расказаць, што прыехаў рыцар «з-за мора», і хутка каля вогнішча стала так цесна, што пан з Турабаяў мусіў ужыць уладу, каб хоць неяк ахаваць іншаземца ад цікаўных. У натоўпе дэ Лорш прыкмеціў жанчын, таксама апранутых у шкуры, румяных, як яблычкі, і надзвычай прыгожых, і запытаў, ці ўдзельнічаюць яны ў паляванні.

Мацька Турабойскі растлумачыў яму, што ў паляванні яны не ўдзельнічаюць, а прыйшлі разам з загоншчыкамі

з-за жаночай цікаўнасці або на своеасаблівы кірмаш, для таго каб прадаць нешта сваё з лясных багаццяў і купіць гарадскія тавары. Так яно і было. Нават тады, калі князь не прыязджаў на паляванне, гэты дом быў нібы вогнішча, вакол якога збіраўся люд рознага ладу жыцця — гарадскога і ляснога. Загоншчыкі не вельмі любілі пакідаць пушчу, ім было нязвыкла, калі над галавой не шумеў лес, таму праснышанскія гандляры прывозілі сюды, на ўзлесак, сваё славутае піва, муку, што была змолата на гарадскіх ветраках або на вадзяных млынах на Венгерцы, соль, рэдкую ў пушчы, — таму яна была ў вялікай цане, вырабы з жалеза і скур і іншы падобны тавар, а ўзамен бралі скуры, каштоўныя футры, сушаныя грыбы, арэхі, лекавыя травы і нават бурштын, якога лёгка можна было расстарацца ў курпаў. Таму каля княскага ляснога дома заўсёды стаяў гармідар, нібыта на кірмашы, асабліва ў дні палявання, калі сюды па абавязку альбо дзеля цікавасці сцякаўся лясны люд.

Дэ Лорш слухаў аповеды Мацькі і з пільнай увагай глядзеў на загоншчыкаў, якія жылі на здравым смалістым паветры, жывіліся, як і пераважная большасць тагачасных сялян, галоўным чынам мясам, а таму нярэдка ўражвалі падарожнікаў з іншых земляў сваёй сілай і ростам. А Збышка сядзеў каля агню, раз-пораз кідаў позіркі на дзверы і вокны дома — яму ніяк не сядзелася на месцы. Свяцілася толькі адно акно, відочна, на кухні, бо праз не вельмі шчыльна падагнаныя рамы прасочваўся дым. Астатнія былі цёмныя, яны толькі паблісквалі ў промнях ранішняй зары, якая паступова асвятляла і сарабрыла заснежаную пушчу за домам. У малых дзвярах, прарэзаных у бакавой сцяне дома, час ад часу паказваліся людзі ў адзенні княскіх слуг; то з вёдрамі, то з цабэркамі на каромыслах яны бегалі па ваду да студняў. У іх пыталіся, ці не прачнуліся ўжо ў доме, а яны адказвалі, што пасля ўчарашняга палявання ўсе стаміліся і яшчэ спяць, але ўжо рыхтуецца сняданак, а пасля зноў паедуць на паляванне.

Праз кухоннае акно і сапраўды стаў прасочвацца пах тлушчу і шафрану, які разлэгся паміж вогнішчамі па ўсім узлеску. Нарэшце рышнулі і расчыніліся галоўныя дзверы, праз якія можна было бачыць ярка асветленыя сені; на ганак выйшаў чалавек, і Збышка адразу ж пазнаў аднаго са спевакоў, якога некалі бачыў сярод прыдворных княгіні ў Кракаве. Убачыўшы яго, Збышка, не ча-

каочы ні Мацьку з Турабаяў, ні дэ Лорша, ускочыў і падбегам пашыбаваў у бок дому. Здзіўлены дэ Лорш не ўтрымаўся, каб не запытаць:

— Што сталася з гэтым маладым рыцарам?

— Нічога асаблівага, — адказаў Мацька з Турабаяў, — ён закаханы ў адну з прыдворных княгіні і хоча як найхутчэй убачыць яе.

— Ах! — усклікнуў дэ Лорш, прыціскаючы рукі да сэрца.

І, узвёўшы вочы ўгору, ён пачаў уздыхаць так жаласна, што Мацька, сцпануўшы плячыма, сказаў сам сабе:

«Няўжо ён так уздыхае па сваёй старушэнцы? Не іначай, ён і сапраўды крыху не ў сабе...»

Але тым не меней правёў яго да дзвярэй дома, і абодва яны ўвайшлі ў шырокія сені, упрыгожаныя рагамі тураў, зуброў, ласёў і аленьў, асветленыя водбліскам агню ад палаючых у каміне сухіх паленняў. Пасярод стаяў накрыты кілімам стол з місамі, падрыхтаванымі для снядання. У сенях было некалькі прыдворных, з якімі размаўляў Збышка. Мацька з Турабаяў пазнаёміў іх з панам дэ Лоршам, але яны не гаварылі па-нямецку, і таму давялося яму самому гутарыць з рыцарам. Дваран штохвілінна падыходзіла ўсё больш, гэта былі хай сабе не дужа выкшталцонья, але з большага бравыя малойцы: рослыя, плячыстыя, бялявыя, апранутыя для палявання. Тыя з іх, хто ведаў Збышку і чуў пра ягоныя кракаўскія прыгоды, віталіся з ім, як са старым сябрам, і па ўсім відаць было, што ён карыстаецца ў іх павагай. Некаторыя глядзелі на яго з тым здзіўленнем, з якім зазвычай глядзяць на чалавека, над якім вісела сякера ката. Чуліся воклічы: «Нарэшце! І княгіня тут, і Дануся, зараз ты іх убачыш, бядак, і на паляванні з намі паедзеш». Але тут ўвайшлі двое гасцей-крыжакоў, брат Гуга фон Данфельд, комтур з Ортэльсбурга, або Шчытна, родзіч якога быў у свой час маршалам, і Зыгфрыд дэ Лёвэ, таксама з заслужанай у Ордэне сям'і, вайт з Янсбарка. Першы яшчэ досыць малады, але сыты, з хітрым тварам п'яніцы і тоўстымі вільготнымі вуснамі, другі высокі, са строгімі, але высакароднымі рысамі твару. Збышку здалася, што ён бачыў некалі Данфельда пры двары князя Вітаўта, і, магчыма, біскуп плоцкі Генрык скінуў яго з каня на падынку, але ўспомніць гэта дакладна яму не ўдалося, бо тут якраз у сені выйшаў князь Януш, якому пакланіліся і дваране; і крыжакі. Падышлі да яго дэ Лорш, абодва

комтуры і Збышка, князь прыязна прывітаў іх, захоўваючы, аднак, важнасць на сваім бязвусым сялянскім твары, аблямаваным валасамі, роўна падстрыжанымі на ілбе і спадаючымі на плечы па баках. Тут за вокнамі прагрэмелі трубы на знак таго, што князь і княгіня зараз выйдуць да стала, прагрэмелі раз, другі, за трэцім разам з правага боку адчыніліся шырокія дзверы, і ў іх паявілася княгіня, а з ёй прыгожая праставалосая дзяўчынка з лютняй, што вісела за плячыма.

Убачыўшы яе, Збышка выйшаў уперад і, склаўшы рукі перад вуснамі, нібы для малітвы, уклечыў у паставе, поўнай пачцівасці і захаплення.

Па зале прабег шум, бо мазураў здзівіў учынак Збышкі, а некаторым гэта здалася нават абразлівым. «Бачы ты, — падумалі старыя, — не іначай, як у заморскіх рыцараў, а то і ў звычайнікаў навучыўся, бо такога няма нават між немцамі». А маладыя думалі іначай: «Няма нічога дзіўнага, бо ён абавязаны ёй жыццём». Княгіня і Дануся не адразу пазналі Збышку, таму што ён стаяў на каленях спінай да агню, і твар яго быў у цені. Княгіня спярша падумала, што гэта нехта з прыдворных звінаваціўся перад князем і просіць яе заступіцца; але Дануся, у якой зрок быў больш востры, зрабіла крок уперад і, нахіліўшы сваю светлую галоўку, крыкнула раптам тонкім, пранізлівым голасам:

— Збышка!

Не думаючы аб тым, што на яе глядзіць увесь двор і замежныя госці, яна, нібы серна, хуценька падбегла да маладога рыцара, абхапіла рукамі ягоную шыю і пачала цалаваць яму вочы, вусны, шчокі; тулячыся да яго, яна аж пішчала ад вялікай радасці, і гэта выклікала дружны вясёлы рогат мазураў, а княгіня схапіла яе за каўнер і пацягнула да сябе.

Тады Дануся зірнула на людзей, страшэнна засаромелася, хуценька схавалася за спіну княгіні і па самую макаўку закрылася падалом яе спадніцы.

Збышка абняў ногі княгіні, тая падняла яго, прывіталася і стала распытваць пра Мацьку: ці жывы ён, ці мёртвы, а калі жывы, то чаму не прыехаў у Мазовію. Збышка неяк бязладна адказваў ёй, а сам усё нахіляўся то ў адзін, то ў другі бок, каб убачыць Данусю, якая то выглядала з-за спадніцы сваёй пані, то зноў давала нырца ў яе фалды. Мазуры аж клаліся са смеху, пазіраючы на

гэта, смяяўся нават князь, але неўзабаве прынеслі сняданне, і ўзрадаваная княгіня звярнулася да Збышкі:

— Дык службы нам цяпер, мілы слуга, і дай Божа не толькі за сталом, але і ўсюды.

А потым павярнулася да Данусі:

— А ты, утрапёная муха, вылазь з-за спадніцы, а то яшчэ адарвеш мне яе.

І Дануся вылезла, збянтэжаная, усхваляваная; час ад часу яна ўзнімала на Збышку спалоханыя, сарамлівыя і цікаўныя вочкі, і такая яна была прыгожая, што сэрца растаяла не толькі ў Збышкі, але і ў іншых мужчын: комтур крыжакоў са Шчытна пачаў раз-пораз прыкладваць далонь да сваіх тоўстых вільготных вуснаў, а здзіўлены дэ Лорш узяў абедзве рукі ўгору і спытаў:

— Дзеля Святога Якава Кампастэльскага, хто гэтая дзяўчына?

Комтур са Шчытна, які быў мужчынам не толькі тоўстым, але і нізкарослым, узяўся на дыбачкі і сказаў на вуха латарынгскаму рыцару:

— Дачка д'ябла.

Дэ Лорш глянуў на яго, міргаючы вачыма, затым наморшчыў лоб і сказаў праз нос:

— Сапраўдны рыцар не абражае прыгажосць.

— Я нашу залатыя шпory і я мніх, — пыхліва адказаў Гуга фон Данфельд.

Рыцарскі пас надаваў яго ўладальніку такі гонар, што дэ Лорш апусціў галаву і толькі праз хвіліну сказаў:

— А я родзіч герцагаў Брабанцкіх!

— Рах! Рах!* — усклікнуў крыжак. — Хвала славы тым герцагам і сябрам Ордэна, які неўзабаве ўручыць і вам залатыя шпory. Я згодзен: дзяўчына прыгожая, але вы толькі паслухайце, хто яе бацька!

Аднак ён не паспеў нічога расказаць, бо ў гэтую хвіліну князь Януш сеў за сняданне і, даведаўшыся ў войта з Янсбарка пра знатнае паходжанне дэ Лорша, падаў яму знак сесці каля сябе. Княгіня і Дануся селі насупраць. Збышка ж стаяў, як некалі ў Кракаве, за іх крэсламі, гатовы служыць ім. Дануся нізка схіліла галаву над міскай, бо ёй было сорамна, але яна паглядала ўбок, так, каб Збышка мог бачыць яе твар. Ён прагна і з захапленнем глядзеў на яе маленькую галоўку, на ружовую шча-

* Мір! Мір! (лац.).

ку, на плечы, ужо не дзіцячыя, абцягнутыя вузкай сукенкай, і адчуваў, што ў ім уздымаецца хваля новага кахання, якая залівае яго грудзі. Ён адчуваў на вачах, вуснах, на твары яе свежыя пацалункі. Некалі яна цалавала яго, як сястра брата, і ён прымаў ад яе пацалункі, як ад мілага дзіцяці. Цяпер жа пры адным успаміне пра іх са Збышкам пачынала рабіцца нешта такое, што ўжо рабілася пры сустрэчах з Ягенкай: салодкая знямога і млявасць авалодвалі ім, але пад імі гарэў жар, нібы ў прысаку. Дануся здавалася яму зусім дарослай, сапраўднай паненкай, яна і на самой справе вырасла, расквітнела. Да таго ж пры ёй так многа гаварылі пра каханне, што як пупышка кветкі, прыгрэтая сонцам, чырванее і раскрывае свае пялёсткі многа хутчэй, так і перад ёй хутчэй адкрылася каханне, і таму ў ёй праявілася нешта такое, чаго не было раней, — ужо недзіцячая прыгажосць і нейкае хараство невыказнае, чароўнае, якім бывае цяпло ад полымя ці водар ад ружы.

Збышка адчуваў гэта, але, нібыта ў паўсне, не спрабаваў разабрацца ў сваіх пачуццях. Ён забыўся нават пра тое, што трэба служыць сваім дамам. Ён не бачыў, што прыдворныя глядзяць на яго, штурхаюць адзін аднаго локцямі і, смеючыся, паказваюць на яго і Данусю. Ён не заўважыў таксама нібы скамянелага ад здзіўлення твара пана дэ Лорша, ні пукатых вачэй крыжацкага комтура са Шчытна, якімі ён тупа глядзеў на Данусю і якія здаваліся чырвонымі і блішчэлі, як у ваўка, адбіваючы полымя каміна. Ён схамянуўся толькі тады, калі трубы зноў затрубілі, даючы знак, што час на паляванне, і калі княгіня Анна Данута сказала яму:

— Паедзеш з намі. Будзеш і сам рады, і дзяўчыне пра сваё каханне скажаш, а я таксама ахвотна паслухаю.

Сказаўшы так, яна выйшла з Данусяй, каб пераапрацуца для язды конна. Збышка адразу ж выбег на панадворак, дзе слугі ўжо трымалі заінелых коней для князя і княгіні, гасцей і прыдворных. На дзядзінцы не было так шматлюдна, як раней, бо загоншчыкі пайшлі са сваімі сеткамі і ўжо зніклі ў пушчы. Вогнішчы дагаралі, дзень выдаўся ясны, марозны, рыпеў пад нагамі снег, з дрэў пад лёгкім ветрыкам сыпаўся сухі, іскрысты іней. Неўзабаве з дому выйшаў і сеў на каня князь, за ім слуга нёс самастрэл і рагаціну, такую доўгую і цяжкую, што мала хто мог ёй валодаць; князь жа рабіў гэта з лёгкасцю, бо, як і ўсе мазавецкія Пясты, меў вялікую сілу. У родзе

Пястаў бывалі нават такія дзяўчаты, якія, беручы шлюб з іншаземнымі князямі, на вясельным баляванні рукамі лёгка згіналі ў скрутак шырокія жалезныя цесакі*. Каля князя стаялі два ахоўнікі, якія ў выпадку чаго гатовы былі тут жа прыйсці яму на дапамогу; гэта былі шляхцічы з варшаўскай і цэханаўскай зямель, на іх было страшна глядзець: плечы што кемлі драў у пушчы. На іх са здзіўленнем пазіраў пан дэ Лорш.

Неўзабаве выйшла і княгіня з Данутай, абедзве былі ў каптурах са шкур белых ласіц. Дачка Кейстута, годная свайго бацькі, умела лепей «шыць» з дапамогай лука, чым іголкай, таму за ёй таксама неслі самастрэл, праўда, крыху лягчэйшы, аздоблены прыгожай насечкай. Збышка стаў на адно калена і падставіў княгіні руку, на якую яна абaperлася, сядваючы на каня; пасля ён пасадзіў у сядло Данусю, гэтак жа, як у Багданцы садзіў Ягенку, і ўсе паехалі ў пушчу. Працэсія выцягнулася доўгай змяёй, павярнула ад дому направа і, пабліскваючы і пераліваючыся на ўзлеску, нібы каляровая кайма па краі цёмнага сукна, пачала павольна ўдавацца ў лес.

Яны былі ўжо досыць глыбока ў лесе, калі княгіня павярнулася да Збышкі і сказала:

— Чаму ты маўчыш? Пагавары з дзяўчынай.

Збышка, нават заахвочаны княгіняй, маўчаў яшчэ з хвіліну, бо яго апанавала нейкая боязь, і толькі потым азваўся:

— Дануська!

— Што, Збышка?

— Я кахаю цябе так...

Тут ён спатыкнуўся, шукаючы словы, але гэта яму было цяжка; ён і ўмеў, як іншаземныя рыцары, укленьчыць перад дзяўчынай, і ўмеў усяляк выказаць ёй пашану, пазбягаючы простанародных слоў, але не мог зрабіць гэта па-прыдворнаму, хаця меў перапоўненую душу, аднак гаварыць мог толькі проста.

Вось і зараз ён, падумаўшы, сказаў:

— Я кахаю цябе так, што аж дух займае!

Яна ж узняла на яго з-пад футровага каптурыка блакітныя вочкі і твар, які разурмяніўся на зімнім лясным паветры.

* З паведамленняў гістарычнай хронікі XV ст.

— І я, Збышка! — хуценька адказала яна.

І яна адразу ж апусціла вейкі, бо ўжо ведала, што такое каханне.

— Ах, мая ж ты прыгажуня! Ах, мая ж ты любая! — усклікнуў Збышка. — Ах!..

І зноў змоўк, шчаслівы і ўсхваляваны, але добрая і разам з тым цікаўная княгіня прыйшла яму на дапамогу:

— Раскажы ёй, як табе цяжка было без яе, а надарыцца дзе кусцік па дарозе, то можаш яе там і ў вусны пачалаваць, я не буду злаваць, бо гэта найлепей скажа пра тваё каханне.

Ён пачаў апавядаць, «як яму было цяжка без яе» і ў Багданцы, калі ён даглядаў Мацьку, і ў «суседзяў». Пра Ягенку хітры хлопец зусім не ўспомніў, хаця расказваў і шчыра, бо ў гэтую хвіліну так кахаў Данусю, што хацеў схопіць яе ў абдымкі, пасадзіць на свайго каня і прыціснуць да грудзей.

Аднак ён стрымаў сябе; затое, калі першы ж куст схаваў іх ад верхнікаў — прыдворных і гасцей, ён нагнуўся, абняў яе і схаваў свой твар у футровым капюшоне дзяўчыны, засведчыўшы гэтым сваё каханне.

Але зімою няма лісця на ляшчыне, ўбачылі іх Гуга фон Данфельд і пан дэ Лорш, убачылі прыдворныя і загаварылі між сабой:

— Бач, пры княгіні цмокнуў! Княгіня ім хутка вяселле справіць!

— Хвацкі ён хлопец, але і яна гарачая!

— Гэта крэмень і крэсіва, хаця дзяўчына як быццам ціхмяная. Выкрасаюць такія іскры, вось пабачыш! Бач, як упіўся ў яе, нібы клешч!

Гэтак яны гаварылі, смеючыся, а комтур са Шчытна павярнуў да пана дэ Лорша свой казліны, злы і распусны твар і запытаўся:

— А вы не хацелі б, пан дэ Лорш, каб які-небудзь Мерлін⁶⁷ сваёй чарадзейскай уладай ператварыў вас у гэтага маладога рыцара?

— А вы, пан Данфельд? — спытаўся дэ Лорш.

Крыжак, якога, відаць, апанавала зайздрасць і пожадзь, нецярплівай рукой узяў каня на дыбкі і ўсклікнуў:

— Клянуся выратаваннем душы!..

Але тут ён апамятаўся і, схіліўшы галаву, прамовіў:

— Але я мніх і даў зарок не жаніцца.

І ён кінуў хуткі пагляд на латарынгскага рыцара, ба-

ючыся ўбачыць на ягоным твары ўсмешку, бо што да любошчаў, то тут Ордэн меў дрэнную славу ў народзе, а сярод братоў Ордэна самым распусным і быў якраз Гуга фон Данфельд. Некалькі год таму ён быў памочнікам войта ў Самбіі, і на яго было столькі скаргаў, што, хаця ў Мальбарку глядзелі на падобныя справы паблажліва, мусілі перавесці яго начальнікам аховы замка ў Шчытна. Ён нядаўна прыбыў з тайным даручэннем да князя і, убачыўшы прыгожую дачку Юранда, загарэўся палкім жаданнем. Нават юны ўзрост Данусі не быў для яго перашкодай, бо ў тыя часы і маладзейшыя, чым яна, выходзілі замуж. Але ў той жа час Данфельд ведаў, з якой яна сям'і, і ў яго быў страшны ўспамін, звязаны з імем Юранда, так што яго пожадзь вырасла з дзікай нянавісці.

А дэ Лорш якраз і задаў пытанне, якое ажывіла ў ягонай памяці гэты ўспамін:

— Вы, пане, назвалі гэтую прыгожую дзяўчыну дачкой д'ябла? Чаму?

Данфельд пачаў апавядаць яму гісторыю Златарыі: як у час аднаўлення замка крыжакі лоўка захапілі князя з усім яго дваром, як пры гэтым загінула маці Данусі, за якую Юранд з таго часу жудасна помсціў усім рыцарам-крыжакам. Нянавісць, як полымя, паліла крыжака, калі ён распавядаў гэтую гісторыю, бо ён меў і свае прычыны. Два гады таму ён сам сутыкнуўся з Юрандам, але калі ўбачыў страшнага «дзіка са Спыхава», упершыню так перапужаўся, што кінуў двух сваіх родзічаў, слуг, здабычу і цэлы дзень уцякаў аж да самага Шчытна, дзе адхвалявання адразу ж злёг. Калі паздаравеў, вялікі маршал Ордэна загадаў яго судзіць рыцарскім судом; Данфельд пакляўся на крыжы, што яго панёс конь і таму ён пакінуў поле бітвы, але, хаця суд і апраўдаў Данфельда, яму паводле прысуду была закрыта дарога да вышэйшых пасадаў у Ордэне. Праўда, пра ўсё гэта крыжак не казаў дэ Лоршу, затое так красамоўна распісваў жорсткасць Юранда і дзёрзкасць усяго польскага народа, што ўсё гэта не ўкладвалася ў галаве латарынжца.

— Але ж мы цяпер, — сказаў ён нарэшце, — не ў палякаў, а ў мазураў.

— Гэта проста розныя княствы, а народ адзін, — адказваў Данфельд, — аднолькавая ў іх подласць і аднолькавая нянавісць да Ордэна. Дай Божа, каб немцы знішчылі ўсё гэтае племя!

— Вы слухна разважаеце, пан Данфельд; калі князь,

з выгляду такі прыстойны, асмеліўся ўзводзіць супраць вас замак у вашых уладаннях, то гэта ж бяспраўе — я не чуў, каб падобнае рабілі нават паганцы.

— Замак ён узводзіў супраць нас, але Златарыя знаходзіцца ў ягоных, а не ў нашых уладаннях.

— Тады слава Ісусу Хрысту, які паслаў нам перамогу. Чым жа скончылася гэтая вайна?

— Не было ніякай вайны.

— А ваша перамога пад Златарыяй?

— Бог нас у гэтым блаславіў — князь быў без войска, толькі з дваром і жанчынамі.

Дэ Лорш у здзіўленні ўтаропіўся ў крыжака:

— Вось дзіва! Выходзіць, вы ў мірны час напалі на жанчын і на князя, які будаваў замак на ўласных землях?

— У імя славы Ордэна і хрысціянства не бывае ганебных учынкаў.

— А гэты страшны рыцар шукае помсты толькі за маладую жонку, забітую ў мірны час?

— Хто ўзнімае руку на крыжакоў, той — сын цемры.

Пачуўшы ўсё гэта, дэ Лорш задумаўся, але ў яго не хапіла часу, каб адказаць Данфельду, бо ўсе яны выехалі на шырокую, зарослую заснежаным чаротам паляну, дзе князь злез з каня, а за ім і ўсе астатнія.

VII

Спрактыкаваныя ляснікі пад кіраўніцтвам галоўнага лоўчага пачалі расстаўляць паляўнічых у доўгі шэраг ускрай паляны, так, каб яны былі ў схове, а перад імі ляжала вольная прастора і можна было зручна страляць з самастрэлаў і лукаў. Два карацейшыя бакі паляны былі абстаўлены сеткамі, за якімі стаялі загоншчыкі з лясных жыхароў, іх абавязкам было гнаць звера на стралкоў, калі ж ён не спужаецца іх і забытаецца ў сетках, то забіваць яго рагацінамі. Мноства курпаў, умела расстаўленых ланцугом у аблаве, павінны былі гнаць на тую паляну ўсё жывое, што было ў лясных нетрах. За стралкамі таксама былі развешаны сеткі, каб звер, які здолее прарвацца праз іх шэрагі, быў забіты.

Князь стаяў пасярод ланцугу ў невялікай лагчыне, якая пралягла праз ўсю паляну. Галоўны лоўчы, Мракота з Мацажава, выбраў для яго гэтае месца, ведаючы, што

якраз праз тую лагчыну пабяжыць ад аблавы самы буйны звер. Князь трымаў у руках самастрэл, побач да дрэва была прыхілена цяжкая рагаціна, а воддаль стаялі з сякерамі на плячах два ахоўнікі, вялікія, падобныя на стваліны ў лесе; акрамя таго ў іх былі напаягове напаятыя самастрылы, якія маглі таксама спатрэбіцца князю. Данута і княгіня не злазілі з коней, бо князь ніколі не дазваляў ім гэтага, баючыся тураў і зуброў, ад якіх лягчэй было выратавацца коннаму, чым пешаму. Дэ Лорш, якому князь пачціва прапанаваў заняць месца з правага боку, папрасіў дазволу застацца на кані для аховы дам і стаяў побач з княгіняй, падобны на доўгі цвік са сваёй рыцарскай дзідай, над чым мазуры пасмейваліся цішком, лічачы, што такая зброя для палявання мала прыдатная. А Збышка ўвагнаў сваю рагаціну ў снег, самастрэл закінуў за плечы і, стоячы каля каня Данусі, то ўзнімаў галаву і нешта шаптаў ёй, то абдымаў яе ногі і цалаваў калені, бо ўжо зусім не хаваў ад людзей свайго каханьня. Супакоіўся ён толькі тады, калі Мракота з Мацажава, які ў пушчы дазваляў сабе нават бурчаць на князя, загадаў яму маўчаць.

Неўзабаве далёка-далёка ў нетрах пушчы азваліся маленькія курпскія паляўнічыя рогі, ім коратка і пранізліва адгукнулася паляўнічая труба з паляны — затым зноў запанавала немая ціша. Толькі часам сойка азавецца ў вершалінах соснаў, ды закаркае, як варона, хто-небудзь з загоншчыкаў. Паляўнічыя на ўсе вочы ўглядаліся ў белую пустую прастору, дзе вецер злёгка варушыў пакрыты інеем трыснёг і аголеныя кусты лазы, кожны з вялікай нецяярплінасцю чакаў, які першы звер з'явіцца на снезе; увогуле, паляванне прадказвалі багатае і ўдалае: пушча аж кішэла зубрамі, турамі і кабанамі. Курпы, акрамя таго, выкурылі з берлагоў некалькіх мядзведзяў, і яны, абуджаныя ад спячкі, хадзілі ў гушчары злыя, галодныя і насцярожаныя, нібы адчувалі, што неўзабаве ім давядзецца змагацца не за спакойны зімовы сон, а за жыццё.

Але трэба было яшчэ доўга чакаць, пакуль людзі, што гналі звяроў да крылаў аблавы і на паляну, ахапіўшы вялікі кавалак лесу, дойдучь здалёку, яшчэ нават брэх сабак, спущаных з налыгачоў па сігналу рога, не далятаў да вушэй паляўнічых. Адзін сабака, які, відаць, быў спущаны зарана або адбіўся ад зграі і ішоў за курпамі, з'явіўся на паляне, прабег па ёй, водзячы носам над

зямлёй, і праслізнуў між паляўнічымі. І зноў пуста і ціха стала на паляне, толькі курпы каркалі, як вароны, падаючы знак, што хутка пачнецца работа. Прайшло яшчэ колькі часу, і вось на ўскрайку паляны з'явіліся ваўкі; як самыя чуйныя ад усіх звяроў, паспяшаліся ўцячы ад аблавы. Было іх некалькі. Але, выбегшы на паляну, яны пачулі людзей і зноў далі нырца ў лес, відаць, шукаючы іншага выйсця. Потым з лясной гушчэчы выбеглі дзікі і доўгім чорным ланцугом пабеглі праз занесеную снегам паляну, здаля падобныя на статак хатніх свіней, якія, трасучы вушамі, бягуць да хаты на покліч гаспадыні. Але іх ланцуг спыняўся, прыслухоўваўся, прынюхваўся, вяртаў назад, зноў прыслухоўваўся, збочыўшы да сетак і пачуўшы загоншчыкаў, зноў, храпучы, панёсся да стралкоў; ён падыходзіў усё больш асцярожна, але штораз хутчэй, пакуль урэшце не шчоўкнулі жалезныя засаўкі на самастрэлах, не засвісцелі стрэлы і пакуль першая кроў не запляміла белую снежную поспілку.

Пачуўся віскат, і статак рассеяўся, як бы ў яго пярун ударыў: адны, як сляпыя, пабеглі наўпрост, другія кінуліся да сетак, іншыя пачалі бегаць па адным ці купкамі па ўсёй паляне, мяшаючыся з іншымі звярамі, якія таксама пачалі выбягаць з лесу. Ужо выразна даносіліся да вушэй паляўнічых гукі рагоў, брэх сабак і далёкі гоман людзей, што ішлі ў галоўнай лаве з нетраў пушчы. Лясныя звяры, спуджаныя з усіх бакоў шырока раскінутымі крыламі аблавы, усё шчыльней запаўнялі паляну. Нічога падобнага нельга было ўбачыць не толькі ў замежных краінах, але нават і ў польскіх землях, дзе не было ўжо такіх пушчаў, як у Мазовіі. Крыжакі, хаця і бывалі ў Літве, дзе часам здаралася так, што зубры кідаліся на войска і стваралі замяшанне ў яго шэрагах⁶⁸, тым не менш былі ўражаны, калі ўбачылі такую процьму звяроў; асабліва быў здзіўлены гэтым відовішчам дэ Лорш. Стоячы на варце каля княгіні і прыдворных дам, як жораў, не маючы магчымасці ні з кім пагаварыць, ён пачаў быў нудзіцца, мерзнучы ў сваіх жалезных даспехах, і вырашыў, што паляванне не ўдалося.

І тут ён убачыў уперадзе цэлыя статкі легканогіх сернаў, светла-рудых аленяў і ласеў з цяжкімі, каранаванымі галовамі; змяшаныя ў гурт, звяры кідаліся па паляне ва ўсе бакі, нічога не бачачы ад страху, дарэмна шукаючы выйсце. Княгіня, у якой ад гэтага відовішча закіпела кроў бацькі — караля Кейстута, стралу за стралой вы-

пускала ў гэтую пярэстую кучу і кожны раз ускрыквала ад радасці, калі паранены алень ці лось станавіўся на дыбкі і, цяжка абрынуўшыся на зямлю, капаў нагамі снег. Нават некаторыя дамы ў паляўнічым запале нахіляліся да сваіх самастрэлаў. Адзін толькі Збышка не думаў пра паляванне; абапёршыся на калені Данусі і падпёршы галаву, ён зазіраў у яе вочы, а яна з весялосцю і сарамлівасцю ўсё затуляла пальцамі ягоных вочы, нібы не магла вытрымаць яго позірку.

Але тут увагу пана дэ Лорша прывабіў гіганцкі мядзведзь з сівым каркам і лапаткамі, які неспадзявана вылез з чаратоў паблізу ад стралкоў. Князь стрэліў у яго, потым кінуўся да звера з рагацінай, а калі звер з дзікім ровам ўзняўся на заднія лапы, закалоў яго на вачах усяго двара так спраўна і лоўка, што ніводнаму з ягоных ахоўнікаў не было патрэбы пускаць у ход свае сякеры. Якраз у гэтую хвіліну маладому латарынгскаму рыцару і падумалася, што ўсё ж нямногія з тых валадароў, пры дварах якіх ён бываў, адважыліся б на падобную забаву і што з такімі князямі і з такім народам крыжакі могуць некалі трапіць у вельмі непрыемнае становішча і іх спасцігне злая доля. Але тут ён убачыў лютых белаікластых адзінцоў, якіх закалолі іншыя паляўнічыя; гэта былі вялікія вепрукі, многа большыя і лютыя, чым тыя, на якіх палявалі ў лясах Ніжняй Латарынгіі і ў нямецкіх пушчах. Ні такіх скрытных і дужых, з такімі моцнымі рукамі паляўнічых, ні такіх удараў рагацінамі пан дэ Лорш нідзе не бачыў; як чалавек бывалы, ён тлумачыў гэта сам сабе тым, што ўсе жыхары гэтых дрымучых лясоў з дзяцінства вучацца валодаць самастрэлам і рагацінай і таму могуць дасягнуць большых поспехаў, чым іншыя народы.

Паляна ўжо была густа заслана тушамі розных звяроў, але паляванне яшчэ было далёка не скончана. Вось-вось павінна была наступіць самая цікавая, але ў той жа час самая небяспечная хвіліна: лаўцы выгналі на паляну некалькі зуброў і тураў. Звычайна ў лясах яны трымаліся паасобку, тут жа змяшаліся з іншымі, але яны не былі аслеплены страхам, былі больш злыя, чым спуджаныя. Ішлі павольна, нібы ўпэўненыя ў сваёй страшнай сіле, спадзеючыся, што знясуць усе перашкоды і пройдуць — нават зямля гудзела пад іх цяжарам. Барадатыя быкі, што ішлі на чале грамады, нізка схіліўшы галовы да зямлі, часам спыняліся, нібы разважаючы, у які бок ру-

шыць. Глухі рык, падобны падземным грымотам, вырываўся з іх страшных грудзей, дымілася пара з ноздраў, яны ўскопвалі перад сабой снег пярэднімі нагамі, і здавалася, што яны глядзяць крывавымі вачыма на нябачнага непрыяцеля.

У гэты час загоншчыкі аглушальна зацюгакалі, сотні гучных галасоў з боку галоўнай лавы і крылаў падхапілі, затрубілі рогі і пішчалкі, пушча задрыжэла да самых патаемных сваіх глыбінь, і ў гэтае імгненне на паляну ў тлумным гармідары выскачылі курпскія сабакі, якія даганялі звяроў ззаду. Яны асабліва раззлавалі самак з малымі зубранятамі. Дагэтуль ідучы вольна, статак імгненна рассяўся па паляне, уцякаючы ад шалёнай пагоні. Адзін з тураў, руды, агромністы, проста страшэнны бык, буйнейшы ад зубра, кінуўся да стралкоў, павярнуў управа, убачыў за некалькі дзесяткаў крокаў коней пад дрэвамі, спыніўся і, равучы, пачаў капаць нагамі зямлю, нібы рыхтуючыся да скачка і да бою.

Загоншчыкі ўбачылі гэтую жудасную карціну і зацюгакалі яшчэ мацней, а ў шэрагу стралкоў пачуліся прарэзлівыя спалоханыя галасы: «Княгіня! Княгіня! Ратуйце пані!» Збышка схопіў сваю рагаціну, што тырчэла ў снезе, і кінуўся на ўскраек лесу; за ім услед пабеглі некалькі ліцвінаў, гатовых загінуць, абараняючы дачку Кейстута; але тут у руках княгіні шчоўкнуў самастрэл, свіснула страла, праляцела над схіленай галавой звера і ўпілася яму ў карак.

— Пацэліла! — усклікнула княгіня. — Не ўцячэ...

Але яе словы заглушыў такі жахлівы рык, што коні прыселі на азадак. Тур, як бура, паімчаў наўпрост да княгіні, але з не меншай хуткасцю раптоўна выскачыў на сваім кані адважны пан дэ Лорш і, нагнуўшыся да сядла, выцягнуўшы, як на рыцарскім турніры, дзіду, кінуўся напярэймы зверу.

Усе, хто тут быў, убачылі, як дзіда імгненна ўтыркнулася ў карак быку, сагнулася дугой і папшчаралася на друзакі, а потым гіганцкі рагаты лоб схваўся ўвесь пад конскім жыватам, і не паспеў ніхто нават крыкнуць, як конь і верхнік ўзляцелі ў паветра, нібы камень, пушчаны з прашчы.

Конь паваліўся на бок і пачаў торгацца ў перадсмяротнай агоніі, блытаючыся нагамі ва ўласных вантробах, што вываліліся з распоратага жывата, а пан дэ Лорш ляжаў паблізу нерухома, на снезе падобны да жалезнага

кліна; тур з хвіліну вагаўся: абмінуць іх і кінуцца на іншых коней ці застацца, але ён вярнуўся да сваіх першых ахвяр і пачаў здэкавацца з няшчаснага каня, падчпляючы яго рогам і ў шаленстве шкуматаючы яго радзаны жывот.

З лесу высыпалі людзі на ратунак іншаземнага рыцара. Збышка, які баяўся за жыццё княгіні і Данусі, прыбег першы і ўвагнаў вастрыё рагаціны пад лапатку зверу. Але ён размахнуўся з такой сілай, што, калі тур раптам павярнуўся, рагаціна зламалася ў ягонай руцэ, а Збышка ўпаў тварам у снег. «Прапаў! Прапаў!» — пачуліся галасы мазураў, якія беглі яму на дапамогу. Тым часам бык прыціснуў Збышку сваім ілбом да зямлі. Да Збышкі беглі ад князя два магутныя ахоўнікі, але яны спазніліся б, калі б не апярэдзіў іх падараваны Збышку Ягенкай чэх Глава. Ён паспеў падбегчы раней і, высока ўзняўшы абэр-руч шырокую сякеру, пацэліў туру ў схілены карак крыху ніжэй рагоў.

Удар быў такі страшны, што звер грывнуўся, нібы ў яго трапіў пярун, з перабітым хрыбтом і амаль адсечанай галавой; аднак, падаючы, ён прыціснуў Збышку. Абодва ахоўнікі адразу ж адцягнулі пачварную тушу зверу, а тым часам княгіня і Дануся саскочылі з коней і, знямелы ад жаху, падбеглі да параненага хлопца.

Ён жа, бледны, заліты крывёй тура і сваёй уласнай, прыўзняўся, паспрабаваў устаць, але пахіснуўся, упаў на калені і, абAPERшыся на руку, вымавіў толькі адно слова: — Дануська...

Кроў хлынула ў яго з роту, у галаве пацямнела. Дануся падхапіла яго за плечы, але не магла доўга ўтрымаць і пачала клікаць на дапамогу. Тут яго абступілі з усіх бакоў, адціралі снегам, улівалі ў рот віно, нарэшце лоўчы Мракота з Мацажава загадаў палажыць яго на апанчу і ўтаймаваць кроў з дапамогай мяккага баравога тругу.

— Будзе жыць, калі паламаў толькі рэбры, а не хрыбет, — сказаў ён княгіні.

Тым часам іншыя прыдворныя дамы разам з паляўнічымі заняліся ратункам пана дэ Лорша. Яго паварочвалі з боку на бок, шукаючы, ці ёсць дзе-небудзь дзірка ў даспехах або якія іншыя сляды, пакінутыя рагамі быка, але апроч снегу, што набіўся між бляхамі панцыра, нічога не заўважылі. Тур усю сваю злосць скіраваў на каня, які ляжаў побач, ужо мёртвы, з вываленымі вантробамі пад жыватом, а пан дэ Лорш нават паранены не быў. Ён

толькі самлеў пасля падзення і, як аказалася потым, вывіхнуў правую руку. З яго знялі шлем, улілі яму ў рот віна, ён апрытомнеў, расплюшчыў вочы, убачыў схілены над ім устрывожаныя твары дзвюх маладых і прыгожых дам і сказаў па-нямецку:

— Паўна, я трапіў у рай, і анёлы схіліліся нада мной?

Праўда, прыдворныя дамы не зразумелі таго, што ён сказаў, але ўзрадаваліся, што ён апрытомнеў, загаварыў, і пачалі ўсміхацца яму, а потым з дапамогай паляўнічых паднялі яго з зямлі. Ён адразу ж застагнаў, бо адчуў боль у правай руцэ, а левай абапёрся на плячо аднаго з «анёлаў» і нейкае імгненне стаяў нерухома, бо ногі ў яго падкошваліся, і ён баяўся ступіць хаця б крок. Ён кінуў мутны позірк на поле бітвы, убачыў рудую тушу тура, якая здавалася зблізку велізарнай пачварай, убачыў Данусю, што ламала рукі над Збышкам, і самога Збышку на апанчы.

— Гэта той рыцар, што прыйшоў мне на дапамогу? — запытаў пан дэ Лорш. — Ці жывы ён?

— Ён цяжка знявечаны, — адказаў адзін з прыдворных, які разумеў па-нямецку.

— Цяпер я не з ім, а за яго біцца буду! — усклікнуў латарынжац.

Князь, які стаяў над Збышкам, падышоў да пана дэ Лорша і пачаў яго хваліць: сваім смелым учынкам ён абараніў ад страшнай небяспекі княгіню і іншых жанчын, а можа, і захаваў ім жыццё — за гэта, акрамя рыцарскіх узнагарод, яго чакае вечная слава ў вачах і тых людзей, што жывуць цяпер, і іх нашчадкаў. «У цяперашнім распешчаным веку, — сказаў ён, — не так ужо і шмат сапраўдных рыцараў ездзіць па свеце. Пабудзьце ў нас у гасцях паболей, а то і назаўжды заставайцеся ў Мазовіі — вы ўжо заслужылі маю любоў, а любоў народа гэтак жа хутка заслужыце сваімі гераічнымі ўчынкамі!»

Ад такіх слоў прагнае да славы сэрца пана дэ Лорша аж растала, калі ён падумаў, што здзейсніў такі выдатны рыцарскі подзвіг і заслужыў такую хвалу ў гэтых далёкіх польскіх землях, пра якія на Захадзе апавадалі столькі дзівосаў, дык ад радасці забыўся нават пра боль у вывіхнутым плячы. Ён разумеў, што рыцар, які пры брабанцкім ці бургундскім двары зможа расказаць пра тое, што ён выратаваў на ловах жыццё княгіні мазавецкай, будзе жыць у зыянні славы, акружаны ўсеагульнай пашанай. Пад уплывам гэтых думак ён хацеў нават зараз жа накі-

равацца да княгіні і, уклечыўшы, даць зарок аддана службыць ёй, але і сама княгіня, і Дануся былі занятыя Збышкам, які зноў ненадоўга апрытомнеў, але толькі ўсміхнуўся Данусі, паднёс руку да пакрытага халодным потам ілба і адразу ж зноў самлеў. Вопытныя лаўцы, гледзячы на тое, як сціснуліся ягоныя рукі і застаўся распуленым рот, разважылі між сабой, што хлопец не выжыве, але яшчэ больш дасведчаныя курпы, многія з якіх мелі на целе сляды мядзведжых пазуроў, дзічыных клыкоў або рагоў зубра, спадзяваліся, што малады рыцар усё ж выжыве, бо яны запэўнівалі, што рог тура слізгануў па ягоных рэбрах, мабыць, адно ці два зламаў, але хрыбет цэлы, іначай ён не змог бы нават на хвіліну прыўзняцца. Яны паказвалі на гурбу снегу ў тым месцы, дзе ўпаў Збышка, і казалі, што гэта яна выратавала юнака, бо звер, прыціснуўшы яго галавой, не змог расціснуць яму грудзі і зламаць хрыбет.

Як на тое, не было тут княскага лекара, ксяндза Вышонека з Дзяванны; на гэты раз ён застаўся дома, хаця звычайна заўжды бываў на паляванні. Чэх паскакаў па яго, а тым часам курпы панеслі Збышку на апанчы да паляўнічага доміка. Дануся хацела ісці за імі пешкі, але княгіня не дазволіла, бо шлях быў далёкі, а ў лесе намяло багата снегу, ды і спяшацца трэба было. Крыжацкі вайт Гуга фон Данфельд дапамог дзяўчыне сесці на каня, а потым, калі ўжо ехаў побач з ёю ўслед за людзьмі, якія неслі Збышку, сцішыў голас і сказаў па-польску так, каб чула яна адна:

— У Шчытна ў мяне ёсць цудадзейны гаючы бальзам, які даў мне пустэльнік у Герцынскім Лесе, я змагу яго вам здабыць за тры дні.

— Хай жа Бог вас узнагародзіць! — адказала Дануся.

— Бог памятае кожны міласэрны ўчынак, але ці магу я спадзявацца атрымаць хоць нейкую ўзнагароду ад вас?

— Чым жа я магу вам заплаціць?

Крыжак наблізіўся да яе, хацеў, відаць, нешта сказаць, але завагаўся, памаўчаў з хвіліну і сказаў:

— У Ордэне ў нас, акрамя братоў, ёсць і сёстры... Адна з іх і прывязе гаючы бальзам, вось тады я і скажу вам пра ўзнагароду.

Ксёндз Вышонек агледзеў Збышкавы раны і высветліў, што ў хлопца зламаная толькі адна рабрына; аднак у першы дзень ён не абяцаў выздараўлення, бо не ведаў, «ці не перавярнулася ў хворага сэрца і ці не абарвалася печань». Пан дэ Лорш надвячоркам адчуў сябе кепска і мусіў пайсці ў ложка, а на другі дзень у яго так разбалеліся косці, што ён не мог варухнуць ні нагой, ні рукой. Княгіня і Дануся разам з іншымі прыдворнымі дамамі даглядалі хворых і, як раіў ксёндз Вышонек, варылі для іх розныя мазі і зёлкі. Збышка быў цяжка знявечаны, час ад часу ў яго пачынала ісці кроў з роту, і гэта вельмі непакоіла ксяндза Вышонека. Аднак хлопец больш не траціў прытомнасці і, даведаўшыся, хто выратаваў ягонае жыццё, на другі дзень паклікаў чэха, каб аддзячыць і ўзнагародзіць яго. Ён згадаў, што атрымаў чэха ад Ягенкі і што ён бы памёр, каб не яе зычлівае сэрца. Гэтая думка прыгнятала яго, ён адчуваў, што ніколі не зможа сплаціць дзяўчыне добром за добро і што ён будзе для яе толькі прычынай смутку і нязбытнага гора. Праўда, ён адразу ж сказаў сам сабе: «Што ж мне — напалам разарвацца?», але на душы застаўся непрыемны асадак, сумленне мучыла яго. А тут чэх яшчэ больш распаліў ягоную душэўную трывогу.

— Я прысягаў сваёй паненцы сваім шляхецкім гонарам, — сказаў той, — што буду служыць вам і ахоўваць вас без ніякай узнагароды. Не мне, а ёй вы, пане, абавязаны сваім выратаваннем.

Збышка не адказаў, толькі яму стала цяжка дыхаць, а чэх, памаўчаўшы хвіліну, дадаў:

— Можа, вы загадаеце скакаць у Багданец, дык я ўраз даскачу. Можа, вам хацелася б са старым панам пабачыцца, а то Бог ведае, што з вамі будзе.

— А што сказаў ксёндз Вышонек? — запытаў Збышка.

— Ксёндз Вышонек сказаў, што ўсё высветліцца, як маладзік узыздзе, а ўыздзе ён праз чатыры дні.

— Ну, тады няма чаго ехаць у Багданец. Альбо памру, альбо паздаравею, а пакуль яшчэ дзядзька прыедзе!

— Ну, тады хаця б пашліце ў Багданец ліст, Сандэрус усё, як ёсць, напіша. Будзе, прынамсі, хоць нейкая вестка пра вас, імшу за здароўе ваша закажуць.

— Пакінь мяне ў спакоі — слабы я дужа. Калі памру,

вернешся ў Згажэліцы і там пра ўсё раскажаш, там і імшу закажучь. А пахаваюць мяне або тут, або ў Цэханаве.

— Відаць, у Цэханаве або, можа, нават у Праснышы, бо тут, у лесе, толькі курпы сваіх хаваюць, і над імі ваўкі выюць. Я чуў ад слуг, што князь з усім дваром праз два дні едзе ў Цэханаў, а потым у Варшаву.

— Можа, мяне аднаго тут не пакінуць, — адказаў Збышка.

Ён як угадаў — княгіня гэтым жа днём папрасіла князя дазволіць ёй застацца ў паляўнічым доміку разам з Данусяй, прыдворнымі дамамі і ксяндзом Вышонекам, які не хацеў, каб Збышку перавозілі ў Прасныш праз дзень-другі. Пан дэ Лорш адчуў сябе праз два дні значна лепш і пачаў уставаць; калі ж даведаўся, што «дамы» застаюцца, то застаўся таксама, каб потым суправаджаць іх па дарозе назад і абараняць, калі раптам нападуць «сарацыны». Адкуль тут маглі ўзяцца тыя «сарацыны», гэтага пытання адважны латарынжац сам сабе не задаваў. Праўда, на далёкім Захадзе гэтак называлі ліцвінаў; аднак што за небяспека магла пагражаць ад іх дачцэ Кейстута, роднай сястры Вітаўта і стрычнай сястры магутнага валадара «кракаўскага караля» Ягайлы! Але пан дэ Лорш занадта доўга прабыў сярод крыжакоў і, нягледзячы на тое, што ён чуў ужо ў Мазовіі пра хрышчэнне Літвы, пра дзве кароны, што былі ўскладзены на галаву аднаго валадара, не мог яшчэ пазбыцца той думкі, што ад ліцвінаў можна чакаць толькі нечага благага. Так казалі яму крыжакі, а ён яшчэ не зусім страціў веру ў іх словы.

А тым часам здарыўся выпадак, які ценем упаў на адносіны між князем Янушам і ягонымі гасцямі-крыжакамі. Заставаўся адзін дзень да ад'езду князя, калі прыехалі браты Готфрыд і Ротгер, якія падчас палявання заставаліся ў Цэханаве, а з імі прыехаў і нейкі пан дэ Фурсі, як вьстун непрыемных для крыжакоў навін. Здарылася так, што сам пан дэ Фурсі, а таксама пан дэ Бергаў і пан Майнегер, абодва з сем'яў, што мелі ў мінулым заслугі перад Ордэнам, гасцявалі ў комтура ў Любаве, наслухаліся ўсяго-ўсякага пра Юранда са Спыхава і не толькі не спужаліся слыннага ваяра, але парашылі выбавіць яго ў поле на бой, каб пераканацца, што на самой справе ён не такі страшны, як пра яго кажучь. Комтур спачатку не хацеў гэтага, спасылаўся на мір паміж Ордэнам і мазаецкімі княствамі, але ўрэшце, можа, спадзеючыся раз і назаўсёды пазбавіцца грознага суседа, не толькі пазіраў

скрозь пальцы на выправу сваіх гасцей, але яшчэ і даў ім узброеных кнехтаў. Рыцары паслалі Юранду выклік, які той адразу ж прыняў, але пры ўмове, што яны адправяць сваіх людзей, а ён з двума сваімі сябрамі тры на тры сустрэнецца з імі ў паядынку на самай мяжы Прусіі і Спыхава. Калі ж яны і кнехтаў не адправілі і не пакінулі спыхаўскай зямлі, Юранд напаў на іх, перабіў кнехтаў, пана Майнегера сам працяў дзідай са страшнай сілай, а пана дэ Бергава ўзяў у палон і кінуў у спыхаўскую вязніцу. Выратаваўся толькі пан дэ Фурсі, які тры дні блукаў у мазавецкіх лясах, даведаўся ад смалакураў, што ў Цэханаве ёсць госці-крыжакі, прабраўся да іх, каб разам падаць вяльможнаму князю скаргу, прасіць пакараць вінаватага і вызваліць дэ Бергава.

Гэтыя весткі адразу ж папсавалі добрыя адносіны паміж князем і ягонымі гасцямі, бо і Гуга фон Данфельд, і Зыгфрыд дэ Лёвэ, і астатнія прысутныя браты Ордэна пачалі настойліва патрабаваць ад князя, каб ён раз назаўсёды навёў справядлівасць, пазбавіў мяжу ад драпежніка і пакараў яго адразу за ўсе ягоныя злычынствы. З асаблівым імпэтам дамагаўся гэтага Гуга фон Данфельд, які меў свае даўнія рахункі з Юрандам, пры адных успамінах пра якія яго апякала болем і сорамам.

— Скарга пойдзе аж да вялікага магістра, — казаў ён, — калі ж справядлівасці ад вас, вяльможны князь, мы не дачакаемся, то ён сам знойдзе спосаб расправіцца з гэтым разбойнікам, нават калі за яго заступіцца ўся Мазовія.

Князь, хаця і быў па натуры лагодны, але тут узгарэўся гневамі і адказаў:

— Якой справядлівасці вы дамагаецеся? Хіба Юранд першы на вас напаў, хіба ён паліў вёскі, забіраў статкі, забіваў людзей? Каб гэта было так, я, вядома ж, адразу судзіў бы Юранда і пакараў бы яго. Але ж на яго напалі вашы. Ваш комтур дазволіў ім узяць з сабой кнехтаў, што ж заставалася рабіць Юранду? Ён жа прыняў выклік і толькі аднаго патрабаваў — каб адаслалі людзей. Як я магу яго пакараць, выклікаць на суд? Вы зачэпілі страшнага чалавека, якога ўсе баяцца, і самі, па сваёй ахвоце, наклікалі бяду на свае галовы, дык чаго ж вы хочаце? Няўжо я павінен яму загадаць, каб ён не бараніўся, калі вам захочацца на яго напасці?

— Не Ордэн, а госці, замежныя рыцары, зрабілі гэта, — запярэчыў Гуга.

— Ордэн павінен адказваць за сваіх гасцей, а кнехты былі з любаўскай аховы.

— А што, лепей было комтуру паслаць гасцей адных на пагібель?

Князь павярнуўся да Зыгфрыда і сказаў:

— Гляньце толькі, у што ператвараецца ў вашых вуснах справядлівасць! І падумайце, ці не абражаюць Бога вашыя выверты?

Але суровы Зыгфрыд запярэчыў:

— Дэ Бергаў павінен быць адпушчаны на волю, бо мужы ў яго родзе былі вайскаводамі ў Ордэне і аказалі яму вялікія паслугі.

— А смерць Майнегера павінна быць адпомшчана, — дадаў Гуга фон Данфельд.

Пачуўшы гэта, князь адкінуў назад валасы, устаў з лавы і пайшоў на немца з грозным выразам на твары, але, мусіць, успомніў, што крыжакі — ягоныя госці, авалодаў сабой, палажыў руку на плячо Зыгфрыда і сказаў:

— Паслухайце, комтур, вы ж носіце на плашчы крыж, дык паклянiцеся мне на гэтым крыжы, сумленнем сваім паклянiцеся, была ці не была праўда Юранда ў гэтай справе?

— Пан дэ Бергаў павінен быць адпушчаны на волю! — паўтарыў Зыгфрыд дэ Лёвэ.

Настала хвіліна маўчання, потым князь усклікнуў:

— Божа! Дай мне цярдлівасці!

А Зыгфрыд загаварыў зноў, злым голасам, падобным на бразгат меча:

— Абраза, якую нанеслі нам у асобе нашых гасцей, — гэта толькі новы штуршок для скаргаў. Ужо колькі год існуе Ордэн, але нідзе — ні ў Палесціне, ні ў Сяміградзі, ні ў Літве, дагэтуль паганскай, — ніводзін звычайны чалавек не нарабіў нам столькі зла, колькі гэты разбойнік са Спыхава. Вальможны князь! Мы жадаем справядлівасці і патрабуем кары не за адну абразу, а за тысячы, не за адну сутычку, а за пяцьдзесят, не за аднойчы пралітую кроў, а за ўсе гады такіх злачынстваў, за якія нябесны агонь павінен быў спаліць гэтае бязбожнае гняздо злосці і жорсткасці. Чые стогны там заклікаюць Бога да помсты? — нашы! Чыё слёзы? — нашы! Дарэмна мы скардзіліся, дарэмна спадзяваліся на суд. Ніколі вы нас не чулі!

Пачуўшы ўсё гэта, князь Януш паківаў галавой і адказаў:

— Эх! Даўней не раз крыжакі гасцілі ў Спыхаве, і Юранд не быў вашым ворагам, пакуль ягоная любімая жонка не памерла на вашай вяроўцы. А колькі разоў вы самі зачаплялі Юранда, жадаючы знішчыць яго за тое, што ён выклікаў вашых рыцараў на паядынак і перамагаў іх? Колькі разоў падсылалі да яго забойцаў або стралялі па ім у лесе з самастрэлаў? Нападаў і ён на вас — гэта праўда, але ж ён прагнуў помсты; а хіба вы і рыцары, што жывуць у вашых уладаннях, не нападзілі на безабаронных людзей у Мазовіі, не захоплівалі статкі жывёлы, не палілі вёсак, не забівалі мужчын, жанчын і дзяцей? А калі я тады скардзіўся магістру, ён адказваў мне з Мальбарку: «Звычайнае памежнае свавольства!» Так што, пакіньце, шаноўныя! Не вам скардзіцца, бо нават мяне вы схапілі бяззбройнага, на ўласнай зямлі, і каб вы не баяліся гневу кракаўскага караля, то я, можа, і цяпер стагнаў бы ў вашым падзямеллі. Так аддзячылі вы мне, хоць я належу да роду вашых дабрадзеяў. Пакіньце, бо не вам заклікаць да справядлівасці!

Калі князь скончыў, крыжакі са скрухай пераглянуліся — ім было сорамна і непрыемна, што князь згадаў пры дэ Фурсі падзеі пад Златарыяй, і Гуга фон Данфельд, жадаючы пакласці канец гэтай размове, сказаў:

— З вамі, вяльможны князь, адбылася памылка, якую мы паправілі не са страху перад кракаўскім каралём, а дзеля справядлівасці, а за памежныя сутычкі наш магістр не нясе адказнасці, бо ва ўсіх каралеўствах, колькі іх ёсць на свеце, на граніцах парушаюць спакой свавольнікі.

— Ну вось, ты сам пра тое ж, а патрабуеш судзіць Юранда. Чаго ж вы тады хочаце?

— Справядлівасці і кары.

Князь сціснуў свае капчавыя рукі і паўтарыў:

— Божа! Дай мне цярплівасці!

— Згадайце і тое, вяльможны князь, — працягваў Данфельд, — што нашы «свавольнікі» крыўдзяць толькі свецкіх людзей, да таго ж не нямецкага племя, а вашы выступаюць супраць Ордэна крыжакоў, тым самым узнімаюць руку на самога Бога! А якіх мучэнняў і кары заслугоўвае той, хто абражае Святы Крыж?

— Слухай, — разлаваўся князь. — Не ваюй ты імем Бога, яго ты не ашукаеш!

Ён паклаў крыжаку рукі на плечы і штосілы страсянуў

яго, аж той разгубіўся, а потым загаварыў больш лагодным голасам:

— Калі акажацца праўдай тое, што нашы госці першыя напалі на Юранда і не адаслалі кнехтаў, я не пахвалю іх за гэта, але ці праўда тое, што Юранд прыняў выклік?

Кажучы гэта, ён неўпрыкмет падміргнуў пану дэ Фурсі, даючы таму зразумець, што трэба абвергнуць ягоныя словы; але дэ Фурсі або не мог, або не пажадаў зрабіць гэта і адказаў:

— Ён хацеў, каб мы адаслалі людзей і ўступілі ў бой з ім і двума з яго боку.

— Вы ўпэўнены ў гэтым?

— Клянуся гонарам! Я і дэ Бергаў згадзіліся на гэта, а Майнегер да нас не далучыўся.

Тут князь перапыніў дэ Фурсі:

— Комтур са Шчытна! Вы лепей, чым іншыя, ведаеце, што Юранд не ўхіліўся ад выкліку.

Ён павярнуўся да астатніх і сказаў:

— Калі хто з вас захоча выклікаць Юранда на двубой, пеша або конна, то я дам на гэта дазвол. Заб'яце вы Юранда або возьмеце ў палон, тады мы і дэ Бергава выпусцім на волю без выкупу. Большага ад мяне не чакайце, з гэтага нічога не выйдзе.

Пасля гэтых слоў запанавала доўгае маўчанне. І Гуга фон Данфельд, і Зыгфрыд дэ Лёвэ, і брат Ротгер, і брат Готфрыд занадта добра ведалі страшнага гаспадара Спыхава, каб хоць хто-небудзь з іх адважыўся біцца з ім не на жыццё, а на смерць. Гэта мог зрабіць толькі хіба чужынец, які прыехаў з далёкіх краін, той жа дэ Лорш ці дэ Фурсі, але дэ Лорша не было ў час гэтай размовы, а што да пана дэ Фурсі, то ён яшчэ не мог ачوماцца ад перажытага нядаўна страху.

— Я толькі раз бачыў яго, — ціха прамармытаў ён, — болей не хачу.

Тады ў размову ўступіў Зыгфрыд дэ Лёвэ:

— Мніхам нельга ўступаць у паядынкi, хіба толькі пасля спецыяльнага дазволу магістра і вялікага маршала; але мы тут просім не дазволу на паядынак, а вызвалення дэ Бергава з няволі і пакарання Юранда.

— Не вы ў гэтай зямлі заканадаўцы.

— Мы да гэтай пары цярпліва зносілі цяжкае суседства. Але магістр наш здолее ўсталяваць справядлівасць.

— Рукі кароткія ў вас і ў вашага магістра да нашай зямлі!

— За магістра стаяць немцы і рымскі імператар.

— А за мяне польскі кароль, якому падуладны многія землі і народы.

— Хіба вы, вяльможны князь, хочаце ваяваць з Ордэнам?

— Каб я хацеў вайны, то не чакаў бы вас у Мазовіі, а пайшоў бы да вас; але і ты мне не пагражай — я не баюся.

— Што мне далажыць магістру?

— Ваш магістр ні пра што ў нас не пытаўся. Кажы, што хочаш.

— Тады мы самі адпомсцім злачынцу і пакараем яго.

Пры гэтых словах князь выцягнуў руку і пачаў грозна ківаць пальцам перад самым тварам крыжака.

— Пасцеражыся! — сказаў ён здушаным ад гневу голасам. — Пасцеражыся! Я дазволіў табе выклікаць Юранда, але калі ты з войскамі Ордэна прыйдзеш у маю краіну, тады я так па табе стукну, што ты сам ужо не госцем, а палонным маім будзеш!

І, відаць, цяргненне ў князя лопнула — ён кінуў шапку на стол і выйшаў. Крыжакі аж пабялелі ад злосці, а дэ Фурсі пазіраў на іх, нібы вар'ят.

— Што ж цяпер будзе? — першым спытаў брат Ротгер.

А Гуга фон Данфельд ледзве не накінуўся на дэ Фурсі з кулакамі:

— Навошта ты сказаў ім, што вы першыя пайшлі на Юранда?

— Так і было.

— Трэба было зманіць.

— Я прыехаў сюды біцца, а не маніць.

— Няма чаго казаць, здорава ж ты біўся!

— А хіба не ты даваў лататы ад Юранда аж да самага Шчытна?

— Рах! — сказаў дэ Лёвэ. — Гэты рыцар — госць Ордэна.

— Усё роўна, што ён там сказаў, — умяшаўся брат Готфрыд. — Без суда Юранда не пакараюць, а на судзе усё выйшла б наверх.

— Што ж цяпер будзе? — паўтарыў брат Ротгер.

Нейкую хвіліну ўсе маўчалі; потым загаварыў суровы і непахісны Зыгфрыд дэ Лёвэ.

— Трэба скончыць з гэтым крывавым сабакам! — сказаў ён. — Дэ Бергаў павінен быць адпушчаны на волю.

Сцягнем атрады варты са Шчытна, з Янсбарка, з Любавы, хелмінскую шляхту прыхопім і разам ударым на Юранда... Час канчаць з ім!

Але вераломны Данфельд, які ўмеў разважыць і за і супраць, залажыў рукі за галаву, ссунуў бровы, задумаўся, потым сказаў:

— Без дазволу магістра нельга.

— Калі ўсё ўдасца, магістр толькі пахваліць нас! — азваўся брат Готфрыд.

— А калі не ўдасца? Калі князь возьме кап'ёўшчыкаў і пойдзе на нас?

— Паміж ім і Ордэнам мір: не ўдарыць!

— А як жа, мір! Мы ж першыя яго і парушым. Нашых кнехтаў будзе малавата, калі князь возьме мазураў.

— Магістр заступіцца за нас, і пачнецца вайна.

Данфельд зноў ссунуў бровы і задумаўся:

— Не, не! — сказаў ён праз хвіліну. — Калі ўсё ўдасца, магістр у душы будзе рады... Будуць паслы да князя, пачнуцца перамовы, і ўрэшце ўсё гэта нам так мінецца. Калі ж не ўдасца, то Ордэн за нас не заступіцца і не аб'явіць князю вайну... Для гэтага патрэбны іншы магістр... А князя падтрымлівае польскі кароль, з якім наш магістр не захоча сварыцца.

— Вось жа захапілі мы Добжынскую зямлю, значыць, нам не страшны Кракаў.

— Тады ў нас была зачэпка... Апольскі князь... Мы ўзялі яе як заклад, ды і то...

Тут ён азірнуўся навокал і дадаў, сцішыўшы голас:

— Я чуў у Мальбарку, што калі нам будзе пагражаць вайна, то мы аддамо яе назад, абы толькі нам заклад аддалі...

— Эх, — выгукнуў брат Ротгер, — каб быў з намі Маркварт Зальцбах або Шомберг⁶⁹, які перадушыў Вітаўтавых пшчанюкоў, — гэтыя далі б рады Юранду! Хто такі Вітаўт? Намеснік Ягайлаў, вялікі князь, а вось жа Шомбергу і гэта не вылезла бокам... Перадушыў Вітаўтавых дзяцей — і хоць бы што!.. Ды што там казаць, бракуе ў нас людзей, якія маглі б адолець любую справу...

Выслухаўшы гэта, Гуга фон Данфельд абапёрся локцямі на стол, апусціў галаву на рукі і надоўга задумаўся. Раптам ягоныя вочы заблішчэлі, ён па сваёй звычцы выцер тыльнай часткай далоні вільготныя тоўстыя вусны і сказаў:

— Хай будзе блаславёнай тая хвіліна, калі вы, пабожны брат, згадалі імя адважнага Шомберга.

— А што такое? Вы нешта прыдумалі? — спытаў Зыгфрыд дэ Лёвэ.

— Кажыце хутчэй! — усклікнулі Ротгер і Готфрыд.

— Слухайце! — сказаў Гуга. — У Юранда ёсць дзіця, адзіная дачка, якую ён моцна любіць і пільнуе, як зрэнку вока.

— Мы яе ведаем. Яе любіць і княгіня Анна Данута.

— Так. Ну дык слухайце, калі б нам удалося выкрасці гэтую дзеўку, то за яе Юранд аддаў бы не аднаго Бергава, а ўсіх палонных ды яшчэ і самога сябе і Спыхаў у дадатак!

— Клянуса крывёй Святога Баніфацыя, якую ён пра-ліў у Докуме! — усклікнуў брат Готфрыд. — Усё было б так, як вы кажаце!

Тут усе змоўклі, нібы застрашаныя смеласцю і цяж-касцю гэтай задумы. Толькі праз нейкі час брат Ротгер звярнуўся да Зыгфрыда дэ Лёвэ:

— Ваш розум і дасведчанасць не меншыя, чым ваша смеласць. Што вы скажаце на гэта?

— Мяркую, што над гэтым варта падумаць.

— Усё гэта добра, — казаў далей Ротгер, — але ж дзеўка тая — са світы княгіні, больш таго, яна ёй як род-ная дачка. Падумайце, пабожныя браты, які ўзнімецца галас.

Гуга фон Данфельд засмяўся і сказаў:

— Вы тут самі казалі, што Шомберг ці то атруціў, ці то задушыві Вітаўтавых шчанюкоў, і што ж яму за гэта зрабілі? Галас яны з любой прычыны ўзнімаюць; але ж калі мы пашлём Юранда да магістра на ланцугу, нас ча-кае хутчэй ўзнагарода ніж кара...

— Так, — азваўся дэ Лёвэ, — якраз і выпадак зручны маем. Князь ад'язджае. Анна Данута застаецца толькі з прыдворнымі дамамі. Але ж нападаць на княжацкі дом у мірны час — дрэнь справа. Дом князя — не Спыхаў! Будзе зноў як у Златарыі! Зноў пойдучь скаргі да ўсіх каралёў, да папы рымскага на вераломства Ордэна; зноў нам будзе пагражаць пракляты Ягайла, а магістр — вы ж яго добра ведаеце — ён з ахвотай захопіць усё, што можа захапіць, але вайны з Ягайлам не хоча... Так. Гвалт узнімецца па ўсёй Мазовіі і Польшчы.

— А тым часам косці Юранда пабялеюць на вісельні, — запярэчыў брат Гуга. — Хто, урэшце, вам сказаў, што яе трэба выкрадаць тут, пад носам у княгіні?

— Ну, не з Цэханава ж, дзе апроч шляхты яшчэ і трыста лучнікаў.

— Вядома, не. Але ж хіба Юранд не можа захварэць і прыслаць людзей за дзяўчынкай? Тут ужо княгіня не забароніць ёй паехаць, а калі яна знікне на шляху дадому, хто скажа мне ці вам: «Ты яе скраў!»

— Ага! — нецярпліва запырэчыў дэ Лёвэ.— Трэба ж яшчэ, каб Юранд захварэў і дачку выклікаў.

З пераможнай усмешкай Гуга адказаў:

— У мяне ёсць залатар, які асеў у Шчытна, пасля таго як быў выгнаны з Мальбарку за крадзеж. Ён можа любую пячатку выказаць; ёсць у мяне і людзі, якія хоць і з'яўляюцца нашымі падданымі, але паходзяць з мазурскага племя... Няўжо вы дагэтуль мяне не зразумелі?..

— Зразумеў! — з запалам усклікнуў брат Готфрыд.

А Ротгер узняў далоні для малітвы і прамовіў:

— Хай табе Бог дае, дабрачынны брат, бо ні Маркварт Зальцбах, ні Шомберг не знайшлі б лепшага спосабу...

Ён прымружыў вочы, нібы хацеў убачыць нешта далёкае.

— Бачу Юранда,— сказаў ён,— стаіць з вяроўкай на шыі пры Гданьскай браме ў Мальбарку, а нашыя кнехты штурхаюць яго нагамі...

— А дзеўка будзе служкай Ордэна,— дадаў Гуга.

Пачуўшы гэта, дэ Лёвэ глянуў на Данфельда, а той яшчэ раз пляснуў сабе па вуснах тыльнай часткай далоні і сказаў:

— А цяпер у Шчытна, ды як хутчэй!

IX

Перад тым, як ехаць у Шчытна, чатыры браты і дэ Фурсі ўсё ж прыйшлі развітацца з князем і княгіняй. Было тое развітанне не вельмі прыемным, але князь, не жадаючы парушаць стары польскі звычай і адпусціць гасцей з дому з пустымі рукамі, падарыў кожнаму брату некалькі шкурак куніцы і па грыўне срэбра. Крыжакі прынялі падарункі з радасцю і запэўнілі князя, што грошай яны сабе не возьмуць, бо ім, мніхам, мець грошы забаронена, і яны раздадуць іх бедным, папросяць памаліцца за здароўе, славу і збавенне душы князя.

Мазуры смяяліся ў вусы, слухаючы іх; хто-хто, а яны добра ведалі пра хцівасць крыжакоў, а яшчэ больш пра

іх ілжывасць. У Мазовіі нават прыказка хадзіла: «Як тхор смярдзіць, так крыжак маніць». Князь таксама толькі махнуў рукой на гэтыя словы, а калі крыжакі пайшлі, сказаў, што іхнымі малітвамі на неба не ўзнесціся, а хіба толькі ракам дапаўзці.

Калі Зыгфрыд дэ Лёвэ развітваўся з княгіняй і цалаваў ёй руку, Гуга фон Данфельд падышоў да Данусі, паклаў далонь на яе галаву, пагладзіў і сказаў:

— Нам загадана плаціць добром за зло, любіць ворагаў нашых, таму прыедзе сюды сястра Ордэна і прывязе вам, паненка, герцынскі гаючы бальзам.

— Чым жа я вам аддзячу за гэта? — спытала Дануся.

— Будзеце прыхільніцай Ордэна і крыжакоў.

Гэтую размову заўважыў дэ Фурсі, яго ўразіла прыгажосць дзяўчыны, і ён, калі ўжо ехалі ў Шчытна, спытаўся:

— Хто гэтая прыгажуня, з якой вы гутарылі перад ад'ездам?

— Дачка Юранда! — адказаў крыжак.

Пан дэ Фурсі здзівіўся.

— Тая самая, якую вы збіраецеся выкрасці?

— Так. Калі мы яе выкратзем, то Юранд — наш.

— Не адно благое зыходзіць ад Юранда. Годна быць ахоўнікам такой нявольніцы.

— Вы думаеце, што лепей было б ваяваць з ёй, чым з Юрандам?

— Выходзіць, што я думаю гэтаксама, як і вы. Бацька — вораг Ордэна, а дачцэ вы казалі мядовыя словы і ў дадатак паабяцалі бальзам.

Гуга фон Данфельд адчуў патрэбу ў тым, каб сказаць пару слоў дзеля апраўдання:

— Я паабяцаў ёй бальзам, — сказаў ён, — для таго маладога рыцара, якога знявечыў тур і з якім яна, як вы ведаеце, заручана. Калі пасля выкрадання ўзнімецца шум, мы скажам, што не толькі не жадалі ёй благога, але, згодна з хрысціянскай міласэрнасцю, нават лекі пасылалі.

— Усё гэта добра, — сказаў дэ Лёвэ, — але трэба паслаць надзейнага чалавека.

— Я пашлю адну набожную жанчыну, адданую Ордэну ўсёй душой. Яна будзе падслухоўваць, падглядваць. Калі нашы людзі прыедуць нібыта ад Юранда, яны знойдуць у доме свайго чалавека.

— Цяжка будзе падабраць такіх людзей.

— Не. Народ у нас гаворыць на такой самай мове. І ў горадзе, і ў ахове ёсць сярод кнехтаў людзі, якія збеглі з Мазовіі, хаваючыся ад пакарання; яны ўсе разбойнікі і зладзеі, гэта так, але яны не ведаюць, што такое страх, і гатовыя на ўсё. Паабяцаю ім: калі справа ўдасца, то яны будуць мець узнагароду, калі не — пятлю на шыю.

— А раптам здрадзяць?

— Не здрадзяць, бо ў Мазовіі кожны з іх ужо даўно асуджаны да калесавання і над кожным вісіць прысуд. Трэба толькі даць ім адпаведнае адзенне, каб яны былі падобныя да сапраўдных Юрандавых слуг, і галоўная рэч — ліст з пячаткай Юранда.

— Трэба ўсё прадугледзець, — сказаў брат Ротгер. — Можна здарыцца і так, што Юранд пасля апошняй бітвы захоча ўбачыць князя, каб паскардзіцца на нас, а самому апраўдацца. Будзе ў Цэханаве і заедзе да дачкі ў лясны дом. Можна ж так выйсці, што нашы людзі прыедуць па дачку, а сутыкнуцца з самім Юрандам.

— Тыя людзі, якіх я выберу, гэта шэльмы, падкаваныя на ўсе чатыры нагі. Яны ведаюць, што варта ім натрапіць на Юранда — быць ім на вісельні. Гэта ўжо іх клопат — не сустрэцца з ім.

— Але ж можна так здарыцца, што сустрэнуцца, і іх схопяць.

— Тады мы ад усяго адмовімся — і ад іх, і ад ліста. Хто зможа давесці, што гэта мы іх паслалі? А, урэшце, што будзе: яны дзеўку не крадуць — шуму няма, а калі мазуры чвартуюць некалькіх вісельнікаў, то шкоды Ордену ад гэтага ніякай.

А брат Готфрыд, наймалодшы сярод братоў-крыжакоў, сказаў:

— Не разумею ні той вашай палітыкі, ні таго вашага страху, як бы не даведаліся, што дзеўку ўкралі згодна нашага загаду. Ну вось, трапіць яна ў нашы рукі, і мы ж мусім некага паслаць да Юранда і паведаміць яму: «Твая дачка ў нас, хочаш яе вызваліць — аддай нам дэ Бергава і сябе самога...» А як іначай? Тады дакладна будзе вядома, што гэта мы загадалі яе выкрасці.

— Сапраўды так, — сказаў дэ Фурсі, якому ўсё гэта было дужа не даспадобы. — Навошта хавацца, калі ўрэшце ўсё гэта раскрыецца?

Гуга фон Данфельд засмяўся і спытаў брата Готфрыда:

— Як даўно вы носіце белы плашч?

— У першую нядзелю пасля Святой Тройцы якраз шэсць гадоў будзе.

— Вось праносіце яго яшчэ гадоў шэсць, тады вы будзеце лепей разумець справы Ордэна. Юранд і то ведае нас лепей, чым вы. Мы яму скажам: «Тваю дачку пільнуе брат Шомберг, калі паспрабуеш хоць слова пікнуць, то ўспомні дзяцей Вітаўта...»

— Ну, а потым?

— Потым дэ Бергаў будзе вольны, а Ордэн таксама будзе вольны — ад Юранда.

— Не! — усклікнуў брат Ротгер. — Усё так добра абмазгавана, што Бог павінен блаславіць нашу задуму.

— Бог бласлаўляе ўсе дзеянні, скіраваныя на карысць Ордэна, — адказаў Зыгфрыд дэ Лёвэ.

І яны ехалі далей моўчкі, а паперадзе на два ці тры палёты стралы ад іх ішлі слугі і тапталі дарогу, бо яе замяло снегам, якога багата выпала ўночы. Дрэвы стаялі ўкрытыя пушыстым інеем, дзень быў пахмурны, але цёплы, так што ад коней аж ішла пара. З лясоў да людскога жытла ляцелі чароды варон, напаўняючы паветра злавесным карканнем.

Пан дэ Фурсі крыху адстаў ад крыжакоў і ехаў у глыбокім задуменні. Ён ужо некалькі год быў госцем Ордэна, браў удзел у паходах на Жмудзь, паказаў там немалую мужнасць, усюды быў прыняты так, як крыжакі ўмелі прымаць рыцараў з далёкіх краін, зблізіўся з імі і, паколькі быў ён чалавекам далёка не багатым, парашыў стаць адным з іх. Пакуль жа бавіў час у Мальбарку, або, шукаючы прыгод і забаў, ездзіў да знаёмых комтураў. Так ён прыехаў і да комтура ў Любаву разам з багатым рыцарам дэ Бергавам, пачуў там пра Юранда і ўзгарэўся жаданнем уступіць у бой з гэтым воем, у якога была такая страшная слава. Прыезд Майнегера, які ва ўсіх паядынках дагэтуль бываў пераможцам, прыспешыў іх выправу. Комтур з Любавы даў на гэта сваіх людзей; аднак ён столькі апавядаў усім траім не толькі пра жорсткасць, але пра каварства і вераломства Юранда, што яны не гадзіліся, калі той запатрабаваў адаслаць кнехтаў, бо баяліся, што ён акружыць іх і пераб'е, а то і са свету зжыве ў спыхаўскай яме. Юранд падумаў, што рыцары хочуць не толькі біцца з ім, а надумалі яшчэ рабунак учыніць, таму першыя напаў на іх і задаў ім добрую працуханку. Дэ Фурсі бачыў дэ Бергава на зямлі разам з канём, бачыў Майнегера з аскабалкам дзіды ў жываце, бачыў салдат,

якія дарэмна прасілі літасці. Сам ён з вялікай цяжкасцю прарваўся, некалькі дзён блукаў па лясах і дарогах і напэўна загінуў бы, каб выпадкова не дапяў да Цэханава, дзе застаў братоў Готфрыда і Ротгера. Ён выйшаў з гэтай выправы прыніжаны, поўны сораму і нянавісці, жадання помсціць, і вельмі шкадаваў Бергава, які быў ягоным блізім прыяцелем. Таму ён горача падтрымаў скаргу рыцараў Ордэна, якія дамагаліся кары і вызвалення няшчаснага таварыша, а калі іх скаргу пакінулі без увагі, то ў першую хвіліну быў гатовы нават чорту душу закласці, абы толькі адпомсціць Юранду. Але цяпер ён раптам пачаў сумнявацца. Ён слухаў, што казалі мніхі, асабліва Гуга фон Данфельд, і дзівіўся ўсё больш. Ён паспеў за некалькі гадоў досыць блізка пазнаёміцца з крыжакамі і бачыў ужо, што на яве яны зусім не такія, якімі сябе выстаўляюць перад немцамі і Захадам. У Мальбарку ён звёў знаёмства з некаторымі беззаганнымі суровымі рыцарамі; яны самі неаднойчы скардзіліся на сваіх разбэшчаных братоў, на іх панадлівасць да благога і самавольства, і дэ Фурсі разумеў, што яны не памыляліся, тыя рыцары; але сам ён быў і разбэшчаным, і свавольным, а таму не лічыў гэтыя недахопы занадта вялікім злом, тым больш што крыжакі як бы акуплялі іх сваёй адвагай. Ён бачыў, як пад Вільняй яны грудзі ў грудзі сутыкаліся з польскімі рыцарамі ў час штурму замкаў, якія польскія атрады абаранялі з нечалавечай стойкасцю; бачыў, як яны гінулі пад ударамі сякеры або меча ў бітвах і двубоях. Яны былі няўмольнымі і жорсткімі з ліцвінамі, але разам з тым біліся, як ільвы, і хадзілі ў ззянні славы. Але зараз пану дэ Фурсі здавалася, што Данфельд кажа такое і прапануе такія сродкі, ад якіх душа любога рыцара мусіла здрыгануцца, а між тым іншыя браты не толькі не абураюцца, а, наадварот, згаджаюцца з кожным ягоным словам. Ён быў настолькі ўражаны гэтым, што ў рэшце рэшт пачаў глыбока задумвацца над тым, ці прыстойна яму будзе прыкласці рукі да падобнай справы.

Калі б гаворка ішла толькі пра выкраданне дзяўчыны і абмен яе на дэ Бергава, ён бы яшчэ згадзіўся на гэта, хаця яго кранула і ўзяла за сэрца прыгажосць Данусі. Калі б яму давялося быць яе ахоўнікам, ён таксама быў бы не супраць і нават не быў упэўнены, што яна выйшла б з ягоных рук такой, якой была да выкрадання. Але крыжакам, відаць, не тое трэба было. Яны хацелі атры-

маць за яе не толькі дэ Бергава, але і самога Юранда — паабяцаць яму, што выпускаць яе, калі ён аддасца ў іх рукі, а потым забіць яго, а разам з ім, для таго каб утаіць свой падман і злачынства, і дзяўчыну таксама. Яны ж пагражалі нагадаць Юранду пра лёс дзяцей Вітаўта, калі ён асмеліцца паскардзіцца на іх. «Яны падмануць, абодвух ашукаюць, абодвух заб'юць,— казаў сам сабе дэ Фурсі,— а яны ж носяць крыж і павінны як ніхто клапаціцца пра свой гонар». Душа яго кіпела ад абурэння, але ўсё ж ён вырашыў спачатку праверыць, наколькі справядлівыя яго падазрэнні, таму пад'ехаў да Данфельда і спытаў:

— А калі Юранд аддасца вам, вы адпусціце дачку на волю?

— Калі б мы яе выпусцілі, увесь свет тут жа даведаўся б, што гэта мы схапілі іх абодвух,— адказаў Данфельд.

— Ну, а што вы зробіце з ёй?

Данфельд нахіліўся да свайго суразмоўніка і расцягнуў ва ўсмішчы свой тоўсты рот так, што сталі відаць гнілыя зубы:

— Пра што вы пытаецеся? Пра тое, што мы зробім з ёй с п а ч а т к у, ці пра тое, што п о т ы м?

Але дэ Фурсі ўжо ўведаў усё, што хацеў, і змоўк; яшчэ хвіліну ён нібы вагаўся, а потым устаў у страмёнах і сказаў так, каб яго чулі ўсе чатыры мніхі:

— Пабожны брат Ульрых фон Юнгінген, гэты ўзор і аздоба рыцарства, сказаў мне аднойчы так: «Яшчэ між старымі ў Мальбарку ты можаш знайсці рыцараў, вартых таго, каб насіць крыж, але тыя, якія сядзяць у памежных комтурствах, толькі ганьбяць Ордэн».

— Усе мы грэшнікі, але служым нашаму нябеснаму валадару,— адказаў Гуга.

— Але дзе ваш рыцарскі гонар? Не праз ганебныя ўчынкі служаць валадару нябеснаму, ды і не яму вы служыце. Хто ён, ваш валадар? Дык ведайце, што я не толькі нічога сам рабіць не буду, але і вам не дазволю!

— Чаго не дазволіце?

— Маны, здрадніцтва, ганьбы!

— Як вы можаце нешта нам не дазволіць? У баі з Юрандам вы страцілі слуг і ўвесь рыштунак. Жыць вы цяпер мусіце толькі з літасці Ордэна і працягнеце ногі з голаду, калі мы не дамо вам кавалка хлеба. Да таго ж вы адзін, а нас чацвёрэ, як жа вы можаце нешта нам не дазволіць?

— Як магу? — паўтарыў дэ Фурсі.— Магу вярнуцца

назад і папярэдзіць князя, магу па ўсім свеце абвясціць пра вашы намеры.

Тут крыжакі пераглянуліся і ўмомант змяніліся з твару. Гуга фон Данфельд глянуў у вочы Зыгфрыду де Лёвэ запытальным позіркам, а потым звярнуўся да пана дэ Фурсі:

— Вашы продкі, — сказаў ён, — служылі Ордэну, і вы хочаце ў яго ўступіць, але ж мы не прымаем здраднікаў.

— Я сам не хачу служыць са здраднікамі.

— Вы не споўніце вашай пагрозы. Ведайце, што Ордэн умее караць не толькі мніхаў.

Абураны дэ Фурсі выцягнуў меч, левай рукой узяў яго за клінок, правую паклаў на рукаец і сказаў:

— Клянуся гэтай рукаеццю, што мае форму крыжа, галавой святога Дыянісія, майго апекуна, і маім рыцарскім гонарам, што папярэджу мазавецкага князя і магістра.

Гуга фон Данфельд зноў запытальна глянуў на Зыгфрыда дэ Лёвэ, а той апусціў вочы долу, нібы даючы зразумець, што згодны.

Тады Данфельд нейкім дзіўна глухім, нязвычайным голасам сказаў:

— Святы Дыянісій мог несці пад пахай сваю адсечаную галаву, а калі зляціць ваша...

— Вы пагражаеце мне? — перарваў дэ Фурсі.

— Не, забіваю! — адказаў Данфельд.

І ўдарыў яго кінжалам у бок з такой сілай, што клінок увайшоў у цела аж да рукаяткі-крыжа. Дэ Фурсі закрычаў страшным голасам, нейкую хвіліну спрабаваў правай рукой схапіцца за меч, які трымаў у левай, але ўпусціў яго; у тое самае імгненне астатнія мніхі пачалі без літасці калоць яго кінжаламі ў плечы, у живот, у шыю, пакуль ён не ўпаў з каня.

Наступіла цішыня. Акрываўлены дэ Фурсі з добрым дзесяткам ран на целе курчыўся на снезе і хапаў яго пальцамі ў апошніх канвульсіях. З-пад свінцовага неба даносілася толькі карканне варон, якія ляцелі з глухіх пушчаў да чалавечага жытла.

Забойцы хапатліва загаварылі:

— Ніхто нічога не бачыў? — спытаў, задыхаючыся, Данфельд.

— Не. Слугі ўперадзе, іх не відаць, — сказаў дэ Лёвэ.

— Паслухайце, у нас будзе нагода для новай скаргі. Разнясём усюды чутку, што мазавецкія рыцары напалі

на нас і забілі нашага таварыша, узнімем галас, што князь нават да гасцей падсылае забойцаў. Аж у Мальбарку пачуюць! Паслухайце яшчэ! Трэба гаварыць, што Януш не толькі не хацеў выслухаць нашай скаргі на Юранда, але загадаў забіць і таго, хто скардзіўся.

Дэ Фурсі ў гэты час перавярнуўся дагары ў апошняй канвульсіі і ляжаў нерухома з крывавай пенай на вуснах і з выразам жаху ва ўжо мёртвых, шырока адкрытых вачах. Брат Ротгер зірнуў на яго і сказаў:

— Паглядзіце, пабожныя браты, як Бог карае нават за самую думку аб здрадзе.

— Мы зрабілі гэта дзеля славы Ордэна, — адказаў Готфрыд. — Хвала тым...

Ён не дагаварыў, бо ў гэтую хвіліну ўбачыў вершніка, які паявіўся на павароце заснежанай дарогі ззаду і стрымгалоў скакаў да іх. Убачыўшы яго, Гуга фон Данфельд паспешліва ўсклікнуў:

— Хто б ён ні быў — павінен памерці!

Дэ Лёвэ, у якога быў самы востры зрок, хаця ён і быў старэйшы сярод братоў, сказаў:

— Я пазнаў яго: гэта збраяносец, які забіў сякерай тура. Сапраўды, гэта ён!

— Схавайце кінжалы, каб не напалохаць яго, — прамовіў Данфельд. — Я зноў пачну першы, вы за мной.

Тым часам чэх падскакаў і ў васьмі-дзесяці кроках рэзка спыніў каня, аж той ледзь не занурыўся ў снег. Ён убачыў труп у лужыне крыві, каня без вершніка, і на ягоным твары адбілася здзіўленне, але ненадоўга. Ён тут жа звярнуўся да крыжакоў, нібы нічога і не бачыў:

— Вітаю вас, мужныя рыцары!

— Мы пазналі цябе, — адказаў, павольна набліжаючыся да чэха, Данфельд. — Маеш нейкую справу да нас?

— Мяне паслаў рыцар Збышка з Багданца, за якім я нашу дзіду; яго знявечыў тур, і сам ён не мог сустрэцца з вамі.

— Чаго хоча ад нас твой гаспадар?

— Ён прасіў перадаць вам: вы несправядліва скардзіліся на Юранда са Спыхава, закрунулі яго рыцарскі гонар і не па-рыцарску паводзілі сябе, а гаўкалі, як сабакі. Калі ж хто з вас пакрыўдзіцца за гэтыя словы, таго ён выклікае на бой пеша альбо конна, да апошняга уздыху, там, дзе вы скажаце, але толькі пасля таго, як паздаравее.

— Скажы свайму гаспадару, што рыцары Ордэна ў імя Госпада цярпліва пераносяць крыўды, а біцца без спецы-

яльнага дазволу магістра альбо вялікага маршала не могуць; але мы напішам у Мальбарк і папросім даць нам яго.

Чэх ізноў кінуў позірк на труп дэ Фурсі, да якога якраз і быў пасланы хлопец. Збышка ведаў, што мніхі не прымаюць выклікаў, але ён дачуўся, што з крыжакамі прыехаў свецкі рыцар, і ён хацеў выклікаць яго на бой, каб улагодзіць Юранда. А тут гэты рыцар ляжыць, зарэзаны, як вол, паміж чатырма крыжакамі.

Чэх ніяк не мог даўмецца, што ж тут адбылося, але ён з дзяцінства быў звыклы да ўсякай небяспекі і адразу ж адчуў, што тут нешта не так. Здзівіла і тое, што Данфельд у час размовы ўсё бліжэй пад'язджаў да яго, а іншыя пачалі ад'язджаць у розныя бакі, нібы хацелі непрыкметна акружыць яго. І ён насцярожыўся, тым больш што ў яго не было ніякай зброі: спяшаючыся, ён нічога не захапіў з сабой.

А Данфельд тым часам ужо наблізіўся да чэха і сказаў яму:

— Я паабяцаў твайму гаспадару гаючы бальзам, а ён вось як сплочвае мне за дабро... Для паляка гэта не дзіва... але ж ён цяжка скалечаны і хутка можа стаць перад Богам, таму скажы яму...

Тут ён паклаў левую руку на плячо чэха.

— Скажы яму, што я адказваю вось гэтак!..

У гэтую ж хвіліну кінжал бліснуў ля самага горла чэха. Аднак Данфельд не змог усадзіць яго, бо чэх, які даўно сачыў за яго рухамі, схопіў ягоную правую руку сваімі жалезнымі рукамі, сагнуў і вывернуў так, што суставы і косці хруснулі, а мніх дзіка зароў ад болю; пачуўшы ягоны крык, чэх узяў каня на дыбкі і стралой паімчаўся назад, перш чым хто-небудзь паспеў заступіць яму дарогу.

Браты Ротгер і Готфрыд паспрабавалі яго дагнаць, але хутка вярнуліся, уражаныя жудасным енкам Данфельда. Дз Лёвэ падтрымліваў яго за плечы, а ён, бледны, пасізелы, лямантаваў так, што слугі, якія ехалі далёка ўперадзе з вазамі, пачалі стрымліваць коней.

— Што з вамі? — пыталіся браты.

Але дэ Лёвэ загадаў ім хуценька скакаць па воз, бо Данфельд зусім не мог трымацца ў сядле. Праз хвіліну халодны пот выступіў на ягоным ілбе, і крыжак самлеў.

Калі пад'ехаў воз, Данфельда паклалі на салому, затым паехалі да мяжы. Дэ Лёвэ прыспешваў, разумеючы, што

нельга пасля ўсяго, што адбылося, марнаваць час нават на тое, каб зрабіць Данфельду перавязку. Ён сядзеў побач на возе і час ад часу расціраў яму снегам твар, але не мог даць рады.

Толькі паблізу мяжы Данфельд расплюшчыў вочы і пачаў са здзіўленнем азірацца навокал.

— Як вы сябе адчуваеце? — спытаўся дэ Лёвэ.

— Болю не чую, але не чую і рукі, — адказаў Данфельд.

— Яна ў вас здранцвела, таму і не баліць. У цяпле пачне балець. А цяпер радуйцеся часовай палёгцы.

Тут пад'ехалі Ротгер і Готфрыд.

— Няшчасце! — сказаў першы. — Што цяпер будзе?

— Мы скажам, — адказаў Данфельд слабым голасам, — што збраяносец забіў дэ Фурсі.

— Новае злачынства, і вінаваты ёсць! — дадаў Ротгер.

Х

Чэх тым часам паскакаў наўпрост да ляснаго дома; ён яшчэ застаў там князя, яму першаму расказаў, што сталася. На шчасце, знайшліся прыдворныя, якія бачылі, што чэх выехаў без зброі. Адзін з іх нават быў крыкнуў яму, каб той узяў хоць нейкую жалязку, а то немцы яго адлупцююць, але чэх баяўся, каб рыцары не перасягнулі мяжу, таму скочыў на каня як быў у кажуху і пагнаўся за імі. Гэтае сведчанне відавочцаў канчаткова рассяяла сумненні князя ў тым, хто мог быць забойцам дэ Фурсі, але ён настолькі занепакоіўся і ўгневаўся, што спачатку хацеў нават паслаць пагоню за крыжакамі, каб адаслаць іх магістру ў ланцугах і запатрабаваць пакарання злачынцаў. Праўда, ён хутка зразумеў, што пагоня не змагла б нагнаць іх да мяжы, і сказаў:

— Я ўсё ж пашлю магістру ліст, хай ведае, што за конікі яны тут выкідваюць. Дрэнь справы ў Ордэне: даўней паслушэнства было жорсткае, а цяпер кожны комтур што хоча, тое і вырабляе. Патуранне Божае, але за патураннем ідзе кара.

Потым князь задумаўся, а праз колькі часу зноў загаварыў, звяртаючыся да прыдворных:

— Аднаго не магу зразумець: завошта яны свайго госця забілі? Калі б чэх быў узброены, я западозрыў бы толькі яго.

— Ну што вы! — сказаў ксёндз Вышпонек. — А навошта

гэта слуга будзе забіваць рыцара, які раней яго і ў вочы не бачыў? А потым, хай сабе і ўзброены, як бы ён мог напасці адзін на пяцёх рыцараў, ды яшчэ са слугамі?

— Гэта так, — сказаў князь. — Не інакш, госць паспрачаўся з імі, або маніць не пажадаў, як яны патрабавалі, бо я і тут бачыў, як яны яму падміргвалі, каб пацвердзіў, нібы Юранд першым пачаў.

А Мракота з Мацажава сказаў:

— Хвацкі ён хлопец, калі гэтаму сабаку Данфельду зламаў руку.

— Кажа, што чуў, як у немца хруснулі косці, — адказаў князь, — відаць, гэта так і было, успомніце, якім ён сябе на паляванні паказаў! Што слуга, што яго пан — абодва, відаць, дужыя хлопцы! Каб не Збышка, тур кінуўся б на коней. Ён ды яшчэ латарынжац зрабілі ўсё, што маглі, каб выратаваць княгіню...

— Сапраўды, хлопец зухаваты, — падтрымаў яго ксёндз Вышпонец. — Вось і цяпер, ледзьве дыхае, аднак жа Юранда абараняе, выклік крыжакам пасылае... Вось такі зяць Юранду патрэбны.

— Але ў Кракаве Юранд не пра тое казаў. Цяпер жа ён, думаю, не будзе супраць, — сказаў князь.

— Бог нам дапаможа, — прамовіла княгіня, якая толькі што ўвайшла і чула канец размовы. — Не можа цяпер Юранд быць супраць, вась толькі каб Збышка хутчэй ачуняў. Але і мы павінны неяк узнагародзіць хлопца.

— Найлепшай узнагародай для яго будзе Дануська, і я думаю, што яна будзе ягонай, бо калі ўжо бабы за нешта ўзяліся і ўпруцца на гэтым, то супраць іх і Юранду не ўстаяць.

— А хіба я не па справядлівасці ўпёрлася? — запыталася княгіня. — Каб Збышка быў нікудышным хлопцам, то я маўчала б, але больш адданага і на свеце няма. А дзяўчына? Ні на крок ад яго не адыходзіць, па твары яго гладзіць, а ён усміхаецца, хоць і хворы. Аж у мяне часам слёзы на вочы наварочваюцца... Праўда, праўда! Такому каханню варта дапамагчы, бо і Матка Боская радуецца, калі глядзіць на людское шчасце.

— Калі будзе на тое воля Божая, — сказаў князь, — то будзе і шчасце. Але ж гэта падумаць трэба: спачатку праз яе ў хлопца ледзь галаву з плеч не знялі, а цяпер вась і тур яго знявечыў.

— Ты не кажы «праз яе», — жвава ўсклікнула княгі-

ня, — бо не хто іншы, як Дануська ў Кракаве яго ўратавала.

— І гэта праўда. Але калі б не яна, то не напад бы ён на Ліхтэнштэйна, каб ягоныя пёры садраць з ілба, а можа, і за дэ Лорша так борзда не стаў бы свой карак падстаўляць. Ну, а што да ўзнагароды, то, я ўжо казаў, абодва яе заслужылі, і ў Цэханаве я пра гэта падумаю.

— Нічому Збышка не быў бы так рады, як рыцарскаму пасу і залатым шпорам.

Князь добразычліва ўсміхнуўся і адказаў:

— Дык хай Дануся і аднясе іх яму, а калі хвароба адпусціць яго, тады мы паклапоцімся пра тое, каб усё было зроблена па рыцарскіх звычаях. Хай зараз жа аднясе, таму што нечаканая радасць — найлепшая!

Пачуўшы гэта, княгіня абняла мужа пры ўсіх прыдворных, потым некалькі разоў пацалавала ягоную руку, а ён, па-ранейшаму ўсміхаючыся, сказаў:

— Ну што ж... Бач, якая добрая думка прыйшла табе ў галаву! Аказваецца, Дух Святы і для баб якую макулінку розуму не пашкадаваў! Пакліч сюды дзяўчыну!

— Дануська! Дануська! — паклікала княгіня.

Праз хвіліну ў дзвярах бакоўкі паказалася Дануся з чырвонымі ад недасыпання вачыма; у руках яе быў гаршчок-спарыш з кашай, ад якой ішла пара; гэтай кашай, якую толькі што дала Данусі старая прыдворная, ксёндз Вышонек абкладаў Збышку паламаныя косці.

— Падыдзі да мяне, сіротка! — сказаў князь Януш. — Пастаў спарыш і падыдзі.

Яна нясмела падышла, бо заўсёды пабойвалася «пана», а ён пяшчотна прыгарнуў яе да сябе і пачаў гладзіць па твары, прыгаворваючы:

— Што, дзіцятка, бяда прыйшла, ці ж не так?

— Так! — адказала Дануся.

Яна і так хадзіла са смуткам ў сэрцы і са слязьмі, гатовымі ў любую хвіліну паліцца з вачэй, а тут адразу і заплакала, але ціха, каб не ўгнявіць князя; а ён зноў спытаўся:

— Чаго ты плачаш?

— Збышка хворы, — адказала яна, выціраючы слёзы кулачкамі.

— А ты не бойся, нічога благога з ім не будзе. Так ці не, айцец Вышонек?

— З ласкі Божай ён бліжэй да вянца, чым да дамавіны, — адказваў добры ксёндз Вышонек.

А князь сказаў:

— Пачакай! Вось я дам табе лекі для яго, ад якіх яму адразу будзе лягчэй, а можа, ён і зусім здаровы стане.

— Хіба крыжакі прыслалі бальзам? — апусціўшы кулачкі, радасна ўсклікнула Дануся.

— Бальзамам, які табе прышлюць крыжакі, ты лепей сабаку намаж, а не рыцара, якога кахаеш. Не, я дам табе нешта іншае.

І ён крыкнуў, павярнуўшыся да прыдворных:

— Збегайце хто-небудзь у камору і прынясіце пас і шпory!

Праз хвіліну яму ўсё было прынесена, і князь сказаў Данусі:

— Вазьмі, аднясі Збышку і скажы яму, што з гэтай пары ён аперазаны. Калі памрэ, то перад Богам стане як miles cinctus*, калі ж не, то абрад пасвячэння ў рыцары завершым у Цэханаве або ў Варшаве.

Пачуўшы гэта, Дануся спачатку ўпала да ног князя, потым адной рукой схапіла рыцарскія знакі, другой — спарыш і кінулася ў пакой, дзе ляжаў Збышка. Княгіня захацела быць сведкай іх радасці і пайшла ўслед.

Збышка быў вельмі слабы, аднак, убачыўшы Данусю, павярнуў да яе свой бледны ад хваробы твар і спытаў:

— Ці вярнуўся чэх, мая ягадка?

— Ды што там чэх! — усклікнула дзяўчына. — Я табе лепшую навіну прынесла. Князь пасвяціў цябе ў рыцары і вось што загадаў перадаць табе.

Сказаўшы гэта, яна паклала каля яго пас і залатыя шпory. Ад радасці і здзіўлення ў Збышкі паружавелі ягоныя збялелыя шчокі; ён паглядзеў на Данусю, потым перавёў пагляд на рыцарскія знакі і, закрыўшы вочы, усё паўтараў:

— Як гэта ён пасвяціў мяне ў рыцары?

Калі праз хвіліну ўвайшла княгіня, ён адразу здагадаўся, што гэта ёй абавязаны ён сваім шчасцем, і, прыўзняўшыся на локцях, стаў дзякаваць добрай пані і прасіць прабачэння, што не можа ўпасці да яе ног. Яна ж загадала яму ляжаць спакойна і сваімі рукамі дапамагла Данусі палажыць ягоную галаву на падушку. Неўзабаве прыйшоў князь, а з ім ксёндз Вышонек, Мра-

* Аперазаны рыцар (лац.).

кота і некалькі прыдворных. Князь Януш зрабіў знак рукой, каб Збышка не рухаўся, а потым сказаў:

— Паслухай мяне. Не трэба здзіўляцца таму, што за мужныя і слаўныя ўчынкі заўсёды бывае ўзнагарода; калі б адвага заставалася без узнагароды, то і злачынства заставалася б без пакарання. А ты не шкадаваў свайго жыцця, страціў здароўе, баронячы нас ад вялікага няшчасця. Таму мы дазваляем табе аперазацца рыцарскім пасам і хадзіць з гэтага часу ў пашане і славе!

— Літасцівы князь, — адказаў Збышка, — я не пашкадаваў бы і дзесяці жыццяў...

Але больш нічога ад хвалявання ён не змог вымавіць, ды і княгіня палажыла яму руку на вусны, таму што ксёндз Вышонек не дазваляў яму гаварыць. А князь казаў далей:

— Я думаю, што ты ведаеш абавязкі рыцара і будзеш годна насіць гэтыя знакі. Ты павінен служыць Збавіцелю нашаму і ваяваць з валадаром пекла. Божаму памазаніку на зямлі ты павінен захоўваць вернасць, унікаць несправядлівай вайны, абараняць пакрыўджаную цнатлівасць, у чым памагай табе Бог і Муці Хрыстовы!

— Амін! — сказаў ксёндз Вышонек.

Князь устаў, перахрысціў Збышку і, перад тым, як пайсці, сказаў:

— Як акрыяеш, прыезджай у Цэханаў, а я выклічу туды Юранда.

XI

Праз тры дні ад крыжакоў прыехала з абяцаным герцынскім бальзамам жанчына, а разам з ёй капітан лучнікаў са Шчытна з лістом, падпісаным братамі-крыжакамі і змацаваным пячаткай Данфельда, у якім яны, беручы ў сведкі неба і зямлю, пісалі пра крыўды, учыненыя ім у Мазовіі, пагражалі Божай помстай і патрабавалі кары за забойства «любімага таварыша і гасця». Данфельд дадаў ад сябе скаргу, нагадаўшы ў пакорлівых і разам з тым грозных словах пра сваё цяжкае калецтва, патрабуючы адплаты і пакарання смерцю чэха-служы. Князь на вачах капітана падзёр ліст на кавалкі, кінуў яму пад ногі і сказаў:

— Не для таго магістр прысылаў сюды гэтых сабак, каб яны даводзілі мяне да гневу, а для таго, каб заслу-

жыць маю прыхільнасць. Скажы ім ад майго імя, што яны самі забілі госця і хацелі забіць слугу і што я напішу пра гэта магістру і дадам, каб прысылаў іншых паслоў, калі хоча, каб я ў выпадку вайны з кракаўскім каралём не стаў ні на чый бок.

— Літасцівы князь, — спытаў капітан, — я павінен адвезці ўладарным і пабожным братам Ордэна толькі гэты адказ?

— Калі гэтага будзе замала, то дадай, што я лічу іх не рыцарамі, а сабакамі.

На гэтым аўдыенцыя скончылася. Капітан паехаў, князь таксама таго ж дня выехаў у Цэханаў. Засталася толькі «сястра» з бальзамам, якім недаверлівы ксёндз Вышпонец не захацеў лекаваць, тым больш, што хворы папярэдняю ноч добра спаў і хаця, прачнуўшыся ранкам, яшчэ быў вельмі слабы, але без гарачкі. «Сястра» пасля ад'езду князя адправіла аднаго са сваіх слуг нібыта па нейкія новыя лекі, «яйкі васіліска», якія, паводле яе слоў, мелі такую моц, што вярталі сілу нават тым, хто быў на парозе смерці; яна не валодала адной рукой і ўсё хадзіла па дому, ціхмяная, прыбраная ў свецкае адзенне, нечым падобнае да манаскага, з ружанцам⁷⁰ і малым пілігрымскім гарбузікам каля паса. Добра гаварыла папольску і з вялікай заклапочанасцю выпытвала ў слуг пра Збышку і Данусю, якой пры зручным выпадку падаравала іерыхонскую ружу, а на другі дзень, калі Збышка спаў, а дзяўчына сядзела ў сталавальні, падкралася да яе і завяла гаворку:

— Хай вас Бог блаславіць, паненка. Сёння ўначы пасля малітвы мне прыснілася, нібы праз замець да вас, спатыкаючыся, ішлі два рыцары, адзін дайшоў першым і ахінуў вас белым плашчом, а другі сказаў толькі: «Бачу адзін снег, а яе няма,» — і вярнуўся.

Данусі вельмі хацелася спаць, але яна расплюшчыла свае цікаўныя блакітныя вочкі і спытала:

— А што гэта можа значыць?

— Тое, што той, каму вы дастаняцеся, любіць вас мацней за ўсіх.

— Гэта Збышка! — адказала дзяўчына.

— Не ведаю, я твараў не бачыла, адзін толькі белы плашч на першым, а потым раптам прачнулася, бо пан Езус кожную ноч пасылае мне боль у нагах, а рука зусім аднялася.

— А што ж гэта вам бальзам не дапамог?

— Мне, паненка, і бальзам не дапаможа, бо я пакарана Богам за цяжкі грэх, а калі хочаце ведаць за які, то я вам распавяду.

Дануся кіўнула галавой, пацвярджаючы, што хоча паслухаць, і сястра працягвала:

— У Ордэне ёсць служкі і жанчыны, якія не даюць зароку і бываюць замужнімі, аднак на іх могуць быць ускладзены розныя паслушэнствы. Тая, якая будзе вартай такога гонару і такой ласкі, павінна атрымаць ад брата-рыцара цнатлівы пацалунак у знак таго, што з гэтай пары яна будзе служыць Ордэну словам і справай. Ах, паненка! І мяне павінна была спаткаць гэтка ж вялікая ласка, але я ў грахоўным асляпенні, замест таго, каб з удзячнасцю прыняць яе, цяжка саграшыла і наклікала на сябе Божую кару.

— Што ж вы такое зрабілі?

— Брат Данфельд прыйшоў да мяне і даў мне такі пацалунак, а я думала, што ён робіць гэта як грахоўнае свавольства, і ўзняла на яго сваю бязбожную руку...

Тут яна пачала біць сябе ў грудзі і паўтарыла некалькі разоў:

— Божа, будзь літасцівы да мяне, грэшнай.

— І што здарылася? — запытала Дануся.

— У мяне тут жа аднялася рука, і я з таго часу калека. Маладая была, дурная — не ведала, што раблю, а ўсё ж кара спасцігла мяне. Бо калі нават жанчыне здаецца, што ордэнскі брат хоча зрабіць з ёй нешта грэснае, хай пакіне гэта на Божы суд і не супраціўляецца, бо хто супраціўляецца Ордэну ці крыжаку, таго пакарае гнеў Божы...

Са страхам і агідай слухала Дануся гэтыя словы, а сястра працягвала ўздыхаць і скардзіцца.

— Я ж яшчэ не старая, мне ўсяго нейкіх трыццаць год; але Бог забраў у мяне разам з рукою маладосць і прыгажосць.

— Каб не рука, — запырэчыла Дануся, — то вам яшчэ б і грэх наракаць...

Яны памаўчалі. Раптам сястра, як бы нешта прыгадаўшы, сказала:

— А снілася мне, што вас нейкі рыцар ахінуў белым плашчом на снезе. Можа, гэта быў крыжак! Яны таксама носяць белыя плашчы.

— Не хачу я ні крыжакоў, ні іх плашчоў, — адказала дзяўчына.

Іх далейшая размова была перапынена ксяндзом Вышонекам, які ўвайшоў у пакой, кінуў Данусі і сказаў:

— Падзякуй Богу і пойдзем да Збышкі! Ён прачнуўся і хоча есці. Яму стала многа лягчэй.

Так яно і было. Збышка адчуваў сябе лепей, і ксёндз Вышонек быў ужо зусім упэўнены, што хлопец паздаравее, але нечаканае здарэнне парушыла ўсе яго разлікі і надзеі. Ад Юранда прыехалі пасланцы з пісьмом да княгіні, у якім былі самыя страшныя і непрыемныя навіны. У Спыхаве згарэла частка гарадка; Юранд сам тушыў агонь, і палаючая бэлька, абрынуўшыся, прыціснула яго. Праўда, ксёндз Каліб, які пісаў ад яго імя, паведамляў, што ёсць яшчэ надзея на выздараўленне Юранда, але іскры і палаючыя вугалі так пашкодзілі адзінае яго здаровае вока, што ён ужо вельмі дрэнна бачыць, і яму пагражае непазбежная слепата.

Юранд прасіў дачку прыехаць як найхутчэй у Спыхаў, каб ён паспеў яшчэ ўбачыць яе, пакуль яго не агорне вечная цемра. Ён пісаў таксама, што хоча, каб яна надалей засталася пры ім, бо кожны сляпы, нават той, які просіць міласціну, мае свайго слугу, што вядзе яго за руку і паказвае яму дарогу; тады чаму ж ён павінен быць пазбаўлены гэтага апошняга суцяшэння і паміраць сярод чужых? Была там шчырая падзяка княгіні за тое, што яна замяніла дзяўчыне родную маці, і ў канцы Юранд абяцаў, што хоць і сляпы, але яшчэ раз прыедзе ў Варшаву, каб упасці княгіні ў ногі і прасіць і надалей мець ласку і апеку над Данусяй.

Калі айцец Вышонек прачытаў гэты ліст, княгіня пэўны час не магла сказаць ні слова. Яна ўжо спадзявалася, што Юранд, які пяць-шэсць разоў на год прыязджаў да дачкі, будзе ў іх на бліжэйшых святах, і яна з князем зробіць усё, што можа, каб угаварыць Юранда і дабіцца ягонай згоды на блізкае вяселле. Але гэты ліст не толькі разбураў яе намеры, але адначасна пазбаўляў і Данусі, якую яна любіла, як і родных дзяцей. Яна падумала, што Юранд можа цяпер аддаць дачку за аднаго з суседзяў, каб апошнія дні пражыць сярод сваіх. Пра Збышку няма чаго было і думаць: як бы ён паехаў у Спыхаў, калі ў яго толькі-толькі пачала зрастацца рабрына, ды, урэшце, хто мог ведаць, як бы яго прыняў Юранд? Княгіня добра памятала, што Юранд у свой час адмовіў Данусі, ды і ёй самой сказаў, што з-за нейкіх таямнічых прычын ніколі не дасць дазволу на шлюб сваёй дачкі і

Збышкі. Засмучаная, яна загадала выклікаць да сябе старэйшага з прысланых людзей, каб распытаць пра няшчасце, якое здарылася ў Спыхаве, і нешта пачуць пра намеры Юранда.

Яна здзівілася, што прыйшоў да яе не стары Таліма, які насіў шчыт услед за Юрандам і звычайна прыязджаў разам з ім, а нейкі зусім невядомы чалавек; аднак той сказаў, што Таліма быў моцна паранены ў апошняй сутычцы з немцамі і цяпер змагаецца ў Спыхаве са смерцю, што Юранд, зняможаны цяжкай хваробай, просіць дачку як мага хутчэй прыехаць, бо з кожным днём усё горш бачыць, а праз пару дзён можа і зусім аслепнуць. Пасланец нават вельмі прасіў, каб зараз жа, як толькі адпачнуць коні, яму дазволілі ўзяць дзяўчыну і ехаць; але быў ужо вечар, і княгіня не згадзілася з гэтым, каб і Збышку і Данусі, ды і сабе таксама дарэшты не парваць сэрца паспешлівым развітаннем.

А Збышка ўжо ведаў пра ўсё і ляжаў у пакоі, ашаломлены гэтай весткай так, нібы яго стукнулі абухом па галаве; калі ж увайшла княгіня і, ламаючы рукі, усклікнула яшчэ з парога: «Няма рады, ён жа ёй родны бацька!» — ён паўтарыў за ёй, нібы рэха: «Няма рады,» — і заплюшчыў вочы, быццам чакаючы, што вось-вось па яго прыйдзе смерць.

Але смерць не прыйшла, хаця ягоныя грудзі поўніліся жалем, штохвіліны большым, а ў галаве мітусіліся думкі, усё змрачнейшыя, як тыя хмары, што віхурай гоне адну за другой, якія засцілаюць сонечныя промні і гасяць апошняю радасць жыцця. І Збышка гэтак жа, як і княгіня, добра разумеў, што варта Данусі паехаць у Спыхаў і ён страціць яе назаўсёды. Тут яму ўсе спачувалі, а там Юранд захоча — прыме яго, а захоча — і не, можа, і слухаць яго не пажадае, а тым больш, калі ён звязаны абяцаннем, або з нейкай іншай невядомай прычыны, такой жа важнай, як і рэлігійны зарок. Урэшце, дзе ўжо яму там ехаць у Спыхаў, калі ён такі хворы, ледзьве можа паварушыцца на ложку. Днямі, калі з ласкі князя ён атрымаў рыцарскі пас і залатыя шпоры, то думаў, што радасць пераможа ў ім хваробу, і ад усёй душы маліўся, каб хутчэй устаць і ісці біцца з крыжакамі, але цяпер зноў страціў усялякую надзею, бо адчуваў, што не будзе ля ягонага ложка Данусі — не будзе і ніякай ахвоты да жыцця і сіл для змагання са смерцю. Прыйдзе заўтрашні дзень і паслязаўтрашні, надыдуць Каляды і Хрышчэнне,

а косці яго як балелі, так і будуць балець, і застанецца слабасць, і не будзе ўжо з ім таго зьянення, якое разлівалася па ўсім пакоі, калі заходзіла Дануся, і не будзе ягоным вачам радасці, як тады, калі глядзеў на яе. Якая гэта была радасць, якая асалода пытацца па некалькі разоў на дні: «Ці кахаеш ты мяне?» — і потым глядзець, як яна сарамліва закрывае ручкай вочы, якія ўсміхаюцца яму, або нахіляецца да яго і адказвае: «А каго ж яшчэ?» А цяпер застанецца толькі хвароба, застануцца боль і туга, а шчасце пакіне яго — і не вернецца.

У вачах Збышкі заблішчэлі слёзы і паволі скаціліся па ягоных шчаках, ён павярнуўся да княгіні і сказаў:

— Літасцівая пані, мне здаецца, што болей я Данусі ўжо жывой не ўбачу.

А яна, сама расхваляваная, адказала:

— І не дзіва было б, каб ты памёр ад жалю. Але Бог літасцівы.

А праз хвіліну, жадаючы хоць неяк суцешыць яго, дала:

— Калі, барані Божа, Юранд памрэ раней, чым ты, то апякунства праройдзе да князя і мяне, і мы цябе адразу ж ажэнім з ёю.

— Хто яго ведае, калі ён памрэ! — адказаў Збышка.

Але раптам, відаць, нейкая новая думка мільганула ў ягонай галаве, бо ён прыўзняўся, сеў на ложку і сказаў як не сваім голасам:

— Літасцівая пані...

Але тут яго перапыніла Дануся, якая з плачам убегла ў пакой і пачала з парога галасіць:

— Ты ўжо ўсё ведаеш, Збышка! Ой, як мне шкада татулю, але шкада і цябе, нябога мой!

Збышка абняў здаровай рукою сваю каханую і загава-рыў:

— Як жа мне быць без цябе, дзяўчынка? Ці ж для таго я ехаў праз рэкі і бары, ці ж для таго даваў зарок і служыў табе, каб зараз згубіць цябе? Не дапаможа мне ні туга, ні слёзы, ды і смерць сама, бо хай сабе і трава вырасце на маёй магіле, мая душа цябе не забудзе ні ў палатах Ісуса Хрыста, ні ў пакоях самога Бога. Хоць і кажу я: няма рады, але яна павінна быць, бо як без яе? Ньюць мае косці, боль страшэнны, дык хоць ты ўпадзі да ног нашай пані, бо я не магу, і прасі злітавацца над намі.

Дануся пачула гэта, хуценька кінулася да ног княгіні і, абняўшы іх рукамі, схавала свой ясны тварык у

фальбонах яе цяжкай сукні, а тая павярнула свае поўныя жалю, але ў той жа час здзіўленыя вочы на Збышку:

— Як я магу злітавацца над вамі? Не пусціць дачку да хворага бацькі? Так можна і гнеў Божы наклікаць.

Збышка, які быў прыўзняўся на сваім ложку, зноў апусціўся на падушку і нейкі час маўчаў, таму што яму дыхаць заняло. Але ён пачаў паціху складваць рукі на грудзях, нібы для малітвы.

— Адпачні,— сказала яму княгіня,— потым скажаш, чаго ты хочаш, а ты, Дануся, устань.

— Адпусці калені княгіні, але не ўставай, а прасі яе разам са мной,— прамовіў Збышка.

А потым пачаў гаварыць слабым, перарывістым голасам:

— Літасцівая пані... Юранд у Кракаве адмовіў мне... тое ж будзе і тут... але калі б айцец Вышонек павянчаў нас з Данусяй, то хай яна потым едзе ў Спыхаў, усё роўна нас нішто ўжо не разлучыць...

Гэтыя словы былі для княгіні такой неспадзяванкай, што яна аж ускочыла з лавы, потым зноў села і, не разумеючы як мае быць, сказала:

— Раны Божыя!.. Ксёндз Вышонек?..

— Літасцівая пані!.. Літасцівая пані! — прасіў Збышка.

— Літасцівая пані! — паўтарыла ўслед за ім Дануся, зноў абдымаючы калені княгіні.

— Нельга ж без бацькоўскага блаславення...

— Божы закон мацнейшы! — адказваў Збышка.

— Пабойцеся Бога!

— Хто нам бацька, як не князь? Хто маці, як не вы, літасцівая пані?

Дануся дадала:

— Літасцівая матухна!

— Гэта праўда, я была і ёсць ёй як родная маці,— сказала княгіня.— Ад мяне і Юранд жонку атрымаў. Гэта праўда. А калі б шлюб адбыўся, то і ўсё на гэтым. Відаць, Юранд і пасердаваў бы, але ж і ён абавязаны падпарадкавацца князю, свайму валадару. Вядома, можна было б яму адразу ўсё і не казаць, пакуль ён не сабраўся б выдаць яе за другога ці аддаць у манашкі. Калі ён даў зарок, то на ім граху не было б. Супраць волі Божай не пойдзеш... Госпадзі, дык, відаць, на тое і воля твая!

— Інакш і быць не можа! — усклікнуў Збышка.

Але княгіня, усё яшчэ ўсхваляваная, разважала далей:

— Пачакайце, дайце апамятацца! Калі б тут быў ксёндз, я адразу пайшла б да яго і запытала: можам мы выдаць Дануську ці не?.. А без яго баюся... У мяне аж дух заняло, а тут і часу няма — заўтра ж ёй ехаць... Божа мой! Хай бы яна вянчаная паехала — я была б спакойная. Ніяк не магу апамятацца, і страх бярэ. А табе не страшна, Дануська, кажы?

— Іначай памру! — перарваў іх Збышка.

А Дануська паднялася з каленяў і, карыстаючыся тым, што добрая княгіня не толькі дазваляла ёй многае, але і песціла, абхапіла яе за шыю і моцна-моцна прыціснула да сябе.

— Без айца Вышонека я нічога не магу вам сказаць. Бяжы па яго хутчэй, — сказала княгіня.

Дануся пабегла шукаць айца Вышонека, а Збышка ў гэты час павярнуў да княгіні свой збялелы твар і сказаў:

— Што мне Бог вызначыў, тое і будзе, але за гэтую радасць хай вам Бог, літасцівая пані, аддзячыць.

— Не спяшайся бласлаўляць мяне, — адказала княгіня, — бо невядома, што яшчэ будзе. А мне пакляніся, што абвянчаешся з Данусяй і адпусціш яе да бацькі, іначай, барані Божа, наклічаш на сябе і на яе бацькоўскі праклён.

— Клянуся! — сказаў Збышка.

— Глядзі ж! А Дануся хай пакуль што бацьку нічога не кажа. Так будзе лепей, а то гэта навіна можа яго нібы кіпенем абліць. Потым мы пашлём па яго з Цэханавы, каб ён прыехаў разам з Дануськай, і тады ўжо я сама яму скажу або папрашу князя. Як убачыць, што ўжо няма рады, то і згодзіцца. Ён жа супраць цябе, здаецца, нічога не меў?

— Не, — сказаў Збышка, — не меў і, я думаю, у душы толькі рады будзе, што Дануська стане маёй жонкай. А што ён, можа, зарок даў, то ягонай віны не будзе, што не споўніў яго.

Увайшлі ксёндз Вышонек і Дануся, і размова іх перапынілася. Княгіня адразу ж пачала раіцца з ксяндзом; з вялікім запалам яна даводзіла яму пра тое, што задумаў Збышка, але, ледзьве ксёндз зразумеў, чаго ад яго хочучь, у здзіўленні перахрысціўся і сказаў:

— У імя Айца і Сына, і Святога Духа!.. Гэтага ж нельга зрабіць! Цяпер жа самы калядны пост!

— Божа мой! І праўда ж — пост! — усклікнула княгіня.

І запанавала маўчанне, толькі па засмучаных тварах відаць было, якімі нечаканымі былі для ўсіх словы айца Вышонека.

— Каб у мяне быў на гэта дазвол, я не стаў бы ўпарціцца, бо мне вас шкада. І згоды Юранда не пытаўся б, калі ўжо вы, літасцівая пані, дазваляеце і ручаецеся за тое, што князь таксама дасць згоду,— вы з князем бацька і маці Мазовіі. Але без дазволу біскупа не магу. Вось каб тут быў біскуп Якуб з Курдванова, можа, ён і дазволіў бы, хоць ён і дужа суровы ксёндз, не тое, што яго папярэднік, біскуп Мамфіёлус, які на ўсё адказваў: Bene! Bene!*

— Біскуп Якуб з Курдванова вельмі любіць і князя, і мяне,— уставіла княгіня.

— Вось я і кажу, што ён не адмовіў бы, да таго ж у нас і прычына ёсць... Дзяўчына вымушана ехаць, а жаніх хворы і можа памерці. Гм!.. In articulo mortis**... Але без дазволу ніяк нельга...

— Ды ўжо выпрасіла б я потым у біскупа Якуба дазвол; які ён там ні суровы, а мне не адмовіў бы... Ручаюся, не адмовіў бы.

Ксёндз Вышонек, добры і мяккі чалавек, адказаў так:

— Слова памазаніцы Божай — вялікае слова!.. Пабойваюся я нашага біскупа, але слова ваша — вялікае слова! Жаніх мог бы нешта паабяцаць для кафедральнага сабора ў Плоцку... Ну, не ведаю... Усё ж, пакуль дазвол не атрымаю, грэх будзе — і не чый іншы, а толькі мой... Гм!.. Але пан Бог міласэрны, калі хто саграшыць не дзеля ўласнай выгады, а злітуецца над чужой бядой, такі грэх хутка даруецца!.. Але калі ўжо біскуп упрэцца і не дасць дазволу, хто тады мне гэты грэх адпусціць?

— Не будзе біскуп упірацца! — усклікнула княгіня.

— У Сандэруса, які са мной прыехаў, ёсць адпушчэнні на ўсё.

Ксёндз Вышонек, можа, і не вельмі верыў у адпушчэнні Сандэруса, але рады быў хаця б за гэта ўхапіцца, каб дапамагчы Збышку і асабліва Данусі, якую ён ведаў яшчэ малой і вельмі любіў. Урэшце ён вырашыў, што ў найгоршым выпадку на яго могуць накласці эпітым'ю⁷¹, а таму звярнуўся да княгіні:

* Добра! Добра! (лац.).

** З нагоды смерці (лац.).

— Я ваш ксёндз, але і слуга княгіні. Што загадаеце, літасцівая пані?

— Я не хачу загадваць, буду прасіць, — адказала княгіня. — Калі той Сандэрус мае адпушчэнні...

— Сандэрус мае. А вось як быць з біскупам? Там, у Плоцку, ён з канонікамі выносіць нам суровыя прыгаворы...

— Біскупа вы не бойцеся. Забараніў ён, як я чула, ксяндзам насіць меч, самастрэл, не дазваляў рознага свавольства, але чыніць дабро не забараняў.

Ксёндз Вышонек узвёў вочы ўгору і ўзняў рукі:

— Хай будзе воля ваша.

Усе ўзрадаваліся, пачуўшы гэтыя словы. Збышка зноў прыўзняўся, абапёрся на падушкі, а княгіня, Дануся і айцец Вышонек селі каля ложка і пачалі «раіцца», як ім лепш зрабіць. Перш-наперш пастанавілі захоўваць таямніцу так, каб ні адна жывая душа ў доме нічога не ведала; вырашылі таксама, што і Юранд не павінен нічога ведаць, пакуль сама княгіня яму пра ўсё гэта не раскажа ў Цэханаве. Ксёндз Вышонек павінен быў напісаць ліст Юранду ад княгіні з просьбай неадкладна прыехаць у Цэханаў, дзе і лекі лепшыя можна знайсці для ягоных ран, і не так яму будзе самотна, як на адзіноце ў Спыхаве. Вырашылі пад канец, што і Збышка, і Дануся паспавядаюцца, а вянчанне адбудзецца ўначы, калі ўсе палягуць спаць.

Збышка падумаў узяць чэха Главу за сведку пры шлюбе, але ён згадаў, што атрымаў яго ад Ягенкі, і пакінуў гэты намер. З хвіліну яна стаяла перад ім у памяці як жывая: так і здалося, што ён бачыць яе румяны твар, яе заплаканыя вочы, падаўся яе голас, які прасіў: «Не рабі гэтага! Не плаці мне злом за дабро і нядоляй за каханне!» Аж раптам глыбокі жаль працяў ягонае сэрца, бо ён ведаў, што для яе гэта будзе вялікае гора, што яна не знойдзе пасля суцяшэння ні пад згажэліцкім дахам, ні ў бары, ні ў полі, ні ў падарунках абата, ні ў каханні Вілька або Чтана. І ў душы сказаў ёй: «Дай табе Бог самага найлепшага, дзяўчына, але хаця б я і рады быў для цябе нават зорку дастаць з неба, а нічога зрабіць не магу». Думка пра тое, што не ў ягоных сілах нешта змяніць, прынесла яму палёжку і вярнула спакой, і ён зноў пачаў думаць толькі пра Данусю і пра шлюб.

Але ён не мог абысціся без дапамогі чэха; хаця выра-

шыў не казаць пра тое, што павінна было неўзабаве адбыцца, але папрасіў паклікаць збраяносца і сказаў яму:

— Я павінен сёння паспавядацца і прычасціцца, таму прынясі мне ўсё лепшае і апрані так, нібы мне ісці ў каралеўскі палац.

Чэх перапалохаўся, запытальна паглядзеў на Збышку, і той, зразумеўшы яго, сказаў:

— Не бойся, людзі спавядаюцца не толькі перад смерцю; вось жа святы хутка, а айцец Вышпек і княгіня едуць у Цэханаў, дзе я знайду тады ксяндза бліжэй, чым у Праснышы?

— А вы, ваша міласць, з імі не паедзеце? — спытаў чэх.

— Вось паздаравею, тады і паеду, але тое ў волі Божай.

Чэх тут жа супакоіўся, пашукаў у скрынях і прынёс той самы белы, шыты золатам, кафтан, здабыты ў баі, які Збышка заўсёды апранаў ва ўрачыстых выпадках, і прыгожы дыванок для таго, каб закрыць ногі і ложка, потым з дапамогай двух туркаў прыўзняў Збышку, вымыў яго, прычасаў ягоныя доўгія валасы, якія абвязаў пунсвай стужкай, палюбаваўся на ўласную справу, дапамог абаперціся на чырвоныя падушкі і сказаў:

— Каб вы маглі, ваша міласць, танцаваць, то вам хоць на вяселле ісці!

— Мусіў бы абысціся без танцаў, — усміхаючыся, адказаў Збышка.

Княгіня ж тым часам у сваім пакоі думала, як ёй прыбраць Данусю, бо для яе жаночай натуры гэта была справа вялікай важнасці, і яна ніяк не магла дапусціць, каб яе дарагая выхаванка стала пад вянец у будзённым строі.

Служанкі, якім таксама было сказана, што дзяўчына пойдзе да споведзі і таму павінна быць адпаведна апранута, знайшлі ў скрыні белую сукенку, але галаву нявесце не было ў што прыбраць. Калі княгіня задумалася над гэтым, нейкі дзіўны смутак апанаваў яе, аж яна пачала галасіць:

— Дзе ж мне для цябе, сіроткі, вянок з руты знайсці ў гэтым лесе? Ні кветачкі няма тут, ні лістка, адно мох зялёны пад снегам.

А Дануся, стоячы з распущанымі валасамі, таксама затужыла, што няма вянка, але праз хвілю паказала на гірлянды сухацвету-бяссмертніку, што віселі па сценах пакоя, і сказала:

— Хоць бы вось з гэтага штось звіць, бо нічога іншага мы не знойдзем, а Збышка возьме мяне і ў такім вянку.

Княгіня спачатку не хацела згаджацца, баючыся благой прыкметы, але ў доме, куды з'язджаліся толькі на паляванне, не было ніякіх кветак, акрамя сухацвету... Неўзабаве прыйшоў ксёндз Вышонек, які паспавядаў ужо Збышку і забраў на споведзь дзяўчыну; тут якраз і спуцілася глухая ноч. Слугі павячэралі і па загаду княгіні пайшлі спаць. Пасланцы Юранда леглі хто ў чалядні, хто ў стайні пры конях. Неўзабаве ў вокнах прыслугі пагаслі абвугленыя лучыны і ў лясным доме стала зусім ціха, толькі сабакі зрэдку брахалі ў бок лесу на ваўкоў.

Але ў вокнах княгіні, айца Вышонека і Збышкі па-ранейшаму гарэў агонь, кідаючы чырвоныя блікі на снег, што пакрываў дзядзінец. Яны не спалі, слухалі ў цішыні, як б'юцца іх сэрцы, кожны хваляваўся, адчуваючы ўрачыстасць хвіліны, якая неўзабаве наступіць. Пасля поўначы княгіня ўзяла Данусю пад руку і павяла ў той пакой, дзе ляжаў Збышка і айцец Вышонек ужо чакаў з прычасцем. У каміне палаў агонь, і пры яго яркім, але няроўным святле Збышка ўбачыў Данусю, бледную ад недасыпання, у вянку з сухацвету на галаве, апранутую ў цяжкую, белую, з падалом аж да зямлі сукенку. Яна хвалявалася, вочы апусціла долу, ручкі павіслі ўздоўж сукенкі, і Збышку яна здалася на дзіва падобнай на выяву з касцельнага акна, намалюваную на шыбе; было ў ёй нешта такое незямное, што хлопец падумаў, быццам не звычайную дзяўчыну, а нейкі нябесны дух збіраецца ён узяць за жонку. Тая ж думка не пакідала яго і тады, калі Дануся ўкленчыла для прычасця са складзенымі далонямі і, адхіліўшы галаву назад, заплюшчыла вочы. Яна здалася яму нібы мёртвай, і сэрца яго сціснулася ад страху. Але гэта доўжылася імгненне, не болей. Збышка пачуў голас ксяндза «Ессе Agnus Dei»*, сабраўся з духам, і думкі яго былі толькі пра святое. У пакоі чуўся толькі ўрачысты голас айца Вышонека: «Domine, non sum dignus»**, трэск дроў у каміне і жаласны, несціханы строкат цвыркуноў у шчылінах каміна. За вокнамі ўсчаўся вецер, зашумеў у аснежаным лесе, але хутка аціх.

* Гэта агнец Божы (лац.).

** Госпадзі, я няварты... (лац.).

Збышка і Дануся крыху памаўчалі, ксёндз Вышонек узяў келіх і аднёс яго ў хатнюю каплічку. Праз хвіліну ён вярнуўся, але не адзін, а з панам дэ Лоршам; убачыўшы здзіўленне на тварах астатніх, ён прыклаў палец да вуснаў, нібы хацеў папярэдзіць неспадзяванае пытанне, а пасля сказаў:

— Я падумаў, што лепей, калі будуць два сведкі шлюбу, але спярша папярэдзіў гэтага рыцара, і ён пакляўся мне рыцарскім гонарам і аквісгранскімі рэліквіямі, што захавае таямніцу да той пары, пакуль у гэтым ужо не будзе патрэбы.

Пан дэ Лорш спачатку ўстаў на адно калена перад княгіняй, потым перад Данусяй, падняўся і застыў у маўчанні; ён быў у парадных даспехах, на якіх адбіваўся чырвоны блік полымя; высокі, нерухомы, у захапленні ад Данусі ў белай сукенцы, у вянку з сухацвету на галаве, яна і яму здалася анёлам, які сышоў з акна спічастага гатычнага кафедральнага сабора.

Ксёндз прывёў Данусю да Збышкавага ложка, накрыў ім абодвум рукамі епітрахіллю і пачаў звыклы абрад. Некалькі слязінак скацілася па добрым твары княгіні, але ў душы яе пераважаў спакой, яна думала, што робіць добрую справу, злучаючы гэтых двух цудоўных нявінных дзяцей. Пан дэ Лорш уклечыў каля ложка, абапёршыся дзвюма рукамі на рукаець меча, і здаваўся рыцарам, якому раптам убачыўся прывід, а Збышка і Дануся па чарзе паўтаралі ўслед за ксяндзом словы: «Я... бяру... цябе сабе...» — і гэтыя ціхія, салодкія словы суправаджаў строкат цвыркуноў і трэск дроў у каміне. Абрад вянчання скончыўся. Дануся ўпала ў ногі княгіні, якая блаславіла маладых, даверыла іх ахове і апякунству сіл нябесных.

— Радуйцеся цяпер, бо яна ўжо твая, а ты — яе, — сказала княгіня.

Тады Збышка працягнуў сваю здравую руку да Данусі, а яна абхапіла ягоную шыю, і з хвіліну толькі і было чуваць, як яны, прытуліўшыся вуснамі, паўтараюць адно аднаму:

— Ты мая, Дануська!

— Ты мой, Збышка!

У гэты дзень Збышку хапала хваляванняў, ён аслабеў і, апусціўшыся на падушкі, пачаў часта дыхаць. Але ён не страціў прытомнасць і па-ранейшаму ўсміхаўся Данусі, якая абцірала ягоны твар, пакрыты халодным потам, і ўсё паўтараў: «Ты мая, Дануська», — а яна кожны раз

усё схіляла сваю праставалосую галоўку. Пан дэ Лорш, гледзячы на гэта, дарэшты расчуліўся, бо яшчэ ні ў адной краіне яму не даводзілася сустрэць такіх спагадлівых сэрцаў, і ён урачыста пакляўся, што гатовы біцца пеша альбо конна, з любым рыцарам, чараўніком або цмокам, які асмеліцца перашкодзіць іх шчасцю. І сапраўды, ён тут жа пакляўся ў гэтым на падобнай да крыжа рукаці сваёй мізерыкордыі — кароткага меча, які служыў рыцарам для дабівання раненых. Княгіня і ксёндз Вышпонец былі ім узяты за сведкаў той клятвы.

Княгіня, якая не хацела, каб шлюб быў без весялосці, прынесла віна, і ўсе пачалі піць. Адна за другой ішлі гадзіны. Перасільваючы слабасць, Збышка зноў прыгарнуў да сябе Данусю і сказаў:

— Раз ужо мне аддаў цябе пан Бог, ніхто цябе не адбярэ ў мяне, але як шкада, што ты ад'язджаеш, ягдка ты мая чырвоная.

— Я прыеду разам з татулем у Цэханаў,— адказала Дануся.

— Хоць бы на цябе хвароба якая не напала альбо яшчэ што... Сцеражы цябе Бог ад усякага наслання... Я ведаю — табе трэба ехаць у Спыхаў! Што ж! Дзякаваць Богу і нашай літасцівай пані, ты ўжо мая, а раз мы павянчаліся, то людзі нас не разлучаць.

Можа таму, што вянчанне адбылося ноччу і тайна і што адразу ж пасля яго маладыя разлучаліся, хвілінамі нейкі дзіўны смутак агортваў не толькі Збышку, але і ўсіх астатніх. Размова абарвалася. Паступова згасала полымя ў каміне, галовы ахутвала цемра. Ксёндз Вышпонец падкладваў новыя паленні на распаленае вуголле, і калі сырое дрэва пачынала тонка і жаласна пішчаць, ён пытаў:

— Чаго ты хочаш, пакутная душа?⁷²

Яму адказвалі цвыркуны, а потым полымя разгаралася, выхоплівала з ценю бяссонныя твары, адбівалася на панцыры дэ Лорша і асвятляла белую сукенку і сухацвет на галаве Данусі.

Сабакі зноў забрахалі на лес, як яны заўсёды брэшучы на ваўкоў.

Чым далей цяклі гэтыя начныя гадзіны, тым часцей панавала маўчанне ў пакоі, аж урэшце княгіня сказала:

— Госпадзі! Чым так вось сядзеццэ пасля вянчання, то лепей бы нам пайсці спаць, але ж нам спаць нельга да самай раніцы, дык сыграй нам апошні раз перад ад'ездам на лютні, наша кветачка!

Змучаную Данусю хіліла на сон, таму яна, каб хоць нечым падбадзёрыць сябе, пабегла па лютню, праз хвіліну вярнулася з ёй і села ля ложка Збышкі.

— Што ж мне сыграць? — спытала яна.

— Што? — перапытала княгіня. — А што ж яшчэ, як не тую песеньку, якую ты спявала ў Тынцы, калі Збышка ўпершыню ўбачыў цябе!

— О! Гэтую песню я запамятаў і да смерці не забуду! — сказаў Збышка. — Як пачую дзе, бывала, так слёзы з вачэй і закапаюць.

— Добра, я спяю яе! — сказала Дануся.

І тут жа пачала іграць мелодыю на лютні, а потым, адкінуўшы, як заўсёды, галоўку, заспявала:

Каб была я птушкай,
Каб я крылы мела,
Я б да свайго Яся
У Шлёнск паляцела.
Прыляцела, села
У Шлёнску на плоце:
«Глянь, мой любы Ясю,
На сваю сіротку».

Але раптам у яе перахапіла голас, вусны задрыжэлі, а з вачэй пацяклі па шчаках слёзы. Яна спрабавала стрымаць іх, але не здолела і расплакалася гэтак жа горка, як тады, калі спявала гэту песню Збышку ў кракаўскай камяніцы, думаючы, што назаўтра яму адсякуць галаву.

— Дануська! Што з табой, Дануська? — спытаў Збышка.

— Чаго ты плачаш? Што гэта за вяселле такое? — усклікнула княгіня. — Што такое?

— Не ведаю, — плачучы, адказала Дануся, — мне так цяжка на душы... Так шкада... Збышку і вас...

Хто як мог пачалі суцяшаць яе; устрывожаныя, пачалі казаць, што паедзе яна ненадоўга, што, напэўна, яшчэ ў свята прыедзе разам з бацькам у Цэханаў. Збышка зноў абняў яе за плечы, прыгарнуў да сябе і асушыў вуснамі яе слёзы на вачах, а ўсё ж трывога засталася ва ўсіх у сэрцах — у гэтай трывозе і беглі начныя гадзіны.

Але тут на дзядзінцы пачуўся рып, такі раптоўны і прарэзлівы, што ўсе аж здрыгануліся. Княгіня ўскочыла з лаўкі і ўсклікнула:

— Божа мой! Гэта ж ужо раніца! Коней паяць!

Ксёндз Вышонек паглядзеў на акно, шклянныя круглячкі ў якім пачалі святлець, і праказаў урачыста:

— Ноч пабялела і дзень надыходзіць. Ave Maria, gratia plena*.

І выйшаў з пакою, а потым вярнуўся і сказаў:

— Днее, але дзень будзе пахмурны. Юрандавы людзі пяць коней. Пара табе ехаць, нябога!..

Пачуўшы гэта, княгіня і Дануся пачалі ўголас плакаць, а потым разам са Збышкам галасіць, як гэта робяць простыя людзі; у гэтым галашэнні было нешта абрадавае — напаўжальба, напаўпесня, якая з простых душ ліецца так натуральна, як ліюцца слёзы з вачэй.

Ой, не збыліся нашы жаданні,
Мы расстаёмся, маё каханне.
Нішто нам болей не дапаможа,
Мы расстаёмся з табой, нябожа!
Ох, расстаёмся...

Збышка прытуліў Данусю да сябе ў апошні раз і сціскаў яе ў абдымках, аж пакуль хапала сіл і пакуль княгіня не адарвала яе ад яго, каб апранаць у дарогу.

Неўзабаве зусім развіднела. У доме ўсе абудзіліся, пачалася мітусня. Да Збышкі зайшоў чэх, запытаўся, як ягонае здароўе і ці будуць якія загады.

— Прысунь ложка да акна! — папрасіў яго рыцар.

Чэх лёгка перасунуў ложка да акна, здзівіўся, калі Збышка загадаў адчыніць яго, але выканаў і гэты загад, толькі накрыў свайго гаспадара ўласным кажухом, бо на двары было холадна, хаця і хмурна, падаў мяккі густы снег.

Збышка пачаў пазіраць праз акно: на дзядзінцы ён убачыў праз заслону снегу, што ляцеў з нізкіх хмар, санны вазок, яго абступілі людзі Юранда на калматых конях, ад якіх ўзнімалася пара. Слугі ўсе былі ўзброены, некаторыя на кажухі надзелі панцыры, на бляшанай паверхні якіх адбіваліся бледныя водбліскі пахмурнага дня. Лес зусім заслانیла падаючым снегам; платоў і варот амаль не было відаць.

Дануся яшчэ раз прыбегла ў пакой да Збышкі, ужо ўся

* Багародзіца дзева, радуйся... (лац.).

захутаная ў кажушок і лісінае футра, яшчэ раз абняла яго і яшчэ раз сказала на развітанне:

— Хоць я і ад'язджаю, але я твая.

А ён цалаваў яе рукі, шчокі і вочы, якія былі ледзь відаць з-пад лісінай поўсці, і гаварыў:

— Хай цябе Бог бароніць! Шчасліва ехаць! Ты цяпер мая, мая да смерці!

Калі ж яе зноў адарвалі ад яго, прыўзняўся, як мог, дацягнуўся да акна і глядзеў; праз снежную заслону ён бачыў, як Дануся садзілася ў санкі, як княгіня доўга не выпускала яе са сваіх абдымкаў, як цалавалі яе прыдворныя дамы і як ксёндз Вышонек перахрысціў яе на дарогу. Перад самым ад'ездам яна яшчэ раз павярнулася да яго і працягнула рукі.

— Заставайся з Богам, Збышка!

— Дай Бог убачыць цябе ў Цэханаве...

Але снег падаў так густа, нібы хацеў усё прыглушыць і ўсё засланіць, і апошнія словы даляцелі так глуха, што абодвум здалося, нібы яны клічуць адзін аднаго — ужо здалёку.

XII

Пасля снегападаў паціснулі маразы, а дні стаялі пагодлівыя, сонечныя. Удзень лясы іскрыліся ў промнях сонца, лёд скаваў рэкі, замерзлі балоты. Стаялі ясныя ночы, калі мороз даймаў так, што аж дрэвы гучна трашчалі ў бары; птаства тулілася да чалавечага жылта; на дарогах лютавалі ваўкі, якія збіраліся ў зграі і нападалі не толькі на адзінокіх падарожных, але і на цэлыя вёскі. Аднак народ ратаваўся ад холаду ў курных хатах, грэючыся каля агню, і радаваўся, бо марозная зіма абяцала ўраджайны год, людзі весела чакалі зімовых святаў, якія неўзабаве павінны былі пачацца. Лясны дом князя стаяў амаль пусты. Княгіня з усім дваром і ксяндзом Вышонкам паехала ў Цэханаў. Збышка пачуваў сябе ўжо многа лепей, але быў яшчэ слабы і не мог сесці на каня, таму ён заставаўся ў паляўнічым доме разам са сваімі людзьмі, Сандэрусам, збраяносцам Главай і з тутэйшымі слугамі на чале з шаноўнай шляхцянкай, якая загадвала ўсёй гаспадаркай.

А душа закаханага рыцара ірвалася да маладой жонкі. Невыказную асалоду адчуваў ён, калі думаў, што Дануся

належыць яму і ніхто на свеце не зможа яе адабраць у яго, але, з другога боку, думкі пра гэта абуджалі ўсё большую тугу. Цэлымі днямі ён уздыхаў, чакаючы той хвіліны, калі зможа пакінуць гэты лясны дом, і думаў, куды яму тады лепей ехаць, што ён будзе рабіць, як улагодзіць Юранда. Хаця яго часам агортвала цяжкая трывога, але ўсё ж будучыня ўяўлялася яму радаснай. Кахаць Данусю і лускаць шлемы з павінымі пёрамі — вось ягонае жыццё! Часцяком хацелася яму паразмаўляць пра гэта з чэхам, якога ён вельмі ўпадабаў, але ён заўважыў, што чэх, душой адданы адной Ягенцы, не быў рады размовам пра Данусю, а сам Збышка, звязаны таямніцай, не мог сказаць яму пра тое, што адбылося.

Аднак ягонае здароўе паляпшалася з кожным днём. За тыдзень да Каляд ён паспрабаваў сесці на каня і, хаця адчуў, што ў даспегах гэта яму не ўдалося б, пачаў спадзявацца на лепшае. Ён думаў, што ў бліжэйшы час не здолее надзець панцыр і шлем, але меў надзею, што неўзабаве ў яго і на гэта будзе досыць сілы. Каб змарнаваць час, ён спрабаваў у пакоі паднімаць меч, і гэта яму ўдавалася, сякера ж аказалася пакуль што цяжкаватай для яго, але і тут ён лічыў, што, узяўшы сякерышча абаруч, здолеў бы трапна ўдарыць.

Нарэшце, за два дні да Каляд, ён загадаў рыхтаваць сані і сядлаць коней, сказаўшы чэху, што яны паедуць у Цэханаў. Адданы збраяносец крыху занепакоіўся, бо на двары стаяў пякучы мароз, але Збышка сказаў як адрэзаў:

— Не тваёй гэта галавы справа, Гловач (так ён яго называў па-польску)! Няма чаго нам рабіць у гэтым доме; калі ж я зноў захварэю, то ўжо ў Цэханаве будзе каму мяне палячыць. Паеду я ўсё ж не на кані, а ў санях, закапаюся ў сена, шкурамі прыкрыюся, а пад самым Цэханавым сяду на каня.

Так і зрабілі. Чэх ужо ўведаў нораў свайго маладога гаспадара і разумеў, што ён не любіць, калі яму прырэчаць, а яшчэ больш — калі не спаўняюць тое, што ён загадаў, таму праз гадзіну яны ўжо выправіліся ў дарогу. Яшчэ як ладаліся, Збышка згледзеў Сандэруса, які масціўся са сваімі карабамі на сані, і спытаў яго:

— А ты чаго да мяне прычапіўся, як дзяды да авечай поўсці? Ты ж казаў, што хочаш ісці ў Прусію.

— Я казаў, але як жа мне ісці пешкі па такім снезе? — адказваў Сандэрус. — Ваўкі з'ядуць мяне, не паспее

першая зорка засвяціць, а тут я таксама не магу заставацца. Я павінен ісці ў горад, вучыць людзей слову Божаму, надзяляць іх святым таварам, ратаваць ад нячыстай сілы, як абяцаў у Рыме Айцу ўсяго хрысціянскага свету. Апроч таго я вельмі ўпадабаў вас, ваша міласць, і я не пакіну вас да самага вяртання ў Рым, а можа, яшчэ і саслужу вам якую службу.

— Ён за вас, пане, заўсёды гатовы есці і піць, — сказаў на гэта чэх. — Ён больш за ўсё радуецца, калі робіць вам такую паслугу. Але калі на нас нападзе вялікая зграя ваўкоў у праснышскім лесе, то мы выкінем яго на снядак ім, бо на нешта лепшае ён нам не прыдасца.

— Ой, глядзіце, як бы грэшнае слова ды не прымерзла да вашых вуснаў, — прыгразіў Сандэрус, — а то такія ледзяшы таюць толькі ў пякельным агні!

— Во, напужаў! — адказваў Гловач, гладзячы пальчаткай свае вусы, якія толькі пачыналі прабівацца. — Я перш-наперш піва падагрэю, як толькі спынімся адпачываць. А табе не дам!

— А як жа запаведзь: засмаглага напаі. Яшчэ адзін грэх!

— Тады я дам табе вады цэлае вядро, каб наталіць тваю смагу, а пакуль вось табе тое, што ёсць пад рукой.

Сказаўшы гэта, ён набраў снегу, колькі мог ухапіць дзвюма рукамі, і кінуў ім у бараду Сандэрусу, але той ухіліўся і адказаў:

— Вам не будзе чаго рабіць у Цэханаве, там ужо навучылі медзвездзяня гуляць у снежкі.

Так яны пацвельваліся, хаця абодва ўпадабалі адзін аднаго. Збышка ўсё ж не забараніў Сандэрусу ехаць з ім, бо гэты дзівакаваты чалавек забаўляў яго, і ён з часам да яго прывык. Яны выехалі з ляснога дома ясным ранкам, а мароз быў такі вялікі, што коней мусілі накрываць. Усюды, дзе яны ехалі, ляжаў глыбокі снег. З-пад яго ледзь відаць былі дахі сялянскіх хат, месцамі здавалася, што дым з іх паднімаецца проста з-пад белых гурбаў і, як слупы, узнімаецца ў паветра, ружавеючы ад ранішняй зары і раскідваючыся ўверсе, нібы пёры на рыцарскіх шлемах.

Збышка ехаў на санях, ашчаджаючы сілы і хаваючыся ад марозу пад сенам і шкурамі. Ён загадаў Гловачу сесці ў сані, прыхінуцца да яго і трымаць нападатове самастрэл на той выпадак, калі нападучь ваўкі, тым часам весела перамаўляючыся з ім.

— У Праснышы,— сказаў ён,— мы толькі пакормім коней і крыху пагрэемся, а потым адразу ж паедзьма далей.

— Да Цэханава?

— Спачатку ў Цэханаў пакланіцца князю і княгіні і памаліцца ў касцёле.

— А потым? — дапытваўся Гловач.

Збышка ўсміхнуўся і адказаў:

— Потым? Хто ведае, куды потым, магчыма, што і ў Багданец.

Чэх паглядзеў на яго здзіўлена. У галаве мільганула думка, што не інакш як малады пан выракся дачкі Юранда, і гэта было вельмі праўдападобна, бо да вушэй чэха дайшла чутка яшчэ ў лясным доме, нібы пан са Спыхава не згаджаўся аддаць дачку за маладога рыцара, да таго ж і Дануся паехала да бацькі. Добры чэх узрадаваўся; хаця ён і сам быў у захапленні ад Ягенкі, але яна, як зорка на небе, была недасяжная для яго, і шчасце для яе гатовы быў акупіць хоць уласнай крывёй. Збышку ён таксама палюбіў і ўсёй душой жадаў служыць ім абодвум да самай смерці.

— Значыць, вы, ваша міласць, застаняцеся жыць на радзіме! — радасна ўсклікнуў ён.

— Як жа мне там заставацца ды гаспадарыць,— адказаў Збышка,— калі я паслаў выклік крыжакам, а яшчэ раней Ліхтэнштэйну? Дэ Лорш казаў мне, што магістр нібыта хоча запрасіць караля ў госці ў Торунь, тады я далучуся да каралеўскай світы; я спадзяюся, што ў Торуні пан Завіша з Гарбава або пан Павала з Тачава папросяць у нашага караля дазволу для мяне выйсці на міжбой з тымі мніхамі. Напэўна, яны будуць выступаць са збраяносцамі, тады і табе будзе з кім паваяваць.

— Я, напэўна, сам бы ў мніхі падаўся, калі б было іначай,— сказаў чэх.

Збышка глянуў на яго, дужа задаволены такімі словамі.

— Ох, не соладка будзе таму, хто пад тваю баявую сякеру трапіць! Табе Бог даў страшную сілу, але ты зрабіў бы кепска, калі б без патрэбы хваліўся ёю, бо добры збраяносец павінен быць сціплы.

Чэх заківаў галавой у знак таго, што не будзе дарэмна хваліцца сілай, але не пашкадуе яе ў баі супраць немцаў. А Збышка ўсё ўсміхаўся, але ўжо не чэху, а сваім думкам.

— Вось жа стары пан узрадуецца, калі мы вернемся,—

сказаў па хвілі маўчання Гловач.— І ў Згажэліцах так-сама будуць радавацца.

Тут перад Збышкавымі вачыма так яскрава паўстала Ягенка, нібы сядзела побач на снях. Так было ўжо не першы раз, што, згадаўшы яе, нібы бачыў увачавідкі...

«Не! — сказаў ён сам сабе. — Не будзе яна радавацца, бо я вярнуся ў Багданец не іначай, як з Данусяй, ёй застанецца толькі выйсці замуж за іншага...». Тут ён успомніў Вілька з Бжазовай і маладога Чтана з Рагова, і раптам яму стала не па сабе ад думкі, што дзяўчына можа трапіць у рукі каму-небудзь з іх. «Лепш бы яна яшчэ каго знайшла, — падумаў ён, — бо гэтыя здатныя толькі піважлукціць ды ў косці гуляць, а яна дзяўчына цудоўная». Ён падумаў таксама і пра тое, што дзядзька дужа замаркоціцца, калі даведаецца, што сталася, але сучешыў сябе той думкай, што для Мацькі мелі асаблівае значэнне род і багацце, бо гэта ўзнімала і іх уласны род, яго значнасць. Ягенка была бліжэй, на памежнай зямлі, затое Юранд быў багацейшы, чым Зых са Згажэліц, таму можна было прадбачыць, што Мацька не будзе доўга сердаваць на пляменніка, тым больш што стары даўно ведаў пра ягонае каханне і пра тое, што Данусі ён быў абавязаны жыццём... Пабурчыць спачатку, а потым будзе і Дануську любіць, нібы сваю дачку!

І раптам сэрца ў Збышкі варухнулася ад тугі і любові да дзядзькі, да гэтага суровага чалавека, які, між тым, так любіў яго, у бітвах абараняў яго больш, чым сябе, для яго браў здабычу, для яго нажываў багацце. Двое іх было, такіх адзінокіх на ўсім свеце, нават радні яны не мелі, хіба што далёкай, як абат. Калі ж, бывала, даводзілася ім разлучацца, то адзін не ведаў, што рабіць без другога, асабліва стары, які для сябе ўжо нічога не хацеў.

— Ох, і рады ж ён будзе, ох, і рады! — паўтараў сам сабе Збышка.— Чаго б я яшчэ хацеў, дык гэта каб і Юранд мяне сустрэў гэтак жа, як сустрэне дзядзька.

Ён паспрабаваў уявіць, што скажа і што зробіць Юранд, калі даведаецца пра шлюб дачкі. Думка пра гэта непакоіла Збышку, але і не дужа, бо, як кажучь, ужо клямка ўпала — справа зроблена. Выклікаць яго на бой Юранду не выпадае, калі ж ён ужо вельмі ўпрэцца, Збышка мог яму адказаць так: «Згаджайцеся, пакуль вас просяць, бо ваша права бацькоўскае, а маё — Божае, і не ваша яна цяпер, а мая». Чуў ад нейкага клірыка, дасведчанага ў Святым пісанні, што жонка павінна пакінуць

бацьку і матку і сваю хату і пайсці за мужам, а таму лічыў, што яго правы — вышэйшыя. Але ён не думаў, што ў іх з Юрандам дойдзе да сваркі і варожасці, і спадзяваўся на тое, што справе памогуць просьбы Данусі, а яшчэ болей, калі не найбольш, — заступніцтва князя, якому Юранд быў падуладны, і княгіні, якую ён любіў як апякунку сваёй дачкі.

У Праснышы ім параілі застацца на начлег, папярэдзіўшы, што ваўкі ў гэтыя марозныя дні збіліся ў вялікія зграі і нападаюць нават тады, калі падарожнікаў бывае шмат. Але Збышка не звярнуў на гэта ўвагі ды яшчэ сустрэў у карчме некалькі мазавецкіх рыцараў са слугамі, якія таксама ехалі да князя ў Цэханаў, і некалькі ўзброеных цэханаўскіх купцоў, што вярталіся з таварам з Прусіі. Падумаў, што для такой купы народу ваўкі не страшныя, таму выехалі нанач, хаця надвячоркам падняўся вецер, нагнаў хмар, і пачалася завіруха. Ехалі, трымаючыся блізка адзін аднаго, але так ціха, што Збышка пачаў думаць, ці паспеюць на куццю. У некаторых месцах давялося раскопчаць гурбы, бо коні не маглі прайсці па цаліку. Добра, што ў лесе была езджаная дарога. Але падарожнікі ўбачылі Цэханаў толькі тады, калі зусім змерклася.

Яны маглі б доўга ездзіць у імгле, кружляць вакол горада, слухаючы выццё віхуры і не здагадваючыся, што яны ўжо даехалі, калі б не агні, што палалі на ўзгорку, дзе будаваўся новы замак. Ніхто ўжо з тых, хто ехаў са Збышкам, як мае быць не ведаў, ці гэтыя агні запалілі напярэдадні свята Божага нараджэння для гасцей, ці згодна з нейкім старадаўнім звычаем, але ніхто над гэтым не задумаўся — усім хацелася хутчэй знайсці схову за сценамі горада.

Тым часам замест віхурыла ўсё мацней. Халодны пранізлівы вецер нёс бясконцыя снежныя хмары, тармасіў дрэвы, роў, шалеў, узнімаў у паветра цэлыя гурбы снегу, круціў, расейваў, засыпаў сані, коней, біў у твар падарожнікаў, нібы сухім пяском, забіваў снегам рот, не даючы сказаць слова. Не чуваць было і званочкаў, прывязаных да дышляў, затое ў выцці і посвісце віхуры чуліся нейкія жаласныя галасы: ці то выццё ваўкоў, ці то далёкае іржанне коней, а часам нібы поўны трывогі чалавечы крык аб дапамозе. Змучаныя коні ішлі ўсё больш павольна.

— Вось гэта завая, дык завая! — сказаў захаканы

чэх.— Наша пчасце, пане, што мы ўжо каля горада і што там агні паляць, іначай нам было б кепска.

— Хто ў полі, таму смерць,— заўважыў Збышка,— я ўжо і агнёў не бачу.

— Бо такая снежная імгла, што і агонь не прабіваецца. Няйначай, і дровы, і вуголле раскідала...

На іншых вазках купцы і рыцары таксама гаварылі пра тое, што тым, каго непагадзь заспела далёка ад чалавечага жытла, ужо не пачуць раніцой касцельнага звону. Тут Збышка раптам занепакоіўся і сказаў:

— Крыў Божа, Юранд цяпер таксама ў дарозе!

Чэх, які з усіх сіл стараўся разгледзець у снежнай замеці агні, пачуўшы словы Збышкі, павярнуў да яго галаву і спытаў:

— А што, пан са Спыхава меўся прыехаць?

— Так.

— З паннай?

— Агнёў зусім не відаць,— сказаў Збышка.

І сапраўды, іх нідзе не было відаць, але затое на дарозе каля самых коней з'явілася некалькі верхнікаў.

— Куды вас нясе? — крыкнуў пільны чэх, хапаючыся за самастрэл.— Хто вы?

— Мы княжыя людзі, пасланыя дапамагаць падарожным.

— Слава Ісусу Хрысту!

— На векі вечныя.

— Правядзіце нас у горад! — папрасіў Збышка.

— А ў вас ніхто не адстаў?

— Ніхто.

— Адкуль едзеце?

— З Прасныша.

— Нікога болей па дарозе не бачылі?

— Не бачылі. Можна, на іншых гасцінцах знойдзецца хто.

— Людзі паўсюль шукаюць. Едзьце за намі. Вы збіліся з дарогі. Управа!

І яны павярнулі коней. Нейкі час быў чуваць толькі шум віхуры.

— Ці многа гасцей у старым замку? — парушыў маўчанне Збышка.

Бліжэйшы коннік недачуў і нахіліўся да Збышкі:

— Што вы кажаце, пане?

— Пытаюся, ці шмат гасцей у князя?

— Як і раней, хапае!

— А пана са Спыхава няма?

— Няма, але яго чакаюць. Таксама паехалі сустракаць.

— З каганцамі?

— Вецер гасіць іх.

Далей яны не маглі гутарыць, бо шум завірухі стаў яшчэ большы.

— Нездзе чэрці жэняцца, з чаго б яшчэ такой буры ўсхадзіцца! — азваўся чэх.

Але Збышка загадаў яму маўчаць і не ўспамінаць нячыстую сілу.

— Хіба ты не ведаеш, — сказаў ён, — што на такія вялікія святы нячысцікі трацяць сваю сілу і хаваюцца ў палонках? Аднаго разу неяк назаўтра ўдзень пасля куцці знайшоў рыбак пад Сандамірам такога ў невадзе: ён трымаў шчупака ў зяпе, але пачуў касцельны звон ды так і самлеў, і яны аж да вечара лупцавалі яго кіямі. Віхура страшная, што і казаць, але гэта з Богага дазволу, які хоча, відаць, каб заўтрашні святочны дзень быў яшчэ больш радасны.

— Уга! Мы ж былі ўжо каля самага горада, а вось жа, каб людзей не сустрэлі, то кружлялі б, можа, да самай поўначы, з дарогі ж збіліся! — запырэчыў чэх.

— Збіліся, бо агні пагаслі.

Неўзабаве яны ўехалі ў горад. Снежныя гурбы на вуліцах былі большыя, чым у лесе, так што ў многіх месцах замяло нават вокны, вось чаму не было відаць і агнёў тым, хто блукаў каля горада. Але затое тут было зацішней. На вуліцах было пуста, гараджане сядзелі ўжо за куцдэй. Там-сям перад дамамі хлопцы з вертэпам і казой, нягледзячы на завіруху, калядавалі. На рынку таксама можна было бачыць каляднікаў у гарахавінні, якія ўдавалі мядзведзяў, але ўсё ж у горадзе народу было на вуліцах менш, чым звычайна. Купцы, якія былі ў кампаніі са Збышкам і іншымі ў дарозе, засталіся ў горадзе, а шляхцічы папраставалі да старога замка, дзе жыў князь; калі яны пад'ехалі бліжэй, замак, нягледзячы на завею, весела заззяў перад імі сваімі шклянымі вокнамі.

Пад'ёмны мост быў апушчаны, бо часы літоўскіх наездаў мінулі, а крыжакі ў прадбачанні вайны з польскім каралём самі шукалі прыхільнасці мазавецкага князя. Адзін з княжацкіх слуг пратрубіў у рог, і брама адразу ж адчынілася. Ля брамы стаяла чалавек пятнаццаць лучнікаў, але на мурах і ля байніц ані жывой душы не было

— князь дазволіў ахове пакінуць варту. Сустрэць гасцей выйшаў стары Мракота, які прыехаў яшчэ два дні таму, ён вітаў іх ад імя князя і праводзіў у пакоі, дзе яны маглі пераапраануцца да стала.

Збышка адразу ж пачаў распытваць яго пра Юранда са Спыхава; Мракота сказаў, што яго пакуль няма, але сёння чакаюць, бо ён абяцаў прыехаць; калі ж быў бы яшчэ хворы, то паведаміў бы, што не прыедзе. Насустрач яму паслалі колькі дзесяткаў верхнікаў, бо такой завеі нават старыя не памятаюць.

— Можа, хутка прыедзе.

— Можа, і прыедзе. Княгіня загадала паставіць для яго і панны міскі за агульным сталом.

Збышка, хаця яму заўсёды было крыху страшнавата пры Юрандзе, на гэты раз узрадаваўся ў сэрцы і сказаў сам сабе: «Хай што хоча робіць, а таго ўжо не адробіш, што гэта мая жонка прыезджае, мая жанчына, мая наймілейшая Дануська!» Ён паўтараў гэтыя словы і не верыў уласнаму шчасцю. Потым падумаў, што яна магла там усё ўжо расказаць бацьку, хто ведае, магчыма, яна ўжо іх памірыла і ўгаварыла аддаць яе Збышку. «Сапраўды, а што яму застаецца рабіць? Юранд — мужчына разумны і ведае, што як бы ён ні стараўся, а я вазьму яе, бо маё права мацнейшае».

Пераапраануючыся, ён распытваў Мракоту пра здароўе князя і асабліва княгіні, якую ён яшчэ з кракаўскіх часоў палюбіў, як родную маці. Ён быў дужа рады, даведаўшыся, што ў замку ўсе здаровыя і вясёлыя, хаця княгіня вельмі сумуе па сваёй мілай спявачцы. Цяпер ёй іграе на лютні Ягенка, якую княгіня таксама любіць, але не так, як Данусю.

— Якая Ягенка? — спытаў здзіўлены Збышка.

— Ягенка з Длуголясу, унучка старога пана з Длуголясу. Прыгожая дзяўчына, у яе латарыжац закахаўся.

— Дык і пан дэ Лорш тут?

— А дзе ж яму быць? З ляснога дома прыехаў разам з усімі і сядзіць тут, бо жывецца яму няблага. У нашага князя заўжды гасцей не бракуе.

— Буду вельмі рады ўбачыць яго, бо гэта рыцар без заганы.

— І ён вас любіць. Але пойдзем, а то князю і княгіні ўжо час садзіцца за стол.

Яны выйшлі ў залу. Там у двух камінах палалі вялікія агні, ля якіх завіхаліся слугі, а ля сталаў было шмат

гасцей і прыдворных. Князь увайшоў першы, з ім ваявода і некалькі набліжаных. Збышка нізка пакланіўся яму, а потым пацалаваў руку.

Князь абняў ягоную галаву, потым адвёў яго крыху ўбок і сказаў:

— Я ўжо пра ўсё ведаю. Спачатку я быў незадаволены тым, што вы зрабілі гэта без майго дазволу, але ж, праўду кажучы, у вас на гэта не было часу: я быў тады ў Варшаве, нават хацеў там і святы правесці. Вядомая рэч: калі чаго захоча жанчына, то ёй не варта пярэчыць, усё роўна зробіць па-свойму. Княгіня клапаціцца пра вас, як маці, а мне лепш дагадзіць ёй, чым пярэчыць, каб яна менш пралівала слёз і гаравала.

Збышка зноў нізка пакланіўся князю.

— Дасць Бог, адслужу вашай княжацкай міласці.

— Дзякуй Богу, што ты здаровы. Скажы княгіні, што я прыняў цябе ласкава, хай жанчына ўзрадуецца! Божа мой! Яе радасць — мая радасць. Юранду я за цябе таксама слова закіну, думаецца мне, што ён дасць свой дазвол, бо таксама любіць княгіню.

— Хоць і не дасць, але маё права вышэйшае.

— Тваё права вышэйшае, і ён павінен даць сваю згоду, але можа і не даць свайго бацькоўскага благаславення. Прымусяць зрабіць гэта яго не можа ніхто. А без бацькоўскага благаславення не будзе вам і Божага благаславення.

Збышку ўстрыжывалі гэтыя словы, бо пра такое ён ні разу не падумаў. Але тут якраз увайшла княгіня з Ягенкай з Длуголясу і з астатнімі прыдворнымі, і ён заспяшаўся да яе, каб пакланіцца. Княгіня павіталася з ім яшчэ ласкавей, чым князь, і адразу ж пачала гаварыць яму, што спадзяецца на прыезд Юранда. Вось, маўляў, і міскі пастаўлены, і людзей паслалі насустрач, каб іх правесці праз замець. Цягнуць з каляднай вячэрай нельга, князь гэтага не любіць, але, напэўна, яны прыедуць, калі вячэра яшчэ не скончыцца.

— Што да Юранда, — сказала княгіня, — будзе так, як Бог пашле. Можа, я яму ўсё сёння скажу, можа, і заўтра пасля імшы; князь таксама абяцаў сваё слова закінуць. Юранд бывае зацятым, але не з тымі, каго ён любіць, і не з тымі, каму вінен.

Тут яна пачала казаць Збышку, як яму трымацца з дэсцем, каб, барані Божа, не зачапіць і не ўгнавіць яго. Яна спадзявалася, што ўсё будзе добра, але хто лепей ведаў княгіню, чым Збышка, мог бы адчуць у яе голасе

нейкую трывогу. А трывожыла яе тое, што пан са Спыхава быў чалавекам, паводзіны якога цяжка было прадказаць, а яшчэ, і тое, што ён так доўга не прыязджаў. Завея на двары яшчэ больш усхадзілася, і ўсе гаварылі, што тым, каго яна застала ў чыстым полі, можа, і не выжыць; княгіні прыходзіла ў галаву і яшчэ адно тлумачэнне: Юранд наогул не захацеў ехаць у Цэханаў, бо Дануся яму ва ўсім прызналася, а бацька абразіўся. Але княгіня не хацела казаць пра гэта Збышку, ды на тое не было і часу, бо слугі пачалі ўносіць стравы і расстаўляць на сталае. Збышка паспеў яшчэ схіліцца да яе ног і запытаць:

— А што будзе, як яны прыедуць, літасцівая пані? Мне Мракота казаў, што для Юранда ёсць асобны пакой, ёсць дзе паслаць сена і яго збраяносам. А як жа будзе?..

Княгіня засмяялася, злёгка ўдарыла яго пальчаткай па твары і сказала:

— Перастань! Што гэта такое? Бач ты яго!

І адышла да князя, якому прыдворныя ўжо падсунулі крэсла. Адзін з іх спачатку падаў князю на пляскатай місе тонка нарэзаных пляцкі, а таксама аплаткі⁷³, якія князь меўся быў раздаць гасцям, прыдворным і слугам. Другую падобную місу трымаў для княгіні прыгожы падлетак, сын сахачэўскага кашталяна. Насупраць стаяў ксёндз Вышонек, які павінен быў пасвянціць расстаўленую на духмяным сене куццю. Раптам у дзвярах паказаўся чалавек, увесь у снезе, і голасна паклікаў:

— Літасцівы пане!

— Што такое? — сказаў князь, незадаволены тым, што парушаецца святочны абрад.

— На Радзанаўскім гасцінцы зусім занясло снегам нейкіх падарожных. Нам трэба больш людзей, каб адкапаць іх.

Усе напалохаліся, пачуўшы тое, устрывожыўся і князь, павярнуўся да сахачэўскага кашталяна і крыкнуў:

— Конных з лапатамі, жыва!

Затым да таго, хто прынёс вестку:

— Многа людзей замяло?

— Не змаглі даведацца. Вельмі мяце. Ёсць коні і сані.

Шмат слуг.

— Не ведаеце, чые яны?

— Кажуць, пана са Спыхава.

Збышка пачуў вестку пра няшчасце на дарозе і, не пытаючыся нават дазволу князя, пабег у стайню і загадаў асядлаць каня. Чэх, як збраяносец шляхетнага паходжання, быў з ім у зале, ён паспеў збегаць у пакой і прынесці цёплае лісінае футра для свайго пана; як разумны чалавек, ён нават не спрабаваў адгаварыць маладога гаспадара, бо ведаў, што карысці ад гэтага не будзе, а любая мітрэнга з ад'ездам можа аказацца згубнай. Ён ускочыў на другога каня, узяў у брамніка некалькі паходняў, і яны паехалі разам са слугамі князя, якіх хутка выправіў у дарогу стары кашталян. За брамай іх агарнула непраглядная цемра, але віхура нібыта крыху сцішылася. Выехаўшы за горад, яны, можа, і заблудзілі б, калі б не чалавек, што прынёс вестку: ён быў з сабакам, ужо ведаў дарогу і таму веў іх уперад хутка і ўпэўнена. У чыстым полі вецер зноў пачаў сцябаць іх па тварах, бо яны пусцілі коней наўскач. Гасцінец месцамі быў занесены снегам так, што даводзілася ехаць больш павольна, бо коні правальваліся ў снег пад самае бруха. Людзі князя запалілі паходні, каганцы і ехалі сярод дыму і польмя, а вецер дзьмуў з такой сілай, нібы хацеў адарваць агонь ад смалістых шчэпак і панесці яго праз палі і лясы. Дарога была няблізкай, вершнікі мінулі вёскі каля Цэханава, потым Недзбаж, затым павярнулі ў бок Радзанава. За Недзбажам бура, нарэшце, сапраўды стала аціхаць. Парывы ветру аслаблі, не кідалі ў твар снегу. Неба пасвятлела. Нейкі час яшчэ сыпаў снег, але хутка і ён перастаў. Потым там-сям між хмарамі з'явіліся зоркі. Коні пачалі пырхаць, вершнікі ўздыхнулі з палёгкай. Зорак на небе высыпала ўсё больш — бралася на мароз. Неўзабаве і вея зусім аціхла.

Пан дэ Лорш, які ехаў побач са Збышкам, хацеў яго супакоіць і гаварыў, што ў хвіліну небяспекі Юранд, вядома ж, падумае найперш пра дачку, і хай сабе нават усіх адкапаюць нежывых, яе знойдуць жывую і сонную пад шкурамі. Але Збышка мала што разумеў з ягоных слоў, а ўрэшце не меў і часу слухаць яго, бо іх праваднічы, які ехаў наперадзе, павярнуў з гасцінца ўбок.

Малады рыцар выехаў уперад і спытаў:

— Чаму мы збочылі?

— Іх замяло не на дарозе, а вунь там! Бачыце, пане, вунь той алешнік?

І ён паказаў рукой на далёкія цьмяныя зараснікі, якія можна было ўбачыць на белай снежнай прасціне пры святле поўні, што прабілася скрозь хмары, зрабіўшы ноч яснай.

— Відаць, яны з'ехалі з гасцінца.

— З'ехалі і кружлялі каля ракі. У мяцеліцу і ў буран гэта часта бывае. Кружлялі, кружлялі, пакуль коні не сталі.

— Як жа вы іх знайшлі?

— Сабака прывёў.

— Хат няма паблізу?

— Ёсць, але на тым беразе ракі. Тут недалёка Укра.

— Паганяй! — крыкнуў Збышка.

Але загадаць было лягчэй, чым выканаць загад, бо хаця мароз і мацнеў, але глыбокі, пульхны снег, які толькі што выпаў на лузе, не паспеў змёрзнуцца, і коні правальваліся амаль пад бруха, таму рухаліся наперад вельмі павольна. Раптам яны пачулі сабачы брэх, уперадзе замаячыў тоўсты і крывы ствол вярбы, над якім пабліскала ў месячным святле карона аголеных галін.

— Там яны, далей, — сказаў праваднічы, — недалёка ад алешніку; але і тут нехта ёсць.

— Пад вярбой гурба снегу. Пасвяціце!

Некалькі княскіх слуг злезлі з коней і пачалі свяціць паходнямі; неўзабаве адзін крыкнуў:

— Чалавек пад снегам! Галава відаць, вось тут!

— А вось і конь! — усклікнуў другі.

— Адкапаць!

Лапаты пачалі ўразацца ў снег і адкідваць яго ў абодва бакі. Праз хвіліну разгледзелі постаць чалавека, які сядзеў пад дрэвам, схіліўшы галаву на грудзі і нізка насунуўшы шапку на твар. Адна рука трымала лейцы каня, які ляжаў побач, закапаўшыся храпай у снег. Відаць, чалавек ад'ехаў ад усіх астатніх для таго, каб хутчэй дабрацца да чалавечага жытла і паклікаць на дапамогу; калі ж ягоны конь паў, схваўся пад вярбой ад ветру і снегу — і там замерз.

— Пасвяціце! — крыкнуў Збышка.

Слуга паднёс паходню да твару нябожчыка, але рысы яго было цяжка распазнаць. Другі слуга прыўзняў схіленую галаву, і тады ва ўсіх вырваўся крык:

— Пан са Спыхава!

Збышка загадаў двум слугам падняць яго і несці ў бліжэйшую хату, сам жа, не трацячы ні хвіліны, кінуўся

разам з іншымі слугамі і праваднічым ратаваць астатніх. Пакуль дабіраліся да іх, Збышка думаў, што знойдзе там Данусю, сваю жонку, не дай Бог, ужо і нежывую, і выбіваў апошні дух з каня, які бухаўся ў снег аж па грудзі. На шчасце, было ўжо блізка, не больш дзвюх соцень крокаў. З цемры пачуліся галасы тых, хто застаўся каля замеценых снегам саней: «Сюды!» — Збышка пад'ехаў і саскочыў з каня:

— За лапаты!

Двое саней ужо адкапалі тыя, хто заставаўся на ахове. Коні і людзі там замерзлі, ратаваць іх было позна. Па невысокіх снежных гурбах можна было здагадацца, дзе астатнія; не ўсе сані, аднак, былі цалкам замеценыя снегам. Каля некаторых былі коні, аж да жывата ў снезе, яны нібы ірваліся ў апошнім высілку. Каля адной пары коней стаяў чалавек з дзідай у руках, па пояс ў снезе, нерухомы, як слуп, іншыя слугі замерзлі пры конях, трымаючы іх за аброць. Смерць напаткала іх, відаць, у тую хвіліну, калі яны хацелі выцягнуць коней з гурбаў. Адна запрэжка на самым канцы аказалася зусім не засыпанай снегам. Фурман сядзеў, скурчыўшыся, наперадзе, трымаючы рукі ля вушэй; ззаду ляжалі двое, доўгія пасмы снегу намяло ім на грудзі з блізкай снежнай гурбы, прыкрыўшы іх, як коўдрай; здавалася, што яны ціха і спакойна спяць. Іншыя ж загінулі, да канца змагаючыся з завірухай, і замерзлі ў паставах, поўных напружання. Некалькі саней перавярнулася, у некаторых былі паламаны дышлы. Штохвіліны лапаты адкопвалі выгнутыя дугой конскія хрыбты або галовы, якія ўткнуліся ў снег, людзей на санях і побач з санямі; але нідзе не было ніводнай жанчыны. Збышка то варочаў лапатай так, што пот заліваў ягоны твар, то свяціў з заміраючым сэрцам у вочы нябожчыкам, ці не ўбачыць сярод іх твар каханай, — але дарэмна! Полымя асвятляла толькі грозныя вусатыя твары спыхаўскіх ваяроў — ні Данусі, ні яшчэ якой жанчыны нідзе не было.

— Што б гэта значыла? — у здзіўленні пытаўся малады рыцар.

Ён закрычаў тым, хто працаваў воддаль, ці не адкапалі яны жанчыну, але і яны знаходзілі адных мужчын. Нарэшце праца была скончана. Слугі запрэглі ў сані ўласных коней, селі на козлы і рушылі з цэламі замёрзлых у бок Недзбажа, каб паспрабаваць вярнуць хоць некага з іх да жыцця ў цёплым месцы. Збышка з чэхам і двума

слугамі застаўся. Яму прыйшло ў галаву, што сані з Данусяй маглі адлучыцца ад астатніх; у іх, трэба было думаць, Юранд загадаў запрэгчы самых лепшых коней і, адчуўшы небяспеку, загадаў ім ехаць хутчэй, а можа, наадварот, пакінуў дзе-небудзь каля прыдарожнай хаты. Збышка не ведаў, што і рабіць; хацеў, прынамсі, агледзець усе гурбы навокал, алешнік, а потым вярнуцца і шукаць на гасцінцы.

Аднак у гурбах яны больш нікога не знайшлі. У алешніку на іх бліснулі толькі свечкі ваўчыных вачэй, але нідзе не было відаць ніякіх слядоў коней ці людзей. Луг паміж алешнікам і гасцінцам зьяў пад месяцавым святлом, і на яго белай смутнай паверхні можна было бачыць там і тут цёмныя плямы, але гэта таксама былі ваўкі, што пры набліжэнні людзей кідаліся наўцёкі.

— Ваша міласць, — сказаў чэх. — Мы дарэмна ездзім і шукаем, бо панны са Спыхава не было з імі.

— На гасцінец! — загадаў Збышка.

— Не знойдзем мы яе і на гасцінцы. Я ўсё глядзеў, ці няма дзе на санях карабоў з жаночымі ўборамі. І нічога не знайшоў. Панна засталася ў Спыхаве.

Збышку пераканала гэтая здагадка, але ўсё ж ён сказаў:

— Дай Бог, каб так было, як ты кажаш.

А чэх разважаў далей:

— Каб яна была ў санях, то стары пан ад яе не ад'ехаў бы, калі ж паехаў, то пасадзіў бы дачку з сабой на каня, і мы знайшлі б іх разам.

— З'ездзім туды яшчэ раз! — загадаў устрывожаны Збышка.

Ён падумаў, што так магло і быць, як сказаў чэх. Што, калі дрэнна шукалі? Магло быць і так, што Дануся, пасля таго як каня ў іх не стала, адышлася ад бацькі, каб паклікаць на дапамогу. Тады яе занесла снегам недзе водаль.

Але Гловач нібы ўгадаў гэтыя яго думкі і паўтарыў:

— У такім разе мы знайшлі б на санях яе строі; не магла Дануся ехаць да князя толькі ў тым, у чым была.

Хаця і слухная была гэта думка, але ўсё ж вярнуліся да крывой вярбы, але ні пад ёй, ні навокал нікога не знайшлі. Юранда ужо тым часам княскія слугі забралі і павезлі ў Недзбаж, і навокал было зусім пуста. Чэх згадаў яшчэ, што сабака праваднічага, знайшоўшы Юранда, знайшоў бы і панну. Толькі тады ў Збышкі адлягло ад

сэрца, і ён амаль пераканаўся ў тым, што Дануся заста-лася дома. Ён паспрабаваў нават разважыць, чаму так адбылося: Дануся, відаць, пра ўсё расказала бацьку, а той, не згаджаючыся на яе шлюб, паехаў адзін да князя скардзіцца і шукаць заступніцтва перад біскупам. Узду-маўшы гэта, Збышка міжволі адчуў палёжку і нават ра-дасць, бо са смерцю Юранда знікалі ўсе перашкоды. «Юранд не хацеў, а Бог захацеў,— сказаў сам сабе мала-ды рыцар,— воля Боская заўсёды мацнейшая». Цяпер яму трэба ехаць у Спыхаў і забраць Дануську як жонку, а потым ужо споўніць свой зарок — здабываць павіныя пёры, а на памежжы гэта лацвей зрабіць, чым у далёкім Багданцы. «Воля Боская, воля Боская!» — паўтараў ён сам сабе. Аднак раптам ён засаромеўся гэтай сваёй радас-ці і, павярнуўшыся да чэха, сказаў:

— Шкада мне яго, шчыра табе кажу.

— Людзі мовілі, што немцы баяліся яго, як смерці,— заўважыў збраяносец.

Праз хвіліну ён спытаў:

— Вернемся ў замак?

— Праз Недзбаж,— адказаў Збышка.

Калі прыехалі ў Недзбаж, адразу накіраваліся да шля-хецкай сядзібы, дзе іх сустрэў стары гаспадар Жэlex. Юранда ў яго не было, але Жэlex паведаміў ім радасную навіну:

— Яго тут і снегам адціралі ледзь не да касцей, і віно ўлівалі ў рот, а потым ў лазні парылі, вось там ён і пачаў дыхаць.

— Жывы? — з радасцю спытаў Збышка, які, пачуўшы гэта, забыўся пра ўласныя справы.

— Жывы, але невядома, ці выжыве, бо душа неахвотна вяртаецца з паўдарогі.

— Чаму яго павезлі?

— Прыслалі па яго ад князя. Колькі было пярэн у доме, усімі яго накрылі і павезлі.

— Пра дачку ён нічога не казаў?

— Ён яшчэ толькі дыхаць пачаў; гаварыць не мог.

— А астатнія?

— А тыя ўжо ў Бога за печчу. Не трапіць ім ужо на ютрань, хіба на тую, якую сам Бог у небе правіць.

— Ніводзін не аджыў?

— Ніводзін. Хадзіце ў пакой, што вы стаіце ў сенцах? Калі хочаце паглядзець, яны ў чалядні пры агні ляжаць. Заходзьце ў хату.

Аднак яны спяшаліся і не захацелі зайсці, хаця стары Жэлах і ўгаворваў іх, бо рады быў сустрэць людзей і ад душы «пагутарыць» з імі. Ад Недзбажа да Цэханавы ехаць было доўга, а Збышку нібы агнём паліла, так хацелася яму што найхутчэй убачыць Юранда і хоць што-небудзь уведаць пра Данусю.

Ехалі як маглі хутка па заснежаным гасцінцы. Калі прыехалі, мінула поўнач, у замкавай капліцы канчалася ютрань. Да Збышкавага вуха данеслася мычанне і бляянне, гэта, паводле старых звычаяў, мычалі і бляялі багамольцы ў знак памяці пра тое, што Хрыстос нарадзіўся ў яслях. Пасля службы да Збышкі падышла княгіня, твар якой выдаваў трывогу і смутак.

— А Дануська? — спытала яна.

— Няма яе. А Юранд нічога не сказаў вам? Я чуў, што ён жывы?

— Божа літасцівы! Кара Боская і гора нам! Юранд нічога не гаворыць, ляжыць, як здранцвелы.

— Не бойцеся, літасцівая пані. Дануська засталася ў Спыхаве.

— Адкуль ты ведаеш?

— Бо на снях нідзе няма жаночага адзення. Не павёз жа ён яе ў адным кажуху.

— Праўда, як Бог святы, праўда!

У яе вачах бліснула радасць, і праз хвіліну яна ўсклікнула:

— О, немаўлятка Хрыстос, які ў гэты дзень нарадзіўся, не гнеў Твой, а літасць Твая над намі!

Тут княгіня задумалася, чаму Юранд прыехаў адзін, без дачкі, і спытала:

— Чаму ён пакінуў яе дома?

Збышка выказаў ёй свае меркаванні. Яны здаліся княгіні слушнымі, і яна не ўстрыжылася.

— Цяпер Юранд будзе абавязаны нам, ды, па праўдзе сказаць, і табе сваім выратаваннем — гэта ж ты ездзіў яго адкопчаць. Тут ужо хіба не сэрца, а камень трэба ў грудзях мець, каб далей упірацца! У гэтым яму трэба бачыць і перасцярогу Боскую: нельга ваяваць супраць святых таемстваў. Як толькі ён ачуняе, я адразу скажу яму пра гэта.

— Трэба, каб ён спярша ачуняў, мы ж яшчэ не ведаем, чаму ён не ўзяў Дануську. А раптам яна хворая?

— Не кажы абы-чаго! І так мне маркотна, што яе няма. Не пакінуў бы яе Юранд, каб была хворая.

— І гэта праўда! — згадзіўся Збышка.

Яны пайшлі да Юранда. У пакоі было гарача, як у лазні, і светла, бо ў двух камінах палалі вялікія сасновыя калоды. Ксёндз Вышонек сядзеў каля хворага, які ляжаў у ложку пад мядзведжымі шкурамі, з бледным тварам, са зліплым ад поту валасамі, з заплюшчанымі вачыма. Рот быў адкрыты, дыхаў рыцар цяжка і пакутліва, так, што шкуры, якімі ён быў накрыты, ад дыхання то ўзнімаліся, то ападалі на ягоных грудзях.

— Як ён? — спытала княгіня.

— Я ўліў яму жбаночак падагрэтага віна ў рот, — адказаў ксёндз Вышонек, — цяпер яго пот праняў.

— Спіць або не?

— Можа, і не спіць, дужа ж цяжка дышае.

— Не спрабавалі загаварыць з ім?

— Спрабаваў, але ён нічога не адказвае, і я так думаю, да світання не загаворыць.

— Што ж, будзем чакаць світання.

Ксёндз Вышонек настойліва прасіў княгіню, каб яна ішла адпачываць, але тая не хацела яго слухаць. Яна імкнулася ўсюды і ва ўсім: у хрысціянскіх дабрачыннасцях, у доглядзе за хворымі — быць роўнай з нябожчыцай каралевай Ядвігай і акупіць сваімі заслугамі грахі бацькі, каб выратаваць ягоную душу; таму яна не пакідала ніводнай магчымасці паказаць сваю набожнасць у гэтай здавён хрысціянскай краіне і тым самым сцерці з памяці народнай, што яна нарадзілася язычніцай.

Апроч таго яе паліла жаданне хутчэй пачуць ад Юранда пра Данусю, бо непакоілася, як яна там, у Спыхаве. Княгіня села ля ложка хворага, пачала чытаць малітвы і непрыкметна задрамала. Збышка, які быў яшчэ не зусім здаровы, а да таго ж напрацаваўся і стаміўся ад начной язды, таксама хутка заснуў, і праз гадзіну яны спалі такім моцным сном, што праспалі б аж да белага дня, каб на світанні іх не разбудзілі гукі невялікага звана ў замкавай капліцы.

Але гэты звон разбудзіў і Юранда; ён расплюшчыў вочы, раптам сеў на ложку і стаў азірацца навокал, міргаючы вачыма.

— Слава Ісусу Хрысту! Як вы? — спытала княгіня.

Але Юранд яшчэ, відаць, не апрытомнеў як след, бо глядзеў на яе і не пазнаваў, а праз хвіліну закрычаў:

— Сюды! Сюды! Раскопвайце гурбу!

— Госпадзі злітуйся! Вы ў Цэханаве! — зноў азвалася княгіня.

Юранд зморшчыў лоб, як чалавек, што ніяк не можа сабрацца з думкамі, і сказаў:

— У Цэханаве?.. Дзіця чакае і... княгіня... Дануська! Дануська!..

Ён заплюшчыў вочы і зноў паваліўся на ложак. Збышка і княгіня спалохаліся, ці не памёр ён, але ў тую самую хвіліну ягонья грудзі пачалі ўздымацца, як у час глыбокага сну.

Айцец Вышонек прыклаў палец да вуснаў і даў знак рукой, каб не будзілі Юранда, а потым шапнуў:

— Ён можа так праспаць цэлы дзень.

— Хай сабе, але што ён сказаў? — запыталася княгіня.

— Казаў, што дзіця чакае ў Цэханаве, — адказаў Збышка.

— Гэта ён яшчэ не апамятаўся, — растлумачыў ксёндз.

XIV

Айцец Вышонек баяўся, каб Юранд, прачнуўшыся зноў, не пачаў трызніць ці на нейкі час не страціў прытомнасць. Пакуль жа ксёндз паабяцаў Збышку і княгіні, што ён ім скажа, як толькі стары рыцар прачнецца, а калі тыя пайшлі, сам вырашыў паспаць. Юранд прачнуўся апоўдні на другі дзень свята, на гэты раз у поўнай свядомасці. Княгіня і Збышка былі ля ягонага ложка, калі ён абудзіўся. Юранд сеў, глянуў на княгіню, адразу ж пазнаў яе і сказаў:

— Літасцівая пані... Божа мой, няўжо я ў Цэханаве?..

— Вы і свята праспалі, — сказала княгіня.

— Мяне снегам засыпала. Хто мяне ўратаваў?

— Вось гэты рыцар, Збышка з Багданца. Памятаеце, у Кракаве...

А Юранд паглядзеў на хлопца сваім здаровым вокам і сказаў:

— Памятаю... А дзе Дануська?

— А яна не ехала з вамі? — з хваляваннем спыталася княгіня.

— Як жа яна магла са мной ехаць, калі я да яе ехаў?

Збышка і княгіня пераглянуліся ў разгубленасці, думаючы, што гэта гарачка прамаўляе вуснамі Юранда.

— Напрамілы Бог, апамятайцеся! — прасіла княгіня.— Хіба з вамі дзяўчыны не было?

— Дачкі? Са мной? — спытаў Юранд збянтэжана.

— Вашы людзі ўсе загінулі, а яе сярод іх не было. Чаму вы пакінулі яе ў Спыхаве?

Юранд паўтарыў яшчэ раз, але ўжо з трывогай у голасе:

— У Спыхаве? Яна ж у вас, літасцівая пані, а не ў мяне.

— Вы ж прыслалі па яе ў лясны дом людзей і ліст!

— У імя Айца і Сына! — усклікнуў Юранд.— Нікога я не пасылаў!

Твар княгіні раптам спалатнеў.

— Што такое? — спытала яна.— А вы ўпэўнены, што вы пры памяці?

— Літасцівы Божа, дзе маё дзіця? — захваляваўся Юранд.

Айцец Вышонек, пачуўшы гэта, хуценька выйшаў з пакоя, а княгіня казалася далей:

— Слухайце: прыехалі ўзброеныя слугі і прывезлі ліст ад вас, каб узяць з ляснога дома Дануську. У лісце было сказана, што вас бэлькай на пажары аглушыла... што вы амаль аслеплі і што хочаце ўбачыць дзіця... Яны ўзялі Дануську і паехалі...

— Якое гора! — усклікнуў Юранд.— Як Бог свят, ніякага пажару ў Спыхаве не было, і я па яе не пасылаў!

Тут увайшоў ксёндз Вышонек з лістом, падаў яго Юранду і запытаў:

— Хіба гэта не ваш ксёндз пісаў?

— Не ведаю.

— А пячатка?

— Пячатка мая. А што ў лісце?

Айцец Вышонек чытаў ліст, Юранд слухаў, хапаючыся за галаву, а потым сказаў:

— Пісьмо фальшывае!.. Пячатка падробленая! Гора душы маёй! Маю дачку схпілі і загубяць яе!

— Хто?

— Крыжакі!

— Рані Божыя! Трэба сказаць князю! Хай шле паслоў да магістра! — усклікнула княгіня.— Божа літасцівы, выратуй і памілуй яе...

З гэтымі словамі яна выбегла з пакоя. Юранд ускочыў з ложка і пачаў похапкам нацягваць адзежу на свае ма-

гутныя плечы. Збышка сядзеў, як скамянелы, але праз хвіліну пачаў са злосцю скрыгатаць зубамі.

— Чаму вы думаеце, што яе выкралі крыжакі? — запытаў ксёндз Вышонек.

— Прысягаю мукамі Божымі, яны!

— Пачакайце!.. Можа быць. Яны прыязджалі скардзіцца на вас у лясны дом... Патрабавалі помсты.

— І яны яе выкралі! — усклікнуў раптам Збышка.

Сказаў і выбег з пакоя, кінуўся ў стайню і загадаў запрагаць сані і сядлаць коней, сам не ведаючы як мае быць, для чаго ён гэта робіць. Ён разумеў адно: трэба ратаваць Данусю — і неадкладна дайсці хоць да Прусіі, але вырваць яе з варожых рук або згінучь.

Потым ён вярнуўся ў пакой, каб сказаць Юранду, што зброя і коні зараз будуць гатовы. Ён быў упэўнены, што і Юранд паедзе з ім. Збышкава сэрца разрывалі гнеў, боль і жаль, і ўсё ж ён не траціў надзеі: яму здавалася, што ўдвух з грозным рыцарам са Спыхава яны здолеюць зрабіць усё — могуць кінуцца хоць на цэлае крыжацкае войска.

У пакоі, апроч Юранда, айца Вышонека і княгіні, ён застаў яшчэ князя, пана дэ Лорша і старога пана з Длуголясу, якога князь, даведаўшыся, што здарылася, таксама паклікаў на раду, ведаючы ягоны розум і добрае спазнанне з крыжакамі, у якіх ён шмат гадоў праседзеў у палоне.

— Трэба дзейнічаць разумна і асцярожна, каб сваёй паспешлівасцю не нарабіць благага і не загубіць дзяўчыну, — прамовіў пан з Длуголясу. — Магістру трэба скардзіцца, і калі вы, вяльможны князь, напішаце яму, то я адвязу гэтае пасланне.

— Пасланне я дам, і вы з ім паедзеце, — сказаў князь. — Не дазволю загубіць дзіця, хай дапаможа мне Бог і Святы Крыж! Магістр баіцца вайны з польскім каралём, ён хоча, каб я і брат мой Зямко* былі на баку Ордэна... Я думаю, што Данусю выкралі не па яго наказу, ён загадае адпусціць яе.

— А што, калі ўсё ж ён? — спытаў ксёндз Вышонек.

— Хаця ён і крыжак, а ўсё ж больш сумленны, чым яны, — запярэчыў князь, — да таго, як я казаў ужо, цяпер ён схільны не гнявіць мяне, а ўлагодзіць. Моц Ягай-

* Скарочанае ад Замавіт.

лы — гэта ім не жартачкі... Эх, рабілі яны нам рознае паскудства, пакуль маглі, а цяпер спахапіліся, што кепска ім будзе, калі мы, мазуры, дапаможам Ягайлу.

— Гэта так, — загаварыў пан з Длуголясу. — Крыжакі проста так нічога не робяць; я так думаю, што яны выкралі дзяўчыну толькі для таго, каб вырваць меч з рук Юранда і абмяняць яе або ўзяць выкуп.

Тут ён звярнуўся да пана са Спыхава:

— Хто ў вас ёсць з палонных?

— Дэ Бергаў, — адказаў Юранд.

— Ён вельмі знатны?

— Відаць што.

Пан дэ Лорш, пачуўшы прозвішча дэ Бергава, стаў распытваць, пра каго ідзе гаворка, і, даведаўшыся, у чым справа, сказаў:

— Ён — радня графа Гельдэрнскага*, а той — вялікі прыхільнік Ордэна, яго сямейнікі займалі ў Ордэне высокія пасады і маюць перад ім вялікія заслугі.

— Гэта так, — заўважыў пан з Длуголясу пасля таго, як пераклаў тое, што сказаў дэ Лорш. — Дэ Бергавы былі ў Ордэне вядомымі вайскаводамі.

— Вось чаму Данфельд і дэ Лёвэ так часта яго ўспаміналі, — сказаў князь. — Ледзьве каторы рот раскрые, а ўжо кажа, што дэ Бергава трэба вызваліць. Клянуся Богам, яны выкралі дзяўчыну для таго, каб выратаваць дэ Бергава.

— За яго і аддадуць яе, — сказаў ксёндз.

— Але нам няблага было б дазнацца, дзе яна, — сказаў пан з Длуголясу. — Бо магістр можа спытаць: а каму я павінен загадаць, каб аддаў вам яе? Што мы яму адкажам?

— Дзе яна? — глуха спытаў Юранд. — Напэўна, яны трымаюць яе не на памежжы, бо ведаюць, што я магу адбіць, а недзе далёка, на Вісленскай выспе, а то і ля самага мора.

Збышка сказаў:

— Знойдзем і адаб'ём.

Тут князь выбухнуў гневамі, які доўга стрымліваў:

— З майго дома выкралі дзяўчыну, тэўтонскія сабакі мне нанеслі абразу! Не дарую ім гэтага, пакуль жыць буду! Хопіць мне іхных падманаў! Хопіць набегаў! Лепш

* Гельдрыя — графства ў Францыі на поўнач ад Брабанта.

ваўкалакаў мець у суседзях! Але цяпер магістр павінен пакараць гэтых комтураў і аддаць дзяўчыну, а да мяне прыслаць пасла з прабачэннем. Іначай — віцы⁷⁴ разашлю!

Ён грымнуў кулаком па сталае і дадаў:

— Ну, пачакайце, сабакі! Брат з Плоцка пойдзе за мной, і Вітаўт, і ўся дзяржава Ягайлы! Досыць патураць ім! Тут святы і той бы плюнуў на царплівасць. Досыць з мяне!

Усе маўчалі, чакаючы, пакуль гнеў князя аціхне. Анна Данута была задаволена, што князь так блізка да сэрца бярэ справы Данусі, бо яна ведала, якім ён быў царплівым, але і настойлівым: калі ўжо што намерыцца зрабіць, то не адступіцца, пакуль не паставіць на сваім.

Тут слова ўзяў ксёндз Вышонек:

— Некалі быў у крыжацкім Ордэне строгі парадак, паслушэнства, дысцыпліна была, ніводзін комтур не мог нічога зрабіць без дазволу капітула і магістра. Таму Бог прыспараў ім, і аддаў такія абшары зямель, і ўзвысіў над іншымі зямнымі дзяржавамі, але цяпер няма ў іх ні паслушэнства, ні праўды, ні сумлення, ні веры. Нічога, акрамя хцівасці ды злосці такой, нібы яны не людзі — ваўкі. Дзе ўжо ім слухацца загадаў магістра ці капітула, калі ў іх няма паслушэнства перад Богам. Кожны сядзіць у сваім замку, як удзельны князь, і кожны дапамагае другому рабіць зло. Мы паскардзімся магістру, а яны адапруцца. Магістр загадае аддаць дзяўчыну, а яны не аддадуць або скажуць: «Няма яе ў нас, мы яе не выкрадалі». Скажа, каб яны прысягнулі ў гэтым, яны і прысягнуць. Што нам тады рабіць?

— Што рабіць? — перапытаў Мікола з Длуголясу. І параіў: — Хай Юранд едзе ў Спыхаў. Калі крыжакі выкралі Дануську дзеля выкупу ці дзеля таго, каб памяняць яе на дэ Бергава, то яны мусяць паведаміць і паведамяць пра гэта толькі Юранду, а не каму-небудзь іншаму.

— Яе выкралі тыя, што прыезджалі ў лясны дом, — сказаў князь.

— Тады магістр аддасць іх пад суд альбо загадае выйсці на міжбой з Юрандам.

— На паядынак з імі выйду я, бо я першы паслаў ім выклік! — усклікнуў Збышка.

А Юранд адняў рукі ад твару і запытаў:

— Хто быў у лясным доме?

— Быў Данфельд і стары дэ Лёвэ, а яшчэ двое ордэн-

скіх братоў: Готфрыд і Ротгер, — адказаў ксёндз. — Яны скардзіліся і хацелі, каб князь загадаў вам выдаць дэ Бергава. Але князь даведаўся ад дэ Фурсі, што немцы першыя напалі на вас, накрычаў на іх, і яны ні з чым паехалі назад.

— Едзьце ў Спыхаў, — сказаў князь, — бо яны аб'являцца там. Яны яшчэ не з'явіліся, бо збраяносец гэтага маладога рыцара зламаў руку Данфельду, калі прывозіў ім выклік. Едзьце ў Спыхаў, а як толькі яны аб'являцца, то паведаміце мне. Яны аддадуць вам дачку за дэ Бергава; але я ім усё роўна не дарую: з майго дома яе выкралі і мне нанеслі абразу.

Тут гнеў зноў ахапіў яго, цярдзенне ягонае і сапраўды было вычарпана крыжакамі, і праз хвіліну ён дадаў:

— Вось так! Дзьмухалі яны ў агонь, дзьмухалі, але цяпер, найначай, пысы абсмаляць!

— Адмовяцца яны ад усяго! — паўтарыў ксёндз Вышпек.

— Калі яны дадуць зразумець Юранду, што дзяўчына ў іх, то ўжо не змогуць адмовіцца, — адказаў крыху нецярдліва Мікалай з Длуголясу. — Згодзен з Юрандам, што яны не трымаюць яе ля мяжы, павезлі ў які-небудзь замак, а то і да мора; калі ж будзе доказ таго, што гэта іх рук справа, то ў магістра яны не выкруцяцца.

А Юранд пачаў паўтараць нейкім дзіўным і разам з тым страшным голасам:

— Данфельд, Лёвэ, Готфрыд і Ротгер...

Мікалай з Длуголясу параіў таксама паслаць у Прусію бывалых і кемлівых людзей, якія маглі б вызнаць у Шчытна і ў Янсбарку, ці не там Дануся, калі ж яе там няма, то куды вывезлі; пасля гэтага князь узяў свой посах і выйшаў аддаць неабходныя распараджэнні, а княгіня, жадаючы суцешыць Юранда добрым словам, спытала:

— Як вам пачуваецца?

Ён нейкі час маўчаў, нібы не чуў пытання, а потым нечакана сказаў:

— Так, нібы хто ўсадзіў нож у старую рану.

— Спадзявайцеся на літасць Боскую; вернецца Дануська, а вы ўжо аддайце ім дэ Бергава.

— Я не пашкадаваў бы ім і сваёй крыві.

Княгіня вагалася: сказаць ці не сказаць яму цяпер пра шлюб Дануські і Збышкі, але ўсё ж падумала і вырашыла, што не варта дадаваць новых непрыемнасцей да тых

цяжкіх няшчасцяў, што абрынуліся на Юранда, да таго яе агарнуў нейкі страх. «Шукаць Данусю яны паедуць са Збышкам, хай Збышка, калі надарыцца зручны выпадак, і раскажа яму, — падумала яна, — а то зараз ён зусім бы крануўся розумам». І княгіня вырашыла загаварыць пра іншае.

— Вы нас не вінавацьце, — сказала яна. — Прыехалі людзі ў такіх жа кафтанах, як і ў вашых слуг, з лістом, змацаваным вашай пячаткай, а ў лісце паведамлялася, што вы хворы, што хутка не зможаце нічога бачыць і хочаце ў апошні раз глянуць на сваю дачку. Хіба ж маглі мы пайсці супраць волі бацькі і не адпусціць яе?

Юранд схіліўся да яе ног.

— Я нікога не вінавачу, літасцівая пані.

— Ведайце адно: Бог аддасць яе вам, Бог усё бачыць. Ён пашле ёй выратаванне, як паслаў у час апошняга палявання, калі раз'юшаны тур напаў на нас, а Збышка па Яго волі ўстаў на нашу абарону. Збышка сам ледзьве не паплаціўся жыццём, доўга хварэў пасля гэтага, але выратаваў і Дануську, і мяне, а за гэта князь даў яму рыцарскі пас і залатыя шпory. Вось убачыце!.. Рука Боская над ёй. Што там казаць, шкада дзяўчынку. Я ж думала, што яна прыедзе разам з вамі, што я ўбачу яе, маю мілую, а тут такое...

Голас у яе задрыжэў, з вачэй паліліся слёзы, і тут у Юранда прарвалася роспач, якую ён доўга стрымліваў, страшная і раптоўная, як віхура. Ён учапіўся рукамі ў свае доўгія валасы, а галавой пачаў са стогнам біцца аб бэльку ў сцяне, паўтараючы хрыплым голасам:

— Божа! Божа! Божа!..

Збышка кінуўся да яго, патрос з усіх сіл за плечы і крыкнуў:

— Час ехаць! У Спыхаў!

XV

— Чые гэта слугі? — раптоўна запытаў Юранд за Радзанавам. Ён увесь час ехаў задуменны, а тут раптам нібы ачуняў.

— Мае, — адказаў Збышка.

— А мае ўсе загінулі?

— Я іх бачыў мёртвых у Недзбажы.

— Няма маіх старых баявых сяброў!

Збышка нічога не адказаў, і яны моўчкі ехалі ўперад, спяшаючыся як мага раней трапіць у Спыхаў, дзе спадзяваліся заспець крыжацкіх пасланцоў. На іх шчасце, зноў стаялі моцныя маразы, дарогі былі наезджаныя, і яны маглі рухацца хутчэй. Надвячоркам Юранд зноў загаварыў. Ён пачаў распытваць пра тых крыжакоў, якія прыязджалі ў лясны дом да князя. Збышка расказаў яму ўсё: пра іх скаргі, пра ад'езд, пра смерць дэ Фурсі і пра тое, чаго ездзіў даганяць іх збраяносец і як ён страшна выкруціў руку Данфельду; падчас гэтага аповеду яго раптам уразіла адна акалічнасць: прыезд служкі Ордэна з гаючым бальзамам ад Данфельда. У часе кароткага адпачынку Збышка пачаў распытваць пра яе чэха і Сандэруса, але ніводзін з іх не мог успомніць, што з ёй сталася далей. Ём здавалася, што яна ці то паехала разам з людзьмі, прысланымі па Данусю, ці то неўзабаве пасля таго. Тут Збышку прыйшло ў галаву, што яе маглі загадзя заслаць для таго, каб перастрэць тых людзей і папярэдзіць іх, калі б Юранд тады быў у лясным доме. Яны ў такім разе не выдалі б сябе за слуг са Спыхава, маглі мець загадзя падрыхтаваны іншы ліст, яго і аддалі б княгіні замест падложнага ліста ад Юранда. Усё гэта задумана з д'ябальскай хітрасцю, і малады рыцар, які дагэтуль ведаў крыжакоў толькі па вайне, першы раз задумаўся над тым, што для іх мала аднаго кулака — трэба ўмець перамагчы іх і галавой. Думка гэтая была для яго вельмі непрыемнай, бо вялікая туга і боль выклікалі ў яго перш за ўсё прагу бітвы і крыві. Нават выратаванне Данусі ўяўлялася яму як шэраг бітваў і паядынкаў, а цяпер зразумеў, што трэба будзе гэтую прагу помсты стрымаць, як трымаюць мядзведзя на ланцугу, і замест таго, каб крышыць варожыя чарапы, трэба шукаць іншых шляхоў вызвалення Данусі. Падумаўшы пра гэта, ён пашкадаваў, што з ім няма Мацькі. Дзядзька быў аднолькава кемлівы і мужны. А сам пакуль што вырашыў паслаць Сандэруса са Спыхава ў Шчытна, каб ён адшукаў тую жанчыну і паспрабаваў выведаць у яе, што сталася з Данусяй. Ён сказаў сам сабе, што не будзе вялікай шкоды для справы нават тады, калі Сандэрус здрадзіць, калі ж захаве адданасць яму, то зможа шмат у чым дапамагчы, таму што ў яго такі занятак, які ўсюды адкрывае яму дзверы.

Аднак ён хацеў папярэдне параіцца пра ўсё з Юрандам і адклаў гэтую справу да Спыхава, тым больш што наступіла ноч і хлопцу здалася, быццам Юранд заснуў, се-

дзячы на сваім высокім рыцарскім сядле, бо змучыўся, прыгнечаны цяжкім горам. Але Юранд ехаў са схіленай галавой толькі таму, што яго прыціснула бяда. Відаць, толькі пра гэта ён і думаў увесь час, і сэрца яго поўнілася страшнымі прадчуваннямі, таму што ён раптоўна сказаў:

— Няхай бы я лепш замёрз пад Недзбажам! Гэта ты мяне адкапаў з-пад снегу?

— І я, і іншыя.

— А на паляванні ты выратаваў маю дачку?

— А хіба я мог зрабіць іначай?

— І цяпер дапаможаш мне?

У Збышкі ўзгарэлася такая любоў да Данусі і такая нянавісьць да зладзеяў-крыжакоў, што ён аж прыўстаў у сядле і скрозь зубы, бы яму было дужа цяжка гаварыць, прамовіў:

— Слухайце, што я вам скажу: калі мне нават давядзецца грызці прускія замкі зубамі, то я іх буду грызці, а яе выратую!

Настала маўчанне. Помслівая і неўтаймаваная натура Юранда адгукнулася на гэтыя словы Збышкі, і стары рыцар пачаў у цемры скрыгатаць зубамі і зноў паўтараць імёны:

— Данфельд, Лёвэ, Ротгер, Готфрыд!

Ён думаў пра тое, што аддасць ім Бергава, калі яны запатрабуюць аддаць, прыплоціць, калі запатрабуюць прыплаціць, хоць увесь Спыхаў аддасць, але гора будзе таму, хто ўзняў руку на ягонае адзінае дзіця!

Усю ноч ніводзін з рыцараў так і не заплюшчыў вачэй. Раніцой яны ледзьве пазналі адзін аднаго, так змяніліся іх твары за адну ноч. Юранда ўрэшце крануў той боль і тая зацятасць Збышкі, з якой ён узяўся ратаваць Данусю, і ён сказаў:

— Яна накінула на цябе пакрывала і выратавала цябе ад смерці — я ведаю гэта. А ты кахаеш яе?

Збышка глянуў яму ў вочы і смела адказаў:

— Яна мая жонка.

Юранд стрымаў каня і глянуў на Збышку, здзіўлена міргаючы вачыма.

— Што ты кажаш? — запытаў ён.

— Кажу, што яна мая жонка, а я муж яе.

Рыцар са Спыхава прыкрыў вочы пальчаткай, нібы аслеплены раптоўнай бліскавіцай, але нічога не адказаў; потым ён крануў каня, абагнаў слуг і моўчкі паехаў далей.

Збышка, які ехаў услед за Юрандам, не мог доўга тры- ваць, ён сказаў сам сабе: «Хай бы лепей ён выбухнуў гневам, а не трымаў злосць у зацятым маўчанні». Ён даг- наў Юранда і, крануўшы стрэмам ягонае стрэмя, пачаў расказваць:

— Паслухайце, як гэта было. Вы ведаеце, што Данусь- ка зрабіла для мяне ў Кракаве, але таго не ведаеце, што ў Багданцы мне сваталі Ягенку, дачку Зыха са Згажэліц. І дзядзька мой, Мацька, хацеў, каб я яе ўзяў, і Зых, бацька яе, хацеў, і абат, наш багаты родзіч, таксама хацеў... Ды што там доўга гаварыць? Дзяўчына прыго- жая, як лань, пасаг таксама добры. Але не выйшла таго, што яны хацелі. Шкада мне было Ягенкі, але яшчэ больш шкада Дануські, я і паехаў да яе ў Мазовію, таму што жыць без яе не мог, шчыра вам кажу. Успомніце, як вы самі кахалі, успомніце! Тады вы не будзеце здзіўляцца.

Збышка замаўчаў, чакаючы, ці не скажа што-небудзь Юранд; але той не адгукаўся, і хлопец пачаў расказваць далей:

— На паляванні я, дзякаваць Богу, выратаваў княгіню і Данусю ад тура. Княгіня мне пасля гэтага сказала: «Ця- пер Юранд не будзе супраць, бо як жа ён заплочіць табе за твой такі ўчынак?» Але я і тады без вашага блаславен- ня нават і не думаў ажаніцца з Данусяй. І ніяк не мог, бо люты звер так мяне прыціснуў, што ледзьве душа цела не пакінула. Але потым, вы ведаеце, прыехалі па Данусь- ку гэтыя людзі, каб нібыта ў Спыхаў яе адвезці, я тады з ложка яшчэ не ўставаў. І я падумаў, што больш ніколі яе не ўбачу. Думаў, што вы возьмеце яе ў Спыхаў ды і аддасце там каму-небудзь у жонкі. У Кракаве вы мне згоды не далі... А мне здавалася, што я вось-вось памру. Божа, што гэта была за ноч! Якая была туга, якое мучэн- не! Я думаў, што вось паедзе яна, то і сонца для мяне больш не ўзйдзе. Зразумейце па-чалавечы і гэтае кахан- не, і гэтае мучэнне.

У голасе Збышкі на імгненне задржэлі слёзы, але сэр- ца ў яго было мужае, і ён стрымаўся.

— Тыя людзі прыехалі за ёй вечарам,— працягваў ён,— і хацелі адразу ж забраць яе, але княгіня загадала ім чакаць да рання. І тут прыйшла мне ў галаву думка пакланіцца ў ногі княгіні і папрасіць яе аддаць мне Да- нуську. Думаў: памру, дык хоць адна мне будзе ўцеха.

Не забудзьце, што Дануська павінна была ехаць, а я заставаўся хворы і быў блізкі да смерці. Не было ў нас часу чакаць вашай згоды. Князя ўжо не было ў лясным доме, а княгіня не ведала, што рабіць, вагалася, не было ёй з кім параіцца. І ўсё ж злітаваліся яны з ксяндзом Вышпо-некам нада мной, і ксёндз павянчаў нас з Дануськай... Боская ўлада, Боскі закон...

Юранд перарваў яго глухім голасам:

— І кара Боская...

— А за што ж кара? — запытаў Збышка. — Падумайце самі: па яе прыехалі перад шлюбам і ўсё роўна выкралі б, вянчаную ці невянчаную.

Юранд зноў нічога не адказаў і ехаў замкнёны ў сабе, змрочны і з такім скамянелым тварам, што Збышка, спачатку адчуўшы палёжку, як гэта заўсёды бывае, калі чалавек раскрые таямніцу, якую доўга захоўваў, раптам адчуў страх у душы і падумаў з трывогай, што стары рыцар затаіў гнеў, і з гэтай пары яны будуць адзін аднаму чужыя, нават ворагі.

Яго ахапіла вялікая туга. Ніколі з часу выезду з Багданца яму не было так цяжка. Яму здавалася зараз, што няма ніякай надзеі ні на прыхільнасць Юранда, ні, што яшчэ горш, на выратаванне Данусі, што ўсё прапала і ў будучым яго чакаюць адны няшчасці, адна нядоля. Але гэтая туга нядоўга сціскала ягонае сэрца, яна, не стасуючыся з хлапечай яго натурай, змянілася гневамі, прагай спрэчак і барацьбы. «Не хоча даваць згоды, — думаў ён пра Юранда, — ну і няхай, і няхай будзе, як ён хоча!» У гэтую хвіліну яму быў не страшны і сам Юранд. Яго ахапіла прага счапіцца абы з кім і абы за што, толькі рабіць што-небудзь, даць выйсце свайму гневу, горычы, адчаю, толькі мець хоць нейкую палёжку.

Неўзабаве яны пад'ехалі да карчмы на ростанях, называлася яна «Святляк», дзе Юранд, вяртаючыся ад князя ў Спыхаў, звычайна даваў адпачынак слугам і коням. Міжволі ён зрабіў так і цяпер. Праз хвіліну абодва ўваходзілі ў асобны пакой. Раптам Юранд спыніўся перад маладым рыцарам і, не спускаючы з яго вока, спытаў:

— Дык ты дзеля яе сюды прыехаў?

Той тут жа жорстка адказаў:

— Думаеце, што я адмоўлюся?

І ён рашуча глянуў на Юранда, гатовы на яго гнеў таксама выбухнуць гневамі. Але на твары старога ваяра не было злосці, толькі глыбокі, бязмерны смутак.

— І дачку маю ты ўратаваў? — спытаў ён праз хвіліну. — І мяне адкапаў?..

Збышка паглядзеў на яго са здзіўленнем і падумаў, ці не стала што з галавой Юранда, калі ён задае зноў тыя самыя пытанні, якія ўжо задаваў раней.

— Сядайце, — сказаў ён, — бачу я, што вы яшчэ не зусім здаровыя.

Але Юранд падняў рукі, паклаў іх на плечы Збышкі і раптам з усяе сілы прыціснуў яго да сваіх грудзей; апамятаўшыся, той абняў старога рыцара, і яны доўга сціскалі адзін аднаго ў абдымках, звязаных агульным смуткам і агульнай нядоляй.

Калі яны адпусцілі адзін аднаго, Збышка абхапіў калені старога рыцара і са слязамі на вачах пацалаваў яму руку.

— Вы не будзеце цяпер супраць? — спытаў ён.

На гэта Юранд адказаў:

— Я быў супраць, бо ў душы я ўжо яе ахвяраваў Богу.

— Вы аддавалі Богу, а Бог — мне. Яго воля!

— Яго воля! — паўтарыў Юранд. — Але цяпер нам патрэбна і Яго літасць.

— Каму ж Бог дапаможа, калі не бацьку, які шукае дзіця, калі не мужу, які шукае жонку? Не будзе ж ён дапамагаць разбойнікам.

— І ўсё ж яе выкралі, — сказаў Юранд.

— А вы аддайце ім дэ Бергава.

— Аддам усё, што яны хочуць.

Але ад думкі пра крыжакоў у ім абудзілася ягоная даўняя нянавісць, яна ахапіла яго, нібы полымем, і ён дадаў праз сціснутыя зубы:

— А ў дадатак яшчэ і тое, чаго яны не хочуць.

— І я пакляўся адпомсціць ім, — прамовіў Збышка, — але цяпер нам трэба спяшацца ў Спыхаў.

І пачаў прыспешваць, каб хутчэй сядлалі коней. Як толькі слугі накармілі іх і самі крыху адагрэліся ў цяпле, паехалі далей, хаця пачынала ўжо змяркацца. Паколькі шлях быў яшчэ доўгі і нанач браўся моцны мароз, а Юранд і Збышка былі не зусім здаровыя, ехалі ў санях. Збышка расказваў пра свайго дзядзьку Мацьку, пра тое, як сумуе без яго, шкадаваў, што яго няма тут, бо якраз маглі б прынагадзіцца ягоная мужнасць і галоўнае — ягоная хітрасць, якая супраць такіх ворагаў патрэбна яшчэ болей, чым мужнасць. І ў канцы звярнуўся да Юранда з пытаннем:

— А вы хітры?.. Бо ў мяне з гэтым дрэнна.

— І я не,— адказаў Юранд.— Не хітрасцю я ваяваў з імі, толькі вось гэтай рукой і тым бодем, які сядзіць ува мне.

— Я разумею гэта,— сказаў малады рыцар.— Разумею таму, што кахаю Дануську, а яе выкралі. Калі толькі, барані Божа...

Ён не скончыў, бо пры адной думцы пра тое, што можа здарыцца, адчуў, што не чалавечае, а воўчае сэрца б'ецца ў яго грудзях. Пэўны час яны моўчкі ехалі па белай, залітай месячным святлом дарозе, а потым Юранд пачаў гаварыць нібыта сам сабе:

— Каб яны мелі прычыны помсціць мне — нічога не сказаў бы! Але не мелі... Я ваяваў з імі ў адкрытым баі ў той час, калі з пасольствам ад нашага князя хадзіў да Вітаўта, але дома я ім быў добрым суседам. Барташ Наленч захапіў аднойчы сорок рыцараў, калі тыя ехалі да іх, закаваў у ланцугі і замкнуў у падзямеллі ў Козьміне. За іх крыжакі мусілі яму паўвоза грошай насыпаць. Калі ж да мяне заязджаў у тыя гады немец, які ехаў да крыжакоў, то я прымаў яго, як рыцар рыцара, заўсёды даваў добрыя падарункі на развітанне. Не адзін раз і крыжакі праз багну да мяне дабіраліся. І ніякіх крыўд ад мяне яны не мелі, а потым узялі і ўчынілі мне такое, чаго і цяпер самаму лютаму ворагу свайму не ўчыніў бы...

Страшныя ўспаміны пачалі мучыць Юранда ўсё мацней, голас у яго перарваўся, і працягваў ён нібы са стогнам:

— Адна яна ў мяне была, як авечачка, як адно сэрца ў грудзях, а яны яе на вяроўцы, нібы сабаку, і яна збялела ў іх на вяроўцы... А цяпер вось дачку... Божа! Божа!

І зноў запанавала маўчанне. Збышка падняў да месяца свой малады твар, на якім адбілася здзіўленне, а затым кінуў пагляд на Юранда і спытаў:

— Бацька!.. Яны ж маглі заслужыць любоў людзей, а не іх помсту. Чаму яны прыносяць столькі зла ўсім народам, усім людзям?

Юранд развёў рукі, як у распачы, і адказаў глухім голасам:

— Не ведаю...

Збышка нейкі час яшчэ разважаў пра гэта, але потым ягоныя думкі вярнуліся да Юранда:

— Кажуць, вы ім жорстка адпомсцілі,— сказаў ён.

Юранд тым часам суцішыў свой боль, супакоіўся і зноў загаварыў:

— Я пакляўся адпомсціць... Тады я і паабяцаў Богу аддаць яму дзіця, якое ў мяне засталася, калі ён дапаможа мне ў гэтым. Вось чаму я не даваў табе згоды. А цяпер і сам не ведаю: ці Ягоная воля на тое была, ці гнеў Яго вы наклікалі сваім учынкам.

— Не,— запярэчыў Збышка.— Я ўжо вам казаў, што гэтыя сабакі схапілі б яе і тады, калі б мы не павянчаліся. Бог прыняў ваш зарок, а Дануську падараваў мне, без Яго волі мы не змаглі б гэта зрабіць.

— Любы грэх — гэта супраць волі Божай.

— То грэх, а то таемства Божае!

— Гэта так, але ўсё роўна цяпер ужо няма рады.

— Вы больш не перажывайце за гэта, бо хто лепш дапаможа вам пакараць гэтых разбойнікаў, чым я? Вось пабачыце! За Дануську мы ім асобна адплацім; калі ж яшчэ ёсць хоць адзін жывы з тых, хто схапіў вашу жонку, дык вы яго мне аддайце. Тады пабачыце!

Але Юранд пахітаў галавой:

— Не,— сказаў ён змрочна,— нікога з іх ужо няма сярод жывых...

Нейкі час было чуваць толькі пырханне коней і прыглушаны тупат капытоў па наезджанай дарозе.

— Аднойчы ўначы,— казаў далей Юранд,— я пачуў нейкі голас, які нібы выходзіў са сцяны, ён прамовіў: «Годзе помсціць!» — але я не паслухаўся, бо гэта не быў голас нябожчыцы жонкі.

— А чый гэта мог быць голас? — з трывогай запытаўся Збышка.

— Не ведаю. У Спыхаве часта чуваць галасы, а часам і стогны, бо дужа многа крыжакоў у мяне на ланцугу памерла ў падземлі.

— А што кажа ксёндз?

— Ксёндз пасвенціў гарадок і таксама казаў мне, што ўжо даволі помсціць, але я не мог спыніцца. Я ім шмат зла зрабіў, і яны самі пачалі мне помсціць. Рабілі засады, выклікалі на паядынкі. Так і на гэты раз было. Майнегер і дэ Бергаў мяне першымі выклікалі.

— Вы бралі калі-небудзь выкуп?

— Ніколі. З тых, каго я захапіў, дэ Бергаў першы выйдзе жывым...

Размова перарвалася, калі яны павярнулі з шырокага гасцінца на вясковую дарогу і ехалі па ёй доўга, бо яна

была звілістая, месцамі спускалася ў лясную лагчыну, поўную гурбаў, па якіх цяжка было праехаць. Вясной або летам падчас дажджу па такой дарозе, мабыць, нельга было праехаць зусім.

— Мы ўжо недалёка ад Спыхава?

— Так,— адказваў Юранд.— Будзе яшчэ дарога лесам ісці, а там пачнуцца багны, сярод якіх і стаіць гарадок. За багнамі ёсць лясы і сухія палі, але да гарадка можна даехаць толькі па грэблі. Ужо не адзін раз немцы хацелі падабрацца да мяне, але не змаглі, і многа іхных коста-чак парахнее паабапал дарогі.

— Нялёгка да вас дабірацца,— сказаў Збышка.— А як сюды патрапяць крыжакі з пасланнем?

— Яны ўжо не раз пасылалі сваіх людзей, ёсць у іх тыя, хто ведае сюды дарогу.

— Добра, каб яны былі ўжо ў Спыхаве! — сказаў Збышка.

Гэта жаданне споўнілася раней, чым меркаваў малады рыцар, бо, выехаўшы з лесу на адкрытую раўніну, дзе сярод балотаў ляжаў Спыхаў, яны ўбачылі двух вершнікаў і нізкія сані, у якіх відаць былі тры цёмныя постаці.

Ноч была надта ясная, і на белым покрыве снягоў усё было добра бачна. У Юранда і Збышкі мацней забіліся сэрцы: хто яшчэ мог, гледзячы нанач, ехаць ў Спыхаў, акрамя пасланцоў ад крыжакоў.

Збышка загадаў фурману гнаць хутчэй, і неўзабаве яны пад'ехалі так блізка, што іх пачулі два вершнікі, пад аховай якіх, відаць, ехалі людзі ў санях; яны павярнуліся да іх, скінулі з плеч самастрэлы і крыкнулі:

— Wer da?*

— Немцы! — шапнуў Збышку Юранд.

Потым ён гучна сказаў:

— Маё права пытаць, тваё — адказваць! Хто вы?

— Падарожныя.

— Якія падарожныя?

— Пілігрымы.

— Адкуль?

— Са Шчытна.

— Яны! — зноў шапнуў Юранд.

Неўзабаве сані параўняліся, і ў гэтую ж хвіліну ўперадзе паказалася шэсць вершнікаў. Гэта была спы-

* Хто там? (ням.).

хаўская ахова, якая ўдзень і ўначы сцерагла грэблю, што вяла да гарадка. Побач з коньмі беглі два вялікія страшныя сабакі, вельмі падобныя да ваўкоў.

Ахоўнікі пазналі Юранда і віталі яго, у іх галасах чулася здзіўленне, бо гаспадар вярнуўся зарана і неспадзявана, але ён быў цалкам заняты пасланцамі і зноў звярнуўся да іх:

— Куды едзеце?

— У Спыхаў!

— Што вам трэба?

— Гэта мы скажам толькі гаспадару.

Юранд хацеў ужо сказаць: «Я і ёсць гаспадар Спыхава»,— але стрымаўся, бо разумеў, што размова не адбудзецца пры людзях. Ён спытаў яшчэ, ці ёсць у іх якое-небудзь пасланне, і, атрымаўшы адказ, што ім даручана ўсё перадаць вусна, загадаў што найхутчэй ехаць наперад. Збышку таксама пільна хацелася даведацца што-небудзь пра Данусю, і ён ні на што больш не звяртаў увагі. Ён ледзьве трываў, калі яшчэ двукроць ахоўнікі заступалі ім дарогу на грэблі; ледзьве трываў, калі апускалі пад'ёмны мост над ровам, за якім на вале віднеўся высокі астрог⁷⁵. Хаця яму раней вельмі хацелася паглядзець на гарадок, адно ўспамінаючы, як крыжакі хрысціліся, але зараз ён нічога не бачыў, апроч крыжацкіх пасланцоў, ад якіх мог пачуць, дзе Дануся і калі ёй будзе вернута воля. Ён і не прадбачыў, што яго чакае глыбокае расчаванне.

Апроч вершнікаў, прызначаных для аховы, і фурмана, у пасольстве са Шчытна было два чалавекі: тая самая жанчына, якая прывозіла ў свой час у лясны дом гаючы бальзам, і малады пілігрым. Жанчыну Збышка не мог пазнаць, бо ён не бачыў яе ў лясным доме, а пілігрым адразу здаўся яму пераапанутым збраяносцам. Юранд тут жа правёў абодвух у кутні пакой і стаў перад імі, аграмадністы і сапраўды страшны ў бляску полымя, якое падала на яго ад палаючага ў каміне агня.

— Дзе дачка? — спытаў ён.

Стоячы перад грозным рыцарам, яны спалохаліся. Пілігрым, хаця і меў дзёрзкі выгляд твару, але трымцеў, як асінавы ліст, а ў жанчыны дрыжэлі ногі. Яна перавяла пагляд з Юранда на Збышку, потым на бліскучую лысую галаву ксяндза Калеба і зноў на Юранда, нібы пытаючыся, што гэтыя двое тут робяць.

— Пане,— адказала яна ўрэшце,— мы не ведаем, пра

што вы пытаецеся, але мы прысланы да вас па важных справах. Той, хто нас пасылаў, даў нам наказ гаварыць з вамі толькі без сведкаў.

— Я не маю ад іх таямніц, — сказаў Юранд.

— Але яны ёсць у нас, шляхетны пане, — адказала жанчына. — А калі вы скажаце ім застацца, то нам давядзецца толькі папрасіць вас аб адным: каб нам дазволілі заўтра ж паехаць адсюль.

На твары Юранда, не звыклага да адпору, адбіўся гнеў. Праз хвіліну ягоныя бялявыя вусы злавесна натапырыліся, але ён падумаў пра тое, што гаворка пойдзе пра Данусю, і стрымаўся. Збышка хацеў, каб размова адбылася як найхутчэй, ён быў упэўнены, што Юранд перакажа яму яе змест, таму сказаў:

— Што ж, тады заставайцеся адны.

І ён выйшаў разам з ксяндзом Калебам; ледзь толькі ён увайшоў у вялікі пакой, які быў увесь абвешаны шчытамі і зброяй, здабытай Юрандам у баі, як Гловач падышоў да яго і сказаў:

— Літасцівы пане, гэта тая самая жанчына.

— Якая жанчына?

— Ад крыжакоў, якая прывозіла герцынскі бальзам. Я адразу пазнаў яе, і Сандэрус пазнаў таксама. Прыязджала яна, відаць, сачыць і абавязкова павінна ведаць, дзе паненка.

— І мы будзем ведаць, — сказаў Збышка. — Можа, вы ведаеце і гэтага пілігрыма?

— Не, — адказаў Сандэрус. — Але не купляйце, пане, у яго адпушчэнняў, гэта фальшывы пілігрым. Калі б яму добрае катаванне наладзіць, памучыць як след, можна было б нямала чаго ад яго ўведаць.

— Пачакайце! — сказаў Збышка.

Адразу ж, як толькі дзверы кутняга пакоя зачыніліся за Збышкам і ксяндзом, ордэнская служба хуценька падышла да Юранда і прашаптала:

— Вашу дачку выкралі разбойнікі.

— З крыжамі на плашчах?

— Не. Але Бог паспрыяў пабожным братам Ордэна, яны яе адбілі ў разбойнікаў і цяпер яна ў іх.

— Дзе яна?

— Пад апекай пабожнага брата Шомберга, — скрыжавайшы рукі на грудзях, сказала жанчына.

Пачуўшы страшнае імя ката дзяцей Вітаўта, Юранд

спалатнеў, потым сеў на лаву, закрыў вочы і выцер рукою халодны пот, які выступіў на ілбе.

Гэта ўбачыў пілігрым, які ніяк не мог утаймаваць свой страх, упёр рукі ў бокі, разваліўся на лаве, выцягнуў ногі і кінуў на Юранда погляд, поўны пыхі і пагарды.

Запанавала доўгае маўчанне.

— Брат Маркварт таксама дапамагае брату Шомбергу даглядаць за ёй, — працягвала жанчына. — Нагляд строгі, ніхто панну не пакрыўдзіць.

— Што я павінен зрабіць, каб яе аддалі мне? — спытаў Юранд.

— Скарыцца перад Ордэнам! — пыхліва адказаў пілігрым.

Пачуўшы гэтыя словы, Юранд устаў, падышоў да немца і, нахіліўшыся да яго, сказаў здушаным страшным голасам:

— Маўчаць!

Пілігрым зноў з'іначыўся. Ён бачыў, што можа прыгразіць, можа сказаць нешта такое, што стрымае і зламае Юранда, але спужаўся, што, перш чым ён паспее сказаць хоць слова, з ім здарыцца нешта жажлівае, таму змоўк, вырачыў вочы, нібы скамянеўшы са страху, утаропіўшыся ў грозны твар спыхаўскага пана, і сядзеў нерухома — толькі барада пачала моцна трэсціся.

Юранд звярнуўся да сястры Ордэна:

— Ліст ёсць?

— Не, пане. Няма. Усё, што маем сказаць, загадана перадаць на словах.

— Дык кажыце!

І яна паўтарыла яшчэ раз, нібы прагнучы, каб Юранд добра ўсё запомніў:

— Брат Шомберг і брат Маркварт апякуюцца паненкай, таму вы, пане, супакойце свой гнеў... З ёй не будзе нічога благога, хаця вы крыўдзіце Ордэн ужо шмат гадоў, але браты хочуць адплаціць вам добром за зло, калі выканаеце некалькі іх справядлівых патрабаванняў.

— Чаго яны хочуць?

— Хочуць, каб вы вызвалілі пана дэ Бергава.

Юранд глыбока ўздыхнуў.

— Я аддам ім дэ Бергава, — сказаў ён.

— І іншых палонных, якіх вы трымаеце ў Спыхаве.

— У мяне два збраяносцы Майнегера і дэ Бергава, а таксама іх слугі.

— Вы павінны адпусціць іх на волю і ўзнагародзіць за тое, што трымалі іх у вязніцы.

— Крый Божа мне таргавацца за дзіця.

— На гэта таксама спадзяваліся браты Ордэна, — сказала жанчына, — але гэта яшчэ не ўсё, што мне загадана перадаць. Вашу дачку, пане, выкралі нейкія людзі, напэўна, разбойнікі, і напэўна для таго, каб узяць багаты выкуп... Бог дапамог братам адбіць яе, і цяпер яны нічога не хочуць, толькі аднаго — каб ім аддалі таварыша і гасця. Але браты ведаюць, і вы ведаеце таксама, як ненавідзяць іх у гэтым краі і як непрыязна ўспрымаюць любяя іх самыя дабрадзеіныя ўчынкi. Яны ўпэўнены, што ў тым выпадку, калі людзі даведаюцца, што ваша дачка ў іх, то падумаюць, што гэта яны яе выкралі, і будуць узводзіць на іх паклёп і пісаць скаргі... Так! Злы і зламысны тутэйшы народ не аднойчы плаціў Ордэну злом за дабро, але браты пабожнага Ордэна мусяць дбаць аб славе яго, нягледзячы на ўсе паклёпы; таму яны ставяць яшчэ адну ўмову: каб вы самі аб'явілі свайму князю і ўсяму бязлітаснаму рыцарству гэтага краю, што вашу дачку выкралі разбойнікі, — і гэта праўда, — а не браты Ордэна, і што разбойнікам вы і павінны аддаць выкуп.

— Гэта праўда, — сказаў Юранд, — што маю дачку выкралі разбойнікі і што выкуп я павінен плаціць разбойнікам...

— Вы нікому не павінны казаць нічога іншага, калі ж хоць адзін чалавек даведаецца, што вы дамаўляліся з братамі, або хоць адна скарга будзе паслана магістру ці ў капітулу, могуць сустрацца цяжкія перашкоды...

На твары Юранда адбілася трывога. У першую хвіліну яму здалася натуральным, што комтуры хочуць захаваць таямніцу, баючыся адказнасці і непрыемных для іх размоў, але цяпер у яго раптам з'явілася падазрэнне, што ёсць тут і яшчэ нейкая прычына, а якая, ён не мог зразумець, і таму яго ахапіў такі страх, які ахоплівае і самых храбрых людзей, калі небяспека пагражае не ім самім, а іх блізкім і каханым.

Ён вырашыў выведаць яшчэ што-небудзь у ордэнскай служкі.

— Комтуры хочуць захаваць усё ў таямніцы, — сказаў ён. — а як жа я гэта зраблю, калі я павінен выпусціць за дачку дэ Бергава і іншых?

— Скажаце, што ўзялі выкуп за пана дэ Бергава, каб было чым заплаціць разбойнікам.

— Мне не павераць, бо я ніколі не браў выкупу, — змрочна запярэчыў Юранд.

— Бо ніколі справа не ішла пра вашу дачку, — прашыпела служка.

Зноў настала маўчанне, потым пілігрым, які перад тым сабраўся з духам і падумаў, што Юранд на гэты раз будзе больш спакойны, сказаў:

— Такая воля братоў Шомберга і Маркварта.

Служка зноў загаварыла:

— Вы можаце сказаць, што пілігрым, які прыехаў са мной, прывёз вам выкуп, і мы паедзем адсюль з панам дэ Бергавым і з іншымі палоннымі.

— Як жа гэта? — сказаў Юранд, наморшчыўшы лоб. — Няўжо вы думаеце, што я вам аддам палонных раней, чым вы вернеце дзіця?

— Вы можаце зрабіць іначай. Паедзеце ў Шчытна самі, а вам туды яе прывязуць браты.

— Я? У Шчытна?

— Але ж на шляху сюды яе зноў могуць выкрасці разбойнікі, і зноў падазрэнні, і вашы, і тутэйшых людзей, упалі б на пабожных рыцараў, таму яны хочуць перадаць яе вам з рук у рукі.

— А што мне будзе зарукай таго, што я вярнуся, калі сам палезу ў воўчую пашчу?

— Дабрачыннасць братоў, іх справядлівасць і набожнасць.

Юранд пачаў хадзіць па пакоі. Ён прадбачыў здраду і падман, баяўся гэтага, але адначасна адчуваў, што крыжакі могуць паставіць яму любыя ўмовы, якія ім даспадобы, а ён перад імі бяссільны.

Але тут яму прыйшла ў галаву нейкая думка, ён нечакана спыніўся перад пілігрымам, пільна паглядзеў на яго, потым павярнуўся да служкі і сказаў:

— Добра. Я паеду ў Шчытна. Вы і гэты чалавек, які носіць адзенне пілігрыма, застаняцеся тут да майго вяртання, а потым паедзеце назад з дэ Бергавам і палоннымі.

— Вы не хочаце верыць рыцарам Ордэна, пане, а як жа яны будуць вам верыць, што, вярнуўшыся, вы адпусціце нас і дэ Бергава?

Твар Юранда пабялеў ад абурэння, настала грозная хвіліна, калі ўжо здавалася, што Юранд схопіць пілігрыма за грудзі і прыдушыць яго каленам, але ён патушыў свой гнеў, глыбока ўздыхнуў і пачаў казаць:

— Хто б ты ні быў, не выпрабоўвай майго цярпення, як бы яно не лопнула.

Пілігрым звярнуўся да служкі:

— Кажыце, што вам загадана.

— Пане, — прамовіла тая, — калі б вы пакляліся на мечы сваім рыцарскім гонарам, мы не асмеліліся б не паверыць вам, але вам не да твару даваць клятву людзям простага звання, ды нас і не пасылалі сюды па вашу клятву.

— Навошта ж вас прыслалі?

— Браты наказвалі, што вы павінны, не гаворачы нікому ні слова, прыехаць у Шчытна з панам дэ Бергавам і з палоннымі.

Калі яна гэта сказала, Юранд адвёў рукі назад і скурчыў пальцы, як драпежная птушка кіпцюры, і, нахіліўшыся да жанчыны, нібы хацеў нешта сказаць ёй на вуха, вымавіў:

— А вам не казалі, што я загадаю і вас, і Бергава калесаваць у Спыхаве?

— Ваша дачка пад уладай братоў і пад апекай Шомберга і Маркварта, — з націскам сказала жанчына.

— Разбойнікаў, атруціцеляў, катаў! — выбухнуў Юранд.

— Якія здолеюць адпомсціць за нас і якія сказалі нам перад ад'ездам так: «Калі ён не выканае ўсіх нашых патрабаванняў, тады лепей будзе, каб дзяўчына памерла, як памерлі дзеці Вітаўта». Выбірайце!

— І зразумейце, вы нічога не зможаце зрабіць, бо над вамі моц комтураў, — азваўся пілігрым. — Яны не хочуць учыніць вам крыўды, і комтур са Шчытна дае слова, што вы без перашкод выедзеце з ягонага замка; але яны хочуць, каб за ўсё зло, учыненае вамі, вы прыйшлі пакланіцца плашчу крыжакоў і прасіць літасці ў пераможцаў. Яны хочуць дараваць вам, але спачатку сагнуць вашу гордую шыю. Вы назвалі іх здраднікамі і клятвапарушальнікамі — яны цяпер хочуць, каб вы скарыліся ім. Яны вернуць волю вам і вашай дачцы, але вы павінны прасіць іх літасцівай згоды на гэта. Вы прыніжалі іх і цяпер павінны паклясціся, што ваша рука ніколі не ўзнімецца на белы плашч.

— Гэтага патрабуюць комтуры, — дадала жанчына, — а з імі Маркварт і Шомберг.

Настала хвіліна мёртвай цішыні. Здавалася, толькі недзе пад бэлькамі пакоя сцішанае рэха з жахам паўтарае

над галавой: «Маркварт... Шомберг...». З-за акон даходзілі толькі воклічы аховы — лучнікаў Юранда, якія сталі на варце каля астрога гарадка.

Пілігрым і служба Ордэна час ад часу то пераглядаліся, то пазіралі на Юранда, які сядзеў, абапёршыся аб сцяну, нерухомы, з тварам, амаль нябачным у цяні звязкі шкур, што вісела ля акна. У яго галаве панавала адна думка: калі ён не зробіць таго, чаго хочуць крыжакі, то яны задушаць ягоную дачку, а калі зробіць, то, можа, не выратуе ні Данусі, ні сябе. Ён не ведаў ніякай рады, не бачыў ніякага выйсця. Ён адчуваў над сабой неміласэрную сілу, якая гняла яго. Ён уяўляў жалезныя рукі крыжака на шыі Данусі; добра ведаючы іх, ён не сумняваўся ні на хвіліну, што яе замардуюць, закапаюць на замкавым вале, а потым адракуцца ад усяго, нават прысягнуць у тым, што невінаватыя, — і хто ж тады здолее давесці, што яны выкралі яе? Праўда, у руках Юранда былі пасланцы, ён мог завезці іх да князя, катаваннямі выбіць з іх прызнанне, але ў крыжакоў была Дануся, і яны таксама могуць закатаваць яе. Яму здавалася, што дачка здалёку працягвае да яго рукі, просіць ратунку. Каб хаця дакладна ведаць, што яна ў Шчытна, можна было б гэтай жа ноччу рушыць да мяжы, неспадзявана напасці на немцаў, узяць замак, перабіць ахову і вызваліць дзіця, — але яе магло не быць і, напэўна, не было ў Шчытна. Яшчэ адна думка бліскавіцай прамільгнула ў галаве; ён мог бы захапіць пілігрыма і жанчыну і адвезці іх проста да вялікага магістра, можа, магістр прымусяў бы іх прызнацца і загадаў бы комтурам аддаць дачку? Аднак гэтая думка як мільгнула бліскавіцай, так і згасла... Гэтыя людзі маглі сказаць магістру, што яны прыехалі выкупіць Бергава і ні пра якую дзяўчыну ведаць не ведаюць. Не! І гэты шлях нікуды не вядзе, але які шлях усё ж выбраць? Ён падумаў, што паедзе ў Шчытна, і тады яго скуюць ланцугамі і пасадзяць у падсямелле, а Данусі не выпускаць, каб не адкрылася, што гэта яны выкралі яе. А між тым смерць вісіць над адзіным дзіцяткам, смерць над астатняй дарагой галавой!.. Урэшце ягоня думкі пачалі заплятацца, мука стала такой нясцерпнай, што ён здранцвеў. Ён сядзеў нерухомы, знямелы, нібы высечаны з каменя. Калі б і хацеў ён у гэтую хвіліну падняцца, то не здолеў бы.

А пасланным надакучыла доўга чакаць, ордэнская служба ўстала і сказала:

— Ужо і світанне недалёка — дык дазвольце нам пайсці, пане, бо нам патрэбны адпачынак.

— І падсілкавацца пасля доўгай дарогі, — дадаў пілігрым.

Яны пакланіліся Юранду і выйшлі.

А ён усё сядзеў нерухома, нібы ахоплены сном ці мёртвы.

Праз хвіліну дзверы адчыніліся, і ў іх паявіўся Збышка, за ім ксёндз Каліб.

— Што сказалі пасланцы? Чаго яны хочуць? — пытаў малады рыцар, набліжаючыся да Юранда.

Юранд уздрыгнуў, але адразу не адгукнуўся, адно заміргаў вокам, нібы толькі што абудзіўся ад моцнага сну.

— Пане, можа, вы захварэлі? — усклікнуў ксёндз, які добра ведаў Юранда і заўважыў, што з ім робіцца нешта дзіўнае.

— Не, — адказаў Юранд.

— А Дануська? — пытаўся Збышка. — Дзе яна, што яны вам казалі? З чым прыехалі?

— З вы-ку-пам, — павольна адказаў Юранд.

— З выкупам за Бергава?

— За Бергава...

— Як за Бергава? Што з вамі?

— Нічога...

Але ў голасе яго было штосьці настолькі нязвыклае і распачнае, што іх абодвух, Збышку і Каліба, ахапіла трывога, тым больш што Юранд гаварыў не пра абмен Бергава на Данусю, а пра выкуп.

— Напрамілы Бог! — усклікнуў Збышка. — Дзе Дануська?

— Няма яе ў кры-жа-коў, няма! — сонным голасам адказаў Юранд.

І раптам, як мёртвы, упаў з лаўкі на падлогу.

XVII

Назаўтра апоўдні пасланцы бачыліся з Юрандам, а праз нейкі час выехалі і забралі з сабой дэ Бергава, двух збраяносцаў і чалавек пятнаццаць іншых палонных. Юранд паклікаў затым ксяндза Каліба і прадыктаваў яму ліст да князя, у якім пісаў, што Данусю выкралі не рыцары Ордэна, што ён здолеў адкрыць, дзе яна, і што ў бліжэйшыя дні ён спадзяецца знайсці яе. Тое самае ён

паўтарыў і Збышку, які з учарашняй начы яшчэ не мог ачомацца ад здзіўлення і шалеў ад трывогі.

Аднак стары рыцар не хацеў адказаць ні на адно ягонае пытанне, папрасіў яго цярпліва чакаць і нічога не рабіць для вызвалення Данусі, таму што ў гэтым цяпер няма патрэбы. Надвечоркам ён зачыніўся з ксяндзом Калебам, загадаў запісаць ягоную апошнюю волю, потым паспавядаўся, прычасціўся, затым паклікаў Збышку і старога, вечна маўклівага Таліму, які быў яму таварышам ва ўсіх выправах і бітвах, а ў мірны час гаспадарыў у Спыхаве.

— Вось перад табой, — прамовіў Юранд, звяртаючыся да старога воя, і ўзвысіў голас, нібы той быў глухаваты, — муж маёй дачкі, з якой ён павянчаўся пры княскім двары і меў на гэта маю згоду. Пасля маёй смерці ён будзе тут гаспадаром, валадаром гарадка, земляў, лясоў, лугоў, людзей і ўсіх спыхаўскіх багаццяў...

Пачуўшы тое, Таліма дужа здзівіўся і паварочваў сваю квадратную галаву то ў бок Збышкі, то ў бок Юранда, але нічога не сказаў, бо ўвогуле амаль заўсёды маўчаў, толькі пакланіўся Збышку і злёгка абняў рукамі яго калені.

А Юранд гаварыў далей:

— Гэтую маю апошнюю волю запісаў ксёндз Калеб, а ўнізе стаіць мая васковая пячатка; ты павінен засведчыць усё тое, што чуў ад мяне, і пераказаць усім, каб гэтага маладога рыцара ўсе слухаліся гэтак жа, як і мяне. Ты пакажаш зараз яму ўсю здабычу і грошы, што захоўваюцца ў маёй скарбніцы, і будзеш аддана служыць яму і ў час міру, і ў час вайны аж да смерці. Чуеш?

Таліма паднёс рукі да вушэй і кіўнуў галавой, а потым па знаку Юранда пакланіўся і выйшаў, а рыцар павярнуўся да Збышкі і вымавіў з націскам:

— Тым, што ёсць у скарбніцы, можна задаволіць самага прагнага і выкупіць не аднаго, а сотню вязняў. Памятай пра гэта.

Збышка спытаў:

— А чаму гэта вы ўжо даручаеце мне Спыхаў?

— Я даручаю табе большае, чым Спыхаў, — родную дачку.

— Ды і часіна смерці нам невядомая, — сказаў ксёндз Калеб.

— Так, невядомая, — маркотна паўтарыў Юранд. — Зусім нядаўна замяло мяне снегам, і хаця Бог мяне ўратаваў, але ўжо не адчуваю ў сабе ранейшай сілы...

— Напрамілы Бог! — усклікнуў Збышка. — Што з вамі сталася? З учарашняга дня вы так змяніліся і гаворыце пра смерць ахвотней, чым пра Данусю. Божа мой!

— Вернецца Дануська, вернецца, — адказаў Юранд. — Над ёй апякуецца Госпад Бог наш... Але як вернецца... Паслухай... Вазьмі яе ў Багданец, а Спыхаў пакінь на Таліму... Ён чалавек адданы, а тут суседства дрэннае... Там яе вярхоўкай не звяжучь... Там больш спакойна...

— Ды што гэта з вамі! — усклікнуў Збышка. — Вы ўжо нібыта з таго свету гаворыце. Што з вамі?

— Бо я нядаўна ўжо быў амаль на тым свеце, і цяпер вось адчуваю, нешта нядужыцца мне. І ўсё думаю пра дачку... Яна ж у мяне адна. Ты ж і сам ёй не чужы, ты яе кахаеш...

Тут ён абарваў сам сябе, выняў з похваў кароткі меч-мізерыкордыю, павярнуў яе рукаюццю да Збышкі:

— Паклянися мне яшчэ раз на гэтым крыжы, што ніколі не пакрыўдзіш яе, будзеш верна кахаць...

У Збышкі слёзы навярнуліся на вочы, ён тут жа ўкленчыў і, паклаўшы палец на рукаець, усклікнуў:

— Клянуся Богам, што не пакрыўджу яе і буду вечна кахаць!

— Амін! — сказаў ксёндз Калеб.

Юранд уклаў мізерыкордыю ў похвы і абняў Збышку.

— Ты ж таксама сын мне!

Яны разышліся, бо даўно насунулася глыбокая ноч, а яны ўжо некалькі дзён не мелі часу як след адпачыць. Але назаўтра Збышка прачнуўся перад світаннем, бо ўчора ён напалохаўся, ці не захварэў Юранд на самой справе, і хацеў даведацца, як стары рыцар правёў ноч.

Перад дзвярыма Юрандавага пакоя ён напаткаў Таліму, які якраз выходзіў адтуль.

— Як там пан, здаровы? — запытаў Збышка.

Таліма пакланіўся, прыставіў далонь да вуха і перапытаў:

— Што вы кажаце, васпане?

— Я пытаюся, як здароўе пана! — паўтарыў Збышка больш гучна.

— Пан паехаў.

— Куды?

— Не ведаю. У даспехах...

Світанак толькі пачынаў бяліць дрэвы, кусты і камлыгі вапняку, тут і там раскіданыя па палях, калі наняты праваднічы, які ішоў пры кані Юранда, спыніўся і сказаў:

— Дазвольце, пане рыцар, хоць крыху аддыхацца, бо я зусім змарыўся. Адліга і туман, але тут ужо недалёка...

— Давядзеш мяне да гасцінца, а потым вернешся, — адказаў Юранд.

— Гасцінец будзе направа за ляском, а з пагорка вы адразу ўбачыце замак.

Сказаўшы так, селянін пачаў «адбіваць» рукі — хлопаў імі сябе па баках, бо змерзнуў ад ранішняй сырасці, але, яшчэ больш змарыўшыся, прысеў на камень.

— А ты не ведаеш часам, комтур ёсць у замку? — спытаў Юранд.

— А дзе ж яму яшчэ быць, калі ён хворы?

— Што з ім?

— Людзі казалі, што яго польскія рыцары адлупцавалі, — адказаў стары селянін.

У ягоным голасе можна было адчуць нават задавальненне. Ён быў падданым крыжакоў, але перавага польскіх рыцараў цешыла яго мазурскае сэрца.

Праз хвіліну ён дадаў:

— Эх, моцныя нашы паны, але ім з палякамі цяжка даводзіцца.

І тут жа кінуў хуткі позірк на рыцара, як бы жадаючы ўпэўніцца, што не будзе яму блага за неабачнае слова, якое нечакана вымкнулася, а потым сказаў:

— Вы, пане, па-нашаму гаворыце, вы не немец?

— Не, — адказаў Юранд. — Аднак пара, вядзі мяне далей.

Селянін устаў і зноў пайшоў пры кані. Ідучы, ён час ад часу засоўваў руку ў кайстру, даставаў адтуль жменю жытняга зерня і высыпаў яе сабе ў рот; калі ён такім чынам спатоліў свой голад, пачаў тлумачыць, чаму ён есць зерне, хаця Юранд быў занадта заняты сваімі думкамі і нічога не заўважыў.

— Дзякуй Богу і за гэта, — сказаў ён. — Цяжкая жытка пад нашымі нямецкімі панамі. Столькі дзяруць за памол, што бедны чалавек мусіць есці зерне з мякінай, як быдла. А знойдуць у хаце жорны, дык і гаспадара адлупцюць, і скарб забяруць, ды і дзецям з бабамі не папус-

цяць... Не баяцца яны ні Бога, ні ксяндза; таго ж вяль-бужскага ксяндза, калі іх папiкнуў за гэта, на ланцуг пасадзілі. Ох, цяжка пад немцам! Калі і ўдасца паміж двух камянёў крыху зерня працерці, дык тую муку ашчаджаем да святой нядзелькі, а ў пятніцу кормімся, як птушкі нябесныя... Але хвала Богу і за тое, бо прыйдзе вясна, дык і гэтага не будзе... Рыбы лавіць не дазваляюць... Звера біць — таксама. Не так, як у Мазовіі.

Так скардзіўся крыжацкі селянін ці то сам сабе, ці то Юранду, а тым часам яны мінулі пустку, пакрытую заснежанымі камлыгамі вапняку, і ўвайшлі ў лес, які здаваўся сівым у ранішнім святле і ад якога цягнула сырэм, пранізлівым холадам. Ужо зусім развіднела. Каб не світанне, то Юранду цяжка было б ехаць па вузкай лясной сцяжынцы, што цягнулася ўгору, бо месцамі яго баявы конь ледзьве мог праціснуцца між дрэвамі. Але неўзабаве лясок скончыўся, і праз некаторы час стары рыцар быў ужо са сваім праваднічым на самым версе белага пагорка, па схіле якога збягаў наезджаны гасцінец.

— Ну вось і дарога,— сказаў селянін,— а далей вы самі зможаце дабрацца.

— Дабяруся,— адказаў Юранд.— Вяртайся, чалавеча, дадому.

Ён засунуў руку ў скураную торбу, прымацаваную спераду да сядла, выцягнуў з яе срэбную манету і падаў праваднічаму. Селянін, больш прызвычаены да палак крыжакоў, чым да дарункаў, не даў веры сваім вачам; ён схпіў манету, прыпаў галавой да стрэмя Юранда і абняў яго рукамі.

— Госпадзі! Хай вам Бог дае, вяльможны пане! — усклікнуў ён.

— Заставайся с Богам!

— Хай вас Бог бароніць! Шчытна — вось яно!

Сказаўшы гэта, праваднічы яшчэ раз нахіліўся да стрэмя і знік. Юранд застаўся адзін на ўзгорку і глядзеў у той бок, куды паказаў яму селянін, на шэрую вільготную заслону туману, якая хавала навакольны свет. За гэтай заслонай прытаіўся злавесны замак, да якога штурхалі яго злая сіла і нядоля. Блізка, ужо блізка! А там — што павінна быць і споўніцца, тое будзе і споўніцца... Ад гэтай думкі ў сэрцы Юранда, акрамя трывогі і страху за Данусю, акрамя жадання выбавіць яе з варожых рук нават цаной уласнай крыві, нарадзілася новае, нечувана горкае і дагэтуль невядомае яму пачуццё прыніжэння.

Вось ён, Юранд, пры адным успаміне пра якога трымцелі памежныя комтуры, ехаў зараз па іх загаду, каб аддацца на іх волю. Ён, які столькі іх перамог і прынізіў, адчуваў сябе пераможаным і прыніжаным. Хаця яго перамаглі не ў адкрытым баі, не адвагай і рыцарскай сілай, усё ж ён адчуваў сябе пераможаным. І гэта было для яго чымсьці такім нечуваным, што яму здавалася, нібы рушыцца ўвесь усталяваны ў свеце парадак. Ён ехаў скарыцца крыжакам, ён, які, не ішла б тут справа пра Данусю, быў гатовы адзін ваяваць з усёй крыжацкай сілай. Хіба не бывала так, што рыцар, у якога быў выбар толькі паміж ганьбай і смерцю, адзін кідаўся ў бой на ўсё варожае войска? А ён адчуваў, што яго чакае там і знявага, і ганьба; думаючы пра гэта, ён гатовы быў выць ад болю, як вые воўк, адчуўшы ў сваім целе стралу.

Але гэта быў чалавек, у якога з жалеза было не толькі цела, але і душа. Ён умеў ламаць іншых, але і сябе таксама.

— Не крануся з месца,— сказаў ён сам сабе,— пакуль не заглушу ў сабе той гнеў, праз які я мог бы загубіць, а не выратаваць сваё дзіця.

І ён пачаў змагацца са сваім гордым сэрцам, са сваёй раз'юшанасцю і прагай бою, як баец, што схапіўся ў жорсткім баі са сваім ворагам. Калі б хто-небудзь убачыў яго на гэтым узгорку, узброенага, нерухомага, на дужым кані, той сказаў бы, што гэта нейкі асілак, быццам бы адліты з жалеза, і не здагадаўся б, што гэты нерухомы рыцар вядзе ў тую хвіліну найцяжэйшы ад усіх баёў, якія ён меў у сваім жыцці. І ён змагаўся з сабой, аж пакуль не адолеў сябе і не адчуў, што сіла волі яго не падвядзе.

Неўзабаве імгла парадзела, і ў смуге, якая яшчэ не рассялася, праступіла ўдалечыні нешта цёмнае. Юранд здагадаўся, што гэта муры шчытненскага замка. Гледзячы на іх, ён не кранаўся з месца, а пачаў маліцца так гарача і заўзята, як чалавек, якому засталося адно толькі спадзяванне на боскую літасць.

Калі нарэшце ён крануў каня, то пачуў, што ў сэрца яго ўступае нейкая своеасаблівая бадзёрасць. Ён быў цяпер гатовы выцерпець усё, што б яго ні чакала. Ён згадаў Святога Георгія, нашчадка славутага роду ў Кападокіі, які зносіў нямала ганьбы, але не толькі не страціў гонару, а быў пасаджаны з правага боку ад Бога і стаў апекуном усяго рыцарства. Юранд не аднойчы чуў паданні пра яго

прыгоды ад пілігрымаў, што прыязджалі з далёкіх краін, і ўспаміны пра гэта мацавалі цяпер ягоную душу.

Пакрысе ў ім абуджалася нават і нейкая надзея. Праўда, крыжакі заўсёды былі вядомыя сваёй помслівасцю, таму ён чакаў, што яны захочуць памсціцца за ўсе крыўды, якія ён ім рабіў, за ганьбу, якой пакрываліся яны пры кожнай сустрэчы з ім на палях бітваў, за страх перад ім, у якім яны жылі ўжо шмат год.

Але гэта якраз і надавала яму ўпэўненасці. Ён думаў, што Данусю выкралі толькі для таго, каб зрабіць балюча яму, а калі ён аддасца ім, то навошта ж ім дзяўчына? Так! Яго непазбежна закуюць у ланцугі і, не жадаючы трымаць блізка ад Мазовіі, перавязуць у адзін з аддаленых замкаў, дзе, можа, яму давядзецца сядзець у падземеллі аж да скону дзён, але Данусю выпускаць. Нават калі б стала вядома, што яго выманілі хітрасцю і вераломствам, ні вялікі магістр, ні капітул не асуджалі б за гэта, бо, сапраўды, даўся ў знакі Юранд крыжакам, крыві іх праліў болей, чым які іншы рыцар. Але вялікі магістр пакарае іх за выкраданне нявіннай дзяўчыны, да таго ж выхаванкі князя, прыхільнасць якога ён жадае заяваць напярэдадні магчымай вайны з польскім каралём.

І надзея ў яго сэрцы мацнела. Хвілінамі яму здавалася абсалютна верагодным тое, што Дануся вернецца ў Спыхаў, пад апеку свайго мужа Збышкі... «А ён хлопец хвацкі, — думаў Юранд, — нікому не дасць яе ўкрыўдзіць». І ён пачаў з нейкім замілаваннем згадваць усё, што ведаў пра Збышку: «Біў немцаў пад Вільняй, сустракаўся з імі ў паядынках, фрызаў, якія яго і дзядзьку выклікалі на бой, пасек, на Ліхтэнштэйна напаў, ад тура маё дзіцятка абараніў, выклікаў на бой тых чатырох крыжакоў і, напэўна, не даруе ім». Тут ён узвёў вочы ўгору і прамовіў:

— Я аддаў яе табе, Божа, а ты — Збышку!

І яму стала яшчэ цяплей на душы; ён падумаў, што раз ужо Бог падараваў яму гэтага хлопца, той не дазволіць немцам здэкавацца з сябе, вырве з іх рук Данусю, нават калі б уся крыжацкая моц паўстала супраць. Потым ён зноў пачаў думаць пра Збышку: «Ого! Гэты хлопец не толькі хвацкі, але і добры. Ён абароніць яе, ён будзе шанаваць яе, і дай яму Божа ўсяго, чаго ён сам жадае; мне здаецца, што пры ім дзяўчына не пашкадуе ні пра княжацкі двор, ні пра бацькоўскую любоў...». Пры гэтых згадках на вочы Юранда раптам навярнуліся слёзы, а ў сэрца ўступіла вялікая туга. Яму захацелася яшчэ хоць

раз у жыцці ўбачыць дачку і памерці ў Спыхаве каля іх абодвух, а не ў змрочных крыжацкіх падзямеллях. Але — на ўсё воля Боская!.. Шчытна было ўжо добра відаць. Муры яго ўсё выяўней выкрэсліваліся ў імгле, жудасная хвіліна набліжалася, і Юранд працягваў мацаваць свой дух, у думках падбадзёрваючы сябе:

— Так, вядома, воля Боская! Але вечар майго жыцця ўжо блізкі. Годам больш, годам менш — усё роўна. Так, хацелася б яшчэ паглядзець на абодвух дзяцей, але ж я сапраўды дастаткова пажыў. Што мог зведаць — зведаў, каму хацеў адпомсціць — адпомсціў. А што зараз? Я цяпер бліжэй стаю да Бога, чым да гэтага свету; калі трэба прайсці праз пакуты — прайду. Дануська са Збышкам не забудуць пра гэта, як бы добра ім ні жылося. Напэўна, не раз успомняць пра мяне, будуць думаць: дзе ён цяпер? Ці жывы яшчэ, ці ўжо на тым свеце? Будуць распытваць і неяк даведаюцца. Крыжакі прагныя на помсту, але прагныя і на выкуп. Збышка не пашкадуе грошай, каб выкупіць хаця б ягоныя косці. А на спачын душы, вядома ж, не раз дадуць. Сэрцы ў іх чулівыя, пашчотныя, блаславі іх за гэта, Божа, і ты, Найсвяцейшая Маці».

Гасцінец рабіўся ўсё больш шырокім, усё часцей сустракаліся людзі. Да горада цягнуліся вазы з дрывамі і саломай. Пастухі гналі скаціну. З азёр везлі на санях марожаную рыбу. У адным месцы чатыры лучнікі вялі на ланцугу селяніна, відаць, на суд за нейкую правіннасць, бо ягоныя рукі былі звязаны, а на нагах кайданы, якія, чапляючыся за снег, не давалі яму ісці роўна. У яго з роту і ноздраў вырывалася пара, ён задыхаўся, а лучнікі падганялі яго і спявалі. Калі яны ўбачылі Юранда, то пачалі з цікаўнасцю разглядаць яго, дзівячыся з велічыні вершніка і каня; убачыўшы ж залатыя шпоры і рыцарскі пас, апусцілі самастрэлы ў знак прывітання і павягі. У мястэчку было яшчэ больш мітусні і тлуму, аднак усе паспешна давалі дарогу ўзброенаму рыцару. Юранд праехаў па галоўнай вуліцы і павярнуў да замка, які, здавалася, яшчэ спаў, ахутаны туманам, што ўзнімаўся ад яго падножжа.

Але не ўсё навокал спала: не спалі вароны і груганы, цэлыя чароды якіх, каркаючы і лапочучы крыламі, віхрыліся над дарогай, што вяла да замка. Юранд пад'ехаў бліжэй і зразумеў, чаму тут сабралася столькі птушак. Ля дарогі, недалёка ад брамы замка, стаяла вялікая шыбеніца, на якой віселі цэлы чатырох сялян-мазураў, пад-

даних Ордэна. Ветру не было, і трупы, якія, здавалася, пазіраюць сабе пад ногі, не калыхаліся, і толькі час ад часу іх разгойдвала чорнае груганнё, калі сядала ім на плечы і галовы і, штурхаючыся, кранаючы крыламі вяроўкі, клявала іх апушчаныя галовы. Некаторыя былі павешаны ўжо даўно, іх чарапы агаліліся, а ногі занадта выпцягнуліся. Калі Юранд пад'ехаў бліжэй, чарада з шумам узляцела ў паветра, але, зрабіўшы кола, пачала зноў садзіцца на пярэчку вісельні. Юранд перахрысціўся, праехаў паўз яе, наблізіўся да рова і, спыніўшыся там, дзе над брамай вісеў пад'ёмны мост, затрубіў у рог.

Ён пратрубіў раз, другі, трэці і чакаў. На мурах не было жывой душы, з-за брамы не чулася ані гуку. Аднак праз хвіліну цяжкае закратаванае акенца, умураванае ў сцяну паблізу брамы, паднялося, і ў ім паказалася барадатая галава нямецкага кнехта.

— Wer da? — спытаў рэзкі голас.

— Юранд са Спыхава, — адказаў рыцар.

Акенца зноў зачынілася, і запанавала глухое маўчанне.

Час ішоў. За брамай не было чуваць ніякага руху, толькі ад шыбеніцы далятала карканне груганоў. Юранд стаяў так досыць доўга, потым узняў рог і яшчэ раз пратрубіў.

Але яму зноў адказала цішыня.

Тады ён зразумеў, што яго трымаюць перад брамай з-за крыжацкай пыхі, якая не мае межаў тады, калі яны бацаць пераможанага, каб прынізіць, нібы жабрака. Ён зразумеў, што яму давядзецца чакаць так да вечара, а то і болей. І ў першую хвіліну ў яго закіпела кроў, ахапіла раптоўнае жаданне злезці з каня, падняць адзін з камянёў, што ляжалі ўзбоч рова, і запусціць ім у краты. Іншым разам ён так і зрабіў бы, як любы мазавецкі ці польскі рыцар, і хай бы потым яны выходзілі з-за брамы біцца з ім. Але ён згадаў, навошта прыехаў сюды, апамятаўся і стрымаў свой гнеў.

— Хіба я не ахвярую сабой за дзіця? — сказаў ён сам сабе.

І зноў чакаў.

Неўзабаве між мураваных зубцоў нешта зацямнелася. Там з'явіліся футравыя шапкі, чорныя каўпакі і нават жалезныя шлемы, з-пад якіх на рыцара пазіралі цікаўныя вочы. З кожнай хвілінай іх рабілася ўсё больш, бо грозны Юранд, што цярпліва чакаў перад брамай кры-

жацкага замка, быў для варты не абы-якім відовішчам. Калі б раней хто-небудзь з іх убачыў яго перад сабой, гэта азначала б, што ён убачыў сваю смерць, а цяпер можна было глядзець на яго ў поўнай бяспецы. Галовы ўзняліся ўсё вышэй, і нарэшце ўсе зубцы, якія былі бліжэй да брамы, пакрыліся кнехтамі. Юранд падумаў, што яго бачаць не толькі салдаты, але і хто-небудзь рангам вышэй, і паглядзеў уверх, але закратаваныя вокны былі прарэзаны ў тоўстых мурах так, што з іх можна было пазіраць толькі ўдалеч. Затое на сцяне ў натоўпе, які спачатку моўчкі глядзеў на яго, пачуліся галасы. Тут і там паўтаралася ягонае імя, тут і там пачуліся смяшкі, ахрыплыя галасы ўсё гучней і нахабней крычалі, галёкалі, нібы травілі ваўка, потым, бо ніхто ім не забараняў, пачалі кідаць снегам у рыцара, які нерухома стаяў ля брамы.

Тут ён міжволі крануў каня, і адразу ж снежныя камякі перасталі на нейкую хвілю ляцець, некаторыя галовы нават пазнікалі за мурамі. Відаць, сапраўды грозным было імя Юранда. Але хутка нават самыя баязлівыя зразумелі, што іх і страшнага мазура падзяляюць мury і роў, тады грубая салдатня пачала кідаць ужо не толькі камякі снегу і ледзяшы, але і камяні, якія з бразгатам адскоквалі ад даспехаў і папоны, што пакрывала каня.

— Я ахвяраваў сабой за дзіця,— паўтараў сам сабе Юранд.

І чакаў.

Настаў поўдзень, мury апусцелі, бо кнехтаў паклікалі палуднаваць. Але тыя, каму выпала стаяць на варце, елі на мурах, а потым сталі забаўляцца, кідаючы ў галоднага рыцара абгрызенымі косткамі. Яны пачалі спрачацца і падбуртваць адзін аднаго спусціцца ўніз і даць рыцару кулаком па спіне або ўдарыць дзідай. А тыя, хто прышоў зноў па абедзе, крычалі, што ён можа павесіцца, калі яму надакучыла чакаць, на шыбеніцы ёсць яшчэ крук з гатовай пятлёй. Так пад здзекі, шум і галасы, выбухі смеху, праклёны цяклі папаўдзённыя гадзіны. Кароткі зімовы дзень паступова хіліўся да вечара, а мост усё вісеў у паветры, і брама заставалася замкнёнай.

А надвечоркам узняўся вецер, развееў туман, ачысціў неба і адсланіў зоркі. Снягі зрабіліся спачатку блакітнымі, а потым ліловымі. Марозу не было, але ноч абяцала быць яснай. З муру ўжо сышлі ўсе, апроч варты, груганы і вароны пакінулі шыбеніцу і паляцелі ў лес. Нарэшце

неба пачарнела, і запанавала цішыня. «Да самай начы браму не адчыняць», — падумаў Юранд.

На хвіліну яму прыйшло ў галаву, што лепш было б вярнуцца ў горад, але ён адразу ж адкінуў гэту думку. «Яны хочуць, каб я стаяў тут, — сказаў ён сам сабе. — Калі ж я паеду назад, то яны не пусцяць мяне, акружаць, зловяць, а потым скажуць, што нічога яны мне не абяцалі, што ўзялі мяне сілай, ды нават калі б я іх і адолеў, то ўсё роўна мушу вяртацца...»

Надзвычайная загартаванасць польскіх рыцараў, якая так захапляла іншаземных летапісцаў, іх здольнасць пераносіць голад, холад і надзвычай цяжкую працу часта дазваляла ім здзяйсняць такія ўчынкі, на якія не былі здольныя распешчаныя людзі з Захаду. Юранд валодаў гэтымі якасцямі і звыш таго; хаця яго даймаў голад, а мароз працінаў пад адзетым пад панцыр кажухом, але ён парашыў чакаць, нават калі яму давялося б сканаць каля гэтай брамы.

Але раптам, калі ноч яшчэ не запанавала, ён пачуў рып крокаў на снезе.

Азірнуўся: да яго з боку горада набліжаліся шэсць чалавек, узброеных дзідамі і алебардамі, а пасярод ішоў сёмы, абапіраючыся на меч.

«Можа, ім адчыняць браму, тады і я ўвайду з імі, — падумаў Юранд. — Яны ж не будуць браць мяне сілай, іх вельмі мала; аднак жа, калі яны нападучь, то, значыць, не хочуць стрымаць абяцанне, і тады — гора ім!»

Ён узяўся за ручку сталёвай сякеры, што вісела каля сядла, такую цяжкую, што звычайны салдат не змог бы падняць яе нават двума рукамі, і паехаў насустрач ім.

Аднак яны не збіраліся нападаць на яго. Наадварот, кнехты адразу ж уваткнулі ў снег дзіды і алебарды; яшчэ не зусім сцямнела, і Юранд убачыў, што зброя дрыжыць у іх руках.

А сёмы, які выглядаў на начальніка, паспешліва выцягнуў уперад левую руку, падняў угору далонь і запытаў:

— Вы — рыцар Юранд са Спыхава?

— Я.

— Хочаце выслухаць, з чым мяне паслалі да вас? Магутны і пабожны комтур фон Данфельд загадаў сказаць вам, што перад вамі не адчыняць браму, пакуль вы не сьдэце з каня.

Юранд хвіліну прамарудзіў, а потым злез з каня, да якога тут жа падышоў адзін з кнехтаў.

— І зброя павінна быць аддадзена нам, — сказаў чалавек з мечам.

Рыцар са Спыхава завагаўся. А раптам яны пасля гэтага нападуць на яго, бяззбройнага, і заколюць, як звера, а можа, схопяць і кінуць у падзямелле? Аднак ён падумаў, што нават для гэтага крыжакі прыслалі б больш людзей. Калі б накінуліся на яго, то панцыр усё роўна адразу не прабілі б, а ён мог бы вырваць зброю ў першага ж салдата і перабіць іх усіх, перш чым паспее дапамога. Яны ж яго ведаюць.

«Калі ж яны захочуць праліць маю кроў, — сказаў ён сам сабе, — то я дзеля гэтага і ехаў сюды».

Падумаўшы так, ён кінуў на зямлю спачатку сякеру, потым меч, мізерыкордыю і застыў у чаканні. Яны ж падабралі ўсё, потым чалавек, які гутарыў з ім, адступіў на некалькі крокаў, спыніўся і пачаў гаварыць нахабым, гучным голасам:

— За ўсе крыўды, якія ты ўчыніў Ордэну, ты, паводле загаду комтура, павінен апрануць гэтае зрэб'е, якое мы табе пакідаем, навязаць на вяроўку похвы меча, павесіць вяроўку на шыю і чакаць у пакоры каля брамы, пакуль з ласкі комтура яна не будзе адчынена.

Праз хвіліну Юранд застаўся адзін у цішы і цемры. На снезе перад ім ляжала пакутніцкае адзенне і вяроўка, але ён доўга стаяў, адчуваючы, што ў ягонай душы нешта рвецца і крышыцца, нешта канае і памірае і што праз хвіліну ён не будзе ўжо Юрандам са Спыхава, а жабраком, вязнем, без імя, без славы, без гонару.

Сплыло яшчэ некалькі хвілін, пакуль ён не наблізіўся да пакутніцкага адзення і не пачаў гаварыць:

— А як мне іначай быць? Ты, Божа, ведаеш: яны задушаць маё нявіннае дзіця, калі не зраблю ўсяго таго, што яны загадаюць. Ты ведаеш і тое, што дзеля выратавання ўласнага жыцця я б гэтага не зрабіў. Горкая рэч — ганьба!.. Горкая! Але і Цябе ганьбавалі перад смерцю. Што ж, з Богам!

І ён нахіліўся, надзеў зрэб'е, у якім былі прарэзаны дзіркі для галавы і рук, павесіў на шыю вяроўку, начапіў на яе похвы ад меча і паплёўся да брамы.

Яна не была адчынена, але цяпер яму было ўсё роўна, раней ці пазней яна адчыніцца. Замак агарнула начная ціша, толькі вартавыя перагукваліся час ад часу на кут-

ніх вежах. У вежы пры браме свяцілася высока ўверсе адно акенца, астатнія былі цёмныя.

Ноч сплывала гадзіна за гадзінай, у небе з'явіўся серп маладзіка і асвяціў змрочныя замкавыя муры. Ціша стала такая, што Юранд мог бы ўчуць, як б'ецца ягонае сэрца. Але ён здранцвеў і ўвесь скамянеў, нібы з яго вынялі душу, і ўжо нічога не ўсведамляў. У яго галаве засталася толькі адна думка: ён перастаў быць рыцарам, Юрандам са Спыхава, але кім стаў — невядома... Хвілінамі яму здавалася, што сярод начы ад павешаных, якіх ён бачыў уранку, да яго ціха ідзе па снезе смерць...

Раптам ён ўздрыгнуў і імгненна абудзіўся:

— О Божа літасцівы, што гэта?

З высокага акенца ў вежы каля брамы да яго даляцелі напачатку ледзь чутныя гукі лютні. Юранд, едучы са Спыхава, быў упэўнены, што Данусі ў замку няма, але голас лютні сярод начы імгненна абудзіў ягонае сэрца. Яму здалася, што ён пазнае гэтыя гукі, што іграе не хто іншы, як яна — ягоная дачка, ягоная любоў!.. Ён уклечыў, злажыў рукі, як для малітвы, і слухаў у ліхаманкавым трымценні.

А там напаўдзіцячы і нязмерна журботны голас пачаў спяваць:

Каб была я птушкай,
Каб я крылы мела,
Я б да свайго Яся
У Шлёнск паляцела.

Юранд хацеў азвацца, выкрыкнуць дарагое імя, але словы пераселі ў ягоным горле, нібы яго спіснуў жалезны абруч. Раптоўная хваля болю, слёз, тугі і гора нахлынула яму на грудзі, ён кінуўся тварам у снег і, ахоплены хваляваннем, у душы нібы звяртаўся да неба з малітвай падзякі:

— О Ісусе! Я яшчэ чую голас маёй дачкі! О Ісусе!..

Усё яго волатаўскае цела скаланулася ад слёз. А ў вышыні журботны голас спяваў у непарушнай начной цішы:

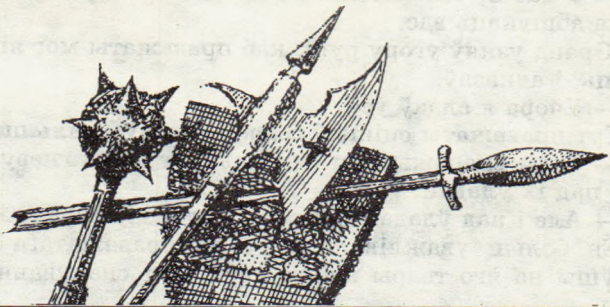
Прыляцела, села
У Шлёнску на плоце:
«Глянь, мой любы Ясю,
На сваю сіротку».

Раніцей тоўсты барадаты нямецкі кнехт пачаў штурхаць нагой у бок рыцара, які нерухома ляжаў каля брамы.

— Уставай, сабака!.. Брама адчынена, і комтур загадаў табе стаць перад ім.

Юранд нібы абудзіўся ад сну. Не схапіў кнехта за горла, не сціснуў яго ў сваіх жалезных руках, на ягоным твары адбіліся ціхмянасць і ледзьве не пакора; ён устаў і моўчкі пайшоў услед за салдатам да брамы.

Не паспеў ён мінуць яе, як пачуўся бразгат ланцугоў, і пад'ёмны мост пачаў паднімацца ўгору, а ў браме ўпалі цяжкія жалезныя краты...

ТОМ III

I

Калі Юранд апынуўся на замкавым панадворку, ён не ведаў, куды яму ісці, бо кнехт правёў яго праз браму і падаўся ў бок стайняў. Ля муроў купкамі і паасобку сталі салдаты, але іх твары былі такія нахабныя і глядзелі яны з такой насмешкай, што рыцару няцяжка было здагадацца — яны не пакажуць яму дарогі, калі ж і адкажуць на пытанне, то хіба лаянкай або знявагай.

Некаторыя з іх смяяліся і паказвалі на яго пальцамі, іншыя ж пачалі зноў кідаць у яго снегам, як і ўчора. Юранд убачыў большыя, чым астатнія, дзверы, над якімі быў высечаны з каменя Хрыстос на крыжы, і накіраваўся туды, разважаючы, што комтур і старшыя браты павінны знаходзіцца недзе там, калі ж не, то яго нехта папярэдзіць, што ён ідзе не туды.

Так і выйшла. У тую хвіліну, калі Юранд падышоў да гэтых дзвярэй, іх палавінкі раптоўна расчыніліся, і перад ім паўстаў юнак з паголенай, як у мніха, макаўкай на галаве, але ў свецкім адзенні, і запытаў:

— Вы пан Юранд са Спыхава?

— Так.

— Пабожны комтур распарадзіўся праводзіць вас. Ідзіце за мной.

І ён павёў яго праз вялікія скляпеністыя сені да сходаў. Перад сходамі ён спыніўся і, акінуўшы Юранда, зноў запытаў:

— У вас не засталося чаго-небудзь са зброі? Мне загадана абшукаць вас.

Юранд узяў угору рукі, каб праважаты мог яго агледзець, і адказаў:

— Учора я аддаў усё.

Тут праважаты сцішыў голас і сказаў амаль шэптам :

— Тады сцеражыцеся і не давайце волю гневу, бо вы тут пад іх уладай.

— Але і пад ўладай Боскай, — адказаў Юранд.

Ён больш уважліва глянуў на праважатага і, убачыўшы на яго твары нешта накшталт спакування, сказаў:

— Па вачах бачу, ты добры хлопец. Адкажы мне шчыра, я хачу ў цябе тое-сёе спытаць.

— Паспяшайцеся, пане, — сказаў праважаты.

— Ці аддадуць яны дачку замест мяне?

Юнак у здзіўленні ўзняў бровы:

— Ваша дачка тут?

— Так, дачка.

— Тая панна ў вежы пры браме?

— Так. Яны абяцалі мне адпусціць яе, калі я сам прыйду сюды.

Праважаты зрабіў знак рукой, што не ведае, але на ягоным твары адбілася збянтэжанасць і трывога.

Юранд спытаў зноў:

— Ці праўда, што яе ахоўваюць Шомберг і Маркварт?

— Гэтых братоў няма ў замку. Але вы забярыце яе адсюль, пакуль не выздаравеў комтур Данфельд.

Пачуўшы гэтае імя, Юранд задрыжэў, але ўжо не было часу распытваць юнака, бо яны дайшлі да залы на другім паверсе, дзе рыцар павінен быў з'явіцца перад шчытненскім комтурам. Хлопец адчыніў яму дзверы, а сам павярнуўся назад да сходаў.

Рыцар са Спыхава ўвайшоў і спыніўся ў вялікім пакоі, вельмі цёмным, бо шклянныя круглячкі, апраўленыя ў свінец, прапускарлі мала святла, да таго ж і дзень быў зімовы, пахмурны. У другім канцы пакоя ў вялікім каміне гарэў агонь, аднак ад дрэнна высушаных дроў полымя было нязыркае. Праз нейкі час вочы Юранда прызвычаліся да паўзмроку, і ён убачыў у глыбіні пакоя стол, за якім сядзелі рыцары, а ззаду, за іх плячыма, цэлую плойму ўзброеных кнехтаў і збраяносцаў, а таксама замкавага блазна, які трымаў на ланцугу прыручанага мядзведзя.

Юранд некалі біўся з Данфельдам, потым двойчы бачыў яго пры двары мазавецкага князя ў якасці пасла, але з таго часу прайшло некалькі гадоў; тым не менш ён адразу пазнаў нават у прыцемку яго твар і гладкую постаць, ды і за сталом комтур сядзеў пасярод, у крэсле з падлакотнікамі, абапіраючыся адной рукой у драўляным лубку. Праваруч сядзеў стары Зыгфрыд дэ Лёвэ з Янсбарка, зацяты вораг усяго польскага племя, а Юранда са Спыхава асабліва, леваруч — малодшыя браты Готфрыд і Ротгер. Данфельд спецыяльна запрасіў іх, каб яны паглядзелі на яго трыумф над грозным ворагам і разам з ім нацешыліся вынікамі здрады, якую яны сумесна задумалі і дапамагалі ажыццявіць. Яны сядзелі, вольна разваліўшыся ў крэслах, апранутыя ў мяккае адзенне з цёмнага сукна, з лёгкімі мечамі пры боку; вясёлыя і самаўпэўненыя, яны пазіралі на Юранда з пыхай і той нязмернай пагардай, якую яны заўжды выказвалі, маючы справу са слабымі і пераможанымі.

Доўгі час панавала маўчанне, бо ўсе прагнулі насыціцца выглядам чалавека, якога яны раней вельмі баяліся і які цяпер стаяў перад імі з апушчанай галавой, апрануты ў зрэб'е пакутніка, з похвамі на вяроўцы, якая вісела на шыі.

Яны хацелі, відаць, каб як мага больш людзей бачыла гэтае зневажанне, бо праз бакавыя дзверы, што вялі ў іншыя пакоі, уваходзілі ўсе, хто хацеў, і паступова зала амаль напалову запоўнілася ўзброенымі людзьмі. Яны гучна размаўлялі, з непрыхаванай цікавасцю пазіралі на Юранда, абменьваючыся заўвагамі наконт яго. Убачыўшы гэты натоўп, Юранд пачаў спадзявацца на лепшае, бо ў душы думаў: «Калі б Данфельд не захацеў трымаць сваё слова, ён бы не паклікаў столькі сведкаў».

Тым часам Данфельд узняў руку і спыніў размовы, потым даў знак аднаму са збраяносацаў; той падышоў да Юранда, схпіў за вяроўку, што вісела на ягонай шыі, і падцягнуў на некалькі крокаў бліжэй да стала.

А Данфельд з трыумфам зірнуў на ўсіх і сказаў:

— Паглядзіце, як магутнасць Ордэна перамагае злосць і пыху.

— Дай Бог, каб так было заўжды! — хорам адказалі прысутныя.

Зноў настала хвіліна маўчання, потым Данфельд звярнуўся да палоннага:

— Ты кусаў Ордэн, як шалёны сабака, і вось Бог даў,

і ты стаіш, як сабака, перад намі з вяроўкай на шыі, чакаючы літасці і спагады.

— Не раўнуй мяне з сабакам, комтур,— адказаў Юранд,— бо гэта не дадае гонару тым, хто біўся са мной і загінуў ад маёй рукі.

Гоман абурэння прабег па натоўпу ўзброеных немцаў, і было незразумела, разгневала іх смеласць адказу ці ўразіла яго справядлівасць.

Але комтур быў не рады такому павароту размовы і крыкнуў:

— Глядзіце, ён яшчэ плюе нам у вочы з гордасцю і пыхай!

А Юранд узяў рукі, нібы заклікаючы неба ў сведкі, і адказаў, ківаючы галавой:

— Бог бачыць, што мая гордасць засталася за брамай вашага замка. Бог бачыць і вынесе свой прысуд, але, ганьбячы маю рыцарскую годнасць, вы ганьбіце і сябе, бо ў нас адзін гонар, і шанаваць яго павінен кожны аперазаны рыцар.

Данфельд наморшчыў бровы, але ў гэтую хвіліну замкавы блазан пачаў бразгаць ланцугом, на якім трымаў мядзведзя, і закрычаў:

— Казань! Казань! Прыехаў прапаведнік з Мазовіі! Слухайце казань!..

Потым ён павярнуўся да Данфельда:

— Пане, граф Розенгейм аднойчы, калі званар дачасна разбудзіў яго да казані, загадаў яму з'есці ад вузла да вузла ўсю вяроўку ягонага звана; у гэтага прапаведніка таксама вяроўка на шыі, загадайце, каб ён яе з'еў, пакуль не скончыць казані.

Сказаўшы гэта, блазан пачаў занепакоена пазіраць на комтура, не ведаючы, засмяецца той ці загадае адлупцаваць за тое, што недарэчы ўмяшаўся. Але крыжакі, такія пачцівыя, рахманья і нават пакорлівыя, калі яны не адчувалі сябе моцнымі, у той жа час не ведалі нікай літасці да пераможаных; таму Данфельд не толькі даў знак блазну, дазваляючы яму працягваць забаву, але і сам пайшоў на такую нечуваную нахабнасць, што на тварах некаторых маладых збраяносцаў адбілася здзіўленне.

— Не наракай, што цябе зганьбілі,— сказаў ён,— бо калі я нават пашлю цябе на псярню, то сабакаром Ордэна і то лепей быць, чым вашым рыцарам.

Блазан, які яшчэ больш пасмялеў, пачаў крычаць:

— Прынясіце скрабло, хай пачухае майго мядзвездзя, а той яму лохмы лапай расчэша!

Ягоныя словы рассмяшылі некаторых, з натоўпу нехта крыкнуў:

— Улетку будзеш чарот на возеры касіць!

— І ракаў на падлу лавіць! — закрычаў другі.

— А зараз, — дадаў трэці, — ідзі адганяць варон ад вісельнікаў! Работы табе тут хопіць.

Так здэкаваліся яны са страшнага некалі для іх Юранда. Паволі весялосць авалодала ўсімі. Той-сёй выйшаў з-за стала, наблізіўся да палоннага, каб паглядзець зблізку, а нехта сказаў: «Дык гэта і ёсць той самы дзік са Спыхава, якому наш комтур іклы павыбіваў? Глянь, у яго пена на мордзе. Рады быў бы ўкусіць каго-небудзь, ды не можа!» Данфельд і іншыя ордэнскія браты хацелі спачатку даць гэтаму прыніжэнню выгляд урачыстасці, але, убачыўшы, што ўсё павярнулася інакш, таксама ўсталі і змяшаліся з тымі, хто раней падышоў да Юранда.

Гэтаму аднак не быў рады стары Зыгфрыд дэ Лёвэ з Янсбарка, але сам комтур сказаў яму: «Не моршчыся, яшчэ будзе вялікая пацеха!» І яны таксама пачалі на ўсе вочы глядзець на Юранда, бо гэта быў рэдкі выпадак: раней любы рыцар або кнехт, які бачыў яго так блізка, звычайна неўзабаве закрываў вочы назаўжды. Некаторыя казалі: «Ён плячысты, хаця ў яго і кажух пад зрэб'ем, можна было б абвязаць яго гарахавіннем і вазіць па кірмашах». Іншыя запатрабавалі піва, каб было весялей.

Праз хвіліну зазвінелі пузатыя збаны, цёмная зала напоўнілася пахам пены, што сцякала з-пад накрывак. Комтур развесяліўся, крыкнуў: «Вось і цудоўна, хай не думае, што ягоная ганьба — такая ўжо важная рэч!» Да Юранда зноў пачалі падыходзіць, трэслі перад ім куфлямі, казалі: «Нябось, выпіць хочаш, мазурскае рыла?», — а некаторыя, пліхнуўшы пену на далонь, пырскалі ёй яму ў вочы. Юранд стаяў паміж імі аглушаны, распачны; нарэшце ён рушыў наўпрост да старога Зыгфрыда і, адчуваючы, што яму доўга не вытрываць, пачаў крычаць так гучна, што заглушыў шум, які панавалі у зале:

— Заклінаю вас мукамі Збавіцеля і збаўленымі душа-мі, аддайце мне дачку, як абыцалі!

Ён хацеў схапіць старога комтура за правую руку, але той хуценька адсунуўся:

— Прэч, нявольнік! Чаго ты хочаш?

— Я выпусціў з няволі Бергава і прыйшоў сам, бо вы абяцалі аддаць за гэта маю дачку, якая знаходзіцца тут.

— Хто табе абяцаў? — спытаў Данфельд.

— Ты, комтур, калі ў цябе яшчэ ёсць сумленне і вера.

— Сведкаў ты не знойдзеш, але сведкі не патрэбны, калі справа ідзе пра гонар і слова.

— Пра твой гонар! Пра гонар Ордэна! — усклікнуў Юранд.

— Тады што ж, аддамо табе дачку! — адказаў Данфельд.

Ён звярнуўся да прысутных і сказаў:

— Усё, што спаткала яго тут — яшчэ нявінная гульня, а не адпаведная кара за яго злачынствы. Але калі ўжо мы абяцалі вярнуць яму дачку, калі ўжо ён з’явіўся перад намі і скарыўся, то ведайце: слова крыжака непарушнае гэтак жа, як слова Божае, і дачцэ Юранда, якую мы адбілі ў разбойнікаў, мы зараз даруем волю, а пасля ўзорнага пакаяння ў грахах перад Ордэнам і яму дазволім вярнуцца дадому.

Некаторых здзівілі словы Данфельда; ведаючы яго і ягоную даўнюю нянавісць да Юранда, яны не спадзяваліся на такую велікадушнасць. Стары Зыгфрыд, Ротгер і брат Готфрыд пазіралі на яго, са здзіўленнем узняўшы бровы, але ён прыкінуўся, што не бачыць гэтых позіркаў, і казаў далей:

— Дачку мы адправім пад аховай, а ты застанешся тут, пакуль наша варта не вернецца і пакуль не заплаціш выкуп.

Юранд і сам здзівіўся, бо ўжо страціў надзею на тое, што, нават ахвяраваўшы сабой, ён выратуе Данусю, таму з удзячнасцю глянуў на Данфельда і адказаў:

— Хай Бог табе дапамагае, комтур!

— Ведай жа, якія яны, рыцары Хрыста, — сказаў Данфельд.

Юранд адказаў:

— Вялікі Бог у сваёй міласэрнасці! Я даўно не бачыў свайго дзіцяці, дазвольце ж мне паглядзець на дачку і блаславіць яе.

— Калі ласка, толькі не інакш як пры нас усіх, каб усе былі сведкамі нашай веры і літасці.

Сказаўшы гэта, ён загадаў збраяносцу, што стаяў побач, прывесці Данусю, а сам падышоў да Зыгфрыда, Ротгера і Готфрыда, якія атачылі яго і пачалі таропка і ўзбуджана нешта даводзіць яму.

— Я не супраць, але ж у нас быў іншы намер,— сказаў стары Зыгфрыд.

А гарачы, славуты сваёй храбрасцю і жорсткасцю Ротгер прамовіў:

— Як жа гэта? Ты не толькі аддаеш дзеўку, але і гэтага чорта, гэтага сабаку выпусціш, каб ён ізноў кусаўся?

— Ён цяпер будзе кусацца яшчэ не так! — усклікнуў Готфрыд.

— Ну і што! Затое выкуп заплаціць,— няўважна запярэчыў Данфельд.

— Хай ён усе свае багацці аддасць, усё роўна праз год другі ўдвая больш злупіць.

— Наконт дзеўкі я не супраць,— паўтарыў Зыгфрыд.— Але з-за гэтага ваўка нашы ордэнскія авечкі яшчэ не раз заплачуць.

— А наша слова? — спытаў Данфельд, усміхаючыся.

— Мы чулі ад цябе зусім іншае...

Данфельд паціснуў плячыма.

— Мала вам было пацехі? — спытаў ён.— Хочаце яшчэ?

Юранда зноў абступілі з пачуццём годнасці за велікадушны ўчынак Данфельда, які кідаў промні славы і на ўсіх людзей Ордэна; многія пачалі выхваляцца перад старым рыцарам:

— Ну што, знішчыцель,— сказаў капітан лучнікаў,— напэўна, з нашым хрысціянскім рыцарам твае паганскія браты абышліся б не гэтак?

— Хто нашу кроў піў?

— А мы табе хлеб за камень...

Але Юранд ужо не зважаў ні на пыху, ні на пагарду, якая была ў іх словах: сэрца яго змякчылася, на вачах паказаліся слёзы. Ён думаў пра тое, што праз якую хвіліну ўбачыць Данусю і што ўбачыць яе ён толькі дзякуючы літасці крыжакоў, таму пазіраў на ўсіх са скрухай і ўрэшце сказаў:

— Праўда! Праўда! Крыўдзіў я вас, але ніколі... не быў здраднікам.

Раптам у другім канцы залы нечый голас крыкнуў: «Дзеўку вядуць!» — і ў зале тут жа запанавала цішыня. Салдаты расступіліся, ніхто з іх ніколі не бачыў дагэтуль дачкі Юранда, а большасць, з прычыны таямнічасці, якой Данфельд абстаўляў свае справы, наогул не ведала пра тое, што дзяўчына ў замку; аднак тыя, хто бачыў яе, паспелі ў гэты час шапнуць іншым, якая яна прыгажуня.

Усе вочы ў надзвычайнай цікаўнасці скіраваліся ў бок дзвярэй, адкуль яна павінна была з'явіцца.

Спачатку ў дзвярах паказаўся збраяносец, за ім услед тая самая, вядомая ўсім служка, якая ездзіла ў лясны дом, а за ёй увайшла прыбраная ва ўсё белае дзяўчына з распушчанымі валасамі, перавязанымі на ілбе стужкай.

І раптам у зале разлёгся, нібы грымоты, выбух смеху. Юранд, які ў першую хвіліну кінуўся ўперад, раптам адступіў назад і, спалатнелы, са здзіўленнем утаропіўся на доўгую галаву, на сінія вусны і няўцямныя вочы юродзівай, якую яму аддавалі як Данусю.

— Гэта не мая дачка! — сказаў ён у трывозе.

— Не твая дачка? — усклікнуў Данфельд. — Клянуся святым Ліберыем з Падэборна, або мы не тваю дачку адбілі ў разбойнікаў, або вядзьмар перачараваў яе, але іншай у нас у Шчытна няма!

Стары Зыгфрыд, Ротгер і Готфрыд у захапленні ад хітрасці Данфельда перакінуліся хуткімі позіркамі, але ніводзін з іх не меў часу нешта сказаць, бо Юранд пачаў крычаць страшным голасам:

— Тут яна! Тут, у Шчытна! Я чуў, як яна спявала, я чуў голас сваёй дачкі!

Данфельд павярнуўся да ўсіх, хто быў у зале, і сказаў спакойна і выразна:

— Бару ў сведкі ўсіх прысутных, асабліва цябе, Зыгфрыд з Янсбарка, і вас, пабожныя браты Ротгер і Готфрыд, што я, спаўняючы сваё слова і дадзены мной зарок, аддаю Юранду са Спыхава гэтую дзеўку, пра якую разбойнікі казалі нам, што гэта ягоная дачка. Калі ж гэта не яна — у тым няма нашай правіны, гэта воля Бога, які пажадаў перадаць Юранда ў нашы рукі.

Зыгфрыд і абодва малодшыя браты схілілі галовы ў знак таго, што чуюць яго і, калі ўзнікне патрэба, будуць у гэтым сведкамі. Затым яны зноў хуценька пераглянуліся, бо гэта было ўжо болей, чым яны маглі спадзявацца: схапіць Юранда, не аддаць яму дачкі, а разам з тым выканаць абяцанне — гэта ж трэба было так прыдумаць!

Але Юранд уклечыў і пачаў заклінаць Данфельда ўсімі святынямі ў Мальбарку і памяццю ягоных бацькоў аддаць яму ягоную сапраўдную дачку і не ўчыняць таго, што робяць ілгуны і здраднікі, якія парушаюць клятвы і зарокі. У ягоным голасе было столькі распачы і праўды, што некаторыя пачалі здагадвацца пра вераломства, ін-

шыя ж нават падумалі, а ці не падмяніў дзяўчыну сапраўды нейкі чарадзеяй.

— Бог бачыць твой падман! — крычаў Юранд. — Заклінаю цябе ранамі Збавіцеля, тваёй смяротнай хвілінай, аддай мне дачку!

Ён устаў і, сагнуўшыся, пайшоў да Данфельда, нібы жадаючы абняць ягоныя калені, у вачах адбілася нешта страшнае, голас перарываўся ад болю, трывогі, распачы і пагрозы. Калі Данфельд пачуў словы Юранда пра здраду і падман, ён пырхнуў, яго ахапіў гнеў, твар наліўся чырванню, і ён, жадаючы дарэшты растаптаць няшчаснага, падышоў да яго, нахіліўся да ягонага вуха і прашыпеў праз спіснутыя зубы:

— Калі і аддам, то з маім вырадкам...

У тую ж хвіліну Юранд зароў, як бык, абедзвюма рукамі схапіў Данфельда і падняў яго ўгору. Па зале разнёсся прарэзлівы крык: «Злітуйся!» — і цела комтура з такой страшнай сілай грывнулася аб каменную падлогу, што мозг з раструшчанага чэрапа апырскаў Зыгфрыда і Ротгера, якія стаялі побач.

Юранд адскочыў да бакавой сцяны, ля якой стаяла зброя, схапіў вялікі двухручны меч і кінуўся імкліва, як бура, на скамянелых ад жаху немцаў.

Тут, у зале, былі людзі, якія прывыклі да бітваў, разні і крыві, але і іх сэрцы напоўніліся такім страхам, што яны, нават калі здранцвенне мінула, шарахнуліся і кінуліся ўрассыпную, як статак авечак перад ваўком, які забівае іх адным ударам сваіх клыкоў. Зала напоўнілася крыкамі жаху, тупатам ног, звонам скінутага посуду, енкам слуг, ровам мядзведзя, які вырваўся з рук скамароха і пачаў караскацца на высокае акно, распачнымі галасамі, якія патрабавалі зброю, шчыты, мечы, самастрэлы. Нарэшце заблішчэла зброя, і больш дзесяці клінкоў скіраваліся на Юранда, але ён нічога не бачыў, нібы ў шаленстве, сам кінуўся на іх, і пачалася дзікая, нечуваная бойка, болей падобная на разню, чым на сутычку ўзброеных людзей. Малады і гарачы брат Готфрыд першы заступіў шлях Юранду, але той маланкавым ударам меча адсек яму галаву разам з рукой і лапаткай; потым ад ягонай рукі палі капітан лучнікаў, замкавы аканом фон Брахт і англічанін Гуга, які не вельмі разумеў, што адбываецца, але шкадаваў Юранда за ягоныя пакуты і выцягнуў свой меч толькі пасля таго, як быў забіты Данфельд. Ubачыўшы, які Юранд дужы і які ён раз'ятраны,

крыжакі стоўпіліся ў адным месцы, каб даць яму адпор разам; але гэты спосаб прывёў толькі да большых страт, бо Юранд, увесь заліты крывёй, з валасамі, што ўсталі дыбка, з палаючымі помстай вачыма, раз'юшаны, апантаны, сек, крышыў, расцінаў страшнымі ўдарамі меча збітых у кучу немцаў, валіў іх на запырсканую крывёй падлогу, як бура валіць кусты і дрэвы. Зноў настала хвіліна жаху і адчаю, бо здавалася, што гэты страшны мазур адзін выража і пераб'е ўсіх, хто быў у зале, што гэтак жа, як зграя паляўнічых сабак, захліпаючыся злосным брэхам, не можа без дапамогі стралкоў адолець раз'юшанага дзіка-адзіночкі, так і гэтыя ўзброеныя немцы не могуць параўняцца з Юрандам у сіле і ярасці, і што бітва з ім нясе толькі смерць і згубу.

— Рассыпайцеся! Абступайце яго! Заходзьце ззаду! — крычаў стары Зыгфрыд дэ Лёвэ.

Тады немцы разбегліся па зале, нібы чарада шпакоў на полі, калі на іх кінецца з неба крывадыюбы ястраб, але ўсё роўна не змаглі акружыць Юранда, бо ён у гарачцы бою не стаў шукаць месца для абароны, а пачаў ганяць іх уздоўж сцен; каго даганяў, той падаў, нібы ў яго пацэліў пярун. Прыніжэнне, распач, падманутая надзея абудзілі ў ім прагу помсты, і здавалася, што яна сапраўды зрабіла волатаўскай ягоною страшную сілу. Нібы лёгкім пёркам ён махаў цяжкім двухручным мечам, які самыя дужыя крыжакі маглі падняць толькі абаруч. Ён не бараніў сваё жыццё, не шукаў паратунку, не імкнуўся перамагчы — ён прагнуў помсты, і, нібы агонь або рака, якая прарывае плаціну, змятаючы ўсё на сваім шляху, ён, жахлівы, апантаны мсціўца, сек, крышыў, калашмаціў, пляжыў, нішчыў сваіх ворагаў.

Ніхто не мог дастаць яго са спіны, бо яго нельга было дагнаць, да таго ж простыя салдаты баяліся падступіцца да яго нават ззаду, разумеючы, што дастаткова яму павярнуцца да іх, і ім не мінуць смерці. Іншых жа ахапіў панічны жах ад думкі, што звычайны чалавек не можа забіць столькі людзей і перад імі асілак, якому дапамагаюць злыя духі з апраметнай.

Тут стары Зыгфрыд, а за ім брат Ротгер узбеглі на галерэю, якая ішла ўздоўж залы над вялікімі вокнамі, і пачалі клікаць іншых, каб беглі ўслед за імі, і немцы паспешліва, штурхаючы адзін аднаго, пабеглі наверх па вузкіх сходках, імкнучыся хутчэй узлезці і паспрабаваць адтуль дастаць асілка, з якім нельга было справіцца ў баі

на мечях. Нарэшце, апошні салдат зачыніў дзверы, што вялі на галерэю, і Юранд застаўся адзін унізе. З галерэі данесліся радасныя пераможныя воклічы, долу паляцелі на рыцара цяжкія дубовыя лаўкі і зэдлі, жалезныя ручкі паходняў. Юранду не ўдалося ўхіліцца, яму рассекла лоб над брывом і заліло крывёю твар. А ў гэты час расчыніліся вялікія ўваходныя дзверы, і кнехты, якіх паклікалі з дварышча праз акно, цэлым натоўпам уляцелі ў залу з здзідамі, алебардамі, сякерамі, самастрэламі, каламі, вяроўкамі і рознай іншай зброяй, якую змаглі ў спешцы схапіць.

А раз'юшаны Юранд выцер левай рукою кроў з твару, каб не засцілала зрок, сабраўся з сіламі і кінуўся на ўвесь той натоўп. У зале зноў пачуліся воклічы, бразгат жалеза, скрыгат зубоў і прарэзлівыя стогны паміраючых.

II

У гэтай самай зале ўвечары за сталом сядзелі стары Зыгфрыд дэ Лёвэ, які стаў комтурам Шчытна пасля смерці Данфельда, побач з ім брат Ротгер, рыцар дэ Бергаў, нядаўні палоннік Юранда, і два шляхетныя юнакі, паслушнікі, якім хутка ўжо належала надзець белыя плашчы рыцараў Ордэна. За шыбамі завывала зімовая віхура, трэсла свінцовыя пераплёты вокнаў, гоўдала полымя паходняў, што палалі ў жалезных падстаўках, ды час ад часу выкідала з каміна на залу клубы чорнага дыму. Ордэнскія браты маўчалі, хаця сабраліся на раду; яны чакалі, што скажа Зыгфрыд. А ён абапёрся локцямі на стол, сціснуў рукамі сваю сіваю схіленую галаву, сядзеў пануры, з цёмным тварам і змрочнымі думкамі ў душы.

— Дык пра што будзем раду мець? — спытаў нарэшце брат Ротгер.

Зыгфрыд узняў галаву, паглядзеў на Ротгера і, збудзіўшыся ад задумення, сказаў:

— Пра пабоішча, пра тое, што на гэта скажучь магістр і капітул, і пра тое, як зрабіць, каб усё, што адбылося, не прынесла шкоды Ордэну.

Ён зноўку змоўк, праз хвіліну азірнуўся навокал і прынюхаўся.

— Усё яшчэ пахне крывёй.

— Не, комтур, — адказаў Ротгер, — я загадаў памыць падлогу і акуруць серай. Гэта серай пахне.

Зыгфрыд паглядзеў на астатніх нейкім дзіўным позіркам і ўсклікнуў:

— Злітуйся, Дух Святла, над душамі брата Данфельда і брата Готфрыда!

Яны адразу зразумелі, што стары заклінае Бога быць літасцівым да нябожчыкаў, бо, згадаўшы пра серу, ён успомніў пекла; страх агарнуў іх, і яны хорам адказалі:

— Амін! Амін! Амін!

І зноў чуваць толькі выццё ветру і бразгатанне аконных рамаў.

— Дзе целы комтура і брата Готфрыда? — спытаў Зыгфрыд.

— У капліцы, ксёндз чытае над імі літанне.

— Яны ўжо ў трунах?

— У трунах, толькі ў комтура закрыта галава, бо і чэрап, і твар разбітыя.

— А дзе трупы астатніх? Дзе параненія?

— Мёртвых паклалі на снег, каб апруцянелі, пакуль зрабяць труны, а параненых перавязалі, паклалі ў шпіталь.

Зыгфрыд зноў сціснуў галаву рукамі.

— І гэта нарабіў адзін чалавек!.. Дух Святла, падтрымай Ордэн, калі дойдзе да вялікай вайны з гэтым воўчым племенем!

Ротгер глянуў угору, нібы нешта ўспамінаючы, потым сказаў:

— Я чуў пад Вільняй, як самбійскі войт казаў свайму брату, магістру: «Калі ты не пачнеш вялікай вайны і не знішчыш гэтае племя так, што не застанецца нават іх назвы,— тады бяда нам і нашаму народу».

— Дай нам Бог такую вайну і сустрэчу з імі! — усклікнуў адзін з юнакоў на послуху.

Зыгфрыд спыніў на ім доўгі позірк, нібы жадаючы сказаць: «Ты сёння мог спаткацца з адным з іх»,— але, глядзячы на танклявую постаць хлопца, а можа, згадаўшы тое, што і сам сёння не захацеў ісці на верную пагібель, хаця і славіўся адвагай, ён не зрабіў заўвагі паслушніку, а запытаў:

— Хто з вас бачыў Юранда?

— Я,— адказаў дэ Бергаў.

— Жывы?

— Жывы, ляжыць у той самай сеці, якой мы яго аблыталі. Калі ён ачомаўся, кнехты хацелі дабіць яго, але капелан⁷⁶ не дазволіў.

— Дабіваць нельга. Ён між мазурамі чалавек значны, можа ўзняцца вялікі гвалт, — адказаў Зыгфрыд. — І ўтаіць тое, што тут адбылося, не выпадае, бо зашмат сведкаў мелі.

— Што ж будзем казаць і што рабіць? — спытаў Ротгер.

Зыгфрыд задумаўся і нарэшце адказаў так:

— Вы, шляхетны граф дэ Бергаў, едзьце ў Мальбарк да магістра. Вы былі ў Юранда ў няволі, вы госць Ордэна, таму вам, як госцю, які не павінен быць абавязкова на баку Ордэна, больш павераць. Кажыце пра тое, што бачылі, што Данфельд адбіў у разбойнікаў нейкую дзеўку, падумаў, што гэта дачка Юранда, паведаміў яму пра тое, і ён прыехаў у Шчытна, ну і... усё, што далей было, самі ведаеце...

— Прабачце, пабожны комтур, — сказаў дэ Бергаў. — Я перажыў цяжкую няволю ў Спыхаве і як ваш госць быў бы рады заўсёды сведчыць за вас, але, каб маё сумленне было спакойным, скажыце мне, ці была ў Шчытна сапраўдная дачка Юранда і ці не вераломнасць Данфельда так разлавала яе грознага бацьку?

Зыгфрыд дэ Лёвэ адказаў не адразу, ён завагаўся, бо не меў схільнасці да нізкіх інтрыг, хаця і люта ненавідзеў палякаў, быў больш жорсткі, чым Данфельд, драпежнік ва ўсім, што пагражала інтарэсам Ордэна. Апошнім часам усё больш горычы і згрызот сумлення яму даводзілася перажываць якраз з-за падобных інтрыг, бо беспакаранасць і самаўладства Ордэна прывялі да таго, што яны сталі пастаяннай з'явай. Таму пытанне дэ Бергава закранула самае балючае месца ў ягонай душы, і толькі пасля доўгай хвіліны маўчання ён сказаў:

— Данфельд цяпер стаіць перад Богам, які і будзе яму суддзёй; калі ж вас, граф, спытаюць, што вы пра гэта думаеце, то кажыце, што хочаце, а найлепш пра тое, што бачылі на свае вочы. Скажыце, што, перш чым мы заблыталі ў сеці гэтага апантанага мужа, вы бачылі тут, на падлозе, апроч раненых, дзевяць трупаў, сярод іх трупы Данфельда, брата Готфрыда, фон Брахта і Гуга, двух шляхетных юнакоў... Божа, дай ім вечны спачын. Амін!

— Амін! Амін! — паўтарылі юнакі на послуху.

— І скажыце яшчэ, — дадаў Зыгфрыд, — што Данфельд вельмі хацеў памсціцца ворагу Ордэна, але ні ён, ні хто іншы з нас першым меч не ўзняў.

— Я скажу толькі пра тое, што бачыў на свае вочы,— адказаў дэ Бергаў.

— Апоўначы будзьце ў капліцы, мы таксама прыйдзем памаліцца за душы нябожчыкаў,— сказаў Зыгфрыд.

І працягнуў да яго руку, адначасна як знак развітання і ўдзячнасці, бо ён хацеў цяпер застацца сам-насам з братам Ротгерам, якога аберагаў як сваё вока і любіў, як можа бацька любіць адзінага сына. Пра гэтую бязмежную любоў паміж братоў Ордэна хадзілі розныя чуткі, але ніхто не мог сказаць нешта пэўнае, тым больш, што рыцар, якога Ротгер лічыў сваім бацькам, жыў яшчэ ў сваім маленькім замку ў Германіі і ніколі сына не выракаўся.

Пасля таго, як Бергаў пайшоў, Зыгфрыд адпусціў і юнакоў на послуху, папрасіўшы іх прасачыць, ці робяць труны для забітых Юрандам простых кнехтаў; калі за імі зачынліся дзверы, ён жвава павярнуўся да Ротгера і вымавіў:

— Слухай, што я табе скажу: адна нам толькі рада, абы ніводная жывая душа не дазналася, што ў нас сапраўды была дачка Юранда.

— Гэта няцяжка зрабіць,— адказаў Ротгер,— бо пра тое, што яна тут, не ведаў ніхто, апроч Данфельда, Готфрыда, нас абодвух і той служкі, якая ахоўвае яе. Данфельд загадаў напаіць і павесіць людзей, якія прывезлі яе з ляснога дома. Сярод ахоўнікаў былі такія, якія пра тое-сёе здагадваліся, але і яны цяпер, калі ўбачылі тую, з панталыку збіліся, ці мы памыліліся, ці нейкі чараўнік і сапраўды падмяніў дачку Юранда.

— Гэта добра,— заўважыў Зыгфрыд.

— А я так думаю, шляхетны комтур, паколькі Данфельд мёртвы, то можна ўсю віну ўскласці на яго...

— І прызнаць перад усім светам, што мы ў мірны час і акурат тады, калі распачаліся перамовы з мазавецкім князем, выкралі з ягонага дома выхаванку княгіні і яе любімую прыдворную? Не, гэта немагчыма!.. Пры двары нас бачылі разам з Данфельдам, і вялікі шпітальнік, ягоная радня, ведае, што мы заўжды дзейнічалі ў хаўрусе... І ён можа памсціцца за тое, што мы абразілі памяць Данфельда, калі звінавацім яго...

— Давайце падумаем яшчэ,— сказаў Ротгер.

— Падумаем і дамо рады, іначай — бяда! Адпусцім яе — яна сама скажа, што мы выкралі яе, а не адбілі ў разбойнікаў, і што яе прывезлі адразу ў Шчытна.

— Гэта так.

— М'яне турбуе не толькі тое, як мы выкруцімся. Князь можа паскардзіцца польскаму каралю, і іх паслы пры ўсіх дварах адразу ж узнімуць лямант пра ўсе нашы здзекі і гвалт, пра нашу вераломнасць, пра нашы злачынствы. Праз гэта будзе толькі шкода для Ордэна. Нават сам магістр, калі б ведаў праўду, загадаў бы нам схаваць гэту дзеўку.

— А знікне яна, то ўсё роўна будуць вінаваціць нас? — спытаў Ротгер.

— Не! Брат Данфельд быў хітрым чалавекам. Ты ж памятаеш, што ён паставіў Юранду ўмову, каб той не толькі прыехаў у Шчытна, але перад гэтым сказаў усім сваім і напісаў князю, быццам ён едзе выкупіць дачку ў разбойнікаў і ведае, што ў нас яе няма.

— Гэта так. Але як мы вытлумачым тое, што адбылося тут, у Шчытна?

— Скажам, што мы ведалі пра Юрандава няшчасце; калі ж адбілі ў разбойнікаў дзяўчыну, якая не магла сама сказаць, хто яна, то паведамілі Юранду, думаючы, ці не ягоная гэта дачка; ён прыехаў, убачыў яе і так раз'юшыўся, апанаваны злым духам, што праліў столькі нявіннай крыві, колькі і ў баявой сутычцы не часта праляецца.

— Сапраўды так, — адказаў Ротгер. — І ваш розум, жыццёвы вопыт зарукай таму. Калі б мы звярнулі на Данфельда ўсё, што ён нарабіў, то ягоныя несамавітыя ўчынкі прыпісалі б Ордэну, а значыць, і нам усім, і капітулу, і самому маістру; а ў гэтым выпадку будзе даказана, што мы не вінаватыя, а вінаватыя Юранд і палякі, якія знаюцца з нячыстай сілай...

— І хай тады нас судзіць хто хоча: папа ці рымскі імператар!

— Так.

На хвіліну запанавала маўчанне, а потым брат Ротгер спытаў:

— А што мы зробім з дачкой Юранда?

— Трэба падумаць.

— Аздайце яе мне.

Зыгфрыд зірнуў на яго і адказаў:

— Не! Паслухай, мой малады брат! Калі справа датычыць Ордэна, нельга патураць нічым слабасцям, ні мужчыны, ні жанчыны, ні сваім уласным. Данфельда спасцігла Божая кара, бо ён хацеў не толькі адпомсціць за крыўды Ордэна, але і здаволіць сваю пажадлівасць.

— Дрэнна ж вы пра мяне думаеце! — усклікнуў Ротгер.

— Нельга патураць сваім слабасцям, — перапыніў яго Зыгфрыд, — бо аслабеюць ваша душа і цела, і тады прыйдзе час, калі гэтае ўпартае племя прыцісне вашы грудзі каленам так, што вы не ўстанеце болей.

І ён у трэці раз змрочна падпёр галаву рукой і відавочна размаўляў з уласным сумленнем, а сябе толькі меў на ўвазе, калі, памаўчаўшы крыху, сказаў:

— І на маім сумленні цяжар: шмат чалавечай крыві, шмат болю, шмат слёз... І я, калі гэта было патрэбна для Ордэна і нельга было перамагчы сілай, не вагаючыся, шукаў іншых шляхоў, аднак калі я стану перад Богам, які карае і даруе, то скажу яму: «Я рабіў гэта дзеля Ордэна, а не дзеля сябе, сабе ж пакінуў толькі цярпенне».

Потым ён сціснуў рукамі скроні, скіраваў позірк у неба і ўсклікнуў:

— Адрачыцеся ад раскошы і распусты, умацуйце ваша сэрца і цела, бо я ўжо бачу ў паветры белыя арліныя крылы і кіпцюры арла, чырвоныя ад крыві крыжацкай...

Ягонныя словы перапыніў такі страшны парыв ветру, што адно акно ўверсе над галерэяй з трэскам расчынілася, і ў залу разам са снегам уварваўся свіст і шум віхуры.

— У імя Духа Святла! Якая жудасная ноч, — сказаў стары крыжак.

— Ноч нячыстай сілы, — адказаў Ротгер. — А скажыце мне, чаму вы кажаце не «ў імя Бога», а «ў імя Духа Святла»?

— Дух Святла — гэта і ёсць Бог, — адказаў стары, а потым, нібы жадаючы змяніць тэму гаворкі, спытаў:

— Ці ёсць хто з ксяндзоў ля цела Данфельда?

— Так...

— Божа, будзь літасцівы да яго...

І яны абодва памаўчалі, потым Ротгер паклікаў слуг, загадаў ім зачыніць акно і паправіць паходні, каб ярчэй гарэлі; калі тыя выйшлі, зноў спытаў:

— Што вы зробіце з Юрандавай дачкой? Возьмеце яе з сабой у Янсбарк?

— Так, вазьму яе ў Янсбарк і зраблю з ёй тое, што будзе на карысць Ордэну.

— А што рабіць мне?

— Ці маеш ты душэўную моц?

— Хіба я зрабіў нешта такое, што вы ўсумніліся ў гэтым?

— Я не сумняваюся, бо ведаю цябе і за тваю мужнасць люблю больш, чым каго іншага ў цэлым свеце. Таму і пасылаю цябе да князя мазавецкага, каб ты распавёў яму пра ўсё, што тут адбылося, так, як мы між сабой парашылі.

— Можа, я паеду на сваю пагібель?

— Калі ты загінеш дзеля славы Хрыста і Ордэна, то значыць, так было наканавана. Але наўрад ці так будзе. Пагібель табе не пагражае. Яны не чыняць крыўды гасцям, можа, толькі нехта выкліча цябе на двубой, як зрабіў гэта той малады рыцар, які ўсім нам паслаў выклік... Але што табе да таго, ён ці хто іншы — табе ж усе яны не страшныя...

— Дай жа Божа! А што, калі яны схопяць мяне і кінуць у вязніцу?

— І гэтага яны не зробяць. Не забывайся на тое, што ёсць ліст Юранда да князя, а ты ж едзеш скардзіцца на Юранда. Праўдзіва раскажы пра тое, што ён учыніў у Шчытна, і яны мусяць паверыць табе... Мы ж першыя далі яму знаць, што ў нас ёсць нейкая дзяўчына, першыя запрасілі яго прыехаць і паглядзець на яе, а ён прыехаў, глянуў, звар'яцеў, забіў комтура, шмат людзей пакалечыў. Ты ім гэта вымалюеш, і што яны табе на гэта адкажуць? Чутка пра смерць Данфельда ўжо разнеслася па ўсёй Мазовіі. Таму ніхто скардзіцца на нас не будзе, а вось дачку Юранда напэўна будуць шукаць, але раз ужо сам Юранд напісаў, што яе ў нас няма, то на нас падазрэнне не ўпадзе. Трэба набрацца адвагі і заткнуць ім раты, яны ж падумаюць, што ніхто з нас не адважыўся б да іх паехаць, калі б мы былі ў гэтым вінаватыя.

— Гэта так. Як толькі пахаваем Данфельда, я адразу ж паеду.

— Хай Бог блаславіць цябе, сыночак! Калі ўсё зробіш як след, ніхто цябе не затрымае, яны самі мусяць вырачыся Юранда, абы толькі мы не маглі сказаць: вось што з намі вычвараюць!

— Гэтаксама трэба скардзіцца пры ўсіх дварах.

— Вялікі шпітальнік будзе апекавацца гэтым і дзеля славы Ордэна, і як родзіч Данфельда.

— Але пачакайце! Што будзе, калі гэты спыхаўскі д'ябал выжыве і вырвецца на волю?

Зыгфрыд моўчкі змрочна пазіраў перад сабой, нарэшце адказаў павольна і выразна:

— Калі ён нават вырвецца на волю, ніколі не зможа вымавіць ніводнага слова скаргі на Ордэн.

Потым ён зноў пачаў вучыць Ротгера таму, што трэба гаварыць і чаго патрабаваць пры мазавецкім двары.

III

Вестка пра здарэнне ў Шчытна дайшла да Варшавы ўсё ж раней, чым прыехаў брат Ротгер, і абудзіла там здзіўленне і непакой. І сам князь, і ўсе яго прыдворныя не маглі зразумець, што здарылася. Мікалай з Длуголясу ўжо выпраўляўся ехаць у Мальбарк з лістом ад князя, у якім той горка скардзіўся на самаўпраўства памежных комтураў, якія выкралі Данусю, і нават грозна патрабаваў неадкладна адпусціць яе, як раптам прыйшоў ліст ад уладара Спыхава, у якім паведамлялася, што ягоную дачку выкралі не крыжакі, а звычайныя памежныя разбойнікі і што яна неўзабаве будзе вернута за выкуп. З тае прычыны пасол не паехаў да крыжакоў; нікому не прыйшло ў голаў, што крыжакі змусілі Юранда напісаць такі ліст пад пагрозай смерці дачкі. Але ім цяжка было зразумець, як разбойнікі маглі выкрасці дзяўчыну, бо звычайна памежныя рызыканы — правадыры разбойнікаў, як княскія, так і ордэнскія, рабілі ўзаемныя напады ўлетку, а не ўзімку, калі на снезе застаюцца сляды. І нападзілі яны, як правіла, на купцоў або рабавалі па вёсках, хапалі людзей, забіралі скаціну. Але каб хто з іх асмеліўся зачапіць самога князя, захапіць ягоную выхаванку, дачку ўсемагутнага рыцара, які наводзіў страх на наваколле, такое ўжо здавалася зусім неверагодным. На ўсё гэта, як і на іншыя сумненні, стаўся адказам ліст Юранда, змацаваны яго ўласнай пячаткай і прывезены на гэты раз чалавекам, які бясспрэчна быў са Спыхава. Усе падазрэнні ўмомант адпалі, аднак князь страшэнна ўгневаўся — такім яго даўно ўжо не бачылі — і загадаў учыніць ганенне на разбойнікаў па ўсёй мяжы свайго княства, заклікаўшы і атрады плоцкага князя бязлітасна караць іх.

Якраз тут і прыспела вестка пра здарэнне ў Шчытна.

Пераходзячы з вуснаў у вусны, яна дайшла моцна перабольшанай. Апавядалі, нібы Юранд быў не адзін, нібы ўшасцёх уварваліся яны на конях праз адчыненую браму ў замак і ўчынілі там такую разню, што з яго ахоўнікаў амаль нікога не засталася сярод жывых, давялося пасы-

лаць па дапамогу да суседзяў, склікаць рыцараў і ўзброеныя пешыя атрады навакольных замкаў, і толькі пасля двухдзённай аблогі яны захапілі Шчытна, забілі Юранда і яго таварышаў. Казалі таксама, што цяпер усё гэтае войска нібыта ідзе да мяжы княства і вялікая вайна вось-вось распачнецца. Князь не давяраў гэтым чуткам, бо ведаў, як хочацца вялікаму магістру, каб у часе магчымай вайны з польскім каралём войскі абодвух мазавецкіх князёў не выступілі; для яго не было таямніцай і тое, што, калі крыжакі нападучь на яго ці на Земавіта плоцкага, ніякая сіла не ўстрымае палякаў з каралеўства ад таго, каб выступіць на іх абарону, а магістр такой вайны баіцца. Ведае, што яна некалі ды пачнецца, але імкнецца аддаліць той час. Па-першае, ён сам быў не ваяўнічы, па-другое, разумеў, што памерацца сіламі з магутным Ягайлам ён мог тады, калі б удалося сабраць сілы, якіх Ордэн ніколі яшчэ не збіраў, забяспечыць сабе дапамогу князёў і рыцарства не толькі ў Нямецчыне, але і на ўсім Захадзе.

Князь не баяўся вайны, аднак хацеў ведаць, што там здарылася на самой справе, як аднесціся да падзей у Шчытна, да знікнення Данусі, да ўсіх тых чутак, якія даходзілі ад граніцы, і таму, хаця і не мог цярпець крыжакоў, быў узрадаваны, калі аднойчы ўвечары капітан лучнікаў далажыў яму, што прыехаў рыцар з Ордэна і просіць прыняць яго.

Але прыняў яго князь пагардліва, хаця адразу пазнаў у ім аднаго з тых крыжакоў, якія былі ў ягоным лясным доме, аднак прыкінуўся, што не ведае, і спытаў, хто ён такі, адкуль прыбыў і што прывяло яго ў Варшаву.

— Я брат Ротгер, — адказаў крыжак, — і нядаўна меў гонар схіліць голаў перад вамі, літасцівы князь.

— Чаму ж ты, брат Ордэна, не носіш ордэнскіх знакаў?

Рыцар пачаў тлумачыць, што ён не надзеў белага плашча з крыжам толькі таму, што ў плашчы яго маглі б захапіць у палон і забіць мазавецкія рыцары, што паўсюдна па свеце, ва ўсіх каралеўствах і княствах знак крыжа на плашчы ахоўвае, забяспечвае гасціннасць і добразычлівасць, толькі ў адным мазавецкім княстве крыж пагражае пагібеллю таму, хто яго носіць.

Але князь разгневана перапыніў яго:

— Не крыж, — сказаў ён, — бо крыж і мы цалуем, а толькі ваша ілжывасць... Калі ж недзе вас і прымаюць лепш, то толькі таму, што яшчэ мала ведаюць.

Убачыўшы, што рыцар збянтэжыўся ад гэтых слоў, князь запытаўся:

— Ты быў у Шчытна, мабыць, ведаеш, што там адбылося?

— Я быў у Шчытна і ведаю, што там адбылося, — адказаў Ротгер, — а сюды прыбыў не як пасол, а толькі таму, што наш дасведчаны і дабрачынны комтур з Янсбарка сказаў мне: «Наш магістр любіць пабожнага князя і верыць у яго справядлівасць, я сам паеду ў Мальбарк, а ты едзь у Мазовію і апавядай пра нашу крыўду, нашу знявагу, нашу бяду. Напэўна ж, не пахваліць справядлівы ўладар парушальніка спакою і жорсткага крыўдзіцеля, які праліў столькі хрысціянскай крыві, нібы ён слуга не Бога, а сатаны».

Ротгер пачаў распавядаць пра ўсё, што адбылося ў Шчытна: як яны выклікалі Юранда, каб ён сам паглядзеў на адбітую ў разбойнікаў дзяўчыну, ці не ягоная гэта дачка; як той замест удзячнасці раз'ятрыўся і забіў Данфельда, брата Готфрыда, англічаніна Гуга, фон Брахта і двух шляхетных збраяносцаў, не лічачы кнехтаў; як яны, памятаючы Божы наказ і не жадаючы забіваць яго, былі вымушаны ў рэшце рэшт накінуць сець на гэтага грознага воя, які пры гэтым узяў на сябе руку і некалькі разоў цяжка параніў сам сябе; як уначы пасля гэтай бітвы людзі ў замку і ў горадзе чулі праз завыванне зімовай завірухі жудасны рогат і галасы, якія насіліся ў паветры: «Наш Юранд! Зневажальнік крыжа! Забойца нявінных душ! Наш Юранд!»

Усё расказанае, асабліва ж апошнія словы крыжака моцна ўразілі прысутных. Іх ахапіў жах, ім падалося, што Юранд і сапраўды мог паклікаць на дапамогу нячыстую сілу. Запанавала глухое маўчанне. Але тут княгіня, якая прысутнічала пры размове і ўся яшчэ ў глыбокай тузе па сваёй любай Данусі, звярнулася да рыцара з непадзяваным для яго пытаннем:

— Вось вы кажаце, рыцар, — прамовіла яна, — што адбілі няшчасную дзяўчыну і вырашылі, што гэта дачка Юранда, таму і выклікалі яго ў Шчытна?

— Так, яснавельможная пані, — адказаў Ротгер.

— А як гэта вы маглі падумаць такое, калі ў лясным доме самі бачылі побач са мной сапраўдную дачку Юранда?

Брат Ротгер збянтэжыўся, бо не быў гатовы адказаць на такое пытанне. Князь устаў і ўтаропіў суровы позірк

у крыжака, а Мікалай з Длуголясу, Мракота з Мацажава, Яська з Ягельніцы і іншыя мазавецкія рыцары падступілі да мніха і грознымі галасамі пачалі пытаць яго:

— Як вы маглі гэта падумаць? Кажы, немец! Як гэта магло здарыцца?

Але брат Ротгер ачомаўся і адказаў:

— Мы, мніхі, не ўзнямаем вачэй на жанчын. У лясным доме каля княгіні было нямала прыдворных, але ніхто з нас не ведаў, якая між імі дачка Юранда.

— Данфельд ведаў, — запярэчыў Мікалай з Длуголясу. — Ён нават гутарыў з ёю ў час ловаў.

— Данфельд стаіць перад Богам, — адказаў Ротгер, — і я скажу вам пра яго толькі тое, што на другі дзень пасля яго смерці на ягонай труне знайшлі квітнеючыя ружы, якія ў гэты зімовы час не магла пакласці чалавечая рука.

Зноў запанавала маўчанне.

— А як вы даведаліся, што ў Юранда скралі дачку? — запытаў князь.

— Гэты ўчынак быў настолькі дзёрзкі і кашчунны, што чутка пра яго данеслася і да нас. Калі мы даведаліся пра гэта, то заказалі набажэнства і дзякавалі Богу, што выкрадзена была не ваша дачка ці сын, а простая прыдворная.

— І ўсё ж мне dziўна, як вы маглі юродзіваю прыняць за дачку Юранда?

Брат Ротгер зноў знайшоў што сказаць:

— Данфельд нам так гаварыў: «Сатана часта здраджвае сваім слугам, можа, ён падмяніў дачку Юранда».

— Разбойнікі не маглі падрабіць почырк Калеба і пячатку Юранда, яны людзі простыя. А хто мог гэта зрабіць?

— Злы дух.

І зноў ніхто не змог нічога запярэчыць.

Ротгер пільна зірнуў у вочы князя і сказаў:

— Мне здаецца, нібы мечы, пратыкаюць мне грудзі вашы пытанні, бо ў іх — недавер і падазрэнне. Але я веру ў справядлівасць Боскую і ў сілу праўды, і я пытаю ў цябе, яснавяльможны князь: хіба сам Юранд падазраваў нас у гэтым учынку, а калі і падазраваў, то чаму, перш чым паехаць у Шчытна, ён доўга шукаў сваю дачку на мяжы, каб выкупіць яе ў разбойнікаў?

— Гэта... праўда! — сказаў князь. — Можна нешта ўтаіць ад людзей, але ад Бога нічога не ўтаіць. Напачатку

ён падазраваў вас, але потым... потым стаў думаць іна-
чай.

— Вось гэтак святло праўды пераадолюе цемру! —
усклікнуў Ротгер.

І глянуў на прысутных у зале пераможным позіткам,
думаючы тым часам, што крыжакі многа хітрэйшыя і
разумнейшыя, чым палякі, і што гэтае племя заўжды
будзе здабычай і спажывай Ордэна, як муха бывае зда-
бычай і спажывай павука.

Тут ён забыўся на сваю пачцівасць, падступіў да князя
і загаварыў гучным і настойлівым голасам:

— Узнагародзь нас, княжа, за нашы страты, нашы
крыўды, нашы слёзы і нашу кроў! Тваім рыцарам быў
Юранд, гэты падданы пекла, дык узнагародзь жа нас у
імя Бога, які дае ўладу каралям і князям, у імя справяд-
лівасці і крыжа, за нашы крыўды і кроў!

Князь глянуў на Ротгера са здзіўленнем.

— Злітуйся Божа! — усклікнуў ён. — Чаго ты хочаш?
Калі Юранд не ў сваім розуме праліў вашу кроў, то чаму
я павінен адказваць за ягоныя ўчынкі?

— Ён быў тваім падданым, князь, — адказаў кры-
жак, — у тваім княстве ягоная зямля, ягоныя вёскі і яго-
ны гарадок, у якім мучыліся ў няволі слугі Ордэна; хай
жа хоць гэтае багацце, хай хаця б гэтыя землі, гэтае гняз-
до бязвер'я стане цяпер уласнасцю Ордэна. Вядома, гэта
не будзе вартай адплатай за пралітую ім высакародную
кроў! Вядома, яна не ўваскрэсіць мёртвых, але, можа,
хоць крыху супакоіць гнеў Божы і сатрэ ганьбу, якая ў
іншым выпадку падзе на ўсё ваша княства. О князь! Наш
Ордэн паўсюдна валодае землямі і замкамі, якія, з ласкі
Божай, дадзены яму літасцівымі і пабожнымі хрысціян-
скімі ўладарамі, толькі тут няма земляў, якімі б ён ва-
лодаў. Дык хай жа наша кроўда, якая прагне Божай
помсты, будзе хоць гэтак узнагароджана, каб мы маглі
сказаць, што і тут жывуць людзі, якіяносяць у сэрцах
страх Божы.

Князь быў здзіўлены яшчэ болей, доўга не мог даць
веры такому нахабству і толькі пасля працяглага маўчан-
ня ўсклікнуў:

— Божа літасцівы!.. А з чыёй тады ласкі валодае тут
землямі ваш Ордэн, як не па волі продкаў маіх? Мала
вам яшчэ тых мясцін, зямель і гарадоў, якія калісь на-
лежалі нам і нашаму народу і якія цяпер вашыя? Жыве
ж яшчэ дачка Юранда, нам ніхто не абвясціў пра яе

смерць, а вы ўжо хочаце захапіць сірочы пасаг і сірочым хлебам узнагародзіць сябе за крыўды?

— Валадар, ты прызнаў нашы крыўды, — сказаў Ротгер, — дык узнагародзь жа нас так, як падкажа табе тваё княскае сумленне і твая справядлівая душа.

І ён зноў у душы радаваўся, думаючы: «Ну, цяпер ужо яны не толькі не будуць вінаваціць нас, але яшчэ будуць шукаць выйсця, як ім выкруціцца з гэтага становішча і застацца з чыстымі рукамі. Нас ніхто больш не будзе дакараць, і слава Ордэна будзе незаплямленай, белай, як наш плашч».

Але тут неспадзявана пачуўся голас старога Мікалая з Длуголясу:

— Вас асуджаюць за прагнасць і, бачыць Бог, справядліва, бо і ў гэтай справе не гонар Ордэна, а выгада для вас важней за ўсё.

— Гэта так! — хорам пацвердзілі мазавецкія рыцары.

Крыжак ступіў крок уперад, ганарліва ўзняў галаву і, змерыўшы ўсіх пагардлівым позіркам, сказаў:

— Я прыехаў да вас не як пасол, а як сведка і рыцар Ордэна, гатовы, не шкадуючы ўласнай крыві, да самага скону абараняць гонар Ордэна!.. Калі ж хто-небудзь, на суперак таму, што давёў сам Юранд, асмеліцца вінаваціць Ордэн ў выкраданні дачкі Юранда, хай падніме гэты рыцарскі заклад і аддасца на волю Божую!

Сказаўшы гэта, ён кінуў перад сабой рыцарскую пальчатку, якая ўпала на падлогу. Мазавецкія рыцары застылі ў глухім маўчанні. Не адзін з іх з вялікай ахвотай зазубрыў бы свой меч аб крыжацкі карак, але кожны баяўся Боскага суда. Ні для кога не было таямніцай тое, што Юранд дакладна засведчыў: не рыцары Ордэна выкралі ягоную дачку. Таму кожны ў душы думаў, што справядлівасць на баку Ротгера, і ён пераможа ў паядынку. Таму ён яшчэ больш дзёрзка спытаў, упёршы рукі ў бакі:

— Дык ці ёсць такі, хто падніме гэтую пальчатку?

І тут на сярэдзіну залы выступіў рыцар, які з'явіўся непрыкметна і ўжо колькі часу стаяў ля дзвярэй і слухаў гэтую размову.

— Я падніму! — сказаў ён.

І, падняўшы пальчатку Ротгера, у сваю чаргу кінуў сваю проста яму ў твар, а затым загаварыў голасам, які ў мёртвай цішыні прагучаў на ўсю залу:

— Клянуся перад Богам, вяльможным князем і ўсім

знатным рыцарствам гэтай зямлі, што ты, крыжак, брэ-паш, як сабака, насуперак справядлівасці і праўдзе, і я выклікаю цябе на двубой, пеша альбо конна, на дзідах, сякерах, на кароткіх альбо доўгіх мечях — і не на няволі, а да апошняга ўздыху, на смерць!

У зале запанавала такая ціша, што было чуваць, як праляціць муха. Усе вочы скіраваліся на Ротгера і рыцара, які выклікаў яго на двубой; ніхто не пазнаў яго, бо на ягонай галаве быў шлем, хаця і без забрала, але з круглаватым нашлемнікам, які спускаўся на вушы, а ніжняя частка твару была ў глыбокім цені. Крыжак быў здзіўлены не менш, чым усе астатнія. Разгубленасць, збянтэжанасць і зацяты гнеў прамільгнулі на ягоным твары, як маланка мільгае на начным небе. Ён падхапіў ласіную пальчатку, якая, слізгануўшы па ягоным твары, зачэпілася за наплечнік, і спытаў:

— Хто ты такі, што асмеліўся ўсумніцца ў справядлівасці Божай?

Той адшпіліў спражку ля падбародка, зняў шлем, з-пад якога паказалася маладая светлая галава, і сказаў:

— Я — Збышка з Багданца, муж дачкі Юранда.

Усе здзівіліся, Ротгер таксама; ніхто, акрамя князя з княгіняй, айца Вышонека і дэ Лорша, не ведаў, што Дануся пашлюбаваная. Крыжакі былі ўпэўнены, што ў Данусі больш няма родных, апрача бацькі, і няма каму абараніць яе. Але тут уперад выступіў пан дэ Лорш і сказаў:

— Пацвярджаю сваім рыцарскім гонарам праўдзівасць ягоных слоў; калі ж хто сумняваецца ў гэтым, то вось мая пальчатка.

Ротгер не ведаў страху і ў гневе, можа, падняў бы і гэтую пальчатку, але ўспомніў, што той, хто яе кінуў, быў сам знатным рыцарам і да таго ж родзічам графу Гельдэрнскаму, а таму стрымаўся. А тут і князь узняўся са свайго месца і, ссунуўшы бровы, сказаў:

— Я забараняю паднімаць гэтую пальчатку, бо і я пацвярджаю, што гэты рыцар сказаў праўду.

Крыжак, пачуўшы гэтыя словы, пакланіўся, а потым сказаў Збышку:

— Калі на тое будзе згода, то пеша, на баявішчы, на сякерах.

— Я цябе ўжо і так раней выклікаў на двубой, — адказаў Збышка.

— Дай жа Божа, каб перамагла справядлівасць! — усклікнулі мазавецкія рыцары.

За Збышку перажываў увесь двор — як рыцары, так і дамы, — усе любілі яго, але ж ніхто не мог усумніцца, што праўда на баку крыжака, бо ва ўсіх было на памяці пасланне Юранда. Акрамя таго, усе ведалі, што Ротгер — адзін з самых знакамітых рыцараў Ордэна. Ягоны збраяносец ван Крыст, мабыць, наўмысна распавядаў мазавецкім шляхцічам, што Ротгер раней, чым стаў узброеным мніхам, быў запрошаны аднойчы за ганаровы стол рыцараў, а за гэтым сталом мелі права сядзець толькі самыя слыннымя рыцары, такія, напрыклад, якія хадзілі ў Святую Зямлю, перамаглі волатаў, цмокаў або магутных чарнакніжнікаў. Мазуры слухалі гэтую пахвальбу ван Крыста, яго аповеды пра тое, што Ротгеру даводзілася не аднойчы біцца сам-насам супраць пяцёх рыцараў з мізерыкордыяй у адной руцэ і сякерай або мечам у другой, і яшчэ болей перажывалі за Збышку, а некаторыя з іх казалі так: «Эх, каб быў тут Юранд, ён і двум такім Ротгерам даў бы рады, над ім яшчэ ніводзін немец верх не ўзяў, але маладзёну бяда будзе! На баку Ротгера сіла, гады, вопыт». Іншыя шкадавалі, што не паднялі тую пальчатку, казалі, што каб не ліст Юранда, то зрабілі б гэта без роздуму... «Але боязна перад Божым судом...» Згадвалі таксама пры выпадку дзеля ўласнага суцяшэння імёны мазавецкіх, увогуле польскіх рыцараў, якія ці то на прыдворных забавах, ці на турнірах перамагалі заходніх рыцараў; сярод іх называлі ў першую чаргу Завішу з Гарбава, з якім ніводзін рыцар у хрысціянскім свеце не мог зраўняцца. Былі аднак і такія, хто верыў у Збышку, ягоную перавагу над немцам. «Ён не зломак, — казалі яны, — і ўсе ведаюць, што ён ужо аднойчы паспрабаваў моц нямецкіх ілбоў на ўтаптанай зямлі». І асабліва падтрымаў іх дух учынак Збышкавага збраяносца, чэха Главы, які напярэдадні бою слухаў-слухаў ван Крыста, што апавядаў пра нечуванья перамогі свайго гаспадара, а потым, як хлопец гарачы, схапіў таго за бараду, задраў ягоную галаву ўгору і сказаў: «Калі табе не сорамна плявузгаць абы-што людзям, то глянь угору, бо цябе і Бог чуе!» І трымаў яго так столькі часу, колькі патрэбна, каб прачытаць «Ойча наш», і толькі тады адпусціў; той распытаў яго, даведаўся, што Глава паходзіць са шляхецкага роду, і выклікаў яго на двубой, таксама на сякерах.

Мазураў гэта вельмі ўзрадавала, і зноў не адзін з іх

разважаў так: «Такія не будуць вагацца ў час паядынку, і калі на іх баку праўда і Бог, то такім ладным хлопцам пад сілу адолець гэтых крыжацкіх недаваркаў». І ўсё ж Ротгер так лоўка змог усім адвесці вочы, што многія непакоіліся і не ведалі, на чым баку праўда, — і сам князь той непакой падзяляў.

Таму ўвечары напярэдадні двубою ён паклікаў Збышку для размовы, падчас якой была акрамя яго толькі княгіня, і запытаў:

— Ты ўпэўнены, што Бог будзе з табой? Адкуль ты ведаеш, што гэта яны захапілі Данусю? Хіба табе Юранд сказаў гэта? Вось зірні, гэта ліст Юранда, напісаны рукой ксяндза Калеба, вось пячатка Юранда, а ў лісце ён паведамляе, што ведае — гэта не крыжакі ўчынілі. А табе ён што казаў?

— Казаў, што гэта не крыжакі.

— Як жа ты тады можаш рызыкаваць жыццём, разлічваць на Божы суд?

Збышка маўчаў, толькі неўзабаве ў яго задрыжэлі шчокі і на вочы навярнуліся слёзы.

— Я нічога не ведаю, літасцівы пане, — сказаў ён нарэшце. — Мы разам з Юрандам выехалі адсюль, і я па шляху прызнаўся яму, што пашлюбаваўся з Данусяй. Ён адразу пачаў наракаць, баяўся, што гэта будзе грэх перад Богам, але, калі я сказаў яму, што такая была воля Бога, супакоіўся — і дараваў мне. Усю дарогу ён даводзіў, што ніхто іншы, апроч крыжакоў, не мог выкрасці Данусю, а потым не ведаю, што з ім сталася! У Спыхаў прыехала тая самая жанчына, якая прывозіла мне аднойчы нейкія лекі ў лясны дом, а з ёй яшчэ адзін пасланец. Пра што гаварылі, я таксама не ведаю, але пасля гэтай размовы Юранда не пазналі ўласныя слугі: ён выглядаў, нібы нябожчык. Нам ён сказаў: «Гэта не крыжакі», — а сам выпусціў дэ Бергава і ўсіх палонных з сутарэння, а потым, аднаму Богу вядома чаму, паехаў адзін, без слуг, без збраўноса... Сказаў, што едзе да разбойнікаў, каб выкупіць Данусю, мне загадаў чакаць. Ну я і чакаў. Аж тут даходзіць чутка са Шчытна, што Юранд перабіў купу немцаў і сам загінуў! О літасцівы пане! Спыхаўская зямля здавалася мне гарачай, я ўжо не мог трываць. Пасадзіў людзей на коней, каб ехаць помсціць за Юранда, але тут ксёндз Калеб мне і кажа: «Змак табе не ўзяць, лепш не пачынай вайны, а з'ездзі да князя, мабыць, там што-небудзь ведаюць пра Дануську». Ну я і паехаў, і прыйшоў сюды якраз

у той момант, калі гэты сабака плявузгаў пра крыжацкія крыўды і юрандава шаленства... Я, васпане, падняў ягоную пальчатку таму, што яшчэ раней паслаў яму выклік на двубой, і хаця не ведаю, хто выкраў Данусю, ды ведаю, што ўсе яны брахуны і няма ў іх ні сораму, ні гонару, ні сумлення! Вы ж ведаеце, што гэта яны закалолі дэ Фурсі, а на майго збраяноса хацелі звярнуць. Божа мой! Яны зарэзалі яго, як вала, а да цябе, вяльможны княжа, прыйшлі патрабаваць помсты і адплаты! Хто зможа прысягнуць у тым, што яны і тады не зманілі Юранду, а цяпер не мацяць табе, княжа? Не ведаю, не ведаю я, дзе Дануська! Але я выклікаў яго, бо хай сабе мне і з жыццём развітацца давялося б, ды лепш мне памерці, чым жыць без майго каханья, без маёй наймілейшай ў свеце Дануські.

З гэтымі словамі ён ад хвалявання сарваў сетку з галавы, аж валасы рассыпаліся па плячах, і горка заплакаў. Княгіня Анна Данута, сама да глыбіні душы засмучаная згубай Данусі, злітавалася над ягоным глыбокім горам, паклала яму рукі на галаву і сказала:

— Хай Бог дапаможа табе, сучешыць і блаславіць!

V

Князь быў не супраць паядынку, ды, урэшце, ён па тагачасных звычаях і не мог яго забараніць. Ён толькі папрасіў Ротгера напісаць ліст да магістра і да Зыгфрыда дэ Лёвэ пра тое, што сам першы кінуў пальчатку мазавецкім рыцарам, што выходзіць на двубой з мужам дачкі Юранда, які да таго ж яшчэ раней пасылаў яму выклік. У лісце Ротгер растлумачыў вялікаму магістру, што выходзіць на бой без дазволу толькі таму, што выступае ў абарону гонару Ордэна і хоча рассяць брудныя падазрэнні, якія маглі б кінуць цень на Ордэн, і што ён гатовы уласнай крывёй змыць ганьбу. Гэты ліст быў адразу ж адасланы да мяжы Ордэна з адным са слуг рыцара, а адтуль да Мальбарка ён будзе ісці па пошце, якую крыжакі вынайшлі і ўвялі ў сябе многа раней, чым гэта было зроблена ў іншых краінах.

Тым часам на панадворку замка ўтапталі снег, пасыпалі яго попелам, каб ногі змаганцаў не грузлі і не слізгалі па гладкай паверхні. Ва ўсім замку панаваў незвычайны рух. Рыцары і прыдворныя дамы так хваляваліся,

што напярэдадні бою не спалі ўсю ноч. Гаварылі пра тое, што конны міжбой на дзідах і нават на мечах часта канчаецца толькі ранами, а вось бой на страшных баявых сякерах заўжды вядзе да смерці. Усе сэрцы былі на баку Збышкі, усе любілі і яго, і Данусю, і таму ўсе з трывогай згадвалі размовы пра славу і сілу крыжакоў. Многія жанчыны ўсю ноч маліліся ў капліцы, дзе пасля споведзі ў ксяндза Вышонека маліўся і Збышка. Дамы глядзелі на ягоны малады твар і казалі адна адной: «Ён жа такі малады! І яму давядзецца падставіць сваю галаву пад нямецкую сякеру...». І жанчыны маліліся з яшчэ большай заўзятасцю, каб Бог паслаў яму дапамогу. Але вось на світанні Збышка падняўся з калень і пайшоў праз капліцу да аднаго з пакояў у замку, каб надзець на сябе даспехі, і жанчыны ўсцешыліся: хаця галава і твар Збышкі былі хлапечыя, але затое постаць яго была рослая і моцная, і ён здаўся ім такім ладным малойцам, які дасць рады нават самаму дужаму праціўніку.

Бой павінен быў адбыцца на замкавым панадворку, які атачала галерэя.

Ужо добра развіднела, калі князь і княгіня выйшлі разам з дзецьмі і селі пасярод, між калонамі, адкуль было лепш за ўсё глядзець на панадворак. Побач з імі селі самыя знатныя прыдворныя, шляхетныя дамы і рыцары. Запоўніліся людзьмі ўсе куткі на галерэі, слугі паселі за валам, які ўтварыўся з пазграбанага снегу, уладкаваліся на балконах і нават на даху. Простыя людзі казалі так: «Дай Бог, каб наш яму ўсыпаў як след!»

Дзень быў халодны, сыры, але ясны; у паветры насіліся галкі, што гнездавалі пад дахам і на шырокіх вежах; напалоханыя нязвыклым для іх рухам, яны кружлялі над замкам, лапачучы крыламі. Холад холадам, а людзей кідала ў жар ад хвалявання; калі ж затрубіла першая труба, якая абвешчала выхад змаганцаў, ва ўсіх сэрцы загрузкалі ў грудзях, нібы молат.

Яны выйшлі на баявішча з процілеглых бакоў і спыніліся па краях яго. Усе, хто глядзеў на іх, стаілі дыханне, усе думалі пра тое, што вось ужо хутка дзве душы паляцяць на неба, а два трупы застануцца ляжаць на снезе,— ад гэтай думкі вусны ў жанчын збялелі і пасінелі, мужчыны ж утаропіліся вачыма ў змаганцаў, імкнучыся па іх паставе, узбраенню ўгадаць, хто з іх пераможа.

Крыжак быў у панцыры, аздобленым блакітнай эмаллю, гэтакім жа набедраніку і шлеме з адкрытым забралам

і з пышным пукам пёраў паўліна на грэбені. Збышкавы грудзі, бакі і спіну прыкрывала выдатная міланская браня, якую ён раней здабыў у паядынку з фрызамі. На галаве ў яго быў шлем з нашлемнікам, але без падбародніка, без пёраў, на нагах скураныя боты. У левай руцэ і той, і другі трымалі шчыты з гербамі; у крыжака на верхнім полі была шахматная дошка, а на ніжнім — трое львоў, што стаялі на задніх лапах, у Збышкі — тупая падкова. У правай руцэ кожны трымаў шырокую страшную сякеру, асаджаную на пачарнелыя дубовыя дзяржалыны, крыху даўжэйшыя, чым рука рослага мужчыны. Услед за рыцарамі выступалі іх збраяносцы: Глава, якога Збышка называў Гловачам, і ван Крыст, абодва ў цёмнай жалезнай брані, з сякерамі і шчытамі; ван Крыст меў у гербе куст жаўтазелю, герб чэха быў падобны да герба Памяна, з той розніцай, што ў галаве быка замест сякеры тырчэў кароткі меч, да паловы ўсаджаны ў ягонае вока.

Труба прагучала другі раз, а за трэцім змаганцы, згодна з умовамі паядынку, павінны былі пачынаць. Цяпер паміж імі была толькі невялікая прастора, пасыпаная шэрым попелам, а над ёй, здавалася, лунала, як злавесны птах, смерць. Перш, чым прагучаў трэці сігнал, Ротгер падышоў да калон, паміж якіх сядзелі князь з княгіняй, узняў сваю закаваную ў сталь галаву і сказаў такім гучным голасам, што яго пачулі ва ўсіх кутках галерэі:

— Бяру ў сведкі Бога, цябе, вяльможны князь, і ўсё рыцарства гэтай зямлі, што я не вінаваты ў той крыві, якая тут пральецца.

Пасля ягоных слоў ва ўсіх зноў сціснуліся сэрцы — так уразіла гэтая ўпэўненасць крыжака ў сабе і ў сваёй перамозе. Але Збышка шчыра сказаў, звяртаючыся да свайго Гловача:

— Брыдка слухаць крыжацкую пахвальбу, я ж пакуль што жывы. У гэтага хвалька павіны чуб на шлеме, а я даў слова сарваць спачатку тры такія чубы, а потым яшчэ столькі, колькі пальцаў на абедзвюх руках, вось Бог і спадобіў!

— Пане... — спытаў Глава, нахіляючыся і набіраючы ў прыгаршчы попелу са снегам, каб сякерышча не слізгацела ў руках, — можа, дасць Бог, я хутка адужаю гэтага прускага здыхляка, дык ці можна мне будзе калі ўжо не ўдарыць на крыжака, то хоць бы ўсунуць яму між ног сякерышча, каб ён грымнуўся вобзем?

— Божа барані! — жвава ўсклікнуў Збышка, — гэтым ты пакрыў бы вечнай ганьбай і сябе, і мяне.

Тут труба прагучала ў трэці раз. Пачуўшы яе, збраяносцы імкліва, з лютасцю кінуліся адзін на аднаго, а рыцары зыходзіліся павольна і важна, як і належала ім па іх званню і годнасці выступаць перад першай сутычкай.

На збраяносцаў мала хто звяртаў увагу, але тыя з дасведчаных рыцараў і чэлядзі, хто на іх пазіраў, адразу ж зразумелі, што чэх мае вялікую перавагу. У руках немца і сякера хадзіла цяжэй, і шчыт рухаўся павольней. Ягонныя доўгія ногі, што былі відаць з-пад круглаватага пукатага шчыта, былі значна слабейшымі, чым пругкія, моцныя ногі чэха, абцягнутыя вузкімі штанамі. Глава так імкліва напаў на ван Крыста, што той з першай жа хвіліны быў вымушаны адступаць. Адразу ўсім стала зразумела, што адзін з праціўнікаў наляцеў на другога, як бура, што ён напірае, адцясненне і б'е ворага, як пярун, а той, адчуваючы смерць сваю, толькі бароніцца, каб аддаліць гэтую страшную хвіліну. Так яно на самой справе і было. Хвалько, які наогул выходзіў на бой толькі тады, калі не мог ужо выкруціцца, зразумеў, што грубыя і неабачлівыя словы давялі яго да бою са страшным асілкам, ад якога ён павінен быў уцякаць, як ад згубы; і цяпер, калі ён зразумеў, што гэты асілак адным ударам можа зваліць быка, сэрца ў яго затрымцела. Ён зусім забыўся на тое, што мала бараніцца шчытом, што трэба самому біць ворага. Ён бачыў толькі над сабой бліскучую сякеру і думаў, што кожны ўдар яе можа быць для яго апошнім. Настаўляючы шчыт, ён міжволі мружыў вочы з пачуццём трывогі, не ведаючы, ці адкрые ён іх яшчэ раз. Толькі зрэдку наносіў ён удар, не спадзеючыся пацэліць у праціўніка, і толькі ўсё вышэй узнімаў шчыт над галавой, каб яшчэ і яшчэ раз ахаваць яе ад удару.

Ён пачаў ужо стамляцца, а чэх наносіў усё больш моцныя ўдары. Як пад сякерай дрывасека ад высокай хвоі адшчэпліваюцца велізарныя трэскі, так пад баявой сякерай чэха пачалі крышыцца і адпадаць бляхі ад брані нямецкага ваяра. Верхні край шчыта прагнуўся і трэснуў, правы наплечнік пакаціўся на зямлю разам з рассечаным і ўжо акрываўленым раменьчыкам. У ван Крыста валасы сталі дыба, яго ахапіла смяротная трывога. Ён яшчэ раз і другі з усяе сілы скіраваў сякеру ў шчыт чэха і, пераканаўшыся нарэшце, што яму няма ратунку ад моцнага праціўніка і што толькі нейкія надзвычайныя высілкі

выратуюць яго, кінуўся раптам у сваіх цяжкіх даспехах пад ногі Главе.

Абодва яны ўпалі на зямлю і змагаліся, качаючыся і пераварочваючыся на снезе. Але чэх неўзабаве ўзяў верх, яшчэ якую хвілю стрымліваў распачныя спробы праціўніка вырвацца, а потым прыціснуў каленам жалезную сетку, якая прыкрывала ягоны жывот, і выцягнуў з-за паса кароткі трохгранны клінок-мізерыкордыю.

— Пашкадуў! — ціха прашаптаў ван Крыст, узнімаючы вочы на чэха.

Але той замест адказу ўзлёт на яго, каб лягчэй было дацягнуцца да шыі, перарэзаў раменьчык шлема і двойчы ўсадзіў клінок у горла няшчаснага, накіроўваючы лязо проста ўніз, да грудзей.

Вочы ў ван Крыста закаціліся пад лоб, рукамі і нагамі ён пачаў скрэбці снег, нібы хацеў ачысціць яго ад попелу, але праз хвіліну выпрастаўся і знерухомеў, толькі вусны ў крывавай пене яшчэ крыху варушыліся і кроў залівала дол.

А чэх устаў, абцёр мізерыкордыю аб крысо адзення немца, падняў сваю сякеру і, абапёршыся на яе, пачаў глядзець на цяжкую і зацятую бойку свайго гаспадара з братам Ротгерам.

Рыцары з Захаду звыклі ўжо да распешчанасці і раскошы, у той час як маладыя шляхцічы ў Малапольшчы і Велікапольшчы, а таксама і ў Мазовіі яшчэ вялі суровае і простае жыццё, сваёй загартаванасцю, фізічнай сілай і здольнасцю да любой, самай цяжкай працы яны здзіўлялі нават чужынцаў і нядобразычліўцаў. Вось і Збышка пераўзыходзіў крыжака сілай рук і ног не менш, чым ягоны збраяносец пераўзыходзіў ван Крыста, але было відаць і тое, што ён па маладосці сваёй не меў такога баявога вопыту, як Ротгер.

Добра яшчэ, што гэта быў бой на сякерах, бо тут не патрэбна было ўменне фехтаваць. Калі б яны біліся на кароткіх або доўгіх мечох, дзе трэба ўмець калоць, секчы і адбіваць удары, немец меў бы значную перавагу. Але і так сам Збышка і ўсе, хто глядзеў на міжбой, зразумелі па рухах Ротгера і яго ўменні валодаць шчытом, што гэта спрактыкаваны і грозны ваяр, які, відаць, не ўпершыню ўдзельнічае ў падобных паядынках. Удары сякеры Ротгера адбіваў шчытом, кожны раз злёгка нахіляючы яго да сябе, праз гэта размах, нават моцны, траціў сілу, і ўдар сякеры не мог ні працяць, ні скрышыць гладкай паверхні

шчыта. Ротгер то на хвіліну адступаў, то зноў ішоў уперад і рабіў гэта спакойна, аднак так хутка, што за яго рухамі цяжка было сачыць. Князь пачаў баяцца за Збышка, твары рыцараў азмрочыліся, бо здавалася, што немец сумысля гуляе са сваім праціўнікам. Некалькі разоў ён нават не падставіў шчыт, а толькі крыху збочваў у той момант, калі Збышка наносіў удар, і лязо сякеры праціўнікала пустое паветра. Гэта было самае страшнае: Збышка мог страціць раўнавагу і ўпасці, тады яго пагібель стала б немінучай. Бачыў тое і чэх і, стоячы над забітым ваяром Крыстам, устрывожаны, казаў сам сабе: «Калі, баран Божа, малады пан упадзе, грывну немцу абухом між лапатак, каб і ён жывым не застаўся».

Аднак Збышка не падаў, ён шырока расстаўляў свае моцныя ногі і кожны раз стрымліваў цяжар цела і імпульс размаху.

Ротгер адразу заўважыў гэта, і памыляліся тыя з гледзішча, хто думаў, нібы ён пацвельваецца са свайго праціўнікам. Яшчэ пасля першых удараў, нягледзячы на ўвесь той спрыт, з якім Ротгер нахіляў да сябе свой шчыт, ягоная правая рука пачала дранцвець, і ён зразумеў, што яму давядзецца добра павалтузіцца з гэтым хлопцам, калі не ўдасца зваліць яго добрым ударам, то міжбой можа аказацца доўгім і небяспечным. Ён разлічваў, што Збышка не патрапіць у шчыт і рухне на снег, але той не падаў, і гэта занепакоіла яго. З-пад сталёвага нашлемніка ён бачыў сціснутыя вусны і кончык носа, а часам і бляск вачэй Збышкі і казаў сам сабе: гэтага хлопца павінна загубіць запальчывасць, ён узгарыцца, страціць пільнасць і, аслеплены, больш будзе думаць пра напад, чым пра абарону. Але і тут ён памыліўся. Збышка не ўмеў ухіляцца ад удараў, збочваючы, як Ротгер, але не забываўся на шчыт і, узнімаючы сякеры, не адхіляў шчыт больш, чым трэба. Было відавочна, што ён падвоіў сваю ўвагу, аданіў вопыт і спрыт праціўніка і не толькі не страціў пільнасці, але, наадварот, засяродзіўся, стаў больш асцярожным, і ў ягоных ударах, усё больш страшных, быў нейкі разлік, на які здольна не гарачая, а толькі халодная адвага.

Ротгер пабываў не на адной вайне, удзельнічаў у многіх баях і паядынках, ён з уласнага вопыту ведаў, што бываюць такія людзі, якія, нібы драпежныя птушкі, створаны для бітвы і маюць асаблівы прыродны дарунак хутка, чуццём спасцігнуць тое, што іншыя засвойваюць не

адзін год. Пасля першых жа ўдараў Ротгер зразумеў, што гэты юнак нечым падобны на ястраба, які ў праціўніку бачыць толькі здабычу і думае пра адно: як бы ўхапіць яе кіпцюрамі. Нягледзячы на сваю сілу, Ротгер адчуваў, што і яе не хопіць, і тут ён не пераўзыдзе Збышку, што можа знясілець раней, чым здолее нанесці рашучы ўдар, і змаганне з гэтым менш вопытным, але страшным юнаком можа для яго скончыцца кепска. Гэтак разважыўшы, ён вырашыў весці бой, не трацячы дарэмна сілу: прыціснуў шчыт да сябе, не надта наступаў, але і не надта адступаў, абмежаваў рухі, сабраў усе сілы душы і цела для аднаго рашаючага ўдару і вычэкваў зручнага выпадку.

Жудаснае змаганне ўсё доўжылася... На галерэі залягла мёртвая ціша. Былі чуваць толькі то звонкія, то глухія ўдары абуха або ляза сякеры па шчыце. І князю з княгіняй, і рыцарам, і прыдворным дамам такое відовішча было не ў навіну, але ўсё ж нейкае дзіўнае пачуццё, падобнае на жак, нібы кляшчамі спіскала кожнае сэрца. Усе разумелі, што тут не мераюцца сілай, спрытам, мужнасцю, што б'юцца ў гэтай сутычцы з большай, чым звычайна, зацятасцю, з большым адчаем, з большым неспатоленым гневамі, з большай прагай помсты. На суд Божы ў гэтым паядынку выступілі з аднаго боку страшная крыўда, каханне і няўцешная гора, з другога — гонар усяго Ордэна і глыбокая нянавіць.

Неўзабаве пасвятлеў бледны зімовы ранак, рассялася шэрая заслона імглы, і прамень сонца расквяціў блакітны панцыр крыжака і срабрыстую міланскую браню Збышкі. На капліцы прабіла тэрцыю*. Гукі звона абудзілі цэлыя чароды галак, якія ўзляцелі са стрэх, лопалі крыламі і пранізліва крычалі, нібы радаваліся, убачыўшы кроў і труп, што нерухома ляжаў на снезе. Ротгер зірнуў на яго ў часе бою раз, другі і раптам пачуўся вельмі і вельмі адзінокім. Усе вочы, якія пазіралі на яго, былі вачыма ягоных ворагаў. Усе малітвы, пажаданні і ціхія зарокі, якія выказвалі ў думках жанчыны, былі дзеля Збышкі. Хаця крыжак і быў упэўнены, што збраяносец Збышкі не кінецца на яго ззаду і не заб'е яго знянацку, аднак і выгляд, і сама блізкасць гэтай грознай постаці праймала яго такой міжвольнай трывогай, якая ахоплі-

* Дзевяць гадзін (лац.).

вае людзей, калі яны бачаць ваўка, мядзведзя або быка, ад якога яны не адгароджаны кратамі. Ён не мог пазбавіцца гэтага адчування, тым больш, што чэх, які хацеў сачыць за ходам бою, увесь час пераходзіў з месца на месца: то зойдзе збоку, то ззаду, то спераду, пры гэтым ён нахіляў галаву і злавесна глядзеў на Ротгера праз адтуліну ў жалезным шлеме, а часам міжвольна ўзнімаў укрываўленае лязо сякеры.

Стомленасць пачала нарэшце ахопліваць крыжака. Раз за разам ён яшчэ абрынуў на Збышку два кароткія, але страшныя ўдары, скіроўваючы іх у Збышкава правае плячо, але юнак з такой сілай адбіў іх шчытом, што сякерышча задрыжэла ў руцэ Ротгера, а сам ён мусіў адхіліцца, каб не ўпасці. Надалей ён ужо толькі адступаў. На зыходзе былі ягонае цярпенне і раўнавага, знікала ягоная сіла. Гледачы ўбачылі, што ён адступае, і ў іх вырываўся пераможны крык, які абудзіў у ім злосць і распач. Удары сякер пачасціліся. Пот заліваў твары абодвух змаганцаў, з іх грудзей праз сцятыя зубы вырывалася хрыплае дыханне. Гледачы перасталі захоўваць маўчанне, раз-пораз чуўся то мужчынскі, то жаночы голас: «Ві! Сячы яго! Суд Божы! Кара Божая! Памажы яму Божа!» Князь некалькі разоў узнімаў руку, каб супакоіць людзей, але не мог ужо стрымаць іх. Галасы чуліся ўсё гучней, дзе-нідзе на галерэі пачалі плакаць дзеці, нарэшце зусім пад самым бокам княгіні нейчы малады жаночы голас усклікнуў:

— За Дануську, Збышка! За Дануську!

Збышка і так ведаў, што б'ецца за Данусю. Ён быў упэўнены, што гэты крыжак таксама меў дачыненне да яе выкрадання, і, б'ючыся за яе, помсціў за яе крыўды. Але ён быў малады, прагны да бітвы і ў кожную хвіліну бітвы думаў толькі пра бітву. Гэты раптоўны вокліч нагадаў яму пра ягоную страту, пра гаротны лёс Данусі. Каханне, жаль і прага помсты нібы ўлілі ў яго жылы агонь. У яго зашчымела сэрца ад абуджанага болю, і нечуваная злосць авалодала ім. Страшных, падобных на парывы буры ўдараў ягонай сякеры крыжак не мог ужо ні стрымаць, ні адбіць. Збышка ўдарыў шчытом у ягоны шчыт з такой звышчалавечай сілай, што рука Ротгера раптам здранцвела і бяссільна ўпала. Ён адразу ж астрашэў і адступіў, адхінуўшыся назад, аж тут у ягоных вачах мільгануў бляск сякеры, і вастрыё ўпала, як маланка, на ягонае правае плячо.

Да слыху гледачоў даляцеў толькі распачны крык:

«Jesus!...». Ротгер ступіў яшчэ крок назад і паваліўся дагары на зямлю.

Адразу ж на галерэі ўсё прыйшло ў рух і зараілася, як на пчэльні, калі сагрэтыя сонцам пчолы пачынаюць катурхацца і гудзець. Плойма рыцараў умомант збегла ўніз па сходах, чэлядзь пералазіла праз снежны вал, каб паглядзець на трупы. Тут і там чуліся воклічы: «Вось ён, суд Божы!.. Ёсць у Юранда добры спадчыннік! Хвала яму і слава! Лоўка ён б'е сякерай!» Іншыя крычалі: «Гляньце, дзіва якое! Сам Юранд не пацэліў бы лепш!» Неўзабаве каля трупа Ротгера сабраўся цэлы натоўп цікаўных, а сам ён ляжаў на спіне, твар быў белы, рот шырока разяўлены, плячо ўсё ў крыві; страшна рассечанае ад шыі да пахі, яно ледзьве трымалася на нейкіх шматках скуры. У натоўпе разважалі: «Вось, жывы быў, дык хадзіў такі важны, такі пыхлівы, а цяпер ляжыць і пальцам варухнуць не можа!» Адных здзіўляў ягоны рост — лежачы на зямлі, ён здаваўся яшчэ большым, другіх — павіныя пёры, якія дзівосна пераліваліся на снезе, трэціх — ягоныя даспехі, што каштавалі ці не добрую вёску. Тут якраз падышоў чэх Глава з двума слугамі, каб зняць даспехі з забітага, і цікаўныя атачылі Збышку, пачалі хваліць яго, узносіць да нябёсаў, бо яны меркавалі, і слухна, што слава ягоная — гэта і слава ўсяго мазавецкага і польскага рыцарства. Тым часам у Збышкі ўзялі сякеру і шчыт, каб даць яму палёжку, а Мракота з Мацажава зняў з ягонай успатнелай галавы шлем і надзеў яму шапку з чырвонага сукна. Збышка стаяў нібы аслупянелы, цяжка дыхаючы, з яшчэ не згаслым агнём у вачах, з тварам, бледным ад напружання і гневу, і ўздрыгваў ад хвалявання і стомленасці. Яго падхапілі пад рукі і павялі да князя і княгіні, якія чакалі яго ў цёплым пакоі ля каміна. Збышка ўкленчыў перад імі, айцец Вышонек перажагнаў яго і памаліўся за душы нябожчыкаў, а князь абняў маладога рыцара і сказаў:

— Усявышні вынес свой прысуд, ён скіраваў тваю руку, хай жа будзе бласлаўёна Ягонае імя, амін!

Потым ён павярнуўся да пана дэ Лорша і іншых рыцараў і дадаў:

— Цябе, іншаземны рыцар, і вас усіх бяру ў сведкі і сам хачу засведчыць: яны змагаліся згодна законаў і звычайў, а суд Божы здзейсніўся так, як ён і ўсюды здзяйсняецца, па-боску і па-рыцарску.

Усе рыцары, якія былі ў пакоі, адгукнуліся на гэтыя

словы дружным хорам галасоў; калі ж сказанае князем пераклалі пану дэ Лоршу, той устаў і прамовіў, што не толькі сведчыць, што ўсё адбывалася па-рыцарску і па-боску, але і ў тым выпадку, калі нехта ў Мальбарку ці пры якім-небудзь іншым двары паспрабуе ўзяць тое пад сумненне, то ён, дэ Лорш, адразу ж выкліча такога на паядынак, пеша альбо конна, нават калі гэта будзе не звычайны рыцар, а які-небудзь асілак ці чараўнік, які ўменнем наводзіць чары пераўзыходзіць самога Мерліна.

А тым часам княгіня Анна Данута ціха сказала Збыш-ку, які ўсё яшчэ стаяў на каленях:

— А чаму ты не рады? Радуйся і дзякуй Богу; калі ўжо Бог ахаваў цябе ад згубы, то ён і надалей будзе да цябе літасцівы і дасць табе шчасце.

Збышка адказаў:

— Як жа мне радавацца, літасцівая пані? Дапамог мне Бог перамагчы крыжака і адпомсціць яму, але Дануські як не было, так і няма, і не бліжэй мне да яе, чым раней было.

— Самыя лютыя ворагі, Данфельд, Готфрыд і Ротгер — мёртвыя, — прамовіла княгіня, — а пра Зыгфрыда кажуць, што ён справядлівейшы ад іх, хоць і жорсткі. Так што падзякуй Богу і за гэта. Пан дэ Лорш сказаў мне: калі крыжак загіне, то ён адвязе ягонае цела, а потым адразу ж паедзе ў Мальбарк і з самім вялікім магістрам будзе гаварыць пра Данусю. Ужо ж напэўна не асмеляцца яны не паслухацца вялікага магістра.

— Дай Бог здароўя пану дэ Лоршу, — усклікнуў Збышка. — Я таксама паеду з ім у Мальбарк.

Княгіню так настрашылі тыя словы, нібы яна пачула, што Збышка сам бяззбройны паедзе да ваўкоў, якія зімой збіраюцца ў зграі сярод дрымучых мазавецкіх лясоў.

— Навошта? — усклікнула яна. — На сваю пагібель? Цяпер, адразу ж пасля паядынку, табе не дапамогуць ні дэ Лорш, ні тыя лісты, якія Ротгер напісаў перад боем. Ты нікога не ўратуеш, а сам згінеш.

Але Збышка ўстаў, скрыжаваў рукі на грудзях і сказаў:

— Богам клянуся, што паеду не тое што ў Мальбарк, а і за мора, калі спатрэбіцца. Хай мяне блаславіць Хрыстос, я да астатняга ўздыху, да скону дзён буду шукаць Данусю і ніколі не адступлюся, пакуль не загіну. Мне лягчэй біць немцаў, ваяваць з імі ў даспехах, чым сіраціне мучыцца ў сутарэнні. Многа, многа лягчэй!

Ён сказаў гэта, як заўсёды гаварыў, калі ўспамінаў пра Данусю, з такім хваляваннем, з такім болем, што аж голас ягоны перарываўся, нібы нейкі камяк падступаў да горла. Княгіня зразумела, што прасіць Збышку не варта, што стрымаць яго можна было, толькі закаваўшы ў кайданы і пасадыўшы ў падземелле.

Аднак Збышка не мог паехаць адразу ж. Рыцару можна было не зважаць ні на якія перашкоды, але нельга было парушаць рыцарскіх звычаяў, адзін з якіх патрабаваў, каб пераможца ў паядынку быў на месцы бою ўвесь дзень да паўночы. Гэта рабілася і дзеля таго, каб засведчыць сваю перамогу, і дзеля таго, каб паказаць, што пераможца гатовы да новага бою, калі хто-небудзь з родных ці таварышаў пераможанага захацеў бы памсціцца за яго. Звычай той не парушалі нават цэлыя войскі, не раз губляючы свае перавагі, якія яны атрымалі б, каб пасля перамогі паспяшаліся адразу ж даганяць ворага. Збышка не спрабаваў парушыць гэты звычай і, падсілкаваўшыся крыху, надзеў даспехі і да паўночы стаяў на замкавым дзядзінцы пад пахмурным зімовым небам, чакаючы непрыяцеля, які ніадкуль не мог з'явіцца.

Толькі апоўначы, калі герольды гукамі сваіх трубаў засведчылі яго канчатковую перамогу, Мікалай з Длуголясу паклікаў яго на вячэру і на раду да князя.

VI

На гэтай радзе князь першы ўзяў слова і сказаў так:

— Дрэнна тое, што мы не маем ніякага ліста, ніякага сведчання супраць комтураў. Хаця нашы падазрэнні і слушныя, і сам я веру, што дачку Юранда выкралі яны, а не хто іншы, але што з таго? Яны выкруцяцца. Калі ж вялікі магістр запатрабуе ад нас доказаў, што мы яму пакажам? А тут яшчэ ліст Юранда сведчыць на іх карысць.

Ён павярнуўся да Збышкі:

— Ты кажаш, што яны пад пагрозай змусілі яго напісаць той ліст. Можа, яно і так, інакш праўда была б на іх баку, і табе не ўдалося б перамагчы ў двубоі з Ротгерам, Бог не дапамог бы табе. Але яны маглі прымусіць яго напісаць не адзін ліст, а два. Можа, і ў іх ёсць сведчанне Юранда ў тым, што крыжакі не вінаватыя ў выкраданні

няшчаснай дзяўчыны. Калі гэта так, то яны могуць паказаць гэты ліст магістру — што тады будзе?

— Але ж яны самі раней прызналіся, што Данусю яны з боем адбілі і што яна ў іх.

— Гэта я ведаю. Але ж цяпер яны кажучь, што памыліся і што гэта не тая дзяўчына, а найлепшы доказ таму, што сам Юранд яе не прызнаў.

— Не прызнаў таму, што яму паказалі іншую, вось таму ён і раззлаваўся.

— Напэўна, так усё і было, але яны нам могуць сказаць, што гэта нашы меркаванні.

— Іх мана, — сказаў Мікалай з Длуголясу, — гэта нібы дрымучы бор. На ўскрайку яшчэ нешта бачыш, але чым глыбей, тым гусцейшая лістота, чалавек пачынае блукаць і зусім губляе дарогу.

Ён паўтарыў гэтыя словы пану дэ Лоршу па-нямецку, і той заўважыў:

— Сам вялікі магістр лепшы, чым яны, ды і ягоны брат, хоць і дзёрзкі, але рыцарскі гонар шануе.

— Гэта праўда, — пацвердзіў Мікалай з Длуголясу. — Магістр яшчэ чалавек людскі. Вось толькі не ўмее ён утаймоўваць капітул і комтураў і не можа нічога зрабіць з тым, што ў Ордэне ўсё стаіць на людской крыўдзе, не радуецца з гэтага. Едзьце, едзьце, рыцар дэ Лорш, і распавядзіце яму пра ўсё, што тут сталася. Чужых яны больш саромеюцца, чым нас, суседзяў, баяцца, каб яны не разнеслі па іншаземных дварах весткі пра іх непрыгожыя ўчынкі і вераломнасць. Калі ж магістр папросіць прывесці доказы, тады скажыце яму так: «Ведаць праўду аднаму Богу дадзена, а чалавек павінен шукаць яе, калі ж хочаце доказаў, то і вы пашукайце: загадайце ператрэсці ўсе замкі, распытаць людзей, дазвольце і нам пашукаць, бо ўсё гэта глупства ды байкі, нібы сіротку выкралі лясныя разбойнікі».

— Глупства ды байкі, — паўтарыў дэ Лорш.

— Бо разбойнікі не адважыліся б замахнуцца ні на княскі дом, ні на дачку Юранда. Ды, ўрэшце, калі б яны яе і выкралі, то дзеля выкупу, і самі паведамлілі б яму пра гэта.

— Усё гэта я скажу, — запэўніў латарынжад. — А яшчэ я адшукаю дэ Бергава. Мы з адных мясцін. Я не ведаю яго, але кажучь, што ён родзіч графу Гельдэрнскаму. У Шчытна ён быў, вось хай і распавядзе магістру пра ўсё, што бачыў.

Збышка сее-тое з ягоных слоў зразумеў, а калі Мікалай з Длуголясу пераклаў яму астатняе, ён схпіў пана дэ Лорша ў абдымкі і так прыціснуў да грудзей, што рыцар аж ахнуў.

Князь жа спытаўся ў Збышкі:

— А ты канчаткова вырашыў ехаць разам з ім?

— Канчаткова, літасцівы пане. Што я магу яшчэ прыдумаць? Хацеў я захапіць Шчытна, нават калі б давялося зубамі грызці мур, але як жа я магу без дазволу пачаць вайну?

— Хто пачне вайну без дазволу, той будзе каяцца пад мечам катавым! — узвысіў голас князь.

— Нічога не зробіш, закон — гэта закон, — сказаў Збышка. — А яшчэ я хацеў выклікаць усіх, хто быў у Шчытна, на паядынак, але людзі правілі, што Юранд тых крыжакоў, як валоў, перарэзаў, і невядома, хто з іх жывы, хто забіты... Але клянуся Богам і Святым Крыжам, што Юранда я да апошняга не пакіну!

— Слушна гаворыш, мне гэта вельмі даспадобы, — сказаў Мікалай з Длуголясу. — А што ты ў Шчытна сам не паімчаўся, то відаць, што галава не булава, мазгі не пілавінне, бо і дурню зразумела: не будуць яны там трымаць ні Юранда, ні ягонай дачкі, а хутчэй за ўсё перавязуць у нейкі іншы замак. Бог цябе Ротгерам узнагародзіў за тое, што ты туды не паехаў.

— Гэта так, — сказаў князь, — мы ўжо і ад Ротгера навіны чулі, так што з тых чатырох адзін толькі стары Зыгфрыд і застаўся жывы, астатніх жа Бог пакараў ужо і Юрандавай, і тваёй рукой. Што да Зыгфрыда, то ён не такая шэльма, як астатнія, але ліхадзей ці не найбольшы. Дужа кепска, што Юранд і Дануська ў ягоных руках, іх трэба неадкладна ратаваць. Каб і цябе бяда не спаткала, дам я табе ліст да магістра. Паслухай мяне і запомні, што ты едзеш да яго не як пасол, а як ганец, а магістру я пішу так: калі ў свой час яны замахваліся на маю асобу, нашчадка іх дабрадзеяў, то несумненна, што і дачку Юранда выкралі яны, бо злосць на яго мелі. Таму я прашу магістра загадаць пільна шукаць яе, калі ён хоча прыязнасці маёй, а знайшоўшы, адразу ж аддаць яе ў твае рукі.

Збышка, пачуўшы гэта, кінуўся князю ў ногі і, абняўшы ягоныя калені, палка загаварыў:

— А Юранд, літасцівы пане? А Юранд? Заступіцеся і

за яго! Калі ягоныя раны цяжкія, то хай бы памёр у сваёй сядзібе пры нас, дзецях.

— Ёсць у маім лісце і пра Юранда, — адказаў князь ласкава. — Магістр павінен выслаць двух суддзяў, і я вышлю двух, хай яны па справядлівасці, згодна законаў рыцарскага гонару, рассудзяць учынкi комтураў і Юранда. А суддзі хай сабе выберуць яшчэ аднаго, які будзе ў іх галоўным, і як яны разам вырашаць, хай так і будзе.

На гэтым рада скончылася. Збышка развітаўся з князем, бо меў намер неадкладна рушыць у дарогу. Але перад расстаннем дасведчаны ў звычайных крыжакоў і вопытны Мікалай з Длуголясу адвёў Збышку ўбок і запытаўся:

— А гэтага збраяноса свайго, чэха, ты возьмеш з сабой?

— Напэўна, ён ад мяне не адстане. А што?

— Шкада мне яго. Хлопец ён спраўны, але ж ты падумай, бо я табе вось што скажу: ты з Мальбарка жывы вернешся, хіба толькі натрапіш на больш моцнага праціўніка ў час паядынку, а яму галавы не знасіць.

— Чаму гэта?

— А таму, што тыя сабачыя сыны звінавацілі яго, нібы ён закалоў дэ Фурсі. Яны ж мусілі напісаць пра ягоную смерць і, вядома ж, напісалі так, нібы гэта чэх праліў яго кроў. У Мальбарку яму гэтага не даруюць. Яго чакае суд і помста, бо як ты зможаш пераканаць магістра, што ён невінаваты? Да таго ж ён яшчэ і Данфельду руку зламаў, а той даводзіўся нейкім сваяком магістру. Шкада мне яго, і я табе яшчэ раз кажу: калі ён паедзе, то не інакш як па сваю смерць.

— Не паедзе ён па смерць, я пакіну яго ў Спыхаве.

Але ўсё выйшла іначай. Знайшлася нагода на тое, каб чэх не застаўся ў Спыхаве. Назаўтра раніцой Збышка і дэ Лорш са сваімі слугамі рушылі ў дарогу. Дэ Лорш, якога ксёндз Вышонек вызваліў ад зароку, дадзенага Ульрыцы д'Эльнер, ехаў шчаслівы, увесь у думках пра красу Ягенкі з Длуголясу, і маўчаў. Збышку карцела пагаварыць з ім пра Данусю, але яны не ведалі як след мовы адзін аднаго і таму не дужа маглі паразумецца. Ён загаварыў з чэхам, які яшчэ не ведаў пра ягоныя намеры выправіцца ў дзяржаву крыжакоў.

— Я паеду ў Мальбарк, — сказаў Збышка, — а калі ўдасца вярнуцца, Бог святы ведае... Можна, хутка, можна, увесну, а можна, і наогул... разумееш?

— Разумею. Пан едзе, напэўна, яшчэ і затым, каб там-

тэйшых рыцараў на бой выклікаць. Я таксама рады, бо ў кожнага з гэтых рыцараў ёсць збраяносец...

— Не,— запярэчыў Збышка,— не за тым я цяпер еду, каб з імі біцца, хіба ўжо гэта само сабой здарыцца, а ты зусім не паедзеш, таму што застанешся дома, у Спыхаве.

Пачуўшы гэта, чэх моцна засмуціўся і пачаў горка наракаць, а потым ужо і прасіць маладога пана, каб узяў і яго.

— Я ж прысягаў, што не пакіну вас, прысягаў на крыжы сваім гонарам. А што ж будзе, калі з вамі там якая бяда надарыцца, як я тады пакажуся на вочы маёй пані ў Згажэліцах? Я ж ёй прысягаў, пане! Злітуйцеся нада мной, каб мне перад ёй не было сорамна.

— А ты не прысягаў ёй, што будзеш мяне слухацца? — спытаў Збышка.

— Як жа не! Ва ўсім, але толькі не ў тым, каб пайсці прэч. Калі ж вы мяне прагоніце, то я воддаль паеду, каб быць пад рукой, калі спатрэбіцца.

— Я цябе не праганяю і не буду праганяць,— адказаў Збышка,— але ж хіба я не магу цябе куды-небудзь паслаць, хоць бы і ў далёкі шлях ці хаця б на адзін дзень ад цябе адчапіцца? Не будзеш жа ты ўвесь час стаяць нада мной, як кат над добрай душой? Калі ж давядзецца мне з кім уступіць у бой, то чым ты мне дапаможаш? Я ўжо не кажу пра вайну, там ніхто не выбірае, каго біць, а на рыцарскі двубой ты ж замест мяне не выйдзеш. Каб Ротгер аказаўся дужэйшым, чым я, то не ягоныя даспехі ляжалі б на маім возе, а мае на ягоным. Ты яшчэ не ведаеш, што з табой мне там горш будзе, з-за цябе мне будзе пагражаць большая небяспека.

— Як жа так, ваша міласць?

Тады Збышка пачаў казаць яму пра тое, што пачуў ад Мікалая з Длуголясу, што комтуры не маглі прызнацца ў забойстве дэ Фурсі і ўсклалі віну на яго, а таму крыжакі захочуць адпомсціць.

— Схопяць яны цябе,— сказаў ён на завяршэнне,— а я ж не пакіну цябе ў лапах гэтых сабак, і мы абодва галовамі наложым.

Чэх азмрочыўся, пачуўшы гэтыя словы, бо разумеў іх слушнасьць, але не пакінуў спробы яшчэ раз давесці сваё:

— Дык жа тых, хто мяне бачыў, ужо на свеце няма; адных, кажуць, пан са Спыхава забіў, а Ротгера — вы, ваша міласць.

— Бачылі цябе слугі, якія воддаль валакліся, ды

жывы і той стары крыжак, ён цяпер, напэўна, сядзіць у Мальбарку, а не сядзіць, то прыедзе, калі яго, дасць Бог, выкліча магістр.

На гэта ўжо не было як пярэчыць, і яны моўчкі ехалі аж да самага Спыхава. Там яны заспелі ўсіх падрыхтаванымі для таго, каб ваяваць, бо стары Таліма збіраўся або адбіваць магчымы напад крыжакоў на іх паселішча, або разам са Збышкам, калі той вернецца, ісці ратаваць старога пана. Варта стаяла ўсюды: і на грэблі, што вяла праз багну, і ў самім гарадку. Былі ўзброены і сяляне — вайна была ім не ў навіну, яны нават чакалі немцаў, спадзеючыся на багатую здабычу. У замку Збышку і дэ Лорша сустрэў ксёндз Каліб і адразу ж пасля вячэры паказаў пергамент з пячаткай Юранда, на якім ксёндз уласнай рукой занатаваў апошнюю волю рыцара са Спыхава.

— Ён прадыктаваў мне гэта, — сказаў ксёндз, — у тую ноч, калі ад'язджаў у Шчытна, бо не спадзяваўся вярнуцца.

— Чаму ж вы мне нічога не казалі?

— Не сказаў, бо ён мне ў час споведзі прызнаўся, што хоча зрабіць. Вечная яму памяць, хай Бог дасць яму вечны спацын...

— Не трэба маліцца па ім, як па нябожчыку. Жывы ён! Я даведаўся пра гэта ад крыжака Ротгера, з якім біўся на паядынку пры двары князя. Быў між намі Суд Божы, і я забіў Ротгера.

— Тады тым больш не вярнуцца Юранду... Адно спадзяванне на Бога!..

— Я паеду з гэтым рыцарам, каб вырваць яго з іх рук.

— Ты не ведаеш, мабыць, гэтых крыжацкіх рук, а я іх ведаю: перш чым мне Юранд у Спыхаве прытулак даў, я пятнаццаць год быў ксяндзом у іх уладаннях. Аднаму Богу па сілах выратаваць Юранда!

— Ён можа і нам дапамагчы.

— Амін.

Потым ксёндз развінуў пергамент і пачаў яго чытаць. Усе свае землі і ўсю маёмасць Юранд запісаў на Данусю і яе дзяцей, калі ж яна памрэ без нашчадкаў, то яе мужу, Збышку з Багданца. У канцы ён даручаў князю апекавацца тым, каб ягоная воля была выканана: «Калі што не па законе тут запісана, у волі княжай споўніць усё, як належыць». Гэты дадатак быў зроблены таму, што ксёндз Каліб ведаў толькі кананічнае права, а Юранд, увесь час

заняты войнамі, кіраваўся толькі правам рыцарскім. Пасля таго, як Збышка пазнаёміўся з дакументам, ксёндз прачытаў яго старшым спыхаўскай аховы, яны тут жа прызналі маладога рыцара за свайго гаспадара і прысягнулі службыць яму.

Усе думалі, што Збышка адразу ж павядзе іх ратаваць старога ўладара, і радаваліся, бо ў кожнага ў грудзях білася суровае сэрца, кожны рваўся ў бой, і Юранда ўсе любілі. Таму ўсіх іх агарнуў вялікі смутак, калі даведаліся, што ім давядзецца застацца дома, а іх малады гаспадар адзін са жменькай слуг едзе ў Мальбарк, і не ваяваць, а дабівацца справядлівасці ў магістра. З імі смуткаваў і чэх Гловач, хаця, з іншага боку, яго і радавала тое, што Збышкава багацце так значна памножылася.

— Эх, каму была б ад гэтага радасць, — сказаў ён, — дык гэта старому пану з Багданца! Ён бы тут размахнуўся! Што там Багданец у параўнанні з такой гаспадаркай!

А Збышку раптам агарнула такая туга па дзядзьку, якая ахоплівала яго не аднойчы ў цяжкую хвіліну жыцця, і ён, не разважаючы, павярнуўся да збраяносца, сказаўшы яму:

— Чаго ты будзеш сядзець тут? Едзь у Багданец, павязеш ліст.

— Калі ўжо мне не выпадае ехаць з вамі, ваша міласць, то лепш я туды з'езджу, — адказаў узрадаваны чэх.

— Тады кліч сюды ксяндза Калеба, хай хуценька напіша пра ўсё, што тут было, а дзядзьку гэты ліст прачытае кшэсненскі ксёндз альбо абат, калі ён яшчэ ў Згажэліцах.

Пры гэтых словах ён пагладзіў пальцамі свае маладыя вусікі і дадаў, нібы сам сабе:

— Так, абат!..

І зараз жа перад яго вачыма ўзнікла Ягенка, сінявокая, цёмнавалосая, прыгожая, як лань, ды са слязьмі на вачах... Яму стала ніякавата, нейкі час ён чухаў патыліцу, думаючы сам сабе:

«Пэўна, будзеш ты тужыць, але ж не цяжэй табе, дзяўчына, будзе, чым мне».

Тым часам прыйшоў ксёндз Каліб і сеў пісаць ліст. Збышка прадыхаў яму пра ўсё, пачынаючы з той хвіліны, як прыехаў у лясны дом. Нічога не стаіў, бо ведаў, што стары Мацька сам разбярэцца ва ўсім і будзе ўрэшце задаволены. Багданец нельга параўнаць са Спыхавам, які быў вялікім і багатым уладаннем, а Збышка ведаў, што Мацька заўжды марыў якраз пра такое.

Калі пасля цяжкіх намаганняў ліст быў скончаны і змацаваны пячаткай, Збышка зноў паклікаў збраяносца і ўручыў яму пасланне, сказаўшы:

— Можа, ты вернешся сюды з дзядзькам, я быў бы вельмі рады гэтаму.

Але чэх усё марудзіў, з заклапочаным тварам пераступаў з нагі на нагу і не выходзіў, пакуль малады рыцар не спытаў яго:

— Калі хочаш яшчэ нешта сказаць, то кажы.

— Хачу, ваша міласць... — асмялеў чэх, — хачу вось спытацца, а што мне там людзям расказваць?

— Якім людзям?

— Тым, што не ў Багданцы, а ў ваколіцах... Бо і яны ж, напэўна, захочуць нешта даведацца.

Тут Збышка, які вырашыў нічога дарэшты ад яго не хаваць, кінуў на чэха хуткі позірк і сказаў:

— Табе, відаць, не людзі абыходзяць, а Ягенка са Згажэліц.

Чэх на імгненне пачырванеў, але потым нешта пабялеў і адказаў:

— Менавіта яна, пане.

— Адкуль ты можаш ведаць, ці ёсць яна там, можа, пашлюбавалася ўжо з Чтанам з Рагова ці з Вількам з Бжазовай.

— Ні з кім паненка не пашлюбавалася, — рашуча запырэчыў збраяносец.

— Абат мог ёй загадаць.

— Абат паненку слухаецца, а не яна яго.

— Дык чаго ты хочаш? Кажы і ёй праўду, як усім.

Чэх пакланіўся і выйшаў незадаволены.

— Дай Бог, — думачы пра Збышку, мармытаў ён сам сабе, — каб яна пра цябе забылася. Дай ёй Бог лепшага, чым ты. Калі ж не забылася, то скажу ёй, што ты ажаніўся, а жонкі ў цябе няма, і што, можа, ты станеш ўдаўцом раней, чым пераступіш разам з маладой жонкай парог спачывальні.

Збраяносец быў вельмі адданы Збышку, дужа шкадаваў ён і Данусю, але нікога не любіў больш за Ягенку, і з таго часу, як перад паядынкам у Цэханаве даведаўся, што Збышка ажаніўся, насіў у сэрцы боль і горыч.

— Можа, станеш удаўцом! — паўтарыў ён яшчэ раз.

Але тут яму прыйшлі ў голаў іншыя, відаць, больш салодкія думкі, таму што, ідучы да коней, ён сказаў:

— Дзякуй Богу, хоць прыеду ды ўпаду ёй у ногі.

Тым часам Збышка прагнуў хутчэй выбрацца ў Мальбарк, яго нібыта ліхаманка трэсла, бо нічым не мог сябе разважыць і мучыўся, бясконца думачы пра Данусю і Юранда. Але трэба было ўсё ж хаця б на начлег застацца ў Спыхаве, каб даць адпачынак пану дэ Лоршу і падрыхтавацца да такога далёкага шляху. Ён і сам быў моцна стомлены і паядынкам, і цэлым днём варты на месцы бою, і дарогай, і недасыпаннем, і непрыемнасцямі. Была ўжо ноч, калі ён лёг на цвёрды ложкак Юранда, спадзеючыся, што ўдасца хоць крышку паспаць. Але толькі ён задрамаў, як пастукаўся Сандэрус і, нахіліўшыся да яго, сказаў:

— Пане, вы ўратавалі мяне ад пагібелі, і мне добра было з вамі, як даўно ні з кім не бывала. Бог даў вам цяпер вялікія ўладанні, вы сталі багацейшым, чым раней, ды і спыхаўская скарбніца не пустая. Дайце мне, пане, мяшэчак грошай, а я павандрую па Прусіі, ад замка да замка, і паспрабую, хаця гэта для мяне і не вельмі бяспечна, хоць нечым вам паслужыць.

Збышка спачатку хацеў выкінуць яго вон, а потым задумаўся над ягонымі словамі і праз хвіліну выцягнуў з дарожнай кайстры, што стаяла каля ложка, ніштаваты мяшэчак, поўны грошай, даў яму і сказаў:

— Вазьмі вось і ідзі! Калі ты шэльма, то падманеш, калі сумленны — паслужыш.

— Падману, бо я шэльма, пане, але не вас,— адказаў Сандэрус,— а вам паслужу сумленна.

VII

Зыгфрыд де Лёвэ ўжо збіраўся ехаць у Мальбарк, як неспадзявана паштовы служка прынёс яму ліст ад Ротгера з навінамі з мазавецкага двара.

Гэтыя навіны надзвычай кранулі старога крыжака. Перадусім з ліста вынікала, што Ротгер вельмі тонка павярнуў і правёў справу з Юрандам пры двары князя Януша. Зыгфрыд усміхнуўся, калі чытаў, як Ротгер запатрабаваў нават, каб князь аддаў ім за крыўды Ордэна Спыхаў. Затое ў другой частцы ліста паведамлялася пра нечаканыя і менш прыемныя весткі. Ротгер пісаў, што дзеля найлепшага доказу невінаватасці Ордэна ў выкраданні дачкі Юранда, ён кінуў пальчатку мазавецкім рыцарам, вылікаючы кожнага, хто ўсумніўся б у гэтым, на суд Божы,

а гэта значыць на міжбой у прысутнасці ўсяго мазавецкага двара... «Ніводзін з іх пальчаткі не падняў,— працягваў далей Ротгер,— бо ўсе ведалі, што за нас сведчыць ліст самога Юранда, і ўсе баяліся Божай справядлівасці, але тут знайшоўся адзін юнак, той самы, якога мы бачылі ў лясным доме; аказалася, што гэта муж дзеўкі, ён і прыняў мой выклік. Таму не здзіўляйцеся, пабожны і мудры брат, што я вярнуся двума-трыма днямі пазней, бо я сам кінуў выклік і мушу біцца. Я зрабіў гэта дзеля славы Ордэна і спадзяюся, што не звінавацяць мяне за гэта ні вялікі магістр, ні вы, пабожны брат, якога я шаную і люблю любоўю сына. Мой праціўнік — горкае дзіця, а мне, як вы ведаеце, і вайна не ў навіну, таму я дзеля славы Ордэна лёгка перамагу, асабліва з дапамогай Ісуса Хрыста, якому, вядома ж, больш даспадобы твая, хто носіць яго крыж, чым нейкі там Юранд альбо крыўды вартай жалю дзеўкі з мазурскага племя!»

Зыгфрыда перш за ўсё здзівіла тое, што дачка Юранда аказалася павянчанай. Уздумаўшы пра тое, што ў Спыхаве можа з'явіцца новы грозны і помслівы вораг, стары комтур нават устрывожыўся: «Зразумела, ён будзе помсціць нам, асабліва тады, калі адшукае жонку і тая скажа яму, што гэта мы выкралі яе з ляснога дома. Ого! Ды адразу ж усплыве тое, што мы выклікалі Юранда толькі для таго, каб загубіць яго, а дачку ніхто яму і не думаў аддаваць». Тут Зыгфрыду падумалася, што вялікі магістр можа, калі яго папросіць князь, загадаць абшукаць замак у Шчытна, хоць бы дзеля таго, каб апраўдацца перад князем. Бо магістру і капітулу вельмі хацелася б, каб у выпадку вайны з магутным польскім каралём мазавецкія князі засталіся ўбаку. Не кажучы ўжо пра тое, што вайска князёў, дзякуючы шматлікай мазавецкай шляхце, было сілай, якую нельга скінуць з рахунку. Ордэн, захоўваючы мір з імі, ствараў умовы для бяспекі на вялікім абсягу сваіх межаў і мог тым часам спакойна ўмацоўвацца. Не аднойчы пра гэта гаварылі ў прысутнасці Зыгфрыда ў Мальбарку, не аднойчы цешылі сябе надзеяй, што пасля перамогі над каралём знойдзецца нагода і для нападу на мазавецкія землі, а тады ўжо нішто не зможа вырваць гэтую краіну з рук крыжакоў. Гэта быў вялікі і надзейны план на будучыню, таму можна быць упэўненым, што магістр цяпер зробіць усё магчымае, каб не раздражняць князя Януша. Да таго ж, князь быў у шлюбе з дачкой Кейстута, і ён быў не такі

згаворлівы, як Земавіт з Плоцка, жонка якога немаведама чаму была на баку Ордэна.

Задумаўшыся над усім гэтым, стары Зыгфрыд, які пры ўсёй сваёй гатоўнасці на любое злачынства, здраду і жорсткасць, больш за ўсё любіў Ордэн і падтрымліваў яго славу, пачаў рахункі са сваім сумленнем: «Ці не лепей выпусціць Юранда разам з ягонай дачкой? Тады цалкам раскрыецца ўся вераломнасць і мярзоцце гэтага злачынства, але ўся ганьба ляжа на Данфельда, якога няма сярод жывых. Калі нават, — думаў ён, — магістр пакарае мяне і Ротгера за тое, што мы былі ў хаўрусе з Данфельдам, то ці не лепш так будзе для Ордэна?» Але тут стары згадаў пра Юранда, і помслівае сэрца яго пачало поўніцца злосцю.

Выпусціць гэтага крыўдзіцеля і карніка крыжацкага люду, пераможцу ў столькіх сутычках, вінаваўцу столькіх страт і ганьбы, гэтага пагромцу, гэтага забойцу Данфельда, гэтага мучыцеля дэ Бергава, забойцу Майнегера, забойцу Готфрыда і Гуга, таго, хто ў адным Шчытна праліў больш нямецкай крыві, чым ліецца ў часе добрай ваеннай сутычкі. «Не магу! Не магу!» — паўтараў Зыгфрыд у душы, і ягоныя драпежныя пальцы пры гэтых думках сутаргава сціскаліся ў кулак, а старыя высахлыя грудзі з цяжкасцю хапалі паветра. «А ўсё ж, калі гэта прынясе Ордэну большую карысць і паслужыць яго славе? Калі Ордэн пакарае вінаватых у гэтым злачынстве, якія яшчэ жывыя, тым самым улагодзіць непрыхільнага да нас князя Януша і заключыць з ім дамову, альбо нават і прымірэнне?.. Яны вельмі гарачлівыя, — разважаў далей стары комтур, — але калі зрабіць для іх нешта добрае, то лёгка забываюцца на старыя крыўды. Вось жа некалі мы захапілі самога князя ў палон на ўласнай зямлі, а ён не памсціцца...». Стары комтур пачаў хадзіць па зале ў вялікім хваляванні і сумненні, але тут раптам яму падалося, нібы нехта прамовіў зверху: «Спыніся! Пачакай Ротгера!» Так! Трэба чакаць, пакуль не прыедзе Ротгер. Ён бяспрэчна заб'е гэтага хлапчука, а потым трэба або схаваць Юранда і ягоную дачку, або аддаць іх. У першым выпадку князь не забудзецца на іх, але, не меўшы пэўнасці ў тым, хто захапіў дзеўку, пачне яе шукаць, пачне слаць лісты да магістра, і не са скаргамі, а з запытамі, і ўсё гэта надоўга зацягнецца. У другім выпадку радасць пасля вяртання дачкі Юранда будзе большай, чым прага помсты за яе выкраданне. «А мы заўсёды мо-

жам сказаць, што знайшлі яе пасля таго, як на нас напаў Юранд!» Гэтая новая думка цалкам супакоіла Зыгфрыда. Што ж да самога Юранда, то яны разам з Ротгерам вышукалі спосаб, як зрабіць, каб Юранд, калі яго давядзецца выпусціць, не змог ні помсціць ім, ні скардзіцца. Зыгфрыд па сваёй жорсткай натуры быў вельмі задаволены гэтым спосабам і радаваўся ў душы. Радаваўся ён і згадаўшы пра Божы суд, які павінен быў здзейсніцца ў цэ-ханаўскім замку. Стары аніколькі не сумняваўся ў зыходзе смяротнага бою. Ён успомніў турнір у Крулеўцы, на якім Ротгер перамог двух славурых рыцараў, якія ў сябе на радзіме, у Анжуйскай краіне, лічыліся непераможнымі. Успомніў і пра двубой пад Вільняй з адным польскім рыцарам, прыдворным Спыткам з Мельштына, якога таксама Ротгер забіў. Твар яго пасвятлеў, а сэрца напоўнілася горадасцю, бо гэта ж ён першы вадзіў Ротгера, і тады ўжо вядомага рыцара, у выправы пад Вільню і вучыў яго майстэрству ваяваць супраць гэтага племя. А цяпер ягоны сыночак яшчэ раз пралье ненавісную польскую кроў і вернецца ў зьянні славы. Бо гэта ж суд Божы, ён зніме з Ордэна ўсялякія падазрэнні... «Суд Божы!...» На адно імгненне сэрца старога сцялася ад нечага, падобнага на трывогу. Ротгер жа выйдзе на смяротны бой, каб давесці, што крыжакі невінаватыя, а яны ж вінаватыя; выходзіць, ён будзе біцца за падман... Хаця б не надарылася няшчасця... Але праз хвіліну гэта здалося Зыгфрыду зусім неверагодным. Ротгер не можа быць пераможаным.

Супакоіўшыся такімі развагамі, стары крыжак задумаўся над тым, ці не лепш было б пакуль што адаслаць Данусю ў які-небудзь аддалены замак, на які мазуры не змаглі б напасці. Але, падумаўшы крыху, ён вырашыў не рабіць гэтага. Задумаць напад і стаць на чале яго мог толькі муж дзяўчыны, а ён загіне ад рукі Ротгера... Потым будучь ісці ад князя і княгіні лісты, запыты, скаргі, але захады нешта выведаць нічым не скончацца, і справа гэта заблытаецца, зацягнецца, пакрыецца змрокам, і не будзе ёй канца-краю. «Пакуль яны пра што-небудзь дазнаюцца, — сказаў сам сабе Зыгфрыд, — я памру, а можа, і дачка Юранда ссівее ў крыжацкай няволі». Але ўсё ж на ўсякі выпадак, яшчэ не ведаючы, што яны будучь рабіць разам з Ротгерам, загадаў падрыхтавацца і да абароны замка, і да ад'езду, а сам стаў чакаць.

Тым часам зышоў тэрмін вяртання Ротгера, прайшло

яшчэ два дні, потым тры, чатыры, а ля варот шчытненскага замка нікога не было відаць. Толькі надвячоркам пятага дня, калі ўжо насоўваўся змрок, перад вежай брамніка пачуўся гук рога. Зыгфрыд, які толькі-толькі скончыў свае перадвячэрнія заняткі, тут жа паслаў хлопчыка-слугу даведацца, хто прыбыў.

Слуга вярнуўся праз хвіліну са збянтэжаным тварам, але Зыгфрыд нічога не заўважыў, бо святло ў пакоі ішло ад агню ў глыбокім каміне і ўсё патанала ў паўзмроку.

— Прыехалі? — спытаў стары рыцар.

— Так! — адказаў слуга.

Але ў ягоным голасе было нешта такое, што раптам устрывожыла крыжака, і ён спытаў:

— А брат Ротгер?

— Прывезлі брата Ротгера.

Пачуўшы гэта, Зыгфрыд устаў з крэсла. Доўга трымаўся рукой за яго спінку, нібы баючыся ўпасці, потым прамовіў здушаным голасам:

— Падай мне плашч...

Хлопчык накінуў яму на плечы плашч; стары рыцар, відаць, знайшоў у сабе сілы, бо сам насунуў каптур на галаву і выйшаў з пакоя.

Праз хвіліну ён быў на замкавым дзядзінцы, дзе ўжо запанавала цемра, павольным крокам пайшоў па рыпучым снезе да купкі людзей, што прыехалі з Цэханавы на саях, мінулі браму і спыніліся недалёка ад іх. Сюды збеглася ўжо шмат народу з замка, свяціла некалькі паходняў, якія паспелі прынесці салдаты-вартавыя. Яны ўбачылі старога рыцара і расступіліся. У водблісках полымя паходняў былі відаць іх устрывожаныя твары, ціхія галасы шапталі ў змроку:

— Брат Ротгер...

— Брат Ротгер забіты...

Зыгфрыд падышоў да саней, на якіх ляжала на саломе пакрытае плашчом цела, і прыўзняў край плашча.

— Святло! — загадаў ён, адкідаючы каптур.

Адзін з кнехтаў нахіліў паходню, і ў яе святле стары крыжак убачыў галаву Ротгера, яго белы, як снег, апруцянены твар, абвязаны цёмнай хусткай, з вузлом на падбародку; зроблена гэта было, відаць, для таго, каб рот не заставаўся адкрытым. Твар Ротгера неяк змізарнеў, і з-за гэтага змяніўся да непазнавальнасці. Вочы былі заплюшчаны, каля іх і на скронях былі відаць блакітныя плямы. На шчаках бялеў іней.

Доўга ўзіраўся стары комтур сярод усеагульнага маўчання ў твар забітага. А натоўп глядзеў на комтура; усе ведалі, што ён быў нябожчыку замест бацькі. Ніводная слязінка не з'явілася на вачах старога, толькі твар пасуровеў больш, чым звычайна, і на ім застыў выраз халоднага спакою.

— Вось якім яго адаслалі! — сказаў ён урэшце.

І адразу ж павярнуўся да замкавага аканомы:

— Хай зробіць труну, апоўначы цела перанясце ў капліцу.

— У нас засталася адна труна з тых, што рабілі для забітых Юрандам, — адказаў аканом. — Я загадаю толькі абабіць яе сукном.

— І прыкрыйце яго плашчом, — сказаў Зыгфрыд, закрываючы твар Ротгера, — не такім, як гэты, а ордэнскім.

Памаўчаў хвіліну і дадаў:

— Вечкам труну не закрывайце.

Людзі падышлі бліжэй да саней. Зыгфрыд зноў насунуў на галаву каптур і сабраўся ісці, але раптам, нешта ўспомніўшы, спытаў:

— А дзе ван Крыст?

— Таксама забіты, — адказаў адзін са слуг, — але мы мусілі пахаваць яго ў Цэханаве, бо труп пачаў ужо гніць.

— То добра.

І ён пайшоў павольным крокам назад, у пакой, зноў сеў у тое ж самае крэсла, у якім заспела яго вестка, твар яго скамянеў, і ён так доўга сядзеў у нерухомасці, што маленькі слуга пачаў непакоіцца, час ад часу зазіраючы праз дзверы. Гадзіна ішла за гадзінай, у замку заціх звяклы рух, толькі з боку капліцы даносіўся глухі стук малатка, потым сціх, і нішто не парушала цішыні, апроч воклічаў аховы.

Ужо амаль апоўначы стары рыцар нібы прагнуўся пасля сну, паклікаў слугу.

— Дзе брат Ротгер? — спытаў ён.

Але хлопчык, надзвычай узрушаны нядаўнімі падзеямі, цішынёй і бяссоннем, відаць, не зразумеў старога, глянуў на яго ў трывозе і адказаў дрыжачым голасам:

— Не ведаю, пане!..

Стары ўсміхнуўся нейкай вымучанай усмешкай і сказаў лагодна:

— Я цябе пытаю, дзіця маё, ён ужо ў капліцы?

— Так, пане.

— Добра. Скажы Дзідэрыху, каб ён прыйшоў сюды з

ключамі і ліхтаром і чакаў, пакуль я вярнуся. Хай возьме з сабой кацялок з вуголлем. У капліцы ёсць святло?

— Каля труны гараць свечкі.

Зыгфрыд накінуў плашч і выйшаў. Прыйшоўшы ў капліцу, ён паглядзеў, ці няма ў ёй каго-небудзь, потым старанна замкнуў дзверы, наблізіўся да труны, адставіў убок дзве свечкі з шасці, якія гарэлі ля труны ў вялікіх медных падсвечніках, і ўкленчыў перад ёй.

Вусны яго зусім не варушыліся, бо ён не маліўся. Некаторы час ён толькі глядзеў на застылы, але ўсё яшчэ прыгожы твар Ротгера, нібыта хацеў адшукаць у ім адбітак жыцця.

Потым у цішыні капліцы ён пачаў клікаць глухім голасам:

— Сыночак! Сыночак!

І змоўк. Здавалася, ён чакае адказу.

Потым выцягнуў рукі, падсунуў схуднелыя, падобныя на кіпцюры пальцы пад плашч, якім быў накрыты Ротгер, і пачаў мацаць яго цела ўсюды — і зверху, і з бакоў, і каля рэбраў, і ўздоўж ключыц, нарэшце ён намацаў праз сукно глыбокую рану, якая ішла ад правага пляча да падпахі, сунуў пальцы ў рану і правёў імі па ўсёй яе даўжыні, потым зноў загаварыў дрыготкім голасам, у якім чулася скарга:

— О-о!.. Які жудасны ўдар!.. А ты пісаў, што ён — горкае дзіця!.. Усю руку! Усю руку! Колькі разоў ты ўзнімаў яе на паганцаў дзеля абароны Ордэна! А вось цяпер яе адцяла польская сякера!.. Вось ён які, твой канец!.. Вось яна, твая мяжа! Не блаславіў цябе Ён, бо не спагадае нашаму Ордэну. І мяне пакінуў, а я ж быў добрым слугой доўгія гады...

Словы застылі на ягоных вуснах, шчокі задрыжэлі, і ў капліцы зноў запанавала глухое маўчанне.

— Сыночак! Сыночак!

У голасе Зыгфрыда цяпер была чуваць просьба, але гучаў ён усё цішэй, і здавалася, што стары хоча дапытацца пра нейкую важную і страшную таямніцу:

— Калі ты тут, калі чуеш мяне, падай знак: паварушы рукой, расплюшчы на хвілінку вочы... сэрца разрываецца ў маіх старэчых грудзях... падай знак, я ж цябе так любіў, адгукніся!..

Абапёршыся рукамі на край труны, ён утаропіў свой астрабіны пагляд у заплюшчаныя вочы Ротгера і чакаў.

— Не! Не можаш ты адгукнуцца,— сказаў ён нарэш-

це, — бо ад цябе патыхае холадам і тлом. Што ж, калі ты маўчыш, то я табе штось скажу, і няхай сюды, да палаючых свечак, прыляціць твая душа і паслухае.

Прамовіўшы так, ён схіліўся да твару нябожчыка.

— Памятаеш, як капелан не даў нам дабіць Юранда, і мы яму прысягнулі, што не зробім гэтага. Што ж, добра, я не парушу свайго слова, але ўзрадую цябе, дзе б ты зараз ні быў.

Вымавіўшы гэта, ён адышоў ад труны, паставіў на месца падсвечнікі, накрыў цела плашчом так, каб быў закрыты і твар, затым выйшаў з капліцы.

ЛЯ дзвярэй пакоя моцна спаў хлопчык-слуга, змораны за дзень, а ў пакоі Зыгфрыда чакаў Дзідэрых, што прыйшоў па яго загаду.

Гэта быў каржакаваты, невысокі чалавек, з крывымі нагамі і квадратным звярыным тварам, які зверху быў прыкрыты цёмным каптуром з зубцамі, што спадалі на плечы. Апрануты быў у кафтан з нявырабленай бычынай скуры, на сцёгнах такі самы пас, за які быў заткнуты пук ключоў і кароткі нож. У правай руцэ ён трымаў жалезны, заслонены скурай з бычынага пузыра ліхтар, а ў левай — медны кацялок і паходню.

— Ты гатовы? — запытаў Зыгфрыд.

Дзідэрых моўчкі схіліў галаву.

— Я загадаў, каб ты ўзяў кацялок з гарачым вуголлем.

Прысадзісты чалавек зноў нічога не адказаў, а паказаў на паленне, якое гарэла ў каміне, узяў жалезную лапатку, якая стаяла побач з камінам, і пачаў спаднізу награбаць вуголле ў кацялок. Потым запаліў ліхтар і застыў у чаканні.

— А цяпер слухай, сабака, — сказаў яму Зыгфрыд. — Некалі ты прагаварыўся капелану пра тое, што зрабіў па загаду комтура Данфельда, і комтур загадаў вырваць твой язык. Але ты можаш усё, што хочаш, паказаць капелану на пальцах, таму запомні: калі хоць адным рухам ты пакажаш яму тое, што зробіш па майму загаду, то будзеш павешаны!

Дзідэрых зноў моўчкі схіліў галаву, толькі твар яго злосна перасмыкнуўся ад страшнага ўспаміну, бо язык яму вырвалі зусім з іншае нагоды, чым згадваў Зыгфрыд.

— А зараз руш наперад, вядзі мяне ў падзямелле, да Юранда.

Кат схапіў сваёй моцнай рукою кацялок за дужку, узяў ліхтар, і яны выйшлі з пакоя. За дзвярыма яны мінулі

соннага слугу і па сходах спусціліся ўніз, але пайшлі не да галоўнага ўваходу, а пад сходы, за якімі ззаду цягнуўся вузкі калідор, што доўжыўся праз увесь замак і завяршаўся цяжкімі аднастворкавымі дзвярыма, схаванымі ў нішы сцяны. Дзідэрых адчыніў іх, і яны зноў выйшлі пад адкрытае неба на малы панадворак, з усіх чатырох бакоў якога цягнуліся каменныя склады, дзе захоўваліся запасы збожжа на выпадак аблогі замка. Пад адным з гэтых сховішчаў, з правага боку, былі сутарэнні для вязняў. Вартавых там не было, бо калі б нават вязень вырваўся з падземля, то апынуўся б на дзядзінцы, з якога быў адзін толькі выхад — праз дзверы, што вялі ў калідор.

— Пачакай! — сказаў Зыгфрыд.

Ён абапёрся рукой аб мур, спыніўся, бо адчуў, што з ім робіцца нешта нядобрае, нібы не хапае паветра, а грудзі быццам закутыя ў занадта цесны панцыр. Тое, што ён нядаўна перажыў, было звыш яго старэчых сіл. Ён адчуў, што лоб яго пад каптуром пакрыўся кроплямі халоднага поту, і вырашыў крыху адпачыць.

Пасля пахмурнага дня наступіла надзвычай пагодлівая ноч. На небе ззяла поўня, і ўвесь дзядзінец быў заліты ясным святлом, пад якім снег здаваўся зеленаватым. Зыгфрыд з прагнасцю хапаў на поўныя грудзі свежае марознае паветра. І тут яму раптам згадалася, што ў такую самую светлую ноч Ротгер выязджаў у Цэханаў, адкуль вярнуўся мёртвым.

— А зараз ты ляжыш у капліцы, — ціха прамармытаў ён.

Дзідэрых падумаў, што комтур нешта кажа яму, падняў ліхтар і пасвяціў на ягоны страшэнна бяскроўны твар, які нагадваў галаву старога арла-сцявратніка.

— Вядзі! — сказаў Зыгфрыд.

Жоўтае кола святла ліхтара зноў затрымцела на снезе, і яны пайшлі далей. У тоўстым муры сховішча было яшчэ адно заглыбленне, ад якога некалькі прыступак вялі да жалезных дзвярэй. Дзідэрых адчыніў іх і пачаў спускацца па прыступках углыб цёмнай прорвы, высока ўзняючы ліхтар, каб комтур бачыў, дзе ступаць. У канцы сходаў быў калідор, ад яго направа і налева былі відаць нізкія дзверы сутарэнняў.

— Да Юранда! — загадаў Зыгфрыд.

Праз хвіліну зарыпела засаўка, і яны ўвайшлі. У падземеллі было зусім цёмна, і Зыгфрыд, не спадзеючыся

разгледзецца пры цьмяным святле ліхтара, загадаў запаліць паходню і неўзабаве ў яе зыркім святле ўбачыў ляжачага на саломе Юранда. Вязень быў закуты ў нажныя кайданы, ланцуг на руках меў такую даўжыню, каб можна было падносіць ежу да рота. На ім быў той самы зрэбны мяшок, у якім ён стаяў перад комтурамі, толькі цяпер ён быў увесць у плямах крыві: у той дзень, калі Юранда, ашалелага ад болю і злосці, кнехты заблыталі ў сець, каб утаймаваць яго, яны хацелі дабіць яго і алебардамі нанеслі больш за дзесяць ран. Дабіць яго перашкодзіў мясцовы шчытненскі капелан, і раны аказаліся не смяротнымі, але Юранд страціў так шмат крыві, што ў падсямелле яго прынеслі ледзьве жывога. У замку ўсе думалі, што ён з дня на дзень памрэ, але ягоная волатаўская сіла перамагла смерць, і ён застаўся жывы, нягледзячы на тое, што ягоныя раны не лячылі, кінуўшы яго ў жудаснае падсямелле, дзе ў час адлігі капала са скляпення, а ў маразы ўсе сцены пакрываліся інеем і крышталікамі лёду.

Ён ляжаў на саломе, у ланцугах, нямоглы, але такі агромністы, што нават ляжачы здаваўся кавалкам скалы, якому, крыху абчасаўшы, надалі выгляд чалавека. Зыгфрыд загадаў паднесці ліхтар да твару Юранда і доўга моўчкі глядзеў на яго, потым павярнуўся да Дзідэрыхы і сказаў:

— Бачыш, у яго толькі адно вока, выпалі яго.

У голасе комтура адчувалася нейкая немач і бяссілле, але таму загад здаваўся яшчэ больш жахлівым. Паходня без даў прычыны задрыжэла ў руцэ Дзідэрыхы, але кат ўсё ж нахіліўся, і неўзабаве на вока Юранда пачалі капачь вялікія кроплі палаючай смалы і ўрэшце пакрылі яго зусім ад брыва да выступаючай скулы.

Твар Юранда перасмыкнуўся, светлыя вусы натапырыліся, сталі відаць спіснутыя зубы; але стары рыцар не вымавіў ніводнага слова, і, ці то ад знясілення, ці ад уласцівай ягонай страшнай натуры зацятасці, ён нават ні разу не застагнаў.

А Зыгфрыд сказаў:

— Табе абяцалі, што выйдзеш на волю, і ты выйдзеш, але не зможаш сказаць ні слова супраць Ордэна, бо язык, якім ты на яго плявузгаеш, будзе ў цябе вырваны.

Ён зноў даў знак Дзідэрыху, той азваўся нейкім дзіўным гарлавым гукам і знакамі паказаў, што яму спат-

рэбяцца абедзве рукі, і ён просіць, каб комтур яму пас-
вяціў.

Стары ўзяў паходню і трымаў яе ў выцягнутай руцэ,
аднак жа, калі Дзідэрых прыціснуў каленямі грудзі
Юранда, адварнуўся і пазіраў на пакрытую інеем сцяну.

Хвіліну чуўся звон ланцугоў, потым цяжкае дыханне
людзей, быццам нейкі глухі, глыбокі стогн, і ўсё спіхла.

Затым зноў азваўся голас Зыгфрыда:

— Юранд, кара, якую ты заслужыў і панясеш, і так
павінна была цябе напаткаць, але апроч таго я паабядаў
брату Ротгеру, якога забіў муж тваёй дачкі, пакласці
тваю правую руку ў ягоную труну.

Дзідэрых, які ўжо ўстаў быў, але, пачуўшы гэтыя сло-
вы, зноў нахіліўся над Юрандам.

Праз нейкі час стары комтур і Дзідэрых зноў стаялі на
тым самым дзядзінцы, залітым месячным святлом. Яны
прайшлі па калідоры, потым кат аддаў Зыгфрыду ліхтар
і нейкую цёмную рэч, загорнутую ў анучку. Той уголас
сказаў сам сабе:

— Цяпер назад, у капліцу, а тады ў вежу.

Дзідэрых запытальна глянуў на яго, але комтур зага-
даў яму ісці спаць, сам жа пацёгся, пагойдваючы ліхта-
ром, у бок асветленых вокнаў капліцы. Па дарозе ён
думаў пра тое, што адбылося. Адчуў у душы нейкую
ўпэўненасць, што і ён падышоў да нейкай мяжы і што
гэта яго апошнія ўчынкі на зямлі; а ўсё ж ягоная кры-
жацкая душа, па сваёй натуры больш жорсткая, чым лі-
тасцівая, за многія гады прызвычалася да падману, хіт-
расці і апраўдання крывавых учынкаў Ордэна і цяпер
міжволі шукала выйсця, як пазбегнуць ганьбы — сваёй
і Ордэна. Дзідэрых нямы, нічога не скажа і, хаця можа
паразумецца з капеланам на мігі, не зробіць гэтага ад
страху. Тады хто? Хто дакажа, што ўсё гэтыя раны
Юранд атрымаў не ў бай? Хіба не мог ён пазбыцца языка,
хіба меч або сякера не маглі адцяць яму правую руку, а
вока ён меў толькі адно, дык няма нічога дзіўнага, што
яму выбілі і другое ў час той сутычкі, калі ён у шаленстве
кінуўся на ўсю шчытненскую варту? О, гэты Юранд!
Апошняя радасць у жыцці на хвіліну агарнула сэрца ста-
рога крыжака. Так, Юранд, калі ён выжыве, павінен
быць выпушчаны на волю! Тут Зыгфрыд згадаў, як некалі
яны вырашалі лёс Юранда разам з Ротгерам і як малады
брат, смеючыся, сказаў: «Няхай сабе ідзе к у д ы в о ч ы
г л я д з я ц ь, калі ж не патрапіць у Спыхаў, хай с п ы-

т а е, як знайсці туды дарогу». Тое, што адбылося, было ў асноўным вырашана імі раней. Але зараз, калі Зыгфрыд зноў увайшоў у капліцу і, уклечыўшы пры труне, палажыў каля ног Ротгера скрываўленую далонь Юранда, гэтая апошняя радасць, якая хвіліну таму цешыла яго, у апошні раз адбілася на ягоным твары.

— Бачыш, — сказаў ён, — я зрабіў больш, чым абяцаў: кароль Ян Люксембургскі, хаця і быў сляпы, яшчэ мог ваяваць і памёр са славай, а Юранд ужо не павае і згіне, як сабака, пад плотам.

Тут ён зноў адчуў, што яму не хапае паветра, як і тады, калі ішоў да Юранда, а галава забалела так, нібы нейкі жалезны шолом ціснуў яе сваім цяжарам. Але гэта доўжылася толькі адно імгненне. Ён глыбока ўздыхнуў і сказаў:

— Ну, час і мне. Адзін ты быў у мяне, а цяпер нікога няма. Але калі мне наканавана яшчэ пажыць, то даю табе зарок, што або пакладу на тваю труну і тую руку, якая цябе забіла, або сам загіну. Жывы яшчэ твой забойца...

Тут зубы яго сціснуліся, і яго ахапіў такі моцны прыступ шаленства, што словы застылі на ягоных вуснах, і толькі праз нейкі час ён зноў загаварыў перарывістым голасам:

— Так... жывы яшчэ твой забойца, але я яго знайду... я знайду яго і буду мучыць іншай, горшай ад самой смерці мукай.

Ён змоўк.

Праз хвіліну ўстаў, падышоў да труны, загаварыў ужо спакойным голасам:

— Што ж, бывай... Гляну табе ў твар астатні раз, можа, убачу, ці рады ты майму падарунку. Астатні раз!

І адкрыў твар Ротгера, але раптам здрыгануўся.

— Ты смяешся... — сказаў ён, — але як страшна ты смяешся...

Цела адтаяла пад плашчом, а можа, ад цяпла свечак і пачало хутка псавацца; твар маладога комтура стаў неверагодна страшным. Распухлі, пачарнелі вусы, вусны сталі нейкімі сінімі, яны скрывіліся, нібы ўсміхаючыся.

Зыгфрыд спехам закрыў тое, што стала страшнай чалавечай маскай.

Потым ён узяў ліхтар і выйшаў. Па шляху яму ў трэці раз стала блага, і, вярнуўшыся ў пакой, ён асунуўся на сваё цвёрдае ложка мніха і нейкі час ляжаў нерухома. Спадзяваўся заснуць, але яго агарнула дзіўнае пачуццё:

яму здалося, што сон ніколі болей не прыйдзе да яго, калі ж ён застанецца ў пакоі, то неўзабаве прыйдзе смерць.

Зыгфрыд яе не баяўся. У знямозе, без надзеі заснуць, ён у смерці бачыў толькі бясконцы спакой, але не хацеў паддавацца ёй у гэту ноч, сеў на ложку і прамовіў:

— Дай мне дажыць да заўтра.

Тут ён выразна пачуў, як нейкі голас прашаптаў яму на вуха:

— Выйдзі з пакоя! Заўтра будзе запозна, і не споўніш ты таго, што наважыў; выйдзі з пакоя!

Комтур з цяжкасцю ўстаў і выйшаў. На сценах перагуквалася варта. З вокнаў капліцы жоўтае святло падала на снег. Пасярод дварышча, каля каменнай студні, два чорныя сабакі забаўляліся, шматаючы нейкае рыззе; усюды было пуста і ціха.

— Навошта абавязкова ў гэтую ноч? — прамовіў Зыгфрыд.— Я вельмі стомлены, але я іду... Усе спяць. Юранд, змучаны катаваннямі, напэўна, таксама спіць, толькі я ніяк не засну. Іду, іду, бо ў пакоі смерць, а я абяцаў... Але потым хай ужо прыйдзе смерць, калі не можа прыйсці сон. Ты там смяешся, а ў мяне ўжо няма сіл. Смяешся, значыць рады. Але бачыш, пальцы мае здранцвелі, сілы ў руках няма, сам я ўжо нічога не зраблю... Зробіць гэта служба, якая спіць з ёю...

Кажучы так, ён ішоў цяжкім крокам да той вежы, што ля брамы. Тым часам сабакі, якія забаўляліся каля каменнай студні, падбеглі да яго і пачалі лашчыцца. У адным з іх Зыгфрыд пазнаў паляўнічага сабаку, які быў такім нязменным спадарожнікам Дзідэрыха, што ў замку нават жартавалі, нібы той службыць яму нават падушкай.

Сабака прылашчыўся да комтура, потым ціха заскуголіў раз, другі і пабег да брамы, нібы ўгадаў думкі чалавека.

Зыгфрыд праз хвіліну апынуўся перад вузкімі дзвярыма вежы, якія нанач знадворку зачынялі на засаўку. Адсунуў яе, намацаў парэнчы сходаў, якія пачыналіся адразу ж за дзвярыма, і пачаў паднімацца наверх. Разгублены, ён забыўся ўзяць ліхтар, ішоў вобмацкам, асцярожна ступаючы, намацаваючы нагамі прыступкі.

Зрабіў некалькі крокаў і раптам спыніўся, бо пачуў вышэй, проста над галавой нібы дыханне чалавека або звера.

— Хто там?

Ніхто не адказаў, але дыханне пачасцілася.

Зыгфрыд быў чалавекам, які не ведаў страху, не баяўся смерці, але яго адвага і ўменне трымаць сябе ў руках у гэтую страшную ноч вычарпаліся да дна. У галаве мільганула думка, ці не Ротгер гэта загарадзіў яму дарогу, і кроў яго зледзянела, а лоб пакрыўся халодным потам.

Ён адступіў аж да самага выхаду.

— Хто там? — спытаў ён здушаным голасам.

У гэтую хвіліну нешта таўханула яго ў грудзі з такой жудаснай сілай, што стары ў непрытомнасці ўпаў дагары каля адчыненых дзвярэй, не паспеўшы нават застагнаць.

Стала ціха. Потым з вежы выслізнула нечая цёмная постаць і крадком пачала набліжацца да стайняў, што былі на дзядзінцы з левага боку, ля цэйхгаўза. Сабака Дзідэрыха моўчкі паімчаўся за ёй. Другі сабака пабег за ім і знік у цяні муроў, але неўзабаве зноў з'явіўся; ён паціху бег, апусціўшы галаву да зямлі, нібы прынюхваўся да следу. Падышоў да нерухомага Зыгфрыда, абнюхаў яго і, сеўшы каля ягонай галавы, узяў морду ўгору і завяў.

Выццё доўга разлягалася па замку, напаўняючы новай тугой і жудасцю гэтую змрочную ноч. Нарэшце ў глыбіні, каля вялікай брамы, рыпнулі дзверы, і на дзядзінец выйшаў вартавы з алебардай.

— Бадай ты здох! — сказаў ён. — Вось я навучу цябе выць начамі!

І наставіў алебарду, каб пхнуць сабаку яе вастрыём, але ў гэтую самую хвіліну ўбачыў, што нехта ляжыць побач з адчыненымі дзвярыма вежы.

— Herr Jesus!* Што гэта?..

Нахіліўшыся, ён зірнуў на твар ляжачага чалавека і пачаў крычаць:

— Сюды! Сюды! Дапамажыце!

Потым падбег да брамы і пачаў з усіх сіл торгоць вяроўку звона.

VIII

Хаця Гловач вельмі спяшаўся ў Згажэліцы, але ён не мог ехаць так хутка, як бы яму жадалася, бо дарогі сталі зусім непразрыстымі. Пасля суровай зімы, пасля лютых ма-

* Божа мой! (ням.).

разоў і завей, калі цэлыя вёскі заносіла снегам, пачалася моцная адліга. Люты аказаўся на гэты раз месяцам зусім не лютым. Спачатку стаялі густыя, непраглядныя туманы, потым пайшлі праліўныя дажджы, ад якіх на вачах раставалі белыя гурбы снегу; у перапынках між дажджамі налятаў такі парывісты вецер, які дзьме звычайна ў сакавіку, ён наганяў і разганяў набрынялыя хмары на небе, а на зямлі выў у зарасніках, шумеў па лясах, паглынаў снягі, пад якімі зусім нядаўна драмалі ў ціхім зімовым сне галінкі дрэў і кусты. Лясы адразу пачарнелі. На лугах вецер моршчыў шырока разлітую ваду, рэкі і ручаі падняліся ад паводкі. Толькі рыбакі радаваліся такому разводдзю, астатнія людзі сумавалі, седзячы па хатах. У многіх месцах ад вёскі да вёскі можна было дастацца толькі на лодцы. Праўда, праз лясы і багну было пракладзена дастаткова гацяў і дарог з бяргвенняў; але цяпер грэблі размыла, а бяргвенні ў нізінах захраслі ў балотнай твані, і ехаць па іх стала небяспечна, а дзе і зусім немагчыма. Асабліва цяжка было чэху дабірацца праз азёрную Велікапольшчу, дзе штогод увесну разводдзі бывалі большымі, чым у іншых мясцінах краю, ды і дарога, асабліва для вершнікаў, цяжэйшай.

З гэтай прычыны ён мусіў часта затрымлівацца і цэлымі тыднямі чакаць то ў мястэчках, то ў вёсках у шляхцічаў, якія, згодна са звычаем, трэба сказаць, прымалі яго вельмі гасцінна, бо рады былі паслухаць яго аповеды пра крыжакоў, плацілі хлебам-соллю за навіны. Таму толькі тады, калі вясна ўжо запанавала паўсюдна і ішоў канец сакавіка, Гловач нарэшце дастаўся да ваколіц Згажэліц і Багданца.

Сэрца мацней грукала ў ягоных грудзях, калі ён думаў, што неўзабаве ўбачыць сваю пані; хаця і ведаў, што яна для яго недасяжная, як недасяжныя зоркі на небе, аднак жа абагаўляў яе і кахаў усёй душой. Ён вырашыў усё ж спачатку завітаць да Мацькі, як-ніяк гэта ж Збышка паслаў яго да старога, да таго ж яму трэба было прывезці людзей, якія застануцца ў Багданцы. Збышка ўзяў сабе слуг забітага ім Ротгера, іх было дзесяць — столькі павінен быў мець кожны рыцар. Усе яны былі з коньмі. Двое слуг Ротгера павезлі ягонае цела ў Шчытна, астатніх жа Збышка, ведаючы, як заўзята шукае пасяленцаў стары Мацька, паслаў у падарунак свайму дзядзьку.

Чэх прыехаў у Багданец, але не застаў Мацьку дома; яму сказалі, што ён пайшоў у лес, узяўшы самастрэл і

сабак. Але Мацька на змярканні вярнуўся і, здалёк убачыўшы, што нейкія людзі завіталі да яго на дзядзінец, прыспешыў крок, каб сустрэць іх і выказаць ім сваю гасціннасьць. Чэха ён спачатку не пазнаў, але калі той пакланіўся яму і назваўся, то ў першую хвіліну вельмі спалохаўся, бразнуў вобзем самастрэл, скінуў шапку і закрычаў:

— Божа літасцівы! Забілі яго? Кажы, не маўчы!

— Не забілі,— адказаў чэх.— Здаровы ён.

Мацька засаромеўся крыху, пачуўшы гэтыя словы, і збянтэжана засоп, потым глыбока ўздыхнуў.

— Дзякуй Богу! — сказаў ён нарэшце.— А дзе ж ён цяпер?

— Паехаў у Мальбарк, а мяне паслаў да вас з навінамі.

— А навошта яму было ехаць у Мальбарк?

— Па жонку.

— Бог з табой, хлопча, па якую жонку?

— Па дачку Юранда. Будзе пра што правіць вам хоць цэлую ноч, але дазвольце мне, вяльможны пане, хоць крыху адпачыць, бо я вельмі здарожыўся, ад самай начы ехаў без роздыху.

Але Мацька і так больш нічога не пытаў, бо ў яго на нейкі час ад здзіўлення адняло мову. Ачомаўшыся крыху, ён паклікаў слугу, загадаў яму падкінуць дроў у печ і прынесці чэху паесці, а сам пачаў узад-уперад хадзіць па пакоі, махаючы рукамі і размаўляючы сам з сабою:

— Вушам сваім не веру... дачка Юранда... Збышка жанаты...

— І жанаты і нежанаты,— сказаў чэх.

І пачаў, нарэшце, няспешна распавядаць, што і як было, а Мацька прагна слухаў, раз-пораз перапыняючы чэха пытаньнямі, бо не ўсё разумеў з таго, што ён казаў. Напрыклад, Гловач не ведаў дакладна, калі Збышка ажаніўся, бо не было ніякага вяселля, але ён упэўнена пачварджаў, што шлюб быў і што гэтаму вельмі спрыяла Анна Данута, а людзі даведаліся пра ўсё толькі пасля прыезду крыжака Ротгера, якога Збышка выклікаў на суд Божы і біўся з ім на вачах усяго мазавецкага двара.

— Няўжо? Біўся, кажаш? — усклікнуў страшэнна зацікаўлены Мацька, бліснуўшы вачыма.— І што?

— На дзве палавіны рассек немца, ды і мне ўдалося з Божай дапамогай расправіцца з ягоным збраяносцам.

Мацька зноў засоп, на гэты раз ад задавальнення:

— Ну, Збышка — хлопец не зломак. Хаця ён апошні

ў родзе Градаў, але, далібог, не з апошніх. А некалі з фрызамі? Тады ж яшчэ падлеткам быў...

Тут ён дапытліва паглядзеў на чэха раз, другі і сказаў:

— Але і ты мне даспадобы. І, відаць, не маніш. Я маюю наскрозь бачу! Што да таго збраяноса, то, як ты сам кажаш, з ім не давялося табе доўга важдатца, а вось што ты таму тэўтонскаму сабачаму сыну руку вывернуў, а раней тура зваліў, гэта, скажу я табе, учынкі геройскія.

Потым раптам спытаў:

— А здабыча? Таксама добрая?

— Мы ўзялі даспехі, зброю, коней ды дзесяць слуг, восем з іх малады пан вам прыслаў.

— А што ён зрабіў з двума астатнімі?

— Адаслаў з целама забітага.

— Не мог ужо князь сваіх слуг паслаць. Тых, вядома, ужо не вярнуць.

Чэх усміхнуўся пры гэтых словах, яго развесяліла прагавітасць, якую часта выяўляў Мацька.

— Малады пан ужо не зважае на такія дробязі, — адказаў ён. — Спыхаў — гаспадарка вялікая.

— Вялікая, а што з яе карысці? Яна ж яшчэ не ягоная.

— А чыя ж?

Мацька аж ускочыў.

— Кажы хутчэй! А як жа Юранд?

— Юранд вязнем у крыжакоў, на валасок ад смерці. Хто ведае, ці застанеца жывым, а калі застанеца, то ці вернецца, але нават калі б выжыў і вярнуўся, то ўсё роўна ксёндз Каліб ужо чытаў ягоны тастамент, у якім ён апажыў, што гаспадаром стаў малады пан.

На Мацьку навіны тыя зрабілі вялікае ўражанне, але яны былі такія розныя, прыемныя і непрыемныя, што ён доўга не мог у іх разабрацца і прывесці да ладу супярэчлівыя пачуцці, якія ім валодалі. Вестка, што Збышка ажаніўся, спачатку не ўзрадавала старога, бо ён любіў Ягенку, як родную, і з усіх сіл хацеў звесці хлопца менавіта з ёй. Але, з другога боку, ён ужо звывыкся з думкай, што з гэтым нічога не выйшла, а тут дачка Юранда прынесла тое, чаго не магла прынесці Ягенка: і ласку князя, і пасаг, дадзены за адзінай дачкой, быў многа большы. Мацька ў душы ўжо бачыў Збышку комесам, валадаром Багданца і Спыхава, ну, а ў будучым і кашталіям. Гэта не здавалася неверагодным, бо казалі ж некалі ў былыя часы пра захудалага шляхціча: «Меў ён дванаццаць сыноў: шасцёра ў войнах паляглі, шасцёра

кашталянамі сталі». І народ, і шляхетныя роды былі на шляху да велічы. Багатая гаспадарка магла толькі дапамагчы Збышку на тым шляху, таму Мацька, з яго прагай да багацця і родавым гонарам, быў гэтым сучасаным. Але старому хапала прычыны і для непакою. Ён і сам не так даўно ездзіў да крыжакоў, каб выратаваць Збышку, і вярнуўся з гэтага падарожжа з жалезным аскабалкам пад рабрынай, а цяпер вось Збышка паехаў у Мальбарк, нібы ў воўчую ляпу. Ці ён там жонку знойдзе, ці смерць сваю — хто ведае? «Не будуць яны там на яго ласкава глядзець, — думаў Мацька, — ён жа зусім нядаўна забіў іх высакароднага рыцара, крыху раней напаў на Ліхтэнштэйна, а яны ж, псяюхі, помслівыя». Уздумаўшы гэта, стары рыцар вельмі замаркоціўся. Яму зайшло ў галаву, што, вядома ж, не абыдзеца без таго, каб Збышка, як «хлопец шустры», не ўступіў там у двубой з якім-небудзь немцам. Але гэта яго яшчэ мала трывожыла. Горай будзе тады, калі яго захопяць, гэтага Мацька больш за ўсё баяўся. «Захапілі старога Юранда і ягоную дачку, а некалі не пабаяліся захапіць самога князя ў Златарыі, чаму яны павінны да Збышкі літасць мець?»

Тут ён падумаў: а што будзе, калі юнак вырвецца з крыжацкіх рук сам, а жонку не выбавіць? Крыху ўсцешыла Мацьку думка, што хлопцу застанеца пасля яе Спыхаў, але была гэта радасць нядоўгай. Старому вельмі абыходзіла, як будзе з пасагам, але ён болей думаў пра род, пра Збышковых дзяцей. «Калі Дануська знікне, як камень у вадзе, і ніхто не будзе ведаць, жывая яна ці мёртвая, то Збышка не зможа ўзяць шлюб з другой — і праз пэўны час Градаў больш на свеце не будзе. Эх! З Ягенкай усё было б іначай! Мачыдолаў жа таксама ні качка крыламі, ні сабака хвостом не прыкрыюць, а такая дзеўка штогод спраўна нараджала б, чыста яблынька ў садзе». Але жалкаванне Мацькі пераважала радасць, што хлопец атрымаў новую гаспадарку, і ўсё ж гэты жаль і заклапочанасць прымушалі яго зноў і зноў распытваць чэха, як і калі там усё было з тым шлюбам.

Чэх адказваў:

— Я ўжо вам казаў, шаноўны пане, што і калі было, не ведаю, а пра што толькі здагадваюся, дык і за гэта не ручаюся.

— А пра што ты здагадваешся?

— Я ад маладога пана ў час хваробы не адыходзіў і спаў з ім у адным пакоі. Але аднойчы вечарам мяне адас-

лалі, аднак я потым бачыў, як да пана зайшлі сама вяль-
можная пані, з ёй панна Юрандаўна, пан дэ Лорш і ксёндз
Вышпонек. Я нават яшчэ тады здзівіўся, што ў панны вя-
ночак на галаве, але падумаў, ці не прычашчаць пана
будуць... Можна, гэта было тады... Памятаю, што пан за-
гадаў, каб я апануў яго прыгожа, як на вяселле, але
думаў, што гэта таксама для прычасця.

— А потым што? Яны засталіся адны?

— Дзе там! Не засталіся. А каб і засталіся, дык пан
тады нават есці сам не мог. Ды тут ужо і забіраць яе
прыехалі людзі, нібы ад Юранда, і яна ўранні паехала...

— І з таго часу Збышка яе не бачыў?

— Ніводнае чалавечае вока яе з той пары не бачыла.

Яны памаўчалі.

— А як ты думаеш, — спытаў праз хвіліну Мацька, —
аддадуць яе крыжакі ці не аддадуць?

Цэх адмоўна пахітаў галавой, потым уздыхнуў і мах-
нуў рукой.

— Я думаю, — разважліва сказаў ён, — што яна прапа-
ла на векі.

— Чаму? — са страхам спытаў Мацька.

— Калі б яны казалі, што яна ў іх, то была б яшчэ
нейкая надзея. Можна было б паскардзіцца ці заплаціць
выкуп, або адбіць яе сілай. Але яны кажуць так: была ў
нас нейкая адбітая ў разбойнікаў дзеўка, мы паведамілі
Юранду, ён па яе прыехаў і за нашу ласку столькі народу
нам перабіў, што іншы раз у баі меней гіне.

— Значыць, Юранду паказвалі нейкую дзяўчыну?

— Я чуў, што паказвалі. А Бог іх ведае. Можна, ня-
праўда, можна, яму паказалі не яе. Адно праўда, што лю-
дзеі пабіў і што яны гатовы прысягнуць, быццам ніколі
не выкрадалі панны Дануты. Гэта дужа цяжкая справа.
Нават калі магістр загадае аддаць яе, то і яму таксама
адкажуць, што яе няма ў іх. І што ты ім зробіш? Тым
больш, што ў Цэханаве гаварылі пра ліст Юранда, у якім
ён піша, што яна не ў крыжакоў.

— А можна, і сапраўды так?

— Што вы, ваша міласць!.. Калі б разбойнікі яе вы-
кралі, то не дзеля чаго іншага, як дзеля выкупу. А потым
— разбойнікам не пад сілу напісаць ліст, падрабіць пя-
чатку Юранда ды яшчэ прыслаць столькі слуг.

— Гэта праўда. Але навошта яна крыжакам?

— А помста? Яны прагнуць помсты больш, чым мёду
і віна, а што да прычыны, то прычына была. Страшны

ім быў пан са Спыхава, а пасля таго, што ён учыніў ім у Шчытна, яны зусім раз'ятрыліся... Вы ж ведаеце, што мой пан напаў на Ліхтэнштэйна, што Ротгера забіў. А я з Божай дапамогай яшчэ аднаму сабачаму сыну руку выкруціў. Эх! Чацвёрта іх было, чорт бы іх пабраў, прабачце, а цяпер толькі адзін жывы, ды і той стары. Мы таксама зубы маем, васпане.

Зноў настала хвіліна маўчання.

— Ты, аказваецца, збраяносец дужа зухаваты, — сказаў урэшце Мацька. — А як ты думаеш, што яны могуць зрабіць з ёй?

— Князь Вітаўт — славуты князь, кажуць, што яму сам нямецкі імператар у ногі кланяецца, а што яны ўчынілі з ягонымі дзецьмі? Хіба мала ў іх замкаў? Мала спратаў? Мала студняў? Мала вяровак ды петляў на шыю?

— Божа, злітуйся! — усклікнуў Мацька.

— Дай Бог, каб і маладога пана дзе-небудзь не ўвязнілі, хаця ён і павёз пісьмо ад князя, а паехаў з панам дэ Лоршам, вядомым рыцарам, сваяком герцагаў. Эх, не хацеў я сюды ехаць, бо там і мне ўдалося б з кім-небудзь сутыкнуцца. Але пан загадаў. Я чуў, як ён аднойчы пану са Спыхава гаварыў: «Вы, мабыць, хітры? Я ж хітраваць не ўмею, а з імі якраз хітрасць патрэбна. Вось быў бы тут дзядзька Мацька, ён бы нам шмат чаго параіў!» Таму ён мяне і паслаў. Але панну Дануту вы, пане, не знойдзеце, бо яна, напэўна, ужо на тым свеце, а супраць смерці нікая хітрасць не дасць рады...

Мацька задумаўся.

— Так, тут сапраўды няма рады! Супраць смерці хітрасць не дапаможа... Але варта было б паехаць, даведацца хаця, што тую дзяўчыну загубілі, яму застанецца Спыхаў, і ён мог бы ажаніцца з другой...

Тут Мацька ўздыхнуў, нібы камень зваліўся з ягонай душы, а Гловач спытаў нясмелым ціхім голасам:

— На паненцы са Згажэліц?

— Ну! — адказаў Мацька. — Тым больш, што яна сірата, а Чтан з Рагова і Вільк з Бжазовой што далей, то больш ёй назалюць...

Тут чэх аж ускочыў:

— Паненка сірата? А што з рыцарам Зыхам?

— Хіба ты нічога не ведаеш?

— Напрамілы Бог! Што з ім сталася?

— Так, сапраўды, адкуль жа табе ведаць, калі ты ад-

разу сюды пашыбаваў, а гаварылі мы ўсё пра Збышку ды пра Збышку. Так, сіраціна яна! Зых згажэліцкі, праўду кажучы, ніколі дома месца не сагрэў, тады толькі і пасядзіць, калі госці прыедуць. А так усё яму ў Згажэліцах сумна было! І вось піша яму абат ліст, што збіраецца ён у госці да князя асвенцымскага Пшэмкі* і запрашае паехаць разам. А Зыху гэта радасць: ён з тым князем быў знаёмы і не аднойчы з ім весяліўся. Прыязджае Зых да мяне і кажа: «Еду ў Асвенцым, а потым у Глевіцы, а вы тут паназірайце за Згажэліцамі». Мне нібы нешта падказвала, прашу яго: «Не едзьце! Пільнуйце гаспадарку і Ягенку, бо я ведаю, што Чтан з Вількам нешта дрэннае ўчыніць хочучь». А трэба табе сказаць, што абат са злосці на Збышку хацеў аддаць дзяўчыну за Вілька або за Чтана, але потым, калі лепей прыгледзеўся да іх, аддубасіў абодвух сваім кіем і прагнаў са Згажэліц. Нібы і добра, але не вельмі, бо яны дужа ўсердавалі. Цяпер крыху спакойней стала, бо яны адзін аднаго скалечылі, пабіўшыся, і адлежваюцца, а дагэтуль хвілінкі спакойнай не было! Усё на маю галаву: і ахова, і апека. А яшчэ Збышка хоча, каб я прыехаў... Што тут будзе з Ягенкай, не ведаю... Але ж пачакай, я пра Зыха яшчэ не расказаў. Не паслухаўся мяне — паехаў. Ну, балявалі там, весяліліся. З Глевіц паехалі да бацькі князя Пшэмкі — старога Носака, уладара Цешына. Аж тут Яська, князь раціборскі, які меў вока на князя Пшэмку, нацкаваў на яго разбойнікаў чэха Хшана. І князь Пшэмка згінуў, а з ім разам і Зых згажэліцкі — страла ў горла ўпілася. Абата аглушылі жалезным цэпам, да гэтай пары ў яго галава трасецца, не пры памяці і мова аднялася, бадай, назаўсёды. Але стары Носак купіў Хшана ў пана з Зампахы і так яго катаваў, што і старыя людзі пра такія катаванні не чулі, але гэтым ён ні сваёй тугі па сыне не пазбыўся, ні Зыха не ўваскрэсіў, ні Ягенку не судешыў. Вось што выйшла з іх забавы... Шэсць тыдняў таму Зыха прывезлі і пахавалі.

— Такі асілак быў!.. — прамовіў чэх са скрухай.— Я пад Баляслаўцам ўжо добрым мацаком быў, а ён доўга са мной не бавіўся, у палон узяў. Але такая гэта была няволя, што яе і на волю не памяняю... Добры, сумленны

* Гэта сапраўдная падзея, апісаная гісторыкам Длугашам, адбылася ў 1400-м годзе.

быў пан! Вечная яму памяць! Шкада, вельмі шкада, а асабліва панначку — гаротніцу.

— І сапраўды гаротніца. Не ўсе так маці любяць, як яна любіла бацьку. Ды і небяспечна ёй цяпер сядзець у Згажэліцах. Пасля пахавання, яшчэ снег Зыхаву магільку не засыпаў, а ўжо Вільк і Чтан зрабілі набег на Згажэліцы. Шчасце яшчэ, што я даведаўся пра гэта загадзя і са сваімі людзьмі прыйшоў на дапамогу, і, дзякаваць Богу, мы ім добра далі. А Ягенка пасля гэтай сутычкі ўпала мне ў ногі, кажа: «Калі не магу быць Збышкавай, не буду нічыя, ратуйце мяне ад гэтых вылюдкаў, лепей смерць, чым каторы з іх...» Я табе скажу, ты цяпер Згажэліц не пазнаеш, бо я там, можна сказаць, ледзь не крэпасць зрабіў. Два разы яны яшчэ падступаліся да Згажэліц, але не маглі даць рады. Цяпер нейкі час спакойна, я табе казаў ужо, што яны адзін аднаго пакалечылі так, што ніводзін ні рукой, ні нагой не можа паварушыць.

Гловач на гэта нічога не адказваў, толькі, слухаючы пра Чтана і Вілька, так скрыгатаў зубамі, нібы нехта то адчыняў, то зачыняў рыпучыя дзверы, а потым пачаў церці сцёгны сваімі далонямі, якія, відаць, у яго дужа засвярбелі. З ягоных вуснаў зляцела толькі адно слова:

— Праклятыя!..

Тут у сенцах пачуліся чыесьці галасы, дзверы адчыніліся, і раптам у пакой убегла Ягенка, а з ёй старэйшы з яе братоў, чатырнаццацігадовы Яська, падобны да яе, нібы блізнятка.

Яна даведалася ад згажэліцкіх сялян, што тыя бачылі на дарозе людзей на чале з чэхам Главай, якія ехалі ў бок Багданца, і гэтак жа, як Мацька, устрывожылася; калі ж ёй казалі, што Збышкі між імі не бачылі, падумала, ці не здарылася бяда, і прыляцела адным духам у Багданец, каб даведацца ўсю праўду.

— Што здарылася?.. Напрамілы Бог, скажыце! — крыкнула яна яшчэ ад парога.

— А што магло здарыцца? — адказаў Мацька. — Збышка жывы і здаровы.

Чэх ускочыў, падбег да Ягенкі, стаў на адно калена і пачаў цалаваць край яе сукні, але яна гэтага зусім не заўважыла, бо пасля слоў старога рыцара павярнула галаву ад агню, у цень, і толькі праз якую хвіліну нібы ўспомніла, што трэба ж прывітацца, і сказала:

— Хай будзе пахвалены пан Езус!

— На векі вякоў! — адказаў Мацька.

А яна нарэшце ўбачыла чэха каля сваіх ног, нахілілася да яго:

— Я рада табе, Глава, ад усёй душы, але чаму ты пакінуў пана?

— Ён паслаў мяне, літасцівая паненка.

— А што загадаў?

— Загадаў ехаць у Багданец.

— У Багданец? А яшчэ што?

— Паслаў за парадай... з паклонам, з віншаваннямі.

— У Багданец, і ўсё? Ну добра. А сам ён дзе?

— Паехаў да крыжакоў, у Мальбарк.

На твары Ягенкі зноў адбілася занепакоенасць:

— Хіба яму жыць надакучыла? Навошта?

— Шукаць, літасцівая паненка, тое, што не знойдзе.

— Сапраўды, не знойдзе! — уставіў Мацька. — Як цвірка не ўвагнаць без малатка, так і воля людская нішто без волі Боскай!

— Пра што гэта вы? — запытала Ягенка.

Але Мацька на яе пытанне адказаў сваім:

— Ці гаварыў табе Збышка пра дачку Юранда? Я ведаю, што казаў.

Ягенка адразу не адказала і толькі праз хвіліну, стаіўшы ўздых, пацвердзіла:

— Так, казаў! А чаму б яму і не сказаць?

— Ну і добра, тады мне лягчэй будзе гаварыць, — уздыхнуў стары.

І пачаў ёй апавядаць пра ўсё тое, што пачуў ад чэха, і сам сабе дзівіўся, што аповед ягоны часам такі няскладны і што гаварыць яму вельмі цяжка. Але ён быў чалавек хітры, яму дужа не хацелася «спудзіць» Ягенку, бо моцна спадзяваўся на тое, што ўсё ж не будзе Збышку мучам Данусі, што яна згінула на векі.

Чэх час ад часу падтакваў, то ківаў галавой, то паўтараў: «Далібог, праўда!» або: «Так яно і было, не інакш», — а дзяўчына слухала, апусціўшы вочы долу, ні пра што не пыталася і сядзела так ціха, што яе маўчанне ўстрывожыла Мацьку:

— Ну што ты на гэта скажаш? — спытаў ён, скончыўшы свой аповед.

Але яна нічога не адказала, толькі дзве слязінкі заблішчэлі пад яе апушчанымі вейкамі і скаціліся па шчаках.

Праз хвіліну яна падышла да Мацькі, пацалавала яму руку і сказала:

— Хай будзе пахвалёны!

— На векі вякоў! — адказаў стары. — Табе так пільна трэба дадому? Застанься з намі.

Але яна не захацела застацца, вытлумачыўшы гэта тым, што дома не згатавала вячэру. Хаця Мацька і ведаў, што ў Згажэліцах ёсць старая шляхцянка Сецяхова, якая магла б падмяніць Ягенку, але не стараўся затрымаць дзяўчыну, разумеючы, што ў смутку людзі не любяць выстаўляць напаказ свае слёзы, што чалавек, як рыба, якая, адчуўшы ў сабе зуб восці, імкнецца схвацца глыбей, на самым дне.

Ён толькі пагладзіў дзяўчыну па галаве і разам з чэхам праводзіў яе на дзядзінец. Але чэх вывеў каня са стайні, ускочыў на яго і паехаў услед за паненкай.

Мацька ж вярнуўся, уздыхнуў і, ківаючы галавой, прабурчэў:

— Ну і дурань жа Збышка!.. Ад гэтай дзяўчыны нават у пакоі пахне прыемна!

І старога апанаваў жаль. Ён думаў пра тое, што Збышка мог бы ажаніцца з ёй адразу пасля вяртання з вайны, і вось цяпер была б у хаце радасць і ўцеха. А так што? Толькі згадае пра яго, а ў яе тут жа слёзы з вачэй коцяцца, а хлопец дзесьці па свеце бадзяецца, будзе там недзе аб муры мальбаркскія лоб разбіваць, аж пакуль не разаб'е, а тут у хаце пуста, толькі даспехі шчэрацца са сцен. Якая карысць ад той гаспадаркі, навошта клопаты, навошта Спыхаў і Багданец, калі не будзе на каго іх пакінуць?

Уздумаўшы гэта, Мацька аж разгневаўся.

— Ну пачакай жа ты ў мяне, бадзяка, — сказаў ён уголас. — Не паеду я да цябе, рабі сабе, што хочаш!

Але ў гэтую самую хвілю на яго, нібы на ліха, навалілася страшэнная туга па Збышку. «Ну як жа не паедзеш ты? — падумаў ён. — А хіба ты ўседзіш дома? І што за кара Боская! Але ж каб я ды не ўбачыў гэтага падшыванца? Не бываць таму! Вось на табе, зноў нейкага сабачага сына пасек, здабычу ўзяў... Другі-каторы пасівец, пакуль рыцарскі пас заслужыць, а яго князь аперазаў ужо. І справядліва, бо хвацкіх хлопцаў нямала сярод шляхты, але такога другога яшчэ пашукаць трэба».

Ён зусім расчуліўся і пачаў разглядаць то даспехі, то меч, то баявую сякеру, якія віселі па сценах, закопчаныя ад куро дыму, нібы разважаючы, што ўзяць з сабой, што пакінуць дома, а потым выйшаў на панадворак, бо не мог

уседзец у хаце, да таго ж вырашыў загадаць слугам, каб падмазалі восі ў вазах і далі коням двойную меру аўса.

На панадворку стала ўжо шарэць. Ён зноў успомніў Ягенку, якая нядаўна сядала тут на каня, і раптам яго зноў ахапіла трывога.

— Ехаць дык ехаць, — сказаў ён сам сабе, — але хто тут застанецца бараніць дзяўчыну ад Чтана і Вілька, бадай іх пярун спаліў абодвух!..

А Ягенка тым часам ехала з малым Яськам па лясной дарозе, чэх жа цягнуўся за імі моўчкі, з сэрцам, перапоўненым каханнем і жалем... Ён зусім нядаўна бачыў слёзы дзяўчыны і глядзеў цяпер на яе цёмную постаць, ледзь бачную ў лясным паўзмроку, і здагадваўся, як ёй зараз тужліва і балюча. Яму здавалася, што вось-вось, у любую хвіліну, з цёмнага гушчару працягнуцца драпежныя лапы Вілька або Чтана, і пры адной думцы пра гэта яго ахоплівала прага бою. Гэтая прага рабілася час ад часу такой нясцерпнай, што яго брала ахвота ўхапіць сякеру або меч і секчы хаця б сосны ля дарогі. Адчуваў, што, добра намахаўшыся, ён бы паспакайнеў, быў бы рады хаця б каня наўскач пусціць, але яны там, наперадзе, ехалі паволі, нага за нагу, у маўчанні, бо нават Яська, звычайна гаваркі, паспрабаваў завесці размову, але сястра не адгукнулася, і таксама ехаў моўчкі.

Толькі тады, як было ўжо блізка да Згажэліц, жаль у сэрцы чэха пераважыла гнеў на Чтана і Вілька. «Я не пашкадаваў бы нават і крыві, — казаў ён сам сабе, — абы цябе ўсцешыць, але што я, няшчасны, магу для цябе зрабіць? Што табе скажу? Скажу хіба, што ён табе кланяцца загадаў, і, дай жа Божа, каб гэта цябе хоць крыху суцешыла».

Падумаўшы так, ён пад'ехаў да Ягенкі:

— Літасцівая паненка...

— Ты едзеш з намі? — запыталася дзяўчына, нібы збудзіўшыся ад сну. — Што скажаш?

— Ды я забыўся перадаць вам тое, што мне загадаў сказаць пан. Перад ад'ездам са Спыхава ён паклікаў мяне і кажа так: «Упадзі ў ногі паненцы са Згажэліц і скажы: ці добрая ці злая будзе мая доля, але я яе ніколі не забуду, а за тое, кажа, што яна для мяне і для дзядзькі зрабіла, хай Бог дасць ёй шчасця і здароўя».

— Дзякуй і яму за добрыя словы, — адказала Ягенка.

Потым дадала такім дзівосным голасам, аж у чэха дарэшты растала сэрца:

— І табе дзякуй, Глава.

Размова на нейкі час перапынілася, але збраяносец быў рады ў душы і таму, што ўсё перадаў паненцы, а сам сабе сказаў: «Ва ўсякім разе яна не будзе думаць, што ёй адплацілі няўдзячнасцю». І пачаў шукаць па сваёй дабраце, што б яшчэ прыемнае сказаць паненцы, і праз хвіліну зноў пачаў:

— Паненка...

— Што?

— Гэта... я хацеў... я і старому пану ў Багданцы гэта казаў, што тая ўжо згінула навекі і ён ніколі яе не знойдзе, хай нават яму сам магістр дапамагаць будзе.

— Яна жонка яму, — адказала Ягенка.

А чэх пахітаў галавой:

— Якая там жонка...

Ягенка не адказала на гэта нічога, але ўжо дома, вечарам, калі Яська і малодшыя браты пайшлі спаць, яна загадала прынесці збан мёду і, звярнуўшыся да чэха, спытала:

— Можа, ты хочаш спаць, а я жадала пагаварыць з табою.

Хаця чэх здарожыўся, але гатовы быў гаварыць з ёй хоць да рання, і яны пачалі размаўляць, а дакладней, ён зноў апавядаў пра ўсе прыгоды Збышкі, Юранда, Данусі і свае.

IX

Мацька збіраўся ў дарогу, а Ягенка ўсё не паказвала носу ў Багданец, два дні раілася з чэхам. Стары рыцар сустрэўся з ёй толькі трэцяга дня, у нядзелю, па дарозе ў касцёл. Ягенка ехала ў Кшэсню не адна, а з братам Яськам і цэлай купкай узброеных слуг, бо непакоілася, як бы Чтан і Вільк не паспрабавалі ўчыніць якую-небудзь напасць.

— Я пасля імшы хацела якраз ехаць да вас у Багданец, — сказала яна, павітаўшыся з Мацькам, — бо маю да вас справу, але можна пагаварыць пра яе і цяпер.

Яна праехала крыху ўперад, не жадаючы, відаць, каб слугі чулі іх размову; калі ж Мацька дагнаў яе, запытала:

— Вы ж, найначай, едзеце?

— Калі дасць Бог, то не пазней, чым заўтра раніцой.

— Аж у Мальбарк?

— Можа, у Мальбарк, можа, не. Куды давядзецца.

— Тады паслухайце мяне. Я доўга думала, што мне трэба рабіць, а цяпер хачу ў вас рады спытаць. Даўней, пакуль татуля мой быў жывы і абат здаровы, усё было іначай. Чтан і Вільк думалі, што я выберу аднаго з іх, і утаймоўвалі адзін аднаго. А цяпер я засталася адна без усялякай абароны і буду або сядзець у Згажэліцах, як у турме, або немінуца зазнаю тут ад іх крыўды. Самі падумаіце, ці ж гэта не так?

— Сапраўды,— адказаў Мацька,— я таксама думаў пра гэта.

— І што надумалі?

— Нічога не надумаў, але адно табе скажу: у нас тут польскі край, а за гвалт над дзяўчынай у статуце⁷⁷ падгледжаны жорсткія кары.

— Гэта добра, але ж адсюль недалёка да граніцы, яе лёгка перасягнуць. Я ведаю, што і Сілезія польскі край⁷⁸, а князі там вечна вадзяцца між сабой, адзін на аднаго набегі робяць. Каб не гэта, мой дарагі татуля быў бы жывы. Туды ўжо налезла немцаў, яны там і падбухторваюць, і крыўды чыняць, калі ж хто хоча ў іх схваецца, то і схваецца. Напэўна, я не паддалася б ні Чтану, ні Вільку так ужо лёгка, але не за сябе, за братоў баюся. Не будзе мяне тут, будзе спакой, калі ж я застануся ў Згажэліцах, то Бог ведае, што тут можа здарыцца. Пачнуцца зноў наступы, бітвы, а Яську ўжо чатырнаццаць год, і яго ўжо не тое што мне, нікому не ўтрымаць. Апошні раз, калі вы нам на дапамогу прыйшлі, ён ужо рваўся ў бой. Чтан кінуў тады булаву ў натоўп, дык ледзьве не трапіў хлопцу ў галаву. Я вам кажу: не будзе нам ні дня спакою, і малодшым братам таксама давядзецца хапіць ліха.

— Праўда! Сабачыя яны сыны, Чтан і Вільк, аднак на дзяцей рукі не паднімуць. Цьфу! Такое могуць вычварыць толькі крыжакі.

— На дзяцей яны рукі не паднімуць, але ў сумятні, або, Божа барані, пажар, тады ўсё можа здарыцца. Ды што там казаць! Братамі апякуецца старая Сецяхова, яна іх любіць, як родных дзяцей, вось хай яна і глядзіць іх без мяне, так будзе больш надзейна.

— Можа, і так,— адказаў Мацька.

Потым ён кінуў на дзяўчыну хуткі позірк:

— Дык чаго ж ты хочаш?

Яна адказала яму сцішаным голасам:

— Вазьміце мяне з сабой.

Мацька дужа здзівіўся, хаця яму няцяжка было здагадацца, што размова кончыцца гэтым. Ён стрымаў каня і ўсклікнуў:

— Пабойся Бога, Ягенка!

Яна апусціла галаву і адказала нясмела, з нейкім смуткам:

— Даражэнькі вы мой! Лепш ужо мне вам праўду сказаць, чым утойваць яе. І вы, і Глава кажаце, што Збышка ніколі ўжо Данусі не знойдзе, чэх нават яшчэ горшае прадракае. Бог мне сведка, я не зычу ёй ніякага зла. Хай яе, няшчасную, маці Божая ахавае і абароніць. Мілей яна была Збышку, што ж тут рабіць будзеш? Такая ўжо мая доля. Але, бачыце, пакуль Збышка яе не знойдзе, або, як вы кажаце, ніколі не знойдзе, то... то...

— То што? — спытаў Мацька, які бачыў, што дзяўчына ўсё больш бянтэжыцца і засмучаецца.

— То не хачу я ні за Чтана, ні за Вілька, ні за каго я не хачу выходзіць.

Мацька ўздыхнуў, задаволены.

— А я ўжо думаў, што ты пра яго забылася, — сказаў ён.

Яна адказала з яшчэ большым смуткам:

— Дзе ўжо там!

— Чаго ж ты хочаш? Як я магу ўзяць цябе да крыжакоў?

— Навошта ж абавязкова да крыжакоў? Я з'ездзіла б цяпер да абата, ён ляжыць хворы ў Серадзе. Няма пры ім там ніводнай роднай душы, бо ягонья шпільманы больш пра збан з віном думаюць, чым пра хворага, а ён жа мой хросны і дабрадзеі. Каб ён быў здаровы, я ўсё роўна шукала б яго апякунства, бо яго людзі пабойваюцца.

— Супроць гэтага я нічога не маю, — сказаў Мацька, які ў душы быў рады, што Ягенка такое задумала. Ён ведаў крыжакоў і быў перакананы, што Дануська не выйдзе жывой з іх рук. Памаўчаўшы, дадаў: — Але ў дарозе з дзяўчынай столькі клопату!

— Можна, з кім іншым, але толькі не са мной. Мне яшчэ не даводзілася быць у баі, але для мяне ўжо не ў навіну страляць з самастрэла і на ловах бываць. Калі будзе трэба, я ўсё вытрымаю, любую цяжкасць, за гэта не бойцеся. Вазьму адзенне Яскі, валасы схаваю пад сетку, корд за пас заткну і паеду. Яська, хоць і маладзеішы, але і валасы ў яго такія ж, і ростам ён не ніжэйшы, і з твару так

на мяне падобны, што некалі мы з ім, бывала, на запусты* пераапрапанемся, то нават татуля не мог пазнаць, дзе ён, а дзе я... Вось пабачыце, мяне не пазнае ні абат, ні хто іншы.

— Ні Збышка?

— Калі давядзецца яго ўбачыць...

Мацька на хвілінку задумаўся, потым раптам усміхнуўся і сказаў:

— А Вільк з Бжазовай і Чтан з Рагова, мабыць, з глузду з'едуць!

— А хай сабе. Будзе горш, калі яны за намі паедуць.

— Ну, гэтага я не баюся. Хаця і стары ўжо я, але лепей мне пад руку не трапляць! А іншым з роду Градаў і пагатоў!.. Збышка ўжо не аднаму ворагу даў дыхту!

Размаўляючы гэтак, даехалі да Кшэсні. У касцёле быў і стары Вільк з Бжазовай, які час ад часу кідаў насупленыя позіркi на Мацьку, але той на гэта не зважаў і з лёгкім сэрцам вяртаўся пасля імшы разам з Ягенкай дадому. Толькі пасля таго, як на ростані яны развіталіся і Мацька застаўся сам-насам у Багданцы, у ягоную галаву палезлі ўжо не такія вясёлыя думкі. Ён разумеў, што варта Ягенцы пакінуць Згажэліцы, і на іх ніхто нападаць не будзе, яе родным нішто не будзе пагражаць. «З-за дзяўчыны маглі б напасці,— разважаў ён,— гэта іншая рэч, але ўзняць руку на сірот, на іх маёмасць — значыць пакрыць сябе вечнай ганьбай, на іх узбурыліся б усе, хто ёсць жывы, як на нейкіх ваўкалакаў. Але ж і Багданец будзе аддадзены на волю лёсу!.. Межы зааруць, статкі разрабуюць, сялян перавабяць!.. Калі дасць Бог, і я вярнуся, то ўсё адаб'ю, і ў суд падам, бо не кулак, а закон у нас у павазе... Толькі ці вярнуся, калі вярнуся?.. Надта ж на мяне суседзі засердавалі, што я ім дзяўчыну не даю, а паеду з ёй, то яшчэ болей будуць сердаваць».

Яго ахапіў смутак, бо пачаў ужо ён гаспадарыць у Багданцы, усё добра ішло, а цяпер ён быў упэўнены, што пасля вяртання зноў застане пустку і занябанасць.

— Не, трэба нешта прыдумаць! — вырашыў ён.

Па абедзе ён загадаў асядлаць каня, сеў і паехаў напасткі ў Бжазовую.

Прыехаў, калі ўжо змяркалася. Стары Вільк сядзеў у лепшым пакоі за збанам мёду, а малады, пакалечаны

* Запусты — Масленіца па каталіцкім абрадзе.

Чтанам, ляжаў на пакрытай шкурамі лаве і таксама піў мёд. Мацька ўвайшоў у пакой неспадзеўку і стаў у прагале дзвярэй з суровым тварам, высокі, касцісты, без даспехаў, але з вялікім мечам пры боку; абодва адразу ж пазналі яго, бо на твар старога рыцара падала зыркае полымя, і ў першую хвіліну як бацька, так і сын схамянуліся і, маланкай кінуўшыся да сцен, схапілі зброю, якая трапіла пад рукі.

Але стары ваяр, чалавек бывалы, добра ведаў людзей і звычаі, а таму зусім не разгубіўся, нават не схапіўся за свой меч, а ўзяў рукі ў бокі і сказаў спакойным голасам, у якім чулася нават лёгкая насмешка:

— Што гэта? Няўжо гэтак выглядае ў Бжазовай пляхецкая гасціннасць?

Пачуўшы такое, абодва апусцілі рукі, стары выпусціў свой меч, які бразнуўся вобзем, малады — сваю дзіду; яны застылі, выцягнуўшы ў здзіўленні шыі, а на іх тварах, яшчэ хвіліну таму ваяўнічых, адбіўся сорам.

А Мацька ўсміхнуўся і сказаў:

— Хай будзе пахвалёны Езус!

— На векі вякоў!

— І святы Георгій!

— Служым яму.

— Я па-суседску прыехаў, з добрымі намерамі.

— Калі з добрымі, то шчыра вітаем. Госць — асоба святая.

Тут стары Вільк падбег да Мацькі, за ім кінуўся і малады, абодва пачалі трэсці старому руку, потым пасадзілі за стол на пачэснае месца. Умомант было падкінута дроў у печ, накрыты новым кілімам стол, пастаўлены на яго міскі, поўныя страў, біклагі з півам, збаны мёду, і ўсе пачалі есці і піць. Малады Вільк час ад часу кідаў на Мацьку запытальны позірк, у якім пачцінасць да госця змешвалася з нянавісцю да чалавека, але прыслужваў ён так старанна, што аж пабялеў ад стомленасці, бо, як ніяк, быў паранены і не меў звычайнай сілы. Як бацьку, так і сыну было няўсцерп даведацца, з чым прыехаў Мацька, але ніводзін не пытаўся пра гэта, чакаючы, пакуль госць сам пачне гаварыць.

А той, як чалавек, што ведае звычаі, нахвальваў пітво і стравы, а таксама гасцінных гаспадароў і толькі тады, калі добра наеўся, паглядзеў з важнасцю і сказаў:

— Здараецца ў жыцці, што людзі часам вадзяцца і на-

ват часам ваююць, але няма нічога лепшага, калі між суседзямі мір і згода.

— Лепш, чым мір, нічога няма, — гэтак жа важна адказаў стары Вільк.

— Бывае і так, — гаварыў Мацька далей, — што чалавеку трэба выпраўляцца ў далёкую дарогу, і шкада яму ад'язджаць, не развітаўшыся з суседам, нават калі жыў з ім не ў згодзе.

— Дзякуй за добрае слова.

— Тут і слова і справа, бо я ж прыехаў.

— Мы рады вам ад усёй душы. Прыезджайце хоць штодня.

— І я рады быў бы бачыць вас гасцямі ў Багданцы, прыняў бы вас, як належыць сустракаць людзей, што ведаюць законы рыцарскага гонару, але ж мне неўзабаве ехаць трэба.

— На вайну, або можа ў якую святую мясціну?

— Хацеў бы я пабываць і там і там, але горай справа — да крыжакоў еду.

— Да крыжакоў? — разам усклікнулі бацька і сын.

— Так! — пацвердзіў Мацька. — А хто едзе да іх, але не хаўрусце з імі, таму лепей памірыцца з Богам і з людзьмі, каб не арашыцца жыцця і вечнага збавення.

— Гэта аж дзіўна, — сказаў стары Вільк, — але я яшчэ не сустракаў такога чалавека, які б знаўся з імі і не цярпеў бы ад іх крыўд і ўціску.

— Як і ўсё наша каралеўства! — дадаў Мацька. — Ні Літва да святаго хрышчэння, ні татары так не даліся нам у знак, як гэтыя чортавыя мніхі!

— Чыстая праўда, але і гэта ведайце: цярпелі мы, цярпелі, але цярпенне ўжо канчаецца, час ужо і канчаць, вось так!

Тут стары папляваў на далоні, а малодшы дадаў:

— Інакш і быць не можа.

— І напэўна будзе, але калі? Не для нашых галоў гэты клопат, каралю лепш відаць... Можа, хутка, можа, і не хутка. Гэта толькі Бог ведае, а тым часам трэба мне да іх ехаць.

— Ці не з выкупам за Збышку?

Як толькі бацька ўспомніў пра Збышку, на адразу паяблелым твары маладога Вілька зноў з'явілася варожасць.

Але Мацька спакойна адказаў:

— Можа, і з выкупам, але не за Збышку.

Гэтыя словы яшчэ больш распалілі цікаўнасць абодвух уладароў Бжазовай, і, нарэшце, стары, які не мог болей трываць, спытаў:

— Воля ваша, казаць ці не казаць, чаго вы туды едзеце.

— Скажу! Скажу! — прамовіў, ківаючы галавой Мацька.— Але спачатку я пра іншае хачу павесці гаворку. Вы ж разумееце, што пасля майго ад'езду Багданец застаецца ў руках Боскіх... Раней, калі мы са Збышкам ваявалі пад сцягамі Вітаўта, за гаспадаркай назіраў абат, ну, яшчэ крыху Зых са Згажэліц, цяпер жа і гэтага не будзе. Страшна падумаць чалавеку, што ўсё пойдзе на глум, дарэмна стараўся, працаваў. Вы ж ведаеце, як гэта бывае: людзей маіх да сябе завабляць, межы ўзаруць, любы, хто сколькі зможа, са статку скаціны звядзе, а вернемся мы, калі дасць Бог жывымі вярнуцца, зноў на пустку... Адзін толькі ратунак ёсць ад гэтага, адзін сродак — добры сусед. Вось я і прыехаў да вас прасіць па-суседску ўзяць Багданец пад сваю апеку і не даць яго ў крыўду.

Пачуўшы такую просьбу, стары Вільк зірнуў на маладога, а малады на старога, абодва ў надзвычайным здзіўленні. Настала хвіліна маўчання, ніводзін з іх адразу не змог нічога адказаць. А Мацька паднёс да вуснаў чару мёду, выпіў яе, а потым прамаўляў далей так спакойна і даверліва, быццам абодва яны былі ягонымі найлепшымі прыяцелямі:

— Скажу вам шчыра, каго я больш за ўсё пабойваюся. Не каго іншага, як Чтана з Рагова. Вас бы я не баяўся, нават калі б мы рассталіся ворагамі, бо вы ж людзі рыцарскага звання, якія сустракаюцца з ворагам адкрыта, вочы ў вочы, а ўпотаі, помсціць не будуць. Уга! З вамі ўсё іначай. Рыцар — гэта рыцар! А вась Чтан — з простага людю, ад такога ўсяго можна чакаць, тым больш, вы ведаеце, ён на мяне зуб мае, бо я яму не дазваляю падступіцца да Ягенкі.

— Якую вы для пляменніка трымаеце! — узбурыўся малады Вільк.

Мацька якую хвіліну глядзеў на яго пільным халодным позірам, потым павярнуў галаву да старога Вілька і спакойна сказаў:

— Ведайце ж, што мой пляменнік ажаніўся з адной мазурскай паннай і ўзяў добры пасаг.

Залягло нечувана глыбокае маўчанне; бацька і сын

глядзелі на Мацьку, разявіўшы раты, потым стары азваўся:

— Як гэта? А я думаў... Раскажыце!..

Мацька ж, нібы не зважаючы на ягонае пытанне, казаў далей:

— Вось таму я і павінен ехаць, таму і прашу вас як добрых і паважаных суседзяў: заязджайце час ад часу ў Багданец і не давайце там нікому чыніць крыўды, а галоўнае, рабіць набегі Чтану.

Малады Вільк, які меў досыць шустры розум, адразу скеміў, што раз ужо Збышка ажаніўся, то з Мацькам лепей жыць у згодзе, бо Ягенка верыць яму і ва ўсім гатова слухацца ягоных парад. Зусім новыя віды адкрываліся перад маладым буянам. «Не толькі не ісці супраць Мацькі, але і мець яго сваім аднадумцам — вось што трэба», — падумаў ён. Хаця ён быў крыху нападпінку, аднак адразу выцягнуў пад сталом рукі і моцна сціснуў бацькава калена, каб ён не балбатнуў чагось лішняга, а сам сказаў:

— Вы Чтана не бойцеся! Хай толькі палезе! Паціскаў ён мяне крыху, гэта праўда, але ж і я так адчысціў ягоную валасатую морду, што і маці родная не пазнае. Нічога не бойцеся! Едзьце спакойна. З Багданца не прападзе ні адна варона!

— Бачу, што вы людзі прыстойныя. Прысягаеце?

— Прысягаем! — усклікнулі абодва.

— Рыцарскім гонарам?

— Рыцарскім гонарам.

— І гербам?

— І гербам! І яшчэ крыжам святым. Як Бог свят!

Мацька задаволена ўсміхнуўся, потым сказаў:

— Я так і ведаў, што магу паспаздзявацца на вас. Калі ўжо так, то я вам яшчэ вось што скажу... Зых, як вы ведаеце, аддаў мне сваіх дзяцей пад апеку. З гэтай прычыны я ні Чтану, ні табе, хлопча, не даваў спуску, калі вы хацелі сілай уварвацца ў Згажэліцы. А цяпер, калі я буду ў Мальбарку, а то і зусім Бог ведае дзе, то якая ўжо там будзе апека... Праўда, як сказана, сіротамі сам Бог апякуецца, той жа, хто захацеў бы іх пакрыўдзіць, не толькі без галавы застаўся б, але і вечнай ганьбай пакрыўся б. І ўсё ж у мяне цяжка на душы перад гэтай дарогай. Дужа цяжка. Абяцайце мне, што і сірот Зыхавых вы не толькі самі не пакрыўдзіце, але і не дасце іх пакрыўдзіць нікому.

- Прысягаем! Прысягаем!
- Рыцарскім гонарам і гербам?
- Рыцарскім гонарам і гербам!
- І на крыжы?
- І на крыжы!

— Бог вам сведка! Амін,— закончыў Мацька.

І ўздыхнуў з палёгкай, ведаючы, што такую клятву яны стрымаюць, хоць бы кожнаму з іх давялося грызці свае пазногці ад гневу і злосці.

Ён пачаў развітвацца, але яны затрымалі яго ледзь не сілай. Мусіў і выпіць, і пакуміцца са старым Вількам, а малады, звычайна задзірысты нападштку, гэтым разам пагражаў толькі Чтану, а Мацьку дагаджаў так заўзята, нібы назаўтра той ужо аддаваў яму Ягенку. Апоўначы ён змогся ад слабасці, калі ж яго трохі давялі да ладу, заснуў як забіты. Стары неўзабаве ўзяў прыклад з сына, так што Мацька пакінуў іх абодвух пры сталае непрабудна п'яных.

Сам Мацька меў моцную галаву, таму не быў дужа хмельны, калі вяртаўся дадому і, радасны, разважаў пра тое, як лоўка ён усё абладаваў.

— Ну, вось! Цяпер Багданец пазбаўлены небяспекі і Згажэліцы таксама. Раз'юшацца яны, як даведаюцца, што Ягенка паехала, але ахоўваць і маё, і яе дабро мусяць, бо прысягнулі. Што ні кажы, а розумам мяне Бог не пакрыўдзіў... Дзе нельга кулаком, там трэба галавой... Калі вярнуся, то можа і так стацца, што стары Вільк выкліча мяне на двубой, але гэта мяне асабліва не абыходзіць... Вось каб даў Бог гэтак жа і крыжакоў абдурьць. Але з імі цяжэй будзе... Наш, хаця і сабачы сын трапіцца, але паклянецца рыцарскім гонарам і гербам, то клятву стрымае, а для іх клятву даць — што ў ваду плюнуць. Але, магчыма, мне Божая маці дапаможа, і я Збышку ў чым-небудзь прынясу карысць, як вось цяпер спатрэбіўся дзецям Зыха і Багданцу...

Тут яму падумалася, што, па праўдзе, дзяўчына магла б цяпер і не ехаць, бо абодва Вількі будуць яе берагчы, як сваё вока. Але праз хвіліну ён адкінуў гэтую думку. «Вількі будуць ахоўваць, а Чтан пачне яшчэ больш назаляць. Бог яго ведае, хто каго пераможа, але ж без нападаў і сутычак, вядома ж, не абыдзецца, а ў іх могуць быць непрыемнасці і для Згажэліц, і для Зыхавых дзяцей, і для самой дзяўчыны. Адзін Багданец ахоўваць Вількам будзе лягчэй, а дзяўчыне ўсё ж лепей быць далей ад гэтых бэйбусаў і бліжэй да багатага абата». Мацька не

верыў у тое, што Дануся зможа выйсці жывой з крыжацкіх рук, і яшчэ не траціў надзеі, што некалі ды вернецца Збышка ў Багданец заўдавелым, а тады зразумее, што Ягенка яму Богам дадзеная.

— Божа літасцівы, — думаў ён, — вось каб у дадатак да Спыхава ды яшчэ ўзяў у пасаг за Ягенкай Мачыдолы і ўсё, што пакіне ёй абат, не пашкадаваў бы я добрага кавалка воску на свечкі!

У такіх развагах дарога да Багданца аказалася нядоўгай, але прыехаў ён за поўнач і дужа здзівіўся, калі ўбачыў ярка асветленыя вокны. Не спалі і слугі, бо ледзве ён уз'ехаў на дзядзінец, як насустрач яму выбег конюх.

— Госці ў нас, ці што? — запытаўся Мацька, злазячы з каня.

— Паніч са Згажэліц і чэх прыехалі, — адказаў конюх.

Мацьку вельмі здзівілі гэтыя адведзіны. Ягенка абяцала прыехаць толькі назаўтра раніцою, тады яны якраз меліся выязджаць. А навошта прыехаў Яська, ды яшчэ так позна? Стары рыцар падумаў, што ў Згажэліцах магло нешта здарыцца, і ўвайшоў у хату ўсхваляваны.

Аднак у пакоі ў вялікай глінянай печы, якую паставілі замест ранейшага, складзенага пасярод хаты адкрытага вогнішча, весела гарэлі смалістыя дровы, а над сталом палалі дзве паходні ў жалезных падстаўках; пры іх святле Мацька ўбачыў Яську, чэха Главу і яшчэ аднаго маладаго слугу, з тварам, румяным, нібы яблычак.

— Як маешся, Яська? Як там Ягенка? — спытаў стары шляхціч.

— Ягенка сказала вам перадаць, — цалуючы яму руку, прамовіў хлопчык, — што перадумала і хоча застацца дома!

— Пабойдзеця Бога! Чаму? Што ёй там у галаву ўдарыла?

А хлопец падняў на яго сінія вочы і пачаў смяяцца.

— Чаго ты рагочаш?

Але тут і чэх, і другі хлопчык таксама выбухнулі вясёлым смехам.

— Вось бачыце! — усклікнуў той нібыта хлопчык. — Хто ж мяне пазнае, калі нават вы не пазналі мяне?

Толькі тут Мацька прыгледзеўся да прыгожай постаці ўважлівей і ўсклікнуў:

— У імя Айца і Сына! Ну як на запусты! Пераапрунлася — не пазнаць! А ты, карантышка, чаго тут?

— Як гэта чаго? Каму ехаць, таму час!

— Ты ж мелася прыехаць заўтра раніцой.

— Анягож! Заўтра раніцой, каб усе мяне ўбачылі! Заўтра ў Згажэліцах падумаюць, што я ў гасцях у вас, і спахопяцца мяне толькі паслязаўтра. Сецяхова і Яська ведаюць, але Яська прысягаў рыцарскім гонарам, што раскажа пра ўсё толькі тады, калі пачнуць непакоіцца. Аднак жа вы мяне не пазналі, ага!

Тут ужо і Мацька засмяяўся.

— Дай я на цябе пагляджу яшчэ раз. Ну, сапраўды, хвацкі з цябе хлопец выйшаў... І асаблівы, бо ад такога можна і дзіцятка дачакацца... Праўду кажу! Каб я не быў стары — ого! Але і так табе кажу: асцерагайся, дзяўчыначка, пападацца мне на вочы... Асцерагайся!..

Ён смеючыся пагразіў ёй пальцам, а сам глядзеў на яе з вялікім замілаваннем, бо, сапраўды, такога слугі ён яшчэ ў сваім жыцці не бачыў. На галаве ў яе была прыгожая чырвоная сетачка, апранула яна зялёны суконны кубрак, а штаны бухматыя на сцёгнах і звужаныя ніжэй, адна калашына якіх была такога ж колеру, як сетка, другая — у доўгія палосы. Пры боку — багата аздоблены кінжал. З яснай, як ранішняя заранка, усмешкай яна выглядала так прывабна, што нельга было адарваць вачэй.

— Божа мой! — прамовіў павесялелы Мацька. — Ці гэта прыгажун-паніч, ці кветачка?

Потым ён павярнуўся да маладога слугі і запытаў:

— А гэта хто? Таксама нехта пераапрануты?

— Гэта ж дачка Сецяховай, — адказала Ягенка. — Мне адной нядобра было б сярод вас быць, праўда? Таму я ўзяла з сабой Анульку, удвух усё ж весялей, яна і дапаможа мне, і паслугуе. Яе таксама ніхто не зможа пазнаць.

— Вось табе, баба, і вяселле! Мала было адной, цяпер маеш дзве.

— Не насміхайцеся з нас.

— Я не насміхаюся, але ж удзень вас кожны пазнае, і цябе, і яе.

— Няўжо? А па чым?

— Ты калені разам трымаеш, і яна таксама.

— Дайце рады!

— Ды мне што, мой час мінуў, а што да Чтана з Вількам, то хто яго ведае, ці перастануць яны. А ці здагадваешся ты, страказа, адкуль я вярнуўся? З Бжазовай.

— Напрамілы Бог! Што вы кажаце!

— Праўду кажу! Праўда і тое, што Вількі будуць абараняць Згажэліцы і Багданец ад Чтана. Вось як! Лёгка выклікаць непрыяцеляў на бой і перамагчы іх, але зрабіць іх вартавымі твайго добра — гэта не кожнаму пад сілу.

Тут Мацька пачаў расказаць пра тое, як ён наведаў Вількаў, як абвёў іх вакол пальца, а яна слухала ў вялікім здзіўленні; калі ж ён урэшце скончыў, сказала:

— Хітрасці пан Бог вам не пашкадаваў, думаю, што і надалей усё будзе па-вашаму.

Але Мацька нявесела пахітаў галавой.

— Эх, дзяўчыначка ты мая, каб так усё было, як я хачу, то ты даўно была б ужо гаспадыняй у Багданцы!

Ягенка паглядзела на яго сваімі сінімі вачыма, потым падышла і пацалавала яму руку.

— Чаго ты мяне цмокаеш? — спытаў стары.

— А нічога! Хачу сказаць дабранаць, бо позна, а заўтра зранку нам трэба рушыць у дарогу.

Яна ўзяла з сабой Анульку і выйшла, а Мацька правёў чэха ў бакоўку, і яны ўлягліся там на шкурах зубраў і заснулі моцным і здаровым сном.

Х

У тысяча трыста трыццаць першым годзе крыжакі ўчынілі ў Серадзе вынішчэнне, пажар і разню, і хаця Казімір Вялікі адбудаваў зруйнаваны і спляжаны горад, аднак ён ужо не меў такой адметнасці і характава і не мог стаць упоравень з іншымі гарадамі каралеўства. Але Ягенка, жыццё якой праходзіла дагэтуль паміж Кшэсняяй і Згажэліцамі, не магла надзівіцца, калі ўбачыла мур, вежы, ратушу, а асабліва касцёлы, такія, якіх яна, знаёмая толькі з кшэсненскім драўляным касцёлам, нават уявіць сабе не магла. У першыя хвіліны яна страціла сваю звычайную рашучасць, баялася нават загаварыць уголас і толькі шэптам выпытвала ў Мацькі пра ўсе тыя цуды, якія асляпілі яе. Калі ж стары рыцар пачаў запэўніваць дзяўчыну, што Серадзу гэтак жа далёка па характаву да Кракава, як звычайнай галавешцы да сонца, яна не хацела верыць сваім вушам, бо ёй здавалася зусім неверагодным, каб дзе-небудзь у свеце мог існаваць другі такі ж цудоўны горад.

У кляштары іх прыняў той самы састарэлы прыёр, які памятаў яшчэ з дзіцячых год разню, учыненую ў горадзе крыжакамі, і які нядаўна прымаў у сябе Збышку. Навіны пра абата вельмі засмуцілі і занепакоілі іх. Ён доўга жыву тут, у кляштары, але два тыдні таму паехаў да свайго сябра, плоцкага біскупа. Стары абат усё яшчэ хварэў. Калі зранку яму было крыху лепей, то вечарамі ён траціў памяць, схопліваўся з ложка, загадваў, каб на яго надзелі даспехі, і выклікаў на двубой князя Яна з Рацібора. Касцельным служкам даводзілася сілай класці яго ў ложак, а гэта было для іх нялёгка, а часам і небяспечна. Толькі за два тыдні перад гэтым абату стала лягчэй, ён зусім апрытомнеў і, хаця яшчэ больш аслабеў, загадаў неадкладна везці яго ў Плоцк.

— Казаў, што нікому так не верыць, як плоцкаму біскупу, — скончыў апавядаць прыёр, — што ён хоча прыняць Святое прычасце толькі з ягоных рук і ў яго ж класці тастамент, дзе ён выкажа сваю апошнюю волю. Мы не хацелі, каб ён ехаў, і ўгаворвалі яго, як маглі, бо дужа баяліся, што ён і мілі жывым не праедзе, такі слабы быў. Але спрацацца з ім было марнай справай, урэшце ягоныя шпільманы заслалі воз сенам і павезлі яго. Дай Божа, каб даехалі шчасліва!

— Каб ён памёр дзе-небудзь непадалёк ад Серадза, то вы б ужо пра гэта ведалі, — заўважыў Мацька.

— Сапраўды, ведалі б, — адказаў прыёр, — таму мы і думаем, што ён не памёр і што, прынамсі, да Ленчыцы яшчэ не аддаў душу Богу, але што з ім магло здарыцца далей, не ведаем. Калі вы паедзеце ўслед за ім, то даведаецеся па шляху.

Мацька, вельмі занепакоены такімі навінамі, пайшоў параіцца да Ягенкі, якая ўжо ведала ад чэха, куды паехаў абат.

— Што рабіць будзем? — спытаў ён. — А ты куды паедзеш?

— Вы едзеце ў Плоцк, і я з вамі, — коратка адказала яна.

— У Плоцк! — тоненькім галаском паўтарыла ўслед за ёй Анулька.

— Паслухайце вы іх! Так вам адразу і падай Плоцк, а да яго ж не рукой дастаць!

— А як жа мне вяртацца з Анулькай дадому? Калі ўжо мне з вамі не ехаць, то лепей было зусім не кратацца з

месца. А вы згадайце, што тыя яшчэ больш раззлююцца і напусцяцца на нас.

— Вількі абароняць вас ад Чтана.

— Я іхняй абароны баюся гэтаксама, як напад у Чтана, ды я ўжо бачу, што вы прарэчыце, абы толькі прарэчыць, прыкідваецца.

Мацька і сапраўды прыкідваўся. Ён хацеў, каб Ягенка ехала з ім, а не вярталася, таму, пачуўшы яе словы, усміхнуўся і сказаў:

— Як спадніцу скінула, дык адкуль і розум з'явіўся!

— Розум не дзе-небудзь, а ў галаве!

— Але ж мне ў Плоцк не па шляху.

— А чэх казаў, што па шляху. Калі ехаць у Мальбарк, то праз Плоцк нават бліжэй.

— Выходзіць, вы з чэхам ужо ўсё абдумалі?

— А як жа! Ён яшчэ так казаў: калі малады пан трапіў у Мальбарку ў якую-небудзь бяду, то княгіня Аляксандра плоцкая можа шмат чым дапамагчы, бо яна родная сястра караля, апроч таго ў вялікай дружбе з крыжакамі, яны яе вельмі паважаюць.

— Так, гэта чыстая праўда! — усклікнуў Мацька. — Пра гэта ўсе ведаюць, і калі б яна захацела даць нам ліст да магістра, то мы без перашкод ездзілі б па ўсіх крыжацкіх землях. Яны яе дужа любяць, і яна іх любіць... Гэта добрая парада, а чэх — недурны хлопец!

— Яшчэ і які! — з запалам усклікнула Анулька, узвёўшы ўгору свае сінія вочкі.

Мацька адразу павярнуўся да яе:

— А ты чаго?

Але дзяўчына страшэнна засаромелася і, апусціўшы доўгія вейкі, зачырванелася, як ружа.

Мацька і сам бачыў, што няма іншага выйсця, як браць з сабой абедзвюх дзяўчат і далей, ён у душы быў нават рады гэтаму. На другі дзень яны развіталіся са старэнькім прыёрам і зноў рушылі ў дарогу. Снег ужо скрозь раставаў, стаяла вялікае разводдзе, і ехалі яны з большымі перашкодамі, чым раней. Па дарозе пыталіся пра абата; яны міналі сядзібы, плябаніі⁷⁹, а то нават і корчмы, дзе ён спыняўся на начлег. Па яго следзе лёгка было ехаць, бо ён усюды шчодро раздаваў міласціну, заказваў імшы, ахвяраваў на званы, дапамагаў збяднелым касцёлам, так што не адзін жабрак, не адзін касцельны служба, ды нават не адзін ксёндз успамінаў пра яго з удзячнасцю. Усе казалі, што ён «ехаў, нібы анёл», і

ўсюды маліліся за яго здароўе, хаця там-сям ім казалі, што ён ужо бліжэй да вечнага збавення, чым да паляпшэння здароўя. У некаторых месцах ён заставаўся адпачыць на два-тры дні, бо адчуваў сябе вельмі слабым. Мацьку здавалася, што яны могуць дагнаць абата.

Аднак жа ён памыліўся ў сваіх разліках, бо іх затрымаў разліў рэк Нера і Бзура. Не даехаўшы да Ленчыцы, яны вымушаны былі чатыры дні прасядзець у пустой карчме, з якой уцёк карчмар, відаць, баючыся паводкі. Дарога ад карчмы да горада была некалі вымашчана бярвеннямі, але шмат дзе іх знесла вадой, і яна ператварылася ў балотную багну. Мацькаў слуга Віт быў тутэйшы і чуў, нібы можна праехаць лясамі, але сам правесці падарожнікаў баяўся, бо ведаў, што ў ленчыцкіх лясках багата нячыстай сілы, што там жыве магутны нячысцік Барута⁸⁰, які заводзіць людзей у балотнае прадонне, а потым сам жа ратуе, але толькі тады, калі яму прадаюць душу. Сама карчма мела дрэнную славу. Хаця ў тыя часы падарожнікі бралі з сабой запас ежы і не баяліся голаду, але ўсё ж жыццё ў такім нячыстым месце непакоіла нават старога Мацьку.

Па начах на даху карчмы чулася нейкая валтузня, а часам нешта стукала ў дзверы. Ягенка і Анулька спалі ў бакоўцы, побач з вялікім пакоем, і чулі ў цемры як бы шоргат маленькіх ножак па падлозе і нават па сценах. Гэта іх не вельмі палохала, бо ў Згажэліцах яны ўжо звыклі да нязлоснага дамавіка, якога стары Зых у свой час загадваў падкормліваць і які не рабіў зла, калі яму давалі крышку, згодна з тагачаснымі забабонамі. Але аднае начы ў лясной гушчэчы непадалёк ад карчмы разлёгся глухі і грозны рык, а назаўтра на балоце бачылі сляды вялізных капытоў. Гэта мог быць, вядома, зубр або тур, але Віт запэўніваў, што гэта Барута: ён мае чалавечае аблічча, можа быць нават шляхцічам, але замест ног — капыты. А боты, у якіх ён паказваецца між людзей, ён на балоце шануе і здымае іх. Мацька даведаўся, што Баруту можна ўлагодзіць хмяльным пітвом, і цэлы дзень думаў, ці не будзе лічыцца за грэх такім спосабам падобраму разысціся з нячысцікам, і нават раіўся наконт гэтага з Ягенкай.

— Я павесіў бы нанач на плоце валовы пузыр, поўны віна або мёду,— сказаў ён,— калі б яго ўночы хто-небудзь выпіў, то мы, прынамсі, ведалі б, што гэта ён тут пастае.

— Гэтак мы можам пакрыўдзіць сілы нябесныя, — адказала Ягенка, — а нам патрэбна іх блаславенне, каб Збышка мог шчасліва ўратавацца.

— Я таксама гэтага баюся, але так думаю: мёд — гэта яшчэ не душа. Душы я яму не дам, а што там для сіл нябесных адзін пузыр мёду значыць!

Тут ён сцішыў голас і дадаў:

— Гэта ж самая звычайная рэч, калі шляхціч частуе шляхціча, нават калі той самы найвялікшы душагуб, але людзі думаюць, што ён — шляхціч.

— Хто? — запытала Ягенка.

— Не хачу ўспамінаць нячысціка.

Аднак у той жа самы вечар Мацька ўласнымі рукамі павесіў на плоце вялікі валовы пузыр, у якім яны везлі віно, а раніцой аказалася, што пузыр нехта выпіў.

Праўда, чэх неяк дзіўна ўсміхаўся, калі пра гэта заходзіла гаворка, але на тое ніхто не зважаў, а Мацька ў душы быў рады, бо спадзяваўся, што цяпер ужо, калі давядзецца перапраўляцца цераз балота, не будзе нейкіх нечаканых перашкод і непрыемных выпадкаў.

— Хіба толькі маняць, нібы ён ведае, што такое гонар, — казаў ён сам сабе.

Але перадусім трэба было даведацца, ці не ўдасца неяк прабрацца лясамі. Гэта было верагодна, бо там, дзе глеба змацавана каранямі дрэў і кустоў, зямля не вельмі размокла ад дажджоў. Але Віт, якому, як тутэйшаму, было б лягчэй гэта зрабіць, пры першай жа просьбе пачаў крычаць: «Забіце, пане, але не пайду!» Дарэмна яму тлумачылі, што ўдзень нячыстая сіла губляе сваю ўладу. Мацька хацеў ісці сам, але скончылася ўсё тым, што Глава, хлопец зухаваты, смелы, які любіў паказаць людзям і асабліва дзяўчатам сваю адвагу, засунуў за пас сякеру, узяў у рукі кій і пайшоў.

Пайшоў ён яшчэ на золку і апоўдні яго чакалі назад, а калі ён не з'явіўся, пачалі непакоіцца. Дарэмна слугі прыслухваліся пасля паўдня, ці не пачуюцца з боку лесу ягоныя крокі. Віт толькі рукамі махаў: «Не вернецца, а калі вернецца, то будзе горш для нас, таму што адзін Бог ведае, ці не з'явіцца ён з воўчай мордай, ваўкалакам!» Усе баяліся, слухаючы яго, сам Мацька быў неспакойны, а Ягенка ўсё паварочвалася да лесу і жагнала яго. Анулька дарэмна шукала фартух на сваіх абцягнутых штанамі каленях і не знаходзіла, чым бы выперці вочы, выпірала

іх пальцамі, якія адразу рабіліся мокрымі ад слёз, што каціліся адна за другой па шчоках.

Але ў час вячэрняга даення, калі сонца хілілася да захаду, чэх вярнуўся, і не адзін, а з нейкім чалавекам, якога ён веў перад сабой на вяроўцы. Усе тут жа выбеглі да яго з воклічамі радасці, але адразу змоўклі, убачыўшы дзіўную постаць: маленькую, крываногую, чорную, зарослую валасамі, апранутую ў воўчыя шкуры.

— У імя Айца і Сына, што гэта за пачвару ты прывалок? — ачомаўшыся, усклікнуў Мацька.

— А мне якая справа! — адказаў чэх. — Ён кажа, што смалакур, а ці праўда гэта, не ведаю.

— Ой, не чалавек ён, не чалавек! — выгукнуў Віт.

Але Мацька загадаў яму замаўчаць, а потым уважліва прыгледзеўся да палоннага і раптам сказаў:

— А ну, перажагнайся! Зараз жа перажагнайся!

— Хай будзе пахвалёны Езус! — усклікнуў палонны і, хуценька перажагнаўшыся, уздыхнуў з палёгкай, даверліва паглядзеў на ўсіх і паўтарыў: — Хай будзе пахвалёны Езус! І я не ведаў, у хрысціянскія рукі я трапіў ці ў д'ябальскія. О Божа!..

— Не бойся. Ты сярод хрысціян, якія слухаюць святую імшу ў касцёле. Хто ты такі?

— Смалакур, літасцівы пане, буднік. Нас сямёра жыве ў буданах разам з бабамі і дзецямі.

— Ці далёка адсюль?

— Не, не дужа.

— А як вы ў горад ходзіце?

— У нас свая дарога ёсць, за Чортавым ярам.

— За Чортавым? А ну, перажагнайся яшчэ раз!

— У імя Айца і Сына, і Святога Духа, амін!

— Гэта добра! А воз па той дарозе праедзе?

— Цяпер усюды гразка, але там не так, як на гасцінцы, бо ў лагчыне вецер дзьме і сушыць балота. Толькі да Будаў — бяда, але і да Будаў той, хто ведае лес, памалу давядзе.

— За скоец правядзеш? Не, няхай сабе за два!

Смалакур ахвотна згадзіўся, толькі папрасіў яшчэ паўбохана хлеба, бо яны хаця і не паміралі ў лесе з голаду, але хлеба ўжо даўно не бачылі. Вырашылі, што выедаць назаўтра раніцой, бо надвячоркам у лесе было «нячыста». Пра Баруту смалакур казаў, што ён часам у бары «шалее», але простым людзям зла не робіць, заўзята ахоўвае сваё ленчыцкае лясное княства і ганяе па лесе

чужую нячыстую сілу. З ім толькі ноччу лепей не сустракацца, асабліва калі чалавек нападпітку. А вось удзень ды двярозаму яго можна не баяцца.

— Але ты ўсё ж баяўся? — спытаў Мацька.

— Бо гэты рыцар схапіў мяне так неспадзявана ды яшчэ так моцна, што я і падумаў — гэта не чалавек.

Тут Ягенка пачала смяяцца, што ўсе яны смалакура палічылі за «нячысціка», а смалакур іх. Смяялася з ёй разам і Ануля, ды так, што Мацька сказаў ёй:

— У цябе ж яшчэ слёзы па Главе не высахлі, а ты ўжо смяешся.

Чэх паглядзеў на яе ружовы тварык, убачыў яе мокрыя вейкі і спытаў:

— Вы па мне плакалі?

— Не, — адказала дзяўчына, — я толькі баялася.

— Ты шляхцічка, а шляхцічкам гэта сорамна. Ваша пані не такая баязлівая. Што вам магло пагражаць удзень і на людзях?

— Мне якраз нічога, а вам...

— Вы ж казалі, што не па мне плакалі.

— Не па вас.

— Тады чаму?

— Са страху.

— А цяпер вам таксама страшна?

— Не.

— Тады чаму плачаце?

— Бо вы вярнуліся.

Чэх паглядзеў на яе з удзячнасцю, усміхнуўся і сказаў:

— Ну, так мы будзем да раніцы гаварыць. Ох, і хітрая ж!

Але тут справа была не ў хітрасці, і Глава, хлопец кемлівы, гэта добра разумеў. Разумеў і тое, што дзяўчына ільне да яго з кожным днём усё болей. Сам ён любіў Ягенку, але так, як падданы любіць дачку караля, толькі з пакорлівасцю і найвялікшай пачцівасцю, але без усялякай надзеі. А тым часам падарожжа збліжала яго з Сецяхоўнай.

Калі яны былі ў дарозе, Мацька звычайна ехаў уперадзе з Ягенкай, а ён з Ануляй за імі; а паколькі ён быў хлопец гарачы, як тур, кроў яго кіпела, і, едучы, ён не мог стрымацца, каб не пазіраць час ад часу ў ясныя вочкі дзяўчыны і на светлую пасму яе валасоў, што не хацела хавацца пад сеткай, і на ўсю яе зграбную, спраўную постаць, а асабліва на цудоўныя, нібы вытачаныя, ногі, што

абдымалі варанога жарэбчыка, і жар працінаў яго ад галавы да пят. Ён не мог утрымацца і ўсё часцей і часцей пазіраў на гэтую прыгажосць, міжволі думаючы, што каб нячысцік ператварыўся ў такога хлопчыка, то лёгка мог бы ўвесці ў грэх любога. Гэта ж было такое салодкае, як мёд, хлапчана, такое паслухмянае, так пазірала ў вочы, і вясёлае, як верабей на даху. Часам дзіўныя думкі прыходзілі ў голаў чэха, а аднойчы ён крыху адстаў разам з Ануляй і, наблізіўшыся да коней, што везлі паклажу, павярнуўся раптам да яе і сказаў:

— Ведаеце што? Еду вось я каля вас, нібы воўк каля ягняці.

Яна зайшлася такім шчырым смехам, што аж белыя зубкі заблішчэлі.

— Мабыць, хочаце мяне з'есці!

— Так, разам з костачкамі!

І глянуў на яе такім позіркам, што яна аж зачырванелася, а потым усталявалася доўгае маўчанне, і толькі сэрцы іх моцна біліся — у яго ад нейкага тамлення, а ў яе ад салодкага, дурманлівага страху.

Спачатку салодкае тамленне перамагала ў чэху далікатнае пачуццё, і, кажучы, што глядзіць на Анульку, як воўк на ягня, не падманваў. Але з таго вечара, калі ён убачыў яе мокрыя ад слёз шчокі і вейкі, ягонае сэрца памякчэла. Яна здалася яму такой добрай і нейкай блізкай, сваёй, бо ён і сам меў натуру чуйную, у той жа час рыцарскую, і не толькі не заганарыўся і не кпіў з гэтых салодкіх для яго слёз, але і стаў нясмелым і больш уважлівым да яе. Хаця ў час вячэры ён яшчэ крыху падсмейваўся з баязлівасці дзяўчыны, але ўжо іначай, у размове не даваў волю языку і служыў ёй так, як збраяносец рыцара павінен служыць шляхетнай даме. Стары Мацька думаў найперш пра заўтрашнюю пераправу і далейшае падарожжа, але і ён заўважыў гэта і пахваліў Главу за добрае абыходжанне, якому чэх, як сказаў стары, не іначай навучыўся ад Збышкі пры мазавецкім двары.

Тут ён павярнуўся да Ягенкі і дадаў:

— Эх, Збышка! Ён і ў караля не схібіў бы!

Пасля гэтага вячэрняга слугавання, калі прыйшоў час ісці на спачын, Глава пацалаваў руку Ягенцы, потым Анульцы, а затым сказаў:

— Вы за мяне не бойцеся і пры мне нічога не бойцеся, бо я вас нікому ў крыўду не дам.

Мужчыны ляглі спаць у вялікім пакоі, а Ягенка з Ану-

ляй у бакоўцы ўдвух на мяккім шырокім тапчане. Абе-
дзве нешта доўга не засыналі, асабліва Ануля ўсё варо-
чалася на палатнянай прасціне; праз нейкі час Ягенка
прыхінулася да яе і шагнула:

— Ануля!

— Што?

— Слухай... мне здаецца, табе дужа даспадобы чэх...
Гэта так?

Але пытанне засталася без адказу, і тады Ягенка зноў
зашаптала:

— Я цябе разумею... Скажы мне...

Але тая не адказала і на гэты раз, толькі прыпала вус-
намі да шчакі Ягенкі і гарача расцалавала сваю пані.

Дзявочыя грудзі беднай Ягенкі пачалі раз-пораз узды-
мацца ад уздыхаў.

— Ах, я цябе разумею, разумею! — шагнула яна так
ціха, што Ануля ледзьве змагла разабраць яе словы.

XI

Пасля імглістай, мяккай начы настаў ветраны дзень,
неба то праяснялася, то зноў пакрывалася хмарамі, якія
несліся імклівымі статкамі. Мацька загадаў выступаць у
дарогу адразу ж, як стане відно. Смалакур, які ўзяўся
весці падарожнікаў да Будаў, запэўніваў, што коні прой-
дуць усюды, а вось вазы месцамі трэба будзе разбіраць і
пераносіць па частках, ды яшчэ карабы, у якіх складзены
адзенне і прыпасы, таксама давядзецца перацягваць на
руках. Гэта была цяжкая і карпатлівая справа, але за-
гартаваныя, звыклыя да працы людзі лічылі за лепшае
прайсці праз цяжкасці, чым сядзець без дай прычыны ў
пустой карчме, і рашуча выправіліся ў дарогу. Нават ба-
язлівы Віт асмялеў пасля слоў смалакура і перастаў па-
лохацца.

Адразу ж за карчмой пачынаўся высакастволы чысты
бор, у якім, умела праводзячы коней, можна было рухаць
ца ўперад, нават не разбіраючы вазоў, і падарожнікі
пасоўваліся без перашкод. Вецер часам сціхаў, часам
імкліва налятаў з нечуванай сілай, нібы магутнымі кры-
ламі лопаў у кронах гонкіх соснаў, згінаў, хітаў верша-
ліны, круціў іх, нібы крылы ветрака, ламаў і выварочваў
дрэвы; лес гнуўся пад неўтаймаваным націскам буры, і
нават у перапынках паміж парывамі не пераставаў шу-

мець і гудзець, нібы сярдуочы на гэтую перашкоду і пошасць.

Час ад часу хмары зусім засцілі сонечнае святло, секла дажджом, змяшаным са снежнымі крупамі, і рабілася так цёмна, што здавалася, нібы наступіў вечаровы змрок. Віт зноў страціў сваю храбрасць і крычаў, што гэта «нячыстая сіла разлавалася і не дае ім дарогі», але яго ніхто не слухаў, нават баязлівая Ануля не брала ў галаву ягоных слоў, тым больш, чэх быў так блізка, што яе стрэмя часам чаплялася за яго стрэмя, глядзеў перад сабой так зухавата, нібы хацеў выклікаць на двубой самога д'ябла.

За высакастволым борам пачынаўся лясны гушчар, а далей зусім глухая чашчоба, дзе ўжо нельга было праехаць. Давялося разбіраць вазы, і гэта зрабілі вельмі лоўка і хутка. Мацакі-слугі пераносілі на плячах колы, дышлы і перадкі, а затым перацягвалі рэчы і прыпасы. Такая бездараж досыць хутка скончылася, аднак да Будаў дабраліся толькі надвячоркам. Смалакуры гасцінна прынялі іх і запэўнілі, што за Чортавым ярам, дакладней, уздоўж яго, можна будзе дастацца і ў горад. Гэтыя людзі зжыліся з пупчай, рэдка бачылі хлеб і муку, але не паміралі з голаду, бо ў іх хапала вэнджанага мяса і асабліва многа вэнджаных печкуроў, бо ў балотах іх была процьма. Імі і частавалі іх смалакуры, а самі ўзамен ахвотна частаваліся пляцкамі. Былі між іх жанчыны і дзеці, чорныя ад смалістага дыму, быў і адзін стары селянін, які пражыў больш за сто год і помніў яшчэ ленчыцкую разню 1331 года, калі крыжакі дашчэнту разбурылі горад. Мацька, чэх, абедзве дзяўчыны чулі ўжо аб гэтым ад прыёра ў Серадзе, але ўсё ж не без цікавасці слухалі і гэтага дзеда, які, седзячы ля вогнішча і варушачы вуголле, здавалася, варушыў і страшныя ўспаміны сваёй маладосці. Так, гэта было! У Ленчыцы, як і ў Серадзе, не засталася нават касцёлаў і святароў, а кроў старых, жанчын і дзяцей лілася пад нажамі захопнікаў. Крыжакі, вечна крыжакі! Думкі Мацькі і Ягенкі ляцелі да Збышкі, які быў, не раўнуючы, як у воўчай зяпе, сярод варожага племя, што не ведае ні літасці, ні звычайў гасціннасці. У Анулі таксама замірала сэрца, бо яна не была ўпэўнена, што ў палоні за абатам ім не давядзецца аказацца сярод гэтых жорсткіх людзей...

А стары пачаў распавядаць далей пра бітву пад Плоўцамі, дзе і закончыўся набег крыжакоў і ў якой ён браў удзел з жалезным цэпам у руцэ, як слуга ў пяхоце,

выстаўленай сялянскай абшчынай. Менавіта ў гэтай бітве загінуў амаль увесь род Градаў, і Мацька добра ведаў усе яе падрабязнасці, але слухаў, нібы першы раз, пра страшэнны разгром немцаў, калі яны, як жыта пад ветрам, паляглі, пасечаныя мечамі польскага рыцарства, пераможаныя каралём Лакеткам...

— Так! Я гэта памятаю, — казаў дзед. — Напалі на нас, папалілі гарады і замкі, ох, нават дзяцей у калысках рэзалі, але прыйшла і да іх чорная часіна. Эх, і гарачая ж была бітва! Нават і цяпер, толькі заплюшчу вочы, і тое поле бачу...

І ён прымружыў вочы і змоўк, толькі злёгка варушыў вуголле ў прысаку, аж пакуль Ягенка, якая не магла дачакацца працягу, не спытала:

— Як гэта было?

— Як гэта было? — паўтарыў дзед. — Поле памятаю, як бы зараз глядзеў: кусты на ім, а справа балота ды шматок іржышча, такая невялічкая палоска. Але пасля бітвы не было відаць ні кустоў, ні балота, ні іржышча — адно жалеззе ўсюды: дзе меч, дзе сякера, дзіды, пасечаныя даспехі — усё адно на адным, нібы хто ўсю нашу святую зямлю імі прыкрыў... Ніколі больш я не бачыў столькі забітых людзей разам і столькі пралітай чалавечай крыві...

Гэтыя ўспаміны растрывожылі сэрца старога Мацькі, і ён сказаў:

— Праўда! Ісус Хрыстос літасцівы! Насунуліся яны тады на каралеўства, як лясны пажар ці чума. Вынішчылі не толькі Серадз і Ленчыцу, але і шмат іншых гарадоў. І што ж? Наш народ увогуле трывушчы, і сілы ў ім схаваны невычэрпныя. Хоць ты, крыжацкі пёс, і схопіш яго за горла, але задушыць не зможаш, ён яшчэ табе зубы выб'е... Вы толькі паглядзіце: адбудаваў кароль Казімір і Серадз, і Ленчыцу, ды так прыгожа, што лепшыя цяпер, чым былі, і з'езды ў іх, як і раней, збіраюцца, а крыжакі як ляглі пад Плоўцамі, так і ляжаць, гніюць. Дай Бог, каб ім заўжды быў такі канец!

Стары селянін, пачуўшы тыя словы, спачатку паківаў галавой у знак згоды, але потым сказаў:

— Не, не ляжаць яны і не гніюць. Нам, пяхоце, кароль загадаў пасля бітвы капаць равы, з наваколля сяляне прыйшлі дапамагаць нам рабіць гэтую работу, аж рыдлёўкі звінелі. Потым мы паклалі немцаў у равах і

засыпалі зямлёй дзеля парадку, каб ад іх якая-небудзь хвароба не пачалася, але яны там не засталіся.

— Як гэта не засталіся? Што з імі здарылася?

— Я сам не бачыў, але кажу так, як і мне людзі пра гэта правілі. Пасля бітвы пачалася вялікая бура, дванаццаць тыдняў яна шумела, ды ўсё начамі. Удзень сонейка ззяе, жыві ды радуйся, а ўночы вецер, здавалася, валасы з галавы здэяр бы. А гэта чэрці цэлымі хмарамі віравалі ў віхуры, ды кожны з віламі; падляціць каторы і тыц віламі ў зямлю, падчэпіць крыжака і цягне яго ў апраметную. Аж у Плоцку чулі людзі, такі гармідар, быццам сабакі зграямі вылі, але ніхто не мог зразумець, ці то немцы вылі са страху і з гора, ці то д'яблы ад радасці. І ўсё гэта доўжылася аж датуль, пакуль ксяндзы не пасвенцілі роў святой вадой і пакуль зямля пад новы год не замерзла так, што яе ўжо і вілы не бралі.

Ён змоўк, але праз які час дадаў:

— Каб Бог даў такі канец, пан рыцар, і ўсім ім, як вы казалі, але я да гэтага ўжо не дажыву, а дажывуць вось такія хлапчаняты, як гэтыя двое, і хай не ўбачаць яны таго, што мае вочы бачылі.

Ён з замілаваннем паглядзеў на Ягенку, потым на Анульку, дзівячыся з іх пекных тварыкаў.

— Нібы макі ў збажыне,— сказаў ён, ківаючы галавой,— падобных я яшчэ не бачыў.

Так яны і прагаварылі за поўнач, а потым усе палеглі спаць у буданах, на мяккіх, нібы пух, мхах, пакрытых цёплымі шкурамі; калі ж глыбокі сон падмацаваў іх і зусім развіднела, рушылі далей. Дарога ўздоўж яра на самой справе не была такой ужо лёгкай, аднак жа і не надта цяжкай, так што яшчэ да заходу сонца падарожнікі ўбачылі ленчыцкі замак. Горад адрадіўся на папялішчы, быў узведзены часткова з цэглы і нават з каменя. Высока ўзносіліся муры з абарончымі вежамі, а касцёлы былі яшчэ больш велічныя, ніж серадзскія. У мніхаў-дамініканцаў лёгка вызналі весткі пра абата. Ён быў у Ленчыцы, казаў, што яму палепшала, радаваўся і спадзяваўся, што хутка паздаравее, і паехаў далей усяго некалькі дзён таму. Мацька цяпер ужо не меў патрэбы абавязкова даганяць абата, ён усё роўна вырашыў давезці дзяўчат да Плоцка, куды павёз бы іх і сам абат; але ж яму дужа трэба было ехаць да Збышкі, і ён вельмі занепакоіўся, калі пачуў іншую навіну: пасля ад'езду абата вада ў рэках так разлілася, што ехаць далей было нельга.

Дамініканцы бачылі, што рыцар гэты едзе з вялікай світай, паводле яго слоў, накіроўваецца да князя Земавіта, і прымалі Мацьку вельмі гасцінна, а на дарогу далі нават дошчачку з аліўкавага дрэва, на якой была па-лацінску напісана малітва да анёла Рафаіла — апекуна падарожнікаў.

Два тыдні доўжыўся вымушаны прыпынак у Ленчыцы, прычым за гэты час адзін з замкавых збраяносцаў дазнаўся, што ў свіце вандроўнага рыцара збраяносцы-дзяўчаты, і тут жа закахаўся ў Ягенку. Чэх хацеў адразу ж выклікаць яго на двубой на ўтапанай зямлі, але ўсё тое сталася ўжо напярэдадні ад'езду, і Мацька параіў яму не рабіць гэтага.

Вецер паспеў падсушыць дарогу, калі яны рушылі далей; хаця яшчэ час ад часу ішлі дажджы, але, як гэта заўсёды бывае ўвесну, яны хутка праносіліся, і зноў свяціла сонца. Былі гэта цёплыя і шумлівыя ліўні, бо вясна ўжо ўступіла ў свае правы. На палях у барознах блішчэлі светлыя палоскі вады, ад папару далятаў з подыхам ветру моцны пах мокрай зямлі. Багна пакрылася жоўтай лотаццю, па лясах зацвілі пралескі, малінаўкі весела зазвінелі ў кронах дрэў. У сэрцах падарожнікаў абудзілася новая надзея і бадзёрасць, а таму ехалася ім добра, і праз шаснаццаць дзён яны спыніліся каля гарадской брамы Плоцка.

Але прыехалі яны за поўнач, брама была ўжо зачынена, і яны мусілі начаваць у ткача, які жыў ля самай гарадской сцяны. Дзяўчаты ляглі позна і, знясіленыя падарожжам, спалі мёртвым сном. Але Мацька, якога нішто не магло стаміць, адразу ж, як толькі адчынілі гарадскую браму, падаўся ў горад, а дзяўчат не будзіў. Ён лёгка адшукаў кафедральны сабор і дом біскупа, дзе яму адразу ж паведамілі, што абат памёр тыдзень таму.

Так, памёр ён тыдзень таму, але, паводле тагачасных звычаяў, ля труны шэсць дзён адпраўлялі імшы і пахавальныя набажэнствы, і таму пахаванне павінна было адбыцца толькі сёння, а потым будучь памінкі і апошняя імша, каб ушанаваць памяць нябожчыка.

Мацька з вялікага засмучэння нават не разглядаў горад, які, аднак, ён ужо крыху ведаў, бо прыязджаў сюды з лістом ад княгіні Аляксандры да вялікага магістра, і паспяшаўся за гарадскую браму да дома ткача, разважаючы па шляху:

— Так, памёр, і вечны яму спачын! Тут ужо няма рады, але што рабіць з паненкамі?

І ён пачаў думаць, ці не лепей пакінуць іх у княгіні Аляксандры, або ў княгіні Анны Дануты, або ўзяць ды адвезці іх у Спыхаў. Яму не раз у часе доўгага падарожжа думалася: калі акажацца, што Данусі ўжо няма сярод жывых, то было б няблага, каб Ягенка была бліжэй да Збышкі. Ён не сумняваўся, што Збышка доўга яшчэ тужыў бы па той, якую вельмі кахаў, доўга плакаў бы па ёй, але не сумняваўся і ў тым, што такая дзяўчына, як Ягенка, калі будзе паблізу, зробіць сваю справу. Памятаў ён, як ірвалася Збышкава душа праз лясы і бары ў Мазовію, але каля Ягенкі яго заўсёды ахоплівала салодкая знямога. З тае прычыны Мацька, цвёрда ўпэўнены, што Дануська загінула, не аднойчы ўжо думаў, што пасля смерці абата Ягенку адсылаць назад не трэба. Але стары не цураўся зямных даброт і таму не мог не строіць планы пра спадчыну, якую пакінуў абат. Праўда, абат угнявіўся на іх і пагражаў нічога ім не пакінуць, але ж раптам ён перад смерцю пашкадаваў аб гэтым. Ягенцы ён нешта ды пакінуў, у гэтым не было сумніву, пра тое ўжо не раз казаў ён у Згажэліцах, а праз Ягенку спадчына ягоная магла б і так не мінуць Збышкі. Хвілінамі Мацьку брала вялікая ахвота застацца ў Плоцку, даведацца, што і як, і заняцца гэтай справай, але ён урэшце адкідаў прэч падобныя думкі. «Я тут буду пра спадчыну клапаціцца, — думаў ён, — а мой хлопец недзе там з крыжацкага спрату да мяне рукі працягвае і ратунку ад мяне чакае». Было, праўда, адно выйсце: пакінуць Ягенку пад апекай біскупа і княгіні з просьбай, каб яе не крыўдзілі пры дзяльбе спадчыны, калі ўжо абат ёй нешта пакінуў. Але гэтае выйсце самому ж Мацьку не дужа спадабалася. «Дзяўчына і так мае багаты пасаг, — разважаў ён, — калі ж яшчэ і пасля абата атрымае нейкую спадчыну, то, да лібог, яе падхопіць які-небудзь мазур, бо яшчэ нябожчык Зых казаў, што Ягенка — дзяўчына бойкая». Стары рыцар спужаўся, што Збышка можа застацца і без Данусі, і без Ягенкі, а пра гэта нават і думаць не хацелася.

— Якая яму Богам прызначана, тая хай і будзе ягонай, але адна павінна быць!

Урэшце ён вырашыў перадусім ратаваць Збышку, а Ягенку, калі давядзецца з ёй расстацца, трэба завезці або ў Спыхаў, або да княгіні Дануты, толькі не пакідаць яе

ў Плоцку, дзе двор быў больш шыкоўны і дзе было ня-мала прыгожых рыцараў.

Заклапочаны гэтымі развагамі, ён борзда крочыў да дому ткача, каб паведаміць Ягенцы пра смерць абата, прычым ён даў сабе зарок адразу не казаць ёй пра гэта, каб ад нечаканай, да таго ж цяжкай навіны ў дзяўчыны не заняло дыханне, ад чаго яна потым не змагла б мець дзяцей. Калі Мацька прыйшоў, дзяўчаты былі ўжо апра-нутыя, нават прыбраныя і вясёлыя, як лясныя птушкі; ён сеў на зэдлік, загадаў вучням ткача, каб яны прынеслі яму міску падагрэтага піва, потым сурова нахмурыў свой і без таго змрочны твар і сказаў Ягенцы:

— Чуеш, як звоняць у горадзе? Здагадайся, чаму звоняць, бо сёння ж не нядзеля, а ютрань ты праспала. Ці хочаш ты бачыць абата?

— Вядома, качу,— адказала Ягенка.

— Не ўбачыш ты яго гэтак жа, як леташняга снегу.

— Няўжо ён далей паехаў?

— Ужо ж, паехаў. А ты не чуеш, што звоняць?

— Памёр? — усклінула Ягенка.

— Памаліся за спачын душы ягонай.

Абедзве дзяўчыны адразу ж уклечылі і пачалі чытаць памінальную малітву сваімі празрыстымі, высокімі, як званочкі, галасамі. Пры гэтым па твары Ягенкі цяклі ручаі слёз, бо яна вельмі любіла абата, які хаця і быў гарачы, але нікому не чыніў зла, а дабро рабіў абедзвюма рукамі і яе, хрэсніцу, любіў, як родную дачку. Мацька, успомніўшы, што абат быў яму і Збышку родзічам, таксама расчуліўся і заплакаў, калі ж ад слёз ім палягчэла, узяў чэха і абедзвюх дзяўчат у касцёл.

Хаўтуры былі багатыя. Пахавальную працэсію адкры-ваў сам біскуп Якуб з Курдванова, былі ўсе святары і мніхі плоцкіх кляштараў, білі ва ўсе званы, казалі ка-зань, якую ніхто, акрамя ксяндзоў, не разумеў, бо ўсё прамаўлялася па-латыні, а потым духавенства і паства скіраваліся да біскупа на памінальную вячэру.

Пайшоў на яе і Мацька, узяўшы з сабой двух сваіх збраяносаў; як родзіч нябожчыка і знаёмы біскупа, ён меў на гэта бяспрэчнае права. Біскуп і прыняў яго як родзіча нябожчыка з пашанай і адразу ж пасля прыві-таньня сказаў яму:

— Вам, Градам з Багданца, адпісаны лясы, а ўсё астат-няе, што не завяшчана на кляштары і абацтва, пакінута хрэсніцы абата, нейкай Ягенцы са Згажэліц.

Мацька на многае не спадзяваўся, быў рады і лясам; біскуп жа не заўважыў, што адзін са збраяносаў старога рыцара пры ўспаміне пра Ягенку са Згажэліц падняў да неба сінія, як валопкі, вочкі, набрынялыя слязамі, і прашаптаў:

— Бог яму аддзячыць, але я хацела, каб ён лепей быў жывы.

Мацька тут жа павярнуўся да збраяноса і злосна прагаварыў:

— Цішэй, бо сораму не абярэшыся.

І раптам змоўк, змяніўся з твару, у вачах бліснула здзіўленне, нешта злое і воўчае з'явілася ў яго абліччы: ён убачыў недалёка ад сябе, ля дзвярэй, праз якія ўваходзіла княгіня Аляксандра, Куна Ліхтэнштэйна, таго самага, праз якога ледзь не загінуў у Кракаве Збышка. Крыжак якраз сагнуўся ў прыдворным паклоне перад княгіняй.

Ягенка ніколі не бачыла Мацьку такім: ягоны твар перакрывіўся, стаў як пашча злога сабакі, з-пад вусоў бліснулі зубы; у адно імгненне ён павярнуў на сабе пасуперад, каб лягчэй было выхапіць меч, і рушыў насустрач ненавіснаму крыжаку.

Але, не праішоўшы і колькі крокаў, спыніўся і пачаў праводзіць шырокай далонню па валасах. Ён своечасова згадаў, што Ліхтэнштэйн можа быць пры плоцкім двары толькі гасцем або, і гэта больш верагодна, паслом і што, захацеўшы, не пытаючыся ні пра што, біцца з ім, учыніць тое самае, што і Збышка на дарозе з Тынца.

Аднак, маючы болей розуму і вопыту, чым Збышка, стары рыцар стрымаўся, адсунуў пас назад, надаў твару прыязны выраз, пачакаў, пакуль княгіня прывіталася з Ліхтэнштэйнам і пачала размаўляць з ксяндзом Якубам з Курдванова, наблізіўся да яе і, схіліўшыся ў глыбокім паклоне, напамніў пра сябе, сказаўшы, што лічыць яе сваёй дабрадзейкай за той ліст, які яна дала яму ў свой час.

Княгіня ледзьве ўгадала ягоны твар, але пра ліст і ўсю тую справу яна памятала. Яна ведала і пра тое, што адбылося на суседнім мазавецкім двары: чула пра Юранда, пра выкраданне ягонаў дачкі, пра шлюб Збышкі, ягоны смяротны паядынак з Ротгерам. Усё ёй было надзвычай цікава і нагадвала рыцарскі раман або адну з тых песень, якія спявалі ў Германіі мінезінгеры, а ў Мазовіі дудары. Але крыжакі не былі ёй гэтакімі ненавіснымі, як жонцы

Януша Мазавецкага, Анне Дануце, бо з мэтай задобрыць тыя прысылалі Аляксандры шчодрыя дарункі, не скупіліся на пахвалы, ушанаванні, але ў гэтым выпадку сэрца княгіні было на баку каханкаў. Яна была гатова дапамагчы ім і рада была бачыць чалавека, які мог падрабязнейшым чынам распавядаць ёй пра ўсе падзеі.

Мацька загадзя вырашыў тым ці іншым чынам заручыцца падтрымкай і пратэктывай уплывовай княгіні і, заўважыўшы, з якой цікавасцю яна слухае яго, ахвотна расказваў пра нешчаслівыя лёсы Збышкі і Дануські, чым ледзь не да слёз яе расчуліў, і гэта ўдалося яму як нельга лепей, бо ён сам перажываў пакуты пляменніка і ад усёй душы спачуваў яму.

— Нічога больш уражлівага я ў сваім жыцці яшчэ не чула, — сказала княгіня. — А найбольшы жаль ахоплівае мяне з тае прычыны, што ён ужо з той дзяўчынай пашлюбаваўся і яна ўжо ягонай была, а шчасця шлюбу не зазнаў. А вы ўпэўнены, што не зазнаў?

— Ані Божа мой! Ды і як бы ён зазнаў, калі ў час шлюбнага абраду ляжаў хворы, вяччанне адбылося ўвечары, а на святанні яе ўжо выкралі!

— І вы лічыце, што гэта зрабілі браты Ордэна? У нас тут гаварылі пра нейкіх разбойнікаў, якія падманулі іх, падсунулі іншую дзяўчыну. Пра ліст Юранда таксама гаварылі...

— Гэтую справу рассудзіў ужо не людскі, а Божы суд. Ротгер быў вялікі рыцар, перамагаў самых магутных, а знайшоў смерць ад рукі падлетка.

— Ну, не такі ўжо ён і падлетак, — сказала княгіня, усміхнуўшыся, — лепш не станавіцца ў яго на дарозе. Крыўда была — гэта праўда! І вашы скаргі справядлівыя, але ж з тых чатырох тры ўжо не на гэтым свеце, а чацвёрты — стары, ды і ён, як я чула, толькі цудам выратаваўся ад смерці.

— А Дануська? А Юранд? — запырачыў Мацька. — Дзе яны? Ды і са Збышкам Бог ведае што сталася пасля таго, як ён паехаў у Мальбарк.

— Ведаю, але ордэнскія браты не такія ўжо сабакі, як вы думаеце. У Мальбарку пад бокам у магістра і ягонага брата Ульрыка, чалавека рыцарскіх правілаў, нічога бласлава з вашым пляменнікам не магло здарыцца, тым больш, калі ён меў і лісты ад князя Януша. Вось хіба ён толькі там нейкага рыцара выклікаў і загінуў, бо ў Маль-

барку заўжды бывае безліч найслаўнейшых рыцараў з усіх краін свету.

— Ну, гэтага я не вельмі баюся, — адказаў стары рыцар. — Толькі б яго не ўвязнілі, не кінулі ў падзямелле, не забілі здрадліва; калі ж у яго ў руках будзе хоць што-небудзь жалезнае, то за яго можна не баяцца. Адзін раз толькі знайшоўся рыцар, дужэйшы ад Збышкі, які зваліў яго з каня на паядынку, гэта быў князь мазавецкі Генрык, той, што быў біскупам і закахаўся ў прыгожую Рынгалу. Але ж тады Збышка быў амаль хлапчуком. Аднаго ён выклікаў бы, не разважаючы доўга, ды і я даў зарок біцца з ім, і гэты чалавек тут.

Сказаўшы гэта, ён паказаў вачыма на Ліхтэнштэйна, які размаўляў з плоцкім ваяводам.

Але княгіня нахмурыла бровы і сказала суровым, сухім голасам, якім гаварыла заўсёды, калі яе пачынаў апапоўваць гнеў:

— Давалі вы зарок ці не давалі, але памятайце, што ён наш госць, а хто хоча быць нашым госцем, той павінен паважаць нашы звычаі.

— Я ведаю гэта, літасцівая пані, — сказаў Мацька. — Я ўжо быў і пас павярнуў, і пайшоў да яго, але згадаў, што ён, можа быць, пасол, і стрымаўся.

— Так, ён пасол. Між сваімі ён важная асоба, яго парадзі карыстаецца сам магістр і ні ў чым яму не адмаўляе. Гэта добра, што яго не аказалася ў Мальбарку, калі ваш пляменнік быў там, бо ён хаця і паходзіць са знатнага роду, але злосны і, кажучь, помслівы. Ён вас пазнаў?

— Не дужа ён мог пазнаць, мала мяне бачыў. На тынецкай дарозе я быў у шлеме, а потым толькі аднойчы заходзіў да яго па Збышкавай справе, але надвячоркам, справа была пільная, а потым яшчэ раз бачыліся ў судзе. За гэты час я змяніўся, барада мая пасівела. Я заўважыў, што ён пазіраў на мяне, але, мабыць, таму, што я доўга размаўляю з вамі, а потым спакойна адвёў позірк убок. Збышку ён пазнаў бы, але мяне ён не памятае, а пра мой зарок, мабыць, і зусім не чуў, бо ў яго ёсць пра каго падумаць апроч мяне.

— Пра каго гэта?

— Яму паслалі выклік і Завіша з Гарбава, і Павала з Тачава, і Марцін з Урацімавіц, і Пашка Злодзей і Ліс з Таргавіска. Кожны з іх, літасцівая пані, і з дзесяццю такімі, як ён, лёгка справіўся б, а што, калі іх вось коль-

кі! Лепей яму было б на свет не з'яўляцца, чым мець такі меч над галавой. А я цяпер яму не толькі пра зарок не нагадаю, але пастараюся заваяваць яго давер.

— Навошта?

Мацькаў твар зрабіўся хітраватым, а сам ён стаў падобны да старой лісіцы.

— Каб ён даў мне ліст, з якім я мог бы без перашкод ездзіць па ўсіх землях крыжакоў і дапамагчы Збышку, калі ў гэтым будзе патрэба.

— А гэта не супярэчыць рыцарскаму гонару? — з усмешкай спытала княгіня.

— Не,— адказаў Мацька ўпэўнена.— Адна справа, калі б я ў час паядынку напаў на яго ззаду і не крыкнуў, каб ён павярнуўся, тады я наvekі зганьбіў бы сябе, і зусім іншая — у мірны час абвесці непрыяцеля вакол пальца, гэтага не будзе саромецца ніводзін сапраўдны рыцар.

— Тады я вас пазнаёмлю,— сказала княгіня.

Яна зрабіла знак Ліхтэнштэйну, каб той падышоў, і пазнаёміла іх, бо парашыла, што нават калі Ліхтэнштэйн пазнае Мацьку, нічога дрэннага з гэтага не будзе.

Але той і сапраўды не пазнаў яго, бо на тынецкай дарозе бачыў яго ў шлеме, а потым размаўляў з ім толькі аднойчы, ды і то вечарам, калі Мацька прыходзіў з просьбай дараваць Збышку ягоную віну.

Ліхтэнштэйн тым не менш пакланіўся досыць пагардліва і толькі тады, калі ўбачыў побач з рыцарам двух багата апранутых збраяносаў, падумаў, што абы-хто такіх мець не можа, і твар яго пасвятлеў, хаця ён па-ранейшаму пагардліва надзімаў вусны, як рабіў гэта заўжды, калі меў справу не з уладарнымі асобамі.

Княгіня прамовіла, звяртаючыся да яго:

— Гэты рыцар едзе ў Мальбарк, і я сама хачу прасіць для яго заступніцтва вялікага магістра, але ён, даведаўшыся пра тое, якой павагай вы карыстаецеся ў Ордэне, жадае мець ліст і ад вас.

Сказаўшы гэта, яна адышла да біскупа, Ліхтэнштэйн жа ўтаропіў у Мацьку свае халодныя сталёвыя вочы і запытаўся:

— З якой нагоды вы, пане, жадаеце наведаць нашу сціплую і дабрачынную сталіцу?

— Нагода добрая, дабрачынная нагода,— адказаў, узводзячы ўгору вочы, Мацька.— Калі б іначай было, літасцівая княгіня не падтрымала б мяне. Але акрамя дабрачынных мэт я хацеў бы ўбачыць вашага магістра, гэ-

тага найслаўнейшага ў цэлым свеце рыцара, які апякуецца мірам на зямлі.

— За каго літасцівая княгіня, наша пані-дабрадзеяка, паручыцца, той не будзе скардзіцца на нашу сціпную гасціннасць; што да магістра, то яго вам будзе не проста ўбачыць, бо ён ужо з месяц таму, як выехаў у Гданьск, адтуль паедзе ў Крулевец і далей да мяжы; хаця ён апякуецца мірам, але вымушаны абараняць уладанні Ордэна ад вераломных замаху Вітаўта.

Пачуўшы тое, Мацька так засмуціўся, што гэта не магло схавацца ад вока Ліхтэнштэйна, і ён сказаў:

— Бачу я, што вы гэтак жа палка жадалі ўбачыць вялікага магістра, як і споўніць свае набожныя зарокі.

— Так, я вельмі жадаў бы! — паспешліва адказаў Мацька. — Выходзіць, вайна з Вітаўтам за Жмудзь вось вольна пачнецца?

— Ён сам распачаў яе, дапамагаючы бунтарам, насуперак сваім абяцанням.

На хвіліну запанавала маўчанне.

— Што ж! Хай Бог пашле Ордэну шчасце, якое ён заслужыў! — нарэшце прамовіў Мацька. — Не ўбачу магістра, дык хаця споўню свой зарок.

Але ў думках, насуперак гэтым словам, ён разгублена шукаў выйсця:

«Дзе ж я цяпер буду шукаць Збышку і дзе я змагу яго знайсці?»

Можна было здагадацца, што раз ужо магістр пакінуў Мальбарк і падаўся на вайну, то няма чаго шукаць там і Збышку, ва ўсякім разе трэба навесці пра яго больш падрабязныя звесткі. Стары Мацька дужа засмуціўся, але, як чалавек кемлівы, парашыў не траціць дарма часу і назаўтра ж рушыць у далёкую дарогу. Вельмі дарэчы аказваліся тут лісты ад Ліхтэнштэйна, атрыманыя пры дапамозе княгіні Аляксандры, да якой комтур меў вялікі давер. Гэта былі лісты-рэкамендацыі да комтура Бродніцы і вялікага шпітальніка ў Мальбарку. За іх Мацька падараваў Ліхтэнштэйну вялікі срэбны кубак тонкай работы ўроцлаўскіх майстроў, такі, які рыцары мелі звычай ставіць нанач, каб на выпадак бяссоння мець пад рукой і лекі, і суцяшэнне. Такая шчодрасць Мацькі нечакана здзівіла чэха, які ведаў, што стары рыцар не вельмі ахвочы абсыпаць кагосьці падарункамі, а ўжо тым больш немцаў, але Мацька на гэта заўважыў:

— Я зрабіў так таму, што даў зарок выклікаць яго на

бой і мне давядзецца з ім біцца, і будзе неяк нядобра ўзняць руку на чалавека, які зробіў табе паслугу. Не наш гэта звычай забіваць дабрадзея...

— Але ж і добрага кубка шкада! — прырэчыў чэх.

Мацька даводзіў сваё:

— Я нічога не раблю проста так, ты не бойся! Калі мне, дасць Бог, удасца адолець немца, то і кубак зноў мой будзе і з ім многа іншых добрых рэчаў.

Потым яны і з імі Ягенка пачалі раіцца, што рабіць далей. Мацька лічыў, што і яе, і Анульку трэба пакінуць у Плоцку пад апекай княгіні Аляксандры, паколькі ў біскупа захоўваецца тастамент абата. Але дзяўчына заўпарцілася супраць гэтага з усяе сілы сваёй нязломнай волі. Праўда, без іх ехаць было б лягчэй, бо не трэба клапаціцца на начлегах пра асобнае памяшканне, захоўваць звычай прыстойнасці, турбавацца пра бяспеку і многае іншае. Але ж не дзеля таго яны выехалі са Згажэліц, каб сядзець у Плоцку. Завяшчанне ўжо ў біскупа, яно і не прападзе, а што да іх, то ці не лепш было б пакінуць іх, калі ўжо трэба дзе-небудзь застацца, не ў княгіні Аляксандры, а ў княгіні Анны, дзе крыжакоў не вельмі любяць, затое любяць Збышку. Праўда, Мацька даводзіў, што розум — гэта не для жанчыны, і няма чаго тут «разважаць» так, нібыта ён у іх ёсць, але не асабліва супраціўляўся, а потым і зусім згадзіўся, калі Ягенка адвяла яго ўбок і пачала са слязамі на вачах казаць:

— Дык ведайце ж, што я, Бог бачыць, штораніцы і штовечара малюся за Данусю і за шчасце Збышкі! Бог на небе гэта добра бачыць! Але ж і Глава, і вы кажаце, што яна ўжо загінула, што жывой ад крыжакоў ёй не выйці. Калі гэта так, то я...

Тут яна чамусьці завагалася, слёзы паказаліся ў яе на вачах і павольна скаціліся па шчаках. Нарэшце яна ціхенька скончыла:

— То я хачу быць каля Збышкі...

Мацьку расчулілі гэтыя слёзы і словы, але ён усё ж сказаў:

— Калі яна загіне, Збышка ў скрусе на цябе не гляне...

— Я і не хачу, каб ён глядзеў, я толькі хачу быць каля яго.

— Ты ж ведаеш, і я гэтага хачу, але калі гора будзе яшчэ непазбытым, то ён можа сказаць табе і нешта непрыемнае...

— Хай сабе кажа, — з невясёлай усмешкай адказала

яна.— Толькі ён не зробіць гэтага, бо не будзе ведаць, што гэта я.

— Ён цябе пазнае.

— Не пазнае. Вы ж не пазналі. Скажаце яму, што гэта Яська, а Яська вельмі падобны да мяне. Скажаце, што ён вырас, вась і ўсё, а яму і ў галаву не ўступіць, што гэта не Яська...

Стары рыцар пачаў зноў нешта мармытаць пра калені разам, але калені разам трымалі часта і хлопцы, і гэта не магло быць перашкодай, тым больш, што Яська сапраўды быў з твару вылітая Ягенка, а валасы пасля нядаўняга падстрыгання ў яго зноў адраслі, і ён таксама насіў іх пад сеткай, як і іншыя шляхетныя хлопцы і самі рыцары. Таму Мацька больш не прырэчыў, і яны загаварылі пра дарогу. Сабраліся выязджаць назаўтра. Мацька вырашыў падацца ў крыжацкія землі, даехаць да Бродніцы, там распытацца, ці не ў Мальбарку яшчэ комтур, насуперак словам Ліхтэнштэйна; калі гэта так, то ехаць у Мальбарк, калі не — то ўздоўж мяжы з Ордэнам у бок Спыхава, пытаючыся па шляху, ці не бачыў хто маладога польскага рыцара і яго світу. Стары рыцар нават спадзяваўся, што ў Спыхаве або пры двары варшаўскага князя Януша ён больш даведаецца пра Збышку, чым дзе-небудзь яшчэ.

На другі дзень яны выехалі. Вясна была ў самым разгары. Рэкі, асабліва Скрва і Дрвенца, шырока разліліся і затрымалі падарожнікаў, так што толькі на дзесяты дзень пасля ад'езду з Плоцка Мацька і ўсе астатнія пераехалі мяжу і аказаліся ў Бродніцы. Гэта было чысценькае і акуратнае мястэчка, але ўжо на мяжы яго адчувалася жалезная нямецкая рука — на аграмадністай мураванай шыбеніцы*, узведзенай за горадам пры дарозе на Гарчэніцу, гойдаліся целы вісельнікаў, сярод іх была адна жанчына. На вартавой вежы і на замку развявалася харугва з крывавай рукой на белым полі. Самога комтура падарожнікі не засталі на месцы: з часткай аховы ён на чале мясцовай шляхты выехаў у Мальбарк. Гэта растлумачыў Мацьку стары крыжак, сляпы на абодва вокі, які некалі быў комтурам Бродніцы, а потым прывязаўся да гэтых мясцін і дажываў у замку рэшту сваіх дзён. Калі мясцовы капелан прачытаў яму ліст Ліхтэнштэйна, ён гасцінна

* Руіны гэтай шыбеніцы захаваліся да 1818 года (Зайв. аўтара).

прыняў Мацьку; жывучы сярод палякаў, ён умеў гаварыць і па-польску, і з ім было лёгка паразумецца. Аказалася, што шэсьць тыдняў таму гэты крыжак ездзіў у Мальбарк, куды яго выклікалі як дасведчанага рыцара на ваенную раду, і ведаў, што там, у сталіцы, робіцца. Калі Мацька спытаў пра маладога польскага рыцара, той сказаў, што не ведае, як яго клічуць, але нейкі рыцар спачатку дужа здзівіў усіх тым, што, нягледзячы на маладыя гады, быў ужо аперазаны, а потым удала змагаўся на турніры, які, згодна са звычаем, зладзіў вялікі магістр для іншаземных рыцараў напярэдадні ваеннай выправы. Спакваля стары ўспомніў далей яшчэ і пра тое, што гэтага рыцара вельмі палюбіў і ўзяў пад сваю апеку храбры і высакародны брат магістра — Ульрык фон Юнгінген, даў яму ахоўныя лісты, з якімі той юнак паехаў, здаецца, на ўсход. Мацька дужа ўсцешыўся з тых навін, у яго не было ніякага сумнення ў тым, што гэтым маладым рыцарам быў Збышка. Цяпер ужо не было патрэбы ехаць у Мальбарк: калі нават вялікі шпітальнік або іншыя старшыя браты Ордэна і рыцары, што засталіся там, маглі даць больш падрабязныя звесткі, то яны ўсё роўна не ведалі, дзе цяпер Збышка. Зрэшты, сам Мацька найлепей ведаў, дзе яго шукаць, бо няцяжка было здагадацца, што ён або кружыць каля Шчытна, або, не знайшоўшы там Данусі, узяўся за пошукі яе ў аддаленых усходніх замках і камтурях.

Не баячы дарма часу, рушылі і яны крыжацкім краем на ўсход, у бок Шчытна. Яны ехалі хутка, бо частыя гарады і мястэчкі, што сустракаліся на шляху, былі злучаны гасцінцамі, якія крыжакі, а дакладней, купцы, аселялі ў гарадах, трымалі ў добрым стане, нават не ў горшым, чым польскія дарогі, пракладзеныя пры гаспадарлівым і энергічным каралі Казіміры. Да таго ж стаяла цудоўнае надвор'е. Ночы былі зорныя, дні ясныя; апоўдні, у час даення, павяваў цёплы, сухі ветрык, які напаўняў грудзі бадзёрасцю і свежасцю. Зазелянела на палях збажына, лугі ўсе пакрыліся кветкамі, а сасновыя лясы запахлі жывіцай. На ўсёй дарозе ад Лідбарка, а адтуль да Дзялдава і далей да Недзбажа падарожныя не бачылі на небе ні хмурынкі. Толькі ў Недзбажы ноччу пранеслася навальніца з грыватамі, якія яны чулі гэтай вясной упершыню, але гэта было нядоўга, а назаўтра выбліснуў ранак такі яркі, ружовы, залаты і такі зіхатлівы, што ўсё навокал, як кінучь вокам, пералівалася дыямен-

тамі і перлінамі, і здавалася, што ўся зямля ўсміхаецца небу і радуецца віраванню жыцця.

Такім ранкам яны і выправіліся ад Недзбажа да Шчытна. Мазавецкая мяжа была ўжо недалёка, і яны маглі б паехаць наўпрост да Спыхава. Мацька хацеў нават так і зрабіць, але, хвіліну падумаўшы, загадаў ехаць уперад да страшнага крыжацкага гнязда, у якім так змрочна вырашаўся лёс Збышкі. Яны ўзялі ў праваднічыя селяніна, папрасіўшы яго правесці іх да Шчытна, але патрэбы ў ім асаблівай не было, бо з Недзбажа ішоў наўпрост гасцінец, на якім нямецкія мілі пазначаліся белымі камянямі.

Праваднічы рухаўся за колькі крокаў уперадзе, ззаду конна ехалі Мацька і Ягенка, воддаль ад іх чэх з прыгожай Анулькай, а далей ішлі вазы пад аховай узброеных слуг. Ранак толькі пачынаўся. Ружовыя барвы яшчэ не зышлі з усходняга боку неба, хаця сонца ўжо ззяла, ператвараючы ў апалы кроплі расы на лістоце дрэў і на травах.

— Не баішся ехаць у Шчытна? — спытаў Мацька.

— Не баюся, — адказала Ягенка. — Мiane Бог ахоўвае, бо я сірата.

— Там нікому нельга верыць. Самы першы сабака там быў Данфельд, якога Юранд зніштожыў разам з Готфрыдам... Так мне казаў чэх. Другі пасля Данфельда быў Ротгер, які лёг пад ударам Збышкавай сякеры, але і той стары таксама вылюдак, ён прадаў душу д'яблу... Людзі добра нічога не ведаюць, а я вось думаю, што Дануська хутчэй за ўсё згінула ад ягонай рукі. Кажуць, што яго спаткала нейкае няшчасце, але княгіня апавядала мне ў Плоцку, што ён выкруціўся. З ім якраз і давядзецца нам мець справу ў Шчытна. Добра, што ў нас ёсць ліст ад Ліхтэнштэйна, бо яго гэтыя сабакі, як мне здаецца, больш баяцца, чым самога магістра... Кажуць, што да яго ставяцца з вялікай павагай, ён у іх у пашане, але дужа помслівы. Найменшай крыўды не даруе. Без гэтага ліста я так спакойна ў Шчытна не ехаў бы...

— А як клічуць гэтага старога?

— Зыгфрыд дэ Лёвэ.

— Бог дапаможа, то і яму дамо рады.

— Памагай Божа!

Тут Мацька засмяўся, а праз хвіліну пачаў гаварыць:

— Мне княгіня ў Плоцку кажа: «Вы ўсё скардзіцеся, скардзіцеся, як авечкі на ваўкоў, а вы ведаеце, што з тых

ваўкоў трох ужо няма, бо іх нявінныя авечкі задушылі». Сказаць па праўдзе, так яно і выходзіць...

— А Дануська? А бацька яе?

— Я гэтак і сказаў княгіні. Але ў душы рады, бо гэта сведчыць, што і нас крыўдзіць небяспечна. І мы ведаем, што значыць узяць у рукі сякеру ды махнуць ёй з-за вуха! Што ж да Юранда і Дануські, то ўсё, што ты кажаш, праўда. Я думаю гэтак жа, як і чэх, што іх ужо няма на свеце, але на самой справе гэтага ніхто не ведае... Юранда мне вельмі шкада, бо і пры жыцці ён за дачку прыняў нямала мучэнняў, ды і памёр, відаць, цяжкай смерцю.

— Як толькі хто-небудзь пры мне згадае пра яго, я адразу ж думаю пра тату, яго таксама ўжо на свеце няма,— адказала Ягенка.

Сказаўшы гэта, яна ўзняла ўгору свае завільгатнелыя прыгожыя вочы. Мацька пахітаў галавой і сказаў:

— Ён ужо ў Бога на бяседзе, у вялікай пашане і святасці, не іначай, бо лепшага ад яго чалавека не было, бадай што, ва ўсім каралеўстве.

— Ох, не было, сапраўды не было! — уздыхнула Ягенка.

Далейшая размова была перапынена праваднічым, які раптам стрымаў каня, а потым павярнуў яго, падскакаў да Мацькі і закрычаў нейкім дзіўным, спалоханым голасам:

— Пан рыцар, зірніце, дзеля ўсяго святога: хто гэта ідзе там да нас?

— Хто, дзе? — усклікнуў Мацька.

— Там, спускаецца з пагорка! Нейкі асілак, ці што?

Мацька і Ягенка спынілі сваіх скакуноў, зірнулі ў той бок, куды паказваў праваднічы, і на самой справе ўбачылі на вяршыні пагорка зусім блізка нейкую постаць, памеры якой выдаваліся значна большымі, ніж звыклых чалавечыя.

— Ён праўду кажа, гэта нехта дужа здаравенны,— прамармытаў Мацька.

Потым ён зморшчыўся, раптам плюнуў убок і сказаў:

— Цур мяне!

— Чаго вы там цураецеся? — спытала Ягенка.

— Бо ўспомніў, як гэтакім самым ранкам мы са Збышкам убачылі па дарозе з Тынца да Кракава такога ж асілка. Тады казалі, што гэта Вальгер Удалы. Аказалася, гэта пан з Тачава; але тады з гэтага нічога добрага не выйшла. Цур мяне!

— Гэта не рыцар, ён ідзе пехатой,— сказала, напружваючы зрок, Ягенка.— Я нават бачу, што ніякай зброі ў яго няма, толькі кій у левай руцэ трымае...

— І мадае ёй дарогу перад сабой, нібы ўначы,— дадаў Мацька.

— І ледзьве ступае. Так! Сляпы ён, ці што?

— Так, сляпы, сапраўды сляпы, далібог!

Яны кранулі коней і праз нейкі час спыніліся перад старым, які дужа павольна спускаўся з узгорка, мацаючы палкай дарогу перад сабой.

Гэта і на самой справе быў вельмі высокага росту стары, хаця зблізку выдаваў ужо не асілкам. Яны пераканаліся, што ён сапраўды сляпы. Замест вачэй у яго зеўралі дзве чырвоныя яміны. Не было ў яго і кісці правай рукі, на месцы якой матляўся вузлячок, завязаны на нейкім брудным рыззі. Белыя валасы спадалі на ягоныя плечы, барада даходзіла да пояса.

— Няма ў бедака ні слугі, ні сабакі, сам вобмацкам шукае дарогу,— прамовіла Ягенка.— Дзеся ўсяго святога, не можам жа мы пакінуць яго без дапамогі. Не ведаю, ці зразумее ён мяне, але паспрабую пагаварыць з ім нашаму.

Яна жыва саскочыла з каня, наблізілася да старога і пачала шукаць грошы ў скураным кашальку, які вісеў у яе на пасе.

Стары пачуў конскі тупат, чалавечыя галасы, выцягнуў перад сабой палку і ўзняў галаву ўгору, як гэта робяць сляпыя.

— Слава Ісусу Хрысту! — сказала дзяўчына.— Ці разумеце вы, дзядуля, па-хрысціянску?

Той пачуў яе пяшчотны малады голас, уздрыгнуў, на імгненне на твары адбіўся нейкі здзіўны пробліск, потым прыпусціў павекі на свае пустыя ямы-вочы і раптам, кінуўшы палку, упаў перад ёй на калені, узняўшы да неба рукі.

— Падыміцеся, я і так дапамагу вам. Што з вамі зрабілі? — спытала Ягенка са здзіўленнем.

Але ён нічога не адказаў, толькі слёзы каціліся па ягоных шчаках, а з вуснаў зліятаў падобны да энку крык:

— А-а! а!

— Літасцівы Божа! Вы яшчэ і нямко?

— А-а! а!

З гэтым воклічам ён узняў левую руку, спачатку пака-

заў ёй знак крыжа, а потым пачаў вадзіць далонню левай
рукі ўздоўж вуснаў.

Ягенка не зразумела нічога і зірнула на Мацьку, які
сказаў:

— Ён паказвае нешта падобнае на тое, што яму адрэ-
залі язык.

— Вам адрэзалі язык? — спытала дзяўчына.

— A! a! a! a! — некалькі разоў паўтарыў стары, ківаю-
чы галавой.

Ён паказаў пальцамі на вочы, а потым высунуў правую
руку без кісці, а левай паказаў, нібы правую адцінаюць.

На гэты раз зразумелі абодва.

— Хто гэта зрабіў? — спытала Ягенка.

Стары некалькі разоў паказаў у паветры знак крыжа.

— Крыжакі! — крыкнуў Мацька.

Стары сцвярдзальна кіўнуў галавой.

Запанавала маўчанне, толькі Мацька і Ягенка з тры-
вогай пераглянуліся, бо мелі перад сабой яскравае свед-
чанне бязлітаснасці і празмернасці ў пакаранні, якімі
вызначаліся рыцары Ордэна крыжакоў.

— Жорсткія людзі! — сказаў урэшце Мацька. — І су-
рова пакаралі яго, толькі, Бог ведае, ці справядліва. Мы
пра гэта не дапытаемся. Хоць бы неяк даведацца, куды
яго адвезці, бо ён, відаць, чалавек мясцовы. Па-нашаму
разумею, а тут просты люд такі ж, як і ў Мазовіі.

— Вы хоць разумеете тое, што мы гаворым? — спыта-
ла Ягенка.

Стары сцвярдзальна кіўнуў галавой.

— А вы тутэйшы?

— Не, — жэстам паказаў стары.

— Тады, можа, з Мазовіі?

— Так.

— З княства Януша?

— Так.

— А што вы рабілі ў крыжакоў?

Стары не змог адказаць, але на твары яго ў адну хвіліну
адбіўся выраз такога невымернага болю, што жаласлівае
сэрца Ягенкі затрымцела ад спачування, і нават Мацька,
які зусім не вызначаўся чуліваасцю, сказаў:

— Напэўна, пакрыўдзілі яго гэтыя сабачыя сыны,
можа, нават невінаватага.

Ягенка дала бедаку некалькі дробных манет.

— Паслухайце, — сказала яна. — Мы вас не пакінем.
Паедзеце з намі ў Мазовію, мы будзем ў кожнай вёсцы

пытацца, ці не ваша яна. Можа, і знойдзем яе як-небудзь. І ўстаньце, бо мы не святыя.

Але стары не ўстаў, а схіліўся яшчэ ніжэй, абняў яе ногі, нібы аддаючы сябе ёй пад апеку і дзякуючы, а на ягоным твары адбілася ў гэты момант здзіўленне і нават расчараванне. Можа быць, ён, мяркуючы па голасе, думаў, што перад ім дзяўчына, а між тым рука яго дакранулася да скураных ботаў, якія насілі ў дарозе рыцары і збраяносцы.

— Так мы і зробім,— сказала Ягенка.— Вось пад'едуць сюды нашы вазы, вы адпачняце і падмацуецеся. Але вы не адразу паедзеце ў Мазовію, нам спачатку трэба заехаць у Шчытна.

Стары, пачуўшы гэтыя словы, ускочыў на ногі. Жах і здзіўленне з'явіліся на ягоным твары. Ён шырока раскінуў рукі, нібы жадаў загарадзіць шлях Ягенцы, а з вуснаў пачалі зрывацца дзікія, поўныя адчаю гукі.

— Што з вамі? — спыталася спалоханая Ягенка.

Але тут чэх, які акурат пад'ехаў з Анулькай і некалькі хвілін глядзеў на старога, раптам змяніўся з твару і, звяртаючыся да Мацькі, нейкім здзіўным голасам сказаў:

— Раны Божыя! Дазвольце мне, пане, пагаварыць з ім, бо вы і не здагадваецеся, хто гэта можа быць!

І, не пытаючыся дазволу, саскочыў з каня, падбег да старога, палажыў яму рукі на плечы і спытаў:

— Вы ідзяце са Шчытна?

Стары, нібы зачараваны гукам ягонага голасу, адразу супакоіўся і кіўнуў галавой.

— А ці не шукалі вы там сваю дачку?

Глухі стогн быў адзіным яму адказам.

Глава пабялеў, яшчэ якую хвіліну ўглядаўся ў твар старога сваім рысіным позіткам, потым павольна і выразна прамовіў:

— Дык вы Юранд са Спыхава!

— Юранд! — усклікнуў Мацька.

Але Юранд у гэтую хвіліну пахіснуўся і ледзь не ўпаў, самлелы. Перажытыя мучэнні, голад, стомленасць у цяжкай дарозе ўраз звалілі яго з ног. Ужо дзесяты дзень ён сунуўся навобмацак, галодны, змучаны, кіем намацаваючы дарогу, сам не ведаючы, куды ідзе. Ён не мог распытацца пра дарогу, удзень арыентаваўся на цяпло сонечных промяў, ночы праводзіў у равах пры гасцінцы. Калі яму даводзілася праходзіць праз вёску або паселішча, ён натыкаўся на сустрэчных людзей, працягваў ім

руку і, стогнучы, прасіў міласціну, але рэдка чыя добра-зычлівая рука падавала яму — усюды яго прымалі за злачынцу, якога спасцігла справядлівая і законная кара. Апошнія два дні ён жывіўся толькі карой дрэў і лісцем і ўжо зусім не спадзяваўся, што калі-небудзь трапіць у Мазовію, аж тут раптам яго ахінулі свае, літасцівыя сэрцы і добразычлівыя галасы, адзін з якіх нагадваў яму голас ягонай дачкі; калі ж ён пачуў сваё імя, то не вытрымаў, ад хвалявання сэрца сціснулася ў ягоных грудзях, думкі віхурай закружыліся ў галаве, і ён упаў бы ў дарожны пыл, каб дужыя рукі чэха не падхапілі яго.

Мацька саскочыў з каня, разам з чэхам перанёс Юранда да павозак і паклаў на засланы сенам воз. Ягенка і Анулька пачакалі, пакуль ён апрытомнее, потым накармілі і напілі віном; убачыўшы, што стары не можа трымаць кубак, Ягенка сама напіла яго.

Настаў час тэрмінова параіцца, якую дарогу выбіраць далей.

— Я доўга гаварыць не буду, — пачала Ягенка, — не ў Шчытна трэба нам цяпер ехаць, а ў Спыхаў, каб прывезці яго да сваіх, у бяспечнае месца, дзе пра яго будучь клапаціцца.

— Бач, як ты ўсім лоўка распарадзілася! — заўважыў Мацька. — Везці яго трэба, вядома, у Спыхаў, але не ўсім, дастаткова паслаць з ім адзін воз.

— І зусім я не распараджалася, але думаю, што ад яго мы нешта даведаемся пра Збышку і Данусю.

— А на якой мове ты будзеш з ім гаварыць, калі ён языка не мае?

— А хто, як не ён, паказаў нам, што не мае яго? Вы ж бачылі, што мы і без размоў даведаліся пра ўсё, што нам было патрэбна, калі ж мы прывыкнем да ягоных знакаў, то нам яшчэ лягчэй будзе. Мы спытаем, напрыклад, ці прыязджаў Збышка ў Шчытна з Мальбарка, і ён або кіўне, або пахітае галавой. Так мы пра ўсё з ім і пагаворым.

— Сапраўды! — усклікнуў чэх.

— Я не буду спрачацца, — сказаў Мацька, — сам пра гэта думаў, але я такі: спачатку падумаю, потым скажу.

Ён загадаў паварочваць да мазавецкай мяжы. Па шляху Ягенка час ад часу пад'язджала да воза, на якім ляжаў Юранд, баючыся, каб ён не памёр у сне.

— Не пазнаў я яго, — прамовіў Мацька, — але і не дзіўна. Ён жа быў магутны, як тур. Мазуры казалі пра

яго, што толькі ён быў роўны па сіле Завішу, а вось цяпер ад яго адзін шкілет застаўся.

— Хадзілі чуткі, — сказаў чэх, — што яго доўга катавалі і замардавалі, але не хацелася верыць, што хрысціянне маглі такое ўчыніць з аперазаным рыцарам, які таксама знаходзіцца пад апекай Святога Георгія.

— Дзякуй Богу, што Збышка хоць крыху адпомсціў за яго. Не, вы ўсё ж паглядзіце, якая розніца між намі і імі, крыжакамі. Праўда, трое з тых чатырох сабачых сыноў ужо налажылі галовамі, але ж у баі, ніхто іх не катаваў, не вырываў у няволі язык, не выколваў вачэй.

— Бог пакарае іх! — сказала Ягенка.

Мацька павярнуўся да чэха:

— Як гэта ты яго пазнаў?

— Спачатку я не пазнаў, пане, хаця бачыў яго пазней, чым вы. Але ў мяне нешта ўсё круцілася ў галаве, і чым болей прыглядаўся да яго, тым болей круцілася. Раней жа ў яго ні барады не было, ні сівых валасоў, магутны быў пан, дужы, як жа было пазнаць яго ў такім старым! Калі ж паненка сказала, што мы едзем у Шчытна, а ён пачаў стагнаць, мне і падумалася, ці не Юранд гэта.

Мацька задумаўся.

— Са Спыхава яго трэба было б завезці да князя, ён не зможа дараваць крыжакам такой крыўды знатнага рыцара.

— Яны выкруцяцца, пане; вась выкралі ж гвалтоўна ягоную дачку і выкруціліся, і пра пана са Спыхава скажуць, што ён страціў і язык, і вока, і руку ў баі.

— Гэта праўда, — згадзіўся Мацька. — Некалі яны і самога князя выкралі. Ён не можа з імі ваяваць цяпер, бо не адужае, хіба што наш кароль яму дапаможа. Народ усё гаворыць і гаворыць пра вялікую вайну, а тут пакуль і малой няма.

— А з князем Вітаўтам?

— Дзякаваць Богу, хоць ён іх ні за што мае... Уга, князь Вітаўт! Вось гэта князь! Хітрасцю яны таксама над ім верх не возьмуць, бо ён адзін хітрэйшы, ніж усе крыжакі разам. Бывала, прыціснуць яго гэтыя сабачыя сыны так, што згуба над ім ужо вісіць, як меч над галавой, а ён нібы вуж выслізне і тут жа іх укусіць... Яго сферажыся, калі б'е, але тым больш, калі лашчыць...

— Ён такі з усімі?

— Не, не з усімі, толькі з крыжакамі. З іншымі ён добры і шчодры князь!

Тут Мацька задумаўся, нібы хацеў лепей уявіць сабе Вітаўта.

— Гэта зусім іншы чалавек, чым тутэйшыя князі, — сказаў ён урэшце. — Збышку найлепш было б ехаць да яго, бо там, з ім, лацвей было б помсціць крыжакам.

Потым усе зноў загаварылі пра Юранда, пра ягоны нешчаслівы лёс і нечуваная крыўды, зазнаныя ім ад крыжакоў, якія спачатку без даў прычыны замардавалі ягоную каханую жонку, а потым плацілі помстай за помсту, выкралі дачку і самога мучылі такімі жудаснымі катаваннямі, якіх не выдумаць нават татарам. Мацька і чэх скрыгталі зубамі пры адной толькі думцы пра тое, што і само вызваленне яго было новым, абдуманым мучэннем. Стары рыцар абяцаў сам сабе ў душы, што пастараецца як след дазнацца пра тое, што там здарылася, і адпомсціць як мае быць.

У такіх размовах і разважаннях праходзіў увесь шлях да Спыхава. Пасля пагодлівага дня на зямлю апусцілася ціхая, зорная ноч, і падарожнікі ехалі, нідзе не спыняючыся на начлег, толькі трыкроць добра папасвілі коней, яшчэ завідна пераехалі мяжу і на досвітку ў суправаджэнні нанятага праваднічага ступілі на спыхаўскую зямлю. Стары Таліма, несумненна, трымаў там усё ў жалезных руках, бо ледзь толькі яны паглыбіліся ў лес, як насустрач ім выехалі двое ўзброеных слуг; пераконаўшыся, што перад імі не войска, а невялікая купка людзей, яны не толькі прапусцілі іх без пытанняў, але і праводзілі праз багны і балоты, непраходныя для тых, хто не ведае мясцовасці.

У гарадку гасцей сустрэлі Таліма і ксёндз Каліб. Вестка пра тое, што з'явіўся іх гаспадар, прывезены добрымі людзьмі, маланкаю разнеслася між ахоўнікаў. Калі ж усе ўбачылі, якім ён выйшаў з крыжацкіх рук, то ўзнялася такая бура пагроз і гневу, што не ўдалося б уратавацца ад лютай смерці ніводнаму крыжаку, калі б хоць адзін з іх яшчэ заставаўся ў спыхаўскіх падзямеллях.

Конныя «слугі» і так ужо хацелі зараз жа сядзець на коней, імчацца да памежжа, схопіць колькі ўдасца немцаў і кінуць іх галовы да ног свайго гаспадара, але іх утаймаваў Мацька, які бачыў, што немцы сядзяць па гарадах і мястэчках, а вясковыя людзі там тыя ж палякі, тая ж кроў у іх, толькі ходзяць пад чужым ярмом. Але ні гэты гармідар, ні крыкі, ні скрып асвераў над студнямі не маглі разбудзіць Юранда, якога на мядзведжай шкуры

перанеслі з воза на ложак у ягоным пакоі. Пры ім застаўся ксёндз Калёб, даўні яго прыяцель, які любіў яго, як роднага; ён пачаў чытаць малітву, у якой прасіў Збавіцеля вярнуць няшчаснаму Юранду і вочы, і язык, і руку.

Змучаныя дарогай усе астатнія падарожнікі пасля ранняга снядання пайшлі адпачыць. Мацька прачнуўся аж пасля паўдня і папрасіў слугу паклікаць Таліму.

І ведаючы ад чэха, што Юранд перад ад'ездам наказваў усім слухацца Збышку, што ён праз ксяндза завяшчаў яму Спыхаў, Мацька загадным тонам сказаў старому:

— Я дзядзька вашага маладога гаспадара, і пакуль ён не вернецца, буду кіраваць Спыхавам.

Таліма схіліў сваю сіваю галаву, якая нечым нагадвала воўчую і, прыставіўшы далонь да вуха, спытаў:

— Вы, пане, і ёсць шляхетны рыцар з Багданца?

— Так, — адказаў Мацька. — Адкуль ты мяне ведаеш?

— Вас тут чакаў і пытаўся пра вас малады пан Збышка.

Пачуўшы гэта, Мацька ўскочыў і, забыўшыся пра сваю чыннасць, усклікнуў:

— Збышка ў Спыхаве?

— Быў, пане, але два дні таму паехаў.

— Напрамілы Бог! Адкуль прыехаў і куды паехаў?

— Прыехаў з Мальбарка, па шляху заязджаў у Шчытна, а куды цяпер паехаў — не сказаў.

— Не сказаў?

— Можна, ксяндзу што гаварыў.

— Ах ты, Божа мой! Гэта ж мы з ім размінуліся! — прамовіў Мацька ў роспачы.

Таліма прыставіў далонь да другога вуха.

— Што вы кажаце, васпане?

— Дзе ксёндз Калёб?

— У старога пана, каля ложка.

— Паклічце яго! Але не... Я сам схаджу да яго.

— Я паклічу! — сказаў стары і падаўся за дзверы.

Ксяндза яшчэ не было, калі ўвайшла Ягенка.

— Ідзі сюды! Ты ведаеш? Два дні таму тут быў Збышка! Ягенка ў адну хвіліну змянілася з твару, а ногі ў паласатых штонцах адразу задрыжэлі.

— Быў і паехаў? — спытала яна, і сэрца яе забілася мацней. — Куды паехаў?

— Быў два дні таму, а куды паехаў, можа, ксёндз ведае.

— Трэба даганяць яго! — сказала яна з рашучасцю ў голасе.

Праз хвіліну прыйшоў ксёндз Каліб, і, думаючы, што Мацька паклікаў яго распытаць пра Юранда, сказаў, каб апярэдзіць ягонае пытанне:

— Яшчэ спіць.

— Я чуў, што тут быў Збышка? — спытаў Мацька.

— Быў. Два дні таму паехаў.

— Куды?

— Ён сам не ведаў... Шукаць... Паехаў да жмудскай мяжы, дзе цяпер вайна.

— Напрамілы Бог, ойча, раскажыце, што вы пра яго ведаеце!

— Ведаю толькі тое, што чуў ад яго. Быў ён у Мальбарку і знайшоў там сабе магутную апеку, не ў абы-каго, а ў брата магістра, першага сярод тамтэйшых рыцараў. З яго дазволу Збышка мог шукаць Данусю ва ўсіх замках.

— Юранда і Данусю?

— Так, але Юранда ён не шукаў, бо яму сказалі, што яго няма сярод жывых.

— Раскажыце падрабязней.

— Зараз, толькі адпачну і апрытомнею, бо я вяртаюся з іншага свету.

— Як гэта з іншага свету?

— З таго свету, да якога на кані не даехаць, але да якога малітва сягае... ад ног Хрыстовых, ля якіх прасіў я злітавацца над Юрандам.

— Прасілі цуда? Вы маеце такую сілу? — спытаў Мацька з вялікай зацікаўленасцю.

— Я ніякай сілы не маю, але яе мае Збавіцель, калі ён захоча, то верне Юранду і вочы, і язык, і руку...

— Калі захоча, то і зробіць, — прамовіў Мацька, — вы ж не абы-чаго просіце.

Ксёндз Каліб не адказаў, можа, не пачуў, бо ў вачах яго было нешта непрытомнае, відаць, што ён яшчэ быў у малітоўным забыцці.

Закрыўшы твар рукамі, ксёндз нейкі час сядзеў моўчкі. Потым уздрыгнуў, працёр далонямі вочы і павякі, і нарэшце вымавіў:

— Цяпер пытайцеся.

— Як удалося Збышку ўвайсці ў давер да самбійскага войта?

— Ён ужо не самбііскі войт...

— Гэта няважна... Вы ведаеце, пра што я пытаю, ка-
жыце пра ўсё, што вам вядома.

— Яму ўдалося гэта на турніры. Ульрык любіць браць
удзел у паядынках, біўся ён і са Збышкам, бо ў Мальбар-
ку было многа гасцей-рыцараў, і магістр зладзіў турнір.
У момант сутычкі ў сядле Ульрыка лопнула падпруга, і
Збышка мог лёгка збіць яго з каня, але ён убачыў тое,
кінуў дзёду вобзем і яшчэ паспеў падхапіць падаючага
Ульрыка.

— Ну! Вось бачыш!— усклікнуў Мацька, звяртаючыся
да Ягенкі.— За гэта Ульрык яго і палюбіў?

— За гэта і палюбіў. І не захацеў больш біцца з ім ні
на тупых, ні на вострых дзёдах — сапраўды, палюбіў.
Збышка апавядаў яму пра свае беды, а той, дбаючы пра
рыцарскі гонар, узгарэўся вялікім гневам і прывёў Збыш-
ку з яго скаргамі да свайго брата, магістра. Дай яму за
гэта Бог збавенне, бо сярод іх, крыжакоў, нямнога такіх,
якія паважаюць справядлівасць. Збышка казаў мне, што
яму вельмі дапамог там рыцар дэ Лорш, бо ён багаты і
знатнага роду, яго шануюць крыжакі, там ён ва ўсім свед-
чыў за Збышку.

— І што ж далі тых скаргі і сведчанні?

— Далі тое, што вялікі магістр строга наказаў шчыт-
ненскаму комтуру неадкладна адаслаць у Мальбарк усіх
вязняў і нявольнікаў, якія былі ў Шчытне, не выключаючы
і самога Юранда. Што да Юранда, комтур адпісаў,
нібы ён памёр і пахаваны там жа, ля касцёла. Іншых
вязняў адаслаў, сярод іх была юродзівая дзяўчына, а на-
шай Данусі не было.

— Я чуў ад збраяноса Главы,— сказаў Мацька,—
што Ротгер, якога потым забіў Збышка, успамінаў пры
двары князя Януша пра нейкую дурнаватую дзяўчыну.
Казаў, нібы яе палічылі Юрандавай дачкой, калі ж кня-
гіня нагадала яму, што яны бачылі яе раней і не маглі
прыняць за дурнаватую, то ён выкруціўся: «Гэта так, але,
відаць, яе нячысцік падмяніў».

— Гэтаксама напісаў і комтур магістру, нібы яны яе
не сярод вязняў трымалі, а толькі апекаваліся ёю, бо ад-
білі ў разбойнікаў, якія кляліся, што гэта дачка Юранда.

— І магістр паверыў?

— Сам ён не ведаў, верыць ці не верыць, а вось Ульрык
яшчэ больш разгневаўся і дамогся ад брата, каб той пас-
лаў ордэнскага аканомара разам са Збышкам у Шчытна.
Так і сталася. Прыехалі ў Шчытна. Старога комтура там

ужо не засталі, ён паехаў на вайну з Вітаўтам ва ўсходнія замкі, але быў намеснік яго, якому было загадана паказаць усе склепы і падзямеллі. Шукалі, шукалі і нікога не знайшлі. Распытвалі братаў Ордэна. Адзін з іх сказаў Збышку, што можна многае празнаць ад капелана, які разумее знакі, што паказвае нямы кат. Але і кат паехаў з комтурам, а капелан на нейкі духоўны congressus* у Крулевец падаўся... Яны там часта з'язджаюцца і пішучь скаргі папе на крыжакоў, бо і ксяндзам-нябогам пад імі цяжка...

— Мiane дзівіць, чаму яны не знайшлі Юранда! — заўважыў Мацька.

— Бо яго, відаць, стары комтур выпусціў раней. Гэта была большая жорсткасць, чым проста павесіць яго. Ём хацелася, каб перад смерцю ён перанёс мукі, страшнейшыя, чым тыя, якія ў стане вытрымаць рыцар. Сляпы, нярко, без рукі — Божа літасцівы! Ні дадому вярнуцца, ні дарогу спытаць, ні хлеба папрасіць... Яны думалі, што ён памрэ з голаду дзе-небудзь пад плотам або патоне... Што яны яму пакінулі? Нічога, апроч успамінаў, кім быў, і адчування свайго гаротнага становішча. А гэта найгоршая з мук... Можна, ён там недзе сядзеў ля касцёла ці пры дарозе, а Збышка праязджаў і не пазнаў яго. Можна, ён чуў Збышкаў голас, але азвацца не мог... Эх! Як падумаю, не магу ўтрымаць, плачу... Цуд Божы, што вы яго напаткалі, і я спадзяюся, што будзе і яшчэ большы чуд, здзейснены Госпадам нашым, хоць і моляць аб ім мае грэшныя вусны.

— Што яшчэ гаварыў Збышка? Куды паехаў? — спытаў Мацька.

— Сказаў так: «Я ведаю, што Дануська была ў Шчытна, але яны яе выкралі, або забралі з сабой, або замучылі. Стары дэ Лёвэ мог гэта зрабіць, і я не супакоюся, пакуль з Божай дапамогай не знайду яго».

— Так і сказаў? Тады, значыць, ён паехаў да ўсходніх камтурый, але там цяпер вайна.

— Ён ведае, што вайна, таму і паехаў да князя Вітаўта. Казаў, што хутчэй знойдзе на галовы крыжакоў кару з Вітаўтам, чым з самім каралём.

— Едзьма да князя Вітаўта! — усклікнуў Мацька, ухапіўшыся з месца.

* З'езд (лац.).

І тут жа звярнуўся да Ягенкі:

— Бачыш, што значыць мець розум! Ці я не казаў таго ж самага? Я ж прадказваў, што давядзецца ехаць і нам да Вітаўта...

— Збышка спадзяваўся, — умяшаўся ў іх размову ксёндз, — што Вітаўт пойдзе на Прусію і пачне аблогу тамтэйшых замкаў.

— Калі ў яго будзе час, ён гэта зробіць, — адказаў Мацька. — Ну, дзякуй Богу, цяпер мы ведаем, дзе шукаць Збышку.

— Тады трэба зараз жа ехаць! — усклікнула Ягенка.

— Пачакай! — супакоіў яе Мацька. — Збраяносцам не дазволена даваць свае парады.

Прамовіўшы гэта, Мацька шматзначна паглядзеў на яе, нібы нагадваючы ёй, што яна цяпер не дзяўчына; Ягенка спахапілася і змоўкла.

Мацька ж падумаў хвіліну-другую, потым сказаў:

— Цяпер мы знойдзем Збышку, ён, напэўна ж, нідзе больш не можа быць, як ў князя Вітаўта, але я вельмі хацеў бы ведаць, чаго ён цяпер будзе шукаць па ўсім свеце, акрамя тых крыжацкіх галоў, здабыць якія ён даваў зарок.

— Як жа пра гэта дазнацца? — спытаў ксёндз.

— Каб я ведаў, што шчытненскі ксёндз ужо вярнуўся са свайго сінода, то вельмі ахвотна з ім пабачыўся б, — адказаў Мацька. — У мяне ёсць лісты ад Ліхтэнштэйна, і я магу спакойна з'ездзіць у Шчытна.

— Не было там ніякага сінода, толькі congressus, — запырэчыў ксёндз Каліб, — капелан даўно ўжо павінен быў вярнуцца.

— Гэта добра. Усё астатняе бяру на сябе. Вазьму з сабой Главу, двух слуг з баявымі коньмі — гэта на ўсякі выпадак, — і паеду.

— А потым да Збышкі? — запытала Ягенка.

— А потым да Збышкі, а ты заставайся тут і чакай мяне, пакуль я не вярнуся са Шчытна. Я думаю, што больш чым на дні тры-чатыры там не затрымаюся. Косці ў мяне моцныя, праца не ў навіну. Але спачатку я хачу папрасіць вас, ойча, напісаць ліст да шчытненскага капелана. Ён мне хутчэй паверыць, калі пакажу яму ваш ліст... вы, святары, адзін аднаму больш давяраеце.

— Людзі пра тамтэйшага капелана добрае кажуць. Калі ўжо хто нешта і ведае, дык толькі ён.

І пад вечар ксёндз Каліб падрыхтаваў ліст, а назаўтра,

яшчэ не ўзышло сонца, старога Мацькі ўжо не было ў Спыхаве.

ХІІ

Юранд прачнуўся ад доўтага сну на вачах у ксяндза Калеба. Ён спрасонку не мог успомніць, што з ім было, не ведаў, дзе ён, і пачаў абмацаваць сцяну і ложка, на якім ён спаў. Але ксёндз схапіў яго за плечы і, плачучы слязамі замілавання, загаварыў:

— Гэта я! Ты ў Спыхаве! Браце Юранд! Бог паслаў табе выпрабаванне... але ты між сваіх... добрыя людзі прывезлі цябе... Браце Юранд! Браце!..

І, прыціснуўшы яго да грудзей, пачаў цалаваць яго пустыя вачніцы, зноў прыціскаў да грудзей і зноў цалаваў, а Юранд спачатку быў нібы сам не ў сабе і, здавалася, не разумеў нічога, але потым пачаў вадзіць левай далонню па ілбу і галаве, нібы хацеў разagnaць і рассяць цяжкія хмары сну і забыцця.

— Ці чуеш ты мяне, ці разумееш? — спытаў ксёндз.

Юранд кіўнуў галавой, што чуе, а потым працягнуў руку да срэбнага распяцця, якое некалі здабыў у баі з адным нямецкім рыцарам, зняў яго са сцяны, прыціснуў да грудзей, пацалаваў і перадаў ксяндзу.

Той усклікнуў:

— Разумею цябе, браце! Ён застаецца з табой, ён вызваліў цябе з няволі, ён можа вярнуць табе і ўсё тое, што ты страціў.

Юранд узняў руку ўгору ў знак таго, што ўсё яму будзе вернута толькі там, на небе, ягоныя выпаленыя вочы зноў напоўніліся слязьмі, і нязмерны боль адбіўся на ягоным змардаваным твары.

А ксёндз Калеб, убачыўшы гэты рух і гэты боль, вырашыў, што Дануські ўжо няма ў жывых, уклечыў ля ложка і прамовіў:

— Вечны спачын дай ёй, Госпадзі, хай душа яе супакоіцца на небе і будзе ў вечным шчасці, амін.

Пачуўшы гэта, сляпы прыўзняўся, сеў на ложку, пачаў хітаць галавой і махаць рукой, нібы намагаючыся спыніць ксяндза Калеба, паказаць яму, што ён памыляецца. Аднак яны так і не паразумеліся, таму што якраз увайшоў у пакой стары Таліма, а за ім ахоўнікі гарадка, скарбнік, самыя паважаныя спыхаўскія старыя, ляснічыя і

рыбаловы. Вестка пра вяртанне гаспадара разнеслася па ўсім Спыхаве. Людзі абдымалі калені Юранда, цалавалі ягоныя рукі і горка плакалі, гледзячы на старога калеку, які нічым не нагадваў ранейшага магутнага Юранда, ворага крыжакоў, пераможцу ва ўсіх баях. А тыя, хто выпраўляўся з ім у баявыя паходы, бялелі ад гневу, твары іх рабіліся жорсткімі. Потым яны пачалі збірацца купкамі, шаптацца, штурхаючы адзін аднаго локцямі; нарэшце з натоўпу выйшаў адзін ахоўнік, ён жа і спыхаўскі каваль, звалі яго Сухаж, падышоў да Юранда, упаў яму ў ногі і сказаў:

— Калі вас прывезлі сюды, пане, мы хацелі адразу ж рушыць на Шчытна, ды той рыцар, які вас прывёз, забараніў. Але цяпер вы, пане, дазвольце, бо мы не можам не адпомсціць. Хай будзе так, як было даўней. Беспакarana яны нас не зневажалі і не будуць зневажаць... Хадзілі мы да іх з вамі, пойдзем і цяпер, Таліма павядзе нас, а можам і без яго. Мы павінны ўзяць Шчытна і выпусціць з іх сабачую кроў, хай нам дапаможа Бог!

— Хай дапаможа нам Бог! — паўтарылі дзсяткі галасоў.

— На Шчытна!

— Пусцім ім кроў!

І ўраз полымя гневу агарнула гарачыя сэрцы мазураў. Твары пасуравелі, вочы заблішчэлі, пачуўся скрыгат зубоў. Але праз хвіліну сціхлі і галасы, і скрыгат: усе вочы ўтаропіліся ў Юранда.

А ў яго спачатку зачырванеліся шчокі, нібы ў ім заіграла яго былая ярасць і былы баявы шал. Ён падняўся і зноў пачаў мацаць рукой па сцяне. Людзям здалося, што ён шукае меч, але ягоныя пальцы дакрануліся да крыжа, які ксёндз павесіў на ранейшае месца.

Юранд зноў зняў крыж са сцяны, твар яго збялеў, і, павярнуўшыся да людзей, ён узняў угору пустыя вачніцы і працягнуў уперад распяцце.

Запанавала маўчанне. На двары вечарэла. Праз расчыненыя вокны далятаў гоман птушак, якія ўладкоўваліся на сон на падстрэшшах хат гарадка і ў ліпах, што раслі на дзядзінцы. Апошнія чырвоныя промні сонца пранікалі ў пакой, падалі на высока ўзняты крыж і сівыя валасы Юранда.

Каваль Сухаж паглядзеў на Юранда, азірнуўся на таварышаў, глянуў раз, другі, потым перахрысціўся і на дыбачках выйшаў з хаты. Услед за ім гэтак жа ціха вый-

шлі і іншыя і, спыніўшыся на дзядзінцы, пачалі зноў шаптацца:

— Ну, дык што?

— Не пойдзем хіба?

— Не дазволіў!

— Пакінуў помсту Богу. Відаць, што і душа ў ім стала не тая.

Так яно і было на самой справе.

А ў пакоі з Юрандам засталіся толькі ксёндз Каліб, стары Таліма, а з імі Ягенка з Анулькай, якія ўбачылі на двары цэлы натоўп узброеных людзей і прыйшлі паглядзець, што там робіцца. Ягенка была смялейшая і больш рашучая, чым Анулька, яна першая падышла да Юранда:

— Хай дапамагае вам Бог, рыцар Юранд! — сказала яна. — Гэта мы, мы — тыя, хто прывёз вас з Прусіі.

У Юранда пасвятлеў твар, калі ён пачуў яе малады голас. Відаць, ён таксама ўспомніў усё, што здарылася на шчытненскім гасцінцы, бо пачаў дзякаваць, ківаючы галавой, некалькі разоў кладучы руку на сэрца. Яна распавяла яму, як яны спаткалі яго, як пазнаў яго чэх Глава, збраяносец рыцара Збышкі, як нарэшце прывезлі яго ў Спыхаў. Апавядала таксама і пра сябе, што носіць з таварышам меч і шлем са шчытом за рыцарам Мацькам з Багданца, Збышкавым дзядзькам, і пра тое, што Мацька паехаў з Багданца на пошукі пляменніка, цяпер вось ён накіраваўся ў Шчытна, а адтуль праз тры-чатыры дні вернецца зноў у Спыхаў.

Калі згадалі пра Шчытна, Юранд ужо не ўсхваляваўся так, як у першы раз, на гасцінцы, але на ягоным твары адбілася вялікая занепакоенасць. Ягенка паспяшалася запэўніць яго, што рыцар Мацька не толькі адважны, але і хітры, ён нікому не дасць сябе абдурыць, апроч таго ён мае ліст ад Ліхтэнштэйна, з якім усюды можа ездзіць смела. Гэтыя словы супакоілі Юранда; было відаць, што ён хоча пра многае распытаць, і перажывае, бо не можа гэтага зрабіць. Здагадлівая дзяўчына заўважыла гэта і сказала:

— Мы з вамі будзем часта гаварыць і пра ўсё вам раскажам.

На гэта ён зноў усміхнуўся, працягнуў да яе руку, паклаў яе на галаву дзяўчыны і доўга трымаў, нібы бласлаўляючы. Ён сапраўды быў многім ёй абавязаны, відаць

было і тое, што яму прыйшліся па душы яе маладосць і яе словы, якія так нагадвалі яму шчабятанне птушкі.

З тае пары заўсёды, калі ён не маліўся, — а маліўся ён цэлымі днямі, — або калі не спаў, то шукаў яе каля сябе; калі ж яе не было, сумаваў без яе голасу і рознымі спосабамі даваў зразумець ксяндзу Калебу і Таліме, што хоча, каб каля яго быў гэты дзіўны збраяносец.

Яна прыходзіла часта, бо сваім добрым сэрцам шкадавала яго, да таго ж так хутчэй бег час у чаканні Мацькі, які чамусьці ўсё не вяртаўся са Шчытна.

Ён павінен быў вярнуцца дні праз тры, але ўжо мінуў чацвёрты і пяты. Надвячоркам шостага ўстрывожаная Ягенка хацела нават прасіць Таліму, каб выслаў людзей разведаць што-небудзь, але тут з вартавога дуба паведамлілі, што да Спыхава набліжаюцца нейкія вершнікі.

Праз нейкі час праз пад'ёмны мост і сапраўды прагрукаталі капыты, і на дзядзінец уехаў збраяносец Глава і адзін слуга са світы Мацькі. Ягенка тым часам выбегла з пакою і чакала на дзядзінцы; не паспеў чэх злезці з каня, як яна кінулася да яго:

— Дзе Мацька? — спытала яна, а сэрца яе трывожна білася.

— Паехаў да князя Вітаўта, а вам загадаў заставацца тут, — адказаў збраяносец.

XIII

Ледзь толькі Ягенка пачула, што Мацька загадаў ёй заставацца ў Спыхаве, у яе ад здзіўлення, жалю і гневу аж адняло мову, толькі глядзела на чэха шырока адкрытымі вачыма, які, добра разумеючы, што прывёз ёй непрыемную вестку, сказаў:

— Я хацеў бы вам расказаць пра тое, што мы чулі ў Шчытна, бо ёсць мноства навін, вельмі важных.

— А пра Збышку чулі што?

— Не, навіны толькі шчытненскія — разумеете...

— Разумею! Коней хай слуга рассядлае, а вы ідзіце за мной.

Яна аддала загад слуге, а сама павяла чэха ў пакой.

— Чаму Мацька нас кінуў тут? Чаму мы павінны заставацца ў Спыхаве? Чаму вы вярнуліся назад? — спытала яна адным духам.

— Я вярнуўся таму, што мне загадаў рыцар Мацька, —

адказаў Глава. — Мне таксама хацелася на вайну, але загад ёсць загад. Рыцар Мацька сказаў мне так: «Вернешся, будзеш ахоўваць згажэліцкую панну і чакаць навін ад мяне. А магчыма, кажа, табе давядзецца праводзіць яе ў Згажэліцы, бо адна яна не вернецца».

— Напрамілы Бог! Што здарылася? Знайшлася дачка Юранда? Хіба Мацька паехаў не да Збышкі, а па Збышку? Ты бачыў яе? Гутарыў з ёй? Чаму ж ты не прывёз яе і дзе яна зараз?

Чэх выслухаў гэтыя пытанні, што гарохам сыпаліся на яго, схіліўся да ног дзяўчыны і прамовіў:

— Прашу вас не сердаваць, панна, але я не магу адказаць на ўсе пытанні адразу — нічога не выйдзе, будзе лепш, калі я раскажу ўсё па парадку і без перашкод.

— Добра! Знайшлася яна ці не?

— Не, але цяпер мы ўжо дакладна ведаем, што яна была ў Шчытна і што яе павезлі некуды ва ўсходнія замкі.

— А чаму мы павінны сядзець у Спыхаве?

— А раптам яна знойдзецца?.. Тады вам, ваша міласць... Тады праўда, няма чаго...

Ягенка змоўкла, толькі шчокі ў яе пачырванелі.

Чэх жа працягваў:

— Я думаў і ўсё яшчэ думаю, што з кіпцюроў гэтых сабачых сыноў ёй не выйсці жывой, але ўсё ў руках Божых. Трэба ўсё расказаць па парадку. Прыехалі мы ў Шчытна — ну, добра. Рыцар Мацька паказаў памочніку комтура ліст Ліхтэнштэйна, а той, аказалася, як быў малады, насіў за Куна меч, дык ён пачціва пацалаваў пячатку на лісце проста на нашых вачах, прымаў нас гасцінна і ні ў чым не западозрыў. Каб у нас былі паблізу людзі, то і замак можна было б узяць, так ён нам давяраў. Сустрэцца з ксяндзом удалося без ніякіх перашкод, дзве начы мы з ім вялі гутаркі, ён распавядаў нам пра такія дзівосныя справы — кат яму паведаміў.

— Кат нямко.

— Нямко, але ксяндзу ён усё можа на пальцах паказаць, а той яго так разумее, нібы кат яму ўсё жывым словам пераказвае. Дзіўныя то рэчы, была ў гэтым, ныйначай, рука Божая. Гэны кат адцяў Юранду руку, вырваў яму язык і выпаліў вока. Ён такі чалавек, што не спыніцца ні перад чым, ні перад якімі катаваннямі, нават калі б яму загадалі зубамі чалавека рваць, і гэта зрабіў бы. Але ні на адну маладзенькую дзяўчыну ён рукі не

падніме, якімі б катаваннямі не пагражалі яму самому. А стаў ён такі з тае прычыны, што сам некалі меў адзіную дачку, якую вельмі любіў, а крыжакі яе...

Тут Глава спыніўся, не ведаючы, як мовіць далей. Ягенка, убачыўшы гэта, сказала:

— Што вы мне ўсё пра гэтага ката расказваеце?

— Бо гэта адносіцца да справы, — адказваў чэх. — Калі наш малады пан распалавініў рыцара Ротгера, стары комтур Зыгфрыд ледзь не крануўся розумам. У Шчытна казалі, што Ротгер быў ягоным сынам, і ксёндз пацвердзіў гэта, бо ніводзін бацька так не любіў сына, як Зыгфрыд любіў Ротгера. І дзеля помсты ён прадаў душу д'яблу, кат гэта бачыў! З нябожчыкам Зыгфрыд гаварыў так, як я з вамі, а той у труне то смяяўся, то скрыгатаў зубамі, то аблізваўся ўчарнелым языком, радуючыся, што стары комтур паабяцаў яму Збышкаву галаву. Але ён не мог адразу знайсці Збышку, таму загадаў спачатку катаваць Юранда, потым ягоны язык і руку палажыў Ротгеру ў труну, а той пачаў жэрці сырое мяса...

— Аж страшна слухаць... У імя Айца і Сына, і Святога Духа, амін! — прамовіла Ягенка.

І, падняўшыся, падкінула дроў у печ, бо ўжо вечарэла.

— Вось так! — правіў далей Глава. — Не ведаю ўжо, як там будзе на страшным судзе, бо ўсё, што было Юрандава, павінна да яго вярнуцца. Але то не чалавечага розуму справа. Кат усё гэта бачыў. І вось, напхаўшы гэтага ваўкалака чалавечым мясам, стары комтур захацеў прывесці да яго дачку Юранда, бо той, відаць, даў знак яму, што хацеў бы запіць мяса нявіннай крывёю... Але кат, які мог усё зрабіць, але, як я казаў, не мог перанесці крыўды, учыненай дзяўчыне, загадзя схаваўся ля сходаў... Ксёндз казаў, што кат з'ехаў з глузду і ўвогуле ён скаціна, але тое-сёе разумее, і як трэба, то ў хітрасці яму роўных няма. Сядзеў ён на прыступках і чакаў, а тут ідзе комтур. Пачуў ён катава дыханне, убачыў бліскучыя вочы і спужаўся, бо падумаў, што гэта вампір. А той комтуру як трахне кулаком па карку! Хацеў перабіць яму хрыбет так, каб і знаку не засталася, аднак не забіў. Комтур самлеў і са страху захварэў, калі ж паздаравеў, то баяўся ўжо ўзняць руку на дачку Юранда.

— Але ж ён яе некуды вывез.

— Вывез, а разам з ёй забраў і гэтага ката. Не ведаў ён, што кат абараняў яе, думаў, нібы гэта нейкая невядомая сіла, ці то злая, ці то добрая. Кат усё ж у Шчытне

не застаўся. Відаць, комтур баяўся, што ён можа стаць сведкам... Ён хоць і нямы, але праз ксяндза мог бы шмат чаго распавесці, калі б быў суд. Ксёндз у канцы так сказаў Мацьку: «Стары Зыгфрыд сам не заб'е дачку Юранда — баіцца, калі ж загадае зрабіць гэта некаму іншаму, то, пакуль жывы кат, ён не дасць, тым больш, што ён ужо яе аднойчы выратаваў».

— Ксёндз ведаў, куды яе павезлі?

— Добра не ведаў, але чуў, што нешта там казалі пра Рагнету, — гэта замак непадалёк ад літоўскай або жмудскай мяжы.

— Што на гэта сказаў Мацька?

— Рыцар Мацька выслухаў ксяндза і назаўтра сказаў мне: «Калі так, то, можа, мы яе і знойдем, але мне трэба што ёсць духу шукаць Збышку, не тое крыжакі заманяць яго, як заманілі Юранда. Хай толькі скажуць яму, што аддадуць яе, калі ён сам па яе паедзе, і ён паедзе, вось тады стары Зыгфрыд гэтак адпомсціць яму за Ротгера, як яшчэ ніхто не помсціў на чалавечай памяці».

— Праўда! Праўда! — усклікнула ўстрывожаная Ягенка. — Калі ён з-за гэтага так спяшаўся, то добра.

Потым яна зноў звярнулася да Гвалы:

— Адно ён не так зрабіў: дарэмна адправіў вас сюды. Ну навошта ахоўваць нас у Спыхаве? Нас і стары Таліма абароніць, а вы такі дужы, спрытны, больш Збышку патрэбны.

— А хто б вас, паненка, у выпадку чаго, у Згажэліцы павёз?

— У выпадку чаго вы маглі б крыху раней за іх прыехаць. Маглі б яны навіны праз вас прыслаць, ім жа гэта спатрэбіцца, а потым вы адвезлі б нас у Згажэліцы.

Чэх пацалаваў ёй руку і запытаў усхваляваным голасам:

— А вы ў гэты час тут застаняцеся?

— Бог апякуецца сіратой. Застанемся тут.

— І вам не будзе тут сумна? Што вам тут рабіць?

— Прасіць Бога, каб вярнуў Збышку шчасце і каб вы ўсе былі жывыя-здоровыя.

Сказаўшы гэта, яна горка заплакала.

А збраяносец зноў схіліўся да яе ног.

— Вы нібы анёл у нябёсах, — сказаў ён.

Але Ягенка выцерла слёзы, узяла з сабой чэха і пайшла з ім да Юранда, каб расказаць яму пра навіны. Яна застала Юранда ў вялікім пакоі з прыручанай ваўчыцай каля ног, ён сядзеў разам з Калебам, Анулькай і са старым Талімам. Мясцовы касцельны служба, які быў яшчэ і спеваком, спяваў ім пад лютню песню пра нейкі даўнейшы бой Юранда з «паскуднымі крыжакамі», а яны, падпёршы галовы рукамі, слухалі ў смутку і задуменні. У пакоі было відна ад поўні. Пасля ўжо досыць гарачага дня настаў ціхі і вельмі цёплы вечар. Вокны былі адчыненыя, і ў мясечным бляску было відаць, як па пакоі лётаюць хрушчы, якія раіліся ў лістоце ліп, што раслі на дзядзінцы. У печы ледзь тлела некалькі галавешак, на якіх слуга падаграваў мёд, змяшаны з пахучымі травамі і віном, якое ўмацоўвае сон.

Спявак, ён жа слуга ксяндза Калеба, якраз завёў новую песню «пра шчаслівы паядынак»:

Едзе Юранд, едзе, конь пад ім буланы... —

як увайшла Ягенка і сказала:

— Хай будзе пахвалёны Ісус Хрыстос!

— На векі вякоў, — адказаў ксёндз Калеб.

Юранд сядзеў на лаўцы з падлакотнікамі, абапёршыся на іх; пачуўшы яе голас, павярнуўся і прывітаў яе, ківаючы сваёй белаю, як малако, галавой.

— Прыехаў Збышкаў збраяносец са Шчытна, — паведаміла дзяўчына, — прывёз навіны ад ксяндза. Мацька сюды не вернецца, паехаў да князя Вітаўта.

— Як гэта не вернецца? — запытаў айцец Калеб.

Тады яна распавяла пра ўсё, што пачула ад чэха: пра Зыгфрыда, як ён помсціў за смерць Ротгера, пра Данусю, як стары комтур хацеў занесці яе да Ротгера, каб той выпіў яе нявінную кроў, і пра тое, як нечакана кат заступіўся за яе. Не ўтаіла яна і таго, што Мацька цяпер спадзяецца ўдвух са Збышкам знайсці Данусю, адбіць у крыжакоў і прывезці ў Спыхаў, таму і паспяшаўся ехаць адразу ж да Збышкі, а ім загадаў заставацца тут.

Яе голас задрыжэў пад канец, нібы ад смутку або гора, а калі яна скончыла, у пакоі запанавала цішыня. Толькі ў ліпах, што раслі на дзядзінцы, чуцён быў салаўіны спеў, які ліўся ў пакой праз адчыненае акно. Усе глядзелі на Юранда, а ён, нібы нежывы, сядзеў з заплюшчанымі вачыма і схіленай долу галавой.

— Ці чуеце вы нас? — нарэшце спытаўся ў яго айцец Каліб.

А ён яшчэ ніжэй схіліў долу сваю галаву, узняў левую руку і паказаў пальцам на неба. Бляск месяца падаў на ягоны твар, белыя валасы, выпаленыя вочы, і было на тым твары столькі мукі і бясконцай пакоры свайму лёсу, што ўсім выдалася, нібы яны бачаць толькі душу, свабодную ад цялесных путаў, якая назаўсёды вызвалілася ад зямнога жыцця, нічога не чакае ад яго і ні на што не спадзяецца.

Зноў усталявалася маўчанне, і зноў было чуваць, як пяюць салоўкі, галасы якіх залівалі дзядзінец і хату.

Ягенку раптам агарнуў такі жаль і такая дзіцячая любоў да гэтага няшчаснага старога, што яна ў нечаканым парыве кінулася да яго, схапіла ягоную руку і пачала цалаваць яе, заліваючыся слязамі.

— І я сірата, — выдыхнула яна з глыбіні змучанага сэрца, — я ніякі не збраяносец, а Ягенка са Згажэліц. Мацька ўзяў мяне, каб абараніць ад злых людзей, але цяпер я з вамі, пакуль Бог не верне вам Данусю.

Юранд нават не выказаў здзіўлення, нібы ён ужо даўно ведаў, што яна дзяўчына, толькі прыгарнуў і прытуліў яе да грудзей, а яна, цалуючы ягоную далонь, казалася далей праз слёзы перарывістым голасам:

— Застануся з вамі, а Дануська вернецца... А потым паеду ў Згажэліцы... Бог апякуецца сіротамі... Немцы забілі майго тату, а ваша любімая дачка жывая і вернецца! Дай жа, Божа літасцівы, дай, Маці Божая літасціва...

А ксёндз Каліб раптам уклечыў і прамовіў урачыстым голасам:

— *Kyrie elejson!**

— *Chryste elejson!***, — адказалі згодна чэх і Таліма.

Усе ўклечылі, бо зразумелі, што гэта літанія-малітва, якую чытаюць не толькі ў час смерці, але і дзеля збавення блізкіх і каханых ад смяротнай небяспекі. Уклечыла Ягенка, асунуўся з лавы на калені Юранд, і ўсе яны хорам пачалі маліцца:

— *Kyrie elejson! Chryste elejson!..*

— Госпадзі, воля Твая, злітуйся над намі!..

* Госпадзі, злітуйся!

** Хрысце, злітуйся! (грэч.)

Галасы людзей і маленне «Злітуйся над намі» зліваліся з салаўіным спевам.

Раптам з мядзведжай шкуры ўстала прыручаная ваўчыца, што ляжала каля Юранда, падышла да адчыненага акна, падняла на месяц сваю трохвугольную морду і ціха, жаласна завывала.

Хаця чэх і абагаўляў Ягенку, але сэрцам хіліўся ўсе мацней і мацней да прыгожай Анулькі, і разам з тым яго маладая і смелая душа ірвалася ў бой. Праўда, ён вярнуўся ў Спыхаў па загаду Мацькі, бо ён быў паслухмяны, ды прытым знаходзіў пэўную асалоду пры думцы аб тым, што ён будзе ахоўнікам і апекуном абедзвюх паненак; калі ж Ягенка сама сказала яму, што ў Спыхаве ім нішто не пагражае, — і гэта было чыстай праўдай, — і што яму лепш быць пры Збышку, чэх з радасцю згадзіўся. Мацька не быў ягоным прамым гаспадаром, і ён мог лёгка апраўдацца перад старым рыцарам, сказаўшы, што не застаўся ў Спыхаве, бо ягоная пані загадала ехаць да Збышкі.

Ягенка вырашыла гэтак, ведаючы, што такі дужы і спрытны збраяносец заўжды можа спатрэбіцца Збышку і выбавіць яго не з адной бяды. Глава ўжо пацвердзіў гэта падчас княскіх ловаў, калі Збышка ледзьве не загінуў у барацьбе з турам. Тым болей ён мог бы прынесці карысць на вайне, асабліва на такой, якая ішла на жмудскай мяжы. Глава так ірваўся ў бой, што, вярнуўшыся разам з Ягенкай ад Юранда, упаў ёй у ногі і сказаў:

— Ці не лепей мне, панна Ягенка, пакланіцца вам зараз і папрасіць сказаць на дарогу добрае слова...

— Як, ты хочаш ехаць яшчэ сёння? — спытала яна.

— Заўтра да дня, хай коні ноч адпачнуць. Дужа далёка адсюль да Жмудзі!

— Тады едзь, хутчэй дагоніш рыцара Мацьку.

— Гэта будзе цяжка. Стары пан загартаваны ў паходах, ён на некалькі дзён апярэдзіў мяне. Да таго ж ён падасца на Прусію, каб скараціць сабе шлях, а я павінен праставаць лясамі. Ён мае лісты ад Ліхтэнштэйна, якія можа паказаць на шляху, а я магу паказаць хіба вось што! — вось чым давядзецца пракладваць сабе шлях.

Пры гэтых словах ён паклаў руку на рукаець свайго корда, які вісеў пры боку, а Ягенка сказала:

— Будзь асцярожны! Калі ўжо ты едзеш, то пастарайся даехаць і не трапіць у падзямелле да крыжакоў. Будзь асцярожны і ў пушчы, там цяпер жывуць розныя злыя

бажкі, якім маліўся тамтэйшы народ, пакуль не перайшоў у хрысціянства. Я памятаю, як рыцар Мацька і Збышка апавядалі пра гэта ў Згажэліцах.

— Памятаю, але нешта не дужа іх баюся— якія гэта бажкі, драбязя адна, сілы ніякай не маюць. Я дам рады і ім, і немцам, калі напаткаю іх, абы толькі вайна добра разгарэлася.

— А хіба яна не разгарэлася? Раскажы хоць, што вы чулі пра яе сярод немцаў?

Разважлівы збраяносец ссунуў бровы, на хвіліну задумаўся, потым сказаў:

— Яна і разгарэлася, і не разгарэлася. Мы вельмі стараліся як след распытацца пра ўсё, асабліва рыцар Мацька, ён жа такі хітры, любога немца вакол пальца абвядзе. Пытаецца нібы пра нешта зусім іншае, выдае сябе за іх прыхільніка, а сябе нічым не выдасць, і ўсе навіны выцягне, нібы рыбіну вудай. Калі ў вас, ваша міласць, ёсць цярдзенне паслухаць, то я раскажу. Князь Вітаўт некалькі год таму задумаў ісці супраць татараў і, жадаючы, каб немцы не пайшлі ў гэты час на яго, аддаў ім Жмудзь. Быў вялікі мір і згода. Замкі ім дазволіў узводзіць там, сам дапамагаў. З'езджаліся яны з магістрам на нейкай выспе, пілі, елі, запэўнівалі адзін аднаго ў вечнай любові. Нават паляваць у мясцовых пушчах дазваляў крыжакам. Калі ж князі жмудскія ўзняліся супраць іх панавання, то князь Вітаўт дапамагаў крыжакам, высылаў сваё войска і дапамагаў ім, аж Літва стала наракаць, што ён паўстае на родную кроў. Пра ўсё гэта раскажваў нам памочнік комтура ў Шчытна і хваліў крыжакоў за тое, што яны пасылалі на Жмудзь і ксяндзоў, якія павінны былі хрысціць жмудзінаў, і збожжа ў час голаду. Пасылаць сапраўды пасылалі, так загадаў ім вялікі магістр, у якога больш чым у іншых ёсць страху Божага, але ж затое забіралі ў жмудзінаў дзяцей у Прусію, жанчын знеслаўлялі на вачах у мужоў і братоў, а тых, хто супраціўляўся, вешалі — вось чаму, паненка, і пачалася вайна.

— А князь Вітаўт?

— Князь доўга закрываў вочы на крыўды жмудзінаў, якія чынілі крыжакі, сябраваў з імі. Яшчэ нядаўна княгіня, ягоная жонка, ездзіла ў Прусію, у самы Мальбарк. Дык яе прымалі там як саму польскую каралеву. І гэта ж нядаўна, зусім нядаўна! Абсыпалі яе падарункамі, а колькі было турніраў, банкетаванняў, розных дзівосаў у

кожным горадзе— проста не злічыць! Людзі думалі: ну, цяпер ужо будзе на векі вечныя дружба паміж крыжакамі і князем Вітаўтам, аж тут неспадзявана ён перамяніўся да іх сэрцам.

— Мяркуючы па тым, што мне ўжо неаднойчы апавадаў нябожчык татуся ды і Мацька таксама,— сэрца ў Вітаўта пераменлівае.

— Да сумленных людзей — не, а да крыжакоў — часта, бо яны самі ні ў чым веры не трымаюцца. Нядаўна яны запатрабавалі ад яго, каб выдаў ім збеглых, а ён адказаў, што халопаў выдасць, а вольных — не, бо вольныя маюць права жыць там, дзе самі хочуць. Пасля гэтага яны пачалі касавурыцца між сабой, пісаць лісты са скаргамі, пагражаць адзін аднаму. Прачулі пра гэта жмудзіны — і на немцаў! Гарнізоны ў гарадах павыразалі, замкі разбурылі, а цяпер ужо робяць выправы на саму Прусію, ну а князь Вітаўт цяпер не толькі іх не стрымлівае, але і смяецца з немцаў, а жмудзінам паціху пасылае дапамогу.

— Разумею,— сказала Ягенка.— Але ж калі ён дапамагае паціху, то вайны яшчэ няма.

— Са жмудзінамі вайна ідзе, ды і з Вітаўтам ужо таксама. Немцы адуюць ідуць на абарону памежных замкаў, яны гатовы зладзіць і вялікую выправу на Жмудзь, але вымушаны доўга чакаць, аж да зімы, бо там край балоцісты і рыцарам няма як там ваяваць. Дзе жмудзін пройдзе, там немец завязне, толькі зіма немцу сябра. Калі ж пачнуцца маразы, туды рушаць вялікія сілы крыжакоў, князь Вітаўт пойдзе тады на дапамогу жмудзінам, прычым пойдзе з дазволу польскага караля, ён жа ўладар і для Вітаўта, і для ўсёй Літвы.

— Тады, можа, і з каралём будзе вайна?

— У народзе, як у нас, так і ў немцаў, кажуць, што будзе. Крыжакі ўжо пры ўсіх дварах лямантуюць, дапамогі просяць, хаця на злодзеі і шапка гарыць, ну а моц усяго каралеўства — гэта не жарт, а польскае рыцарства адразу ў кулак паплёўвае, як толькі хто-небудзь пра крыжакоў нагадае.

Ягенка толькі ўздыхнула і сказала:

— Заўжды хлопцу жывецца веселей на свеце, чым дзяўчыне, вось ты, напрыклад, паедзеш на вайну, як паехалі Збышка і Мацька, а мы дык застанемся ў Спыхаве.

— А як жа іначай, паненка? Вы застаняцеся, затое будзеце ў поўнай бяспецы. Імя Юранда і цяпер яшчэ страш-

нае немцам, я сам гэта ў Шчытна бачыў; як даведаліся, што ён у Спыхаве, такі на іх страх напаў!

— Ведаем, што яны сюды не прыйдуць, бо і багна бароніць, і стары Таліма, але ж цяжка нам будзе сядзець без навінаў.

— Як толькі будзе нагода, я падам вестку. Я ведаю, што яшчэ перад нашым ад'ездам у Шчытна адсюль на вайну збіраліся ехаць па ўласным жаданні два добрыя хлопцы, Таліма не можа іх не адпусціць, бо яны шляхцічы з Ленкавіцы... Цяпер мы паедзем разам, і я, калі будзе патрэба, пашлю аднаго з іх да вас з навінамі.

— Дзякуй Богу! Я заўсёды ведала, што ты розум маеш і нідзе не прападзеш, але за тваё добрае сэрца, за спагаду да мяне я табе да смерці буду ўдзячна.

Чэх устаў на адно калена і прамовіў:

— Не бачыў я ад вас крыўды, адну дабрывію. Рыцар Зых узяў мяне ў палон маладым хлопцам пад Баляславам і дараваў волю без выкупу; але мне мілейшай за волю была служба ў вас. Памажы Божа праліць кроў за вас, паненка мая!

— Хай цябе Бог беражэ і бароніць! — адказала Ягенка, працягваючы яму руку.

Але ён захацеў схіліцца да яе ног і цалаваць іх, каб выказаць ёй яшчэ больш павагі і адданасці. Не ўстаючы, ён узняў галаву, сказаў нясмела і пакорліва:

— Я просты хлопец, але я шляхціч і верны ваш слуга... дайце мне на дарогу які-небудзь напамінак пра вас. Не адмаўляйце мне ў гэтым! Ужо настае час вялікіх бітваў, Святы Георгій мне сведка, што я не ў хвасце буду, а наперадзе.

— Пра які напамінак ты просіш? — запытала Ягенка са здзіўленнем.

— Падперажыце мяне на дарогу. Калі давядзецца загінуць, то мне лягчэй будзе з вашай перавяззю паміраць.

І ён зноў схіліўся да ног дзяўчыны, а потым склаў далоні і так упрошваў яе, глядзячы проста ў вочы; але на твары Ягенкі адбілася глыбокая туга, і праз якую хвіліну яна адказала яму з нейкай міжвольнай горыччу:

— Мой жа ты мілы! Не прасі мяне аб гэтым, табе няма ў гэтым патрэбы. Хай цябе той падпярэжа, хто сам шчаслівы, ён табе шчасце прынясе. А што я маю? Нічога, адзін смутак! Што наперадзе? Адно гора! Не прынясу я шчасця ні табе, ні каму яшчэ іншаму: чаго няма ў мяне, таго і

даць не магу! Так мне цяпер, Глава, цяжка жыць на свеце, што... што...

Тут яна раптам змоўкла, баючыся, што скажа яшчэ адно слова і зойдзецца плачам, слёзы ўжо засцілі ёй зрок. Чэх вельмі расчуліўся, ён зразумеў, як цяжка ёй вяртацца назад, у Згажэлцы, жыць побач з неўтаймаванымі буянамі Чтанам і Вількам, цяжка і заставацца ў Спыхаве, куды рана ці позна могуць прыехаць Збышка і Дануся. Глава добра разумеў, што адбываецца зараз у сэрцы дзяўчыны, але не мог даць рады ў гэтай далікатнай справе, ён толькі зноў абняў яе ногі, паўтараючы:

— Эх, я б жыццё аддаў за вас! Жыццё аддаў бы!

— Падыміся, — сказала яна. — На вайну хай цябе Ануля падпрэжа, або хай што-небудзь падаруе на памяць, яна даўно ўжо на цябе пазірае.

І паклікала Анульку, якая тут жа прыйшла з суседняга пакою, бо слухала пад дзвярыма, але не асмельвалася зайсці, хаця ёй дужа карцела развітацца з прыгожым збраяносцам. Яна выйшла, сарамлівая, спалоханая, з грукаючым сэрцам і вачыма, што блішчэлі ад слёз і бяссоння, і, апусціўшы павекі, стала перад ім, нібы яблыневая кветка, не ў сілах вымавіць хоць слова.

Глава адчуваў да Ягенкі не толькі гарачую адданасць, ён любіў і абагаўляў яе, але не меў у думках намеру пакахаць яе, затое ён часта думаў пра Анульку; гарачая кроў цякла ў ягоных жылах, і ён не мог не скарыцца перад яе прыгажосцю. Цяпер яна яшчэ больш зачаравала ягонае сэрца сваёй прыгажосцю і асабліва сарамлівасцю і слязьмі, праз якія праглядала каханне, як у празрыстай вадзе ручая праглядае залатое дно.

Ён павярнуўся да яе і сказаў:

— На вайну еду. Можна, не вярнуся. Табе не шкада мяне?

— Шкада мне цябе! — адказала дзяўчына тоненькім галаском.

І адразу ж залілася слязамі, якія ў яе заўжды былі напачатку. Чэх канчаткова расчуліўся і пачаў цалаваць ёй рукі, стрымліваючыся ў прысутнасці Ягенкі ад больш гарачых пацалункаў.

— Падперажы яго на дарогу або падаруй што-небудзь на памяць, каб ён ваяваў пад тваім знакам, — сказала Ягенка.

Але Анульцы не так проста было гэта зрабіць, бо яна была ў мужчынскім адзенні. Пачала шукаць: ні стужкі,

ні хоць якога-небудзь паска! Усе жаночыя строі яшчэ з часу ад'езду са Згажэліц ляжалі ў карабах, і Анулька аказалася ў цяжкім становішчы, з якога яе выбавіла Ягенка, парайўшы аддаць сетачку, якую тая насіла на галаве.

— Дзякуй Богу! Хай будзе сетачка! — усклікнуў усцешаны Глава.— Прышпілю яе да шлема, і няшчасны будзе той немец, які на яе паквапіцца!

Анулька ўзняла абедзве рукі ўгору да сеткі, і светлыя пасмы валасоў тут жа рассыпаліся па яе плячах і спіне. Ubачыўшы, якая яна прыгожая з распушчанай касой, Глава нават змяніўся з твару. Спачатку пачырванеў, потым тут жа пабялеў, узяў сетачку, пацалаваў яе, схваў за пазуху, яшчэ раз абняў калені Ягенкі, а потым мацней, больш пяшчотна, калені Анулькі, і са словамі: «Няхай так і будзе!» — выйшаў, не сказаўшы больш ні слова.

Хаця чэх быў стомлены дарогай і не адпачыў, але спаць не лёг. Усю ноч ён баляваў з двума маладымі шляхцічамі з Ленкавіцы, якія ехалі з ім разам у Жмудзь. Але не захмялеў і з першымі промнямі сонца быў на дзядзінцы, дзе каля абарончага збудавання ўжо чакалі асядланых коні.

У сцяне над вазоўняй расчынілася зацягнутае пузыром акенца, і праз шчыліну глянулі сінія вочкі. Заўважыўшы іх, Глава хацеў падысці, паказаць сетачку, прышпіленую да шлема, і яшчэ раз пацалаваць руку на развітанне, але перашкодзілі яму ў гэтым ксёндз Каліб і стары Таліма, якія прыйшлі даць ім на дарогу некалькі парад.

— Едзь да двара князя Януша,— сказаў ксёндз Каліб.— Можна, і рыцар Мацька туды паехаў. Ва ўсякім разе даведаешся пра ўсё, бо знаёмых у цябе там хапае. Шлях на Літву адтуль ты таксама ведаеш, ды і праваднічага праз лясы там знайсці лягчэй. Ты напэўна хочаш падацца да пана Збышкі, але наўпрост праз Жмудзь не варта ехаць, там ёсць пруская застава, лепей даць кругалю праз Літву. Май на ўвазе, што і жмудзіны могуць забіць цябе раней, чым ты крыкнеш ім, хто ты такі; зусім іншая справа, калі ты паедзеш з уладанняў князя Вітаўта. Што ж, хай Бог блаславіць цябе і двух тваіх рыцараў, вяртайцеся ў добрым здароўі і прывозьце Данусю, а я штодня вечарам і ўранку да першай зоркі буду, крыжам лежачы на зямлі, маліцца за вас.

— Дзякуй вам, ойча, за бласлаўненне,— адказаў Глава.— Нялёгка будзе вырваць ахвяру жывой з рук

д'яблаў, але ўсё ў руках Божых. Лепш надзея, чым смутак.

— Гэта праўда, лепш, вось я і не губляю яе. Так... жыве надзея, хаця ў сэрцы нарастае трывога... Горш за ўсё, што сам Юранд, варта вымавіць яе імя, адразу ж паднімае рукі ўверх, нібы ўжо бачыць яе там, на небе.

— Як жа ён можа бачыць, калі вачэй не мае?

Ксёндз прамовіў нібы чэху і нібы самому сабе:

— Бывае так, што зямныя вочы згаслі, а чалавек усё ж бачыць тое, што не могуць убачыць іншыя. Бывае так, бывае! Але здаецца немагчымым, каб Бог дазволіў пакрыўдзіць такое нявіннае ягнятка. Што яна зрабіла тым крыжакам? Нічога! Яна ж была нявінная, як лілея Божая, да людзей добрая, спявала, як птушачка ў полі! Бог любіць дзяцей, мае літасць да пакут чалавечых... Калі ж яе забілі, то, можа, ён уваскрасіць яе, як Петравіна⁸¹, які ўстаў з труны і доўга яшчэ гаспадарыў... Едзь у здраоўі, хай апякуецца табой і ўсімі вамі рука Госпада!

Сказаўшы так, ён вярнуўся ў капліцу, каб адправіць ранішняю імшу, а чэх сеў на каня, яшчэ раз схіліў галаву да прыадчыненага акна і паехаў, бо ўжо зусім развіднела.

XV

Князь Януш і княгіня разам з часткай двара выехалі на вясеннюю лоўлю рыбы ў Чэрск; абодва яны вельмі любілі гэтае відовішча і лічылі яго найлепшай забавай. Чэху аднак жа ўдалося даведацца ад Мікалая з Длуголясу многа новага і пра Мацьку, і пра вайну. Перш за ўсё ён дазнаўся, што рыцар Мацька, відаць, не захацеў ехаць у Жмудзь наўпрост, праз «прускую заставу», бо некалькі дзён таму пабываў у Варшаве, дзе заспеў яшчэ князя і княгіню. Стары Мацька пацвердзіў і ўсе чуткі пра вайну, якія Глава чуў ужо ў Шчытна. Уся Жмудзь узнялася супраць немцаў, як адзін чалавек, а князь Вітаўт не толькі перастаў дапамагаць Ордэну супраць няшчасных жмудзінаў, але, не аб'яўляючы пакуль што вайны немцам і ведучы з імі перамовы, каб ашукаць іх пільнасць, дапамагаў Жмудзі грашмыма, людзьмі, коньмі і збожжам. Тым часам і ён, і крыжакі слалі паслоў у Рым да папы, імператара, да іншых хрысціянскіх уладароў, вінавацячы адзін аднаго ў вераломстве, здрадзе, падмане. Ад вялікага князя паехаў з такімі лістамі мудры Мікалай з Ржэнева,

які ўмеў разблытваць ніці крыжацкіх інтрыг, пераканаўча паказаць, якія цяжкія крыўды чыняць яны ліцвінам і жмудзінам.

Калі ж на віленскім сейме яшчэ больш умацаваўся саюз паміж Літвой і Польшчай, крыжакамі авалодала скруха, бо няцяжка было прадбачыць, што Ягайла, як уладар усіх зямель, якімі кіраваў князь Вітаўт, стане ў выпадку вайны на яго бок. Граф Іаган Зайн, комтур Грудзёнскі, і граф Шварцбург, комтур Гданьскі, выехалі па загаду магістра да караля з запытам пра яго намеры, на што яны могуць спадзявацца. Кароль ім нічога не адказаў, хаця яны прывезлі яму дарункі: імклівых крэчатаў і дарагі посуд. Тады яны зноў прыгразілі яму вайной, але няшчыра, бо добра бачылі, што магістр і капітул бацяца страшнай магутнасці Ягайлы і прагнуць аддаліць дзень гневу і паразы.

Ірваліся, як павучынне, розныя дагаворы, ірваліся ў першую чаргу з Вітаўтам. Увечары пасля прыезду Главы ў варшаўскі замак прыйшлі свежыя навіны. Прыехаў Броніш з Цясноты, прыдворны князя Януша, якога перад тым князь пасылаў за весткамі ў Літву, а з ім два знатныя літоўскія князі з лістамі ад Вітаўта і ад жмудзінаў. Навіны былі грозныя. Ордэн рыхтаваўся да вайны. Умацоўваліся замкі, церлі порах, ачосвалі каменныя ядры, да межаў падцягвалі кнехтаў і рыцарства, асобныя лёгкія атрады вершнікаў і пяхоты пераходзілі ўжо межы Літвы і Жмудзі з боку Рагнеты, Готэсвердэра і іншых памежных замкаў. Паўсюдна па дрымучых лясах, па палях, па вёсках разлягаліся баявыя поклічы, а вечарамі па-над цёмным морам лясоў палалі сполахі пажараў. Вітаўт нарэшце адкрыта ўзяў Жмудзь пад сваю апеку, паслаў туды сваіх распарадчыкаў-радцаў, а вайскаводам ўзброенага люду паставіў слыннага сваёй мужнасцю Скірвойлу. Ён рабіў напады на Прусію, паліў, знішчаў, спусташаў. Сам князь наблізіў сваё войска да Жмудзі, умацаваў некаторыя замкі, іншыя ж, як напрыклад, Коўна, разбурыў, каб яны не сталі апірышчам для крыжакоў. І ўжо ні для каго не было таямніцай, што з наступленнем зімы, як толькі мароз скуе багну і балоты, а то і раней, калі лета будзе сухое, пачнецца вялікая вайна, якая ахопіць усе літоўскія, жмудскія і прускія краіны, а калі на дапамогу Вітаўту прыйдзе кароль, то надыздзе дзень, і хваля нямецкага нашэсця або заліе яшчэ паўсвету, або, адбітая, на доўгія вякі вернецца ў свае даўнія берагі.

Але ўсё гэта яшчэ не пачыналася. А пакуль па ўсім свеце разлягаліся стогны і заклікі да справядлівасці. Пасланне няшчаснага народа чыталася ў Кракаве і ў Празе, пры папскім двары і ў іншых заходніх каралеўствах. Да князя Януша прывезлі гэты адкрыты ліст два баярыны, якія былі ў свеце Броніша з Цясноты. Не адзін мазур міжволі намацаваў корд пры боку і разважаў, ці не пара па ўласнай ахвоце ўстаць пад харугвы Вітаўта. Ведалі ўсе, што князь быў бы дужа рады загартаванай родавай шляхце, гэтак жа правераанай у баях, як літоўцы і жмудзіны, аднак лепей абучанай і лепей узброенай. Некаторых штурхала на гэты шлях нянавісць да старых ворагаў шляхты, а іншых — літасць. «Слухайце, слухайце! — звярталіся да каралёў, князёў і ўсіх народаў жмудзіны. — Мы былі вольным і высакародным народам, а Ордэн хоча ператварыць нас у рабоў. Не душы нашы патрэбныя яму, а землі і маетнасць. Наша нядоля ўжо такая невыносная, што застаецца ісці жабраваць ці займацца разбоем! Як асмельваюцца яны хрысціць нас святой вадой, калі маюць нячыстыя рукі! Мы хочам, каб нас хрысцілі, але не крывёй і мечам, і хочам веры, але толькі такой, якой нас навучаюць дастаслаўныя манархі — Ягайла і Вітаўт. Слухайце і ратуйце нас, бо згінем! Нас хоча хрысціць Ордэн толькі для таго, каб лягчэй было ператварыць нас у рабоў, не святароў пасылае нам, а катаў. Яны адабралі ў нас нашы вуллі, нашы статкі, усё, што плодзіць зямля, нам ужо нельга ні лавіць рыбу, ні біць звера ў пушчы! Просім вас, прыслухайцеся да нашых малітваў, бо нас, ад веку вольных людзей, прымушаюць гнуць каркі, начамі ўзводзячы іх замкі, дзяцей нашых узялі ў заложнікі, а нашых жонак і дачок няславяць на вачах у мужоў і бацькоў. Нам варта было б не гаварыць, а лямантаваць! Яны спалілі нашы хаты, завезлі ў Прусію нашых гаспадароў; вялікіх людзей нашых: Коркуца, Васыгіна, Сволька і Сангайлу — яны забілі і, як ваўкі, п'юць нашу кроў. О, злітуйцеся! Мы ж не звяры, мы людзі, і мы молім Свяцейшага Айца, каб ён загадаў хрысціць нас польскім біскупам, бо ўсёй душой жадаем хрышчэння, але не жывой крывёй, а вадой збавення».

Так скардзіліся жмудзіны. Калі ж іх скаргі пачулі і пры мазавецкім двары, некалькі рыцараў і дваран вырашылі адразу ж ісці ім на дапамогу, упэўненыя, што князя Януша нават і прасіць не трэба, каб ён дазволіў гэта, раз княгіня — родная сястра Вітаўта. Усе сэрцы запалалі

гневам, калі ад Броніша і баяраў даведаліся, што многія шляхетныя жмудскія юнакі, узятыя ў Прусію заложнікамі, не вытрывалі ганьбы і жорсткіх катаванняў, якія чынілі над імі крыжакі, і арашылі сябе жыцця.

Глава быў вельмі рады, што мазавецкае рыцарства ахоплена такой прагай ваяваць, і думаў: чым больш людзей пойдзе з Польшчы да князя Вітаўта, тым мацней ўзгарыцца полымя вайны з крыжакамі і тым больш ве-рагодна, што ўдасца паваяваць і яму. Радавала яго і тое, што ўбачыць Збышку, якога ён вельмі ўпадабаў, і старога рыцара Мацьку, у якога, думаў ён, варта было павучыцца ваяваць, радаваўся і таму, што пабачыць новыя, дзікія краіны, невядомыя гарады, рыцараў і войска, якіх ён яшчэ не бачыў, і самога князя Вітаўта, слава якога ў той час шырока разлеглася па свеце.

З гэтымі думкамі ён вырашыў ехаць карацейшымі дарогамі, каб не затрымлівацца нідзе, спыняцца толькі для таго, каб даць адпачыць коням. Баяры, якія прыехалі з Бронішам з Цясноты, іншыя ліцвіны, якія былі пры двары княгіні, ведалі ўсе дарогі і пераходы, павінны былі праводзіць яго і тых мазавецкіх рыцараў, хто добраахвотна далучаўся да Вітаўта, — ад вёскі да вёскі, ад гарадка да гарадка праз глухія, неабдымныя пушчы, якімі была ўкрыта большая частка Мазовіі, Літвы і Жмудзі.

XVI

У лясах на ўсход ад Коўна, знішчанага самім Вітаўтам, стаялі галоўныя сілы Скірвойлы, якія з маланкавай хуткасцю перакідваліся з месца на месца, калі было патрэбна, робячы напады то на прускае памежжа, то на замкі і ўмацаваныя гарадкі, якія яшчэ заставаліся ў руках крыжакоў, і раздзьмухаючы пажар вайны па ўсёй краіне. Вось там і знайшоў верны збраяносец Збышку, а пры ім і Мацьку, які прыехаў усяго на два дні раней. Чэх прывітаўся са Збышкам і цэлую ноч праспаў, як забіты, толькі надвячоркам другога дня пайшоў ён павітацца са старым рыцарам, а той быў стомлены, злы і таму разгневаўся, пачаў пытаць, чаму не выканаў ягоны загад і не застаўся ў Спыхаве. Мацька падабрэў толькі пасля таго, як чэх скарыстаў хвіліну, калі Збышка выйшаў з намёту, і апраўдаўся перад ім, сказаўшы, што так загадала Ягенка.

Потым чэх дадаў, што не толькі загад і ахвота паваяваць прывялі яго сюды, але і магчымасць паслаць ганца ў Спыхаў, калі з'явіцца патрэба. «Паненка,— сказаў ён,— мае душу анёла, яна моліцца за дачку Юранда, хаця добра ад гэтага мець не будзе. Але ўсяму павінен быць канец. Калі дачка Юранда памерла, то хай будзе ёй царства нябеснае, бо яна была нявінная, як ягнятка; калі ж вы яе адшукаеце, то мусіце адразу ж папярэдзіць паненку, каб яна як найхутчэй выехала са Спыхава, перш чым вернецца Дануся, іначай гэта будзе не ад'езд, а ганебнае выгнанне».

Мацька слухаў яго без ахвоты, усё паўтараючы: «Якая твая справа». Але Глава вырашыў казаць усё, як ёсць, і не разгубіўся, а ў канцы прамовіў:

— Было б лепей, каб паненка заставалася ў Згажэліцах, не трэба было ёй ад'езджаць. Мы ўсе запэўнілі яе, няшчасную, што дачкі Юранда няма сярод жывых, а цяпер вось можа аказацца іначай.

— А хто гаварыў мне, што яе ўжо няма? — злосна спытаў Мацька. — У цябе язык з-за зубоў выбіваўся. Я забраў яе таму, што яна баялася Вілька і Чтана.

— Гэта была толькі зачэпка,— запярэчыў збраяносец. — Яна магла спакойна сядзець у Згажэліцах, бо яны там адзін на аднаго кідаюцца. Але вы, пане, думалі, як бы зрабіць так, каб Ягенка не мінула рук Збышкі, калі Дануські не будзе, таму і ўзялі яе.

— Што гэта ты да мяне прыстаў? Ты хіба ўжо аперазаны рыцар, а не слуга?

— Я слуга, але слуга панны і дбаю пра тое, каб на яе не пала ганьба.

Мацька насупіўся, задумаўся, ён быў незадаволены сабой. Сам ужо не аднойчы папракаў сябе за тое, што забраў Ягенку са Згажэліц, бо адчуваў: у такім сватанні Ягенкі Збышкку было нешта несправядлівае, крыўднае для яе, калі ж вернецца Дануся, то будзе яшчэ горай. Ён адчуваў, што ў дзёрзкіх словах чэха ёсць праўда: хаця ён забраў Ягенку, каб адвезці да абата, але ж, даведаўшыся пра яго смерць, мог пакінуць дзяўчыну ў Плоцку, а вось жа павёз яе ў Спыхаў для таго, каб яна была бліжэй да Збышкі.

— Гэта не прыходзіла мне ў голаў,— адказаў ён аднак, жадаючы падмануць і сябе, і чэха,— яна сама напросілася ехаць.

— Не напросілася, а мы самі яе пераканалі, што той

няма на свеце, а яе братам будзе спакайней без яе, вось яна і паехала.

— Гэта ты яе пераканаў! — усклікнуў Мацька.

— Так, і я ў гэтым вінен. Але цяпер трэба разабрацца ва ўсім. Час нешта рабіць. Іначай лепей загінуць.

— Але што можна зрабіць у такім войску і на такой вайне! — сказаў Мацька з нецярплівасцю. — Можна, будзе і лепей, але не раней, чым у ліпені, у немцаў дзве пары для вайны: зіма і сухое лета, а цяпер вайна тлее, а не палае. Князь Вітаўт нібыта ў Кракаў паехаў гаварыць з каралём, прасіць яго дазволу і дапамогі.

— Але ж паблізу ёсць крыжацкія замкі. Нам бы хаця пару іх узяць, можна, мы і знайшлі б Данусю або даведаліся пра яе смерць.

— А можна, і не.

— Зыгфрыд павёз яе сюды. Пра гэта нам усюды казалі ў Шчытна, ды мы і самі так думалі.

— А ты бачыў гэтае войска? Выйдзі з намёту ды паглядзі. У некаторых толькі палкі, а іншыя маюць адно медны прадзедаўскі меч.

— Так! Але ж я чуў, што яны добрыя ваяры!

— Не можам жа мы браць замкі голымі рукамі, ды не абы-якія, а крыжацкія!

Далейшая размова была перарвана, бо прыйшлі Збышка і Скірвойла, які быў на чале войска жмудзінаў. Гэта быў чалавек невысокага росту, але дужы і плячысты. Ягонья грудзі былі такія пукатыя, што здавалася, нібы ў яго ўперадзе горб, і надта доўгія, аж да кален рукі. Ён нечым нагадваў Зындрама з Машкавіц, славутага рыцара, з якім Мацька і Збышка некалі пазнаёміліся ў Кракаве: гэтка ж вялікая галава і крывыя ногі. Пра Скірвойлу гаварылі, што ён добра дасведчаны ў ваеннай справе. Шмат год ваяваў ён з татарамі на Русі, а таксама з немцамі, якіх ненавідзеў усёй душой. У тых войнах ён навучыўся гаварыць па-руску, а потым, пры двары Вітаўта, па-польску; ведаў крыху і нямецкую мову, ва ўсякім разе часта паўтараў тры словы: агонь, кроў і смерць. У ягонай вялікай галаве раілася мноства хітрых ваенных планаў, якіх крыжакі не маглі ні прадбачыць, ні папярэдзіць, таму яго баяліся ў парубежных камтурах.

— Мы размаўлялі пра набегі, — сказаў Збышка Мацьку з надзвычайным ажыўленнем, — і вырашылі схадзіць

да вас, каб вы з вашым вопытам таксама нешта падказа-лі.

Мацька пасадзіў Скірвойлу на сасновы пень, пакрыты скурай мядзведзя, потым загадаў слугу прынесці збан мёду, і рыцары пачалі піць мёд, чэрпаючы яго са збана бляшанкамі; калі ж усе як след падмацаваліся, Мацька спытаў:

— Хочаце ўчыніць выправу?

— Замкі немцаў акуруць дымам...

— Якія?

— Рагнету або Новае Коўна.

— Рагнету, — сказаў Збышка. — Чатыры дні таму былі мы пад Новым Коўна, і нас пабілі немцы.

— Так, пабілі, — пацвердзіў Скірвойла.

— Як жа гэта?

— Добра пабілі.

— Пачакайце, — сказаў Мацька, — я тутэйшых мясцін не ведаю. Дзе Новае Коўна і дзе Рагнета?

— Да Старога Коўна адсюль міля будзе, — адказаў Збышка, — а ад Старога да Новага — яшчэ міля. Замак на высце. Чатыры дні таму нас пабілі. Палову дня яны нас даганялі, але мы схаваліся ў лясах, а войска расся-лася так, што некаторыя вярнуліся толькі сённа ўранні.

— А Рагнета?

Скірвойла выцягнуў сваю доўгую, як галіна, руку, па-казаў ёй на поўнач і сказаў:

— Далёка, далёка...

— Вось і добра, што далёка! — запырэчыў Збышка. — Там навокал спакойна, усе ўзброеныя людзі прыйшлі ад-туль да нас. Немцы не чакаюць там нападу, мы ім зробім неспадзяванку.

— Слушна кажа, — прамовіў Скірвойла.

Мацька спытаў:

— Вы што ж думаеце, там і замак можна ўзяць?

Скірвойла адмоўна пахітаў галавой, а Збышка адказаў:

— Замак добра ўмацаваны, так што — наўрад. Хіба толькі выпадкова. Але ваколіцы спустошым, спалім вёскі і мястэчкі, знішчым запасы, галоўнае — палонных захо-пім, а сярод іх могуць быць і знатныя людзі, за іх кры-жакі ахвотна даюць выкуп або абменьваюць...

Тут ён звярнуўся да Скірвойлы:

— Вы, князь, самі казалі, што я слушна разважаю, а цяпер падумайце і пра тое, што Новае Коўна на востраве. Там нам ні вёсак спаліць, ні статкаў адбіць, ні палонных

захапіць. А галоўнае — нас там разбілі нядаўна. Эх! Пойдзем лепей туды, дзе нас не чакаюць.

— Хто паб'е, той не чакае новага нападу, — прамармытаў Скірвойла.

Але тут загаварыў Мацька і пачаў падтрымліваць Збышку, бо разумеў, што юнак больш спадзяецца хоць што-небудзь уведаць пра жонку пад Рагнетай, чым пад Новым Коўна, і што пад Рагнетай перадусім лягчэй будзе ўзяць якога-небудзь знатнага палоннага, якога можна потым памяняць. Ды і ён лічыў, што лепей усё ж ісці далей і нечакана ўварвацца ў мясціны, дзе немцы менш пільныя, чым рабіць набег на востраў, умацаваны самой прыродай і ахаваны надзейным замкам і вартай, што зведала смак перамогі.

Як чалавек дасведчаны ў ваенных справах, ён гаварыў зразумела, прыводзіў такія важкія доказы, што, здавалася, ён можа пераканаць кожнага. Госці таксама ўважліва слухалі яго. Скірвойла час ад часу ўскідваў бровы і варушыў імі як бы ў знак згоды, а часам мармытаў: «Слушна кажа!» Потым ён уцягнуў сваю вялікую галаву ў шырокія плечы так, што стаў выглядаць зусім як гарбаты, і надоўга задумаўся.

Праз нейкі час ён устаў і, нічога не кажучы, пачаў развітвацца.

— А як жа, князь, будзе з нашай выправай? — спытаў Мацька. — Куды пойдзем?

Той адказаў кратка:

— Пад Новае Коўна.

І выйшаў з намёту.

Мацька і чэх са здзіўленнем паглядзелі на Збышку, а потым стары рыцар, хлопнуўшы сябе далонямі па сцёгнах, усклікнуў:

— Цьфу! Што за пень!.. То нібы слухае, слухае, а потым сваё гне. Толькі дарма языком трэплеш!..

— Чуў я пра яго, што ён такі, — адказаў Збышка, — а, шчыра кажучы, увесь тутэйшы народ надзіва ўпарты. Нагаворыш яму з тры корабы, а потым аказваецца, што ўсе твае словы — на вецер.

— Навошта ж ён пытае?

— Бо мы аперазаныя рыцары, і яшчэ для таго, каб з усіх бакоў абмеркаваць, як і што рабіць. Не, ён правільна робіць.

— Пад Новым Коўна нас цяпер, мабыць, яшчэ менш

чакаюць,— заўважыў чэх,— бо нядаўна яны вас там разбілі. Так што — яго праўда.

— Пойдзем, паглядзім на людзей, якія ў мяне пад началам,— сказаў Збышка, якому было душна ў наміце,— трэба папярэдзіць, каб былі нападатове.

Яны выйшлі. На двары была ўжо ноч, пахмурная і цёмная, асветленая толькі полымем вогнішчаў, ля якіх сядзелі жмудзіны.

XVII

Для Мацькі і Збышкі, якія на ранейшай службе ў Вітаўта ўжо нагледзеліся на літоўскіх і жмудскіх ваяроў, від лагера не ўяўляў нічога новага; але чэх разглядаў усё з цікавасцю, думаючы пра тое, чаго ад такіх ваяроў можна чакаць у бітве, і параўноўваючы іх з польскім і нямецкім рыцарствам. Лагер стаяў у нізіне, атачонай борам і дрыгвою, ахаваны праз гэта ад нападу, бо ніякае іншае войска не магло прабрацца сюды праз здрадлівую багну. Сама нізіна, на якой стаялі буданы, таксама была забалочаная і багністая; але жмудзіны насклі яловых і сасновых лапак і так густа заслалі яе, што размясціліся нібы на сухой зямлі. Князю Скірвойлу похапкам злажылі нешта накшталт «нумы» — літоўскай хаты, з зямлі і неабчасаных бяровенняў, для іншых вайскаводаў сплялі з галін некалькі буданоў, а простыя ваяры сядзелі вакол вогнішчаў пад адкрытым небам, ахаваныя ад холаду і дажджоў толькі кажухамі ды шкурамі, апранутымі на голае цела. У лагеры яшчэ ніхто не спаў, пасля нядаўняга паражэння людзям не было чаго рабіць, таму адсыпаліся ўдзень. Яны сядзелі або ляжалі каля зыргіх вогнішчаў, у якіх палала сухое галлё і ядловец, іншыя поркаліся ў прысаку згаслых цяпельцаў, ад якіх ішоў пах печанай рэпы, звычайнай ежы жмудзінаў, і гарэлага мяса. Паміж вогнішчамі ўзвышаліся цэлыя горы складзенай непадалёку зброі, каб у любы момант кожны лёгка мог схопіць сваю баявую прыладу. Глава з цікавасцю разглядаў рагаціны з доўгім і вузкім навершам, выкаваным з гартаванага жалеза, кісцяні з маладых дубкоў, у якіх былі панабіваны крамяні або цвікі, баявыя сякеры з кароткімі рукаяткамі, як і ў палякаў, якімі ўзбройваліся вершнікі, і з доўгімі рукаяткамі, як у бердышоў⁸², для ўзбраення пяхоты. Трапляліся сярод іх і медныя, старадаўнія, з тых

часоў, калі жалеза яшчэ мала ўжывалася ў гэтых глухіх мясцінах. Можна было ўбачыць тут і медны меч, але большасць іх была з добрай сталі, якую прывозілі з Ноўгарада. Чэх браў у рукі то рагаціну, то меч, то сякеру, то смалісты, абпалены на агні лук і пры святле вогнішчаў выпрабоўваў іх якасць. Коней ля вогнішчаў было нямнога, табуны пасвіліся воддаль у лясах і на лугах пад аховай пільных конюхаў, але некаторыя знатныя баяры хацелі мець сваіх скакуноў пры сабе, таму ў лагеры іх было некалькі дзсяткаў; баярскія нявольнікі кармілі іх, надзяваючы ім торбы з лазы, куды клаўся корм. Глава вельмі дзіваваўся, гледзячы на гэтых надзвычай нізкарослых калматых конікаў з магутнымі шыямі, настолькі незвычайных, што заходнія рыцары лічылі іх нейкімі асаблівымі ляснымі звярамі, больш падобнымі на легендарных адзінарогаў, чым на сапраўдных коней.

— Тут магутныя баявыя жарабцы не патрэбны, — казаў дасведчаны Мацька, успамінаючы сваю даўнейшую службу ў Вітаўта, — бо такі адразу ж захрасне ў багне, а тутэйшы каняка пройдзе ўсюды, як і чалавек.

— Але ж у баі, — заўважыў чэх, — тутэйшы конь не ўстаіць супраць нямецкага.

— Так, не ўстаіць. Але затое немец не ўцячэ ад жмудзіна і не дагоніць яго, бо жмудскія конікі не менш жвавыя, а часам і больш шпаркія, чым татарскія.

— І ўсё ж для мяне гэта дзіўна, я ж бачыў палонных татараў, якіх рыцар Зых прывёў у Згажэліцы, усе яны былі нізенькія, такога любая кляча ўтрымае, а тутэйшы люд рослы.

Люд сапраўды тут мажны. Пры святле агню былі відаць з-пад шкур і кажухоў шырокія грудзі і магутныя плечы. Дзецюкі былі проста на падбор, жылістыя, кашчавыя, высокія, увогуле яны вызначаліся ростам сярод жыхароў іншых літоўскіх зямель, можа, таму, што жылі ў больш урадлівай мясцовасці, дзе голад, які час ад часу бываў у Літве, менш даваўся ў знакі. Затое дзікасцю яны адрозніваліся ад ліцвінаў. У Вільні быў вялікакняскі двор, туды сцякаліся святары з Усходу і Захаду, размяшчаліся пасольствы, наезджалі купцы з замежжа, таму жыхары горада і ваколц ужо асвойталіся з іншаземнымі звычаямі, тут жа іншаземец з'яўляўся толькі ў постаці крыжака або мечаносца⁸³, якія неслі ў глухія лясныя паселішчы агонь, рабства і хрышчэнне крывёй. Таму ўсё тут было грубым і суровым, бліжэйшым да ста-

рых часоў, больш непрыхільным да новаўвядзенняў: і звычаі старыя, і старыя ваенныя хітрасці, і закаранелае язычніцтва, бо пакланяцца крыжу спрабаваў вучыць жмудзіна не добразычлівы звястун дабравесця з апостальскай любоўю, а ўзброены нямецкі мніх — кат у душы.

Скірвойла і знатныя жмудскія князі з баярамі былі ўжо хрысціянамі, бо ўзялі прыклад Ягайлы і Вітаўта. Астатнія ж, нават самыя простыя і дзікія воі, у глыбіні душы з трывогай адчувалі, што надыходзіць смерць і скон даўнейшаму свету, даўняй іх веры. І гатовы былі схіліць галовы перад крыжам, але каб толькі крыж той неслі не агідныя нямецкія рукі. «Мы просім ахрысціць нас, — звярталіся яны да ўсіх рыцараў і іх народаў, — але памятайце, што мы людзі, а не звяры, якіх можна дарыць, купляць, прадаваць». Тым часам даўняя вера згасала, як гасне прысак, у які ніхто болей не падкідае дроў, а ад новай сэрцы адварочваліся, бо ўсталёўвалася яна пад нямецкім прымусам, і ў душы жмудзіна залягала пустэча, неспакой, шкадаванне і глыбокі смутак па мінулых часах. Чэх, які з дзяцінства прывык да вясёлай гамонкі салдат, да іх песень, шумнай музыкі, упершыню ў жыцці бачыў такі невясёлы і ціхі лагер. Толькі дзе-нідзе ля вогнішчаў, аддаленых ад нумы Скірвойлы, чуліся гукі дудкі або пішчалкі, даносіліся словы ціхай песні, якую спяваў «burtinincas»*. Ваяры слухалі спевака са схіленымі галовамі і вачыма, скіраванымі ў агонь. Некаторыя з іх сядзелі каля агню на кукішках, абапёршыся локцямі на калені і закрыўшы твар рукамі, гэтак яны былі падобныя ў сваіх шкурах на драпежных лясных звяроў. Калі ж яны ўзнялі галовы насустрач праходзячым рыцарам, полымя асвятляла лагодныя твары і блакітныя, зусім не жорсткія і не драпежныя вочы, яны пазіралі так, як глядзяць невясёлыя і пакрыўджаныя дзеці. Узбоч лагера ляжалі на імху параненыя, якіх удалося вынесці з апошняй сутычкі. Варажбіты, так званыя «labdarysy» і «sejtony» мармыталі замовы або, аглядзеўшы раны, прыкладвалі да іх гаючыя зёлкі; параненыя ж ляжалі моўчкі, цярпіва зносячы боль і пакуты. З лясных нетраў, з палян і лугоў даносілася пасвістанне конюхаў; часам узнікаўся вецер, ахутваючы лагер дымам і напаўняючы шумам

* Жмудзінскі язычніцкі святар. (лт.)

цёмны бор. Але ноч рабілася ўсё цямнейшай, вогнішчы пачалі замгляцца і гаснуць, і цішыня запанавала зусім, узмацняючы ўражанне смутку і нейкай прыгнечанасці.

Збышка загадаў сваім людзям быць нападгатове. Ён мог добра паразмецца з імі, бо сярод іх была жменька палачан. Потым ён звярнуўся да свайго збраяносца:

— Нагледзеўся дастаткова, а цяпер час вярнуцца ў намёт.

— Так, нагледзеўся, — адказаў збраяносец, — але я не дужа рады таму, што бачыў, адразу відаць, што гэта людзі бітыя.

— Двойчы бітыя: чатыры дні таму пад замкам і трэцяга дня ля пераправы. А цяпер Скірвойла хоча ісці туды трэці раз, каб зноў быць пабітым.

— Хіба ён не разумее, што з такім войскам супраць немцаў ім не ўстаяць? Мне пра гэта ўжо і рыцар Мацька гаварыў, а цяпер і сам мяркую, што ваякі з іх няважныя.

— Памыляешся, гэта люд храбры, як мала хто на свеце. Але яны ідуць у бой бязладным натоўпам, а немцы — строем. Калі ім удасца прарваць строй, тады не немец жмудзіна, а жмудзін немца часцей спляжыць. Але ж немцы гэта ведаюць і стаяць сцяной.

— А каб замак захапіць, то пра гэта, напэўна, няма чаго і думаць, — сказаў чэх.

— Мы не маем для гэтага ніякіх прыстасаванняў, — сказаў Збышка. — Яны ёсць у князя Вітаўта, а пакуль ён не падыдзе, нам не ўдасца ўзяць ніводнага замка, хіба што дапаможа выпадак ці здрада.

Размаўляючы так, не заўважылі, як дайшлі да намёту, перад якім палала вялікае вогнішча, агонь у ім падтрымлівалі слугі, што вэндзілі мяса. У намёце было холадна і сыра, таму абодва рыцары, а з імі і Глава ляглі каля агню на шкурах.

Падсілкаваўшыся, яны паспрабавалі заснуць, але сон не ішоў. Мацька варочаўся з боку на бок; заўважыўшы, што Збышка сядзіць ля вогнішча, абхапіўшы калені рукамі, спытаў яго:

— Слухай! А навошта ты раіў ісці далёка пад Рагнету, калі тут блізка Готэсвердэр? Навошта табе гэта?

— Нешта мне падказвае, што Дануська ў Рагнеце, апроч таго і ахоўваюць гэты замак менш, чым тут.

— Не было ў мяне часу пагаварыць з табой, я стаіўся, пакуль ехаў сюды, а ты пасля бою збіраў людзей па лесе.

Але цяпер скажы мне, як ёсць: няўжо ты будзеш усё жыццё шукаць гэтую дзяўчыну?

— Гэта не дзяўчына, а мая жонка, — адказаў Збышка. Запанавала маўчанне. Мацька добра разумеў, што тут нічога не скажаш. Калі б Дануся і дагэтуль была паннай Юрандаўнай, стары рыцар мог бы пачаць угаворваць пляменніка кінуць пошукі, але святасць шлюб у проста абавязвала працягваць іх. Мацька нават не задаваў бы такога пытання, каб ён сам быў на вянчанні, а то ён усё яшчэ лічыў Данусю дзяўчынай.

— Так! — сказаў ён праз хвіліну. — Але ж колькі я цябе не пытаў за гэтыя два дні, выкраіўшы хвілінку, ты ўсё адказаў мне, што нічога не ведаеш.

— Я сапраўды нічога не ведаю, апроч таго, што Бог карае мяне.

Глава прыўзняўся на мядзведжай шкуры, сеў і пачаў насцярожана і з цікаўнасцю слухаць.

— Пакуль сон не змарыў цябе, раскажы, што ты бачыў, што рабіў і што табе ўдалося ў Мальбарку? — папрасіў Мацька.

Збышка адкінуў валасы, якія ён даўно ўжо не падразаў спераду, і яны падалі яму на вочы, пасядзеў хвіліну моўчкі, а потым пачаў гаварыць:

— Дай Бог мне столькі даведацца пра Данусю, колькі я ведаю пра Мальбарк. Вы пытаецеся, што я там бачыў? Бачыў надзвычайную магутнасць Ордэна, які падтрымлівае ўсе каралі і ўсе народы, я не ведаю нават, ці можа хто ў свеце памерыцца з ім сіламі. Бачыў замак, якога няма, мабыць, і ў рымскага імператара. Я бачыў незлічоныя скарбы, бачыў даспехі, бачыў мноства ўзброеных мніхаў, рыцараў і кнехтаў, і рэліквіі, нібы ў Святога Айца ў Рыме, і, скажу вам, аж душа ў мяне здранцвела, бо я падумаў: дзе ўжо там каму з імі змагацца? Хто іх адолее? Хто выстаіць супраць іх? Каго іх сіла не зломіць?

— Нас! Нас, каб іх усіх чэрці ўзялі! — усклікнуў, не стрываўшы, Глава.

Мацьку падаліся дзіўнымі такія словы Збышкі, і хаця яму вельмі не цяпелася пачуць пра ўсе прыгоды пляменніка, стары перапыніў яго:

— А ты забыўся пра Вільню? Хіба мала мы сустракаліся з імі твар у твар, шчыт у шчыт? Хіба забыўся ты, як неахвотна ваявалі яны з намі, як скардзіліся на нашу зацятасць: мала, казалі, загнаць каня і пераламіць дзёду

ў паляка, трэба або ягонае жыццё ўзяць, або сваё аддаць! Былі ж там і госці, якія нас выклікалі, а ўсе пайшлі зганьбаваныя. Што гэта ты так змаладушнічаў?

— Не змаладушнічаў я, у Мальбарку на бой выходзіў, там біліся і вострымі дзідамі. Але вы не ведаеце, наколькі яны магутныя.

— А ты ведаеш польскую магутнасць? — угневаўся стары. — Ты бачыў усе польскія харугвы? Не бачыў. Магутнасць крыжакоў трымаецца на крыўдзе людской, на вераломнасці, там жа ні пядзі зямлі няма, якая была б іх уласнай. Нашы князі прынялі іх, як прымаюць у дом жабрака, абдарылі, а яны ўмацаваліся, пачалі кусаць руку, якая іх карміла, нібы шалёныя сабакі! Землі захапілі, гарады падманам узялі — вось іх магутнасць! Але хай сабе ўсе каралі свету прыйдуць ім на дапамогу, настане яшчэ дзень суда і помсты!

— Вы загадалі мне апавядаць, што я бачыў, а самі гневаецеся, лепш я памаўчу, — сказаў Збышка.

Мацька нейкі час злосна соп, але потым супакоіўся і сказаў:

— Або вось такое бывае! Стаіць у лесе сасна, нібы магутная вежа, здаецца, век ёй стаяць, ды стукнеш абухом добранька, а там унутры — дупло. І пацяруха сыплецца. Такая і крыжацкая магутнасць. Але я прасіў цябе апавядаць, што ты рабіў і чаго дамогся. Кажаш, біўся на вострых дзідах?

— Біўся. Спачатку мяне прынялі там непрыхільна і пыхліва, бо ім ужо было вядома, што я з Ротгерам біўся. Мабыць, дрэнна мне там прыйшлося б, але я прыехаў з лістом ад князя, да таго ж ад іх злосці мяне ахоўваў пан дэ Лорш, якога яны паважаюць. Потым пачаліся баляванні і турніры, у якіх Бог паслаў мне ўдачу. Вы, напэўна, чулі, як упадабаў мяне брат магістра Ульрык — нават даў мне пісьмовы загад ад самога магістра на выдачу Дануські?

— Казалі нам людзі, — успомніў Мацька, — што папруга сядзельная лопнула ў яго, а ты ўбачыў і не стаў нападаць.

— Так, я падняў сваю дзідку ўгору, а ён з той пары палюбіў мяне. Ого! Божа літасцівы, якія суровыя лісты мне далі, з імі я смела мог ездзіць ад замка да замка і шукаць. Я думаў тады, што скончыліся мае беды і мучэнні — а вось сяджу цяпер у гэтым дзікім краі, без ні-

якага выйсця, у смутку і тузе, і што дзень, то мне ўсё горш, усё больш тужліва...

На хвіліну ён змоўк, а потым з такой сілай шпурнуў трэскі ў агонь, што аж іскры пасыпаліся з палаючых галавешак, і сказаў:

— Калі яна, нябога, яшчэ мучыцца дзе-небудзь тут, у замку, і думае, што я забыўся пра яе, то лепей мне адразу памерці!

Сэрца яго, відаць, збалела ад пакуты і гора, і ён пачаў зноў кідаць трэскамі ў агонь, нібы ад нясцерпнага болю, а Мацька і Глава нарэшце зразумелі, што не ўяўлялі сабе, як моцна кахае ён Данусю.

— Супакойся! — усклікнуў Мацька. — А што было з тым лістом? Няўжо комтуры не хацелі паслухацца загаду магістра?

— Супакойцеся, пане, — сказаў і чэх. — Бог вас сучыць, магчыма, што і хутка.

У Збышкі бліснулі слёзы ў вачах, але ён стрымаўся і сказаў:

— Перада мной гэтыя здраднікі адчынялі замкі і падземеллі. Я ўсюды быў, усюды шукаў! А тут узгарэлася гэтая вайна, у Гердавах правіцель фон Гейдэк сказаў, што ваенныя законы іншыя і што загады мірнага часу цяпер нічога не вартыя. Я выклікаў яго адразу ж, але ён не прыняў майго выкліку і загадаў выгнаць мяне з замка.

— А ў іншых? — спытаў Мацька.

— Усюды тое ж самае. У Крулеўцы комтур, якому падначальваецца гердаўскі правіцель, не зажадаў нават чытаць ліста магістра, кажучы, што вайна — гэта вайна, і лепей мне ўцякаць адсюль, пакуль галава цэлая. Пытаўся і ў іншых месцах — усюды адзін адказ.

— Цяпер разумею, — адказаў стары рыцар. — Ты ўбачыў, што толку не будзе, і вырашыў ехаць сюды, каб хаця паспрабаваць адпомсціць.

— Так, — адказаў Збышка. — Я думаю яшчэ, што мы тут захопім палонных, возьмем некалькі замкаў, але жмудзіны не ўмеюць іх браць.

— Вось прыйдзе сам князь Вітаўт, тады ўсё будзе іначай!

— Дай жа Божа! — Прыйдзе. Я чуў пры мазавецкім двары, што прыйдзе, а можа, і кароль разам з ім і з усёй польскай сілай.

Але далейшая размова перарвалася, бо прыйшоў Скір-войла, які неспадзявана з'явіўся з цемры і сказаў:

— Выступаем!

Пачуўшы гэта, рыцары ўскочылі на ногі, а Скірвойла падышоў да іх зусім блізка, нахіліў да іх твараў сваю агромністую галаву і сцішаным голасам сказаў:

— Ёсць навіны: да Новага Коўна ідзе падмога. Два рыцары суправаджаюць кнехтаў, скаціну і прыпасы. Мы іх перахопім.

— Будзем пераходзіць Нёман? — спытаў Збышка.

— Так. Я ведаю брод.

— А ў замку ведаюць пра падмогу?

— Ведаюць і выйдучь ім насустрач, але на іх ударыце вы.

І ён пачаў тлумачыць ім, дзе яны павінны зрабіць засаду, каб неспадзявана ўдарыць па тых, хто выйдзе з замка. Ён быў заклапочаны тым, як даць адначасова два баі, каб адпомсціцца за былыя паразы; гэта магло ўдасца, тым больш, што вораг пасля нядаўняй перамогі адчуваў сябе ў поўнай бяспецы. Ён паказаў ім месца, на якое яны павінны былі прыйсці, і прызначыў час, калі туды прыбыць, астатняе ж пакінуў на іх мужнасць і знаходлівасць. Яны ўзрадаваліся, адразу зразумеўшы, што маюць справу з дасведчаным і разумным вайскаводам. Закончыўшы тлумачэнні, Скірвойла загадаў ім ісці за сабой і вярнуўся ў сваю нуму, дзе яго чакалі князі і баяры — сотнікі. Там ён паўтарыў загад, аддаў новыя распараджэнні, а потым паднёс да вуснаў дудачку, выразаную з воўчай касціны, і засвістаў так гучна і пранізліва, што свіст разнёсся па лагеры ад аднаго яго канца да другога. Пачуўшы гэты гук, усё заварушылася каля амаль патухлых вогнішчаў, тут і там пачалі страляць іскры, потым бліснула полымя, яно шырылася, расло з кожнай хвілінай, і ў яго святле сталі відаць дзікія постаці вояў, якія збіраліся каля куч са складзенай зброяй. Лес задрыжэў і прачнуўся. Неўзабаве з яго нетраў пачалі даносіцца крыкі конюхаў, якія гналі табуны коней да лагера.

XVIII

Раніцою падышлі да Нявежы і пераправіліся на другі бераг, хто ўхапіўшыся за конскі хвост, хто на пуку звязаных лазовых прудоў. Пераправіліся так хутка, што аж Мацька, Збышка, Глава і два мазуры, якія прыйшлі па сваёй ахвоце, здзівіліся з лоўкасці вояў і зразумелі толькі

цяпер, чаму ні ласы, ні багна, ні рэкі не маглі перашкодзіць ліцвінам рабіць набегі на крыжакоў. Выйшаўшы з вады, ніводзін з іх не скінуў адзежы, не зняў кажуха ці воўчай шкуры, усе сушылі адзенне на сабе, падстаўляючы спіны сонцу, аж пара валіла ад іх, нібы дым са смалярні, — і пасля кароткага адпачынку рушылі спешным крокам на поўнач. Познім вечарам дайшлі да Нёмана. Тут пераправа была нялёгкай, тым больш, што гэтая шырокая рака набрыняла вясеннімі водамі. Брод, пра які гаварыў Скірвойла, стаў месцамі такі глыбокі, што коні нават былі вымушаны плысці. Двух чалавек знесла цячэннем проста на вачах у Збышкі і чэха, якія марна спрабавалі ратаваць іх, але ў цемры хутка згубілі ў бурнай вадзе, а тыя не асмеліліся прасіць дапамогі, бо паводле строгага загаду Скірвойлы баяліся крыкам выдаць астатніх, і пераправа адбывалася ў поўным маўчанні. Усе астатнія шчасліва дасягнулі другога берагу, на якім прасядзелі без агню да ранку.

Пры першых промнях сонца ўсё войска падзялілася на два атрады. З адным Скірвойла пайшоў углыб краю, каб спаткаць тых двух рыцараў, якія вялі дапамогу ў Готэсвердэр, другі Збышка павёў вышэй, да выспы, каб зрабіць засаду тым, хто выйдзе сустракаць падмогу. Дзень абяцаў быць пагодлівым і ясным, сонца ўзнімалася ўсё вышэй, але ўнізе лес, забалочаныя лугі і кусты ахутваў густы, белы туман, які закрываў далеч. Гэта было толькі на карысць Збышку і ягоным людзям, бо немцы, што ішлі ад замка, не маглі іх здаля ўбачыць і своечасова пазбегнуць бою. Малады рыцар вельмі рады быў гэтай акалічнасці і сказаў Мацьку, які ехаў побач:

— У такім тумане мы не ўбачым ворага, а проста сутыкнёмся з ім. Дай толькі Бог, каб туман не расейваўся хаця б да паўдня.

Пасля гэтых слоў ён паскакаў уперад, каб аддаць загад сотнікам, якія ехалі на чале выправы, але неўзабаве вярнуўся і сказаў:

— Мы хутка выйдзем на гасцінец, які ідзе ад перавозу каля выспы ўглыб краю. Там заляжам у зарасніку і будзем іх чакаць.

— Адкуль ты ведаеш пра гасцінец? — спытаў Мацька.

— Ад тутэйшых сялян, іх у маім атрадзе больш за дзесятак. Яны нас і выведучь.

— Ці далёка ад замка і ад выспы нам давядзецца залегчы?

— За мілю.

— Гэта добра. Калі бліжэй, то з замка могуць прыслаць кнехтаў на дапамогу, а так — не толькі не паспеюць, але і крыкаў не пачуюць.

— Я пра гэта падумаў.

— Падумаў пра адно, падумаў і пра другое: калі сяляне твае народ надзейны, то пашлі двух-трох уперад: хто першы ўбачыць немцаў, хай зараз жа дасць знаць нам.

— А! Гэта ўжо таксама зроблена!

— Тады вось што яшчэ я табе скажу. Загадаў сотні другой людзей, як толькі бой пачнецца, не ўступаць у яго, а зайсці ў абход і адрэзаць дарогу ад выспы.

— Ну, гэта ж першым чынам! — адказаў Збышка. — Я ўжо і гэты загад даў. Немцы трапяць, як у сець або ў пастку.

Мацька, пачуўшы гэта, кінуў на пляменніка добразычлівы позірк: ён быў рады, што Збышка, нягледзячы на маладосць, так добра разбіраецца ў вайскавай справе; потым усміхнуўся і прамармытаў:

— Наша кроў!

Збраяносец Глава быў узрадаваны яшчэ больш, чым Мацька, бо для яго не было большай уцехі, як ваяваць.

— Я не ведаю, — сказаў ён, — як нашы людзі будуць біцца, але ідуць яны ціха, у парадку, ірвуцца ў бой. Калі Скірвойла добра ўсё абдумаў, то ніводнаму немцу жывым не выйсці з гэтай пасткі.

— Дасць Бог, то мала хто з іх вырвецца, — адказаў Збышка. — Але я загадаў браць паболей палонных, калі ж трапіцца рыцар альбо мніх, то ні ў якім разе не забіваць.

— Чаму гэта, пане? — спытаў чэх.

Збышка адказаў:

— Паспрабуйце і вы зрабіць гэтак. Рыцар, асабліва калі гэта госць, многа ездзіць па гарадах, замках, бачыць шмат людзей, шмат навін чуе, калі ён ордэнскі, то тым лепш. Я скажу, як на духу, што прыехаў сюды якраз для таго, каб захапіць каго-небудзь досыць важнага, а потым памяняць на Данусю. Толькі адзін шлях у мяне і застаўся... калі яшчэ застаўся.

З гэтымі словамі ён прышпорыў каня і зноў паскакаў уперад, каб аддаць апошнія загады і пазбавіцца ад смутных думак, на якія не было часу, бо атрад набліжаўся да месца засады.

— Чаму гэта малады пан так упэўнены, што ягоная жонка жывая і што яна недзе тут? — спытаў чэх.

— Калі Зыгфрыд не забіў яе адразу, яшчэ ў Шчытна, то можна спадзявацца, што жывая, — адказаў Мацька. — Калі забіў, то шчытненскі ксёндз не раскажаў бы нам усяго таго, што чуў і Збышка. І самаму жорсткаму чалавеку цяжка ўзняць руку на безабаронную дзяўчыну, ды што там, — дзіця нявіннае!

— Цяжка, але не для крыжака. А дзеці князя Вітаўта?

— Праўда, што воўчае сэрца ў крыжака, але праўда і тое, што Зыгфрыд не забіў яе ў Шчытна, павёз яе сюды і, можа, схаваў у якім-небудзь замку.

— Эх, каб нам удалося захапіць гэты замак на выспе!

— Ты лепей зірні на гэтых людзей, — сказаў Мацька.

— Што тут казаць... Але ёсць у мяне адна думка, я скажу пра яе маладому пану.

— Хай бы ты іх і дзесятак меў, тых думак, а дзідамі муроў не разваліш.

Мацька паказаў пры гэтым на мноства дзідаў, якімі была ўзброена большая частка ваяроў, потым запытаў:

— Ты бачыў калі-небудзь такое войска?

Чэх сапраўды падобнага не бачыў. Перад імі ехаў густы натоўп ваяроў, ехаў бязладна, бо ў лесе і сярод кустоў цяжка было трымацца строю. Пехацінцы ў гэтым натоўпе перамяшаліся з вершнікамі; каб не адстаць ад іх, яны трымаліся за сёдлы, за конскія хвасты і грывы. Плечы ваяроў былі пакрытыя шкурамі ваўкоў, рысей і мядзведзяў, на галовах тырчэлі то клыкі кабаноў, то рогі аленяў, то калматыя вушы; калі б не дзіды, не смалістыя лукі і не калчаны са стрэламі на плячах, то здаду, асабліва ў тумане, магло здацца, нібы гэта цэлая гурма дзікіх звяроў рушыла з нетраў лесу і мкне некуды, гнаная прагай крыві або голадам. У гэтым было нешта страшнае і разам з тым незвычайнае, нібы яны глядзелі на тое дзіўнае відовішча, калі, згодна з язычніцкімі вераваннямі, пад гукі музыкі з лесу выходзяць і ідуць, куды вочы глядзяць, не толькі дзікія звяры, але нават кусты і мяні.

Гэта заўважыў і адзін з ленкавіцкіх шляхцічаў, які прыбыў з чэхам; ён наблізіўся да яго, перахрысціўся і сказаў:

— У імя Айца і Сына! Здаецца, мы не з людзьмі ідзём, а са зграяй сапраўдных ваўкоў!

Глава сам першы раз бачыў падобнае войска, але адка-

заў як дасведчаны чалавек, які ўсё спазнаў і нічому ўжо не здзіўляецца:

— Ваўкі ходзяць зграямі толькі ўзімку, а крывёй крыжакоў можна пажывіцца і ўвесну.

А была і сапраўды вясна — май! Ляшчыннік, які рос у гэтым лесе, пакрыўся светлай зелянінай. З пушыстых і мяккіх імхоў, па якіх нячутна ішло войска, прабіваліся белыя і блакітныя пралескі, маладзенькія кусцікі ягад і зубчастае лісце папараці. Ад дрэў, шчодро палітых нядаўнімі дажджамі, пахла вільготнай карой, ад зямлі ішоў пах апалай ігліцы і лісця. Сонца пералівалася рознымі колерамі ў кроплях расы на лісцях, а птушкі радасна спявалі ў вышыні.

Збышка прыспешваў людзей, і яны ішлі ўсё хутчэй. Неўзабаве ён зноў вярнуўся ў хвост атрада, дзе ехалі Мацька, чэх і мазуры. Спадзяванне на тое, што сутычка будзе паспяховай, відаць, узрушыла яго, бо на твары ўжо не было звыклай тугі, вочы блішчэлі, як даўней.

— Ну! — крыкнуў ён. — Нам цяпер трэба наперадзе ехаць, а не ззаду!

І павёў іх уперад.

— Паслухайце! — казаў ён далей. — Можа, мы наскочым на немцаў знянацку, але яны могуць спахапіцца і пастроіцца, тады мы ўдарым першыя, бо ў нас у кожнага і меч лепшы, і даспехі мацнейшыя, чым у жмудзінаў!

— Так яно і будзе! — сказаў Мацька.

Адны вершнікі мацней уладкаваліся ў сёдлах, як бы збіраліся адразу кінуцца ў бой. Другія набралі ў грудзі паболей паветра і паспрабавалі, ці лёгка вымаецца з похваў меч.

Збышка яшчэ раз паўтарыў ім, каб не забівалі рыцараў або мніхаў у белых плашчах, якія могуць аказацца сярод пешых кнехтаў, а бралі іх у палон, потым зноў паскакаў да праваднічых і праз хвіліну спыніў атрад.

Яны выйшлі да гасцінца, які пралёг ад прыстані, што ляжала насупраць выспы, у глыб краю. Гэта, ўласна кажучы, быў не сапраўдны гасцінец, а хутчэй шлях, пракладзены нядаўна праз лес і разраўнаваны толькі для таго, каб войска і вазы маглі без перашкод прайсці па ім. З абодвух бакоў узвышаўся лес і ляжалі ссечаныя ў час пракладкі дарогі стваліны старых соснаў. Зараснікі ляшчыны месцамі былі такія густыя, што цалкам закрывалі глыб лесу. Месца для засады Збышка выбраў на павароце дарогі, каб немцы, ідучы, здалёку іх не маглі ўбачыць і

не паспелі ні адступіць, ні пастроіцца. Атрад залёг з двух бакоў дарогі, Збышка загадаў чакаць непрыяцеля.

Звыклыя да ляснога жыцця і лясной вайны жмудзіны так спрытна схаваліся за пнямі, за бураломам, за кустоўем ляшчыны і купкамі маладзенькіх елачак, што здавалася, нібы іх раптам паглынула зямля. Людзі маўчалі, коні не пырхалі. Час ад часу каля стоеных людзей прабягаў які-небудзь дробны ці буйны лясны звер і, толькі натыкнуўшыся на іх, пужаўся, порскаў і ўцякаў. Часам узнімаўся вецярок і напаўняў лес урачыстым і паважным шумам, потым зноў сціхаў; тады было чуваць толькі, як недзе далёка кукуюць зязюлі ды паблізу нешта куюць дзятлы.

Жмудзіны з радасцю слухалі гэтыя галасы, асабліва дзятла, які ў іх быў звестуном удачы. Гэтых птахаў у лесе было многа, і пошчак ішоў з усіх бакоў, гучны, таропкі, ён сапраўды нагадваў чалавечую працу. Здавалася, што яны не дрэва дзяўбуць, а з самага ранку куюць, кожны ў сваёй маленькай кузні. А Мацьку і мазурам уяўлялася, што гэта цеслі прыбіваюць кроквы на новай хаце, успаміналася родная старонка.

Але час сплываў, ён цягнуўся марудна, а нічога не было чуваць, апроч ляснога шуму і птушынага гоману. Туман, які ляжаў у нізінах, парадзеў, сонца паднімалася вышэй і пачынала прыпякаць, а яны ўсё ляжалі. Нарэшце Глава, якому надакучыла чакаць і маўчаць, нахіліўся да вуха Збышкі і прашаптаў:

— Пане... Калі дасць Бог і ніводзін з гэтых сабачых сыноў не застанецца жывым, то, можа, ноччу мы здолеем падкрасціся да замка, пераправіцца на востраў, нечакана напасці на немцаў і ўзяць замак?

— А ты думаеш, што яны не ахоўваюць лодкі, не маюць дамоўленага слова — пропуску?

— І ахоўваюць, і маюць, — прашаптаў чэх, — але палонныя пад нажом скажучь пропуск, а то і самі панямекку загавораць з імі. Абы толькі дастацца на востраў, а замак...

Тут раптам Збышка заціснуў яму рот рукой, пачуўшы, як на дарозе закаркаў крумкач.

— Цішэй! — сказаў ён. — Гэта знак!

Праз некалькі хвілін на дарозе паказаўся жмудзін на маленькім калматым коніку, капыты якога былі абматаныя аўчынай, каб не было чуваць тупату і не заставалася слядоў на сырым пяску.

Жмудзін азіраўся па баках, але пачуў з чашчобы карканне ў адказ, нырнуў у лес і праз хвіліну быў ужо каля Збышкі.

— Ідуць! — сказаў ён.

XIX

Збышка пачаў распытваць жмудзіна, як ідуць немцы, колькі ў іх вершнікаў, колькі пешых кнехтаў і, самае галоўнае, ці далёка яны. Ён даведаўся ад жмудзіна, што ў атрадзе прыблізна сто пяцьдзесят чалавек, з іх паўсотні едуць конна, вядзе іх не крыжак, а свецкі рыцар, што ідуць яны строем, за імі вазы з запаснымі коламі, што наперадзе атрада на адлегласці дваінога палёту стралы ідзе «ахова» ў складзе васьмі чалавек, яны час ад часу збочваюць з гасцінца і прачэсваюць кусты, і што ўвесь атрад ужо зусім недалёка, у чвэрці мілі ад засады.

Збышка засмуціўся, даведаўшыся, што немцы ідуць строем. Ён ведаў з уласнага вопыту, як не проста праўраць шчыльна ссунутыя рады немцаў і як такая «куча» ўмее абараняцца пры адступленні, адбіваючыся ад нападу, і кусаць, як адзінокі дзік, якога абступілі паляўнічыя сабакі. Затое ён узрадаваўся, што немцы блізка і што тая частка атрада, якую ён паслаў у абход, ужо выйшла ім у тыл і, калі спатрэбіцца, не выпусціць жывымі ніводнага. Ахова не хвалявала Збышку, ён ужо аддаў загад прапусціць яе ўперад; калі ж кнехты захочуць пашукаць у кустах, то іх можна ціха пералавіць па адным.

Гэты апошні загад аказаўся не лішнім. Ахова неўзабаве наблізілася. Жмудзіны зблізку ўбачылі салдат, якія спыніліся і пачалі раіцца. Іх начальнік, таўсматы рудабароды немец, знакам загадаў ім маўчаць і пачаў прыслухоўвацца. Нейкую хвіліну ён вагаўся, ці не прачасаць лес, але, пачуўшы, як стукочуць дзятлы, вырашыў, што птаства не шчыравала б так смела, каб пачула побач людзей, і памахаў рукой атраду, што можна ісці далей.

Збышка счакаў, пакуль немцы не схаваліся за наступнай павароткай, а потым з цяжка ўзброенымі рыцарамі пад'ехаў да самай дарогі. У гэтай групе былі Мацька, чэх, абодва шляхцічы з Ленкавіцы, тры маладыя рыцары з Цэханава і каля дваццаці добра ўзброеных жмудскіх баяр. Хавацца не было ўжо асаблівай патрэбы, Збышка меў намер выскачыць на дарогу, кінуцца на ворага, пра-

рваць ягонья шэрагі адразу ж, як толькі немцы падыдуць бліжэй. Калі б гэта ўдалося і бой распаўся б на асобныя сутычкі, то можна было мець пэўнасьць, што жмудзіны паб'юць немцаў.

Зноў настала хвіліна цішы, чуўся толькі звычайны лясны шум. Але неўзабаве да вушэй Збышкавых вояў данесліся з усходняга боку галасы ворагаў. Спачатку ледзь чутныя, яны паступова набліжаліся, рабіліся больш выразнымі.

Збышка якраз у гэты момант вывеў свой атрад на сярэзінку гасцінца і паставіў яго клінам. Сам стаў на чале, а Мацька і чэх ззаду. У трэцім радзе стаялі ўжо тры чалавекі, у наступным чатыры. Усе былі добра ўзброены, праўда, ім не хапала «палак» — доўгіх рыцарскіх дзідаў, але ў лесе яны былі б толькі перашкодай, замест іх у рыцараў для першага бою меліся жмудскія дзіды — карацейшыя і лягчэйшыя, чым рыцарскія, а для бліжняга бою — мечы і сякеры, прытарочаныя да сёдлаў.

Глава натапырыў вушы, прыслухаўся і шагнуў Мацьку:

— Спяваюць, халера на іх!

— Мяне вось што непакоіць: месца перад намі адкрытае, а іх усё нямашака, — прашаптаў Мацька.

Але Збышка, які меркаваў, што далей перасцярогі злішнія і можна гучна размаўляць, павярнуўся і сказаў:

— Гасцінец ідзе ўздоўж ракі і часта робіць павароты. Мы сустрэнем іх нечакана, гэта лепей для нас.

— А спяваюць нешта вясёлае! — заўважыў чэх.

Немцы сапраўды спявалі далёка не святую песню, гэта было можна ўлавіць па самым матыве. Прыслухаўшыся, можна было вызначыць, што спявалі чалавек пятнаццаць, а астатнія толькі падхоплівалі прыпеў, які, нібы гром, разлягаўся па лесе.

Так яны і ішлі насустрач смерці, вясёлыя і бесклапотныя.

— Мы іх зараз убачым, — сказаў Мацька.

Твар яго ўраз пацямяеў, набыў нейкі воўчы выраз, ён не мог забыцца пра тую стралу, што ўпілася яму ў грудзі, калі ён ехаў да магістра з лістом ад сястры Вітаўта, і таму ў ім усё цяпер кіпела. Прага помсты ахапіла яго. «Не пазайдрошчу таму, хто першы сутыкнецца з ім», — падумаў Глава, кінуўшы позірк на Мацьку.

Але тут подых ветру выяўна данёс прыпеў, які немцы паўтаралі хорам: «Тандарадай! Тандарадай!», а далей чэх пачуў словы знаёмай яму песні:

Bi den rosen, er wol mac,
Tandaradeil
Merken wa mir'z houbet lac*...

Раптам песня абарвалася, бо з усіх бакоў пачулася гучнае і шумнае карканне, нібы ў гэтым закутку лесу пачаўся вялікі сейм крумкачоў. Крыжакі здзівіліся, адкуль тут магло сабрацца столькі варання і чаму яно каркае на зямлі, а не ў вершалінах дрэў. Першыя шэрагі кнехтаў якраз падышлі да павароту і сталі як укапаня, убачыўшы незнаёмых, што заступілі ім дарогу.

У гэтую ж хвіліну Збышка нагнуўся ў сядле, даў шпору каню і крыкнуў:

— Бі іх!

Астатнія рушылі за ім услед. З абодвух бакоў гасцінца разлёгся жахлівы крык жмудскіх пехацінцаў. Каля двухсот крокаў аддзялялі атрад Збышкі ад першага шэрагу немцаў, якія імгненна наставілі на польскіх вершнікаў лес дзідаў, у гэты ж час астатнія шэрагі гэтак жа хутка павярнуліся тварамі направа і налева, каб абараніцца ад нападу з флангаў. Іх спрыт прымусіў бы залюбавацца польскіх рыцараў, калі б на гэта быў час, але коні неслі іх з шалёнай хуткасцю насустрач бліскучым настаўленым дзідам.

Збышку выпадкова пашчасціла, што нямецкая конніца была ззаду, каля абозу. Праўда, яна тут жа падалася наперад, на дапамогу сваёй пяхоце, але не магла ні прабіцца праз шэрагі кнехтаў, ні абысці іх, каб абараніць ад першага ўдару. Тут і яе атачыла цэлая арда жмудзінаў, якія вылецелі з зарасніку, нібы рой раззлаваных вос, гняздо якіх раструшчыў выпадковы падарожны. Тым часам Збышка са сваім атрадам наваліўся на пяхоту.

Наваліўся, але без поспеху. Немцы, паўтыкаўшы ў зямлю вострыя канцы сваіх цяжкіх дзідаў і бердышоў, трымалі іх так роўна і моцна, што лёгкія канякі жмудзінаў не маглі праламаць гэтую сцяну. Мацькаў конь, паранены ў галень, узвіўся на дыбкі, а потым рухнуў на зямлю. На хвіліну смерць навісла над старым рыцарам, але ён, удзельнік многіх баёў, які ўмеў выходзіць з любога становішча, не разгубіўся: вызваліў ногі ад

* «Па ружах ён пазнае, дзе ляжала мая галава», — фрагмент песні славутага нямецкага паэта Вальтэра фон дэр Фогельвэльдэ.

страмёнаў, моцнай рукой схапіўся за нямецкую дзёду, якая замест таго, каб уваткнуцца яму ў грудзі, паслужыла апорай, потым ён ускочыў, праслізнуў паміж коней, дастаў меч і пачаў секчы дзёду і бердышы, нібы драпежны каршук, які нападае на чараду даўгадзюбых журавоў.

Збышка таксама абапёрся на дзёду, калі ягоны конь раптам спыніўся і прысеў на азадак, але дзёда зламалася, і ён ухапіўся за меч. Чэх лічыў самай надзейнай зброяй сякеру і шпурнуў яе ў гушчу немцаў, але сам на хвіліну застаўся беззбройны. Адзін з ленкавіцкіх шляхцічаў быў забіты, другога пры гэтым ахапіў такі гнеў, што ён узвыў, нібы воўк, і, узняўшы на дыбкі скрываўленага каня, кінуўся, як сляпы, у самую гушчыню бітвы. Жмудскія баяры секлі мечамі дзёду, з-за якіх пазіралі застылыя ад здзіўлення, перакрываўленыя ад злосці і ўпартасці твары кнехтаў. Але прарваць шэрагі немцаў не ўдалося. Жмудзіны, якія ўдарылі з бакоў, адразу ж адскочылі, як ад вожыка. Праўда, яны неўзабаве кінуліся з яшчэ большай раз'юшанасцю, але зноў нічога не выйшла.

Некаторыя імгненна ўзлезлі на прыдарожныя сосны і пачалі цяцькаць у кнехтаў з лукаў, начальнік немцаў заўважыў гэта і загадаў адыходзіць да сваёй конніцы. Нямецкія лучнікі таксама пачалі адстрэльвацца з самастрэлаў, і не адзін жмудзін, які сядзеў між галін сасны, упаў тады, быццам шышка, на зямлю і, паміраючы, ірваў рукамі лясны мох або торгаўся, нібы выцягнутая з вады рыбіна. Акружаныя з усіх бакоў, немцы не маглі разлічваць на перамогу, але паспяхова абараняліся і спадзяваліся, што хаця б нейкай жменьцы іх удасца вырвацца з аблогі і прабіцца назад, да ракі.

Ніводнаму з іх не прыходзіла ў галаву здацца: яны самі не шкадавалі палонных і ведалі, што ім нельга чакаць літасці ад даведзенага да адчаю і разлютаванага народа. Адступалі моўчкі, шчыльнымі шэрагамі, плячо да пляча, то ўздымаючы, то апускаючы дзёду і бердышы, яны ў агульным замяшанні секлі, калолі, стралялі з самастрэлаў і паволі пасоўваліся да сваёй конніцы, якая не на жыццё, а на смерць білася з другім атрадам.

Раптам адбылася неспадзяванка, якая і вырашыла лёс жорсткай бітвы. Шляхціч з Ленкавіц, якога ахапіў гнеў пасля смерці брата, звесіўся з каня, падняў цела з зямлі, відаць, жадаючы ахаваць яго ад конскіх капытоў і палажыць у спакойным месцы, каб яго лягчэй можна было знайсці пасля бою. Але ў тое ж самае імгненне новая

хваля ярасці нахлынула на яго і зусім пазбавіла развагі; замест таго, каб збочыць з дарогі, ён кінуўся на кнехтаў і шпурнуў цела брата на дзіды, якія сагнуліся пад яго цяжарам і апусціліся; перш чым кнехты паспелі вызваліць дзіды, шляхціч уварваўся ў прагал, які ўтварыўся між радамі, і пачаў, як бура, валіць людзей.

У адно імгненне дзсяткі рук пацягнуліся да яго, дзсяткі дзідаў прабілі бакі ягонага каня, але тым часам шэрагі парушыліся, і раней чым кнехты паспрабавалі наладзіць строй, уперад кінуўся адзін са жмудскіх баяраў, што быў бліжэй, за ім Збышка, потым чэх, і жахліва разгубленасць ў шэрагах кнехтаў узрастала з кожнай хвілінай. Іншыя баяры таксама пачалі кідаць целы палеглых на вастрыі дзідаў, з бакоў зноў наскочылі жмудзіны. Дагэтуль шчыльная заслона завагалася, уздрыгнула, як хата, у якой трэснула сцяна, потым пашчупалася, як дрэва пад клінам, і ўрэшце распалася.

Бой у адну хвіліну ператварыўся ў разню. Доўгія нямецкія дзіды і бердышы ў цеснаце сталі непатрэбнымі. Затое мечы вершнікаў са скрыгатам апускаліся на галовы і плечы. Коні націскалі на натоўп, збіваючы і топчучы няшчасных кнехтаў. Вершнікам лёгка было біць зверху, і яны забівалі без адпачынку і перадыху. З ляскога гупчару высыпалі ўсё новыя і новыя натоўпы дзікіх ваяроў у воўчых шкурах і з воўчай прагай крыві ў грудзях. Іх выцце заглушала маленне аб літасці і энкі канаючых. Пераможаныя кідалі зброю, некаторыя спрабавалі ўцячы ў лес, некаторыя падалі, прыкідваючыся забітымі, іншыя ж проста стаялі з белымі, як снег, тварамі, з заплюшчанымі вачыма; хто маліўся, а адзін, відаць, страціўшы розум ад страху, пачаў іграць на дудачцы, усміхаючыся і падняўшы ўгору вочы, пакуль жмудская дубінка не праламала яму галаву. Лес перастаў шумець, нібы напалохаўся смерці.

Нарэшце жменька крыжакоў растала. Толькі з кустоў часам далятаў водгалас кароткай барацьбы або прарэзлівы адчайны крык. Збышка і Мацька, а за імі і ўсе, хто быў на конях, паскакалі да крыжацкай конніцы.

Яна яшчэ абаранялася, стаўшы ў кола, як заўсёды абараняліся немцы, калі непрыяцель акружаў іх большай сілай. Вершнікі сядзелі на добрых конях, іх даспехі былі лепшыя, чым у пяхоты, і біліся яны з адвагай і зацятай упартасцю. Сярод іх не было ніводнага ў белым плашчы, тут змагалася пераважна сярэдняе і дробнае прускае два-

ранства, якое было абавязана ісці на вайну па загаду Ордэна крыжакоў. Іх коні таксама збольшага былі ахаваны бранёй, некаторыя пакрыты папонамі і ўсе з жалезнымі налобнікамі з насаджаным пасярод сталёвым рогам. Кіраваў імі высокі, зграбны рыцар у цёмна-блакітным панцыры і гэткім жа шлеме з апушчаным забралам.

З лясных нетраў на немцаў падаў дождж стрэл, але яны адскоквалі ад шлемаў, панцыраў і гартаваных наплечнікаў. Мноства пешых і конных жмудзінаў атачыла іх, але яны абараняліся так заўзята, так секлі і калолі доўгімі мечамі, што пад капытамі іх коняў ляжала безліч трупаў. Першыя шэрагі жмудзінаў хацелі адступіць, але не маглі, бо ззаду на іх напіралі. Пачалося замяшанне. Вочы сляпіў бляск клінкоў і дзідаў. Коні іржалі, кусаліся і білі капытамі. Тут падаспелі жмудскія баяры, падаспелі Збышка, чэх і мазуры. Пад іх магутнымі ўдарамі купка коннікаў уздрыгнула і ўскалыхнулася, нібы лес пад дыхам ветру, і вершнікі, нібы дрывасекі, якія валяць дрэвы ў густым лесе, пачалі з цяжкасцю павольна пасоўвацца ўперад.

Мацька загадаў сабраць на баявішчы доўгія нямецкія бердышы і, узброіўшы імі каля трыццаці дзікіх вояў, пачаў прабівацца праз натоўп да немцаў. Прабраўшыся, крыкнуў: «Коней па нагах!» — і гэта вырашыла ўсё. Нямецкія рыцары не маглі дацягнуцца мечамі да жмудзінаў, а іх бердышы бязлітасна білі коней па нагах. Блакітны рыцар адразу зразумеў, што надыходзіць канец бітвы, і яму застаецца толькі або прабіцца праз натоўп, які загарадзіў дарогу, або загінуць.

Ён выбраў першае, і ў адно імгненне рыцары павярнулі па яго загаду ў той бок, адкуль прыйшоў іх атрад. Жмудзіны адразу ж наваліліся на іх, але немцы закінулі за спіну шчыты і, махаючы мечамі перад сабой і па баках, разарвалі акружанне і, як віхура, панесліся ў бок замка. Насустрэч ім выскачыў атрад жмудзінаў, які толькі што падаспеў на поле бітвы, але ён быў змецены лепш узброенымі коннымі рыцарамі, і усе жмудскія ваяры з гэтага атрада палеглі ў адну хвіліну, як жытнёвае поле пад віхурай. Дарога да замка была свабоднай, але збавенне здавалася яшчэ няпэўным і далёкім, бо жмудскія коні беглі шпарчэй, чым нямецкія. Блакітны рыцар гэта добра ведаў.

«Бяда! — сказаў ён сам сабе. — Ніхто з іх не ўратуецца, хіба толькі я ўласнай крывёю акуплю іх збавенне».

Падумаўшы гэтак, ён крыкнуў тым крыжакам, якія былі бліжэй да яго, каб спыніліся, а сам павярнуў свайго каня назад і, не маючы часу паглядзець, ці пачуў яго хто-небудзь, стаў тварам да непрыяцеля.

Збышка наляцеў на яго першы, немец ударыў дзідай па ягоным шлеме, але не разбіў яго і не параніў твару. Збышка не нанёс удару, замест гэтага ашчаперыў немца і паспрабаваў сцягнуць яго з сядла, бо хацеў узяць рыцара ў палон. Але ад напружання лопнула папруга, і яны абодва ўпалі на зямлю. Хвіліну-другую яны качаліся па зямлі, кожны наносіў удары рукамі і нагамі, але неўзабаве надзвычай дужы юнак адолеў немца і, прыціснуўшы яму каленам жывот, наваліўся на яго, як воўк на сабаку, які меў смеласць напасці на яго ў лясным гушчары.

Аднак трымаць яго ўжо не было патрэбы, бо немец знепрытомнеў. Тут пад'ехалі Мацька і чэх, і Збышка закрычаў ім:

— Гэй! Сюды! Вяжыце яго! Гэта знатны рыцар, да таго ж аперазаны!

Чэх саскочыў з каня; але, убачыўшы, што рыцар ляжыць і не рухаецца, не стаў звязваць яго, а толькі абяззброіў, зняў наплечнікі, пас з мізерыкордыяй, разрэзаў раменьчыкі пад падбародкам і ўзяўся за шрубы, якімі было прымацавана забрала.

Ледзь толькі ён глянуў на твар рыцара, як імгненна ўскочыў на ногі і закрычаў:

— Пане, пане! Зірніце на яго!

— Дэ Лорш! — усклікнуў Збышка.

А дэ Лорш ляжаў нерухома, як труп, з бледным тварам, пакрытым потам, і з заплюшчанымі вачыма.

XX

Збышка загадаў пакласці яго на адзін са здабытых у баі вазоў, у якім везлі новыя колы і восі для атрада, які ішоў на дапамогу замку. Сам жа перасеў на другога каня і разам з Мацькам паскакаў у пагоню за немцамі, якія ўцякалі. Пагоня была не асабліва доўгай: нямецкія коні не вызначаліся шпаркасцю, тым больш па гразкай пасля веснавых дажджоў дарозе. Таму Мацька на лёгкай і шпаркай кабылцы забітага шляхціча з Ленкавіцы неўзабаве абагнаў амаль усіх жмудзінаў і хутка падскакаў да

першага рэйтара*. Ён прапанаваў яму здацца ў палон або ўступіць у двубой, як таго патрабаваў рыцарскі звычай, але той, прыкінуўшыся глухім, нават шчыт кінуў, каб каню было лягчэй, і, нагнуўшыся да яго шыі, прыспешваў яго шпорамі; ды стары рыцар шырокай сякерай ударыў яго між лапатак і зваліў з каня.

Так ён помсціў уцекачам за здрадлівую стралу, пушчаную некалі ў яго, а тыя беглі ад яго, нібы статак аленяў, у смяртэльным жаху, жадаючы ў душы не біцца, не абараняцца, а толькі ўцячы ад страшнага рыцара. Некаторыя павярнулі ў лес, адзін заграз каля ручая, і жмудзіны звязалі яго. За астатнімі ў гушчэчу кінулася цэлая грамада жмудзінаў, распачалося дзікае паляванне, і лес абудзіўся ад крыкаў, воклічаў і ляманту, якія доўга яшчэ рэхам адбіваліся ў гушчарах, пакуль усіх немцаў не пералавілі. А стары рыцар з Багданца разам з чэхам і Збышкам вярнуліся на месца першага пабоішча, дзе ляжалі пасечаныя пешыя кнехты. Трупы іх былі дагала паабдзіраныя, а некаторыя страшэнна знявечаныя помслівымі жмудзінамі. Перамога была значная, усіх перапаўняла радасць. Пасля таго паражэння Скірвойлы пад Готэсвердэрам зняверанне пачало агортваць жмудскія сэрцы, да таго ж не падыходзіла абяцаная Вітаўтам падмога; цяпер жа зноў ажыла надзея, разгараўся баявы запал, нібы полымя, калі на вуголле падкінуць новых дроў.

Забітых жмудзінаў і немцаў было занадта многа, каб іх пахаваць, і Збышка загадаў выкапаць дзідамі магілы толькі для двух шляхцічаў з Ленкавіцы, якія найбольш зрабілі для перамогі; іх пахавалі пад соснамі, на камлях якіх Збышка кордам выразаў крыжы. Потым ён загадаў чэху пільнаваць дэ Лорша, які ўсё яшчэ быў непрытымным, а сам хутчэй павёў людзей тым самым шляхам на дапамогу Скірвойлу, калі яна яму спатрэбіцца.

Але пасля доўгага пераходу яны выйшлі на ўжо апусцелае пабоішча, таксама заваленае трупамі немцаў і жмудзінаў. Збышка адразу зразумеў, што грозны Скірвойла таксама атрымаў значную перамогу, бо інакш яны сустрэлі б немцаў на шляху да замка. Але, відаць, дорага каштавала яму гэтая перамога — была яна крывавай: трупы ляжалі на дарозе і ў лесе, іх было вельмі многа.

* Коннік (ням.).

Вопытны Мацька прыйшоў да высновы, што частка немцаў здолела ўцячы.

Даганяў іх Скірвойла ці не — было цяжка вызначыць: сляды былі невыразныя, зацёртыя, але Мацька вырашыў, што бітва адбылася даўно, можа, нават раней, чым Збышкава, бо трупы ўжо распухлі, пачарнелі, а некаторыя абгрызены ваўкамі, што ўцяклі ў лясны гушчар, пачуўшы набліжэнне ўзброеных людзей.

Таму Збышка вырашыў не чакаць Скірвойлы і вярнуцца ў стары надзейны лагер. Калі позна ноччу ён аказаўся там, то сустрэў жмудскага вожа, які прыбыў крыху раней. Звычайна пануры твар Скірвойлы цяпер свяціўся злой радасцю. Ён адразу ж пачаў распытваць пра бітву, даведаўся пра перамогу і сказаў голасам, падобным на карканне крумкача:

— Я за цябе рады і за сябе рады. Падмога прыйдзе няхутка, калі ж вялікі князь прыбудзе, то ён дужа ўзрадуецца, бо замак будзе наш.

— Каго ты ўзяў у палон? — спытаў Збышка.

— Ды так, адны плоткі, ніводнага шчупака. Быў адзін, не, двое, абодва ўцяклі. Пасеклі шмат людзей і ўцяклі.

— А мне Бог аднаго паслаў, — сказаў юнак. — Багаты і славуты рыцар, але свецкі — госць крыжакоў.

Страшны жмудзін абхапіў сваю шыю рукамі, нібы пятлёй, потым правай рукой зрабіў рух угору, нібы паказаў вяроўку, што ішла ад шыі.

— Будзе яму вось гэтак! — усклікнуў ён. — Як і ўсім іншым...

Але Збышка ссунуў бровы.

— Не будзе яму ні гэтак, ні яшчэ як-небудзь, бо ён мой палонны і сябра. Князь Януш нас абодвух у адзін дзень аперазаў рыцарскім пасам, і я не дам яго і пальцам крапуць.

— Не дасі?

— Не дам.

Тут яны зірнулі адзін аднаму ў вочы, ссунуўшы бровы. Здавалася, што абодва зараз выбухнуць гневам, але Збышка не хацеў сварыцца са старым вожам, якога ён цаніў і паважаў, да таго ж ён быў так усхваляваны падзеямі дня, што раптам схапіў яго ў абдымкі, прыціснуў да грудзей і ўсклікнуў:

— Няўжо ты хацеў бы забраць яго, а з ім і маю апошнюю надзею? Навошта ты мяне крыўдзіш?

Скірвойла не вызваліўся з абдымкаў, толькі ўзняў галаву, зірнуў на Збышку спадылба і засоп.

— Ну, добра, — сказаў ён пасля хвіліны маўчання, — заўтра я загадаю павесіць маіх палонных, калі ж нехта з іх табе патрэбны, я табе яго падарую.

Потым яны зноў абняліся і разышліся ў добрай згодзе, чым быў вельмі задаволены Мацька.

— Злосцю ад яго, відаць, нічога не дабіцца, а вось калі з дабрынёй, дык можаш яго як воск ляпіць.

— Такі гэта народ, — адказаў Збышка, — толькі немцы пра гэта не ведаюць.

Ён загадаў прывесці да вогнішча пана дэ Лорша, які адпачываў у шалашы; калі ж чэх прывёў яго, раззброенага, без шлема, у скураным кубраку, на якім адціснуліся палосы ад панцыра, у мяккай чырвонай шапачцы, дэ Лорш ужо ведаў ад збраяносна, да каго ён трапіў у палон, і таму прыйшоў халодны, напышлівы, з тварам, на якім пры святле полымя можна было прачытаць упартасць і агіду.

— Дзякуй Богу, — сказаў яму Збышка, — што ты трапіў у мае рукі, у мяне табе нішто не пагражае.

І па-сяброўску працягнуў да яго руку, але дэ Лорш нават не варухнуўся.

— Я не падаю рукі рыцарам, якія зганьбавалі свой рыцарскі гонар, ваюючы разам з сарацынамі супраць хрысціян.

Адзін з прысутных мазураў пераклаў ягоныя словы, сэнс якіх быў зразумелы Збышку і так. Малады рыцар аж ускіпеў:

— Дурань! — крыкнуў ён, хапаючыся міжволі за рукаць мізерыкордыі.

Дэ Лорш узяў галаву.

— Забі мяне, — сказаў ён, — я ведаю, што вы забіваеце палонных.

— А вы іх шкадуеце? — закрычаў мазур, не здолеўшы ўтрымаць пры гэтых словах. — Хіба вы не павесілі на беразе возера ўсіх, каго захапілі ў бай? Таму і Скірвойла вешае вашых.

— Так, мы зрабілі гэта, — адказаў дэ Лорш. — Але ж яны былі паганцы.

Аднак было відаць, што яму сорамна і што ў душы яму не даспадобы такія ўчынкі.

Тым часам Збышка астыў ад гневу і вымавіў з суровым спакоем:

— Дэ Лорш! З адных рук мы атрымалі рыцарскія пасы і шпоры; ты мяне ведаеш, ты ведаеш і тое, што для мяне рыцарскі гонар даражэйшы за жыццё і шчасце. Таму паслухай, што я скажу табе, прысягнуўшы ў сваіх словах Святому Георгію: многія з гэтых людзей не ўчора прынялі хрышчэнне, а даўно, іншыя ж, калі і не сталі яшчэ хрысціянамі, то працягваюць рукі да крыжа як да збавення. А ці ведаеш ты, хто ім перашкаджае ў іх імкненні да збавення, хто не дае ім хрысціцца?

Мазур адразу пераклаў Збышкавы словы, і дэ Лорш кінуў запытальны позірк на маладога рыцара.

— Немцы! — адказаў Збышка.

— Не можа быць! — запярэчыў гельдэрнскі рыцар.

— Прысягаю дзідай і шпорамаі Святога Георгія — немцы! Калі б тут усе прынялі Святы Крыж, у іх не было б прычын для набегав, для захопу гэтай зямлі і прыгнёту гэтага няшчаснага народа. Ты ж уведаў, хто такія немцы, і лепш, чым іншыя, усведамляеш, ці справядлівыя іх учынкi.

— Але я думаў, што, змагаючыся супраць язычнікаў і схіляючы іх да хрысціянства, яны выкупляюць свае грахі!

— Яны хрысціяне іх мечам і крывёй, а не вадой збавення. Прачытай вось гэты ліст, і ты адразу зразумееш, што і ты служыш гэтым крыўдзіцелям і драпежнікам, гэтаму старасце пякельнаму, служыш супраць веры і любові.

З гэтымі словамі ён працягнуў дэ Лоршу пасланне жмудзінаў да каралёў і князёў, якое разышлося па ўсім свеце; дэ Лорш узяў яго і пачаў пры святле вогнішча прабягаць вачыма па радках.

І прабег хутка, бо для яго не было мудрагелістым цяжкае ўмельства чытаць, потым задумаўся і сказаў са здзіўленнем:

— Няўжо гэта праўда?

— Хай мне і табе так дапамагае Бог, які найлепей бачыць, што я служу тут не толькі справе, але і справядлівасці.

Дэ Лорш на хвіліну змоўк, потым сказаў:

— Я твой палонны.

— Дай руку, — прамовіў Збышка, — ты мне брат, а не палонны.

Яны падалі адзін аднаму рукі і разам селі вячэраць, бо чэх ужо загадаў слугам падрыхтаваць усё для гэтага. У

час вячэры дэ Лорш з яшчэ большым здзіўленнем даведаўся, што Збышка так і не знайшоў Данусі, нягледзячы на лісты магістра, і што комтуры не прызналі сапраўднымі ягоныя ахоўныя граматы, спаслаўшыся на пачатак вайны.

— Цяпер я разумею, чаму ты тут,— сказаў ён Збышку,— і дзякую Богу, што ён аддаў мяне ў палон табе, бо я так думаю: за мяне рыцары Ордэна аддадуць табе каго ты толькі пажадаеш, інакш на Захадзе пачнецца вялікі галас: я ж паходжу са знатнага роду...

Тут ён раптам пляснуў далонню па сваёй шапачцы і ўсклікнуў:

— Клянуса ўсімі рэліквіямі з Аквізграна, што на чале падмогі, якая ішла ў Готэсвердэр, былі Арнольд фон Бадэн і стары Зыгфрыд дэ Лёвэ! Мы ведаем гэта па лістах, прысланых у замак. Хіба вы не ўзялі іх у палон?

— Не! — усклікнуў Збышка, ускокваючы.— Там не было нікога са знатных рыцараў! Але, Божа мой, ты паведаў мне вялікую навіну! Божа мой! Ёсць жа іншыя палонныя, ад іх я даведаюся, ці не было пры Зыгфрыдзе якой-небудзь дзяўчыны. Трэба спяшацца, пакуль іх не павесілі.

Ён паклікаў слуг, загадаў ім свяціць запаленай лучынай і разам з імі пабег у той бок, дзе былі палонныя, узятыя Скірвойлам. Дэ Лорш, Мацька і чэх беглі ўслед за ім.

— Слухай! — на хаду гаварыў яму гелдэрыец.— Ты адпусціш мяне пад слова гонару, і я сам пачну шукаць Данусю па ўсёй Прусіі, а калі знайду, вярнуся да цябе і памяню яе на сябе.

— Абы толькі яна была жывая! Абы жывая! — як маліўся Збышка.

Яны падбеглі да палонных, узятых Скірвойлам. Адны з іх ляжалі дагары, іншыя стаялі пад дрэвамі, моцна прывязаныя да іх ствалоў лыкам. Лучына ярка асвятляла Збышкаву галаву, і ўсе вочы павярнуліся да яго.

Раптам з глыбіні лесу пачуўся гучны, поўны адчаю голас:

— Пане мой і абаронца, ратуй мяне!

Збышка вырваў з рук слугі пару палаючых трэсак, кінуўся з імі да дрэва, адкуль пачуўся голас, і, узняўшы іх уверх, усклікнуў:

— Сандэрус!

— Сандэрус! — са здзіўленнем паўтарыў услед за ім чэх.

А той не мог паварушыць звязанымі рукамі, толькі выцягнуў шыю і зноў залямантаваў:

— Злітуйцеся!.. Я ведаю, дзе дачка Юранда!.. Ратуйце мяне!

XXI

Слугі ўмомант развязалі Сандэруса, але ён здранцвеў, не змог стаяць і паваліўся на зямлю; калі ж яго паспрабавалі падняць, страціў прытомнасць, бо ён быў моцна збіты. Нягледзячы на тое, што Збышка загадаў падвесці Сандэруса да вогнішча, накарміць і напайць, нацерці са-лам і цёпла накрыць шкурамі, той аніяк не мог ачомацца, а потым так моцна заснуў, што чэх з цяжкасцю разбудзіў яго назаўтра апоўдні.

Збышку нібы агнём паліла нецярплівасць, і ён адразу прыйшоў да Сандэруса. Аднак спачатку не мог нічога ад яго даведацца, таму што ці то ад перажытага страху, ці ад палёгкі, якая заўжды ахоплівае слабыя душы пасля таго, як небяспека міне, Сандэрус пачаў так горка плакаць, што не мог адказаць ні на адно пытанне. Усхліпы сціскалі яму горла, вусны трэсліся, а з вачэй ліліся такія буйныя слёзы, што, здавалася, жыццё магло сплысці разам з імі.

Нарэшце ён авалодаў сабой, падмацаваўся кумысам, піць які Літва навучылася ў татараў, і пачаў скардзіцца на «сыноў Вельзевула», якія на горкі яблык збілі яго дзідамі, адабралі каня, на якім ён вёз рэліквіі выключнай каштоўнасці і цудадзейнай сілы, а потым прывязалі да дрэва, і мурашкі так пакусалі яму ногі і ўсё цела, што, паводле ягоных слоў, жыць яму засталося калі не дзень, то два.

Тут Збышка не вытрываў, разлаваўся, ускочыў і закрычаў:

— Гавары, валацуга, а не то горш будзе!

— Тут блізка мурашнік чырвоных мурашоў,— азваўся чэх.— Загадайце, пане, палажыць яго туды, жыва загаворыць!

Глава сказаў гэта жартам, нават усміхнуўся, бо ў душы любіў Сандэруса, але той заенчыў ад жаху:

— Пашкадуйце! Злітуйцеся! Дайце мне яшчэ гэтага па-

ганскага пітва, і я ўсё раскажу, што бачыў і чаго не бачыў!

— Калі хоць слова схлусіш, ушчамлю клін між зубоў, — паабяцаў чэх.

Але ўсё ж паднёс да роту Сандэруса бурдзюк з кумысам; той схапіў і прыпаў да яго прагнымі вуснамі, нібы дзіця да грудзей маці, і пачаў глытаць, то заплюшчваючы, то расплюшчваючы вочы. Гэтак ён выпіў ці не дзве кварталы, а мо і болей, потым страпянуўся, апусціў бурдзюк на калені, нібы падпарадкоўваўся неабходнасці, і сказаў:

— Паскудства!..

А потым да Збышкі:

— Цяпер пытайся, збаўца!

— Ці была мая жонка ў тым атрадзе, з якім ты ішоў?

На твары Сандэруса адбілася здзіўленне. Праўда, ён чуў, што Дануся — жонка Збышкі, але іх шлюб быў тайны, і яна неўзабаве была выкрадзена, таму ў душы Сандэрус заўсёды думаў пра яе як пра дачку Юранда.

Аднак ён паспешна адказаў:

— Так, ваявода, была! Але Зыгфрыд дэ Лёвэ і Арнольд фон Бадэн прабіліся праз шэрагі непрыяцеляў.

— Ты бачыў яе? — спытаў юнак, і сэрца ў яго моцна забілася.

— Твару яе не бачыў, пане, але бачыў закрытыя насілки з вярбы, прывязаныя да двух коней, у іх кагосьці везлі, ахоўвала ж іх тая самая змяя, тая самая служка Ордэна, якая прыязджала ад Данфельда ў лясны дом. Я чуў жаласную песню, што даносілася з насілак...

Збышка пабялеў ад хвалявання, прысеў на пень і на хвіліну задумаўся, не ведаючы, пра што яшчэ спытацца. Мацька і чэх былі таксама вельмі ўзрушаны, пачуўшы такую навіну. Чэх, відаць, згадаў пры гэтым сваю паненку, што засталася ў Спыхаве, для якой такая вестка была б прысудам яе незайдроснага лёсу.

Запанавала маўчанне.

Нарэшце хітры Мацька, які Сандэруса не ведаў, толькі чуў пра яго што-кольвечы, падазрона зірнуў на яго і спытаў:

— Хто ты такі і што рабіў у крыжакоў?

— Хто я такі, вяльможны рыцар, — адказаў бадзяга, — хай вам скажуць гэты бясстрашны князь, — ён паказаў на Збышку, — і гэты мужны чэшскі граф, якія мяне даўно ведаюць.

Тут, відаць, на яго пачаў дзейнічаць кумыс, бо Сандэрус ажыў і, звярнуўшыся да Збышкі, загаварыў гучным голасам, у якім не засталася і следу нядаўняй слабасці:

— Пане, вы двойчы ўратавалі мяне. Без вас мяне з'елі б ваўкі або напаткала кара біскупаў, якіх увялі ў зман мае ворагі (о, які подлы гэты свет!), і тыя загадалі злавіць мяне за продаж святынь, у сапраўднасьць якіх яны не паверылі. Але ты, пане, даў мне прытулак, дзякуючы табе і ваўкі мяне не жэрлі, і кара не спасцігла, бо мяне лічылі адным з тваіх слуг. У цябе мне заўсёды хапала ежы і пітва, лепшага, чым гэтае малако кабылы, якое мне абрыдла, але я вып'ю яго яшчэ, каб давесці вам, што і ўбогі набожны пілігрым не пасуе ні перад якімі нягодамі.

— Кажы, скамарох, жыва, што яшчэ ведаеш, і не блазнуй! — усклікнуў Мацька.

Але Сандэрус зноў паднёс да роту бурдзюк, асушыў яго і, нібы не чуючы слоў Мацькі, зноў звярнуўся да Збышкі:

— За гэта я і ўлюбіў цябе, пане. Святыя, як сведчыць Пісанне, дзевяць разоў на дні грашылі, вось і Сандэрусу часам здараецца саграшыць, але Сандэрус не быў і ніколі не будзе няўдзячным. Ты памятаеш, пане, як да цябе прыйшло няшчасце і як я сказаў табе: пайду ад замка да замка і, несучы людзям святло ісціны, буду па шляху выпытваць, шукаць тую, якую ты страціў. Каго я толькі не пытаў! Дзе толькі не быў! Пра гэта занадта доўга апавядаць. Але ўсё ж я яе знайшоў! І з гэтай хвіліны я прычапіўся, нібы дзядоўнік да апраткі, да старога Зыгфрыда. Я стаў ягоным слугой і паўсюдна, ад замка да замка, ад камтуры і да камтуры, ад горада да горада, цягаўся за ім аж да нядаўняй бітвы.

Збышка тым часам авалодаў сабою і сказаў:

— Дзякуй табе! Я ўзнагароджу цябе, але цяпер скажы адно: ты прысягнеш мне збавеннем душы, што яна жывая?

— Прысягаю збавеннем душы! — урачыста прамовіў Сандэрус.

— Чаму Зыгфрыд пакінуў Шчытна?

— Не ведаю, пане, але здагадваюся: ён жа ніколі не быў у Шчытна комтурам і вельмі баяўся магістра; казалі, што той пісаў яму, каб аддаў палонную мазавецкай княгіні, вось ён і паехаў. Можна, ён уцякаў з-за гэтага ліста, бо ягоная душа запяклася ад хваробы і ад помсты за Ротгера. Людзі правяць, нібы той ягоны сын. Я не ведаю, як

яно там было, адно ведаю: у ягонай галаве нешта замуцілася ад злосці, і цяпер, пакуль жывы, ён не выпусціць з рук дачкі Юранда, выбачайце, я хацеў сказаць, маладой пані.

— Мне ўсё гэта здаецца дзіўным,— раптам перарваў яго Мацька.— Каб гэты стары сабака быў такі злы на ўвесь род Юранда, то ён забіў бы Дануську.

— Ён хацеў гэта зрабіць,— адказаў Сандэрус,— але нешта там яго напаткала, ён потым цяжка хварэў і за малым не аддаў Богу душу. Ягонья слугі ўвесь час пра гэта шэпчуцца. Адны кажуць, што ён уночы ішоў да вежы, каб забіць маладую пані, але напаткаў нейкага злога духа, іншыя кажуць — анёла. Яго сапраўды знайшлі на снезе каля вежы як нежывога. Нават цяпер, толькі згадае пра гэта, у яго валасы дыбка ўстаюць, вось таму ён і сам не вольны ўзняць на яе руку, і іншым загадаць баіцца. З ім усюды ездзіць нямы шчытненскі кат, ніхто не ведае, чаму, але той і сам баіцца, як усе.

Гэтыя словы зрабілі вялікае ўражанне. Збышка, Мацька і чэх наблізіліся да Сандэруса, які перажагнаўся і працягваў:

— Сярод іх нават быць страшна! Я не раз чуў і бачыў такое, што мурашкі прабягалі па спіне. Я ўжо апавядаў вашым міласцям, што стары комтур нібы крануўся розумам. А як жа іначай можа быць, калі да яго прыходзяць духі з таго свету! Варта яму застацца сам-насам, як каля яго нешта пачынае сапці, нібы каму дыхаць заняло. А гэта ж Данфельд, якога забіў грозны рыцар са Спыхава. Зыгфрыд пытаецца: «Чаго табе? Імша табе не патрэбна, чаго ты прыходзіш?» А той толькі скрыгоча зубамі і зноў задыхаецца. Але яшчэ часцей прыходзіць Ротгер, пасля якога ў хаце пахне серай, і з ім комтур размаўляе яшчэ даўжэй: «Не магу,— кажа яму,— не магу! Вось сам прыйду, а цяпер не магу!» Чуў яшчэ, як ён пытаўся: «Няўжо табе будзе ад гэтага лягчэй, сыноч?» І так штодня. А то бывае, што ён за два або тры дні ні да кога словам не абзавецца, а на твары жудаснае гора. І сам ён, і тая ордэнская служба пільна сцерагуць насілка, так што маладой пані ніхто ніколі не можа ўбачыць.

— Яны не мучаюць яе? — глуха спытаў Збышка.

— Шчырую праўду скажу вашай міласці, што ні біцця, ні крыкаў я не чуў, але жаласны спеў чуў, а часам нібы птушка квіліць...

— Гора мне! — азваўся Збышка праз зубы.

Але Мацька перапыніў далейшыя роспыты.

— Хопіць пра гэта,— сказаў ён.— Цяпер расказвай пра сутычку. Ты бачыў яе? Як яны вырваліся, што з імі сталася?

— Бачыў,— адказаў Сандэрус,— і ўсё, як ёсць, раскажу. Біліся яны спачатку заўзята, але хутка скемілі, што іх атачылі з усіх бакоў, і пачалі думаць, як ім вырвацца. І рыцар Арнольд — ён сапраўдны асілак — першы праваў кола і так добра праклаў шлях, што праскочыў і стары комтур са слугамі і насілкамі, якія былі прывязаны паміж двума коньмі.

— А пагоні не было? Як гэта сталася, што іх не дагналі?

— Пагоня была, але нічога не магла зрабіць, бо як пад'едуць зусім блізка, рыцар Арнольд паварочваецца і сячэ ўсіх. Барані Божа кожнага ад спаткання з ім, гэта страшнай сілы чалавек, яму нічога не абыходзіць біцца нават з сотняй ворагаў. Тры разы ён так паварочваў і тры разы стрымліваў пагоню. Людзі яго ўсе загінулі, ды і сам, здаецца мне, быў паранены, каня ягонага паранілі, а ўсё ж ён ацалеў, а з ім збег стары комтур.

Выслухаўшы ўсё гэта, Мацька падумаў, што Сандэрус не маніць, бо ўзгадаў, што, пачынаючы ад таго месца, дзе Скірвойла біўся з немцамі, на дарозе было шмат трупаў жмудзінаў, пасечаных так страшна, нібы іх пабіла рука асілка.

— Як гэта ты ўсё мог бачыць? — запытаў ён Сандэруса.

— Бачыў таму,— сказаў бадзяга,— што ўхапіўся за хвост аднаго з тых коней, якія везлі насілкі, і разам з імі бег, аж пакуль не атрымаў капытом у бруха. Тут я самлеў і таму трапіў у рукі вапшых мосцяў.

— Можа, так яно і было,— сказаў Глава,— але ты глядзі, не мані, а то дрэнна табе будзе!

— Вось у мяне і знак яшчэ ёсць, хто хоча, можа праверыць, але ўсё ж лепей паверыць на слова, каб не быць абвінавачаным у нявер'і.

— Хоць ты часам і кажаш праўду, але будзеш у пекле, бо гандлюеш святынямі.

І яны пачалі жартоўную перапалку, як рабілі гэта раней, але далейшую размову перапыніў Збышка:

— Ты ішоў па тых мясцінах, ведаеш іх. Якія там замкі паблізу і дзе, па-твойму, маглі б схавацца Зыгфрыд і Арнольд?

— Паблізу замкаў зусім няма, адна пушча, праз якую нядаўна праклалі гасцінец. Вёсак і паселішчаў таксама няма, бо тое, што было, самі немцы папалілі, таму што як толькі пачалася вайна, увесь тамтэйшы люд (а ён таго самага паходжання, што і тутэйшы) узяўся супраць крыжацкага панавання. Я так думаю, пане, што Зыгфрыд і Арнольд цяпер туляюцца па лясах і будуць спрабаваць або назад вярнуцца, або цішком прабрацца да таго замка, куды мы ішлі перад гэтай нешчаслівай бітвай.

— Напэўна гэта так! — сказаў Збышка і глыбока задумаўся. Па ягоным засяроджаным твары і нахмураных бровах было відаць, што ён пра нешта напружана думае, але доўжылася гэта няшмат. Праз хвіліну ён узяў галаву і сказаў:

— Глава! Хай коні і слугі будуць гатовыя, хутка мы паедзем!

Збраяносец, які не меў звычаю пытацца, дзеля чаго аддаецца загад, устаў і, не кажучы ні слова, пайшоў да коней, затое Мацька ўтаропіў на пляменніка вочы і спытаў у здзіўленні:

— А... Збышка? Ты куды? Як... жа так?..

А той адказаў таксама пытаннем:

— А як вы думаеце? Хіба гэта не мой абавязак?

Старому рыцару не знайшлося што сказаць. Здзіўленне згасла на ягоным твары, ён пахітаў галавой, глыбока ўздыхнуў і вымавіў, нібы адказваючы самому сабе:

— А што ж?.. Нічога не зробіш!

І таксама пайшоў да коней. Збышка праз мазура, які гаварыў па-нямецку, звярнуўся да пана дэ Лорша:

— Я не магу прасіць цябе дапамагчы мне, бо табе давялося б ісці супраць тых людзей, з якімі ты служыў пад адным сцягам, таму ты вольны і едзь, куды хочаш.

— Я не магу цяпер паслужыць табе мечам, — адказаў дэ Лорш, — гэта супярэчыла б майму рыцарскаму гонару, але што да волі, то я не згодзен. Я застаюся тваім палонным на слова і з'яўлюся па першаму твайму выкліку туды, куды скажаш. Калі што здарыцца, то памятай, што на мяне Ордэн памяняе любога палоннага, бо я паходжу не толькі са знатнага, але і заслужанага перад крыжакамі роду.

І яны развіталіся, па звычаю пацалаваўшы адзін аднаго ў шчокі і паклаўшы рукі адзін другому на плечы.

— Я паеду ў Мальбарк або да мазавецкага двара, — сказаў на развітанне дэ Лорш, — так што недзе там ты

мяне і шукай. Хай пасланы ад цябе скажа толькі два словы: «Латарынгія — Гельдэрн!»..

— Добра! — адказаў Збышка.— Я схаджу зараз да Скірвойлы, папрашу для цябе знак, які шануюць жмуздзіны.

Ён накіраваўся да Скірвойлы. Стары вож даў знак і не меў нічога супраць ад'езду дэ Лорша, бо ведаў пра ўсё, любіў Збышку, быў удзячны яму за апошні бой ды і не меў ён ніякага права затрымліваць іншаземнага рыцара, які з'явіўся тут па ўласнай ахвоце. Падзякаваўшы Збышку за паслугу, якую той яму зрабіў, Скірвойла даў яму на дарогу прыпасаў, якія маглі спатрэбіцца ў спустошаным краі, і развітаўся з маладым рыцарам. Ён выказаў надзею, што ім яшчэ давядзецца сустрэцца ў час вялікай і рашучай бітвы супраць крыжакоў.

Збышка спяшаўся, яго нібы трэсла ліхаманка. Калі ён вярнуўся, то заспеў усіх гатовымі рушыць у дарогу, сярод іх быў і Мацька на кані, узброены, у кальчуге і шлеме.

— І вы таксама са мной? — спытаў яго Збышка.

— А што я маю рабіць? — крыўдліва прабурчэў Мацька.

Збышка нічога не адказаў, толькі пацалаваў жалезную пальчатку Мацькі, потым сеў на каня, і ўсе паехалі.

Сандэрус ехаў разам з імі. Дарогу да пабаявішча яны ведалі добра, але далей праводзіць іх павінен быў ён. Разлічвалі і на тое, што, можа, удасца напаткаць мясцовых сялян, якія ненавідзяць крыжакоў, і яны дапамогуць ім высачыць старога комтура і Арнольда фон Бадэна, пра нечалавечую сілу якога нядаўна апавядаў Сандэрус.

XXII

Да месца пабоішча, на якім Скірвойла знішчыў немцаў, дарога была добрая, бо знаёмая. Даехалі туды без прыгод, але мінулі як найхутчэй, бо ад непахаваных трупаў ішоў невыносны смурод. Праезджаючы, спудзілі не толькі ваўкоў, але і вялікія чароды варон, крумкачоў і галак, потым пачалі шукаць на дарозе сляды. Тут нядаўна прайшоў цэлы атрад, аднак дасведчаны Мацька без цяжкасці ўбачыў на здратаванай зямлі адбіткі волатайскіх капытоў, што ішлі ў адваротным кірунку, і растлумачыў менш вопытнай у ваеннай справе моладзі так:

— Шчасце, што пасля бітвы не было дажджу. У рыца-

ра-асілка павінен быць і конь-асілак, і гэта добра відаць, бо, скачучы што ёсць духу, ратуючыся ад пагоні, ён мацней біў нагамі ў зямлю і пакідаў больш глыбокія сляды, чым на полі бою. Гляньце, хто мае вочы: на сырой зямлі добра відаць сляды падкоў. Дасць Бог, мы высачым гэтых сабак, абы толькі яны не знайшлі сабе прытулак у якім-небудзь замку, за мурамі.

— Сандэрус жа казаў, што тут няма замкаў паблізу, так яно, відаць, і на самой справе, бо крыжакі звалялі гэты край нядаўна і не паспелі яшчэ панаставіць іх. Мужыкі, што жылі на гэтай зямлі, цяпер у лагеры Скірвойлы, бо тут жылі тыя самыя жмудзіны. Вёскі, як сказаў Сандэрус, немцы самі папалілі, а бабы з дзецьмі пахаваліся па лясах. Калі не шкадаваць коней, то мы дагонім іх.

— Коней трэба шкадаваць, бо калі нам і ўдасца справа, то потым у іх будзе наша збавенне, — сказаў Мацька.

— Рыцара Арнольда нехта ў час бітвы моцна выпцяў кісцянем па спіне, — сказаў Сандэрус. — Ён на гэта спачатку не зважаў, біў і сек жмудзінаў, але пазней яго мусіла развярэдзіць, бо так заўжды бывае: спачатку нічога, а потым — баліць. Таму яны не маглі ехаць дужа шпарка, ды і на адпачынак ім трэба спыняцца.

— Ты казаў, што пры іх няма слуг? — запытаў Мацька.

— Ёсць двое, яны вязуць насілкі, прытарочаныя да сёдлаў, але акрамя іх толькі рыцар Арнольд і стары комтур. Была іх яшчэ добрая жменя, але жмудзіны дагналі і пазабівалі.

— Мы зробім так, — сказаў Збышка. — Тых людзей, што пры насілках, звяжуць нашы слугі, вы, дзядзька, схопіце Зыгфрыда, а я займуся Арнольдам.

— Ну! Са старым Зыгфрыдам я нека спраўлюся, — адказаў Мацька, — з Божае ласкі сіла ў касцях яшчэ ёсць. А вось ты на сябе не вельмі спадзявайся: Арнольд жа чысты асілак!

— Ат! Пабачым! — адказаў Збышка.

— Ты дужы, спрачацца не буду, але ёсць і дужэйшыя. Хіба ты забыўся пра нашых рыцараў, якіх мы бачылі ў Кракаве? Хіба ты адолееш Павалу з Тачава? А пана Пашку Злодзея з Біскупіц? Пра Завішу Чарнага я і не кажу. Так што ты нос не дзяры, думай, на што ідзеш.

— Ротгер таксама быў не зломак, — прамармытаў Збышка.

— А для мяне знойдзеца работа? — спытаў чэх.

Але адказу ён не атрымаў, бо Мацька быў заняты іншымі справамі.

— Калі Бог блаславіць, — сказаў ён, — нам потым хаця б паспець дабрацца да мазавецкіх лясоў! Там мы будзем у бяспецы і скончым усё гэта раз і назаўсёды.

Але праз хвіліну ён уздыхнуў, падумаўшы, што і тады, напэўна, не ўсё скончыцца, бо трэба ж будзе нешта рабіць з няшчаснай Ягенкай.

— Эх, дзіўныя яны, справы Боскія. Я ўсё думаю, чаму табе не выпала на долю спакойна ажаніцца, а мне спакойна жыць каля вас... Так яно ва ўсіх людзей вядзецца, адны мы тут з усёй шляхты нашага каралеўства блукаем па розных краях, па бездаражы, замест таго, каб па-людску гаспадарыць дома.

— Гэта праўда! Але на ўсё воля Божая! — адказаў Збышка.

І яны нейкі час ехалі моўчкі, але потым стары рыцар зноў звярнуўся да пляменніка:

— Ты верыш гэтаму галадранцу? Хто ён такі?

— Чалавек ён легкадумны, можа, і дрэнь, але мне ён вельмі адданы, не здрадзіць.

— Калі гэта так, то хай ён едзе ўперад, дагоніць іх, яны яго баяцца не будуць. Скажа ім, што ўцёк з палону, гэтаму лёгка паверыць. Так будзе лепей, а то вось убачаць яны нас здалёку і або схавуюцца дзе-небудзь, або падрыхтуюцца да абароны.

— Ён не паедзе адзін уперад уначы, бо ён баязлівец, — адказаў Збышка, — але ўдзень, напэўна так будзе лепей. Я загадаю яму тры разы на дні спыняцца і чакаць нас, калі ж мы не знойзем яго на чарговым пастой, то гэта будзе знак, што ён ужо з імі, і тады мы паедзем па ягоных слядах і нечакана нападзем на іх.

— А ён іх не папярэдзіць?

— Не. Ён мне больш адданы, чым ім. Трэба яму сказаць, што, напаўшы на іх, мы звяжам і яго, каб потым яму не помсцілі. Хай нас зусім не пазнае, нібы і не ведае такіх.

— Ты хочаш іх пакінуць жывымі?

— А як жа быць? — адказаў Збышка з заклапочаным выглядам. — Бачыце... Тут справа такая... Каб гэта было ў Мазовіі альбо дзе ў нас, то мы выклікалі б іх на бой, як я выклікаў Ротгера, біліся б на смерць з імі, але тут іх край... На гэта няма як спадзявацца... Не забывайце,

што мы павінны ўратаваць Дануську, тут нельга марудзіць. З імі трэба хутка і ціха справіцца, каб не нажыць сабе ліха, а потым, як вы казалі, варта што ёсць духу скакаць да мазавецкіх лясоў. Калі мы нападзём знянацку, то яны, можа, акажупца без даспехаў, а то і без мечаў! Тады як жа іх забіваць? Ганьба вялікая!.. Мы ж абодва цяпер аперазаныя рыцары, яны таксама...

— Сапраўды! — сказаў Мацька. — Але, можа, давядзецца і ў баі з імі сысціся.

Збышка нахмурыў бровы, і на твары яго адбілася такая суровая рашучасць, якая была, відаць, уласціва ўсім шляхцічам з Багданца, таму што ў гэтую хвіліну ён стаў вельмі падобны на Мацьку, асабліва выразам вачэй, нібы даводзіўся яму родным сынам.

— Больш за ўсё я хацеў бы кінуць гэтага крывавага сабаку, Зыгфрыда, пад ногі Юранда, — глуха прагаварыў Збышка. — Дай жа нам Божа!

— Дай нам Божа! — адразу паўтарыў Мацька.

Размаўляючы гэтак, яны праехалі спорны кавалак шляху; тым часам апусцілася ноч, пагодлівая, але без месяца. Трэба было спыніцца, даць адпачыць коням, падсілкавацца самім і паспаць. Аднак перад сном Збышка папрасіў Сандэруса ехаць назаўтра аднаго наперадзе; той ахвотна згадзіўся, толькі дамовіўся, што ён пабяжыць назад, да атрада, калі на яго выпадкова накінуцца звары ці тутэйшыя жыхары. Ён папрасіў таксама, каб яму дазволілі спыняцца не тры, а чатыры разы, бо на адзіноце яму заўсёды рабілася вусцішна, нават у хрысціянскіх краінах, а тут жа такі дзікі дрымучы лес.

Яны ўладкаваліся на начлег, падсілкаваліся і леглі спаць на шкурах каля цяпельца, раскладзенага за вываратнем недалёка ад дарогі. Слугі накармілі, а потым па чарзе вартавалі коней, якія палеглі на траву і драмалі, паклаўшы адзін аднаму галовы на шыі. Але як толькі першыя промні сонца пасерабрылі дрэвы, Збышка прагнуўся, разбудзіў астатніх, і на святанні яны рушылі ў дарогу. Адразу было няцяжка зноў знайсці сляды вялізных капытоў Арнольдавага жарабка, бо стаяла сухмень, і яны выразна адбіліся на нізіннай, балоцістай зямлі і ацалелі. Сандэрус паехаў уперад і хутка знік з вачэй, але калі сонца было на палове шляху ад усходу да паўдня, знайшлі яго на пастоі. Сандэрус сказаў, што не сустрэў ані жывой душы, апроч вялікага тура, ад якога ён уцякаць не стаў, бо той сам сышоў з дарогі. Затое ў абед, калі

селі першы раз паесці, Сандэрус раскажаў, што сустрэў мужыка-бортніка з лезівам, але не затрымаў яго, баючыся, што ў лесе могуць аказацца і іншыя мужыкі. Спрабаваў распытацца ў яго, але яны адзін аднаго не зразумелі.

У часе наступнага пераходу Збышка занепакоіўся. Што будзе, калі яны даедуць да больш высокіх і сухіх мясцін і на дарозе могуць знікнуць сляды? А што, калі даганяць давядзецца яшчэ доўга і яны трапяць у больш населеныя месцы, дзе жыхары здаўна звыклі падпарадкоўвацца крыжакам? Тады напасці і вызваліць Данусю будзе зусім немагчыма — нават калі Зыгфрыд і Арнольд не схаваюцца за муры якога-небудзь замка ці гарадка, то ўсё роўна мясцовыя жыхары, несумненна, абароняць іх.

Але, на шчасце, ягоная трывога аказалася дарэмнай, бо на наступнай стаянцы яны не знайшлі Сандэруса, затое на сасне, што ля дарогі, убачылі вялікую зарубку ў форме крыжа, відаць, зусім свежую. Яны пераглянуліся, твары пасуровелі, сэрцы забіліся часцей. Мацька і Збышка адразу ж саскочылі з коней, каб паглядзець сляды на зямлі, шукалі пільна, але нядоўга — сляды былі выразныя.

Сандэрус, відаць, таксама з'ехаў з дарогі, паспяшаючы за адбіткамі вялікіх капытоў, не такімі глыбокімі, як на гасцінцы, але дастаткова выразнымі: грунт быў тут тарфяністы, і цяжкі конь з кожным крокам уціскаў у зямлю іглицу падкоўнымі цвікамі, ад якіх заставаліся чорныя па беражках ямки.

Ад вострага Збышкавага вока не схаваліся і іншыя сляды; ён сеў на каня, услед за ім і Мацька, і яны пачалі разам з чэхам раіцца ціхімі галасамі, нібы вораг быў побач.

Чэх раіў ісці пешкі, але абодва рыцары не згадзіліся, бо невядома было, як далёка давядзецца ехаць лесам. Вырашылі паслаць уперад пешых слуг, каб яны папярэдзілі, калі заўважаць ворага.

Неўзабаве атрад павярнуў у лес. Другая зарубка на сасне паказала ім, што сляды Сандэруса не згубіліся. А хутка яны апынуліся на дарожцы, а лепш сказаць на лясной сцежцы, пратаптанай людзьмі. Цяпер ужо яны былі ўпэўнены, што выедуць да нейкай лясной сядзібы, а ў ёй знойдуць тых, каго шукаюць.

Сонца ўжо хілілася долу і ззяла золатам у прагалінах дрэў. Вечар абяцаў быць пагодлівым. У лесе было ціха,

звяры і птаства збіраліся на спачын. Час ад часу ў залітых сонцам галінках мільгалі вавёркі, якія ў вечаровых промнях здаваліся чырвонымі. Збышка, Мацька, чэх і слугі ехалі адзін за адным, гужам. Ведаючы, што пешыя слугі далёка наперадзе і своечасова папярэдзяць іх, стары рыцар пакуль што гаварыў з пляменнікам не паніжаючы голасу.

— Вызначымся па сонцу,— сказаў ён.— Ад апошняй стаянкі да месца, дзе была зарубка, мы ехалі дужа доўга. На кракаўскім гадзінніку было б гадзіны тры... Гэта значыць, што Сандэрус злучыўся з крыжакамі ўжо даўно, меў час распавесці ім пра свае прыгоды. Каб хаця ён не здрадзіў...

— Не здрадзіць,— запэўніў Збышка.

— Каб хаця яны яму паверылі,— закончыў Мацька,— бо не павераць, то будзе яму не соладка.

— А чаму яны не павераць? Хіба яны ведаюць пра нас? А вось яго ведаюць добра. Ну, а палонныя часта ўцякаюць з няволі.

— Вось мне і боязна: скажа ён ім, што ўпёк з палону, а яны спужаюцца, што будзе пагоня за ім, і паедуць хутчэй.

— Не. Ён зможа задурыць ім галовы. Ды яны і разумеюць, што пагоня так далёка не пайшла б.

Нейкі час яны маўчалі, раптам Мацьку здалося, што Збышка штось шэпча яму, ён павярнуўся і спытаў:

— Што ты кажаш?

Але Збышка ўзвёў угору вочы і звяртаўся не да дзядзькі, а да Бога, даручаючы яму апекавацца Данусяй і молячыся за ўдачу сваёй смелай задумы.

Мацька таксама пачаў жагнацца, але не паспеў ён пакласці знак крыжа, як раптам з ляшчынніку вынырнуў адзін з пасланных уперад слуг.

— Смалярня! — сказаў ён.— Яны там!

— Стой! — выдыхнуў Збышка і тут жа саскочыў з каня.

Услед за ім саскочылі Мацька, чэх і слугі. Трое слуг атрымалі загад заставацца з коньмі, быць з імі напагатове і сачыць, каб, не дай Бог, які-небудзь не заіржаў. Пяцёрым астатнім Мацька сказаў:

— Там будуць двое пры конях і Сандэрус, вам трэба іх хуценька звязаць; калі хто будзе ўзброены і пачне супраціўляцца — бі ў лоб.

Яны рушылі ўперад. Ідучы, Збышка яшчэ раз шапнуў дзядзьку:

— Бярыце старога Зыгфрыда, а я — Арнольда.

— Будзь аспярожны! — напамніў стары.

І падміргнуў чэху, даючы зразумець таму, каб у любую хвіліну той быў гатовы прыйсці на дапамогу маладому пану.

Чэх кіўнуў галавой, пацвердзіўшы, што так і зробіць, потым набраў поўныя грудзі паветра і праверыў, ці лёгка выходзіць меч з похваў.

Але Збышка ўбачыў гэта і сказаў:

— Не! Я загадваю табе адразу ж бегчы да насілак і не адыходзіць ад іх ні на крок, пакуль усё не скончыцца.

Яны ішлі хутка і ціха праз зараснікі ляшчынніку; але доўга ісці не давялося, бо раптам, праз нейкую сотню крокаў, зараснікі скончыліся, і яны ўбачылі невялікую паляну, на якой былі відаць згаслыя смалакурныя капцы і дзве земляныя хаткі, ці нумы, дзе напэўна некалі жылі смалакуры, пакуль іх не выгнала адтуль вайна. Апошнія промні сонца кідалі зыркае святло на лужок, смалакурныя капцы і абедзве даволі аддаленыя адна ад другой хаткі. Каля адной з іх сядзелі на калодзе два рыцары, перад другой плячысты руды слуга і Сандэрус. Абодва былі занятыя тым, што праціралі анучкамі панцыры; ля ног Сандэруса ляжалі два мечы, якія, відаць, таксама яму трэба было пачысціць.

— Глянь! — шапнуў Мацька, з усяе сілы спіскаючы плячо Збышкі, каб на хвіліну стрымаць яго. — Ён сумысля ўзяў у іх мечы і панцыры. Добра! Той сівагаловы, мусіць, і ёсць...

— Уперад! — крыкнуў Збышка.

І яны віхурай выскачылі на паляну. Немцы таксама ўскочылі, але не паспелі дабегчы да Сандэруса; грозны Мацька схапіў старога Зыгфрыда за грудзі, перагнуў яго назад і ў адну хвіліну падмяў пад сябе. Збышка і Арнольд сутыкнуліся між сабой, як два ястрабы, абхапілі адзін аднаго абаруч і пачалі зацята змагацца. Плячысты немец, які сядзеў дагэтуль каля Сандэруса, схапіўся за меч, але не паспеў узмахнуць ім, як Мацькаў слуга Віт цюкнуў абухом па ягонай рудой галаве і палажыў на месцы. Слугі па загаду пана тут жа кінуліся вязаць Сандэруса, а той, хоць і ведаў, што ўсё гэта не ўсур'ёз, пачаў раўці са страху, нібы цяля, якое рэжуць.

Збышка, які імгненна мог нават выціснуць сок з галі-

ны дрэва, адчуў, што трапіў не ў чалавечыя рукі, а нібы ў мядзведжыя лапы. Адчуў і тое, што, каб не панцыр, які ён надзеў на выпадак, калі б давялося біцца дзідамі, асілак-немец скрышыў бы яму рэбры, а то і пераламаў бы хрыбет. Праўда, юнаку ўдалося прыўзняць яго, але той падняў яго вышэй і, сабраўшы ўсе сілы, хацеў грывнуць хлопца вобзём так, каб той больш не ўстаў.

Але Збышка сціснуў яго з такой сілай, што ў таго вочы наліліся крывёю, і, прасунуўшы нагу яму між каленяў, ударыў яго пад калені і паваліў на зямлю.

Дакладней, зваліліся на зямлю яны абодва, аднак юнак аказаўся знізу, але Мацька, убачыўшы гэта, умомант кінуў напаўзадушанага Зыгфрыда на рукі слугам, падбег да Збышкі і Арнольда і як вокам маргнуць скруціў немцу ногі пасам, ускочыў на яго, як на забітага дзіка, і прыставіў вастрыё мізерыкорды да ягонай патыліцы.

Арнольд прарэзліва крыкнуў, ягоныя рукі бяссільна саслізнулі ў Збышкі з бакоў, і ён застагнаў, але не столькі ад уколу ляза, колькі ад раптоўнага нясцерпнага болю ў спіне, па якой яго ўдарылі кісцянем у часе бітвы са Скірвойлам.

Мацька схапіў немца абедзвюма рукамі за каршэнь і сцягнуў са Збышкі, а Збышка прыўзняўся з зямлі і сеў, потым хацеў устаць, але не змог і некалькі хвілін сядзеў нерухома. Твар яго быў бледны, успацелы, вочы наліліся крывёю, вусны пасіненлі — ён глядзеў перад сабой неяк няўцямна.

— Што з табой? — спытаў устрывожаны Мацька.

— Нічога, толькі дужа стаміўся. Дапамажыце мне ўстаць.

Мацька падсунуў яму рукі пад пахі і дапамог стаць на ногі.

— Можаш стаяць?

— Магу.

— Што-небудзь баліць?

— Не. Толькі дух заняло.

Тым часам чэх убачыў, што на паляне ўсё скончана, і з'явіўся перад імі, трымаючы за каршэнь жанчыну — служку Ордэна. Убачыўшы яе, Збышка забыўся пра стомленаць, сілы адразу вярнуліся да яго, і ён кінуўся ў хатку так імкліва, нібы хвілінай раней не змагаўся са страшным Арнольдам.

— Дануська! Дануська!

Але на ягоны голас ніхто не адгукнуўся.

— Дануська! Дануська! — паўтарыў Збышка.

І змоўк. У хатцы было цёмна, і ён у першую хвіліну нічога не мог разгледзець. Раптам з-за камянёў, з якіх быў складзены ачаг, пачулася перарывістае гучнае дыханне, нібы там стаіўся нейкі звярок.

— Дануська! Божа мой! Гэта я! Збышка!

І тут ён убачыў у змроку яе вочы, шырока адкрытыя, спалоханыя, непрытомныя. Ён падбег да яе, схапіў у абдымкі, але яна зусім не пазнала яго і пачала вырывацца з ягоных рук, задышліва паўтараючы шэптам:

— Баюся! баюся! баюся!..

XXIII

Не дапамаглі ні пяшчотныя словы, ні ласкі, ні маленні — Дануся не пазнавала нікога і не магла апрытомнець. Адзіным пачуццём, якое апанавала ўсю яе істоту, быў страх, падобны да таго палахлівага страху, які авалодвае злоўленай птушкай. Калі ёй прыносілі ежу, яна не хацела есці пры людзях, хаця прагна пазірала на яе, і відаць было, што яе мучыць голад, магчыма, ужо даўно. Застаўшыся адна, накідвалася на ежу з прагнасцю дзікага звера, але, калі Збышка ўвайшоў у пакой, у тую ж хвілю кінулася ў кут і схавалася за вязку сухога хмелю. Дарэмна Збышка абдымаў яе, працягваў рукі, маліў, стрымліваючы слёзы. Яна нізавошта не хацела вылазіць са сваёй схованкі нават тады, калі ў пакой прынеслі агню і пры яго святле яна магла добра разгледзець Збышку. Здавалася, што памяць пакінула яе разам са свядомасцю. Ён жа глядзеў на яе схуднелы твар з застылым выразам жаху у запалых вачах, на падраныя рэшткі адзення, у якое яна была апранута, і сэрца ныла ў ім ад болю і гневу, калі ён думаў, у чыіх руках яна пабывала і чаго нацярпелася. Урэшце яго ахапіла такая раз'юшанасць, што ён схапіў меч і кінуўся да Зыгфрыда. Ён, напэўна, забіў бы яго, калі б Мацька не схапіў яго за руку.

Яны пачалі тузацца як сапраўдныя непрыяцелі, але юнак так саслабеў пасля нядаўняй барацьбы з асілкам Арнольдам, што стары рыцар адужаў, скруціў яму рукі і крыкнуў:

— Ты што, ашалеў?

— Пусці! — скрозь зубы адказваў Збышка. — У мяне душа разрываецца.

— Хай разрываецца! Не пушчу! Лепш табе лоб разбіць аб дрэва, чым зганьбіць сябе і ўвесь наш род!

І, спіснуўшы, нібы ў абцугах, Збышкаву далонь, загаварыў суровым тонам:

— Адумайся! Помста ад цябе не ўдзячэ, а ты аперазаны рыцар. Ты што задумаў? Звязанага палоннага забіць? Данусі ты не дапаможаш, а што мець будзеш? Адну ганьбу. Ты запырэчыш, што каралі і князі не раз сваіх палонных забівалі? Уга, толькі не ў нас! Тое, што ім даравалі, табе не даруюць! У іх каралеўствы, гарады, замкі, а што ў цябе? Толькі рыцарскі гонар. Хто ім не запырэчыць, той табе ў вочы пкуне. Апамятайся, дзеля ўсяго святога!

З хвіліну яны маўчалі.

— Пусціце, — панура паўтарыў Збышка. — Я не засяку яго.

— Ідзём да вогнішча, параімся, — сказаў Мацька.

І павёў яго за руку да вогнішча, якое слугі зладзілі каля смалакурных кашпоў. Мацька сеў, крыху падумаў, потым сказаў:

— Ты ўспомні і тое, што ты гэтага старога сабаку Зыгфрыда абяцаў Юранду. Вось ён і памсціцца за свае і за Данусіны пакуты. Ужо ён яму адплаціць, не бойся! Павінен ты гэтым Юранда пацешыць. Гэта ягонае права. Чаго табе нельга, тое Юранду можна будзе, бо ён не палоннага возьме, а падарунак ад цябе атрымае. Без усялякае ганьбы ён можа хоць скуру з яго злупіць, — ты мяне зразумеў?

— Зразумеў, — адказаў Збышка. — Слушна гаворыце.

— Відаць, і да цябе розум вяртаецца. Калі д'ябал зноў будзе цябе спакушаць, то згадай пра тое, што ты даў зарок выйсці на двубой з Ліхтэнштэйнам і іншымі крыжакамі, а вось заб'еш безабароннага палоннага, гэта разнясуць слугі, і з табой не будзе біцца ніводзін рыцар, і правільна зробіць. Божа барані! Нам і так хапае гора, дык хай хоць ганьбы не будзе. Лепей давай падумаем пра тое, што рабіць будзем, як нам быць.

— А што б вы паралі? — спытаў юнак.

— Параю вось што: гэту змяю, якая была пры Данусі, можна было б і забіць, але рыцарам не да твару пэцкаць сябе жаночай крывёй, таму мы яе аддамо князю Янушу. Яна займалася падманам яшчэ ў ягоным лясным доме, пры князю і княгіні, хай жа мазавецкі суд яе і карае, калі ён не прысудзіць яе да калесавання, то пойдзе супраць справядлівасці. Пакуль мы не знойдзем нейкай ін-

шай жанчыны, якая служыла б Данусі, яна будзе патрэбная, а потым яе прывяжам да конскага хваста. А цяпер нам трэба як найхутчэй вяртацца ў мазавецкія лясы.

— Толькі не зараз, бо ўжо ноч. А заўтра, дасць Бог, Дануся апрытомнее.

— Хай і коні як след адпачнуць. На досвітку рушым.

Далейшая размова была перапынена крыкамі Арнольда фон Бадэна, які ляжаў на спіне, прывязаны да ўласнага меча⁸⁴, і нешта гергетаў па-нямецку. Стары Мацька падняўся, падышоў да яго, але нічога не змог зразумець з ягоных слоў і пачаў глядзець навакол, шукаючы чэха.

Але Глава не мог выйсці, бо быў заняты іншым. У час размовы рыцараў ён пайшоў да ордэнскай служкі, схапіў яе за каршэнь, устрасянуў, як ігрушу, і сказаў:

— Слухай, сука! Пойдзеш у хату і зробіш для пані пасцелю са шкур. Але спачатку пераапанеш яе ў сваё адзенне, а сама надзенеш яе лахманы, у якіх вы прымусілі яе хадзіць, чорт бы вас усіх пабраў!

І не маючы сіл гаварыць далей ад раптоўнага выбуху гневу, зноў страсянуў яе так моцна, што аж вочы ў яе палезлі на лоб. Ён ледзь не зламаў ёй карак, але ўспомніў, што яна будзе яшчэ патрэбнай, таму адпусціў і сказаў:

— А потым мы выберам для цябе сук.

Яна ў распачы абхапіла рукамі ягоныя калені, калі ж ён са злосцю адапхнуў яе, пабегла ў хату, кінулася ў ногі Данусі і пачала крычаць:

— Заступіся! Не дай загінуць!

Але Дануся толькі закрыла вочы, а з вуснаў злятаў усё той жа задышлівы шэпт:

— Баюся! баюся! баюся!..

А потым яна зусім здранцвела, бо кожны прыход служкі выклікаў у яе страх і раней. Дазволіла толькі распрануць сябе і надзець новае адзенне. Служка паслала пасцель, паклала яе як драўляную або vascaвую фігурку, а сама села каля цяпельца, баючыся выйсці з хаткі.

Але чэх зайшоў праз хвіліну і звярнуўся спачатку да Данусі:

— Вы сярод сваіх, пані, спіце спакойна, у імя Айца і Сына, і Святога Духа!

І перажагнаў яе рукой, а потым, не павышаючы гола-су, каб не спалохаць дзяўчыны, сказаў служцы:

— Ты паляжыш за парогам звязаная, калі наробіш

крыку і напалохаеш яе, то тут жа задушу. Устань і вы-
ходзь.

І, вывеўшы яе з хаты, звязаў, як і абыцаў, а потым пайшоў да Збышкі.

— Я загадаў апрануць пані ў тое адзенне, якое насіла яе служанка, — сказаў чэх. — Пасцель гатова, пані спіць. Вы лепей цяпер не ідзіце да яе, пане, каб яе не ахапіў страх. Дасць Бог, заўтра пасля адпачынку апрытомнее, а вы зараз падумаіце пра ежу і сон.

— Я лягу каля парога хаты, — адказаў Збышка.

— Тады я адцягну ўбок тую суку, палажу яе каля трупа з рудымі кудламі. Але зараз паешце, бо дарога перад намі цяжкая і доўгая.

Сказаўшы гэтак, чэх пайшоў узяць са скураных торбаў, прывязаных да сядла, вэнджанае мяса і вараную рэпу, якімі іх забяспечылі ў жмудскім лагеры, але ледзьве паспеў пакласці прынесенае перад Збышкам, як Мацька паклікаў яго да Арнольда.

— Паслухай добранька, што кажа гэты вярнігара, — сказаў Мацька, — я тое-сёе разбіраю, але ніяк не магу зразумець.

— Я паднясу яго, пане, да вогнішча, там і паразмаўляем, — сказаў чэх.

Ён зняў пас, падсунуў яго пад пахі Арнольду, а потым узняў яго сабе на плечы. Пад цяжарам асілка ён надта сагнуўся, але хлопец быў дужы, таму дацёг яго да вогнішча і скінуў з плеч, як мяшок з гарохам.

— Развяжыце мяне, — сказаў крыжак.

— Можам і развязаць, — пераказаў праз чэха стары Мацька, — толькі ты паклянися рыцарскім гонарам, што будзеш нашым палонным. Але і так я загадаю развязаць табе рукі і выцягнуць меч з-пад каленяў, каб ты мог сесці каля нас, а вось ног не развяжу, пакуль не пагаворым.

Ён даў знак чэху, і той развязаў немцу рукі, дапамог яму сесці. Арнольд горда зірнуў на Мацьку, на Збышку і запытаў:

— Хто вы такія?

— Як ты можаш нас распытваць? Якая твая справа? Лепей скажы, хто ты.

— Такая справа, што я магу прысягнуць рыцарскім гонарам толькі рыцарам.

— То глядзі!

І Мацька, адхіліўшы крысо апанчы, паказаў яму рыцарскі пас.

Тады крыжак моцна задумаўся, але праз хвіліну спытаў:

— Як жа так? Чаму вы займаецеся разбоем у пушчы? Чаму дапамагаеце паганцам супраць хрысціян?

— Ілжэш! — усклікнуў Мацька.

Тут між імі пачалася іншая размова, злая, зацятая, часам падобная да сваркі. Калі ж Мацька ў гневе крыкнуў, што гэта якраз Ордэн не дае Літве хрысціцца, а потым прывёў важкія доказы, Арнольд зноў змоўк і задумаўся, бо праўда была такая відавочная, што яму не было чым яе аспрэчыць. Асабліва ўразілі немца тыя словы, якія прамовіў Мацька, жагнаючыся: «Хто вас ведае, каму вы ўрэшце служыце, Богу ці сатане, калі не ўсе, то некаторыя!» — і ўразілі яны яго якраз таму, што і ў самім Ордэне падазравалі некаторых комтураў у тым, што яны звязаны з нячыстай сілай. Хаця іх проста ў гэтым не вінавацілі, не судзілі, каб не было ганьбы для Ордэна, але Арнольд добра ведаў, што пра гэта не раз шапталіся між сабой ордэнскія браты і што падобныя чуткі ходзяць. Да таго ж Мацька, ведаючы з розказняў Сандэруса пра дзіўныя паводзіны Зыгфрыда, зусім растрывожыў прасядушнага велікана.

— Вось жа Зыгфрыд, з якім ты выправіўся на вайну, — сказаў Мацька, — хіба ён Богу і Хрысту служыць? Хіба ты ніколі не чуў, як ён размаўляў са злымі духамі, як шаптаўся з імі, смяяўся або скрыгатаў зубамі?

— Так, гэта праўда! — прамармытаў Арнольд.

Але Збышка, якога ахапілі гнеў і жаль, што падступілі да сэрца новай хваляй, раптам усклікнуў:

— І ты тут плявузгаеш пра рыцарскі гонар? Ганьба табе, ты памагаў мучыцелю і пякельніку! Ганьба табе, бо спакойна глядзеў на мучэнні безабароннай дзяўчыны, дачкі рыцара, можа, і сам яе мучыў. Ганьба!

Арнольд вырачыў вочы і, моцна ўражаны, перажагнаўшыся, сказаў:

— У імя Айца і Сына, і Духа Святога!.. Што такое?.. Гэтая звар'яцелая дзеўка, у галаве якой пасяліліся дваццаць сем д'яблаў?.. Яна?..

— Гора! Гора! — усклікнуў Збышка ахрыплым голасам.

І, схапіўшы мізерыкордыю, зноў пачаў пазіраць дзікімі вачамі на ляжачага воддаць Зыгфрыда.

Мацька спакойна палажыў яму далонь на плячо і з усяе

сілы спіснуў, каб вярнуць яго да прытомнасці, а потым павярнуўся да Арнольда і сказаў:

— Гэтая дзяўчына — дачка Юранда са Спыхава і жонка васьм гэтага маладога рыцара. Ты разумееш цяпер, чаму мы высочвалі вас і чаму мы ўзялі вас у палон?

— Божа мой! — усклікнуў Арнольд. — Адкуль я мог ведаць? Як жа так? Яна ж не ў сваім розуме...

— Бо крыжакі яе выкралі, як нявіннае ягнятка, і замучылі да таго, што яна розум страціла...

Збышка пачуў пра «нявіннае ягнятка», узяў вялікі палец у рот і спіснуў зубамі, а з вачэй пачалі капаць адна за адной буйныя слёзы няўцешнага гора. Арнольд сядзеў у задуменні. Чэх спісла пераказаў яму пра здраду Данфельда, выкраданне Данусі, пакуты Юранда, паядынак з Ротгерам. Калі скончыў, настала цішыня, якую парушаў толькі шум лесу і трэск паленняў у вогнішчы.

Так яны сядзелі некалькі хвілін; нарэшце Арнольд узняў галаву і сказаў:

— Не адным рыцарскім гонарам, але і Крыжам Хрыстовым прысягаю вам, што не толькі не бачыў гэтай дзяўчыны, але і не ведаў, хто яна, і не маю дачынення да яе пакут.

— Тады прысягні яшчэ, што па добрай волі пойдзеш з намі, не будзеш спрабаваць уцячы, і тады я загадаю развязаць цябе зусім, — сказаў Мацька.

— Хай будзе па-твойму! Прысягаю! Куды вы мяне паведзяце?

— У Мазовію, да Юранда са Спыхава.

З гэтымі словамі Мацька развязаў яму вяроўкі на нагах, потым паказаў на мяса і рэпу. Праз нейкі час Збышка падняўся і пайшоў адпачыць ля парога хаты, але служкі Ордэна там ужо не было — слугі перацягнулі яе да коней. Малады рыцар лёг на шкуру, пасцеленую Главай, і вырашыў не спаць усю ноч, чакаючы, ці не прынясе світанак шчаслівай перамены ў здароўі Данусі.

А чэх вярнуўся да вогнішча, бо ў яго быў цяжар на душы, і яму хацелася пагаварыць са старым рыцарам з Багданца. Застаў яго таксама ў задуменні, стары нібы не чуў, як храпе Арнольд, які за вячэрай з'еў вельмі многа мяса і рэпы і, стомлены, заснуў, як забіты.

— А вы не спачняце, пане? — спытаў збраяносец.

— Сон не ідзе да мяне, — адказаў Мацька. — Дай нам Бог добрае ранне...

Сказаўшы гэта, ён узняў вочы да зорак.

— Вунь ужо і Воз* відаць на небе, а я ўсё думаю, як яно далей будзе.

— І мне не спіцца, усё ў галаве паненка са Згажэліц.

— І праўда, гэта новая бяда. Яна ж у Спыхаве.

— У тым жа і справа, што ў Спыхаве. Вывезлі мы яе са Згажэліц невядома навошта.

— Сама хацела да абата, а не стала абата, што тады заставалася рабіць? — нецярпліва адказаў Мацька, які не любіў пра гэта гаварыць, бо ў душы адчуваў сваю віну.

— Усё гэта так, але што цяпер?

— Як што? Адвязу яе назад дадому і хай будзе воля Боская!..

Праз хвіліну ён усё ж дадаў:

— Так, хай будзе воля Боская, але вось каб Дануся была здаровая, як усе людзі, ведаў бы, прынамсі, што рабіць. А так ліха яго ведае! Можна, не паздаравее... і не памрэ... Хай бы Госпад Бог паслаў нешта адно.

Але чэх у гэтую хвіліну думаў толькі пра Ягенку.

— Ці бачыце, ваша міласць, — сказаў ён, — як я ад'язджаў са Спыхава і развітваўся з паненкай, яна сказала мне так: «Калі што якое, прыезджай сюды раней за Збышку і за Мацьку, бо, кажа, ім усё роўна праз каго прыслаць вестку, і мы разам паедзем у Згажэліцы».

— Эх! — усклікнуў Мацька. — Пэўна ж, неяк нядобра ёй заставацца ў Спыхаве, калі прыедзе Дануська. Відаць, трэба ёй вяртацца ў Згажэліцы. Шкада мне яе, сірацінку, вельмі шкада, але калі Бог не даў, то што зробіш... Толькі як лепш зрабіць? Пачакай... Ты кажаш, што яна загадала прыехаць раней за нас, з навінамі, а потым адвезці яе ў Згажэліцы?

— Так і сказала.

— Ага! Тады, мабыць, ты і паедзеш раней за нас. Старога Юранда таксама трэба папярэдзіць, што дачка знайшлася, каб ён ад радасці без пары не памёр. Сапраўды, лепей не прыдумаеш. Вяртайся! Скажы, што мы адбілі Дануську, што хутка прыедзем з ёй, а сам забяры гаротніцу і вязі яе дадому.

Тут стары рыцар уздыхнуў, бо яму было вельмі шкада і Ягенкі, і тых намераў, якія ён выношваў у душы.

Праз хвіліну ён зноў спытаўся:

* Так у Польшчы, на Украіне і ў Беларусі ў народзе называюць сузор'е Вялікай Мядзведзіцы.

— Я ведаю, што ты хлопец спрытны і дужы, а ці зможаш ты ўсцерагчы яе ад крыўды ці якой нягоды? Ці мала што ў дарозе можа здарыцца...

— Змагу, хоць бы мне давялося нават галавой налажыць! Вазьму некалькі добрых слуг, мне спыхаўскі пан іх не пашкадуе, і завязу панначку жывой і здаровай хоць на край свету!

— Ну, ты асабліва нос высака не нясі! Памятай, што там, у Згажэліцах, трэба зноў на ўсе вочы сачыць за Вількам з Бжазовай і Чтанам з Рагова... Але што гэта я кажу! Зусім забыўся. Іх трэба было раней асцерагацца, пакуль іншае было на думцы. А цяпер надзеі ўжо няма, і хай будзе, што будзе.

— Я ўсё ж буду сцерагчы панначку і ад гэтых хлопцаў, бо жонка пана Збышкі, гаротніца, ледзьве дыхае... Можа памерці...

— Гэта як Бог дасць, а цяпер мы павінны думаць толькі пра згажэліцкую паненку.

— Калі па праўдзе, то лепей бы мне самому адвезці яе ў родны дом, — сказаў Мацька. — Але гэта не так проста. Я цяпер не магу пакінуць Збышку аднаго, і на гэта ёсць важкая прычына. Ты ж бачыў, як ён скрыгатаў зубамі, як ірваўся да гэтага старога комтура, каб забіць яго, нібы дзіка. Калі, як ты кажаш, дзяўчына памрэ ў дарозе, то не ведаю, ці змагу і я стрымаць яго. Калі ж мяне не будзе, то яго нішто не стрымае, і на яго, на ўвесь род падзе вялікая ганьба, Божа збаў нас ад гэтай бяды, аміні!

А чэх сказаў:

— Ёсць вельмі просты спосаб. Дайце мне гэтага гада, я ўжо яго не выпушчу з рук, аж пакуль у Спыхаве не вытрасу яго з мяшка пану Юранду.

— А каб табе Бог даў здароўя! Так, маеш розум! — усклікнуў ад радасці Мацька. — Проста! Зусім проста! Забірай яго з сабой, давязі да Спыхава, і рабіце там з ім, што хочаце.

— Тады дайце мне і тую шчытненскую сучку. Калі не будзе ў дарозе чаго-небудзь вырабляць, то давязу і яе, а не — на суку павешу!

— Можа, тады і ў Дануські страх міне, хутчэй апамятаецца, калі не будзе яна бачыць гэтых двух. Але вось забярэш ты службу, а як ёй абыходзіцца без дапамогі?

— Выйсце ёсць: быць таго не можа, каб у пушчы вы не спаткалі якіх-небудзь тутэйшых або беглых мужыкоў з бабамі. Возьмеце першую лепшую, а пэўна ж, любая

будзе лепшай, чым гэтая. А пакуль не знойдзеце, пан Збышка будзе ёй апекавацца.

— Ты сёння як ніколі слухна разважаеш. І тут твая праўда. Можа, яна хутчэй ажыве, калі будзе ўвесь час бачыць Збышку каля сябе. Ён здолее быць ёй і за бацьку, і за матку. Добра. Калі паедзеш?

— Не буду нават світання чакаць. Але зараз крыху прылягу. Яшчэ ж няма поўначы.

— Воз, як я казаў, свеціць, але Куркі* яшчэ не ўзняліся.

— Дзякуй Богу, што мы з вамі параіліся, а то дужа ж цяжка было ў мяне на душы.

Сказаўшы гэта, чэх лёг каля прысаку, накрыўся калматай шкурай і тут жа заснуў. Але не паспела яшчэ пабялець неба, стаяла глыбокая ноч, калі ён прачнуўся, вылез з-пад шкуры, зірнуў на зоркі і, пацягнуўшыся, разбудзіў Мацьку.

— Мне час збірацца! — сказаў ён.

— Куды? — спрасонку, праціраючы вочы, спытаў Мацька.

— У Спыхаў.

— Так, так! А хто гэта тут так храпе? Мёртвага разбудзіць можа.

— Рыцар Арнольд. Падкіну я сучча ў вогнішча і пайдзі да слуг.

Ён пайшоў, але праз хвіліну вярнуўся таропкім крокам і яшчэ здалёку ціха сказаў:

— Пане, ёсць дрэнная навіна!

— Што здарылася? — ускрыкнуў Мацька, ускокваючы з месца.

— Служка збегла! Слугі прыцягнулі яе да коняў і развязалі ёй ногі, каб іх пярун пабіў! Калі яны заснулі, яна як вужака прапаўзла каля іх і ўцякла. Ідзіце, паглядзіце.

Устрыжованы Мацька пайшоў услед за Главай да коняў, але яны заспелі там толькі аднаго слугу, бо астатнія пабеглі шукаць уцякачку. Гэта была дарэмная трата часу, бо ў цемры знайсці яе было немагчыма, і яны неўзабаве вярнуліся, звесіўшы галовы. Мацька моўчкі надаваў ім кухталёў, потым вярнуўся да вогнішча, бо ўсё роўна дарма толькі бавіў час.

* Польская народная назва сузор'я Плеяды, якое ўзыходзіць на небасхіл апоўначы.

Праз якую хвіліну падышоў Збышка, які не спаў, і, пачуўшы крокі, парашыў даведацца, што здарылася. Мацька спачатку расказаў яму пра тое, што яны з чэхам разважылі зрабіць, а потым — што збегла служба.

— Нічога страшнага няма, — сказаў Мацька. — Або здохне ад голаду ў лесе, або яе знойдуць сяляне ды адлушчуюць добра, а мо раней яе ваўкі з'ядуць. Шкада толькі, што кара ў Спыхаве мінула яе.

Збышка таксама пашкадаваў, што яна пазбылася кары, але прыняў гэтую вестку спакойна. Не быў ён і супраць таго, каб чэх ехаў разам з Зыгфрыдам, бо ўсё, што не мела дачынення да Данусі, яму цяпер было не ў галаве..

— Заўтра я пасаджу яе да сябе на каня, — сказаў ён, — і мы паедзем.

— Як яна там? Спіць? — запытаў Мацька.

— Часам стогне, але не ведаю, у сне ці на яве, а заходзіць не хачу, каб не напалохаць.

Далейшую размову перапыніў чэх, які ўбачыў Збышку і ўсклікнуў:

— О, і вы, пане, на нагах? Ну, мне час! Коні гатовыя, стары чорт прывязаны да сядла. Неўзабаве развіднее, цяпер ночы кароткія. Заставайцеся з Богам, панове!

— Едзь з Богам! Шчасліва табе!

Але Глава ўсё ж яшчэ адвёў Мацьку крыху ўбок і сказаў яму:

— Я вельмі прашу вас, калі што здарыцца... вы ведаеце... няшчасце якое, ці што... пашліце хутчэй слугу ў Спыхаў. Калі ж мы адтуль ужо выедзем, то хай дагоніць!

— Добра! — сказаў Мацька. — Я табе таксама забыўся сказаць: ты Ягенку ў Плоцк вязі, разумееш! Ідзі там да біскупа, раскажы яму, хто яна, скажы, што хросніца аба-тава, што ёй пакінута спадчына, а потым папрасі ўзяць яе пад апякунства, пра гэта таксама сказана ў тастаменце.

— А што як біскуп загадае нам заставацца ў Плоцку?

— Слухайся яго ва ўсім і зрабі так, як ён параіць!

— Так і будзе, пане. З Богам!

— З Богам!

ТОМ IV

I

Рыцар Арнольд раніцей таксама даведаўся пра ўцёкі служкі, усміхнуўся ў вусы, але сказаў тое самае, што і Мацька: або яе ваўкі з'ядуць, або мужыкі заб'юць. Гэта было праўдападобна, бо мясцовыя жыхары літоўскага паходжання ненавідзелі Ордэн і ўсіх, хто да яго гарнуўся. З мужыкоў хто паўцякаў да Скірвойлы, хто ўзбунтаваўся і, пабіўшы немцаў, схаваўся разам з усёй раднёй і маётнасцю ў недасяжных лясных нетрах. Служку шукалі і на другі дзень, але марна, бо не дужа стараліся: Мацька і Збышка, занятыя іншымі справамі, не давалі нават на гэта загаду. Яны спяшаліся ў Мазовію і хацелі выехаць адразу ж пасля світання, але не змаглі, бо пад раніцу Дануся заснула глыбокім сном, і Збышка не даў будзіць яе. Ён чуў, як яна ноччу стагнала, падумаў, што не спала, а ён шмат чаго чакаў ад яе сну. Двойчы пракрадаўся ён у хаціну і пры святле, якое падала праз шчыліны паміж бярвёнамі, двойчы бачыў яе заплюшчаныя вочы, паўраспуленыя вусны і яркую чырвань на твары, якая бывае ў дзяцей ў глыбокім сне. У такія хвіліны сэрца яго трымцела ад пяшчоты, і ён у думках казаў ёй: «Дай табе Божа добра адпачыць і акрыяць, кветачка ты мая!» А потым казаў яшчэ: «Скончыліся твае беды, скончыліся слёзы, калі ж дасць літасцівы Божа, то будзе цяпер у тваім жыцці столькі шчасця, колькі вады ў паўнаводнай рацэ». Як чалавек з простаю і добразычліваю душой, ён звяртаўся да Бога і пытаў сам сябе: чым бы яму аддзячыць, як адплаціць, якому касцёлу і што ахвяраваць са сваіх на-

быткаў — зерне, статак, воск альбо нешта іншае з пажаданах Богу дарункаў? Ён бы адразу ж даў зарок і падрабязна пералічыў усё, што ахвяруе, але вырашыў пачакаць, не ведаючы, у якім стане прачнецца Дануська, ці вернецца да яе памяць, і не быў упэўнены, што яму будзе за што дзякаваць.

Мацька разумеў, што ім нішто не будзе пагражаць толькі ва ўладаннях князя Януша, але таксама думаў, што Данусю будзіць не варта, бо сон мог быць для яе збавеннем; ён трымаў уючных коней і слуг напaгaтoвe, але чакаў.

Аднак мінула паўдня, а яна ўсё яшчэ спала, і рыцары пачалі непакоіцца. Збышка ўвесь час зазіраў у шчыліны і ў дзверы хаціны, а пасля паўдня зайшоў да Данусі трэці раз і прысеў на пянёк, які служка ўвечары прыцягнула да пасцелі — на ім яна пераапранала Данусю.

Ён прысеў і пільна пазіраў на яе, але яна не расплюшчвала вачэй. Толькі калі прайшоў час, патрэбны, каб не спяшаючыся прачытаць «Ойча наш» і «Верую», яе вусны ўздрыгнулі, і яна прашаптала так, нібы магла бачыць праз сплюшчаныя павекі:

— Збышка...

У адно імгненне ён уклечыў перад ёй, схпіў яе схуднелыя рукі і, з запалам цалуючы іх, пачаў гаварыць перарывістым голасам:

— Дзякуй Богу! Дануська! Ты пазнала мяне?

Ягоны голас зусім разбудзіў яе, яна адкрыла вочы, села на ложку і паўтарыла:

— Збышка...

І заміргала вачыма, здзіўлена пазіраючы наўкола.

— Ты ўжо не ў няволі! — сказаў Збышка. — Я вырваў цябе ў іх, мы едзем у Спыхаў!

Але яна адняла свае рукі і сказала:

— Гэта ўсё таму, што не было татавага дазволу. Дзе княгіня?

— Прачніся, мая ягадка. Княгіня далёка, а мы адбілі цябе ў немцаў!

А яна, не пачуўшы ягоных слоў, прамовіла, як бы ўзгадваючы:

— Яны забралі маю лютню і разбілі аб сцяну!

— Божа мілы! — усклікнуў Збышка.

Ён толькі цяпер заўважыў, што вочы ў яе непрытомныя, бліскучыя, а шчокі палаюць. У тую самую хвіліну ў ягонай галаве прамільгнула думка, што яна, відаць,

цяжка хворая і двойчы вымавіла ягонае імя толькі таму, што ён прымоўіўся ёй у трызненні.

Ягонае сэрца скаланулася ад жаху, халодны пот выступіў на ілбе.

— Дануська! — усклікнуў ён. — Ты бачыш мяне, чуеш, што я кажу?

Яна адказала з пакорлівай просьбай у голасе:

— Піць!.. Вады!..

— Божа літасцівы!

І выскачыў з хаты. У дзвярах ён сутыкнуўся са старым Мацькам, які ішоў паглядзець, як там Дануся, і, сказаўшы яму адно слова: «Вады!» — паімчаўся да ручая, што струменіў паблізу сярод лясных зараснікаў і мхоў.

Праз хвіліну ён вярнуўся з напоўненым збанам і падаў яго Данусі, якая пачала прагна піць. Мацька, яшчэ толькі ўвайшоўшы ў хату і глянуўшы на дзяўчыну, адразу спахмурнеў.

— У яе гарачка? — спытаў ён.

— Так! — прастагнаў Збышка.

— Разумею, што кажаш?

— Не.

Стары нахмурыў бровы, потым падняў руку і пачаў чухаць патыліцу.

— Што рабіць будзем?

— Не ведаю.

— Ёсць адно выйсце... — пачаў Мацька.

Але Дануська ў гэтую хвіліну перапыніла яго. Яна напілася, утаропіла ў яго шырока расплюшчаныя ад гарачкі вочы, потым сказала:

— Я ні ў чым не вінаватая. Пашкадуйце мяне!

— Я шкадую цябе, дзіцятка, і хачу табе толькі добра, — з хваляваннем адказаў стары рыцар.

Потым ён павярнуўся да Збышкі:

— Паслухай мяне! Нельга пакідаць яе тут. Можна, як ветрык яе абвее, сонейка абагрэе, то ёй палешшае. Не тлумі ты сабе галавы, хлопец, кладзі яе на тыя самыя насілкі, у якіх яе везлі, або садзі да сябе ў сядло — і ў дарогу! Зразумеў?

Сказаў гэта і выйшаў з хаты, каб аддаць апошнія распараджэнні, але толькі глянуў перад сабой, як адразу стаў, нібы аслупянелы.

Вялікі пешы атрад, узброены дзідамі і бердышамі, з чатырох старон атачыў, нібы сцяной, хату, смалакурныя капцы і паляну.

«Немцы!» — падумаў Мацька.

Яго ахапіў жах, але ён імгненна схапіўся за рукаець свайго меча, сціснуў зубы і, гатовы да адчайнай абароны, стаў падобны да дзікага звера, якога неспадзявана абступілі сабакі.

Між тым ад смалакурнага капца да яго набліжаўся асілак Арнольд з нейкім рыцарам і, падышоўшы бліжэй, сказаў:

— Кола фартуны круціцца шпарка! Быў я вашым палонным, цяпер вы будзеце маімі.

Сказаўшы гэта, ён фанабэрыста паглядзеў на старога рыцара як на істоту, ніжэйшую за сябе. Арнольд не быў ні злым, ні жорсткім чалавекам, але ў яго быў той жа недахоп, што і ва ўсіх крыжакоў: трапляючы ў бяду, яны рабіліся добрымі і нават лагоднымі, але, адчуваючы, што сіла на іх баку, ніколі не маглі схаваць ні сваёй пагарды да пераможаных, ні сваёй бязмежнай пыхлівасці.

— Вы палонныя! — пагардліва сказаў ён.

Стары рыцар змрочна азірнуўся наўкола. У ягоных грудзях білася не палахлівае, а, хутчэй, занадта адважнае сэрца. Каб ён быў у даспехах і на баявым кані, каб побач меў Збышку і каб кожны трымаў у руках меч, баявую сякеру альбо страшную дзіду, якой мог спрытна валодаць любы з тагачаснай польскай шляхты, то Мацька, магчыма, і паспрабаваў бы прарвацца праз гэты лес дзідаў і бердышоў. Але ён стаяў перад Арнольдам пешкі, адзін, без панцыра. Убачыўшы, што слугі пакідалі зброю, і падумаўшы, што Збышка ў хацінцы ў Данусі зусім без зброі, Мацька, як бывалы чалавек, дасведчаны ў ваеннай справе, зразумеў, што выйсця няма.

Ён павольна выцягнуў меч з похваў і кінуў яго да ног рыцара, які стаяў каля Арнольда. Гэты рыцар, не меней пыхліва, чым Арнольд, але больш ветліва прамовіў на добрай польскай мове:

— Ваша імя, пане? Я не буду загадваць звязаць вас, паверу вам на слова, бо бачу, што вы аперазаны рыцар і па-людску абышліся з маім братам.

— Даю слова! — адказаў Мацька.

Ён назваў сваё імя і запытаўся, ці можна яму зайсці ў хату папярэдзіць пляменніка, каб ён «чаго-небудзь не ўчыніў»; атрымаўшы дазвол, ён знік у дзвярах, а праз нейкі час выйшаў зноў з мізерыкордыяй у руцэ.

— Мой пляменнік не меў нават меча пры сабе, — ска-

заў ён, — і просіць, каб яму дазволілі застацца пры жонцы, пакуль вы не рушыце ў дарогу.

— Хай застаецца, — сказаў брат Арнольда, — я прышлю яму ежу і пітво, бо мы адразу не выправімся ў дарогу: людзі стаміліся, ды і нам самім трэба падсілкавацца і адпачыць. Просім вас, пане, да нас у кампанію.

Сказаўшы гэта, яны пайшлі да таго самага вогнішча, ля якога Мацька правёў ноч, але ці то з пыхлівасці, ці то з уласцівай крыжакам няветлівасці прайшлі ўперад, змусіўшы Мацьку ісці ззаду. Стары рыцар, як чалавек кемлівы, дасведчаны ва ўсіх звычаях на розныя выпадкі жыцця, спытаўся:

— Вы, панове, просіце мяне як госця ці як палоннага?

Брат Арнольда засаромеўся і, прапускаючы яго ўперад, сказаў:

— Праходзьце, пане!

Стары рыцар прайшоў уперад, але, не жадаючы зачапіць самалюбства чалавека, ад якога многае магло залежаць, сказаў:

— Відаць, пане, што вы ведаеце не толькі розныя мовы, але і звычаі двара.

Арнольд, які разумеў толькі асобныя словы па-польску, спытаў:

— Вольфганг, у чым справа, пра што ён кажа?

— Разумныя рэчы кажа! — прамовіў Вольфганг, якому словы Мацькі, відаць, спадабаліся.

Яны селі каля вогнішча, ім прынеслі есці і піць. Напамінак Мацькі пра гасціннасць пайшоў на карысць, бо Вольфганг усе стравы прапаноўваў пакаштаваць найперш яму, Мацьку. З размовы Мацька даведаўся, якім чынам яны трапілі ў пастку. Вольфганг, малодшы брат Арнольда, вёў члухаўскую пяхоту ў Готэсвердэр супраць бунтоўных жмудзінаў; немцы ішлі з аддаленай камтуры і не маглі дагнаць сваю конніцу. Арнольд не чакаў малодшага брата, бо ведаў, што на шляху ён сустрэне іншыя пешыя атрады з гарадоў і замкаў, якія ляжалі бліз літоўскай мяжы. З тае прычыны малодшы брат адстаў на некалькі дзён і быў акурат паблізу смалярні, калі даведаўся ад служкі Ордэна, якая збегла ўначы, што ягонага брата напаткала бяда. Арнольд, слухаючы гэты аповед, паўтораны яму па-нямецку, задаволена ўсміхаўся, а потым сказаў, што якраз на тое разлічваў.

Але хітры Мацька, які ў любым становішчы імкнуўся

знайсці нейкае выйсце, падумаў, што будзе няблага за-
добрэць немцаў, і праз хвіліну сказаў:

— Заўжды цяжка трапляць у няволю, але, дзякаваць
Богу, ён аддаў мяне не ў чые-небудзь, а ў вашы рукі, бо
вы сапраўдныя рыцары і шануеце рыцарскі гонар.

Вольфганг, пачуўшы гэтыя словы, апусціў вочы долу
і кінуў галавой, праўда, досыць фанабэрыста, але з ві-
дочным задавальненнем.

А стары рыцар працягваў:

— І вы так добра ведаеце нашу мову! Відаць, Бог вам
на ўсё розум даў!

— Я ведаю вашу мову таму, што ў Члухаве народ га-
ворыць па-польску, а мы з братам ужо сем год служым у
тамтэйшага комтура.

— Прыйдзе пара, і з часам вы самі будзеце там галавой!
Іначай быць не можа... А вось брат ваш нешта не дужа
добра гаворыць па-нашаму.

— Ён трохі разумее, але не размаўляе. Брат дужэйшы
за мяне, хоць і я не зломак, але не такі кемлівы.

— Як па мне, дык і ён дужа разумны! — сказаў Маць-
ка.

— Вольфганг, што ён кажа? — зноў запытаў Арнольд.

— Цябе хваліць, — адказаў Вольфганг.

— Ужо ж, хвалю, — дадаў Мацька, — бо ён сапраўдны
рыцар, а гэта самае галоўнае! Я вам шчыра скажу, што
хацеў сёння зусім адпусціць яго на слова, хай бы ехаў,
куды хацеў, а вярнуўся б хоць цераз год. Гэтак робяць
усе прыстойныя аперазаныя рыцары.

І ён пачаў пільна ўзірацца ў твар Вольфганга, але той
зморшчыўся і сказаў:

— Я адпусціў бы і вас на рыцарскае слова, але ж вы
ваявалі супраць нас, памагаючы сабакам-паганцам.

— Гэта няпраўда, — запырэчыў Мацька.

Зноў пачалася такая ж вострая спрэчка, як і напярэ-
дадні з Арнольдам. Старому рыцару ўсё ж на гэты раз
цяжэй было давесці свае, зусім слупныя доказы, бо Воль-
фганг быў многа разумнейшы за старэйшага брата. Але
з гэтай спрэчкі была хаця б ужо адна карысць, што і
малодшы даведаўся пра ўсе шчытненскія вераломствы,
клятвапарушэнні і здрады, а таксама пра лёс няшчаснай
Данусі. На ўсе абвінавачванні, якія кідаў у твар Воль-
фгангу Мацька, той нічога не мог адказаць. Ён вымуша-
ны быў прызнаць, што помста была справядлівай і што

польскія рыцары мелі права зрабіць тое, што яны зрабілі, а потым сказаў:

— Клянуся бласлаўёнымі касцямі Святога Ліберыя! Мне Данфельда не шкада. Казалі, нібы ён быў чарнакніжнікам, але моц і справядлівасць Боская перамагаюць чарнакніжжа! Не ведаю, ці службыў і Зыгфрыд д'яблу, але я даганяць яго не буду; у мяне і конніцы для гэтага няма, калі ж, як вы кажаце, ён мучыў нявіннае дзіця, то хай ён згарыць у апраметнай!

Тут ён перажагнаўся і дадаў:

— Не пакінь мяне, Госпадзі, у мой апошні час!

— А што ж будзе з няшчаснай пакутніцай? — спытаў Мацька. — Хіба вы не дазволіце адвезці яе дадому? Няўжо ёй давядзецца канаць у вашых вязніцах? Успомніце пра гнеў Божы!

— Мне да жанчыны справы няма, — жорстка адказаў Вольфганг. — Хай адзін з вас адвязе яе да бацькі, абы толькі вараціўся; але другога не адпусчу.

— Ну, а калі я прысягну не толькі рыцарскім гонарам, але і здідай Святога Георгія?

Вольфганг завагаўся, бо гэта была страшная клятва, але тут Арнольд у трэці раз спытаў:

— Што ён кажа?

Даведаўшыся, у чым справа, ён пачаў груба і гарачліва працівіцца вызваленню абодвух рыцараў на рыцарскае слова. Ён меў на гэта свае меркаванні: ён быў пераможаны ў дзвюх сутычках — са Скірвойлам і з польскімі рыцарамі. Як салдат, ён ведаў, што брату давядзецца з ягонымі пехацінцам вяртацца ў Мальбарк, таму што ісці далей, да Готэсвердэра, пасля таго, як былі знішчаны два атрады, не было сэнсу. І ведаў, што давядзецца яму стаць перад магістрам і маршалам, разумеў, што не абярэцца сораму, калі не прывязе хаця б аднаго знатнага палоннага. Жывы рыцар, якога прывязуць ім на вочы, будзе значыць больш, чым паведамленне пра тое, што былі захоплены два рыцары.

Мацька слухаў хрыплыя выгукі і праклёны Арнольда і зразумеў: трэба браць, што даюць, больш нічога ён дабіцца ад іх не зможа, а таму сказаў, звяртаючыся да Вольфганга:

— Тады я папрашу вас, пане, яшчэ аб адным: хаця я і ўпэўнены, што мой пляменнік зразумее — яму трэба ехаць з жонкай, а мне заставацца, але ўсё ж лепш я сам

яму гэта скажу. Дазвольце мне на ўсякі выпадак давесці яму, што іншага выйсця няма — такая ваша воля.

— Добра, мне ўсё адно, — адказаў Вольфганг. — Толькі давайце пагаворым пра выкуп, які ваш пляменнік павінен прывезці і за сябе, і за вас, ад гэтага будзе залежаць усё.

— Пра выкуп? — запытаў Мацька, якому хацелася адкласці гэтую размову на больш позні час. — Хіба мала ў нас часу наперадзе? Калі маеш справу з аперазаным рыцарам, то яго слова — тыя ж грошы, а наконт цаны — можна разлічваць на ягонае сумленне. Мы пад Готэсвердэрам захапілі ў палон знатнага рыцара, нейкага пана дэ Лорша, і пляменнік мой (гэта ён яго ўзяў) адпусціў яго на слова, нават не дамаўляючыся пра пана.

— Вы паланілі пана дэ Лорша? — з цікавасцю ў голасе спытаў Вольфганг. — Я ведаю яго. Гэта знатны рыцар. Але чаму мы не сустрэлі яго на дарозе?

— Магчыма, ён паехаў не ў той бок, а ў Готэсвердэр або ў Рагнету, — адказаў Мацька.

— Знатны рыцар, са слаўтага роду, — паўтарыў Вольфганг. — Вы за яго многа атрымаеце! Добра, што ўспомнілі пра гэта, бо цяпер і я вас за драбязу не адпушчу.

Мацька прышчаміў язык зубамі, але было позна, і ён горда ўзняў галаву:

— Мы і так ведаем сабе пана.

— Тым лепей, — сказаў малодшы фон Бадэн.

Але тут жа дадаў:

— Тым лепей, але не для нас, бо мы бедныя мніхі, якія далі зарок беднасці, а для Ордэна, які скарыстае вашы грошы дзеля славы Божай!

Мацька змаўчаў, толькі глянуў на Вольфганга так, нібы хацеў яму адказаць: «Раскажы каму іншаму!» — і праз хвіліну пачаў дамаўляцца пра выкуп. Цяжкая і далікатная была гэтая справа для старога Мацькі, бо, з аднаго боку, яго вельмі засмучалі ўсялякія страты, з другога ж, ёнразумеў, што танна цаніць сябе і Збышку яму не да твару. Ён круціўся, як уюн на патэльні, да таго ж і Вольфганг, на словах нібыта мяккі і пачцівы, на справе стаўся збыт прагным і цвёрдым, як камень. Адзіным сучашэннем для Мацькі была думка, што за ўсё заплаціць дэ Лорш, і ўсё ж вельмі шкадаваў па страчанай надзеі на прыбытак, бо атрымаць за Зыгфрыда выкуп ён не разлічваў, таму што ні Юранд, ні Збышка не адпусцяць старога крыжака ні за якія грошы.

Пасля доўгіх перагавораў яны нарэшце дамовіліся пра колькасць грыўнаў, якія мусіў прывезці Збышка, і дакладна вызначылі, калі ён прыедзе, колькі возьме з сабой слуг і коней. Мацька пайшоў сказаць яму гэта, а потым, баючыся, як бы немцы не перадумалі, папрасіў яго выехаць неадкладна.

— Вось так яно ў рыцараў бывае, — разважаў ён, уздыхаючы, — учора ты наверсе, сёння знізу. А што рабіць? Дай Бог, прыйдзе зноў наша чарга! Але цяпер не губляй часу. Едучы хутка, дагоніш Главу, разам вам будзе не так небяспечна, а вось выберацеся з пушчы, даедзеце да сваіх, у Мазовію, там ужо ў любога шляхціча, у любога гаспадара знойдзеце і гасціннасць, і дапамогу, і начлег. Чужым і то ў нас не адмаўляюць у гэтым, што ж тады казаць пра сваіх. Для няшчаснай дзяўчыны гэта таксама можа аказацца збавеннем.

Кажучы так, ён зірнуў на Данусю, якая цяжка і часта дыхала ў паўсне. Яе празрыстыя рукі ляжалі на цёмнай мядзведжай шкуры і ліхаманкава дрыжэлі.

Мацька перажагнаў яе і сказаў:

— Ну, бяры яе і езь! Хай Бог бароніць, але мне здаецца, што яна ў вырай збіраецца!

— Не кажыце так! — у роспачы ўсклікнуў Збышка.

— Усё ў руках Божых! Я скажу, каб табе падалі коней, езь хутчэй!

Ён выйшаў з хаткі і загадаў падрыхтаваць усё да ад'езду. Туркі, падораныя Завішам, падвялі коней з насілкамі, высланымі мохам і шкурамі, а слуга Віт прывёў Збышкавага верхавога каня. Праз нейкі час выйшаў з хаціны Збышка з Данусяй на руках. Было ў гэтым нешта такое кранальнае, што абодва браты фон Бадэн, якія з цікаўнасці падышлі да хаціны, убачыўшы напаўдзіцячую постаць Дануські, яе твар, падобны да твараў святых на касцельных абразях, і заўважыўшы, як цяжка і бяспільна апусціла яна галаву на плячо маладога рыцара, пераглянуліся ў здзіўленні, і ў сэрцах іх запаліўся гнеў на тых, хто быў вінаваты ў яе няшчасцях. «Кат, а не рыцар быў у душы гэты Зыгфрыд, — прапаштаў Вольфганг, — а гэтую змяю, хаця яна і дапамагла табе вызваліцца, загадаю секчы розгамі». Іх узрушыла і тое, што Збышка нёс Данусю на руках, нібы маці роднае дзіцятка, яны зразумелі, як ён кахае яе, бо і ў іх жылах цякла яшчэ маладая кроў.

Збышка хвіліну думаў, што лепей: пасадзіць хворую з

сабой на сядло і, едучы, трымаць яе ў абдымках, ці пакласці яе на насілкі. Ён спыніўся ўрэшце на апошнім, бо вырашыў, што лежачы ёй будзе зручней. Потым ён падышоў да дзядзькі, нахіліўся, каб пацалаваць яму руку на развітанне. Мацька, які вельмі любіў свайго пляменніка, усё ж не хацеў пры немцах паказваць сваю слабасць, але не ўтрымаўся, моцна абняў Збышку, прыпаў вуснамі да ягоных залацістых валасоў.

— Хай Бог беражэ цябе!— сказаў ён.— А пра старога не забывайся, бо няволя заўсёды цяжкая.

— Не забудуся,— адказаў Збышка.

— Дай табе шчасця Маці Найсвяцейшая!

— Хай вам Бог аддзячыць за гэта... і за ўсё.

Праз хвіліну Збышка ўжо сядзеў на кані, але Мацька раптам успомніў яшчэ нешта, падбег, паклаў яму руку на калена і сказаў:

— Паслухай! Калі дагоніш Главу, то глядзі, не чапай Зыгфрыда, не бяры ганьбы і на сябе, і на мяне, старога. Юранд — гэта іншая справа, а табе не трэба! Прысягні мне рыцарскім гонарам на сваім мечы!

— Пакуль вы не вернецца, я і Юранда папрашу не забіваць Зыгфрыда, каб яны вам за яго не адпомсцілі,— адказаў Збышка.

— Ты мяне гэтак любіш?

Малады рыцар нявесела ўсміхнуўся:

— Вы ж ведаеце.

— Гладкае вам дарогі! Шчасліва!

Коні рушылі і неўзабаве схаваліся ў светлай зеляніне ляшчынніку. Мацьку стала раптам невыносна маркотна і адзінока, душа яго ірвалася ўслед за дарагім яму хлопцам, у якім была ўся надзея іх роду. Але ён тут жа скінуў з сябе маркоту, бо ён быў чалавекам цвёрдым і ўмеў трымаць сябе ў руках.

«Дзякаваць Богу,— падумаў Мацька,— што не ён у няволі, а я...»

І звярнуўся да немцаў:

— А вы, панове, куды паедзеце і калі?

— Калі нам захочацца,— адказаў Вольфганг,— паедзем у Мальбарк, дзе вам давядзецца стаць перад магістрам.

«Уга! Там мне могуць і галаву зняць за тое, што дапамагаў жмудзінам!» — сказаў Мацька сам сабе.

Але потым супакоіўся, падумаўшы, што ёсць у іх пан

дэ Лорш і што самі фон Бадэны будуць стаяць за яго, каб хаця атрымаць выкуп.

«Аднак, калі б яны так зрабілі,— сказаў ён сабе,— Збышку не толькі не было б патрэбы ехаць самому, але і выкуп везці».

Ад гэтай думкі яму неяк палягчэла.

II

Збышка не змог дагнаць свайго збраяносца, бо той ехаў удзень і ўначы, адпачываючы толькі тады, калі была пільніца, першым чынам дзеля таго, каб не загубіць коней, якія падупалі на адной траве і не маглі рабіць такіх доўгіх пераходаў, як у тых краях, дзе ёсць авёс. Сам сябе Глава не шкадаваў, а на старасць і слабасць Зыгфрыда не зважаў. Стары крыжак жудасна пакутаваў, да таго ж Мацька сваімі дужымі рукамі добра-такі яго паціскаў. Але найбольш даймалі яго камары, якіх у вільготнай пушчы была безліч, а ён не мог бараніцца ад іх, бо рукі былі звязаныя, а ногі прыпутаныя да конскага бруха. Збраяносец яго сам не мучыў, але і літасці да яго не меў, на пастоях у час яды адвязаў яму толькі правую руку: «Еш, воўчая морда, трэба ж цябе жывога прывезці да спыхаўскага пана!» Такімі словамі ён запрашаў Зыгфрыда паесці. А той сапраўды спачатку хацеў замарыць сябе голадам, але чэх сказаў, што будзе распчэпліваць яму зубы нажом і сілай карміць і паіць, і ён вымушаны быў скарыцца, бо не хацеў дапусціць, каб зневажалі ягоную годнасць мніха Ордэна і рыцарскі гонар.

Чэх хацеў абавязкова прыехаць у Спыхаў раней, чым там будуць «пан» і «пані», каб пазбавіць ад сораму Ягенку. Ён быў простым, але кемлівым шляхцічам, меў рыцарскую высакароднасць і цудоўна разумеў, што для Ягенкі будзе нешта зняважлівае, калі яна сустрэнецца ў Спыхаве з Данусяй. «Можна будзе сказаць біскупу ў Плоцку,— думаў ён,— што стары пан з Багданца ўзяў яе з сабой як апякун; а там дастаткова будзе абвясціць, што яна пад апекай біскупа і мае акрамя Згажэліц яшчэ і ўладанні абата, дык і сын ваяводы не будзе для яе задужа». Калі ён згадваў пра гэта, яму было лягчэй зносіць нягоды на шляху, а мучыла яго думка пра тое, што шчаслівая навiна, якую ён вязе ў Спыхаў, для паненкі будзе вырокам лёсу.

Часта паўставала перад ягонымі вачыма прыгожая, румяная, нібы яблычак, Ануля. Тады, калі дарога была добрай, ён даваў каню шпоры, спяшаючыся ў Спыхаў.

Ехалі яны невядомымі дарогамі, наўздагад, а часта зусім без дарог, напраткі праз лес. Чэх ведаў адно: калі кіравацца на поўдзень, крыху адхіляючыся на захад, то абавязкова даедзеш да Мазовіі, а там ужо ўсё будзе добра. Удзень ён ехаў па сонцы, калі ж у дарозе іх заспявала ноч, то па зорках. Здавалася, што пушчы не будзе канца-краю. Яны нібы плылі ў паўзмроку, што ўдзень, што ўночы. Не раз думаў Глава, што не давязе малады рыцар сваю жонку жывой праз гэту жудасную, бязлюдную глухмень, дзе ніхто не прыйдзе на дапамогу, няма дзе здабыць ежу, штоночы трэба ахоўваць коней ад ваўкоў і мядзведзяў, а ўдзень трэба саступаць дарогу статкам зуброў і тураў, дзе страшныя дзікі-адзінцы востраць крывыя клыкі аб карэнні соснаў, дзе часта цэлымі днямі даводзіцца заставацца галодным, калі не ўдасца праткнуць стралой або здідай плямістых бакоў аленя ці маладога дзіка.

«Як ён тут будзе ехаць, — думаў Глава, — з такой змучанай дзяўчынай, якая і так ледзь дыхае!»

Часта даводзілася ім аб'язджаць невялікія балоты або глыбокія яры, на дне якіх шумелі веснавымі дажджамі патокі. Не бракавала ў пушчы і азёр; падарожныя бачылі, як на змярканні ў іх румяных празрыстых водах купаліся цэлыя статкі ласёў і аленяў. Не аднойчы яны заўважалі дым — звястун чалавечага жытла. Часам Глава пад'язджаў да лясных вёсачак, але насустрач яму выбягаў дзікі люд, апрануты ў шкуры на голым целе, узброены кісцянямі і лукамі, а глядзелі гэтыя людзі так варожа з-пад чупрын, папсаваных каўтуном, што падарожнікі спяшаліся хутчэй уцячы, скарыстоўваючы момант, пакуль тыя застывалі ад здзіўлення, убачыўшы рыцараў.

Аднак двойчы наўздагон ім ляцелі стрэлы і чуліся воклічы: «Вокілі!» (Немцы), і чэх спяшаўся лепш збегчы, а не тлумачыць, хто яны. Прайшло яшчэ некалькі дзён, і нарэшце яму падалося, ці не пераехалі яны мяжу, але спытаць не было ў каго. Толькі ад асаднікаў, якія гаварылі па-польску, ён даведаўся, што нарэшце ступіў на мазаецкую зямлю.

Там ім стала лягчэй, хаця па ўсёй усходняй Мазовіі таксама шумеў непраходны лес. Мясціны і тут былі бяз-

людныя, але дзе сустракалася хоць нейкая сядзіба, гаспадар яе ўжо не быў такі ваўкаваты, можа, таму, што не жыў адной нянавісцю да захопнікаў, а можа, таму, што чэх гаварыў на зразумелай для іх мове. Але ад іх празмернай цікаўнасці падарожнікі таксама зазналі ліха. Лясныя жыхары натоўпамі абступалі іх, закідвалі пытаннямі, калі ж даведваліся, што вязуць палоннага крыжака, прасілі:

— Падарыце яго нам, пане, мы ўжо яму справім!

І так настойліва прасілі, што чэх часта злаваўся, тлумачыў ім, што гэта палонны князя. Тады яны адставалі. Пазней у тых месцах, дзе жыў аселя народ, стала цяжка гаварыць са шляхтай і гаспадарамі сядзібаў. Там кіпела нянавісць да крыжакоў, бо ўсе добра памяталі пра іх здрады і крыўду, нанесеную князю, калі яго ў мірны час схапілі пад Златарыяй і трымалі як палоннага. Тут ужо аднак не хацелі «расквітацца» з Зыгфрыдам, але то адзін, то другі шляхціч прапаноўваў чэху: «Развяжыце яго, то я дам яму зброю і за мяжой сваёй гаспадаркі выклічу на смяротны двубой⁸⁵». Такім кожны раз трэба было тлумачыць, як малым дзецям, што права на помсту найперш належыць няшчаснаму ўладару Спыхава і што нельга яго пазбавіць гэтага.

Але ўсё ж ехаць населенымі мясцінамі было лёгка, тут ужо былі хоць сякія-такія дарогі, коней кармілі ўсюды аўсом або ячменем. Чэх ехаў хутка, стараўся нідзе не затрымлівацца і перад самым святам Цела Гасподня дабраўся да Спыхава.

Прыехаў ён увечары, як і тады, калі Мацька паслаў яго са Шчытна з весткай пра свой ад'езд у Жмудзь, і, як і тады, выбегла, убачыўшы яго з акна, Ягенка, а ён упаў ёй у ногі і не мог у першыя хвіліны вымавіць ні слова. Яна падняла яго і хутчэй павяла наверх, у пакой, не жадаючы распытваць пры людзях.

— Якія навіны? — спытала яна, і ўся аж дрыжэла ад нецярплівасці і ледзьве пераводзіла дух. — Жывыя яны, здаровыя?

— Жывыя і здаровыя!

— А яна знайшлася?

— Так, мы адбілі яе.

— Слава Ісусу Хрысту!

Але з гэтымі словамі твар яе нібы скамянеў, бо адразу ўсе надзеі дзяўчыны развеяліся, як дым.

Аднак яна не разгубілася, не страціла прытомнасць, а праз хвіліну агоўталася і зноў пачала распытваць:

— Калі яны прыедуць?

— Праз некалькі дзён! Цяжка ехаць з хвораі.

— Яна хвораа?

— Яе замучылі. Ад мучэнняў яна сама не свая.

— Божа літасцівы!

Настала нядоўгае маўчанне, толькі пабялелыя вусны Ягенкі варушыліся, нібы яна шаптала малітву.

— Яна не апрытомнела, калі ўбачыла Збышку?

— Можа, і апрытомнела, я не ведаю, бо адразу ж паехаў, каб вам, паненка, прывезці гэтую навіну, перш чым яны прыедуць сюды.

— Бог табе аддзячыць! Расказвай, як усё было!

Чэх пачаў сцісла апавядаць пра тое, як яны адбілі Данусю, узялі ў палон асілка Арнольда і Зыгфрыда. Сказаў, што прывёз Зыгфрыда, якога малады рыцар прыслаў у падарунак і для помсты Юранду.

— Мне трэба зараз жа схадзіць да Юранда! — сказала Ягенка, калі ён скончыў, і выйшла.

Але Глава нядоўга быў адзін, бо з бакоўкі выбегла да яго Анулька, а ён ці то таму, што яшчэ не адышоў ад стомленасці пасля цяжкай дарогі, ці то таму, што вельмі сумаваў па дзяўчыне і забыўся пра ўсё, убачыўшы яе, схапіў Анулю ў абдымкі, прыціснуў да грудзей і пачаў цалаваць яе вочы, шчокі і вусны, нібы даўно ўжо сказаў ёй тыя словы, якія трэба сказаць дзяўчыне перш, чым цалаваць яе.

Можа, ён і сапраўды даўно ўжо сказаў ёй у душы сваёй усе гэтыя словы, пакуль ехаў, таму што цалаваў і цалаваў яе бясконца і прыціскаў да грудзей так, што ў яе аж дух зацінала, а яна нават не баранілася, спачатку ад здзіўлення, а потым ад такой салодкай знямогі, што, напэўна, упала б, каб яе не трымалі такія моцныя рукі. На шчасце, гэта цягнулася не надта доўга, бо на лесвіцы пачуліся крокі, а праз хвіліну ў пакой убег ксёндз Калеб.

Яны адскочылі адзін ад аднаго, а ксёндз, як і Ягенка, засыпаў Главу пытаннямі, на якія той не мог адразу адказаць, бо не паспеў аддыхацца. Ксёндз падумаў, што гэта ад стомленасці. Калі чэх пацвердзіў, што Данусю знайшлі і адбілі, а таго, хто катаваў яе, прывезлі ў Спыхаў, ён упаў на калені, каб узнесці Богу малітву ўдзячнасці. За гэты час кроў сунялася ў жылах Главы, і ён

змог спакойна паўтарыць аповед пра тое, як яны знайшлі і адбілі Данусю.

— Бог выратаваў яе не для таго, — сказаў ксёндз, выслухаўшы ўсё, — каб пакінуць яе розум і душу ў цемры і ва ўладзе злых сіл! Юранд узнясе над ёй свае святыя рукі і адной малітвай верне ёй розум і здароўе.

— Рыцар Юранд? — запытаў чэх са здзіўленнем. — Ён мае такую сілу? Можа, ён ужо стаў святым пры жыцці?

— Перад Богам ён святы яшчэ пры жыцці, калі ж памрэ, то ў людзей будзе на небе яшчэ адзін пакутнік-абаронца.

— Але вы, вялебны ойча, казалі, што ён узнясе рукі над галавой дачкі. Хіба правая рука ў яго ўжо адрасла? Я ведаю, што вы прасілі аб гэтым Ісуса Хрыста.

— Я сказаў «рукі», бо так заўсёды гавораць, — адказаў ксёндз, — але з ласкі Божай і адной хопіць.

— Гэта так, — пагадзіўся Глава.

Але ў ягоным голасе чулася нейкае расчараванне, бо ён спадзяваўся ўбачыць сапраўдны цуд. Далейшую размову перапыніў прыход Ягенкі.

— Я асцярожна расказала яму пра ўсё, — сказала яна, — каб раптоўная радасць не забіла яго, а ён зараз лёг крыжам на падлогу і моліцца.

— Ён і так цэлымі начамі ляжыць гэтак распасцёрты, а цяпер тым больш, напэўна, да раніцы не ўстане, — заўважыў ксёндз Каліб.

Так яно і сталася. Не адзін раз яны зазіралі да Юранда і ўвесь час заставалі яго распасцёртым ніцма, але не ў сне, а ў малітве, такой гарачай, што яна даходзіла да поўнага самазабыцця.

Толькі назаўтра раніцой, калі скончылася ютрань, Ягенка зноў зазірнула да Юранда, і ён падаў знак, што хоча бачыць Главу і палоннага. Тут жа з сутарэння вывелі Зыгфрыда з рукамі, звязанымі накрыж на грудзях, і ўсе разам з Талімай накіраваліся да старога рыцара.

У першую хвіліну чэх не мог яго добра разгледзець, бо зацягнутыя пузырамі вокны прапускалі мала святла, а дзень быў пахмурны, нізкія хмары паўзлі па небе, абяцаючы грозную навальніцу. Калі ж ягоныя пільныя вочы прывыклі да паўзмроку, ён ледзьве пазнаў Юранда, так той схуднеў і спаў з твару. Некалі мужчына-асілак, ён цяпер нагадваў вялікі шкілет. Твар яго быў такі бледны, што не розніўся ад малочнага колеру валасоў і барады,

калі ж ён схіліўся на падлакотнікі крэсла і апусціў павекі, то выдаўся Главе проста мерцвяком.

Каля крэсла стаяў стол, а на ім распяцце, збан з вадой і бохан чорнага хлеба з уваткнёнай у яго мізерыкордыяй, тым грозным нажом, якім рыцары дабівалі параненых. Апроч хлеба і вады, Юранд ужо даўно не прымаў ніякай ежы. Адзеннем служыла яму грубая валасяніца, падперазаная саламяным перавяслам, апранутая на голае цела. Так вось жыву магутны і некалі страшны ўладар Спыхава пасля вяртання са шчытненскай няволі.

Пачуўшы, што да яго прыйшлі, ён адсунуў прыручаную ваўчыцу, якая грэла ягоныя босыя ногі, і адхінуўся назад. Якраз у гэтую хвіліну ён і выдаўся чэху нябожчыкам. Усе маўчалі, упэўненыя, што Юранд падасць знак, каб хто-небудзь пачаў гаварыць; але ён сядзеў нерухома, бледны, спакойны, з паўрастуленымі вуснамі, нібы і сапраўды спаў вечным сном.

— Прыйшоў Глава, — азвалася нарэшце пяшчотным голасам Ягенка, — можа, вы хочаце яго паслухаць?

Ён кінуў галавой, і чэх у трэці раз пачаў апавядаць. Ён сцісла паведаміў пра пабоішча з немцамі пад Готэсвердэрам, пра сутычку з Арнольдам фон Бадэнам і вызваленне Данусі; але ён не захацеў азмрочваць старому гаротніку радасці вяртання дачкі і нічога не сказаў пра тое, што Дануся страціла розум пасля доўгіх дзён цяжкай няволі.

Аднак ён ненавідзеў крыжакоў, хацеў, каб Зыгфрыд быў належным чынам пакараны, і наўмысна не ўтаіў таго, што Дануся перапужаная, знясіленая і хворая і што, па ўсім відаць, зазнала жудаснае абыходжанне, і каб яна яшчэ нейкі час заставалася ў іх страшных руках, то звяла і згасла б, як вянуць і гінуць растаптаных нагамі кветкі. Гэты страшны аповед суправаджаўся такім жа страшным гулам надыходзячай буры. Мядзяныя грамады хмар усё мацней віхурылі над Спыхавам.

Юранд слухаў чэха нерухома, на твары яго нічога не адбілася, і прысутным магло здацца, што ён спіць. Але ён усё чуў і разумеў. Калі Глава пачаў гаварыць пра пакуты Данусі, у пустых ямах вачэй Юранда набрынялі дзве вялікія слязы і скаціліся па ягоных шчаках. З усіх зямных пачуццяў у яго засталася толькі адно: любоў да дачкі.

Потым яго пасінеल्या вусны пачалі варушыцца, нібы прамаўляючы малітву. На двары разлегліся першыя,

яшчэ далёкія грывоты, і бліскавіцы калі-нікалі асвятлялі вокны. Юранд доўга маліўся, і зноў слёзы капалі на ягоную белую бараду. Але ўрэшце ён скончыў маліцца, і запанавала доўгае, зацятае маўчанне, якое рабілася невыносным для прысутных, бо ніхто не ведаў, што рабіць.

Нарэшце стары Таліма, правая рука Юранда, ягоны таварыш ва ўсіх бітвах і галоўны ахоўнік Спыхава, сказаў:

— Перад вамі, пане, стаіць гэты д'ябал, гэты ваўкалак крыжацкі, які катаваў вас і дзіця вашае; дайце знак, што нам зрабіць з ім і як яго пакараць!

Пры гэтых словах па абліччы Юранда нібы прабег раптам прамень святла— і ён кінуў, каб да яго падвялі палоннага.

Двое слуг у тое ж імгненне схапілі крыжака за плечы і падвялі яго да старога, а той працягнуў руку, выставіў уперад далонь і правёў ёй па твары Зыгфрыда, нібы хацеў успомніць або назаўжды захаваць у памяці ягоныя рысы, потым апусціў яе на грудзі крыжака, намацаў скрыжаваныя рукі, дакрануўся да вяровак, якімі яны былі звязаны, і зноў закрыў вочы, адкінуўшы галаву.

Усе вырашылі, што ён задумаўся. Але неўзабаве ён нібы ачуўся і працягнуў далонь да бохана хлеба, у які была ўваткнута страшная мізерыкордыя.

Убачыўшы гэта, Ягенка, чэх, нават стары Таліма і ўсе слугі стаілі дыханне. Кара была стакроць заслужаная, помста справядлівая, але ўсё ж ад думкі, што гэты напаўжывы стары будзе рэзаць навобмацак звязанага палоннага, ва ўсіх здрыгануліся сэрцы.

Але ён, трымаючы нож за сярэдзіну, правёў указальным пальцам па вастрю, каб ведаць, да чаго ён датыкаецца, і пачаў разразаць вяроўкі на руках крыжака.

Усе былі ўражаны, бо зразумелі, чаго ён хоча, але не хацелі даваць веры сваім вачам. Гэта было ўжо занадта. Глава першы пачаў абурацца, за ім Таліма, слугі. Толькі ксёндз Каліб спытаў перарывістым голасам, ледзь стрымліваючы слёзы:

— Браце Юрандзе, чаго вы хочаце? Вы хочаце падаць гэтаму палоннаму волю?

— Так! — рухам галавы пацвердзіў Юранд.

— Хочаце адпусціць яго без помсты і кары?

— Так!

Галасы гневу і абурэння сталі гучнейшымі, але ксёндз Каліб, не жадаючы, каб марным застаўся гэты нечуваны

парыў літасцівай душы, усклікнуў, звяртаючыся да тых, хто наракаў:

— Хто асмельваецца пайсці супраць волі святога? На калені!

І сам, уклечыўшы, пачаў чытаць малітву:

— Ойча наш, Які ёсць на нябёсах! Хай свяціцца імя Тваё, хай прыйдзе Царства Тваё...

Ён прачытаў «Ойча наш» да канца. Пры словах: «І даруй нам правіны нашыя, як і мы даруем вінаватым перад намі», яго вочы міжволі павярнуліся да Юранда, аблічча якога свяцілася нейкім сапраўды незямным святлом.

Гэтае відовішча ў спалучэнні са словамі малітвы скрышыла сэрцы ўсіх прысутных, а стары Таліма з яго зацярдыла у няспынных бітвах душой абняў калені Юранда і сказаў:

— Пане, калі ваша воля павінна быць споўнена, то палоннага трэба праводзіць да мяжы.

— Так, — кінуў Юранд.

Бліскавіцы ўсё часцей асвятлялі вокны, бура насоўвалася ўсё бліжэй і бліжэй.

III

Два вершнікі — Зыгфрыд і Таліма — пад'язджалі да мяжы спыхаўскіх уладанняў пад парывамі віхуры і моцнага дажджу. Немца трэба было праводзіць дзеля таго, каб па шляху яго не забілі мужыкі, што стаялі на варце, або спыхаўскія слугі, што ненавідзелі яго лютай нянавісцю і прагнулі помсты. Зыгфрыд ехаў без зброі, але і не звязаны. Хмары, якія гнаў вецер, навіслі над імі. Час ад часу, калі неспадзявана біў пярун, коні прысядалі на азад. Вершнікі ехалі ў глыбокім маўчанні па такой вузкай дарозе, пралеглай ў глыбі яру, што стрэмя часам зачпляла другое стрэмя. Таліма, які за столькі год прызвычаіўся сцерагчы палонных, і цяпер час ад часу пільна пазіраў на Зыгфрыда, нібы баючыся, што той нечакана кінецца наўцёкі, і кожны раз нейкае міжвольнае трымценне працінала яго, бо яму здавалася, што вочы крыжка свецяцца ў цемры, быццам у нейкага злога духа або ваўкалака. Яму нават успадала на думку, ці не перажагнаць яго, але ён уявіў, што пад знакам крыжка той завые нечалавечым голасам, перавернецца ў нейкую пачвару і

пачне кладаць зубамі, і яго ахопліваў яшчэ большы страх. Стары ваяр, які не баяўся біцца на паядынку з цэлай пloidмай немцаў, кідаючыся на іх, нібы ястраб на чараду курапатак, асцерагаўся нячыстай сілы і не хацеў мець з ёю справы. Яму хацелася проста паказаць немцу далейшую дарогу і павярнуць каня назад, але яму рабілася сорамна перад самім сабою, і ён праводзіў Зыгфрыда аж да самай мяжы.

Калі яны даехалі да ўскрайку спыхаўскага лесу, дождж аціх і хмары заяснелі нейкім дзівосным жоўтым святлом. Стала відней, і вочы Зыгфрыда страцілі нядаўні злавесны бляск. Але тут на Таліму напала іншая спакуса. «Мне загадалі,— казаў ён сам сабе,— правесці гэтага шалёнага сабаку да мяжы, я гэта і зрабіў; але хіба ж ён так і паедзе без помсты і кары, гэты кат майго пана і ягонага дзіцяці, і ці не было б пажадана і прыемна Богу, каб я адпомсціў за іх? А што? Узяць ды і выклікаць яго на смяротны двубой. Праўда, у яго няма зброі, але за мілю адсюль, у сядзібе пана Варціма, дадуць яму які-небудзь меч або сякеру, і мы з ім выйдзем на двубой. Дасць Бог, адужаю яго, а потым даб'ю і галаву закапаю ў гной — гэта тое, чаго ён варты!». Так гаварыў сам сабе Таліма, спакусліва пазіраючы на немца, і ў яго аж ноздры раздзімаліся, нібы ён пачуў пах свежай крыві. І цяжка было яму змагацца з гэтай спакусай, цяжка перасільваць сябе, але тут ён падумаў, што Юранд дараваў жыццё і волю палоннаму не толькі да мяжы і што, забіўшы яго, ён, Таліма, звядзе на нішто святы ўчынак свайго пана і зменшыць нябесную ўзнагароду за яго; гэта перамагло ў ім спакусу, і ён, стрымаўшы каня, сказаў:

— Вось наша мяжа, адсюль і да вашай недалёка. Едзь жа вольны, цяпер, калі толькі не загрызе цябе сумленне і не заб'е гром нябесны, дык ад людзей табе ўжо больш нічога не пагражае.

Сказаў гэта і павярнуў назад, а крыжак, з дзіка скамянелым тварам, не азваўшыся ніводным словам, нібы і не пачуўшы таго, што яму было сказана, паехаў уперад.

Ён ехаў далей пашарэлым гасцінцам, нібыта ў глыбокім сне.

Бура ненадоўга сціхла, але і распагодзілася ненадоўга. Зноў насунуўся змрок, нібы звечарэла, хмары праплывалі нізка, здавалася, над самым лесам. Зверху даносіўся злавесны грукат і як бы нецярплівае мармытанне і буркатанне грымот, якія яшчэ стрымліваў анёл буры. Але

бліскавіцы ўжо штохвілінна асвятлялі сваім асляпляльным бляскам грознае неба і зямлю, і тады можна было бачыць шырокую дарогу, што пралягла сярод дзікіх чорных сцен лесу, а на ёй, якраз пасярэдзіне, адзінокага вершніка. Зыгфрыд ехаў напаўпрытомны, ахоплены гарачкай. Распач, якая тачыла ягоную душу пасля смерці Ротгера, злачынствы, учыненыя праз помсту, згрызоты сумлення, жахлівыя прывіды даўно замуцілі ягоны розум; стары вялікім напружаннем волі бараніў сябе ад вар'яцтва, але хвілінамі паддаваўся яму. Цяжкае падарожжа пад жорсткім наглядом чэха, ноч у спыхаўскім сутарэнні і няпэўнасць лёсу, а надусім гэты нечуваны, недаступны розуму ўчынак міласэрнасці і даравання віны, які яго проста ўразіў, — усё гэта ўрэшце даканала Зыгфрыда. Часам ягоны розум мутнеў, так што ён ледзь не траціў адчуванне таго, што з ім робіцца, але потым гарачка зноў абуджала яго і адначасна выклікала ў ім нейкае глухое пачуццё распачы, прыгнечанасці, гібелі, — адчуванне таго, што ўсё ўжо мінула, згасла, скончылася, што надышоў нейкі канец, што навокал яго толькі ноч і ноч, небыццё і жудасная бездань, напоўненая жахамі, да якой ён усё ж вымушаны быў ісці.

— Ідзі! Ідзі! — раптам шапнуў у яго над вухам нечы голас.

Ён павярнуўся — і ўбачыў смерць. Сама нахштальт шкілета, яна сядзела на шкілеце каня, ехала побач і грымела касцямі, уся белая-белая.

— Гэта ты? — спытаў крыжак.

— Я. Ідзі! Ідзі!

Але ў гэтую самую хвіліну ён убачыў, што і з другога боку яго таксама нехта суправаджае: стрэмя ў стрэмя з ім ехала нейкая пачвара з чалавечай паставай, але з доўгай, вузкай галавой зверга, з натапыранымі вушамі, зарослая чорнай поўсцю.

— Хто ты? — закрычаў Зыгфрыд.

Але пачвара замест адказу выскалілася і пачала глуха гырцаць.

Зыгфрыд заплюшчыў вочы, але ў тое самае імгненне пачуў яшчэ больш гучны стук касцей і голас, які сказаў яму на самае вуха:

— Настаў час! Спяшайся! Ідзі!

І ён адказаў:

— Іду!..

Але сказаў гэта ён як не сваім голасам.

Потым ён, нібы падштурхнуты нейкай неадольнай сілай, злез з каня, зняў з яго высокае рыцарскае сядло, а потым аброць. Ягоня спадарожнікі таксама злезлі з коней і, не адступіўшы ад яго ні на імгненне, павялі з сярэдзіны дарогі на ўзлесак. Там чорны ваўкалак нахіліў яму сук і дапамог прывязаць да яго раменьчык аброці.

— Спяшайся! — прашаптала смерць.

— Спяшайся! — зашумелі галасы ў вершалінах дрэў.

Зыгфрыд, як нападсонны, прасунуў другі канец раменьчыка ў спражку, зрабіў пятлю і, устаўшы на сядло, якое перад гэтым паклаў пад дрэвам, надзеў яе сабе на шыю.

— Адапхні сядло!.. Усё! А-а!

Адкінутае нагой сядло адкацілася на колькі крокаў — і цела няшчаснага крыжака цяжка абвісла.

На адно імгненне яму выдалася, што ён чуе хрыпаты, здушаны рык і што той жахлівы ваўкалак скачэў на яго, разгойдаў і пачаў зубамі разрываць грудзі, каб укусіць яго ў сэрца. Але потым яго гаснучы зрок убачыў: смерць расплылася ў нейкае бялявае воблака, якое павольна насунулася на яго, абняло, агарнула, ахінула і ўрэшце закрыла ўсё жудаснай, непранікальнай заслонай.

У гэтую хвіліну бура зусім ашалела. Пярун ударыў у сярэдзіну дарогі з такім жахлівым грукатам, нібы сама зямля затрэслася ўся, да асновы. Увесь лес згінаўся пад парывамі ветру. Шум, свіст, выццё, скрып дрэў напоўнілі лясныя нетры. Хвалі дажджу, гнаныя віхурай, засцілі ўвесь свет, і толькі пры сполахх крывавага бліскавіц можна было ўбачыць труп Зыгфрыда, які дзіка гойдаўся над дарогай.

* * *

Назаўтра раніцою па гэтай самай дарозе рухаўся даволі вялікі атрад. Наперадзе ехала Ягенка з Анулькай Сецяховай і чэхам, услед за імі ішлі вазы пад аховай чатырох слуг, узброеных самастрэламі і мечамі. Вазніцы трымалі пад рукой рагаціны і сякеры, не лічачы акутых вілаў і іншай зброі, якая магла прынагадзіцца ў дарозе. Гэта было патрэбна як для абароны ад дзікіх звяроў, так і ад хеўраў разбойнікаў, якія заўсёды гойсалі ўздоўж граніц Ордэна і на якіх Ягайла з горыччу скардзіўся вялікаму магістру і ў лістах, і асабіста на сустрэчах ў Рацёнжы.

Але, маючы спраўных, добра ўзброеных слуг, можна

было не баяцца разбойнікаў, і атрад ехаў упэўнена і спакойна. Пасля ўчарашняй буры настаў цудоўны дзень, свежы, ціхі і такі ясны, што там, дзе не было ценю, даводзілася міжволі прымружваць вочы ад сонечнага бляску. Ніводзін лісток не варушыўся на дрэвах, з кожнага звисалі буйныя кроплі дажджу, якія зіхацелі на сонцы. На сасновай ігліцы яны блішчэлі, нібы вялікія дыяменты. Лівень пакінуў пасля сябе на гасцінцы малыя струменьчыкі, якія з вясёлым цурчаннем збягалі ўніз і ўтваралі ў лагчынах невялічкія азярцы. Усё навокал было ў расе, усё было мокрае, але ўсё ўсміхалася ў ззянні ранішніх промняў. У такія ранкі радасць ахоплівае і чалавечыя сэрцы, таму і вазніцы, і слугі ціхенька спявалі, дзівячыся, што верхнікі наперадзе ехалі моўчкі.

А яны маўчалі таму, што на душы Ягенкі залягла цяжкая туга. У яе жыцці нешта скончылася, нешта як бы зламалася, і дзяўчына, якая не была надта схільнай задумвацца над нечым, не ўмела і як след усвядоміць, што ж адбываецца з ёй, што здарылася, але адчувала, што ўсё, чым яна дагэтуль жыла, зьяла і пайшло марна, што ўсе яе надзеі зніклі, як ранішняя імгла знікае над палямі, што ўсяго трэба будзе вырачыся, ад усяго адмовіцца, пра ўсё забыцца і пачаць зусім новае жыццё. Яна думала, што нават калі з ласкі Божай гэтае жыццё не будзе такім ужо дрэнным, але ўсё ж яно не можа быць іншым — толькі смутным, і ва ўсякім разе не такім добрым, як магло быць тое, якое ўжо скончылася.

І сэрца яе сціскалася ад бязмежнага жалю па тым назаўжды незваротным для яе мінулым, і слёзы мкнулі ручком паліцца з вачэй. Але яна не хацела плакаць, бо і так, акрамя цяжару, які ціснуў на яе душу, яе мучыў і сорам. Хай бы яна лепей не выязджала са Згажэліц, чым вось так вяртацца цяпер са Спыхава. Яна не магла ў душы не прызнацца сабе, што паехала не толькі таму, што не ведала, як ёй быць пасля смерці абата, і не толькі таму, каб пазбавіць Чтана і Вілька прычыны нападаць на Згажэліцы! Не, не таму! Пра гэта ведаў і Мацька, які таксама не з тае прычыны ўзяў яе з сабой; а некалі ж немінуча будзе ведаць і Збышка. Пры адной думцы пра гэта ў дзяўчыны пачыналі палаць шчокі, і душу ахінала гаркота. «Я не была гордай, — думала яна, — вось і атрымала тое, што заслужыла». І да тугі, што мучыла яе, да няўпэўненасці ў заўтрашнім дні, да трывогі і невыказнага смутку па мінулым дадалося яшчэ і пачуццё знявагі.

Але яе цяжкія думкі былі нечакана перарваны нейкім чалавекам, які подбегаў крочыў насустрач атраду. Чэх, які заўсёды праяўляў асцярожнасць, крыху прыспешыў свайго каня і неўзабаве па самастрэлу на плячы, барсучынай торбе і шапцы, упрыгожанай пёрамі сойкі, пазнаў у невядомым лесніка.

— Гэй! Хто ты? Стой! — дзеля пэўнасці крыкнуў ён.

Незнаёмы паспяшаўся падысці да іх, твар яго быў заклапочаны і ўзрушаны, было відаць, што ён хоча сказаць пра нешта незвычайнае.

— Тут блізка чалавек вісіць ля дарогі!

Чэх устрывожыўся, ці не разбойнікі гэта ўчынілі, і пачаў жвава распытваць лесніка:

— Далёка адсюль?

— На палёт стралы з лука. Ля самай дарогі.

— І пры ім нікога няма?

— Нікога. Я толькі ваўка спужаў, які абнюхваў яго.

Словы лесніка пра ваўка супакоілі Главу, бо сведчылі, што паблізу не было ні людзей, ні засады.

Ягенка загадала яму:

— Паглядзі, што там такое.

Глава паехаў уперад. Праз хвіліну ён ужо скакаў назад.

— Там вісіць Зыгфрыд! — закрычаў ён, асадзіўшы каня перад Ягенкай.

— У імя Айца і Сына, і Святога Духа! Зыгфрыд? Крыжак?

— Крыжак! Павесіўся на вуздэчцы!

— Сам?

— Сам, відаць, бо каля яго ляжыць сядло. Каб гэта зрабіў разбойнік, то проста забіў бы яго, а сядло забраў бы — яно дарагое.

— Ну што, паедзем?

— Не паедзем туды, не паедзем! — пачала крычаць баязлівая Ануля Сецяхова. — Яшчэ што-небудзь прычэпіцца да нас!

Ягенка таксама спужалася, яна верыла, што каля трупа самагаубцы збіраюцца цэлыя хмары злых духаў, але Глава быў хлопец зухваты і нічога не баяўся, таму запарэчыў:

— Ну, вы скажаце! Я пад'язджаў блізка, нават торкнуў у яго рагацінай, і нешта не адчуваю, што д'ябал сеў мне на карак.

— Не блазлуй! — спыніла яго Ягенка.

— Я не блазную,— адказаў чэх,— бо веру ў магутнасць Бога. Калі ж вы баіцеся, то можна аб'ехаць па лесе.

Ануля стала прасіць аб'ехаць па лесе, але Ягенка падумала і сказала:

— Не, нядобра гэта — не пахаваць нябожчыка! Неяк не па-хрысціянску. Хрыстос вучыць быць літасцівымі, а Зыгфрыд ўсё ж чалавек.

— Так, але ён яшчэ і крыжак, вісельнік і кат! Крумкачы ды ваўкі зоймуцца ім!

— Не кажы абы-чаго! За грахі Бог яго асудзіць, а мы павінны выканаць чалавечы абавязак. Калі споўнім завет Божы, то ніякая нячыстая сіла да нас не прычэпіцца.

— Ат, няхай будзе па-вашаму,— адказаў чэх.

І аддаў адпаведны загад слугам, якія падпарадкаваліся з неахвотай і агідай. Але яны пабойваліся Главы, таму ўзялі вілы і сякеры, бо рыдлёвак не было, і пайшлі капаць магілу. Чэх таксама рушыў з імі, каб падаць прыклад, і сам перарэзаў раменьчык, на якім вісеў труп.

Твар Зыгфрыда пасінеў ужо на паветры і выглядаў жудасна, у адкрытых вачах застыў жах, разяўлены рот нібы ў апошні раз хацеў сутаргава ўхапіць паветра. Магілу хуценька выкапалі тут жа, ля дарогі, дзяржальнамі вілаў скінулі ў яе цела ўніз тварам, засыпалі зямлёй і пайшлі шукаць камяні, каб згодна са старадаўнім звычаем закрыць імі магілу самагубцы, іначай ён мог бы ўставаць начамі і палохаць падарожнікаў.

Камянёў хапала і на дарозе, і паміж ляснымі імхамі, і хутка над крыжаком вырасла высокая магіла, а потым Глава сякерай зрабіў на камлі сасны крыж, не дзеля Зыгфрыда, а каб злыя духі не збіраліся ў гэтым месцы, і вярнуўся да астатніх.

— Душа ягоная ў пекле, а цела ўжо ў зямлі,— сказаў ён Ягенцы.— Можна ехаць.

Яны рушылі далей. Аднак Ягенка сарвала галінку сасны і кінула на магілу, калі яны праязджалі паўз яе; тое ж зрабілі і астатнія, бо так патрабаваў звычай.

Доўга ехалі яны моўчкі, згадваючы злавеснага рыцара-мніха і тую кару, якая яго спасцігла. Нарэшце Ягенка сказала:

— Справядлінасць Божая не абышла яго. Мы не можам нават прачытаць над ім «Вечную памяць», бо для яго няма збавення.

— Вы і так мелі літасць да яго, калі загадалі пахаваць, — адказаў чэх.

А потым прамовіў, завагаўшыся:

— Людзі правяць, а можа і не людзі, а чараўніцы і чараўнікі, нібы вяроўка або раменьчык з вісельніка прыносіць ва ўсім шчасце, але я не ўзяў аброць Зыгфрыда, бо жадаю вам шчасця не ад чараў, а ад Ісуса Хрыста.

Ягенка спачатку нічога не адказала, а потым некалькі разоў уздыхнула і прамовіла нібы сама сабе:

— Эх, маё шчасце ўжо ззаду, а не перада мной!

IV

Толькі праз дзевяць дзён пасля ад'езду Ягенкі Збышка апынуўся на мяжы са Спыхавам, але Дануся была ўжо так блізка да смерці, што ён зусім страціў надзею прывезці яе да бацькі жывую. Якраз на наступны дзень пасля таго, як Збышка пачуў яе няўцямныя словы, ён зразумеў, што ў яе не толькі розум памутнеў, але і цела апанавала нейкая хворасць, супраць якой у яе, змардаванага нявольяй, падзямеллем, перажываннямі і пастаянным страхам дзіцяці, ужо не стае сіл змагацца. Мабыць, водгулле цяжкага змагання, якое Збышка і Мацька вялі з немцамі, перапоўніла келіх яе пакут, і якраз у гэтую хвіліну хвароба напаткала яе, але з тае пары гарачка не адпускала яе на ўсім шляху. Толькі адно было ў гэтым добрае — гэта тое, што праз страшныя лясныя нетры Збышка з вялікімі цяжкасцямі вёз яе, нібы мёртвую, у непрытомнасці, і яна нічога не адчувала. Праехалі лясы, уступілі ў «хрысціянскі» край, і тут, між вёсак і сядзіб шляхты, для іх скончыліся небяспекі і высілкі падарожжа. Калі людзі даведваліся, што вязуць дзяўчыну-зямлячку, адбітую ў крыжакоў, да таго ж родную дачку слаўнага Юранда, пра якога дудары тут ужо спявалі песні ў гарадках, сядзібках і хатах, то паўсюль прапаноўвалі свае паслугі і дапамогу, забяспечвалі прыпасамі і коньмі. Усе дзверы былі для іх адчыненыя. Цяпер Збышка ўжо не вёз Данусю на насілках паміж коньмі — дужыя юнакі неслі яе ад вёскі да вёскі, паважліва і асцярожна, нібы святыню. Жанчыны з пяшчотай клапаціліся пра яе. Мужчыны слухалі, што ім расказвалі пра яе крыўды, скрыгталі зубамі, і не адзін з іх тут жа апрапаў жалезныя даспехі, хапаўся за меч, сякеру або дзіду і ехаў далей ужо са

Збышкам, каб спаўна адплаціць за крыўды, бо для таго зацятага пакалення было мала адплаціць толькі крыўдай за крыўду.

Але Збышка ў гэты час думаў не пра помсту, а пра Данусю. Жыў паміж пробліскамі надзеі, калі хвілінамі хворай рабілася лепей, і глухой распаччу, калі яе стан увачавідкі пагаршаўся. Цяпер ён ужо не мог падманваць сябе. Не раз у пачатку падарожжа ў яго галаве мільгала забабонная думка, што, можа, тут, па гэтай бездаражы, па якой яны прадзіраюцца, едзе след у след за імі смерць і чакае толькі зручнай хвіліны, каб кінуцца на Данусю і высмактаць з яе рэшткі жыцця. Гэтае ўяўленне, а лепей сказаць, адчуванне бывала, асабліва ў цёмныя ночы, такім выразным, што неаднойчы яго ахоплівала распачнае жаданне павярнуцца назад, выклікаць кашчавую на бой, як выклікаюць рыцара, і ваяваць з ёй да апошняга ўздыху. А ў канцы шляху стала яшчэ горай, бо смерць была ўжо не ззаду, а тут, хаця і нябачная, але такая блізкая, што адчуваўся яе халодны подых. І ён зразумеў, што супраць гэтага ворага нішто зброя, нішто мужнасць, нішто яго дужыя рукі, і давядзецца ёй у здабычу аддаць найдаражэйшае для яго жыццё без барацьбы.

Гэта было самае страшнае для яго адчуванне, бо з імлучылася жалоба, моцная, як віхура, бяздонная, як мора. І як жа было Збышку не стагнаць, як было не надрываць душу, калі, гледзячы на сваю каханую, ён нібы гаварыў ёй з міжвольным папрокам: «Дзеля чаго ж я так кахаў цябе, дзеля чаго адшукаў і адбіў у ворагаў — каб назаўтра засыпаць цябе зямлёй і не ўбачыць больш ніколі-ніколі?». Ён глядзеў на яе чырвоныя ад гарачкі шчокі, на яе замутнёныя, непрытомныя вочы і зноў пытаўся: «Пакідаеш мяне? І табе не шкада? Хочаш пакінуць мяне, не хочаш быць са мной?» Думаў ён і пра тое, што сам траціць розум, стогны разрывалі ягоныя грудзі, у іх быццам запёкся плач, які ніяк не мог выбухнуць, бо яго ахоплівала нейкая злосць, гнеў на тыя бязлітасныя сілы, сляпыя і халодныя, якія забіралі ў яго гэтае нявіннае дзіця. Калі б той пракляты крыжак ехаў цяпер з імі, Збышка разарваў бы яго, нібы дзікі звер.

Яны дабраліся да княскага ляснога дома, хацелі затрымацца, але там увесну было пуста. Ад вартаўнікоў маляды рыцар даведаўся, што князь і княгіня выправіліся да брата — князя Земавіта ў Плоцк, таму ён адмовіўся ад думкі паехаць у Варшаву, дзе прыдворны медыкус мог

бы вылечыць хворую. Мусілі валачыся ў Спыхаў, і гэта было страшна, бо яму здавалася, што хутка прыйдзе канец, і ён прывязе Юранду ягоную дачку ўжо нежывую.

Але ў канцы дарогі, перад самым Спыхавам, на некалькі гадзін прамень надзеі ажывіў Збышкава сэрца. Шчокі Данусі пачалі бялець, вочы ўжо не былі такімі мутнымі, дыханне паспакайнела. Збышка глянуў на яе і загадаў спыніцца ў апошні раз, каб хвора я магла аддыхацца. Было гэта, мабыць, з мілю ад Спыхава, далёка ад чалавечага жытла, на вузкай дарозе між полем і лугам. Дзікая ігруша, якая расла паблізу, давала цень, і атрад спыніўся пад яе разгалістай кронай. Слугі пазлазілі з коней, раскізалі іх і пусцілі паскубці траву. Дзве жанчыны, нанятыя для таго, каб прыслугоўваць Данусі, і хлопцы, якія неслі яе, стомленыя дарогай і гарачынёй, леглі ў цяні і паснулі, толькі Збышка не спаў, ён прысеў на каранях ігрушы каля насілак і не зводзіў вачэй з хвора.

А яна ляжала ў пасляпаўдзённай цішы, спакойная, з заплюшчанымі вачыма. Збышку ж выдавала, што яна не спіць. Калі на другім канцы шырокага лугу селянін, які касіў сена, спыніўся і пачаў мянташыць касу бруском, Дануся ўздрыгнула, на нейкае імгненне расплюшчыла вочы, але тут жа зноў заплюшчыла іх; грудзі яе прыўзняліся ад глыбокага ўздыху, а з вуснаў зляцеў ледзь чутны шэпт:

— Кветкі пахнуць...

Гэта былі першыя словы, сказаныя не ў гарачцы і трыненні, якія яна прамовіла з самага пачатку іх падарожжа, — вецер сапраўды даносіў з прыгрэтага сонцам лугу моцны водар мёду, сена і розных духмяных кветак. А ў Збышкі пры адной думцы, што да Данусі вяртаецца памяць, ад радасці затрымцела сэрца. Узрадаваны, ён хацеў упасці да яе ног, але баяўся напалохаць яе, стрымаўся, толькі ўкленчыў пры насілках, нахіліўся да яе і ціха паклікаў:

— Дануся! Дануся!

Яна зноў расплюшчыла вочы, нейкі час глядзела на яго, потым усмешка ажывіла яе твар, і гэтак жа, як у смалярні, але больш асэнсавана, вымавіла ягонае імя:

— Збышка!..

І памкнулася працягнуць да яго рукі, але была ўжо такая слабая, што не змагла і гэтага; тут ён абняў яе з сэрцам, перапоўненым радасцю, нібы дзякаваў ёй за нейкую вялікую паслугу.

— Прачнулася! — выгукнуў ён. — Дзякуй Богу! Дзякуй...

Тут у яго перарваўся голас, і яны нейкі час моўчкі глядзелі адно на аднаго. Цішыню палёў парушаў толькі подых ветрыку, які даносіў з лугу водар траў, стракатанне конікаў, далёкую, ледзьве чутную песню касца і шапаценне лістоў ігрушы.

Дануся пазірала ўсё болей асэнсавана і не пераставала ўсміхацца, нібы дзіця, якое сніць анёла. Аднак паступова ў яе вачах адбілася здзіўленне.

— Дзе я? — спытала яна.

У тое ж імгненне з вуснаў Збышкі пасыпаўся цэлы рой кароткіх адказаў, бо голас яго зрываўся ад радасці:

— Ты са мной! Пад Спыхавам! Да твайго татусі едем! Скончыліся твае беды! О мая Дануська! Дануська!.. Я шукаў цябе і адбіў... Ты ўжо не ў немцаў... Не бойся... Спыхаў блізка! Ты хварэла, але Бог злітаваўся... Колькі было гора, колькі слёз!.. Дануська! Цяпер будзе лепей! Будзе многа шчасця! Ох, як доўга я шукаў цябе... Як доўга вандраваў па свеце... О Божа мой!.. О!..

Ён глыбока ўздыхнуў, нібы прастагнаў, скідваючы з сябе самога апошні цяжар пакут.

Дануся ляжала спакойна, нібы нешта ўспамінаючы ці пра нешта думаючы, а потым спытала:

— Дык ты не забыўся на мяне?

І дзве слязінкі, набрыняўшы ў яе вачах, павольна скаціліся па твары на ўзгалоўе.

— Як жа я мог забыцца на цябе! — усклікнуў Збышка.

У гэтым здушаным крыку было болей сілы, чым ва ўсіх самых урачыстых клятвах і зароках, бо ён любіў яе ўсёй душой заўсёды, а з той самай хвіліны, як знайшоў яе, яна стала яму даражэй за ўсё на свеце.

Але тым часам зноў запанавала ціша; удалечыні касец перастаў спяваць і другі раз мянташыў сваю касу.

Вусны Данусі зноў пачалі варушыцца, але шаптала яна так ціха, што Збышка не змог пачуць, нахіліўся да яе і спытаў:

— Што ты кажаш, мая ягадка?

Яна паўтарыла:

— Кветкі пахнуць...

— Мы каля лугу, — адказаў Збышка, — але хутка паедзем далей... да твайго таты, ён не ў няволі... І ты будзеш навек маёй... Ты мяне добра чуеш?.. Разумееш мяне?

Тут яго ахапіла раптоўная трывога, бо ён зірнуў на

Данусю і ўбачыў, што твар яе моцна збялеў і рабіўся ўсё больш васковым, на ім з'явіліся кропелькі поту.

— Што з табой? — спытаў ён, ахоплены жахам, і адчуў, як на галаве валасы заварушыліся, а мароз працінае косці.

— Што з табой? Скажы мне! — паўтарыў ён.

— Цёмна! — прашаптала яна.

— Цёмна? Сонежка свеціць, а табе цёмна? — спытаў ён, задрыхаючыся. — Толькі што ты была пры памяці! Богам прашу, скажы хоць слова!

Яна зноў паварушыла вуснамі, але не змагла нават нешта прашаптаць. Збышка ўсё ж угадаў, што яна вымаўляе яго імя і кліча яго. Потым яе худзенькія рукі задрыжэлі і сталі хутка перабіраць пакрывала, якім яна была накрытая. Гэта доўжылася недзе хвіліну. Памыліцца было нельга — яна канала!

А ён у жаху і роспачы пачаў упрошваць яе, нібы тая мальба магла нечым дапамагчы:

— Дануська! О Божа літасцівы! Пачакай хоць да Спыхава! Пачакай! Пачакай! О Божа, Божа, Божа!

Ад гэтага малення прачнуліся жанчыны, прыбеглі слугі, якія пасвілі коней паблізу. З першага позірку ўсе зразумелі, што адбываецца, укланчылі і пачалі голасна чытаць літанію.

Ветрык аціх, перастала шапацець лісце на ігрушы і толькі словы малітвы гучалі ў глыбокай цішы палявога прыволля.

Дануся перад самым канцом літаніі яшчэ раз на момант адкрыла вочы, нібы ў апошні раз хацела паглядзець на Збышку і на свет, заліты сонцам, і заснула навекі.

* * *

Жанчыны закрылі ёй вочы, потым пайшлі на луг па кветкі. Слугі скрануліся ўслед за імі, і так хадзілі ўсе на сонцы, сярод буйных траў, падобных на палявых духаў, нагіналіся, зрываўлі кветкі і плакалі, сэрцы іх поўніліся жалем і смуткам. Збышка стаяў на каленях у цяні каля насілак, схіліўшы галаву да ног Данусі, моўчкі, нерухома, сам нібы мёртвы, а яны ўсё хадзілі па лузе, то набліжаючыся, то аддаляючыся, ірвалі залацістыя кветкі лотаці, і званочкі, і ружовую смолку, што ўсеяла ўвесь луг, і белую медуніцу, якая пахла мёдам. У вільготных лаг-

чынках яны знайшлі палявыя лілеі, а на мяжы ля аблогі — жаўтазель. Толькі тады, калі яны назбіралі поўныя ахапкі кветак, абступілі сумным карагодам насілки і пачалі іх упрыгожваць. Яны ўбралі нябожчыцу кветкамі і травамі, пакінулі вольна толькі твар, які ціха бялеў сярод лілей і званочкаў, супакоены непрабудным сном, светлы, як у анёла.

Да Спыхава не было нават мілі, і праз нейкі час, калі ад слёз усім стала лягчэй, юнакі паднялі насілки і скіравалі да лясоў, туды, дзе пачыналіся ўладанні Юранда.

Слугі ззаду вялі коней. Сам Збышка нёс нябожчыцу ў галавах, а ўперадзе ішлі жанчыны з ахапкамі кветак і зёлак, яны спявалі духоўныя песні — і так павольна ішлі і ішлі яны між зялёным лугам і роўнай шарай аблогай, як жалобная працэсія.

На сінім небе не было ніводнай хмурынкі, і ўвесь свет купаўся ў залатым сонечным бляску.

V

Нарэшце яны прыйшлі з целама дзяўчыны да спыхаўскіх лясоў, на мяжы якіх дзень і ноч неслі варту ўзброеныя слугі Юранда. Адзін з іх паскакаў з весткай да старога Талімы і ксяндза Калеба, іншыя павялі працэсію спачатку нізам, пакручастай, а потым шырокай лясной дарогай аж да таго месца, дзе лес канчаўся і пачыналіся шырокія куп'істыя лугі і багны, на якіх кішэла птаства, а далей на сухім узгорку стаяў гарадок Юранда. Яны адразу зразумелі, што жалобная вестка даляцела да Спыхава, бо, як толькі працэсія выйшла з ляснога ценю на заліты сонцам луг, да іх вушэй даляцеў хаўтурны гук званоў з капліцы. Неўзабаве насустрач працэсіі выйшаў цэлы натоўп мужчын і жанчын. Калі гэты натоўп наблізіўся на адлегласць трох ці двух стрэлаў з лука, ужо можна было разгледзець асобныя твары. На чале грамады, кіем намацаваючы дарогу перад сабой, ішоў сам Юранд, якога падтрымліваў Таліма. Юранда лёгка было пазнаць па высокім росце, па чырвоных пустых вачніцах і белых валасах, спываючых на плечы. Побач крочыў з крыжам у руках і ў белым стыхары* ксёндз Калеб. За ім неслі

* Доўгае прамое адзенне святароў з шырокімі рукавамі, апранаецца ў час набажэнства.

харугву са знакам Юранда, якую суправаджалі ўзброеныя спыхаўскія «воі», а далей ішлі замужня жанчыны з хусткамі на галовах і праставалосыя дзяўчаты. Шэсце завяршала павозка, на якую збіраліся пакласці цела.

Збышка ўбачыў Юранда і загадаў паставіць на зямлю насілку, якія ўвесь час нёс з юнакамі, прытрымліваючы іх каля галавы нябожчыцы. Потым ён падышоў да старога рыцара і пачаў гаварыць узрушаным голасам, у якім чулася бязмежнае гора і адчай:

— Я шукаў яе, пакуль не знайшоў, я адбіў яе ў ворагаў, але яна выбрала неба, а не Спыхаў!

Туга зусім зламала яго, ён упаў на грудзі Юранда, абняў яго за шыю і застагнаў:

— О Божа мой! Божа мой!..

Убачыўшы ўсё гэта, усхваляваныя спыхаўскія слугі пачалі біць дзідамі аб шчыты, не ведаючы, як іначай выказаць сваё гора і прагу помсты. Жанчыны пачалі галасіць, паднімаючы фартушкі да вачэй, а то і зусім накрываючы імі галовы, прыгаворваючы:

«Ах ты, доля-долечка! Каму весялосць, а нам слёзы! Смерць цябе скасіла, забрала, кашчавая... — Ой! Ой!..»

Некаторыя з іх, схіляючы галовы долу і закрыўшы вочы, усклікалі:

«Ці ж табе, кветачка, з намі блага было? Нашто ж ты пакінула тату свайго ў вялікай жалобе, нашто паляцела ад нас назаўсёды? — Ой! Ой!».

А некаторыя з жанчын горка наракалі, што нябожчыца не злітавалася над бацькам і мужам, пакінула іх адных. Было гэтае галашэнне, гэтае жалкаванне яшчэ і напаўспевам, бо люд той не ўмеў іначай выказаць сваю журбу.

Юранд вызваліўся з абдымкаў Збышкі і прыўзняў кій у знак таго, што хоча падысці да Данусі. Яго адразу падхапілі пад руку Таліма і Збышка і падвялі да насілак; ён уклечыў перад яе целама, правёў далонню ад ілба дзяўчыны да складзеных крыж-накрыж рук і некалькі разоў паківаў галавой, нібы хацеў сказаць, што гэта яна, Дануся, што ён пазнае сваю дачку. Потым ён адной рукой абняў яе, а другой, скалечанай, паказаў угору, і ўсе зразумелі гэтую нямую скаргу, звернутую да Бога, больш яскравую, чым любыя словы жалобы. Твар Збышкі пасля раптоўнага выбуху адчаю зноў стаў спакойным, юнак уклечыў з другога боку насілак, маўклівы, нібы з каменя высечаны, і навокал стала так ціха, што чуваць было, як

стракаталі конікі, як бзынкалі на ляту мухі. Ксёндз Калёб акрапіў Данусю, Збышку і Юранда святой вадой і заспяваў «Requiem aeternam»*. Скончыўшы гэтую малітву, ён яшчэ доўга голасна маліўся, і людзям здавалася, што яны чуюць прарочы голас, асабліва тады, калі ксёндз прасіў пра тое, каб мукі нявіннага дзіцяці сталі той кропляй, якая перапоўніла б келіх беззаконня, маліўся, каб настаў дзень суда, кары, гневу і помсты.

Працэсія рушыла ў бок Спыхава; але Данусю не паклалі на павозку, а неслі ўперадзе на ўквечаных насілках. Звон біў безупынна, здавалася, нібы ён клікаў да сябе, і ўсе ішлі, спяваючы, па шырокім лузе, у ірдзенні залатой вечаровай зары, нібы нябожчыца і сапраўды вяла іх да вечнага ззяння і святла. Быў ужо вечар, і статкі вярталіся з пашы, калі працэсія прыйшла ў Спыхаў. Капліца, у якой паставілі насілку з целама нябожчыцы, была ўся ў зіхаценні свечак і паходняў. Па загаду ксяндза Калеба сем дзяўчат па чарзе аж да світання чыталі над Данусяй літаніі. Да світання не адыходзіў ад яе Збышка, сам у час ютрані паклаў яе цела ў труну, якую ўмелыя майстры ноччу вычасалі з дубовай стваліны, уставіўшы ў вечка над галавой нябожчыцы ліст залатога бурштыну.

Юранда пры гэтым не было, бо з ім сталася нешта дзіўнае. Як толькі ўсе вярнуліся ў Спыхаў, у яго адняліся ногі; калі ж яго паклалі ў ложка, то ён знерухомеў, страціў памяць, перастаў усведамляць, дзе ён і што з ім. Дарэмна ксёндз Калёб звяртаўся да яго, дарэмна пытаўся, што з ім: Юранд нічога не чуў, не разумеў, толькі ляжаў з прасветленым шчаслівым тварам, часам варушыў вуснамі, нібы размаўляючы з некім. Ксёндз і Таліма разумелі, што ён гутарыць са сваёй узятай небам дачкой, усміхаецца ёй. Разумелі яны і тое, што ён хутка памрэ і што зрокам душы спасцігае ўласнае вечнае пгчасце; але яны памыляліся: глухі да ўсяго, знерухомлены, ён усміхаўся так некалькі тыдняў, і Збышка, ад'язджаючы з выкупам да Мацькі, пакінуў Юранда яшчэ жывога.

* Спачын вечны дай ім — жалобная малітва ў каталіцкім набажэнстве.

Пасля пахавання Данусі Збышка не ляжаў плазам, не хварэў, але жыў нібы ў здранцвенні. Першымі днямі яму не было так тужліва: ён хадзіў, гаварыў пра сваю нябожчыцу жонку, наведваў Юранда, доўгія гадзіны праводзіў ля яго. Ён расказаў ксяндзу, што Мацька ў палоне, і яны вырашылі паслаць у Прусію і ў Мальбарк Таліму, каб разведаў, дзе Мацька, і выкупіў яго, заплаціўшы адначасна і за Збышку столькі грыўнаў, колькі Мацька паабяцаў даць Арнольду фон Бадэну і ягонаму брату. У спыхаўскіх сховішчах хапала срэбра, якое ў свой час назапасіў Юранд, калі гаспадарыў у Спыхаве і рабіў набегі; таму ксёндз разлічваў, што крыжакі, атрымаўшы грошы, адпусцяць старога рыцара і не будуць патрабаваць, каб малады з'явіўся да іх сам.

— Едзь у Плоцк,— сказаў Таліму на дарогу ксёндз,— і вазьмі ад тамтэйшага князя ахоўную грамату. Іначый цябе першы сустрэчны комтур абрабуе і самога ўвязніць.

— А карысці з гэтага! Ведаю я іх,— адказваў стары Таліма.— Яны ўмеюць рабаваць і тых, хто прыязджае з ахоўнымі граматамі.

І паехаў. Але неўзабаве ксёндз Каліб пашкадаваў, што не выправіў самога Збышку. Ёнразумеў аднак, што пад свежым уражаннем ад страты хлопцу будзе цяжка ехаць, што ён можа сустрэцца з крыжакамі і не стрымацца, нягледзячы на небяспеку; ведаў, што яму будзе невыносна цяпер пакінуць свежую магілу, са свежым горам, асірацелама, ды пасля такога жудаснага і нялёгкага шляху з далёкага Готэсвердэра ў Спыхаў. Але потым ён пашкадаваў, што разважыў так, бо Збышку з дня на дзень рабілася ўсё горай і горай. Пакуль не памерла Дануся, ён жыў у заўсёдным страшным напружанні ўсіх сіл: з нечуванымі намаганнямі ваяваў, ездзіў на край свету, адбіваў жонку, перавёз яе праз дзікія нетры, і раптам усё гэта скончылася, нібы меч перасек, і засталася толькі ўсведамленне, што ўсё было марна, што дарэмна высільваўся, і хай сабе ўсё гэта ўжо мінула, але адначасна мінула частка жыцця, мінула надзея, мінула ўсё добрае, загінула каханне — нічога не засталася. Кожны жыве заўтрашнім днём, кожны мае нейкія намеры, штосьці намячае сабе на будучае, а для Збышкі заўтрашні дзень стаў абыякавым, што ж да будучыні, то ён меў такое ж адчуванне, як і Ягенка, якая, выязджаючы са Спыхава, казала:

«Маё шчасце ззаду, а не перада мной». Але ў душы Збышкі гэтае пачуццё страты, пустаты і гора вырастала на грунце бязмежнай жалобы і ўсё большай тугі па Данусі. Гэтая туга апанавала яго, авалодала ім цалкам і мацнела ўсё болей, так што ўрэшце ў ягоным сэрцы не засталася месца іншым пачуццям. Толькі пра яе думаў, толькі ёю жыў, толькі яе трымаў у душы, абьякавы да ўсяго астатняга, замкнёны ў сабе, нібы ў нейкім паўсне, і не заўважаў таго, што робіцца навокал. Усе сілы яго душы і цела, уся яго жывасць і заўзятасць сышлі на нішто. У позірку, у рухах яго з'явілася нейкая старэчая запаволенасць. Па цэлых днях і начах ён праседжваў або ў склепе, ля труны Данусі, або на прызбе, грэючыся на сонейку. Часам ён забываўся на ўсё і нават не адказваў на пытанні. Ксёндз Каліб, які любіў яго, пачаў баяцца, што гора грызе хлопца, нібы іржа жалеза, і са смуткам думаў, ці не лепей было б адаслаць яго, а не Таліму з выкупам да крыжакоў. «Трэба,— сказаў ён свайму служку, з якім, не маючы іншага суразмоўніка, дзяліўся сваімі бедамі,— каб які-небудзь выпадак страсянуў яго, як бура трасе дрэва, бо ён зусім прападзе». Служка разважліва згаджаўся з ім, дадаючы для параўнання, што і чалавека, які падавіўся косткай, лепей за ўсё добраўка стукнуць кулаком па карку.

Але ніякіх падзей не адбывалася некалькі тыдняў, пакуль нечакана не прыехаў пан дэ Лорш. Збышка быў узрушаны, калі ўбачыў яго, бо ўспомніў паход на Жмудзь, вызваленне Данусі. Сам дэ Лорш, не вагаючыся, згадваў пра гэтыя горкія падзеі. Як толькі ён даведаўся пра Збышкава гора, то адразу ж разам з ім пайшоў памаліцца ля труны Данусі, бесперапынна гаварыў пра яе, а затым, як добры менестрэль, склаў пра яе песню і ноччу ў суправаджэнні лютні праспяваў яе каля кратаў склепа так жаласна і кранальна, што Збышка, нават не ведаючы слоў, расчулены адным напевам, плакаў да самага ранку.

А потым, знясілены горам і плачам, ён моцна заснуў, а калі прачнуўся, яму стала значна лягчэй, нібы хвароба сплыла са слязамі, і ён стаў больш бадзёрым, паглядаў весялей. Ён вельмі ўзрадаваўся, што прыехаў пан дэ Лорш, дзякаваў яму, распытваў, адкуль той дазнаўся пра ягонае няшчасце.

Дэ Лорш праз ксяндза Калеба адказаў, што пра смерць Данусі даведаўся ў Любаве ад старога Талімы, якога

бачыў у кайданах у тамтэйшага комтура, а ў Спыхаў прыехаў, каб стаць Збышкавым палонным.

Вестка пра тое, што Таліма трапіў у палон, вельмі ўразіла і Збышку, і ксяндза. Яны зразумелі, што выкуп прапаў, бо не было нічога больш цяжкага ў свеце, чым вырваць з горла крыжака ўкрадзеныя ім грошы. Выходзіла так, што яны мусілі ехаць да іх з другім выкупам.

— Гора! — усклікнуў Збышка. — Бедны дзядзька чакае мяне там і думае, што я пра яго забыўся. Мне трэба зараз жа што ёсць духу спяшацца да яго.

Потым ён звярнуўся да пана дэ Лорша:

— Ты ведаеш, як гэта здарылася? Ведаеш, што Мацька ў руках крыжакоў?

— Ведаю, — адказаў дэ Лорш, — бачыў яго ў Мальбарку, таму я сюды і паехаў.

Ксёндз Каліб пачаў наракаць.

— Дрэнна мы зрабілі, — сказаў ён, — як боўдзілы без галавы... Але ж мы спадзяваліся на Талімаў розум. Чаму ён не паехаў у Плоцк, чаму апынуўся ў гэтых разбойнікаў без ахоўнай граматы?

Пан дэ Лорш у адказ на гэта толькі паціснуў плячыма:

— А што ім тыя граматы? Хіба мала непрыемнасцей мае праз іх сам плоцкі князь, ды і ваш тутэйшы? На памежжы заўсёдня сутычкі і набегі, таму што вашы таксама не даруюць крыўды. Кожны комтур, — ды што там! — кожны гаспадар робіць, што хоча, а прагнасцю яны адзін перад другім хваляцца...

— Вось і выходзіць, што Таліма павінен быў ехаць у Плоцк.

— Ён і хацеў так зрабіць, але яшчэ на мяжы немцы схапілі яго ў час начлегу. Яны яго забілі б, не іначай, каб ён не сказаў, што вязе грошы комтуру ў Любаву. Гэта яго і выратавала, але ж цяпер комтур выставіць сведкаў, што Таліма сам сказаў пра гэта.

— А як там дзядзька Мацька? Ці здаровы? Ці не пагражае яму што? — спытаў Збышка.

— Здаровы, — адказаў дэ Лорш. — Там дужа злуюцца на «караля» Вітаўта і на ўсіх, хто дапамагае жмудзінам; яны, напэўна, адсеклі б галаву старому рыцару, калі б не было шкада выкупу. Браты фон Бадэны з тае самай прычыны абараняюць яго, і, нарэшце, капітул хвалюецца за маю галаву: калі б яны ахвяравалі ёй, то супраць іх паўстала б рыцарства і ў Фландрыі, і ў Гельдэрне, і ў

Бургунды... Вы ж ведаеце, што граф гельдэрнскі мне радня.

— А пры чым тут твая галава? — перабіў яго здзіўлены Збышка.

— Ты ж узяў мяне ў палон. Я ў Мальбарку так сказаў: «Здымеце галаву старому рыцару з Багданца, а малады здыме мне...»

— Не здыму! Хай Бог бароніцы!

— Ведаю, што не здымеш, але ж яны гэтага баяцца, а таму нічога благога Мацьку не зрабяць. Мне казалі, што і ты трапіў у палон, што фон Бадэны адпусцілі цябе на рыцарскае слова, а калі так, то мне і не трэба да цябе ехаць. Але я ім сказаў, што тады, як ты ўзяў мяне ў палон, ты быў яшчэ вольны. І вось я тут! Пакуль я ў тваіх руках, яны ні табе, ні Мацьку нічога не зрабяць. Ты заплаці выкуп фон Бадэнам, а за мяне папрасі ўдвая, нават утрая болей. Ім давядзецца заплаціць. Я не таму кажу гэта, што хачу паказаць, нібы болей варты, чым вы, а таму, што хачу пакараць крыжакоў за іх прагнасць, якая выклікае ў мяне агіду. Некалі я іначай думаў пра іх, а цяпер абрыдзелі яны мне, як і іх гасцінасць. Падамся ў Святую Зямлю, там пашукаю рыцарскіх прыгод, а ім болей не хачу служыць.

— А вы заставайцеся ў нас, пане, — сказаў ксёндз Каліб.— Я думаю, што так вам і давядзецца зрабіць, бо я вельмі сумняваюся, што яны за вас заплацяць.

— Калі не заплацяць, то я сам заплачу, — адказаў дэ Лорш.— Я прыехаў сюды з мноствам слуг, поўныя вазы добра наладаваў, таго, што на іх ляжыць, хопіць...

Ксёндз Каліб пераказаў Збышку гэтыя словы, да якіх Мацька не застаўся б абыякавым, а Збышка быў малады, пра багацце не думаў асабліва, таму адказаў так:

— Прысягаю рыцарскім гонарам! Не бываць гэтаму! Ты мне як брат і сябра, і выкупу я за цябе не вазьму.

І яны абняліся, адчуўшы, што іх злучыла новая павязь. Але дэ Лорш сказаў з усмешкай:

— Хай сабе будзе так. Аднак немцам лепей пра гэта не ведаць, інакш яны будуць упарціцца з Мацькам. Мусяць яны ўсё ж заплаціць за мяне, пабаяцца, што іначай я пры ўсіх дварах і паміж рыцарства разнясу пагалоску, як яны ахвотна клічуць рыцараў у госці, прымаюць іх, але варта рыцару трапіць у палон, адразу пра яго забываюцца. А якраз цяпер Ордэну дужа ж патрэбны госці, баіцца ён Вітаўта, а яшчэ больш палякаў і іх караля.

— Хай будзе па-твойму, — сказаў Збышка, — можаш застацца тут або ў Мазовіі, дзе захочаш, а я паеду ў Мальбарк да дзядзькі і буду рабіць выгляд, што дужа табой незадаволены.

— Зрабі так дзеля Святога Георгія! — усклікнуў дэ Лорш. — Але спярша выслухай, што я табе буду казаць. У Мальбарку ідзе пагалоска, што польскі кароль нібыта павінен прыехаць у Плоцк і сустрэцца з магістрам там або дзе-небудзь на памежжы. Крыжакі прагнуць, каб гэтая сустрэча адбылася, бо яны хочуць вызнаць, ці будзе кароль дапамагаць Вітаўту, калі той адкрыта аб'явіць ім вайну за Жмудзь. О! Яны хітрыя, як змеі, але Вітаўт хітрэйшы. Ордэн баіцца яго, бо ніколі нельга ўведаць, што ён замысліў і што будзе рабіць. «Ён аддаў нам Жмудзь, — кажуць у капітуле, — але праз гэта нібы меч штодня ўзняты над нашымі галовамі. Слова скажа, — гавораць яны, — і бунт гатовы». Так яно і ёсць. Я мушу наведаць ягоны двор. Можа, патраплю прыняць удзел у турнірах, да таго ж, чуў я, дамы там вызначаюцца анэльскай прыгажосцю.

— Вы, пане, кажаце пра прыезд польскага караля ў Плоцк? — перапыніў яго ксёндз Калеб.

— Так! Хай Збышка далучыцца да каралеўскага двара. Магістр хоча ўлагодзіць караля і ні ў чым яму не адмовіць. Вы ж ведаеце, калі трэба, ніхто не ўмее быць пакорнейшым за крыжакоў. Хай Збышка далучыцца да каралеўскай світы і патрабуе свайго, хай на ўсю моц крычыць пра беззаконні Ордэна. Хай крычыць пры каралі і пры каралеўскай свіце, а галоўнае — пры ўсіх праслаўленых кракаўскіх рыцарах, да слоў якіх прыслухоўваецца рыцарства ў цэлым свеце. Вось тады яго будуць слухаць зусім іначай.

— Добрая парада, клянуся крыжам Боскім, добрая! — усклікнуў ксёндз.

— Так! — пацвердзіў дэ Лорш. — І магчымасцей для гэтага таксама будзе хоць лыжкай чэрпай. Я чуў, што ў Мальбарку будуць балі і турніры, бо іншаземныя госці абавязкова захочуць сустрэцца ў паядынках з рыцарамі караля. Божа мой, чакаецца, што прыедзе сам Гуан з Арагоніі, найслаўнейшы рыцар ва ўсім хрысціянскім свеце. Вы не ведаеце пра гэта? Кажуць, што ён прыслаў нашаму Завішу з Арагоніі пальчатку, каб не гаварылі пры дварах, што недзе на свеце ёсць другі, роўны яму рыцар.

Прыезд пана дэ Лорша, яго выгляд, уся гэтая гаворка нібы абудзілі Збышку ад той хваравітай змярцвеласці, у якую ён удаўся, і малады рыцар з цікавасцю слухаў ягоныя навіны. Збышка ведаў пра Гуана з Арагоніі; у тыя часы абавязкам рыцара было ведаць і памятаць пра кожнага славутага ваяра, а слава арагонскага дваранства і асабліва Гуана абляцела ўвесь свет. Ніводзін рыцар не мог выстаяць супраць яго, а маўры разбягаліся, ледзь толькі ўбачаць здалёку ягоныя даспехі, і ўсе прызнавалі яго першым рыцарам у хрысціянскім свеце.

Таму вестка пра яго азвалася ў баявой рыцарскай душы Збышкі, і ён пачаў з вялікай цікавасцю распытваць:

— Дык ён выклікаў Завішу Чарнага?

— Так, ужо ці не год таму, як Завіша атрымаў ад яго пальчатку і паслаў сваю.

— Выходзіць, Гуан з Арагоніі абавязкова прыедзе.

— Ці абавязкова — не ведаю, але такія чуткі ходзяць. Крыжакі даўно ўжо яму паслалі запрашэнне.

— Дай Бог убачыць такі міжбой!

— Дай Бог! — паўтарыў дэ Лорш. — Нават калі Завіша не адолее Гуана, а гэта можа здарыцца, усё роўна будзе вялікая слава і для ўсяго вашага народа, і для польскага рыцара, якога выклікаў сам Гуан з Арагоніі.

— Пабачым! — сказаў Збышка. — Я толькі адно скажу: дай Бог гэта нам убачыць!

— І я кажу тое ж самае.

Іх жаданню на гэты раз не было суджана спраўдзіцца, бо ў старых хроніках напісана, што паядынак Завішы з праслаўленым Гуанам з Арагоніі адбыўся толькі гадоў праз пятнаццаць у горадзе Перпіньяне, дзе ў прысутнасці імператара Сігізмунда, папы Бенедыкта XIII, караля арагонскага і мноства князёў і кардыналаў Завіша Чарны з Гарбава першым жа ўдарам дзіды зваліў з каня свайго праціўніка і меў над ім слаўную перамогу. А пакуль і Збышка, і дэ Лорш радаваліся таму, што нават калі не прыедзе Гуан з Арагоніі, то і так яны ўбачаць слаўныя рыцарскія подзвігі, бо ў Польшчы хапала рыцараў, якія мала ў чым саступалі Завішу, а сярод гасцей Ордэна можна было заўжды знайсці найлепшых фехтавальшчыкаў з Францыі, Англіі, Бургундыі і Італіі, гатовых змагацца за першынство.

— Паслухай, — сказаў Збышка пану дэ Лоршу. — Мне сумна без дзядзькі Мацькі, хочацца як найхутчэй выку-

піць яго, таму падамся я проста заўтра на світанні ў Плоцк. А навошта табе тут заставацца? Ты ж нібыта ў мяне ў палоне, вось і едзь са мной, убачыш караля і яго двор.

— Я хацеў якраз прасіць, каб ты мне гэта дазволіў,— адказаў дэ Лорш,— бо даўно марыў убачыць вашых рыцараў, акрамя таго я чуў, што прыдворныя дамы са свiты вашага караля болей падобныя да анёлаў, чым да зямных істот.

— Ты зусім нядаўна казаў тое ж самае пра дам пры двары Вітаўта,— заўважыў Збышка.

VII

Збышка ў душы асуджаў сябе, што, паддаўшыся гору, зусім забыўся пра дзядзьку, да таго ж ён заўсёды імкнуўся як найхутчэй рабіць тое, што задумаў, таму назаўтра яшчэ да дня выехаў з панам дэ Лоршам у Плоцк. Дарогі пры граніцы нават у мірныя часы не былі бяспечныя з-за разбойнікаў, шматлікія хеўры якія апякаліся і падтрымліваліся крыжакамі, за што іх жорстка дакараў кароль Ягайла. Нягледзячы на скаргі, якія даходзілі аж да Рыма, нягледзячы на пагрозы і спробы дамагчыся справядлівасці, суседнія комтуры часта дазвалялі сваім наёмным кнехтам ісці да разбойнікаў, аднак заўсёды адракаліся ад тых, хто меў няшчасце трапіць у рукі палякаў, і ў той жа час давалі прытулак не толькі ў вёсках, але і ў сваіх замках тым, хто вяртаўся са здабычай і палоннымі.

У лапы разбойнікаў неаднойчы траплялі падарожнікі і жыхары памежжа, асабліва ж часта хеўры рабаўнікоў выкрадалі дзяцей багатых бацькоў, каб атрымаць выкуп. Але два маладыя рыцары у суправаджэнні некалькіх дзесяткаў узброеных пешых і конных слуг-вазніц не баяліся нападу і без прыгод даехалі да Плоцка, дзе іх яшчэ пры самым уездзе ў горад чакала прыемная неспадзяванка.

У карчме яны сустрэлі Таліму, які прыехаў у Плоцк днём раней. Выйшла так, што крыжацкі стараста з Любавы, да якога дайшло, нібы Таліма ў час нападу на яго пад Бродніцамі здолеў схаваць частку выкупу, адаслаў яго назад, у Бродніцу, і даў загад мясцоваму комтуру змусіць палоннага прызнацца, дзе схаваныя грошы. Та-

ліма скарыстаў гэты выпадак і ўцёк. Калі ж рыцары ў здзіўленні спыталі, як яму гэта ўдалося, стары растлумачыў ім:

— А ўсё з-за іх прагнасці. Бродніцкі комтур не хацеў даваць мне вялікай аховы, каб не разнеслася чутка пра гэтыя грошы. Можа, ён дамовіўся з любаўскім комтурам падзяліць іх, і яны абодва баяліся пагалоскі, бо тады давялося б адаслаць значную частку ў Мальбарк, а то і ўсё аддаць фон Бадэнам. Таму комтур паслаў са мной толькі двух: свайго вернага кнехта, які мусіў веславаць разам са мной, калі плылі па Дрвенцы, і нейкага пісарчука... Комтур не хацеў нават, каб нас хоць хто-небудзь бачыў, і мы выправіліся проці ночы, ну а мяжа, як вы ведаеце, блізка... Далі мне дубовае вясло... Ну і... з ласкі Боскай... аказаўся я тут, у Плоцку.

— Бачу, бачу, ну а тыя — не вярнуліся? — усклікнуў Збышка.

Суровы твар Талімы змякчыўся ад усмешкі.

— Дык жа Дрвенца ў Віслу плыве, — сказаў ён. — Як жа яны маглі вярнуцца супраць плыні? Крыжакі знойдуць іх хіба толькі ў Торуні.

Ён памаўчаў хвілінку, а потым дадаў, звяртаючыся да Збышкі:

— Частку грошай любаўскі комтур у мяне адабраў, а тыя, што я схаваў, калі немцы напалі на мяне, я знайшоў і аддаў, пане, вашаму збраяносу на захаванне, бо ён жыве ў княскім замку, а там грошы будуць цалейшыя, чым тут, у карчме.

— Мой збраяносец у Плоцку? Што ён тут робіць? — спытаў здзіўлены Збышка.

— Ён прывёз Зыгфрыда ў Спыхаў, а сам паехаў з той паненкай, што там была, цяпер яна прыдворная тутэйшай княгіні. Так ён мне ўчора сказаў.

Але Збышка быў пасля смерці Данусі так аглушаны горам, што ў Спыхаве ні пра што не распытваў, нічога не ведаў, і толькі цяпер ён згадаў, што чэх быў адпраўлены з Зыгфрыдам раней; пры напамінку пра крыжака сэрца сціснулася ад жалю і прагі помсты.

— Праўда! — сказаў ён. — А дзе той кат? Што з ім?

— Хіба ксёндз вам нічога не сказаў? Зыгфрыд павеціўся, вы, пане, праязджалі паўз ягоную магілу.

Хвіліну ўсе маўчалі.

— Мне збраяносец казаў, — нарэшце прамовіў Таліма, — што ён збіраўся ехаць да вас і даўно прыехаў бы,

але давялося застацца з паненкай, бо яна тут пасля прыезду са Спыхава захварэла.

Збышка зноў спытаў, нібы праз сон атрасаючы з сябе невясёлыя ўспаміны:

— З якой паненкай?

— Ну, той,— адказаў стары,— сястрой вашай або сваячкай, што прыязджала з Мацькам пераапанутая збраяносцам у Спыхаў, што па дарозе нашага пана знайшла, калі ён навобмацак па гасцінцы клыпаў. Каб не яна, то ні рыцар Мацька, ні ваш збраяносец не пазналі б яго. Наш пан потым вельмі яе палюбіў, бо яна была з ім як дачка з бацькам, і толькі яна ды ксёндз і маглі яго разумець.

Тут малады рыцар ад здзіўлення шырока расплюшчыў вочы:

— Не расказваў мне ксёндз ні пра якую паненку, і няма ў мяне ў радні ніводнай дзяўчыны...

— Не расказваў таму, што вы ад гора ў здранцвенні былі, свету Богага не бачылі...

— А як звалі тую паненку?

— Як звалі? Ягенка.

Збышку здалася, што ён сніць сон. Тое, што Ягенка з далёкіх Згажэліц магла прыехаць у Спыхаў, не ўкладвалася ў ягонай галаве. Для чаго? Навошта? Праўда, для яго не было таямніцай, што дзяўчыне ён спадабаўся, і яна гарнулася да яго ў Згажэліцах, але ж ён прызнаўся ёй, што жанаты, а таму ўявіць не мог, каб стары Мацька ўзяў яе з сабой у Спыхаў з намерам выдаць замуж за яго. Зрэшты, і Мацька, і чэх ні разу яму пра яе не згадалі... Таму ўсё гэтае выдалася Збышку дужа дзіўным і зусім незразумелым; ён не верыў сваім вушам і пачаў распытваць Таліму, каб яшчэ раз пачуць такія неверагодныя навіны.

Але Таліма не мог нічога дадаць да таго, што сказаў, адразу ж пайшоў у замак шукаць збраяносца і неўзабаве, яшчэ да заходу сонца, прыйшоў разам з ім. Чэх вітаў маладога пана з радасцю, але і са смуткам, бо ўжо даведаўся пра ўсё, што адбылося ў Спыхаве. І Збышка быў рады чэху, бо ўсёй душой адчуваў у ім вернага і чулага сябра, такога, які патрэбны чалавеку ў нялёгкія часы. Ён расчуліўся, апавядаючы збраяносцу пра смерць Данусі, і падзяліўся з ім сваімі слязьмі, болем, горам, як брат дзеліцца з братам. Доўга яны так сядзелі і гутарылі, а ў канцы па просьбе Збышкі пан дэ Лорш паўтарыў тую

жаласную песеньку, якую склаў пра нябожчыцу, і спяваў яе пад гукі цытры, стоячы ля адчыненага акна, падняўшы твар і пазіраючы на зоркі.

Толькі тады, як ім усім стала лягчэй, пачалі гаварыць пра справы, якія чакалі іх у Плоцку.

— Я заехаў сюды па дарозе на Мальбарк,— сказаў Збышка.— Дзядзька Мацька ў палоне, павязу выкуп за яго.

— Ведаю пра гэта,— сказаў чэх.— Добра зрабілі, пане. Я ўжо сам меў ехаць у Спыхаў, каб параіць вам скакаць на Плоцк; кароль збіраецца весці перамовы з вялікім магістрам у Рацёнжы, а пры каралі будзе лягчэй нечага дамагчыся, каля яго вялікасці і крыжакі не такія пыхлівыя — напускаюць на сябе хрысціянскую дабрачыннасць.

— Так, мне Таліма ўжо казаў, што ты збіраўся ехаць да мяне, але не змог, бо Ягенка хварэла. Я чуў, што дзядзька Мацька прывёз яе сюды і што яна была ў Спыхаве. Гэта мяне дужа здзівіла. Раскажы мне, што за прычына такая была, навошта трэба было Мацьку забіраць Ягенку са Згажэліц?

— Шмат было прычын. Рыцар Мацька баяўся пакінуць яе без апекі, бо Чтан ці Вільк маглі рабіць наезды на Згажэліцы, магло стацца, што і малодшым дзецям не соладка давялося б. А без яе ўжо яны былі б у бяспецы: у Польшчы ж так вядзецца, што шляхціч можа ўзяць дзяўчыну сілай, але на малых сірот ніколі рукі не ўзніме, бо за гэта яму пагражае і катаўскі меч і, што яшчэ горш, ганьба! Але была і другая прычына: памёр абат, пакінуўшы паненцы спадчыну, апекуном жа прызначыў тутэйшага біскупа. Таму рыцар Мацька і павёз яе ў Плоцк.

— А навошта ён узяў яе ў Спыхаў?

— Узяў, бо ў гэты час не было ў Плоцку ні біскупа, ні князя з княгіняй, на каго ж яе было пакінуць? І гэта шчасце, што ён узяў яе. Каб не паненка, мы праехалі б паўз рыцара Юранда, як паўз звычайнага жабрака. Толькі як яна зліталася над ім, мы прыгледзеліся і пазналі, што гэта за жабрак. Дзякаваць Богу і яе добраму сэрцу за гэта.

І чэх расказаў далей, як Юранд не мог без яе абысціся, як любіў яе і бласлаўляў, а Збышка, хаця ўжо і ведаў пра гэта ад Талімы, слухаў чэха з хваляваннем і ў душы быў вельмі ўдзячны Ягенцы.

— Хай Бог дасць ёй здароўя! — сказаў ён урэшце. — Але мяне дзівіць, што вы нічога мне пра яе не гаварылі.

Чэх сумеўся і, жадаючы выйграць час, спытаў:

— Дзе, пане?

— А ў Скірвойлы, там, у Жмудзі.

— Не гаварылі? Не можа быць! Мне здаецца, што гаварылі, але ваша галава была занятая іншым.

— Вы мне казалі, што Юранд вярнуўся, а пра Ягенку — ні слова.

— Можа, вы забыліся? А мо і так! Відаць, пан Мацька думаў, што я скажу, а я думаў, што скажа ён. Ды вам тады і расказваць не было ніякага сэнсу. І не дзіва! А вось цяпер, скажу я вам, шчасце, што паненка тут, яна можа дапамагчы і рыцару Мацьку!

— А што яна можа зрабіць?

— Хай яна закіне слаўцо княгіні, тая вельмі любіць яе. А вы ж ведаеце, крыжакі княгіні ні ў чым не адмаўляюць, яна ж сястра караля, вялікая прыяцелька Ордэна. Вы, мабыць, чулі, што князь Скіргайла*, таксама родны брат караля, паўстаў зараз супраць князя Вітаўта і ўцёк да крыжакоў, а яны хочуць дапамагчы ўзвесці яго на пасад Вітаўта. Кароль дужа любіць княгіню, кажуць, што ён вельмі прыслухоўваецца да яе парад, а крыжакі хочуць, каб яна схіліла караля на бок Скіргайлы супраць князя Вітаўта. Яны разумеюць, трасцу ім у бок, што дастаткова пазбавіцца ад Вітаўта, і яны могуць жыць спакойна. Вось крыжацкія паслы ад рана да вечара і б'юць паклоны княгіні, угадваюць кожнае яе жаданне.

— Ягенка вельмі любіць дзядзьку Мацьку і, напэўна ж, заступіцца за яго, — сказаў Збышка.

— У гэтым няма ніякага сумнення! Але вы, пане, схадзіце ў замак і раскажыце ёй, як і што гаварыць княгіні.

— Мы і так меліся ісці ў замак з панам дэ Лоршам, — адказаў Збышка, — мы дзеля гэтага і прыехалі сюды. Нам трэба толькі завіць валасы і прыстойна апрануцца.

Памаўчаўшы хвіліну, ён дадаў:

— Я хацеў у жалобе абрэзаць валасы⁸⁶, але забыўся.

— Ну, то і лепей! — заўважыў чэх.

І ён выйшаў, каб паклікаць слуг. Калі чэх вярнуўся разам з імі, абодва рыцары пачалі збірацца, каб пайсці ў

* На гэты час яго ўжо не было ў жывых. Маецца на ўвазе Свідрыгайла.

замак на вечаровы баль, а ён працягваў апавядаць далей пра тое, што робіцца пры каралеўскім і княскім дварах.

— Крыжакі,— казаў ён,— як толькі могуць, падкопваюцца пад Вітаўта, бо ведаюць: пакуль ён жывы і ад імя караля правіць магутнай краінай, яны спакою мець не будуць! Відаць, яны толькі яго і баяцца! А як капаюць, як капаюць, ну чыста краты! Паспелі ўжо падбухторыць супраць яго тутэйшых князя і княгіню, кажуць, што нават і князь Януш у крыўдзе на яго за Візну...

— А князь Януш і княгіня Анна таксама тут? — запытаў Збышка.— Я тут знайду столькі знаёмых, у Плоцку ж я не ўпершыню.

— А як жа,— адказаў збраяносец,— тут яны абодва, у іх нямала спраў з крыжакамі, яны хочуць у прысутнасці караля паскардзіцца на іх магістру.

— А што кароль? За каго ён? Няўжо ён не гневаецца на крыжакоў, не пагражае ўзняць на іх меч?

— Кароль не любіць крыжакоў, кажуць, што ён даўно пагражае ім вайной... А што да князя Вітаўта, то кароль любіць яго больш, чым роднага брата Скіргайлу, гэтага буяна і п'яніцу. Таму рыцары яго вялікасці думаюць, што кароль не пойдзе супраць Вітаўта і не дасць крыжакам абяцання не дапамагаць яму. Відаць, так яно і ёсць, бо некалькі дзён тутэйшая княгіня, Аляксандра, дужа ж каля караля круціцца і нешта нявесела выглядае.

— А Завіша Чарны тут?

— Яго няма, але і сярод тых, хто прыехаў, ёсць на каго паглядзець, а калі ўжо да чаго такога дойдзе — з немцаў паляціць і пух і пер'е, ох, паляціць!

— Не я іх шкадаваць буду.

Крыху пазней прыгожа прыбраныя рыцары пайшлі ў замак. Баль у гэты вечар меўся быць не ў князя, а ў гарадскога старасты Анджэя з Ясенца, багатая сядзіба якога стаяла ў атачэнні замкавых муроў ля вялікай вежы. Паколькі стаяла цудоўная, дужа цёплая ноч, стараста баяўся, каб гасцям не стала душна ў пакоях, і загадаў паставіць сталы на панадворку, дзе між каменных плітаў раслі рабіны і цісы. Палаючыя смаленыя бочкі асвятлялі іх зыркім жоўтым полымем, але яшчэ больш ярка іх асвятляла поўня: нібы срэбны рыцарскі шчыт, яна ззяла на бясхмарным небе сярод безлічы зорак. Каранаваныя госці яшчэ не з'явіліся, але на пляцы было ўжо шмат мясцовых рыцараў, святароў, дваран, як каралеўскіх, так і княскіх. Многіх з іх Збышка ведаў, асаб-

ліва придворных князя Януша, а з даўніх кракаўскіх знаёмцаў убачыў Кшона з Козіхглуў, Ліса з Таргавіска, Марціна з Урацімавіц, Дамарата з Кабылян, Сташка з Харбімавіц і, нарэшце, Павалу з Тачава, якому асабліва быў рады, бо ўспомніў, як добразычліва да яго паставіўся ў свой час у Кракаве гэты славуты рыцар.

Але Збышка ніяк не мог даступіцца ні да аднаго з іх, бо тутэйшыя рыцары атачылі кожнага цесным колам, распытваючы пра Кракаў, пра двор, пра забавы і баявыя справы, разглядаючы іх пышныя строі, іх цудоўныя кудзеры, завіттыя з дапамогай яечнага бялка, каб мацней трымаліся, і ва ўсім гэтым мазавецкія рыцары бачылі ўзор свецкасці і выхаванасці.

Тут Павала з Тачава ўбачыў Збышку і, рассунуўшы атачэнне мазураў, наблізіўся да яго.

— Я пазнаў цябе, хлопец, — сказаў ён, паціскаючы ягоную руку. — Як табе жывецца, як ты сюды трапіў? О Божа мой, ды ты, бачу я, ужо носіш рыцарскі пас і шпоры. Іншыя да сівых валасоў чакаюць гэтага, а ты, відаць, добра служыш Святому Георгію.

— Хай Бог дасць вам шчасця, пане, — адказаў Збышка. — Нават калі б я зваліў з каня самага славутага немца, і то не ўзрадаваўся б гэтак, як радуюся зараз, убачыўшы вас жывога і здоровага!

— Я таксама рады. А дзе твой бацька?

— Не бацька, а дзядзька. У палоне ў крыжакоў, еду з выкупам за яго.

— А дзе тая дзяўчынка, якая накрыла цябе пакрыва-
лам?

Збышка нічога не адказаў, толькі ўзняў угору вочы, поўныя слёз. Убачыўшы гэта, пан з Тачава сказаў:

— Ох, пакуты нашы... нічога, акрамя пакут! Пойдзем, прысядзем на лаву пад рабінай, ты мне крыху раскажаш пра свае невясёлыя прыгоды.

І пацягнуў яго ў зацішны куток пляца. Там яны селі побач, і Збышка пачаў апавядаць пра горкі лёс Юранда, пра выкраданне Данусі, пра тое, як ён яе шукаў і як яна памерла пасля вызвалення. Павала ўважліва слухаў, і на яго твары адбіваліся то гнеў, то здзіўленне, то абурэнне, то спачуванне. Калі Збышка скончыў, Павала сказаў:

— Я перадам пра гэта каралю, валадару нашаму! Ён і так збіраецца запатрабаваць у магістра выдачы маленькага Яські з Крэткава і дамагацца суровай кары выкрядальнікам. А выкралі яго таму, што багаты і радня можа

заплаціць выкуп. Ім зусім няцяжка падняць руку на дзіцёнка.

Тут ён задумаўся і, нібы сам да сябе, казаў далей:

— Ненажэрнае гэтае племя, горшае, чым туркі ці татары. Хоць у душы пабойваюцца і караля, і нас, але не могуць утрымацца ад таго, каб не рабаваць і не забіваць. Робяць набегі на вёскі, рэжуць сялян, топяць рыбакоў, хапаюць дзяцей, нібы ваўкі. А што было б тады, каб яны нікога не баяліся? Магістр шле да іншаземных двароў скаргі на караля, а на вачах падлабуньваецца да яго, ведаючы лепш, чым хто, якія мы моцныя. Але ўрэшце некалі перабярэ меру!

Ізноў на хвіліну замаўчаў, а потым паклаў руку Збышку на плячо і паўтарыў тое, што ўжо казаў:

— Я паведамлю каралю пра ўсё. У ім даўно кіпіць гнеў, нібы вада на агні, будзь упэўнены, што жорсткая кара не міне тых, хто вінен у тваіх няшчасцях.

— З іх, пане, ужо нікога няма сярод жывых,— сказаў Збышка.

Павала зірнуў на яго з вялікай сяброўскай прыязнасцю:

— Нішто сабе! Ты, відаць, сваіх крыўд нікому не даруеш. Аднаму Ліхтэнштэйну ты яшчэ не сплаціў, але разумею, што не мог. Мы ў Кракаве таксама далі зарок біцца з ім, але, відаць, дзядзецца чакаць вайны, калі Бог пашле яе, бо Ліхтэнштэйн не можа ўступаць у бой без дазволу магістра, а той ведае яго розум, увесь час пасылае з даручэннямі то на адзін, то на другі двор, а біцца наўрад ці дазволіць.

— Спачатку мне трэба выкупіць дзядзьку.

— Так... а я, між іншым, пытаўся пра Ліхтэнштэйна. Яго няма тут, не будзе і ў Рацёнжы, бо ён пасланы да англійскага караля па лучнікаў. А пра дзядзьку хай у цябе галава не баліць. Варта каралю ці тутэйшай княгіні хоць слова сказаць, і магістр не дазволіць ніякага падману з выкупам.

— Тым болей, што ў мяне ў палоне знатны рыцар дэ Лорш, багаты і вядомы ў іх. Ён будзе рады пакланіцца вам і пазнаёміцца з вамі, пане; ніхто так, як ён, не шануе слаўных рыцараў.

Сказаўшы гэта, ён падаў знак пану дэ Лоршу, які стаяў непадалёк, бо распытаў ужо, з кім гутарыць Збышка, і наблізіўся, бо дужа хацеў пазнаёміцца з такім слаўным рыцарам.

Калі Збышка пазнаёміў іх, вытанчаны гельдэрнец схіліўся ў пачцівым паклоне і сказаў:

— Вялікі гонар, пане, нават паціснуць вашу руку, а яшчэ большы — сустрэцца з вамі ў паядынку, на турніры або ў бітве.

Пачуўшы гэта, магутны рыцар з Тачава, які ў параўнанні з маленькім і пчуплым панам дэ Лоршам здаваўся проста гарой, усміхнуўся і адказаў:

— А я рады таму, што мы будзем сустракацца з вамі толькі за поўнымі куфлямі і дай Бог, каб толькі гэтак.

Дэ Лорш крыху павагаўся, але потым сказаў з нейкай нясмеласцю:

— Аднак, калі б вы, шляхетны пане, пажадалі сцвярджаць, што не паненка Агнешка з Длуголясу найпрыгажэйшая і найвысакароднейшая ў свеце дама... то для мяне было б вялікім гонарам... не згадзіцца з вамі і...

Ён не дагаварыў і пачаў глядзець Павале ў вочы з павагай і нават захапленнем, але ў той жа час пільна і насцярожана.

Павала ведаў, што мог бы раздушыць дэ Лорша двума пальцамі, нібы арэх, але ён быў у душы чалавек вельмі добры і вясёлы, таму толькі засмяўся і сказаў:

— О-хо-хо! У свой час я даў зарок служыць герцагіні Бургундскай, тады яна была на дзесяць год старэйшая, чым я, і калі вы, рыцар, хочаце сцвярджаць, што мая герцагіня не старэйшая за вашу паненку Агнешку, то нам трэба будзе тут жа садзіцца на коней...

Пачуўшы гэта, дэ Лорш ці не з хвіліну са здзіўленнем глядзеў на пана з Тачава, а потым затросся ад смеху і ўрэшце выбухнуў нястрыманым рогатам.

А Павала нахіліўся, абхапіў рукамі дэ Лорша і, раптам адарваўшы яго ад зямлі, пачаў гойдаць у паветры з такой лёгкасцю, нібы пан дэ Лорш быў немаўлём.

— «Рах! Рах!» — як каза біскуп Крапідла... Вы мне спадабаліся, рыцар, і дзеля ўсяго святога, не будзем ваважаць ні з-за якіх дам.

Потым ён сіцнуў дэ Лорша ў абдымках і паставіў на зямлю, а тут якраз пры ўваходзе на дзядзінец раптам загрымелі трубы і паявіўся князь Земавіт плоцкі з жонкай.

— Князь і княгіня прыязджаюць раней за караля і князя Януша, — сказаў Павала Збышку, — бо хаця баль дае стараста, але ж у Плоцку яны гаспадары. Хадзем са

мною да княгіні, ты ж ведаеш яе яшчэ з Кракава, калі яна хадайнічала за цябе перад каралём.

Ён узяў Збышку за руку і павёў праз дзядзінец. Услед за князем і княгіняй ішлі прыдворныя дамы і кавалеры, усе ў пышных строях, каб як найлепш выглядаць перад каралём, таму здавалася, нібы двор усланы кветкамі. Ідучы з Павалам, Збышка здалёку ўглядаўся ў твары, ці не сустрэне каго знаёмага, і раптам застыў у здзіўленні.

За княгіняй ён сапраўды ўбачыў знаёмую постаць і знаёмы твар, але такі сур'ёзны, такі прыгожы і такі высакародны, што ён падумаў, ці не падводзіць яго зрок.

«Ці то гэта Ягенка, ці, можа, дачка плоцкага князя?»

Але гэта была Ягенка са Згажэліц, Зыхава дачка; калі іх позіркі сустрэліся, яна ўсміхнулася яму сяброўскай і спачувальнай усмешкай, але потым чамусьці пабялела і апусціла вочы, і стаяла так з залатой стужкай на цёмных валасах у асляпляльным бляску сваёй прыгажосці, высокая, стройная, падобная не толькі да княжны, а да самой каралевы.

VIII

Збышка ўкленчыў перад плоцкай княгіняй і сказаў, што зноў гатовы служыць ёй, але княгіня так даўно яго не бачыла, што спачатку і не пазнала. Толькі пасля таго, як Збышка назваў сябе, яна сказала:

— Дык вось ты хто! А я думала, што гэта нехта са світы караля. Збышка з Багданца! Як жа! Памятаю! У нас гасцяваў ваш дзядзька, стары рыцар з Багданца, памятаю, як і ў мяне, і ў прыдворных дам слёзы ручаём ліліся, калі ён пра вас распавядаў. Ці знайшлі вы сваю жонку? Дзе яна цяпер?

— Памерла, літасцівая пані...

— О мой Езус! Не кажыце нічога, бо я не вытрываю, заплачу. Адно суцяшэнне, што яна ўжо на небе, а вы яшчэ малады. Божа ўсемагутны! Жанчына — такая слабая істота. Але на нябёсах вам за ўсё адплаціцца, там вы яе знойдзеце. А стары рыцар з вамі?

— Не, ён у палоне ў крыжакоў, я еду да іх, каб выкупіць яго.

— То і яму не пашанцавала. Мне ён здаўся чалавекам зухаватым і бывалым. Калі выкупіце, то прыезджайце

да нас зноў. Мы будзем вам рады, я шчыра скажу: яму розуму, а вам прыгажосці не займаць.

— Мы так і зробім, літасцівая пані, я і цяпер дзеля таго прыехаў сюды, каб прасіць вас замовіць за дзядзьку добрае слова.

— Добра. Прыходзьце да мяне заўтра раніцою перад тым, як мы паедзем на паляванне, у мяне будзе вольная часіна...

Але тут яе перапыніў гук труб і літаўраў, якія абвешчалі аб прыбыцці князя Януша Мазавецкага з жонкай. Збышка і княгіня плоцкая стаялі каля самага ўваходу, таму княгіня Анна Данута адразу ўбачыла маладога рыцара і падышла да яго, не зважаючы на тое, што ёй кланяўся гаспадар дома.

У юнака зноў затрымцела сэрца, калі ўбачыў Анну Дануту; ён уклечыў перад ёй, абняў яе ногі і застыў у маўчанні, а яна нахілілася над ім, паклала рукі яму на скроні і заплакала, як маці, што плача над горам сына.

На вялікае здзіўленне прыдворных і гасцей, яна плакала доўга, увесь час паўтараючы: «О Езус, о Езус міласэрны!» — а затым загадала Збышку ўстаць і сказала:

— Я плачу па ёй, па маёй Данусьцы, плачу і па тваім горы. Так было пажадана Богу, і марныя былі ўсе твае старанні, як марныя цяпер нашы слёзы. Але ты распавядзі мне пра яе і пра яе смерць, я гатова слухаць хоць да поўначы.

І яна адвяла яго ўбок, як раней адводзіў пан з Тачава. Госці, якія Збышку не ведалі, пачалі распытваць пра яго прыгоды, і нейкі час усе гаварылі толькі пра яго, пра Данусю і Юранда. Распытвалі пра Збышку і крыжацкія паслы — Фрыдрых фон Вендэн, комтур торуньскі, прысланы для сустрэчы караля, а таксама Іаган фон Шэнфельд, комтур з Астэроды. Апошні хоць і быў немец, але родам з Сілезіі і добра гаварыў па-польску, таму ён хутка скеміў, у чым справа, і, паслухаўшы, што расказваў Яска з Забежа, прыдворны князя Януша, сказаў:

— Сам магістр падазраваў, што Данфельд і дэ Лёвэ займаліся чорнай магіяй.

Аднак потым ён падумаў, што гаворка пра падобныя рэчы можа кінуць на Ордэн такі самы цень, які паў у свой час на тампліераў⁸⁷, таму паспяшаўся дадаць:

— Так гаварылі розныя балбатуны, але гэта няпраўда, бо сярод нас няма чарнакніжнікаў.

Пан з Тачава, які стаяў паблізу, запырачыў:

— Каму не хацелася хрысціць Літву, таму і крыж можа быць недаспадобы.

— Мы крыж носім на плашчах, — горда адказаў Шэнфельд.

— А грэба насіць яго ў сэрцах, — заўважыў Павала.

Тут трубы зайгралі яшчэ гучней, і ўвайшоў кароль, а разам з ім гнезненскі арцыбіскуп, кракаўскі біскуп, плоцкі біскуп, кракаўскі кашталян і мноства іншых саноўнікаў і прыдворных, сярод якіх быў і Зындрам з Машкавіц, герба Сонца, і малады князь Ямант, адзін з набліжаных да караля. Кароль мала змяніўся з таго часу, як яго бачыў Збышка. На ягоных шчаках граў такі самы румянец, гэтак жа, як і раней, ён увесь час закладваў за вушы свае доўгія валасы і па-ранейшаму неспакойна пазіралі ягоныя вочы. Збышку здалося, што кароль стаў цяпер больш важны і велічны, ён нібы адчуваў сябе больш упэўнена на троне, ад якога пасля смерці каралевы хацеў адмовіцца, не спадзеючыся ўседзець на ім, і вось цяпер пачаў усведамляць сваю непераможную магутнасць і сілу. Абодва мазавецкія князі тут жа сталі каля караля, перад імі схіліліся ў паклонах паслы Ордэна, а навокал стаялі саноўнікі і найбольш знатныя прыдворныя. Навакольныя муры аж дрыжэлі ад бесперапынных воклічаў, гукаў труб і грому літаўраў.

Калі нарэшце ўсталявалася цішыня, крыжацкі пасол фон Вендэн пачаў нешта гаварыць пра справы Ордэна, але кароль здагадаўся па першых жа словах, да чаго той хіліць, і, нецярпліва махнуўшы рукой, сказаў сваім ніжкім і гучным голасам:

— Памаўчы! Мы прыйшлі сюды дзеля забавы і хочам бачыць пітво і закускі, а не твае пергаменты.

Аднак пры гэтым кароль добразычліва ўсміхнуўся, каб пасол не падумаў, нібы на яго злуюцца, і дадаў:

— Пра справы ў нас будзе час пагаварыць з магістрам у Рацёнжы.

Потым ён звярнуўся да князя Земавіта:

— Ну а заўтра — у пушчу, на ловы?

Ягонае пытанне было знакам таго, што ў гэты вечар кароль не хоча гаварыць ні пра што, апроч ловаў; ён быў заўзятым паляўнічым і з задавальненнем прыязджаў у Мазовію, бо Мала- і Велікапольска былі не такія лясыстыя, а некаторыя землі там былі густа заселенымі і лясоў заставалася зусім няшмат.

Твары прысутных павесялелі, бо ўсе ведалі, што ў час размоў пра ловы кароль бывае вясёлым і надзвычай добрым. Князь Земавіт пачаў казаць, куды яны паедуць, на якога звера будуць паляваць, а князь Януш загадаў аднаму са сваіх дваран прывесці з горада двух ягоных «ахоўнікаў», якія выводзілі за рогі зуброў з лясных нетраў, ламалі косці мядзведзям, і князь прагнуў паказаць іх каралю.

Збышка вельмі хацеў падысці і пакланіцца каралю, але не мог да яго даступіцца. Толькі князь Ямант здалёку прызна кіўнуў яму галавой, знакамі паказваючы, каб пры першай жа магчымасці Збышка падышоў да яго. Ямант, відаць, забыўся на той рэзкі адпор, які некалі ў Кракаве даў яму Збышка. У гэтую хвіліну нечая рука кранулася пляча маладога рыцара, і ён пачуў пяшчотны, смутны голас:

— Збышка...

Малады рыцар павярнуўся і ўбачыў Ягенку. Ён увесь час быў заняты то вітаннем княгіні Земавітавай, то размовай з княгіняй Янушавай і ніяк не мог падысці да дзяўчыны, і тут яна сама, скарыстаўшы момант, калі прыбыў кароль, падышла да яго.

— Збышка,— паўтарыла яна,— хай цябе суцешаць Бог і Святая Дзева.

— Хай вам Бог аддзячыць за вашы словы,— адказаў рыцар.

Ён з удзячнасцю глянуў у яе сінія вочы, якія ў гэтую хвілю нібы заслала раса. Так яны моўчкі стаялі адно перад адным; хаця яна падышла да яго як добрая і засмучаная сястра, але здалася яму зусім непадобнай на ранейшую Ягенку ў сваёй каралеўскай паставе і пышных прыдворных строях, і ён не адважыўся зноў звярнуцца да яе на «ты», як раней, у Згажэліцах і ў Багданцы. А яна падумала, што ў яе няма болей чаго сказаць яму і яна не ведае, пра што з ім гаварыць.

На іх тварах адбілася сарамлівасць. Але ў гэтую хвілю на дзядзінцы прысутныя зашумелі і замітусіліся: гэта кароль садзіўся за стол. Да Збышкі зноў падышла княгіня Анна і сказала:

— Жалобны будзе гэты балъ для нас абодвух, але ты паслугуй мне, як слугаваў даўней.

І малады рыцар мусіў пакінуць Ягенку і, калі ўсе госці занялі свае месцы, стаў ззаду каля княгіні, каб мяняць ёй стравы і падаваць ваду і віно. Слугуючы, юнак міжволі

час ад часу пазіраў на Ягенку, якая сядзела каля плоцкай княгіні як яе прыдворная, і зноў жа міжволі любавалася прыгажосцю дзяўчыны. Ягенка вельмі вырасла, але змянілася яна не толькі таму, што выцягнулася, а таму, што з выгляду стала больш паважнай — гэтага ў яе раней не было ані звання. Даўней, калі яна ў кажуху, з лісцем у распущаных валасах гойсала на кані па барах і лясах, яе можна было б палічыць за прыгожую сялянку, а цяпер з першага позірку ў ёй відаць была дзяўчына шляхетнага роду, высакароднай крыві — такі спакой і годнасць адбіваліся на яе твары. Збышка заўважыў таксама, што знікла яе ранейшая веселасць, але не здзівіўся, бо ведаў пра смерць Зыха. Уразіла яго менавіта годнасць, з якой трымалася Ягенка, і спачатку яму здавалася, што гэта пышныя строі надаюць ёй такую важнасць. Ён усё пазіраў то на залатую стужку, якая ахоплівала белы, нібы снег, лоб дзяўчыны, то на цёмныя косы, што падалі на плечы, то на звужаную блакітную сукенку з пурпуровай аблямоўкай, якая аблягала яе стройную постаць, яе дзявочыя грудзі, і думаў: «Княжна — дый годзе!» Але потым зразумеў, што не адны строі сталіся прычынай той перамены, што яна магла б апрануць нават просты кажух, але ўсё роўна ён не зможа быць з ёй такім смелым і вольным, як раней.

Затым ён заўважыў, што многія рыцары, і маладыя, і нават старыя, глядзяць на Ягенку асабліва пільна і спакусліва, а тут яшчэ, мяняючы княгіні талерку, перахапіў скіраваны на яе зачараваны погляд пана дэ Лорша і ў душы абурыўся. Гэты позірк гелдэрнскага рыцара заўважыла і княгіня Анна, якая сказала Збышку:

— Звярні ўвагу на дэ Лорша! Напэўна зноў закахайся, зноў аслеплены.

Потым яна крыху нахілілася над сталом, глянула на Ягенку і заўважыла:

— Бачу я, што пры гэтай паходні гаснуць усе свечкі!

Збышку вабіла Ягенка, яна здавалася яму любімай і любячай сястрой, і ён адчуваў, што не знойдзе больш ні ў кога ў сэрцы столькі спачування, смутку і жалкавання, але пагаварыць з ёй у той вечар не давалася: ён быў заняты слугаваннем, да таго ж на балі ўвесь час спявалі песні, ігралі дудары і гучна гудзелі трубы, аж нават тыя, хто сядзеў побач, з цяжкасцю маглі весці гутарку між сабой. Абедзве княгіні, а з імі і дамы ўсталі з-за стала раней, чым кароль, князі і рыцары, якія мелі звычай

заседжвацца за куфлямі аж за поўнач. Ягенцы, якая несла за княгіняй падушку для сядзення, было няёмка затрымлівацца, і яна таксама пайшла, толькі зноў усміхнулася Збышку і на развітанне кіўнула яму галавой.

Позна, на самым золку, вярталіся ў карчму малады рыцар, пан дэ Лорш і два іх збраяносцы. Нейкі час яны ішлі моўчкі, занятыя сваімі думкамі, але калі ўжо амаль прыйшлі, дэ Лорш сказаў нешта свайму збраяносцу, памараніну, які добра ведаў польскую мову, а той звярнуўся да Збышкі:

— Мой пан хацеў бы пра нешта спытаць у вас, пане.

— Добра, — адказаў Збышка.

Дэ Лорш і памаранін зноў загаварылі між сабой, а потым апошні сказаў, чамусьці ўсміхаючыся ў вусы:

— Мой пан хацеў бы спытацца: што гэта за паненка, з якой вы размаўлялі перад балем, а можа, гэта анёл ці святая?

— Скажы свайму пану, — з нейкім узрушэннем адказаў Збышка, — што ён ужо раней пытаўся ў мяне пра тое самае і мне дзіўна яго слухаць. Як жа гэта: у Спыхаве казаў мне, што збіраецца наведаць двор князя Вітаўта дзеля прыгажосці ліцвінак, потым з гэтай жа прычыны задумаў паехаць у Плоцк, у Плоцку сёння хацеў выклікаць на міжбой рыцара з Тачава з-за Агнешкі з Длуголясу, а цяпер ужо знайшоў іншую. Дзе ж ягонае пастаянства і рыцарская вернасць?

Пан дэ Лорш выслухаў гэты адказ з вуснаў памараніна, глыбока ўздыхнуў, хвіліну глядзеў на неба, якое пачынала бялець на ўсходзе, і адказаў на папрокі Збышкі так:

— Слушна кажаш! Ні пастаянства, ні вернасці! Я грэшны і не варты таго, каб насіць рыцарскія шпory. А што да панны Агнешкі з Длуголясу, — так, я даў зарок служыць ёй і, Бог сведка, стрымаю сваю клятву, але ты і сам будзеш абурацца, калі я раскажу табе, як жорстка яна абышлася са мной у чэрскім замку.

Тут ён зноў уздыхнуў, зноў паглядзеў на неба, якое на ўсходзе ўжо чырванела светлай палоскай зары, хвіліну пачакаў, пакуль памаранін перакладзе ягоныя словы, і пачаў апавядаць:

— Яна сказала мне, нібы ў яе ёсць вораг — чарнакніжнік, што жыве ў вежы сярод лясоў і штогод пасылае да яе цмока, які ўвесну прыходзіць да муроў чэрскага замка і выглядае яе, каб выкрасці. Як толькі я пачуў пра гэта, то адразу ж адказаў ёй, што буду біцца з гэтым цмокам.

Ах, ты толькі паслухай, што далей было: прыйшоў я на гэтае зачараванае месца, бачу — стаіць нерухома і чакае мяне нейкае жудаснае страшыдла. Радасць заліла маё сэрца, бо падумаў, што зараз ці загіну, ці выратую дзяўчыну ад мярзотнай пашчы цмока і заслужу сабе немяротную славу. Калі ж я падышоў бліжэй і торкнуў пачвару здідай, то, як ты думаеш, што гэта аказалася? Напханы саломай вялікі мех на драўляных падпорках, а ззаду хвост з перавясла. Славы я не здабыў, мяне абсмяялі, потым мне давялося з-за гэтага выклікаць двух мазавецкіх рыцараў на міжбой, у якім я таксама не перамог... Такое вось са мной учыніла тая, якую я ўзвысіў над усімі і якую толькі і хацеў кахаць...

Памаранін пераклаў скаргу рыцара, пры гэтым і шчаку языком падпіраў, і прыкусаў яго, каб не засмяцца, ды і Збышка іншым часам не ўтрымаўся б ад смеху, але пасля сваіх пакут і гора ў яго прапала весялосьць, і ён з асаблівай сур'ёзнасцю сказаў дэ Лоршу:

— Можна, яна зрабіла гэта не са злосці, а па сваёй легкадумнасці.

— Я ёй дараваў, — адказаў дэ Лорш, — і лепшы доказ таму — мая прапанова пану з Тачава біцца за яе прыгажосць і высакароднасць.

— Не рабі зноўку гэтак, — сказаў Збышка яшчэ больш сур'ёзна.

— Я ведаю, што ішоў на смерць, але лепш загінуць, чым жыць увесь час у смутку і скрусе...

— Пана Павалу ўжо ўсё гэта не хвалюе. Лепш пойдзем заўтра разам да яго, пастарайся пасябраваць з ім.

— Так я і зраблю, бо ён жа сам прыціснуў мяне да сэрца, але заўтра раніцой ён паедзе з каралём на паляванне.

— Мы і пойдзем раніцой. Кароль любіць паляванне, але і яму трэба адпачыць, а сёння ён да рання баляваў.

Так яны і зрабілі, але Павалу дома не засталі; чэх, які раней за іх паспяшаўся ў замак, каб праведаць Ягенку, сказаў, што Павала гэтую ноч спаў не дома, а ў каралеўскіх пакоях. Аднак ім пашанцавала ў іншым: яны спаткалі князя Януша, і ён прапанаваў ім далучыцца да сваёй світы; з князем яны паехалі на лова. Па шляху да пушчы Збышка меў магчымасць пагаварыць з князем Ямантам, які паведаміў яму добрую навіну.

— Я распранаў караля перад сном, — сказаў ён, — і нагадаў яму пра цябе і пра тваю кракаўскую справу. Побач

стаяў пан Павала, які дадаў, што крыжакі схапілі твайго дзядзьку, і прасіў караля дапамагчы вызваліць яго. Кароль страшэнна абурыўся на крыжакоў за выкраданне маленькага Яські з Крэткава і за іншыя злачынствы, а тут яшчэ больш запаліўся гневамі. «Не з добрым словам трэба ісці да іх,— голасна казаў ён,— а з дзідай! З дзідай! З дзідай!» А Павала сумысля пачаў падкладаць паленцы ў гэтае вогнішча. І раніцой кароль нават не зірнуў на паслоў Ордэна, якія чакалі яго каля брамы і кланяліся да самай зямлі. Не, цяпер ім не ўдасца вырваць у яго абяцанне не дапамагаць князю Вітаўту, не ведаюць яны, з чаго і пачаць. А ты будзь упэўнены, што за твайго дзядзьку кароль самога магістра прыпрэ да сцяны.

Так суцяшаў Збышкаву душу малады князь Ямант, а яшчэ больш яе суцешыла Ягенка: суправаджаючы ў пушчу княгіню Аляксандру, яна па шляху назад пастаралася аб тым, каб ехаць разам са Збышкам. Падчас ловаў была вялікая свабода нораваў, вярталіся звычайна парамі, прычым ніводнай пары не хацелася ехаць паблізу другой, каб можна было і пагутарыць вольна. Пра тое, што Мацька ў палоне, Ягенка пачула яшчэ раней ад Главы і не марнавала часу. Па яе просьбе княгіня напісала ліст да магістра, апроч таго прымусіла торуньскага комтура фон Вендэна, які даваў справаздачу магістру пра ўсё, што рабілася ў Плоцку, згадаць пра Мацьку ў ягоным пасланні. Комтур сам хваліўся княгіні, што зрабіў там такую прыпіску: «Калі мы хочам задобрыць караля, то ў гэтай справе нельга ствараць перашкод». А ў магістра ў гэты час была вельмі пільная патрэба задобрыць магутнага ўладара Польшчы, каб кінуць усе сілы на Вітаўта, якому Ордэн дагэтуль не мог даць рады.

— Я зрабіла што магла, абы толькі якой затрымкі не было,— скончыла Ягенка,— а кароль хоць і не слухаецца сястры ў важных справах, але тут парупіцца дагадзіць ёй, і я спадзяюся, што ўсё будзе добра.

— Каб я меў справу не з такімі здраднікамі, як немцы, то проста адвёз бы выкуп, і ўвесь клопат,— сказаў Збышка,— а з імі паразумецця цяжка, можа здарыцца тое самае, што і з Талімам: і грошы скрадуць, і самога не пашкадуець, калі не маеш як пастаяць за сябе.

— Я разумею,— адказала Ягенка.

— Вы цяпер разумееце ўсё,— заўважыў Збышка,— і я, пакуль жывы, буду вам удзячны.

Яна ўзняла на яго свае самотныя і добрыя вочы і запытала:

— Чаму цяпер не кажаш мне «ты», мы ж яшчэ змалку знаёмыя?

— Не ведаю,— шчыра адказаў ён.— Мне неяк няёмка... вы ўжо не дзеўчынё, як раней... толькі... нібы... як гэта сказаць...

Ён не змог знайсці патрэбнага слова, і Ягенка прыйшла на дапамогу:

— Я пасталела... Тату немцы ў Сілезіі забілі...

— Праўда! — адказаў Збышка.— Дай яму Божа царства нябеснае!

Нейкі час яны ціха ехалі побач, абое ў задуменні, нібы слухалі вечаровы шум соснаў.

— А пасля выкупу Мацькі вы застаняцеся ў гэтых краях? — перапыніла маўчанне Ягенка.

Збышка зірнуў на яе са здзіўленнем: ён быў увесь час ахоплены жалобай і смуткам, яму і ў галаву не прыходзіла думаць пра будучае. Ён падняў вочы ўгору, задумаўся, а праз хвіліну сказаў:

— Не ведаю! Божа літасцівы! Адкуль мне ведаць? Ведаю толькі адно: куды я ні падамся, усюды за мной пойдзе мая горкая доля. Ох, і горкая ж яна, доля! Вось выкуплю дзядзьку, а потым, бадай што, пайду да Вітаўта спаўняць свой зарок, біць крыжакоў, там, можа, і сам згину.

Вочы дзяўчыны замгліліся слязьмі, яна злёгка нахілілася да маладога рыцара і прашаптала:

— Не гінь, не гінь!

І зноў іх гаворка перапынілася, і толькі ля самых гарадскіх муроў Збышка атрос свае невясёлыя думкі і сказаў:

— А вы... а ты застанешся тут пры двары?

— Не,— адказала яна.— Мне сумна без братаў і без Згажэліц. Чтан і Вільк ужо там, напэўна, перажаніліся, калі ж і не, то ўсё роўна я іх не баюся.

— Дасць Бог, адвязе цябе стары Мацька ў Згажэліцы. Ён цябе так любіць, ты можаш ва ўсім на яго разлічваць. Але і ты пра яго не забывайся...

— Я табе клянуся, што буду яму за родную дачку.

Сказаўшы гэта, яна горка заплакала, бо на сэрцы ў яе стала дужа смутна.

Назаўтра раніцой Павала з Тачава прыйшоў у карчму да Збышкі і сказаў яму:

— Пасля свята Цела Гасподня кароль адразу ж едзе ў Рацёнж на спатканне з вялікім магістрам, а ты залічаны ў каралеўскія рыцары і паедзеш разам з намі.

Збышка пасля гэтых слоў аж успыхнуў ад радасці — залічэнне ў каралеўскія рыцары не толькі пазбаўляла яго ад ашуканства і вераломства крыжакоў, але было і знакам вялікага гонару для яго. Да каралеўскіх рыцараў належалі і Завіша Чарны, і яго браты — Фарурэй і Кручак, і сам Павала, і Кшон з Козіхглуў, і Стах з Харбімавіц, і Пашка Злодзей з Біскупіц, і Ліс з Таргавіска, і шмат іншых грозных і найслаўнейшых рыцараў, пра якіх ведалі і ў Польшчы, і за яе межамі. Кароль Ягайла ўзяў з сабой не ўсіх, бо некаторыя засталіся дома, іншыя ж у гэты час шукалі прыгод у далёкіх заморскіх краінах; але кароль ведаў, што і з гэтымі ён мог смела ехаць хоць у самы Мальбарк, не баючыся вераломства крыжакоў, бо ў выпадку чаго яны маглі скрышыць муры сваімі дужымі рукамі, а меч дапамог бы ім прабіць дарогу праз шэрагі немцаў. Падумаўшы, што ў яго будуць такія таварышы, Збышка адчуў у сваім сэрцы гордасць.

У першыя хвіліны ён забыўся нават пра сваё гора і, паціскаючы рукі Павалу з Тачава, узрадавана ўсклікнуў:

— Вам і толькі вам я абавязаны гэтым, пан Павала!

— І мне, і тутэйшай княгіні, — адказаў Павала, — але больш за ўсё нашаму літасціваму каралю, перад якім табе зараз жа трэба ўкленчыць, каб ён не палічыў цябе за няўдзячнага.

— Клянуся Богам, я гатовы памерці за яго! — усклікнуў Збышка.

IX

З'езд у Рацёнжы на выспе сярод паўнаводнай Віслы, куды кароль паехаў напярэдадні свята Цела Гасподня, адбываўся пры благіх прадвесцях і не прывёў да такой згоды, якая была дасягнута праз два гады, калі кароль у тым жа самым месцы дамогся вяртання добжынскай зямлі разам з Добжынам і Баброўнікамі, некалі вераломна аддадзеных крыжакаам апольскім князем. Ягайла прые-

хаў у Рацёнж, абураны ілжывасцю Ордэна, у вялікім раздражненні ад таго паклёпу, які ўзводзілі на яго крыжакі пры заходніх дварах і ў самім Рыме. Магістр не хацеў займацца дамовамі наконт Добжына і рабіў гэта наўмысна; і ён сам, і іншыя саноўнікі Ордэна ўвесь час паўтаралі палякам: «Мы не хочам вайны ні з вамі, ні з Літвой, але Жмудзь наша, бо яе аддаў нам сам Вітаўт. Калі вы дасце абяцанне, што не будзеце дапамагаць яму, то вайна з ім скончыцца хутчэй — вось тады і будзем гаварыць пра Добжын, тады мы і пойдзем на большыя ўступкі». Але радцы караля мелі востры, дапытлівы розум і ведалі крыжацкую ілжывасць, таму не паддаваліся на падман. «Калі вы адчуеце сябе ў сіле, — адказвалі яны магістру, — вы будзеце яшчэ больш дзёрзкімі. Кажце, што вам няма справы да Літвы, а Скіргайлу хочаце пасадзіць на віленскі трон. Але ж, напрамілы Бог, гэта ж уладанні Ягайлы, толькі ён адзін можа пасадзіць князем у Літве таго, каго сам захоча, — дык адумаіцеся ж вы, каб вас не пакараў наш вялікі кароль!» На гэта магістр адказваў, што калі кароль сапраўдны гаспадар Літвы, то хай загадае Вітаўту, каб той спыніў вайну і вярнуў Жмудзь Ордэну, — інакш Ордэн мусіць нанесці ўдар Вітаўту там, дзе яго хутчэй за ўсё можна дагнаць і знішчыць. У такіх спрэчках цягнуліся дні з ранку да вечара, нібы ў зачараваным коле. Кароль не хацеў даваць Ордэну ніякіх абяцанняў, ён траціў цярылінасць, гаварыў магістру, што калі б Жмудзь была шчаслівай пад уладай крыжакоў, то Вітаўт і пальцам не паварушыў бы, у яго не было б ні нагоды, ні прычыны ваяваць. Магістр быў чалавекам спакойным і лепей, чым іншыя рыцары Ордэна, разумеў, што значыць магутнасць дзяржавы Ягайлы, таму ён імкнуўся ўлагодзіць караля, не звяртаў увагі на незадаволенасць некаторых пыхлівых і нястрыманых комтураў, не шкадаваў ліслівых слоў, а іншы раз нават прыкідваўся пакорлівым. Але і ў гэтай пакоры адчувалася часам прыхаваная пагроза, і ўсе намаганні магістра прападалі марна. Перамовы па важных справах хутка завяршыліся, і на наступны дзень з'езд займаўся ўжо дзюгараднымі справамі. Кароль рэзка нападаў на Ордэн за падтрымку разбойніцкіх хеўраў, за напады і рабункі на мяжы, за выкраданне дачкі Юранда і малога Яські з Крэткава, забойствы сялян і рыбакоў. Магістр адхрышчваўся, выкучваўся, прысягаў, што ўсё гэта было зроблена без яго ведама, і ў сваю чаргу рабіў закіды, што не толькі Вітаўт,

але і польскія рыцары дапамагалі паганцам-жмудзінам супраць крыжакоў, а ў пацверджанне сваіх слоў успамінаў пра Мацьку з Багданца. На шчасце, кароль ужо даведаўся ад Павалы, каго шукалі ў Жмудзі рыцары з Багданца, і змог адказаць магістру, тым больш што ў ягонай свіце быў Збышка, а ў свіце магістра абодва фон Бадэны, якія прыехалі на з'езд, спадзеючыся сустрэцца з палякамі ў паядынках.

Але турніраў не было. Крыжакі хацелі, калі б іх справы гладка пайшлі, запрасіць вялікага караля ў Торунь і там наладзіць у яго гонар баляванні і турніры, але няўдача на перамовах выклікала ўзаемнае незадавальненне і азлобленасць, таму ахвота да забаў прапала. У ранішнія гадзіны перад пачаткам перамоў рыцары усё ж мелі магчымасць пахваліцца сваёй сілай і спрытам; але і тут, як казаў вясёлы князь Ямант, крыжакоў пагладзілі супраць поўсці, бо Павала з Тачава аказаўся дужэйшым ад Арнольда фон Бадэна, Добка з Алясніцы перамог усіх у спаборніцтве на дзідах, а Ліс з Таргавіска — у скачках праз коней. Карыстаючыся выпадкам, Збышка пачаў дамаўляцца з Арнольдам фон Бадэнам наконт выкупу. Дэ Лорш, як граф і знатны рыцар, глядзеў на Арнольда звысоку, ён быў супраць выкупу і казаў, што возьме ўсё на сябе. Але Збышка лічыў, што рыцарскі гонар абавязвае яго заплаціць столькі грыўнаў, колькі было дамоўлена, і, нягледзячы на тое, што Арнольд прапаноўваў збавіць пану, не прыняў ні ягонай уступкі, ні пасрэдніцтва пана дэ Лорша.

Арнольд фон Бадэн быў даволі простым чалавекам, найпершая вартасць якога ставала ў ягонай волатаўскай сіле; ён меў досыць абмежаваны розум, быў сквапны на грошы, але разам з тым сумленны. Хітраваць, як большасць крыжакоў, ён не ўмеў, таму не хаваў ад Збышкі прычыны, з-за якой ён гатовы ўзяць меней, чым было дамоўлена. «Пагаднення між каралём і магістрам не адбудзецца, — сказаў ён, — але яны змогуць памяняцца палоннымі, тады свайго дзядзьку ты атрымаеш задарма. Таму я хачу хоць нешта ўхапіць, бо кашэль у мяне заўжды як вымецены, мне ледзь-ледзь хапае на тры куфлі піва штодня, а я люблю выпіць не менш чым пяць-шэсць». Але Збышка гневаўся на яго за такія словы: «Я плачу, бо даў рыцарскае слова, і не хачу меней, каб ты ведаў, чаго мы вартыя». Тут Арнольд абняў маладога рыцара, а крыжакі і польскія рыцары пачалі хваліць яго:

«Відаць, заслужана носіць ён рыцарскі пас і шпоры, хаця і малады гадамі, бо памятае пра сваю рыцарскую годнасць і гонар».

Тым часам кароль з магістрам і сапраўды дамовіліся пра абмен палоннымі, і тут выявіліся дзіўныя рэчы, пра што біскупы і саноўнікі каралеўства потым пісалі папе і іншаземным дзяржаўцам: у палякаў, сапраўды, было шмат палонных, але ўсё гэта былі мужчыны, поўныя сіл, захопленыя ў час баявых дзеянняў, звычайна ў час парубежных баёў і сутычак. А ў сутарэннях у крыжакоў аказаліся пераважна жанчыны і дзеці, схопленыя дзеля выкупу ў час начных нападаў. Сам папа рымскі звярнуў увагу на гэта і, нягледзячы на ўсю непараўнальную хітрасць пракуратара крыжакоў у апостальскай сталіцы Іагана фон Фельдэ, уголас выказваў свой гнеў і абурэнне Ордэнам.

А вось з Мацькам не абышлося без перашкод. Магістр не чыніў іх адмыслова, а так, дзеля выгляду, каб кожнай сваёй уступцы надаць больш вагі. Ён даводзіў, што рыцар-хрысціянін, які ваяваў супраць Ордэна са жмудзінамі, па справядлівасці павінен быць пакараны смерцю. Дарэмна каралеўскія радцы зноў і зноў спасылаліся на тое, што было вядома ім пра Юранда і Данусю, а яшчэ пра жудасныя крыўды, якія нанеслі крыжакі бацьку і дачцэ, а таксама рыцарам з Багданца. Адказваючы на гэта, магістр, паводле дзіўнага супадзення, сказаў амаль слова ў слова тое, што ў свой час княгіня Аляксандра сказала старому Мацьку:

— Вы сябе лічыце ягнятамі, а нашых людзей — ваўкамі. А між тым з тых чатырох ваўкоў, якія прымалі ўдзел у выкраданні дачкі Юранда, ніводнага ўжо няма сярод жывых, а вось авечкі бесклапотна гуляюць па свеце.

Гэта была праўда, але Павала з Тачава, які прысутнічаў на радзе, на тую праўду адказаў такім пытаннем:

— Так, але хіба хоць адзін з іх быў забіты вераломна?

Магістру не было чаго запырачыць на гэта, і, заўважыўшы, што кароль пачынае хмурыцца і бліскаць вачыма, уступіў, баючыся ўгнавіць грознага ўладара. Было дамоўлена, што кожны бок вышле сваіх пасланцоў для прыёму палонных. З боку палякаў былі прызначаны Зындрам з Машкавіц, які дужа хацеў зблізку паглядзець на магутнасць Ордэна, і рыцар Павала, а з імі Збышка з Багданца.

Гэтую паслугу зрабіў для Збышкі князь Ямант. Ён запэўніў караля, што будзе лепей, калі малады рыцар паедзе як каралеўскі пасол: і дзядзьку хутчэй убачыць, і дадому яго давязе жывым і здаровым. І кароль не адмовіў просьбе маладога князя, які сваёй весялосцю, дабрынёй і прыгажосцю заслужыў любоў і самога караля, і ўсяго двара, да таго ж ён ніколі і нічога не прасіў для сябе. Збышка ад усёй душы падзякаваў яму, ён быў цяпер цалкам упэўнены, што вырве Мацьку з рук крыжакоў.

— Табе многія пазаздросцяць, што ты такі блізкі да караля,— сказаў Збышка князю,— але гэта справядліва, бо ты карыстаешся гэтай блізкасцю дзеля людскога шчасця і ні ў кога няма лепшага сэрца.

— Пры яго вялікасці быць добра,— адказаў князь,— але я хацеў бы лепей выйсці на бой з крыжакамі і зайздросчу табе, бо ты з імі ўжо біўся.

А праз хвіліну дадаў:

— Учора прыбыў торуньскі комтур фон Вендэн, а сёння ўвечары вы паедзеце да яго нанач з магістрам і ягонай світай.

— А потым у Мальбарк?

— А потым у Мальбарк.

Тут князь Ямант пачаў смяяцца:

— Не вельмі далёкая гэта будзе дарога, але невясёлая, бо нічога немцы ад караля не дабіліся, і Вітаўт іх не ўзрадуе. Ён сабраў ці не ўсе літоўскія сілы і ідзе на дапамогу жмудзінам.

— Калі яго яшчэ і кароль падтрымае, то будзе вялікая вайна.

— Аб гэтым моляць Бога ўсе нашы рыцары. Нават калі наш кароль пашкадуе хрысціянскай крыві і не пачне вялікай вайны, ён дапаможа Вітаўту збожжам і грашыма, ды яшчэ той-сёй з польскіх рыцараў ахвотна пойдзе да яго.

— Гэта ўжо як піць даць,— адказаў Збышка.— Але за такое сам Ордэн можа аб'явіць вайну каралю.

— Э, не! — запярэчыў князь.— Пакуль жывы цяперашні магістр, вайне не бываць.

Ён не памыліўся. Збышка ведаў магістра і раней, але цяпер, на шляху да Мальбарка, у кампаніі з Павалам і Зындрамам з Машкавіц, быў пры ягонай асобе амаль увесь час, мог уважліва прыгледзецца да яго і лепш яго ўведаць. Гэтае падарожжа пераканала яго, што Конрад фон Юнгінген не быў злым і сапсаваным чалавекам. Ён

часта мусіў чыніць несправядлівасць, бо ўвесь Ордэн крыжакоў грунтаваўся на несправядлівасці. Ён мусіў чыніць крыўды, бо ўвесь Ордэн грунтаваўся на людскіх крыўдах. Ён мусіў маніць, бо мана дасталася яму ў спадчыну разам з яго званнем і за шмат год ён прывык лічыць яе ўсяго толькі палітычнай хітрасцю. Але ён не быў вылюдкам, баяўся Богага суда і, колькі мог, стрымліваў тых пыхлівых і нахабных саноўнікаў, якія сумысля штурхалі Ордэн да вайны з магутным Ягайлам. І ўсё ж ён быў слабым чалавекам. Ордэн здавён-даўна прызвачаўся замахвацца на чужое, рабаваць, забіраць сілай або падманам землі суседзяў; Конрад не толькі не ўмеў стрымаць гэтую драпежную хцівасць, але міжволі і сам падаўся спакусе, стаў прагны і нічога не мог зрабіць з сабой. Даўно мінулі часы Вінрыха фон Кніпродэ⁸⁸, часы жалезнай дысцыпліны, якой Ордэн здзіўляў увесь свет. Ужо нават у часы папярэдніку Юнгінгена — Конрада Валенрода Ордэн быў так апанаваны пыхай ад усведамлення сваёй ўсё большай магутнасці, што яе не маглі ўтаймаваць часовыя няўдачы, ён быў так адурманены славай, поспехамі і чалавечай крывёю, што пачалі хістацца асновы, на якіх трымаліся яго моц і адзінства. Магістр захоўваў, як мог, законнасць і справядлівы суд, як мог, аблягчаў долю сялян і гараджан, што стагналі пад жалезнай рукою Ордэна, а таксама святароў і дваранства, якія валодалі землямі Ордэна паводле леннага права, а таму той-сёй селянін або гаспадар у ваколіцах Мальбарка мог пахваліцца не толькі дастаткам, але і багаццем. Аднак ў аддаленых землях самавольныя, жорсткія і разбэшчаныя комтуры тапталі закон, пашыралі прыгнёт і ўціск, абкладаючы падаткамі, бессаромна адбіраючы апошні грош; комтуры адкрыта рабавалі народ, пралівалі яго кроў, так што паўсюдна ў адлеглых краях панавала галеча, ліліся слёзы, стаяў стогн, расло абурэнне. Калі нават на карысць Ордэну трэба было дзейнічаць па-добраму, як у той час у Жмудзі, і з большай мяккасцю, то і такія загады магістра не выконваліся з-за прыроджанай жорсткасці комтураў і схільнасці іх да беззаконня. Конрад фон Юнгінген адчуваў сябе як вазніца, што выпусціў з рук лейцы, бо коні закусілі цуглі, і аддаўся на волю лёсу. Часта ягоную душу апаноўвала нядобрае прадчуванне, часта згадваў ён прарочыя словы: «Я паставіў іх як пчол-працаўніц і сцвердзіў на мяжы зямель хрысціянскіх, але яны паўсталі супраць Мяне. Бо не дбаюць

яны пра душу і не шкадуюць плоці таго народу, які ў сваіх пошуках звярнуўся да веры каталіцкай і да Мяне. Яны зрабілі з яго нявольнікаў, не навучылі Запаведзям Божым, пазбавілі яго святых таемстваў, аддалі на яшчэ больш пякельныя мукі, чым тыя, што мелі яны ў паганстве. А таму прыйдзе час, калі будуць выбіты зубы ў іх, і будзе адсечана правая рука, і кульгаць будуць на правую нагу, каб уведалі яны пра грахі свае».

Магістр ведаў, што гэтыя словы, якія таямнічы голас прамаўляў да крыжакоў у прароцтвах святой Брыгіты, слухныя. Ён разумеў, што гмах, узведзены на чужой зямлі, на чужых крыўдах, заснаваны на падмане, жорсткасці, падкопах, не можа прастаяць доўга. Ён баяўся, што гэты гмах, пад які столькі год падцякалі кроў і слёзы, рухне пад ударам магутнай польскай рукі; прадчуваў, што воз, які імчаць нястрымныя коні, немінуча зваліцца ў прорву, і ён імкнуўся, каб часіна суда, гневу, паражэння і спусташэння надышла як мага пазней. З тае прычыны, нягледзячы на сваю мяккасць, ён у адным рашуча даваў адпор сваім пыхлівым і дзёрзкім радцам: не дапускаў да вайны з Польшчай. Дарэмна папракалі яго ў баязлівасці і бездапаможнасці, дарэмна памежныя комтуры з усяе сілы намагаліся пачаць вайну. Нават калі агонь быў гатовы вось-вось узгарэцца, ён у апошнюю хвіліну адступаў, а потым у Мальбарку дзякаваў Богу за тое, што яму ўдалося стрымаць меч, узнесены над галавой Ордэна.

Але ён ведаў, што ўсё да таго ідзе. І гэтае ўсведамленне, што Ордэн абапіраецца не на закон Божы, а на беззаконне і падман, чаканне блізкага дня пагібелі рабіла яго адным з самых няшчасных людзей на свеце. Ён быў гатовы аддаць жыццё і кроў, каб толькі ўсё было іначай, каб яшчэ застаўся час павярнуць на правільную дарогу, але адчуваў — позна ўжо! Павярнуць — значыць аддаць законным уладальнікам багатыя і ўрадлівыя землі, захопленыя Ордэнам Бог ведае калі, а з імі разам мноства гарадоў, такіх багатых, як Гданьск. І гэта яшчэ не ўсё! Гэта значыць адмовіцца ад Жмудзі, адмовіцца ад замахаў на Літву, укласці меч у похвы і ўрэшце зусім пакінуць тыя абшары, дзе крыжакам няма каго ўжо хрысціць, зноў асесці ў Палесціне або на адным з грэчаскіх астравоў, каб там абараняць Святы Крыж ад сапраўдных сарацынаў. Але гэта было немагчымым, бо прывяло б да знікнення

Ордэна. Хто згадзіўся б на такое? І які магістр мог бы пажадаць нечага падобнага?

Конраду фон Юнгінгену дасталіся цёмная душа і змрочнае жыццё, але чалавеку, які прыйшоў бы да яго з такой прапановай, ён першы сказаў бы, што той з'ехаў з глузду; і загадаў бы кінуць такога ў цёмнае сутарэнне. Трэба было ісці далей і далей, аж да таго дня, калі сам Бог вызначыць канец. І ён ішоў уперад, несучы ў душы трывогу і смутак. Валасы ў ягонай барадзе і на скронях пачалі серабрыцца, а некалі пільныя вочы прыкрыліся пацяжэлымі павекамі. Збышка ні разу не заўважыў на ягоным твары ўсмешкі. Аблічча магістра не было ні грозным, ні пахмурным, а нібы стомленым ад нейкай патаемнай пакуты. У даспехах, з крыжам на грудзях, пасярод якога ў чатырохкутніку была выява горнага арла, у шырокім белым плашчы, таксама ўпрыгожаным крыжам, ён пакідаў уражанне паважнасці, велічы і смутку. Конрад некалі быў вясёлы і любіў забавы; ён і цяпер не пазбягаў шыкоўных баляванняў, відовішчаў і турніраў, нават сам ладзіў іх, але ні сярод бліскучага рыцарства, што з'езджалася ў госці ў Мальбарк з усяго свету, ні ў радасным галасе, пад гукі труб і звон зброі, ні за напоўненым мальвазіяй кубкам — ніколі ён не быў вясёлым. У той час, калі, здавалася, усё навокал дыхала магутнасцю, пышнасцю, незлічоным багаццем, нязломнай сілай, калі паслы рымскага імператара і заходніх каралеўстваў у захапленні крычалі, што Ордэн можа супрацьстаяць усім царствам і моцы ўсяго свету, ён адзін не радаваўся, ён адзін памятаў злавесныя словы з прароцтва Брыгіты: «А таму прыйдзе час, калі будуць выбіты зубы ў іх, і будзе адсечана правая рука, і кульгаць будуць на правую нагу, каб уведалі яны пра грахі свае».

X

Яны ехалі па сухой дарозе на Хелмжу да Грудзёндза, дзе затрымаліся на ноч і дзень, бо вялікі магістр разглядаў там справу пра рыбаловства паміж крыжацкім замкавым старастам і навакольнай шляхтай, чые землі ляжалі ўздоўж Віслы. Адтуль паплылі на крыжацкіх лодках па рацэ аж у Мальбарк. Зындрам з Машкавіц, Павала з Тачава і Збышка ўвесь час былі побач з магістрам, якога цікавіла, якімі будуць уражанні ў палякаў, асабліва ў

Зындрама, ад убачанай зблізку крыжацкай магутнасці. Гэта вельмі абыходзіла магістра таму, што Зындрам з Машкавіц быў не толькі дужым рыцарам, страшным у міжбоі, але і надзвычай дасведчаным вайскаводам. Ва ўсім каралеўстве ніхто так не валодаў майстэрствам кіраваць вялікім войскам, пастроіць яго для бітвы, будаваць і разбураць замкі, наводзіць масты праз шырокія рэкі, ніхто лепш за яго не разбіраўся ў «ваенным рыштунку», гэта значыць ва ўзбраенні ў розных народаў, і ва ўсякіх ваенных таямніцах і хітрасях. Магістр ведаў, што на каралеўскай радзе шмат чаго залежала ад думкі гэтага воя, і спадзяваўся, што, здолеўшы ўразіць яго веліччу, багаццем Ордэна і колькасцю яго войска, ён паспрыяе пазбегнуць вайны яшчэ на доўгі час. А перадусім сам выгляд Мальбарка мог напоўніць трывогай сэрца кожнага паляка, бо ніякая іншая крэпасць ва ўсім свеце не магла стаць упоравень з гэтым непрыступным збудаваннем, якое ўключала Высокі замак, Сярэдні замак і ўмацаванае Перадзамчышча. Яшчэ здалёку, плывучы па рацэ Нагат, рыцары ўбачылі высокія вежы, выразна акрэсленыя на фоне неба. Дзень стаяў светлы, празрысты, і вежы можна было як след разгледзець; а калі лодкі падплылі бліжэй, то яшчэ ярчэй заблішчэлі шпілі касцёла на Высокім замку і волатаўскія муры, што масціліся адзін на другім; малая частка іх мела колер цэгля, астатнія ж былі пакрыты тым слынным шэра-белым тынкам, вырабляць які ўмелі толькі крыжацкія муляры. Гэтыя велічныя гмахі пераўзыходзілі ўсё, што бачылі на сваім вяку польскія рыцары. Здавалася, што там гмахі вырастаюць над гмахамі, утвараючы на нізінным месцы нешта накшталт гары, вяршыняй якой быў Стары замак, а схіламі — Сярэдні і разложыстае Перадзамчышча. Гэтае волатаўскае гняздо ўзброеных мніхай выпраменьвала такую надзвычайную сілу і моц, што нават выцягнуты твар пастаянна змрочнага магістра праясніўся.

— *Ex luto Marienburg* — з гліны Марыенбург*, — скажаў ён, звяртаючыся да Зындрама, — але гэтай гліны не скрышыць чалавечай сіле.

Зындрам не адказаў; ён моўчкі разглядаў вежы і вы-

* Нямецкая назва Мальбарка, які быў разбураны дашчэнту прускім каралем Фрыдрыхам Другім пасля падзення Рэчы Паспалітай. (*Зайв. аўтара.*)

созныя муры, узмоцненыя гіганцкімі эскарпамі⁸⁹. А Конрад фон Юнгінген праз хвіліну маўчання дадаў:

— Вы, пане, разбіраецеся ў цытадэлях, што скажаце нам пра гэтую?

— Гэтая цытадэль выдае непрыступнай,— адказаў нібы ў задуменні польскі рыцар,— але...

— Што «але»? Хіба тут нешта можна зганіць?

— Але кожная цытадэль можа змяніць гаспадароў.

Магістр ссунуў бровы:

— Што вы хочаце сказаць гэтым?

— Тое, што Божыя думкі і прадвызначэнні схаваныя ад людскога вока.

Ён зноў пачаў глядзець на муры, а Збышка, якому Павала слова ў слова пераклаў адказ Зындрама, глянуў на яго са здзіўленнем і ўдзячнасцю. Яго ўразіла ў гэтую хвіліну падабенства паміж Зындрамам і жмудскім вожам Скірвойлам. У іх абодвух вялікія галовы аднолькава былі нібы ўбітыя між шырокімі плячыма, у абодвух былі магутныя грудзі і аднолькавыя крываватыя ногі.

Магістр аднак не хацеў, каб апошніяе слова засталася за польскім рыцарам.

— Кажуць, што наш Марыенбург у шэсць разоў большы за Вавель,— сказаў ён.

— Там, на скале, няма столькі месца, колькі тут, на раўніне,— запярэчыў пан з Машкавіц,— але сэрца ў нас у Вавелі большае.

Конрад са здзіўленнем узняў бровы:

— Я вас не разумею.

— Што з'яўляецца сэрцам кожнага замка, як не касцёл? А наш кафедральны сабор утрая большы, чым гэты.

І ён паказаў на невялікі замкавы касцёл, на купале якога блішчэла на залатым фоне мазаічная выява Святой Дзевы.

Магістру не спадабаўся такі паварот размовы.

— Складна, але дзіўна вы, пане, гаворыце,— заўважыў ён.

Неўзабаве яны прыехалі да ракі. Спецыяльная замкавая паліцыя, відаць, папярэдзіла горад і замак аб прыездзе магістра, бо ля пераправы чакалі ўжо, апроч некалькіх братоў, гарадскія трубачы, якія заўсёды трубілі ў час ягонага перавозу праз раку. На другім беразе чакалі гатовыя коні, і магістр са сваёй світай уехалі ў горад праз Шавецкую браму каля Вераб'інай вежы і аказаліся ў пе-

радзамкавым умацаванні. Ля варот магістра віталі: вялікі комтур Вільгельм фон Гельфенштэйн, які, па праўдзе кажучы, толькі насіў гэты тытул, а ягонья абавязкі ўжо на працягу некалькіх месяцаў выконваў Куна Ліхтэнштэйн, які ў гэты час быў у Англіі, а таксама родзіч Куна, вялікі шпітальнік Конрад Ліхтэнштэйн, вялікі шатны Румпенгейм, вялікі скарбнік Буркгард фон Вобэке і, ўрэшце, малы комтур, распарадчык над майстэрнямі і аканом над усім замкам. Апрача гэтых саноўных паноў магістра сустракала шмат братоў-святароў, якія кіравалі царкоўнымі справамі ў Прусіі і ўсяляк прыгняталі іншыя кляштары і свецкае духавенства, вымушаючы яго нават пракладваць дарогі і дзяўбці лёд, а за імі цэлая грамада свецкіх братоў, гэта значыць рыцараў, што не ўдзельнічалі ў царкоўных службах. Высокія, дужыя (слабых крыжакі не прымалі), шыракаплечыя, з кучаравымі бародамі і злосным позіркам, яны выглядалі не мніхамі, а хутчэй драпежнымі нямецкімі рыцарамі-разбойнікамі. У іх вачах праглядала рашучасць, пагарда і нязмерная пыха. Яны не любілі Конрада за тое, што ён баяўся вайны з магутным Ягайлам, не аднойчы на радах капітула выказвалі яму гэта, малявалі яго на сценах і намаўлялі блазнаў насміхацца з яго. Аднак жа, убачыўшы яго, яны з няшчырай пакорай схілілі галовы, тым больш, што магістр ўязджаў у горад у суправаджэнні іншаземных рыцараў, і цэлай гурмой падбеглі да яго, каб патрымаць за аброць і стрэмя ягонага каня.

Магістр злез з сядла і першым чынам звярнуўся да Гельфенштэйна:

— Ці ёсць якія навіны ад Вернера фон Тэцінгена?

Вялікі маршал Вернер фон Тэцінген, вайскавод узброеных сіл крыжакоў, быў у гэты час у паходзе супраць жмудзінаў і Вітаўта.

— Важных навін няма, — адказваў Гельфенштэйн, — але ёсць страты. Дзікуны спалілі вёскі пад Рагнетай і мястэчкі каля іншых замкаў.

— Будзем спадзявацца на Бога, што адна вялікая бітва зламае іх злосць і ўпартасць, — адказаў магістр.

Пры гэтых словах ён узвёў вочы ўгору, а вусны яго заварушыліся — ён маліўся аб перамозе войскаў Ордэна.

Потым ён паказаў на польскіх рыцараў і сказаў:

— Гэта пасланыя ад караля польскага: рыцар з Машкавіц, рыцар з Тачава і рыцар з Багданца, яны прыбылі з намі для абмену палоннымі. Хай замкавы комтур па-

кажа ім пакоі для гасцей, прыме іх і пачастуе, як належыць.

Рыцары-мніхі, пачуўшы гэтыя словы, пачалі пазіраць на пасланцоў з цікавасцю, асабліва на Павалу з Тачава, імя якога, як славутага турнірнага байца, было некаторым з іх знаёмае. Тыя з іх, хто не чуў пра яго баявыя ўчынкі пры бургундскім, чэшскім і кракаўскім дварах, былі ўражаны, убачыўшы яго волатаўскую постаць і рослага баявога каня, які бывалым ваякам, што ў маладыя гады наведвалі Святую Зямлю і Егіпет, міжволі нагадаў вярблюдаў і сланоў.

Некаторыя пазналі і Збышку, які ў свой час выступаў на турнірах у Мальбарку, яны віталі яго досыць прыязна, памятаючы, што магутны і ўплывовы брат маістра, Ульрык фон Юнгінген выказваў яму сваю шчырую ўдзячнасць і прыхільнасць. Менш за ўсё здзівіў натоўп рыцараў і менш ад усіх звярнуў на сябе яе пагляды той, каму ў недалёкай ужо будучыні было наканавана нанесці Ордэну сакрушальны ўдар — Зындрам з Машкавіц; калі рыцар сышоў з каня, ён здаўся ўсім ці не гарбатым — такая каржакаватая была яго пастава і такія высокія плечы. Ягонья занадта доўгія рукі і крываватыя ногі абуджалі смех у маладых мніхаў. Адзін з іх, вядомы жартаўнік, нават падышоў да Зындрэма, жадаючы яго захапіць, але глянуў у вочы пана з Машкавіц і страціў ахвоту да жартаў і моўчкі адышоў.

Тым часам замкавы комтур забраў гасцей і павёў іх з сабой. Увайшлі спачатку на невялікі пляц, на якім, акрамя школы, старога склада і майстэрні сёдлаў знаходзілася капліца Святога Мікалая, а потым праз Мікалаеўскі мост увайшлі на Перадзамчышча. Комтур правёў гасцей далей уздоўж магутных муроў, то тут, то там ахаваных меншымі і большымі вежамі. Зындрам з Машкавіц пільна прыглядаўся да ўсяго, а праважаты, не чакаючы пытанняў, сам ахвотна паказваў размаітыя будынкi, нібы яму спецыяльна загадалі, каб ён усё чыста паказаў гасцям.

— Той вялікі гмах, які вы, панове, бачыце перад сабой злева, — гаварыў ён, — гэта нашы стайні. Мы ўбогія мніхі, але народ кажа, што ў іншых месцах і рыцары не жывуць так, як у нас коні.

— Народ не лічыць вас убогімі, — адказаў Павала. — А тут у вас нешта яшчэ ёсць, апроч стайняў, бо гэты гмах занадта высокі, коней жа вы па сходах не водзіце.

— Над стайнямі, якія ўнізе і дзе месціцца чатырыста коней, у нас хлебныя свірны,— адказаў замкавы комтур,— а ў іх збожжа гадоў на дзесяць. Да аблогі справа ніколі не дойдзе, але каб дайшла, то голадам нас не возьмеш.

Сказаўшы гэта, ён павярнуў управа і зноў праз мост, паміж вежамі Святога Лаўрэнція і Панцырнай, прывёў іх на другі, вялікі дзядзінец, якраз пасярод Перадзамчышча.

— Заўважце, панове,— сказаў немец,— усё тое, што вы бачыце з паўночнага боку, з ласкі Божай непрыступна, аднак гэта толькі *Vorburg**, але як умацаванне яго не параўнаць ні з Сярэднім замкам, куды я вас павяду, ні тым болей з Высокім.

Адмысловы роў і адмысловы пад'ёмны мост аддзялялі Сярэдні замак ад дзядзінца; у браме гэтага замка, размешчанай значна вышэй, рыцары азірнуліся назад, як ім параіў комтур, і яшчэ раз паглядзелі на ўвесь гіганцкі квадрат Перадзамчышча. Гмахі там стаялі адзін каля другога, так што Зындраму нават выдалася, нібы ён бачыць перад сабой цэлы горад. Там былі незлічоныя запасы дрэва, складзеныя ў шыхты вышынёй з цэлы дом, піраміды каменных ядраў, могілкі, лазарэты, склады. Крыху воддаль, каля сажалкі, што ў самым цэнтры ўмацавання, чырванелі трывалыя муры «*temple*» — вялікага будынка са сталавальняй, прызначанай для наёмнікаў і чэлядзі. Для паўночнага вала была відаць другая стайня, у якой стаялі коні рыцараў і асобна коні для магістра. Для стаўка пры млыне ўзвышаліся казармы для збраяносцаў і наёмнага войска, а з другога боку чатырохкутніка — памяшканні для розных распарадчыкаў і службыцеляў, далей зноў склады, лабазы, пякарні, цэйхгаузы, ліцейні, вялікі арсенал, які яны называлі Карван, астрогі, старая пушкарня — кожны будынак настолькі трывалы і прыстасаваны для абароны, што ў кожным з іх можна было абараняцца, як у крэпасці, бо ўсе яны былі абнесены мурам са шматлікімі грознымі вежамі, а за мурамі — роў, за якім падковай ішоў частакол, і толькі за ім на захадзе нес свае жоўтыя воды Нагат, на паўночным усходзе блішчэла роўнядзь вялікай сажалкі, а з поўдня

* Перадзамкавае ўмацаванне, Перадзамчышча (ням.).

ўзвышаліся яшчэ лепш умацаваныя замкі: Сярэдні і Высокі.

Гэта было страшнае гняздо, ад якога патыхала няўмольнай магутнасцю і ў якім сканцэнтраваліся дзве найбольш вядомыя тады ў свеце сілы: сіла рэлігіі і сіла, якую ўвасабляў меч. Хто мог супрацьстаяць адной, таго магла скрышыць другая. Хто ўзнімаў руку на крыжакоў, той сустракаў адпор ва ўсіх хрысціянскіх краінах: узнімаўся лямант, што гэта замах на Святы Крыж.

І тады рыцарства з усіх краёў прыходзіла на дапамогу крыжакам. Таму гэта гняздо ва ўсе часы поўнілася рабочым і вайсковым людям і гудзела ў ім, як у вуллі. Перад гмахамі, у праходах, пры брамах, у майстэрнях — усюды, як на кірмашы, мітусіўся народ. Рэхам разносіўся стук малаткоў і долатаў, якімі красалі каменныя ядры, шум млыноў і сукнавальняў, іржанне коней, бразгат зброі і даспехаў, гукі труб і пішчалак, воклічы і каманды. На пляцах і вуліцах можна было пачуць усе мовы свету і напаткаць салдат усіх плямёнаў: трапных англійскіх лучнікаў, якія на сто крокаў цялялі стралой у голуба, прывязанага да слупа, і прабівалі панцыр, нібы сукно, і страшных швейцарскіх пешых вояў, якія арудавалі двухручнымі мечамі, і дужых, хаця і нястрыманых у ежы і пітве датчан, і схільных адначасна да жартаў і бойкі французскіх рыцараў, і гордых, нешматслоўных іспанскіх дваран, і бліскучых італьянскіх рыцараў, самых лепшых фехтавальшчыкаў, апранутых у шоўк і аксаміты, а на вайне закаваных у браню, вырабленую ў Венецыі, Мілане і Фларэнцыі, і бургундскіх рыцараў, і фрызаў, і, нарэшце, немцаў з усіх нямецкіх земляў. Сярод іх мільгалі «белыя плашчы», гаспадары і вайскаводы. «Вежа, поўная золата», дакладней, асобны пакой, прыбудаваны да жытла магістра ў Высокім замку, напоўнены ад падлогі да столі грашыма і зліткамі каштоўных металаў, давала Ордэну магчымасць як належыць прымаць «гасцей» і трымаць наёмнікаў, якіх Ордэн пасылаў адсюль у выправы і накіроўваў у розныя замкі ў распараджэнне войтаў, старастаў і комтураў. Так сіла зброі і сіла рэлігіі злучаліся тут з незлічоным багаццем, а таксама з жалезным парадкам, які парушалі ўжо ў правінцыях занадта пыхлівыя і ачмураныя ўласнай магутнасцю комтуры, але ён трымаўся яшчэ згодна з даўняй традыцыяй у самім Мальбарку. Манархі прыязджалі сюды не толькі ваяваць з язычнікамі і пазыгчаць

грошы, але і вучыцца майстэрству кіравання, а рыцары — ваеннаму майстэрству. Бо ў цэлым свеце ніхто не ўмеў так кіраваць і ваяваць, як крыжакі. Калі яны ў даўнія часы з'явіліся ў гэтых краях, акрамя некалькіх замкаў і іх ваколіц, падараваных неабачлівым польскім князем, яны не мелі тут ні лапіку зямлі, а цяпер уладарылі над неабдымнай краінай, большай, чым некаторыя каралеўствы, багатай на ўрадлівыя землі, з буйнымі гарадамі і непрыступнымі замкамі. Крыжакі валодалі гэтай краінай і апекаваліся ёй, як валодае павук раскінутай сеткай сваёй павуціны, трымаючы яе ніці пад сваім пільным паглядом. Адсюль, з гэтага Высокага замка, ад магістра і белых плашчоў, разыходзіліся праз паштовых ганцоў ва ўсе бакі загады леннаму дваранству, гарадскім радам, бургамістрам, войтам і іх памочнікам, капітанам наёмнікаў, і ўсё тое, што тут нараджалі і пастанаўлялі думка і воля, адразу ж спаўнялі сотні і тысячы жалезных рук. Сюды плылі грошы з усяго краю, збожжа, усялякія прыпасы, даніна ад свецкага, не ордэнскага духавенства, якое стагнала пад цяжкім ярмом, і ад іншых кляштараў, на якія крыжакі глядзелі коса; адсюль, нарэшце, цягнуліся іх прагныя рукі да ўсіх навакольных земляў і народаў.

Шматлікія прускія плямёны, якія гаварылі на літоўскай мове, былі ўжо сцёртыя з твару зямлі⁹⁰. Літва да нядаўняга часу зведвала жалезны поступ крыжакоў, які так цяжка ціснуў на грудзі, што з кожным уздыхам сцякала крывёю сэрца; Польшча, праўда, перамагла ў жудаснай бітве пад Плоўцамі, але страціла ўсё ж у часы Лакетка свае ўладанні па левым беразе Віслы разам з Гданьскам, Тачавам, Гневам і Свецем. Лівонскі ордэн⁹¹ рыцараў квапіўся на рускія землі, і абодва гэтыя ордэны насоўваліся, як першая гіганцкая хваля нямецкага мора, заліваючы ўсё шырэй і шырэй славянскія землі.

І раптам сонца крыжацка-нямецкай удачы зайшло за хмару. Літва прыняла хрышчэнне з польскіх рук, а кракаўскі трон дастаўся Ягайлу разам з рукою цудоўнай каралеўны. Праўда, праз гэта Ордэн не страціў ніводнай са сваіх зямель, ніводнага замка, але адчуў, што супраць яго паўстала сіла, што ён не мае больш прычыны для сваёй прысутнасці ў Прусіі. Пасля хрышчэння Літвы крыжакам заставалася толькі вярнуцца ў Палесціну і ахоўваць там пілігрымаў, якія ішлі ў святыя мясціны. Але вярнуцца — значыць вырачыся багаццяў, улады,

магутнасці, панавання, гарадоў, зямель і цэлых кара-
леўстваў. Вось і пачаў Ордэн крыжакоў кідацца ад страху
і раз'юшанасці, нібы пачварны цмок, якому ўсадзілі ў
бок жалеза. Магістр Конрад баяўся зрабіць стаўку на
адну гульню, як у косці, і дрыжэў пры адной думцы аб
вайне з вялікім каралём, уладаром польскіх і літоўскіх
зямель, а таксама значных рускіх уладанняў, якія Аль-
герд вырваў з гора ў татараў; але большасць крыжакоў
прагнула вайны, адчуваючы, што трэба змагацца не на
жыццё, а на смерць, пакуль яшчэ не растрочаны сілы,
пакуль слава Ордэна яшчэ не паблякла, пакуль увесь свет
спяшаецца на дапамогу і пакуль стрэлы гневу папы рым-
скага яшчэ не палі на іх гняздо, для якога цяпер стала
справай жыцця і смерці не пашырэнне хрысціянства, а
захаванне язычніцтва.

Тым часам перад народамі, іх уладарамі крыжакі ві-
навацілі Ягайлу і Літву ў падманным, фальшывым
хрышчэнні, даводзячы, што гэта неверагодная рэч, каб
за адзін год дамагчыся таго, чаго не змог зрабіць кры-
жацкі меч за цэлыя стагоддзі. Яны падбурвалі
каралёў і рыцараў супраць Польшчы і яе ўладара, вы-
стаўлялі іх абаронцамі паганства, а галасы крыжакоў,
якім не давяраў толькі Рым, разносіліся па ўсім свеце і
прываблівалі ў Мальбарк князёў, графаў і рыцараў з
поўдня і з захаду. Ордэн набіраўся ўпэўненасці ў сабе,
адчування сваёй сілы. Марыенбург са сваімі грознымі
замкамі і перадзамкавым умацаваннем больш чым калі-
небудзь раней асляпляў людзей сваёй магутнасцю, асляп-
ляў багаццем, асляпляў знешнім парадкам, і ўвесь Ордэн
здаваўся цяпер на векі вякоў непарушным і больш ула-
дарнейшым, чым гэта ўяўлялася раней. І ніхто з князёў,
ніхто з іншаземных гасцей-рыцараў, ніхто, акрамя ма-
гістра, нават між саміх крыжакоў не разумеў, што з часу
хрышчэння Літвы адбылося нешта такое, што, як хвалі
Нагата, якія быццам і абаранялі жудасную цытадэль,
ціха і няўмольна размывала яе падмурак. Ніхто не разу-
меў, што ў гэтым волатаўскім целе хай сабе і была яшчэ
сіла, але душа з яго ўжо адляцела, і кожнаму, хто ўпер-
шыню аказаўся тут і бачыў гэты ўзнесены *ex luto
Marienburg*, гэтыя мury, вежы, чорныя крыжы на бра-
мах, на будынках і на адзенні, перш за ўсё западала ў
галаву думка, што нават сілам пекла не адолець гэтай
паўночнай сталіцы Крыжа.

Падобныя думкі авалодалі не толькі Павалам з Тачава

і Збышкам, які тут бываў раней, але і намнога больш праніклівым Зындрамам з Машкавіц. Калі ён глянуў на гэты мурашнік салдат у аблямаванні гіганцкіх муроў і вежаў, твар яго азмрочыўся, а на памяць міжволі прыйшлі злыя словы, якімі крыжакі некалі пагражалі каралю Казіміру:

«Мы мацнейшыя, калі ты не адступіш, то наш меч пагоніць цябе аж да самага Кракава».

Але тут замкавы комтур павёў рыцараў далей, у Сярэдні замак, ва ўсходнім крыле якога знаходзіліся пакоі для гасцей.

XI

Мацька і Збышка доўга сціскалі адзін аднаго ў абдымаках, яны заўжды любілі адзін аднаго, а за апошнія гады агульныя ліхія прыгоды і няшчасці зблізілі іх яшчэ больш. Стары рыцар, ледзь глянуўшы на Збышку, адразу здагадаўся, што Данусі ўжо няма на свеце, таму не распытваў яго, адно туліў да сябе, поціскам рук жадаючы паказаць, што ёсць у яго яшчэ родная душа, гатовая падзяліць з ім гора, што не круглым сіратой застаўся ён на свеце.

Толькі тады, калі іх смутак і туга сплылі слязьмі, пасля доўгага маўчання Мацька спытаўся:

— Яе зноў адабралі, ці ў цябе на руках памерла?

— Памерла ў мяне на руках пад самым Спыхавам, — адказаў юнак.

Ён пачаў свой аповед, перапыняючы сябе плачам і ўздыхамі, а Мацька ўважліва слухаў, таксама ўздыхаў і ў канцы зноў пачаў распытваць:

— А Юранд яшчэ жывы?

— Юранд быў жывы, калі я ад'язджаў, але ён доўга не працягне, мабыць, я ўжо яго не ўбачу.

— Тады, можа, табе лепей было там заставацца?

— А як жа я мог вас тут пакінуць?

— Парай тыдняў раней ці пазней — якая розніца?

Але Збышка глянуў на яго ўважліва і сказаў:

— Вы і так тут расхварэліся. Выгляд у вас, як у знятага з крыжа.

— Бо сонца толькі на зямлі прыгравае, а ў падзямеллі заўжды холадна і дужа сыра, таму што вакол замка вада. Думаў, зусім аслабею. Дыхаць там таксама няма чым, ад

таго і рана мая зноў адкрылася, тая, памятаеш, з якой у Багданцы аскабалак жалеза вылез ад бабровага струменя.

— Памятаю,— прамовіў Збышка,— бо мы па бабра з Ягенкай хадзілі. Значыць, вас гэтыя сабачыя сыны тры-малі ў сутарэнні?

Мацька паківаў галавой і адказаў:

— Калі шчыра сказаць табе, то яны на мяне, мусіць, зуб мелі, мне ўжо не па сабе рабілася. Яны вельмі тут разлютаваныя на Вітаўта і жмудзінаў, а яшчэ больш на тых з нас, хто ім дапамагае. Дарма я даводзіў ім, дзеля чаго мы пайшлі да жмудзінаў. Напэўна, сцялі б яны мне галаву і таму толькі не зрабілі гэтага, што ім шкада было выкупу,— ты ж ведаеш, што ім грошы лепей, чым помста, да таго ж яны хацелі мець у руках доказ таго, што кароль пасылае палякаў на дапамогу язычнікам. Мы ж ведаем, бо самі там былі, што няшчасныя жмудзіны просяць ахрысціць іх, але толькі не з крыжацкіх рук, а тыя робяць выгляд, быццам не разумеюць гэтага, і скардзяцца на іх пры ўсіх дварах, а з імі разам і на нашага караля.

Тут Мацька пачаў задыхацца і вымушаны быў на хвіліну змоўкнуць і, толькі аддыхаўшыся, працягваў:

— Пэўна, я так бы і згінуў у падзямеллі. Праўда, за мяне заступаўся Арнольд фон Бадэн, якому вельмі хацелася атрымаць выкуп. Але яны яго ні ў грош не ставяць, называюць мядзведзем. На шчасце, дэ Лорш даведаўся пра мяне ад Арнольда і нарабіў вэрхалу. Не ведаю, ці казаў ён табе пра гэта, бо ён утойвае свае добрыя ўчынкі... А яго яны паважаюць, бо адзін з роду дэ Лоршаў некалі быў у Ордэне важнай асобай, ды і гэты — багацей і знатнай крыві. Вось ён ім і сказаў, што сам апынуўся ў нас у палоне і можа стацца так, што не дай Бог, калі мне б адсеклі галаву ці замарылі голадам і сырасцю, то ты адсячэш галаву яму. Ён пагражаў капітулу, што раскажа пры ўсіх заходніх дварах, як крыжакі абыходзяцца з апе-разанымі рыцарамі. Яны спалохаліся і перавялі мяне ў лазарэт, дзе і паветра, і страва лепшыя.

— Ад Лорша ніводнай грыўны не вазьму, напрамілы Бог!

— Ад непрыяцеля браць — добрая справа, а прыяцелю трэба дабро чыніць,— сказаў Мацька,— а калі ўжо немцы дамовіліся з каралём пра абмен палоннымі, то за мяне табе і плаціць не трэба.

— А як жа наша рыцарскае слова? — запытаў Збыш-

ка. — Дамова дамовай, а вось Арнольд мог бы дакараць нас, што мы людзі без гонару.

Пачуўшы гэта, Мацька засмуціўся, задумаўся і сказаў:

— Але ж можна патаргавацца?

— Мы самі сябе ацанілі. Хіба цяпер нам стаў меншы кошт?

Мацька зноў вельмі засмуціўся, але ў вачах яго былі яшчэ большыя, чым раней, замілаванне і любоў да Збышкі.

— Умееш свой гонар шанаваць!.. Такі ўжо ты ўрадзіўся, — прамармытаў ён сабе пад нос.

А потым пачаў уздыхаць. Збышка падумаў, што гэта ён па грыўнах уздыхае, якія трэба заплаціць фон Бадэну, таму сказаў:

— Не будуйце! Грошай у нас хапае, абы толькі доля наша не была такой цяжкай.

— Дасць Бог, у цябе ўсё пераменіцца! — сказаў стары з хваляваннем. — А мне ўжо нядоўга засталася хадзіць па свеце...

— Не кажыце так! Вы будзеце здаровы, хай толькі вас вецер абвее.

— Вецер? Вецер маладое дрэва гне, а старое ломіць.

— Уга! З вас яшчэ пясок не сыплецца, да старасці вам далёка. Не тужыце!

— Каб табе было весела, то і я смяяўся б. Але ёсць у мяне прычына тужыць, а папраўдзе, не толькі ў мяне, а і ўва ўсіх нас.

— Што такое? — спытаў Збышка.

— А памятаеш, як у лагеры у Скірвойлы я на цябе насварыўся за тое, што ты хваліў крыжацкую сілу? Наш народ цвёрды ў баі, але я так блізка прыгледзеўся да гэтых сабачых сыноў толькі цяпер...

Тут Мацька сцішыў голас, нібы баючыся, што нехта падслухае:

— І цяпер бачу: твая праўда была. Хай нас Бог бароніць, якая ў іх моц, якая магутнасць! У нашых рыцараў свярбяць рукі, хочацца ім як найхутчэй біць немцаў, а не ведаюць таго, што крыжакам дапамагаюць усе народы, усе каралі, што грошай у іх болей, падрыхтоўка лепшая, замкі мацнейшыя, ваенны рыштунак дыхтоўнейшы. Хай нас Бог бароніць!.. І ў нас, і тут ідзе пагалоска, што да вялікай вайны дойдзе, але калі ўжо дойдзе, то хай Бог злітуецца над нашым каралеўствам і над нашым народам!

Ён сціснуў далонямі сваю сіваватую галаву, абапёрся локцямі на калені і змоўк.

А Збышка сказаў:

— Вось бачыце! У паядынках многія з нашых мацнейшыя будуць, але калі дойдзе да вялікай вайны, самі мяркуйце...

— О, я ўжо думаў! Дасць Бог, то і гэтыя паслы караля задумаюцца, а асабліва рыцар з Машкавіц.

— Бачыў я, як ён спахмурнеў. А ён вялікі знаўца ваеннай справы, і, кажучь, ніхто лепш, чым ён, не разбіраецца ў гэтым.

— Калі так, то, відаць, вайны не будзе.

— Калі крыжакі ўбачаць, што яны мацнейшыя, то якраз і будзе. Скажу вам шчыра: дай Бог, каб хутчэй ужо нешта адно — воз ці перавоз, бо далей так жыць нельга...

Тут і Збышка, прыгнечаны ўласным горам і ўсеагульнай бядой, апусціў галаву, а Мацька сказаў:

— Шкада мне нашага каралеўства, баюся я, як бы Бог не пакараў нас за нашу празмерную дзёрзкасць. Памятаеш, як у Вавелі перад імшой, тады, калі табе павінны былі адсекчы галаву, ды не адсеклі, рыцары хваліліся, што пойдучь біцца з самім Цімурам Кульгавым, які сорок царстваў перамог і горы з чалавечых чарапоў панаскладаў... Не хапала ім крыжакоў! Дык не, з усімі на свеце хацелі біцца, як бы гэтым Бога не ўгнавіць.

Тут Збышка згадаў, як яму хацелі адсекчы галаву, схапіўся за свае светлыя валасы, бо яго неспадзявана агарнула туга, і ўсклікнуў:

— А хто ж мяне тады выратаваў, калі не яна! О Божа! Дануська мая!.. О Божа!..

І пачаў ірваць на сабе валасы і кусаць пальцы, каб стрымаць слёзы, — так зайшлося ягонае сэрца ад раптоўнага болю.

— Пабойся Бога, хлопец!.. Супакойся! — суцяшаў яго Мацька. — Што тут паробіш? Трымайся! Супакойся!..

Але Збышка доўга яшчэ не мог сцішыцца і апамятаўся толькі тады, калі Мацька, які сапраўды быў яшчэ хворы, так аслабеў, што пахіснуўся і паваліўся на лаўку ў непрытомнасці. Юнак паклаў яго ў ложак, напайў віном, якое прыслаў замкавы комтур, і сядзеў каля яго, аж пакуль стары рыцар не заснуў.

Назаўтра яны прачнуліся позна, бадзёрыя і свежыя.

— Ну, — сказаў Мацька, — мабыць, не прыйшоў яшчэ

мой час, думаю, што абвее мяне вольны ветрык, дык я і на кані даеду.

— Паслы затрымаюцца тут яшчэ некалькі дзён,— адказаў яму Збышка,— бо да іх ідуць людзі, просяць адпусціць палонных, якіх у Мазовіі і ў Велікапольшчы нашы захапілі як разбойнікаў, але мы можам ехаць, калі вам захочацца і калі вы адчуеце, што сілы да вас вярнуліся.

У гэтую хвіліну ўвайшоў Глава.

— Ты не ведаеш, чым зараз паслы занятыя? — спытаў яго стары рыцар.

— Аглядаюць Высокі замак і касцёл,— адказаў чэх.— Замкавы комтур сам іх водзіць, потым яны пойдучь у вялікую сталавальную залу на абед, туды і вас магістр будзе запрашаць.

— А што ты рабіў ад рання?

— Я тут усё прыглядаўся да наёмнай нямецкай пяхоты, якую навучалі капітаны, параўноўваў яе з нашай, чэшскай.

— А ты памятаеш чэшскую?

— Мяне ўзяў у палон рыцар Зых яшчэ падлеткам, але я добра памятаю ўсё, бо змалку быў ахвочы да такіх рэчаў.

— Ну і што?

— А нічога! Хай сабе моцная ў крыжакоў пяхота, і навучана яна добра, але ж гэта валы, а нашы чэхі — ваўкі. Калі б яно нешта да нечага прыйшло, то вы ж, пане, разумееце: валы ваўкоў не ядуць, а ваўкі дужа ж да валоў ахвочыя.

— Так, праўда! — сказаў Мацька, які, відаць, тое-сёе ведаў пра гэта.— Хто на вас наляціць, той адскочыць, як ад вожыка.

— У бітве конны рыцар дзесяці пешых варты,— сказаў Збышка.

— Але Марыенбург зможа ўзяць толькі пяхота,— значыў збраяносец.

На гэтым размова пра пяхоту скончылася, бо Мацька, услед заходам сваіх думак, працягваў:

— Слухай, Глава, я паем, а потым, калі буду адчуваць сябе лепей, паедзем...

— Куды? — спытаў чэх.

— Вядома, у Мазовію. У Спыхаў,— адказаў Збышка.

— І там застанемся?..

Мацька запытальна зірнуў пры гэтым на Збышку, бо

дагэтуль між імі не было гаворкі пра тое, што рабіць далей. Хлопец, можа, і меў ужо гатовае рашэнне, але, здавалася, не хацеў засмучаць ім дзядзьку, таму сказаў няпэўна:

— Спачатку вам трэба паздаравець.

— А потым што?

— Потым? Вернецеся ў Багданец. Я ж ведаю, як вы любіце Багданец.

— А ты?

— І я яго люблю.

— Я не кажу табе, каб ты да Юранда не ехаў, — павольна прамовіў Мацька, — бо калі ён памрэ, яго належыць прыстойна пахаваць; але ты паслухай, што я табе скажу, бо ты малады і розумам табе са мной не зраўняцца. Нешчаслівае нейкае месца гэты Спыхаў. Калі ты дзе і бачыў што добрае, то ў іншых месцах, а там нічога, апроч цяжкага гора і пакут.

— Праўду кажаце, — сказаў Збышка, — але там Данусіна магілка...

— Супакойся! — усклікнуў Мацька, баючыся, што Збышка зноў паддасца роспачы, як напярэдадні.

Аднак на твары юнака адбіліся толькі замілаванне і смутак.

— Будзе яшчэ час параіцца, — сказаў ён, падумаўшы. — У Плоцку вам і так давядзецца адпачыць.

— Там ужо пра вас будуць як след клапаціцца, — уставіў Глава.

— Праўда! — сказаў Збышка. — Вы ведаеце, што там Ягенка? Яна цяпер прыдворная княгіні Аляксандры. Ну, вядома ж, ведаеце, вы ж самі адвезлі яе туды. Яна была і ў Спыхаве. Але мяне здзівіла, чаму вы ў Скірвойлы пра яе не ўзгадалі.

— Не толькі была ў Спыхаве, але без яе Юранд альбо і дагэтуль мацаў бы кіем дарогу, альбо памёр бы дзе-небудзь узбоч яе. Я прывёз яе ў Плоцк, каб яна атрымала спадчыну абата, а не казаў нічога, бо гэта ўсё роўна было без карысці. Ты, бядак, у той час нічога не бачыў.

— Яна вельмі любіць вас, — сказаў Збышка. — Дзякуй Богу, што нам не спатрэбіліся ніякія лісты наконт вас, але яна здабыла іх ад княгіні, а праз княгіню — ад крыжацкіх паслоў.

— Хай Бог блаславіць яе, лепшай дзяўчыны не знойдзеш ва ўсім свеце! — сказаў Мацька.

Далейшая размова была перапынена з'яўленнем Зын-

драма з Машкавіц і Павалы з Тачава, якія пачулі, што ўчора Мацьку было дрэнна, і прыйшлі яго адведаць.

— Слава Ісусу Хрысту! — пераступіўшы парог, павітаўся Зындрам. — Як вы пачуваецеся сёння?

— Дзякаваць Богу. Памаленьку. Збышка кажа, што мяне вецер абвее і будзе зусім добра.

— Чаму ж не быць?.. Будзе! Усё будзе добра! — уставіў Павала.

— І адпачыў я добра! — адказаў Мацька. — Не тое, што вы, панове. Я чуў, што вы ўсталі рана.

— Спачатку да нас прыходзілі мясцовыя людзі, прасілі абмяняць палонных, — сказаў Зындрам, — а потым мы аглядалі крыжацкую гаспадарку: Перадзамчышча і абодва замкі.

— Моцная гаспадарка і моцныя замкі! — панура прамармытаў Мацька.

— Так, моцныя. У іхнім касцёле арабскія аздабленні, пра якія крыжакі казалі, што такой лепцы яны навучыліся ў сарацынаў з Сіцыліі, а ў замках ёсць адмысловыя пакоі з калонамі, якія стаяць і па адной, і купамі. Вялікую сталавальню ўбачыце і вы. А ўмацаванні паўсюдна такія, якіх нідзе больш няма. Такія мury не праб'е самае вялікае каменнае ядро. Любата!..

Зындрам гаварыў так весела, што Мацька здзіўлена глянуў на яго.

— А вы бачылі, якія яны багатыя, — спытаўся стары рыцар, — які ў іх парадак, колькі войска і гасцей?

— Усё гэта яны паказвалі нам нібыта дзеля гасціннасці, а на самой справе дзеля таго, каб у нас упала сэрца.

— Ну і што ж?

— А тое, што, калі Бог дасць і пачнецца вайна, мы пагонім іх прэч, за горы і мора, туды, адкуль яны прыйшлі.

Мацька аж пра хваробу забыўся і ўскочыў ад здзіўлення.

— Як жа, пане? — усклікнуў ён. — Кажуць, што вы дужа разумны чалавек. Бо я ледзь не самлеў, як нагледзеўся на іх сілу... Але дзеля ўсяго святога! Чаму вы так лічыце?

Тут ён павярнуўся да пляменніка:

— Збышка, загадай прынесці віна, якое нам прыслалі. Сядайце, панове, і раскажыце — лепшых лекаў ад маёй хваробы ніводзін гойбіт не прыдумае.

Збышка, таксама вельмі зацікаўлены, сам паставіў зба-

нок з віном і кубкі, усе селі вакол стала, і пан з Машкавіц пачаў:

— Умацаванні — гэта нішто, бо як чалавечая рука ўзв'яла іх, так чалавечая рука і разбурыць іх можа. Вы ведаеце, што мацуе цэглу? Вапна. А што звязвае людзей? Любоў.

— Раны Божыя! — усклікнуў Мацька. — Слухаць вас — нібы мёд піць.

Зындрам у душы ўзрадаваўся, што яго пахвалілі, і працягваў:

— З тутэйшых людзей адзін мае ў нас у палоне брата, другі — сына, трэці — зяця ці яшчэ каго са сваякоў. Памежныя комтуры загадваюць ім ісці да нас на разбой, вось многія і кладуць галовы, а многія да нас у палон трапляюць. Але народ ужо дачуўся пра дамову паміж каралём і магістрам, і з самага ранку да нас пачалі прыходзіць людзі прасіць, каб наш пісар запісаў імёны іх родных, якія ў нас у палоне. Першы прыйшоў тутэйшы бондар, багаты гараджанін, немец, які мае свой дом у Мальбарку, ён мне ў канцы размовы сказаў: «Каб я мог чым-небудзь паслужыць вашаму каралю і каралеўству, то я не толькі маёмасць, а і галаву аддаў бы». Я яго адправіў, падумаўшы, што ён юда. Але потым прыйшоў свецкі ксёндз з-пад Олівы, прасіў за брата і сказаў так: «Ці праўда, пан рыцар, што вы пойдзеце вайной на нашых прускіх уладароў? То ведайце, што тут увесь народ паўтарае словы малітвы: «Хай прыйдзе Валадарства Тваё», а думае пра вашага караля». Потым прыйшлі прасіць за сваіх сыноў двое дваран, якія на ленных землях каля Штума сядзяць, былі купцы з Гданьска, былі рамеснікі, майстар з Квідзыня, які званы лье, было шмат розных людзей — і ўсе кажуць адно і тое ж.

Тут пан з Машкавіц змоўк, устаў, паглядзеў, ці не падслухоўвае хто за дзвярыма, вярнуўся назад і прыцішаным голасам закончыў:

— Я доўга іх пра ўсё распытваў. Крыжакоў ненавідзяць па ўсёй Прусіі і святары, і дваране, і мяшчане, і сяляне. І ненавідзіць іх не толькі той народ, які гаворыць па-нашаму або па-пруску, але і немцы. Хто абавязаны служыць, той служыць, але крыжакі для іх горш заразы. Вось якая справа...

— Але пры чым тут магутнасць Ордэна? — спытаў за непакоены Мацька.

Зындрам пагладзіў даланёй свой вялікі лоб, падумаў

хвіліну, нібы шукаў параўнанне, а потым з усмешкай спытаў:

— Вам даводзілася ўдзельнічаць у турнірах?

— Вядома, і неаднойчы, — адказаў Мацька.

— Тады падумайце: хіба не зваліцца з каня пры першай жа сутычцы рыцар, нават самы найдужэйшы, калі ў яго падрэзаны папруга і страмёны?

— Як няма чаго рабіць!

— Ну дык вось: Ордэн і ёсць такі рыцар.

— Хораша сказана! — усклікнуў Збышка. — Напэўна, і ў кніжцы нічога лепшага не вычытаеш!

Мацька сказаў голасам, дрыготкім ад хвалявання:

— Бог вам аддзячыць! Відаць, на вашу галаву, пане Зындрам, броннік мусіў асаблівы шлем рабіць, бо гатовага для яе не знайсці.

XII

Мацька і Збышка збіраліся выехаць з Мальбарка адразу, але ў той дзень, калі іх так падбадзёрыў Зындрам з Машкавіц, зрабіць гэта не ўдалося, бо ў Высокім замку быў абед, а потым вячэра ў гонар паслоў і гасцей, на якую Збышку запрасілі як каралеўскага рыцара, а разам з ім і Мацьку. Абед для вузкага кола адбыўся ў шыкоўнай вялікай сталавальні, асветленай дзесяццю вокнамі, пальчастае скляпенне якой абапіралася толькі на адну калону, па спосабу, які рэдка ўжываецца ў дойлідстве. Апрача польскіх каралеўскіх рыцараў з іншаземцаў былі запрошаны яшчэ швабскі граф і граф бургундскі, падданы заможных уладароў, але тым не менш ён прыехаў ад іх імя пазычаць у крыжакоў грошай. З мясцовых саноўнікаў побач з магістрам сядзелі чатыры так званыя стаўпы Ордэна: вялікі комтур, шпітальнік, шатны і скарбнік. Пяты стоўп, маршал, быў на той час у паходзе супраць Вітаўта.

Хаця крыжакі прысягалі жыць у беднасці, аднак елі на золаце і срэбры, запівалі мальвазіяй, бо магістр хацеў асяліць польскіх паслоў бляскам багацця. Але, нягледзячы на мноства страў і багаты пачастунак, гасцям было ніякавата з-за цяжкасцей размовы праз пераклад і неабходнасці захоўваць пачцівасць. Затое вячэра ў гіганцкай агульнай сталавальні Ордэна (Convents Remter) праходзіла больш весела, бо на яе сабралася мноства рыцараў і

ўсе тыя госці, якія яшчэ не паспелі пайсці з войскам маршала супраць Вітаўта. Гэтай весялосці не замуцілі ніводная спрэчка, ніводная звада. Праўда, замежныя рыцары ведалі, што ім некалі давядзецца сутыкнуцца з палякамі ў баях, і глядзелі на іх коса, але крыжакі загадзя папярэдзілі іх, што трэба захоўваць спакой, і прасілі трымацца ветліва, каб праз паслоў не абразіць караля і ўсё каралеўства. Але нават і ў гэтым выпадку крыжакі паказалі крывадушнасць свайго Ордэна, бо папярэджвалі гасцей адносна гарачлівасці палякаў: «Калі яны нап'юцца, то за адно неасцярожнае слова могуць ураз бараду адарваць, а не — дык і нажом пырнуць». Таму госці вельмі здзівіліся з лагоднасці Павалы з Тачава і Зындрама з Машкавіц, а самыя здагадлівыя з іх скемілі, што не ў палякаў грубыя норавы, а ў крыжакоў зласлівыя і доўгія языкі. А тыя, хто прывык да вытанчаных забаў пры шыкоўных дварах, атрымалі не асабліва прыемнае ўражанне пра норавы саміх крыжакоў, бо на гэтай вячэры капэла грала занадта гучна, шпільманы спявалі непрыстойныя песні, блазны залішне рэзка жартавалі, танчылі мядзведзі і галаногія дзеўкі. Калі ж нехта выказаў сваё здзіўленне тым, што ў Высокім замку прысутнічаюць жанчыны, аказалася, што гэтая забарона даўно ўжо забытая і сам вялікі Вінрых Кніпродэ ў свой час выкаблучваў тут з прыгажуняй Марыяй фон Альфлебэн. Браты тлумачылі, што ў замку жанчынам жыць нельга, але прыходзіць у сталавальню яны могуць, што ў мінулым годзе княгіня, жонка Вітаўта, якая жыла ў прыбранай па-каралеўску старой пушкарні ў Перадзамчышчы, прыходзіла штодня гуляць у залатыя шашкі, якія ёй кожны вечар дарылі.

У той вечар таксама гулялі, і не толькі ў шашкі і шахматы, але і ў косці; гэтым заняліся многія, бо размовы глушыліся песнямі і гучным аркестрам. Аднак сярод усеагульнага гоману надараліся і хвіліны цішыні; скарыстаўшы адну з іх, Зындрам з Машкавіц прыкінуўся, што нічога не ведае, і спытаўся ў маістра, ці дужа любяць Ордэн яго падданыя ў розных землях.

На гэта Конрад фон Юнгінген адказаў:

— Хто любіць Крыж, той павінен любіць і Ордэн.

Гэты адказ спадабаўся і крыжакам, і гасцям, усе яго хвалілі за гэта, а ён, задаволены, працягваў:

— Хто нам прыяцель, таму добра жывецца пад нашай апекай, а хто nepřыяцель, на таго ў нас ёсць два сродкі.

— Якія? — спытаў польскі рыцар.

— Вы, васпане, можа, і не ведаеце, што я спускаюся сюды са сваіх пакояў па маленькіх сходах у муры, а побач з гэтымі сходамі ёсць пакой са скляпеннем; каб вас праводзілі туды, вы ўведалі б пра першы сродак.

— Сапраўды! — усклікнулі браты-мніхі.

Пан з Машкавіц здагадаўся, што магістр гаворыць пра «вежу», поўную золата, якой так хваліліся крыжакі, таму ён, крыху падумаўшы, адказаў:

— Некалі дужа даўно адзін нямецкі імператар⁹² паказаў нашаму паслу, імя якому Скарбек, падобную камору і сказаў: «Я маю чым пабіць твайго ўладара». А Скарбек кінуў у тую камору свой каштоўны пярсцёнак і прамовіў: «Ідзі, золата, да золата, мы, палякі, больш любім жалеза...» І вы ведаеце, што было потым? — Потым быў Гундсфельд...⁹³

— Што гэта такое — Гундсфельд? — пыталі некаторыя рыцары.

— А гэта поле, — спакойна адказаў Зындрам, — на якім ніяк не маглі прыбраць забітых немцаў і ўрэшце іх прыбралі сабакі.

Пачуўшы такія словы, і рыцары, і браты-мніхі збянтэжыліся і не ведалі, што адказаць, а Зындрам з Машкавіц дадаў нібы на заканчэнне:

— З золатам супраць жалеза неярэліўкі!

— Так-так, другі наш сродак якраз і ёсць жалеза, — усклікнуў магістр. — Вы, васпане, бачылі на перадзамкавым умацаванні нашы збройныя майстэрні. Удзень і ўночы там грукаюць молаты, і нідзе ў свеце вы не знойдзеце ні такіх панцыраў, ні такіх мечав.

Але тут Павала з Тачава працягнуў руку на сярэдзіну стала, дзе ляжаў цясак, прызначаны для таго, каб секчы мяса, даўжынёй з локаць і шырынёй больш чым на паўпядзі, узяў у рукі і лёгка, нібы пергамент, скруціў яго ў трубку, а потым падняў угору, каб усе бачылі, і перадаў магістру.

— Калі меч ваш з такога жалеза, — сказаў Павала, — то не вельмі ім можна давесці што-небудзь.

І ўсміхнуўся, задаволены сабой, а духоўныя і свецкія рыцары аж узняліся са сваіх месцаў і гурмой падбеглі да вялікага магістра, пачалі перадаваць адзін другому згорнуты ў трубку цясак; усе маўчалі, бо іх сэрцы здрыгануліся, калі ўбачылі такую сілу.

— Клянуса галавой Святога Ліберыя! — усклікнуў нарэшце магістр.— У вас, пане, жалезныя рукі!

А бургундскі граф дадаў:

— І з лепшага жалеза, чым гэтае. Так скруціў цясак, нібы ён васковы!

— Нават не пачырванеў і жылы не набраклі! — усклікнуў адзін з братоў.

— А гэта таму,— адказаў Павала,— што народ наш просты, але загартаваны, ён не ведае такога багацця і раскошы, якія мы бачым тут.

Але тут да яго падышлі італьянскія і французскія рыцары, загаварылі з ім на сваіх звонкіх мовах, пра якія стары Мацька казаў, што яны падобныя да звону алаваных місак. Яны дзівіліся з ягонай сілы, а ён чокаўся з імі келіхам і адказваў:

— У нас на бяседах часта скручваюць цесакі, а бывала, меншы цясак і некаторыя дзяўчаты скручвалі.

Але немцам, якія любілі выхваляцца перад іншаземцамі сваім ростам і сілай, было сорамна, іх брала злосць, і нарэшце стары Гельфенштэйн крыкнуў праз увесь стол:

— Гэта ганьба для нас! Брат Арнольд фон Бадэн, пакажы, што і нашы косці не з касцельных свечак злепленыя! Дайце яму цясак!

Служкі прынеслі цясак і паклалі яго перад Арнольдам; але той, мабыць, быў збянтэжаны прысутнасцю столькіх сведкаў ці меў і сапраўды пальцы не такія моцныя, як у Павалы, бо змог толькі напалову сагнуць цясак, а скруціць не здолеў.

І не адзін з замежных гасцей, якім ужо не раз нашэптвалі крыжакі, што ўзімку пачнецца вайна з каралём Ягайлам, моцна задумаўся ў гэтыя хвіліны, згадаў, што зіма ў гэтых краях бывае жорсткая і што лепей, можа, вярнуцца, пакуль ёсць час, пад лагоднае неба, у родны замак.

Было толькі адно дзіўна: падобныя думкі пачалі прыходзіць ім у галовы ў ліпені, у цудоўныя дні, у самую гарачыню.

XIII

У Плоцку Збышка і Мацька не засталі нікога з княскага двара, бо князь і княгіня, васьмёра іх дзяцей і ўвесь двор па запрашэнню княгіні Анны Дануты паехалі ў

Чэрск. Пра Ягенку рыцары даведаліся ад біскупа, што яна мела намер застацца ў Спыхаве з Юрандам аж да ягонай смерці. Гэтыя навіны былі ў згодзе з іх намерамі, бо і яны збіраліся ў Спыхаў. Мацька вельмі хваліў Ягенку за дабрыню, за тое, што замест Чэрска, дзе шмат танцаў і ўсялякіх забаў, яна паехала да паміраючага чалавека, які нават не быў ёй сваяком.

— Магчыма, яна зрабіла гэта і дзеля таго, каб не размінуцца з намі, — сказаў стары рыцар. — Я даўно не бачыў яе, буду рады, калі сустрэну. Ведаю, што і яна будзе мне рада. Яна, відаць, вельмі вырасла, папрыгажэла.

Збышка сказаў:

— Ягенка вельмі змянілася. Заўсёды была прыгожай, але я памятаў яе простаай дзяўчынай, а цяпер яе... і ў каралеўскія пакоі весці можна...

— Няўжо гэтак змянілася? Але і нядзіўна. Ястжэмбцы са Згажэліц — гэта дужа старадаўні род, іх баявы кліч: «На бяседу!»

Яны памаўчалі, потым стары рыцар загаварыў зноў:

— Напэўна, будзе так, як я табе казаў: яе пацягне ў Згажэліцы.

— Я і так дзіву даюся, чаму яна адтуль паехала.

— Бо хацела апекавацца хворым абатам, які не меў належнага догляду. Яна баялася Чтана і Вілька, і я сам падказаў, што братам будзе лепей без яе, чым з ёю.

— Так, сірот яны не зачэпілі б.

А Мацька задумаўся.

— Але ці не адпомсцілі яны там мне за тое, што я звёз яе, і ці засталася там ад Багданца хоць сякое-такое бервяно — адзін Бог ведае! І я не ведаю, ці адолею іх, як вярнуся. Хлопцы яны маладыя, здаровыя, а я ўжо стары.

— Скажыце гэта таму, хто вас не ведае! — сказаў Збышка.

Мацька і сапраўды гаварыў не зусім шчыра, ён трымаў у галаве нешта іншае, таму толькі махнуў рукой.

— Калі б у Мальбарку я не захварэў, тады б яшчэ нішто! — усё ж запярэчыў ён Збышку. — Але пра гэта мы пагаворым у Спыхаве.

Яны пераначавалі ў Плоцку і раніцой рушылі ў Спыхаў.

Дні стаялі ясныя, дарога была сухая, лёгкая, да таго ж не было ніякай небяспекі, бо пасля нядаўніх перамоваў крыжакі спынілі набегі на памежжы. Зрэшты, двое ры-

цараў належалі да такіх падарожнікаў, якіх разбойнікам лепей было не чапаць, а пакланіцца ім здалёку, таму рыцары ехалі хутка і на пяты дзень пасля ад'езду з Плоцка без асаблівых цяжкасцей дабраліся да Спыхава.

Ягенка, для якой Мацька быў нібы найлепшы ў свеце прыяцель, вітала яго, як вітаюць роднага бацьку, а ён, хоць і не належаў да асабліва чулівых, быў вельмі крануты, бо і сам надта любіў яе; калі ж хвілінай пазней Збышка, распытаўшы пра Юранда, пайшоў да яго, а потым да труны Данусі, стары глыбока ўздыхнуў і сказаў:

— Што ж, каго Бог хацеў узяць, таго ўзяў, каго хацеў пакінуць, таго пакінуў, але я так думаю, што нарэшце скончыліся тыя нашы нягоды і тыя вандраванні па свеце.

Праз хвіліну дадаў:

— Гэй! І дзе толькі нас апошнім часам не насіла!

— Рука Божая ахоўвала вас! — усклікнула Ягенка.

— Што ахоўвала, то праўда, аднак, шчыра кажучы, час ужо нам і дадому збірацца.

— Трэба заставацца тут, пакуль Юранд жывы, — запырэчыла Ягенка.

— А як ён?

— Пазірае ўгору і ўсміхаецца: мабыць, ужо рай бачыць, а ў ім Данусю.

— Ты даглядаеш яго?

— Так, але ксёндз Каліб кажа, што і анёлы яго даглядаюць. Учора тутэйшая гаспадыня двух бачыла.

— Кажуць, што для шляхціча найлепшая смерць — на полі бітвы, — сказаў на гэта Мацька, — але так, як Юранд памірае, то і ў ложку можна.

— Нічога не есць, не п'е, толькі ўсё ўсміхаецца, — прамовіла Ягенка.

— Пойдзем да яго. Збышка, няйначай, там ужо.

Але Збышка нядоўга пабыў у Юранда, які нікога не пазнаваў, і падаўся ў склеп, да труны Данусі. Там ён быў доўга, аж пакуль стары Таліма не прыйшоў паклікаць яго на вячэру. Выходзячы, убачыў пры святле паходні, што на труне ляжалі вяночкі з васількоў і наготкаў, вакол падмецена, падлога выслана аерам, лотаццю, ліпавым цветам, які струменіўся мядовым пахам. Юнак быў расчулены гэтым і запытаў:

— Хто гэта так прыбраў труну?

— Панна са Згажэліц, — паведаміў Таліма.

Малады рыцар нічога не адказаў на гэта, але пазней,

калі ўбачыў Ягенку, раптам уклечыў перад ёй, абняў яе калені і ўсклікнуў:

— Хай Бог аддзячыць табе за тваю дабрывню, за гэтыя кветкі для Данусі.

Сказаў гэта і горка заплакаў, а яна абняла рукамі ягоную галаву, як сястра, што суцяшае самотнага брата, і сказала:

— О мой Збышка, я была б рада і лепш цябе суцешыць! І слёзы паліліся ручаём і з яе вачэй.

XIV

Юранд памёр праз некалькі дзён. Цэлы тыдзень ксёндз Калед адпраўляў набажэнства над ягоным целам, якое зусім не псавалася, у чым усе ўбачылі цуд Божы, — і цэлы тыдзень у Спыхаве было мноства гасцей. Потым настаў час цішыні, як і бывае звычайна пасля пахавання. Збышка хадзіў у склеп, а часам браў самастрэл і ішоў у лес, але звяроў не страляў, толькі блукаў у задуменні; нарэшце аднойчы вечарам зазірнуў у пакой, дзе сядзелі дзяўчаты з Мацькам і Главай, і нечакана для іх сказаў:

— Паслухайце, што я вам скажу! Смутака да ладу не давядзе, таму лепей будзе, калі вы вернецеся ў Багданец і Згажэліцы, а не будзеце сумаваць тут.

Настала маўчанне, усе зразумелі, што размова сур'ёзная, толькі Мацька азваўся:

— Нам лепей, але і табе таксама!

Аднак Збышка толькі страсянуў сваімі светлымі вала-самі.

— Не! — сказаў ён. — Я вярнуся, калі дасць Бог, у Багданец, але цяпер мне трэба выпраўляцца ў іншую дарогу.

— Вось табе і маеш! — усклікнуў Мацька. — Я казаў, што канец нашым прыгодам, аж не канец! Пабойся Бога, Збышка!

— Вы ж ведаеце, я зарок даваў!

— Дык вось у чым прычына! Няма Дануські, няма і клятвы. Смерць вызваліла цябе ад зароку.

— Мая смерць мяне вызваліла б, а яе смерць — не. Я прысягаў Богу рыцарскім гонарам. Вы разумееце? Рыцарскім гонарам!

Кожны раз словы пра рыцарскі гонар рабілі на Мацьку нейкае чарадзейнае ўражанне. У жыцці ён кіраваўся

няшмат чым, апроч Божых і касцельных запаведзяў, але на тым нешматлікім стаяў цвёрда.

— Я і не кажу, што табе трэба парушаць прысягу, — сказаў ён.

— А што тады?

— Толькі тое, што ты малады, маеш многа часу. Едзь цяпер з намі, адпачні, страсі з сябе гора і тугу, а потым едзь, куды хочаш.

— Тады я скажу вам усё, як на споведзі, — адказаў Збышка. — Еджу я, куды трэба, як бачыце, размаўляю вось з вамі, ем і п'ю, як кожны чалавек, а, праўду гаворачы, не магу даць сабе рады, нешта робіцца са мной незразумелае. Нічога, апроч смутку ў душы, апроч тугі — нічога, толькі горкія слёзы самі плывуць з вачэй!

— Дык сярод чужых табе ж яшчэ цяжэй будзе.

— Не, — адказаў Збышка. — Бачыць Бог, што я дарэшты змарнею там, у Багданцы. Калі я кажу вам, што не магу, то не магу! На вайну мне трэба, у баях я хутчэй развею скруху. Адчуваю, што споўню зарок, змагу сказаць гэтай святой душы: «Усё зрабіў, што абяцаў табе», — і тады мне палягчэе. А так — не! У Багданцы вы мяне і на прывязі не ўтрымалі б...

Пасля гэтых слоў у пакоі стала ціха, аж чуваць было, як гудзелі мухі.

— Чым марнець у Багданцы, то хай лепей едзе, — азвалася ўрэшце Ягенка.

Мацька заклаў рукі за галаву, бо меў звычай рабіць так у хвіліны вялікага задумення, потым цяжка ўздыхнуў і сказаў:

— Эх, Божа літасцівы!..

Ягенка прамовіла, звяртаючыся да Збышкі:

— Збышка, але ты прысягні, што не застанешся тут, калі Бог цябе зберажэ, а вернешся да нас.

— Чаму ж мне не вярнуцца! Я, вядома, заеду ў Спыхаў, але не застануся.

— Калі ты пра Данусю думаеш, — працягвала Ягенка сцішаным голасам, — то мы яе труну ў Кшэсню перавязём...

— Ягуся! — усклікнуў усхваляваны Збышка.

І ў парыве душэўнага ўздыху і ўдзячнасці ўпаў да яе ног.

Стары рыцар дужа прагнуў разам са Збышкам ехаць у войска князя Вітаўта, але той і слухаць пра гэта не хацеў. Збышка стаяў на тым, што паедзе адзін, без людзей, без вазоў, толькі з трыма коннымі слугамі, адзін з якіх павязе прыпасы, другі — зброю і адзенне, трэці мядзведжую шкуру для сання. Дарэмна Ягенка і Мацька ўгаворвалі яго ўзяць з сабой хоць бы Главу, вернага і дужага збраяносца. Ён упёрся і не захацеў браць яго, кажучы, што яму трэба забыцца пра гора, якое яго мучыць, а збраяносец сваёй прысутнасцю будзе напамінаць пра ўсё, што было і прайшло.

Але яшчэ перад ягоным ад'ездам доўга думалі, што рабіць са Спыхавам. Мацька раіў прадаць. Казаў, што гэтая зямля нешчаслівая, нікому яна нічога не прынесла, акрамя гора і пакут. У Спыхаве было многа багацця, пачынаючы з грошай і аж да зброі, коней, адзення, кажухоў, дарагіх шкур, каштоўных рэчаў, статкаў, васьмь Мацька і спадзяваўся ўсімі гэтымі багаццямі ўмацаваць Багданец, які быў яму мілейшы за любую іншую зямлю. Доўга яны раіліся, але Збышка нізавошта не згаджаўся на продаж.

— Як жа я магу прадаць косці Юранда? — казаў ён. — Гэтак я адплачу яму за ўсе твая даброты, якімі ён мяне абсыпаў?

— Мы абяцалі табе перавезці труну Данусі, — адказаў Мацька, — то можам і Юранда забраць...

— Так, але ён тут са сваімі бацькамі, а без бацькоў яму ў Кшэсні будзе сумна. Возьмеце Дануську — ён будзе далёка ад дачкі, возьмеце і яго — бацькі тут адны застаюцца.

— Хіба ты не ведаеш, што Юранд у раі са сваімі штодня бачыцца, айцец Каліб казаў жа табе, што ён у раі, — даводзіў стары рыцар.

Але ксёндз Каліб, які быў на баку Збышкі, сказаў:

— Душа ў раі, але цела на зямлі аж да страшнага суда.

Мацька задумаўся, але, даводзячы сваю думку, дадаў:

— Яно так, Юранд не можа ўбачыць тых, хто не дасягнуў вечнага збавення, тут ужо нічога не зробіш.

— Не нам разважаць пра Божы суд! — сказаў Збышка. — Але ж і такога не дай Бог, каб чужы чалавек жывіў тут, ля святых магілак. Лепей я тут усіх пакіну, а Спыхаў не прадам, хоць бы мне за яго княства давалі.

Пасля гэтых слоў Мацька зразумеў, што няма рады, бо ведаў упартасць пляменніка і нават у душы захапляўся гэтай ягонай настойлівасцю, як і ўсім іншым, што ў ім было. Падумаўшы крыху, ён сказаў:

— Праўду кажа хлопец, хоць, шчыра прызнаюся, недаспадобы гэта мне.

І зажурыўся, не ведаючы, што рабіць.

Але тут Ягенка, якая ўвесь час маўчала, дала такую параду:

— Знайсці б сумленнага чалавека, каб ён тут быў аканомам або ўзяў Спыхаў у арэнду, вось гэта было б цудоўна. Найлепш у арэнду здаць, бо ніякіх клопатаў не будзе, толькі грошы бяры. Магчыма, Таліма возьмецца? Але ён стары і больш разумее ў ваеннай справе, чым у гаспадарцы. А калі не ён, то, можа, айцец Каліб?

— Мілая паненка! — адказаў на гэта ксёндз. — Абодвух нас зямля чакае, але не тая, па якой ходзім, а тая, што нас схавае.

Сказаўшы гэта, ён павярнуўся да Талімы:

— Праўда, стары?

А Таліма прыставіў далонь да доўгага вуха і спытаў:

— Што вы кажаце?

Калі яму паўтарылі гучней, ён адказаў:

— Святая праўда. Які з мяне гаспадар? Сякера глыбей бярэ, чым плуг. Вось за пана майго і за дачку ягоную я мог бы яшчэ памсціцца...

І працягнуў уперад худыя, але жылістыя рукі з крывымі, як у драпежнай птушкі, пальцамі, потым павярнуў сваю сіваю, падобную да воўчай, галаву і дадаў:

— Лепш вазьміце мяне біць немцаў — гэтая служба па мне!

І ён не памыляўся. Павялічыў ён багацці Юранда значна, але не гаспадараннем — у войнах.

Тут зноў умяшалася Ягенка, якая ў часе гэтай размовы думала, што прапанаваць яшчэ.

— Добра было б пакінуць тут чалавека маладога, адважнага, бо тут жа недалёка да мяжы з крыжакамі, такога, каб не толькі не хаваўся ад немцаў, а сам іх шукаў, і я думаю, што ў такім разе найлепей падышоў бы Глава...

— Вы толькі гляньце, як яна разважае! — усклікнуў Мацька, якому, нягледзячы на ўсю ягоную любоў да Ягенкі, не хацелася, каб у такой справе падавала голас жанчына, ды яшчэ невянчаная.

Але чэх устаў з лавы, на якой сядзеў, і сказаў:

— Бог бачыць, што я рады быў бы пайсці на вайну з панам Збышкам, бо мы разам немцаў ужо крыху налускалі, можа, і яшчэ давялося б... Але калі трэба застацца, то я мог бы і застацца... Таліма мне таварыш, ён мяне ведае... Крыжацкая мяжа блізка, ну што ж? Гэта лепш! Паглядзім, каму яшчэ суседства бокам выйдзе! Чым мне іх баяцца, дык хай лепш яны мяне баяцца. І барані Божа, каб я вам, панове, у гаспадарцы шкоду рабіў, да сябе прыграбаў. У гэтым паненка за мяне ручацца можа, бо ведае, што я лепш сто разоў загіну, чым пасля такога пакажуся ёй на вочы... Да гаспадарання я не дужа здатны, але таму-сяму ў Згажэліцах навучыўся, ды я ўсё ж думаю, што тут спатрэбіцца часцей сякерай і мечам гаспадарыць, чым плугам. Усё гэта вельмі мне падабаецца, так... так што магу і застацца...

— Дык у чым справа? — сказаў Збышка. — Чаго ты не дагаворваеш?

Глава зусім збянтэжыўся і працягваў, заікаючыся:

— Дык жа паненка паедзе, усе з ёй паедуць. Ваяваць добра, гаспадаркай займацца — таксама, але аднаму... без усякай дапамогі... Вельмі ўжо мне тут сумна будзе без паненкі і без... ну, як бы гэта сказаць... паненка ж не адна ездзіла па свеце... вось каб і мне хто-небудзь тут дапамог... ну, не ведаю, як сказаць!

— Пра што гэты хлопец гамонку вядзе? — спытаў Мацька.

— Як на што дык у вас розум ёсць, а тут здагадацца не можаце? — азвалася Ягенка.

— А што такое?

Замест адказу яна павярнулася да збраяноса:

— А вось каб з табой засталася Ануля Сецяхова, ты вытрымаў бы?

Пры гэтых словах чэх упаў ёй у ногі так, што аж пыл узвіўся.

— З ёй і ў пекле вытрымаў бы! — усклікнуў чэх, абнімаючы ногі Ягенкі.

Пачуўшы гэта, Збышка са здзіўленнем зірнуў на збраяноса, бо раней нічога не ведаў пра гэтую справу і ні пра што не здагадваўся, Мацька таксама ў душы дзіваваўся і думаў, як многа значыць жанчына ва ўсіх чалавечых справах і як з ёю любая рэч можа ўдацца або на звод пайсці.

— Дзякаваць Богу, — прамармытаў ён, — што я ўжо імі не цікаўлюся.

А Ягенка зноў звярнулася да Главы:

— То цяпер нам трэба даведацца, ці вытрымае з табой Ануля.

І паклікала Сецяхову, якая, відаць, ведала ці здагадалася, пра што ішла гаворка, бо ўвайшла, апусціўшы галаву і прыкрыўшы рукой вочы, так што быў відаць толькі прабор у яе светлых валасах, якія здаваліся яшчэ святлейшымі ў сонечных промнях. Ануля спачатку затрымалася пры дзвярах, потым падбегла да Ягенкі і раптам упала перад ёй на калені, схаваўшы твар у фалдах яе спадніцы.

А чэх уклечыў каля яе і сказаў Ягенцы:

— Блаславіце нас, паненка.

XVI

Назаўтра настаў час ад'езду Збышкі. Ён высока сядзеў на рослым баявым кані ў атачэнні сваіх блізкіх. Ягенка стаяла каля стрэмя моўчкі і ўсё ўзнімала на маладога рыцара свае смутныя сінія вочы, нібы хацела перад расстаннем уволю наглядзецца на яго. Мацька разам з ксяндзам Калебам стаяў каля другога стрэмя, тут жа, побач — збраяносец з Ануляй. Збышка паварочваў галаву то ў адзін, то ў другі бок і абменьваўся з імі такімі кароткімі словамі, якія звычайна кажуць перад доўгім расстаннем: «Бывайце здаровы!» — «З Богам!» — «Час ужо!» — «Так, час!» Ён ужо раней развітаўся з усімі і з Ягенкай, якой быў упаў у ногі, дзякуючы ёй за спачуванне. А цяпер, калі пазіраў на яе з высокага рыцарскага сядла, хацеў сказаць ёй якое-небудзь добрае слова, бо ўзнятыя вочы і твар дзяўчыны так выразна казалі яму: «Вярніся!» — і сэрца яго поўнілася глыбокай удзячнасцю да яе.

Нібы адказваючы на гэтае яе нямое маленне, ён сказаў:

— Ягуса, я да цябе як да роднай сястры... Ведаеш!.. Больш нічога не скажу!

— Ведаю! Хай табе Бог аддзячыць!

— Не забывай пра дзядзьку!

— І ты не забывай.

— Я вярнуся, калі не загіну.

— Не гінь.

Ужо аднойчы, яшчэ ў Плоцку, яна казала яму, калі ён згадаў пра паход, твая самыя словы: «Не гінь», але цяпер гэта зыходзіла з самай глыбіні яе душы, і, можа, для

таго, каб схаваць слёзы, яна так нізка нахіліла галаву, што ілбом на імгненне дакранулася да калена Збышкі.

А тым часам слугі, якія былі ўжо гатовыя да паходу і трымалі наўючаных коней каля брамы, спявалі:

Пярсцёнак шлюбны, з золата літы,

Марна не згіне.

Ў баі загіну — воран падхопіць,

Верне дзяўчыне.

— У дарогу! — сказаў Збышка.

— У дарогу!

— Хай цябе Бог беражэ і Святая Дзева!..

Капыты застукалі па драўляным пад'ёмным мосце, адзін конь працяжна заіржаў, другія пачалі пырхаць, і невялікі атрад рушыў у дарогу.

Ягенка, Мацька, ксёндз, Таліма, чэх са сваёй жонкай і са слугамі, якія заставаліся ў Спыхаве, выйшлі на мост і глядзелі ім наўздагон. Ксёндз Каліб доўга жагнаў іх, а калі яны зніклі за высокімі вольхамі, сказаў:

— Пад гэтым знакам не здарыцца з імі нічога благога.

А Мацька дадаў:

— Гэта так, але і тое важна, што коні пырхалі — таксама прыкмета добрая.

* * *

Але нядоўга заставаліся ў Спыхаве і Мацька з Ягенкай. Праз два тыдні стары рыцар, уладкаваўшы ўсе свае справы з чэхам, які застаўся арандатарам, на чале вялікага абозу пад аховай узброеных слуг рушыў з Ягенкай у бок Багданца. Досыць змрочна пазіралі на гэты абоз ксёндз Каліб і стары Таліма, бо, шчыра кажучы, Мацька добра абабраў Спыхаў, але раз ужо Збышка перадаў яму права гаспадарыць, ніхто не стаў яму прэрэчыць. Зрэшты, ён забраў бы і болей, але Ягенка стрымала яго; стары хаця і спрачаўся з дзяўчынай і смяўся з «бабскага розуму», але слухаўся яе ва ўсім.

Труну Данусі вырашылі не браць, бо Спыхаў пакінулі не прададзеным, а Збышка ж хацеў, каб яна засталася з усімі роднымі.

Затое яны везлі многа грошай і рознага багацця, якое ў асноўным было ў свой час захоплена ў бітвах Юранда

з немцамі. І цяпер Мацька раз-пораз пазіраў на вазы, наладаваныя дабром і прыкрытыя рагожай, і радаваўся, думаючы аб тым, як ён падніме і давядзе да ладу Багданец. Гэтую радасць азмрочвала думка, што Збышка можа загінуць, але Мацька ведаў, што ягоны пляменнік — бывалы рыцар, і не траціў надзеі, што ён вернецца шчасліва, таму з задавальненнем думаў пра гэтую хвіліну.

«Можа, так Бог хацеў,— думаў ён,— каб Збышка спачатку атрымаў Спыхаў, а потым Мачыдолы і ўсё, што засталася пасля абата? Хай толькі вернецца жывым, а я ўжо яму ў Багданцы добры гарадок выштукую, а далей — будзем бачыць!..»

Тут ён успомніў, што Чтан з Рагова і Вільк з Бжазовай, напэўна, не вельмі прыязна сустрэнуць яго, можа, нават давядзецца з імі выходзіць на двубой, але пра гэта ён не вельмі дбаў, як не дбае стары баявы конь, калі яму даводзіцца ісці ў бітву. Здароўе да яго вярнулася, ён адчуваў сілу ў касцях і ведаў, што тым завадатарам сварак, грозным з выгляду, але без ягонага рыцарскага вопыту, ён лёгка дасць рады. Праўда, ён гаварыў Збышку нядаўна нешта зусім адваротнае, але толькі дзеля таго, каб прасіць яго вярнуцца ў Багданец.

«Я — шчупак, а яны — печкуры,— думаў ён,— і хай лепш мне з галавы не заходзяць!»

Яго непакоіла іншае: Збышка Бог ведае калі вернецца, да Ягенкі ставіцца як да сястры. А што, калі і дзяўчына бачыць у ім толькі брата і раптам не будзе чакаць, вернецца ён ці не.

Таму ён спытаў Ягенку:

— Слухай, Ягна, я не кажу пра Чтана і Вілька, яны хлопцы грубыя, табе не пара. А ты цяпер прыдворная! Але ж год ідзе за годам... Яшчэ нябожчык Зых гаварыў, што твой час прыйшоў, а таму ўжо некалькі год... Хто ведае? Кажуць, што калі дзеўцы цесны вянок, то яна сама гатова шукаць, хто б зняў яго з яе галавы... Вядома, не Чтан і не Вільк. Але што ты сама пра гэта думаеш?

— Пра што вы пытаеце?

— Ці не выйдзеш ты за каго?

— Я?.. Я стану мнішкай.

— Не кажы абы-чаго! А калі Збышка вернецца?

Але яна паківала галавой:

— Стану мнішкай.

— Ну, а калі ён пакахае цябе? Калі будзе вельмі прасіць выйсці за яго?

Пры гэтых словах дзяўчына павярнула пачырванелы твар да поля, але вецер, які дзьмуў якраз з поля, прынёс Мацьку ціхі адказ:

— Тады не стану.

XVII

Яны спыніліся на нейкі час у Плоцку, каб вырашыць справу са спадчынай і тастаментам абата, а потым, атрымаўшы патрэбныя дакументы, павольна рушылі далей, час ад часу адпачываючы ў дарозе, а яна была лёгкая, бяспечная: гарачыня высушыла балоты, рэкі абмялелі, шлях ляжаў па спакойных месцах, дзе жыў люд родны і гасцінны. З Серадза асцярожны Мацька ўсё ж паслаў слугу ў Згажэліцы, каб папярэдзіць пра тое, што яны едуць, і брат Ягенкі, Яська, сустрэў іх на паўдарозе на чале дваццаці ўзброеных слуг і правёў у родныя мясціны.

Спатканне было радаснае, нарабілі крыку і тлуму. Яська, і раней як дзве кроплі вады падобны да Ягенкі, цяпер ужо яе перарос. Хлопец быў — не нарадавацца: смелы, вясёлы, як некалі Зых, ад якога сын пераняў цягу да няспынных спеваў, шустры, як агонь. Яська адчуваў сябе дарослым, дужым і трымаўся, як паважны мужчына, аддаваў загады слугам, нібы сапраўдны гаспадар, а тыя ўраз выконвалі іх, баючыся, відаць, яго строгасці.

Мацька і Ягенка здівіліся з гэтага, а ён не мог наглядзецца на прыгажосць і прыдворную шляхетнасць сваёй сястры, якой ён даўно не бачыў. Ён сказаў, што ўжо збіраўся ехаць да яе, яшчэ пару дзён — і яго не засталі б дома, бо і яму трэба на свет паглядзець, людзей пабачыць, рыцарскай справе павучыцца і знайсці выпадак сустрэцца ў турнірах з іншаземнымі вандроўнымі рыцарамі.

— Свет і людзей паглядзець — гэта добрая справа, — адказаў яму Мацька. — Навучышся, як трымацца ў розных жыццёвых выпадках, што каму гаварыць, розуму набрацца зможаш. А што да турніраў, то я скажу табе: малады ты яшчэ для гэтага, як бы цябе які чужы рыцар на смех не выставіў.

— Каб ён пасля гэтага не заплакаў, — адказаў на тое Яська, — а не сам, дык ягоная жонка і дзеці.

І глянуў з такой зухаватасцю, нібы хацеў сказаць усім вандроўным рыцарам на свеце: «Рыхтуйцеся да смерці!». Але тут стары рыцар спытаў яго:

— А Чтан і Вільк пакінулі вас у спакоі? Яны ж некалі да Ягенкі заляцаліся.

— Дык жа Вілька забілі ў Сілезіі. Ён там хацеў узяць штурмам адзін невялікі нямецкі замак, і ўзяў, але яго прыціснула бервяном, якое скінулі са сцяны, праз два дні ўжо і не дыхаў.

— Шкада хлопца. Бацька ягоны таксама хадзіў у Сілезію на немцаў, якія ўціскаюць там наш народ, са здабычай адтуль вяртаўся... Горш за ўсё браць штурмам замкі, тут не дапамагаюць ні даспехі, ні рыцарскае ўмельства. Дасць Бог, не будзе Вітаўт ісці на замкі, а ў полі крыжакоў паб'е. А Чтан? Што пра яго чуваць?

Яська засмяўся:

— Чтан ажаніўся! Узяў сялянскую дзяўчыну з Высокага Берага, вельмі прыгожую. Яна ў яго не толькі прыгажуня, але і з характарам, бо Чтану ўсе дарогу саступаюць, а яна б'е яго па валасатай мордзе і водзіць, як мядзведзя на ланцугу.

Стары рыцар павесялеў, пачуўшы гэта:

— Бач ты яе! Усе бабы такія! Ягенка, і ты такой будзеш! Дзякуй Богу, што з гэтымі двума свавольнікамі клопату не было, бо, шчыра кажучы, я дзіву даюся, як гэта яны не спагналі злосць на Багданцы.

— Чтан хацеў, але Вільк, ён быў разумнейшы, не даў. Прыехаў аднойчы да нас у Згажэліцы, пытаўся, што сталася з Ягенкай. Кажу, паехала па абатаву спадчыну. А ён кажа: «А чаму Мацька мне пра гэта не сказаў?» А я яму: «Хіба Ягенка твая, каб табе ўсё апавядаць?» Ён падумаў крыху і кажа: «Праўда, не мая». А хлопец ён быў разумны, адразу скеміў, што і вас і нас задобрыць, калі будзе сцерагчы Багданец ад Чтана. Яны нават пабіліся на Лавіцы каля Паяскоў, патаўклі адзін аднаго, а потым пілі, колькі змаглі, як гэта ў іх заўсёды бывала.

— Дай спачын, Госпадзі, душы Вілька! — сказаў Мацька.

Ён з палёгкай уздыхнуў, радуючыся, што не знойдзе ў Багданцы ніякіх благіх перамен, апроч тых, што маглі быць у час яго доўгай адлучкі.

Але і гэтага не знайшоў. Наадварот, статак павялічыўся, з невялікага табунка кабыліц ужо былі жарабяткі двух год, некаторыя з іх — ад баявых фрызскіх коней, рослыя і надзвычай дужыя. Былі страты ў людзях — уцяклі нявольнікі, але няшмат, некалькі чалавек, бо збегчы яны маглі толькі ў Сілезію, а тамтэйшыя нямец-

кія ці анямечаныя рыцары-разбойнікі абыходзіліся з палоннымі яшчэ горш, чым польская шляхта. Стары вялікі дом пахіліўся, прыйшоў у заняпад. Патрэскалася гліняная падлога, сцены і столь перакасіліся, бэлькі з лістоўніцы, пастаўленыя ці не дзвесце год таму, пачалі гніць. Ва ўсіх пакоях, дзе некалі доўга жыў вялікі род Градаў Багданецкіх, сцены падцяклі пасля спорных летніх дажджоў. Страха была ў дзірках, пакрылася цэлымі купкамі зялёнага і рудога моху. Уся пабудова асела і нагадвала вялікі струхлелы грыб.

— Каб догляд быў, то яшчэ пастаяў бы дом, ён нядаўна пачаў псавацца, — сказаў Мацька старому Кандрату, аканому, які ў адсутнасць гаспадароў кіраваў Багданцам.

Праз хвіліну ён дадаў:

— Я і так дажыў бы тут, а вось Збышку трэба пабудаваць замак.

— Божа мой! Замак?

— Так! А што яшчэ?

Пабудаваць замак для Збышкі і ягоных будучых нашчадкаў было заповітай марай старога. Ён ведаў, што шляхціча, які жыве не ў звычайнай сядзібе, а за ровам і частаколам, мае ахову, якая з вартоўнай вежы пільна сочыць за наваколлем, адразу ж і суседзі пачынаюць «за штосьці паважаць», і вяльможам стаць яму лягчэй. Для сябе Мацька ўжо амаль нічога не жадаў, але дзеля Збышкі і ягоных сыноў не хацеў задаволіцца малым, асабліва цяпер, калі ягоныя ўладанні так разрасліся.

«Хай бы яшчэ ён Ягенку ўзяў, — думаў Мацька, — а за ёю Мачыдолы і спадчыну абата, ніхто ў наваколлі не мог бы з намі стаць нароўні. Вось каб даў Бог!»

Але ўсё залежала ад таго, ці вернецца Збышка, а гэта было яшчэ няпэўнай справай, тут трэба было разлічваць толькі на ласку Божую. І Мацька сказаў сам сабе, што з Богам ён мусіць цяпер быць у згодзе, не толькі не гнявіць яго, але і задобрыць трэба, чым можна. Таму ён не шкадаваў для кшэсненскага касцёла ні воску, ні збожжа, ні дзічыны, а аднойчы вечарам прыехаў у Згажэліцы і сказаў Ягенцы:

— Заўтра еду ў Кракаў, да труны святой нашай каралевы Ядвігі.

Яна ад страху аж з лавы ўскочыла:

— Няўжо маеце якія-небудзь благія навіны?

— Ніякіх навін няма і пакуль што быць не магло. А вось памятаеш, як я хварэў ад таго аскабалка жалеза ў

баку, — вы яшчэ якраз хадзілі са Збышкам па бабра, — я тады даў зарок, калі Бог верне мне здароўе, то я схаджу да гэтай труны. Мяне вы ўсе ў той час за гэта ўхвалілі. Я тады слухна зрабіў. Святых у Бога вельмі багата, але не ўсякі святы столькі значыць для яго, колькі наша каралева, да таго ж я не хачу яе ўгнавіць яшчэ і з тае прычыны, што тут справа ў Збышку.

— Праўда! Чыстая праўда! — усклікнула Ягенка. — Але ж вы толькі што вярнуліся з такой цяжкай вандроўкі...

— Ну і што! Лепш ужо ўсё адразу адбыць, а потым сядзець сабе спакойна дома аж да Збышкавага вяртання. Хай наша каралева перад Богам за Збышку заступіцца, тады з ім пры добрых даспехах і дзiesiąтку немцаў не саўладаць... А потым з надзеяй на лепшае я пачну будаваць замак.

— Вы ніяк не супакоіцеся!

— Нічога, сілы пакуль што ёсць. Я табе вось што скажу. Хай твой Яська з'ездзіць са мной, ён жа ў дарогу рвецца. Я чалавек дасведчаны, калі трэба, стрымаю яго. А ў выпадку чаго — у хлопца ж рукі чэшуцца, — дык ты ведаеш, што мне біцца не ў навіну і пеша і конна, і з мечам і з сякерай...

— Ведаю! Ніхто лепш за вас яго не ўсцеражэ.

— Але я так думаю, што ваяваць нам не давядзецца; пакуль была жывая каралева, у Кракаве гасцявала многа іншаземных рыцараў, яны прыязджалі палюбавацца яе прыгажосцю, а цяпер маюць ахвоту да Мальбарка — там бочкі з мальвазіяй больш пузатыя.

— А вы ведаеце, што ў нас новая каралева?⁹⁴

Мацька скрывіўся і махнуў рукой:

— Бачыў я яе, і гаварыць нічога не хачу, — разумееш?

Памаўчаў і дадаў:

— Праз тры—чатыры тыдні вернемся дадому.

Так яно і сталася. Стары рыцар папрасіў Яську прысягнуць рыцарскім гонарам і галавой Святога Георгія, што ён не будзе прасіцца яшчэ куды-небудзь, і яны паехалі.

Да Кракава дабраліся без прыгод, бо край быў спакойны, а нямецкія памежныя князькі і нямецкія рыцары-разбойнікі, баючыся магутнасці каралеўства і адвагі ягоных жыхароў, спынілі набегі. Споўніўшы свой зарок, Мацька разам з Яшкам, дзякуючы Павале з Тачава і князю Яманту, пабывалі пры двары караля. Мацька думаў,

што і пры двары, і ва ўправах усе кінуцца распытваць яго пра крыжакоў, як чалавека, які добра ўведаў іх, прыгледзеўся да іх. Але пасля размовы з канцлерам і з кракаўскім мечнікам — Зындрамам з Машкавіц са здзіўленнем пераканаўся, што пра крыжакоў яны ведаюць больш, чым ён. Ім да самых драбніц было вядома, што робіцца ў самім Мальбарку і ў іншых, нават самых аддаленых замках. Ведалі, хто дзе камандуе, колькі салдат, колькі гармат, колькі часу ім трэба, каб сабраць войска, і што мяркуюць рабіць крыжакі ў выпадку вайны. Яны нават ведалі пра кожнага комтура, ці ён чалавек парывісты, гарачлівы, ці, наадварот, разважлівы, — і ўсё гэта запісвалася так старанна, нібы вайна пачнецца ўжо заўтра.

Стары рыцар вельмі ўзрадаваўся, даведаўшыся пра гэта, ён зразумеў, што да будучай вайны ў Кракаве рыхтуюцца значна больш разважліва, разумна і грунтоўна, чым у Мальбарку. «Бог даў нам смеласці досыць, а можа, і болей, а вось розуму і прадбачлівасці намнога болей». Так яно ў той час і было. Ён неўзабаве даведаўся, адкуль зыходзіць такая дасведчанасць: звесткі прыносілі самі жыхары Прусіі, людзі з усіх саслоўяў, і палякі, і немцы. Ордэн выклікаў да сябе такую нянавісць, што ўсе ў Прусіі чакалі прыходу войскаў Ягайлы, як збавення.

Тут згадаў Мацька ўсё тое, што казаў у Мальбарку Зындрам з Машкавіц, і паўтараў у думках:

«Вось гэта галава! Як у ёй столькі розуму месціцца! Чысты цэбар!»

Ён прыпомніў слова ў слова, што казаў тады Зындрам, калі ж Яська пачаў распытваць пра крыжакоў, то нават і пазычыў тое-сёе з мудрых выказванняў слаўнага рыцара, калі адказваў хлопцу.

— Моцныя яны, гэта так, але як ты думаеш, хіба не вылеціць з сядла самы магутны рыцар, калі ў яго падрэзаны папругі і страмёны?

— Яшчэ як вылеціць! — адказваў юнак.

— Вось бачыш! — усклікнуў з радасцю ў голасе Мацька. — Я і хацеў, каб ты гэта змікіціў!

— А навошта?

— Бо Ордэн і ёсць такі рыцар!

А праз хвіліну дадаў:

— Такое табе абы хто не скажа!

І пачаў тлумачыць, што да чаго, бо малады рыцар не мог даўмецца, куды хіліць Мацька; але той забыўся ска-

заць, што не ён прыдумаў гэта параўнанне, а нарадзілася яно ад слова да слова ў светлай галаве Зындрама з Машкавіц.

XVIII

У Кракаве яны нядоўга бавілі час, а бавілі б і яшчэ менш, каб не просьбы Яські, які хацеў паглядзець на горад, на яго людзей, бо ўсё тут здавалася яму чароўным. Аднак стары рыцар спяшаўся дадому, да хатніх спраў і да сяўбы, так што не дапамаглі маленні хлопца, і перад Успеннем Маці Божай яны вярнуліся — адзін у Багданец, другі ў Згажэліцы да сястры.

З гэтай пары пацягнулася досыць аднастайнае, запоўненае працай па гаспадарцы і вясковымі клопатамі жыццё. Жніво ў нізінных Згажэліцах, а асабліва ў Ягенчыных Мачыдолах было багатае, але ў Багданцы з прычыны сухога лета ўраджай аказаўся так сабе, не спатрэбілася многа працы, каб яго сабраць. У Багданцы ўвогуле было мала ворнай зямлі, амаль уся яна была пад лесам, а за той час, пакуль гаспадароў не было, нават тыя палеткі, якія раскарчаваў абат і падрыхтаваў да ворыва, былі запушчаны, бо ў Багданцы не было каму працаваць. Аднак стары рыцар, якому вельмі абыходзіла любая страта, не ўзяў гэтага ў галаву, бо ведаў, што з грашыма ўсё можна давесці да ладу і паправіць, абы было дзеля каго працаваць і клапаціцца. Але ў гэтым ён сумняваўся, што і атручвала яму жыццё і працу. Рук ён, праўда, не апускаў, уставаў на досвітку, ездзіў да статкаў, назіраў за працай у полі і ў лесе, нават выбраў месца для замка, нарыхтаваў драўніну для яго, але, калі пасля спякотнага дня сонца садзілася, растаючы ў залатых і чырвоных водблісках зары, яго не раз ахоплівала гнятлівая туга, а з ёй і трывога, якой раней ён не ведаў. «Я тут завіхаюся, я тут мазалі на руках націраю, — казаў ён сам сабе, — а там мой хлопчык ляжыць, можа, дзе-небудзь у полі, праткнуты дзідай, і ваўкі ўжо выюць над нябожчыкам». Пры гэтых думках у яго сціскалася сэрца ад вялікай любові і ад вялікага болю. Тады ён чуйна ўслухоўваўся, ці не пачуе тупат капытоў, які звястуете, што едзе Ягенка; яна штодня спяшалася праведаць старога, і пры ёй ужо ён рабіў выгляд, што мае добрую надзею на лепшае, а на самой справе імкнуўся яе займець, умацаваць сваю ўстрывожаную душу.

А яна прыязджала штодня, звычайна надвяхоркам, з самастрэлам каля сядла і з рагацінай для абароны, калі давядзецца па начы ехаць назад. Было зусім неверагодна, каб яна магла неспадзявана застаць Збышку ўжо дома, бо Мацька не чакаў яго раней, чым праз год або паўтара, але, па ўсім відаць, надзея не пакідала дзяўчыну, і прыязджала яна не так, як некалі — непрычасаная, у завязанай стужкай кашулі, у кажуху, воўнай наверх, з лісцем у распушчаных валасах; цяпер яе каса была прыгожа заплечена, яна гожа выглядала ў звужанай сукенцы з каляровага серадзкага сукна. Мацька выходзіў да яе, і першае пытанне яе нязменна адно, як хто напісаў: «Ну, што?», — а першы яго адказ: «А нічога!», — потым ён праводзіў яе ў пакой, і, седзячы ля агню, яны гутарылі пра Збышку, пра Літву, пра крыжакоў, пра вайну, усё пра адно, усё пра тое самае, але ім ніколі не надакучвалі гэтыя размовы, наадварот, яны ніяк не маглі ўдасталь нагаварыцца.

Так ішоў месяц за месяцам. Бывала, што ён ездзіў у Згажэліцы, але часцей яна ў Багданец. Часам, калі ў наваколлі бывала неспакойна, або калі старыя мядзведзі ў лесе ганяліся за мядзведзіцамі і маглі напасці на чалавек, Мацька праводзіў дзяўчыну дадому. Добра ўзброены, ён не баяўся ніякіх дзікіх звяроў, бо ведаў, што ён для іх больш небяспечны, чым яны для яго. Ехалі звычайна стрэмя ў стрэмя, лес грозна шумеў, а яны, забыўшыся на ўсё, гаварылі толькі пра Збышку: дзе ён? што робіць? ужо забіў або ці скоро заб'е столькі крыжакоў, колькі абяцаў Данусі і яе маці? ці хутка вернецца? Ягенка пры гэтым задавала Мацьку тыя пытанні, якія ўжо не раз задавала дагэтуль, а ён адказваў ёй так грунтоўна, падрабязна, нібы першы раз чуў іх.

— Дык вы кажаце, — пыталася яна, — што бой у полі не такі страшны для рыцара, як аблога замка?

— А ты ўгадай, што здарылася з Вількам. Ад бярвяна, скінутага са сцяны замка, не абароняць ніякія даспехі, а ў полі добра навучаны рыцар можа выстаяць супраць дзесяці ваяроў.

— А Збышка? У яго добрыя даспехі?

— У яго іх некалькі добрых, а найлепшыя тыя, што ўзяты ў фрызаў, бо ў Мілане выкаваны. Год таму яны былі Збышку велікаватыя, а цяпер акурат на яго.

— То, напэўна, такія даспехі нічым не праб'еш?

— Што чалавечая рука зрабіла, тое з дапамогай чала-

вечай рукі і адолець можна. На міланскія даспехі ёсць міланскі меч або англійская страла.

— Англійская страла? — занепакоена пыталася Ягенка.

— А я хіба табе не расказваў? Лепшых лучнікаў, чым яны, у цэлым свеце няма... акрамя, можа, мазураў, што жывуць у пушчах, але ў іх няма такіх добрых лукаў і стрэл. Англійскі самастрэл на сто крокаў прабівае самы лепшы даспех. Я іх, гэтых англічан, бачыў пад Вільняй. Англійскі лучнік вельмі трапна цяляе, ёсць такія, што ястраба на ляту збіваюць.

— Ах, паганцы! І як жа вы давалі ім рады?

— Не было іншага ратунку, як адразу наляцець на іх. Але яны, сабачыя дзеці, і бердышамі добра малоцяць, ды ўсё ж, калі пачнуць біцца адзін на адзін, то нашы возьмуць верх.

— Рука Божая зберагла вас, то зараз і Збышку зберажэ.

— І я часта так кажу сабе: «Божа, раз ужо ты стварыў нас і пасяліў у Багданцы, то беражы нас, каб мы не прапалі!» Охо-хо, гэта справа Боская. Што казаць, цяжка назіраць за ўсім светам, ні пра што не забываючы, але, па-першае, чалавек сам пра сябе згадвае, на святы касцёл ахвяруе што можа, а па-другое, галава ў Бога лепшая, чым у нас, грэшных.

Так яны гутарылі часта, цешылі сябе надзеяй, падтрымлівалі яе ў сваіх сэрцах. А тым часам сплывалі дні, тыдні, месяцы. Увосень Мацька не паладзіў са старым Вількам. Даўно ўжо Вількі і абат спрачаліся з-за ляда, якое абат раскарчаваў у лесе, калі Багданец быў у яго ў закладзе. Некалі ён з-за гэтага ляда нават выклікаў абодвух Вількаў біцца на дзідах або на доўгіх мечох, але тыя не захацелі выходзіць супраць духоўнай асобы, а ў судзе не змаглі нічога дабіцца. А цяпер вось стары Вільк успомніў пра гэта, а Мацька, які да зямлі быў асабліва пражны, і па сваёй натуры, і згадваючы тое, што нідзе так добра не радзіў ячмень, як на гэтым лядзе, нават слухаць не хацеў пра тое, каб саступіць у спрэчцы. Справа няйначай дайшла б аж да шляхецкага суда, каб яны абодва не сустрэліся аднойчы ў пробашча* ў Кшэсні. Усчалася сварка, у канцы якой стары Вільк раптам сказаў: «Калі

* Прыходскі святар у касцёле.

людзі нас не рассудзілі, хай рассудзіць Бог, які памсціцца на вашым родзе за мае крыўды». Мацька збалеў, змоўк на хвіліну, а потым сказаў свайму сварліваму суседу так:

— Паслухайце, не я распачаў гэтую справу, а абат. Бог ведае, чыя тут праўда, але раз ужо вы пагражаеце карай Збышку, то бярыце сабе гэтае ляда, аддаю яго вам ад чыстага сэрца, а Збышку хай Бог пашле здароўе і шчасце.

І ён працягнуў Вільку сваю руку, а той дзіву даўся, бо даўно ведаў свайго суседа, а не падазраваў, што ў гэтым як быццам цвёрдым сэрцы жыве такая любоў да пляменніка і што ён так клапаціцца пра ягоны лёс. Стары Вільк нейкі час не мог і слова вымавіць, аж пакуль узрадаваны такім паваротам справы пробашч не блаславіў абодвух. Толькі тады Вільк сказаў:

— Вось гэта іншая справа! Мне тое ляда і непатрэбнае: на каго я яго пакіну? Я хацеў, каб было па справядлівасці. Хто да мяне з добром, таму я нічога свайго не пашкадую. А вашага пляменніка хай Бог блаславіць, каб вам пад старасць не плакаць па ім, як я плачу па свайму адзінаму сыну...

Яны абняліся, а потым доўга спрачаліся, каму браць ляда. Мацька ўрэшце даў сябе ўгаварыць, бо Вільк якніак застаўся адзін на свеце, яму не было каму пакідаць спадчыну.

Пасля гэтага Мацька зазваў старога Вілька ў Багданец, на славу пачаставаў яго, пілі і елі ўдосталь; Мацька быў вельмі рады такому зыходу спрэчкі. Ён спадзяваўся, што ячмень на лядзе ўродзіцца добры, і радаваўся, што выбавіў Збышку ад кары Божай.

«Абы толькі вярнуўся, а зямлі і ўсяго іншага ў яго хопіць»,— думаў ён.

Ягенка таксама была вельмі задаволена, што суседзі памірыліся.

— Калі цяпер літасцівы Божа захоча пацвердзіць, што яму добрая згода мілей, чым сваркі, то ён верне вам Збышку жывога і здоровага,— сказала яна, калі Мацька расказаў ёй пра гэтую справу.

Мацькаў твар пасвятлеў, нібы на яго ўпаў сонечны прамень.

— І я так думаю! — сказаў ён. — Бог усемагутны, але і з нябеснымі сіламі трэба як след абыходзіцца, варта толькі добры розум мець...

— У вас хітрасці заўжды хапала,— сказала дзяўчына, узвёўшы вочы ўгору.

А праз хвіліну, нібы надумаўшы нешта, дадала:

— Але ж і любіце вы вашага Збышку, ох, любіце!

— Хто ж яго не любіць? — адказаў стары рыцар. — А ты? Хіба ты яго ненавідзіш?

Ягенка наўпрост не адказала нічога, толькі як сядзела на лаве каля Мацькі, так пасунулася да яго бліжэй і, павярнуўшы галаву ўбок, злёгка кранула яго локцем:

— Ах, пакіньце вы мяне ў спакоі! Што я вам такога зрабіла?

XIX

Вайна за Жмудзь паміж крыжакамі і Вітаўтам вельмі цікавіла людзей у каралеўстве, усе напружана сачылі за тым, як яна ідзе. Некаторыя былі ўпэўнены, што Ягайла прыйдзе на дапамогу стрыечнаму брату і што вялікай выправы супраць крыжакоў нядоўга чакаць. Рыцарства ірвалася ваяваць, ва ўсіх шляхецкіх сядзібах зноў і зноў гаварылі, што многія кракаўскія вяльможы, якія засядаюць у каралеўскай радзе, схіляюцца да думкі аб тым, што трэба пачынаць вайну, каб назаўсёды пакончыць з ворагам, які ніколі не быў задаволены тым, што меў, і марыў пра захоп чужога нават тады, калі пабойваўся магутнага суседа. Адзін Мацька, чалавек памяркоўны і бывалы, які многа бачыў і спазнаў, не верыў у блізкую вайну і не аднойчы казаў маладому Яську са Згажэліц і іншым суседзям, з якімі сустракаўся ў Кшэсні:

— Пакуль жывы магістр Конрад, з гэтага нічога не выйдзе, бо ён мудрэйшы, чым іншыя, і ведае, што гэта будзе не звычайная вайна, а, як бы гэта сказаць: «Твая ці мая смерць!» А гэтага ён не дапусціць, бо ведае, што наша каралеўства цяпер у сіле.

— Ого! А раптам наш кароль першы аб'явіць вайну? — пыталіся суседзі.

Але Мацька хітаў галавой:

— Ведаеце што... Я ўжо шмат чаго бачыў, многае зразумеў. Каб наш кароль быў з нашага старадаўняга каралеўскага роду, які здаўна ўжо ў хрысціянстве, то пэўна ён першым ударыў бы па немцах. Але наш Уладзіслаў Ягайла (я не хачу сказаць пра яго нічога благага, бо ён добры кароль, хай Бог дасць яму здароўя), перш чым мы выбралі яго сваім каралём, быў вялікім князем літоўскім і язычнікам; хрысціянства ён прыняў нядаўна, і немцы

ўсюды брэшучь, што душа ў яго ўсё яшчэ язычніцкая. Вось чаму не варта яму пачынаць вайну першаму і праліваць хрысціянскую кроў. З тае прычыны ён не выступае на дапамогу Вітаўту, хаця ў яго свярбяць рукі, бо я ведаю, што крыжакоў ён ненавідзіць, як заразу.

Дзякуючы гэтым размовам, Мацька набыў сабе славу памяркоўнага чалавека, які любую справу разважыць і растлумачыць. Кожны раз у нядзелю ў Кшэсні пасля імшы яго абступалі шчыльным колам, а потым увайшло ў звычку, што суседзі, то адзін, то другі, пачалі прыязджаць са свежымі навінамі ў Багданец, каб стары рыцар растлумачыў ім тое, чаго простая шляхецкая галава не магла ўцяміць. Мацька ўсіх прымаў надзвычай гасцінна і з кожным ахвотна размаўляў; калі ж госць, нагаварыўшыся ўдосталь, нарэшце ад'язджаў, ніколі не забываўся на развітанне сказаць:

— Вы вось дзівіцеся з майго розуму, але калі, дасць Бог, вернецца Збышка, вось тады будзеце дзівіцца яшчэ болей! Да чаго ж ён, шэльма, хітры і да чаго спрытны розумам, што хоць ты яго ў каралеўскую раду засядаць адпраўляй!

Даводзячы гэтую думку гасцям, ён у рэшце рэшт пераканаў і сябе, а заадно і Ягенку. Збышка здаваўся ім нейкім казачным каралевічам. Калі надышла вясна, яны ўжо не маглі ўседзець дома. Вярнуліся з выраю ластаўкі, вярнуліся буслы, драчы пачалі гуляць па лугах, у зялёнай руні азваліся перапёлкі, яшчэ раней прыляцелі чароды журавоў і чыркоў — адзін Збышка не вяртаўся. Птушкі ляцелі з поўдня, а з поўначы крылаты вецер прыносіў весткі пра вайну. Апавядалі пра бітвы і шматлікія сутычкі, у якіх спрытны Вітаўт то перамагаў, то быў біты; апавядалі пра вялікія страты, якія мелі немцы ад зімовых маразоў і хвароб. Нарэшце па ўсім краі разнеслася радасная вестка, што храбры Кейстутаў сын узяў Новае Коўна, або Готэсвердэр, дашчэнту спляжыў яго, не пакінуўшы каменя на камені, бэлькі на бэльцы. Калі гэтая чутка дайшла да Мацькі, ён ускочыў на каня і што было моцы паляцеў у Згажэліцы.

— Так! — думаў ён. — Ведаю я тых мясціны, мы там са Збышкам і Скірвойлам добра пашкуматалі крыжакоў. Там мы захапілі ў палон слаўнага рыцара дэ Лорша. Вось жа даў Бог, што і немчура схібіла, замак той не так проста было ўзяць.

Але Ягенка яшчэ да прыходу Мацькі ведала пра раз-

бурэнне Новага Коўна, чула яна і яшчэ адну навіну: Вітаўт пачаў перамовы аб міры. Гэтая навіна была для яе больш важная, чым першая, бо заключаць мір, і тады Збышка, калі застаўся жывы, павінен вярнуцца дадому.

Яна пачала выпытваць у старога рыцара, ці можна гэтага чакаць, а ён падумаў і адказаў ёй так:

— Ад Вітаўта ўсяго можна чакаць, бо ён чалавек зусім не падобны да іншых і з усіх хрысціянскіх уладароў самы хітры. Калі яму трэба пашырыць сваю ўладу ў бок Русі, ён мірыцца з немцамі, калі там нечага даможацца, зноў б'е немцаў! Не могуць яны рады даць ні яму, ні няшчаснай Жмудзі. То ён яе адбярэ, то аддасць, і не толькі аддасць, а сам дапамагае прыгнятаць яе. Ёсць і ў нас, і ў Літве людзі, якія асуджаюць яго за тое, што ён ні ў грош не ставіць кроў гэтага няшчаснага племя. І я, шчыра кажучы, лічыў бы гэта ганьбай, каб то быў не Вітаўт... А я так думаю: што, калі ён мудрэйшы за мяне і ведае, што робіць? Я ад самога Скірвойлы чуў, што ён зрабіў з гэтай краіны вечную рану, ад якой Ордэн будзе сплываць крывёю, каб здароўе ніколі не вярнулася да яго. Жанчыны на Жмудзі будуць нараджаць, а крыві не шкада, абы не марна яна лілася...

— Мне хочацца ведаць толькі пра адно: ці вернецца Збышка.

— Адзін Бог ведае, але дай Бог, каб ты сказала гэта ў шчаслівую часіну!

Але мінула яшчэ некалькі месяцаў. Прыйшлі весткі, што мір сапраўды падпісаны; жыта, абцяжаранае каласамі, пачало залаціцца, палеткі, засеяныя грэчкай, зусім парудзелі, а пра Збышку нічога не было чуваць.

Калі ж пачалося жніво, Мацька не мог больш трываць і аб'явіў, што паедзе ў Спыхаў, — адтуль, маўляў, бліжэй да Літвы, можна пра навіны даведацца і адначасна паглядзець, як там гаспадарыць чэх.

Ягенка наважылася ехаць з ім, але ён не хацеў браць яе, і яны цэлы тыдзень праз гэта спрачаліся. Адноўчы ўвечары, калі яны ўсё яшчэ спрачаліся, на дварышча Згажэліцкай сядзібы як віхура ўляцеў на кані хлопец з Багданца, басанож, без сядла, без шапкі на русявай галаве, падскакаў да ганка, на якім сядзелі Мацька з Ягенкай, і крыкнуў:

— Малады пан вярнуўся!

Сапраўды, Збышка вярнуўся, але нейкі дзіўны: не толькі змарнелы, схуднелы, асмужаны палявым ветрам,

але нейкі безуважны і маўклівы. Чэх, які прыехаў разам з ім і прывёз жонку, гаварыў за яго і за сябе. Ён сказаў, што паход, відаць, быў для Збышкі ўдалым, бо ў Спыхаве ён паклаў на труну Данусі і яе маці цэлы пук павіных і страусавых пёраў. Вярнуўся ён са здабычай — з коньмі і даспехамі, дзве брані з якіх былі надзвычай дарагія, але моцна пашкодзаныя ўдарамі меча і сякеры. Мацька аж трымцеў ад цікавасці — так хацеў уведаць пра ўсё, што было, з вуснаў пляменніка, але той толькі махаў рукой і адказваў коратка, а на трэці дзень захварэў і злёг. Аказалася, што ў яго пабіты левы бок і зламаны дзве рабрыны, якія зрушыліся і перашкаджалі яму хадзіць і дыхаць. Адгукнуўся і той даўні выпадак з турам, а дарога да Спыхава канчаткова падарвала ягоныя сілы. Усё гэта было не так страшна, бо ён быў хлопец малады і моцны, як дуб, але яго раптоўна агарнула такая страшная стомленасць, нібы ўсе нягоды, якія ён перанёс, цяпер адразу адбіліся на ягоным здароўі. Мацька спачатку думаў, што праз два-тры дні ляжання ў пасцелі ўсё мінецца, а тым часам дзеялася зусім іншае. Не дапамагалі ні мазі, ні абкурванне зёлкамі, якое параіў зрабіць мясцовы аўчар, ні адвары, якія прысылалі Ягенка і кшэсенскі ксёндз, — Збышка ўсё слабеў, марнеў і ўсё больш сумаваў.

— Што з табой? Можа, ты чаго-небудзь хочаш? — выпытваў у яго стары рыцар.

— Нічога не хачу, мне ўсё роўна, — адказваў Збышка.

Так ішоў дзень за днём. Ягенцы падумалася, што, мабыць, гэта не проста звычайная хвароба, а нешта іншае, што хлопца гняце нейкая таямніца, і яна пачала ўпрошваць Мацьку, каб ён паспрабаваў яшчэ раз выведаць у Збышкі, што б гэта магло быць.

Мацька згадзіўся без вагання, але падумаў хвіліну і сказаў:

— А мо, табе ён ахвотней скажа, чым мне? Бо ты яму даспадобы, як і раней; я заўважыў, калі ты ходзіш па пакоі, ён за табой вачыма сочыць.

— Вы гэта заўважылі? — спытала Ягенка.

— Калі я сказаў, што сочыць — значыць сочыць. Калі ж цябе доўга няма, то раз-пораз на дзверы пазірае. Так што спытай лепей ты.

На тым і парашылі. Але аказалася, што Ягенка не адважваецца і бянтэжыцца. Калі дайшло да справы, яна зразумела, што ёй трэба гаварыць пра Данусю, пра ка-

ханне Збышкі да нябожчыцы, а гаварыць пра гэта было выпэй яе сіл.

— Вы хітрэйшы, чым я, — сказала яна Мацьку, — і розуму ў вас паболей, і вопыту, вы пагаварыце, а я не магу.

І давялося Мацьку, хочаш не хочаш, узяцца за гэтую справу. Неяк ранкам, калі Збышка выглядаў нібы весялейшым, чым звычайна, стары завёў з ім такую гаворку:

— Мне Глава казаў, што ты цэлы пук павіных пёраў паклаў у Спыхаве ў склепе.

Збышка ляжаў на ложку і ўвесь час глядзеў у столь і, не павярнуўшы галавы, кінуў у знак пацвярджэння.

— Ну што ж, спадобіў цябе Госпад Бог наш, як-ніяк, а на вайне лягчэй салдата сустрэць, чым рыцара... Кнехтаў можаш палажыць цэлую капу, а рыцара яшчэ пашукаць трэба... Няўжо яны самі лезлі пад твой меч?

— Я некаторых выклікаў на бой на ўтаптанай зямлі, а аднойчы яны абступілі мяне ў час сутычкі, — ляніва адказаў юнак.

— І здабычу ты прывёз добрую...

— Частка яе — падараванае князем Вітаўтам.

— Ён па-ранейшаму шчодры?

Збышка зноў кінуў галавой, відаць, не маючы ахвоты гаварыць далей.

Але Мацька не лічыў, што ўсё скончана, і падступіў бліжэй да справы.

— Скажы мне ўсё, як ёсць, — сказаў ён. — Калі ты ўкрыў труну Дануські тымі пёрамі, у цябе палягчэла на душы? Чалавек жа заўжды радуецца, калі споўніць зарок. А ты — радаваўся?

Збышка адарваў свае засмучаныя вочы ад столі, павярнуўся да Мацькі і адказаў, нібы здзіўлены:

— Не.

— Не? Пабойся Бога! А я думаў, што вось ты суцешыш іх душы там, у нябёсах, і будзе ўсяму твайму гору канец.

Збышка на хвіліну заплюшчыў вочы, нібы ў задуменні, і нарэшце вымавіў:

— Відаць, святым душам не патрэбна людская кроў.

Яны памаўчалі.

— Навошта ж ты хадзіў на вайну? — нарэшце спытаў Мацька.

— Навошта? — з некаторым ажыўленнем спытаўся Збышка. — Я сам спадзяваўся, што мне палягчэе! Сам думаў, што і Данусю суцешу, і сябе... А потым мне аж дзіўна стала... Выйшаў я са склепа ад тых трунаў, а цяж-

ка таксама, як і раней. Відаць, святым душам не патрэбна людская кроў.

— Табе, мабыць, нехта сказаў, ты б да гэтага сам не дадумаўся.

— Не, я сам дайшоў да такой думкі, бо мне не стала весялей. Ксёндз Калёб толькі пацвердзіў, што так яно і ёсць.

— Забіць ворага на вайне — не грэх, гэта нават заавочваецца, а крыжакі — ворагі нашага племя.

— Я гэта за грэх не лічу і не шкадую іх.

— Тады гэта з-за Дануські?

— Нібы і так. Успомню яе — жуда находзіць. Але на ўсё воля Боская! Ёй там, у хорамах нябесных, лепей.

— Дык чаго ж ты не страсеш з сябе гэты смутак? Чаго табе трэба?

— Хіба я ведаю....

— Адпачываеш ты добра, а хвароба хутка адпусціць. Схадзі ў лазню, скупніся, выпі жбан мёду, каб прапацець, — і гоц!

— Ну і што?

— Зноў павесялееш.

— З якой-такой прычыны мне весялець? Няма ўва мне весялосці, а пазычаць — хто пазычыць?

— Ты нешта ўтойваеш!

Збышка паціснуў плячыма.

— Не маю весялосці, але і ўтойваць мне няма чаго.

Ён сказаў гэта так шчыра, што Мацька адразу перастаў распытваць пра таямніцы, а замест гэтага пачаў шырокай даланёй гладзіць сваю сіваю чупрыну, як меў звычай рабіць заўжды, калі пра нешта дужа думаў, і, нарэшце, прамовіў:

— Тады я скажу, чаго табе не хапае: у цябе адно скончылася, а другое яшчэ не пачалося — зразумеў?

— Не вельмі, але можа быць! — адказаў юнак.

І пацягнуўся, як чалавек, якога хіліць да сну.

Мацька быў упэўнены, што адгадаў сапраўдную прычыну, і быў дужа рады, бо адразу перастаў непакоіцца. І яшчэ больш паверыў у свой розум, сказаўшы сам сабе: «Няма нічога дзіўнага, што людзі са мной раяцца».

Калі ж пасля гэтай размовы надвячоркам таго дня прыехала Ягенка, то не паспела яшчэ злезці з каня, як ён сказаў ёй, што ведае, чаго не хапае Збышку.

Дзяўчына тут жа саслізнула з сядла і пачала дапытвацца:

- Ну чаго ж? Кажыце!
- У цябе ёсць лекі для яго.
- У мяне? Якія?

Ён абняў яе стан і пачаў нешта шаптаць ёй на вуха, але нядоўга, бо яна хуценька адскочыла ад яго, як кіпелнем абвараная, і, схваўшы чырвоны твар паміж папонай і высокім сядлом, крыкнула:

- Ідзіце адсюль! Цярпець вас не магу!
- Чыстую праўду кажу! — смеючыся, прамовіў Мацька.

XX

Стары Мацька ўгадаў, ды толькі напалову. У Збышкі сапраўды скончылася адна частка жыцця. Кожны раз, калі ён узгадваў Данусю, шкадаваў яе, але сам казаў, што ёй лепей у нябесным хораме, ніж было ў княскім. Ён ужо зжыўся з думкай, што яе няма на свеце, прывык да гэтага і думаў, што, мабыць, іначай і быць не магло. У свой час ён у Кракаве захапляўся каляровымі выявамі святых паненак на шыбах касцельных вокнаў: выразаныя са шкла і апраўленыя ў свінец, яны свяціліся на сонцы; гэтак уяўлялася яму цяпер і Дануся. Ён бачыў яе незямной, празрыстай, яна стаяла бокам да яго, склаўшы ручкі і ўзняўшы вочы ўгору, ці іграла на лютні сярод розных узнесеных на неба скрыпачоў, якія ігралі для Маці Божай і Сына яе. У ёй ужо не было нічога зямнога, яна стала для яго такім чыстым і бесцялесным духам, што калі ён часамі згадваў, як яна ў лясным доміку слугавала княгіні, смяялася, размаўляла, сядала з усімі іншымі за стол, то сумняваўся ўжо, ці было гэта на самой справе. Ужо ў часе паходу, пры Вітаўце, калі вайсковыя справы, бітвы паглыналі ўсю ягоную ўвагу, ён перастаў тужыць па сваёй нябожчыцы, так як смуткуе муж па жонцы, а думаў пра яе так, як думае набожны чалавек пра сваю нябесную апякунку. Так яго каханне паступова страчвала зямныя рысы, усё больш і больш пераўвасаблялася ў салодкую, блакітную, як само неба, згадку, а то і проста ў малітоўны абрад.

Калі б ён меў кволае цела і глыбокі розум, то стаў бы мніхам і ў ціхім кляшторным жыцці, як святыню, захаваў бы гэты нябесны ўспамін да той хвіліны, калі дух ягоны, вызваліўшыся з цялеснай абалонкі, адляцеў бы ў

бясконцыя абшары, як птах з клеткі. Але ж яго жыццё толькі пераваліла за другі дзесятак, і ён мог выціснуць рукой сок са свежай галіны, задушыць каня, сцяўшы яго нагамі. Ён быў такім, якімі былі ў тыя часы многія са шляхты, якія калі не паміралі ў дзяцінстве або не рабіліся ксяндзамі, то, не ведаючы ні межаў, ні меры ў цялесных уцехах і ў сіле, або займаліся разбоем, або распуснічалі і пілі, або жаніліся маладымі, а пазней, калі трэба было ісці на вайну, выступалі з дваццаццю чатырма, а то і больш, сынамі, дужымі, нібы дзікі.

Але Збышка не ведаў, што і ён такі самы, да таго ж ён спачатку хварэў. Аднак ягоныя зрушаныя рэбры паступова зрасліся, застаўся толькі невялічкі гуз на баку, які не перашкаджаў і не быў відаць не толькі пад панцырам, але і пад звычайнай апраткай. Слабасць амаль прайшла. Густыя русыявыя валасы, падстрыжаныя ў знак жалобы па Данусі, зноў адраслі амаль да плячэй. Да яго вярталася ранейшая надзвычайная прыгажосць. Калі некалькі год таму ён ішоў на памост, дзе кат збіраўся адцяць яму галаву, то выглядаў як юнак са знатнага роду, а цяпер стаў яшчэ прыгажэйшым, сапраўдны каралевіч, меў плечы, грудзі, ногі і рукі, як у асілка, а твар, як у дзяўчыны. Сіла і жыццё віравалі ў ім, як вар у кацялку, а пасля адпачынку і доўгага ўстрымання ад спакус жыцця ў яго аж агонь хадзіў па жылах. Не разумеючы, што з ім робіцца, ён думаў, што ўсё яшчэ хварэе, і песціўся ў ложку, рады, што Мацька і Ягенка даглядаюць яго, слугуюць яму і ва ўсім яму дагаджаюць. Хвілінамі ён адчуваў, што яму добра, як на небе, але часам, асабліва калі не было побач Ягенкі, яму было трывожна і цяжка на душы. Тады ён пазяхаў, мучыўся, гарачыўся і абвяшчаў Мацьку, што паздаравее і зноў паедзе на край свету, на немцаў, на татараў або на якіх іншых дзікуноў, абы пазбыцца жыцця, якое яму апрыкрала. Мацька ж, замест таго, каб спрачацца, толькі ківаў галавой і падтакваў, а сам пасылаў па Ягенку, пасля прыезду якой Збышкавы думкі прановыя ваенныя выправы раставалі, як растаюць снягі, калі прыгрэе веснавое сонца.

Ягенка ахвотна ездзіла ў Багданец і калі яе звалі, і па сваёй ахвоце, бо пакахала Збышку ад усяе душы. Яшчэ тады, калі яна была ў Плоцку пры дварах біскупа і князя, бачыла рыцараў, роўных яму па сіле, прыгажосці і адвазе, якія кленчылі перад ёй, давалі зарокі на вернасць да скону, але яна выбрала яго, яго пакахала першым кахан-

нем на ранку свайго жыцця, а ад няшчасцяў, праз якія ён прайшоў, яе каханне толькі ўзрасло, ён стаў у сто разоў ёй даражэйшым і мілейшым не толькі ад усіх рыцараў, але і ўсіх князёў на свеце. Цяпер, калі да яго вярталася здароўе і ён рабіўся ўсё прыгажэйшым, яе каханне стала такім нястрымным і засланіла ад яе ўвесь свет.

Аднак нават самой сабе яна не прызнавалася ў гэтым, а перад Збышкам талася яшчэ старанней, баючыся, што ён зноў не зверне на яе ўвагі. Нават в Мацькам, якому раней расказвала ўсё, стала асцярожнай і маўклівай. Яе магла выдаць толькі клапатліваць, в якой яна даглядала Збышку, але і гэтай клапатліваці яна імкнулася надаць іншае тлумачэнне і в гэтай мэтаі аднойчы хітравата сказала яму:

— Калі я цябе тут крыху і даглядаю, то в-ва прыжільнасці да Мацькі, а ты што цяпер падумаў? Кажы!

І, нібы папраўляючы рукой валасы, яна закрывалася далей і праз пальцы пільна назірала на яго, а ён, захоплены гэтым пытаннем знянацку, зачырванеўся, як паненка, і не адразу адказаў ёй:

— Нічога я не падумаў. Ты цяпер ужо іншая.

Зноў запанавала маўчанне.

— Іншая? — урэшце спытала дзяўчына нейкім ціхім і мяккім голасам. — Так, напэўна, іншая. Але каб я была такой ужо непрыжільнай да цябе, дык не, барані Вожа!

— Дзякуй і за гэта, — адказаў Збышка.

В той пары ім было добра разам, але неяк няёмка, нявыкла. Часам магло здацца, што яны гавораць пра адно, а думаюць пра іншае. Часта яны надоўга змаўкалі. Збышка, вылежваючыся ў пасцелі, як Мацька і казаў, сачыў за дзяўчынай вачыма, куды б яна ні пайшла, бо яна часам здавалася яму такой прыгажуняй, што ён не мог налюбавацца на яе. Вывала так, што вочы іх раптоўна сустрэкаліся, тады яны абодва чырванелі, а высокія грудзі дзяўчыны хваляваліся, яе сэрца білася нібы ў чаканні, што вось-вось яна пачуе нешта такое, ад чаго растане і самлее яе душа. Але Збышка маўчаў, ён страціў усю сваю ранейшую смеласць, баяўся напалохаць дзяўчыну неасцярожным словам і насуперак таму, што бачылі ягоныя вочы, пераконваў сябе, што яна слугуе яму як сястра толькі в прыжільнасці да Мацькі.

Аднойчы ён загаварыў пра гэта в Мацькам. Імкнуўся казаць спакойна, нават абьякава, але сам не заўважыў,

што вымаўленае ім падобна да скаргі, напаўгоркай, напаўсмутнай. Мацька ж слухаў яго цярыліва, а ў канцы сказаў толькі адно слова:

— Дурань!

І выйшаў.

Але на дварышчы ён пачаў з радасці церці рукі і пляскаць сябе па сцёгнах.

«Ага! — казаў ён сам сабе, а нібы Збышку. — Тады, як яна задарма магла табе дастацца, ты і глядзець на яе не хацеў, набудзь жа цяпер крыху ў постраху, раз ты такі дурань. Я буду табе замак ставіць, а ты пакуль што аблівайся. Нічога табе не скажу і бельмы з тваіх вачэй не здыму, хоць бы ты іржаў гучней, чым усе коні ў Вагданцы. Калі шчэпкі ляжаць на гарачых вуголлях, то рана ці позна ўспыхне полымя, але я на тое вуголле дзьмухаць не буду, бо спадзяюся, што гэта не патрэбна».

І не толькі не дзьмухаў, але яшчэ і зварок казаў нешта насуперак Збышку, дражніў яго, як стары хітрун, які цешыцца гульнёй з недасведчаным маладзёнам. І вось аднойчы, калі Збышка зноў паўтарыў, што ён пойдзе ў далёкую выправу на ворагаў, абы павыцца нямілага жыцця, Мацька сказаў яму:

— Пакуль у цябе было гола над носам, я табе падказваў, як жыць, а цяпер — воля твая! Хочаш жыць сваім розумам і ісці, то ідзі.

Збышка ад здзіўлення аж сеў на ложку.

— Як гэта? То вы нават гэтаму і не прарэчыце?

— А чаму я павінен прарэчыць? Толькі мне вельмі шкада роду, які разам з табой згіне, але і гэтаму яшчэ можна неяк даць рады.

— А якая ёсць рада? — спытаў устрыжаны Збышка.

— Якая? Ну, тут няма чаго асабліва думаць: гадамі я ўжо не малады, але сіла ў касцях яшчэ ёсць. Вядома, Ягенцы хацелася б маладзёйнага хлопца, але я з яе нябожчыкам бацькам дружбаком быў, і хто ведае...

— З бацькам вы сябравалі, — адказаў Збышка, — а мне вы ніколі не вычылі добра, ніколі, ніколі!..

У Збышкі задрыжэў надбародак, ён змоўк, а Мацька сказаў:

— Ну вось! А што я мушу рабіць, калі табе так хочацца згінуць?

— Добра! Рабіце сабе, што хочаце, а я сёння ж паеду куды вочы глядзяць.

— Дурань! — паўтарыў Мацька.

І зноў выйшаў з пакоя паглядзець, што там робяць багданецкія мужыкі, а таксама і тыя, якіх Ягенка прыслала са Згажэліц і Мачыдолаў, каб дапамагчы капаць роў вакол будучага замка.

XXI

Збышка, вядома ж, не споўніў сваёй пагрозы і нікуды не паехаў, а здароўе ўжо зусім вярнулася да яго за апошні тыдзень, і ён не мог больш вылежвацца ў пасцелі. Мацька сказаў, што ім варта было б цяпер з'ездзіць у Згажэліцы і падзякаваць Ягенцы за ўсе яе клопаты, і вось аднаго дня Збышка добра папарыўся ў лазні і вырашыў ехаць, не адкладваючы. Загадаў дастаць са скрыні лепшае адзенне, каб пераапрануцца, а потым узяўся завіваць валасы. Гэта была справа нялёгкая і няпростая, таму што валасы ў Збышкі былі вельмі густыя і доўгія, ззаду ўжо, як грыва, спускаліся аж на лапаткі. Звычайна рыцары насілі іх, збіраючы пад сетку, падобную на грыб, вельмі зручную ў паходах, бо, дзякуючы ёй, шлем не так ціснуў на галаву; але, выпраўляючыся на розныя ўрачыстасці, вяселлі або едучы праведаць каго-небудзь, асабліва калі ў доме былі паненкі, рыцары завівалі валасы прыгожымі пассамі і для бляску і моцы часта намазвалі іх бялком. Якраз так і хацеў прычасацца Збышка. Аднак дзве жанчыны, якіх паклікалі з чалядні, не былі звыклія да такой работы і нічога не здолелі зрабіць. Валасы высахлі пасля лазні, ускалмаціліся і не хацелі класціся пассамі, а тырчэлі на галаве, як дрэнна пакладзеная салома на страсе сялянскай хаты. Не дапамаглі ні ўзятыя ў фрызаў прыгожа аздобленыя грабяні з рога буйвала, ні нават скрабніца, якую адна з тых жанчын прынесла са стайні. Збышка пачаў ужо траціць цярпенне і злавацца, аж тут у пакой увайшоў Мацька з Ягенкай, якая неспадзявана прыехала.

— Пахвалёны Ісус Хрыстос! — сказала дзяўчына.

— На векі вякоў! — адказаў узрадаваны Збышка. — Вось дзіва! Мы акурат хацелі ехаць у Згажэліцы, а ты тут!

І вочы яго заблішчэлі ад радасці, бо цяпер, калі б ён яе ні бачыў, заўжды на душы яго рабілася так светла, нібы ён сузіраў узыход сонца.

А Ягенка зірнула на разгубленых жанчын з грабянямі

ў руках, на скрабніцу, што ляжала на лаве каля Збышкі, на яго ўскудлачаную чупрыну і залілася смехам.

— Ну і кудлы ж, ну і кудлы! — усклікнула яна, і з-пад каралавых вуснаў бліснулі цудоўныя белыя зубы. — Цябе трэба ў каноплі ці ў вішнёвым садзе паставіць на страх птаству!

Ён ураз спахмурнеў і сказаў:

— Мы хацелі ехаць у Згажэліцы, там табе было б няёмка крыўдзіць госця, а тут ты можаш здэкавацца з мяне, колькі хочаш, ты гэта заўсёды ахвотна робіш.

— Я ахвотна раблю? — спытала дзяўчына. — Божа мой! Ды я ж прыехала прасіць вас на вячэру, а смяюся не з цябе, а з гэтых баб, таму што я тут хутка дала б рады.

— І ў цябе нічога не выйшла б!

— А хто, па-твойму, Яську прычэсвае?

— Яська твой брат, — адказаў Збышка.

— Гэта так!..

Тут стары і дасведчаны Мацька вырашыў прыйсці ім на дапамогу.

— У шляхецкіх дамах, — сказаў ён, — як толькі хлопцу — будучаму рыцару ў сем год упершыню падстрыгуць валасы, і яны адрастуць, то іх завівае сястра, а даросламу — жонка; але ёсць і такі звычай: калі ў рыцара няма ні сястры, ні жонкі, то яму слугуюць шляхецкія дзяўчаты, нават зусім чужыя.

— Няўжо сапраўды ёсць такі звычай? — спытала Ягенка, апусціўшы вочы долу.

— Ёсць, і не толькі ў шляхецкіх дварах, але і ў замках, ды што там! — нават пры каралеўскім двары, — адказаў Мацька.

Пасля гэтага ён павярнуўся да жанчын:

— Калі не ўмеце нічога, вяртайцеся ў чалядню!

— Хай прынясуць мне гарачай вады, — дадала Ягенка.

Мацька выйшаў з жанчынамі, нібыта для таго, каб прасачыць, як бы не прамарудзілі бабы зрабіць тое, аб чым іх прасілі, праз хвіліну прыслаў гарачай вады, якая была ў пакоі, і маладыя засталіся адны. Ягенка намачыла рушнік і пачала зноў мачыць Збышкавы валасы, якія перасталі тырчаць і, вільготныя, упалі на плечы, а затым узяла грэбень і села побач з маладым рыцарам, каб давесці да ладу ягоныя віхры.

Так сядзелі яны побач, абодва дзівосна прыгожыя, абодва закаханыя, але збянтэжаныя і маўклівыя. Нарэшце Ягенка пачала ўкладаць ягоныя залацістыя валасы, а

ён затрымцеў, адчуўшы блізкасць яе ўзнятых рук, яе далоняў, і ледзьве стрымліваўся, каб не схапіць яе ў абдымкі і не прыціснуць што ёсць сілы да сваіх грудзей.

У цішыні было чуваць толькі іх гарачае дыханне.

— Можа, ты хворы? — спытала дзяўчына. — Што з табой?

— Нічога, — адказаў малады рыцар.

— Ты так дыкаеш...

— І ты...

Зноў запанавала цішыня. Шчокі ў Ягенкі завітнелі, як ружы, яна адчувала, што Збышка не зводзіць з яе вачэй, і каб схаваць сваю абянтажанасць, яна зноў запытала:

— Чаго ты так павіраеш?

— Табе непрыемна?

— Не, я толькі пытаюся.

— Ягенка?

— Што?..

Збышка набраў у грудзі наветра, уздыгнуў, паварушыў вуснамі, нібы збіраючыся пачаць доўгую размову, але, відаць, яму яшчэ не хапіла адвагі, бо ён толькі паўтарыў зноў:

— Ягенка?..

— Што?..

.....
— Я не адважваюся сказаць табе...

— А ты не бойся. Я простая дзяўчына, а не нейкі там цмок.

— Ну вядома ж, не цмок! Але дзядзька Мацька кажа, што хоча браць цябе!..

— Хоча, але не для сябе.

І змоўкла, нібы спалохалася ўласных слоў.

— Божа мой! Ягуся мая... А што ты на гэта, Ягуся? — усклікнуў Збышка.

Яе вочы неспадзявана набрынялі слязьмі, прыгожыя вусны задрыжэлі, а голас стаў такі ціхі, што Збышка ледзьве пачуў, калі яна сказала:

— Татуля і абат хацелі... Ну, а я... ты ж ведаеш!

Радасць узгарэлася ў ягоным сэрцы ад гэтых слоў, як полымя, ён схапіў дзяўчыну на рукі, узняў яе ўгору, нібы пёрка, і пачаў у захапленні крычаць:

— Ягуся! Ягуся! Золатца ты маё! Сонейка ты маё! — Гэй, гэі!..

Ён крычаў так, што стары Мацька падумаў, ці не ста-

лася нешта незвычайнае, і ўбег у пакой. Убачыў Ягенку на руках у Збышкі, здзівіўся, што ўсё адбылося так неспадзявана хутка, і закрычаў:

— У імя Айца і Сына! Ачомайся, хлопец!

А Збышка надбег да яго, апусціў Ягенку на зямлю, і абодва хацелі ўжо кінуцца яму ў ногі, але ён апярэдзіў іх і з усяе сілы прыціснуў сваімі жылістымі рукамі да грудзей.

— Дзякуй Богу! — сказаў ён. — Ведаў я, што гэтым усё скончыцца, але ўсё ж якая радасць! Хай вас Бог благаславіць! Лягчэй будзе паміраць... Дзяўчына — чыстае золата! І для Бога, і для людзей! Праўду кажу! Раз ужо я дачанаўся такой радасці, то хай будзе што будзе... Бог наслаў выпрабаванне, але Бог і суцешыў! Трэба ехаць у Эгажэліцы, Яську сказаць... Эх, каб стары Зых быў жывы! І абат... Але я вам іх абодвух замяню, бо я вас, сказаць на праўдае, так люблю, што і гаварыць няёмка...

Хаця ў ягоных грудзях білася загартаванае сэрца, але ён так расхваліваўся, што камяк надкаціўся ў яго да горла; ён яшчэ раз нацалаваў Збышку, а потым у абедзве шчакі Ягенку і прамармытаў праз слёзы! «Мёд, а не дзяўчына!» — а потым пайшоў на стайню, каб загадаць сядлаць коней.

Выйшаў на дварышча і ад радасці пакрочыў наўпрост па кветках дзіванны, якія раслі перад хатай, а потым, як п'яны, утаропіўся ў іх цёмныя вяночкі, аблямаваныя жоўтымі пялёсткамі.

— Ну, вас тут цэлая купа, — сказаў ён, — але, дасць Бог, Градаў Багданецкіх будзе яшчэ болей!

Ідучы да стайні, ён пачаў пералічваць, мармычучы сабе пад нос:

— Багданец, уладанні абата, Спыхаў, Мачыдолы... Бог заўжды ведае, што да чаго, а вось прыйдзе час на старога Вілька, тады і Бжазовую варта купіць.... Там такія годныя лугі!..

Тым часам Ягенка і Збышка таксама выйшлі з хаты, радасныя, шчаслівыя, ззяючыя, нібы сонца.

— Дзядзька! — паклікаў Збышка здаля.

Мацька павярнуўся да іх, раскрыў рукі для абдымкаў і пачаў крычаць, нібы ў лесе:

— Гэй! Гэй! Сю-ды!

Яны жылі ў Мачыдолах, а стары Мацька ўзводзіў для іх замак у Багданцы. Узводзіў дыхтоўна, хацеў, каб фундамент быў з каменя на вапне, вартоўная вежа — з цэглы, якую складана было здабыць у наваколлі. На працягу першага года ён выкапаў равы, што было даволі лёгка, бо ўзгорак, на якім ён збіраўся паставіць замак, некалі, яшчэ, можа, у язычніцкія часы, быў абкапаны равамі, так што давялося толькі ачысціць іх, выкарчаваць дрэвы і зараснікі пышшыны, якія там нараслі, а потым паглыбіць і ўмацаваць. Калі паглыблялі, то дакапаліся да бруістай крынічкі, якая вельмі хутка напоўніла равы вадой, і Мацьку давялося думаць пра тое, каб зрабіць сцёк для яе лішку. Потым на вале паставілі частакол, і ён пачаў нарыхтоўваць бярвёны для сцен замка: дубовыя бэлькі таўшчынёй у тры абхваты, а іншыя з лістоўніцы, якія не згніюць ні пад глінянай абмазкай, ні прыкрытыя дзярнінай. Узводзіць сцены Мацька пачаў толькі праз год, нягледзячы на тое, што яму ўвесь час дапамагалі сяляне з Мачыдолаў і Згажэліц, але працаваў ён рупліва, бо Ягенка незадоўга перад гэтым нарадзіла блізнят. Нібы нябёсы расчыніліся тут перад старым рыцарам, бо цяпер было дзеля каго клапаціцца і працаваць, цяпер ён ведаў, што род Градаў не звядзецца і што Тупая Падкова яшчэ не раз афарбуецца непрыяцельскай крывёй.

Блізнят назвалі Мацькам і Яськам. «Хлопцы такія, — казаў Мацька, — не нахваліцца, ва ўсім каралеўстве няма падобных да іх, і да таго ж — яшчэ не вечар». Ён палюбіў іх адразу вялікай любоўю, а за Ягенкай свету не бачыў. Хто хваліў яе ў яго вачах, той мог дамагчыся ад яго ўсяго, чаго жадаў бы. Аднак усе шчыра зайздросцілі Збышку і ўслаўлялі Ягенку не дзеля выгод, бо яна сапраўды была ў наваколлі нібы найпрыгажэйшая кветка на ўсім лузе. Яна прынесла мужу вялікі пасаг, але і штосьці большае, чым пасаг — вялікае каханне, красу, якая сляпіла людзям вочы, і шляхетнасць, і такое здароўе, якім мог пахваліцца не кожны рыцар. Ёй не абыходзіла праз некалькі дзён пасля родаў устаць з ложка і заняцца гаспадаркай, а потым паехаць з мужам на паляванне або раніцай конна прыехаць з Мачыдолаў у Багданец, а перад полуднем вярнуцца да Яські і Мацькі. Любіў і шанаваў яе муж, любіў стары Мацька, любіла чэлядзь, з якой яна жыла ў добрай згодзе; калі ж у нядзелю яна ўваходзіла ў кшэсенскі

касцёл, яе вітаў шэпт здзіўлення і захаплення. Даўнейшы яе залётнік, грозны Чтан з Рагова, які ўзяў шлюб з дачкой селяніна, любіў пасля імшы выпіць у карчме са старым Вількам з Бжазовай і нападпітку казаў яму: «Мы з вашым сынам не раз адзін аднаму з-за яе лічылі скабы, хацелі яе замуж узяць, але гэта было не раўнуючы як месяц з неба дастаць».

Некаторыя прылюдна казалі, што такую сустрэнеш хіба што ў Кракаве, пры двары караля. Акрамя багацця, красы і шляхетнасці, яе хвалілі таксама за здароўе і сілу. Пра яе гаварылі так: «Вось гэта жанчына — мядзведзя ў лесе рагацінай падапрэ, і арэхі грызці ёй патрэбы няма: пакладзе на лаўку, сядзе і патрушчыць так, нібы жорны на млыне». Так хвалілі яе ў кшэсненскім прыходзе, у суседніх вёсках і нават у ваяводскім Серадзе. Аднак жа, зайздросцячы Збышку з Багданца, ніхто не здзіўляўся, што ён знайшоў сабе такую жонку, бо ў яго была такая ззяючая ваенная слава, якой не меў ніхто ў наваколлі.

Маладыя ўладальнікі сядзібаў і шляхцічы апавядалі адзін аднаму цэлыя легенды пра немцаў, якіх «налускаў» Збышка ў бітвах на чале з Вітаўтам і ў паядынках на ўтаптанай зямлі. Мовілі, што яго ніхто не перамог, а ён сам у Мальбарку скінуў з каня дванаццаць рыцараў, сярод іх брата магістра, Ульрыка, што, урэшце, ён мог бы выйсці на міжбой і з кракаўскімі рыцарамі і што сам Завіша Чарны быў ягоным прыяцелем.

Некаторыя не хацелі даваць веры гэтым незвычайным легендам, але і яны, заводзячы гаворку аб тым, каго выбраць ад акругі, калі б польскім рыцарам давялося біцца з чужымі, казалі: «Ну вядома, Збышку» — і толькі потым называлі валасатага Чтана з Рагова і іншых мясцовых асілкаў, якім было далёка да маладога рыцара з Багданца ва ўсім, што мела адносіны да рыцарскага майстэрства.

Не толькі слава, але і багацце выклікала павагу да яго. Бо хай сабе не было яго заслугай тое, што ён узяў за Ягенкай Мачыдолы і вялікія ўладанні абата, але ён яшчэ да гэтага меў Спыхаў з яго незлічонымі скарбамі, назапашанымі Юрандам, апроч таго, як шэптам пераказвалі людзі, адной ваеннай здабычы, захопленай рыцарам з Багданца, — коней, даспехаў, адзення, каштоўнасцей, — хапіла б на тры-чатыры добрыя вёскі.

У гэтым бачылі асаблівую міласць Божую да роду Градаў герба Тупая Падкова, які быў моцна заняпаў, аж да

таго, што ў яго нічога не засталася, акрамя пустога Вагданца, а цяпер гэты род узяўся над усімі ў акрузе. «Раней у Вагданцы заставаўся пасля пажару толькі гарбаты домік, — казалі старыя, — і вёску даваўся ў заклад адцаў родаўчу, бо рабочых рук не хапала, а цяпер вась яны замак ставяць». Усеі гэта вельмі здзіўляла, але ў гэтым не было злой зайздрасці, бо людзі адчувалі, што і ўвесь народ імкліва ідзе да асаблівага, заможнага жыцця і што з волі Вожай так яно і павінна быць. Таму уся акруга ганарылася і хвалілася рыцарамі з Вагданца. Яны былі відочным узорам таго, чаго можа дасягнуць шляхціч, калі ён мае дужыя рукі ў спалучэнні з адважным сэрцам і рыцарскай прагай прыгод. Многія са шляхты, глядзячы на рыцараў з Вагданца, адчувалі, што ім цесна ў сядзібе, у сваім краі, і што за яго межамі ў руках ворагаў ёсць вялікае багацце, землі, і што ўсё гэта можна здабыць з вялікай карысцю для сябе і для каралеўства. І ад гэтага лішку сіл, які адчувалі ў сабе шляхецкія роды, кіпела ўсё грамадства, нібы вар, які вась-вась вырвецца з катла. Мудрыя кракаўскія радцы і міралюбны кароль маглі стрымліваць да пэўнага часу гэтыя сілы і адкладваць вайну са спрадвечным ворагам на доўгія гады, але нельга было стрымаць іх зусім, як нельга было стрымаць і імкненне ўсяго народа ўперад, да велічы.

XXIII

Мацька дажыў да шчаслівых дзён. Ён не аднойчы казаў суседзям, што займеў больш, чым было спадзяванняў. Нават старасць толькі пабяліла яму валасы на галаве і ў барадзе, але не забрала ні сіл, ні здароўя. Ягонае сэрца поўнілася такой радасцю, якой раней яму яшчэ не даводзілася зазнаць. Ягоны некалі суровы твар рабіўся ўсё больш добразычлівым, а вочы ўсміхаліся людзям лагоднай усмешкай. У душы ён быў перакананы, што ўсё зло назаўжды скончылася і ніякі клопат, ніякае няшчасце больш не замуцяць пływучых так спакойна, як празрысты ручай, дзён жыцця. Да старасці ваяваць, а ў старасці гаспадарыць і памнажаць маёмасць «унукаў» — гэта было яго нязменным заповітным жаданнем, і вась яно так цудоўна споўнілася. У гаспадарцы пановаў лад. Лясы ён прарэдзіў, выкарчаваў новыя ўчасткі, і на лядах штогод вясной рунела размаітая збажына; расло багацце, на

лугах пасвіліся сорака кабыліц з жарабятамі, якія стары шляхціч штодня аглядаў; статкі авечак і кароў пасвіліся ў пералесках і на ўзгорках. Вагданец цяпер меў зусім іншы выгляд! некалі запушчанае сядзіба ператварылася ў людную і заможную вёску; калі хто пад'яджаў бліжэй, таго ўражвалі вартоўная вежа і муры замка, якія не паспелі яшчэ пацямнець і на сонцы блішчэлі пазалотай удзень і пурпурам у ззянні вечаровай зары.

Стары Мацька ў душы быў дужа задаволены дабрабытам, гаспадаркай, шчаслівай доляй і не прычыў, калі людзі казалі, што ён лёгкі на руку. Праз год пасля блізнят на свет з'явіўся яшчэ адзін хлопчык, якога Ягенка ў гонар бацькі, дзеля памяці пра яго назвала Зыкам. Мацька прыняў яго з радаасцю і нават не засмуціўся тым, што калі так пойдзе далей, то раздробіцца набытак, назапашаны з такой цяжкасцю і стараннасцю. «Што мы мелі? — сказаў ён неяк Збышку з гэтай нагоды. — Нічога! А тут вось Бог і паслаў нам. Вунь у старога Пакаша з Суліславіц адна вёска на дваццаць два сыны, а не мруць жа з галаду. Ці мала зямель у каралеўстве і ў Літве? Ці мала вёсак і замкаў у руках гэтых сабачых сыноў, крыжакоў? Уга! Каб Бог спадобіў, то гэта быў бы не адзін неблагі дом, бо замкі ў іх з чырвонай цэглы, з іх наш літасцiвы кароль зрабіў бы кашталанства». І вось што цікава: Ордэн быў яшчэ на вяршыні сваёй магутнасці, па багацці, сіле, колькасці падрыхтаванага да войнаў войска пераўзыходзіў усе заходнія каралеўствы, а гэты стары рыцар марыў пра крыжацкія замкі як пра будучае жытло для сваіх унукаў. І многія, найначай, думалі гэтаксама ў каралеўстве Ягайлы, і не толькі таму, што пад уладай Ордэна былі захопленыя ім старадаўнія польскія землі, але і таму, што народ усведамляў сваю сілу, якая кіпела ў ягоных грудзях і шукала выйсця.

Толькі на чацвёрты год пасля жаніцъбы Збышкі замак быў нарэшце пабудаваны, ды і то з дапамогай працавітых рук не толькі мясцовых — згажэліцкіх, мачыдольскіх, але і суседскіх сялян, асабліва з гаспадаркі Вілька з Бжазовай, які застаўся зусім адзін пасля смерці сына і вельмі пасябраваў з Мацькам, а потым усім сэрцам палюбіў Збышку і Ягенку. Мацька аздобіў накой ўсім тым, што было ўзята ў якасці трафеяў у войнах, і тым, што дасталося ў спадчыну ад Юранда, дадаў да гэтага яшчэ некаторыя рэчы са спадчыны абата і тое, што Ягенка прывезла з дому; з Серадза прывёз шклянныя вокны, і атрыма-

лася выдатнае жытло. Але Збышка перасяліўся ў замак з жонкай і дзецьмі толькі на пяты год, калі былі скончаны і іншыя пабудовы — стайні, хлявы, кухні і лазні, а разам з імі і склепы, якія Мацька рабіў з каменя на вапне, каб прастаялі стагоддзі. Але сам ён жыць у замак не перасяліўся, застаўся на старой сядзібе і на ўсе ўгаворы Збышкі і Ягенкі даваў адмоўны адказ, а тлумачыў гэта так:

— Дзе я нарадзіўся, там і памерці хачу. Вы ведаеце, што ў час вайны Гжымалітаў з Наленчамі Багданец быў спалены дашчэнту — усе пабудовы, усе хаты, нават платы згарэлі, адзін гэты дамок застаўся. Людзі казалі, нібы таму не згарэў, што ўся страху мохам зрасла, а я думаю: была тут і ласка Божая і ягоная воля на тое, каб мы сюды вярнуліся і каб адсюль зноў расці пачалі. Калі мы ваявалі, я часта бедаваў, што нам няма куды вярнуцца, але я не зусім слухна так лічыў, бо хай сабе не было на чым гаспадарыць і на зуб не было чаго ўзяць, але ж прытулак мы мелі. Вы маладыя, з вамі справа іншая, а я думаю, раз гэты стары дом нас у бядзе не пакінуў, то і мне не варта пакідаць яго.

І застаўся. Але ён любіў прыходзіць у замак, каб палюбавацца яго характам і пышнасцю ў параўнанні са старой сядзібай, а заадно паглядзець на Збышку, на Ягенку і на «ўнукаў». Усё, што ён там бачыў, было ў асноўным справай ягоных рук, і ўсё ж зробленае напаўняла яго гордасцю і здзіўленнем. Іншы раз да яго прыезджаў стары Вільк, каб з ім «пабалакаць» ля агню, а часам ён сам праведваў яго з такім самым намерам у Бжазовай, і аднойчы стары рыцар так выказаўся адносна «новых парадкаў»:

— Вы ведаеце, мне часам гэта нават дзіўна. Збышка, вядома вам, і ў Кракаве ў каралеўскім замку пабываў (яму там за малым галаву не адцялі!), і ў Мазовіі, і ў Мальбарку, і ў князя Януша, а Ягенка таксама не ў беднасці расла, а ўсё ж яны ўласнага замка не мелі... А цяпер жывуць так, нібы інакш і не жылі... Ходзяць, скажу я вам, па пакоях, ходзяць, ходзяць, слугам загадваюць, а стомяцца, дык сядуць і пасядзяць. Ну чыста кашталян з кашталянкай! Ёсць у іх пакой, дзе яны палуднуюць з солтысамі, з аканомамі, з чэляддзю, дык там і лаўкі для іх пастаўлены вышэйшыя, а ўсе іншыя сядзяць і чакаюць, пакуль пан і пані сабе ў місы ежу пакладуць. Такі ўжо прыдворны звычай, а я мушу кожны раз успамінаць,

што гэта не нейкае вялікае панства, а мой пляменнік і ягоная жонка, якія мяне, старога, у руку цмокаюць, на ганаровае месца садзяць і называюць сваім дабрадзеям.

— За гэта ім Бог і прыспорыў! — заўважыў стары Вільк.

Потым сумна пахітаў галавой, выпіў мёду, паварушыў жалезнай качаргой вуголле ў печцы і сказаў:

— А мой хлопец загінуў!

— На ўсё воля Божая!

— Гэта так! Мае старэйшыя, іх пяцёра было, даўно па-леглі. Вы ж ведаеце. Бог даў, Бог і ўзяў. Але гэты быў самы дужы. Сапраўдны Вільк, каб не загінуў, то, можа, і ён меў бы ўласны замак.

— Хай бы лепей Чтан загінуў.

— Што там Чтан! Ён жорны з млына на плечы бярэ, а мой жа колькі разоў яго матузіў! Мой меў рыцарскую вывучку, а Чтана цяпер вось жонка па мордзе б'е, бо ён хоць хлопец дужы, але ж дурань!

— Так! Без галавы! — засведчыў Мацька.

І, скарыстаўшы выпадак, пачаў аж да неба ўзносіць і рыцарскую вывучку, і розум Збышкі, успомніў, што ён у Мальбарку выходзіў на турніры з найпершымі рыцарамі і «з князямі гаварыў, нібы арэхі лускаў». Хваліў Збышку за разважлівасць, за гаспадарлівасць, без якой замак хутка праглынуў бы ўвесь іх набытак. Ён не хацеў аднак, каб стары Вільк думаў, што нешта падобнае можа пагражаць ім, таму скончыў сцішаным голасам:

— Ну, у нас, з ласкі Божае, усялякага добра хапае, болей, чым людзі думаюць, але вы пра гэта нікому не кажыце.

Аднак людзі і здагадваліся, і ведалі, і пераказвалі адзін аднаму пра іх багацце, асабліва пра тое, якое яны вывезлі са Спыхава, і перабольшвалі ўсё да неверагоднасці. казалі, што грошы з Мазовіі везлі цэлымі бочкамі. Адноўчы Мацька выручыў знатных гаспадароў з Канецполя, пазычыў ім дзiesiąткі два грыўнаў і гэтым канчаткова пераканаў усіх, што ў Багданцы «скарбы» незлічоныя. Усё гэта ўзнімала ўладароў Багданца ў вачах людзей, яны карысталіся вялікай пашанай, у замку заўсёды хапала гасцей, і Мацька, хаця і быў ашчадны, на гэта ніколі не глядзеў скоса, бо ведаў, што ўсё гэта спрыяе памнажэнню славы роду.

Асабліва пышна спраўляліся хрэсьбіны, а раз у год пасля Успення Маці Божай Збышка наладжваў для суседзяў

вялікую бяседу, на якую прыязджалі і шляхцінкі паглядзець на спаборніцтвы рыцараў, паслухаць дудароў і пры святле эмаляных паходняў аж да ранку танцаваць з маладымі рыцарамі. Вось тады стары Мацька асабліва цешыўся і любавяўся Збышкам і Ягенкай, якія выглядалі надта шляхетна і велічна. Збышка памужнеў, раздаўся ў плячак, хоць постаць меў мажную і рослую, але з твару выглядаў юнаком; аднак жа калі ён ахінаў свае пышныя валасы пурпуровай стужкай, апранаў багатае адзенне, ватканае срэбнымі і залатымі ніткамі, то не толькі Мацька, а і многія шляхцічы самі сабе казалі: «Вожа мой! Ну рыхтык князь у сваім замку!» А перад Ягенкай кленчылі многія рыцары, якія ведалі заходнія звычаі, прасілі яе стаць дамай іх сэрца, — так ззяла яна здароўем, маладосцю, сілай і красой. Сам стары гаспадар Канецполя, які быў серадзескім ваяводам, захапляўся, калі бачыў яе, параўноўваў з ранішняй заранкай, а то і з «сонейкам, якое нясе на зямлю святло і нават старыя косці нападуняе гаючым цяплом».

XXIV

Але вось на пятым годзе, калі быў наведзены ўзорны парадак ва ўсіх вёсках, калі над дабудаванай вартунай вежай лунала ўжо некалькі месяцаў харугва з Тупой Падковай, а Ягенка шчасліва нарадзіла чацвёртага сына, якога назвалі Юрандам, стары Мацька сказаў аднойчы Збышку так:

— Усё на свеце бывае, вось каб паслаў Бог шчасце яшчэ ў адной справе, то можна было б і намерці спакойна.

Збышка глянуў на яго дапытлівым позіркам і, памаўчаўшы, запытаў:

— Ці не пра вайну з крыжакамі вы загаварылі, бо што вам яшчэ трэба?

— Я скажу табе тое, што казаў і раней: пакуль жывы магістр Конрад, вайне не бываць! — адказаў Мацька.

— Не будзе ж ён жыць вечна!

— Але ж і я не вечны, таму і думаю пра іншае.

— Пра што ж?

— Э, лепей не загадваць наперад. Пакуль што з'езджу я ў Спыхаў, а можа, так станецца, што і да князеў у Плоцк і ў Чэрк.

Збышка не дужа здзівіўся, бо Мацька ў апошнія гады часта ездзіў у Спыхаў, спытаў толькі:

— Ці доўга там прабудзеце?

— Даўжэй, чым звычайна, бо ў Плоцку затрымаюся.

Праз тыдзень Мацька сапраўды паехаў, узяўшы з сабой некалькі вазоў і добрыя даспехі, «на выпадак, калі давядзецца в кім-небудзь на турніры біцца». Развітваючыся, ён папярэдыў, што можа затрымацца на доўга, і сапраўды затрымаўся: наўгода пра яго ніякіх вестак не было. Збышка начаў непакоецца, нарэшце выправіў у Спыхаў пасланца, але той напаткаў Мацьку за Серадзам і вярнуўся разам з ім.

Стары рыцар вярнуўся нейкім змрочным, але распытаўся ў Збышкі пра ўсё, што рабілася ў Вагданцы, пакуль яго не было, даведаўся, што ўсё ў парадку, навесялеў і сам загаварыў пра сваю паездку.

— Ты ведаеш, дзе я быў? У Мальбарку, — сказаў ён.

— У Мальбарку?

— А то дзе ж?

Збышка глянуў на яго са здзіўленнем, потым раптам пляснуў сябе рукой па сцягну і сказаў:

— О, Божа! А я ж пра гэта начыста забыўся!

— Табе можна было і забыцца, ты ж свой зарок споўніў, — адказаў Мацька, — але крыў Божа, каб я ўнікнуў свайго зароку і гонар свой рыцарскі зганьбаваў. Не наш гэта звычай — забывацца пра што-небудзь, і я клянуся Святым Крыжам, што, пакуль дыхаю, на гэты звычай не забудуся.

Кажучы гэта, Мацька спахмурнеў, твар яго стаў такім грозным і зацятым, які Збышка бачыў у яго толькі ў былыя гады ў Вітаўта і Скірвойлы, калі трэба было біцца з крыжакамі.

— Ну што ж? — запытаўся Збышка. — Вы яго асілілі?

— Не асіліў, бо ён не прыняў майго выкліку.

— Чаму так?

— Ён стаў вялікім комтурам.

— Куна Ліхтэнштэйн стаў вялікім комтурам?

— Уга! Можа, яго і вялікім магістрам выберуць. Хто яго ведае! Але ён ужо і цяпер лічыць сябе роўным з князямі. Кажуць, што ён варочае ўсімі справамі Ордэна, сам магістр без яго і кроку ступіць не можа. Дзе ўжо там яму выйсеці супраць мяне на ўтаптанай зямлі! Толькі людзі смяцца будуць.

— Няўжо нехта з вас смяяўся? — спытаў Збышка, і вочы яго нечакана ўспыхнулі гневам.

— Смяялася княгіня Александра ў Плоцку: «Едзь, кажа, выклікай на бой рымскага імператара! Я ведаю, кажа, што яму (Ліхтэнштэйну) прыслалі выклікі яшчэ і Завіша Чарны, і Павала, і Пашка з Біскупец, але ён нават такім слаўным мужам не даў адказу, бо не можа. Не таму, што баязлівец, зусім не, ён мніх і займае, кажа, такую важную і ганаровую пасаду, што яму падобныя рэчы і да галавы браць нельга і што яго гонар больш пацярпеў бы, каб ён прымаў выклікі».

— А што вы ёй адказалі?

— Я вельмі засмуціўся, але кажу ёй, што мне так і так не мінуць Мальбарка, я мушу ехаць, каб там сказаць Богу і людзям: «Я зрабіў усё, што мог». І папрасіў княгіню прыдумаць што-небудзь і паслаць мяне ў Мальбарк з лістом, бо я ведаў, што ў гэтым воўчым логаве я магу і галаву скласці. А ў душы думаў так: «Хай сабе ты не прыняў выкліку ні ў Завішы, ні ў Павалы, ні ў Пашкі, але калі я пры самім магістры, пры ўсіх комтурах, пры гасцях вазьму цябе за бараду і вырву яе разам з вусамі, то нідзе не дзенешся — выйдзеш супраць мяне».

— Ну, вы штукар, далібог! — у захапленні ўсклікнуў Збышка.

— А што? — сказаў стары рыцар. — На ўсё можна раду знайсці, абы галава на плячах была. Але мне на гэты раз не пашанцавала: у Мальбарку яго не было. Сказалі, што паехаў паслом да Вітаўта. Я не ведаў, што рабіць: чакаць ці ўслед за ім ехаць. Баяўся, што размінуся з ім. Я даўно знаёмы з магістрам і з вялікім шатным, прызнаўся ім, чаго прыехаў. А яны адразу ж пачалі крычаць, што гэтаму ніколі не бываць.

— Чаму?

— З тае самай прычыны, пра якую княгіня ў Плоцку казала. Ды і магістр так сказаў: «Што б ты пра мяне падумаў, каб я кожнаму рыцару з Мазовіі ці з Польшчы не адмаўляў выйсці з ім на бой?» Вядома, так яно і ёсць: даўно яго ўжо і на свеце не было б. Доўга яны дзівіліся з шатным, а за вячэрай усім расказалі. Што тут усчалася, нібы хто ў вулей дзьмухнуў! Асабліва сярод гасцей шум узняўся: «Куна не можа, — крычалі, — але затое мы можам!» Я тады сабе трох выбраў, хацеў біцца з імі па чарзе, але магістр, хаця я вельмі прасіў, дазволіў біцца толькі з адным, таксама Ліхтэнштэйнам, родзічам Куна.

— Ну і што? — усклікнуў Збышка.

— А тое, што прывёз я ягоныя бляхі, але так усе пасечаныя, што за іх ніхто нават грыўны не дасць.

— Пабойцеся Бога, вы ж зарок споўнілі!

— Я спачатку быў рады і сам падумаў, што споўніў, але потым вырашыў: «Не! Гэта не тое!» А цяпер зусім страціў спакой, бо думаю: усё ж гэта не тое!

Але Збышка пачаў яго суцяшаць:

— Вы мяне ведаеце, я ў такіх справах ні сабе, ні каму-небудзь іншаму не даю паслаблення, але каб са мной такое здарылася, то я сказаў бы, што гэтага досыць. І яшчэ дадам: тое самае вам скажуць і славутыя рыцары ў Кракаве. Сам Завіша сказаў бы, напэўна, тое самае, а ён жа разбіраецца ў справах рыцарскага гонару лепей за ўсіх.

— Ты так думаеш? — спытаў Мацька.

— Падумайце і вы: яны, праслаўленыя ў цэлым свеце, выклікалі яго таксама, але ж ніводзін з іх не зрабіў нават таго, што зрабілі вы. Вы давалі зарок забіць Ліхтэнштэйна — і вы забілі Ліхтэнштэйна.

— Можа, і так, — сказаў стары рыцар.

А Збышка, якому было цікава ўсё, што тычылася рыцарскіх спраў, спытаўся:

— Ну раскажыце, малады ён быў ці стары? Як яно было? Конна ці пеша біліся?

— Было яму трыццаць пяць гадоў, барада аж да паса, а біліся конна. Бог мне дапамог, я яго здэдаў памацаў, але потым і меч давялося ў рукі ўзяць. Скажу табе, што так у яго кроў з роту лілася, аж уся барада стала падобнай на лядзяш.

— А яшчэ наракалі, што старэеце...

— Калі сяду на каня ці на зямлі ногі раскірэчу, то яшчэ моцна трымаюся, але ў даспехах на каня ўжо не ўскочу.

— Але і Куна быў бы вам па сіле.

Стары пагардліва махнуў рукой, паказваючы, што з Куна ён справіўся б многа лягчэй; потым пайшоў са Збышкам, каб паказаць яму здабытыя «бляхі», якія Мацька забраў толькі ў знак перамогі, бо сапраўды яны былі ўсе пасечаныя і не мелі ніякай каштоўнасці. Толькі набедранікі і накаленнікі работы добрых збройнікаў засталіся цэлыя.

— Я вельмі хацеў бы, каб гэта былі даспехі Куна, — змрочна сказаў Мацька.

А Збышка адказаў:

— Госпад Бог ведае, што лепей. А Куна, калі ён зро-

біцца магістрам, можна будзе дастаць толькі падчас вялікай бітвы.

— Я там прыслухоўваўся, што людзі кажуць,— прамовіў Мацька.— Адны думваюць, што пасля Конрада будзе Куна, а іншыя — што Конрадаў брат Ульрык.

— Як па мне, дык хай бы лепей Ульрык,— сказаў Збышка.

— І я так думаю, а ведаеш, чаму? Куна разумнейшы і хітрэйшы, а Ульрык — вельмі гарачы. Гэта сапраўдны рыцар, ён знешне спакойны, але аж ірвецца ваяваць з намі. Казалі мне, што як стане ён магістрам, то будзе там такая навальніца, якой яшчэ не бачылі. А Конрад ужо часта хварэе. Адночы пры мне самлеў. Эх, а можа, дачакаемся?

— Хай Бог дасць! Ёсць у іх новыя непаразуменні з каралеўствам?

— Ёсць і старыя, ёсць і новыя. Крыжак крыжаком і застанецца. Хаця і ведае, што ты мацнейшы і чапаць цябе не варта, а ўсё роўна будзе задзірацца, іначай ужо не можа.

— Бо яны думваюць, што Ордэн мацнейшы ад усіх каралеўстваў.

— Не ўсе, але многія, і сярод іх Ульрык. Шчыра кажучы, то яны сапраўды магутныя.

— А памятаеце, што казаў Зындрам з Машкавіц?

— Памятаю, там з кожным годам справы ўсё горай. Брат брата так не прыме, як мяне там людзі прымалі, калі ніводзін крыжак не бачыў.

— Тады нядоўга чакаць!

— Хто яго ведае, можа, нядоўга, а можа, і доўга,— сказаў Мацька.

А праз хвіліну дадаў:

— Пакуль да таго дойдзе, трэба працаваць, прыспараць багацце, каб выступіць у паход як мае быць.

XXV

Магістр Конрад памёр толькі годам пазней. Вестку пра яго смерць і пра выбранне Ульрыка фон Юнгінгена першым прывёз у Багданец Яська са Згажэліц, брат Ягенкі, які пачуў яе ў Серадзе. Вестка гэта ўзварухнула сэрцы не толькі ў Багданцы, але і ва ўсіх шляхецкіх сядзібах. «Насталі часы, якіх яшчэ не бывала»,— урачыста пра-

мовіў стары Мацька, а Ягенка тут жа прывяла ўсіх дзяцей да Збышкі і сама пачала развітвацца з ім, нібы ён заўтра ўжо мусіў ехаць у выправу. Мацька і Збышка добра ведалі, што вайна не ўзгараецца раптам, як агонь у печы, але ўсё ж верылі, што яна пачнецца, — і пачалі рыхтавацца. Выбіралі коней, даспехі, вучылі ваеннай справе збраяносаў, слуг, солтысаў у вёсках, якія, паводле магдэбургскага права, павінны былі конна выступаць на вайну, і, нарэшце, дробнапамесную шляхту — уладароў сядзіб, якія гарнуліся да больш заможнай шляхты. Тое самае рабілася і ва ўсіх іншых шляхецкіх сядзібах: усюды грукалі ў кузнях молаты, усюды чысцілі старыя панцыры, націралі вытапленным у саганах салам лукі і рамяні, акоўвалі вазы, нарыхтоўвалі запасы ежы — крупы і вэнджанае мяса. У нядзельныя і святочныя дні каля касцёлаў распытвалі пра навіны і засмучаліся, калі яны сведчылі пра мір і спакой, бо кожны насіў у глыбіні душы адчуванне, што трэба раз і назаўжды скончыць з гэтым страшным ворагам усяго польскага племя і што каралеўства не будзе квітнець у багацці, спакоі і мірнай працы, пакуль, паводле слоў Святой Брыгіты, у крыжакоў не будуць выламаны зубы і не будзе адсечана іх правая рука.

У Кшэсні ўсе суседзі звычайна абступалі Мацьку і Збышку, як людзей, якія ведалі, што такое Ордэн, і мелі вопыт вайны з крыжакамі. Іх распытвалі не толькі пра навіны, але і пра тое, як найлепей біць крыжакоў, як б'юцца яны, у чым яны пераўзыходзяць палякаў, а ў чым саступаюць ім, і чым лепей крышчыць іх панцыры, калі зламаецца дзіда, — баявой сякерай ці мечам?

Багданецкія рыцары сапраўды пра ўсё гэта шмат ведалі, таму слухалі іх з вялікай увагай, тым болей, што ў народзе жыло перакананне: вайна не будзе лёгкай, давядзецца мерыцца сіламі з найславуцейшымі рыцарамі з усіх краёў і не задавальняцца тым, што ў дзвюх-трох сутычках пакалашмацяць непрыяцеля, — трэба разбіць яго як след, дашчэнтую або са славай загінуць. Шляхцічы разважалі між сабой так: «Калі трэба, то трэба, ім смерць або нам». І пакаленне, якое насіла ў душах прадчуванне будучай велічы сваёй дзяржавы, не баялася гэтага, наадварот! — яно з кожным днём, з кожнай гадзінай натхнялася на барацьбу, але рыхтавалася да яе без дарэмнай пахвальбы і балбатні, а заўзята і засяроджана, з найвялікшай гатоўнасцю аддаць жыццё.

— Нам або ім смерць наканавана.

А між тым час ішоў, сплывалі дні за днямі, а вайны ўсё не было. Праўда, даходзілі весткі пра непаразуменні між каралём Уладзіславам і Ордэнам, а яшчэ пра Добжынскую зямлю, хоць яна была ўжо многа год выкупленай, пра памежныя спрэчкі, пра нейкі гарадок Дрэздэнка, якога раней амаль ніхто ведаць не ведаў і за які цяпер спрачаліся абодва бакі, — але вайны ўсё не было. Некаторыя пачалі ўжо сумнявацца, ці будзе яна ўвогуле, бо і раней спрэчкі бывалі не раз, але звычайна ўсё канчалася мірна на з'ездах, заключаліся дамовы, ездзілі пасольствы. Вось і цяпер разнеслася вестка, што крыжацкія паслы прыехалі скардзіцца ў Кракаў, а польскія падаліся ў Мальбарк. Пачалі гаварыць пра пасрэдніцтва чэшскага і венгерскага каралёў і нават самога папы. Удалечыні ад Кракава людзі не ведалі нічога дакладна, затое хадзілі самыя розныя, часта нават неверагодныя і дзіўныя чуткі, але вайны ўсё не было.

Урэшце і сам Мацька, на памяці якога бывала нямала пагроз пачаць вайну і мірных перамоў, ужо не ведаў, што і думаць пра ўсё гэта, і выбраўся ў Кракаў, каб мець нейкія больш пэўныя весткі. Ён не доўга там забавіўся, постага тыдня вярнуўся, і вярнуўся з прасветленым тварам. Калі ў Кшэсні яго абступіла, як звычайна, цікаўная да навін шляхта, на пытанні ён адказаў пытаннем:

— А вы навастрылі сякеры, дзіды і стрэлы?

— А то як жа! Само сабой! Дзеля ўсяго святога, скажыце, якія навіны? Каго бачылі? — неслася з усіх бакоў.

— Каго бачыў? Зындрама з Машкавіц! А якія навіны? Такія, што, бадай, хутка будзем сядлаць коней.

— Святы Божа! Не можа быць! Расказвайце!

— А вы чулі пра Дрэздэнка?

— Чулі, чулі. Але ж гэта маленечкі замак, якіх многа, а зямлі там бадай што не болей, чым у вас у Багданцы.

— Выходзіць, малая зачэпка для вайны?

— Вядома, малая, бывалі і большыя, але гэта нічым не канчалася.

— А ведаеце, якую прытчу раскажаў мне наконт Дрэздэнка Зындрам з Машкавіц?

— Кажыце хутчэй, а то ўжо няма сіл цярапець.

— Ён мне расказваў так: «Ішоў сляпы па дарозе і спатыкнуўся аб камень. Спатыкнуўся, бо быў сляпы, але ж прычынай таму ўсё-ткі быў камень». Вось і Дрэздэнка такі ж камень.

— Ну і што? Ордэн яшчэ стаіць.

— Не разумеце? Тады я вам іначай скажу: калі кубак занадта поўны, то і кроплі хопіць, каб палілося цераз край.

Але рыцарства было ахоплены такім запалам, што Мацька мусіў стрымліваць яго, бо ўжо многія хацелі заразаць жа сядаць на коней і падавацца ў Серадз.

— Будзьце гатовыя, — сказаў ён, — але цярпліва чакайце. Пра нас не забудуцца.

І чакалі, гатовыя выступіць, але чакалі доўга, так доўга, што некаторыя зноў пачалі наракаць. Але Мацька не наракаў, бо як прылёт птушак звястуете пра надыход вясны, так ён, дасведчаны чалавек, умеў па разнастайных прыкметах вызначыць, што набліжаецца вайна, і вялікая вайна.

Перш за ўсё было загадана ва ўсіх каралеўскіх лясах і пушчах пачаць паляванне, такое вялікае, якога яшчэ не было на памяці. Сабралі тысячы загоншчыкаў для аблаў, забілі цэлыя статкі зуброў, тураў, аленяў, дзікоў і рознай дробнай дзічыны. Тыднямі і месяцамі над лясамі ўзнімаўся дым, у дыме вэндзілася салёнае мяса, якое затым адпраўлялі ў ваяводскія гарады, а адтуль на склады ў Плоцк. Было відавочна, што гэта рыхтаваліся запасы для вялікага войска. Мацька добра ведаў, што гэта значыць, бо такія ловы наладжваў Вітаўт на Літве перад кожнай сваёй вялікай выправай. Былі і іншыя прыкметы. Пачалі цэлымі натоўпамі ўцякаць «з-пад немца» ў каралеўства і ў Мазовію сяляне. У ваколіцах Багданца з'яўляліся найчасцей падданыя нямецкіх рыцараў з Сілезіі, але было вядома, што ўсюды адбываецца тое самае, асабліва ў Мазовіі. Чэх, які гаспадарыў у Спыхаве, на Мазавеччыне, прыслаў адтуль дзесятка паўтара мазураў, якія ўцяклі з Прусіі. Гэтыя людзі прасілі, каб ім дазволілі прыняць удзел у вайне «пешымі», бо ім хацелася адпомсціць за свае крыўды крыжакам, якіх яны ненавідзелі ўсёй душой. Яны расказвалі, што некаторыя парубежныя вёскі амаль апусцелі, бо сяляне з жонкамі і дзецьмі паўцякалі ў мазавецкія княствы. Крыжакі, праўда, спрабавалі вешаць уцекачоў, але няшчасных людзей ужо нішто не магло стрымаць, не адзін з іх казаў, што лепей смерць, чым жыццё пад нямецкім ярмом. Затым у польскіх землях паявіліся «жабракі» з Прусіі. Яны адуюць ішлі ў Кракаў. Сцякаліся яны з Гданьска, Торуня, з Мальбарка, нават з далёкага Крулеўца — з усіх прускіх гарадоў і з

усіх камтурый. Сярод іх былі не толькі жабракі, але і дзякі, арганісты, розныя касцельныя служкі і нават клірыкі і ксяндзы. Усе здагадваліся, што яны прыносяць весткі пра тое, што дзеецца ў Прусіі: пра падрыхтоўку крыжакоў да вайны, пра ўмацаванне замкаў, пра гарнізоны, пра наёмныя войскі і пра рыцараў-гасцей. Людзі шэптам пераказвалі адзін аднаму, што ваяводы ў ваяводскіх гарадах, а ў Кракаве каралеўскія радцы замыкаліся з імі на цэлыя гадзіны, каб выслухаць іх і запісаць тое, што яны апавядаюць. Некаторыя з іх вярталіся назад у Прусію, а потым зноў з'яўляліся ў каралеўстве. З Кракава даходзілі весткі, што кароль і каралеўская рада ведаюць ад іх пра кожны крок крыжакоў.

Зусім не тое дзеецца ў Мальбарку. Адзін святар, які збег з гэтай сталіцы крыжакоў, спыніўся ў валадароў Канецполя і апавядаў ім, што магістр Ульрык і іншыя крыжакі не зважаюць на паведамленні з Польшчы і ўпэўнены ў тым, што адным ударам знішчаць, сатруць каралеўства з твару зямлі «так, каб і следу не засталася». Паўтарыў ён і словы магістра, сказаныя на бяседзе ў Мальбарку: «Чым больш іх будзе, тым больш таннымі будуць у Прусіі кажухі». Крыжакі рыхтаваліся да вайны з радасцю і запалам, упэўненыя, што іх сіла і дапамога, якая прыйдзе з усіх, нават аддаленых каралеўстваў, прынясуць ім перамогу.

Але акрамя ўсіх гэтых прыкмет перадваеннага стану, падрыхтоўкі, захадаў, вайна не набліжалася так хутка, як людзям жадалася. Маладому ўладару Багданца дома ўжо «пякло». Усё было ўжо даўно нападзатовае, ягоная душа ірвалася да бою і да славы, яму было цяжка перажыць кожны прамаруджаны дзень, і ён часта даймаў папрокамі дзядзьку, нібы ад яго залежала: вайна або мір.

— Вы ж абяцалі, што вайна абавязкова будзе, — казаў ён, — а яе ўсё няма і няма!

На гэта Мацька адказваў:

— Разумны ты, але не дужа! А таго не бачыш, што дзеецца?

— А што, як кароль у апошнюю хвіліну пойдзе на замірэнне? Кажуць, што ён вайны не хоча.

— Не хоча, гэта праўда, але хіба не ён абвясціў: «Не бываць мне каралём, калі дазволю забраць Дрэздэнка», а Дрэздэнка немцы як узялі, так і трымаюць дагэтуль. Вось як! Кароль проста не хоча праліваць хрысціянскую кроў, але паны радцы з іх мудрасцю адчуваюць, што

наша каралеўства магутнае, і прыпіраюць немцаў да сцяны, і я адно табе скажу: каб не было Дрэздэнка, то знайшлася б іншая зачэпка.

— Я чуў, што яшчэ магістр Конрад захапіў Дрэздэнка, а ён жа караля баяўся.

— Баяўся, бо лепей, чым іншыя, ведаў пра тое, наколькі Польшча моцная, але ён не мог стрымаць прагавітасць крыжакоў. У Кракаве мне казалі так: стары фон Ост, уладальнік Дрэздэнка, яшчэ ў тыя часы, калі крыжакі захапілі Новую Мархію, прыйшоў на паклон да нашага караля, як васал; ён хацеў, каб ягоная зямля, якая спаконвеку была польскай, належала каралеўству. Але крыжакі запрасілі яго ў Мальбарк, напалі віном і выманілі ў яго ліст, дзе ён прызнаваў, што аддае Дрэздэнка Ордэну. Вось тады цярпенне ў караля і скончылася.

— Як не паверыць, магло і скончыцца! — усклікнуў Збышка.

А Мацька сказаў:

— Усё выходзіць так, як мне і казаў Зындрам з Машкавіц: Дрэздэнка — гэта толькі камень, аб які спатыкнуўся сляпы.

— А калі немцы аддадуць Дрэздэнка, што будзе тады?

— Знойдзецца іншы камень. Але крыжак не аддасць таго, што ўжо зжэр, хіба толькі яму бруха разрэзаць, што, дасць Бог, мы і зробім ужо неўзабаве.

— Не! — усклікнуў узрадаваны Збышка. — Конрад, той, можа, і аддаў бы, а Ульрык не аддасць. Гэта сапраўдны рыцар, яго няма за што папракаць, але ён дужа гарачы.

Так яны размаўлялі не адзін дзень, а тым часам падзеі пайшлі адна за другой, ды так хутка, нібы камень, скінуты падарожнікам уніз на горнай сцежцы, які ўсё шпарчэй коціцца ў бездань.

Раптам па ўсёй краіне разнеслася вестка, што крыжакі напалі на старапольскі замак Сантак, аддадзены пад заклад іанітам⁹⁵, і авалодалі ім. Новы магістр Ульрык у дзень, калі прыехалі польскія паслы вітаць яго з выбраннем, знарок пакінуў Мальбарк; ён з першай хвіліны свайго кіравання загадаў, каб у стасунках з каралём і Польшчай ужывалі замест лацінскай нямецкую мову; такім чынам ён паказаў, хто ён ёсць. Кракаўскія саноўнікі, якія паціху рыхтавалі вайну, зразумелі, што ён рухаецца да яе адкрыта, і не толькі адкрыта, але на злом галавы і з такой дзёрзкасцю, якой вялікія магістры не дапускалі

нават тады, калі Ордэн быў сапраўды больш магутны, а каралеўства было меншае, чым цяпер.

Аднак не такія гарачыя, як Ульрык, а больш хітрыя саноўнікі Ордэна, якія ведалі Вітаўта, імкнуліся схіліць яго на свой бок падарункамі і былі ліслівымі без усялякай меры, нібы ў тыя часы, калі рымскім імператарам пры жыцці ўзводзілі храмы і алтары. «Два дабрадзеі ў Ордэна, — казалі крыжацкія паслы, нізка кланяючыся намесніку Ягайлы. — Першы — гэта Бог, а другі — Вітаўт; таму любое жаданне і любое слова Вітаўта для Ордэна святое». Яны ўпрошвалі вялікага князя быць пасрэднікам у справе пра Дрэздэнка, спадзеючыся, што Вітаўт, вымушаны судзіць свайго ўладара, абразіць яго, і добрыя адносіны між імі перарвуцца калі не назаўсёды, то, прынамсі, на доўга. Але каралеўскія радцы ведалі, што робіцца ў Мальбарку і што задумалі крыжакі, таму кароль таксама выбраў Вітаўта пасрэднікам.

Ордэн неўзабаве пашкадаваў пра свой выбар. Вяльможы Ордэна думалі, што яны ведаюць вялікага князя, але яны ведалі яго недастаткова, бо Вітаўт не толькі прысудзіў Дрэздэнка палякам, але ў прадбачанні таго, чым можа скончыцца гэтая справа, зноў узняў Жмудзь і пачаў усё больш пагражаць Ордэну, дапамагаючы жмудзінам людзьмі, зброяй і збожжам, якое ішло з урадлівых польскіх земляў.

Як толькі ўсё гэта адбылося, ва ўсіх землях вялікай польскай дзяржавы зразумелі, што настаў рапучы час. Ён і сапраўды настаў.

Аднойчы Мацька, Збышка і Ягенка сядзелі ля брамы свайго багданецкага замка, радуючыся чудоўнаму цёплайму надвор'ю, як раптам на ўзмысленым кані перад імі з'явіўся незнаёмы вершнік, ён кінуў да іх ног нешта накішталт вянка, сплеченага з галінак лазы і вярбы, крыкнуў: «Віцы, віцы!» — і паскакаў далей.

Яны тут жа ўскочылі на ногі ў надзвычайным хваляванні. Мацькаў твар адразу стаў грозным і ўрачыстым. Збышка кінуўся ў замак, каб паслаць свайго збраяносаца аб'яўляць віцы далей, потым вярнуўся з агнём у вачах і закрычаў:

— Вайна! Нарэшце даў Бог! Вайна!

— І такая, якой мы яшчэ не бачылі! — суровым голасам дадаў Мацька.

Потым ён паклікаў слуг, якія тут жа атачылі гаспадароў.

— Трубіце ў рог з вартоўнай вежы на ўсе чатыры бакі свету! Бяжыце ў вёскі, клічце солтысаў! Выводзьце коней са стайняў, запрагайце іх! Жыва!

Ягоны голас яшчэ гучаў, а чэлядзь ужо кінулася ў розныя бакі, каб выканаць загады — гэта няцяжка было зрабіць, бо ўсё ўжо даўно падрыхтавалі: людзей, коней, узбраенне, даспехі, прыпасы — толькі сесці ды ехаць!

Але перад тым Збышка яшчэ запытаў Мацьку:

— А вы не застаняцеся дома?

— Я? Ты што, з глузду з'ехаў?

— Паводле закону вам можна застацца, чалавек вы пажважнага веку, было б каму апякаць Ягенку і дзяцей.

— Паслухай мяне: я да сівых валасоў чакаў гэтае чаціны.

І сапраўды: дастаткова было зірнуць на ягоны халодны, суровы твар, каб зразумець, што ўсе ўгаворы будучы марнымі. Зрэшты, Мацька, хоць яму ішоў ужо сёмы дзесятак, быў яшчэ дужы, моцны, як дуб, яго рукі лёгка хадзілі ў суставах, а сякера ў іх аж свістала. Праўда, ён не мог ужо ў поўным узбраенні ўскочыць на каня без стрэмя, але ж і многія маладзейшыя за яго рыцары, асабліва заходнія, не маглі зрабіць гэтага. Затое рыцарскую навуку ён ведаў дасканала, больш дасведчанага воя, чым ён, не было ва ўсім наваколлі.

Ягенка таксама, відаць, не баялася застацца адна, бо, пачуўшы словы мужа, яна ўстала, пацалавала яму руку і сказала:

— За мяне не бойся, мілы Збышка, замак у нас добры, ды і я, ты ведаеш, не дужа палахлівая, мне і самастрэл, і суліца не ў навіну. Не час пра нас думаць, трэба ратаваць каралеўства, а намі будзе Бог апекавацца.

Тут раптам яе вочы набрынялі слязьмі, якія кропля за кропляй пакаціліся па яе прыгожым белым твары. Яна паказала на купку дзяцей і працягвала ўсхваляваным голасам:

— Эх! Каб не гэтая малеча, я да той пары ляжала б ля тваіх ног, пакуль ты не ўзяў бы і мяне з сабой на гэту вайну!

— Ягуся! — усклікнуў Збышка, абдымаючы яе.

Яна ж абхапіла яго за шыю і, тулячыся да яго з усяе сілы, паўтарала:

— Толькі ты вярніся, мой залаты, мой адзіны, мой наймілейшы!

— А ты штодня дзякуй Богу, што ён даў табе такую жонку! — дадаў Мацька.

Гадзінай пазней з вартоўнай вежы была спушчана харугва як знак таго, што гаспадароў няма дома. Збышка і Мацька дазволілі Ягенцы і дзецям праводзіць іх да Серадза, і пасля сытнага абеду ўсе рушылі ў дарогу са слугамі і цэлым табарам вазоў.

Дзень быў сонечны, бязветраны. Лясы нерухома стаялі ў цішы. Статкі кароў на палях і папарах пасля паўдня адпачывалі, ляніва, нібы ў задуменні, перажаоўвалі жвачку. Стаяла сухмень, і над дарогамі тут і там курэў залацісты пыл, а над ім бліскалі час ад часу агеньчыкі, зырка ззяючы на сонцы. Збышка паказаў на іх жонцы і дзецям і сказаў:

— Вы ведаеце, што гэта там блішчыць над воблакамі пылу? Гэта наверхшы дзідаў і суліц. Відаць, ужо віцы ўсюды дайшлі і адусюль народ ідзе на немца.

Так яно і было. Паблізу мяжы Багданца яны спаткалі Ягенчынага брата, маладога Яську са Згажэліц; як досыць багаты шляхціч, ён ішоў з трыма коп'ямі⁹⁶ і яшчэ з двума дзесяткамі ўзброеных сялян.

Едучы далей, на рэстані за воблакамі пылу неўзабаве ўбачылі барадаты твар Чтана з Рагова; ён хоць і не быў прыяцелем багданецкіх гаспадароў, але зараз крыкнуў яшчэ здаля: «Гайда на крыжакоў!» — і, добразычліва пакланіўшыся ім, паскакаў далей у шызым воблаку пылу. Спаткалі яны і старога Вілька з Бжазовай. У яго ўжо галава пачала трэсціся ад старасці, але і ён цягнуўся ўслед за іншымі, бо жадаў памсціцца за сына, забітага немцамі ў Сілезіі.

І чым бліжэй пад'язджалі яны да Серадза, тым часцей бачылі на дарозе аблокі пылу; а калі здалёку паказаліся гарадскія вежы, то ўжо ўвесь гасцінец быў запруджаны рыцарамі, солтысамі, узброенымі слугамі, якія накіроўваліся да месца збору. Ubачыўшы ўвесь гэты ўзброены люд, моцны, дужы, упарты ў баі, звыклы да невыгод, слаты, халадоў і цяжкай працы, стары Мацька падбэдзёрыўся і ў сваёй душы ўжо прарочыў перамогу.

І вось нарэшце вайна выбухнула, але спачатку яна была для палякаў не вельмі ўдалай. Сутычак з ворагам амаль не было; пакуль палякі падцягнулі свае сілы, крыжакі ўзялі Баброўнікі, зруйнавалі дашчэнтэ Златарыю і зноў занялі няшчасную, з такой цяжкасцю вернутую нядаўна Добжынскую зямлю. Але пры пасрэдніцтве чэхаў і венграў пажар вайны быў на нейкі час утаймаваны. Было заключана перамір'е, у час якога чэшскі кароль Вацлаў павінен быў рассудзіць спрэчкі між Польшчай і Ордэнам.

Але войскі бесперапынна падцягваліся з абодвух бакоў усю зіму і вясну, аж пакуль падкуплены чэшскі кароль не вынес прысуд на карысць крыжакоў; пасля гэтага вайна гатова была выбухнуць зноў.

А тым часам наступіла лета, а з ім на дапамогу прыйшлі народы⁹⁷ на чале з Вітаўтам. Пасля пераправы пад Чэрвінскім злучыліся абодва войскі⁹⁸, польскае і літоўскае, і харугвы мазавецкіх князёў. З другога боку ракі, у лагеры пад Швецам, стаялі сто тысяч закутых у жалеза немцаў. Кароль хацеў пераправіцца праз Дрвенцу і пайсці кароткай дарогай на Мальбарк, але пераправа аказалася немагчымай⁹⁹, ён павярнуў ад Кужэнтніка да Дзялдава і ўзяў крыжацкі замак Дамброўна; або іначай Гільгенбург, стаўшы там лагерам.

Сам кароль, як і саноўнікі Польшчы і Літвы, бачылі, што неўзабаве павінна адбыцца рашаючая бітва, але ніхто не думаў, што яна адбудзецца раней, чым праз некалькі дзён. Меркавалася, што магістр, які заступіў шлях каралю, захоча даць сваім войскам адпачынак, каб яны выйшлі на смяротную бітву свежымі і нястомнымі. А тым часам каралеўскія войскі спыніліся нанач у Дамброўне. Тое, што гэта крэпасць была ўзята без загаду і нават насуперак волі ваеннай рады, напоўніла сэрцы караля і Вітаўта радасцю, бо гэта быў добра ўмацаваны замак, з тоўстымі мурамі, вялікім гарнізонам, да таго ж ахаваны возерам. Тым не меней польскае рыцарства ўзяло яго ледзь не імгненна, з такім неўтаймаваным запалам, што на той час, калі падышло ўсё войска, ад горада і замка засталіся толькі руіны і папялішча, сярод якіх воіны Вітаўта і татары на чале з Саладзінам¹⁰⁰ нішчылі рэшткі нямецкіх кнехтаў, якія яшчэ ў роспачы адбіваліся.

Пажар шугаў нядоўга, яго загасіла кароткая, але моцная залева. Уся ноч з чатырнаццатага на пятнаццатае ліпеня была надзіва зменлівая, навальнічная. Вецер прыносіў хмару за хмарай. Часамі здавалася, што неба палае ад бліскавіц, а грымоты са страшэнным грукатам разлягаліся ад усходу да захаду. Ад частых бліскавіц у паветры адчуваўся пах серы, а шум дажджу зноў і зноў заглушаў усе іншыя гукі. Потым вецер разганяў хмары, і сярод іх рэштак былі відаць зоры і яркая вялікая поўня. Толькі запаўнач паціхла настолькі, што стала магчымым хаця б раскласці вогнішчы. Тут жа тысячы і тысячы іх заблішчэлі ў агромністым польска-літоўскім стане. Войска сушыла каля іх мокрую апратку і спявала баявыя песні.

Кароль таксама не спаў, бо ў доме на самым ускрайку лагера, дзе ён схаваўся ад навальніцы, засядала ваенная рада, якая разглядала справу аб узяцці Гільгенбурга. Паколькі ў штурме брала ўдзел серадзская харугва, то яе водца, Якуб з Канецполя, быў выкліканы з іншымі на ваенную раду, каб даць тлумачэнне, чаму ён без загаду пачаў штурм замка і не спыніў яго нават тады, калі кароль паслаў да іх свайго падвойскага¹⁰¹ і некалькіх збранныхосцаў з загадам спыніць штурм.

Ваявода баяўся, што атрымае добрую працуханку, а то і будзе пакараны за самаўладства, таму ўзяў з сабой лепшых рыцараў, сярод іх Мацьку і Збышку за сведкаў таго, што падвойскі прыехаў толькі пасля таго, як яны былі ўжо на мурах замка і вялі зацяты бой з яго аховай. А што да таго, нібы пайшлі на штурм, не чакаючы загаду, то ваявода тлумачыў: «Цяжка пытаць дазволу, калі войска расцягнулася на некалькі міль». Яго паслалі ўперад, і ён лічыў сваім абавязкам змятаць усе перашкоды перад войскам, крышыць непрыяцеля ўсюды, дзе напаткае яго. Выслухаўшы яго, кароль, князь Вітаўт і радцы, у душы задаволеныя тым, што адбылося, не толькі не далі працуханкі ваяводзе і серадзянам за іх учынак, але яшчэ і пахвалілі за мужнасць, за тое, што «так хутка здабылі замак з яго храбрай вартай». На радзе Мацька і Збышка маглі бачыць самых вялікіх людзей каралеўства, бо акрамя караля і мазавецкіх князёў тут былі два вайскаводы ўсіх войскаў: Вітаўт, які кіраваў ліцвінамі, жмудзінамі, рускімі, бесарабамі, валахамі і татарамі, а таксама Зындрам з Машкавіц, герба «такога самага, як сонца», кракаўскі мечнік, галоўны вайскавод польскіх атрадаў, які пераўзыходзіў усіх сваім веданнем ваеннай справы.

Апроч іх былі на той радзе многія вялікія военачальнікі і саноўнікі: кракаўскі кашталян Крыстын з Астрова, кракаўскі ваявода Яська з Тарнова, познанскі ваявода Сендзівой з Вастрарога, сандомірскі ваявода Мікалай з Міхалавіц, пробашч касцёла Святога Фларыяна і адначасова падканцлер Мікалай Тромба, маршалак каралеўства Збігнеў з Бжэзя, кракаўскі падкаморы Пётр Шафранец і, нарэшце, Земавіт, сын плоцкага князя Земавіта, адзіны юнак на гэтай радзе, але надзіва «да вайны здатны», меркаванне якога высока цаніў сам кароль.

А ў суседнім вялікім пакоі чакалі, каб быць пад рукою і даць каралю параду, калі спатрэбіцца, самыя вядомыя рыцары каралеўства, чыя слава шырока разнеслася па ўсёй Польшчы і за яе межамі. Мацька і Збышка ўбачылі там Завішу Чарнага Сулімчыка, ягонага брата Фарурэя, і Скарбка Абданка з Гур, і Добку з Алясніцы, які ў свой час на турніры ў Торуні высадзіў з сядла дванаццаць нямецкіх рыцараў, і асілка Пашку Злодзея з Біскупіц, і Павалу з Тачава, які быў ім добрым прыяцелем, і Кшона з Козіхглуў, і Марціна з Урацімавіц, які насіў вялікую харугву ўсяго каралеўства, і Фларыяна Ялітчыка з Карытніцы, і страшнага ў ручным двубоі Ліса з Таргавіска, і Сташка з Харбімавіц, які мог у поўным узбраенні пераскочыць праз двух рослых коней.

Было там і шмат іншых слынных рыцараў-перадхарунгавых, якіх ставілі ў бой у першых шэрагах, прыехалі яны з розных зямель і з Мазовіі. Усе знаёмыя, асабліва Павала, з радасцю віталі Збышку з Мацькам, адразу ж завялі з імі размову пра даўнія часы і баявыя прыгоды.

— Эх,— сказаў Збышку пан з Тачава,— у цябе старыя рахункі з крыжакамі, але я спадзяюся, што ты цяпер адразу за ўсё з імі разлічышся.

— Разлічуся нават крывёй, як і ўсе мы разлічымся! — адказаў Збышка.

— А ты ведаеш, што твой Куна Ліхтэнштэйн стаў вялікім комтурам? — азваўся Пашка Злодзей з Біскупіц.

— Ведаю, і дзядзька таксама ведае.

— Дасць Бог, яшчэ спаткаю яго,— перапыніў Мацька,— бо ў мяне з ім асобныя справы.

— Так, мы яго таксама выклікалі,— сказаў Павала,— але ён адмовіўся, сан яму не дазваляе выходзіць на паядынкі. Ну, цяпер ужо дазволіць.

На гэта Завіша, які заўсёды гаварыў важна, зазначыў:

— Ён дастанецца таму, каму яго Бог аддасць.

А Збышка дзеля цікавасці спытаў у Завішы пра справу Мацькі, ён хацеў, каб свой прысуд вынес гэты слаўны рыцар, і папытаўся, ці можна лічыць зарок споўненым, калі Мацька біўся з родзічам Ліхтэнштэйна, які прыняў выклік замест Куна і быў ім забіты. Усе закрычалі, што гэтага хопіць, аж задужа. Толькі сам зацяты Мацька, хаця і быў узрадаваны такім прысудам, сказаў:

— Усё гэта так, але я больш спадзяваўся б на вечнае збавенне, калі б сустрэў самога Куна!

Пасля гэтага рыцары павялі гаворку пра ўзяцце Гільгенбурга і пра вялікую бітву, якая была наперадзе і чакаць якую было ўжо нядоўга, бо магістру не заставалася нічога іншага, як заступіць дарогу войскам караля.

Калі рыцары пачалі спрачацца аб тым, праз колькі дзён можа адбыцца гэтая бітва, да іх падышоў худы высокі рыцар у апратцы з чырвонага сукна і ў такой самай шапачцы; ён раскрыў рукі для абдымкаў і сказаў мяккім, амаль жаночым голасам:

— Вітаю цябе, рыцар Збышка з Багданца!

— Дэ Лорш! — закрычаў Збышка. — Ты тут?

І схапіў яго ў абдымкі, бо ў яго былі самыя лепшыя ўспаміны пра гэтага рыцара, а калі яны расцалаваліся, як самыя блізкія прыяцелі, пачаў радасна распытваць:

— Ты тут? На нашым баку?

— Можа, шмат гельдэрнскіх рыцараў знаходзяцца на тым баку, — адказаў дэ Лорш, — але я служу майму ўладару, князю Янушу, бо я цяпер гаспадар Длуголясу.

— Дык ты пасля смерці старога Мікалая стаў гаспадаром Длуголясу?

— Так, пасля смерці Мікалая і ягонага сына, забітага пад Баброўнікамі, Длуголяс застаўся цудоўнай Ягенцы, а яна пяць год таму стала маёй жонкай.

— Божа мой! — усклікнуў Збышка. — Раскажы, як гэта ўсё сталася?

Але дэ Лорш, прывітаўшыся са старым Мацькам, сказаў:

— Ваш былы збраяносец, Гловач, паведаміў мне, што я знайду вас тут, а зараз чакае нас у маім намёце і назірае, як гатуецца вячэра. Гэта далекавата, аж на другім канцы лагера, але конна мы хутка даедзем, таму прашу ісці за мной.

Потым, павярнуўшыся да Павалы, з якім ён пазнаёміўся ў Плоцку, дадаў:

— І вас, васпане, таксама прашу. Для мяне гэта вялікае шчасце і гонар.

— Добра,— адказаў Павала.— Мне прыемна пагутарыць са знаёмымі, а па дарозе агледзім лагер.

Яны выйшлі, каб сесці на коней і ехаць. Слуга дэ Лорша накінуў ім на плечы апанчы, якія ён, відаць, прывёз сумысля дзеля гэтай паездкі. Падышоўшы да Збышкі, слуга пацалаваў яму руку і сказаў:

— Вітаю вас і кланяюся вам, пане. Я ваш колішні слуга, толькі вы ў цемры не можаце мяне пазнаць. Памятаеце Сандэруса?

— Божа мой! — усклікнуў Збышка.

На хвіліну ў ягонай памяці ажылі ўспаміны пра перажытыя ім нягоды, боль і тугу, гэтак жа, як два тыдні таму, калі пры злучэнні каралеўскіх войскаў з харугвамі мазавецкіх князёў ён сустрэў пасля доўгага расстання свайго былога збраяноса Главу.

— Сандэрус! — усклікнуў ён.— Як жа! Я памятаю і цябе, і тыя даўнія часы! Што ты да гэтай пары рабіў, дзе цябе насіла? Хіба ты ўжо не прадаеш рэліквіі?

— Не, пане! Да апошняй вясны я быў у касцёле ў Длуголясе служкам, але мой нябожчык бацька займаўся ваеннай справай, а калі пачалася вайна, мне абрыдла медзь на касцельных званых, затое прачнулася прага да жалеза і сталі.

— Што я чую! — усклікнуў Збышка, які не мог сабе ўявіць Сандэруса, які ідзе ў бой, трымаючы меч, сякеру або рагаціну.

А ён сказаў, трымаючы стрэмя ягонага каня:

— Год таму я па загаду плоцкага біскупа хадзіў у Прусію, саслужыў добрую службу каралеўству, але пра гэта я пазней раскажу, а цяпер сядайце, ваша вялікасць, на каня — чэшскі граф, якога вы называеце Главай, чакае вас на вячэру ў намёце майго гаспадара.

Збышка сеў на каня і наблізіўся да пана дэ Лорша, каб ехаць побач і вольна пагаварыць пра ягоныя справы.

— Я дужа рады,— сказаў ён,— што ты на нашым баку, але мяне гэта здзівіць: ты ж раней служыў у крыжакоў.

— Служаць тыя, хто мае за гэта грошы,— адказаў дэ Лорш,— а я іх не браў. Не! Я прыехаў да крыжакоў шукаць прыгод і здабыць рыцарскі пас, а ты ж ведаеш, я атрымаў яго з рук польскага князя. Я пражыў у гэтых краях многа год, уведаў, на чым баку справядлівасць,

калі ж да ўсяго яшчэ і ажаніўся, жыць тут застаўся, то як жа мне было ваяваць супраць вас? Цяпер я ўжо тутэйшы, нават польскую мову вывучыў, а сваю пачынаю забываць.

— А як жа твае гельдэрнскія ўладанні? Я чуў, што ты родзіч тамтэйшага герцага і ўладальнік многіх замкаў і земляў?

— Свае ўладанні я саступіў майму родзічу Фулько дэ Лоршу, ён мне заплаціў за іх. Пяць год таму я быў у Гельдэрне, прывёз адтуль многа грошай і купіў на іх землі ў Мазовіі.

— А як гэта сталася, што ты ажаніўся з Ягенкай з Длуголясу?

— Ах! Хто можа разгадаць жанчыну? Яна ўвесь час пасміхалася з мяне, калі ж мне гэта надакучыла і я сказаў ёй, што з гора паеду ваяваць у Азію і ніколі больш не вярнуся, яна неспадзявана расплакалася і кажа: «Тады я стану мнішкай». Пачуўшы такія словы, я ўпаў да яе ног, а праз два тыдні біскуп плоцкі павянчаў нас у касцёле.

— А дзеці ў вас ёсць? — запытаў Збышка.

— Пасля вайны Ягенка збіраецца да труны вашай каралевы Ядвігі, каб атрымаць яе блаславенне, — уздыхнуўшы, адказаў дэ Лорш.

— Гэта добра. Кажуць, што няма лепшага сродку ў такіх справах і няма лепшай заступніцы, чым наша святая каралева. Праз некалькі дзён вырашальная бітва, а пасля яе запануе мір.

— Так.

— Але крыжакі, мабыць, лічаць цябе здраднікам?

— Не! — адказаў дэ Лорш. — Ты ж ведаеш, як я трымаюся рыцарскіх звычаяў. Сандэрус ездзіў у Мальбарк па даручэнні плоцкага біскупа, а я перадаў з ім ліст да магістра Ульрыка, у якім адмовіўся ад службы і выклаў прычыны, па якіх я стаў на ваш бок.

— Га! Сандэрус! — усклікнуў Збышка. — Ён мне сказаў, што яму надакучыла медзь званоў і што ў ім абудзілася прага да жалеза, гэта для мяне дзіўна, бо ў яго, як мне здаецца, сэрца заечае.

Дэ Лорш адказаў:

— Сандэрус толькі тады мае справу з жалезам, калі голиць мяне і маіх збраяносаў.

— Вось яно што! — сказаў Збышка вясёлым тонам.

Нейкі час яны ехалі моўчкі, потым дэ Лорш зірнуў угору і сказаў:

— Я вас на вячэру клікаў, але пакуль даедзем, то пара ўжо снедаць будзе.

— Месяц яшчэ свеціць, — адказаў Збышка. — Едзьма.

Яны пад'ехалі да Мацькі і Павалы і далей ехалі ўчатырох па шырокай лагернай «вуліцы», якую, згодна з загадам вайскаводаў, заўсёды пракладвалі між намётамі і вогнішчамі, каб быў вольны праезд. Рыцары мусілі праехаць уздоўж усяго лагера, каб дастацца да мазавецкіх харугваў, што стаялі на другім яго канцы.

— З той пары, як Польшча стала Польшчай, такіх войскаў яна яшчэ не бачыла, бо сюды сцякліся народы з усіх краін зямлі, — сказаў Мацька.

— Ніводнаму каралю не сабраць такога войска, — дадаў дэ Лорш, — бо ніводзін з іх не валадарыць такой магутнай дзяржавы.

А стары рыцар звярнуўся да Павалы з Тачава:

— Колькі, вы кажаце, харугваў прывёў князь Вітаўт?

— Сорак, — адказаў Павала. — Нашых, польскіх, разам з мазурамі — пяцьдзсят, але нашы не такія вялікія, як у Вітаўта, бо ў яго часам у адной харугве можа службыць некалькі тысяч чалавек. Мне ўзгадалася, як магiстр сказаў: гэтая галота не меч, а лыжку ямчэй трымае, але хай ягоныя словы ды ў нядобры для крыжакоў час сказаны будуць, бо я спадзяюся, што літоўскія суліцы пачырванеюць ад крыжацкай крыві.

— А вось гэтыя, паўз якіх мы зараз едзем, што за людзі? — спытаў дэ Лорш.

— Гэта татары, іх прывёў даннік Вітаўта, Саладзін.

— А як яны ваююць?

— Літва ўмее ваяваць з імі, многіх зваявала, з тае прычыны яны і выступаюць на іх баку ў гэтай вайне. Але заходняму рыцарству ваяваць з імі не з рукі, бо ў час адступлення яны страшнейшыя, чым у баі.

— Паглядзім на іх бліжэй, — прапанаваў дэ Лорш.

Яны пад'ехалі да вогнішчаў, каля якіх сядзелі людзі з голымі да плячэй рукамі, апранутыя, нягледзячы на летнюю пару, у авечыя кажухі, воўнай на найніцу. Збольшага яны спалі, лежачы на голай зямлі або на мокрай саломе, ад якой узнімалася пара; але многія сядзелі на кукішках ля палаючых вогнішчаў, некаторыя скарачалі сабе начныя гадзіны, спяваючы гугнявымі галасамі дзікія песні, падыгрывалі, стукаючы конскімі косткамі

адна аб адну, пры гэтым чуўся дзіўны непрыемны лёскат; хто іграў на маленькіх бразготках, хто перабіраў пальцамі цеціву туга нацягнутага лука. Некаторыя елі мяса, выхапленое проста з агню; яно дымілася, а яны дзьмухалі на яго адтапыранымі сінімі вуснамі і елі гэтыя кривавыя кавалкі. Выглядалі яны так злавесна і дзіка, што былі больш падобныя да жаклівых лясных стварэнняў, чым да людзей. Дым вогнішчаў дрыжэў ад конскага і авечага тлушчу, які тапіўся на агні; апроч таго навокал разлягаўся едкі пах паленай поўсці, нагрэтых кажухоў, смярдзела свежасадранымі скурамі і крывёй. З другога боку «вуліцы» стаялі коні, адтуль несла конскім потам. Гэтых коней паставілі бліжэй для раз'ездаў, яны паскублі ўсю траву пад нагамі і кусаліся, іржалі, храплі. Конюхі суні-малі іх крыкамі і бізунамі з сырамятнай скуры.

Аднаму заязджаць сюды было небяспечна, бо народ тут быў надзвычай люты. Адразу ж за татарамі стаялі лагерам не менш дзікія ватагі бесарабаў з рагамі на галовах, далей — доўгавалосыя валахі, якія замест панцыраў прыкрывалі грудзі і спіну драўлянымі дошкамі з нязграбнымі малюнкамі ваўкалакаў, шкілетаў або звяроў; далей размясціліся сербы, у лагеры якіх цяпер было ціха, а ўдзень ён гучаў адной вялікай лютняй — столькі было ў ім флейт, балалаек, дудак і іншых музычных інструментаў.

Палалі вогнішчы, а ў небе сярод хмар, якія разрываў моцны вецер, свяціла ясная, вялікая поўня; пры яе святле нашы рыцары разглядалі лагер. За сербамі стаяла няшчасная жмудзь. Немцы пралілі нямала яе крыві, але на кожны новы заклік Вітаўта яна зноў узнімалася на барацьбу. І цяпер, нібы прадчуваючы, што хутка назаўжды скончацца яе нягоды, яна прыйшла, прасякнутая духам Скірвойлы, само імя якога наводзіла на немцаў жах і лютасць. Вогнішчы жмудзінаў і ліцвінаў гарэлі побач, бо гэта быў адзін народ¹⁰², з аднолькавымі звычаямі і мовай.

Калі рыцары пад'ехалі да літоўскага лагера, то ўбачылі змрочнае відовішча. На збітай з бяргвенняў шыбеніцы віселі два трупы; вецер гойдаў іх, круціў, шкуматаў і трос з такой сілай, што аж бэлька шыбеніцы жаласна рыпела. Коні ўбачылі трупы, захраплі і прыселі на азадкі, а рыцары набожна перажагналіся. Калі яны праехалі гэтае месца, Павала сказаў:

— Князь Вітаўт якраз быў у караля, а я быў пры асобе

караля, калі прывялі гэтых злачынцаў. Ужо раней былі скаргі, што Літва надта жорстка ваюе, не шкадуюць нават касцёлаў. Калі іх прывялі (гэта былі знатныя людзі, але яны зняважылі святое месца), князь так выбухнуў гневам, аж страшна было глядзець на яго, і загадаў ім павесіцца. І няшчасныя самі мусілі рабіць сабе шыбеніцу і самі павесіліся, прычым яны яшчэ падганялі адзін аднаго: «Давай хутчэй, а то князь угнявіцца яшчэ больш!» Страх апанаваў усіх татар і ліцвінаў, бо яны не так смерці баяцца, як княскага гневу.

— Так, я памятаю, — сказаў Збышка, — як некалі кароль угнявіўся на мяне ў Кракаве за Ліхтэнштэйна, то малады князь Ямант, які быў у свіце караля, раіў мне павесіцца. І ад шчырага сэрца даваў мне гэтую параду, а я за гэта хацеў выклікаць яго на бой на ўтаптанай зямлі, але мне самому збіраліся тады адсекчы галаву.

— Цяпер ужо князь Ямант навучыўся рыцарскім звыччам, — адказаў Павала.

Размаўляючы так, яны мінулі вялікі літоўскі лагер і тры выдатныя рускія палкі, з якіх самым лепшым быў смаленскі, і ўехалі ў польскі лагер. Там стаяла пяцьдзесят харугваў, ядро і ў той жа час галава ўсіх войскаў. Тут было лепшае ўзбраенне, агромністыя коні, добра навучанае рыцарства, якое ні ў чым не саступала заходняму¹⁰³. Сваёй фізічнай сілай, вынослівасцю, здольнасцю пераносіць голад, холад і цяжкую працу шляхта з Веліка- і Малапольшчы пераўзыходзіла распешчаных ваяроў з Захада. Яе звычаі былі простыя, панцыры больш груба выкаваныя, але загартоўка лепшая, а пагарда да смерці і надзвычайная ўпартасць у баі нават у тыя часы здзіўлялі прыезджых французскіх і англійскіх рыцараў¹⁰⁴.

Дэ Лорш, які даўно ведаў польскае рыцарства, сказаў:

— Тут уся сіла і ўся надзея. Я памятаю, як у Мальбарку не раз казалі, што ў бітве з вамі кожную пядзю зямлі трэба акупіць рэкамі крыві.

— Цяпер таксама паплывуць рэкі крыві, — адказаў Мацька, — бо і Ордэн дагэтуль не збіраў такога войска.

Павала зазначыў:

— Мне казаў рыцар Кожбуг, які ездзіў ад нашага караля да магістра з лістамі, што крыжакі гавораць, нібы ні рымскі імператар, ні які-небудзь кароль не маюць такой сілы, і што Ордэн мог бы заваяваць усе каралеўствы.

— Але ж нас болей! — сказаў Збышка.

— Гэта так, але яны вельмі легкадумна ставяцца да

войска Вітаўта, лічаць, што яно ўзброена абы-як і ад першага ўдару рассыплецца, як гліняны гарнушак пад молатам. А ці праўда гэта, ці не, я не ведаю.

— І праўда, і няпраўда! — азваўся разважлівы Мацька. — Мы са Збышкам ведаем іх, разам з імі ваявалі. Хай сабе зброя ў іх і горшая, і коні нехлямяжыя, хай сабе не вытрымліваюць яны часта пад націскам рыцараў і гнуцца, але ў іх адважныя сэрцы, нязменна больш адважныя, чым у немцаў.

— Хутка яны гэта пакажуць, — сказаў Павала. — У караля заўсёды слёзы стаяць у вачах, калі ён думае, што праліецца столькі хрысціянскай крыві, і да апошняй хвіліны ён будзе спадзявацца заключыць справядлівы мір, але крыжацкая пыха перашкаджае.

— Можна не сумнявацца! Я ведаю крыжакоў, і ўсе іх ведаюць, — пацвердзіў Мацька. — Бог ужо і вагі падрыхтаваў, на якіх узважыць нашу кроў і кроў ворагаў нашага племя.

Яны былі ўжо недалёка ад мазавецкіх харугваў, сярод якіх былі відаць і намёты пана дэ Лорша, як раптам пасярод «вуліцы» ўбачылі ладную купку людзей, якія пазіралі ў неба.

— Гэй! Стойце! Стойце! — гукнуў нечы голас з гэтай грамады.

— Хто гаворыць і што вы тут робіце? — запытаў Павала.

— Пробашч Клабуцкі. А вы хто?

— Павала з Тачава, рыцары з Багданца і дэ Лорш.

— А, гэта вы, пане, — сказаў таямнічым голасам ксёндз, падыходзячы да Павалы. — Гляньце на месяц, гляньце, што на ім робіцца. Чарадзейная і дзівосная сёння ноч!

Рыцары паднялі галовы і пачалі глядзець на поўню, якая пабялела і ўжо хілілася да захаду.

— Я не магу нічога разабраць! — усклікнуў Павала. — А што бачыце вы?

— Мніх у каптуры б'ецца з каралём у кароне! Гляньце! Вунь там! У імя Айца і Сына, і Святога Духа! О, як жудасна яны б'юцца... Божа, злітуйся над намі, грэшнымі...

Навокал усталявалася цішыня, усе стаілі дыханне.

— Гляньце, гляньце! — закрычаў ксёндз.

— Праўда, нешта такое там ёсць! — сказаў Мацька.

— Праўда, праўда! — пацвердзілі іншыя.

— Ого! Кароль паваліў мніха, — раптам усклікнуў про-

башч Клабуцкі,— паставіў на яго нагу! Слава Ісусу Хрысту!

— На векі вякоў!

У гэтую хвіліну вялікая чорная хмара закрыла месяц, і ноч стала цёмнай, толькі бляск вогнішчаў крывавамі пасмамі клаўся ўздоўж дарогі.

Рыцары паехалі далей, а калі ўжо досыць ад'ехаліся, Павала спытаўся:

— Вы што-небудзь бачылі?

— Спачатку нічога,— адказаў Мацька,— але потым выразна бачыў і караля, і мніха.

— І я.

— І я.

— Гэта знак Божы,— азваўся Павала.— Вось так! Значыць, нягледзячы на слёзы нашага караля, спакою не будзе.

— А бітва будзе такая, якой свет не помніць! — сказаў Мацька.

І яны паехалі далей моўчкі, урачыста, з уздымам у сэрцах.

Калі яны былі ўжо зусім блізка ад намёта пана дэ Лорша, узняўся такі моцны вецер, што імгненна патушыў вогнішчы мазураў. У паветры завіхурылі тысячы галавешак, палаючых вуголляў, іскраў, а потым усё засланілі аблокі дыму.

— Ну і віхура! — прамовіў Збышка, сцягваючы з галавы апанчу, якую завінула парывам ветру.

— А ў віхуры чудён нібы стогн і чалавечы плач.

— Ужо хутка світанне, але ніхто не ведае, што прынясе яму гэты дзень,— дадаў дэ Лорш.

XXVII

Раніцой віхура не толькі не сціхла, але стала мацней, ды так, што не было ніякай магчымасці раскінуць намёт, у якім кароль прывык кожны дзень ад самага пачатку выправы слухаць па тры святыя імшы. Урэшце прыбег Вітаўт і пачаў прасіць і ўгаворваць адкласці набажэнства да больш прыдатнай пары ў лясным зацішку і не затрымаваць выступлення. Каралю давялося згадзіцца, бо іначай і быць не магло.

Як толькі ўзышло сонца, войска лавай рушыла наперад, за ім неаглядны табар вазоў. Праз гадзіну вецер аціх,

можно было развінуць харугвы. І адразу ж дол, як кінуць вокам, нібы пакрыўся рознакаляровымі кветкамі. Ніводнае вока не магло згледзець усё войска і гэты лес сцягоў, пад якімі палкі рушылі ўперад. Ішла кракаўская зямля пад чырвонай харугвай з белым арлом у кароне; гэта была галоўная харугва ўсяго каралеўства, вялікі сцяг усіх войскаў. Нёс яе Марцін з Урацімавіц, герба Пулкозы, дужы і вядомы ў свеце рыцар. За кракаўскімі ішлі каралеўскія палкі, адзін пад двайным літоўскім крыжам, другі пад Пагоняй. Услед за імі ішоў пад знакам Святога Георгія моцны атрад іншаземных наймітаў і добраахвотнікаў, які складаўся пераважна з чэхаў і мараваў. Многа іх прыйшло на гэтую вайну, уся сорок дзевятая харугва складалася выключна з іх адных. Тут быў дзікі люд, асабліва ў пяхоце, якая ішла за кап'ёўшчыкамі, тым не менш былі яны загартаваныя ў бітвах і зацятыя ў баі настолькі, што варожая пяхота, сутыкнуўшыся з імі, адскоквала, як ад вожыка. Бердышы, косы, сякеры, а асабліва жалезныя цапы былі іх улюбёнай зброяй, якая ў іх руках была страшнай для ворага. Яны наймаліся да ўсіх, хто ім плаціў, бо ўсё іх жыццё праходзіла ў войнах, рабунках, сечах.

Побач з маравамі і чэхамі ішлі пад сваімі знакамі шаснаццаць харугваў польскіх земляў, сярод іх адна перамышльская, адна львоўская, адна галіцкая і тры падольскія, а за імі пяхота гэтых самых зямель, узброеная пераважна рагацінамі і косамі. Мазавецкія князі Януш і Земавіт вялі дваццаць першую, дваццаць другую і дваццаць трэцюю харугвы. Тут жа ішлі дваццаць дзве харугвы біскупаў і вяльмож¹⁰⁵. Харугвы Яські з Тарнова, Ендрыка з Тэнчына, Спыткі Лелівы і Кшона з Астрова, і Мікалая з Міхалова, і Збігнева з Бжэзья, і Кшона з Козіхглуў, і Кубы з Канецполя, і Яські Лігезы, і Кміты, і Заклікі, апроч таго — родавыя харугвы Грыфітаў і Бабоўскіх, і Козіх Рагоў, і многіх іншых, што выходзілі на вайну пад адным гербам, і кліч у іх быў таксама адзін.

І зямля расквітнела пад імі, як квітнеюць увесну лугі. Ішла хваля коней, за ёй хваля людзей, за імі лес дзідаў з пярэстымі «палоскамі» накшталт драбнейшых кветак, а ззаду, у аблоках пылу, ішла пяхота з вёсак і гарадоў. Усе ведалі, што ідуць на страшны бой, але ведалі і тое, што «трэба», таму ішлі з лёгкай душой.

На правым крыле ішлі войскі Вітаўта пад харугвамі розных колераў, але з аднолькавай выявай літоўскай Па-

гоні. Вокам не згледзець было ўсіх гэтых атрадаў, якія расцягнуліся ў лясах і палях на цэлую нямецкую мілю.

Апоўдні войска падышло да вёсак Лагдаў і Таненберг і спынілася на ўзлеску. Месца здалося прыдатным для адпачынку і засцерагала ад нечаканага нападу; з левага боку яго ляжала паласа Дамброўскага возера, з правага — возера Любень, а ўперадзе распасцерлася поле шырынёй з мілю. Пасярод гэтай прасторы, якая паступова ўзвышалася ў бок захаду, зелянелі балоцістыя лясы Грунвальда¹⁰⁶, а воддаль шарэлі саламяныя стрэхі і пустыя, маркотныя аблогі Таненберга. Непрыяцеля, які пачаў бы спускацца з узвышша да лясоў, лёгка было ўбачыць, але на гэта не спадзяваліся, бо чакалі падыходу ворага толькі на наступны дзень. Войскі спыніліся тут на адпачынак; але спрактыкаваны ў ваенных справах Зындрам з Машкавіц нават у паходзе трымаўся баявога парадку, таму ўсе пасталі так, каб у любую хвіліну быць гатовымі да бою. Па загаду вайскаводы ў бок Грунвальда, Таненберга і далей былі пасланы ганцы на лёгкіх і шпаркіх конях, каб разведальцаў наваколле, а тым часам для Ягайлы, які так прагнуў памаліцца, на высокім беразе возера Любень раскінулі намёт-капліцу, каб кароль змог выслухаць імшу паводле заведзенага звычаю.

Ягайла, Вітаўт, мазавецкія князі, ваенная рада скіравалі ў капліцу. Каля яе сабраліся славытыя рыцары, каб напярэдадні страшнага дня аддаць сябе пад Боскую апеку, ды і для таго, каб паглядзець на караля. І ўбачылі, як ён ішоў у шэрым паходным адзенні. Твар яго быў суровым, на ім выразна адбіваўся след цяжкіх клопатаў. Пасля таго, як Збышка ўпершыню ўбачыў караля ў Кракаве, той мала змяніўся, гады не састарылі ягонага твару, не пакрылі яго маршчынамі, не пабялілі валасоў, якія ён і цяпер запраўляў за вушы такім самым хуткім рухам. Але ён ішоў як бы прыгорблены пад цяжарам адказнасці, якая была ўзвалена на ягоныя плечы, і нібы паглыблены ў вялікі смутак. У войску хадзіла пагалоска, што кароль увесь час ліе слёзы па хрысціянскай крыві, якую давадзецца праліць, — так яно і было. Ягайлу прыводзіла ў здранцвенне думка аб неабходнасці вайны з людзьмі, якія носяць крыж на плашчах і харугвах, і ён усёй душой жадаў міру. Дарэмна польскія вяльможы і нават венгерскія пасрэднікі Сцыбар і Гара звярталі ягоную ўвагу на тое, што магістр Ульрык, апанаваны, як і ўсе крыжакі, пыхай і фанабэрыстасцю, гатовы ўвесь свет выклікаць на

бой, дарэмна яму ўласны пасол Пётр Кожбуг прысягаў Крыжам Гасподнім і рыбамі на сваім родавым гербе, што Ордэн і слухаць не хоча пра мір і што над адзіным чалавекам, які заклікаў да міру ў крыжацкім стане, над гнеўскім комтурам графам фон Вендэ ўсе астатнія насміхаліся і зневажалі яго, але кароль яшчэ спадзяваўся, што вораг прызнае слушнасць яго патрабаванняў, пашкадуе чалавечай крыві і што страшны разлад скончыцца справядлівым мірам.

Вось і цяпер кароль пайшоў у капліцу маліцца аб гэтым жа, бо яго простая і добрая душа была ў вялікай трывозе. Некалі і ён сам агнём і жалезам нішчыў крыжацкія землі, але рабіў гэта як язычніцкі літоўскі князь, а цяпер ён, польскі кароль і хрысціянін, убачыў палаючыя вёскі, папялішчы, слёзы і кроў, і агарнуў яго страх перад гневам Божым, а гэта ж быў яшчэ толькі пачатак вайны! Як добра было б на гэтым і спыніцца! Але вось сёння ці заўтра сутыкнуцца ў бітве народы, і зямля набрыняе крывёй. Так, вораг чыніць беззаконне і несправядлівасць, але ж ён носіць крыж на плашчах, яго ахоўваюць такія вялікія святыні-рэліквіі, што адна думка пра іх прымушае трымцець душу хрысціяніна. Ды і ўсё войска польскае думала пра іх са страхам, і не кап'ё, не меч, не сякера палохалі палякаў, а гэтыя святыя мошчы. «Як жа нам узняць руку на магістра, — казалі незнаёмыя са страхам рыцары, — калі ў яго на панцыры каўчэжац, а ў ім святыя косці і дрэва ад крыжа Збавіцеля!» Вось Вітаўт, той прагнуў вайны, падштурхоўваў да яе Ягайлу, сам ірваўся ў бой; а набожнае сэрца караля проста трымцела, калі ён згадваў пра тую сілу нябесную, якімі Ордэн прыкрываў свае беззаконні.

XXVIII

Ксёндз Барташ з Клобуцка ўжо скончыў адну імшу, а Яраш, пробашч калішскі, збіраўся неўзабаве пачаць другую, і кароль выйшаў з капліцы, каб размяць ногі, здранцвелыя ад працяглага стаяння на каленях, як на ўзмыленым кані падскакаў, нібы віхура, шляхціч Ганка Астойчык і, не паспеўшы саскочыць з сядла, закрычаў:

— Немцы, літасцівы пане, немцы ідуць!

Рыцары, пачуўшы гэта, імгненна схапіліся за зброю, кароль змяніўся з твару, памаўчаў, потым сказаў:

— Слава Ісусу Хрысту! Дзе ты іх бачыў, колькі харугваў?

— Бачыў адну харугву ля Грунвальда, — адказаў, дыхаючыся, Ганка, — але за ўзгоркам такі пыл курэў — іх там, відаць, шмат ідзе!

— Слава Ісусу Хрысту! — паўтарыў кароль.

А Вітаўт, якому пры першых жа словах Ганкі кроў ударыла ў галаву, а вочы заблішчэлі, як распаленае вуголле, павярнуўся да прыдворных і закрычаў:

— Адмяніць другую імшу! Каня мне!

Кароль паклаў яму на плячо руку і сказаў:

— Едзь ты, браце, а я застануся і паслухаю другую імшу.

Вітаўт і Зындрам з Машкавіц ускочылі на коней, але не паспелі павярнуць да лагера, як прыскакаў другі ганец, шляхціч Пётр Окша з Уластова, і закрычаў яшчэ здалёку:

— Немцы! Немцы! Я бачыў дзве харугвы!

— На коней! — пачуліся галасы дваран і рыцараў.

Не паспеў яшчэ Пётр скончыць, як зноў пачуўся тупат і прыскакаў трэці ганец, а за ім чацвёрты, пяты і шосты: усе бачылі нямецкія харугвы, якіх дабаўлялася ўсё болей і болей. Не было ніякага сумнення, што ўся крыжацкая армія заступіла дарогу войскам караля.

Рыцары што духу паскакалі да сваіх харугваў. З каралём каля капліцы-намёта засталася толькі купка прыдворных, ксяндзы і збраяносцы. У гэтую хвіліну пачуўся званочак, які азначаў, што калішскі пробашч выходзіць з другой імшой. Ягайла склаў рукі для малітвы і, узвёўшы вочы ўгору, павольным крокам пайшоў у намёт.

* * *

Калі імша скончылася, ён зноў выйшаў з намёта і мог на ўласныя вочы ўбачыць, што ганцы казалі праўду: на ўскрайку шырокай раўніны, што плаўна ўзнімалася ўгору, нешта зачарнелася, нібы на пустынных палях нечакана вырас лес, а над тым лесам іграла і пералівалася ў промнях сонца мноства харугваў. Яшчэ далей, за Грунвальдам і Таненбергам, аж да неба ўзнімалася вялікая хмара пылу. Кароль кінуў вокам на ўвесь гэты грозны краявід, потым звярнуўся да ксяндза, падканцлера Мікалая:

— Сёння дзень якога святога?

— Дзень Разаслання апосталаў,— адказаў ксёндз.

Кароль уздыхнуў:

— Значыць, дзень Апосталаў будзе апошнім днём жыцця для многіх тысяч хрысціян, якія сыдуцца сёння ў баі на гэтым полі.

І ён паказаў рукой на шырокую, пустэльную раўніну, пасярод якой, на паўдарозе да Таненберга, відаць было толькі некалькі вячыстых дубоў.

Неўзабаве яму падвялі каня, воддаль паказаліся тыя шэсцьдзсят кап'ёўшчыкаў, якіх Зындрам з Машкавіц прыслаў для аховы караля.

* * *

Каралеўскую ахову ўзначальваў Аляксандр, малодшы сын плоцкага князя, брат таго Земавіта, які меў асаблівыя здольнасці вайскавода і засядаў у каралеўскай ваеннай радзе. Другім пасля яго быў у ахове літоўскі пляменнік караля, Зыгмунд Карыбут, юнак, які падаваў вялікія надзеі і якому прарочылі слаўную будучыню, але быў ён дужа гарачы. Сярод рыцараў найслыннейшымі былі: Яська Монжык з Дамбровы, сапраўдны волат, вельмі падобны постацю да Пашкі з Біскупіц, а па сіле не вельмі саступаў самому Завішу Чарнаму; чэшскі барон Жулава, худы і дробны, але надзіва спрытны, пры чэшскім і венгерскім дварах слынны сваімі паядынкамі, дзе ён перамог каля двух дзесяткаў аўстрыйскіх рыцараў, і другі чэх, Сокал, лучнік над лучнікамі, і Беняш Веруш з Велікапольшчы, і Пётр Міланскі, і літоўскі баярын Сенка з Пагоста, бацька якога, Пётр, кіраваў адной са смаленскіх харугваў, і родзіч караля князь Фядушка, і князь Ямант, і нарэшце польскія рыцары, «выбраныя з тысяч», якія ўсе прысягнулі бараніць караля да апошняй кроплі крыві і ахоўваць яго ад небяспекі ў час вайны. Непасрэдна пры асобе караля знаходзіліся ксёндз падканцлер Мікалай і сакратар Збышка з Алясніцы, вучоны юнак, які добра ўмеў пісаць і чытаць і ў той жа час дужы, нібы дзік. Каралеўскай зброяй апекаваліся тры збраяносцы: Чайка з Новага Двара, Мікалай з Маравіцы і Данілка Русін, які насіў лук і калчан караля. Дапаўнялі свету дзесяткі паўтара прыдворных, якія на шпаркіх скакунах павінны былі імчацца з загадамі да войскаў.

Збраяносцы апранулі караля ў пышныя бліскучыя даспехі, потым падвялі яму таксама «выбранага сярод тысяч» гнядога каня, які пырхаў з-пад сталёвага налобніка на добры знак, іржаў і прысядаў, нібы птушка, гатовая да палёту. Кароль імгненна змяніўся, як толькі ўзяў у руку здіду і адчуў пад сабой каня. Смутак сышоў з яго аблічча, маленькія чорныя вочы заблішчэлі, на твары з'явіўся румянец, але гэта доўжылася толькі якуюсь хвіліну; калі ксёндз падканцлер пачаў яго жагнаць крыжам, кароль зноў зрабіўся змрочным і з пакарай схіліў галаву ў срабрыстым шлеме.

* * *

У гэты час нямецкае войска павольна спускалася з узгоркаў на раўніну, мінула Грунвальд, мінула Таненберг і стала ў поўным баявым парадку пасярод поля. З долу, з польскага лагера, былі добра відаць грозныя шэрагі закутых у жалезныя даспехі рыцараў і коней. Самыя зоркія маглі нават дакладна ўбачыць, калі вецер не так моцна развінаў харугвы, розныя знакі, якія былі на іх вышытыя: крыжы, арлы, грыфоны, мечы, шаломы, ягняты, галовы зуброў і мядзведзяў.

Стары Мацька і Збышка, якія раней ужо ваявалі з крыжакамі і ведалі іх войска і гербы, паказвалі сваім сарадзянам дзве харугвы магістра, дзе служылі самыя лепшыя, адборныя рыцары, і галоўную харугву ўсяго Ордэна — харугву Фрыдрыха фон Валенрода, магутную харугву Святога Георгія, сцяг якой быў з чырвоным крыжам на белым полі, і многія іншыя крыжацкія харугвы. Не ведалі Мацька і Збышка толькі знакаў на сцягах розных замежных гасцей, якія тысячамі сышліся сюды з усіх бакоў зямлі: з Аўстрыі, з Баварыі, са Швабіі, са Швейцарыі, са слаўтай сваім рыцарствам Бургундыі, з багатай Фландрыі, з сонечнай Францыі, пра рыцараў якой Мацька ў свой час апавядаў, што нават лежачы на зямлі яны яшчэ кідаюць дзёрзкія словы, з заморскай Англіі — радзімы трапных лучнікаў, і нават з далёкай Іспаніі, дзе ў бесперапынных бітвах з сарацынамі як нідзе болей расквітнелі рыцарская адвага і мужнасць.

І ва ўсёй загартаванай шляхты з-пад Серадза, з Канецполя, з Кшэсні, з Багданца, з Рагова, з Бжазовай і з іншых польскіх земляў пачала кіпець кроў ад думкі, што

вось-вось ім давядзецца сысціся ў бітве з усім гэтым бліскучым рыцарствам. Твары старэйшых зрабіліся суровымі і грознымі, яны ведалі, якая гэта будзе цяжкая і жудасная праца. Затое ў маладых сэрцы пачалі ірвацца з грудзей, як ірвуцца з поваду, скуголячы ад нясцерпу, ганчакі на паляванні, убачыўшы здаля дзікага зверу. Адны мацней спіскалі дзіды, рукаці мечы і сякер, асджвалі коней, нібы рыхтуючыся да скачка, другія пачырванелі з твару, іншыя пачалі часта дыхаць, нібы ім стала цесна ў панцырах. Але бывалыя воі супакойвалі іх, кажучы: «Не міне вас, хопіць кожнаму, дай Бог, каб толькі не занадта».

Крыжакі, пазіраючы зверху на лясістую нізіну, бачылі на ўскрайку лесу толькі каля дваццаці польскіх харугваў і зусім не былі ўпэўнены, што перад імі ўся каралеўская армія. Праўда, злева, ля возера, можна было ўбачыць шэрую хмару ваюроў, а ў кустах блішчэла нешта накшталт наверхаў суліц, гэтых лёгкіх дзідаў, якія былі на ўзбраенні ў ліцвінаў. Аднак гэта мог быць і значны атрад польскіх разведчыкаў. І толькі ўцекачы з разбуранага Гільгенбурга, дзесяткі два якіх прывялі да магістра, запэўнілі, што супраць крыжакоў стаіць усё польска-літоўскае войска.

Але дарэмна яны гаварылі пра тое, наколькі яно моцнае. Магістр Ульрык не жадаў даваць ім веры, бо ад самага пачатку гэтай вайны верыў толькі таму, што было яму з рукі і што прадказвала несумненную перамогу. Разведчыкаў і ганцоў ён не рассылаў¹⁰⁷, бо разумеў, што і без усяго гэтага вырашальная бітва павінна адбыцца і што скончыцца яна не чым іншым, як страшным разгромам непрыяцеля. Упэўнены ў сіле, якой яшчэ ніводзін комтур не выстаўляў на поле бою, ён недаацэньваў непрыяцеля; калі ж гнёўскі комтур, які па сваёй ахвоце правёў разведку, паведаміў яму, што ў Ягайлы войска ўсё ж болей, адказаў:

— Ды якое там войска! Толькі з палякамі давядзецца крыху паваждацца¹⁰⁸, а рэшта, хай бы іх там было безліч колькі, гэта ж набрадзь, здатная да лыжкі, а не да зброі.

Рухаючыся вялікімі сіламі на бітву, магістр узгарэўся вялікай радасцю, калі раптам убачыў перад сабой непрыяцеля і, самае галоўнае, убачыў чырвоную харугву ўсяго польскага каралеўства, якая была добра бачнай на фоне лесу; ён адразу перастаў сумнявацца, што перад ім стаяць галоўныя сілы караля.

Аднак немцы не маглі напасці на палякаў, якія стаялі ў лесе і паблізу лесу, бо рыцарства было страшным толькі ў чыстым полі, але не любіла і не ўмела ваяваць у лясных гущарах.

Магістр сабраў кароткую раду, каб вырашыць, якім спосабам выбавіць непрыяцеля з зараснікаў.

— Клянуся Святым Георгіем! — усклікнуў ён. — Дзве мілі ехалі без адпачынку¹⁰⁹, задыхаемса ад гарачыні, сапрэлі пад даспехамі. Не будзем жа мы чакаць, пакуль непрыяцелю зажадаецца выйсці ў поле.

На гэта граф Вендэ, вопытны і разумны рыцар, сказаў:

— Шкада, што з маіх слоў тут ужо смяяліся, і смяяліся тыя, хто, можа, пабяжыць з гэтага поля, на якім я касцьмі лягу (тут ён глянуў на Вернера фон Тэцінгена), але ўсё ж скажу тое, што мне падказвае сумленне і мая любоў да Ордэна. Не храбрасці нестae палякам — я ўпэўнены, што кароль да астатняга чакае ад нас пасланцоў міру.

Вернер фон Тэцінген нічога не адказаў, толькі пагардліва засмяяўся, але і магістру словы Вендэ былі недаспадобы, і ён сказаў:

— Хіба час цяпер думаць пра мір? Нам трэба параіцца пра іншае.

— Час на Божую справу заўсёды павінен быць, — адказаў фон Вендэ.

Але тут люты члухаўскі комтур Генрык¹¹⁰, які даў зарок, што загадае насіць перад сабой два мечы без похваў, аж пакуль не пачырваніць іх польскай крывёй, павярнуў да магістра свой тлусты, узмакрэлы ад поту твар і крыкнуў у дзікім гневе:

— Па мне, дык лепей смерць, чым ганьба! Пусціце мяне, я адзін пайду на ўсё польскае войска з гэтымі двума мечамі!

Ульрык спахмурнеў.

— Ты выходзіш з паслушэнства! — сказаў ён.

А потым да комтураў:

— Давайце будзем раіцца пра тое, як выманіць непрыяцеля з лесу.

Доўга яны раіліся, кожны выказваў сваю прапанову, але ўрэшце і комтурам, і славытым іншаземным рыцарам спадабалася парада Герсдорфа: паслаць двух герольдаў да караля з паведамленнем, што магістр пасылае яму два мечы і выклікае палякаў на смяротны бой, а калі ж ім мала поля, то ён крыху адступіць з войскам, каб і ім даць месца.

Кароль ужо збіраўся паехаць з берага возера на левае крыло да польскіх харугваў, дзе хацеў аперазаць рыцарскім пасамам многіх шляхцічаў, як раптам яму далі знаць, што ад крыжацкага войска да іх едуць два герольды.

Сэрца Уладзіслава забілася з надзеяй:

— А што калі едуць са справядлівым мірам?

— Дай жа Божа! — адказалі духоўныя асобы.

Кароль паслаў па Вітаўта, але той быў заняты тым, што выстройваў свае харугвы, і не мог прыехаць, а тым часам герольды не спяшаючыся набліжаліся да лагера.

У ясным сонечным святле было добра відаць, як яны набліжаліся на вялікіх, пакрытых папонамі баявых конях: у аднаго на шчыце быў чорны імператарскі арол на залатым полі, у другога герольда, шчэцінскага князя — грыфон на белым полі. Шэрагі рыцараў расступіліся перад імі, яны злезлі з коней і праз хвіліну ўжо стаялі перад вялікім каралём, схіліўшы галовы, выказалі яму пашану і пачалі спраўляць сваю пасольскую справу.

— Магістр Ульрык, — сказаў першы герольд, — выклікае вас, ваша вялікасць, і князя Вітаўта на смяротны бой, а каб надаць вам адвагі, якой у вас, відаць, нестася, шле вам вось гэтыя два мечы.

Сказаўшы гэта, ён паклаў мечы ля ног караля. Яська Монжык з Дамбровы пераклаў ягонныя словы каралю, але ледзьве скончыў перакладаць, як уперад выступіў другі герольд, з грыфонам на шчыце, і прамовіў:

— Магістр Ульрык загадаў перадаць вам, ваша вялікасць, што калі вам мала поля для бітвы, то ён адыдзе са сваім войскам, каб вы не стаялі ў лесе без справы.

Яська Монжык пераклаў і ягонныя словы; настала цішыня, толькі ў каралеўскай свіце рыцары пачалі ціха скрыгатаць зубамі, пачуўшы такія абразлівыя і дзёрзкія словы.

Апошнія надзеі Ягайлы развеяліся, нібы дым. Ён спадзяваўся, што гэта будучь паслы міру і згоды, а прыбылі паслы пыхі і вайны.

І ён, узняўшы ўвільготненыя слязьмі вочы ўгору, адказаў так:

— Мечаў і ў нас хапае, але я прымаю і гэтыя, як добры знак перамогі, якую вашымі рукамі пасылае мне сам Бог. Поле бітвы таксама хай вызначыць Бог, я малю яго рас-

судзіць нас па справядлівасці і прыношу яму скаргу на маю крыўду і вашу несправядлівасць і пыху. Амін.

І дзве буйныя слязіны паплылі па яго смуглявых шчаках.

У гэты момант рыцары закрычалі:

— Немцы адступаюць! Даюць нам поле!

Герольды адышліся, а праз колькі хвілін іх можна было ўбачыць зноў; яны ўзнімаліся ўгору на сваіх рослых конях, а шаўковае адзенне, апранутае паўзверх даспехаў, пералівалася ў промнях сонца.

* * *

Польскае войска выйшла з лесу і зарасніку ў стройным баявым парадку. На чале стаяў так званы «чэльны» атрад, у які ўваходзілі самыя дужыя рыцары, за ім галоўны, а за галоўным атрадам — пяхота і наёмнае войска. Паміж гэтымі атрадамі ўтварыліся нібы дзве доўгія вуліцы, па якіх праляталі на конях Зындрам з Машкавіц і Вітаўт, які без шлема, у бліскучых даспехах быў падобны да злавеснай зоркі або да гнанага віхурай полымя.

Рыцары набіралі ў грудзі паветра і мацней усаджваліся ў сёдлах.

Бітва павінна была вось-вось пачацца.

* * *

Тым часам магістр пазіраў на каралеўскае войска, якое выходзіла з лесу.

Глядзеў ён доўга на гэтую процьму людзей, на два крылы, што распасцёрліся, нібы ў агромністай птушкі, на харугвы, якія пераліваліся рознымі колерамі пад парывамі ветру, і раптам ягонае сэрца сціснулася ад нейкага незнаёмага страшнага прадчування. Можна, ён убачыў вачыма сваёй душы горы трупаў і рэкі крыві. Ён не меў страху перад людзьмі, але, можна, адчуў страх перад Богам, які там, у вышыні нябёсаў, трымаў ужо шалі вагаў перамогі.

Упершыню яму прыйшло ў галаву, які страшны настаў дзень, і ўпершыню ён адчуў, якая бязмерная адказнасць ускладзена на ягоныя плечы.

Ад гэтых думак ягоны твар пабялеў, вусны задрыжэлі,

а з вачэй паліліся слёзы. Комтуры са здзіўленнем глядзелі на свайго правадыра.

— Што з вамі? — спытаў граф Вендэ.

— Самая пара для слёз! — азваўся злосны Генрык, члухаўскі комтур.

А вялікі комтур Куна Ліхтэнштэйн надзьмуў вусны і прамовіў:

— Я адкрыта асуджаю вас за гэта, магістр, бо зараз больш прыстойна для вас было б узнімаць дух рыцараў, а не аслабляць яго. Сапраўды, мы вас такім дагэтуль не бачылі.

Але магістр ніяк не мог стрымаць слёз, яны ўсё цяклі і цяклі па ягонай чорнай барадзе, нібы плакаў не ён, а нехта іншы.

Нарэшце ён усё ж авалодаў сабой, кінуў суровы пагляд на комтураў і крыкнуў:

— Да харугваў!

Столькі ўладнай сілы было ў ягоным голасе, што ўсе тут жа раз'ехаліся, а ён працягнуў руку і сказаў збраяносу:

— Падай мне шлем.

* * *

У абодвух арміях сэрцы ваяроў ужо грукалі, нібы молаты, але трубы ўсё яшчэ не давалі сігнала да бою.

Настала хвіліна чакання, можа, больш цяжкая, чым сама бітва. На полі, якраз паміж немцамі і каралеўскай арміяй, бліжэй да Таненберга, высілася купка вячыхстых дубоў, на якія пазалазілі мясцовыя сяляне, каб паглядзець на барацьбу двух такіх вялікіх войскаў, якіх свет не бачыў з даўніх часоў. Акрамя гэтай купкі дубоў на полі нічога не было відаць, яно было пустым, шэрым, змрочным, падобным да змярцвелага стэпу. Толькі вецер гуляў па ім, а над ім нябачна лятала смерць. Вочы рыцараў міжволі спыняліся на гэтай злавеснай, маўклівай раўніне. Хмары, якія праносіліся па небе, час ад часу засцілі сонца, і тады на яе падаў змрочны страшнаваты цень.

Раптам узнялася віхура. Яна зашумела ў лесе, сарвала тысячы лісцяў, кінулася ў поле, узвіхрыла сухія сцяблінкі траў, падняла хмары пылу і шпурнула іх у вочы крыжакам. Якраз у гэтую хвіліну паветра ўскалыхнулі

прарэзлівыя гукі рагоў, пішчалак, труб, і ўсё літоўскае крыло сарвалася з месца накшталт незлічонай чарады птушак. Ліцвіны адразу ж, як яны звыклі, шпарка памкнуліся ўперад. Коні выцягнулі шыі, прытулілі вушы і паскакалі што ёсць духу, вершнікі, размахваючы мечамі і суліцамі, з аглушальным крыкам ляцелі на левае крыло крыжакоў.

Якраз там і быў магістр. Прайшло ягонае хваляванне, з вачэй ужо не слёзы ліліся, а сыпалі іскры. Ubачыўшы цьму наступаючых ліцвінаў, ён павярнуўся да Фрыдрыха Валенрода, які кіраваў адпаведным крылом, і сказаў яму:

— Вітаўт выступіў першы. Пачынайце ж і вы ў імя Бога!

І ўзмахам правай рукі ён паслаў на бой чатырнаццаць харугваў жалезнага рыцарства.

— Gott mit uns!* — усклікнуў Валенрод.

Харугвы нахілілі дзіды і пайшлі спачатку няспешным крокам. Але як камень, скінуты з гары, падае і набірае ўсё большую хуткасць, так і крыжакі неўзабаве перайшлі на рысь, потым на галоп і паляцелі страшныя, неўтаймананыя, нібы лавіна, якая павінна ўсё скрышыць, знесці ўсё перад сабой.

Зямля дрыжэла і трэслася пад імі.

* * *

Бітва павінна была вось-вось развінуцца і распаліцца па ўсёй лініі, і польскія харугвы пачалі спяваць старую баявую песню Святога Войцаха. Сто тысяч прыкрытых жалезам галоў і сто тысяч вачэй падняліся да неба, са ста тысяч грудзей вырваўся адзін магутны голас, падобны да нябеснага гromу:

Багародзіца, Дзева!
Слаўная Богам Марыя!
Ты маці Божага Сына,
Светлая Дзева Марыя!
Адпусці нам правіннасці нашы...
Kyrie eleison!..**

* З намі Бог! (ням.)

** «Багародзіца» — старасвецкая польская рэлігійна-ваяцкая песня.

І ўраз у кожнага сілай напоўнілася цела, а сэрца адвагай перад смяротным боем. Такая нязмерная непераможная моц была ў гэтым спеве, у гэтых галасах, быццам у небе сапраўды разлегліся грымоты. Уздрыгнулі коп'і ў руках рыцараў, уздрыгнулі сцягі і знакі, задрыжэла паветра, затрымцелі галінкі ў лесе, разбуджанае ляснае рэха азвалася ў нетрах і, нібы паўтараючы словы песні, панесла яго над азёрамі і лугамі, па ўсёй шырокай, неабдымнай зямлі:

Адпусці нам правіннасці нашы!..
Kyrie eleison!..

А яны спявалі далей:

Хрысце, Божа наш мілы,
Пачуй Ты нашы малітвы,
Надзеяй душы напоўні,
Ты іх адрадзі нанова,
Дай нам на зямлі цярпенне,
А ў раі збавенне...
Kyrie eleison!

Рэха зноў падхапіла: «Kyrie eleison!», а ў гэты час на правым крыле бітва пачалася і ўсё шпарчэй набліжалася да сярэдзіны поля.

Лязгат мечав, іржанне коней, страшныя крыкі вояў змешваліся з песняй. Але часам крыкі аціхалі, нібы ў людзей зацінала дыханне, і ў такія хвіліны яшчэ можна было пачуць, як грымела песня:

Адам, ты на неба ўзяты,
Ля Бога месца заняў ты.
Мы дзеці твае, прымай нас
У рай, дзе анёлы лятаюць.
Там радасць,
Там літасць,
Там погляд твой, Творца,
Анёльскі, бясконцы...
Kyrie eleison...

І зноў рэха лунала па лесе: «Kyrie eleisoon!!» Крыкі на правым крыле узмацніліся, і ўжо ніхто не мог ні ўбачыць, ні даведацца, што там робіцца, таму што магістр Ульрык, які з узгорка назіраў за бітвай, у гэтую хвіліну

абрынуў на палякаў дваццаць харугваў на чале з Ліхтэнштэйнам.

А да польскага «чэльнага» атрада, у якім былі найслаўнейшыя рыцары, маланкай прыімчаў Зындрам з Машкавіц і, паказваючы мечам на хмару немцаў, што насоўваліся на іх, крыкнуў так гучна, што коні ў першым шэрагу аж прыселі на азадкі:

— Уперад! Бі іх!

Рыцары, нахіліўшыся да конскіх шый і наставіўшы дзіды, рушылі ў бой.

* * *

Але Літва пахіснулася пад страшнай навалай немцаў. Першыя шэрагі, найлепей узброеныя, у якіх былі заможныя гаспадары, палеглі пластом на зямлі. Наступныя разлютавана кінуліся на крыжацтва, але ніякая мужнасць, ніякая стойкасць, ніякая сіла чалавечая не магла ўратаваць іх ад гібелі і паражэння. Ды і як магло быць іначай, калі з аднаго боку ваявала рыцарства, цалкам закутае ў сталёвыя даспехі, на конях, ахаваных сталлю, а з другой — люд моцны і рослы, але на дробных коніках і прыкрыты аднымі шкурамі?¹¹¹ Дарэмна і ўпарты ліцвін стараўся злаўчыцца ды і дабрацца да скуры немца. Суліцы, шаблі, вострыя рагацін, палкі з насаджаным на іх крэменем ці абабітыя цвікамі адскоквалі ад жалезных пласцін, як ад скалы ці ад муроў замка. Усім цяжарам людзей і коней наваліліся крыжакі на няшчасныя атрады Вітаўта, секлі іх мечамі і сякерамі, білі і крышылі косці бердышамі, дратавалі конскімі капытамі. Дарэмна кідаў Вітаўт у гэтую пашчу смерці ўсё новыя і новыя атрады, дарэмнай была ўпартасць, на нішто бязлітаснасць, на нішто пагарда да смерці, на нішто рэкі крыві! Першымі адступілі татары, бесарабы і валахі, а неўзабаве трэснула літоўская сцяна, і жудасная разгубленасць агарнула ўсіх ваяроў.

Большая частка войска адступала ў бок возера Любень, за ёй кінуліся ў пагоню галоўныя нямецкія сілы, якія ўчынілі такую страшную касьбу, што ўвесь бераг пакрыўся трупамі.

Другая, меншая частка войска Вітаўта, у якой былі тры смаленскія палкі, адыходзіла да польскага крыла, яе цяснілі шэсць нямецкіх харугваў, а потым да іх далу-

чыліся і тыя, хто вярнуўся з пагоні. Лепш узброеныя смаленцы супраціўляліся больш упарта. Тут бітва ператварылася ў разню. Патокі крыві ліліся за кожны крок, бадай што за кожную пядзю зямлі. Адзін са смаленскіх палкоў быў амаль поўнасьцю выбіты. Два другія абараняліся з раз'юшанасьцю і адчаем. Але немцаў, якія ўжо лічылі сябе пераможцамі, нішто не магло стрымаць. Некаторыя іх харугвы ахапіў баявы запал. Многія з рыцараў падганялі коней шпорами, уздымалі іх дыбка і кідаліся ўсялякую ў самую гущчу ворагаў з узнятым мечам або сякерай. Удары іх мечаў і бердышоў былі нечалавечай сілы, і ўся лава, адцясняючы, топчучы і крышачы смаленскіх рыцараў і іх коней, зайшла ўрэшце ў бок пярэдняму і галоўнаму польскім атрадам, што ўжо каля гадзіны біліся з немцамі, якіх веў Куна Ліхтэнштэйн.

* * *

Атраду Куна Ліхтэнштэйна ў баі было не так лёгка і не так проста, бо тут і коні, і даспехі ў непрыяцеля былі амаль не горшыя, а рыцарская вывучка аднолькавая. Немцаў спынілі «дрэвы» — цяжкія дзіды палякаў, прымуслі іх адступіць назад; добра, што першымі ўдарылі па іх тры страшныя харугвы: кракаўская, конная на чале з Ендрыкам з Брахаціц і каралеўская, якой кіраваў Павала з Тачава. Аднак самая зацятая бітва разгарэлася тады, калі былі зламаны дзіды, і рыцары схапіліся за мечы і сякеры. Шчыт удараў аб шчыт, рыцар стыкаўся з рыцарам, падалі коні, тапталіся знакі харугваў, трэскаліся пад ударамі абухоў і клінкоў шаломы, наплечнікі, панцыры, кроў пырскала на жалеза, віцязі валіліся з сёдлаў, як падсечаныя сосны. Тыя крыжацкія рыцары, якія пад Вільняй ужо ваявалі з палякамі, ведалі, што гэта за «дзікі» і «ўпарты» народ, але навічкоў і замежных гасцей ахоплівала нейкае баязлівае здранцвенне. Не адзін з іх міжволі стрымліваў каня, няўпэўнена азіраўся і, не зразумеўшы яшчэ, што рабіць, гінуў пад ударам польскай рукі. І нібы град, што бязлітасна сыплецца з хмары мядзянага колеру на жытнёвае поле, густа сыпаліся жудасныя ўдары і білі мечы, білі баявыя сякеры, білі тапары, білі без адпачынку, без літасці, бразгалі, як у кузні, жалезныя пласціны, смерць, нібы віхура, гасіла

жыцці, стогны ірваліся з грудзей, гаслі вочы, і збялелыя маладыя твары паглынала вечная ноч.

Ляцелі ўгору іскры, выкрасаныя жалезам, абломкі дзідаў, сцяжкі, павіныя і страусавыя пёры. Капыты коней слізгалі па ляжачых на зямлі скрываўленых панцырах і конскіх трупах. Хто падаў паранены, таго мяжджэрылі падковы.

Але яшчэ ніхто са славурых польскіх рыцараў не загінуў, яны ішлі ўперад у сумятні і цеснаце, выкрыкваючы імёны сваіх нябесных апекуноў або родавы кліч, ішлі, як ідзе па сухім стэпе агонь, які жарэ кусты і траву. Ліс з Таргавіска першы напаў на дужага комтура з Астэроды Гамрата, які згубіў шчыт, наматаў свой белы плашч на руку і прыкрываўся ім ад удараў.

Вострым клінком Ліс рассек плашч і наплечнік, адсек Гамрату руку каля пляча, другім ударам прабіў яму жылот, аж вастрыё ўперлася ў косці спіны. Убачыўшы смерць свайго вожа, закрычалі ў трывозе яго воі, але Ліс напаў на іх, як арол на жораваў; калі ж Сташка з Харбімавіц і Дамарат з Кабылян кінуліся на дапамогу яму, утрох яны пачалі раз'юшана лупчыць крыжакоў, нібы мядзведзі, якія лупчаць струкі, апынуўшыся на полі, засеяным маладым гарохам.

Тамсама Пашка Злодзей з Біскупіц забіў слаўнага ордэнскага брата Кунца Адэльсбаха. Кунц убачыў перад сабой асілка з акрываўленай сякерай у руцэ, да якой прыліплі чалавечыя валасы, спужаўся і хацеў здацца ў палон. Але Пашка не пачуў ягонага голасу ў шуме бітвы, падняўся на страмёнах і рассек яму галаву разам са сталёвым шлемам, нібы нехта напалам рассек яблык. Услед за гэтым ён зніштожыў Лёха з Мекленбурга, і Клінгенштэйна, і Шваба Гельмсдорфа са знатнага графскага роду, і Лімбаха з Магунцыі, і Нахтэрвіца таксама з Магунцыі; нарэшце астрашэлыя немцы пачалі разбягацца ад яго налева і направа, а ён усё крышыў іх, як падаючую сцяну, і было відаць, як ён штохвілінна прыўзнімаецца ў сядле, замахваецца сякерай, а потым — бляск сякеры і падзенне нямецкага шлема на зямлю, пад ногі каня.

Тамсама магутны Енджэй з Брахаціц зламаў меч на галаве рыцара, у якога на шчыце была сава, а забрала мела выгляд савінай галавы, потым схапіў немца за руку, зламаў яе, абяззброіў і тут жа пазбавіў яго жыцця. Ён узяў у палон маладога Дынгейма, убачыў яго без шлема і пашкадаваў, бо ён быў яшчэ амаль дзіцёнкам і глядзеў

на яго дзіцячымі вачыма. Енджэй аддаў яго сваім збра-
няносам, не здагадаваючыся, што прыдбаў сабе зяця, бо
малады рыцар пазней ажаніўся з ягонай дачкой і
назаўжды застаўся ў Польшчы.

Немцы раз'юшана накінуліся на Енджэя, жадаючы ад-
біць юнага Дынгейма, які паходзіў са знатнага роду пры-
рэйнскіх графаў, але перадхарунгавыя рыцары Сумік з
Надброжа, і два браты з Пламыкова, і Добка Охвя, і Зых
Пікна супынілі іх на месцы, як леў супыняе быка, адкі-
нулі іх да харугвы Святога Георгія, сеючы смерць і спус-
ташэнне ў шэрагах крыжакоў.

З іншаземнымі рыцарамі сутыкнулася каралеўская хар-
ругва, якую вёў Цёлек з Жэлахавы. Там Павала з Тачава,
які меў нечалавечую сілу, валіў людзей і коней, крышыў
жалезныя шлемы, як яечнае шкарлупінне, адзін ішоў
супраць цэлай гурмы рыцараў, а побач з ім ішлі Лешка
з Горая, другі Павала — з Выгуча і Мсціслаў са Скшына
і двое чэхаў: Сокал і Збыславок. Доўга ішло тут змаганне,
бо на гэту адну харугву ўдарылі тры нямецкія, але калі
дваццаць сёмая, Яські з Тарнова, прыйшла на дапамогу,
сілы больш-менш ураўнаважыліся, і немцаў адкінулі на-
зад на адлегласць, роўную палове палёту стралы з самас-
трэла.

Яшчэ далей адкінула іх вялікая кракаўская харугва,
якой кіраваў сам Зындрам, а ў першых шэрагах, сярод
перадхарунгавых, ішоў самы страшны для ворагаў поль-
скі рыцар — Завіша Чарны, герба Суліма. Побач з ім ва-
явалі ягоны брат Фарурэй і Фларыян Елітчык з Карыт-
ніцы, і Скарбек з Гур, слаўны Ліс з Таргавіска і Пашка
Злодзей, і Ян Наленч, і Стах з Харбімавіц. Пад няўмоль-
най рукой Завішы гінулі найлепшыя рыцары, нібы на-
сустрач ім ішла ў чорных даспехах сама смерць, а ён
біўся, ссунуўшы бровы, сціснуўшы вусны, спакойны,
уважлівы, нібы рабіў звыкшую справу: час ад часу ён мер-
на паварочваў шчыт, адбіваў удар, але за кожным проб-
ліскам ягонага меча чуўся крык уджаленага лязом ры-
цара, ён жа нават не азіраўся, ішоў уперад, забіваючы
ворагаў, нібы чорная хмара, з якой штохвілінна бліска-
юць маланкі.

Познаньская харугва, знакам якой быў арол без каро-
ны, таксама білася не на жыццё, а на смерць, а арцыбіс-
купская і тры мазавецкія спаборнічалі з ёй. Але і ўсе
іншыя імкнуліся пераўзысці адна другую ва ўпартасці,
адвазе і імклівасці. У серадзкай харугве малады Збышка

з Багданца кідаўся, як дзік, у самую гушчыню ворагаў, а побач з ім ішоў страшны Мацька, які біўся разважліва, нібы воўк, кожны ўкус якога нясе смерць.

Ён усюды шукаў вачыма Куна Ліхтэнштэйна, але ў тлуме бітвы не мог згледзець яго, а тым часам выбіраў сабе іншых, галоўным чынам такіх, якія былі апрануты больш багата, і няшчасны быў той рыцар, якому давялося з ім спаткацца. Недалёка ад абодвух багданецкіх рыцараў заўзята перыў крыжакоў змрочны Чтан з Рагова. У першай сутычцы яму разбілі шлем, і ён біўся цяпер з непакрытай галавой, палохаючы сваім скрываўленым валасатым абліччам немцаў, якім здавалася, што яны бацаць не чалавека, а нейкую лясную пачвару.

Сотні, а потым і тысячы рыцараў з абодвух бакоў палеглі, але ўрэшце пад ударамі раз'юшаных палякаў нямецкая навала пачала згасаць, ды раптам адбылося нешта такое, што магло вырашыць лёс усёй бітвы ў лічаныя хвіліны.

Вяртаючыся з пагоні за Літвой, разгарачаныя, у захапленні ад перамогі, нямецкія харугвы ўдарылі ў бок польскаму крылу.

Яны лічылі, што ўсё каралеўскае войска ўжо знішчана, бітва канчаткова выйграна, таму вярталіся бязладным натоўпам, з крыкамі, спевамі і тут убачылі жорсткую разню і палякаў, якія ўжо амаль перамаглі, завяршаючы акружэнне немцаў.

Крыжакі, угнуўшы галовы, у здзіўленні ўтаропіліся на гэтае відовішча праз забралы сваіх шлемаў, а потым, хто дзе быў, далі коням шпоры і кінуліся ў гушчу бою.

Яны імчалі лава за лавай, і неўзабаве тысячнае скопішча іх навалілася на стомленыя польскія харугвы. Немцы закрычалі ад радасці, убачыўшы, што з'явілася ім падмога, і з новым запалам пачалі біць палякаў. Жудасная бойка закіпела па ўсёй лініі, па зямлі цяклі патокі крыві, а неба спахмурнела, азваліся глухія грывоты, нібы сам Бог зажадаў стаць у шэрагі ваюючых.

Перамога пачала хіліцца на бок немцаў... Вось-восць пачнецца замяшанне ў польскіх харугвах, ужо адурманеная боем крыжацкая хеўра зладжана зацягнула трыумфальную песню:

«Christ ist erstanden!»*

* Хрыстос уваскрос! (ням.).

.....
Але тут здарылася яшчэ больш страшнае.

Адзін з ляжачых на зямлі крыжакоў распароў нажом бруха каню, на якім сядзеў Марцін з Урацімавіц, трымаючы вялікую, святую для ўсіх войскаў кракаўскую харугву з арлом у кароне. Стаеннік і верхнік адразу ж упалі, а разам з імі захісталася і ўпала харугва.

У адну хвіліну сотні жалезных рук пацягнуліся да яе, з соцень нямецкіх глотак вырваўся рык радасці. Немцам здалося, што гэта канец, што жах і паніка авалодалі палякамі, што настаў час паражэння, збіцця і разні, што ім засталася толькі даганяць і гваздаць уцекачоў.

Але іх чакала страшнае, жорсткае расчараванне.

Сапраўды, у палякаў, якія ўбачылі, што падае харугва, вырваўся крык роспачы, але ў ім гучаў не страх, а гнеў. Нібы агонь жывы ўпаў на панцыры. Як раззлаваныя ільвы, рушылі да месца падзення харунжага самаго дужыя рыцары з абодвух станаў, і нібы бура завіхурылася каля харугвы. Людзі і коні збіліся ў адзіны суцэльны клубок, а ў тым клубку мільгалі рукі, світалі сякеры, скрыгатала па жалезу сталь, бразгалі мечы, грукат, стогны, жахлівы энк канаючых людзей зліліся ў адзін жахлівы галас, нібы раптам усе грэшныя душы залямантавалі з глыбінь апраметнай. Узвіхрыліся хмары пылу, з іх вырваліся, нібы сляпыя ад страху, коні без верхнікаў, з налітымі крывёй вачыма і дзіка ўздыбленымі грывамі.

Але хутка ўсё скончылася. Ні адзін немец не выйшаў жывым з гэтай бойні, і над польскім войскам неўзабаве зноў лунала адбітая харугва. Вецер павеяў на яе, развінуў, і яна ўся расцвіла, як агромністая кветка, як знак надзеі і як знак гневу Бога для немцаў, а для польскіх рыцараў як знак перамогі.

Усё войска вітала ўратаваны сцяг крыкам трыумфу і з такой бязлітаснасцю абрынулася на немцаў, нібы ў кожнай харугве ўдвая пабольшала сіл і салдат.

Немцаў білі без літасці, без спачыну, без перадыху, націскалі на іх з усіх бакоў, даганялі, неміласэрна акладалі ўдарамі мечаў, баявых сякер, тапароў, дубін, і яны пачалі зноў падавацца назад, адступаць. То тут, то там чуліся просьбы злітавацца. То тут, то там з гэтага пабаявішча вырываўся нейкі іншаземны рыцар са збялелым ад страху ашаломленым тварам і ўцякаў, нібы ашалелы, куды вочы глядзяць, на не меней астрашэлым кані.

Большая частка белых плашчоў, якія насілі крыжакі паверх даспехаў, ужо ляжала на зямлі.

Вялікая трывога апанавала сэрцы крыжацкіх вайскаводаў, яны зразумелі, што іх ратунак цяпер толькі ў магістры, які стаяў на чале шаснаццаці запасных харугваў.

І ён, гледзячы з узгорка на бітву, таксама зразумеў, што настала рашучая хвіліна, і паслаў у бой свае жалезныя харугвы, як парыў ветру, які, гонячы цяжкую градавую хмару, нясе пагібель.

* * *

А крыху раней перад трэцяй лініяй польскага войска, што дагэтуль не прымала ўдзелу ў бітве, з'явіўся на разгарачаным кані Зындрам з Машкавіц, які сачыў за ўсім, што дзеялася, і пільным вокам бачыў усё.

Там стаялі сярод польскай пяхоты некалькі рот наёмнікаў-чэхаў. Адна з іх адступіла яшчэ перад першай сутычкай, але яе своечасова прысарамацилі, і яна прагнаўшы свайго кіроўцу, вярнулася ў строй, палала прагай бітвы, жадаючы акупіць адвагай хвілінную слабасць. Аднак галоўнай сілай былі польскія палкі, што складаліся з конных, але не панцырных, бедных шляхцічаў, а таксама пяхоты з гараджан, галоўным чынам з вяскоўцаў, узброеных рагацінамі, цяжкімі дзідамі і косамі, насаджанымі настырч на касавіла.

— Да бою! Да бою! — закрычаў магутным голасам Зындрам з Машкавіц, пралятаючы, як бліскавіца, уздоўж шэрагаў.

— Да бою! — паўтарылі меншыя водцы.

Сяляне зразумелі, што настала іх чарга, упёрлі ў зямлю камлі дзідаў, чаканаў і кос і, перажагнаўшыся Святым Крыжам, паплявалі ў свае дужыя працавітыя далоні.

Па ўсёй лініі пранёсся злавесны водгук гэтага плявання, кожны ваяр набраў поўныя грудзі паветра і ўзяўся за сваю зброю. У гэты момант да Зындрэма падляцеў на кані ганец з загадам ад караля і перарывістым голасам нешта прашаптаў яму на вуха, а той павярнуўся да пехацінцаў, махнуў мечам і крыкнуў:

— Уперад!

— Уперад! Лавай! Раўняйся! — разлегліся крыкі вайскаводаў.

— Гайда! На сабачых сыноў! Бі іх!

Рушылі. А каб не збівацца, ісці роўна і не ламаць шэрагаў, усе пачалі разам паўтараць словы малітвы:

— Ба-га-ро-дзі-ца-Дзе-ва-Ма-ры-я-ра-дуй-ся — Бог-з Та-бо-ю!

Ішлі як паводка. Ішлі наёмныя палкі, мяшчане, сяляне з Малапольшчы і Велікапольшчы, з Сілезіі, тыя, хто ўцёк у каралеўства перад вайной, і мазуры з-пад Элька, якія таксама збеглі ад крыжакоў. Усё поле заззяла, заіскрылася ад наканечнікаў дзідаў і кос.

І дайшлі.

— Бі! — закрычалі вайскаводы.

— Ух!

І кожны крактануў, як добры дрывасек перад тым, як першы раз узмахнуць сякерай, а потым яны пачалі мясіць што было сілы і духу.

Грукат і крыкі ўзнесліся да нябёсаў.

* * *

Кароль, які з высокага месца кіраваў усёй бітвай, расылаў ганцоў ва ўсе канцы і аж ахрып, аддаючы загады, убачыў ўрэшце, што ўжо ўсё войска пры справе, пачаў і сам ірвацца ў бой.

Яго затрымалі прыдворныя, баючыся за свяшчэнную асобу караля. Жулава схапіў каня за дуглі і не адпусціў, хаця кароль ударыў яго кап'ём па руцэ. Іншыя заступілі каралю дарогу, упрошваючы, молячы і пераконваючы, што гэта не вырашыць лёсу бітвы.

А тым часам раптоўна над каралём і ўсёй яго світай навісла найвялікшая небяспека.

Магістр, па прыкладу тых харугваў, што вярнуліся пасля разгрому Літвы, жадаючы напасці на палякаў збоку, пайшоў у абход, у выніку чаго шаснаццаць адборных харугваў павінны былі прайсці недалёка ад узгорка, на якім стаяў Уладзіслаў Ягайла.

Небяспеку адразу ж заўважылі, але адступаць было позна. Згарнулі толькі каралеўскі сцяг, ды яшчэ пісар караля, Збігнеў з Алясніцы, ускочыў на каня і шпарка паскакаў да бліжэйшай харугвы, якая на чале з Мікалаем Кілбасой рыхтавалася сустрэць непрыяцеля.

— Кароль у небяспецы! На дапамогу! — закрычаў Збігнеў.

Але Кілбаса, які ўжо згубіў у баі шлем, сарваў з галавы акрываўленую прапацелую шапачку і, паказаўшы яе ганцу, усклікнуў, страшэнна разгневаны:

— Глянь, як мы тут лынды б'ём! Ты што, апалеў? Хіба не бачыш, што на нас ідзе гэтая хмара, і мы можам на-весці яе на караля. А цяпер прэч, пакуль я не выцяў цябе мечам!

Забыўшыся пра тое, з кім гаворыць, ён і сапраўды замахнуўся на ганца, задыхаючыся ад гневу, але той зразумеў, з кім мае справу і што стары кажа праўду, таму хутчэй паімчаў да караля і перадаў яму ўсё, што пачуў.

І каралеўская ахова стала сцяной, каб грудзьмі засла-ніць яго Вялікасць. Аднак на гэты раз прыдворныя не здолелі стрымаць караля, і ён выехаў у пярэднія шэрагі. Не паспелі яны падраўняць строй, як нямецкая харугва наблізілася настолькі, што можна было добра разгле-дзець гербы на шчытах. Іх выгляд мог прымусіць трым-цець самае адважнае сэрца, бо там быў гонар і краса ры-царства. У багатых даспехах, на вялізных, як туры, ко-нях, не змучаныя боем, у якім яны не прымалі яшчэ ўдзелу, адпачыўшы, яны ішлі, нібы ўраган, з грукатам і тупатам, шамацелі сцягі і сцяжкі, а сам вялікі магістр ляцеў наперадзе ў белым шырокім плашчы, які развя-ваўся па ветры, нібы крылы вялізнага арла.

Магістр ужо мінуў каралеўскую світу і скакаў туды, дзе ішла самая жорсткая бітва, бо што магла значыць для яго нейкая купка рыцараў, якія стаяць збоку, і дзе ён не спадзяваўся ўбачыць караля і не пазнаў яго. Раптам ад адной харугвы аддзяліўся немец-асілак, які ці то пазнаў Ягайлу, ці то спакусіўся ягонымі срабрыстымі даспехамі, ці то проста хацеў пахваліцца сваёй рыцарскай адвагай, але ён нахіліў галаву, наставіў дзіду і паскакаў наўпрост да караля.

Кароль даў шпоры каню і перш, чым ахова паспраба-вала затрымаць яго, кінуўся насустрач немцу. Яны не-пазбежна сутыкнуліся б у смяротным міжбоі, калі б не той самы Збігнеў з Алясніцы, малады пісар, аднолькава здольны як да лацінскай граматы, так і да рыцарскага рамяства. З аскабалкам дзіды ў руцэ ён падскакаў да немца, ударыў яго па галаве, разбіў шлем і зваліў кры-жака на зямлю. «У гэтую хвіліну сам кароль ударыў яго вастрыём у адкрыты лоб і ўласнай рукой меў ласку забіць яго»¹¹².

Так загінуў слаўны нямецкі рыцар, Дыпольд Кікерыц

фон Дзібер. Ягонага каня злавіў князь Ямант, а немец ляжаў забіты ў сваім белым плашчы паверх даспехаў, падперазаным залатым пасам. Ягонья вочы заплюшчыліся, а ногі яшчэ сутаргава капалі зямлю, пакуль смерць, найвялікшая суцяшальніца людская, не супакоіла яго назаўжды.

Рыцары хелмінскай харугвы кінуліся адпомсціць за смерць таварыша, збіраючыся ўдарыць на палякаў, але сам магістр заступіў ім дарогу і закрычаў: «Негум! Негум!»* — і паслаў іх туды, дзе павінен быў вырашыцца лёс гэтага крывавага дня, дзе кіпела самая галоўная сеча.

І зноў адбылася дзіўная рэч. Мікалай Кілбаса стаяў бліжэй да поля бою і пазнаў крыжакоў, але іншыя польскія харугвы ў воблаках пылу не разгледзелі іх як след і падумалі, што гэта Літва вяртаецца, і не паспяхаліся сустрэць ворага.

Толькі Добка з Алясніцы паімчаўся напярэймы магістру, што скакаў наперадзе, пазнаў немца па плашчы, па шчыце і па вялікім залатым каўчэжцу з рэліквіяй, які ён насіў на грудзях паверх панцыра. Але не асмеліўся Добка ўдарыць здідай у свяшчэнную рэліквію, і хаця ён пераважаў магістра сваёй нязмернай сілай, той паспеў адбіць вастрыё дзіды ўгору і злёгка параніў каня, пасля чаго яны размінуліся, і, апісаўшы кола, кожны паскакаў да сваіх.

— Немцы! Сам магістр! — закрычаў Добка.

Пачуўшы гэта, польскія харугвы зрушылі з месца і што было сілы абрынуліся на ворага. Першым ударыў са сваёй харугвай Мікалай Кілбаса, і зноў разгарэлася бітва.

Але ці то рыцарства з хелмінскай зямлі, дзе было шмат людзей польскай крыві, не ўдарыла з усяе сілы, ці раз'юшаных палякаў ужо нельга было стрымаць нічым, аднак новы націск крыжакоў не даў таго поспеху, на які разлічваў магістр. Яму здавалася, што гэта будзе апошні ўдар па каралеўскіх сілах, а між тым неўзабаве ён убачыў, што палякі націскаюць, б'юць, пляжаць, бяруць ягонья харугвы нібы ў жалезныя абцугі, ягонья ж рыцары толькі абараняюцца, а не наступаюць.

Дарэмна ён падбадзёрваў іх, дарэмна мечам гнаў іх у бой. Яны абараняліся, праўда, абараняліся можна, але

* Сюды! Сюды! (ням.).

не было ў іх ужо таго размаху, таго запалу, які так уздымае дух пераможнага войска і якім гарэлі цяпер сэрцы палякаў. У пакамечаных даспехах, у крыві, зранення, з вышчарбленымі клінкамі мечаў, моўчкі ірваліся польскія рыцары ў самую гушчыню ворагаў, а тыя пачалі ўжо стрымліваць коней, азірацца, нібы жадаючы ўпэўніцца, ці не сашчаміліся гэтыя жалезныя абцугі, якія спіскаліся ўсё больш бязлітасна; і яны павольна і няўхільна адступалі, нібы прагнучы непрыкметна выслізнуць са смяротнай аблогі. А з боку лесу пачуліся новыя прарэзлівыя крыкі. Гэта Зындрам прывёў і кінуў у бой сваіх вясковых вояў. Адразу ж забразгацелі косы па жалезе, загрымелі пад цапамі панцыры, трупы пачалі ўспілаць зямлю ўсё гусцей, кроў струменямі лілася на здратаваную зямлю, бітва разгарэлася полымем, тут ужо і немцы зразумелі, што толькі меч дасць ім ратунак, і пачалі адчайна абараняцца.

* * *

Так змагаліся палякі яшчэ нейкі час, не ўпэўненыя ў сваёй перамозе, пакуль неспадзявана не ўбачылі з правага боку вялізныя аблогі пылу.

— Ліцвіны вяртаюцца! — пачуліся радасныя галасы палякаў.

І адгадалі. Ліцвіны, якіх можна было разбіць, але нельга перамагчы, вярталіся назад і з прарэзлівымі крыкамі, як віхор, імчаліся на сваіх шпаркіх конях.

Тут некалькі комтураў на чале з Вернерам фон Тэцінгенам паскакалі да магістра.

— Ратуйцеся! — закрычаў збялелымі вуснамі комтур Эльблонга.— Ратуйце сябе і Ордэн, пакуль нас не атачылі!

Але, як сапраўдны рыцар, Ульрык толькі змрочна паглядзеў на яго і, узняўшы рукі ўгору, усклікнуў:

— Не дай Бог, каб я пакінуў гэтае поле, на якім палегла столькі мужных! Не дай мне Бог!

Ён крыкнуў рыцарам, каб ішлі за ім, і рынуўся ў самы вір бітвы. Тут якраз падаспелі ліцвіны, і пачалася такая разня, такая сеча, такая калатня, што чалавечае вока ўжо нічога не магло згледзець.

Магістр, паранены вастрыём ліцвінскай суліцы ў рот і двойчы ў твар, яшчэ нейкі час адбіваў удары самлелай

рукой, калі ж рагаціна ўткнулася яму ў шыю, зваліўся, як дуб, на зямлю.

Мноства вояў, апранутых у скуры, закрыла яго, адцяняючы рыцараў назад.

* * *

Вернер Тэцінген з некалькімі харугвамі ўцёк, а вакол усіх астатніх замкнулася жалезнае кола каралеўскага войска. Бітва ператварылася ў знішчэнне, у нечуванае паражэнне крыжакоў — такога ў ранейшай гісторыі чалавецтва яшчэ не было. Ніколі ў хрысціянскія часы, пачынаючы ад барацьбы рымлян і готаў з Атылай і Карла Мартэла з арабамі, не сустракаліся ў баі дзве такія раці. А вось цяпер адна з іх амаль уся палегла, нібы зжаты палетак жыта. Здаліся тыя харугвы, якія магістр увёў у бой апошнімі. Хелмінцы ўваткнулі ў зямлю свае вайсковыя знакі. Некаторыя нямецкія рыцары пасаскоквалі з коняў на знак таго, што яны здаюцца ў палон, і ўкленчылі на залітай крывёю зямлі. Уся харугва Святога Георгія, у якой служылі іншаземныя госці, таксама здалася разам са сваім вайскаводам.

* * *

Але бітва яшчэ доўжылася, бо многія крыжацкія харугвы лічылі за лепшае памерці, чым прасіць літасці і здацца. Згодна са сваім ваенным звычаем, яны згуртаваліся як адно вялікае кола і абараняліся, нібы статак дзікоў. Польска-ліцвінскае войска аперазала гэтае кола, як удаў, што абвівае цела быка, і сціскала яго ўсё болей і болей. І зноў мільгалі рукі, грывелі цапы, бразгалі косы, секлі мечы, калолі рагаціны, свісталі баявыя сякеры і тапары. Немцаў высякалі, як лес, а яны паміралі маўклівыя, змрочныя, аграмадністыя, бясстрашныя.

Некаторыя з іх, прыўзняўшы забрала, развіталіся адзін з другім, цалуючыся перад смерцю ў апошні раз, некаторыя кідаліся на злом галавы ў самае пекла бою, нібы ашалелыя, некаторыя біліся, быццам сонныя, некаторыя, урэшце, забівалі самі сябе, утыркаючы сабе ў горла мізерыкордыю, або, сарваўшы нашыйнік, прасілі таварыша: «Забі!»

Пад націскам палякаў вялікае кола неўзабаве распалася на некалькі меншых, і тады ў некаторых рыцараў з'явілася магчымасць уцячы. Але часта нават невялікія купкі крыжакоў біліся з адчайнай рашучасцю.

Мала хто кленчыў, прасіў літасці, калі ж пад страшным націскам палякаў рассяліся ўрэшце і невялікія купкі рыцараў, асобныя рыцары не хацелі здавацца пераможцам жывымі, нават застаўшыся сам-насам. Гэты дзень быў для Ордэна і для ўсяго заходняга рыцарства не толькі днём найвялікшага разгрому, але і днём найвялікшай славы. Каля волата Арнольда фон Бадэна, які стаяў у атачэнні нямецкіх пехацінцаў, вырас цэлы вал трупаў палякаў, а ён, магутны і непераможны, узвышаўся над ім, як памежны слуп, укапаны на ўзгорку, і ўсе, хто набліжаўся да яго на даўжыню клінка, гінуў, нібы забіты перуном.

* * *

Нарэшце на яго наехаў сам Завіша Чарны Сулімчык, але ўбачыў рыцара без каня і, не жадаючы парушаць рыцарскі закон і нападаць ззаду, саскочыў з каня і здалёку закрычаў:

— Павярніся да мяне, немец, і здавайся або выходзь на бой!

Павярнуўшыся, Арнольд пазнаў Завішу па чорных даспехах і па Суліме на шчыце, сказаў сам сабе: «Смерць ідзе па мяне, наступіў мой апошні час, бо ніхто не выходзіў жывым з ягоных рук. Але калі б я перамог, то пакрыў бы сябе неўміручай славай і, можа, застаўся б жывым».

Падумаўшы так, ён кінуўся да Завішы, і яны схапіліся, як дзве буры, на засланай трупамі зямлі. Але Завіша так пераўзыходзіў усіх сваёй нязмернай сілай, што няшчаснымі былі тья бацькі, чым дзецям выпала сутыкнуцца з ім у баі. Ягоны меч скрышыў выкуты ў Мальбарку шчыт, потым раструшчыў, як гліняны гаршчок, сталёвы шлем, і мужны Арнольд упаў з рассечанай напалам галавой.

Генрык, комтур члухаўскі, той самы люты вораг польскага племя, які даў зарок насіць перад сабой два мечы, пакуль не пачырваніць іх польскай крывёю, цяпер цішком уцякаў з поля, але тут на яго шляху апынуўся Збышка з Багданца. Комтур крыкнуў, убачыўшы над сабой узняты клінок: «Erbarme dich meiner»* — і ў жаху склаў рукі; малады рыцар пачуў яго, але не мог ужо стрымаць узнятую руку, паспеў толькі павярнуць меч і плазам ударыў комтура па тлустай потнай мордзе. Потым кінуў яго свайму збраяноспу, які завязаў комтуру вяроўку на шыі і павалок яго, нібы вала, туды, куды зганялі ўсіх палонных крыжакоў.

А стары Мацька ўсё шукаў на крывавым пабоішчы Куна Ліхтэнштэйна, і шчаслівы ў той дзень для палякаў лёс аддаў яму ў рукі гэтага крыжака, што стаіўся ў зарасніку разам са жменькай нямецкіх рыцараў, якія ўцякалі ад страшнага разгрому. Сонечныя промні, што адбіліся ў даспехах, выдалі іх. Усе тут жа ўкленчылі і адразу здаліся ў палон, але Мацька, даведаўшыся, што сярод палонных ёсць вялікі комтур Ордэна, загадаў прывесці яго, зняў з галавы шлем і запытаў:

— Куна Ліхтэнштэйн, ці пазнаў ты мяне?

Той зморшчыў лоб, угледзеўся ў аблічча Мацькі і, падумаўшы, адказаў:

— Я цябе бачыў пры двары ў Плоцку.

— Не, — адказаў Мацька, — ты бачыў мяне і раней! Ты бачыў мяне ў Кракаве, калі я прасіў за свайго пляменніка, які за неразважлівы напад на цябе быў асуджаны на адсячэнне галавы. Тады я даў зарок Богу і прысягнуў рыцарскім гонарам, што знайду цябе і выклічу на смяротны бой.

— Ведаю, — сказаў Ліхтэнштэйн і пыхліва надзьмуў вусны, хоць і жудасна збялеў пры гэтым, — але ж я цяпер твой палонны. Калі ты заб'еш мяне, то пакрыеш сябе ганьбай за тое, што ўзнімеш на мяне меч.

Твар Мацькі злавесна абвастрыўся, і ён стаў падобны на ваўка.

— Куна Ліхтэнштэйн, — сказаў ён, — я не ўзніму меч

* Злітуйся! (ням).

на бяззбройнага, але скажу табе так: калі ты не выйдзеш са мной на міжбой, то я загадаю павесіць цябе, як сабаку.

— У мяне няма выбару, станавіся! — усклікнуў вялікі комтур.

— На смерць, не на няволю, — папярэдзіў яго Мацька яшчэ раз.

— На смерць!

І праз хвіліну яны схапіліся пры нямецкіх і польскіх рыцарах. Куна быў маладзейшы і спрытнейшы, але ў Мацькі былі больш дужыя рукі і ногі, і ён вокамгненна паваліў комтура на зямлю і прыціснуў каленам ягоны жывот.

Вочы комтура на лоб вылезлі са страху.

— Даруй! — прастагнаў ён, пырскаючы слінай і пенай.

— Не! — адказаў няўмольны Мацька.

І, прыставіўшы мізерыкордыю да шыі ворага, двойчы ўсадзіў у яе лязо; той страшна захрыпеў, з яго рота ручаём хлынула кроў, па целе прайшла смяртэльная сутарга, потым ён выпрастаўся, і вялікая суцяшальніца рыцараў супакоіла яго назаўжды.

* * *

Бітва ператварылася ў разню і пагоню. Хто не хацеў здавацца, той гінуў. Многа бітваў і сутычак бывала ў старыя часы, але ніхто з жывых людзей не памятаў такога страшэннага разгрому. Пад ногі вялікаму каралю паваліўся не толькі крыжацкі Ордэн, але і ўся Германія, праслаўленыя рыцары якой падтрымлівалі тэўтонаў як «перадавы атрад», што глыбей угрызаўся ў цела славянства.

З сямі соцень «белых плашчоў», якія верхаводзілі ў гэтым германскім нашэсці, засталася жывымі ці не пятаццаць. Звыш сарака тысяч¹¹³ крыжакоў заснулі вечным сном на гэтым крывавым пабоішчы.

Розныя харугвы, якія апоўдні яшчэ развяваліся над незлічоным крыжацкім войскам, трапілі ў пакрытыя крывёй пераможныя рукі палякаў. Не захавалася, не ацалела ніводная ў руках крыжакоў, і цяпер польскія і літоўскія рыцары кідалі іх пад ногі Ягайле, які ўзвёў вочы ў неба і ўсхвалявана паўтараў: «Так хацеў Бог!». Да яго вялікасці даставілі знатных палонных. Абданк Скарбек з Гур прывёў шчэцінскага князя Казіміра, чэшскі рыцар Трацноўскі — алясніцкага князя Конрада, а Пшэдпелка Капідлоўскі герба Дрыя — млеючага ад ран

Георга Герсдорфа, які пад сцягам Святога Георгія ўзначальваў усіх іншаземных рыцараў.

Дваццаць два народы ўдзельнічалі ў гэтай бітве Ордэна супраць палякаў, а зараз пісары караля запісвалі палонных, якія ўкленчвалі перад яго вялікасцю, прасілі літасці і дазволу вярнуцца дадому па выкуп.

Цэлая армія крыжакоў перастала існаваць. Польская пагоня захапіла велізарны абоз крыжакоў, а ў ім, акрамя ацалелых вояў, было незлічонае мноства вазоў, наладаваных кайданамі для палякаў і віном, падрыхтаваным на вялікае баляванне пераможцаў.

* * *

Сонца хілілася да захаду. Прайшоў кароткі, але крап-лісты дождж і прыбіў пыл. Кароль, Вітаўт і Зындрам з Машкавіц збіраліся паехаць на поле бітвы, але тут якраз пачалі звозіць цэлы загінуўшых вайскаводаў і класці перад імі. Ліцвіны прынеслі паколатае суліцамі і пакрытае пылам і крывёй цэла вялікага комтура Ульрыка фон Юнгінгена, паклалі яго перад каралём, а ён жаласна ўздыхнуў і, гледзячы на агромністае цэла, што ляжала дагары на зямлі, прамовіў:

— Гэта той, хто яшчэ сёння раніцой спадзяваўся быць вышэй, чым усе ўладары свету...

Тут слёзы, як пярліны, пакаціліся па ягоных шчаках; праз хвіліну ён дадаў:

— Але ён загінуў смерцю адважных, таму мы будзем усаўляць яго мужнасць і пахаваем яго з пашанай, пахрысціянску.

Ён загадаў як след абмыць цэла ў возеры, апрануць у прыгожае адзенне і, пакуль не будзе гатова труна, прыкрыць ордэнскім плашчом.

Тым часам слугі неслі ўсё новыя і новыя трупы, палонныя распазнавалі іх. Прынеслі вялікага комтура, Куна Ліхтэнштэйна, з горлам, страшна рассечаным мізерыкордыяй, і маршала Ордэна Фрыдрыха Валенрода, вялікага шатнага, графа Альберта Шварцберга, і вялікага скарбніка Томаша Мерхейма, графа Вендэ, які загінуў ад рукі Павалы з Тачава, і больш за шэсць соцень трупаў праслаўленых комтураў і братоў-крыжакоў. Слугі клалі іх аднаго пры другім, і яны ляжалі накшталт ссечаных ствалоў, з павернутымі да неба белымі, як іх плашчы,

тварамі і з незаплюшчанымі ашклянелымі вачыма, у якіх застылі гнеў і пыха, баявая злосць і страх.

Над іх галовамі паўтыкалі здабытыя ў бітве харугвы — усе да адзінай!! Вячэрні ветрык то завінаў, то разгортаў рознакаляровыя палотнішчы, якія шумелі, нібыта ахоўваючы сон палеглых. Удалечыні, у водблісках вечаровае зары, былі відаць атрады ліцвінаў, якія цягнулі адбітыя гарматы, што былі ўпершыню ўжыты крыжакамі ў бітве на полі, але без асаблівай шкоды для пераможцаў.

На ўзгорку каля караля стоўпіліся слаўтыя рыцары; цяжка дыхаючы ад стомы, яны пазіралі на тыя харугвы і на тыя трупы, што ляжалі ля іх ног, як глядзяць стомленыя жняцы на зжатыя і звязаныя снапы. Цяжкі быў дзень і страшны быў плён гэтага жніва, але вось наступіў ён, вялікі, святы, радасны вечар.

І ад нязмернага шчасця праясніліся твары пераможцаў, бо ўсе разумелі, што гэта быў вечар, які паклаў канец мучэнням і цяжкасцям не толькі гэтага дня, але і цэлых стагоддзяў.

Кароль жа, хаця і разумеў, наколькі цяжкім было паражэнне крыжакоў, пазіраў у здзіўленні перад сабой і ўрэшце запытаў:

— Няўжо тут ляжыць увесь Ордэн?

Падканцлер Мікалай, які ведаў прароцтва святой Брыгіты, адказаў:

— Настаў час, і выбіты зубы ў іх, і адсечана правая рука!!

Затым ён узяў руку і пачаў бласлаўляць не толькі тых, хто ляжаў бліжэй, але і ўсё поле бітвы між Грунвальдам і Таненбергам. У зыркiх промнях вечаровай зары і чыстым пасля дажджу паветры было добра відаць вялізнае, дымнае, крывавае пабоішча, усё пакрытае аскабалкамі дзідаў, рагацін, кос, гарамі конскіх і чалавечых трупаў, сярод якіх тырчэлі рукі, ногі, капыты, і прасціралася гэтае жалобнае поле смерці з дзесяткамі тысяч целаў далей, чым магло бачыць вока.

Слугі завіхаліся на гэтым вялізным могільніку, збіраючы зброю і здымаючы з забітых даспехі.

А ўгары, на румяным небе, ужо кружлялі і віравалі чароды варон, гракоў і каршуноў, каркаючы і радуючыся здабычы.

* * *

Не толькі вераломны Ордэн крыжакоў ляжаў разбіты
ля ног караля — тут разбілася аб польскія грудзі ўся ня-
мецкая навала, якая дагэтуль, нібы хваля, залівала
шматпакутныя славянскія землі.

* * *

Слава і хвала табе, вялікае святое мінулае, і табе, ах-
вярная кроў, на векі вечныя!

XXIX

Мацька і Збышка вярнуліся ў Багданец. Стары рыцар
жыў яшчэ доўга, а Збышка дачакаўся ў здароўі і сіле той
шчаслівай хвілі, калі праз адну браму выехаў з Мальбар-
ка са слязамі на вачах крыжацкі магістр, а праз другую
ўязджаў на чале войска польскі ваявода, каб ад імя ка-
раля і каралеўства прыняць у сваё падданства горад і
ўвесь край аж да сівых хваляў Балтыкі.

КАМЕНТАРЫ

- ¹ *Тынец* — у апісаную Г. Сянкевічам пару выславіўся самым буйным і багатым у Польшчы абацтвам ордэна бенедыктынцаў, якое ляжала ў 12 км ад Кракава. Цяпер Тынец — прыгарад Кракава, старадаўняга польскага горада, заснаванага ў VIII—X стст. на левым беразе Віслы. Да 1610 года Кракаў, а не Варшава, быў сталіцай Польшчы.—17.
Абацтва — каталіцкі манастыр (кляштар), якім кіраваў абат.
- ² *Кубрак* — мужчынскае верхняе адзенне, кароткае, вышэй каленяў, нахштальт кафтана, нават яшчэ і цяпер вядомае ў Беларусі, на Мазыршчыне.—17.
- ³ *Нянавісць... з часоў Лакеткавых.* — У 1312 годзе ў Кракаве выбухнула паўстанне кракаўскіх немцаў-гараджан, задуманае польскім каралём Уладзіславам Лакеткам.—17.
- ⁴ *Шляхта* — дваранства ў Польшчы, свецкія феадалы. Шляхецкія роды мелі кожны свой герб, баявы кліч.—18.
- ⁵ *Аертэтэр, Гамрат* — тагачасныя прозвішчы, дакладней, мянушкі (*зайв. аўтара*).—18.
- ⁶ *Брама будзе зачыненая.* — У тыя часы брамы гарадоў і замкаў нанач шчыльна зачыняліся. Хто спазняўся прыйсці ў горад да вызначанага часу, мусіў начаваць па-за сценамі горада.—18.
- ⁷ *Вайна Гжымалітаў з Наленчамі* — міжусобная вайна польскіх феадалаў у 1383 годзе.—19.
- ⁸ *Кароль Уладзіслаў (каля 1348—1434)* — Уладзіслаў Ягайла (Ягела) — польскі кароль. Стаў каралём, ажаніўшыся з польскай каралевай Ядвігай у 1386 годзе. Да гэтага быў вялікім князем літоўскім.—19.
- ⁹ *Самастрэл* — механізаваны лук, які ў Заходняй Еўропе меў назву арбалет, а ў Польшчы — куша. Звычайна рабіўся з пругкай сталі, меў прыклад і ложка. Да прыклада мацавалася рукаятка-корба з вяроўкай, пры яе дапамозе і нацягвалася цецва. Нацягнуць самастрэл без корбы мог толькі вельмі дужы чалавек.—19.
- ¹⁰ *Вітайт (1350—1430)* — стрыечны брат Ягайлы, быў у апісаны час вялікім князем літоўскім, валадаром Вялікага княства Літоўскага.—19.

- 11 *Дзеці Вельзевула*, або сыны пекла, — так называлі ў Еўропе з часоў знішчальных ваенных паходаў манголаў. Нават іх найменне — татары — выводзілі са старажытнай лацінскай назвы пекла — тартар.—19.
- 12 *Дзіда (кап'ё)* — зброя цяжкаўзброенага рыцара, служыла для першай сутычкі. Дзідай можна было зваліць праціўніка з сядла або забіць. Дзіды былі ў даўжыню ад 4,3 м да 5,5 м, мелі жалезны наканечнік і ахову для рукі (гарду). У тэксце ўжываецца як архаічны сінонім да слова кап'ё.—20.
- 13 *Алавяны посуд* у апісанья Сянкевічам часы яшчэ не быў ва ўжытку. Тут мае месца гістарычны анахронізм. Алавяны посуд пачалі ўжываць толькі ў канцы XV ст. Не магло яго быць у XIV ст. не толькі ў шляхецкіх дамах, але і ў каралёў. Між тым Сянкевіч яшчэ раз паўтарае гэтую памылку ў апісанні балю ў караля.—20.
- 14 *Сарацыны* — так у часы крыжовых паходаў называлі прыхільнікаў ісламскай (магаметанскай) рэлігіі на Блізкім Усходзе. Крыжакі называлі так і язычнікаў-жмудзінаў.—20.
- 15 *Суд Божы* — перамога ў паядынку або ў якім-небудзь выпрабаванні (напрыклад, выпрабаванне агнём), якое ўстанаўлівала ісціну ў пэўнай спрэчнай справе і прызнавалася як Божы прысуд.—20.
- 16 *Кашталян* — у XII—XIV стст. адміністратар, які меў ваенную, адміністрацыйную і судовую ўладу ў замку абароннага тыпу або ва ўмацаваным горадзе. У XIV ст. кашталяны ўжо страцілі ўладу, але ўваходзілі ў склад каралеўскіх радаў.—21.
- 17 *Скоец* — два сярэбраныя грошы, служыў заменай больш дробнай манеты. На шэсць скойцаў можна было купіць бочку піва.—22.
- 18 *Мазовія, Мазавецкая зямля* — тэрыторыя старажытнай Польшчы, якая была самастойным княствам з канца XII ст. да 1562 года са сталіцай у Плоцку.—23.
- 19 *Папа... не рымскі, а авіньёнскі.* — У апісанья часы ў каталіцызме быў раскол і меліся два папы — адзін у Рыме (Баніфацый), другі ў Авіньёне, на поўдні Францыі (Бенедыкт).—23.
- 20 *Згодна з нямецкім рыцарскім звычаем.* — Звычай выбару сабе «дамы сэрца» прыйшоў у Польшчу з Заходняй Еўропы праз Германію, таму Мацька і называе яго нямецкім.—23.

- 21 *Рыцарскі пас.* — Кожнаму, хто праходзіў абрад пасвячэння ў рыцары, уручаліся рыцарскі пас і залатыя шпору.—24.
- 22 *...Завіша з Гарбава ...Якуб з Кабылян.* — Тут аўтар называе сапраўдных гістарычных асоб, польскіх рыцараў, якія адносіліся да так званых перадхарунгавых і ішлі ў бой уперадзе харугвы, у першых радах рыцарства. Сярод іх было нямала вядомых у Еўропе пераможцаў рыцарскіх турніраў. Да ліку такіх славурых рыцараў аўтар адносіць аднаго з галоўных герояў рамана — Юранда са Спыхава.—24.
- 23 *Свідрыгайла* — малодшы брат Ягайлы, у апісаны час выступаў на баку крыжакоў.—25.
- 24 *Конрад фон Юнгінген* — вялікі магістр Ордэна ў 1393—1407 гадах. Іерархія ўлады ў Ордэне была наступнай: кіраваў дзяржавай вялікі магістр, які абіраўся пажыццёва. Ён стаяў на чале рады, якая складалася з пяці найвышэйшых сануюнікаў Ордэна — вялікага камтура (намеснік вялікага магістра ў мірны час), вялікага шпітальніка (загадваў шпіталямі, у першую чаргу галоўным шпіталем Ордэна), вялікага шатнага (загадваў складамі адзення, збраёўнямі, пральнямі), вялікага скарбніка (распарадчык скарбаў Ордэна) і вялікага маршала.—25.
- 25 *Ульрык фон Юнгінген* — малодшы брат Конрада, у апісаны час быў спачатку войтам (правіцелем) прускай правінцы Самбіі, вялікім маршалам, а пасля смерці брата, з 1407 па 1410 год, вялікім магістрам.—25.
- 26 *Княгіня Анна Данута (1360—1443)* — жонка Януша Мазавецкага, дачка князя Кейстута.
Януш Мазавецкі — князь Мазовіі, васальнага княства, якое ляжала паміж землямі Вялікага княства Літоўскага і Вялікапольшчай.—26.
- 27 *Князь Вацлаў* — князь цешынскі і затарскі (Сілезія), сваяк Януша Мазавецкага.—26.
- 28 *Кляшторны пракуратар* — адміністратар кляштара (манастыра).—28.
- 29 *Спытка з Мельштына (каля 1362—1399)* — кракаўскі ваявода, прымаў удзел у паходзе на татар, загінуў у час бітвы на Ворскле. Вайну з татарамі распачаў Вітаўт, каб падтрымаць хана Тахтамыша, разбітага ў 1395 г. Цімурам (Тамерланам). У 1399 годзе паход, у якім прынялі ўдзел добраахвотнікі-рыцары з Польшчы і нават з Ордэна крыжакоў,

- адбыўся. 12 жніўня ў бітве на Ворскле войскі Вітаўта былі разбіты ханам Эдыгеем, але пасля гэтага нападаў татарскіх войскаў на Вялікае княства Літоўскае не было некалькі дзесяткаў год, а потым пачаўся распад Залатой Арды.—28.
- 30 *Комес* — званне вышэйшага саноўніка ў Польшчы ў XI—XII стст.—30.
- 31 Сапраўдны гістарычны факт. У 1394 годзе немцы напалі на драўляны замак князя Януша, названы ім Златарыяй, спалілі яго, князя ўзялі ў палон.—31.
- 32 *Грыфон* — у міфалогіі фантастычная істота з тулавам ільва, крыламі арла і галавой арла ці льва. Атрымаў пашырэнне для ўпрыгожання зброі, адзення і г. д.—35.
- 33 *Фрызскі рыцар* — рыцар, які паходзіў з Фрысландыі (вобласць у паўночна-заходняй частцы Германіі, цяпер правінцыя ў Галандыі).—35.
- 34 *Васалы* — уладары, якія падпарадкоўваліся больш буйным феадалам і каралю.
Леннае права. — Кароль даваў сваім васалам — буйным феадалам у пажыццёвае карыстанне зямельныя ўладанні, якія называліся ленамі, пры абавязковай ўмове нясення імі ваеннай або адміністрацыйнай службы. Права караля патрабаваць ад васала выканання сваіх абавязкаў называлася ленным.—45.
- 35 *Комтур* — адно з вышэйшых званняў у Ордэне крыжакоў.
Начальнік камтуры — комтур вобласці ў Ордэне, якая мела цэнтрам абарончы замак. Там, дзе замка не было, кіраўнік вобласці насіў назву войта або пракуратара. У час вайны яны камандавалі атрадамі ўзброеных рыцараў.—47.
- 36 *Францысканец* — мніх, які належаў да ордэна францысканцаў.—62.
- 37 *Меркаторыум (лац.)* — месца для гандлю; *тут*: гасцінны двор.—68.
- 38 *Шратамт (старанямецк.)* — склад віна.—68.
- 39 *Схаласты* — сярэднявечныя філосафы, у аснове іх філасофіі ляжала багаслоўе.—69.
- 40 *Закрыстыя* — рызніца, памяшканне, у якім захоўваюцца царкоўныя рэчы.—74.

- 41 *Менестрэлі* — спевакі і паэты ў Заходняй Еўропе часоў Сярэднявечча.—75.
- 42 «*Te Deum*» (лац.) — першыя словы гімна «Цябе, Бога, хвалім».—76.
- 43 *Ад зямель і паветаў*. — Павет — адзінка адміністрацыйнага падзелу дзяржавы. На чале павету быў стараста. Землі аб'ядноўвалі некалькі паветаў. У часы Казіміра Вялікага ў Польшчы было 11 зямель.—76.
- 44 *Кракаўская Акадэмія* — пазней яна стане Ягелонскім універсітэтам. Заснавана каралём Казімірам Вялікім у 1364 годзе.—77.
- 45 *У замежных універсітэтах*. — Дзеля замацавання хрысціянства ў землях, падуладных Польшчы, каралева Ядвіга пасылала тамтэйшую моладзь вучыцца ў замежныя навучальныя ўстановы.—77.
- 46 *Літоўскі князь Ямант*. — Смаленская зямля ўваходзіла ў тыя часы ў склад Вялікага княства Літоўскага. Таму князь са Смаленска называўся літоўскім.—81.
- 47 *Мечнік* — старадаўняе польскае прыдворнае званне. Мечнік насіў меч караля, прымаў удзел у каранацыях і пахаваннях каралёў.—82.
- 48 *У нас такі звычай* — відаць, памылка Сянкевіча. Такого звычай у рускіх і беларускіх землях не было.—85.
- 49 *Брацтвы* — прафесійныя або рэлігійна-дабрачынныя арганізацыі ў сярэднявечных гарадах. *Цэхі* — арганізацыі рамеснікаў. У Кракаве ў апісаны час было 40 цэхаў.—99.
- 50 *Баніфацыі* — заснавальнік нямецкай царквы, быў забіты разбойнікамі. Аб'яўлены святым.—100.
- 51 *Брусы* — горад у Малой Азіі, быў у тыя часы сталіцай Турцыі.—124.
- 52 *Лан* — мера зямлі ад 15 да 20 моргаў.
Морг — старая зямельная мера, роўная 0,71 га. — 150.
- 53 *Памазаць бабровым струменем*. — Своеасаблівая густая бурая маса, якая выдзяляецца асобымі залозамі бобра.—168.

- ⁵⁴ *Святы Георгій* — воін, які перанёс шмат прыгод і пакут. Жыў у II—III стст. Аб'яўлены святым. Рыцары лічылі яго сваім нябесным апекуном.—168.
- ⁵⁵ *Пілігрым* — вандроўнік па святых мясцінах. *Вагант* — вандроўны студэнт, прадстаўнік ніжэйшага духавенства, шкаляр. *Клірык* — царкоўны служка.—183.
- ⁵⁶ *Сінод* — з'езд біскупаў і вышэйшага духавенства краіны або пэўнай вобласці.—187.
- ⁵⁷ *Баліста* — прыстасаванне для кідання камянёў або ядраў падчас штурму ўмацаваных крэпасцей.—187.
- ⁵⁸ *Філософ* — тут згадваецца славыты філософ старажытнай Грэцыі Сакрат (470—389 г. да новай эры), у якога была злая жонка Ксантапа.—188.
- ⁵⁹ *Стук драўляных білаў*. — У тагачаснай Польшчы не ўсюды меліся мядзяныя званы і пачатак службы абвяшчаўся апісаным у творы чынам.—189.
- ⁶⁰ *Чысцілішча* — у каталіцкай рэлігіі месца, дзе душы памерлых чакаюць вырашэння свайго далейшага лёсу — трапяць яны ў рай ці ў пекла.—210.
- ⁶¹ *Індульгенцыя* — адпушчэнне грахоў. У Сярэднявеччы быў наладжаны продаж індульгенцый — спецыяльных граматаў на адпушчэнне грахоў. Імі гандлявалі каталіцкія манахі.—210.
- ⁶² *Прыёр* — настояцель манастыра ў некаторых манаскіх ордэнах, напрыклад, у дамініканскім.—212.
- ⁶³ *Вучэнне Вікліфа*. Джон Вікліф — англійскі рэлігійны рэфарматар, выступаў супраць папства, манахаў і рыцарскіх манаскіх ордэнаў. Быў аб'яўлены ерэтыком, прах яго спалены.—212.
- ⁶⁴ *Асаднікі* — гаспадары, якіх пасялялі на заваяваных ці каланізаваных землях.—231.
- ⁶⁵ *Асвер* — спецыяльнае прыстасаванне ў выглядзе жэрдкі, замацаванай пасярэдзіне на восі, пры дапамозе якога даставалі ваду ў вясковых студнях; знізу прымацоўваўся груз, зверху — вяроўка з вядром.—234.
- ⁶⁶ *Намёт* — часовае памяшканне са скуры, нацягнутае, як правіла, на нейкі каркас; вялікая раскідная палатка.—234.

- 67 *Мерлін* — прарок і чараўнік пры двары караля Артура ў сярэднявечных казках і паданнях.—241.
- 68 *Зубры кідаліся на войска...* — былі сапраўдныя выпадкі, апісаныя ў летапісах.—245.
- 69 *Зальцбах, Шомберг.* У той час, калі сям'я Вітаўта была ў якасці заложнікаў у крыжакоў, Шомберг і Зальцбах задушылі двух сыноў Вітаўта і не былі пакараны за гэта.—258.
- 70 *Ружанец* — ланцужок пацерак з дзіркамі, які дапамагаў вернікам адлічваць колькасць малітваў у час набажэнства.—274.
- 71 *Эпітым'я* — у хрысціянстве звычай адбываць пакаранне за грахі. Эпітым'ю накладвалі святары. Заклучалася яна часцей за ўсё ва ўзмоцненых малітвах, пастах і г. д.—281.
- 72 *Чаго ты хочаш, пакутная душа?* — Павер'е, якое бытавала ў католікаў. Калі палаючыя паленні пачынаюць угарацца, часам чуецца гук, падобны на чалавечы стогн. Лічылася, што гэта енчыць душа пакутніка.—286.
- 73 *Аплаткі* — аладачкі з прэснага цеста, якія выпякаюцца пад гарачым прэсам у выглядзе тонкіх лісточкаў, выкарыстоўваюцца католікамі пры прычасці.—299.
- 74 *Віцы* — невялікія вянкi з лазы, якія, паводле старадаўняга польскага звычаю, раскідвалі ў вясковых мясцовасцях ганцы, абвяшчаючы пра пачатак вайны.—311.
- 75 *Астрог* — у старажытнасці ўмацаваны горад, абнесены тынам.—322.
- 76 *Капелан* — каталіцкі святар у войску.— 354.
- 77 *У Статуце* — польскі Судовы статут вылучаў чатыры галоўныя злачынствы, за якія прызначалася жорсткая кара: падпал, разбой, напад на чужыя землі і гвалт над жанчынай.— 413.
- 78 *Сілезія — польскі край.* — У даўнія часы Сілезія належала да дзяржавы чэхаў, але пасля яе аслаблення сілезскія княствы перайшлі пад уладу Польшчы.— 413.
- 79 *Плябанія* — жылы дом пры касцёле, ў якім жылі святары, і прыслуга.— 425.

- 80 *Барута* — у польскіх язычніцкіх легендах лясны дух, лесавік. Паводле адной з легендаў, ён ахоўваў скарбы Ленчыцкага замка. Баруту лічылася неабходным задобрыць, інакш ён мог нарабіць зла.— 426.
- 81 *Петравін, які ўстаў з труны*. — Персанаж з легенды пра цуды Святога Станіслава. Паводле легенды, Петравін устаў з труны, каб пацвердзіць, што ён прадаў сваю вёску біскупу.—474.
- 82 *Бердышы* — зброя ў часы сярэднявечча — шырокая доўгая сякера з лязом у выглядзе паўмесяца. —482.
- 83 *Мечаносцы* — прадстаўнікі духоўна-рыцарскага ордэна, які прымаў удзел у каланізацыі прыбалтыйскіх земляў.—483.
- 84 *Прывязаны да ўласнага меча*. — Спосаб звязваць чалавека, заклаўшы яму рукі за меч, быў вядомы ў Сярэднявеччы.— 523.
- 85 *За мяжой сваёй гаспадаркі выклічу на смяротны двубой*. — Згодна са старадаўнім польскім звычаем, нельга было ўзнімаць зброю на чалавека, нават ворага, калі ён знаходзіўся на зямлі шляхціца, у яго ўладаннях.—543.
- 86 *Я хацеў у жалобе абрэзаць валасы*. — Старадаўні польскі звычай патрабаваў у знак жалобы коратка абразаць валасы.—573.
- 87 *Тампліеры* — ваенна-манаскі ордэн, які праіснаваў з 1119 па 1312 год. Быў забаронены французскім каралём Філіпам VI, які, імкнучыся завалодаць багаццямі ордэна, абвінаваціў яго рыцараў у чарадзействе.—579.
- 88 *Вінрых фон Кніпродэ* — вялікі магістр у 1351—1382 гадах. У гэты час Ордэн дасягнуў найбольшай магутнасці і вызначаўся больш строгімі парадкамі.—592.
- 89 *Эскарп* — падпора да сцен крэпасці, якая звужалася ўверсе.—596.
- 90 *Прускія плямёны... былі ўжо сцёртыя з твару зямлі*. — Крыжакі ў канцы XIII ст. захапілі землі прусаў, а народ вынішчылі. Захопнікі прысвоілі сабе і зямлю прусаў, і іх назву.—601.
- 91 *Лівонскі ордэн* — ваенна-манаскі ордэн, роднасны Тэўтонскаму ордэну крыжакоў.—601.

- 92 *Адзін нямецкі імператар...* — германскі імператар Генрых V, разбіты ў 1109 годзе польскім каралём Баляславам.—613.
- 93 *Гундсфельд* — вёска пад Уроцлавам, ля якой адбылася гэтая бітва. Аднак расшыфроўка назвы — сабачае поле (з ням.) не звязваецца з бітвай.—613.
- 94 *У нас новая каралева* — у 1402 годзе Ягайла ўзяў шлюб з Аннай, унучкай Казіміра III. Паводле гістарычных звестак, яна была непрыгожай.—628.
- 95 *Іаніты* — ваенна-манаскі ордэн.—663.
- 96 *Ішоў з трыма коп'ямі.* — Баявая адзінка ў польскім войску, налічвала ад 3 да 15 вояў.—666.
- 97 *Прыйшлі народы пад началом Вітаўта.* — У войску Вітаўта былі беларусы, літоўцы, украінцы, рускія, чэхі, татары і малдаване.—667.
- 98 *Злучыліся абодва войскі* — пераправа ля Чэрвінска і злучэнне войскаў адбылося 30 чэрвеня — 2 ліпеня 1410 года. Дамброўна было ўзята 13 ліпеня. —667.
- 99 *Пераправа аказалася немагчымай.* — Сянкевіч не тлумачыць прычыны гэтага. Яна была ў тым, што на другім беразе ўжо стаяла войска крыжакоў.—667.
- 100 *Татары начале з Саладзінам.* — На дапамогу Вітаўту прыйшоў татарскі хан Джэалал-ад-Дзін, якога Сянкевіч называе Саладзінам. У яго падначалам было ад адной да двух тысяч коннікаў.—667.
- 101 *Падвойскі* — чын у польскім войску.—668.
- 102 *Гэта быў адзін народ.* — Памылка Сянкевіча, якая ў рамане паўтараецца не аднойчы, таму што жмудзіны — продкі літоўцаў, а ліцвіны — беларусаў.—674.
- 103 *Ні ў чым не саступала заходняму.* — Тое самае можна сказаць і пра харугвы Вітаўта.—675.
- 104 *Здзіўлялі прыезджых французскіх і англійскіх рыцараў.* — Тут Сянкевіч міжволі пацвярджае, што польскія рыцары выславліліся пераважна ў турнірах, а не ў войнах.—675.

- 105 *Харугвы біскупаў і вяльмож.* — Багатыя біскупы і вяльможы выстаўлялі ў час войнаў цэлыя харугвы. На іх штандарах былі гербы біскупаў і магнатаў, якім яны належалі.— 678.
- 106 *Грунвальд і Таненберг* — паселішчы, каля якіх 15 ліпеня 1410 года адбылася бітва. У некаторых даследаваннях бітва называецца Таненбергскай. У беларускім летапісе «Хроніка Быхаўца» бітва называлася Дубровенскай па бліжэйшым да месца бітвы горадзе.— 679.
- 107 Разведка ў Ордэне на самой справе была пастаўлена добра. Войска Ордэна своечасова выступіла супраць войскаў Ягайлы і Вітаўта і, дакладна вызначыўшы шлях руху, змагло заступіць ім дарогу спачатку пад Чэрвінскім, потым пад Грунвальдам.— 684.
- 108 *Толькі з палякамі дзевядзецца крыху паважацца.* — Ведаючы вояў Вялікага княства Літоўскага, з якімі Ордэн не раз сустракаўся ў войнах, магістр Ульрык не мог гэтага сказаць.— 684.
- 109 *Дзве мілі ехалі без адпачынку.* — На самой справе войскі Ордэна прыйшлі на Грунвальдскае поле двума днямі раней, вызначыўшы, што якраз да яго выйдучь войскі Ягайлы і Вітаўта, і загадзя падрыхтавалі і замаскіравалі ямы-пасткі.— 685.
- 110 *Глухаўскі комтур Генрык сапраўды даў такі зарок; паводле гістарычных звестак, быў забіты ў Грунвальдскай бітве, а не ўзяты ў палон, як апісана ў рамане.*— 685.
- 111 Адно з самых непраўдзівых месц у апісанні Грунвальдскай бітвы. Воі Вітаўта адступілі, але гэта быў тактычны манеўр, а не ўцёкі.— 691.
- 112 *І ўласнай рукою меў ласку забіць яго* — пададзена нібы цытата з гістарычнай хронікі. На самой справе, Збышка з Алясніцы, відаць, дабіў немца, што не з'яўлялася рыцарскім учынкам і асуджалася.— 699.
- 113 Паводле меркаванняў гісторыкаў, у Грунвальдскай бітве загінула каля 18—20 тысяч крыжакоў, у тым ліку 400 рыцараў Ордэна, і было захоплена ад 14 да 30 тысяч палонных. Страты войскаў Ягайлы і Вітаўта складалі тры з паловай — чатыры тысячы чалавек забітымі і каля васьмі тысяч параненымі.— 705.

ЗМЕСТ

Генрык Сянкевіч і яго раман «Крыжакі»	5
Том I	17
Том II	180
Том III	343
Том IV	531
Каментарыі	709

Літаратурна-мастацкае выданне

Школьная бібліятэка

Сянкевіч Генрык

КРЫЖАКІ

Раман

Для старэйшага школьнага ўзросту

Рэдактар А. С. Вячорка

Мастацкі рэдактар Г. І. Мацур

Карэктары А. А. Алехна, А. Я. Макавік

Падпісана да друку з арыгінал-макета 27.11.96. Фармат 84x108¹/₃₂. Папера афсетная №1. Друк афсетны. Ум. друк. арк. 37,80. Ум. фарб.-адб. 38,50. Ул.-выд. арк. 40,30. Тыраж 15200. Заказ 1954.

Вытворча-камерцыйнае інавацыйнае прадпрыемства «Асар». Ліцэнзія ЛІВ №695. 220004. Мінск, вул. Раманаўская Слабада, 5.

Мінская фабрыка каляровага друку. 220024, Мінск, вул. Каржанеўскага, 20.

На ўзгорку каля караля
стоўпіліся славуця рыцары;
цяжка дыхаючы ад стомы,
яны пазіралі на тые харугвы
і на тые трупы, што ляжалі
ля іх ног, як глядзяць стом-
леныя жняцы на зжатыя і
звязаныя снапы. Цяжкі быў
дзень і страшны быў плён
гэтага жніва, але вось насту-
піў ён, вялікі, святы, радас-
ны вечар. І ад нязмернага
шчасця праясніліся твары
пераможцаў, бо ўсе разумелі,
што гэта быў вечар, які па-
клаў канец мучэнням і цяж-
касцям не толькі гэтага дня,
але і цэлых стагоддзяў.

ГЕНРЫБЫК СЯНКСЕВИЧ

